

માહારાંણી વીક્ટોરીઆ.

Victoria R.

સાંકળીઉં.

પ્રકરણ ૧ લું.

મુંબઈથી એડન.

પ્રકરણ ૨ જું.

સુએઝ—કેરો—આલેકઝાનડરીઆ.

પ્રકરણ ૫ મું.

ગમતનાં કારખાંનાં.

પ્રકરણ ૬ હું.

મેહેલો.

પ્રકરણ ૭ મુ.

સંગરહસથાંનો—પુસતકખાંનાં.

પ્રકરણ ૮ મું.

દેવળો—ધરંમખાતાં.

પ્રકરણ ૯ મું.

પારીસ—વસતી, આએપત, ખરચ, ઈતીઆદી.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કીલ્લો—માંનશન હાઊસ—ગીલડહાલ—ટંકશાલ—બેંક આવ ઈંગલંડ—રાયલ એકસચેનજ—પોસટ આફીસ—ટાંઈમસ આફીસ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

દેવળો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

બાગ બગીચા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સંગરહસથાંનો—તસવીરખાંનાં.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ગરેટ બરીટનનાં માહેલાં શેહેરો ખાતે સફર.

પ્રકરણ ૨૩ મું

સ્કાટલેંડ.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

બરીટીશ સરકારની રાજય રીતી.

સફે.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ગરેટ બરીટનનાં માહેલાં શેહેરો ખાતે સફર.

પ્રકરણ ૨૩ મું

સ્કાટલંડ.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

બરીટીશ સરકારની રાજય રીતી.

મુંબઈથી એડન.

ઈંગલંડ અને હીંદુસથાન વચે અગનીનાં સાંચાથી ચાલતા વેહવારની ટુક તવારીખ—મીસતર હેલર, મીસતર વાઘહારન, કલનલ ચેસની અને મીસતર ટેલરની તારીફ લાએક મેહનત—"કોરટ આવ ડરેકટરસ" તથા "બોરડ આવ કનટરોલ" વચેની ભાંજગડ—મુંબઇથી આગબોટમાં મેલ મોકલવાની સરૂઆત—પીનીનસુલર એનડ ઓરીએનટલ સ્ટીમ નાવીગેશન કંપની—ઈંગલંડ પોંહચવાનાં મારગો—મુંબઇનાં બારાંનો દેખાવ—આગબોટ ઉપરનો કારોબાર—એડન—બારૂં—ડુંગરો—બુરજો—ગાંમનો દેખાવ—વરસાદની ખુટ—પાંણી પુરૂં પાડવાનાં ઈલાજો—કુઆ, ટાંકાં તથા નેહર—સરકારી નીશાલ—એડનની આગલી તવારીખ—એ ગાંમ ઈંગરેજનાં હાથમાં કેમ આવીઉં—તેની હંમણાંની હાલત—વેપાર, વસતી, ઈતીઆદી.

વરાળ યંતર અથવા બાફના સાંચાએ દુનીઆમાં ઘણીએક રીતે મોટો ફેરફાર કરી નાખીઓછે. તેની મદદથી આ મુલક અને યુરોપ વચેના સંબંધમાં પણ ઘણો ફાએદો થયોછે. પચીસ વરસની વાત ઉપર હીંદુસથાન અને ઈંગલંડ વચેનો આવ જાવ સડનાં બારકસોની મારફતે કેપ આવ ગુડ હોપને મારગે થતો હતો, અને તે વેળાએ અતરેથી ઈંગલંડ પોંહોચતાં, અને ઈંગલંડથી અતરે આવતાં ચારથી છ મહીના સુધીની મુદત લાગતી હતી. આવી લાંબી સફર જેમ ઢીલની તેમ કંટાળા ભરેલી પણ હતી, તેથી હીંદુસથાન અને ઈંગલંડ વચે લોકોનો આવ જાવ ઘણો નહી હતો, તથા એ બે મુલક વચે સંદેસો ઘણોજ ધીમો ચાલતો હતો. પાછળથી એ સંબંધ જેમ જેમ વધતો ગયો, તેમ તેમ તેઓ વચેનો વેહેવાર ઉતાવળો થાએ તેવા ઉપાયો સોધવામાં ઘણાએક શખસોએ પોતાનું ધીઆન લગાડીઉં. ઈંગલંડ અને હીંદુસથાન વચેનો વેહેવાર રેડ સી (રાતો સમુદર) જે મારગે ચલાવવા વીશે સને ૧૮૨૪ ના સાલમાં અતરે પેહેલી ચરચા ચાલી હતી. એ મારગ પેહેલાં બતાવવાનું માન ઘણુ કરીને કપતાન જાનસટનને આપવામાં આવેછે. મીસતર હેલર, મી૦ વાઘહારન અને કલનલ ચેસની નામના ચંચળ શખસોએ એ બે મુલકો વચે ટુંકો રસતો શોધી કાહાડવામાં ઘણી મેહેનત લીધી હતી. મી૦ વાઘહારનનો વીચાર પેહેલાં એવો હતો, કે સડનાં બારકસોને બદલે કેપને મારગે વરાળનાં સાંચાના વાંહણો ચાલુ કરવાં, અને એ વીચારમાં તેને કલકતાના યુરોપીઅન રેહેવાસીઓથી ટેકો મલીઓ હતો. પાછળથી મી૦ વાઘહારને પોતાનો વીચાર ફેરવીને બસરાની નાલ (પરશીઅન ગલફ) ને રસતે તુરકી તથા ઈરાકે અરબીમાં થઇ યુરોપ મેલ મોકલવાનો મારગ વધારે દુરસત ધારીઓ. જારે મી૦ વાઘહારન એવો વીચાર કરતો હતો, તારે મી૦ ટેલર નામનો એક શખસ રેડસી અને મીસર દેશને મારગે યુરોપ સાથે સંદેશો ચલાવવાના ઉપાએ તપાસવામાં ગુંતેલો હતો. એ શખસે પોતાની ગોઠવણ સીલોનનાં યુરોપીઅન રેહેવાસીઓને તા૦ ૮ મી જુન સને ૧૮૩૦ ને દીને એક જાહેર સભા ભરીને જણાવી હતી. એ સભામાં સીલોનની સુપરીમ કોરટના નાયાધીશો તથા બીજા મોટા સરકારી હોદેદારો હાજર હતા, તેઓએ મી૦ ટેલરની ગોઠવણ પસંદ કીધી. પણ પછવાહેથી મી૦ વાઘહારને મી૦ ટેલરનો વીચાર પસંદ કીધો, તારે મી૦ ટેલર પોતાનો પેહેલો વીચાર પડતો મેલી મી૦ વાઘહારનનાં આગલા વીચાર ઉપર ગયો, અને એવું ધારીઉં, કે બસરાની નાલ અને તુરકીનો મારગ વધારે સેહેલોછે. એજ વખતે ઈંગલંડમાં પણ વરાળ યંતરના બારકસોથી મેડીટરેનીઅન (ભુ-મધીઅ) સમુદરને રસતે હીંદુસથાન ખાતે સંદેસો ચલાવા વીશે ભારે ભાંજગડ થતી હતી. પારલામેનટની સભા

અને જીબરાલટર તથા આટલાનટીક સમુદ્ર મધે લીસબન અને આપોરટો શેહેરો પસાર કરી બીસકેનાં અખાત તથા ઈંગલંડ અને ફરાનસ વચેની ખાડીમાં થઈને ઈંગલંડને કીનારે પોંહોચેછે. વળી બીજાઓ માલટા થઈને મારસેલનો રસતો પસંદ કરેછે, અને તે શેહેર ખાતે પોંહોચીઆ પછી, ફરાનસની લોહડાંની સડકથી ૩૬ કલાકમાં લંડન જાઈ શકેછે. સાઉથાંમપટનને મારગે મુંબઈથી ઈંગલંડ જતાં લગભગ એક મહીનો થાએછે, પણ ટરીએસ્ટ અથવા મારસેલનો મારગ પકડીઆથી, જો રસતામાં મુસાફર ખોટી નહી થાએતો, ૨૪ દીવસમાં મુંબઈથી લંડન જવાઈ શકાએછે. હાલના વખતમાં ઘણા ખરા ઉતારૂઓ મારસેલનો રસતો પસંદ કરેછે, અને આએ પુસતક લખનારે પણ તેજ રસતો લીધો હતો, કેમકે તેથી ધારેલી જગોએ જલદી પોંહોચાએછે, અને ફરાંનસનો સોભીતો દેશ જોવાની જોગવાઈ મળેછે.

સરવેને સારી પેઠે રોશંનછે કે, દર પખવાડીએ ઈંગલંડ ખાતેનો મેલ અતરે આવેછે, તેમ અતરેથી મહીનામાં બે વખત ઈંગલંડ ખાતે જાએછે, અને એજ મેલની સાથે ઉતારૂઓ પણ આવેછે તથા જાએછે. તારીખ ૯ મી એપરેલ સને ૧૮૫૮ ને દીવસે સાંહાંજનાં ઈંગલંડ ખાતેનો મેલ લઈને "મધરાજ" નામની આગબોટ આપણા બારામાંથી ઉપડી હતી, તેની સાથે આ લખનારે આ ટાપુનો કીનારો છોડીઓ હતો.

આપણી સફર કરવાનું સરૂ કરીએ, તેની આગમચ આપણા બારામાં આગબોટ ઉપરથીજ આપણને અજબ તરેહનો દેખાવ લાગેછે. જે મજાહ, મોંજ અને ખુશી મુસાફરને વાસતે હજુર દુર ખોટી રહેલીછે, તેનો વીચાર તે ઘડીએ આવતો નથી, કેમકે આગબોટ ઉપરથી બારામાં એક સુંદર દેખાવ નજરે પડેછે, અને તેમાં આપણું ધીઆંન રોકાએછે. એક ચીજ અથવા દેખાવ આપણે હંમેશ જોતા હોઈએ, તે વખતે તેની ખુબી આપણને નથી માલુમ પડતી; કોઈ વખતે કાંઈ અણચીતા બનાવથી આપણી ઉપર જેવી અજાએબ તરેહની અસર થાએછે, તેવી ઉપલે વખતે મુંબઈનાં બારાંમાં થયા વગર રેહેતી નથી. આપણે ઘણીવાર બંદર ઉપર જઈ ઉભા રહીએછે, તથા વારેઘડીએ બોટમાં બેસી ફરવા જઈએછે, તોપણ થોડાઓએ પોતાની આસપાસનાં દેખાવ ઉપર વીચાર કીધો હશે. દુનીઆમાં સઉથી સારાં બારાં મધેનું એક બારૂં, જેમાં આજ દુનીઆનાં સઉથી મોટાં બે રાજો, ઈંગરેજ અને ફરેનચ, તેમની આખી "નેવી" અથવા લડાઈના વાહાણોની ફોજ સેહેલથી સમાઈ શકે—જાહાં ગણતરી વગરનાં નાહનાં બારકસો વગેરે, આ પુરૂથવી ઉપરનાં સરવ ખંડો—શું યુરોપ, કે શું એશીઆ—શું આફરીકા, કે શું અમેરીકાનાં સઘળાં મળી ૧૦૦ થી ૧૫૦ મોટાં બારકસો તેમનાં દબદબા ભરેલ મોટા હોળી અને રંગીન બેરંગીન વાવટાઓ સાથે દર રોજ આપણાં દીઠામાં આવેછે, અને તેઓ આ ટાપુની દોલત તથા વેપારની નીશાન તથા દુનીઆના સઘળા ભાગો સાથેનો સંબંધ દેખાડેછે. વળી આપણી સામેની ગોદીમાં ઝાવળીનાં છાપરાં સાથનાં બારકસો, કે જે હવે પછી આ ટાપુના વેપાર અને દોલતમાં વધારો કરશે, તે આ બારાંને પોતાની બાળ અવસથાથી શણગાર આપેછે. તેમની પડોસમાં એક મોટી માંડવી તથા તેની પાસેનો કીલ્લો, આ ટાપુના મોટા ખપની અને કઉઅતની નીશાંણ જાહેર કરેછે. બીજી તરફ નજર પોહોંચાડીએછે, તો આહા ! શું સુંદર દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. ઉરણ, ધારાપુરી, રેવસ અને કનેરીના ટાપુઓની હાર, સાંકળની માફક બંધાઈ ગએલીછે, અને જેની ઉપર ઉગતા સુરજ સાથે આકાશ ઉપરનાં વાદળાં પોતાનો ખુશનુમાં દેખાવ આપણી આગળ મેલેછે. વળી સામેની બાજુ તરફ નજર ફેરવીએછે, તો કોલાબાનું નાહનું ટાપુ તેનાં સોભીતા બંગલા અને ઉંચી દીવા દાંડી સાથે જુદીજ રીતનો દેખાવ આપેછે. આ દેશનો એક રેહેવાસી જારે પોતાના બારાંમાં ઉભો રહીને આવો રળીઆમણો તથા શોહામણો દેખાવ જોએ, તારે તેના દીલમાં ઘણોજ આનંદ ઉપજા વના રેહે નથી.

સઘળા ઉતારૂઓ ચહડી રહેઆ કે આગબોટ જલદીથી ઉપાડવાની તઈઆરી થાએછે. આગબોટ ચાલી, કે તેની અંદરનો સઘળો કારોબાર ચાલેછે, તે જે શખસે આગળ કોઈ વાર દરીઆની મુસાફરી નહી કીધી

હોએ, તેને ઘણોજ રમુજી લાગેછે. આગબોટ આસરે ૨૦૦ અથવા ૩૦૦ આદમીની વસતીનું એક નાહનું ટાપુછે. કપતાન તથા માલંમ, આ ફરતા ટાપુનો સઘળો કારોબાર ચલાવેછે, અને સોથી વધારે આદમીઓ, જે ઘડીએ તેઓના મોહોડાંમાંથી હુકંમ નીકલેછે, તે ઘડીએ માન સાથે બજાવેછે. ઉતારૂઓની બરદાસત લેવાનું સરવેનાં ધીઆનમાંછે; કપતાંનથી તે છેક હલકામાં હલકી પદવીનો ખલાસી તેઓને સઘળી રીતે સુખમાં રાખવાની ઈનતેજારી બતાવેછે. આ ટાપુમાં સુથાર, લુહાર, દરજી, બબરચી, ભઠીઆરો અને બીજા જરૂરનાં સઘળા કારીગરોછે; કસી વાતની ખુટ નથી. જેમ આપણાં ઘરમાં આપણે સુખ ચેનમાં અને આરાસતગીમાં હોઈએ, તેમ અતરે પણ છઈએ; એબી આપણું ઘરછે. જો આપણી તબીઅત નાદરૂસત થઈતો આપણે વાસતે દવા, વઈદ અને ખીદમતગારો તઈઆરછે. જેમ ઘરમાં બરાબર વખત સર આપણું ખાણું આપણી આગળ આવેછે, તેમજ બલકે વધારે ચોકસાઈથી અતરે પણ મળેછે. બાપ, મા, બેહેન, ભાઈ અને છોકરાં જેમ ખુશાલી સાથે પોતાની ટેબલ ઉપર સુક્રાનાં કરી ભોજન કરેછે, તેમજ અતરે જાણે એક મોટું કુટુંબ દર રોજ પોતાનાં ઘરમાં જમતું હોએ તે પરમાણે દીસેછે, અને એ પરમાણે કેટલા એક દીવસ સુધી લાગત બનીઆથી એક બીજાની મીલનસારી, દોસતી તથા મોહબતમાં ઘણો વધારો થાએછે. બંદગીને વખતે આ તરતાં ઘર મધેનું આખું કુટુંબ તેમાં સામેલ થાએછે, અને ઉતારૂઓમાં જો કોઈ પાદરી નહી હોએતો, કપતાન પોતે પાદરીનું કામ ચલાવેછે. ઉતારૂઓની જમીન ઉપરની હાલતની અતરે એક ખરી નકલછે. સઘળા ઉતારૂઓ એક બીજાનાં સુખ દુખમાં ભેળાએછે, કેમકે આ ટાપુ એવુંછે, કે તેની આબાદીથી સઘળાને સુખ, અને તેની ખરાબીથી સઘળાને દુખ ઉપજેછે.

પણ જે ધણી દરીઆમાં પેહેલી સફર કરવા નીકલીઓ હોએ, તેને આ સઘળી બાબદ ઉપર પેહેલાં એક બે દીવસમાં વીચાર કરવાને બનતું નથી; કારણ કે વાંહાણના હીલવાથી તેના શરીર અને મગજ ઉપર જે અસર થાએછે, તેથી તેને ઘણા ભોર આવેછે, અને કેટલીએક રીતે હેરાંન થવું પડેછે. એ માંદગીને ઈંગરેજીમાં "સી સીકનેસ" કરી કેહેછે. ઘણા જણાઓ તેથી બહુ કંટાળેછે, કેમકે તે વખતે ફેર બહુ આવેછે તથા ઉલટી ઘણી થાએછે અને ખાવા મુતલગ ગમતું નથી. જેઓ આ હાલતમાં આવેછે, તેઓ પેહેલાં એવાતો કંટાળેછે, કે દરીઆમાં આવવાનો અફસોસ કરેછે, અને અજબ થાએછે, કે આ દરદની વઈદોએ કશી દવા સેથી કાહાડી નથી. પણ એ માંદગીથી હારી જવું ન જોઈએ; જેમ બને તેમ હીંમત પકડવી, તુતક ઉપર ખુલ્લી હવામાં ફરવું, અને બરાબર ખાવું, એજ તેની દવાછે; પેહેલાં તેમ કરવા નહીં ગમે તોપણ આપણી ખુશીની વીરૂધ એમ કીધાથી આપણે જલદી સારા થઈએછે, અને પેહેલાં જેવા કંટાળતા હતા તેમ પાછળથી એવડી ખુશાલી દરીઆની સફરથી ઉપજેછે.

દુનીઆના સઘળાં જાનવરોમાં આદમી સરવેથી શકતીવાન, હુનરમંદ, અને જોરાવરછે, તોપણ તે પરમેશવરનાં હુકમ અને ખુશી આગળ કસા હીશાબમાં નથી; આપણું સુખ અને દુખ, જીવતર અને મરણ, એ સઘળું તે સાહેબની મરજી ઉપરછે, તે વીશેનો એક મોટો ધડો અથવા ઉપદેશ, દરીઆની મુસાફરી કરનારની આંખ આગળ હરદમ રેહેછે. તેની મેહેરબાંનીને લાએક થવાને તથા સલામત રેહેવાને, હર ઘડીએ અને હર વખતે પરારથનાં કરવાની આપણી ફરજછે. હમણાં દરીઓ તળાવના જેવો સ્થીર અથવા થંબછે, તેના મોજાનું જોર અને અવાજ કાંઈ નથી, પવન આપણી તરફેણમાં અને ઘણો ધીરો વેહેછે, સાંચા બરાબર કાએદાસર ચાલીઆ જાએછે, અને સડો દબદબા સાથે ઉડી, આપણી મંજલને ઉતાવળેથી કાપીને, જવા ધારેલી જગાએ જલદીથી પોંહોચાડવાની ઉમેદ બતાવેછે; માથા ઉપર આકાશ ખુલ્લું, વાદળ વગરનું અને નીરમળ દેખાએછે. ઘરની અંદર હોઈએ તેમ સઘળું સલામત દીસેછે, તોપનો ગોળો આપણા બારકસને હરકત નહી કરે એવું તે મજબુતછે, અને દરીઆનો પાદશાહ હોએ તેમ પોતાનો રસતો કાપતું ચાલીઉં જાએછે. વગર ધાસતીથી આપણે

સુતેલા અથવા જાગીએછે, અથવા ખાવા પીવા બેઠાછે, અથવા ગમત અને ખુશીમાં ગુંતાયાછે; જાણે સઘળી તરફથી આપણી ઉપર રેહેમછે: પણ આ ઘડીએ આવી હાલતછે, આવતી ઘડીએ શું થશે, તે કોઇથી કેહેવાઈ શકાતું નથી. એક મોટું તોફાંન થઈ આવીઉં, દરીઆ તળાવનાં જેવો સ્થીર હતો તે જોશમાં આવીઓ અને તેનાં મોજા તુતક ધોવા લાગા; વંટોળીઓ વાંહાણને સીધું જવા દેતો નથી; વાદળાં ઘેરાઈ આવીઆં, મજબુત અને મગરૂર આગબોટ આણી ગમથી પેલી ગમ ડોળા ખાવા લાગી, રસતો અંધારો થઈ ગયો અને કશું સુજ પડતું નથી. જેઓ એક ઘડી આગમચ ભર ખુશી અને મોંજમાં હતા, તેઓ હમણા ગંમગીની અને અફસોસમાં આવી પડીઆ; જેઓ ભર ઉમેદમાં હતા, તેઓના ચેહેરા ઉપર ના ઉમેદીનો પરદો ફરી વલીઓ; આ ઘડીએ કે પેલી ઘડીએ આગબોટ ખરાબા ઉપર જાએ અથવા પાણીને તલીએ જઈ બેસે. આવા બનાંવો પરમેશવરનાં હાથમાંછે, તે હરેક સાધારણ વીચાર વાલું આદમી સારી પેઠે સમજેછે, તેથી મુસાફરને આદમીની ના કઉઅતી અને તે સાહેબનાં કઉઅત વીશે, જેવો આ જગોએ નીતીનો ધડો મળેછે, તેવો બીજે કેથે નહી મળતો હશે; માંટે તે સાહેબને તે હરદમ ઇઆદ કરતો રેહેછે. દરીઆના મુસાફરને આવા વીચાર ઉતપંન થાએછે, તે અતરે ટુંકામાં જાહેર કરવાને દુરસત ધારીઉછે.

મુંબઈ છોડીઆ પછી આગબોટ પેહેલું બંદર એડન ખાતે કરેછે. એ ગાંમ અરબસતાનના કીનારા ઉપરછે, અને મુંબઈથી પશચમ તરફ અને જીજ દખણ તરફછે. સારી મોસંમમાં મુંબઇથી ઉપડેલી આગબોટ પાધરી પશચીમ તરફ જાએછે, પણ ચોમાંસાની રૂતમાં પશચીમ તરફથી પવંન ઘણો ફુંકેછે તેની સાંમે આગબોટથી જવાઈ શકાતું નથી, તારે પેહેલાં દખણ તરફ ઉતરીને પછી વાવીઅ કોણે જાએછે. ચોમાંસાની રૂતમાં આ પરમાણે હેરીઉ લેવાની ફરજ પડીઆથી આગબોટને ૮૦૦ માઇલ વધારે મંજલ કરવી પડેછે. એડન અને મુંબઈ વચે ૧૬૬૪ માઇલનો રસતોછે, તે સારી મોસમમાં ૭ દીવસની અંદર પસાર કરી શકાએછે.

મુંબઈનું બારૂં છોડીઆ પછી સોકોટરા નાં ટાપુ આગળ આવીએછે, તાંહાં સુધી કોઈ કીનારો આપણને દેખાતો નથી, માટે લગભગ એક અઠવાડીઆં પછી જમીનનો કીનારો જોવાથી મુસાફરને ખુશી ઉપજેછે. કોએલા લેવાને સારૂ આગબોટ ૨૪ કલાક સુધી એડનનાં બારાંમાં ખોટી રેહેછે, તેથી મુસાફરને આ તાંહનું ગાંમ જોવાને તથા તે વીશે કેટલીએક પુછ પરછ કરવાને બની આવેછે. અરબસતાનનાં કોસતા ઉપર એડનનું બારૂં સઉથી સરસ ગણાએછે, અને તાંહાં નામદાર રાંણીની સરકારનાં કેટલાંએક બારકસો જાથુક રેહેછે. બારાંમાંથી અંદરથી ગાંમનો દેખાવ માતર પાહાડોની હાર સેવાએ વધારે દેખાતો નથી, કાંજે તેની સઘળી બાજુએ ઉંચા ડુંગરો ફરી વલેલાછે, અને એ ડુંગરો તેનો ખુદરતી બંચાવછે. અતરે સવારી કરવાને તથા માલ લઈ જવા લાવવાને ગધેડાં તથા ઉંટો કામે લગાડવામાં આવેછે, પણ આગબોટનાં ઉતારૂઓ એડનમાં જવા ચાહાતા હોએ, તેઓને સારૂ ઘોડાની ગાડીઓ મળી શકેછે. બંદરથી તરણ માઇલ દુર ગાંમછે, તાંહાં બે રસતે જવાઈ શકાએછે. એકનું નામ "લીટલ પાસ" કરીનેછે, અને એ રસતો બનાવવાને વાસતે આસરે ૫૦ ફીટ ખડક કાપવો પડીઓછે. બીજા રસતાને "મેન પાસ" કરીને કેહેછે, અને એ મારગે આપણે ગાંમની અંદર જઈ શકીએછે. એ રસતાને વાસતે ૨૦૦ ફીટ ઉપર ખડક કાપેલોછે, અને એટલો ખડક કપાવાના સબબથી બે પાહાડો વચે જે ખાંચ પડીછે, તે માંટે એ રસતાની ઉપર એક પાહાડ ઉપરથી બીજા પાહાડ ઉપર જવા સારૂ, એક મજબુત પુલ બાંધેલોછે, તે બારાંમાંથી દેખાએછે. ગાંમનો દેખાવ સારો અથવા ખુબસુરત નથી. તાંહાંનાં બોરકાં ઘરો ઘણાંજ ખરાબ દેખાએછે; નલીઆં મલતાં નથી તેથી ચુનાનાં ધાબાંનાં છાપરાં બનાવીઆમાં આવેછે. સઘળી તરફ ખરાબીની નીસાંન માલુમ પડેછે, તથા ઘરો ભાગી પડેલાં અને કોહોવાટ ઉપર આવેલાં દેખાએછે. ગાંમમાં ફરતા અરબો, સોમાંલી તથા યાહુદીઓનો દેખાવ ઘણોજ કંગાલ તથા દુખ ઉપનવા જોગ લાગેછે. સરકારી અમલદારોને રેહેવાનાં બંગલા તથા પારસીઓની દુકાંનો કાંઈએક સારી હાલતમાંછે. "પોલીટીકલ

એજંટ" નાં બંગલા અને પારસીઓની દુકાંનોની વચમાં એક મોટો ચોકછે, તાંહાં હમણાં ચુનાના પથરનો એક મીનારો બાંધેલોછે, અને એવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે આગળ એ જગોએ એક મોટી મસજીદ હતી, તે ભાગી પડીઆ પછી તેની નીસાંન દાખલ તે મીનારો બાંધેલોછે. એડનનાં પાહાડનાં માંથા ઉપર આગલા તુરકીઓનાં વખતનાં કીલ્લા તથા બુરૂજો ઘણાછે, પણ તે નાસ થએલી હાલતમાછે. એ ગાંમ સઘળી તરફથી પાંણી અને પાહાડોથી ઘેરાઈ ગએલુંછે. અરબસતાનની મોટી જમીન ઉપર જવાને માતર એકજ રસતોછે, તેણી તરફ આપણી સરકારે ડુંગરની ઉપર એક ઘણોજ મજબુત કીલ્લો બાંધીઓછે, તે ખરેખર જોવા લાએકછે.

અસલનાં વખતમાં એડન મધે પાંણી પુરૂં પાડવાને વાસતે જે મોટા ટાંકાં બાંધીઆમાં આવીઆં હતાં, તે ઘણાંએક વરસ સુધી માઠી અને નાસની હાલતમાં રહેઆં પછી હમણાં પાછાં ખોદી કાહડવામાં આવીઆંછે તથા કેટલેએક દરજજે સમારીઆંછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. એડનમાં વરસાદ ઘણોજ થોડો પડેછે તેથી પીવાના પાંણીની ખુટ ઘણી હોએછે. આસરે ૧૫૦ કુવા ખોદેલાછે અને તેમાંનાં ૫૦ કાંમમાં આવે તેવાછે, તોબી તેમાંથી ગાંમના લોકોને વાસતે પાંણી પુરૂં પડતું નથી. આવી હાલત અસલનાં વખતથીજ હશે, કેમકે ઉપર જણાંવેલાં ટાંકાં લાંબા જમાનાનાં બાંધેલાં હોએ તેવું દીસેછે. આખા અરબસતાનમાં સઉથી મોટું ટાંકું "બીલાદ એલજીહાફ" નાં પરગણા મધે "મોરબ" શેહેરમાંછે, તે આજથી ૩૫૫૯ વરસ ઉપર બાંધીઆમાં આવીઉં હશે, એવું ધારવામાં આવેછે. એવાં ટાંકાં એડનમાં આસરે પચાસછે, અને તે વીશે એવું જાણવામાં આવીઉંછે કે ઈસવી સને ૬૦૦ ના સાલમાં, જે વેળાએ અરબસતાન ઉપર ઈરાંનીઓએ બીજીવાર હોમલો કીધો હતો, તે વેળાએ બાંધીઆમાં આવીઆં હશે. સને ૧૮૩૫ નાં સાલમાં જારે કપતાંન હેનસ અરબસતાનનાં કીનારાની તપાસ કરવા સારૂ તે તરફ ગયો હતો, તારે એ ટાંકાં કાંઈએક સારી હાલતમાં હતાં, પણ પછવાડેથી તે વીશે કશી ચોકસાઈ તહી રાખીઆથી ઘણાં ખરાં પુરાઈ ગયાં હતાં. હાલમાં જણાવવાને ખુશાલી લાગેછે, કે મુંબઈની સરકારના હુકમથી ગયાં ચાર વરસની અંદર એ મધેનાં પંદર ટાંકાં સાફ કરવામાં આવીઆંછે, તેમાં વરસાદનું ૮૦ લાખ ગીઆલંન પાણી શમાઈ શકે. સઘળા ટાંકાં જો સાફ કરવામાં આવેતો તેમાં તરણ કરોડ ગીઆલંન પાંણી માઈ શકે. આ ટાંકાં કેવાંછે તેની વાંચનારાઓને સમજ આપવાની જરૂરછે. જાંહાં પાહાડો એક એકની પડોસમાં આવીઆછે તેમની વચમાંની જે બાજુ ઉંઘાડી રહેલી હોએછે, તે બાજુ પથરથી મજબુત બાંધી લઈને બંધ કરી નાખીઆમાં આવીછે, તેથી તાંહાં મોટા તલાવો બનીઆછે. વરસાદનાં દાહાડામાં ઉપલા પાહાડો ઉપરથી આવતા પાંણીનાં ધોત પેલા તલાવોમાં પડેછે, અને તેથી પાંણીનો મોટો જથો ઝીલાઈ શકાએછે. વળી એવી ગોઠવણ કીધીછે કે, જો એક ટાંકું ભરાઈ જાએતો તેમાંનું પાંણી બીજાં ટાંકાંમાં જઈ શકે. તારીખ ૨૩ મી અકટોબર ૧૮૫૭ ને દીને એડનમાં સારો વરસાદ થયો હતો, તે વખતે ઉપલાં ટાંકાં મધેનાં થોડાંજ સારી હાલતમાં હતાં, તોપણ તે દીવસે જે વરસાદ પડીઓ હતો, તેથી તેમાં જે પાંણી ઝીલાયું હતું, તે એક વરસનાં ખપને પુરૂં પડે એટલું હતું. કેટલાંએક ટાંકાંની આગળ આજ બે વરસ થયાં નાંહના બાગો કરવામાં આવીઆછે, તેથી સાંહાંજને સમે તાંહાં ફરવા જનારાઓને ઘણી ખુશી ઉપજેછે, કાંએજે એ વેરાંણ ગાંમમાં એ બાગો નવાઈ સરીખાછે.

એડનમાં વરસની અંદર છ અથવા સાત ઈંચથી વધારે વરસાદ પડતો નથી, તેથી કરીને આ ટાંકાંનાં પાંણીનો આધાર પણ વરસાદ ઉપર રેહેછે. જારે વરસાદજ નહી હોએ, તારે ટાંકાં પણ નકામાં રેહે, તેથી ઈસવી સનેની ૧૫ મી સદીમાં અરબસતાનનાં પાદશાહ મલેક અલ માશુર તાજેદીન અબદુલ વાહબ બીન તાહેરે, બીરે હામેદમાંથી એડનમાં પાંણી લાવવાને સારૂ એક નેહેર બાંધી હતી, પણ હાલ તેનો સઘળો નાસ થઈ ગયોછે. એડનની આસપાસનાં ગાંમોની હાલત તરફ નજર કરતાં એ નેહેર પાછી સંમરાવવાનો મોટો ખરચ કરવાનું દરૂસત દેખાતું નથી, મારે હાલમાં ઈંગરેજ સરકારે બાફનાં સાંચાની મદદથી દરીઆનું પાંણી પીવા લાએક કરવાનો ઉપાએ ચલાવીઓછે, અને તે કેટલેક દરજજે પાર પણ પડીઓછે.

ઈંગરેજ સરકારે એડનમાં એક નીશાળ સથાપીછે, અને તાંહાં છોકરાઓને ઈંગરેજી તથા અરબીમાં કેળવણી આપવામાં આવેછે. એ નીશાળમાં છોકરાઓને જે કેળવણી મળશે, તેથી અલબતાં ફાએદો થશે, અને કેળવણીનું ફળ જેમ હંમેશાં આદમીને સુધારવામાં નીપજેછે, તેમ આ હથીઆરથી તાંહાંનાં જંગલી તથા જનુંની લોકોની હાલતમાં સારો ફેરફાર થશે એવી ઉમેદ રાખવામાં આવેછે. આ ઉપરાંત આ ગાંમમાં મુસાફરને સારૂ વધારે જોવાનું કાંઈ નથી, માંટે એડનની કેટલીએક જાંણવાજોગ તવારીખ તથા તે ઈંગરેજનાં તાબામાં શી રીતે આવીઉં તેની વીગત જણાવી આ ગાંમનો હેવાલ પુરો કરીએછે.

એડન આગલા વખતમાં અરબસતાન દેશનાં સરવેથી વખણાએલાં શેહેરો માહેનું એક શેહેર ગણાતું હતું. તે વખતે હીંદુસથાન, ઇરાંન, અરબસતાન અને આફરીકા વચે તથા યુરોપ, મીસર, અને ફીનીશીઆનાં જુદાં જુદાં દેશો સંગાથે જે વેપાર ચાલતો હતો, તે વેપારનું એડન એક મુખીઅ મથક હતું. પુરવ તરફનાં જુદાં જુદાં દેશોથી નગદીના બારકસો રેડ સી ને મારગે મીસર દેશમાં જવા સારૂ એ શેહેરનાં બારાંમાં આવતાં હતાં, તથા તરેહવાર જાતના માલથી લાદેલી વનજારોનો તાંહાં જમાવ થતો હતો, અને ટુંકામાં કહીએતો, પુરવ તથા પશચીમ તરફનાં સઘળા વેપારીઓ એ શેહેરમાં પોતાની પેહેડીઓ ઉઘાડી અરબસતાનમાં તથા બીજાં તે તરફનાં દેશોમાં માલ પુરો પાડતા હતા. એ પરમાણેની એ શેહેરની આબાદ હાલત હતી, પણ જે પરમાણે દુનીઆમાં ચાલતું આવીઉંછે, તે પરમાણે તે આબાદીનો પણ છેહો આવીઓ. રોમ શેહેરમાં જારે કલાડીઅસ સીજર રાજ કરતો હતો, તારે એ શેહેરનો રોમન લોકોએ નાસ કીધો હતો, એવું ડીન વીનસેનટ નામનો ગરંથકાર ધારેછે. એડનનો નાસ કરવામાં રોમન લોકોની શું મતલબ હતી, તે સેહેલથી સમજ પડેછે. તે લોકો પેહેલાં અરબસતાનમાં આવીઆ તારપછી રેડ સીના કીનારા ઉપર તેઓએ પોતાની કોઠી રાખી હતી; પણ જારે કલાડીઅસે એડનનો વેપાર ઘોહોળો ચાલતાં જોયો, તારે તે વેપાર પોતાના મીસર દેશ માંહેનાં સંસથાનો તરફ ખેંચી લેવાની તેની મરજી થઇ. એજ વેળાએ આલેકઝાનદરીઆ શેહેરનાં એક યુનાની રેહવાશી નાંમે હીપાલસે મીસરથી એકદંમ હીંદુસથાનમાં આવવાનો મારગ સોધી કાહાડીઓ હતો, તે ઉપરથી કલાડીઅસને એડન ઉપર હોમલો કરવાને વધારે હીંમત છુટી હતી. પછવાડેથી કાનસટનટાંઇન શાહનશાહના વખતમાં એ શેહેર પાછું કાંઈએક સારી હાલતમાં આવીઉં, અને રોમન લોકોની એ એક ફતેહછે, એવી ઇઆદગારી કાએમ રાખવા સારૂ ઉપલા શાહનશાહે તેને "રોમાનંમ એમપોરીઅંમ" એટલે રોમન લોકોનું વેપારનું મથક એવું નામ આપીઉં.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૩૮ માં સુલેમાન પાદશાહે હીંદુસથાન ઉપર ચહાઈ કરી, તે વેળાએ તે પાદશાહની ફોજમાં વેનીસ શેહરનો એક સરદાર ચાકરી રહેઓ હતો, તે એડન વીશે આ પરમાણે લખેછે. "એ શેહેર ઘણું મજબુત અને દરીઆના કીનારા ઉપરછે, એની આસપાસ મોટા પાહાડો આવેલાછે, અને તેમને મથાલે તાંહનાં કીલ્લા બાંધેલાછે. ગામમાં અને કીનારા ઉપર જવાને વાસતે તાંહાં આસરે તરણસો કદમ પોહોલો ભાગળનાં જેવો એક રસતોછે, અને તેને દરવાજા મેલેલાછે, તથા તેની દેવાલો પણ ઘણી સારીછે. શેહેરની સાંમે દરીઆમાં "શીરહા" નાંમનું એક નાંહનું ટાપુછે, તેની ઉપર પણ બંદરના બંચાવને સારૂ એક કીલ્લો બાંધેલોછે, અને તાંહાં બે વાંમ પાંણીછે. તેની ઉતર દશાએ એક બીજું બંદરછે, કે જાંહાં પવનનું કાંઈ જોર નથી અને તેથી માલથી ભરેલાં બારકસો તાંહાં સલાંમતી સાથે લંગર કરી શકેછે. એડનની જમીન ઘણી સુકીછે તેના સબબથી તાંહાં કોઈ ચીજનો પાક થતો નથી. વરસાદના પાંણી સીવાએ લોકોને બીજું સાફ પાંણી મળતું નથી અને એ પાંણી તેઓ જમીનમાં નજદીક શો વાંમ ખોદેલા ઉંડા ખાડાઓમાં એકઠું કરેછે."

યુરોપ ખંડ સંગાથે હીંદુસથાનનો વેપાર એડનને મારગે સોલમી સદીશુધી ચાલીઓ; તારબાદ યુરોપ ખંડથી હંકારેલાં બારકસોને હીંદુસથાનમાં આવવાનો કેપ આવ ગુડ હોપનો મારગ પોરટુગીસ લોકોએ સોધી કાહાડીઆથી એડનને મારગે ચાલતો વેપાર ઘણો ખરો તુટી ગયો.

ફરેનચ વેપારીઓની એક કંપનીએ સને ૧૭૦૮ માં જે કાફલો રેડ સીમાં મોકલીઓ હતો, તેનો સરદાર એમ ડી મેરવીલ જારે એડનમાં ઉતરીઓ હતો, તારે તેણે આએ ગાંમની આસપાસ ઉંચી દેવાલો જોઇ હતી, હેવું તે જણાવે છે. તુરકી લોકો જેવારે અરબસતાન છોડીને ગયા, તેવારે તેઓની પછવાડે રહી ગએલી મોટાં કદની પીતળની તોપોની પાંચ અથવા છ બટેરીઓ એ કીલ્લાના બંચાવને સારૂ તાંહાં હતી. જે જમીનનો કટકો એડનને અરબસતાન સાથે જોહેછે, તાંહાં પણ એક કીલ્લો હતો અને ગાળે ગાળે તાંહાં ચોકી હતી. તાંહાંથી એક તોપનો ગોળો જેટલી વેગળાઈએ જઈ શકે, તેટલે દુર વળી એક બીજો કીલ્લો હતો, અને તાંહાં બટેરીઓ ઉપર ચીઆલીસ મોટી તોપ ગોઠવેલી હતી. એ કીલ્લાની તથા શેહેરની વચે વળી એક તીજો કીલ્લો હતો, અને તેના ઉપર બાર તોપ ગોઠવેલી હતી. એજ સરદાર હેવું પણ જાહેર કરેછે કે શેહેરમાં કેટલીએક ખુબસુરત ઈમારતો તેની નજરે પડી હતી, પણ આસપાસની જુની અને નાસ પાંમેલી બીજી ઈમારતોને લીધે શેહેરનો દેખાવ કાંઈ સારો ન લાગતો હતો. એ સઘળી ઈમારતોમાં વખાણવા લાએક ઈમારતો તે વેલાએ તાંહાંનાં હમામખાંનાં હતાં. એ હમાંમખાંનાં સંગે મરમરનાં અને જાસપરનાં પથરોથી બાંધેલાં હતાં, તથા અંદર રોશની દાખલ કરવા સારૂ તેઓની ઉપરનાં ગુંબજોમાં મોટાં ગબારાં રાખેલાં હતાં. અંદરની બાજુએ મોટા થાંભલાએ ઉપર ઉભી કીધેલી ગીઆલરી નજરે પડતી હતી તથા દીવાંનખાનાં અને બીજા મેંહેરાબદાર ઓરડા પણ દીઠામાં આવતા હતા.

મીસતર સાલટ નાંમનો એક શખ્સ લખેછે, કે ઈ૦ સ૦ ૧૮૦૯ માં પણ વેપારની જગા દાખલ એડન અગતનું ગણાતું હતું. આફરીકાખંડના ઉતર અને પુરવની વચેના પરાંતોમાંથી સોમાલી લોકો ગુંદરનો વેપાર કરતા હતા, તે વેપારનું એ શેહેર એક મોટું બજાર હતું. સરવેથી સરસ કાફી પણ અતરે મળતી હતી. ગાંમમાં જોકે ભાગા તુટાં ઝુંપડાં તથા નાસ પામેલી જગાઓ હતી, તોપણ તેના આગલા દબદબાની કોઈ કોઈ નીશાંણીઓ નજર આવીઆ વના રેહેતી નહી હતી.

ઈ૦ સ૦ ૧૮૩૫ માં જારે કાપટન હેનસ એડન ખાતે ગયો હતો, તારે તેણે એ શેહેર પુરી પાએમાલ થઈ ગએલી અવસથામાં જોયું. તે વખતે તાંહાં સઘળા મળીને માતરે ૯૦ ઘર પથરનાં બાંધેલાં હતાં, પણ તેઓ ઘણી નાંસકારક હાલતમાં હતાં. કેટલીએક મસજીદોનો પણ એવોજ હાલ હતો, અને તેઓ માંહેલી માતરે એક જ તે વખતે સંમરાતી હતી. બાકીનાં ઘરો સાદરીનાં તથા કાંમડાંનાં બાંધેલાં હતાં. એ શેહેરનો સઘળો વેપાર બીલકુલ તુટી ગયો હતો, કુવાનાં પાંણી ખારાં હતાં, અને બંદરમાં તથા રસતાઓ ઉપર કોઈ આવ જાવ કરતું ન હતું. તે વેળાએ તાંહાંની વસતી પાંચશોથી તે છશો આદમીઓની હતી, તેમાં ૧૮૦ યાહુદીઓ, ૩૦ અથવા ૪૦ વાંણીઆ, અને બાકીના અરબ તથા સોમાલી લોક હતા. સુલતાન ઘણું કરીને લાહેજમાં રેહેતો હતો, અને એડનનો અખતીઆર એક શુબાનાં તથા મેહેસુલ એકઠું કરનારનાં હાથમાં આપીઓ હતો, તેઓના સવાધીનમાં ૫૦ અરબ શીપાહી હતા. વરસ દાહાડે સઘળું મળીને માતરે બાર હજાર ડાલર મેહેસુલ એકઠું થતું હતું. હવે એડન ઈંગરેજોનાં હાથમાં શી રીતે આવીઉં, તે વીશે ટુકામાં જણાંવીએછે.

ઉપર કહીઉંછે, કે કાપટન હેનસ અરબસતાનનાં દખણ પુરવ તરફનાં કોસતાની તપાસ કરવા સારૂ પેહેલાં સને ૧૮૩૫ માં એડન ગયો હતો. એ વેલાએ તેના વાહાંણના બે અમલદારો લાહેજના શુલતાંનને મલવા ગયા હતા, તેઓને તેણે ઘણું આદરમાન આપીઉં, અને "ફુડથેલી" જાતનાં લુટારાઓ જેઓએ તેના ગામ ઉપર હુમલો કીધો હતો, તેમની ઉપર તે ચઢાઈ કરવાનો ઈરાદો રાખતો હતો તેમાં ઈંગરેજોની મદદ માંગી, પણ ઈંગરેજોએ તે મદદ આપવા નો પાડી.

૧૮૩૬ માં વળી ફરીથી તે લુટારાઓએ એડન લુટીઉં અને તરીસ હજાર ડાલરની કીમતનો અવેજ લઈ ગયા, તથા ગાંમ ઉપર દરરોજ એક શો ડાલરનો કર નાખીઓ. મદરાનથી હંકારેલું "દરીઆદોલત" નામનું

કરનાંટકનાં નવાબની ભતરીજી અહમદ એત નીશા બેગમનુ એક બારકસ ૪ થી જાંનેવારીની સહવારનાં એડનથી થોડા માઈલ દુર, કુબેટસ નાંમનાં ટાપુ આગળ આવી લંગરવાર થયું, તેમાં ઘણો કીમતી માલ લાધેલો હતા તથા જદદે જનારા હાજીઓનો કાફલો ભરેલો હતો. સુરજ બાહેર નીકલીઆ પછી એડનના આરબો તે ઉપર ચહડી ગયા, અને સઘળો માલ લુટી લીધો, તથા તે ઉપર કેટલીએક આબરૂવાળી તથા કુળવાંન અસતરીઓ હતી, તેમની આબરૂ ઉપર ઘણો નીલાજરો હુમલો કીધો. એવી બદનાંમીથી પોતાનો બંચાવ કરવા જતાં, તે મધેથી ૧૪ ઓરતોએ પોતાના જીવ ખોયો હતો. એ બનાંવની ખબર મુંબઈની સરકારને પડીઆથી, તેઓએ તે વીશે સુલતાન પાસે ખુલાસો માંગીઓ, અને ઈંગરેજની રઈઅત સંગાથે ફરીથી કોઈ વાર એવી ગુનાંહ ભરેલી ચાલ નહીં ચલાવવા બાબેનો મજબુત બંદોબસત કરવાને કાપટન હેનસને પાછો એડન રવાંને કીધો. એ અમલદારને મુંબઈની સરકારે હેવો પણ અખતેઆર આપીઓ હતો કે, બને તો એડનનુ ગાંમ ખરીદ કરવાનો બંદોબસત કરવો, કે જેથી રેડ સી ને મારગે ચાલતા વેપાર વધારે મુસતકીન પાયા ઉપર આવે, અને હીંદુસથાન અને ઈંગલંડનાં મેલની આવતી જતી આગબોટોને કોએલા પુરા પાડવાને એક મુખીઅ અને સલાંમતી ભરેલું મથક કરવાને પણ બની આવે.

૧૮૩૭ ની ૨૮ મી દીસેમબરે કાપટન હેનસ એડન જઈ પોંહોતો, અને ૪ થી જાંનેવારીએ જમીન ઉપર ઉતરી સુલતાનની મુલાકાત લીધી. જે તકસીર સુલતાન ઉપર મેલીઆમાં આવી, તે બાબે તે નામુનકેર ગયો, પણ "દરીઆ દોલત" ઉપરનો લુટાએલો માલ બજારમાં ઉઘાડી રીતે વેચાતો હતો, તેથી સુલતાનની તકરાર વધારે વાર વજન પાંમી નહી, અને કાપટન હેનસે ઉપલી લુટનાં નુકસાંનનાં બદલામાં ૧૨ હજાર ડાલરનો દાવો કીધો, અથવા લુટાએલો માલ પાછો માંગીઓ. એ બાબે લાંબી ચકચાર ચાલીઆ પછી, જેમ તેમ ૭૮૦૮ ડાલરની કીમતનો માલ સુલતાને પાછો આપીઓ, અને બાકીના ૪૧૯૨ ડાલરની બાર મહીનાની મુદતની એક હુંડી કાપટન હેનસને લખી આપી.

એ પછી તારીખ ૨૩ મી જાંનેવારીએ કાપટન હેનસે સુલતાન પાસેથી એવું લખત લખાવી લીધું કે, આવતા માં ૨૫ મહીનામાં તેણે એડન ઈંગરેજોનાં સવાધીનમાં કરવું, અને તેનાં બદલામાં તેઓ તેને વરસ દાહાડે ૮૭૦૦ ડાલરનો લવાજમો આપે. એ કોલકરાર બાબે ફરીથી કાપટન હેનસની તથા સુલતાનની મુલાકાત થનાર હતી, પણ તે વખતે સુલતાનનાં છોકરાએ કાપટન હેનસને પકડવાનો તથા ઉપલા કોલકરારને લગતાં સઘળાં કાગજ પતરો જપત કરવાનો ઈરાદો કીધો હતો, તે દગાની ખબર આગમચથી કાપટન હેનસને પડી, તેથી તેણે સુલતાનની મુલાકાત લેવાનું માંડી વાલીઉં અને પાછો તુરત મુંબઈ આવીઓ.

૨૪ મી અકટોબરે તે પાછો એડન ગયો, અને સુલતાન ઉપર એક રૂકો લખીને તેની આગલી કબુલાત પુરી પાડવા વીશે કેહેવડાવીઉં; તેનાં જવાબમાં સુલતાને ઘણો અપમાન ભરેલો કાગળ લખીઓ અને ઘણી મગરૂરી ભરેલી ચાલ ચલાવી. સુલતાનના છોકરાએ કાપટન હેનસને લખીઉં કે "હું મારા બાપથી તથા તારા
" થી ચહડતો છું. તું મારા દરવાજા આગળ આવેતો, હું તને અંદર આવવા દઈસ, અને પછી તારા માંથા
" ઉપર ચહડી બેસીસ; એવો અમો બેદુઈન લોકોનો કાએદોછે." લુટેલો માલ જે આગળ પાછો આપીઓ હતો, તે એડનમાંથી લઈ જવા દેવાને સુલતાને ના પાડી. તેણે બીજો એવો હુકમ કીધો કે કાપટન હેનસનાં વાંહાંણને કોઈ ખોરાક પાંણી પુરૂં પાડે નહી, અને તેનાં શીપાહીઓએ તે વાંહાંણની બોટ ઉપર વગર કારણે બંદુકોના મારો ચલાવીઓ, જેથી ઈંગરેજ સરકારનાં બે ખલાસી જરા ઘાએલ થયા.

એવા જુલમને લીધે કાપટન હેનસે બંદર બંધ પાડીઉં, તેથી સુલતાન ઘભરાયો, અને સલેહ કરવાને તરણ દાહાડાની છુટ માંગી લીધી. તે છુટ આપવામાં આવી, પણ તેનો ઘણોજ નીલાજરી રીતે સુલતાને લાભ લીધો. આફરીકાના જે કોસતા ઉપરથી કાપટન હેનસનાં વાંહાંણને ખોરાક તથા પાંણી

પુરૂં પડતું હતું, તે તરફ તેણે એક મછવો મોકલાવી તાંહાંનાં સોમાલીઓને ૨૦૦ ડાલરની લાંચ આપી, તેઓનાં કોસતા ઉપર જે કોઈ ઈંગરેજો જાએ, તેમને કતલ કરવાની ઉશકેરની કીધી. ૧૮ મી દીસેમબરે સરકારી સકુનર "માહી" અને એક બીજું કોળશાનું વાંહાણ એડનના બારાંમાં આવી પોંહોચીઆં, તે વખતે સુલતાનને તે સકુનર ઉપરથી પણ કેહેવડાવીઉં, કે તેં જે કબુલાત આગળ આપીછે, તે તારી પાસેથી પુરી પડાવાનો ઈંગરેજ સરકારે ઠરાવ કીધોછે, તે પણ તેણે સાંભલીઉં નહી. પછી ૧૧ મી જાંનેવારીએ શીરહા તાંમના ટાપુની થોડેએક દુર ઈંગરેજો અને અરબો વચે લડાઈ થઈ, તેમાં ઈંગરેજોની તરફના બે ખલાસી જખમી થયા, અને આસરે વીસથી તે તીસ અરબો અશકત થયા. ૧૬ મી જાંનેવારીએ વળી ૩૦૦ ઈંગરેજ તથા ૪૦૦ ગાંઠી શીપાહીનું એક બીજું લશકર મેજર બેલની સરદારી હેઠલ તાંહાં આવી પોંહોતું. તેઓ સંગાથે ૩૮ તોપ હતી. તેઓએ ફરીથી વળી સુલતાન ઉપર છેલ્લો સંદેશો મોકલીઓ, કે એડન ઈંગરેજ સરકારને સવાધીન કરવું, તેપણ તેણે નહી સાંભલીઉં, તેથી તે ગાંમ ઉપર તાપોનો મારો ચલાવીને જીતવાની ફરજ પડી. ઈંગરેજોની બાજુએ ૧૫ અને અરબોની તરફ ૧૫૦ આદમી મારીઆં ગયાં તથા જખમી થયાં. એડનનાં લશકરખાતાંનાં તે વખતે માતરે ૭૦૦ શીપાહી હતા, અને માતરે ૬૦૦ આદમીની વસતી હતી, તેમાં ઘણો ભાગ યાહુદીઓનો હતો. સુલતાન, તેનું કુટુંબ અને શેહેરનાં બીજા કેટલાએક મુખીઅ લોકો લાહેજ તરફ તાંહશી ગયા. એ રીતે એડન ઈંગરેજ સરકારનાં હાથમાં આવીઉં.

એડન બરીટીશોના હાથમાં આવીઆ પછી તેમાં જે ફેરફાર થયોછે તે કેવોછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી વાંચનારને સેહેલથી સમજ પડશે. ઈ૦ સ૦ ૧૮૩૯ માં એ શેહેર ઈંગરેજોએ ફતેહ કીધું, તેવાર પછી તેની હાલત દર વરસે સુધરતી જાએછે. આગળ તમાંમ ભાગાં તુટાં ગામડાંની જગોએ હાલ કાંઈબી સારો દેખાવ નજરે આવેછે. તાંહાંની વસતી જે આગલ માતરે છશો આદમીની હતી, તેને બદલે હાલ પચીસ હજાર આદમી તાંહાં વસેછે. એટલી ટુકી મુદતમાં આ કાંઈ થોડો વધારો થએલો ન સમજવો. વળી વેપાર એટલો વધી ગયોછે, કે હમણાં વરસ દાહાડે એક કરોડ રૂપીઆની ઉથલ પાથલ થાએછે. ઈ૦ સ૦ ૧૮૫૮ નાં મેએ મહીનામાં જે વરસ પુરૂં થયું, તેનો હીશાબ કાહાડીઓ, તારે માલુમ પડીઉં કે, તે વરસમાં સઘળો મળી ૪૭૭૮૬૭૭ રૂપીઆનો માલ એડનમાં આવીઓ હતો, તથા ૨૨૯૧૭૯૮ રૂપીઆની નગદી આવી હતી; અને તેજ વરસમાં ૨૮૩૬૩૭૪ રૂપીઆનો માલ તાંહાંથી બીજા દેશાવરો ખાતે ગીઓ હતો, તથા નગદ ૧૫૯૮૬૭૪ રૂપીઆની ગઈ હતી. એ વરસની આગમચનાં વરસનાં વેપાર સાથે આ રકમનો મુકાબલો કરતાં માલુમ પડેછે કે, ૧૮૫૮ નાં વરસમાં ૨૬૩૦૬૯૮ રૂપીઆનો વેપાર વધારે થયો હતો.

ટુક વખતમાં એડનની આબાદાંનીમાં આટલો વધારો થયો તેનું મુખીઅ કારણ એછે કે, ઈંગરેજી વાવટાને લીધે, પોતાના જાંન માલની સલાંમતી વીશે લોકોની ખાતરી થઈ, અને બીજું એકે સઘળાને લેવા કરવા સારૂં એ બંદર હીંદુસથાનની સરકારે ૧૮૫૦ નાં દસમાં કાએદાથી ઉઘાડું મેલીઉં, તેથી વેપારીઓને વરસનાં સઘળા મહીનાં પોતાના બારકસોને સલાંમતીથી બંદરમાં રાખવાની છુટ મળી. તુરકીનાં બંદરોમાં ખરીદ કીધેલા માલ ઉપર જેમ કર લીધામાં આવેછે, તેમ ઈંગરેજ સરકારે નહી કરીઆથી તથા તેવી બીજી કેટલી એક કંટાળા ભરેલી અને નકામી જંજાલો કાહડી નાંખીઆથી વેપારીઓને અતી ઘણો ફાએદો થયો અને તેઓને માલ નફે ભાવે વેચાવા લાગો.

એડનનાં આગલા કીલ્લા સઘળા રદ કીધામાં આવીઆછે, અને તેમને બદલે એક જુદોજ કીલ્લો બાંધીઓછે તે ખચીત મજબુત અને રોનકદારછે. જાંહાં એ નવો કીલ્લો બાંધીઓછે, તે જગા કુદરતી મજબુત હોવાને સબબથી તે ઉપર પુશકળ ખરચ કરીને તથા સારા ઈંજીનીઅરોની સલાહ લઈને તે ઉપરનો કોટ એટલો સતકીન બાંધીઓછે, કે તે ઉપર કોઈ હુમલો કરનાર એકાએક ફાવી શકે નહી. એ કીલ્લા જો કોઈ [illegible]

રવા માંગેતો મજબુત તોપખાનાં સુધાંનાં એક યુરોપીઅન લસકર તથા ફોજની જરૂર પડે. ઈંગલંડ અને હીંદુસથાન વચેનાં આવ જાવતાં આ મુખીઅ મથક ખાતે ઈંગરેજ સરકારે હાવો મજબુત કીલ્લો બાંધીઓછે તે ઘણું ડાહાપણ કીધુંછે.

ઉપર જણાંવીઉ છે કે એડનની વસતી હવડાં પચીસ હજાર આદમીનીછે, પણ જેમ હીંદુસથાનમાં કરી આમાં આવેછે, તેમજ તાંહાંનાં મુસલમાનો પણ પોતાના ઘરમાંનાં માણસોની, તેમાં અકસર કરીને ઓરતોની, ખરી સંખીઆ કદી જણાવતા નથી, તેથી વસતીનો બરોબર અડસટો જાણવાને જરા મુશકેલ થઈ પડેછે. સને ૧૮૫૬ ની પેહેલી જાનેવારીએ નીચે જણાવીઆ પરમાંણે એડનની વસતીની ગંણતરી કાહાડી હતી. ખરીસતી ૧૧૨૯; હીંદુસથાનના મુસલમાન ૨૫૫૭; અરબસતાનના મુસલમાન ૪૮૧૨; આફ્રીકાના મુસલમાન ૩૬૨૭; બીજી જાતનાં મુસલમાન ૫૮; હીંદુ ૫૬૧૧; પારસી ૬૧; યાહુદી ૧૨૨૪; બીજી પરચુટણ જાત ૧૬૫૯; જુમલે ૨૦,૭૩૮. એ સંખીઆ પણ ઓછીછે, અને ઉપલી તારીખ પછી તેમાં વસતીનો વધારો થયોછે, હેવું માંનવાને ઘણાં કારણોછે. આ વસતીમાં જેઓને ખરીસતી દાખલ જણાંવીઆછે તેઓ યુરોપીઅન શીપાહીઓ, તેમનાં કુટંબ, સરકારના અમલદારો, અને થોડા વેપારીઓછે.

હીંદુસથાનનાં મુસલમાનોમાં ઉપલી રકમનો બે તરતીઆંઉસ ભાગ અતરેથી મકે હજ કરવા જનાંરા અથવા તાંહાંથી અતરે આવનાંરા મુસલમાનોનોછે. બાકીનો તરીજો ભાગ વોહોરા તથા મેમણ વેપારીઓ, શીપાહી, અને ઘરના ચાકરોનોછે,

માતરે ૯૬૫ અરબો એડનનાં ખુદ વતનીઓછે, બીજો મોટો ભાગ જીબીલીસની જાતના તથા ઇઅમથી આવેલા અરબોનોછે. તેઓ તાંહાં બેગારીનો ધંધો રોજગાર સોધવા સારૂં આવેછે, અને બાકીનાં ટુક ધંધાગીર, દલાલ, માછી અને કોઈ બીજો તેવોજ રોજગાર કરનારાછે.

આફ્રીકાના મુસલમાનોમાં ૨૬૦૦ સોમાલીઓછે. તેઓ તાંહાં જેમ તેમ પોતાનો જંનમારો કાહાડેછે, કોઈનેતો રેહેવાને ઝુપડાં પણ નથી મલતાં. તેઓ પાસે કાંઈ જુજ પઈસા થયા, કે પાછા પોતાને દેશ જતા રેહેછે. થોડાએકજ એડનમાં પોતાનું ઘરબાર કરીને રહેલાછે. એ લોક ભરવાડની જાતછે. તેઓને ખેતીવાડીનું કાંમ મુતલગ ખબર નથી, અને પોતાનાં જાંનવરોનાં દુધ અને બીજી પેદાસ ઉપર પોતાનો ગુજારો કરેછે. આફ્રીકાનાં કીનારા ઉપર બરબેરા અને બીજી જગાઓ ઉપર વરસો વરસ જે મોટાં બજાર ભરાએછે તાંહાં તેઓ ઘેટા, ગાએ, ઢોર, ટટુ, ઘી, ગુંદર, ચાંમડાં, અને એ વગરે બીજી ચીજોનું વેચાંણ કરેછે, ઈઆતો સપટેમબર મહીના પછી, એવો સઘળો માલ પોતેજ એડનમાં લાવીને વેચેછે, અને જે મોસમમાં તેઓ તોફાંનની ધાસતીને લીધે પોતાનાં કોટીઆં દરીઆમાં ફેરવી નથી શકતા, તે વખતે તેઓ આવતી મોસમને સારૂ ઉપર કહેઆ તેવો તથા હાથીદાંત અને તે વીગેરે બીજો માલ મેળવવા સારૂ આફ્રીકાનાં બીજા ભાગોમાં જાએછે.

એ લોક જાતે આળસુ પણ સવભાવે સારાછે, તોપણ કોઈવાર ઘણા જલદી ગુસ્સે થઇ જાએછે, તેથી હાથમાં લાકડી પણ લઈને ફરવાની તેઓને સરકારથી મનાંઇછે. પોતાના દેશમાં તેઓ લુટ ફાંટનો ધંધો ઘણો કરેછે, અને એડનમાં પણ તેઓ પાકા ચોર તથા જુગારી ગણાએછે, તેથી તેમની ઉપર ઘણી ચોકસ નજર રાખવામાં આવેછે. તેમના બદનનો બાંધો ખુબસુરત અને ઉંચોછે; તેઓના મોહોડાંની શીકલ કાકેશસનાં પાહાડી લોકોના જેવીછે. મોટી અડચણ અને રંજ ભોગવવાને તેઓ શકતીવાંનછે, તોપણ તેઓ કાંઈ કઠણ અને મેહેનતનું કાંમ એકાએક માંથે નથી લેતા. કેટલાએકતો વધતા પગારની લાલચથી, ત્યાંના દાખલ તથા બારાંમાં લંગર થએલાં કાગેલાનાં વાંહાંણોનાં ચોકીદાર દાખલ ચાકરીએ રેહેછે. તેઓ પોતાના વાળને કોઈ જાતનો રાતો રંગ લગાડીને તથા તેમને સીદીનાં બાલની મીસાલે કરચલી વાળીને પોતાને ખુબસુરત કરેછે.

પુરૂં પડતું હતું, તે તરફ તેણે એક મછવો મોકલાવી તાંહાંનાં સોમાલીઓને ૨૦૦ ડાલરની લાંચ આપી, તે ઓનાં કોસતા ઉપર જે કોઈ ઈંગરેજો જાએ, તેમને કતલ કરવાની ઉશકેરની કીધી. ૧૮ મી દીસેમબરે સરકારી સકુનર "માહી" અને એક બીજું કોળશાનું વાંહાણ એડનના બારાંમાં આવી પોંહોચીઆં, તે વખતે સુલતાનને તે સકુનર ઉપરથી પણ કેહેવડાવીઉં, કે તેં જે કબુલાત આગળ આપીછે, તે તારી પાસેથી પુરી પડાવાનો ઈંગરેજ સરકારે ઠરાવ કીધોછે, તે પણ તેણે સાંભલીઉં નહી. પછી ૧૧ મી જાંનેવારીએ શીરહા નાંમનાં ટાપુની થોહેએક દુર ઈંગરેજો અને અરબો વચે લડાઈ થઈ, તેમાં ઈંગરેજોની તરફના બે ખલાસી જખમી થયા, અને આસરે વીસથી તે તીસ અરબો અશકત થયા. ૧૬ મી જાંનેવારીએ વળી ૩૦૦ ઈંગરેજ તથા ૪૦૦ ગાંમઠી શીપાહીનું એક બીજું લશકર મેજર બેલની સરદારી હેઠલ તાંહાં આવી પોંહોતું. તેઓ સંગાથે ૩૮ તોપ હતી. તેઓએ ફરીથી વળી સુલતાન ઉપર છેલ્લો સંદેશો મોકલીઓ, કે એડન ઈંગરેજ સરકારને સવાધીન કરવું, તેપણ તેણે નહી સાંભલીઉં; તેથી તે ગાંમ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવીને જીતવાની ફરજ પડી. ઈંગરેજોની બાજુએ ૧૫ અને અરબોની તરફ ૧૫૦ આદમી મારીઆં ગયાં તથા જખમી થયાં. એડનનાં લશકર ખાતાંનાં તે વખતે માતરે ૭૦૦ શીપાહી હતા, અને માતરે ૬૦૦ આદમીની વસતી હતી, તેમાં ઘણો ભાગ યાહુદીઓનો હતો. સુલતાન, તેનું કુટુંબ અને શેહેરનાં બીજા કેટલાએક મુખીઅ લોકો લાહેજ તરફ તાંહશી ગયા. એ રીતે એડન ઈંગરેજ સરકારનાં હાથમાં આવીઉં.

એડન બરીટીશોના હાથમાં આવીઆ પછી તેમાં જે ફેરફાર થયોછે તે કેવોછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી વાંચનારને સેહેલથી સમજ પડશે. ઈ૦ સ૦ ૧૮૩૯ માં એ શેહેર ઈંગરેજોએ ફતેહ કીધું, તેવાર પછી તેની હાલત દર વરસે સુધરતી જાએછે. આગળ તમાંમ ભાગાં તુટાં ગામડાંની જગોએ હાલ કાંઇબી સારો દેખાવ નજરે આવેછે. તાંહાંની વસતી જે આગલ માતરે છશો આદમીની હતી, તેને બદલે હાલ પચીસ હજાર આદમી તાંહાં વસેછે. એટલી ટુકી મુદતમાં આ કાંઈ થોડો વધારો થએલો ન સમજવો. વળી વેપાર એટલો વધી ગયોછે, કે હમણાં વરસ દાહાડે એક કરોડ રૂપીઆની ઉથલ પાથલ થાએછે. ઈ૦ સ૦ ૧૮૫૮ નાં મેએ મહીનામાં જે વરસ પુરૂં થયું, તેનો હીશાબ કાહાડીઓ, તારે માલુમ પડીઉં કે, તે વરસમાં સઘળો મળીને ૪૭૭૮૬૭૭ રૂપીઆનો માલ એડનમાં આવીઓ હતો, તથા ૨૨૪૧૭૯૮ રૂપીઆની નગદી આવી હતી; અને તેજ વરસમાં ૨૮૩૬૩૭૪ રૂપીઆનો માલ તાંહાંથી બીજા દેશાવરો ખાતે ગીઓ હતો, તથા નગદી ૧૫૯૮૬૭૪ રૂપીઆની ગઈ હતી. એ વરસની આગમચનાં વરસનાં વેપાર સાથે આ રકમનો મુકાબલો કરતાં માલુમ પડેછે કે, ૧૮૫૮ નાં વરસમાં ૨૬૩૦૬૯૮ રૂપીઆનો વેપાર વધારે થયો હતો.

ટુંક વખતમાં એડનની આબાદાંનીમાં આટલો વધારો થયો તેનું મુખીઅ કારણ એછેકે, ઈંગરેજોનાં વાવટાને લીધે, પોતાના જાંન માલની સલાંમતી વીશે લોકોની ખાતરી થઇ, અને બીજું એકે સઘળાને વેપાર કરવા સારૂં એ બંદર હીંદુસથાનની સરકારે ૧૮૫૦ નાં વરસમાં કાએદાથી ઉઘાડું મેલીઉં, તેથી વેપારીઓને વરસનાં સઘળા મહીનાં પોતાના બારકસોને સલાંમતીથી બંદરમાં રાખવાને છુટ મળી. તુરકીનાં બંદરોમાં ખરીદ કીધેલા માલ ઉપર જેમ કર લીધામાં આવેછે, તેમ ઈંગરેજ સરકારે નહી કરીઆથી તથા તેવી બીજી કેટલી એક કંટાળા ભરેલી અને નકામી જંજાલો કાહડી નાંખીઆથી વેપારીઓને અતી ઘણો ફાએદો થયો અને તેવોનો માલ નફે ભાવે વેચાવા લાગો.

એડનનાં આગલા કીલ્લા સઘળા રદ કીધામાં આવીઆછે, અને તેમને બદલે એક જુદોજ કીલ્લો બાંધીઓછે, તે ખચીત મજબુત અને રોનકદારછે. જાંહાં એ નવો કીલ્લો બાંધીઓછે, તે જગા કુદરતી મજબુત હોવાના સબબથી તે ઉપર પુશકળ ખરચ કરીને તથા સારા ઈંજીનીઅરોની સલાહ લઈને તે ઉપરનો કોટ એટલોતો મુસતકીન બાંધીઓછે, કે તે ઉપર કોઈ હુમલો કરનાર એકાએક ફાવી શકે નહી. એ કીલ્લો જો કોઈ હાથ ક

રવા માંગેતો મજબુત તોપખાનાં સુધાંનાં એક યુરોપીઅન લસકર તથા ફોજની જરૂર પડે. ઈંગલંડ અને હીંદુસથાન વચેનાં આવ જાવતાં આ મુખીઅ મથક ખાતે ઈંગરેજ સરકારે હાવો મજબુત કીલ્લો બાંધીઓછે તે ઘણું ડાહાપણ કીધુંછે.

ઉપર જણાંવીઉંછે કે એડનની વસતી હવડાં પચીસ હજાર આદમીનીછે, પણ જેમ હીંદુસથાનમાં કરી આસાં આવેછે, તેમજ તાંહાંનાં મુસલમાનો પણ પોતાના ઘરમાંનાં માણસોની, તેમાં અકસર કરીને ઓરતોની, ખરી સંખીઆ કદી જણાવતા નથી, તેથી વસતીનો બરોબર અડસટો જાણવાને જરા મુશકેલ થઇ પડેછે. સને ૧૮૫૬ ની પેહેલી જાંનેવારીએ નીચે જણાવીઆ પરમાંણે એડનની વસતીની ગંણતરી કાહાડી હતી. ખરીસતી ૧૧૨૯; હીંદુસથાનના મુસલમાન ૨૫૫૭; અરબસતાનના મુસલમાન ૪૮૧૨; આફરીકાના મુસલમાન ૩૬૨૭; બીજી જાતનાં મુસલમાન ૫૮; હીંદુ ૫૬૧૧; પારસી ૬૧; યાહુદી ૧૨૨૪; બીજી પરચુટણ જાત ૧૬૫૯; જુમલે ૨૦,૭૩૮. એ સંખીઆ પણ ઓછીછે, અને ઉપલી તારીખ પછી તેમાં વસતીનો વધારો થયોછે, હેવું માંનવાને ઘણાં કારણોછે. આ વસતીમાં જેઓને ખરીસતી દાખલ જણાંવીઆછે તેઓ યુરોપીઅંન શીપાહીઓ, તેમનાં કુટંબ, સરકારના અમલદારો, અને થોડા વેપારીઓછે.

હીંદુસથાનનાં મુસલમાનોમાં ઉપલી રકમનો બે તરતીઆંઉંસ ભાગ અતરેથી મકે હજ કરવા જનાંરા અથવા તાંહાંથી અતરે આવનાંરા મુસલમાનોનોછે. બાકીનો તરીજો ભાગ વોહોરા તથા મેમણ વેપારીઓ, શીપાહી, અને ઘરના ચાકરોનોછે,

માતરે ૯૬૫ અરબો એડનનાં ખુદ વતનીઓછે, બીજો મોટો ભાગ જીબીલીસની જાતના તથા ઇઅમથી આવેલા અરબોનોછે. તેઓ તાંહાં બેગારીનો ધંધો રોજગાર સોધવા સારૂં આવેછે, અને બાકીનાં ટુક ધંધાગીર, દલાલ, માછી અને કોઈ બીજો તેવોજ રોજગાર કરનારાછે.

આફરીકાના મુસલમાનોમાં ૨૬૦૦ સોમાલીઓછે. તેઓ તાંહાં જેમ તેમ પોતાનો જંનમારો કાહાડેછે, કોઈનેતો રેહેવાને ઝુપડાં પણ નથી મલતાં. તેઓ પાસે કાંઈ જુજ પઈસા થયા, કે પાછા પોતાને દેશ જતા રેહેછે. થોડાએકજ એડનમાં પોતાનું ઘરબાર કરીને રહેલાછે. એ લોક ભરવાડની જાતછે. તેઓને ખેતીવાડીનું કાંમ મુતલગ ખબર નથી, અને પોતાનાં જાંનવરોનાં દુધ અને બીજી પેદાસ ઉપર પોતાનો ગુજારો કરેછે. આફરીકાનાં કીનારા ઉપર બરબેરા અને બીજી જગાઓ ઉપર વરસો વરસ જે મોટાં બજાર ભરાએછે તાંહાં તેઓ મેંઢા, ગાએ, ઢોર, ટટુ, ઘી, ગુંદર, ચામડાં, અને એ વગરે બીજી ચીજોનું વેચાંણ કરેછે, ઇઆતો સપટેમબર મહીના પછી, એવો સઘળો માલ પોતેજ એડનમાં લાવીને વેચેછે, અને જે મોસમમાં તેઓ તોફાંનની ધાસતીને લીધે પોતાનાં કોટીઆં દરીઆમાં ફેરવી નથી શકતા, તે વખતે તેઓ આવતી મોસમને સારૂ ઉપર કહેઓ તેવો તથા હાથ્થીદાંત અને તે વીગેરે બીજો માલ મેળવવા સારૂ આફરીકાનાં બીજા ભાગોમાં જાએછે.

એ લોક જાતે આળસુ પણ સવભાવે સારાછે, તોપણ કોઈવાર ઘણા જલદી ગુસ્સે થઇ જાએછે, તેથી હાથમાં લાકડી પણ લઈને ફરવાની તેઓને સરકારથી મનાંઇછે. પોતાના દેશમાં તેઓ લુટ ફાંટનો ધંધો ઘણો કરેછે, અને એડનમાં પણ તેઓ પાકા ચોર તથા જુગારી ગણાએછે, તેથી તેમની ઉપર ઘણી ચોકસ નજર રાખવામાં આવેછે. તેમના બદનનો બાંધો ખુબસુરત અને ઉંચોછે; તેઓના મોહોડાંની શીકલ કાકેશસનાં પાહાડી લોકોના જેવીછે. મોટી અડચણ અને રંજ ભોગવવાને તેઓ શકતીવાંનછે, તોપણ તેઓ કાંઈ કઠણ અને મેહેનતનું કામ એકાએક માંથે નથી લેતા. કેટલાએકતો વધતા પગારની લાલચથી, દરબાંન તથા બારાંમાં લંગર થએલાં કોએલાનાં વાંહાંણોનાં ચોકીદાર દાખલ ચાકરીએ રેહેછે.

ઈ જાતનો રાતો રંગ લગાડીને તથા તેમને સીદીનાં બાલની મીસાલે કરચલી વ

સુરત કરેછે.

સીદી લોકોની બીજી જાતનો મોટો ભાગ નાંહાસી આવેલા ગુલામોનોછે, અને તેઓ કોમ્પેલાની. વ
હાંણોમાં અથવા ખલાસી દાખલ ચાકરી કરી પોતાનું ગુજરાન કરેછે. પરચુરણ જાતના લોકોનો જે મોટો ભા
ગ એડનમાં આવેછે, તેમને " ખાદેમ " એટલે ગુલામ અથવા ચાકર કરી કેહેછે, અને તેઓ અરબોથી સ
ઘળી રીતે હલકા ગણાએછે.

સઘળા હીંદુઓ મળીને એડનની સરવ વસતીનો પાભાગ થાએછે. તેઓ ઘણું કરીને લસકરના શી
પાહી હોએછે અથવા બીજાં સરકારી ખાતાંમાં ચાકરી કરેછે. હીંદુઓમાં બીજી જાત તવંગર અને આબરૂ
વાળા વાણીઆ વેપારીઓનીછે. તેઓએ સેંકડો વરસ થયાં આફ્રીકા ખંડના વેપારનો મોટો ભાગ હાથ કરીલીધોછે.

યાહુદીઓ જેરૂસલમમાં કેદ પકડાયા હતા તે વખતથી, એટલેકે આજ લગભગ ૨૫૦૦) વરસ થયાં
અરબસતાનમાં આવી વસેલાછે. જોકે અતરે તેઓની આસપાસ તેમનાં દુશમનો દાખલ ઘણી જાતનાં મુસલ
માંનો વસેછે, તોપણ તેઓ આ દેશમાં જેટલી પોતાની અસલ રાહા રસમ જાળવી શકેઆછે તેટલી બીજા કો
ઈ દેશમાં નથી જાળવી શકેઆ.

પ્રકરણ ૨ જું.

સુએજ—કેરો—આલેકઝાનડરીઆ.

રેડ સી—સુએજ—રેતીનું જંગલ. મીસર—નીલ નદી—કેરો—અસલ કેરો—મસજીદ—સુભરાનો બાગ—ટંકસાળ—અમીર બેએ અને મહમદ અલીની ઠગાઇ—કેરોનો દેખાવ—ચોક—દુકાંન—મરઘીનાં બચાં શેવણ કરવાની રીત—શાંનસોનો તમાસો—ડોશેહની કીરીઆ—હીલીઓપોલીસ—તરીકોન મીનાંરા (પીરામીડ)—મીસરની અસતરીઓની હાલત. આલેકઝાનડરીઆ—રેહેવાસીઓનો પોશાક—મોટો ચોક—આલેકઝાનડરીઆની અસલ જાહોજલાલી—હમણાંની હાલત—પાંમપીસ પીલર—કલીઓપાટરાસ નીડલસ—પાંણીની મોટી નેહેર—બારાંમાંથી શેહેરનો દેખાવ.

એડનથી કોએલા લીધા પછી સુએજ બંદર ખાતે જવા સારૂ આગબોટ ઉપડેછે. એડન અને સુએજ વચે ૧૩૦૮, માઇલનો તફાવતછે, અને એ મંજલ ઘણું કરીને સાત દીવસમાં પુરી થાએછે. રેડ સી * (રાતો સમુદર) માં દાખલ થયા પછી એક બે દીવસ સુધી બંધે બાજુનો કીનારો દેખાએછે. એડન છોડીને આસરે ૧૦૦ માઇલ કાપીઆ પછી "સ્ટરેટસ આવ બાબલમાનદેબ" † નાંમની નાંલ આવેછે. આ જગાએ દરીઓ ઘણો સાંકડોછે, કાંએકે બંધે કીનારાથી જમીન દરીઆની તરફ ઘણી આવીછે, તે સાથે વળી વચમાં પીરીમ ‡ નું ટાપુ આવેલુંછે. રેડ સીમાં ગરમી ઘણી પડેછે, અને જે ઇંગરેજો પેહેલાં ઇંગલંડથી એ દરીઆમાં જાએછે, તેઓને તેથી ઘણી પીડા ખમવી પડેછે. હીંદુસથાનની ગરમી ખાધેલા ઇંગરેજ તથા ગામડીને પણ અતરેની ગરમીથી કંટાળો આવેછે. બાબેલમાનદેબની નાંલ મેલીઆ પછી જો હવા ખુલ્લી હોએછે, તો મોખાનું શે

---

* એ દરીઆને "રેડ સી" અથવા રાતો દરીઓ એટલા માંટે કેહવામાં આવેછે કે તેમાં જે ટાપુઓ તથા ખડકોછે તેઓની સપાટી ઉપર લાલ રંગ દીસેછે.

† એ શબ્દ અરબીછે, અને તેનો અરથ "આંસુનો દરવાજો" થાએછે. આગલા જમાનામાં જારે દરીઓ ખેડવાનો હુનર પુરો ન હતો, તારે અતરે ઘણા બારકશો જોખમાયાં હશે, તેથી આ નામ આપવામાં આવીઊં હોએ એવું ધારીઆમાં આવેછે.

‡ રેડ સી અને મેડીટરેનીઅન સમુદર નેહરથી જોડાસે, અને યુરોપ સાથે માલનો વેહેવાર આ દરીઆની મારફતે ચાલસે, તારે આ ટાપુ ઇંગરેજ સરકારને ઘણું કામ લાગસે; કેમકે રેડ સીની તે જાણે એક કુંચી હોએ તે મીશાલછે. અતરે કશો ખોરાક મલતો નથી, તેથી સઘળો એડનથી લઇ જવો પડેછે. કુરીઆ મુરીઆના ટાપુઓ કે જાંહાંથી "ગુઆનો" નું વખાણાંએલું ખાતર મલેછે, તે ટાપુઓ આ જગાથી ઘણા દુર નથી. પીરીમનું ટાપુ આસરે દોહોડ માઇલ લાંબુ છે, અને તેનું બારૂ સારૂછે; કીનારેથી ૧૦૦ વારની વેગળાઇએ ૪૦ મોટાં બારકસો સેહેલથી લંગર થઇ શકે તેવુંછે. એ ટાપુ સને ૧૮૫૭ નાં સાલમાં નામદાર "ઇસટ ઇંડીઆ કંપની" એ પોતાના હ તકમાં લીધું હતું, તાંહાં એક દીવા દાંડી બાંધેલીછે, તથા કામ ચલાઊ કીલ્લો ઊભો કરી તોપખાતાની એક લસકરી ટુકડી તેમાં રાખેલીછે. રેડ સી ના દરીઆનાં મોહોડાં આગલ આ ટાપુ આવેલુંછે, તેથી જો એ જગાએ થોડાં લડાઇનાં વાંહાંણો હોએતો, તે બારકસો હરેક વખતે આખો દરીઓ બંધ કરી શકે.

દુર કે જે ફાફીને વાસતે વખણાએલુંછે, તેનો કીનારો તથા કીનારા ઉપરના ઘરો આગબોટ ઉપરથી દુરબીનની મારફતે દેખાએછે. રેડ સી પસાર કરતાં તેની અંદર આપણને ઘણાએક ટાપુ તથા ખડકો મલેછે. અરબસતાનની જમીન ઉજડછે, તેમજ આએ ટાપુઓ તથા ખડકો પણ ઘણાં ઉજડછે. એ ખડકો ચુનાના તથા રેતીના પથરનાછે. એ ટાપુઓમાં આદમીની વસતી કાંઈ નથી અને દરીઆમાં ઉડતાં પંખીઓ શીવાએ બીજા કોઈ જાનવરની વસતી તાંહાં હોએ તેવું પણ માલુમ પડતું નથી. અધવચમાં બે ડુંગરો આવેછે તેઓ આકારમાં એટલા તો મળતાછે, કે તે બંધેને " બે ભાઈઓ " એવું નામ આપેલુંછે. સુએજ તરફ ઘણા નજદીક આવી પોંહોચીએછે, તારે બંધે બાજુના કીનારાનો જે દેખાવ આપણે જોઈએછે તે કશો ખુબસુરત લાગતો નથી. કીનારો ફકત ડુંગર અને રેતીના જંગલનાં જેવો દેખાએછે. ઉતર તરફથી માંઉંટ સીનાઈનો ઉંચો પાહાડ આવેલોછે, તે આપણી નજરે પડેછે. આગબોટ કીનારાની ઘણી નજદીક જઈ શકતી નથી, પણ બે માઈલ વેગળે લંગર કરેછે, કેમકે સુએજની ખાડી ઉંડી નથી. મેલની આગબોટ જેવી લંગર કરેછે તેવી એક નાહની આગબોટ ઉતારૂ તથા માલને કીનારે લઈ જવા સારૂ તેની સોડે આવેછે. ઉતારૂઓ જેવા કીનારે ઉતરેછે, તેવાજ આરબો પંખા, નારંગી તથા મોહોડાં ઉપર ઓઢવાને સારૂ જાલીદાર રૂમાલો લઈને તેઓની આગળ જાએછે. મીસરના પાશાએ સુએજમાં એક પોહચખાંનું બાંધીઉંછે, તે શીવાએ તાંહાં બીજું કોઈ પણ મુકામ સારૂ નથી. મીસરથી હજ કરવા જનારાઓ સુએજ થઈને મકે જાએછે, તેથી એ ગાંમમાં અરબોનો આવજાવ ઘણો થાએછે. ઈંગલંડ ખાતે જનારા ઉતારૂઓને પણ આએ ગાંમમાં થઈ જવું પડેછે, તેથી તે હમણા સારી પઠે જાંણીતું થયુંછે, અને જારે મીસરનાં જંગલમાં નેહેર થશે, તારે વધારે વખણાશે તથા કામમાં આવશે. એ જગાએ પાંણી ઘણું ખરાબછે, તેથી જો પાંણીની તરસ લાગેતો "સોડા વાટર" પીવાને તથા નારંગી ખાવાને ભલામણ કરવામાં આવેછે. દીવસના ઘણી ગરમી અને રાતના ઘણો ઠાર પડેછે, તેથી એ જગા તનદરોસતીને મુતલક લાએક નથી. કોઈ પણ ઠેકાણે લીલોતરી દીસતી નથી, અને આખું ગામ ઉજડ દેખાએછે. સુએજની કુળ વસતી ૮૦૦૦ આદમીનીછે.

રેડ સી ની મુસાફરી પુરી કરીઆં પછી આપણે એશીઆ ખંડ છોડીઓ એવું સમજવું. સુએજમાં આવી તાંહાં જંગલ તરફ આપણો રસતો માંડીએ એટલે આપણે આફરીકાખંડમાં આવીઆ. એ ખંડ મધેના જેટલા ભાગની મુસાફરી કરવાનીછે, તે સઘળી ખુશકીની રાહેછે. આલેકઝાનડરીઆથી ફરી આપણને આગબોટની મુદદ લેવી પડેછે. સુએજમાં ઉતારૂઓને ઘણોવાર ખોટી રાખવામાં આવતા નથી. તેઓને કેરો ખાતે રવાને કરવાને વાસતે ઉતાવળેથી તઈઆરી કરવામાં આવેછે. એ શેહેર જઈ પોંહોચતાં એક મોટું રેતીનું જંગલ પસાર કરવું પડેછે. જારે આપણે દરીઆમાં હોઈએછે, તારે આપણી આસપાસ પાંણી શીવાએ બીજું કાંઈ દેખાતું નથી, અને દુરથી દરીઆનો કીનારો આકાશની સાથે મલી ગએલો હોએ તેમ દેખાએછે. તેજ મીસાલે, સુએજ મેલીઆ પછી, આ રેતીનાં જંગલમાં જાણે આપણે રેતીનાં દરીઆમાં હોઈએ તે મીસાલે લાગેછે. ચારે બાજુએ બારીક રેતી વગર બીજું કાંઈ પણ દેખાતું નથી, અને દુરથી જાણે રેતીના કીનારા આકાશ સાથે મલી ગયા હોએ તેમ દેખાએછે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે રેતીનો ભારે જમાવ થઈ ગએલો હોએછે, તે જાણે રેતીના ડુંગર હોએ તેમ જણાએછે. એક પણ ઝાડ અથવા લીલું પાતરૂં છેક કેરોની નજદીક આવીએ તાંહાં સુધી દેખાતું નથી. માલથી લાદેલાં ઉંટો તથા વણજારો કોઈ કોઈ વેળાએ મલેછે.

એ જંગલ આટલું ઉજડછે તોપણ ભુસતર વીદીઆ (જીઓલોજી) ના એલમ શીખનારને ઘણું કીમતીછે. તાંહાં ઝાડ પાણની પેદાસ નથી, તેને બદલે તરેહવાર અગતના પથરોનો એક મોટો જમાવ થએલો છે, અને તેની તપાસ કરવામાં વીદવાન શખસને ઘણી ખુશી ઉપજેછે. સાફ ચકમક, તથા તેની જાતનાં જાસપર નામનાં કીમતી પથરોનો અતરે એક મોટો ખજાનોછે. આ પથર પાલીસ કીધાપછી ઘણો સારો બનેછે,

તેથી તેની ઘણીએક સોભીતી ચીજો બનાવીઆમાં આવેછે. આગલા જમાનામાં આ જંગલ આટલું વેરાન નહી હશે કેમકે તે જંગલના ઘણાએક પથરો તપાસતાં એવું માલમ પડીઉછે કે તે આગળ લાકડાંનાં કટકા હશે, અને એ લાકડું તે વખતે તાંહાં ઉગતા ઝાહોનું હશે.

હાલ સુએજથી કેરો સુધી લોહોડાંની સડક બંધાએલીછે, તેથી આગની ગાડીએ સફર થઈ શકેછે અને તેથી આગળની માફક ઉતારૂઓને ઘણી મેહેનત, રંજ, કંટાળો અને ઢીલ ખમવી પડતી નથી. જારે લોહોડાંની સડક બાંધેલી નહી હતી, તારે ઉતારૂઓને ઘોડા તથા ખચરની ગાડીમાં જવું પડતું હતું. એ ગાડીઓ અતરેના બળદની સીગરામનાં જેવી હતી, અને તેમને "વાંનસ" કરીને કેહેતા હતા. એ ગાડી ખેંચવાને વાસતે પુલ આગળથી બે ખચર અને તેની આગળ બે ઘોડા જોડતા હતા. હાંકનારા પોતાનાં હુનરમાં કાબેલ નહી તથા જાનવરો સારાં કેળવાએલાં નહી, તેથી તેઓ વારે ઘડીએ આડાં ફાટી જાએ તેમને પાછાં સીધા રસતા ઉપર લાવવાને ઘણી મેહેનત પડતી હતી. સઘળી ગાડીઓ સાથે દોડાવવાનો ધારો હતો, તેથી જો એકાદી ગાડી પછવાડે પડી જતી અથવા આડે મારગે જતીતો બાકીની સઘળી ગાડીઓને ખોટી થવું પડતું, અને જારે એ ગાડીઓ હારબંધ દોડતી હતી, તારે જાણે તે સરવેની સરત મેલી હોએ તે મીસાલે દેખાતું હતું, અને તે વખતે અંદર બેઠેલા ઉતારૂઓને ઘણી રમુજ થતી હતી. પંદર દીવસ સુધી દરીઆમાં એક સરખી રીતે વખત ગુજારીઆ પછી જમીન ઉપર આવતાં પેહેલ વેહેલે આવી રીતની સફર કરવાથી ઉતારૂઓને ઘણી ગમત ઉપજતી હતી. પણ હાલ લોહોડાંની સડક બાંધવામાં આવીઆથી સુએજ અને કેરો વચેની મુસાફરી ઘણી સેહેલી થઈછે. સુએજથી કેરો જતાં ૭૫ માઈલનું જંગલ કાપવું પડેછે, અને તે ઘણું કરીને પાંચથી છ કલાકની અંદર બની શકેછે.

કેરોમાં ઉતારૂઓને થોડાજ કલાક રાખવામાં આવેછે. એ શેહેરની છેક લગભગ પાસે આવીએછે તાંહાં સુધી તેનો દેખાવ માલુમ પડતો નથી, પણ તે દેખાવ આપણી આંખ આગળ આવતાં વારજ આપણને મોટી ખુશી ઉપજેછે. રેતીનુ જંગલ કે જાંહાં નીચે જમીન અને ઉંચે આકાશ શીવાએ બીજું કાંઈ દેખાતું નથી, તે મેલીઆ પછી જારે શેહેરની લીલોતરી તથા તરેહવાર ખુબસુરત અને ખુશનુમાં ઝાહો આપણી નજરે પડેછે, તારે આપણા દીલને જુદીજ રીતની ખુશી ઉપજેછે. પંદર દીવસના દરીઆમાં અને સુએજથી કેરો સુધીનાં જંગલમાં એકજ રીતનો દેખાવ આપણી નજરે પડીઓ હતો, અને હવે ઉપલા શેહેર ખાતે આવીઆથી આપણને જુદી રીતનોજ દેખાવ દેખાએછે. યુરોપ ખાતે જનારા અને તાંહાંથી હીંદુસથાન ખાતે આવનારા, એ બંને મુસાફરોને આ શેહેર ઘણીજ ગમત આપેછે. યુરોપીઅનો પોતાનો ખંડ મેલીઆ પછી મહમદીઆંન શેહેરનો પુરો આકાર કેરોમાં જુવેછે, તેજ મીસાલે આ મુલકથી યુરોપખંડ ખાતે જનારા પણ કેરો શેહેરમાં તેઓની નજરે પડતા હંમેશના દેખાવ કરતાં કાંઈ જુદુંજ જુવેછે.

મીસરમાં આપણે પેઠા કે આપણને એવું લાગેછે, કે તે દેશ કોઈ વખતે ઘણુંજ નામીચું હશે. મોટા મીનારા, મોટી મસજીદો, તારીફ લાએક નેહેરો અને અસલનાં વખતની નામીચી ઈમારતોની ભાગી પડેલી નીસાંનો આપણને દેખાડેછે, કે એ દેશ એક વખતે દબદબા ભરેલું તથા આબાદ હશે, પણ ફરતા જમાનાએ તેની ઉપર અસર કીધાથી હાલ તે આ હાલતમાં આવીઉછે. મીસર અસલના વખતમાં ઘણું નામીચું હતું અને તેના ફેરો નામના પાદશાહ ઘણાજ અખતીઆર વાળા હતા. અસલનાં વખતમાં એ મુલકના સતાવાળાઓએ યુરોપનાં બીજા જોરાવર મુલકો સાથે ઘણી વખત બરાબરી કીધીછે. તે વખતે તેનો વેપાર પણ દુનીઆના ઘણા ખરા ભાગો સાથે ખોહોળો ચાલતો હતો. એ દેશમાં જાહજો વરસાદ પડતો નથી, પણ નીલ નદીની રેલથી જમીન ફલવંત અને માતબરછે. જો એ નદી તાંહાં નહી હતે, તો મીસરનો આખો મુલક એક જંગલ જેવો હતે. એ નદીનાં પાંણીથી તાંહાંના ખેતરો ફળવંત થાએછે, પરાંણીઓને પીવાને પાંણી પણ તેમાં

ી મળેછે અને વળી એટલી ઉંડીછે કે તેની મારફતે આખા મુલકમાં બંદરે બંદર તથા દરીઆ સુધી માલ પોં
હચી શકેછે. આટલા બધા ફાએદા મીસર દેશને એ નદીથી અસલથી થતા આવીઆછે, તેથી પુરાતન વખત
થી તે નદીને તાંહાંના લોકો ઇશવરી માન આપતા આવીઆછે, અને એવું પણ જણાવીઆમાં આવીઉંછે, કે આ
ગળા વખતમાં દર વરસ એ નદીના કીનારા ઉપર એક કુંવારી કનીઆનો ભોગ આપવામાં આવતો હતો. આ
જગાનાં મહમદીઆંનો એવું કેહેછે, કે નીલ નદીના જેવું મીંઠુ અને સારૂં પાણી દુનીઆનાં કોઈ પણ બી
જા ભાગ ઉપર નથી અને હેવા વીચારથી તુરકસતાનનો સુલતાન પોતાને તથા પોતાનાં કબીલાને વા
સતે દર વરસે વાહાંણો ભરીને નાઈલનું પાણી ઈસતંમબોલ ખાતે મંગાવેછે. રેલ આવવાના વખતની આગમ
ચ સઘળી જમીન વેરાન જંગલના જેવી લાગેછે, પણ તેનાં ઉપર રેલના પાંણી ફરી વળીઆં, કે જાંણે ઈસવરી
મદદથી એકાએક આબાદ ખેતરો પેદા થાએછે. જાંહાં જાંહાં એ નદી વેહેછે તાંહાં જમીનનો દેખાવ હમેસાં ફ
ળવંત અને રળીઆમણો હોએછે, અને તેથી જેઓ એ મુલકમાં સફર કરવા જાએછે, તેઓ એ નદીની અં
દર બોટમાં બેશી ફરવાને ચુકતા નથી.

કેરો એ નામ ચાલુ રેવાજમાં ઈંગરેજોએ આપેલુંછે; એનું અસલ નામ અરબીમાં "અલકહીરે" એ
ટલે ફતેહમંદ કરીનેછે. એક નવું કેરો અને એક અસલ કેરોછે. જેને હમણાં અસલ કેરો કેહેવામાં આ
વેછે તેનું આગળ "અલમસર" કરી નામ હતું. એ શેહેરની પડોસમાં અરબ લોકોએ ઈ૦ સ૦ ૯૭૩ માં ન
વું કેરો વસાવીઉં હતું. ૧૫૭૦ નાં સાલમાં અરબોના હાથમાંથી તુરક લોકોએ તે છીનવી લીધું હતું, તે તેઓ
ના હાથમાં ૧૭૯૮ સુધી રહેઉં, અને પછી ફરેનચનાં હાથમાં ગયું. ફરેનચ અને ઈંગરેજોને મીસરમાં નીલ
નદી ઉપર જે લડાઈ થઈ હતી અને જેમાં નામીચા નેલસને ફરેનચ લસકરની ઉપર પુરી ફતેહ મેળવી હતી તે
વખતે કેરો ઈંગરેજનાં હાથમાં આવીઉં. ૧૮૦૧ ના સાલમાં મહમદ પાદશાહને ઈંગરેજોએ ગાદી ઉપર બેસા
ડીઓ. મીસરનો પાદશાહ ઘણું કરીને કેરોમાં રેહેછે, તેથી એ દેશનાં પાએતખત દાખલ તે શેહેર ગણાએછે.
એ શેહેર નદીની સપાટીથી ૪૦ ફુટ ઉંચુંછે, અને જંગલને કીનારે આવેલુંછે. તેની વસતી બે લાખ આદમી
નીછે. શેહેરનો કીલ્લો જે ઈસવી સને ૧૧૭૧ નાં સાલમાં ખલીફ યુસુફ સાલાદીને બંધાવીઓ હતો, તે જોવા
લાએકછે. એ કીલ્લાની ઉંચાઈ ઘણીછે તેથી તેની ઉપરથી દેખાતો નીચેનો દેખાવ ઘણોજ સુંદર દીસેછે.
મીસરનો દખણનો ભાગ જાણે આપણી આગલ એક નકશાના આકારમાં પંથરાએલો હોએ એવો લાગેછે. એ
જ કીલ્લાની ઉપર એક મોટી મસજીદ બાંધેલીછે, કે જેને બાંધતાં ઘણા વરસ લાગાં હતાં, તે જોયા વગર કોઈ પ
ણ મુસાફર એ શેહેર છોડતો નથી. એ મસજીદનાં વચો વચમાં એક મોટો ચોકછે, તે બધો સંગેમરમરનો બાંધે
લોછે, અને તેની આસપાસ ફરતા મોટા અને ઉંચી કારીગરી સાથેના તીસ થાંબછે. ચોકની વચોવચમાં
એક ઘણોજ ખુબસુરત ફુંઆરો બાંધેલોછે અને આખી મસજીદનું કામ જેવું મજબુત અને સોભીતુંછે, તેવુંજ કા
રીગરીથી પુરૂછે. એ મસજીદની પહોસમાં પાદશાહનો મેહેલછે, તેનો બાહેરનો દેખાવ સાદો પણ સારોછે, પ
ણ અંદરના ભાગ ઉપર ઘણુ નાણુ ખરચીઆમા આવીઉંછે. દેવાલની ઉપર ફરેનચ કારીગરોને હાથનાં ઘ
ણાં એક ચીતારો રંગેલાંછે, તો પણ સુધરેલા સવાદને તેની અંદર કીવેલો ખરચ પસંદ આવે તેવું ન

પરના ચીતારો ઘણાજ સોભાએમાન અને જોવા લાએકછે. એક બીજું ઘણું સોભીતું મકાન કરી તેની ઉપર ત રેહવાર ફુંઆરા ઉડતા કરેલાછે. બાગની વચો વચમાં સંગેમરમરની દેવાલ સાથેનો એક હોજ બનાવેલોછે, તેની આસપાસ સંગેમરમરના સીંહ અને સુસવાટના મોહોડામાંથી ફુંઆરા ઉરાડવામાં આવેછે, અને તે હોજમાં જનાનખાનાની ઓરતોને ફરવાને વાસતે સારી રંગેલી નાહની બોટોછે. એ હોજની અંદર સુનેરી રંગની તથા બીજી ખુબસુરત માછલીઓને પાળેલીછે. મેહેલથી થોહેએક દુર એક ટંકશાળછે, તાંહાં દર વરસે વીસ લાખ રૂપીઆની કીમત સુધીનો શીક્કો પાડવામાં આવેછે. એ ટંકસાળની પહોસમાં એક નામીચો કુવોછે તેને "જોસેફસ વેલ" કરી નામ આપેલુંછે. એ કુવો ૨૬૦ ફુટ ઉંડોછે, અને તેને તળીએ સુધી જવાને સારૂ તેની અંદર ફરતો દાદર બાંધેલોછે. કેરોમાં પાણી લાવવાને વાસતે જે નેહેર બાંધેલીછે, તે પણ કીલ્લા ઉપરથી દેખાએછે. એ નેહેર પેહેલાં ૧૧૭૧ નાં વરસમાં સાલાદીને બંધાવી હતી, તે ૧૫૧૮ નાં વરસમાં સમારીને મોટી કરવામાં આવી હતી.

જેઓ પાદશાહનો મેહેલ જોવા જાએછે, તેઓને તાંહાંથી એક જગા દેખાડીઆમાં આવેછે, કે જાંહાં તવારીખમાં નોંધાએલો એક જાણવા જોગ બનાવ બનીઓ હતો. મીસરનાં મામલુખોનો કેટલોએક અખતીઆર મહમંદ અલી પાદશાહે ઓછો કીધો હતો, તેનું વેર લેવાને વાસતે તેઓએ ઠરાવ કીધો હતો, અને મહમદ અલીની ગેરહાજરીમાં તે ઠરાવ અમલમાં લાવવાને ધારીઉં હતું. મીસરથી જે મુસલમાનો હજ કરવાને મક્કે જતા હતા, તેઓને અરબસતાનનાં વાહાબી લોકોએ એકથી વધારેવાર લુટીઆ ઉપરથી, તેઓને સજા કરવાને વાસતે મહમદ અલીએ અરબસતાન ઉપર હુમલો કરવાને ધારીઉં હતું. મામલુખોએ આ જોગવાઈ ધીઆનમાં રાખી પોતાની મતલબ પાર પાડવાની ગોઠવણ કીધી, પણ તેઓનો સંપ છુપો રહેઓ નહી, અને મહમદ અલીને તે વીશેની ખબર પડીઆથી, તેણે મામલુખોનો જે રીતે નાસ કીધો હતો, તે ઉપરથી ઉપલી જગા જણાએછે. એ ફીતુરી સંપની ખબર જારે તેને પડી, તારે જાણે તે માનતો નહી હોએ, એવું તેણે ડોળ ઘાલીઉં, અને મામલુખોની સાંમે કોઇએ ખોટું બોહોતાંન જોડીઉંછે એવું જાહેરમાં કેહેવા લાગો, પણ બાતેનમાં તેઓનો નાસ કરવાનો ઇરાદો કીધો. અરબસતાન ઉપર હોમલો કરવાની સઘળી ગોઠવણ તમામ થઈ, તારે મહમદ અલીએ પોતાની ગેરહાજરીમાં દેશનો રાજકારોબાર ચલાવવાને સારૂ પોતાનાં છોકરાને સનદ આપવાને બાંહાંને મામલુખોનાં સઘળા સરદારોને કીલ્લામાં તેડાં કીધાં, કે તેઓની હજુરમાં પોતાનાં છોકરાનાં હાથમાં અખતીઆર સોંપે. મહમદ અલીએ કરવા ધારેલા દગાની બચારા મામલુખોને કશી ખબર પડી નહી, તેથી તેઓ સઘળા દરબારમાં હાજર થયા. પાદશાહે તેઓની મુલાકાત ઘણીજ ખુશી અને આદરમાંનથી લીધી અને મીજલસ બરખાસત થયા પછી, પેલા મામલુખો પોતાના ઘોડા ઉપર સવાર થઈ કીલ્લામાંથી બાહેર જવા લાગીઆ તેવામાં તાંહાંનાં દરવાજા બંધ દીધા. કીલ્લા ઉપરથી તેઓની ઉપર તરત ગોળીનો વરસાદ વરસવા લાગો અને ટપાટપ આદમી અને ઘોડાઓ પોતાનો પરાંણ મેલવા લાગા. થોડા વારમાં મુવેલાં આદમી અને ઘોડાઓનો કીલ્લાના ચોકમાં એક મોટો ઢગ થએો. મહમદ અલીના આવા ઘાતકીપણાથી ૪૪૦ પરાણીઓનો નાસ થયો, માતર એકજ શખસ અમીર બેએ આ આફતમાંથી પોતાનો પરાણ બંચાવી શકીઓ હતો. તેને ખબર હતી કે કીલ્લાની દેવાલની એક બાજુએ ધુળનો એક મોટો ઢગ હતો, તાંહાં તે ગયો અને તે જગાએથી પોતાનો ઘોડો દેવાલની બાહેર કુદાવીઓ. એ કુદકો મારતાંજ ઘોડો ઘણો જોખમાંયો અને તરત મરણ પામીઓ, પણ અમીર બેએ સલામત રહેઓ, અને તાંહાંથી નાહસી એક સીપાહીનાં તંબુમાં ભરાયો અને પછી ઈસટંમબોલ ખાતે ગયો. જે જગા હમણા દેખાડીઆમાં આવેછે, તે જાંહાંથી અમીર બેએ એ દેવાલ કુદાવી હતી તે છે.

કેરોમાં કેટલાએક ભાગ જોવા લાએકછે. એશીઆ તથા યુરોપના માલની ઘણી એક દુકાનો તાંહાં છે.

જે જોઈએ તે આપણને તાંહાં મળી શકેછે, પણ તેની કીમત ઘણી આપવી પહેછે. મુસાફરોને વાસતે પોંહચ ખાંનાંછે, તાંહાં દર આદમી દીઠ બીછાના અને ખોરાક સુધાનાં દર રોજ દસ થી પંદર રૂપીઆ લીધામાં આવેછે. કેરોમાં જે મોટા ચોકછે તે ઘણા સારાછે. તેમનો દેખાવ સુધારવાને વાસતે સઘળી બાજુએ ઝાડોની હાર લગાડેલીછે. એવા ચોકની આસપાસ જે ઘરોછે તેજ સારી બાંધણીનાં અને મોટાંછે, પણ શેહેરની અંદરનો ભાગ તથા તાંહાંની ઈમારતોનો દેખાવ ઘણોજ દરીદરી લાગેછે. તે ઘરો ઘણાજ બદશીકલ તથા આડા અટારાંછે, અને મોહોલા એટલા તો સાંકડાછે, કે ઘરોની બંધે બાજુએથી કાહાડેલી અગાસી આપણા માથા ઉપર આવીઆથી રસતામાંથી આપણે માથે આસમાન દેખાતું નથી. રસતામાં ફરનારા ઘણા ખરા લોકો દળદર અને નાચાર દેખાએછે. પણ ઉપર જણાવીઆ પરમાણે જે મોટા ચોકછે તે સારા અને શોભીતાછે, અને તાંહાંનો દેખાવ જોવા લાએકછે. ચોકમાંનો આવ જાવ એક મેળા જેવો લાગેછે. માલ તથા મેવો લઈ ફેરી ફરનારાઓ ઘણા ખરા આ જગાએ ભટકેછે તથા પરવારતા આદમીઓ ઘણા ખરા તાંહાં ફરવા નીકળેછે. મરદો પોતાનાં દરજજા પરમાણે ઘોડા, ખચર અથવા ઘધેડાં ઉપર સવાર થઈને દોડાવતા જાએછે. કોઈ શોખી હોએ તે વળી ઘોડા ઉપર બેઠો બેઠો પણ હુકો પીએછે. લસકરનો કોઈ સરદાર ઘોડા ઉપર સવાર થઈ જતો હોએ તો તેની ઝડપ જોવા લાએક હોએછે. જેઓ ઘોડા દોડાવતા જતા હોએ, તેઓ કોઈને અથડે તેની કશી રાવ ફરીઆદ મલે નહી. ઉંચા દરજજાની અસતરીઓ કીમતી પોશાકમાં લપેટાઈને તથા મોંહોડાં ઉપર ઝીણા અને સફેદ કપડાંનો બુરખો નાખીને ખચર અથવા ઘધેડાં ઉપર સવાર થઈને એક પીઆદા ચાકર સાથે વારે ઘડીએ જતીઓ દેખાએછે, તેથી તે રસતાની રચનામાં વધારો થાએછે. હલકે વાંધેની ઓરતો આસમાની રંગના સુતરાઉ કપડાં અને મોંહોડાં ઉપર બુરખા સાથે પાંણી તથા બીજો સામાન લઈને જતી આપણને દર ડગલે મલેછે. સવારીને વાસતે ભાડે ફેરવવાનાં ટોળાબંધ ઘધેડાં લઈને અરબો એણીગમ પેલીગમ ફરતા ફરેછે. એ ઘધેડાં ચાલવામાં ઘણાં સારાં હોએછે. હીંદુસથાંનમાં એ જાંનવરો ઉપર બેસવાની ચાલ નથી, પણ સઘળાં મહમદીઆંન શેહેરોમાં સવારીને સારૂં ઘધેડું ઘણું કીમતી જાંનવર ગણાંએછે. એ જાંનવરો નીચાં હોવાથી અગત કરી ઓરતોને ઘણા કામ લાગેછે. ઉપલા ચોકની આસપાસ જે દુકાનોછે તે ઘણી કીમતીછે. તેના માલેકો માથા ઉપર મોટી પાગડીઓ પેહેરી હાથમાં હુકો લઈને બેશેછે, તે એવા કે જરા પણ હીલતા નથી. જાણે ફોટોગરાફમાં પોતાની સબી પડાવતા હોએ તેમ થંબ બેશી રેહેછે. તેઓનાં માલ વીશે આપણે જે કાંઈ પુછપરછ કરીએ તેનો જવાબ એવોતો ઠંડી રીતે આપેછે, કે જાણે માલ વેચવાની તેઓની મરજી નહી હોએ. પુછ પરછ કીધા પછી કાંઈ પણ માલ વેચાતો નહી લીધો હોએ, તો તેઓને ગુસસો ઉપજે, પણ કાંઈબી ખરીદી કીધી હોએતો, તેઓ આદરમાનથી ખીસીને આપણને પોતાની પાસે બેશવાની જગા આપેછે. જેમ મહમદીઆન શેહેરમાં મસજીદો ઘણી હોએ, તે મીસાલે કેરોમાં ઓછામાં ઓછી ૪૦૦ મસજીદોછે. પણ એક મોટી મસજીદ શીવાએ બીજી જોવા લાએક કોઈ નથી. શેહેરના ઘણા ખરા ભાગોમાં લાંબા મીનારા તથા ઠેકાંણે ઠેકાંણે અનાંજ દળવાની પવંનચકીઓ આપણાં જોવામાં આવેછે. મહમદ અલીએ જે નીશાળો સથાપીછે, તે જોવા લાએકછે. એ શેહેરમાં હાસપીટાલો તથા વઈદક શાસતર સીખવાની મદરેસા પણછે. એ મદરેસામાં ઓરતોને દાઈનું કામ પણ સીખવવામાં આવેછે. જેઓ કેરો જાએ તેઓએ તાંહાં મરઘીનાં બચાંઓને શેવણ કરવાની જે અચરત સરખી રીતછે, તે જોવાને ભુલવું નહી. એ કારણને સારૂ એક ભઠી બનાવેલીછે, જાંહાં વરસ દાહાડે લાખો બચાં શેવણ થાએછે. શેવણ કરવાની જગા એક અંધારી અને કચરાથી ભરેલી ઝુંપડીછે. એ ઝુંપડીની આગળ એક ડોશી પોતાની છાતી ઉપર એક બચું લઈને બેશેછે, તે અંદર દાખલ થનારાઓની પાસેથી બખશીસ માંગેછે. એક સાંકડી ચાલને રસતે અંદર દાખલ થયા પછી બે બાજુએ તરણ તરણ ઓરડીઓ આપણી નજરે પડેછે, અને તેની ઉપર ઈંડાં મેલેલાં હોએછે. એ ઈંડાં ઉપર એક આદમી ચોકી ક

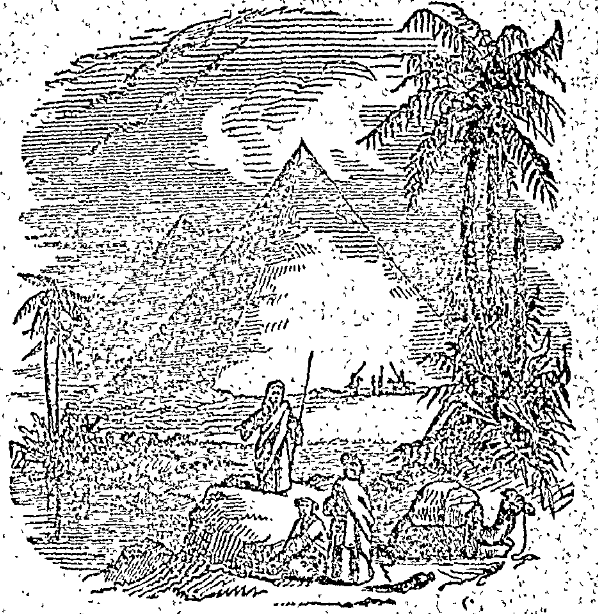
રેછે, અને તેમને ઘણી સંભાળથી વારે ઘડીએ ફેરવીઆ કરેછે. તે ઓરડાની ગરમી ૧૦૦ અંગસ સુધી હોએ છે. જમીન ઉપર ઈંડાંના કોટલાં અને તરફડીઆં મારતાં બચાંઓ નજર આવેછે, અને સઘળી જગા વીસ્રી વાસ મારેછે. રાત અને દાહાડે તાંહાં એક સરખી ગરમી રાખવામાં આવેછે; અને પેલો આદમી જે તાંહાં ઈંડાં ફેરવીઆ કરેછે તેને જે કમાણી થાએ તેનો અરધો ભાગ મળેછે. તેને શો ઈંડાં આપીઆં હોએતો, ૫૦ બચ્ચાં આપવાને તે કબુલ થાએછે.

કેરોમાં એક બેવકુફી ભરેલો તથા વેહેમી તમાશો થાએછે તેનુ ટુંક બયાન કરવાની આ જગાએ અગત દીસેછે, એ તમાશાને અંગરેજીમાં "ધી ફીસટ આવ ધી લાંનટરનસ" ઈઆને ફ્રાનસોનો તમાશો કરી કેહેછે. એ તમાશાને દીને શેંકડો લોકો ઝાહોની વચે તંબુઓ મારી ભેગા થાએછે. ઝાડની ડાંખળીઓ ઉપર ઝુંનડા તથા ઓરાણો બાંધીને તરેહ તરેહનાં રંગીન ફ્રાનસોમાં દીવા સળગાવીઆમાં આવેછે, તે એટલા બધા હોએછે કે તેમનો ઉજાસ દુરથી આસમાન ઉપર નજર આવેછે. દરએક તંબુમાં મુસલમાનોનાં ટોળાં એકઠા થાએછે અને ગોળ ચકરમાં ઉભા રહી તેઓ ઘડી ઘડી "અલ્લા અલ્લા" કરીને પોકાર મારેછે. એમ બુમો પાડતાં તથા ઘણી ગરમીના સબબથી કેટલાએકને ઉતપાત થઈ મોહોડે ફીણ આવેછે, અને જમીન ઉપર પડી જાએછે. વળી તેમની જગોએ બીજાઓ આવી તેમજ કરેછે. આ પરમાણે સહવાર સુધી ચાલેઆ કરેછે. જેઓ ઉપલી રીતે બુમ પાડી રેહેછે, તેઓ તાંહાં પછી સું થવાનુંછે તેની કશી દરકાર રાખતા નથી, પણ એકજ જગા ઉપર જાંહાં કાફી અને શરબત તઈઆર કીધું હોએછે તાંહાં જાએછે.

સહવારે કેરોના સઘળા લોક તાંહાં જે કીરીઆ થનારી હોએછે તે જોવા જાએછે, અને તે કીરીઆને "ડોશેહ" કરી કહેછે. દુરવેશોનું એક મોટુ ટોળું થાએછે, અને તેમનો વડો સઈઅદ જેને તેઓ શેખ કરી કેહેછે, તે ઘોડે સવાર થાએછે. તેની પછવાડે પછી પેલું દુરવેશોનું ટોળું ચાલેછે. એ ટોળામાં ચાર શખસો ઝનડા હાથમાં પકડી આગળ ચાલેછે. પેલા શેખની આગલ એક લીલો ઝુંનડો રાખીઆમાં આવેછે. સઘળાઓ એક ખુલ્લા મેદાનમાં આવી એકદંમ ઉભા રેહેછે, અને "અલ્લા અલ્લા" એમ પોકાર મારેછે. તાર પછી તે ટોળું બે બાજુએ વેહેચાઈ જાએછે અને વચમાં ચાલવાની સાંકડી ગલી જેટલી થોડી જગા રેહેછે. પછી પેલા સઘળા દુરવેશો ઉંધે મોહોડે જમીન ઉપર ઘણાંજ પાસે પાસે સુઈ જાએછે અને વળી "અલ્લા અલ્લા" કરી ફરીથી પોકાર મારેછે. તાર પછી તરણ ચાર માણસો તેમની ઉપર ચાલી જઈને તેઓને લાતે લાતે સરખા કરેછે. તરીજી વખત જારે અલ્લાનો પોકાર ઘણોજ જોરથી મારીઆમાં આવેછે, તેવારે પેલો શેખ પોતાના ઘોડા સુધાં તેમની ઉપર ચાલેછે. ઘોડાથી એવા કટંગા રસતા ઉપર ચલાએ નહી અને તેથી ઉપરનો સવાર પડે નહી, એ માટે તે ઘોડાને બે તરણ માણસો લગામ પકડીને ચલાવેછે. એ ઘાતકી કીરીઆની વખતે ઘણાઓના માથાં તથા હાત પગ કચડાઈ જાએછે; તે બીચારાઓ તરફડેછે, બુમો પાડેછે, મોહોડામાંથી ફીણ નીકળેછે, તોપણ તાંહાંનાં બેવકુફ લોકોતો એમજ કેહેછે, કે એ કીરીઆથી કોઈને કાંઈ ઈજા નથી થતી, કારણ કે પેલા ઘોડાને ઈસવરની મદદછે; પણ તે ઘોડો બીચારો આતસ ઉપર ચાલતો હોએ તેમ પડતો ખડતો ચાલેછે.

મીસર અસલનાં વખતમાં દાનાઓથી પુર હતું, તે સાબેત કરવાની અતરે જરૂર નથી. કેરોની પડોસમાં હીલીઓપોલીસ શેહેરમાં એક મોટી મદરેસા હતી. જેમ હાલમાં ઈંગલંડ મધે સઉથી મોટી મદરેસાઓનું મથક આકસફરડ શેહેરમાંછે, તેમ હીલીઓપોલીશ અસલ મીસર દેશનું આકસફરડ હતું. ૪૦૦૦ વરસની વાત ઉપર અતરે પંડીતો રેહેતા હતા. પલેટો અને હીરડોટસે પોતાનાં એલમનો અભીઆસ એ શેહેરમાં કીધો હતો. પણ હાલના સમએમાં મુસાફરને અસલનાં એલમની કશી નીશાંન આ જગાએ દેખાતી નથી. જે જગોએ મોટી મદરેસા હતી તાંહાં હમણાં આરેનજનાં ઝાડોનો એક મોટો બાગછે, અને તેની વચમાં એક મોટો મીનારોછે.

મીસરમાં સરવેથી જોવા લાએક પુરાતમ ચીજ કેરોની પડોસમાંનાં પીરામીડોછે. એ પીરામીડો પડારોકા અને તરીકોણ આકારના મોટા અને ઉંચા એક જાતના મીનારાછે. એ પીરામીડો કેરોની પશ્ચીમ દશાએ દસ માઈલ દુરછે. આગળ એ મીનારા જોવા સારૂ મુસાફરને ઘોડાં ઉપર બેશીને જવું પડતું હતું, પણ હવડાં તાંહાં જવા સારૂ ગાડીઓ મળી આવેછે. આસરે બે માઈલ દુર નીલ નદીને કીનારે પોંહોચીઆ પછી બોટમાં બેશીને નદી પસાર કીધા પછી તાંહાં જવાએછે. નદીના કીનારા આગળ દુરથી દોડતા કેટલાએક ભોમીઆ જાણે આપણને લુટવા આવતા હોએ, તે પરમાણે આવેછે. એઓ માંહેતાં એક બે આપણી સંગાથે રાખવાની ઘણી જરૂરછે.

પીરામીડોની આગળ ગયાથી તેઓ ઘણાજ મોટા દેખાએછે. તેઓ સઘળા મળીને ચારછે, તેમાં તરણ મોટા અને એક નાહાનોછે, અને "ગીઝેહ" ના પીરામીડને નામે ઓળખાએછે. જમીનથી ચાળીસ ફુટ ઉંચે એક ચોતરા જેવી જગા કરી તેની ઉપર એ રાખશી મીનારા બાંધેળાછે. નજરે જોયા વીના તેમના કદનો પુરો વીચાર આપણાં ધીઆંનમાં આવી શકતો નથી. આપસના પીરામીડની દરએક બાજુ તેનાં તળીઆં આગળથી ૭૪૬ ફુટ લાંબીછે, તથા તેણે સઘળી મળીને ૧૧ એકર જગા ઘેરી લીધેલીછે. નીચેથી તે ઉપર સુધી તેનો ઢોળાવ ૬૧૧ ફુટ ઉંચોછે, પણ તેની ખરી ઉંચાઈ ૪૬૧ ફુટનીછે, એટલે જે, તે ઇંગલંડના સેંટ પાલનાં દેવલ કરતાં ૧૧૭ ફુટ અથવા આપણી કોલાબાની ડાંડી કરતાં ૪૦૦ ફુટ વધારે ઉંચોછે. એ પીરામીડો કાહરે બંધાએલા હશે, તેની કશી ખબર નથી, પણ એવું ધારીઆમાં આવેછે, કે તેમને બંધાયાને ઓછામાં ઓછાં તરણ હજાર વરસ થયાં હશે. કેટલાએક યુનાની તવારીખ લખનારાઓ એવું જણાવી ગયાછે કે, તેમને બાંધવામાં એક લાખ માણસો વીસ વરસ સુધી કામે લાગાં હતાં. મીસર દેશના પાદશાહઓનો એ જેવો બેવકુફીનો નમુનો બીજો કોઈ નથી, કે આટલો વખત તથા આટલાં માણસોની મેહેનત બરબાદ કરાવી, આવી નકામી અને વગર ફાએદાની ચીજ ઉભી કીધી.

દુરથી એ પીરામીડોનો દેખાવ સારો દેખાએછે, પણ વધારે આગળ ગયાથી તેમની બાજુઓ ખપડાએલી તથા બાંધ કામના પથરો ફસાઈ પડીઆથી તેઓમાં ખાડા પહેલા માલુમ પડેછે. એ ખાડા ચહડવાના પગથીઆની મીસાલે દેખાએછે. પણ જે ખરી પગથીઓછે, તેઓ એક બીજાથી ઘણી વેગળીછે, તેના સબબથી ઉપર ચહડવાને ઘણું કઠણ પડેછે. સઘળી મળીને ૨૦૬ પગથીઓછે અને દરએક એક બીજાથી એકથી તે ચાર ફુટ દુરછે. મથાલે પોંહોચીઆ પછી તાંહાં ૩૨ ચોરસ ફુટ સપાટ જગાછે. એ પરમાણે ઉભું રેહેવાની જગા, ઉપરનાં પથરો તોડી પાડીઆથી થઈછે, નહીતો મથાળે કોઈથી ઉભુ ન રેહેવાતે. ઉપર ગયા પછી હવા ઘણી સારી લાગેછે તથા આસપાસનો દેખાવ વણોજ રળીઆંમણો દેખાએછે. વધારે ખુશી એથી ઉપજેછે, કે એટલી ઉંચાઈ ઉપરથી ફળવંત જમીન કેટલે સુધીછે તથા રેતીનું જંગલ કાંહાંથી સરૂ થાએછે, તે આપણને સાફ દેખાએછે. જેટલી જમીન ફળવંતછે તે એકદમ એકજ બાજુ ઉપર આવીછે, વચમાં કોઈબી ઉજડ જમીન ઈઆ ટેકરીથી તે લીલોતરીમાં ખલલ નથી પોંહચી, અને જંગલ સરૂ થયું પછી સઘળુંજ ઉજડ દીસેછે.

સરવેથી મોટો પીરામીડ બીલકુલ બટ અથવા સંગીન નથી, પણ તેમાં અંદર આડા અવડા કેટલા

એક ઓરડાછે, અને તેઓ માંહેલા કેટલાએકમાં ગુંઠણ મરડીએ ચાલીને જવું પડેછે. સરવેથી વચલામાં એક પથરની કબરછે, અને તેમાં મીસરનાં એક આગલા પાદશાહની ખાક પડેલીછે. ઈનસાનની કેટલી મગરૂરી! મુઆ પછી પોતાના કબરસતાનને સારૂ આટલી બધી નકાંમી જગા રોકેછે.

બીજા પીરામીડ ઉપર ચહડવાની મુસાફરો કોશેસ કરતા નથી અને તે ઉપર જવાનું પેહેલા કરતાં વધારે કઠણછે. તેનું કદ જોકે નાહનુંછે, તોપણ તે વધારે ઉંચી જમીન ઉપર બાંધેલોછે તેથી તે પેહેલાના જેટલોજ મોટો દીસેછે. તરીજોતો એ કરતાં પણ નાહનોછે. એ પીરામીડો ઉપર ચહડવાનું જેટલું કઠણછે, તે કરતાં ઉતરવાનું વધારે બીકટછે. નીચે ઉતરીઆ પછી થાક તથા ભુખ લાગેછે, અને આસપાસ કોઈનું રેહઠાણ નથી, માટે આગળથી આપણી સંગાથે કાંઈ ખાવાનું લઈ જવાની જરૂરછે. એ પીરામીડોની આસપાસ કેટલીએક અસલ જમાનાની જોવા લાએક ચીજોછે, તેમાં એક પુતળુંછે, જે અરધું ઓરતનું અને અરધું સીંહનુંછે. તે આખું સંગીન ખડકમાંથી કોતરી કાહાડેલું હોએ એવું દેખાએછે; માતર આગળા પગ તથા પીઠનો થોડોએક ભાગ બાંધી લીધેલો માલુમ પડેછે. સીંહના બે પંજાની વચે બંદગી કરવાની એક બેઠક બનાવેલીછે, તાંહાં ભોગ આપતા હોએ એવું લાગેછે. એ પુતળું ૬૬ ફુટ ઉંચુ અને ૧૦૨ ફુટ લાંબુછે અને ચોપગાં જાંનવરની માફક ઉભું રાખેલુંછે.

આપણે હરએક મુલકમાં જાઈએ તારે તાંહાંનાં મરદ તથા ઓરતોની ચાલ ચલણ તથા રેવાજ વીશે ઘણીએક પુછપરછ કરીઆ વગર રેહતા નથી. હરેક દેશની સ્ત્રીઓની હાલત ઉપરથી તે દેશની સુધરાઈનું સાંકબીઉં મળેછે, તેથી તેઓ વીશે ઘણીએક પુછપરછ કરવી આપણને ઘટારતછે. સઘળા મહમદીઆંન મુલકોમાં ઓરતોની ઉપર કબજોછે, તે મીશાલે મીસર દેશમાં પણ છે, બલકે તાંહાં વધતીછે. એક મરદ પોતાનાં વાહલા મીતરની સ્ત્રીનું મોહડું જોઈ શકતો નથી, એટલુંજ નહી, પણ પુરૂશોની વાતચીતમાં અથવા બે મતરોની વાતચીતમાં પણ તેઓનાં ઘરની સ્ત્રીઓનું નામ લેવાઈ શકાતું નથી. કોઈ કદાચ ખબર અંતર પુછવાની ફરજ પડી હોએ, તો ઘણુંજ તપાસીને બોલવું જોઈએ, કે જેથી સામેના મીતરને ગુસ્સો ઉપજે નહી. તે એ મીશાલે કે "છુપું અથવા સંતાડેલું જહવેર" અથવા "આલમને નહી દેખાતી બાંનુ કેમ છે." એટલુંબી કોઈ ઘણોજ અતલગનો હોએ તે પુછી શકે, અને તેબી વારે ઘડીએ નહી પુછવું જોઈએ. જેમ મીસરનાં પીરામીડો આજ હજારો વરસ થયાં સલાંમત છે, તથા તાંહાંનાં મીનારાઓ બદલાતા નથી, તેમ તાંહાંની રીતભાંતબી બદલાતી નથી. એક અથવા બે નહી, પણ જેટલી જોઈએ અથવા જેટલી શકતી હોએ, તેટલી બઈરી કરી શકાએછે. પાદશાહનાં જનાનખાનામાં ૨૦૦ ઓરતો હશે, અને જેમ વાઘણ પોતાનાં બચાંઓની ઉપર ચોકી રાખેછે, તેમ આ ઓરતોની બરાબ ઉપર પેહરો રાખવામાં આવેછે. વાઘણનાં બચાંને આપણે પકડવા જાઈએ, અને આપણો પરાંણ તાંહાં મેળીને આવીએ, તે મીશાલે કોઈબી શખસનાં કબીલાની સ્ત્રી વીશે કાંઈબી વીચાર કરવો અથવા બદ નજર રાખવી, એ જાંન ખોવા બરાબર છે. મહમદે કહેલુંછે કે માખંનને તડકાંમાં મેલે તો પીગલીઆ વનાં રેહે નહી, તે મીશાલે ઓરત જાત મરદની મીજલસમાં હોવાથી બગડેછે, માટે તેઓને જેમ બને તેમ પરદેપોસ, અને પરહેજ રાખવી, એજ ડાહપણનું કાંમછે, હેવો જનુંની મુસલમાંનોનો વીચારછે. મીસરમાં છીનાંલાંની સજા મોહોત વગરે બીજી કાંઈ નથી. સરકાર વચમાં પડતી નથી. જો એક સ્ત્રી ગુનાહમાં આવી પડી હોએ, તો તે વીશેની બીજા દેશમાં હોહા ઘણી થાએછે, પણ મીસરમાં તેમ થતું નથી. કોઈ કોઈની વાત ઉઘાડી કરતું નથી. આજે એક સ્ત્રીએ છીનાલું કીધું, કે તેજ દીને અથવા આવતી કાલે, તેનો જાંન ગએલોજછે. તે સ્ત્રીનો બંચાવ કરનાર કોઈ બારીસટર નથી; તેનો ગુનાહ તપાસવાને વાસતે કોઈ પંચ નથી; તેનો ઈનસાફ કરનાર, તેને સજા કરનાર અને તેને જીવથી કતલ કરનાર તેનો ભરથારજછે. સ્ત્રીએ છીનાલું કીધું એવું તેના માંટીનાં સાંભલવામાં આવીઉં, કે તે પોતાનાં હાથમાં છરી લેછે અથવા નીલ નદી તરફ મોહ

ડું કરેછે; એટલેજે, જે સ્ત્રીઓ ઉપર આ અનીઆએ મેલીઆમાં આવીઓ હોએ તેઓને કતલ કરવામાં ઈઆ તે નીલ નદીમાં જીવતી ડુબાડી નાખવામાં આવેછે. આ પરમાણે ખુન કરનાર ધણી પોતાનું ઘાતકીપણું બજા વીઆ પછે, કોઇબી રીતે અફસોસ અથવા પસતાવો કરતો નથી. તે સમજેછે કે મેં મારી ફરજ અદા કીધી, અને તે ફરજ અદા કરીઆ પછે, વળી થંડે પેટે તે વીશેની ખબર પેલી માઠા ભાએગની સ્ત્રીનાં માં બાપને પોંહોચાડેછે, તેઓ પણ પોતાના મનમાં તે વાતથી જાહજું દરદ લાવતાં નથી. કાંજે તેઓ એમ સમજેછે કે પેલા આટીનો કસો વાંક નથી. જો દીકરીએ આવું માઠું કરમ કીધું હોએતો, બાપ પણ તે દીકરીનો જાંન પોતાને હાથે લેવાને તઈઆર થાએછે. એક મુસાફર કેહેછેકે, એક વેળાએ તે કેરોના રસતામાં ફરતો હતો, તારે તેણે એક અરબને તેના હાથમાં લોહીથી ટીપાતી છરી લઈને દોડતો જતાં જોયો, અને પુછ પરછ કીધા ઉપરથી તેને એવું જણાવીઆમાં આવીઉં કે, તે શખસે પોતાની સ્ત્રીને મારી નાખી હતી અને તે વીશેની ખબર તે સ્ત્રીનાં મા બાપોને આપવા સારૂ જાતો હતો. આ મામલો સરવે કોઈ વગર અચરતીથી જોતા હતા. આબાસ પાશાની બઈરીઓમાંની એક બઈરી "ફતીમાં" ઘણીજ ખુબસુરત હતી, અને આખા દેશમાં તેની વખાંણ થતી હતી, તે ઉપરથી એક શખસે તેને જોવાને ફેડાવ કીધો. ઘણી મુદતે તે પોતાની ઉમેદમાં પાર પડીઓ, અને ફતીમાંને બારીએ ઉભેલી જોઈ. પેલી નીરદોસ સ્ત્રીનો કસો વાંક નહી હતો, પણ પેલા શખસને તે દેખાઈ, તેથી તેને શું સજા?—નીલ નદીમાં રાતનાં બાર કલાકને અમલે તેની કબર થઈ—તે બીચારીને ખબરબી નહી હશે કે આ સજા તેને સાને સારૂ થઈ, પણ એ વીશે કોઇથી કાંઈ બોલાએ નહી, અથવા ચકચાર થઈ શકે નહી.

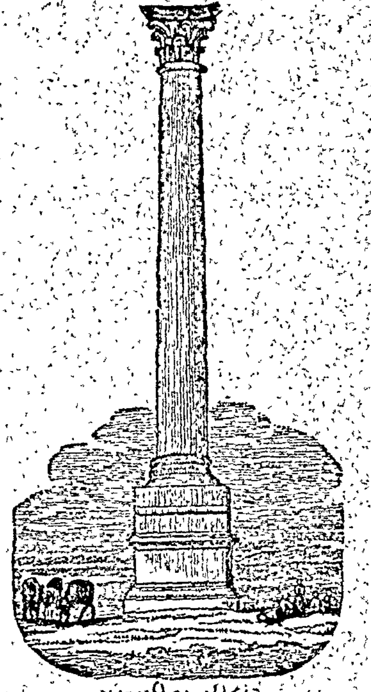
સ્ત્રીઓની આવી હાલત છતાં, તેઓને એક રીતનું જે માંન છે, તેથી આપણને કાંઈએક અચરતી ઉપજે છે, કોઈ ગુનેહગારને ફાંસીની જગા ઉપર લઈ જાએછે, તારે રસતામાં તેની આંખે પાટા બાંધી ચલાવેછે, અને તે વીશે પુછ પરછ કરતાં એવું માલુમ પડેછે કે, જો તે ગુનેહગારનો હાથ અથવા કપડાંનો છેડો કોઈબી સ્ત્રીને લાગે, તો તે ગુનેહગાર ધારા પરમાણે છુટો થાએછે, અને તેનો ફાએદો જાંણી જોઈને તે ગુનાહ કરનારો લીએ, માટે તેની આંખ આ પરમાણે બંધ કરવામાં આવેછે.

કેરોથી આલેકઝાનડરીઆ જવા સારૂ ફરીથી આપણને આગની ગાડીની મદદ લેવી પડેછે. એ બે શેહેરો વચે ચીઆલીસ માઇલનો તફાવતછે અને તે સફર પુરી કરતાં લગભગ પાંચ કલાક થાએછે. કેફર ઈલેસ નાંમનાં ગાંમડા આગળ નીલ નદી આવીછે તેની ઉપર એક મોટો લોહડાંનો પુલ બાંધીઆમાં આવેછે, તે પુલ ઉપર અટાર લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાશે. એ પુલ બંધાઈ તઈઆર થાએ તાંહાં સુધી ઉતારૂઓને બોટમાં પેલે કીનારે લઈ જયામાં આવેછે, પણ તેમ કરતાં પાંચ મીનીટથી વધારે વખત થાતો નથી. કેરો છોડીઆ પછી આપણે બુલાક નામના એક ગામડામાં આવીએછે, તે ઘણું ખુબ સુરતછે. શું તાંહાંનાં ઝાડો, કે શું તાંહાંનાં ખેતરો, કે શું તાંહાંનાં ફુલ અને ફળો, આપણી આંખ અને દીલને એવાંતો ખુશી કરેછે, કે જાંણે આપણે એક બાગમાંજ હોઈએ. કેરો છોડીઆ પછી કેટલેક સુધી એવોજ સારો દેખાવ ચાલુ રેહેછે. આલેકઝાનડરીઆમાં રેહનાંરા લોકો તુરકીની માફક પોશાક પેહેરેછે. જે યુરોપીઅનો ધંધા રોજગારસર અતરે રેહેછે, તેઓ પણ તે પોશાક કામમાં લાવેછે. શેહેરના સઘળા ભાગોમાં આપણને ખજુરીનાં ઝાડો દેખાએછે, પણ તે ઝાડો જે આપણે મુંબઈમાં જોઈએછે, તેનાં કરતાં દેખાવમાં સરસ હોએછે. માલથી લાદેલાં ઉંટોની હાર વારે ઘડીએ રસતાઓ ઉપરથી જતી દેખાએછે. ઓરતો હંમેસાં બુરખો મોહોડા ઉપર નાખીને ફરેછે. તેઓનું બદન અને ચેહેરો આખો આસમાની રંગનાં કપડાંથી ઢાંકેલો, અને જોવાને વાસતે આંખ આગળ બે છીદર કીધેલાં હોએછે. આલેકઝાનડરીઆમા જે યુરોપીઅન ઓરતો રેહેછે તેઓ સાંહાજને વખતે પોતાની સોભઈતી ગાડીઓમાં બેસી ફરવા નીકળેછે, તારે ખુલ્લે ચેહેરે બેસેછે, અને તેઓની સાંમે તેઓની કાળી અને બદ સુરત દાઈઓ ઘણી જતનથી પોતાનું મોહો

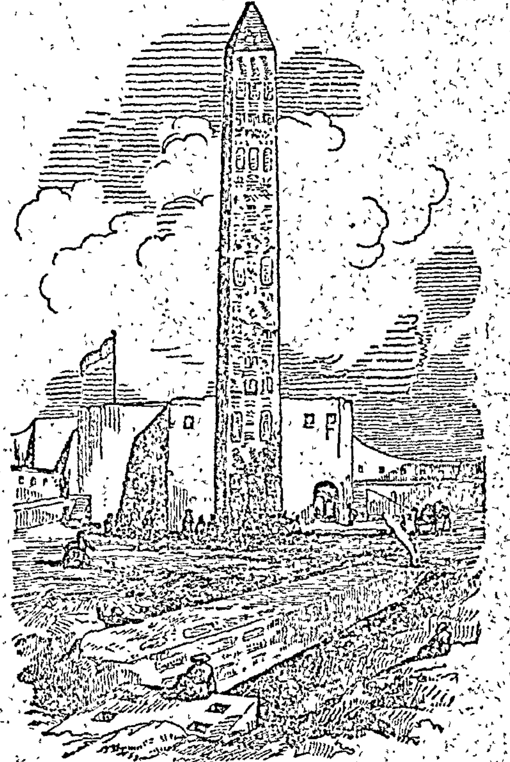
ઢુંધાંકેલું રાખેછે, તે જોઈને આપણને હસવું આવીઆ વના રેહેતું નથી. આલેકઝાનડરીઆનો સઉથી મોટો ચોક કે જાંહાં ઘણાખરા યુરોપીઅન રેહેવાસીઓ રેહેછે, તે ચોકમાં જોકે ઘણી નામીચી કારીગરીની ઈમારતો નથી, તોપણ તેનો દેખાવ ઘણો સારો લાગેછે. તેમની બાહેરની દેવાલો કરેડની જાતના એક સફેદ પથરની બાંધેલીછે, અને તે પથર હંમેશાં સફેદ રેહેછે, તેથી દેવાળો ઉપર જાણે સફેદ ચુનો ધોલીઓ હોએ તે મીસાલે લાગેછે. એ ચોકની વચમાં કેરોનાં સંગેમરમરનો એક મીનારોછે અને તેની ઉપર પાંણીનો ફુઆરોછે. જુદી જુદી સરકારના "કાનસલ" અથવા વકીલોના રેહેવાના ઘરો આ ચોકમાંછે, અને તે ઉપર તેઓ પોતાની સરકારના વાવટા ઉડાડેછે. ફ્રેનચનાં વકીલની વાવટાકાડી "કારક સકરૂ" ના જેવા એક દાદરનીછે, અને તેને સાથે એક મોટું ઘડીઆળછે તેની ઉપરથી લોકોને વખત માલુમ પડેછે. દુકાંનદારોનાં પાટીઆં ઉપર નામો તથા બીજું જે કાંઈ લખીઉં હોએછે, તે સઘળું યુનાની ભાશાના વાકીઅમાં હોએછે. જે સુખીઅ પોંહોચખાંનાછે, તે પણ એજ ચોકમાંછે, અને શેહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં જવાના રસતા આ ચોક આગળથી કાહાડેલાછે. તવંગર અરબો તથા તુરકી લોકોના ઘર કાંઈપણ સારાંછે, બાકી આખી પરજા ઘણાજ સાંકડા મોહોલ્લા તથા બદસુરત અને ભાગી પડેલાં ઝરોડીની દેવાલનાં ઘરોમાં રેહેછે. થોડીએક મોટી દુકાંનો સારીછે, પણ ઘણાંખરાં બજારો કોહોતા ઉકરડા હોએ તેવાં જણાએછે. થોડાએક યુરોપીઅનો તથા તુરકીઓ તેજી ઘોડા અને કીમતી ગાડીઆં બેસીને ફરેછે તથા દરવવાંન અરબો ઘોડાઓ ઉપર સવાર થાએછે, પણ ઘણા ખરા લોકો ચીથડે હાલ અને ભીખ માંગતા હોએ તેવા દેખાએછે.

"આલેકઝાનડર ધી ગરેટ" જેને આપણા લોકો શેકંદર કરીને કેહેછે, તેણે એ શેહેર બાંધીઉં હતું, અને અસલના વખતમાં તે ઘણું આબાદ હતું, તથા જેમ હમણાના વખતમાં ઉગમણ તથા પશચમના દેશો વચેના વેપારનું મથકછે, તેમજ તે વખતે પણ હતું. એક વખતે તેમાં પાંચ લાખ આદમીની વસતી હતી, પણ તેમાંનાં અરધો અરધ ગુલામ હતા. એવું કેહેછે, કે તે વખતે તાંહાં ૪૦૦૦ મેહલ, ૪૦૦૦ હમામખાંના, નાટક તથા બીજી ગમતને વાસતે ૪૦૦ ઘરો તથા ફકત ભાજી તરકારી વેચવાને વાસતે ૧૨૦૦૦ દુકાંનો હતી. તેના જાહેર પુસતકખાંનાઓમાં સાત લાખ કેતાબો હતી. મહમદીઆનોનાં રાજની બેદાદી જેમ જેમ એ શેહેર ઉપર અને આખા મીસર દેશ ઉપર ચાલતી ગઈ, તેમ તેમ તે મુલકની અસલની બુલંદી ઉપર હાંકણું દેવાતું ગયું, અને જે કાંઈ વખાણવા જોગ હતું તેનો નાસ થતો ગયો. મીસરનો છેલ્લો પાદશાહ મહમદ અલી ઘણોજ હુશીઆર તથા ડાહાયો શખસ હતો, તેના વખતથી એ દેશની હાલત પાછી સુધારા ઉપર આવીછે. આલેકજાનડરીઆનો અસલના વખતનો હેવાલ વાંચીએ, અને હમણા તેની ઉપર આપણે જોઈએતો, તેમાં આસમાન અને જમીન વચેનો ફરક માલુમ પડેછે. અસલી શેહેરે પોતાનાં નામ અને આગલી જાહોજલાલીની ભાગી પડેલી નીસાંનો શીવાએ, હમણાનાં શેહેરને બીજો કસો વારસો આપીઓ નથી. આગળા વખતમાં એ શેહેરની આસપાસ ૧૫ માઈલના ફરતા ઘેરાવાની મજબુત દેવાલ હતી, તેનો એક કાંકરો પણ હમણાં દેખાતો નથી. હાલની સદીની શરૂઆત સુધી એ શેહેર સુધારવાનો કસો ઈલાજ થયો ન હતો, પણ મીસરનો છેલ્લો પાદશાહ મહમદ અલી ઘણોજ હુશીઆર અને ચંચળ હતો, તેણે એ શેહેરની ખુબી પીછાંણી, અને જોયુંકે યુરોપ અને એશીઆખંડના વેહેવાર દીવસે દીવસે હીંઆંથીજ વધતો જશે, અને જે ઉમેદ ચાર હજાર વરસ ઉપર એ શેહેર વીશે બાંધવામાં આવી હતી, તે હવે પછી મજબુતીથી અને વધારે ફતેહ સાથે પાર પડશે. મહમદ અલીના રાજમાં આલેકઝાનડરીઆ પાછું ટટાર થયું. ૧૮ ના સાલમાં તાંહાં માતર સાત હજાર આદમીની વસતી હતી, તે હમણા શીતેર હજારની થઈછે. હમણાં એ શેહેરનાં બારાં તથા ગોદી ઉપર નજર કરીએતો, તો તેથી તેની વધતી આબાદી વીશે આપણને સમજ પડેછે. એ શેહેરમાં હાલના વખતમાં ઘણું જોવાનું નથી, તોપણ જેટલુંછે તે અસલની તવારીખ જાંણનારને ઘણી ખુશી ઉપજાવનારૂંછે. એ શેહેરની અસલની જાહોજલાલી

ની નીશાનો ઘણે ઠેકાણે જોવામાં આવેછે. અસલના વખતમાં હીંઆ ઉંચી કારીગ રીની ઈમારતો તથા સંગેમરમરના પથરના નામીચા મીનારાઓ ઘણા હશે, કારણ હમણાના વખતમાં જાંહાં જાંહાં વેરાણ જમીનછે, તેની ધુળ અથવા રેતીની અંદરથી તે વીશેની ઘણી નીશાનો આપણાં હાથમાં આવેછે. જે કોઈ આલેક્ઝાનડરીઆ જા એ, તેણે "પાંમપીસ પીલર," "કલીઓ પાટરાસ નીડલસ" તથા "માંહમુદી કનાલ" તથા પાદશાહનો મેહેલ જોયા વગર તે શેહેર છોડવું નહી.

પાંમપીસ પીલર.

"પાંમપીસ પીલર" ૨૪૦૦ વરસનોછે. તેની ઉંચાઈ ૯૮ ફુટછે. એ મી નારો રાતા ગરાનીટનાં પથરનોછે, અને શેહેરની દેવાલથી ૬૦૦ ફુટ દુરછે. તેની ઉપરના ભાગનો એકજ કટકો ૭૩ ફુટનોછે અને તેની જાડાઈ નવ ફુટ અને આઠ ઈંચછે. શેહેરને બીજે છેહે "કલીઓપાટરાસ નીડલસ" નાં મીનારાછે. એ મી નારા મધે એક ઉભો અને એક જમીન બરાબર બાંધેલોછે, એકની લંબાઈ ૭૦, અ ને બીજાની ૬૫ ફુટછે. એ મીનારા અસલ "હીલીઓપોલીસ" માં હતા, તે રોમ ના એક પાદશાહે આલેક્ઝાનડરીઆ ખાતે મોકલાવીઆ હતા. એ બંધે મીનારા ઉપર "હીરોગલીફીક" નાં દસકતો કોતરેલાછે. નીલ ન દીનો જે ભાગ વાંહાંણથી ખેડી શકાઓછે, તાંહાંથી આલેક્ઝાનડરીઆ શેહેરને ૪૮ માઈલ લાંબી અને ૯૦ ફુટ પોહોળી પાંણીની નેહેરથી જો ડેલુંછે. એ નેહરનું બાંધકામ ઈ૦ સ૦ ૧૮૧૯ ના સાલમાં શરૂ કરવા માં આવીઉં હતું તે છ મહીનામાં પુરૂં થયું હતું. આવી મોટી નેહર આટલી ઉતાવળથી કેમ બંધાઈ તે વીશે અલબતાં વાંચનારને અચરતી ઉપજશે. એવું જણાવવામાં આવીઉંછે, કે એ નેહરને સારૂ જમીન ખોદવાના કાંમમાં એક લાખ, પચાસ હજાર, આદમી કાંમે લગાડી આં હતાં. એ નેહેરની બંધે બાજુએ ઝાડો રોપેલાંછે, તેથી તેનો દે ખાવ ઘણો સુંદર લાગેછે. પાદશાહનો મેહેલ દરીઆના કીનારાની આગળછે, તે ઘણો સોભાઈતો નથી, પણ સાદો અને સારોછે. અંદ રના ઓરડાની ગોઠવણ તારીફ લાએકછે, અને તેની જમીન પાલીસ કીધેલાં લાકડાંનીછે તેથી તે ઓરડાઓનો દેખાવ સુંદર લાગેછે.

કલીઓપાટરાસ નીડલસ.

આલેક્ઝાનડરીઆ છોડીઆ પછી આપણે મેડીટરેનીઅન સમુદરમાંથી આગબોટમાં બેસી માલટા જઈએછે. બારામાંથી આલેક્ઝાનડરીઆનો દેખાવ સારો લાગતો નથી; માતર એક તરફથી પાદશાહનો મેહેલ અને બીજી ગમથી અનાજ દલવાની પવનચકીઓ દેખાએછે. બારામાંથી ઓછામાં ઓછી બશો પવનચકી આપણે ગણી શકીએછે. જરા દુર ગયા, કે જમીન આપણી નજરથી ગુમ થઈ જાએછે. કેમકે મીસરની જમી ન ઘણીજ નીચીછે. આલેક્ઝાનડરીઆ ખાતે દીનપર દીન વધતો વેપાર તાંહાંના બારામાં લંગર થએલાં જુ દાં જુદાં દેશના વાંહાણો તથા વાવટાઓ ઉપરથી તરત માલુમ પડેછે. વળી સુએઝ અને એ શેહેર વચે લોહો ડાંની સડક બંધાયાથી પણ એ શેહેરનાં વેપારમાં ઘણો વધારો થાશે. સુએઝ અને આલેક્ઝાનડરીઆ જોડાયા થી ઈગલંડને પણ રાજદુઆરી બાબદમાં બેહદ ફાએદો થયોછે. ગરેટ બરીટન અને તેનાં ઉગમણ પરાંતનાં સ વસથાંનો વચેનાં વેપારમાં પણ તેથી વધારો થાશે. આ માહાભારત કાંમ ઉઠાવી પાર પાડવાનુ માંન મીસરના

સાઈઅદ પાશાને ઘટેછે. તેણે પોતાનાં દેશને અને તેનાં વેપારને ઘણો ફાએદો કીધોછે. એ સડક થયાથી રેડ સી નાં વેપારમાં દેખીતો વધારો થયોછે. સુએજ અને આલેક્ઝાનડરીઆ વચે લોહોડાંની સડક નહી હતી, તે વખતની હાલત હુંમણાંની હાલત સાથે સરખાવતાં ફુંગાડી રીતે માલુંમ પડેછે કે, એ બે બંદરો તથા રેડ સી નાં બીજાં બંદરો વચે માલ તથા ઉતારૂઓનાં આવ જાવમાં અતી ઘણો વધારો થયોછે. રેડ સી ખેડવાને સારૂ "મુજીપશીઅંન મેડજીડે કંપની" ઉભી થાઇછે તેને હવડાં સારી કમાંણી થાએછે, કાંએને તુરકસતાંન તથા મીસરથી જેઓ મક્કે હજ કરવા જાએછે, તેઓ ઉપર જણાંવેલી લોહોડાંની સડક થયાથી ગાંમઠી બારકસો પડતાં મેલી વધતો દર આપી ઉપલી કંપનીની આગબોટોની મારફતે જાએછે. સુએજથી આલેકઝાનડરીઆ સુધીની લોહોડાંની સડકને બાંધે (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆ થયાછે અને તેની ઉપજ દર વરસે (૩૦૦૦૦૦૦) તીસ લાખ રૂપીઆની થાએછે. વળી સુએજથી મોટી નેહેર ખાંધી વાંહાણમાં આલેકઝાનડરીઆ ખાતે માલ લાવવાની હુમણાં જે ગોઠવણ થાએછે, તે પાર પડશે, તારે આ શેહેરનું ઉપીઓગી પણું અતીશે વધશે, અને હુમણાંના કરતાં તે વધારે વખણાશે તથા તેની આબાદાનીમાં વધારો થશે. એક વખત આલેકઝાનડરીઆ હતું તેવું, બલકે પાછું તે કરતાં વધતું થશે.

પ્રકરણ ૩ જું.

માલટા—મારસેલ—ફરાનસ.

માલટા—તેનો દેખાવ—બંદર—ગોદી—સેંટ જાંનનું દેવળ—ગવરનરનો મેહેલ—કોટ—હુંનરની જીનસો—માલટા છોડી આ પછી મેડીટરેનીઅન સમુદર પસાર કરતાં મલતા દેખાવો. મારસેલ—તરતી ગોદી—ફરાનસનાં મુલકમાં ફરવાને જરૂરનો પરવાંનો—મારસેલનો દેખાવ—પલાસ નેપોલીઅન—ઇટાલી જવાનો રસતો—પોંહોચખાંનાં—પારીસ જનારી આગની ગાડી—લીઆં શેહેર—કારખાંનાં—વેધશાળા—મારસેલથી પારીસ સુધીની સફર—ખુબ સુરત દેખાવ—ફલવંત જમીન—આદમીનો ઊદીઓગ—પારીસ.

આલેકઝાનડરીઆથી ઉપડેલી આગબોટ માલટા ખાતે જાએછે અને તેઓ વચે ૮૧૯ માઇલનો તફાવતછે, તે પસાર કરતાં આગબોટને તરણ દાહાડા લાગેછે. મેલની આગબોટ માલટામાં છ કલાક સુધી રેહેછે, તે થોડા વખતને લીધે, તાંહાં ઘણું જોવાઇ શકાતું નથી. જો રાતને સમે તાંહાં પોંહોચીઆ હોઇએ, તો કીનારા ઉપર ઉતરવાને દરૂસત લાગતું નથી કાંએજે તે સમે કાંઇ જોવાઇ શકાએ નહી, અને એટલા માટે ઉતારૂઓ હંમેસાં દીવસને વખતે તાંહાં જવાને ઘણા ખુશી હોએછે. માલટાનું ટાપુ હવડાં ઇંગરેજોના સવાધીનમાંછે અને તે સીસીલીના ટાપુથી ૬૦ માઇલ, અને આફરીકાના કોસતાથી ૨૦૦ માઇલ દુરછે. તેની લંબાઇ ૭૦ માઇલ, પોહોળાઇ ૯ માઇલ અને ઘેરાવો ૧૬૦ માઇલછે. એ ઠેકાંણે જમીનની ઉંચાઇ ૬૦૦ ફુટનીછે, તાંહાંની હવા ઘણી સારી અને તનદરોસતી ભરેલીછે પણ હુનાંલામાં વધારે ગરમી માલુમ પડેછે. સપટેમબર મહીનામાં દખણ પુરવથી રોગી પવન ફુકેછે. ઘણું કરીને તાંહાં પારાની સીસી સરાસરી ૬૭ ડીગરી (અંગસ) સુધી ચહડેછે. તાંહાંની જમીંન દેખાવમાં ઉજડછે, તોપણ તેની ઉપર દરાખ અને બીજો મેવો ફુલફળ પેદા થાએછે. અનાજ દળવા સારૂ તાંહાં ઉંચી જગાઓ ઉપર પવન ચકીઓ બાંધેલીછે, તેના સબબથી એ ટાપુનો દેખાવ દુરથી ઘણો રળીઆમણો લાગેછે. તાંહાંના રેહેવાસીઓ થોડી અરબી અને થોડી ઇટાલીની ભાશા ભેળસેલ બોલેછે તેમાં અરબી શબદો વધારે વાપરેછે.

માલટાના બારાંમાં બે મોટાં બંદરોછે, અને તેમની વચે માઉંટ જેબેરાસ નામનો એક પાહાડ આવેલોછે, તે ઠેકાણે માલટાનું પાએતખત શેહેર વાલેટાછે. મોટા બંદરની બંધે બાજુએ બે કીલ્લા બાંધેલાછે. અને એક કીલ્લા ઉપર મોટી દીવાદાંડી ઉભી કીધેલીછે. એ મોટા બંદરમાં નાંહાંની ખાડીઓ ઘણીછે, અને જે જમીનનો ભાગ એ પરમાણે દરીઆની નનજદીક નીકળી આવેલોછે, તેઓ માંહેલા એક ઉપર ગોદી, જંમવા બેસવાનો ચોક, તથા હથીઆરો રાખવાની એક જગા, એટલી ચીજો બાંધેલીછે. હવડાં તાંહાં એક તરતી ગોદી બાંધીછે, તેની ઉપર સરકારને નજદીક એક કરોડ રૂપીઆનો ખરચ થયોછે. એવીજ એક બીજી જગો ઉપર વેપારીઓનાં બારકસોને તથા માલને સારૂ એક બીજી તરતી ગોદી તથા કેટલીએક વખારો બાંધીછે. માલટાનાં બંદરમાં હર વખતે બરીટીશ, અમેરીકન અને ફરેનચનાં લડાઇનાં મોટાં બારકસો લાંગરેલાં જોવામાં આવેછે, તેમાં એક મોટુ બીરીટીશ બારકસ તો તાંહાં જાથુક પડી રેહેછે. ઉપર જણાવીઉંછે કે મેલની આગબોટ માલટામાં થોડા કલાક રેહેછે તેથી તાંહાં સઘળી તરફ ફરી પુરતી માહીતગારી મેળવવાનો અતરેથી જતા એ

થવા અંતરે આવતા મુસાફરને વખત મળતો નથી. ઉતાવળને લીધે તેનાથી કાંઈક જુનં ચીજો માતરે જોવા ઇ શકાએછે. તાંહાંનું સેંટ જાંનતું મોટુ દેવલ જે જોવા લાએકછે, તે ૩૦૦ વરસનુ પુરાંણછે. બાહેરથી તેનો દેખાવ મુસાફરને લલચાવે તેવો નથી, તોએપણ અંદરથી ઘણું ખુબસુરતછે. તેની અંદર રોહોડસનાં ટાપુમાંથી લાવેલા ઘણા સરસ ઘંટ ટાંગેલાછે. અંદરની જમીન સંગેમરમરના પથરથી તારીસ કરી લીધેલીછે અને તેમાં માલટાના કેટલાએક પેહેલવાંન નાઈટોની ઘોરછે. સફેદ સંગેમરમરમાં કોતરી કાહાડેલાં તેમના પુતળાં પણ તાંહાં જોવામાં આવેછે. જે મેહેલમાં તાંહાંનો ગવરનર રેહેછે, તે ઘણો મોટો અને જોવા લાએકછે. તેના એક ભાગમાં હાલ જમાનાનાં લડાઈના દશ હજાર હથીઆરો તઈઆરછે, અને તેઓ તુરત વાપરવામાં આવે તેવી હાલતમાંછે. બીજા ભાગમાં આગળા વખતનાં કેટલાએક જુના પણ વખાંણવા લાએક બખતરોછે. તેઓમાં હેલા કોઈની અંદર સુનેરી કામ પણ જોવામાં આવેછે. તરાંબાના પતરાંની બનાવેલી એક આઠ અથવા દશ પાંઉંડર તોપ પણછે, અને તેની ઉપર તાર ચોપડેલું દોરડું મજબુત વીટાળી લીધેલુંછે. એ તોપ એકવાર ફોડતાં ફાટી હોએ એવું દીશેછે, અને તે પતરાંની બનાવેલી તેથી એમ બનીઉ હોએ એમાં નવાઇ પણ નથી. એ મેહેલનાં પુસતકખાંનામાં એકવાર ૭૦ હજાર પુસતકો હતાં. મેહેલમાં વાલેટાના સંગેમરમરમાંથી કોતરી કાહાડેલી ટેબલો, બરણીઓ અને એ વગરે બીજી સણગાર લાએક ચીજો જોવામાં આવેછે.

માલટાના કોટ ઘણાજ મજબુત બાંધેલાછે તથા તેઓમાં જવાનો રસતો ઘણોજ આંહો અવડોછે, તેઓમાના એકની અંદર બે હજાર માણસો રહી શકે એટલી જગાછે. બંદરની અંદરનું પાણી એટલુંતો સાફ છે, કે તરીસ અથવા ચાળીસ ફુટ નીચે તળીઉં દેખાએછે. તાંહાંની ઓરતો સુનેરી અને તરેહવાર રંગીન રેશમી ભરત ભરવામાં ઘણી હુશીઆરછે. તેઓ હાથે પેહેરવાનાં મોજાં પણ વખાણવા લાએક રીતે ગુંથેછે. માલટામાં રૂપાં તથા સોનાંની બારીક જીનસો ઘણાં સારા હુનરથી બનાંવીઆમાં આવેછે.

હમોએ આગળ કહીઉંછે કે ઇંગલંડ ખાતે જનારા મુસાફરો તરણ મારગે જાએછે. કેટલાએક મારસેલને મારગે ફરાનસમાં થઈને અથવા ટરીએસ્ટને મારગે જરમનીમાં થઈને ઇંગલંડ જાએછે અને કેટલાએક મેડીટરેનીઅન સમુદર આખો પસાર કરી, જીબરાલટરની નાલ કાપી, બીસકેનાં અખાટમાં થઈ ઇંગલંડ અને ફરાંનસની વચેનો દરીઓ પાર કરી, ઇંગલંડના કોસતા ઉપર સાઉથામપટન ખાતે જાએછે. આ ઉતારૂઓ આલેકઝાનડરીઆ અથવા માલટાથી જુદા પડેછે. એક આગબોટ ઉતારૂઓને મારસેલ અને બીજી સાઉથામપટન લઈ જાએછે. જેઓને ટરીએસ્ટથી જવું હોએ તેઓને આસટરીઅંન કંપનીની ઇસટીમરની મદદ લેવી પડેછે.

માલટા છોડીઆ પછી મેડીટરેનીઅન સમુદરમાં આપણને મોટા તથા નાંહનાં બારકસો ઘણા મલેછે. એ બારકસો ઇટાલીના કોસતા, દરીઆમાંનાં ટાપુઓ, તથા ફરેનચનાં કોસતા સાથેના વેપારને લગતાં હોએછે. મારસેલ જતાં દરીઆમાં આપણી આગબોટની એક બાજુએ કારસીકા અને બીજી બાજુએ સારડીનીઆનાં ટાપુઓ દેખાએછે, તેથી ઉતારૂને ઘણી ખુશી ઉપજેછે. મારસલનાં ટાપુ કે જેનો દારૂ ઘણો વખણાએલોછે તે પણ અંતરેથી દેખાએછે. જેમ આપણે મારસેલ પોંહોચવાની નજદીકમાં આવીએછે, તેમ રસતો વાંહાણ એટનારને વાંકો તથા બીકટછે, પણ મુસાફરની આંખને તે ઘણો ખુશી ઉપજાવનારોછે. એ રસતો ઓટલો તો આડો અવળો અને નાંહનાં નાંહનાં ડુંગરોથી પુરછે, કે જો આ જગોએ કાપટંને સાહુગેતી નહી રાખી હોએ તો, બારકસ આફતમાં આવી પડે. આ ઠેકાણે એક ડુંગરનાં માંથા ઉપર એવો આકાર આવેલોછે, કે તેને દુરથી જોઈએતો જાણે રીંછનો આકાર હોએ તેવું લાગેછે, અને તેને "બીઅરસ હેડ" કરી કેહેવામાં આવેછે. મુસાફરોને આ આકારની ખબર નહી હોએ, તેટલા માટે ખલાસીઓ તેમને તે જરૂર બતાવેછે. માલટા અને મારસેલ વચે ૬૫૮ માઇલનો તફાવતછે તેથી એ બે શેહેર વચેનાં આવજાવમાં છડી દાહડા રોકાએછે.

મારસેલનાં બારામાં આવતાંને વાર તાંહાંની તરતી ગોદી જોઈ આપણને ઘણી અજાયબી લાગેછે. ૨૫

મ એક મોહોલામાં એક એકની પાસે હારેદોર ઘર બાંધેલાં હોએછે, તેમ આ ગોદીની અંદર વાંહાણોને એક એકની પાસે ગોઠવીઆમાં આવીઆં હોએછે. એ શેહેરનું બારૂં જે છે તે જાંણે પાણીની અંદર લાકડાંનાં ઘ રોનો મોહોલોછે. એ ગોદી એવી બાંધીછે, કે રસતાની અહોઅડ પાણી ઘણું ઉંડું હોએછે, અને વાહાણ તે ની અહોઅડ આવીને લાંગર કરેછે; એક પગ રસતામાં અને એક પગ વાંહાણમાં મેલી શકાએ. એક વાં હાંણ લાંગરે તે બીજાની એટલું બધું નજદીક કે માલ તથા આદમીઓને તેના ઉપર જવાને સારૂ એક બોટ ફ રી શકે તે કરતાં વધારે જગો નહી હોએ. ગમે તેવો પવન તથા તોફાંન હોએ તોપણ આવી ગોદીમાં બારકસો ને કશી નુકસાંની થાએ નહી. બે બારકસની વચમાં એક જગા હોએ અને તાંહાં તરીજુ બારકસ લાંગરવું હો એ, તો આપણને ભારી અચરતી લાગેછે, કે પેલાં બે બારકસોને અથડીઆ વગર પેલું બારકસ અંદર કેમ જ ઈ શકશે. પણ અણજાંણાએ આટલી અચરતીમાં પડી જરાક વીચાર કરતા હોએ તેટલામાં તો તે બારકસ તાંહાં જઈને ઉભુંજ રેહેછે. †

જાંહાં ઈંગરેજનું રાજ હોએછે તાંહાં વગર હરકતે હરકોઈ શખ્સ કોઈ પણ તરેહની રજા વગર ફરી શ કેછે, પણ યુરોપ મધે ફરાનસ તથા બીજા રાજમાં એવો ધારો નથી. તે રાજોમાં ફરવાને વાસતે તેમની સર કારની પરવાંનગી જોઈએછે. એ પરવાંનાને અંગરેજીમાં "પાસપોરટ" કરીને કેહેછે, અને મુસાફર જે રાજની રઈઅત હોએ, તાંહાંના હાકમ તથા એલચીની તથા જે રાજ વાળાના દેશમાં ફરવાનું હોએ, તે રાજના હાક મની અથવા એલચીની સહી તે પરવાંનાં ઉપર જોઈએ. માટે જેઓ ફરાનસને મારગે ઈંગલંડ જવાના હો એ, તેઓને અતરેથી નામદાર ગવરનરની તથા ફરેનચનાં કાનસલની સહી સાથે પરવાંનો લઈ જવો જોઈએ. જો એ પરવાંનો નહી હોએ તો મારસેલમાં તાંહાંના સતાવાળાઓ ઉતરવા દીએ નહી. આ ધારાને લીધે બં દરમાં આગબોટ જેવી લંગર કરેછે, કે તેની ઉપર ફરેનચની પોલીસનો અમલદાર આવેછે અને સરવેનાં પરવાંનાં પોતાનાં હસતકમાં લેછે. જોયું કે સઘળા ઉતારૂઓનાં પરવાંનાં બરાબરછે તો પછી તેઓને બંદર ઉ પર ઉતરવા દીએછે. બંદર ઉપરથી ઉતારૂઓ તરત પોતાને ગમે તાંહાં જઈ શકે નહી. તેઓને માંડવીમાં લઈ જવામાં આવેછે, તાંહાં તેઓનો સામાન તપાસવામાં આવેછે, કે તેહેમાં જગાતની કાંઈ વસતુઓ હોએ નહી. પછી તેઓને તેમનાં પરવાંનાં પાછા આપેછે, પણ તેમ કરતી વેળાએ, એક પોલીસનો અમલદાર જે નાં હસતક તે કામ હોએ, તે ઘણીએક પુછપરછ તથા તજવીજ કરેછે; આપણે કયા દેશથી આવીઆ, કાંહાં જઈએ છઈએ, ધંધો રોજગાર શુંછે, ઉંમર કેટલીછે, કયા પોહોંચખાંનામાં ઉતરવાના છઈએ; એ પરમાણે ઘણાં એક સવાલ કરેછે, અને તેના ઉતર જે મળેછે તે એક ચોપડીમાં નોંધી લીએછે. પછી આપણને જવાની રજા આપવામાં આવેછે.

ફરાનસના શેહેરો કેવાં હશે તેનો કાંઈએક વીચાર આપણને મારસેલ પોહોચીઆથી આવેછે. મુંબઈ થી નીકળીઆ પછી એડન અને સુએજમાં આપણે એક રીતનો દેખાવ જોયો. કેરો તથા આલેકઝાનડરીઆ માં બીજી રીતનો જોયો, માલટામાં વળી કાંઈ જુદુંજ જોયું, અને મારસેલમાં આવીઆ કે ફરેનચ શેહેરનો ન મુનો પેહેલાં આપણી નજરે પરેછે.. પથરની લાદીથી જડેલા રસતા તથા સ્લેટના છાપરાં તથા કાચની બાં રીની દુકાંનો જે આપણે પારીસ તથા લંડન અને ફરાનસ અને ઈંગલંડમાં શેહેરે શેહેર જોઈએછે, તે પેહેલાં

---

† મુંબઈના બારમા તરતી ગોદી બાંધવાને ઘણીવાર વીચાર કરવામાં આવીઓ હતો, પણ તે વીચારને અમલમાં લાવ વાને કશી તજવીજ હજુ સુધી કરીઆમાં આવી નથી. એવી ગોદીથી આપણને અનીસ ફાએદો થયા વના રેહે ન હી. જો હોત એક મોટા અજરે હતે તેઃ સને ૧૮૫૪ ની ૨ જી નોવેમ્બરને દીને સાએલાં મોટાં તોફાને આપણાં બારાં મધે ના વાહાણોને જે નુકશાન કીધું હતું તે નહી થાત.

અંતરે દીઠામાં આવેછે, અને એ પરમાણે આગળનાં કરતાં હીંઆં કાંઈ જુદુંજ દેખાએછે, જેથી આપણા દીલમાં ઘણી ખુશી ઉપજેછે.

મારસેલમાં મુસાફરને ઝાઝું જોવાનું નથી. એ શેહેર ફરાનસના વેપારને વાસ્તે વખણાએલુંછે. જેમ ઈંગલંડનું લીવરપુલછે, તેમ ફરાનસનું મારસેલ ગણાએછે. એક ઉંચી જગા કે જેનું નાંમ પલાશ ન્યેરાંગીઆંન કરીછે અને જાંહાં લોકો ફરવા જાએછે તથા નેપોલીઅંનનું પુતળું ગોઠવેલુંછે, તાંહાંથી શેહેરનો દેખાવ ઘણો સારો લાગેછે. આસપાસના ખુશનુમાં બાગો તથા માઈલો સુધી લીલાં અને આબાદ ખેતરો જે આપણી નજરે પડેછે, તે આપણને બતાવેછે, કે પરમેશવરની બખશેસે અને આદમીના ઉદીઓગે તાંહાં કસી ખાંમી રાખી નથી. શેહેરની આસપાસ કાંઈજ નહી પણ બાગોછે તથા દરાખનાં ખુબ સુરત વેલા તથા નારંગીના લપટ ભરેલાં ઝાડો ઘણોજ સુંદર દેખાવ આપેછે. એ શેહેરથી ઈટાલી સુધી જવાનો એક મોટો રસતોછે, તે જોવા લાએક તથા ફરવા જોગછે, અને તેની બંધે બાજુએ ઘણા સારાં ઝાડો રોપેલાંછે. ફરાનસથી છેક ઈટાલી સુધી જવાઈ શકે તેવી લોહોડાંની સડક બાંધવાનુ કાંમ મારસેલથી શરૂ થયું છે તે થોડુંએકમાં તઈઆર થશે.

મારસેલમાં ઘણા પોંહોચખાંનાંછે, પણ તે પારીસ તથા ઈંગલંડના શેહેરોનાં જેવાં સારાં નથી, તેથી મુસાફરને તાંહાં વધારે દીવસ રેહેવા ગમતું નથી. જેને ફરેનચ ભાશા નહી આવડતી હોએ તેને તો ઘણીજ આપદા ખમવી પડેછે, કેમકે તેને જે કાંઈ જોઈએ, તે વીશે તાંહાંના ચાકરો કાંઈ સમજે નહી.

મારસેલથી પારીસ સુધી લોહોડાંની સડક બાંધેલીછે તેથી આગની ગાડીની મદદથી સફર કરી શકાએછે. એ શેહેરો વચે ૭૬૨ માઈલનો તફાવતછે. એ શેહેરથી પારીસ જવાને સારૂ બે જાતની "ટરેન" ગાડી મલેછે. એક "આરડીનેરી ટરેન" અને એક "એકસપરેસ ટરેન" હોએછે. આરડીનેરી ટરેન રસતામાં કેટલાએક શેહેરો તથા ગાંમો ખાતે ખોટી થાએછે, અને દરેક મથક આગળ ઉતારૂઓ છોડેછે તથા લેછે, તેથી તેને પારીસ પોંહોચતાં ઘણી ઢીલ થાએછે, પણ મારસેલથી નીકળેલી એકસપરેસ ટરેન એક બે જરૂરી આઠ મથક આગળ ઉભી રહીઆ શીવાએ છેક પારીસ સુધી એક દમ જાએછે, અને આખી સફર આસરે ૨૦ કલાકમાં કરેછે. જેઓ લંડન જવાના હોએ તેઓ આ ગાડી પસંદ કરેછે. એ ગાડી દીવસનાં તથા રાતનાં દસ વાગતે નીકળેછે, અને તેમાં પેહેલા વરગ વગરે બીજા કોઈ વરગનાં ઉતારૂઓ લીધામાં આવતા નથી, તેથી આપણી સાથે ચાકર અથવા કોઈ પણ આદમી હોએ તેની પણ પેહેલા વરગની ટીકીટ લેવી પડેછે.

મારસેલથી નીકળેલી ગાડી આસરે ૧૨ કલાક સુધી સફર કરીઆ પછી લીઆં શેહેર આગળ નજદીક પોંણો કલાક સુધી ઉભી રેહેછે, તાંહાં ઉતારૂઓને ખાંણુ ખાવાને તથા બીજી રીતે આરાએસ લેવાને જોગવાઈ મળેછે. લીઆંનું મથક ઘણુંજ મોટું અને રોનકદારછે. તેનુ આખું છાપરૂં બીલોર કાચનું બનાવેલુંછે અને રાતને વખતે તેની નીચે "ગીઆસ લાઈટ" નાં ફાંનસો સળગાવવામાં આવેછે, તારે એક સુંદર અને તસે સમાતી દેખાવ થઈ પડેછે. હીંઆંથી ફરાનસની ઘણી ખરી સાખા સડકો છુટી પડેછે, તેથી લીઆંનાં મથકનો કારોબાર તથા આવજાવ ઘણો થાએછે. ફરાનસમાં પારીસથી ઉતરતું શેહેર લીઆંનું ગણાએછે. ફરાનસની કારીગરી તથા હુંનરનાં ઘણાખરાં કારખાંનાઓ આ શેહેરમાંછે. જેમ ઈંગલંડનું મેનચેસટરછે તેમ ફરાનસનું લીઆંછે. એ શેહેર અગત કરીને રેશમના કારખાંનાંઓને વાસતે વખણાએલુંછે. ફરાનસની તારા વરતવાની સઉથી મોટી વેધશાળા (આબઝરવેટરી) આ શેહેરમાંછે. કેહેછે કે જારે હવા ખુલ્લી હોએછે તારે એ વેધશાળા ઉપરથી આલપસનાં પાહાડ ઉપરની મોંનટ બલાંનકની સઉથી ઉંચી ટેકરી દેખાએછે. [illegible] આંથી પારીસ જતાં બે નદી આવેછે, તેઓ ઉપર મોટા મજબુત અને શોભીતા પુલો બાંધેલાછે. [illegible] પુલો ઉપરથી ગાડી જાએછે, તે વેળાએ અંદર બેહેલા ઉતારૂઓને ઘણીજ રચના ભરેલો દેખાવ [illegible] બે બાજુએ નદી અને કીનારા ઉપર ઘરો અને તેમની વચે દેવળો અને કારખાંનાઓ [illegible]

એ સઘળાનો એકઠો મળેલો દેખાવ ઘણોજ ખુબસુરત અને સોહામણો લાગેછે. લીઆંથી આસરે ૧૨ ક લાકની અંદર પારીસ પોંહોચી શકાએછે.

મારસેલથી પારીસ સુધીની સફર લાંબીછે, અને ઘણા કલાક સુધી લાગત ગાડીમાં બેસી રેહેવું પડેછે, તોએપણ જે ધણી આંખ ઉઘાડી રાખી પોતાની આસપાસ દેખાતી ચીજો ઉપર ધીઆંન આપે, તે આ લાંબી મંજલથી કદી કંટાળવાનો નથી. ૨૦ અથવા ૨૧ કલાકની સફરમાં જે રાતનો ભાગ આવેછે, તેવારે અલબતાં અડચણ પડેછે, પણ ફરાનસમાં લોહોડાંની સડક ઉપર ચાલનારી ગાડીઓ એવીતો કુશાદેછે, કે તેની અંદર નો ઉતારૂ મહજેથી ઉંઘ કાહાડી શકે. પણ જેણે દીવસને વખતે ઉંઘ કાહાડી, અને પરમેશવરે બખશેલી આંખ કામે નહી લગાડી, તેના જેવો કમનસીબ શખસ બીજો કોઈ ગણાએ નહી. ફરાનસનો આખો મુલુક એક બાગછે. તાંહાંની જમીન જેમ જાતે ફળવંતછે, અને પરમેશવરે પોતાની મેહેરબાંની તેની ઉપર ઘણા સખાવત ભરેલા હાથે રેડીછે, તેમ તેનાં આ દુનીઆં ઉપરના બચાંઓએ તેને પીછાંણી પોતાનો ઉદીઓગ લગાડી, તેનો લાભ લેવાને આળસાઈ કીધી નથી. કેહેછે કે આખાં ફરાનસમાં કોઈ કોઈ ઠેકાંણે જમીન ઉજડ હશે, બાકી આખો મુલુક લીલાં અને આબાદ ખેતરોથી ભરેલોછે. જાંહાં જોઈશું તાંહાં બાગ, બાગ અને બાગ, બાગ શીવાએ બીજું કસું નજર આવતું નથી. એવા મુલકની અંદર ૭૬૨ માઈલ સફર કરવામાં કંટાળો ઉતપંન થતો નથી. આગની ગાડીની એક બાજુએ જોઈએછે, તો બીજી બાજુનો દેખાવ ખોઈએ છે. એક બારી આગળ બેઠેલો કેહેછે કે, જુઓ જુઓ આ શું સુંદર દેખાવછે, તો બીજી બાજુનો કેહેછે. કે, અરે આ જુઓ જતું રેહેશે. એ પરમાણે બે બાજુના બાગની વચમાં એક ચીજ જોઈએ છે, તો બીજી ખોવી પડેછે. આપણી ગાડીની નીચે લીલાં ખેતરો, જરા દુર તરેહ તરેહના ઝાહો અને રોપાઓ, કોઈ કોઈ વખત કેટલીએક વેગળાઈએ લીલોતરીથી પુર નાંધલા ડુંગરો, વારેવાર નાંહની નદીઓ, નાળાં તથા નેહેરો પસાર થાએ; વળી જરા જરા વખતમાં નાંહનાં ગામડાંઓ તેમના નાંહનાં પણ ખુબસુરત દેવળો સાથે આપણી નજર આગળ આવે; અને ટુંકમાં બોલીએતો, એ સફર એવીતો ખુશી ભરેલી થાએછે, કે તેનું બયાંન થઈ શકતું નથી. સાધારણ વખતે ગાડીમાં બેઠા પછી, ધારેલે ઠેકાંણે જલદીથી પોંહોચવાની આપણે ઉમેદ રાખીએછે, પણ હાવા રસતા ઉપર સફર કરતાં આપણા ધારેલા મકાંનને ભુલી જઈએછે, અને આસપાસનાં દેખાવ ઉપર એટલાતો મોહીત થઈએછે, કે તે વખતે આપણી પડોસની આબાદાંની અને ઈશવરી ખુદરતનાં વીચારમાં આપણે ગુમ થઈ જઈએછ. એ વખતે આપણે એવું ચાહીયેછ, કે આપણી સફર લાંબી થાએતો વધારે સારૂં. આગની ગાડીના કરતાં ઘોડાની ગાડીમાં બેઠા હતેતો વધારે ઠીક થતે, એવું આપણને લાગેછે. ટુકાંમા કહીએછે, કે આ દેખાવનું વરણન કરવાને કવીની કલમ પણ નાતવાંનછે. તેની ખરી ખુબી પીછાંણવાને પોતાની આંખ જોઈએ. હરએક દેખાવનું વરણન વાંચવામાં અને તે નજરે જોવામાં, જેટલો ફરક આ કાગલમાં અને તેની ઉપરની શાહીમાંછે, તેટલો ફરક ઉપલા દેખાવનુ વરણન વાંચવામાં અને નજરે જોવામાંછે. જે ધણી હંમેશ વેરાંન જંગલોમાં વસીઓ હોએ અથવા એડન, સુએજ અને તેવાજ બીજાં ઉજડ ગાંમમાં પોતાનો જનમારો કાહાડીઓ હોએ, તેને ફરાનસની આબાદ જમીન ઉપર લાવી મેલીઓ હોએ, તો તે અચંબો પામીઆ વગર રેહેજ નહી. તે પોકાર મારીને કેહે કે અરે ! આ શું ફીરસતાઓનું દેશછે; કે બેહેસતનો બાગછે ? પણ આ સઘળુંતો આપણે ખુદરતની બખશેસનુ જોયું. અલબતાં પરમેશવરે બખશેલી જોગવાઈ ઉપર આદમીએ પોતાનો સુધારો કરીઓછે, પણ આદમીએ પોતાની મેહેનતે, પોતાની મનશકતીએ, પોતાની ચંચલાઈએ અને તરેહવાર યુકતીએ કરીને કેટલું કીધુંછે, તે આપણે પારીસમાં જોઈશું તારે આપણે ફરાનસ વીશે વધારે હેરતમાં પડશું.

પ્રકરણ ૪ થું.

પારીસ.

એ શેહેરની ખુબસુરતી—ઊંચી જગા ઊપરથી દેખાવ—રાતની વેળાનો દેખાવ—દીવાળી—દુકાંનો—પોંહોચખાંના—હોટેલ ડુ લુવર—રેસટોરાં—કાફી પીવાનાં ઘરો—બુલવારટનાં ખુબસુરત મોહોલ્લા—રસતાઓ મધેનો મેલો—રીઊ ડી રીવોલી સોભઇતા ચોક—પલાસ દી લા કાનકારડ—પાલે રાએલ—પલાસ ડુ શાટેલ—પલાસ વેનડોમ—કાલમ ડી લા બાસટીલ—ફુંઆરા—જાહેર બાગો—ચાંપ ઇલીસીસ બાગ—તે મધે થાતી રમતો—ટુઇલરી મેહેલને લગતો બાગ—લુક્શાંગો મેહલને લગતો બાગ—બુઇ ડી બુલોન—ઇતીઆદી.

એક મોટા મેહેલમાં જવાને વાસતે પેહેલાં તેનો બાગ પસાર કરવો પડેછે, તેમ ૭૬૨ માઇલનો ફરાનસનો બાગ પસાર કરીઆ પછી આપણે જે મેહેલમાં જઈ પોંહોચીએછે, તે મેહેલ તેનાં બાગને ખરેખર લાએકછે. પારીસ આવી પોંહોચીઆ પછી આપણે શું જોઈએછે ? જે તાંહાં આગળ નહી ગયો હશે, તેણે દુનીઆંના કોઇબી ભાગ ઉપર તેવું શેહેર જોયું નહી હશે. આ દુનીઆમાં આપણે વશીએછે, અને બેહસતનું કોઈ બયાંન કરે તે આપણા ધીઆંનમાં ઉતરે નહી, અને આપણે એટલુંજ ધારીએ કે, અલબતાં તે ઘણું સારૂં અને ઘણું મોટું હશે, પણ આપણે તેનો ખીઆલ કરી શકસું નહી, તેજ મીસાલે પારીસ એવુંતો ખુબસુરત અને રળીઆમનું શેહેરછે, કે તેને જોયાની આગમચ આપણે તે વીશે કસો વીચાર બાંધી શકતા નથી. આખી દુનીઆંમાં પારીસ સઉથી ખુબસુરત શેહેરછે, એવું જે કેહેવામાં આવેછે, તેમાં કસો સંધે નથી. શું તેના મેહેલોની બાંધણી તથા જાહોજલાલી, શું તાંહાંનાં બાગોની ખુબસુરતી, શું તેના બેહુ બાજુએ રોપેલાં ઝાડ સાથેનાં ધોરી રસતાઓનો દેખાવ, શું તેની ઇમારતોની ખુબસુરતી અને સોભા, શું તેની આરામ લેવાની અને લોકોને બેસવાની કુશાદે જગા, શું તેની કીમતી અને આરાસતગે કીધેલી દુકાંનો, શું તેઓનો બાહેરનો દેખાવ, શું તાંહાંના તમાશાના તથા મોજના ઘરો તથા તેમની અંદરની ગોઠવણ, શું તેના નાંમીચા શખસોના સંગેમરમરનાં પુતળાંઓ, શું તેના બુલંદ દરવાજાઓ અને તેમની ઉપરની કારીગરીઓ, શું તેની બેહદ ફરવાની જગાઓ અને તે ઉપર રાત અને દીવસ ઉડતા ખુબસુરત અને ખુશનુમાં ફુંઆરાઓ, શું તાંહાંના રસતે રસતે ખુશી ભરેલા ચેહેરા સાથે લોકોના ટોળાંઓ, તથા તરેહવાર તલેસમાતી દેખાવો—એ સધળું જોઇને કોણની નજર અને કોણનું દીલ અચરત નહી થાએ, અથવા હરખ નહી પાંમે ? જો કોઈ શખસ એક સાધારણ ગાંમમાં રેહેતો હોએ અને તેણે આ પુરૂથવી ઉપરના વચલે વાંધેનાં શેહેરોજ જોયાં હોએ, અને આપણે એમ કબુલ રાખીએકે તે શખસ બેહેસતને વાસતે વીચાર કરવા બેસે, કે તે કેવું હશે, તો તેના ખીઆલની બાંધણી પણ, જે દેખાવ અતરે જોવાનોછે, તેની બરાબર આવી શકસે નહી. એ બાબદ વધારે લખવાનું બંધ કરીએછે, કાંએજે આપણા મગજ ઉપર જે અસર થાએછે, તેનુ બયાંન કલમથી થતું નથી, અને પારીસ શેહેરનો જે હેવાલ કલંમથી આપવા જોગછે, તે આપવાનું શરૂ કરીએછ.

હરેક શેહેરમા જતાંજ મુસાફરને પેહેલાં તે શેહેરનો આખો દેખાવ જોવાની ઘણી ખાહેશ થાએછે, તે

પુરી પાડવાને આ શેહેર વીશે પુરતા ઉપાએછે. "નોટરડામ" તથા "પાનથીઅંન" નાં ઉંચા દેવળો તથા "ટાઅર આફ સેંટ જાકસડી લાખોચર" તથા બીજી ઉંચી જગાએ તથા ઉંચા થાંભો ઉપરથી શેહેરનો આખો દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. ઉપલો "ટાઅર" ૧૮૭ ફુટ ઉંચોછે અને તેની ઉપર પોંહોચતાં ૨૯૪ પગથીયાં ચહડવાં પડેછે, તેથી ચહડનાર થાકેછે, પણ ઉપર ગયા પછી તેની મેહેનતનો બદલો પુરતી રીતે મળેછે. આહા! શું સુંદર દેખાવ!! મોટાં દેવળો ઘરોની વચમાં સરદારની માફક ઉભેલાંછે. એક બાજુએ સીન નદી વેહેતી ચાલી જાએછે અને તેની ઉપરનાં પુલો આદમી તથા ગાડી ઘોડાનાં આવજાવથી રળીઆમણા દેખાએછે. રોનકદાર અને ખુબસુરત અને ઘણા માળનાં ઘરો અને સોભઈતી દુકાંનવાળા મોહોલ્લા, રસતા, ચોકો, જગોએ જગોએ ઉભા કરેલા નામીચા શખ્સોનાં પુતળાં, ખુબસુરત ફુંઆરા, જગે જગે અને ચકલે ચકલે, અને ચોકે ચોકે બાગો, અને રસતાની કોરેના ઝાડો આપણી નજર આગળ એક તલેસમાતી દેખાવ લાવી ઉભો કરેછે. જે શખ્સે આગલ પારીસની ખુબસુરતી વીશે સાંભલીઉં હોએ, તેને ઉપર જણાવીઆં પરમાણેનો દેખાવ જોયાથી કાંઈએક ધીરજ આવે, પણ જે તેણે અતરેથી એક નજરે જોયું, તે નીચે ઉતરી છુટું છુટું જોવાને તથા દરેક ચીજની આગળ જઈ તેની ખરી ખુશાલી ભોગવવાને અધીરો થાએછે. એ શેહેરનો દેખાવ દીવસમાં ખુબસુરત લાગેછે તેમ રાતને સમએ પણ હોએછે. દીવસમા ઉજરડું અને રાતનાં અંધારૂં, એમ એ શેહરમાં નથી. આખું શેહેર પુર રોશનીથી રાતની વેળાએ નરૂ હીરાજડીત બની રેહેછે. મુંબઈમાં તો પાંચ દાહાડાજ દીવાળીછે, પણ પારીસમાં તો સદાકાળ દીવાળી ચાલુ રેહેછે; વરસના ૩૬૫ દાહાડામાં કોઈ દાહાડો દીવાળી વગરનો હોતોજ નથી. આપણી પાંચ દાહાડાની દીવાળી પારીસની હમેશની દીવાળી આગળ કસા હીસાબમાં નથી. મુંબઈમાં તો આપણે હાંડી, અને ઝુંમરમાં દીવા સળગાવી તથા તરેવાર આરસીઓ બાંધી દીવાળી કરીએ છઈએ; પણ પારીસની દીવાળી અજબ તરેહનીછે. રસતાની બંધે બાજુએ સરખે તફાવતે રોનકદાર થાંભલાઓની ઉપર "ગીઆસ લાઈટ" ના ફાંનસો સળગાવેલાં હોએછે. ગીઆસની એક રોશની સાધારણ દીવાની તરણ રોશનીની બરાબર હોએછે. એથી કરીને આખી રાત રસતા ઉપર જેવું જોઈએ, તેવું અજવાળું પડેછે. દુકાંનદારો પોતાની દુકાંનની અંદર ઘણીજ સોભઈતી રોશની કરેછે; અને તેઓની બાહેરની બારી સઘળી મોટા કાચોની હોએછે, તેણે કરીને તે દુકાંનમાં મેલેલો તરેહવાર અને ખુબસુરત માલ ઘણોજ દીપી નીકળેછે. એ દુકાંનોની ઘણીખરી ઘરાકી રાતના થાએછે, તેથી તેમનો દેખાવ સરસ કરવાને તેમના માલેકો ચુકતા નથી. જેમ દુકાંન ખુબસુરતી ભરેલી અને દેખાવમાં સરસ હોએછે, તેમ તેની અંદર ઘરાકો વધારે ખેંચાએ, એવા વીચારથી દરેક જણ પોતાની દુકાંનને સુધારવાની કોશેસ કરેછે, તેથી કરીને દીનપર દીન એ બાબદમાં પારીસનો દેખાવ સુધરતો જાએછે. ઈંગલંડનાં અને ફરાનસનાં લોકોની સંસારી ચાલ ચલણમાં ઘણો ફરકછે તે હવે પછીની બાબદ વાંચીઆથી ધીઆનમાં આવશે. હવડાં કેહેવાની એટલી જરૂરછે, કે ફરેનચ લોકો ઘણાખરા પોતાનાં ઘરમાં જમતા નથી. રેસટોરાં નામની જગાઓમાં જઈને ખાએછે. એ ઘરો હમેશાં ઘણાજ ખુબસુરત હોએછે, અને રાતની વેળાએ તેમા રોશની કરીઆ પછી તેમનો દેખાવ ઘણોજ તલેસમાતી લાગેછે. આખા ઘરમાં લંકા હોએ તેવું દેખાએછે. એક ખાણાનો જે કાંઈ ભાવ કીધો હોએ, તે આપીને તાંહાં મરદ તથા ઓરતો અને આખાં કુટંબો ખાઈ આવેછે, તેથી ઘરમાં રાંધવાની જરૂર રેહેતી નથી. એ રેસટોરાંનાં મોટાં દીવાનખાંનાનો શણગાર પાદશાહનાં મેહેલનાં સણગાર જેવો હોએછે. તેની આરસીઓ, તેના ઝુંમરો અને તેમાંની તરેહવાર ગીઆસ લાઈટ, તેની દેવાલ ઉપરના ચીતારો તથા તરેહવાર રંગના સુનેરી થાંભળાં, એ સઘળું જોયાથી આપણી નજર ઉપર એવીતો અસર થાએછે કે, તેનું બયાંન થઈ શકતું નથી. દરેક આદમી જુદું ખાવા ચાહેતો તેને વાસતે તાંહની ટેબલોનાં કટકા હોએછે. એક ટોલી, અથવા એક કુટુંબ હોએતો, તેઓને વાસતે તે મીસાલે ટેબલ હોએછે; જેમ જેનો શોખ અને જેમ જેની મર

[illegible] ને [illegible] હોયછે. જ્યારે [illegible] હોય, ત્યારે [illegible]
[illegible] થાયછે. કોઈ [illegible] નહીં હોય કે આ [illegible], તે [illegible] કે
[illegible] ૧૭૦૦ [illegible], તે
[illegible] છે.

ઓની મારફતે આપણા ઓરડામાં થંડું તથા ગરંમ પાંણી આવી શકેછે. બાફનાં સાંચાની ગરમીથી ખાંનું પકાવીઆમાં આવેછે, અને તેજ મીસાલે કપડાં ધોવામાં તથા સુકવવામાં પણ બાફનો સાંચો કાંમે લગાડી આમાં આવેછે.

આ પોહોચખાંતાંમાં સઘળા મળીને ૮૮૦ હોલીઆછે, તેથી એટલા આદમીઓનો તાંહાં સમાવ થઈ શકેછે, તોપણ જો બે તરણ દીવસ આગમનથી ખબર નહી આપીઆમાં આવી હોએતો, તાંહાં ઉતારો મળવો મુશકેલ પડેછે, કાંએજે તે હંમેશાં ભરાએલુંજ રેહેછે.

પારીસનાં રસતામાં ફરનારને ઉપર બયાંન કરેલાં રેસટોરાંના જેવાં બીજા ઘણાં મકાંનો દેખાશે તે "કાફે" અથવા કાફી પીવાનાં ઘરોછે, તે પણ કોઈ રીતે રેસટોરાં કરતાં ઉતરતાં નથી. એ રેસટોરાં તથા કાફીનાં ઘરો ઘણાખરાં "બુલવારટ" નાંમનાં મોહોલ્લાઓમાં છે. એ મોહોલ્લાઓની વચમાંથી ગાડી જવાનો રસતોછે, અને આસપાસથી પગે ચાલવાનો ફરસબંધી રસતોછે, અને એ રસતાઓની બંધે બાજુએ ઝાડોછે, તેથી કરીને આખા રસતાની અંદર ઝાડોની ચાર હાર હોએછે. ઘરોનાં બારણાંની બાહેર ખુરસી કાહાડીને હારેહાર લોકો બેસેછે, તેથી મોહોલ્લાઓનો દેખાવ તમાશા જેવો થાએછે. બુલવારટનાં મોહોલ્લાઓમાં ફકત ફરવાથી કેટલીએક ખુશી અને મજાહ લાગેછે. એવા મોહોલ્લાઓમાંનો સઉથી મોટો મોહોલ્લો "બુલવારટે ઈટાલીઆં" નાંમનોછે, તે આસરે તરણ માઈલ સુધી ઘણોજ રોનકદાર અને સીધો બાંધેલોછે, અને તેની અંદર ઓછામાં ઓછાં શો રેસટોરાં અને તેટલાંજ કાફી પીવાનાં ઘરો હશે, અને હીંઆં જે દુકાંનોછે, તે પણ ઘણીજ સોભીતી અને ખુબસુરત કરેલી હોએછે, તેથી આ મોહોલ્લાનો દેખાવ રાતની વેળાએ કેવો લાગતો હશે, તેનું બયાંન કરીઆના કરતાં વાંચનારાઓનાં ખીઆલ ઉપરજ સોંફીએ છઈએ. આવી ખુબસુરત જગાઓની અંદર વળી મરદ ઓરતો અને બચાંઓનાં ટોળાં રાતને સમે ફરતાં ડગળે ડગળે મલેછે, તેથી પારીસમાં દરરોજ એક મોટો મેલો હોએ હેવું લાગેછે. જે ધણીને ખબર નહી હોએ કે પારીસ હમેશાં આવું ખુશનુમાછે, અને તે ધણી જાહરે પેહલે આવું જોએ, તારે વીચાર કરેકે આએ કાંઈ તેહેવારના દીવસ હશે, પણ એ તેહેવારતો એક દીવસનો નથી, હમેશાંનોછે. રાતને સમએ સઉથી સરસ દેખાવ "રીઉડી રીવોલી" તથા "પાલેરાયલ" નાંમનાં મોહોલાઓનોછે. રીઉડી રીવોલીનાં રસતાની એક બાજુએ શાહાંનશાહાને રેહેવાનો ટુઈલરી નાંમનો બાગ આવેલોછે—અને બીજી બાજુએ હડી માઈલ સુધી હારેહાર ઈમારતો આવેલીછે. નીચેના ભાગમાં એકજ આકારની દુકાંનોછે, અને ઉપરના માળો ઉપર રેહેવાની જગા તથા પુસતકખાંનાં તથા ધંધાદારીઓની હાફીસોછે. આખા પારીસમાં એ રસતાનો દેખાવ સઉથી સુંદર છે. એ રસતો એવોતો સીધોછે, કે રાતને સમએ તેની એક બાજુએ ઉભા રહીને બંધે બાજુનાં થાંબા ઉપરની રોશની જોઈએ, તો છેક દુર તે બંધે રોશની મલી ગએલી લાગેછે. આ દેખાવ એવોતો સારોછે, કે એક ઠેકાંણે ઉભા રહીને તે જોવાને પારકા શખસોને ભલામણ કરવામાં આવેછે. એ રસતો અને તેની બંધે બાજુનાં ઘરો બાંધવાને સારૂ આસરે ૮૦૦ જુનાં ઘરો તોડી પાડીઆં હતાં, અને નવી ઈમારત તથા નવો રસતો બાંધતાં પાંચ કરોડ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. "પલાસ ડી લા કાનકારડ" નાંમનો ચોક આખા પારીસ શેહેરમાં વખાણુવા લાએકછે. શું સેહવારને વખતે કે શું સાંહાંજને વખતે, કે શું રાતનાં ચાંદનીની વખતે, આ જગા તાંહાં જનારાનાં દીલને ઘણી ખુશી આપેછે. તેને જે નાંમ આપીઉછે તેનોજ અરથ "દીલપસંદ જગો" એમ થાએછે. એ ચોક આઠ ખુણાનોછે અને "ચાંજ ઈલીસીસ" નાં નાંમીચા બાગ અને પાદશાહને રેહેવાનાં ટુઈલરી મહેલની વચમાંછે. તેની આઠે બાજુએ ઘણા મોટા અને નાંમીચા પુતળાંઓછે. એ આઠ પુતળાંઓ ફરાનસનાં આઠ નાંમીચાં શેહેરો—લીલ—સતરાટસબરગ—બોરડો—નાનટસ—મારસેલ—બરેસટ—રૂએન અને લીઆંની નીશાંન દાખલ ઉભાં કીધાંછે. એ ચોકની વચમાં એક

લના જમાનાંની એક નાંમીચી નીશાંનછે. મીસરમાં થીબસ શેહેરનાં નાંમીચા દેહેરાંના દરવાજાની સાંમણે રાતા ગરાંનીટનાં પથરનાં બે નાંમીચા મીનારા હતાં, તે મીસરનાં પાદશાહે ફરેનચની સરકારને ભેટ આપીઆ હતા, તેહેમાંનો એક હીંઆં લાવી ઉભો કીધોછે. આલેકઝાનડરીઆનો કીલ્લો તથા વાંહાંણ ખાતું મજબુત કરવામાં મીસરનાં સતાવાળાઓને ફરેનચ સરકારે મદદ કરી હતી, તેનાં બદલામાં તેઓને અસલના વખતની આ નાંમીચી નીશાંન ભેટ આપીઆમાં આવી હતી. એ મીનારો આખો એકજ કટકાનોછે અને તેની ઉંચાઈ ૭૨ ફુટ, ૩ ઈંચછે, અને પોહોળાઈ ૭ ફુટ ૬ ઈંચછે; મથાળેથી પોહોળાઈ ૫ ફુટ, ૪ ઈંચછે અને તેનું આખું વજન (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રતલછે, અને તેની અસલ જગા ઉપરથી લાવી પારીસમાં મેલવાનો ખરચ આઠ લાખ રૂપીઆ થયો હતો. એ થાંભ મેલવાને વાસતે જે તાક બનાંવેલુંછે તે સફેદ ગરાનીટ પથરનુંછે અને તેનું વજન (૨૪૦૦૦૦) બે લાખ ચેઆલીસ હજાર રતલછે. જે સાંચાની મારફતે થીબસમાંથી એ મીનારો તેની અસલ જગાએથી આખો છુટો પાડીઓ હતો, તે સાંચાનાં જુદા જુદા ભાગો એ તાકની એક બાજુએ સુનેરી રંગમાં કોતરીઆમાં આવીઆછે, અને બીજી બાજુએ પારીસમાં ઉભો કરતી વેળાએ જે સાંચો કામે લગાડીઆમાં આવીઓ હતો તેના ભાગ કોતરેલાછે. બીજી બે બાજુએ એ મીનારો ફરાનસમાં શી રીતે આવીઓ તે વીશે ફરેનચ ભાશામાં બયાંન કરેલુંછે. મીસરની સીસાસતરીસ રાણી જે આજથી ૩૫૦૦ વરસની વાતઉપર થઈ ગઈ હતી તેણે એ મીનારો થીબસમાં ઉભો કીધો હતો, તેની યાદગારીમાં એ મીનારા ઉપર "હીરોગલીફીકસ" નાં દસકતથી કાંઈ કોતરેલુંછે, અને તેની બંધે બાજુએ ઘણાં ખુબસુરત બે ફુંઆરા બાંધેલાછે. એ ફુંઆરા મધેથી ઉડતું પાંણી તેની નીચે બાંધેલા વાસણમાં પડેછે, તે વાસણનો "ડાયામીટર" એટલે વીઆસ ૫૦ ફુટછે. એ વાસણની ઉપર વળી પાંણી ઝીલાઈ રેવાને એક બીજું વાસણછે, તેની આસપાસ ઘણાજ સોભીતાં અને તરેહવાર મતલબનાં પુતળાંઓ પાડેલાંછે. ડાલફીનસ તથા હાંસોના મોહોડાંમાંથી ફુંઆરા નીકલેછે, તે ઉપલાં પુતળાં ઉપર થઈને તરેહવાર આકારમાં પડેછે, તે જોવાને હંમેશાં લોકોની ઠઠ મલેછે. એ ચોકની આસપાસ સોભીતા કટેરા કરેલાછે અને રોશનીને સારૂ તેને ફરતાં જે થાંભલા મેલીઆછે, તે ઘણાજ ઉંચી કારીગરીના અને કીમતીછે. એ ઉપરાંત, પારીસમાં બીજા ઘણાજ ચોકો છે અને તાંહાં તરેહવાર ફુંઆરા ઉડેછે. એક જગાના ફુંઆરામાં ચાર સીંહનાં મોટાં પુતળાંછે, અને તેઓનાં મોહોમાંથી પાંણી ઉરાંડીઆમાં આવેછે, તેનો દેખાવ ઘણો સારો લાગેછે. પાલે રાયલ નાંમનો ચોક, જે રીઉ ડી રીવોલીની હારમાં છે તે ઘણોજ ખુબસુરતછે. ચાર બાજુએ એક રોનકનાં અને એકજ ટપનાં ૩૯ ઘરોછે. એ ચોકની વચો વચમાં ફરાનસનાં પાદશાહ તેરમાં લુઈનું ઘોડસવાર પુતળુંછે અને તાંહાં ચાર ફુંઆરાછે. પલાસ ડુ શાટેલ ઘણોજ ખુબસુરત ચોકછે, તેની તરણ બાજુની લંબાઈ ૨૨૦ ફુટનીછે અને તેની વચોવચમાં ૧૮૦૮ ના સાલમાં એક ઘણોજ સારો ફુંઆરો બાંધેલોછે. એ ફુંઆરાની નીચે ૨૦ ફુટ વીઆસનું ગોળ વાસણછે અને તે વાસણની વચમાં એક તાકની ઉપર ખજુરીનાં ઝાડનાં આકાર જેવો ૫૮ ફુટનો થાંભો બાંધેલોછે. તાકની ચાર બાજુએ ચાર પુતળાંછે; દરેક પુતળું, ઈનસાફ, કઉઅત, દાનાઈ, અને સાહુચેતીનુ સ્વરૂપ બતાવેછે. એ દરએક પુતળાનાં હાથ એક એકના હાથમાં આપીઆછે, તેથી તેઓ ગોળ આકારમાં ઉભાં હોએ તેવું લાગેછે. તે પુતળાંની વચલીની જગાઓમાં નેપોલીઅંનની ફતેહ ભરેલી લડાઈના નાંમો કોતરવામાં આવીઆંછે. ખુણાઓની અંદરથી માછલીનાં માથા કાહાડેલાંછે, અને તેમાંથી પાંણીના ફુંઆરા ઉડેછે. થાંભાની બે બાજુએ સુનેરી ધાતનાં ગરૂડ પખરીનાં પુતળાંછે, તેઓને "લારેલ" નાં પાતરાંથી વીંટાડી લીધાંછે. વળી તેમની ઉપર એક બીજું પુતળુંછે, તેની મતલબ પવનની ઉપર આપણી દુનીઆંના ગોળો અટકી રહીઓછે, તે બતલાવવાનીછે અને તેની ઉપર ફતેહનુ એક બીજું પુતળુંછે. એ ઉપરાંત પારીસમાં દરએક બાગ તથા બગીચામાં નાંમીચી કારીગરીથી સણગારેલા પુતળાંઓ સાથે ઘણાં ફુંઆરાછે, તે સઘળાનું વીગતવાર બયાન કરવાની કાંઈ અગત નથી.

પાલાસ વેનડોમ પણ ઘણો સારો ચોકછે, તેની આસપાસનાં ઘરો ઘણાંજ સારી બાંધણીનાછે. હીં આં વચો વચમાં ફુંઆરો નથી, તેમ એક ઘણોજ સારો થાંબો ઉભો કીધેલોછે. આગળ એ ચોકની વચો વચમાં ૧૪ માં લુઈનું તરાંબાનું મોટું અને ઘોડા ઉપર એક પુતળું હતું. તે ૧૭૯૨ નાં વરસમાં ભાંજી ના ખીઆમાં આવીઉં હતું અને તેની જગાએ હમણા એક થાંબો જોવામાં આવેછે. ૧૮૦૫ ના સાલમાં જર મનીની લડાઇમાં ફરેનચ લસકરે જે ફતે મેળવી હતી તેની યાદગારી કાએમ રાખવાને વાસતે નેપોલીઅં ન શાહાંનશાહે આ થાંબો બાંધીઓ હતો. રોમ મધે "ટરોજન" ની લડાઇની યાદગારીમાં જેવો થાંબો બાં ધીઆમાં આવીઓછે, તેની નકલ કરી આ થાંબો બાંધેલોછે. એ થાંબાનો તાક તથા ઉપરનો ભાગ સઘળો પથરનોછે, પણ તેની બાહેરની બાજુ સઘળી તરાંબાના પતરાંથી જડી લીધેલીછે. રૂશીઆ તથા આસટરી આ સાથની લડાઈમાં હાથ કીધેલી ૧૨૦૦ તોપને ગાળીને એ તાંબુ કાહાડીઉં હતું. નેપોલીઅંને જે લસક રો ઉપર ફતેહ મેળવી હતી, તે લસકરોનાં પોશાક તથા હથીઆરનાં ચીતાર તાકની ઉપર પાડેલાંછે, કે તેથી ફરે નચની ફતેહની નીશાંન કાએમ રહે. તાકની ચાર બાજુએ ૫૦૦ રતલ વજનનાં ચાર ગરૂડ પખશીનાં પુત ળાંછે. ફરેનચનું લસકર બુલોન શેહેરથી નીકલીઉં તારથી તે "આસટરલીટજ" ની લડાઈ થઈ તાંહાં સુધી જે કાંઈ જાણવા જોગ લડાઈઓ થઈ હતી, તેના નાંમ આએ થાંબ ઉપર કોતરવામાં આવીઆંછે. તેને મથા ળે નેપોલીઅંનનું લસકરી પોશાકમાં પુતળુંછે, અને તેની અંદર બાંધેલા એક ગોળ દાદરથી તેને છેક મથાળે આ પણથી જવાઈ શકાએછે. એ થાંબની કુલ ઉંચાઈ ૧૩૫ ફુટછે, તેથી તેની ઉપરથી પારીસ શેહેરનો દેખાવ સા રો દેખાએછે. એ થાંબ ઉપર સઘળા મળીને છ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો.

પારીસના દખણ ભાગમાં એક બીજો થાંબછે; તે ફરાનસની તવારીખની એક જાણીતી નોધછે. ફરા નસમાં એક બે વાર નહી, પણ ઘણીવાર રઈઅતની તરફથી પાદશાહની સાંમે બળવો થયોછે, તે વીશે તવારીખ ના અભીઆશીઓ અણજાંણા નથી. ૧૭૮૯ નાં સાલમાં પારીસમાં જે બળવો થયો હતો તે વખતે આ થ બની જગાએ "બાસટીલ" નાંમનું મોટું બંદીખાનું હતું. ઉપલા સાલમાં એ બંદીખાંનાં ઉપર બળવાખોરોએ હૉ મલો કીધો હતો અને તેમાંનાં બંધવાઓને છોડીઆ હતા. પાછળથી એ બંદીખાંનું ભાંજી નાંખી તે જગાએ એક ફુંઆરો બાંધવાને ધારીઉં હતું અને જો તેમ કરીઆમાં આવતે તો, તે ફુંઆરો ઘણોજ સારો અને સોભ ઈતો લાગતે, કારણ તાંહાં એક ઘણુંજ મોટું હાથીનુ પુતળું બાંધી તેની શુંડમાંથી પાંણીના ફુંઆરા ઉરાડીઆમાં આ વનાર હતા. તે હાથીનાં પગનો ઘેરાવો ૧૮ ફુટનો રાખીઆમાં આવનાર હતો, અને તેનાં એક પગની અંદ રથી ગોળ દાદર બાંધીને તે હાથીને મથાળે જઈ શકાએ તેવી ગોઠવણ કરીઆમાં આવનાર હતી. ઉપલા બળ વા પછી પાદશાહી રાજ પાછું ચાલુ થયુ, તારે એ જગાએ પારીસ શેહેરની નીશાંન દાખલ એક ઘણુંજ સોભીતું અને મોટું પુતળું ઉભું કરીઆમાં આવનાર હતું, પણ ૧૮૩૦ માં જે બળવો થયો, તારે આ વીચાર પાછો ફરી ગયો. એ બળવા પછી આ થાંબ ઉભો કરવાનો ઠરાવ થયો, અને તે વરસનાં તરણ દાહાડા જે ખુનરેજી ચા લી હતી, તેમાં જેઓ મારીઆ ગયા, તેહમાંનાં ૫૦૪ સવદેશાભીમાનીઓનાં નાંમ એની ઉપર કોતરવામાં આવી આંછે. એ થાંબને મથાળે સપાટી કીધામાં આવીછે તે કાંસાના એક આખા કટકાનીછે અને તેની આસપા સ લોકોને ઉભા રેહેવાને વાસતે કટેરા કરી લીધેલાછે. એ અગાસીની બાજુએ સીંહના મોહોડાં પાડેલાંછે અ ને બચાંઓના હાથમાં હાર આપી ઉભા રાખેલાં પુતળાંછે. અગાસીને મથાળે પુરથવીનો ગોળો મેલેલોછે, અ ને તેની ઉપર એક પગથી ઉભાં રહેલાં એક આદમીનું મોટુ પુતળું ઉભું રાખેલુંછે, તેની પાંખો ઉડતી હોએ તેમ પાડીછે, અને તેના ડાબા હાથમાં તોડી નાખેલી સાંકળ, અને જમણા હાથમાં મસાલ આપેલીછે, તે આકાર ની મતલબ આદમીનુ છુટાપણું બતાવવાનીછે. એ પુતળાં ઉપર અને જે ગોળ દડા ઉપર તે છે, તે ઉપર સોનેરી ધોળ ચહડાવેલોછે. એ થાંબ ૧૫૯ ફુટ ઉંચોછે અને તેની પોહોળાઈનો ઘેરાવો ૩૬ ફુટછે, અને તેને મથા

ણે જવા સારૂ અંદરથી એક ગોળ દાદર મેલીઆમાં આવીઓછે. આ જગેથી પણ શેહેરનો ઘણો સારો દે ખાવ દેખાએછે.

પારીસ શેહેરમાં ફરનારને, પગે ચાલી સઘળે ઠેકાંણે જવાને કોઈ પણ રીતે કંટાળા ભરેલું લાગવાનું ન થી, કાંએજે શું મોટા રસતાઓ, કે શું ચોકો લોકોની નજરને ગમત આપનારાછે. જાહેર રસતાઓ અને ચોકો જારે આવા સુંદરછે, તારે મોજી ફરનારોને વાસતે ફરવાનાં બાગો કેવા હશે ? અલબતાં વાંચનાર તરત વીચાર કરશે, કે તે પણ પારીસનાં નાંમને લાએકનાં હશે. ગાડીમાં તથા ઘોડા ઉપર તથા પગે ફરવાને વાસતે સહુથી મોટી અને પુરાનુમાં જગા ચાંપ ઈલીસીસનો બાગ ગણાએછે. એ બાગ પલાસ ડી લા કાનકારડ નાંમનાં ચોકની પડોસમાં આવેલોછે, અને પાદશાહના ટયુલરી મેહેલ ઉપરથી આખો દેખાએછે. એ બાગની પેહેલી સરૂઆત ૧૬૧૬ ના વરસમાં થઈ હતી. તે વખતનાં પાદશાહની મા મરાયા ડી મેડીસીએ તાંહાં એક બાગ બનાવી પોતાની ગાડી ફેરવવાને વાસતે રસતો બંધાવીઓ હતો. પાછળથી એ મીલકત બીજાના હા થમાં ગઈ હતી, અને ૧૭૬૪ નાં વરસમાં તે બાગને વધારીને તેહેમાં ફરવાને ઘણાંએક રસતા કરીઆમાં આ વીઆ હતા, તથા તેની આસપાસ કાફે તથા રેસટોરાં બાંધીઆમાં આવીઆં હતાં. ૧૭૭૦ થી ૧૭૮૦ ના વરસમાં ચાંપ ઈલીસીસ ખરેખરી ખરી પારીસ શેહેરની તવંગર લેડીઓ ફરવા જતી હતી. તવંગર વીધવા ઓ જેઓ તાંહાંની ચાલ મુજબ જાહેરમાં ફરી શકતી નહી હતી, તેઓને વાસતે એ બાગનો એક ભાગ જુ દો કરેલો હતો. ૧૮૧૮ નાં સાલમાં એ બાગ ઘણો મોટો કીધામાં આવીઓ હતો અને હાલમાં તે ઘણું

જા પથરનાં ઘણાંએક ઉંચી કારીગરીનાં અને સારી મતલબનાં પચાસથી વધારે પુતળાંઓ ગોઠવેલાંછે, તેથી તેનાં દેખાવમાં ઘણોજ સારો વધારો થાયોછે. સહવારથી તે સાંહાંજનાં અંધારૂ થવા આવે તાંહાંસુધી એ બાગમાં ફરવા દેવાની છુટછે. જે વખતે પરઘમ વજાડીઆમાં આવેછે, તે વખતે સઘળાઓએ તાંહાંથી નીકલી જવું જોઈએ. પાલે રાએલનાં મેહલની સાંમણે, અને એ નાંમનાં ચોકની વચમાં પણ એક ઘણોજ ખુશનુમાં બાગ લોકોની ગમતને વાસતે ઉઘાડો મેલીઆમાં આવીઓછે. તેની વચોવચમાં એક ઘણો સોભઈતો ફુંઆરોછે. શેહેરનાં વચલા ભાગમાં રેહેનારા ઘણાંખરા લોકો એ બાગમાં ફરવા જાએછે. સેન નદીનાં દખણનાં કીનારા ઉપર રેહેનારાઓ ઘણાંખરા લુકશાંબો નાંમનાં મેહેલની આસપાસનાં બાગમાં ફરવા જાએછે. એ બાગ પણ ઘણોજ ખુબસુરત ગણીઆમાં આવેછે. નીચેની જમીન ઉપર જાંણે ફુલોનું ઘાસછે, અને ઝાડોની ઉપરનાં ભાગ લટકતાં ફળોથી પુર હોએછે. એ બાગમાં પણ ફુંઆરા તથા તળાવોછે, તથા જગે જગે ઘણાં સારાં પુતળાંછે. બાગની અંદર દાખલ થવાને નવ તરફથી દરવાજાછે, અને આખા બાગની આસપાસ શોભઈતા કટેરા જડી લીઘેલાછે. રસતાનાં દરવાજા આગળ સીંહનાં બે ઘણાંજ મોટાં પુતળાં મેળીઆમાં આવીઆંછે. કાફે તથા રેસટોરાંને વાસતે ઠેકાંણે ઠેકાંણે મથક કીઘેલાંછે. ઝાડો કેમ રોપવાં તથા કલંમ કેમ તઈઆર કરવી, તથા બાગનાં શોખીઓને તથા માલીઓને પોતાનું કાંમ વધારે સારી રીતે બજાવવાને બની આવે તેવી ખબરનો ફેલાવો કરવાને સારૂ ઉપલા બાગનો વડો ઉપરી વરસમાં કેટલીએક વાર જાહેરમાં મુફત ભાશણો કરેછે.

પારીસથી બે માઈલ છોડીને બુઈ ડી બુલોન નાંમની જગો આવેછે. જેમ લંડનનો તવંગર ભાગ પોતાની ગાડીમાં "હાઈડ પારક" મા ફરવા જાએછે, તેમ પારીસનાં પેહલે વાંઘેનાં લોકો બુઈ ડી બુલોનમાં જાએછે. એ બગીચામાં ફરવાનો રસતો પાંચ માઈલ સુધીછે, અને તેની વચમાં બે સરોવરછે અને તે સરોવરની અંદર ટાપુ બનાવીઆમાં આવીઆંછે, તે ટાપુ ઉપર જવાને સારૂ પુલ બાંઘેલાછે. એ સરોવરની અંદર નાંહની બોટો પણ ફેરવીઆમાં આવેછે. મોટા સરોવરની અંદર "પરીનસ ઈમપીરીઅલ" (શાહનશાહનાં છોકરા) ને ફેરવવાને વાસતે એક નાંહની આગબોટછે, તથા તે સરોવરની વચેવચમાં એક "સુવીસ કાટેજ" બાંઘેલુંછે. એ જગોએ સાંહાંજની વેળાએ મોટી અને ઉંચી ગાડીઓ તથા આવતાં જતાં લોકોની ભારે ઠઠ, ખુશી અને હરખનાં ચેહરા સાથે દોડતાં તથા રમતાં બાળકો, તથા સરોવરોમાં ફરતી નાંહની બોટો જોયાથી આપણી આંખને ઘણીએક ખુશી ઉપજેછે. એ બગીચા મધે ઘણાંએક નવાઈનાં ઝાડો રોપીઆમાં આવીઆંછે. ઓકનાં આસરે સોલ ઝાડછે, એક બુચનું ઝાડછે તથા ગરંમ મુલકનાં કેટલાંએક ઝાડો કે જે ફરાંનસમાં ઉગાડવાને તથા સંભાળી રાખવાને ઘણી મેહેનત પડેછે તેપણ હીંઆં રોપેલાંછે. પણ એ બગીચા મધે એક સઉથી સરસ દેખાવ આદમીઓએ પોતાની હીકમતથી કીઘોછે. પાહાડની ઉપરથી પાંણીનો ઘોત પડતો હોએ તેવું દેખાડવાને વાસતે, ઉંચેથી જમીન ચહડતી ઉતરતી કાપીને, અથવા જેમ બને તેમ કુદરતી દેખાવને મલતુ આવવાની ગોઠવણ કરીને, પાંણીનાં ઘોત પેલા સરોવરની અંદર ઉતારવામાં આવીઆછે. એ પરમાંણે જેમ બને તેમ કુદરતના આકાર લાવવાને, તથા બગીચાનો દેખાવ સુધારવાને અને આદમીનાં મન અને તંનને ગમત આપવાને જેટલી બની આવે તેટલી કળા અતરે કરીઆમાં આવીછે. કુદરતની બખશેસ અને આદમીની મેહેનત હીંઆં મલીછે, તેનું બયાંન સહમજ પડે અથવા ખીઆલમાં ઉતરે, તે મીસાલે કરવાને ફકત આદમીની કલંમ બસ નથી; તે બરોબર પીછાંણવાને ઈસવરે આપણને બખશેલી આંખ પણ કાંમે લગાડવી જોઈએ. ઉપર જણાંવીઆ ઉપરાંત બીજા ઘણાંએક નાંહનાં તથા ઉતરતા બાગોછે તે વીશે બયાંન કરી વધારે જગા રોકવાની અગત દીસતી નથી.

પ્રકરણ ૫ મું.

ગમતનાં કારખાંનાં.

નાંટકશાળા—તેમનો સણગાર—જોવા જનારાઓની ભીડ—નાંટકશાળાની આએપત તથા ખરચ—સરકારની મદદ—ત માશાનાં જુદાં જુદાં ઘરો મધેની તારીફ લાએક ગોઠવણ—ગાએણનો તમાશો કરવાનાં ઘરો—નાંચ કરવાનાં કારખાંનાં—ઘોડ કસરતનાં કારખાંનાં—ઇમારતોની ખુબસુરતી તથા સણગાર—જાહેર તમાશા—નેપોલીઅને રાજ કરવાનુ શરૂ કીધું તેની યાદગારીનો તેહવાર—કારનીવલનો તેહવાર—ખોટાં મોહડાં સાથનાં નાંચ—રસતા મધેનાં દેખાવો—પારીસની મો જીલી વસતી—જુદી જુદી ગમતની જગાએ મલતાં ફરેનચ લોકોનાં ટોળાં અને તેવાં ટોળાં થવાનાં કારણો.

છેલ્લાં પ્રકરણ મધે જણાંવેલી સઘળી ગમત પારીસમાં બાહેર ખુલ્લી હુવામાં મલેછે. ઘરોની અંદર કેવી ગમતો હોએછે, તે હવે જણાંવીએછે. આ શેહેરમાં નાંટકશાળા તથા નાંચ અને ગાએણનાં બેશુમાર કા રખાંનાંછે. આજે આપણે ચાહીએકે નાંટક જોવા જઈએ, તો તેહમાં આપણે નાં ઉમેદ થઈસું નહી, કાંએજે દરરોજ નાંટકો તથા ઉપર જણાંવેલા તમાશા થાએછે અને તેથી કરીને મોજીલા ફરેનચોને રાતનો કેટલોએક વખત એ ગમતમાં કાહાડવાને બની આવેછે. નાંટકનાં તથા ગાએણનાં તથા નાંચનાં જે ઘરોછે, તેમની બાં ધણીતું અને તે મધેનાં સણગાર અને રોશનીતું બયાંન કરવું, તે એક મેહેલ અને તેની અંદરનાં સાંમાંન અ ને તેની રોશનીતું બયાંન કરવા બરોબરછે. પાદશાહને વાસતે જેમ મેહલોછે, તેમ આએ લોકોનાં મેહલછે. મેહલોની પછવાડે કરોડો રૂપીઆ ખરચીઆમાં આવેછે, તેમ આ જાતનાં તમાશાનાં ઘરો પછવાડે પણ કરો ડો રૂપીઆ ખરચ થાએછે. આ ગમતનાં નાંમીઆં કારખાંનાંઓ વીશે થોડોએક જાંણવાજોગ હેવાલ અતરે પરગટ કરવાને દરૂસત ધારીએછે. ફરાનસમાં સઘળી મલીને ૩૬૧ નાંટકશાળાછે, તેહમાં ફકત પારીસમાં ૨૩, છે. એ ૨૩ ઘરોમાં માણસોને સમાવથી બેસવાની જુમલે ૩૪૦૦૦ જગાછે, અને દર રાતનાં કેટલા લોકો હેવા તમાશા જોવા જાએછે, તેની ગણતરી ફરેનચની સરકારે કાહાડીછે, તે ઉપરથી માંલુમ પડી ઉછે કે ૨૪૦૦૦ આદમી તેનો લાભ લીએછે. જોવા જનારાઓની ભીડને લીધે અંદર દાખલ થવાની તથા બાહેર નીકલવાની ગોઠવણ સારીછે. બારણાં આગળ પોલીસનાં કાંનસટેબલો રેહેછે, તેઓ બબે અથવા તર ણ તરણ આદમીઓની હાર કરી લોકોને અંદર જવા તથા બાહેર નીકલવા દીએછે, તેથી કસો ઘલરાટ થા તો નથી. પારીસની ૨૩ નાંટકશાળાની દર વરશે જુમલે આએપત (૬૦૦૦૦૦૦) સાહડ લાખ રૂપીઆ થાએ છે: તેઓનો ખરચ પણ ભારીછે. ઘરો સણગારવાનો તથા સાંમાંન વેચાતો લેવાનો ખરચ અલાહેદો રાખ તાં, એ નાંટકશાળાઓમાં જે આદમીઓ કાંમે લગાડીઆમાં આવેછે તેમનાં લવાજમાંનીજ એક મોટી રકમ થાએછે. ૨૩ નાંટકશાળા વચે ૪૦૦ "બાકસ કીપરસ" એટલેજે જોવા આવનારાઓને બેસવાની જગો દે ખાડનારા તથા કેટલીએક ચોકસી રાખનારાછે, તથા ઉપલક કાંમને સારૂ ૭૫૦ માંણસોછે, અને તેઓનો જુ મલે પગાર દર વરસે (૩૭૦૦૦૦) તરણ લાખ સીતેર હજાર રૂપીઆ થાએછે. પોશાક બનાવનારા, સુંથારો તથા પરદા ફેરવનારા મલી જુમલે ૬૦૦ આદમીછે, અને દર વરસે તેઓનાં પગારનાં (૨૫૦૦૦૦) બે લાખ પચાસ હજાર રૂપીઆ થાએછે. ગાણારા તથા ખેલ કરનારાઓની ગણતરી ૨૦૪૩ ની જણાવીઆમાં આવી

છે, તેમાં ૧૧૫૨ મરદ અને ૮૯૧ ઓરતોછે. એઓનાં પગારનાં દર વરસે (૧૭૦૦૦૦૦) સતર લાખ રૂપીઆ થાએછે. નાંટકના ફાએદા વીશે લંબાંણથી લખવાની આએ જગા નથી, તેમ તેના વીશે લોકો અનજાંણા પણ નથી, અને એ કારણસર ફરાનસની સરકાર નાંટકશાળાઓને ઉલટ આપવામાં તથા તેઓનો સુધારો થાએ હેવી મદદ કરવાને પછાત પડતી નથી. નવી નવી રમત જોડી કાહાડનારાઓને સરકારની તરફથી ઈનાંમ મળેછે. દર વરસે આસરે ૨૫૦ નવી રમત જોડાએછે તેમાંથી જે બે રમત સઉથી સરસ ઠરે તેમનાં બનાંવનાંરને સરકારથી બબે હજાર રૂપીઆ, અને તેથી ઉતરતી બીજી બે રમતનાં જોડનાંરાઓને પંદરશો રૂપીઆનુ ઈનાંમ મળેછે. એ ઉપરાંત પેહલે વાંધેની નાંટકશાળાઓને સરકારની તરફથી મદદ તરીકે દર વરસે જુમલે (૬૦૦૦૦૦) છ લાખ રૂપીઆ મળેછે. જેઓ સરસ રમત લખી કાહાડે અને તે રમત રમવામાંથી જે ઉપજ થાએ, તેમાંનો કેટલોએક ભાગ તે લખનાંરને મળેછે, તથા તેઓની પછી ૩૦ વરસ સુધી તેઓનાં વારસોને મળેછે, તેથી જેમ બને તેમ સરસ અને લોકને પસંદ પડે તેવી રમત જોડવામાં ઘણાં લોકો મેહેનત લીએછે. જેમ રમત કરનાંરાઓ પોતાનાં ઘરાકોને ખુશી કરવાની સઘળી શકતી કાંમે લગાડેછે, તેમ જે ઘરમાં તમાશગીરો બેસીને તમાંશો જુએછે, તે ઘરોની બાંધણી પણ ઘણીજ કીમતી અને ખુબસુરતછે, એટલુંજ નાહી, પણ અંદર બેસનાંરાઓને સઘળી રીતે શુખ આપનાંરીછે. " ફરેનચ આપેરા " નું જે ઘરછે તેમાં બેસવાની જગા ઘણીજ કુશાદે તથા સારી સણગારેલીછે. તેમાં આસરે ૧૫૦૦ થીતે ૨૦૦૦ આદમીઓ સેહલથી સમાંઈ શકેછે. એ ઘરને આગ લાગેતો તેથી કોઈપણ પરાંણીને નુકસાંન નહી થાએ તેવી તારીફ લાએક ગોઠવણ કીધીછે. બાહેર નીકલવાનાં એટલાં બધાં બારણાંછે, કે પંદર મીનીટની અંદર આખું ઘર ખાલી થાઈ શકે. જે જગા ઉપર રમત કરીઆમાં આવેછે અને જાંહાં સાંભલનારા લોકો બેસેછે, તેઓની વચમાંની દીવાલ છેક છાપરાંની ઉપર લઈ જવામાં આવીછે, અને તેની વચમાંથી લોહોડાંનાં પતરાંનો એક પરદો જડી લીધેલોછે તેની મતલબ હેવી જણાંએછે કે, જો આએ બે ભાગ સધેનાં એક ભાગમાં આગ સલગેતો પેલો પરદો તુરત નીચે નાંખે, કે જેથી એક ભાગની આગ બીજા ભાગમાં ફેલાઇ શકે નહી. વળી તે સાથે ઘરનાં જુદા જુદા ભાગમાં (વેનટીલેટરસ) હવાની નલીઓની માંરફતે આગ લાગા પછી જેણીગંમ આપણને ગમે તેણીગંમ આપણે પવન લગાડી આગનો વધારો થવામાં અટકાવ કરી શકીએ. વળી છાપરાંની નીચે પાંણીનાં ટાંકાંછે, તે ટાંકાંનું પાંણી તુરત તે આગ ઉપર રેડવાને બની આવેછે. એક બીજી નાંટકશાળાની બાંધણી સઘળી પથર અને લોહોડાંનીછે, તેથી તેનેતો આગની ધાસતીજ નહી. " આપેરા થીએટર " નાંમનાં નાંટકશાળામાં રમત કરનાંરાઓ તથા નાંચનાંરાઓ હંમેશાં ઘણોજ સોભઈતો પોશાક પેહેરેછે, તેઓથી તથા જોનાંરાઓની ભારી ઠઠ તથાં ઘરના રોનકદાર દેખાવ અને નાંમીચા સણગારથી તે નાંટકશાળાનો દેખાવ જોવા લાએક થાએછે. એક નાંટકશાળામાંતો દરરોજ દીવાલ ઉપર ફુલ અને ફળનાં વેળા લગાડીઆમાં આવેછે, તેથી તેનો દેખાવ એક બાગના જેવો બની રેહેછે. "થીએટર આપેરા કાંમીક" એ નાંમનાં તમાંશાનાં ઘરમાં ભોએરાંમાં હેવી ગોઠવણની બાંધણી કરેલીછે કે તેહમાં હવા બરફથી થંડી થાઈને ઘરની અંદર આવેછે, અને ઘરમાંની હવાને વારેવાર બાહેર નીકલી જવાને વાસતે છાપરાંમાંથી રસતા કરેલાછે.

નાંટકશાળા વગેરે પારીસમાં ગમતની બીજી ઘણી જગાઓછે. દરરોજ "કાનસરટસ" એટલે ગાયણ થાએછે. વારેવાર "બાલ" એટલે નાંચ હોએછે. નાંટકશાળા ઉપરાંત બીજી જાહેર ગમતની જગોઓની ગણતરી ૧૪૫ ની કરીઆમાં આવીછે, અને સઘળી જગાઓમાં મળી તેનો દરરોજ લાભ લેનાંરાઓની ગણતરી ૨૫ થીતે ૩૦ હજાર આદમીની જણાવીઆમાં આવેછે. એ ઉપરથી વાંચનારને વીચાર કરવાસે બની આવશે કે, તે ખાતાંઓમાં ગમત કેવી તરેહની હશે કે તેનો લાભ લેવાને આટલા બધા લોકો દરરોજ જમાવ થાએછે. આ ઠેકાંણે જણાવવાની જરૂરછે કે, ગમતનાં કારખાંનાંઓની આએપત ઉપર સરકારે સેહ

ફુડે દસ ટકા કર નાંખેલોછે, અને તેની ઉપજ પારીસનાં દવાખાંનાં તથા બીજાં ધરમખાતાં પછવાહે ખરચી આમાં આવેછે. ૧૮૫૭ નાં વરસમાં એ ઉપજ લગભગ (૭૦૦૦૦૦) સાત લાખ રૂપીઆની થાઈ હતી.

ગાએણનો તમાશો કરવાને વાસતે જે ઘરોછે તેમનો સણગાર અને બાંધણી પણ ઘણીખરી નાંટકશાળાઓનાં જેવીજ હોએછે. ફરેનચ લોકો ગાએણ ઉપર ઘણો શોખ રાખેછે, તેથી તે સાંભળવાને ઘણાં લોકોની ઠઠ મળેછે. કેટલાંએક ગાએણો ખુલ્લી હવામાં પણ થાએછે. કેટલેએક ઠેકાંણે કશો લવાજમો લીધામાં આવતો નથી, ફકત તાંહાં કાફીનું એક પીઆલું લઈને તેની કીમત આપવાની ફરજછે. હેવા ઠેકાંણાંમાં ઘણી લીડ થાએછે. ઘોડા ઉપરની તથા બીજી કસરતને સારૂ પણ પારીસમાં કારખાંનાંછે. જાંહાં આ તમાશો સઉથી સરસ થાએછે, તે ઘર સોલ બાજુનુંછે અને અંદર દાખલ થવાનાં બારણાં આગળ એક કદાવર ઘોડાનું પુતળુ મેલેલુંછે, અને સોલે બાજુએ ઘોડાનાં માંથાનાં પુતળાં મેલેલાંછે. બેસવાની જગોનાં માંથા ઉપરની સીલીંગને ઘણીજ સારી રીતે રંગીઆમાં આવીછે, અને તેની ઉપર કસરત કરનારાઓનાં ચીતારો પાહેલાંછે. એ સીલીંગની વચમાંથી એક ઝુંમર ટાંગેલોછે, તે ઘણોજ સોભઈતો અને કીમતીછે અને તેમાં હવા (ગીઆસ) નાં ૧૩૦ દીવા બળેછે. સરકસની આસપાસ ૧૬ ફરતી બેઠકોછે તેમાં જુમલે ૬૦૦૦ આદમી બેસી શકેછે.

ફરેનચોને નાંચવાનો શોખ ઘણોછે તેથી સઘળે વાંઘેનાં લોકોને પોતાની ખુશી પુરી પાડવાને વાસતે જેવી પારીસમાં જોગવાઈ મળેછે, તેવી બીજાં કોઈ શેહેરમાં મલતી નહી હશે. દર મોહસમે જુદા જુદા "બાલ" અથવા નાંચ થાએછે. એ નાંચમાં હાજર થવાને તેડાંની અગત નથી. તેમાં દાખલ થવાનો ઠેડવેલો દરછે, તે આપીઆથી તાંહાં જવાઈ શકાએછે. ઉંચા નાંચોમાં જવાની તીકીટનો દર ૪ રૂપીઆથી વધારે નથી અને ઉતરતા નાંચોનો દર એક રૂપીઆ સુધીછે નાંટકશાળાઓમાં પણ ઘણી વખત નાંચ કરીઆમાં આવેછે, પણ ચાંન્જ ઈલીસીસ તથા લુકશાંમબો અને બીજા બગીચાઓમાં નાંચને સારૂ જે ઠેકાંણા કીધેલાંછે તે ખરેખર ઘણાં સારાંછે. પેહલા બગીચા મધેનાં બે ઠેકાંણાની ઘણી તારીફ થાએછે. "જારડીન ડી હીવર" નાંમની નાંચવાની જગો કીધેલીછે, તે જાંણે એક ઘેરની અંદર મોટો બાગ હોએ હેવી બનાંવેલીછે. થોડાએક પથરનાં થાંબ સીવાએ આખી ઈમારત ઘણી ખરી લોહડાંનાં સલીઆથી બાંધેલીછે, અને તેનું છાપરૂં કાચનું બનાવેલુંછે. નાંચવાને સારૂ કીધેલા મોટા ઓટલાની આસપાસ સઘળો બાગ બનાંવીઓછે એટલુંજ નહીં, પણ તાંહાં પાંણીની નાંહની હોજ તથા ફુંઆરા તથા સંગેમરમરનાં પુતળાં મેલેલાંછે. એ બાગની અંદર આરેન્જના ઝાડની હાર લગાહેલીછે તથા પાંમ અને બનાનાનાં ઝાહો જે ગરમ દેશમાં થાએછે તેપણ તાંહાં માહાવજતથી ઉગાડીઆમાં આવેછે. વળી એક બાજુએ બાહેરના મુલકોનાં પંખેરાંઓનો જમાંવ કરીઆમાં આવીઓછે. નાંચવાની જગોની આસપાસ લોહોડાંનાં થાંબની વચમાં જાંહાં જાંહાં દીવાલછે, તેની અંદર આરસીનાં તકતા જડી લીધેલાછે અને તેથી કરીને સઘળો દેખાવ બેવડો માલમ પડીઆથી જોનારને ઘણી ખુશી ઉપજેછે. આ ઠેકાંણે કોઈવાર નાંહનાં બાળકોનો નાંચ કરીઆમાં આવેછે, તેવારે તાંહાં હેવોતો સોભઈતો અને ખુશનુમાં દેખાવ નજરે આવેછે, કે જાંણે તે જગા ફરેસતાઓનું રેહઠાંણ હોએ. નાંચવાનાં ઓટલાની બાજુએ લોહોડાંનાં થાંબની ઉપર ગીઆલરી કાહાડીઆમાં આવીછે, કે જાંહાં જેને ગમે તે જાઈને બેસે. આ જગા પણ ફુલોથી સણગારીઆમાં આવીછે. "સાટુ ડી ફ્લોવર" નાંમની બીજી જગાછે તેપણ ઘણી ખુશનુમાંછે. હીંઆં નાંચની જગાછે, એટલુંજ નહી પણ કાફે તથા રેસટોરાંબીછે, તથા જેઓને રમવાનો શોક હોએ, તેઓને વાસતે બીલરડ તથા બીજી તરેહવાર રમતો તઈઆર હોએછે. ઈઉરોપ ખંડમાં પાંમનાં ઝાહો ઉગતાં નથી તેથી તેમની પછવાડે ઘણી મેહેનત લઈ ઉગાડવાં પડેછે, અને તેવી મેહેનતનું ફલ કેટલેએક ઠેકાંણે જોયામાં પણ આવેછે, પણ આ જગામાં ઝાહોની નકલ કરીને કારીગરીથી પાંમના ઝાહો બનાંવીઆમાં આવીઆંછે, તે આબેહુબ ખરાં હોએ તેવાં લાગેછે. એ ઝાહોની ઉપર ચીનાઈ ફાણસો સલગાવીઆમાં આવેછે, અને

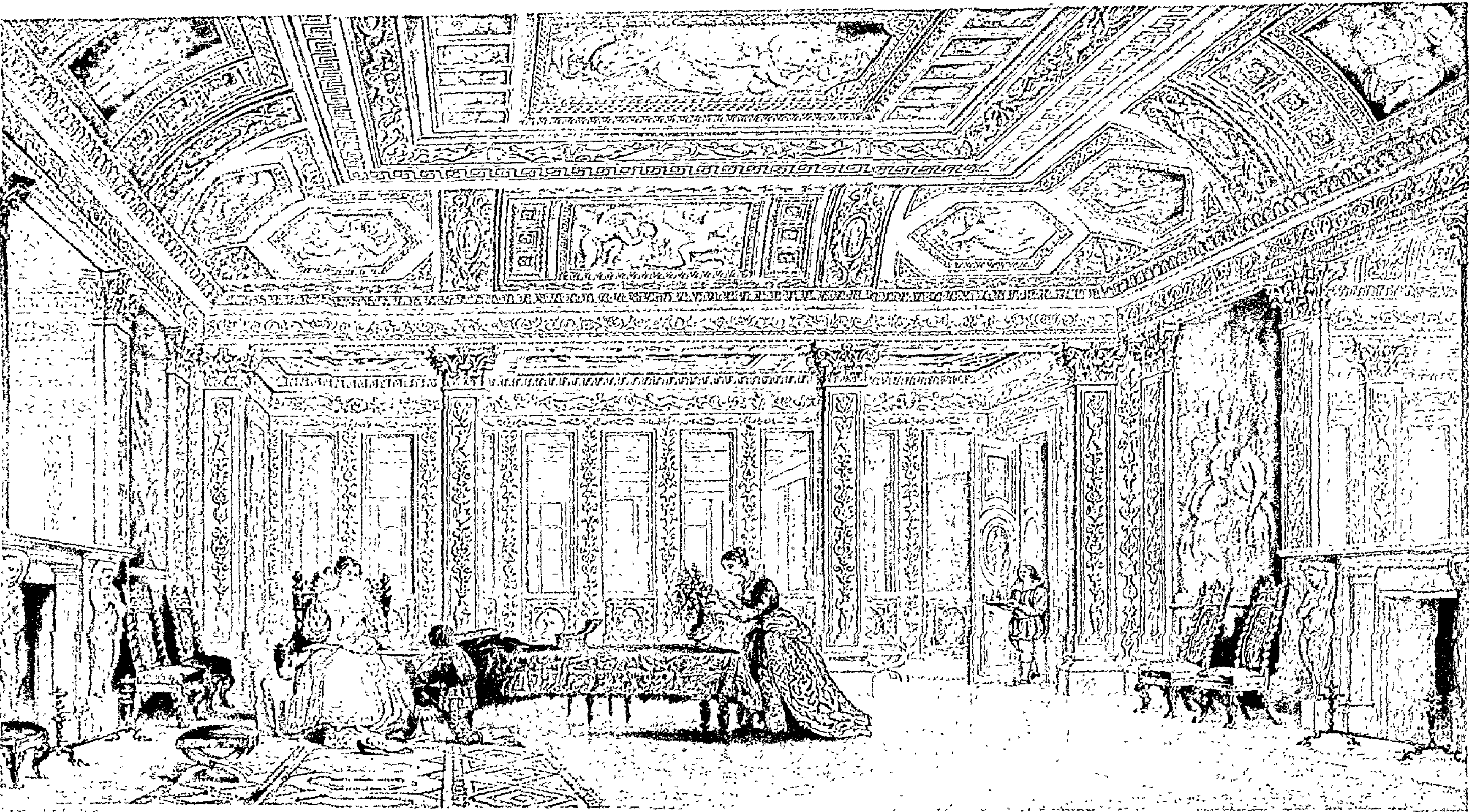
જીલા લોકો પારીસમા જાઇ પોતાનો જનમારો ગુજારવાને ઘણું ખુશીછે, કાંએન્જે તાંહાં પોતાનાં પાછળા દાહાડા ખુશીમાં પશાર કરવાને તેઓને બની આવેછે. રૂશીઆનનાં કોઇ અમલદારને પુછીઆમાં આવીઉં હોએ કે, તારી મુરાદ શુંછે, તો તે કેહેસે કે " એક સારી દોલત અને પારીસમાં રેહેવાનું ઘર." એ ઉપરથી જોયામાં આવશે કે પારીસની મજાહ તથા મોંજ ભોગવવાને સારૂ ઇઉરોપ ખંડનાં બીજાં મુલકોનાં રેહવાશીઓ જેઓ પાસે બેહું ખાઇ શકાએ એટલી દોલત હોએ તેઓ પોતાંનુ વતંન છોડીને ફરાંનસમાં જાયુક પોતાંનુ ઘર કરવાને રાજીછે. પારીસની વસતીની ગણતરી કાહાડીઆમાં આવેછે તારે પારકા દેશનાં લોકોની સંખીઆ તાંહની થાતી નથી. ટુકાંમા કહીજીએછે કે આ શેહેર હેવુંતો રળીઆંમણુછે કે ઇઉરોપનાં બીજા મુલકોનાં જે જે રેહેવાશીઓમાં શકતી હોએછે, તેઓ પોતાની જીનદેગીમાં એકવાર પણું આ શેહેર જોએછે, અથવા જોવાની ઉમેદ રાખેછે, તેથી હેવા હજારો મુસાફરોનું દરરોજ પારીસમાં આવવું જવું થાએછે, અને તેઓ બાહેર ફરતાં ટોલામાં ઘણોએક વધારો કરેછે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મેહેલો.

ટ્યુઇલરીનો મેહેલ—દીવાલ તથા સીલીંગ ઉપરનાં ચીતારો—પુતળાં તથા તસવીરો—તખ્ત—લુવરનો નવો મેહેલ—લુક્શાંબો નો મેહેલ—કાંનપીનનો મેહેલ—સેંટ ક્લુનો મેહેલ—ફાંનટેંબ્લોનો મેહેલ—વારસેલનો મેહેલ—એ મેહેલ મધેનો કીમતી સંગરહ—ચીતારો, બાગ, ફુંઆરા, પુતળાં, ઇતીઆદી.

જે શખ્સ પારીસમાં જાએ તેને અલબત તાંહાંનાં નામીચા અને ખુબસુરત મેહેલો જોવાની ખાહેસ થયા વીનાં રેહે નહી, અને તે ખાહેસ પાર પાડવાને જે કાંઇ મેહેનત પડે, તેનો તેમને જોયાથી પુરો બદ લો મળી શકેછે. યુરોપનાં કઉઅતમંદ રાજ્જોમાંનું ફરાનસ પણ એક ઘણુજ કઉઅતમંદ રાજ ગણાએછે, અને તેનાં પાદશાહો જે મત ધરાવે, તેથી યુરોપની ઉપર કેટલીએક રીતે અસર થાએછે, તેવાં રાજનાં જે મેહેલોછે, તે ખરેખર તે રાજને લાએકનાંછે. સરકારી તથા બીજી મોટી ઇમારતોબી મેહેલો જેવીજછે; પણ આ ઠેકાંણે અ મે જે કાંઇ લખીએછે, તે શાંહનશાહને રેહવાનાં મેહેલો વીસે લખીએછે. એવા મેહેલો હાલમાં આસરે ૬ સછે, અને તે દરએકને જોયાથી આપણે વીચારમાં પડીએછે કે સરસ કોણને ઠેરવીએ, કાંજે સઘળા તારીફ લાએકછે. હાલનો શાંહનશાહ જારે શેહેરમાં હોએછે, તારે ટ્યુઇલરીનાં મેહેલમાં રેહેછે. એ મેહેલની આસપાસ નાં બાગનું વરણન આગળ કરીઉંછે. બાગમાં ફરીઆથી આપણો જીવ જેટલો ખુશી થાએછે, તે કરતાં એ મે હેલની અંદર ફરીને જોયાથી વધારે ખુશી ઉપજેછે. એક ઘણાજ સોભઇતા દરવાજાની અંદર થઇને એ મેહેલ માં દાખલ થઇ શકાએછે. આપણી ટાપુનાં બાગરછે તેવો એક દરવાજોછે. તેની વચમાંથી ગાડી જવાનો અ ને આસપાસથી આદમી જવાનો રસતોછે. એ દરવાજાની આગળ હંમેસ બે ઘોડસવારોનો પેહેરો રેહેછે. એ દરવાજો બેહદ નકસીથી સણગારેલોછે, અને તેને મથાલે કેટલાંએક પુતળાંછે. મેહેલની આસપાસનાં બા ગને જે કટેરાથી ઘેરી લીધોછે, તે કટેરા લોહોડાંનાં નકસીદાર સલીઆનાંછે. તેનો ઉપલો ભાગ ભાલાનાં આ કાર જેવોછે અને તેની ઉપર સોનાંનો ઘોર ચહુડાવેલોછે. એ મેહેલનાં તરણ માળછે અને દરએક માળની બાં ધની જુદી તરેહનીછે. જે ઓરડાઓ શાંહનશાહ અને રાંણીનાં વાપરવાનાં કામમાં આવેછે, તે દેખાડવામાં આવતા નથી. જે મોટું દીવાંનખાંનું, પાદશાહી " બાલ " અથવા નાંચ આપવાના કાંમમાં આવેછે, તેની લં બાઇ ૧૪૦ ફુટ અને પોહોલાઇ ૩૫ ફુટછે અને સીલીંગની ઉપર ઘણાજ સારાં અને સોનેરી રંગનાં ચીતા રો પાડેલાછે. એ દીવાંનખાંનાંમાં હાલનાં શાંહનશાહનું ઘોડા ઉપર બેસાડેલું એક પુતળુંછે. બારીઓની સાંમે ની બાજુએ જે દેવાલ આવીછે તેની ઉપર આરસીનાં તકતા જડેલાછે તેથી કરીને જારે બારી ઉંગાડી હોએ, તારે બાહેરનો સઘળો દેખાવ તે આરસીઓમાં દેખાએછે, તેથી ઘણુંજ ખુશનુમાં લાગેછે. સને ૧૮૪૨ નાં વરસમાં હાલંડનાં પાદશાહએ લુઇ ફીલીપને ભેટ કરેલાં બે ઘણાંજ મોટાં અને કીમતી ઝુમરનાં જોડા, કે જેનાં ધાતુનાં ભાગ ઉપર સોનેરી ઘોરછે, તે આ ઠેકાંણે જોવામાં આવેછે. ફરાંનસ અને આસટરીઆ તથા ઇંગલંડ નાં રાજ્જો વચે એમીઆં શેહેર આગળ સુલેહ થયા પછી પારીસનાં રેહવાશીઓએ પેહલા નેપોલીઅનને " સુ લેહ " નું એક રૂપાંનું પુતળું ભેટ આપીઉં હતું તે સંગેમરમરનાં બે સોભઇતા થાંભલાની વચોવચમાં મેલવામાં

Palace of the Luxembourg. Paris.

લુક્ઝાંમબો મેહેલનુ દીવાંનખાંનું.

(૬૭)

કોછે; તે કાહાડવામાં આવશે. બીજા માલ ઉપર હાલ જમાનાનાં નામીચા ચીતારનારાઓનાં ચીતારો વેચાઈ શકે તેવું કરવાને તે ચીતારો તાંહાં જાહેરમાં જોવાને વાસતે મેલવામાં આવશે, તથા એ નવા મેહલનાં કેટલાએક ભાગમાં હુનરની ચીજોનો સંગરહ પણ કરવામાં આવશે. આ નવી ઈમારત કેટલી મોટીછે તેનો વીચાર કરવાને નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી બની આવશે. તેનો પાયો નાખવાને વાસતે જુદી જુદી જગોથી જે જમીન ખોદવામાં આવી હતી, તેની માંટીનો ઢગ (૮૪૯,૩૧૩) આઠ લાખ, ઓગંનપચાસ હજાર, તરેણ સો તેર ઘન ફુટ થયો હતો તથા એ ઈમારત બાંધવામાં નીચે જણાવેલી વીગત પરમાંણે સામાન ખપીઓ હતો. પથર તથા ઈંટરડી (૬૬,૯૩૭) છાસટ હજાર, નવ સો સારતીસ ઘન ફુટ, લાકડાં (૭૭૧૮૩) સીતોતેર હજાર, એકશો તેઆસી ઘન ફુટ, લોહોડું (૭૦૦૦૦૦૦) સીતેર લાખ રતલ, બીરનું લોહોડું (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રતલ, અને શીસું (૧૧૦૦૦૦૦) અગીઆર લાખ રતલ વપરાયુ હતું. આ નવી ઈમારતને નવું લુવર કરી નાંમ આપીઉંછે.

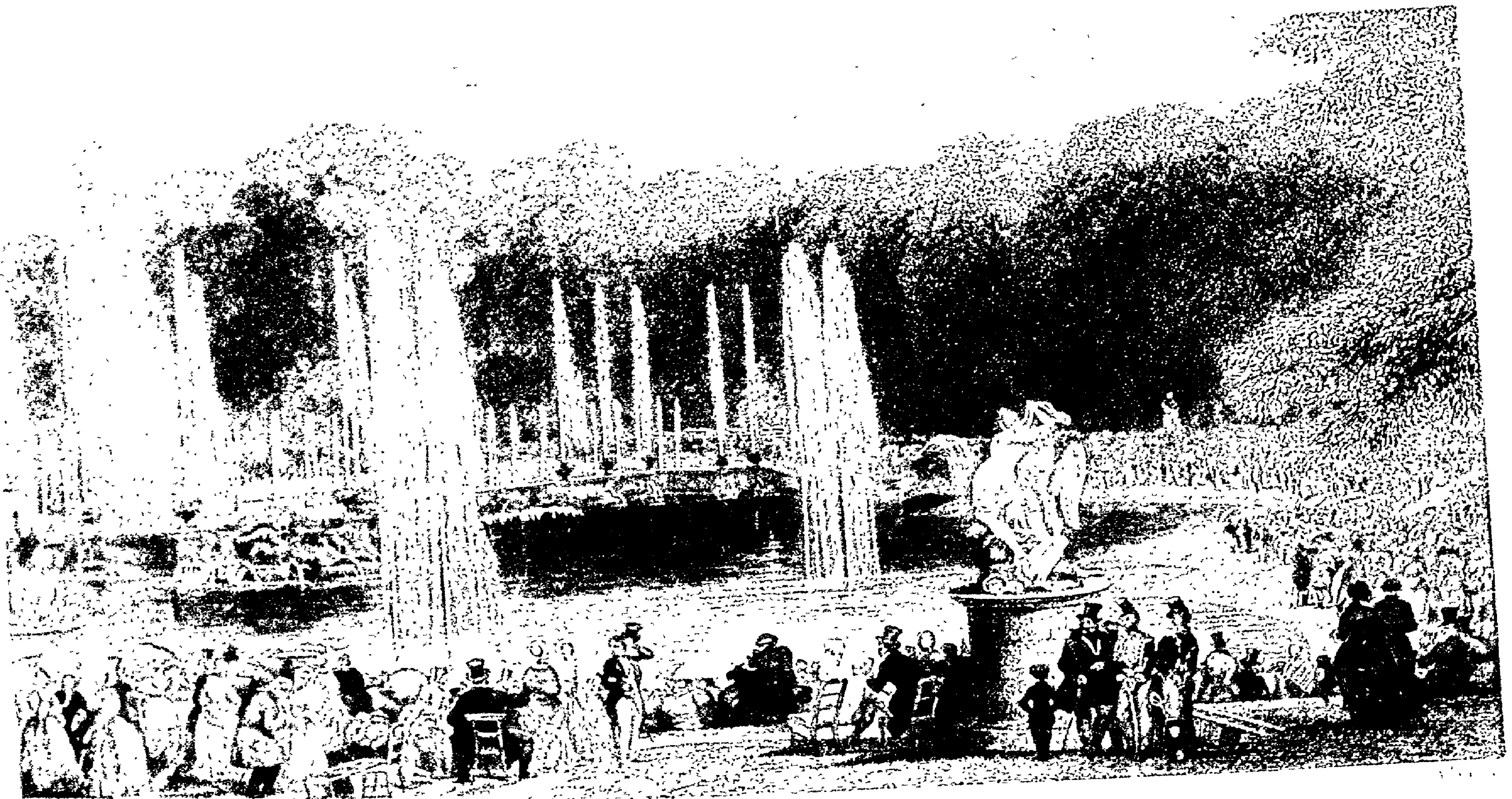
પારીસમાં જેટલા મેહલોછે, તે સઘળાનુ બયાંન હમો વીસતારીને આ જગોએ કરતા નથી, તોપણ તે જોવાને જેઓ એ શેહેર ખાતે જાએ તેઓને મજબુત ભલાંમણ કરવામાં આવેછે. કેટલાએક મેહેલો જે આગળ પાદશાહાઓનાં રેહવાનાં મથક હતાં તેમ હવડાં નથી, તોપણ તેમની ખુબસુરતી, રચનાં અને સણગારમાં કસું ઘટીઉં નથી. તેમને સારી હાલતમાં રાખવાને અને તેઓમાં કીમતી વસતુઓનો સંગરહ કરવા પછવાડે દર વરસે લાખો રૂપીઆ ખરચ થાએછે. લુકશાંબો નાંમનો મેહેલ ઘણોજ સુંદરછે. હાલ એ મેહેલમાં રાજ દરબારી સભા ભરાએછે. ઓરડાની વચમાં ઉંચે એ સભાનાં સરનશીનંની કુરસીછે અને તેની આસપાસ નાંટકની જગાના આકારમાં તથા અધીકારીઓને વાસતે ફરતી ચહડતી ઉતરતી કુરસીઓ ગોઠવેલીછે. એ મેહેલનો મોટો દાદર ઘણોજ ખુબસુરત અને ઘોડાની નાલનાં આકારનોછે. તેનાં મુખીઅ દીવાં નખાંનાંની સીલીંગ ઉપર ઘણીજ સુંદર નકસીછે અને તેની ઉપર સોનેરી ધોરછે. આ મેહેલનાં ઘણાં ખરા ઓરડાઓમાં "ટેપીસટરી" નાં ભરતનાં તથા કંનતાંન ઉપર રંગીન ચીતારોછે. કાંમપીનનો મેહેલ જેમાં હમણાંનો શાંહનશાહ વારેઘડીએ રેહેછે, તે પણ ઘણોજ સુંદરછે. સેંટ કલુનાં મેહેલમાં હમણાનો શાંહનશાહા ગરમીની મોસમમાં જઈને રેહેછે. આ મેહેલ ઘણો મોટો નથી, પણ સણગાર તથા રચનામાં ઘણો સુંદરછે.. તેની સામેનાં વરાંણમાં ઘણાં ખુબસુરત ફુંઆરાછે. આપણી બખતાવર અને નાંમદાર રાંણી વીકટોરીઆ સને ૧૮૫૫ ના વરસનાં આગસટ મહીનાંમાં નેપોલીઅનની મુલાંકાત લેવાને ગઈ હતી, તારે આ મેહેલમાં ઉતરી હતી, અને જે ઓરડાઓ એ નાંમદાર રાંણીએ તથા તેનાં ભરથાર પરીનસ આલબરટે વાપરીઆ હતા, તે ઈંગરેજોને જેમ અગત કરીને દેખાડીઆમાં આવેછે, તેમ તેઓ તે ઘણી ખુશીથી જોએછે.

"ફાંનટેબલુ" નો મેહેલ પણ ઘણોજ સુંદરછે. નેપોલીઅન બોનાપારટે સને ૧૮૧૪ નાં વરસમાં પોતાનું તખત છોડવાનાં કોલકરાર ઉપર આ મેહેલમાં પોતાની સહી કરી હતી. ૧૪ માં લુઈએ વારસેલ ખાતે પોતાનું રેહેવાનું કરીઉં હતું તાર પછી આ સુંદર મેહેલ નકાંમો પડીઓ હતો, પણ લુઈ ફીલીપને તે ઘણો પસંદ હતો તેથી તેને પાછો સણગારી તે ઘણી વેળા તાંહાં રેહેતો હતો. હવડાંનાં શાંહનશાહ લુઈ નેપોલીઅનનું "બાપટીજમ" પણ આ મેહેલમાં થયું હતું. અતરે "ટેપીસટરી" ના વણેલા ઘણાએક ચીતારોછે અને તેમની કારીગરી જોયાથી આપણને ઘણીએક અચરતી ઉપજેછે. એ મેહેલની બાહેર એક ઘણોજ મોહોટો હોજછે, તેમાં આ મેહેલનો સઘળો ઓળો પડેછે, તેથી રાતની વેળાએ જારે તાંહાં રોશની થાએછે તારે પાંણીમાં ઘણોજ જોવા લાએક દેખાવ થાએછે. આ મેહેલમાં પણ ઘણાએક નામીચા ચીતારો અને પુતળાં ગોઠવેલાંછે. પારીસના કોઈબી મેહેલ એ વગરે ખાલી નથી. પણ ચીતારો અને પુતળાંનો જેવો જમાંવ વારસેલનાં મેહલમાંછે તેવો કોઈ બીજાં શેહેરનાં મેહેલોમાં હશે નહી. એ મેહેલ ઘણોજ મોટોછે અને તેનાં તર

ણ મોળછે. તેની આસપાસ એક મોટો બગીચોછે અને બગીચાની અંદર ઠેકાંણે ઠેકાંણે પુતળાંછે. એ મેહલ મધેનાં ચીતારો છ ભાગમાં વેહેચાએલાંછે; તવારીખને લગતા બનાંવો, નાંમીચા શખસોની તસવીરો, આખાં પુતળાં તથા મોહોડાં, પાદશાહી મેહલોનાં ચીતારો, વાંહાંણોના ચીતારો, તથા નાંમીચા શખસોની કબરોનાં ચીતારોછે. ફરાનસનાં લસકરે અસલનાં જમાંનાંથી તે હમણાનાં વખત સુધી, જે લડાઈઓ કીધીછે, તેનાં તથા ફરાનસની તવારીખમાં અને જુદાં જુદાં રાજમાં જે નાંમીચા બનાંવો બનીઆ હતા, તેનાં ચીતારો પેહેલા ભાગમાં મેલવામાં આવીઆંછે. સબીઓનાં ભાગમાં ફારમંદ પાદશાહથી તે ફરાનસનાં છેક છેલ્લા પાદશાહો સુધીની તથા નાંમીચા સરદારો અને પેહેલવાંનો તથા બીજા ઘણાં વખણાંએલા શખસોની સબીઓછે, તેજ પરમાણે ૩૦૦ ફુટની લંબાઈનાં ઓરડામાં ફરાનસનાં સઘળા પાદશાહો તથા ઘણાએક નાંમીચા શખસોનાં પુતળાંછે. પાદશાહી મેહલોનાં ચીતારો જોયાથી આપણને ઘણીએક ખુશી પેદા થાએછે, કાંએજે એ મધેનાં કેટલાએક આજે હઈઆત નથી, તથા તે વખતની રેહવાની ચાલ તથા પોશાક તથા ઘરની ગોઠવણ આ ચીતારો ઉપરથી આપણાં ધીઆંનમાં ઉતરેછે. આ ચીતારોના મોટા જમાંવને તેમનાં પુરાતનપણા પરમાંણે ગોઠવવાની ધારણા થઈ હતી, પણ તેઓની સંખીઆ અતી ઘણીછે તથા કોઈ નાંહના અને કોઈ મોટાંછે, તેથી હારેહાર અનુકરમ પરમાણે ગોઠવી શકાયાં નહી, માંટે તેમનાં કદ પરમાંણે ગોઠવવામાં આવીઆંછે. આ મેહલમાં આવાં ચીતારો અને પુતળાંથી ભરેલા બશોથી વધારે ઓરડાછે, અને દર એક ઓરડામાંથી નીકલીને બીજા ઓરડામાં જતી વેળાએ આપણે થાકેલા હોઈએ, તોપણ તે સઘળા જોવા વગર આપણને તે મેહેલ છોડવા ગમતો નથી, કાંજે દરએક ઓરડાનાં ચીતારો જુદી જુદી ખુબી બતાવેછે.

નેપોલીઅનને તાજ પેહેરાવવાની જે કીરીઆ થઈ હતી તેનો ચીતાર એક ઓરડામાંછે, તે જોનારાઓ ઘણોજ વખાંણેછે. જેને તે ચીતાર બનાવીઓછે તેને ચાલીસ હજાર રૂપીઆ મળીઆ હતા. ૧૭૮૯ નાં વરસમાં ફરાનસમાં જારે બળવો થયો હતો તેમાં જેઓએ મુખીઅ ભાગ લીધો હતો, તેઓની સબીઓથી એક આખો ઓરડો ભરેલોછે. જેઓની સબીઓ આ જગોએછે તેઓ જે વેળાએ શાંહનશાહી રાજ થયું તે વેળાએ કેવા હતા, તેની પણ સબી મેલીઆમાં આવીછે. જેમકે નેપોલીઅન ૧૭૯૨ નાં સાલમાં લફટનેનટ કલનલ અને ૧૮૦૬ નાં સાલમાં શાંહનશાહ—૧૭૯૨ નાં સાલમાં સબ લફટનેનટ મારસલ લા અને ૧૮૦૪ માં ડીઉક ડી માંટાબેલો—૧૭૯૨ માં મારસલ સોલટ સારજંટ અને ૧૮૦૪ માં ડીઉક ડી ડાલમાં—૧૮૦૨ માં મુરા સબ લફટનેનટ અને ૧૮૦૬ માં નેપલસનો પાદશાહ. એ પરમાણે જેવો બળવામાંથી વધી ગયા હતા ને સઘળાની તસવીરો આ ઠેકાંણે જો[illegible]માં આવેછે.

એવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે જો આ મેહેલમાનાં દરએક ચીતારનો અભીઆસ કરવાને વાસતે પંદર પંદર મીનીટ કોઈ શખસ ઉભો રેહેતો, આખા મેહલ મધેનાં સઘળા ચીતારો જોતાં તેને કેટલાંએક અઠવાડીઆં થાએ. આ મેહેલની અંદર પાદશાહાને વાસતે એક નાંહનું દેવળ બનાવેલુંછે, તે પણ ઘણુંજ સારી રીતે સણગારેલુંછે. એ મેહેલની એક બાજુએ નાંટકને સારૂ એક મોટો ઓરડોછે, તેની લંબાઈ ૧૪૪ ફુટ તથા પોહોળાઈ ૬૦ ફુટ અને ઉંચાઈ ૫૦ ફુટછે. હીંઆં બેસવાની જે જગા કીધેલીછે તે ઘણીજ સારી રીતે સણગારીઆમાં આવીછે, અને તાંહાં આરસી તથા ઝુમરની કસી ખુટ દીસતી નથી. બારીની અને દીવાલની ઝાલરોની કોર સોનેરી કસબનીછે. વચે વચમાં એક જગા કે જે ઘણી સારી રીતે સણગારીઆમાં આવીછે, તે પાદશાહાને વાસતેછે, અને તેની આસપાસની કુરસીઓ બાહેરનાં મુલકનાં એલચીઓને વાસતે રાખેલીછે. જારે હીંઆં કોઈ મોટો નાંટક અથવા ગાએણનો નાંચ થાએછે તારે ચાલીસ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાએછે. આ ઓરડો ઘણી વેળાએ મોટું ખાંણુ આપવાનું હોએછે તારે પણ કાંમમાં આવેછે. એવાં કાંમમાં એ જગો પેહેલાં જારે ૧૬ મો લુઈ પરણીઓ હતો તારે આવી હતી અને ૧૮૫૫ માં આપણી રાંણી નેપોલીઅનની મુ

The Grand Waterworks Versailles.

વારસેલ્સનો ફુંઆરા સાથનો બાગ.

લાકાતને વાસતે પારીસ ખાતે ગઈ હતી, તારે તે નામદારને તે શાંહનશાહે અતરે ખાંણુ આપીઉં હતું. એ વેળાએ જે ભાગને "પીટ" કરી કેહેછે તેને અને રમત કરનારાઓની જગાનો ભાગ એક સપાટ કરી નાંખીઓ હતો, અને ચારશો મેજબાંનો તાંહાં ખાંણુ ખાવાને બેઠા હતા, અને તે વખતે ૪૨ ઝુમરો સલગાવીઆમાં આવીઆ હતાં. આ મેહેલમાં એક ઓરડો ૨૪૨ ફુટ લાંબો, ૩૫ ફુટ પોહેલો અને ૪૩ ફુટ ઉંચોછે, અને તેમાં કોઈ મોટા કારણસર નાંચ આપીઆમાં આવેછે, તેનાં જેવા સંણગારેલા ઓરડા દુનીઆંમાં થોડાજ જોણીઆમાં આવીઆછે. એ ઓરડામાં ઘણીજ ઉંચી કારીગરીથી બનાવેલી મેહેરાબની ૧૭ બારીઓછે અને એ બારીની સાંમે દીવાલમાં આરસીનાં તકતા જહેલાછે, અને આખા ઓરડામાં રાતા સંગેમરમરના ૬૦ થાંબલા છે, કે જેનાં મથાળાં અને તળીઆંનાં ભાગ ઉપર સોનેરી ધોર અહડાવેલોછે. આપણી નાંમદાર રાંણીને નેપોલીઅને અતરે નાંચ આપીઓ હતો, તે વેળાએ દાદર તથા બારીઓ, દીવાલ અને થાંબલાં ઉપર ઘણાંજ ઉમદા અને નવાઈ સરીખાં ફુલોના હાર લટકાવીઆ હતા, અને તેથી તે ઓરડો એવોતો સોભી રહેઓ હતો, કે તે વખતે જેઓએ તે દેખાવ નજરે જોયો હતો તેઓ પોતાની કલમથી તેનો ખરો ચીતાર આપી શકીઆ નથી. આ મેહેલમાં ફરનારાનાં જોવામાં બે અચરત સરખી કળાનાં ઘડીઆલ આવેછે. એકની ઉપર ફરાનસનાં ૧૪ માં લુઈની તસવીરછે, અને જારે તેની ઉપર ઘડી વાગેછે, તારે અંદરથી ગાએણનો સુર પણ નીકલેછે. બીજું ઘડીઆલ એથી પણ કીમતીછે. તેમાંથી આપણને મહીનો, તારીખ, વાર, ચંદરમાની ચલણ, ફુરથવીનું ફરવું, અને ગરેહની ચાલ પણ માંલુમ પડેછે. શારલામેન પાદશાહા જે તાજ પેહેરતો હતો, તેનો સોનેરી ધોર સાથનો એક નકસો એક ઓરડામાંછે. એ ઉપરાંત આ મેહેલમાં બીજી બેહદ ચીજો જોવાનીછે. આગળા પાદશાહુઓ જે ટોલીઆ ઉપર સુતા હતા, જે કુરસીઓ ઉપર બેસતા હતા, જે ટેબલો ઉપર લખતા હતા, તે સઘળી જેમ તેઓનાં વખતમાં હતી, તેમજ હજુર સુધી રેહવા દીધીછે, અને તે કીમતી ચીજોને સંભાલી રાખવામાં ઘણીજ મેહેનત લીધી હોએ એવું ખુલ્લી રીતે દીસેછે. હમણા જારે શાંહનશાહ તથા તેનું કુટંબ તાંહાં જાએછે, તારે તેઓનાં ઉપીઓગને વાસતે જે સામાંનછે, તે પણ પાદશાહી દબદબા લાએકનોછે. ડોળી દાગીનો ભારી કીમત વગરનો છેજ નહી, અને જાંહાં જશો તાંહાં સોનેરી રંગ જોશો.

વારસેલનાં મેહેલની આસપાસનાં બાગ વીશે એવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, દુનીઆનાં સઉથી સારા બાગો માંહેનો આ એક બાગછે. પારીસનાં બીજા બાગો સાથે સરખાવતાં એ બાગ ઘણોજ સરસ થએછે. એ બાગમાં જારે આપણે જઈએ, તારે એક તરફથી તાંહાંનાં તરેહવાર ઝાડો અને ફુલો, તથા કુંડો અને બીજી તરફથી ઠેકાંણે ઠેકાંણે કરેલા હોજો અને તેમાં ઉડતા બુલંદ ફુંઆરા, તથા થાંભે થાંભે મેલેલા પથરનાં અને ઉંચી કારીગરીનાં વાસણ તથા પુતળાં જોઈને કહેઓ બાગ વધારે પસંદ કરીએ, તેનાં વીચારમાં આપણે પડીએછે. પણ એ સઘળાંની મેલવણીથી આ બગીચો એવોતો રળીઆંમણો તથા મોહામણો લાગેછે કે, જેઓ વારસેલનો મેહેલ જોવા જાએછે, તેઓ કેટલોએક વખત તે બગીચામાં કાહાડવાને શારૂ મેહેલના કીમતી ખજાંનો ઉતાવલેથી જુએછે. કેટલાએક લોકો એક દાહાડો મેહેલ જોવામાં રોકેછે, અને બાગમાં ફરવાનું બીજા દાહાડા ઉપર રાખેછે.

બાગમાં દાખલ થતાંને વાર કાંસાંનાં ચાર મોટાં પુતળાં આપાજુને દેખાએછે અને તેઓની આસપાસ સંગેમરમરમાં કોતરી કાહાડેલાં ચીતારો સાથે શણગારેલાં બે મોટાં ગોળાકારનાં વાસણછે. તારપછી બે રસ્તે આપણે જોઈએછે કે જેનાં કીનારા ઉપર ૨૮ પુતળાંની હારછે અને તે પુતળાંની વચ્ચવચમાંથી ટોપલીનાં આકારનાં ફુંઆરા ઉડેછે. મેહેલની બરાબર સાંમે જે આગાસી બાંધેલીછે, તેના બંને છેડે પાંણીનાં ફુંઆરા મુકવામાં આવીઆછે, અને એ ફુંઆરાની આસપાસ જુદાં જુદાં જાંનવરોનાં પુતળાં મેલેલાંછે. એ જગેથી ત્યાર આગળ ચાલીઆ કે સંગેમરમરનાં પથરથી બાંધેલી બીજી બે રોજ જોઈએછે અને એ રોજોની વચમાંની જગ્યામાં

વીસ મોટાં સોભઈતા વાસણોછે. તારપછી બાગ મધેનાં એક ભાગને "આરેનજરી" કરીને નાંમ આપેલું
તે દીઠામાં આવેછે, તાંહાં નારંગીના ઝાહોની હાર લગાહેલીછે, તેનો દેખાવ ઘણોજ ખુશનુમાં લાગેછે. તે
બાગ એક ટેકડી ઉપર રચવામાં આવીઓછે, તેની ઉપર ચહડવાને સારૂ બંધે બાજુથી ૧૦૩ ફાંડીઆની સ
હીડી મુકેલીછે. અંદર દાખલ થવાનું જે બારણુંછે તે પથરનુછે અને તેની ઉપર ઘણી સારી નકસી પાહેલ
છે. એ જગો ઉપર કાચનાં ગરંમ ઘરો બાંધેલાંછે તેમાં શીઆલાની રૂતમાં નારંગી તથા દાડંમના જાહાહો રા
ખીઆમાં આવેછે, કે જેથી તે ફળો તે મોહસમમાં પણ મળેછે. હીંઆંનાં નારંગીનાં ઝાડ મધેનું એક ઝા
ડ ફરાનસનાં પાદશાહ પેહેલા ફરાંસીસનાં વખતનું, એટલેજે ૪૩૬ વરસનું પુરાંણુછે, અને તે હજુર સુધી
ળ આપેછે. તેની ડાંખરીઓને સીધી રાખવાને વાસતે ટેકા આપેલાછે. આ "આરેનજરી" ના છેડાની બ
જુએ જે જગા આવેલીછે, તાંહાં ફુલોનાં બાગ કીધાછે અને તેની વચોવચમાં વળી ફુંઆરાછે. તાંહાંથી આ
ળ ચાલીઆ કે વળી ફુલોનાં બાગ જોવામાં આવેછે અને તેની વચમા બે ફુંઆરાછે, તે એક પડાનાં આકા
માં ઉહેછે. વલી એક મોટો ફુંઆરોછે તેમાં પડા રેકા આકારમાં ચાર બીજા ફુંઆરા ઉહેછે, અને તેમ
આસપાસ તરેહવાર પુતળાં મેલેલાંછે. એ ફુંઆરાની આસપાસ જે ઝાંહોછે, તેની અંદર સંગેમરમરનાં આ
ઠ પુતળાંછે. વલી જરાક આગળ ચાલીઆ, કે સંગેમરમરના બાંધેલા બે ફુંઆરાછે, અને તેઓની વચે "ઈઉ
જાતનાં ઝાહો રેપેલાંછે, અને તેમની આસપાસ બચાંઓની ટોલીનાં આઠ પુતળાંછે. વળી એક બીજો ભા
છે કે જેની આસપાસ ઝાડીઓ કાપીને રોનકદાર બનાવીછે, તાંહાં બાવીસ પુતળાં ગોઠવેલાંછે. હીંઆંથી ની
કલીઆ પછી એક બીજો ફુંઆરોછે, તેમાં પડતી પાંણીની ધાર ચાર માંછલી અને ચાર હાંસનાં પુતળાંનાં મોહ
ડાંમાંથી નીકલેછે. એક ફુંઆરોછે તેહમાં પાંખ સાથેનાં સાંફનાં મોહોડામાંથી પાંણી ઉહેછે, તેની ધાર ઘણી
ઉંચી જાએછે. પણ જે ફુંઆરો "બેસીન ડી. નેપચીઉન" એ નાંમથી ઓલખાએછે, તે સઉથી સરસ
ણાએછે. એ ફુંઆરાની આસપાસ પુતળાંનાં પાંચ ટોલાંછે, અને તે સઘળાની અંદરથી પાંણી ઉહેછે. વચે
વચમાં બે મોટા સરપોના મોહડાંમાંથી જે પાંણી ઉહેછે, તે ઘણુંજ ઉંચે જાએછે. એ ફુંવારાની આસપાસ
જે સોભઈતા વાસણોછે તેમાંથી પણ પાંણી ઉહેછે. હીંઆંથી નીકલીઆ પછે એક ગોળ આકારનો બાગ આ
વેએછે, તેને ફરતાં "ઈઉ" ના ઝાહો રેપેલાંછે અને તે ઝાહોની વચે પુતળાંની હાર ગોઠવેલીછે, તારપછી સીહ
ડી ઉપર ચહડી એક અગાસી ઉપર જઈએછે, તાંહાં સંગેમરમરનાં પથરનું એક ઘણુંજ કીમતી સોભઈતું વાસણ
છે, અને દર સીહડીએ પણ વાસણો મેલેલાંછે. તાંહાંથી નીકલીઆ કે વળી એક ઘણોજ ખુશનુમાં ફુંઆરો
આવેછે, તેમાં પડા રેકા આકારનાં પાંચ ફુંઆરા એક એક ઉપર ઉહેછે, અને તેની આસપાસ દેડકા તથા સ
ચખાનાં પુતળાંછે, તેઓનાં મોહોડાંમાંથી જે ધાર નીકલેછે, તે મેહરાબનાં આકારમાં થઈને ઉહેછે, અને તે
આરાને બે છેડેથી પાંણીની ધાર ઉડતી કરેલીછે, તે ધાર ઉંચાઈમાં ૩૦ ફુટ સુધી જાએછે, તેથી આ ફુંઆરા
નો દેખાવ ઘણોજ સારો લાગેછે. તારપછી બાગનો જે ભાગ આવેછે, તાંહાં સંગેમરમરનાં બાર પુતળાં અને
બાર વાસણોછે. તે મેલીઆ પછી વળી એક મોટો ફુંઆરો આવેછે કે જે "બેસીન. ડી. નેપચીઉન" નાં
રતાં જરાકજ નાંધલોછે. એની અંદર એક પુતળુંછે તેમાં ચાર ઘોડાની ગાડીમાં સવાર થાએલો ઉગતો દીવસ
પાહેલોછે, અને તેની આસપાસ મોટાં જાંનવરોનું ટોલું પાહેલુંછે. ગરમીની રૂતમાં જેઓનો શોખ હોએ,
ઓને બોટમાં ફરવાને બની આવે તેને વાસતે ૧૮૬ ફુટ પોહોલી અને ૪૬૭૪ ફુટ લાંબી પાંણીની એક ને
ર બનાંવેલીછે. તારપછી મેહેલ તરફ પાછા ફરતાં એક ફરતો બાગ બનાવેલો આપણા જોવામાં આવેછે, અને
તેની આસપાસ સંગેમરમરનાં ૩૨ થાંભા ઉભા કીધેલાછે. દરએક થાંભાં મેહરાબથી જોડેલાછે, અને તે મેહરા
બોની ઉપર કીમતી વાસણો મેલેલાંછે, અને દરએક મેહરાબની વચમાં પાંણીનાં ફુંઆરા કીધેલાછે, અને
બાગની વચોવચમાં એક મોટું પુતળું મેલેલુંછે. આ જગા છોડીઆ પછી બે ફુંઆરાછે તેમાં વસંત રૂતુ અને

પ્રકરણ ૭ મું.

સંગરસથાંનો—પુસતકખાંનાં.

વીદીઆ, એલમ અને હુંનરમાં પારીસનુ અગતપણુ—દર વરસની મોહસમના સંગરહસથાંનો—દર પંદર વરસનુ મોટું સંગરહસથાંન—જુનાં લુવરનો મેહલ તથા સંગરહસથાંન—"જારડેં ડ પલાં" નો બાગાએત તથા જીરાએત બાગ—એ બાગને લગતું કીમતી સંગરહસથાંન તથા જાંનવરોનો સંગરહ—વીદીઆ તથા એલમનો ફેલાવો કરનારી મંડળીઓ—પુસતકખાંનાં—"બાઇબલીઓથકે ઇમપીરીઅલ" પુસતકખાંનાનો હેવાલ.

પારીસ જેમ પોતાનાં મેહેલો, બાગો, દેવળો અને તરેહવાર ગમતોનાં કારખાંનાંઓમાં સરસછે, તેમ વીદીઆ તથા હુંનરની બાબદમાં ઇઉરોપનાં બીજાં શેહેરો કરતાં કોઇબી રીતે ઉતરતો દરજજો ધરાવતું નથી. આ શેહેરે મોટા વીદીઆવાંનોને જનંમ આપીઓછે, અને વીદીઆ તથા હુંનરને લગતી ઘણીએક સોધનું માંન તેને ઘટેછે. હીંઆંનાં પુસતકખાંનાં અને સંગરહસથાંનો તથા વીદીઆ અને એલમનો ફેલાવો કરનારી મંડળીઓ ઇઉરોપ ખંડમાં પેહલે વાંધેનો દરજજો ધરાવેછે. મેહેલોનું બયાંન જે આગળ કીધામાં આવીઉંછે, તે ઉપરથી દીઠામાં આવીઉં હશે, કે દર એક મેહેલ એક સંગરહસથાંનછે. વળી તે સાથે પારીસમાં સઘળાં મલીને બીજાં ૨૯ જાહેર સંગરસથાંનોછે, તથા ૯ ખાંનગીછે, પણ લોકોનાં ફાએદાને સારૂ હુંગાડાંછે, તથા બીજાં ૬ છે, તે માલેકોની પરવાંનગીથી જોઇ શકાએછે, અને તેહમાં બારંન જેમસ રાથસચાઇલડનું (આઇલ પેનટીંગસ) રંગનાં ચીતારોનું સંગરહસથાંન ઘણુંજ કીમતીછે. ઉપલાં સંગરહસથાંનો અસલનાં તથા હાલનાં જમાંનાની કારીગરી તથા હુંનરની તથા સઘળી વીદીઆ તથા એલમને લગતી બાબદોની વસતુઓથી પુરછે, અને તાંહાં જાઇ તેઓની તપાસ કરીઆથી તથા જોયાથી આપણાં ગ્નાનમાં ઘણોએક વધારો થાએછે.

વળી એવાં કીમતી અને જાથુક ખાતાં હયાત છતાં, દર વરશે કેટલાંએક સંગરહસથાંનો તો વરસની મોહસંમ સુધી હુંગાડીઆમાં આવેછે; એટલેજે, ગયાં વરસમાં હુંનર તથા કારીગરીની જે જે વસતુઓ બની હોએ તેમનો તથા દર એક મોહસંમની કુદરતી ઉતપંતીની વસતુઓનો સંગરહ તે મોહસંમમાં દેખાડીઆમાં આવેછે. વળી આ પુસતકનાં ઘણાએક વાંચનારાઓને ખબર હશે, કે સને ૧૮૫૪ નાં વરસમાં પારીસમાં આખી દુનીઆંનાં હુંનર અને ઉદીઓગની વસતુઓનું એક મોટું સંગરહસથાંન હુંગાડીઆમાં આવીઉં હતું. જારે આ પુસતક લખનાંર પારીસમાં હતો, તારે એ સંગરહસથાંનની ઇમારત ખાલી હતી, તેથી તે વીશેનુ બયાંન આ જગાએ આપી શકાતું નથી તથા એવાં સંગરહસથાંનથી દુનીઆંને કેવા અગણીત ફાએદા થાએછે, તેનું વરણન ઇંગલંડનાં ભાગમાં કરીઆમાં આવશે, તેથી આ જગાએ વધારે બોલવાની અગત નથી. પણ જેઓએ તે સંગરહસથાંન જોયુ હતું તેની તેઓ ઘણી તારીફ કરી ગયાછે. દુનીઆમાં ઉતપંત થાતી સઘળી વસતુ તથા સઘળા હુનર અને કારીગરીનો તાંહાં એક ઘણોજ કીમતી સંગરહ બનીઓ હતો. આ મોટું સંગરહસથાંન પારીસમાં દર પંદર વરસે હુંગાડીઆમાં આવશે.

પારીસમાં સઉથી સરસ સંગરહસથાંન હાલમાં જુનાં લુવરનું ગણાંએછે. જુનાં લુવરનો મેહેલ જેનુ એક ભોએતલીયું અને બે માલછે, તે નદીનાં માંથા ઉપર આવેલોછે, અને તેનો બાહેરનો દેખા

મલી હતી, તેહેમાંની ઘણીએક હીંઆંછે. ઉપલાં બે શેહેરોમાં રાંધવાનાં કાંમમાં જે હથીઆરો આવતાં હતાં, તે પણ હીંઆંછે. આ જગેથી નીકળીઆ પછી જે પાંચ ઓરડાઓ આવેછે, તેમાં ફરાનસનાં કેટલાએક પાદશાહાઓની તસવીરોછે. એક ઓરડાની વચે વચમાં એક જાતના લાકડાંની એક મોટી કબટછે, તેની અંદર તેરમાં તથા ચઉદમાં લુઇ, બીજા ફરાંસીસ તથા બીજા તથા ચોથા હેનરીએ જે બખતરો પેહરીઆં હતાં તે મેલેલાંછે. તેની પહોસનાં ઓરડામાં એવીજ એક બીજી કબટછે, અને તેમાં પણ નવમાં ચારલસ, પેહલા ફરાંસીસ અને બીજા તથા તરીજા હેનરીનાં બખતરોછે. એ ઓરડામાં ઘણીજ સારી કારીગરીનો એક ટોલીઓછે, કે જેની ઉપર ચોથો હેનરી સુતો હતો, અને એજ પાદશાહ જારે બાળક હતો તે વખતનાં આકારનું તેનું રૂપાંનું પુતળું એ ટોલીઆ ઉપર હવડાં જોવામાં આવેછે. આ ઓરડાનાં સીલીંગનું કોતરકાંમ ઘણુજ બારીકછે. બીજા ઓરડાની અંદર એક કબટછે તેમાં ઘણીએક કીમતી અને પુરાંણી વસતુઓછે અને તેમાં એક ઝુમર અને આરસી, કે જેમાં કીમતી હીરા જડેલાછે, અને જે વસતુઓ વેનીસની સરકારે "મેરી ડી મેડીસી" ને ભેટ દાખલ આપી હતી, તે પણ અતરે જોવામાં આવેછે. એજ કબટમાં આગળા પાદશાહોની બંદગી કરવાની કેતાબોછે અને તેમાં ઈસવી સને ૭૮૦ નાં સાલની શારલામેનની બંદગી કરવાનું પુસતક પણછે. બારીની આગળ લખવાની બે ટેબલોછે, તેમાંની એક અઢારમાં લુઇની અને બીજી લુઈ ફીલીપની હતી. આ પાછલી ટેબલની ઉપર ૧૮૪૮ નાં સાલનાં બલવાખોરોનાં હાથની નીશાંનો દેખાએછે. પાંચમાં ઓરડામાં નેપોલીઅન બોનાપારટની સઘળી નીશાંનોછે. એ ઓરડાની સીલીંગ ઉપર નેપોલીઅનનું નાંમ લખેલુંછે, અને તેનાં રાજમાં વીદીઆ અને હુંનરનો જે વધારો થયો હતો, તેની મતલબ જાહેર કરનારા ચીતારોછે અને તેની દીવાલ ઉપર ઉદીઓગની નીશાંન દાખલ મધમાંખીઓનાં ચીતારો પાડેલાંછે. મોટી દરબાર હોએ તે વખતે નેપોલીઅનનો પેહરવાનો પોશાક, તથા તેનાં ઘોડા ઉપરની જીન અને લગાંમ, તથા તલવાર, અને મારેનગોની લડાઇને વખતે પેહરેલો ડગલો, તથા એ શાંહનશાહ જાહરે પેહલો કાનસલ હતો તારે તેનાં કાંમમાં આવતી તલવાર તથા ૧૮૧૪ ની લડાઇમાં તથા સેંટ હેલીનામાં જે ટોપીઓ તે પેહરતો હતો તથા મરવાનાં બીછાનાં ઉપર પોતાનાં હાથમાં જે રૂમાલ તેણે રાખીઓ હતો, તે વગરે એ સુરા પેહેલવાન અને મોટા શાહનશાહની ઇઆદગારી દાખલની બીજી ઘણી વસતુઓ આ ઓરડામાં જોવામાં આવેછે, અને તે ઉપર નજર કરીઆથી નેપોલીઅનની મોહટાઇ જાંણનારનુ હઈડું ભરાઈ આવીઆ વીનાં રેહેતું નથી. આ મેહેલની ઓતર દશાનાં બીજા માળ ઉપર ૧૧ ઓરડાની એક હારછે, તે મધે જે સાંમાંનછે તે ખરેખર જોવા જોગછે. તાંહાં નામીચા અને વખણાએલાં વાંહાંણોના નમુનાછે. એક ઓરડામાં કાચની કબટમાં જે સાંચાથી મીસરદેશ મધેનો મીનારો લાવી, પલાસ ડી લા કાંનકારડ નાં ચોકમાં મેલીઓછે, તેનો નમુનો જોવામાં આવેછે. લફટેનેનટ બેલો, જે સર જાંન ફરાંનકલીનની શોધમાં મરણ પાંમીઓ હતો, તે દેલાવર જુવાંનની ઈઆદગારીને વાસતે ફરાનસમાં રેહનારા ઈંગરેજોએ આ ઓરડામાં દીવાલની ઉપર નોંધ તરીકે કેટલુંએક વરણન કરેલુંછે. વાંહાણોનાં નમુનાં સાથે, હીંઆં, દરીઆની મુસાફરીનાં કાંમમાં વાંહાંણ ઉપર ઉપીઓગનાં જુદાં જુદાં હથીઆરો તથા બાફનાં સાંચાનાં નમુનાં પણછે. આ જગો છોડીઆ પછે જે તરણ ઓરડા આવેછે તેમાંનાં પેહલામાં ચીની કાંમની ઘણીએક જોવા લાએક જીનસો તથા એશીઆ ખંડનાં વચમાંનાં ભાગનાં મુલકોમાં જે હથીઆરો વાપરતા હતા તથા વાપરેછે, તેમાંનાં ઘણાંએક નંગો જોવામાં આવેછે. બીજા ઓરડામાં ચીનાંઇ ઝુંક તથા બોટોનાં નમુનાંછે. તરીજા ઓરડામાં દખાણ માહાસમુદરનાં ટાપુનાં રેહવાસીઓ જે હથીઆર વાપરેછે તથા જે જીનશો પેહેરેછે તેમાંનાં ઘણાંએક જોવા લાએક નમુનાંછે. એ ઓરડાની વચમાં હીંદુઓનાં જગરનાંથનાં નાંમીચાં દેહેડાંનો નમુનોછે. એ જોઇ રહેઆ પછી તરણ ઓરડામાં એસીરીઆનાં મુલકમાંથી કેટલીએક તપતીઓને ફરેનચ કાંનસલ એલબોટાએ પારીસ મોકલાવી હતી, તે મેલેલી આપણા જોવામાં આવે

છે. એ ઓરડાની પહોસમાં એક મોટો ઓરહોછે તેમાં મીસરનાં અસલનાં વખતનાં ઘણાજ કદાવર પુતળાં છે. જોકે એ પુતળાં આજ તરંણ હજાર વરસ થયા પુરાંણાંછે તો પણ તેમની ઉપરનો રંગ જાંણે તરત નોજ હોએ એવું દેખાએછે અને તેથી જોનાંરને કેટલીએક અચરતી ઉપજેછે. એ ઉપરાંત, બીજા આસરે પચાસ ઓરડા હશે તેમાં જુદા જુદા દેશની જોવા લાએક વસતુઓછે.

લુવર એક મોટું સંગરહસથાંન બનેલુંછે અને તેમાં જેટલું જોવાનુંછે તે ઉપર વીચાર કરતાં ઉપલું બયાંન ઘણુંજ થોડુંછે. હરકોઈ મુસાફર એક દીવસમાં આ સંગરહસથાંન સઘળું જોઈ શકતો નથી, તેથી તેને તાંહાં તરણ અથવા ચાર વખત જવું પડેછે, અને તે વેળાએ પણ ઉતાવલેથી ફરી જવું જોઈએછે. દરએક ચીજ છુટું વરણન કરવા જોગછે, પણ તેમ આ પુસતકમાં બની શકતું નથી. એંટલુંજ કેહેવું બસછે કે, એ મોટાં સંગરહમાં એકબી વસતુ એવી નથી, કે જે જોવાલાએક નહી હોએં, અથવા જે જોઈને આપણને કેટલીએક અચરતી તથા ખુશી નહી ઉપજે. જે પારીસ ખાતે જાએ અને લુવરનો મેહેલ જોવાની ગફલત કરે, તે મુસાફરીનાં કાંમને લાએકનો નહી કેહવાએ.

વળી એક બીજું નાંમીચું સંગરહસથાંનછે, તે " જારડે ડ પલાં " નાંમનો એક બાગાએત તથા જીરાએત બાગ, કે જે ઝાડ પાંનની વીદીઆ સીખનાંરને ઘણોજ અગતનો અને કીમતીછે, તેની સાથે જોડેલુંછે, તે બાગ તથા સંગરહસથાંનનું બયાંન નીચે આપીએછે.

એ સંગરહસથાંન ફરાનસનાં પાદશાહ તેરમાં લુઈએ રચીઉં હતું, અને તેહમાં સઘળી જાતનો સંગરહ કરવાને તે દેશનાં મોટા મોટા વીદવાંનોએ મદદ કીધી હતી. ઈસવી સને ૧૭૩૯ માં વખણાએલા ફીલસુફ "બુફાં" ને એ સંગરહસથાંનનો ઉપરી ઠેરવીઆમાં આવીઓ હતો તેણે તાંહાંનાં બાગને સુધારવાને ઘણી મેહેનત લીધી હતી. તેની સાથે સાંમેલ થાઈ બીજા વીદીઆરથીઓએ એ સંગરહસથાંનનાં બીજા ભાગો ઉપર ઘણુજ ધીઆંન આપીઉં, પણ પછવાડેથી જેવારે ૧૭૮૯ માં ફરાનસ દેશમાં મોટો બળવો ઉઠીઓ, તે વખતે જોકે મદરેસાઓ અને બીજાં વીદીઆ હુનરનાં ખાતાંઓની મીસાલે એ સંગરહસથાંનનો તદન નાંસ થાયો નોહતો, તોપણ તે ઘણીજ પડતી હાલતમાં આવી પડીઉં હતું અને તે હાલતમાં છેક બોનાપારટનાં વખત શુધી રહીઉં. એ શાંહનશાહે તેને પાછું સુધારવાની કોશેસ કીધી હતી અને તેવાર પછી તે સારી અવસથામાં રહેલુંછે, અને તેનો ખરચ સરકાર પુરો પાહેછે તથા એ ખાતાં ઉપર એક પરધાંનની સતા ચાલેછે.

એ સંગરહસથાંનનાં પાંચ ભાગ કીધેલાછે. પેહલા ભાગમાં ઝાડ પાંનનો મોટો બાગછે, અને તેમાં ગરમ દેશનાં રોપા ઉગાડવા સારૂ જુદી જુદી જગાઓ બાંધીને તાંહાં બાફની મદદથી જરૂરની ગરમી કાએમ રાખવામાં આવેછે. બીજા ભાગમાં વનસપતીની જાંનવરી અને ધાતુઈ પદારથો ગોઠવેલીછે. તરીજા ભાગમાં સગળી જાતનાં જીવતાં જાંનવરો રાખેલાંછે. ચોથા ભાગમાં કુદરતી તવારીખને લગતું પુસતકખાંનુંછે. પાંચમાં ભાગમાં તરેહ તરેહનાં હથીઆરો, સાંચા, ભઠીઓ તથા વીદીઆ અને હુંનરને લગતી જુદી જુદી બાબદો ઉપર ભાશાંણ કરવાના કારણસર જરૂરનો તથા તેવોજ બીજો સામાન રાખેલોછે. એ ભાશાંણો ફરાનસની જુદી જુદી મદરેસાનાં શીખશાગુરૂઓ કરેછે અને તે વીશે આગળથી ખબર આપીઆમાં આવેછે. એ આખું સંગરહસથાંન ઉભું કરતાં (૧૬૦૦૦૦૦) સોલ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. જારડે ડ પલાંનાં બાગમાં દાખલ થતાં પેહલી જે ઈમારત આપણાં જોવામાં આવેછે તેમા જાંનવરી ચીજોનો સંગરહ કીધેલોછે. તેની જમણી બાજુ ઉપર પુસતકખાંનું તથા ધાતુઈ અને વનસપતીની પદારથોનો સંગરહછે. ડાહાવી બાજુએ આગળ કહીઉંછે, તેમ ગરમ ઘરો અને જીવતાં જાંનવરોનો સંઘરહછે. તેમની વચે વચની જગામાં બંધે બાજુએ લીબુનાં તથા "ચેસનટ" ના ઝાડો રોપેલાંછે. બાગમાં સરવે જાતનાં ઝાડોનાં સંગરહની ગોઠવણ ઘણીજ સારી રીતે કીધેલીછે. તેમની ઉપર જુદા જુદા રંગની તીકીટો મારેલીછે. રાતી તીકીટ

ળાં ઝાહો દવાઈનાં કાંમમાં આવેછે, લીલી તીકીટવાળાં ખાધાનાં કાંમમાં, જાંબુરી તીકીટવાળાં હુંનરનાં કાંમમાં, અને પીલી તીકીટવાળાં સણગારનાં કાંમમાં આવનારાંછે; તથા જે ઝાહો ઉપર કાલી તીકીટો વળગેલીછે તેઓ જેહેરીછે. એ બાગ દરરોજ તરણથીતે પાંચ વાગા શુધી લોકોને સારૂ ઉઘાડો રાખીઆમાં આવેછે. એ બાગમાં બે ટેકડી દીઠામાં આવેછે, તેમાંની એકને મથાળે પીતળનો ઓતેલો તંબુ મારેલોછે અને તેમાં બેઠકો ગોઠવેલીછે. એ જગા ઉપરથી તે બાગનો તથા પારીસનાં કેટલાએક ભાગનો દેખાવ ઘણોજ ખુસતુમાં લાગેછે. બીજી ટેકડી જે પશચમ દશા તરફછે તેની ઉપર સરોવરની જાતનાં ઝાહો રોનક ભરેલી રીતે રોપેલાંછે, અને તેની હેઠલ શીખશાગુરૂઓનાં તથા તાંહાંનાં ઉપરીઓનાં ઘરોછે.

ભાશાંણ કરવાનાં ઓરડામાં ૧૨૦૦ માંણુશો સમાંઈ શકે તેટલી બેઠકોછે, અને વરસે દાહાડે સઘળા મલીને ૧૮૦૦ વીદીઆરથીઓ તાંહાં ભાશાંણો સાંભલવા સારૂ જાએછે. બાગમાંથી વરસે દાહાડે નવથી દસ હજાર કોથલા જુદી જુદી જાતનાં બીઈ તથા સાતથી આઠ હજાર નાંધલા રોપા નીકલેછે, તેમને જુદા જુદા ધંધાદારીઓ ઉપર મોકલીઆમાં આવેછે, કે તેઓ તેનો વધારે ફેલાવો કરી શકે. એ બાગમાં ભાંત ભાંતનાં ૧૨૦૦૦ હજાર રોપાછે અને તે લોકોની ગમતને સારૂ દરરોજ છેક અરધી રાત શુધી ઉઘાડો રાખીઆમાં આવેછે. જેવારે ૧૪ મા લુઈ પાદશાહે વરસેલનાં મેહેલને પોતાનું જાથુકનુ રેહેઠાંણ કીધું, તેવારે તેનાં બાગમાં એક જગોએ જીવતાં જાંનવરોનો સંગરહ કરવાને તેને વીદીઆ હોનરનો ફેલાવો કરનારી મંડળીએ ભલાંમણ કીધાં ઉપરથી, તેણે હેવો એક સંગરહ કરવા માંડીઓ, પણ સને ૧૭૮૯ નાં વરસનાં બળવામાં ઘણા એક જાંનવરો મરી ગયાં અને જે જીવતાં રહેઆં હતાં તેમને ૧૭૯૪ ના સાલમાં આ સંગરહસથાંનમાં લાવી રાખીઆં. હવડાં જે ઠેકાંણે એ જીવતાં પરાંણીઓનો સંગરહછે તે જગા ઘણીજ રમુજ ભરેલી લાગેછે, તથા મુસાફરનાં દીલને ઘણુંજ ખુશી કરેછે. એક જાતનાં જાંનવરો બીજી જાતવાલાં સંગાથે ભેલાઈ નહી જાએ એટલા સારૂ તેમની વચે લોહોડાંનાં સલીઆ આાડા જડી લઈને તેનાં ઉપર લોહોડાંનાં તારની જાલી ગુંથી લીધીછે. જોનાર શખ્સ સઘળી તરફ ફરી શકે તેટલા માંટે ચાલવા સારૂ વચમાં ખાલી જગાઓ પણ રાખેલીછે. એ ગોઠવણથી હરણો, બકરાં, મેહેનડાં, ગાએ, ઢોર, જીરાફ, પખશીઓ, મરઘાં, બતકાં, અને બીજાં પુશકલ જાતનાં જાનવરો એક બીજાથી છુટાં રાખેલાં આપણી નજરે પડેછે. હેની પહોસેમાંજ એક બીજી જગા ઉપર તરેહ તરેહનાં સાંપ, શોસવાટ, ખલેડી, સરડા અને હેવાંજ બીજા ઘણા એક પેટે ચાલનારા જાંનવરોનો સંગરહછે, અને તેઓને કાચનાં પીંજરાંઓમાં રાખેલાંછે. એ જગોને હમેશાં બાફની મદદથી ગરમ રાખેછે, અને એ ઈમાંરતની બારીઓને તારની-જાલીઓ જડી લીધીછે, તેથી આપણને નુકસાન કરીઆ વગર આપણે તેની અંદરનાં જેહેરી જાંનવરોને જોઈ શકીએ છઈએ. તરીજી જગા ઉપર જાત જાતનાં રાંણી મરઘાછે, તેની સાંમને ખચરો તથા ગધેડાં રાંખેલાંછે. વળી વધારે આગળ ચાલતાં એક મકાંન ઉપર ગરૂડ પખ્ખશીઓ, ગીદ, અને પોપટ તથા નુરીઓ આપણી નજરે પડેછે. એ મકાંનને એક છેડે કાચબની જાતનાં સઘળાં જાંનવરો એકઠાં કીધાંછે. તેની સાંમને અમેરીકાનાં હરણોનો સંગરહછે. જમણી બાજુએ જતાં આફરીકા ખંડનો એક જાતનો ઠીંગણાં કદનો, ટુકાં સીંગડાંનો તથા ટુકાં બાલનો બકરો આપણે જોઈએછે. એ જગા છોડીઆ પછી ફાડી ખાનારાં જાંનવરોને જાંહાં રાખેલાંછે તાંહાં આપણે જાઈએછે. એ જગા ઉપર શીંહ, વાઘ, રીંછ, ચીતા, ભુંડ ઈતીઆદી જાંનવરોછે. તેઓમાં બંગાલાનો પણ એક મોટો વાઘછે. હેની દખણ તરફ આફરીકા ખંડનો એક ખુબસુરત વાઘ રાખેલોછે, તેની પછવાડેનાં ભાગમાં એક ડજન મોટાં પાંજરાંઓમાં કુતરાં, વરૂ અને કોહોલાં જોવામાં આવેછે. ફાડી ખાનારાં જાંનવરોની સાંમેની જગા ઉપર "એશીઆ માઈનર" નાં મુલકનો એક મેહેનડોછે. તેનું ઉંન ઘણુંજ બારીક તથા તેની ડુંમ મોટી અને ચરબદારછે. હેવા એક મેહેનડાની ડુંમમાંથી પંદર રતલ ચરબી નીકલેછે. હેની પહોસમાં બીજી

જાતનાં મેહેનડાં, તથા બકરાં રાખીઆમાં આવેછે. તેઓની જમણી બાજુએ વાંદરાઓનું ટોલુંછે. એ જાન વરોથી તમાસગીર લોકોને ઘણીજ ગમત મળેછે. અતરેથી આગળ ચાલીઆકે નરમતીની એક ગાએ તથા એક બળદ આપણાં જોયામાં આવેછે તેમના સીંગડાં ઘણી દાંખલીનાં અને મોટાંછે, અને તેમની પહોસમાં જીરાફ નાંમનાં તરણ જાંનવરછે. હીંઆંથી નીકલીઆ કે બે હીપોપાટેમસ, તથા એક મસત હાથી આપણી નજરે પહેછે. એ જોયા પછી જાંહાં આપણને લઈ જયામાં આવેછે તાંહાં જમીનમાં મોહોટા ખાડા ખોદેલાછે તેઓમાં તરણ કાલા અને એક સફેદ રીંછ રાખેલાછે તેથી પણ જોનારાઓને ઘણી ગમત મળેછે. એ ખાડાની જમણી બાજુએ હીંદુસથાંનનાં હરણો તથા આફરીકાનાં કોહોલાં આપણે જોઈએ છઈએ.

હવે એ સંગરહસથાંનનાં એક બીજા ભાગમાં આપણે જાઈએછે, તાંહાં આદમીનાં તથા બીજી સઘળી જાતનાં જાંનવરોનાં પાંજરાં તથા તેમનાં બદનનાં જુદા જુદા ભાગો જેમકે હાથ, પગ, માંથુ, છાતી, ભેજું એ પરમાંણે ગોઠવેલા આપણાં જોયામાં આવેછે, એ સઘલાં મીણનાં બનાંવેલાંછે પણ તેમની ખુબી એછેકે, તે મીણનાંછે હેવું એકાએક કોઈથી પારખી નથી શકાતું. વળી કેટલીએક ચીજો જેને ખુલ્લી રાખી નહી શકાએ, જેમકે પેટમાહેનાં જુદે જુદે મહીનેનાં બચાં, કેટલાએક માસનાં ભાગ, કેટલાંએક પેટે ચાલનાંરા જાંનવરો, આંતરડાં, માંસ ઈતીઆદી તેમને (આલકોહલ) દારૂનાં અરકમાં બંચાવી રાખેલાંછે.

એટલું જોઈને બાહેર પડીઆ પછી બીજે ઠેકાંણે વળી દુનીઆનાં સઘળી જાતનાં લોકનાં આકારનાં, નકશા, તસવીરો, ઓતેલાં પુતળાં બાર ઓરડાઓમાં ગોઠવેલાં આપણને દેખાએછે. એ સંઘરહથી વીદીઆરથીને જુદી જુદી જાતનાં લોકનાં ચેહેરામાં શું ફરકછે તે સારી પઠે જાંણવાને તથા તેના અભીઆસ કરવાને બની આવેછે. એ જગામાં જુદાં જુદાં દેશના લોકોની માંથાંની ખોપરીઓ તથા આખાં માંથાં પણ રાખેલાંછે. એક કાચની કબટની અંદર "ઈથીઓપીઆ" નાં એક રેહેવાસીને ચીરીને તેનાં બદનની સઘળી નસો ખુલલી દેખડાવેલીછે. એ આખો આકાર મીણનો બનાંવેલાછે. પણ કોઈ એમ સમજેકે હવડાંજ તે આદમીને કાપીને તાજુ મેલેલુંછે, હેવી ખુબીથી તે બનાવેલુંછે. એજ ઓરડામાં એક બાજુએ કબટો ગોઠવેલીછે, તેની અંદર આફરીકા ખંડનાં જુદા જુદા ભાગનાં સીદીઓનાં બદનનાં માંથાથીતે પગ શુધીનાં આખાં પાંજરાં ટાંગેલાંછે. એ મધેની એક કબટમાં મીસર દેશનાં એક મુવેલાં આદમીનું આખું બદન દવાઓની મદદથી જાળવી રાખેલુંછે, જેને "મમી" કરી કેહેછે. એક ઓરડામાં "મંગોલીઅન" લોકનાં બે પીતલનાં ઘણાં જ વખાંણવા લાએક તથા ખુબસુરત બાહાવલાં ગોઠવેલાંછે. ઉપર જણાવેલી કબટમાં એક અસલની ફરેનચ ઓરતનું બદન જમીનમાં સેંકડો વરસ પડી રહેઆથી પથર જેવું થાઈ ગએલું મળીઉ હતું તે મેલેલુંછે. ઉંટ, હરણ, સાંબર, ખચર, ઘોડા, જીરાફ, ગેંનડા, હાથી ઈતીઆદી એમનાં પાંજરાં પણ આ જગાએ રાખેલાંછે.

એ સંઘરહસથાંનનાં એક બીજા ભાગમાં માંણશોનાં તથા જાંનવરોનાં હાડકાં, જુદા જુદા ભાગ અને પાંજરા ગોઠવેલાંછે. વળી બીજી ગંમ એક મગરમછનાં તથા "કાચેલાટ" જાતનાં ૫૬ ફુટ લાંબા એક મોટાં જાંનવર તથા બીજા દરીઆઈ જાંનવરોનાં પાંજરાનો જમાંવ કીધોછે. આ સંગરહની પાશેનાં ઓરડામાં દુનીઆનાં સઘલા ભાગમાં રેહનાંરા આદમીઓના પાંજરાછે, તેમાં વેંહતીઆં આદમીઓ પણછે. એ જોયા પછી બીજા બાર ઓરડા આવેછે, તેમાં જાત જાતનાં પખશીઓનાં, માછલીઓનાં અને પેટે ચાલનાંરા જાંનવરોના જુદા જુદા ભાગ તથા માંણશનાં બદનનાં નમુનાં ગોઠવેલાછે. પેહેલા ઓરડામાં તરેહવાર જાતના જાંનવરોનાં માંથાની ખોપરીઓછે. બીજા ઓરડામાં દરએક જાતનાં માંથાંનો એક એક ભાગ છુટો કરીને દેખડાવેલોછે. તરીજા ઓરડામાં ધાવતા જાનવરોનાં પગથી તે માંથા શુધીનાં તદંન આખાં પાંજરાછે. એજ ઓરડામાં વાંદરા તથા આદમીઓનાં પાંજરા સામા સામી મેલેલાછે. "આસટરીચ" નામનાં મોટાં પખશીનાં શરીરના દરએક ભાગ છુટા પાડી એક કાચની કબટમાં ગોઠવેલાછે. ચોથા ઓરડામાં સઘલી જાતનાં પખશીઓનાં, અ

ને પાંચમાં તથા છઠામાં મગર, માહી, કાચબાં અને પેટે ચાલનારા જાંનવરોનાં પાંજરાછે. સાતમાં ઓરડામાં મરઘીનાં પીલાંનાં પેટાખાંનાંનાં મીણનાં નમુનાંછે. આઠમાં ઓરડામાં એક આદમીનુ ઓટી કાહાડેલું બાહાવલુંછે અને તેમાંની રગોને કુદરતી રંગ આપેલોછે. નવમાં ઓરડામાં એક કાચની કબટમાં મીણનાં બનાવેલાં બાલકોનાં આંતરડાંછે. દસમાં ઓરડામાં આદમીઓનાં દીલમાં લોહી કહી કહી રગોની મારફતે ફરેછે તે બતાવીઉંછે. અગીઆરમાં ઓરડામાં મીણમાં પરચુરંન જાંનવરોનાં નમુનાંછે અને બારમાં ઓરડામાં નાંમીચા શખસોનાં માંથાની ખોપરીઓ અથવા તેઓનાં ઓટેલાં માંથાંછે.

એ ભાગ છોડીને આગલ ચાલીઆથી એક ઓરડામાં પેસતાંજ બુફાં ફીલસુફનુ સંગેમરમરનુ બાહવલું આપણે જોઈએછે, તે ઓરડામાં અંદર ગયા પછી કાચબા, માંછલીઓ, પાંણીમાં રેહેનાંરા પખશીઓ, સાંપ અને હેવાંજ બીજાં જાંનવરોનો જમાંવ કીધેલોછે. કેટલાંએક દવાઓની મદદથી સુકવી રાખેલાંછે, અને બાકીનાંઓને દારૂનાં અરકમાં રાખીઆંછે. જે નમુનાં ઘણાં મોટાછે તેમને સીલીંગ ઉપરથી ટાંગેલાછે. એ સંઘરહનાં તરીજા ઓરડામાં પેટે ચાલનારાં જુદી જુદી જાતનાં બે હજાર જાંનવરો એકઠાં કીધેલાંછે. જાત જાતનાં કીડા અને હેવાંજ બીજાં નાંધલાં જાંનવરોને દારૂનાં અરકમાં રાખેલાંછે. પાંચમાં ઓરડામાં એક જાતનાં વાંદરા રાખેલાછે. વળી એક ઓરડામાં ઈઉરોપ ખંડનાં સઘળી જાતનાં દસ હજાર પખશીઓનો સંગરહ કીધેલોછે. એ ઓરડામાં કુદરતી વીદીઆનાં વખણાએલા અભેઆસીઓનાં તરણ બાવલાં ગોઠવેલાંછે. બે હજાર પાંચશો જાતની મલી પાંચ હજાર માછલીઓનો એ ઠેકાંણે સંગરહછે. આખા સંગરહમાં જેટલા નમુનાંછે તે સઘળાની ગણતરી બે લાખની થાએ અને તે સઘળા ઘણાં તારીફ લાએક રીતે ગોઠવેલાંછે. વાદરાંથીતે છેક માંણસ સુધી ચહડતા દરજા પરમાંણે એક એક જાનવર ઘણુજ તારીફ લાએક રીતે ગોઠવેલુંછે. એથી કરીને આપણને એકજ વખતે આખી દુનીઆની જીવજંતી પેદાશ જોવાને બની આવેછે અને હાવાં સંગરહસથાંનનાં ફાએદા વીશે વધારે બોલવાની કશી અગત નથી, કાંએજે વાંચનાંર પોતાંની મેલે તે સમજશે.

ધાતુઈ તથા જમીનમાંથી ખોદી કાહડેલી બીજી ચીજોનો સંગરહ બે માલની એક છુટી ઈમારત ઉપર કીધેલોછે; તેની લંબાઈ ૫૪૦ ફુટ, પોહલાઈ ૪૦ ફુટ અને ઉંચાઈ ૩૦ ફુટનીછે. એ સંગરહનાં તરણ મોટા ભાગ કીધેલાછે, અને વચલા ભાગમાં ભુરચ તથા ગણીત શાસતર, એ બંને વીદીઆનાં પુતળાં મેલેલાંછે. મોટાં દીવાંનખાંનાંની વચમાં નાંમીચા કુવીઅર ફીલસુફનું સંગેમરમરનું પુતળું મેલેલુંછે અને તેની સાંમણે ઘણીજ કીમતી સંગેમરમરની બનાંવેલી ટેબલો ગોઠવેલીછે. એ દીવાંનખાંનાંને છેડેની દીવાલો ઉપર ઘણાજ ખુબસુરત ચીતારો પાડેલાછે, તેમાં કેટલાએક બળતા પાહાડોનાંછે. કાચની કબટોમાં અને ખાંનાંઓમાં ભાંત ભાંતનાં પથરો હેવી રીતે ગોઠવેલાછે કે તેમને એક એક પછી તપાસવાને એ વીદીઆનાં અભીઆસીને સેહેલ પડેછે. એ સંગરહમાં છેક કોલસા થીતે પેહલાં પાંણીનાં હીરા સુધીનાં સઘળી જાતનાં રંગ બેરંગ પથરો એકઠા કીધેલાછે. ધાતુમાં લોહડાંની ઉપધાતુથી તે સોનાં સુધીની સઘળી જાતીઓછે. એક સોનાંનો લાહો નજદીક પચાશ તોલાનો તાંહાંછે. આ જગામાં સઘળા મળીને ૬૦૦૦૦ નમુનાંછે અને તેની પછવાડે લગભગ (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. એ જગા ઉપર જાંનવરોના પથર થાઈ ગએલા જુદા જુદા ભાગો ઇઆ તેમનાં આખાં સરીર પણ જોયામાં આવેછે.

એ ભાગ છોડીઆ પછી આપણે એક બીજા ઓરડામાં આવીએછે, તાંહાં ઝાડપાંનનાં મોટા વીદીઆરથી "જુશીઓ" નું સંગેમરમરમાં કોતરી કાહડેલું પુતળું મેલેલુંછે. આસપાસની દીવાલો ઉપર તાડ, માહાર, ખજુરી, કેળ, અને હેવીજ જાતનાં બીજાં ઝાડો જેમનાં પાતરાં કેળનાં પાતરાંની મીસાલ આડાં ચીરાઈ શકેછે તેમનાં ચીતારો પાડેલાછે. દીવાલોની અંદર કાચની કબટો જડી લીધેલીછે તેમાં સઘળી જાતનાં લાકડાંના નમુનાં તથા તેમની ઉપરની છાલ તથા મુલીઆં ગોઠવેલાંછે. જાત જાતનાં ઘણાંએક ઉઆં ફળો દારૂનાં

અરકમાં જાળવી રાખેલાંછે. કેટલીએક જાતનાં ઝાડપાંન મીણનાં બનાવી રાખેલાંછે, તેઓ માંહેલાં ઘણાં એક આસટરીઆનાં શાંહનશાહએ તથા ફરાનસનાં પાદશાહ દસમાં ચારલસે બખશેસ આપેલાંછે. બાહેરનાં દેશોનાં ફળ પણ મીણમાં બનાવી રાખેલાંછે. જુદી જુદી જાતનાં વસાંણા પણ બાટલીઓ તથા શીશીઓમાં ભરી રાખેલાંછે. ઘણાં વરસો શુધી જમીનમાં દટાઈ રહેઆથી પથર થાઈ ગએલાં ઝાહોનાં નમુનાં પણ અંતરે જોયામાં આવેછે. સુકવી રાખેલા રોપાની સંખીઆ (૩૫૦૦૦૦) તરંણ લાખ પચાસ હજારનીછે તથા જુદી જુદી જાતનાં લાકડાં, અનાંજ, અને ફળની સંખીઆ (૪૫૦૦૦) પીસતાલીસ હજારનીછે. એ સંગરહનાં ઓરડાનાં એક નાંકાં ઉપર ૨૧ ફુટ ઘેરાવાની એક જાતનાં લાકડાંની એક ટેબલછે, અને તેની ઉપરનુ પાટીઉ એક આખા કટકાનુંછે. એ પાટીઆં ઉપર જે રેખા દેખાએછે તે ઉપરથી માંલુમ પહેછે કે જે ઝાડમાંથી તે કાપી કાહાહેલું હશે તે ઝાડનું થડ ઘેરાવામાં ઓછામાં ઓછું ૪૨ ફુટ હશે. માળ ઉપરના ઓરડાઓ જાંહાં તમાંશગીર લોકને જવાનો હોકમ નથી તાંહાં એક મોટું પુસતકખાંનુછે તેમાં પચાસ હજાર જુદી જુદી જાતનાં રોપાઓનાં નાંમ તથા બયાંન લખેલાંછે. એ જગા ઉપર અંતરે ઝાડ પાંનની વીદીઆનાં અભીઆશીઓન્ જાએછે.

એ સંગરહસથાંનને લગતાં પુસતકખાંનાંમાં કુદરતી તવારીખ ઉપર ઘણાં પુસતકોછે. એ ઠેકાંણે ઝાડ પાંનનાં મોટા વીદીઆરથીઓએ બનાવેલાં પુસતકોની તેમનાં હાથની લખેલી નકલો, તથા ઝાહોનાં ફળ, ફુલ તથા પાતરાંઓનાં ઘણાંજ વખાંણવા લાએક હરણનાં ચાંમડાં ઉપર ચીતારેલા નકસા જોયાથી આપણને ઘણો આનંદ ઉપજેછે. હેવા નકસા પાડવાનું કાંમ ૧૬૩૫ માં શરૂ થાયું હતું અને હવડાં શુધીમાં ૬૦૦૦ નકસા તઈઆંરછે. આખાં પુસતકખાંનાંમાં ૩૦ હજાર પુસતકો તથા ૧૫ હજાર ચોપાંનીઆંછે. આ મોટાં સંગરહસથાંનનાં જુદા જુદા ભાગ જુદી જુદી વીદીઆનાં શીખસાગુરૂઓનાં હસતકમાં આપેલાછે અને તેઓ તેમની પછવાડે સારી રીતે મેહેનત લેઈને હમેસ તેમને સુધારેછે.

પારીસમાં જાહેર તથા ખાંનગી પુસતકખાંનાંઓની કશી ખુટ નથી. દરએક મેહેલ તથા દરએક મોટાં સરકારી ખાતાં તથા દરએક સંગરહસથાંન સાથે કીમતી પુસતકખાંનાંછે, એટલુંજ નહી, પણ પરજાનાં ફાએદાને સારૂ બીજાં ઘણાંએક જાહેર પુસતકખાંનાંછે અને તે મધે હજારો કીતાબોછે. વીદીઆ તથા એલમનો ફેલાવો કરનારી પારીસમાં મુખીઅ મંડળીઓ તરીસછે અને ઈઉરોપનાં બીજાં શેહેરો મધેની હેવી મંડળીઓમાં તેઓ પેહલે વાંધેનો દરજજો ધરાવેછે. જે કાંઇ નવી સોધ થાએછે, તે ઉપર તે મંડળીઓનો વીચાર ઘણો અગતનો ગણાએછે, અને હાલ જમાનાની નવી સોધમાં પારીસ પોતાંનો સરખો હીસ્સો આપેછે.

પારીસ મધેનું પાદશાહી પુસતકખાંનું જેને "બાઇબ્લીઓથકે ઈમપીરીઅલ" કરી નાંમ આપેલુંછે તે ખચીત જોયા વગર કોઇબી મુસાફરે પારીસ છોડવું નહીં. ફરાનસ દેશમાં ખરીસટી ધરમ ફેલાયો તારથી તે છેક સેંટ લુઈનાં વખત શુધી કોઈ જાહેર પુસતકખાંનું એ દેશમાં નહી હતું. કેટલાંએક ફકત ધરમનાં તથા થોડાંએક લાટીન તથા ગરીક પુસતકો દુરવેશોની કોઇ કોઇ ધરમશાલાઓમાં જોવાંમાં આવતાં હતાં. એ સઘળી ચોપડીઓ હાથથી લખેલી હતી, તેની ઉપલા સેંટ લુઇએ વધારે નકલો કરાવીને બીજી વધારે ધરમશાલાઓમાં વેહેંચાવી હતી. જાંન પાદશાહાના વખતમાં પેહેલું પાદશાહી પુસતકખાંનું ઉભું થયું; પણ તેમાં દસ અથવા બારથી વધારે પુસતકો નહી હતાં. તેની પછીનાં પાદશાહા પાંચમાં ચારલસે તરેહવાર બાબદોનાં નવા તરજુમાં તથા નકલો કરાવીને એ પુસતકખાંનાંમાં વધારો કીધો, અને વીદીઆનાં અભીઆસીઓને એ ઠેકાંણે આવીને પોતાનો અભીઆસ કરવાને બની આવે એટલા સારૂ તાંહાં હમેસ એક રૂપાંનો દીવો બાળીઆમાં આવતો હતો. છઠા ચારલસનાં વખતમાં એમાંની ઘણીએક ચોપડીઓ વીખરાઈ ગઈ, અને બાકીની ડીઉક આફ બેડફરડે ૫૦૦ રૂપીએ વેચાતી લઈને ઈંગલંડ મોકલી; પણ જારે જાંન અને ચારલસ એ બે શાહજાદાઓ ઈંગલંડ ગયા, તેવારે તેઓએ ઉપલી માંહેલી ઘણીએક તથા બીજી ચોપડીઓ ખરીદ કરી ફ

રાનસ લાવી બે પુસતકખાંનાં સ્થાપીઆં, પછી આઠમા ચારલસે ૧૪૯૫ ના સાલમાં નેપલસ ફતેહ કીધાથી જે પુસતકો લાવીઓ હતો, તે તાંહાં મેલીને તેમાં વધારો કીધો. ૧૪૯૬ માં બારમાં લુઈએ તે બંધેને એક કરી નાંખીઆં. પછી બીજા હેનરીએ એવો એક ધારો પસાર કીધોકે, જે કોઈ કાંઈ ચોપડી છપાવે, તેની એક નકલ એ પુસતકખાનાંને ભેટ કરે. વળી કાથેરાઇન ડી મેડીસી રાંણી ફલારેનસમાંથી કેટલાંએક જુનાં લેખનાં ચાંદ તથા હાથનાં લખેલાં પુસતકો લાવી હતી, તે સઘળું તેણીએ પાદશાહી પુસતક ખાંનાને ભેટ કીધું. તેરમાં લુઈએ એ પુસતકખાંનું ઘણુ વધારીઉં, અને તેનાં વખતમાં તાંહાં ૧૬૭૪૬ ચોપડીઓ એકઠી થઈ હતી. સોલમાં લુઈએ વલી એ કરતાં પણ તેમાં વધારો કીધો, અને તાંહાં લોકોને વાંચવા આવવાની છુટ આપી. એ પાદશાહના મરણની વેળાએ તાંહાં ૭૦ હજાર જુદાં જુદાં પુસતકો હતાં, તે પાછળથી વધીને એક લાખ થયાં હતાં. એવા બીજા ઘણાએક ફેરફાર થયા પછી સને ૧૮૫૨ માં એ પુસતકખાંનાંને "બીબલી ઓથકે ઈમપીરીઅલ" એવું નાંમ આપીઉં. છપાએલી તથા હાથની લખેલી ચોપડીઓ, જુંના લેખો, ચાંદ, પથરોની તથા તરાંબાની તખતીઓ અને એ વગરે બીજું ખરીદ કરવા સારૂ દર વરસે એ પુસતકખાંનાંને સરકારની તરફથી એક મોટી રકંમ મળેછે. હાલમાં એ પુસતકખાંનાંમાં સગળી મળીને (૧૩૦૦૦૦૦) તેર લાખ ચોપડીઓછે.

એ પુસતકખાંનાંની લંબાઈ ૫૪૦ ફુટ તથા પોહળાઈ ૧૩૦ ફુટછે, અને તેની આસપાસનો ચોક સરવે મળીને સઘળો વીસતાર ૨૮૪૦૦ ચોરસવારછે. એનો મોટો ચોક ૩૦૦ ફુટ લાંબો અને ૯૦ ફુટ પોહોળોછે. તેને છેડે એક નાંહાનો બાગછે તથા તાંહાં એક ખુબસુરત ફુંઆરો ઉડેછે.

એ પુસતકખાનાંનાં છ ભાગ કીધેલાછે. પેહલાંમાં છાપેલાં પુસતકો, બીજામાં હાથનાં લખેલાં પુસતકો, તરીજાંમાં જુનાં લેખનાં ચાંદ તથા જુંનું જહવેરાત, ચોથામાં કોતરેલી તખતીઓ, પાંચમાંમાં નકશા તથા દુનીઆંનાં અને આકાશનાં ગોળા અને છઠામાં જુનાં લેખનાં સંગેમરમરનાં પથરોછે.

છાપેલી ચોપડીઓનાં માળ ઉપર દાખલ થતાં અસલનાં પથરમાં કોતરેલા એક ઈઉનાંની ચીતારનો સેહરાણ નજરે પડેછે. પેહેલા ઓરડામાં વાલટેર ફીલસુફનાં પુતળાંનો પલાસટરમાં લીધેલો નમુનોછે. બીજામાં મીસર દેશના "પીરામીડ" નાં તથા બીજી ઘણીએક વસતુઓનાં નમુનાંછે. તરીજામાં અસલી ચોપડીઓની સણગાર ભરેલી જીલદનાં નમુનાંછે. છાપવાનો હુંનર શરૂ થયો તારથી તે હવડાં સુધી તેમાં જે રફતે રફતે ફેરફાર થતો ગયો, તે સઘળી જાતનાં છાપવાનાં નમુનાં તરીકે એક ઠેકાંણે કેટલીએક ચોપડીઓ મેલેલીછે, અને તેમાં એક ચોપડી ફરેનચ ભાશામાં લાકડાંનાં છાપથી છાપેલી તથા રંગીન ચીતરો સુધાંનીછે. ગીઆલરી ઉપર આવતાં કનતાંનથી લાવેલા મટોડીના બે ચીનાઈ મીનારા જે ચઉદમાં લુઈને ભેટ દાખલ મળીઆ હતા, તે નજરે પડેછે. વળી એક બીજી કાંસાંની મોટી તખતી જોવામાં આવેછે, તેની ઉપર ફરાનસ દેશનાં વખણાએલા વીદવાંનોની તસવીરો કોતરેલીછે તથા બીજાં કેટલાંએક બાહાવલાં તાંહાં મેલેલાંછે.

એ ભાગ છોડીઆ પછી બીજે ઓરડામાં આવીએછે, તાંહાં અસલી લેખોનાં ચાંદ તથા શીકા દેખાએછે. સઘળા મળીને તાંહાં (૧૫૦૦૦૦) એક લાખ, પચાસ હજાર શીકા તથા ચાંદછે અને તેઓ વળી ઘણાંજ નવાઈ જેવાછે. રોમન શીકા ખચીત વખાંણવા જોગછે. અંદર દાખલ થતાં ડાબી બાજુએ એક કાચની કબાટની અંદર બે રૂપાંની કોતરેલી ઢાલછે, તે રોહોન નાંમની નદીમાંથી મલી હતી, તે વીશે જણાવીઆમાં આવીછેકે, એ રોમનાં સરદાર સીપીઓની ઢાલછે, અને બીજી કારથેજનાં પેહલવાંન હાનીબાલનીછે. વળી હાથીદાંતમાં કેટલાએક પાદરીઓની તથા હીંદુસથાંનનાં સેતરંજ રમનારાઓની નકશી કોતરેલીછે અને બાબીલોનથી લાવેલો એક ઈંડાંશેકા આકારનો મોટો પથરનો લખોટોછે તેની ઉપર ખીલારોકા હરૂફો કોતરેલાછે, તે સઘળું જોઈને આપણને ઘણોજ આનંદ ઉપજેછે. બીજી અગીઆર કાચની કબાટોમાં પથરનાં તક

ટા તથા મોહોરોમાં કીધેલી આગલા તથા હવડાંનાં વખતની ઘણી બારીક કોતરણીનાં નમુનાં રાખેલાછે. ટાર લોનીઆનાં શાહજાદાએ લુઈ ફીલીપને ભેટ કીધેલી બે "એટરશકંન" બરણીઓ પેહેલી કબટની બંધે બાજુએ મે લેલીછે. એજ ઓરડાની અંદર ચઉદમાં તથા હઢારમાં લુઈની માંથાંથીતે પગ શુધીની બે મોટી તસવીરો મેલે લીછે, તેથી તાંહાંનો દેખાવ ખુબસુરત લાગેછે. આ ઓરડાની સાંમેનાં બે નાંહનાં ઓરડામાં આગળા વખ તનાં બાહવલાં, કોતરકાંમ, ચીનાંઈ સામાન, બરથાલેમીઉનું બાહવલું, તથા આગળા જમાંનાને લગતી બાબદો ની કેટલીએક ચોપડીઓ દીઠામાં આવેછે.

આ ઠેકાંણેથી નીકલીઆ પછી ડાબી બાજુએ એક બીજો ઓરડોછે, જાંહાં હાથનાં લખેલાં પુસતકોનો મોટો સંગરહ કીધેલોછે. એ પુસતકો બે તબકે ગોઠવેલાંછે અને પેહેલા તબકા ઉપર સરવે કોઈને ફરવાનો હુ કુંમછે. એ ઠેકાંણે (૧૨૫૦૦૦) એક લાખ પચીસ હજાર, ગરીક, લાટીન, ફરેનચ અને પુરવ દેસની ભાશા ઓના પુસતકોછે, અને (૩૦૦૦૦) તીસ હજાર પુસતકો ફક્ત ફરેનચ તવારીખને લગતાંછે. એ પુસતકોનાં કોઠાનાંજ ચોવીસ દફતર થયાંછે. પેહેલા ઓરડામાં જમણા હાથ ઉપર એક કબટછે તેમાં અસલનાં વખત ની ઘણીજ કીમતી જીલદો નજર આવેછે, અને તેઓ ઉપર હાથીદાંતની કોતરણીથી તથા ઉંચા જહવેરોથી સ ણગાર કીધેલોછે. હાથનાં લખેલાં પુસતકોનાં આ સંગરહમાં એક ઓરડો વીદીઆનાં અભીઆસીઓને સારૂ એલાહેદો રાખેલોછે. એક એકને લગતી ચીઆલીસ ફુટ લાંબી તથા ૨૨ ફુટ પોહળી ગીઆલરી ઉપર કેટલાં એક ઘણાંજ કીમતી પુસતકોછે. એક ટેબલની ઉપર પટીઆં ઉપર લાટીન ભાશામાં લખેલું છઠી સદીને લગ તું એક પુસતક, ગાલીલીઓને હાથની લખેલી ચોપડીઓ, પાદશાહ ચોથા હેનરીએ "ગાબરીએલ ડી એસત રીસ" ઉપર લખેલાં કાગજ, તથા વાછરડાનાં ચાંમડાં ઉપર લખેલાં તરણ ચીઆર પાદશાહઓનાં ધરમ પુસત કો મેલેલાંછે. એ શીવાએ ઇરાંની, હીંદુસથાની, ચીનાંઈ, અરબી, ઇથીઓપીઅન, જેપાનીસ, આરમીનીઅ ન, સાયામીસ અને એ વીગરે બીજી જુબાંનોમાં લખેલાં પુસતકો પણછે. ઇસવી સને ૭૮૧ નાં સાલની તવારીખનુ ચીનાંઈ તથા સીરીઆક ભાશામાં લખેલું પુસતક જે ૧૫૨૮ માં કંનતાંનથી હાથ લાગું હતું, તે પ ણ તાંહાં રાખેલુંછે; અને એ શીવાએ ઘણાએક પાદશાહઓની તથા વીદવાંનોની જીંદગીનાં તેમનાં પોતાનાં હા થનાં લખેલાં એહવાલોનાં પુસતકો પણ તાંહાં આપણાં જોવામાં આવેછે.

એ ભાગ છોડીને જાંહાં નકશા તથા પુરૂથવીના ગોળા ગોઠવેલાછે તાંહાં આપણે જાઈએછે. એ ઠે કાંણે (૩૦૦૦૦૦) તરણ લાખ નકશા, તથા જુદાં જુદાં દેશોનાં દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. ફક્ત પારીસ શેહરનાંજ તરેહવાર દેખાવોનાં ૫૬ મોટાં દફતર તાંહાંછે.

એ જગો ઉપરથી નીકલીઆ પછી આપણે વાંચવાનાં ઓરડામાં જઈએછે. તાંહાં સઘળી વીદીઆનાં અભીઆસીઓ મરદ તથા ઓરતો એકઠાં મલેછે. ઓરડાની વચમાં ટેબલો ગોઠવેલીછે, અને તાંહાંનો દેખા વ ઘણોજ ગંભીર, ચુપ અને પસંદ પડતો લાગેછે. તાંહાં કોઈને મોંહોડેથી બોલવાનો હુકંમ નથી. જે ચો પડી જોઈતી હોએ તેનું, તથા તે ચોપડી માંગનારનું નાંમ, તથા જાંહાં તે બેઠેલો હોએ તે વીશે એક કાગજ નાં કટકા ઉપર લખીને તે પુસતકખાંનાંનાં એક ઉપરીને મોકલીઆથી તેને ચોપડી તરત મળેછે. પુસતકખાં નાંમાંથી કીતાબો બાહેર લઈ જવાનો હુકંમ નથી, પંણ જે વીદીઆરથીઓ સારી આબરૂને વાસતે પરખીઆ ત થાએલા હોએ તેઓનેજ ઘરમાં અભીઆસ કરવા સારૂ ચોપડીઓ બાહેર લઈ જવાની પરવાંનગી મ ળેછે. વાંચવાનાં ઓરડાની પાસેનાં એક ઓરડામાં વેનીસમાં બનાવેલા પુરથવીનાં બે મોટા ગોળા મેલેલાછે. એ ગોળા ચઉદમાં લુઈને ભેટ થાએલા હતા. તે તરાંબાનાં બનાવેલાછે અને ઘેરાવામાં નજદીક ૩૬ ફુટછે.

અતરેથી નીકલીઆ પછી જે ઓરડામાં તરાંબાની પલેટો ઉપરથી છાપેલી તસવીરોની ચોપડીઓછે તાંહાં આપણે આવીએછે. એ ઠેકાંણે ૯૬૦૦ દફતરોછે અને તેઓમાં સઘળી મળીને (૧૩૦૦૦૦૦) તેર લાખ છાપેલી

તસવીરોછે. આગળ એ પુસતકો એક અંધારા ઓરડામાં હતાં પણ હવડાં તેમને એક મોટી ગીઆલરીમાં મેલીઆંછે, તે ગીઆલરીને આઠ કાચની બારીઓછે. એ ઓરડામાં છ મોટી બેવડા ટલાવની રેખલો ગોઠવેલીછે. વીદ્યારથીઓ તાંહાં સોમ, બુધ, બરેસપત, અને સનીવારે અભીઆસ કરવા સારૂ જાએછે, બાકીનાં મંગલ અને સુકરવારનાં બે દીવસ લોકોને જોવા સારૂ એ ઓરડો ઉંઘાડો મેલીઆમાં આવેછે. એ સઘળા ચીતારોમાં (૯૦૦૦૦) નેવું હજાર પરખીઆત આદમીઓની તસવીરોછે, અને બાકીની ખુબસુરત પખશીઓની તથા રોપાઓની, ફુલ અને ફળોની અને તેવીજ સારી બાબદોની કેતાબોની હાર લાગેલીછે. ફરાનસની તવારીખને લગતી તસવીરોની હાલ ૧૩૫ ચોપડીઓછે, અને તેઓમાં હવડાં બીજે વધારો કરી તેની સંખીઆ ૧૫૦ સુધી વધારવાનીછે.

છેલો ભાગ કે જાંહાં અસલી લેખોનો સંગરહછે, તાંહાં મીસર, હીંદુસથાંન, રોમ અને બીજા દેશોનાં જુનાં લેખ જોવામાં આવેછે. કારથેજથી લાવેલા કોતરકાંમનાં બાર પથરો તાંહાં જોવામાં આવેછે. એ વીગરે બીજાં પથરમાં કોતરેલાં પુતળાં, મુરતીઓ, બંદગીની જગાઓ એવું ઘણું દીઠામાં આવેછે. †

---

† અમારા પારસી વાંચનારાઓ ઉપલાં પુસતકખાનાંનો હેવાલ વાંચી કદાચ અચરત થશે કે, અમોએ આ પુસતકખાંનાં મધેનાં જરતોશની ધરમનાં પુસતક વીશે કશો ખોલાસો કીધો નથી, પણ તે વીશે હમોએ "બરીટીશ મીઊઝીઅમ" નાં હેવાલમાં કેટલુંએક લખેલુંછે તે ઉપરથી તેઓની ઈછછા પુરી પડશે.

ટા તથા મોહોરોમાં કીધેલી આગલા તથા હવડાંનાં વખતની ઘણી બારીક કોતરણીનાં નમુનાં રાખેલાછે. ટાર લોનીઆનાં શાહજાદાએ લુઈ ફીલીપને ભેટ કીધેલી બે "એટરશકંન" બરણીઓ પેહેલી કબટની બંધે બાજુએ મે લેલીછે. એજ ઓરડાની અંદર ચઉદમાં તથા હઢારમાં લુઈની માંથાંથીતે પગ શુધીની બે મોટી તસવીરો મેલે લીછે, તેથી તાંહાંનો દેખાવ ખુબસુરત લાગેછે. આ ઓરડાની સાંમેનાં બે નાંહનાં ઓરડામાં આગળા વખ તનાં બાહવલાં, કોતરકાંમ, ચીનાંઈ સામાન, બરથાલેમીઉનું બાહવલું, તથા આગળા જમાંનાને લગતી બાબદો ની કેટલીએક ચોપડીઓ દીઠામાં આવેછે.

આ ઠેકાંણેથી નીકલીઆ પછી ડાબી બાજુએ એક બીજો ઓરડોછે, જાંહાં હાથનાં લખેલાં પુસતકોનો મોટો સંગરહ કીધેલોછે. એ પુસતકો બે તબકે ગોઠવેલાંછે અને પેહેલા તબકા ઉપર સરવે કોઈને ફરવાનો હુ કુંમછે. એ ઠેકાંણે (૧૨૫૦૦૦) એક લાખ પચીસ હજાર, ગરીક, લાટીન, ફરેનચ અને પુરવ દેસની ભાશા ઓના પુસતકોછે, અને (૩૦૦૦૦) તીસ હજાર પુસતકો ફકત ફરેનચ તવારીખને લગતાંછે. એ પુસતકોનાં કોઠાનાંજ ચોવીસ દફતર થયાંછે. પેહેલા ઓરડામાં જમણા હાથ ઉપર એક કબટછે તેમાં અસલનાં વખત ની ઘણીજ કીમતી જીલદો નજર આવેછે, અને તેઓ ઉપર હાથીદાંતની કોતરણીથી તથા ઉંચા જોહવેરોથી સ ણગાર કીધેલોછે. હાથનાં લખેલાં પુસતકોનાં આ સંગરહમાં એક ઓરડો વીદીઆનાં અભીઆસીઓને સારૂ એલાહેદો રાખેલોછે. એક એકને લગતી ચીઆલીસ ફુટ લાંબી તથા ૨૨ ફુટ પોહળી ગીઆલરી ઉપર કેટલાં એક ઘણાંજ કીમતી પુસતકોછે. એક ટેબલની ઉપર પટીઆં ઉપર લાટીન ભાશામાં લખેલું છઠી સદીને લગ તું એક પુસતક, ગાલીલીઓને હાથની લખેલી ચોપડીઓ, પાદશાહ ચોથા હેનરીએ "ગાબરીએલ ડી એસત રીસ" ઉપર લખેલાં કાગજ, તથા વાછરડાનાં ચાંમડાં ઉપર લખેલાં તરણ ચીઆર પાદશાહઓનાં ધરમ પુસત કો મેલેલાંછે. એ શીવાએ ઈરાંની, હીંદુસથાની, ચીનાંઈ, અરબી, ઈથીઓપીઅન, જેપાનીસ, આરમીનીઅ ન, સાયામીસ અને એ વીગરે બીજી જુબાંનોમાં લખેલાં પુસતકો પણછે. ઈસવી સને ૭૮૧ નાં સાલની તવારીખનુ ચીનાંઈ તથા સીરીઆક ભાશામાં લખેલું પુસતક જે ૧૫૨૮ માં કંનતાંનથી હાથ લાગું હતું, તે પ ણ તાંહાં રાખેલુંછે, અને એ શીવાએ ઘણાએક પાદશાહઓની તથા વીદવાંનોની જીંદગીનાં તેમનાં પોતાનાં હા થનાં લખેલાં એહવાલોનાં પુસતકો પણ તાંહાં આપણાં જોવામાં આવેછે.

એ ભાગ છોડીને જાંહાં નકશા તથા પુરથવીના ગોળા ગોઠવેલાછે તાંહાં આપણે જાઈએછે. એ ઠે કાંણે (૩૦૦૦૦૦) તરણ લાખ નકશા, તથા જુદાં જુદાં દેશોનાં દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. ફકત પારીસ શેહરનાંજ તરેહવાર દેખાવોનાં ૫૬ મોટાં દફતર તાંહાંછે.

એ જગો ઉપરથી નીકલીઆ પછી આપણે વાંચવાનાં ઓરડામાં જઈએછે. તાંહાં સઘળી વીદીઆનાં અભીઆસીઓ મરદ તથા ઓરતો એકઠાં મલેછે. ઓરડાની વચમાં ટેબલો ગોઠવેલીછે, અને તાંહાંનો દેખા વ ઘણોજ ગંભીર, ચુપ અને પસંદ પડતો લાગેછે. તાંહાં કોઈને મોહોડેથી બોલવાનો હુકંમ નથી. જે ચો પડી જોઈતી હોએ તેનું, તથા તે ચોપડી માંગનારનું નાંમ, તથા જાંહાં તે બેઠેલો હોએ તે વીશે એક કાગજ નાં કટકા ઉપર લખીને તે પુસતકખાંનાંનાં એક ઉપરીને મોકલીઆથી તેને ચોપડી તરત મળેછે. પુસતકખાં નાંમાંથી કીતાબો બાહેર લઈ જવાનો હુકંમ નથી, પણ જે વીદીઆરથીઓ સારી આબરૂને વાસતે પરખીઆ ત થાએલા હોએ તેઓનેજ ઘરમાં અભીઆસ કરવા સારૂ ચોપડીઓ બાહેર લઈ જવાની પરવાંનગી મ ળેછે. વાંચવાનાં ઓરડાની પાસેનાં એક ઓરડામાં વેનીસમાં બનાંવેલા પુરથવીનાં બે મોટા ગોળા મેલેલાછે. એ ગોળા ચઉદમાં લુઈને ભેટ થાએલા હતા. તે તરાંબાનાં બનાંવેલાછે અને ઘેરાવામાં નજદીક ૩૬ ફુટછે.

અતરેથી નીકલીઆ પછી જે ઓરડામાં તરાંબાની પલેટો ઉપરથી છાપેલી તસવીરોની ચોપડીઓછે તાંહાં આપણે આવીએછે. એ ઠેકાંણે ૯૬૦૦ દફતરોછે અને તેઓમાં સઘળી મળીને (૧૩૦૦૦૦૦) તેર લાખ છાપેલી

બતલાવનારાછે. બારણાના એક ફરકા ઉપર કરાઈસટની માંને દલગીરીમાં મોહડાં ઉપર બુરખા સાથે પાહેલી છે. દેવાલની ઉપર જે થાંબા આવેલાછે તેની ઉપર કરાઈસટનાં બાર ચેલાના પુતળાંછે. એ ઉપરાંત બાઈબલ મધેનાં ઘણાએક બનાવોનાં બયાનમાં તરેહવાર ચીતારો આ દેવળની ઈમારતનાં બાહેરનાં ભાગમાં પાડીઆમાં આવીઆછે. એક ઠેકાંણે "જોડીઆક" ની બાર નીશાંનો તથા બારે મહીનાની ખેતીનાં કાંમની નીશાંનો પાડેલીછે. બીજી જગોએ આદમીની જીંદગી ૭ ભાગમાં વેહેચી જુવાંનીથી તે બુઢાપો આવે તાંહાં શુધીનાં ચીતારો પાડેલાછે. જે બીનાં સહમજવાને વાસતે આ ચીતારો પાડેલાછે, તે બીનાં ધીઆનમાં લીધાથી જારે આપણને તેમની મતલબ સહમજ પહેછે, તારે આપણને ઘણીએક ખુશાલી ઉતપંન થાએછે.

તરણ બારણાંની ઉપર જે પેહેલો માળ આવીઓછે તાંહાં એક ગીઆલરી કાહડીઆમાં આવીછે અને તે ગીઆલરી ઉપર કરાઈસટની માંનાં વડવાઓ, જુડાનાં ૧૨ પાદશાહનાં પુતળાંછે. એ ગીઆલરી પછી જે બીજી ગીઆલરી આવેછે, તાંહાં મેરીનું ઘણુંજ ખુબસુરત અને મોટું પુતળુંછે અને તેની આસપાસ બે ફરેસતા હાથમાં રોશનીનાં ઝુંમર લેઈને ઉભેલાછે અને તેઓની જમણી અને ડાબી બાજુએ આડમ તથા ઈવનાં પુતળાંછે. એ દેવળની અંદર એક ઘણોજ મોટો ઘાંટછે, તેનું વજંન ૩૨૦૦૦ રતલછે, અને તેની હથોડીનું વજંન ૯૭૬ રતલછે. એ દેવળની અંદર જે ઘડીઆલછે તે પણ ઘણી કરાંમતનુંછે. તેમાં ચાલતા વખતની ટકોરી ઘાંટની મારફતે વજાડીઆમાં આવેછે. દીવાંનખાંનાંની અંદર ઘણુંજ ઉમદા કોતરકાંમ તથા ઘણાજ નાંદર ચીતારોછે. બારીઓ કાચની અને ઘણીજ ખુબસુરતછે, અને તેમાં ધરંમ આચારીઓ તથા બીજાઓનાં રંગીન ચીતારો પાડેલાછે. એ દેવળ મધેના મોટા દીવાનખાંનાંની અંદર ૧૨૦ જબરદસત થાંબાછે, અને તેને ફરતી ગીઆલરી, ૨૯૭ થાંબલાની ઉપર આધાર રાખેછે. તેની જમીન સંગેમરમરનીછે અને આસપાસની દીવાલ ઉપર ઘણાએક કીમતી ચીતારોછે. ગાઍણુની પેટી ઘણીજ મોટી અને કીમતીછે, તેની ઉંચાઈ ૪૫ ફુટછે, પોહોળાઈ ૩૬ ફુટછે અને તેમાં ૩૪૮૪ નલીઓછે. જે ભાગને "કોએર" કરી કેહેછે, તે ઘણોજ ખુબસુરતછે. તાંહાંની બારીઓમાં પારીસના ૨૪ "આરચબીશપો" ની રંગીન કાચની સબીછે. એ ઓરડામાં ઓકના લાકડાંની કબરોછે તે મધે "રોમન કેથેલીક" લોકો પોતાનાં ધરમની કીરીઆમાં જે ઓજારો વાપરેછે તે છે. એ ઓજારો ઘણાજ કીમતીછે, કેટલાએકની ઉપર સુનાંનો ઘોરછે, તથા કીમતી જહવેરાત જડેલુંછે. નેપોલીઅનને માંથે જારે તાજ મેલવામાં આવીઉં હતું, તે વેળાએ નવમાં પાયસ પોપે કસબી અને જડાવ તથા જહવેરાતનો જે પોશાક પેહેરીઓ હતો તે પણ અતરેછે. એબાદતગાહની જગો પણ ઘણીજ સણગારેલીછે.

પાંનથીઅન નાંમનું દેવળ પણ ઘણુંજ મોટુંછે. તેની અંદર ૧૩૦ અને બાહેર ૧૨૮ મલીને જુમલે ૨૫૮ થાંબાછે. તેની જુમલે ઉંચાઈ ૨૬૮ ફુટછે, અને તેનો ઘુંબજ જે ઘણો મોટોછે તાંહાં પોંહોંચવાને વાસતે ૪૭૫ ફાંડીઆ ચહડવાં પડેછે. ઘુંબજની ઉપર જે ગોળોછે તેની ઉપર સોનેરી ઘોર ચહડાવેલોછે. આ દેવળમાં અંદર દાખલ થયા આગમચ જે મોટો ઓટલો આવેછે તેની ઉપર ૧૮ ફુટનાં ઘેરાવાના મોટાં થાંબાછે અને તે થાંબાંની ઉપર ઓટલાનાં માંથા ઉપર તરીકોણ આકારમાં જે દીવાલછે તેહની ઉપર કોતરી કાહડેલાં ઘણાજ સુંદર ચીતારોછે. ફરાનસનાં મુલકની આસપાસ તેનાં દેલાવર પેહેલવાંનો ઉભેલાછે, અને તેઓને ફરાનસ આબરૂ અને ઈનાંમ બખશેછે. ફરાનસનાં પુતળાંની જમતી બાજુએ માલેશરબ, મીરાબો, વાલટેર, રાશો, લાફેટ, કારનટ, મોનજ, માંનુએલ અને ડેવીડની સબીઓછે, અને ડાબી બાજુએ દેશનાં લસકરનાં સીપાહીઓ પાડેલાછે, અને તેમાં નેપોલીઅનને સઉથી આગેવાંન પાડેલોછે. ફરાનસનાં પગ આગળ તવારીખ તથા છુટાપણુ મોટાં અને દેલાવર આદમીઓનાં નાંમો નોધેછે તથા તેઓને ઈનાંમ આપવાને વાસતે ફુલનાં હારો ગુંથેછે. દરવાજાની ઉપર કોતરેળાં જે ચીતારોછે તે અકલ, વીદીઆ, હુનર, ઈનસાફ અને

પ્રકરણ ૮ મું

દેવળો—ધરંમખાતાં.

દેવળો—નોટરડાંમનું દેવળ—પાંનથીઅનનું દેવળ. દવાખાંનાં—ઘરડા મરદ તથા ઓરતોને રેહવાને વાસ્તે કરેલાં ધરંમખાતાં—હરાંમ ઇલતથી જનમેલાં તથા નાંવારેસ બાળકોની પરવરસી કરવાનાં ધરંમખાતાં—ગરીબ તથા અશકત તથા માંદગી ભોગવનારા લોકોનાં બાળકો તથા નાંવારેસ બાળકોની પરવરસી કરવાનાં ધરંમખાતાં—ગરીબોને નાંણાની મદદ કરનારી મંડળી—ગરીબોને નાંણાની મદદ કરનારાં તથા ખોરાકની વસતુ તથા દવા આપવાનાં ધરંમખાતાં. આંધળા તથા બેહરા લોકો તથા બાળકોની પરવરસી કરવાનાં તથા કેલવણી આપવાનાં ધરંમખાતાં—હેવાં એક ખાતાંનો ટુક હેવાલ. "હોટેલ ડી ઇનવાલીડ" એટલે અશકત થાએલા સીપાહીઓની પરવરસી કરવાનું ધરંમ ખાતું.

વાંચનાર જલદીથી પોતાનાં મનમાં વીચાર કરશે કે, જે દેશના મેહેલો, બાગો, સંગરહસથાંનો, સરકારી ઇમારતો આવી બુલંદ અને ભપકાદારછે, તે દેશનાં એબાદતખાંનાં એટલે દેવળો કેવાં હશે ? સરવે કોઈને પોતાનો ધરંમ પીઆરોછે, અને તેઓ પોતાનાં એબાદતખાંનાંઓને જેમ બને તેમ સોભઈતાં તથા રોનકદાર બાંધવાને ઇછેછે, તે સાથે ફરેનચ લોકોનાં જેવા હુંનર અને કારીગરીવાળા લોકો પોતાનાં દેવળો કેવાં ઉતમ બાંધણીનાં બાંધતા હશે, તેનો વીચાર કરવાને સેહેલથી બની આવેછે. પારીસમાં ઘણાંએક દેવળછે, અને તે સઘળાં સારાં સણગારનાંછે, પણ તેમાં અગત કરીને આસરે ૧૨ દેવળો ઘણાંજ મોટાં અને નાંદરબાંધણીનાંછે, અને સરવેની ઉપર "નોટરડાંમ" તથા "પાંનથીઅન" નાં દેવળો સરદારી ભોગવેછે. નોટરડાંમનું દેવળ ૮૦૦ વરશનું પુરાતમછે. તેનો પાયો ઇસવી સને ૧૦૦૦ માં નખાયો હતો, પણ આજ દીને જે આકારમાં આ ઇમારતછે તે અસલની ઉપર વારેઘડીએ વધારેલી તથા ફેરફાર કીધેલીછે. એ દેવળ ક્રાસનાં આકારમાં બાંધેલુંછે, તેની ઉપર એક માળછે, અને તે માળની બે બાજુએ મોટા મીનારા બાંધેલાછે. એ દેવળની કુલ લંબાઈ ૩૯૦ ફુટછે, વચમાનાં દીવાંનખાંનાંની પોહળાઈ ૧૪૪ ફુટછે, ભોંએતળીએથી સીલીંગની ઉંચાઈ ૧૦૨ ફુટછે, મીનારાઓની ઉંચાઈ ૨૦૪ ફુટછે, છાપરૂં જે ચેસનટ ટીમબરનાં લાકડાંનું બનાવેલુંછે તે ૩૫૬ ફુટ લાંબુંછે, અને સીલીંગથી તેની ઉંચાઈ ૩૬ ફુટછે. એ ઇમારતનો પાયો જમીનથી ૧૮ ફુટ ઉંડો નાખવામાં આવીઓછે. તરણ મોટાં બારણાં કે જેનો ઉપરનો આકાર કમાંનનાં જેવોછે, તેમાંથી એ દેવળ મધે જઈ શકાએછે. એ બારણાની વચમાં મોટા ચોરસ થાંમોછે, અને તેની આસપાસ ફરેસતા તથા જોગીઓનાં ચીતારછે. એ ચીતારો વીશે કાંઈએક લંબાણથી બયાંન કરવું જરૂરછે. વચોવચમાંનાં ચીતારમાં કેયાંમતને દીને ફરેસતાઓ સીસોટી વજાડેછે, અને તેથી સઘળી કબરો ઉઘડેછે અને મરણ પાંમેલાઓ જીવતા થાએછે. બીજે ઠેકાંણે આ જીવતાં થાએલાં લોકોમાંથી ભુંડા અને નેક આદમીઓ જુદાં પડેછે અને લોકોની સાંમે ક્રાઇસટને તખત ઉપર બેસાડેલોછે, અને તેની પાસે તેની માં તથા સેંટ જાંન અને ફરેસતાઓ હાથમાં "ક્રાસ" લઈને ઉભેલાછે. બારીઓનાં ઉપલા ભાગ ઉપર મોસીસ તથા ઓરાંનનાં પુતળાંછે, અને ભુંડા આદમીઓને શેહતાંન દોજખમાં લઈ જાએછે તેમને ક્રાઇસટ પોતાના પગ તળે ચાંપેછે. બારણાંઓની આસપાસ જે દીવાલછે તેની ઉપર કોતરેલાં ૨૪ ચીતારોછે, તેમાં બાર નેકી બતલાવનારા અને બાર બદી જ

નાંવારેસ હોએ તેઓને પણ ઉપલાં ધરંમખાતાંઓમાં દાખલ કરીઆમાં આવેછે. ફરાનસમાં સઘળાં મળી હાવાં ખાતાં ૧૫૨ છે. વળી જે માંબાપો આજારી હોએ અને પોતાની માંદગીનાં વખત શુધી પોતાનાં બાળકોની બરદાસત નહી લઈ શકે, તેટલી મુદત શુધી તે બાળકોને રાખવાને વાસતે જુદાં ધરંમખાતાંછે. વલી ગરીબ લોકોને દીવસને વખતે પોતાનાં ધંધા તથા મજુરીને લીધે રોકાવું પડે, તેઓનાં બાળકોને દીવસનો વખત રાખવાને વાસતે પણ કેટલાંએક ધરંમખાતાંછે. સવારનાં તે બાળકોને તાંહાં મેલીને, સાંહાંજનાં પાછાં લઈ જયામાં આવેછે.

વળી ગરીબ લોકો જેઓ પોતાનાં ઘરમાં રેહે પણ પુરતી રીતે પોતાનુ ગુજરાંણ કરી શકતા નહી હોએ, તેઓને નાંણાની મદદ કરવાને વાસતે કેટલીએક મંડળીઓ ઉભી થાએલીછે, અને એ કારણસર જે પુંજી થઇછે તેને વધારવાને વાસતે લોકો ઘણી મેહનત લીએછે. તવંગર અસતરીઓ પોતાનાં હાથની કારીગરીઓની વસતુઓ લીલાંઉ કરી વેચાવેછે, અને તેની જે ઉપજ થાએછે તે ઉપલી પુંજીમાં આપેછે. એ પુંજી વધારવાને વાસતે તરેહવાર ઈઉકતીથી શોરતીઓ પણ કાહાડીઆમાં આવેછે.

પારીસ શેહેરનાં બાર ભાગ કીધાછે, તે દરએક ભાગમાં ગરીબ લોકોનાં ગુજરાંણને સારૂ નાંણાની મદદ કરવાની તથા ખોરાકની વસતુઓ તથા મુફત દવા અને સલાહ આપવાનાં ખાતાંછે, તેઓને સરકારની તરફથી પણ ઘણી સારી મદદછે. સઘળાં મલીને ફરાનસમાં હેવાં ખાતાં લગભગ તરણ હજારછે અને તેની વરસ દાહડાની આએપત (૨૭૦૦૦૦૦) સતાવીસ લાખ રૂપીઆની થાએછે અને ખરચ (૧૮૦૦૦૦૦) અહાર લાખ રૂપીઆનો થાએછે. વળી કેટલાંએક ધરંમખાતાં જે ગરીબ અસતરીઓ હમેલવાળી હોએ તેઓને મદદ કરવાનાંછે, તેમની પુંજીમાં લોકોની તરફથી વારેવાર વધારો થાએછે. હાલનાં શાંહનશાહાની રાંણીએ પોતાનાં લગંનની વેળાએ એ ધરંમખાતાંમા ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆ બખશેસ આપીઆ હતા.

મરદ તથા અોરત, છોકરા તથા છોકરી, જેઓ આંધળાં તથા બેહરાં હોએ, તેઓને વાસતે પણ ધરંમખાતાંછે, અને તાંહાં તે માંદા ભાએગનાં લોકોની ઘણીજ સારી બરદાસત લીધામાં આવેછે. જેઓ બેહરાં તથા આંધળાં હોએ, તેઓને અચરત સરીખી રીતે કેળવણી આપીઆમાં આવેછે, તથા ઉદીઓગ કરવાને સીખાડીઆમાં આવેછે. હાવી કીસમનાં ધરંમખાતાંઓનુ વીગતવાર બયાંન ઈંગલંડનાં ભાગમાં આપીઆમાં આવનારછે, તેથી આ જગાએ તેમ કરવાનુ મોકુફ કરીએછે, કાંએજે ફરાનસ તથા ઈંગલંડના આ ધરંમખાતાં ઘણાં ખરાં એકજ કાએદાથી ચાલેછે, તોપણ આંધળાં બાળકોની એક નીશાલ વીશે હીઆં થોડુંએક લખીએછે. જે ખાતાંનુ બયાંન નીચે આવેછે તેની ઈમારત અને તેને લગતો બાગ જુમલે ૪૦૦૦ ચોરસ ફુટ જગા રોકે છે, અને તે ઈમારત બાંધવા પછવાહે (૭૦૦૦૦૦) સાત લાખ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. આંધળા મરદોને બરશ બનાંવવાનું તથા વણવાનુ તથા ટોપલી બનાંવવાનું કામ શીખવીઆમાં આવેછે. જેઓ આંધળા હોએ છે, તેઓના ગાએણ ઉપર ઘણો શોક હોએછે, તે ઉપરથી તે બાબદમાં તેઓ ઘણી માહેતગારી મેલવેછે, અને ઘણાએક જોતાં તથા સાંભલતા ગાણારાઓનાં કરતાં હાવાં ખાતાં મધેના આંધળાંઓ ઘણુજ વધારે સારૂં વજાડી તથા ગાઇ જાંણેછે. તેમનાં સીખવનારા પણ આંધળાજ હોએછે. એ આંધળાઓએ પોતાનાં ખાતાંમાં એક છાપાખાંનુ સથાપીઉંછે, અને તાંહાં છપાતી ચોપડીઓ શીહાઈથી છપાતી નથી પણ અણીદાર ટીબાંથી કાગલની ઉપર દસકત ઉકાડીઆમાં આવેછે, કે જે ઉઠાવ ઉપર તેઓ પોતાનો હાથ લગાડી પારખી શકે કે આ દસકત કહેઓ છે. એ છાપાખાંનાંમાં છાપનારા તથા ટીબાં જોડનારાઓ સઘળા આંધળાજ હોએછે. વળી તે સાથે દરએક જણ પાસે પોતાનાં હાથનાં નખ અથવા કોઈ અણીદાર વસતુથી કાગલ ઉપર ઉઠાવ કરેલા દસકતની ચોપડી હોએછે. આ પરમાંણે લખવાની રીત શોધી કાહડવાનું માંન તે ખાતાંના શીખસાગુરૂ મોશીઓ હુઈ બરેલને ઘટેછે. એ ધણી આંધળો જનમીઓ હતો અને તેજ હાલતમાં મરણ પાંમીઓ હતો. હશા

સ્વદેશ હીતકારીપણું બતાવેછે. એ દેવળની રોનક પણ નોટરડામનાં જેવી ઉંચી અને ખુબસુરતછે. ગુંમબ જનાં ટેકાવને વાસતે જે થાંબોછે, તેની ઉપર સને ૧૮૩૦ નાં સાલનાં બળવામાં જેઓ મરણ પાંમીઆ હ તા, તેઓનાં સોનેરી રંગમાં નાંમ કોતરેલાંછે. એ ગુંમબજનાં સીલીંગનો અંદરનો ભાગ ૩૭૨૧ ચોરસ ફુટ છે, અને તે એવોતો ચતુરાઇથી રંગીને સણગારીઆમાં આવીઓછે કે, જે ધણીએ એ કાંમ કીધું હતું તેને તેનાં મેહેનતનાં બદલામાં પચાસ હજાર રૂપીઆ તથા ઉમરાવનો એલકાબ મલીઓ હતો. અંદરની જમી ન અવાર નવાર પથર અને સંગેમરમરની બનાવેલીછે, પણ ગુંબજની નીચેની જમીન સઘળી સંગેમરમ રનાં પથરનીછે. એબાદતગાહની જગા ઉપર ઘણોજ કીમતી સણગાર કીધેલોછે. એ દેવળની નીચે એક મો ટું ભોએરૂંછે તેમાં કેટલાએક નાંમીચા શખ્સોની કબરોછે. આ તથા પારીસનાં બીજાં દેવળોમાં કોઇ ધરંમની કીરીઆ થાતી હોએછે, તારે ઈમારતની બુલંદી સાથે કીરીઆનાં દબદબાથી અજબ તરાંહનો દેખાવ થઈ રેહે છે. પાદરીઓ પોતાનાં ચલકતા અને કસબી પોશાકો પેહરીને તાંહાં હાજર થાએછે, અને તેઓની સાથે ઉત રતી પદવીનાં બીજા પાદરીઓ તથા કેટળાએક શખ્સોનુ ટોળું હોએછે. તેઓ કીરીઆ કરતી વેળાએ આખાં દેવળમાં ફરેછે અને મોટે અવાજે ભણેછે તથા ગાએછે, તે વખતે જોનાંરનાં મંન ઉપર એક અજબ તરાંહની અસર થાએછે.

બીજાં મોટાં દેવળોછે તેમનુ બયાંન કરવાતું મોકુફ કરીએ છઇએ અને ફરેનચનાં ધરંમ ખા તાંનો કેટલોએક હેવાલ આપીએછે. સખાવત તથા ધરંમ કરવામાં ફરેનચની સરકાર તથા ફરેનચ લોકો કો ઈબી રીતે બીજા દેશના લોકો કરતાં ઓછા નથી. ફરાનસમાં આપણે એકજ તરાંહનાં ધરમખાતાં જોતા ન થી. પણ આદમી જાતનાં દુખનુ નીવારણ કરનાંરાં ભાંત ભાંતનાં ધરમખાતાંછે. પરજાને દવા તથા સારી સ લાહ આપવાને કાબેલ વઈદોનાં ઉપરીપણામાં ગણતરી વગરનાં દવાખાંનાંછે. એ દવાખાંનાં વીશે લંબાણથી બ યાંન કરવાની અગત દીસતી નથી, એટલું કેહવાને બસછે, કે પારીસનાં દરએક જીલ્લામાં જેઓને જરૂર હો એ તેઓને મુફત દવા તથા સલાહ મલેછે, તથા જેઓ દવાખાંનાંમાં રાખવા જોગ હોએ તેઓને તાંહાં ઉતારો પણ મલેછે.

પારીસમાં એક બીજી જાતનાં ધરમખાતાંછે તેમને "હાસપીસીસ" કરી કેહવામાં આવેછે, તેઓની મ તલબ ઘણી સારીછે. એ ખાતાંઓમાં ઘરડા મરદ તથા ઓરતોની ઘણી સાહવજત લીધામાં આવેછે. હેવાં એક ખાતાંમાં ૮૧૫ ઘોલીઆછે, તેથી તેટલાં માંણસો તાંહાં સમાઇ શકેછે. સાહઠ વરસની અંદરની વએનાં આદમીને તાંહાં દાખલ કરીઆમાં આવતું નથી. આ ધરંમખાતાંમાં જેઓ પેહલાં દાખલ થાએછે, તેઓ પા સેથી એક રકંમ લીધામાં આવેછે, પણ પછી કાંઇ લીધામાં આવતું નથી. વધુમાં વધુ એક છુટાં જોડાં પાસેથી રૂપીઆ એક હજાર લીધામાં આવેછે.

"ફાંઉંડલીંગ હાસપીટાલ," એટલેજે જે બાળકો હરાંમ ઈલતથી જનમીઆં હોએ અને તેઓને તેમ નાં માંબાપો રાખી નહી શકે, તેવાં બાલકોની પરવરસી કરવાનાં ધરમખાતાંછે. હાવાં ધરમખાતાં સઘળા મો ટાં શેહેરોમાં અગત કરીને રાખવાં જરૂરછે, કાંમેજે તેથી ઘણાએક પરાંણોનો બંચાવ થાએછે. વળી જે બાળ કોનુ તેમનાં માંબાપોથી પાળંણ નહી થાઈ શકતું હોએ તેઓની પરવરસી કરીને ઉધારવાને વાસતે પણ ઘણાં એક ધરંમખાતાંછે. જોકે હીંઆ સઘળી રીતની સારી ગોઠવણછે, તોપણ આ વાત ચોકસછે કે બાળકોની ઉપર તેમનાં માંબાપના જેટલો પીઆર બીજા કોઇને કધી હોતો નથી, માટે જેઓ ગરીબાઈને લીધે પોતાનાં બાળકોને ધરંમખાતાંમાં મોકલવા માંગેછે, તેમને નાંણાની કાંઈએક મદદ આપી પોતાનાંજ ઘરમાં રાખવાની ઉલટ આપેછે, અને તેથી ઘણાએક ગરીબ માંબાપોને પોતાનાં વાહલાં બાળકોને પોતાની નજર અને પોતાની મેહનતથી ઉધારવાને બની આવેછે, તેથી આ ધરંમખી સારો કેહવાએછે. જે બાળકો વગર માંબાપનાં અને

લામાં તેટલું નાણું આપીઆમાં આવેછે; જેઓનાં પગ લડાઇમાં જખમ ખાધાથી કપાઇ ગયા હોએછે, તેઓને જોડાને બદલે નાણું આપીઆમાં આવેછે. એ પરમાણેની સરકારની સખાવતથી તાંહાંનાં સીપાહીઓ ઘણાજ સુખી હાલતમાંછે. અલબતાં એથી ફરીને સરકારનેજ ફાએદોછે, કાંએજે જે સરકારમાં પોતાનાં જુનાં અને વફાદાર ચાકરોની પાછલા દાહાડામાં આ પરમાણે બરદાસત અને માહાવજત લીધામાં આવેછે, તે સરકારની ચાકરી ઘણી દીઆનતદારીથી અને હીંમતથી કરવાને તે ચાકરો કદી ખલલ કરે નહી.

પણ આ બુઢા અને નાંતવાંન સીપાહીઓને અતરે ખાવાનું, પેહરવાનું, તથા સુવાનું મલેછે, એટલુંજ નહી, પણ જેઓને પુસતકો તથા વરતમાન પતરો વાંચવાની શકતી તથા શોક હોએછે, તેઓને વાસતે એ ખાતાંની સાથે ૧૭૦૦૦ ચોપડીઓનું એક પુસતકખાતું પણછે. તેઓએ પોતાનો જનમ સીપાહીગરીમાં અને લડાઇમાં કાહાડેલો હોએછે, તેથી તેમની ગમતને વાસતે આ ખાતાંનાં ઘણાએક ઓરડામાં નાંમીચી લડાઇઓનાં તથા કીલ્લાઓનાં ચીતાર તથા નાંમીચા અમલદારોની સબીઓછે. જેમ પાદશાહી મેહલોની આસપાસ બાગ હોએછે, તેમ બુઢા તથા નાંતવાંન સીપાહીઓને ફરવા હરવાને સારૂ ૧૪૪૦ ફુટ લાંબો અને ૭૨૦ ફુટ પોહોળો બાગ બનાવેલોછે, અને તે બાગની અંદર કેટલાએક નાંમીચા અમલદારોનાં પુતળાંછે. આ ઉપરાંત પારીસમાં બીજાં ઘણાએક નાંમીચા અને વખાંણવા જોગ ધરંમખાતાંછે, પણ તે સઘળાનું બયાંન હીંઆં થાઇ શકતું નથી. એ ખાતાંઓની સઘળી ગોઠવણ ફરાનસનાં મોટા રાજને લાએકનીછે. હાલનો શાહાંનશાહ હેવાં ખાતાંઓનો લાભ જેમ બને તેમ વધતા લોકોને પોંહોચે તેમ કરવામાં તથા પોતાંની ગરીબ રઇએતને દુખમાંથી ટાળવાનાં એલાજ કરવામાં હંમેશાં ઇનતેજારછે.

બ કરવામાં પણ તેઓમાંનાં ઘણાએક ઘણીજ ચાલાકી બતાવેછે. એ ખાતાંમાં જેઓ કેળવણી લીએછે તેઓ ની દર મહીનાંનાં સણવારને દીને પરીખશા લીધામાં આવેછે, તાંહાં પારકા શખસોને ચીઠીથી દાખલ કરી આમાં આવેછે, અને તેઓનો અભીઆશ જારે આપણે જોઇએ તારે આપણને અચરતી ઉપજેછે, કે જે ઓ કાને બેહરા અને આંખે આંધળાછે, તેઓ આટલી માહેતગારી કેમ મેલવી શકેછે, અને શીખવવાની રીત અને શીખસા ગુરૂઓની તરખીઅત ઉપર આફરીન કરીઆ વગર આપણાથી રેહવાતું નથી. હવે એક બીજાં નાંમીચાં ધરમખાતાંનો હેવાલ આપી આ બાબદ બંધ કરીએછે, અને ઉપર જે કાંઈ હમોએ લખીછે તે જાંણીઆથી વાંચનારાઓ ફરેનચોની સખાવત વીશે ઉંચુ મત ધરાવીઆ વગર રેહેશે નહી.

ફરાનસનાં લોકો પોતાની હીંમત અને દેલાવરી વીશે વખણાએલાછે. તેઓ સીપાહીગરીનો ધંધો ઘણોજ માંન ભરેલો સંહમજેછે, અને સરકારની તરફથી બીજી રઈએતનાં કરતાં કેટલીએક બાબદોમાં વધારે હક પણ ધરાવેછે. સીપાહીઓનાં ખપની ગાંમમાં કોઈ વસતુનો ભાવ વધતો હોએ, તોપણ સરકારની તરફથી તેઓને તે વસતુ કીફાએતથી પોંહોચતી કરીઆમાં આવેછે. જાંહાંશુધી તે સીપાહીઓ ચાકરી કરવાને શકતીવાંન હોએ, તાંહાંસુધી તેમને ફાએદા મલેછે એટલુંજ નહી, પણ જેઓ પોતાનાં દેશની ચાકરીમાં અશકત થયા હોએ, તેઓને સારી હાલતમાં રાખવાને તથા તેઓની બરદાસત કરવાને જે ગોઠવણ કરવામાં આવીછે, તે ખરેખર વખાંણવા જોગછે. પારીસમાં "હોટેલ ડી ઈનવાલીડ" નાંમની મેહેલ જેવી ૬૧૨ ફુટ લાંબી અને ચાર માળની ઘણી સરસ બાંધણીની એક મોટી ઈમારતછે, તાંહાં સરકારને ખરચે અશકત શીપાહીઓને રાખીઆમાં આવેછે. એ ઈમારતનાં મથાળાં ઉપર એક મોટો ગુંબજ કાહાડીઆમાં આવીઓછે, અને તે ગુંબજની ઉપર એક મોટો થાંભોછે, અને તેની ઉપર પુરથવીનાં આકારનો ગોળ દડો અને "કરાસ" છે. જમીનથી તે "કરાશ" ની ઉંચાઈ ૩૨૩ ફુટછે.

આ ખાતાં ઉપર લડાઈ ખાતાંનાં પરધાંનનો હુકંમ ચાલેછે, અને તેનાં સઘળા કારોબાર ઉપર ઉપરી પણ રાખવાને કીજે કેટલાએક લસકરી અમલદારોની સભા ઠેરવેલીછે. જે સીપાહીઓએ સરકારની ચાકરીમાં ૩૦ વરસ ગુજારીઆં હોએછે, ઈઆ લડાઈમાં થએલા જખમથી અશકત થયા હોએ, તેઓને આ ખાતાંનો લાભ આપીઆમાં આવેછે. ગયાં વરસમાં તેમાં કેટલાએક અમલદારો સુધાં ૩૩૦૦ આદમી હતાં, પણ ૫૦૦૦, આદમી સગવડથી સમાઈ શકે એટલી તાંહાં જગોછે. તેમને રેહવાનું, ખાવાનું, તથા પેહરવાનું સઘળું તાંહાંજ મલેછે. આ મોટું ટોલું એક વખતે ખાઈ શકે નહી તેથી તરણ ભાગ કરી તેમને વારાફરતી જમાડવામાં આવેછે. એવોનું ભોજંન ઘણુ સુતરૂં અને સારૂં હોએછે. નાંસતા ઉપર સીપાહીઓને રોટલી, સેરવો, ગાએનું ગોસત તથા ભાજી તરકારી, અને સાંહાંજનાં ખાંણા ઉપર રોટલી, બકરાંનુ ગોસત, બેદાં અને ભાજી તરકારી, તથા દર સુકરવારે પનીર આપીઆમાં આવેછે. ગોસતનો લવાજમ દરએક આદમીનો ૦।. રતલનોછે, અને દરએક ખાંણાની વખતે તેઓને એક મોટું ટંબલર ભરીને દારૂ મલેછે. અમલદારો અને સીપાહીઓનાં ખાંણા વચે જાહજો ફરક નથી, ઘણીખરી ચીજો બંધેને વાસતે એકજ રીતેની હોએછે, માતરે અમલદારોને વધારે વાંણી મલેછે. દરએક આદમીને જુદો ટોલીઓ અને બીછાંનું તથા તેનાં કપડાં મેલવાને વાસતે જુદી કબટ આપીછે. તેઓ પોતાની સુવાની જગો ઘણી સાફ રાખેછે. જેઓ આ ધરંમખાતું જોવા જાએછે, તેઓને એવી ભળાંમણ કરવામાં આવેછે કે જે વખત તે સીપાહીઓનો ખાવાનો વખત હોએ તે વખતે જવું, કાંએજે તેઓની ટેબલ ઉપર કેવું સારૂં અને સુતરૂં ખાંણુ મેલીઆમાં આવેછે, તથા તે બુઢા અને નાતવાંનોની કેવી બરદાસત થાએછે તથા સઘળાઓ કેવા સલુકાઈ અને આદરમાંનથી ભોજંન લેછે, તે જોવાને બની આવે. ખાંણુ ખાવાનાં મોટા ઓરડા તરણછે અને દરએક ઓરડાની લંબાઈ ૧૫૦ ફુટ અને પોહોલાઈ ૨૪ ફુટછે. જેઓ ગોસત નહી ખાતા હોએ અથવા દારૂ નહી પીતા હોએ, તેઓને તેનાં બદ

કર લીધામાં આવેછે તે નીચે જણાવેલા કાએદા પરમાણે હોએછે. જેઓ વરસ દાહડે ૯૯ રૂપીઆ
। તે રકંમથી ઓછાં ભાડાંનાં ઘરમાં રેહેતા હોએ, તેઓની પાસેથી કશું લીધામાં આવતું નથી. ૧૦૦
૯૯ રૂપીઆનાં ભાડાંનાં ઘરમાં જેઓ રેહતા હોએ, તેઓની પાસેથી તે ભાડાંની રકમ ઉપર સેંહેકડે ત
કા લીધામાં આવછે; ૨૦૦ થી ૩૯૯ રૂપીઆનાં ભાડાં ઉપર સેંહકડે પાંચ ટકા; ૪૦૦ થી તે ૫૯૯
ાના ભાડાં ઉપર સાત ટકા; અને ૬૦૦ રૂપીઆ અથવા તેથી વધતાં ભાડાં ઉપર સેંહકડે નવ ટકા લી
આવેછે.

ઉપર જણાવેલાં વરસમાં કુલ ખરચ (૨૫૮૮૦૦૮૬) બે કરોડ અઠાવંન લાખ, હેંસી હજાર, છીઆ
ૂપીઆ થયો હતો. એ ખરચની વીગત જાંણવા જોગછે. સરકારનાં કરજનાં વીઆજનાં (૪૮૬૨૫૯૭)
ાલીસ લાખ, બાસટ હજાર, પાંચશો સતાંનુ રૂપીઆ; આએપત વસુલ કરવાનાં તથા આદમીઓનાં પગાર
૧૪૮૧૪૯૨) ચઉદ લાખ, એકીઆસી હજાર, ચારશો બાંનુ રૂપીઆ; કેળવણી ખાતાંનાં (૫૯૩૬૮૭) પાં
ાખ, તાંનુ હજાર, છશો સીતીઆસી રૂપીઆ; દેવળો પછવાડે (૩૯૫૧૬) ઓગનચીઆલીસ હજાર, પાં
સોલ રૂપીઆ; લશકરી ખાતાંનાં (૨૮૬૭૨૮) બે લાખ, છીઆસી હજાર સાતશો અઠાવીસ રૂપીઆ;
ર ઈમારતોની મરાંમતનાં (૧૬૭૭૭૩૧) સોલ લાખ, સીતેતેર હજાર, સાતશો એકતીસ રૂપીઆ; દવા
ાથા બીજાં ધરમખાતાંઓનાં (૨૫૯૧૨૬૦) પચીસ લાખ, એકાંનુ હજાર, બશો સાહાઠ રૂપીઆ; પુસતક
નાં, ફરવાની જગાઓ, અને હુંનરનાં કાંમો પછવાડે (૧૧૮૮૮૮) એક લાખ, અહાર, હજાર, આઠશો ઈ
ાસી રૂપીઆ; જાહેર તેહવારોનાં (૩૬૧૧૩૨) તરણ લાખ, એકસટ હજાર, એકશો બતરીસ રૂપીઆ; પો
સ ખાતાંનાં (૩૮૫૧૭૨૯) આરતીસ લાખ, એકાવંન હજાર સાતશો ઓગનતીસ રૂપીઆ; અને નવાં જા
કાંમોનાં (૫૨૭૦૮૪૨) બાવન લાખ; સીતેર હજાર, આહશો બેંતાલીસ રૂપીઆ થયા હતા.

પારીસની "ચેમબર આવ કાંમરસે" સને ૧૮૫૧ નાં વરસમાં જે પુછપરછ તથા તપાસ કીધી હતી તે
રથી હેવું માલુમ પડીઉં હતું કે, તે વરસમાં પારીસમાં સઘળા મલીને ૩૨૫ જાતનાં ધંધા ચાલતા હતા, તેમાં
૫૦૦૦) પાંસઠ હજાર શેઠ અથવા માલેકો, (૨૦૫૦૦૦) બે લાખ, પાંચ હજાર, મજદુરો, (૧૧૨૮૦૦) એ
લાખ, બાર હજાર, આહશો અસતરીઓ, (૧૬૬૦૦) સોલ હજાર છશો છોકરા અને (૭૭૦૦) સાત હજા
સાતસો છોકરીઓ ગુનેલી હતી. ઉપલા ધંધા મધેથી મોટી સંખીઆ પોશાક અથવા પેહરવાનાં કપડાં બના
નારાઓની હતી, અને તેઓએ તે વરસમાં (૧૦૦૦૦૦૦૦) દસ કરોડ રૂપીઆનો માલ વેચીઓ હતો, ત
ા એજ વરસમાં ખાધ ખોરાકની (૯૦૦૦૦૦૦) નવ કરોડ રૂપીઆની વસતુઓનો ખપ થયો હતો. ચીતા
તથા હુનરનાં ધંધાદારીઓએ (૬૦૦૦૦૦૦૦) છ કરોડ તથા સઘળી જાતનો સાંમાંન બનાંવનારા (૫૧૦૦૦૦)
પાંચ લાખ દસ હજાર રૂપીઆનો માલ વેચીઓ હતો. જહુવેરાતનો (૩૩૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ તીસ લા
ખ. કાંસાની બનાંવેલી વસતુઓનો (૮૦૦૦૦૦૦) હેંસી લાખ, ટોપલી તથા બીજા નાંધલા ધંધાની ચીજોનો
(૮૦૦૦૦૦૦) હેંસી લાખ; ટોપીઓનો, (૬૪૦૦૦૦૦) ચોસટ લાખ, અને હાથમાં પેહરવાનાં મોજાંનો
(૬૦૦૦૦૦૦) સાહાઠ લાખ રૂપીઆની કીમતનો માલ ખપીઓ હતો. એ ઉપરથી આપણને પારીસનાં દર
વરસના ધંધાના અરસટો સારી પડે જણેછે.

પારીસમાં સરકારને ખરચે ચાલનારા મોટાં કારખાનાં તરણછે, તેમાં એક (ટેપીસટરી) ઉંન તથા રેશંમનાં
ભરતનું તથા ગાલીચા બનાવવાનું, બીજું કોરી તથા ચીની કાંમનાં વાસણો બનાવવાનું, અને તરીજું તંબાકુ તથા
તપકીર બનાવવાનુંછે. પેહલાં બે કારખાંનાં મધેનો સાંમાન સરકારનાજ કાંમમાં આવેછે, બજારમાં તેનો કશો
ખપ થાનો નથી, પણ તરીજાં કારખાનાંમાં જે માલ બનેચ, તેનાં વેચાંણથી સરકારને દર વરસે (૫૬૦૦૦૦૦)
પાંચ કરોડ આહાઠ લાખ રૂપીઆની ઉપજ થાએછે. ૯૯૯ કારખાંનાં શોએ, દોરા, કાટલાં, ફીત ઈતીઆદી

પ્રકરણ ૮ મું.

પારીસ—વસતી, આએપત, ખરચ, ઈતીઆદી.

વસતી. આએપત—જમીન, ઘરો તથા તે મધેનાં સાંમાન તથા બારીઓ તથા તેઓનાં ભાડાં ઉપરનો કર. ખરચ—કરજનુ વીઆજ, આએપત વસુલ કરવાનો, કેળવણી ખાતાંનો, દેવળોનો, લશકરી ખાતાંનો, જાહેર કાંમોનો, દવાઇ તથા બીજાં ધરંમ ખાતાંનો, પુસતકખાંનાં તથા હુંનરનાં કારખાનાંનો, તથા પોલીસ ખાતાંનો ખરચ. પારીસમાં ચાલતા ધંધા તથા કારખાંનાં—ટેપીસટરીનાં ભરતનું કારખાંનુ—કોરી તથા ચીનીકાંમનું કારખાંનું. જુદી જુદી જીનસોનો ખપ—પારીસમાં પાંણી પોહચતું કરવાનાં ઉપાયો—ગરેનેલનો ઊંડો કુઓ—રસતા, મોહલ્લા તથા ઘરોની ગણતરી, તથા તેમને સોભાઇતા અને સાફ રાખવાનાં ઉપાયો—રોશની—સોહોડાંની સડકો—શાંહાંનશાહની ગાડી—ભાડુતી ગાડીઓ—પોસટ ઓફીસ—બજારો.

પારીસ શેહેરની વસતી આજ ચારશો વરસ થયાં વધતી આવીછે. ૧૪૭૪ નાં સાલમાં એ શેહેરની વસતી (૧૫૦૦૦૦) એક લાખ, પચાસ હજાર આદમીની હતી; ૧૭૧૦ માં (૪૯૦૦૦૦) ચાર લાખ, નેવું હજાર; ૧૭૯૮ માં (૬૪૦૦૦૦) છ લાખ, ચીઆલીસ હજાર; ૧૮૦૨ માં (૬૭૨૦૦૦) છ લાખ, બોંતેર હજાર; ૧૮૧૭ માં (૭૧૩૯૬૬) સાત લાખ, તેર હજાર, નવશો છાસટ; ૧૮૨૭ માં (૮૯૦૪૩૧) આઠ લાખ, નેવું હજાર, ચારશો એકતીસ; ૧૮૩૬ માં (૯૦૯૧૨૬) નવ લાખ, નવ હજાર, એકશો છવીસ; અને ૧૮૫૬ માં (૧૧૭૪૩૪૬) અગીઆર લાખ, ચુંમોતેર હજાર, તરણશો છેંતાલીસ આદમીની વસતી હતી. એ ઉપરથી જોયામાં આવશે કે, ચારશો વરસની અંદર એ શેહેરની વસતી સાત ગણી વધી હતી. * આ વસતીમાંનાં અરધા અરધ મજદુરોછે, અને બાકીનાં ધંધાથી તથા પોતાની બીજી આએપતથી ગુજરાંન કરેછે.

પારીસ શેહેરની કુલે આએપત, તારીખ ૩૧ મી મારચ ૧૮૫૫ ને દંને આખેર થાએલાં વરસમાં (૩૫૮૩૧૭૧૫) તરણ કરોડ, અઠાવંણ લાખ, એકતીસ હજાર, સાતશો પંદર રૂપીઆની થાઈ હતી; તથા જાહેર કાંમોને વાસતે (૧૦૩૬૩૩૮૨) એક કરોડ, તરંણ લાખ, તેંહસટ હજાર, તરણશો બીઆસી રૂપીઆ "લોંન" ની મારફતે કહડાવીઆમાં આવીઆ હતા. એ મધ્ધે જમીન ઉપરનાં કરનાં (૩૨૦૦૦૦૦) બતરીસ લાખ, તથા ઘેરો અને તે મધેનાં સાંમાન ઉપર લેતા કરેલા કરનાં (૧૭૨૦૦૦૦) સતર લાખ, વીસ હજાર રૂપીઆ ઉપજીઆ હતા. પારીસમાં ઘરની બારીઓ દીઠ કર લીધામાં આવેછે, અને તેની ઉપજનાં ઉપલાં વરસમાં (૧૦૪૦૦૦૦) એક લાખ, ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆ વસુલ થયા હતા. ઘર તથા તે મધેનાં સાંમાન ઉપ

---

* ફરાનસની કુલ વસતી લગભગ (૩૬૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ સાહાઠ લાખ આદમીની જણાવીઆમાં આવીછે, અને તે નીચે જણાવીઆ પરમાણે વેંહેચાએલીછે. ખેતીવાડીના ધંધામાં રોકાએલા (૨૦૩૫૧૬૨૮) બે કરોડ, તરણ લાખ, એકાવન હજાર, છશો અઠાવીસ; કારખાંનાં વાળાઓ (૨૦૪૩૭૧) વીસ લાખ, ચોરાંણું હજાર, તરણસો, એકોતેર; કારીગરો (૭૮૧૦૧૪૪) ઈકોતેર લાખ, દસ હજાર, એકશો સુંમાલીસ; વેપારી, વઇદ, વકીલ અને વીદીઆવાનો મલી (૩૯૯૧૦૨૬) ઓગણચીઆલીસ લાખ, એકાંણું હજાર, છવીસ; ઘરનાં ચાકરો (૭૫૫૫૦૫) સાત લાખ, પંચાવંન હજાર, પાંનસો પાંચ; પરચુરણ (૭૮૦૪૯૬) સાત લાખ, હેંસી હજાર, ચારસો છનું.

કારી મેહલોને વાસતેજ કાંમ લાગેછે. પાદશાહાને રેહવાનાં તથા બીજા મેહેલોમાં ટેપીસટરીનાં ચીતારો આપણે
હમેશાં જોઈએછે. રંગેલાં ચીતારો લાંબી મુદત થયા પછી જાંહાખાં થઈ જાએછે, તેમ ટેપીસટરીનાં થતાં નથી,
માંટે હમણા નાંમીચા શખસોની સબીઓ ભરાવીને મેહેલોમાં મેલવાનું વધારે પસંદ કરવામાં આવેછે †. ચી
તારો ભરવામાં તથા ગાલીચા વણવામાં જે ઉંન કાંમ આવેછે, તે પણ એજ કારખાનાંમાં રંગેછે. રંગવાનાં કાંમ
માં રશાએણ શાસતર કેટલું ઉપીઓગીછે તે વીશે અતરે દર વરસે ભાશાણો પણ થાએછે, તે સાંભળવાને તે
હુંનરનાં કારીગરોની ભારે ઠઠ મલેછે. જેઓ પારીસ જાએ તેઓને, આ કારખાનું તથા એક બીજું જેનું વરણ
ન નીચે કરીએછે તે જોવા જવાને હમો મજબુત ભળાંમણ કરીએછે.

પારીસથી આસરે ચાર માઈલની વેગળાઈએ કોરી કાંમનાં વાસણો તથા બીજે તરેહવાર સાંમાન બ
નાવવાનું એક ઘણુજ નાંમીચું કારખાનું સરકારનાં હસતકમાંછે તે જોવા જવાને મુસાફરોને છુટછે. આ કાર
ખાનાંનાં તરણ ભાગ કીધેલાછે. એક ભાગમાં એ કારખાનાંમાં બનાવેલો સઘળો સાંમાન મેલેલોછે, બીજા ભા
ગમાં અસલનાં તથા હમણાનાં જમાનાંનાં તથા દેશે દેશનાં ઉંચા કોરી કાંમનાં વાસણોનો સંગરહછે, અને ત
રીજા ભાગમાં, આ કારખાનાંમાં બનતી વસતુઓ કેહવા હથીઆર તથા પદારથોથી બનેછે, તેનો મોટો જથો
છે. ઉંચા કોરી કાંમની વસતુઓ બનાવવાનો હુનર આ કારખાનાંમાં પુરણ હાલત ઉપર આવીઓછે, તે પે
હેલા ભાગનાં છ ઓરડામાં મેલેલી તરેહવાર વસતુઓ જોયાથી આપણી ખાતરી થાએછે. ચાહ પીવાનાં ત
થા ખાંણુ ખાવાનાં વાસણોનાં જે સટ હીંઆં જોવાને વાસતે મેલેલાછે તે એવાતો રોનકદાર અને કીમતીછે,
કે દરએક સટની કીમત ૨૦૦૦ થીતે ૬૦૦૦ રૂપીઆ શુધીની ગણાએછે. એ ઓરડાઓમાં કોરી કાંમના રો
નકદાર સોભઈતાં વાસણો તથા ટેબલોછે. એ ટેબલોની ઉપર ખુબસુરત રંગથી એવાંતો નાંદર ચીતારો પાડેલાં
છે, કે તેમાંની કેટલીએકની કીમત સોલ હજાર રૂપીઆ શુધીનીછે. એક મોટાં વાસણ ઉપર એવીતો સા
રી કારીગરી હતી, કે તેની કીમત ચાર હજાર રૂપીઆની હતી. પણ આ કારખાનું જોવા જનારને અગત કરીને
કોરી કાંમનાં તકતા ઉપર જે સબીઓ પાડવામાં આવીછે તે જોયાથી ઘણી અચરતી ઉપજેછે. એ સબીનાં તક
તાઓ હડી ફુટ લાંબા અને તરણ ફુટ પોહોળાછે, અને તેની ઉપર પાડેલી તસવીરોનો રંગ એવોતો બરાબર
અને બારીકછે, કે તેવો રંગ કનતાન ઉપર આવી શકે નહી. આ સબીની કીમત ૧૦ હજારથી તે ૧૬ હજા
ર રૂપીઆ શુધીનીછે. આ ઓરડાઓમાં રંગીન કાચોનાં જે નમુંનાંછે, તે પણ જોવા લાએકછે.

બીજા માળ ઉપરનાં બાર ઓરડામાં ઉપલી જાતની વસતુઓનું મોટું સંગરહસથાંન બનાવેલુંછે. હીંઆં
ચીની કાંમનાં ઘણાએક વાસણો તથા તે વાસણો કેહવી વસતુઓથી બનેછે તેનાં નમુનાંછે, તથા આ કારખાં
નું ઉભું કરવામાં આવીઉંછે, તારથી તે આજ દંન શુધી તાંહાં જે સાંમાન બનીઓછે તેનાં નમુનાંછે. સઘળી
જાતનાં, અને પુરથવી ઉપરનાં સઘળા દેશમાં બનતાં કોરી કાંમની વસતુઓનાં નમુનાં હીંઆં તેમનાં વરગ પ
રમાણે હારેદાર ગોઠવેલાછે. એ નમુનાં સઉથી હલકાં કાંમથી તે સઉથી ભારી કાંમ શુધી ચહડતા ઉતરતા
છે, અને તેને બનાવવામાં જે હથીઆર કાંમમાં આવેછે, તેનો પણ સંગરહ તાંહાં કીધેલોછે; તેથી કરીને એ
સંગરહનો આ ભાગ તપાસીઆથી દુનીઆં ઉપરનાં સઘળાં કોરી કાંમની તવારીખથી આપણે વાકેફ થઈ શ
કીએછે. "મોશીઓ એબેલમેન" નાંમનાં નાંમીચા ફરેનચ કારીગરે ખોટું જહવેરાત બનાવવાની જે રીત શો
ધી કાહાડી હતી, તે પરમાંણે જે હીરા તથા માણેક બનાવવામાં આવેછે તેનાં ઘણાએક નમુનાં આઠમાં ઓરડા
માંછે. એ નમુનાં એવાતો સારાછે કે, જેનાંમાં જહવેરાત પરખવાની સમજ નહી હોએ, તે શખસ તે નમુનાંને
ખરા ઠેરવીઆ વીનાં રેહે નહી. ભોંએ તળીએ જે ઓરડાઓછે તાંહાં આપણે કારીગરોને તરેહવાર વસતુઓ

---

† હમો જે વેળાએ આ કારખાનું જોવા ગયા હતા તે વેળાએ લુઇ નેપોલીઅન તથા તેની રાંણી ઇઊછનીની સ
બી ભરાતી હતી.

સાંમાનનાંછે, શાલ બનાવવાનાં તથા વણકરનાં ૭૫૨ સાલોછે, પેહરવાનાં કપડાં સીવવાનાં ૮૭૯; ટોપીઓ બ નાવવાનાં ૬૪૪; લાકડાંના સાંમાન બનાવવાનાં ૧૯૧૫; દીવાલઉપર ચોહોટાડવાના કાગલો બનાવવાનાં ૧૪૧; આરસી બનાવવાનાં ૧૨૦; અને ધોર ચહડાવવાનાં ૪૨૦ કારખાનાંછે; તથા તઈઆર કરેલાં પેહરવાનાં કપડાં ની ૨૨૫ દુકાંનોછે; તથા દોરડાં તથા જાડાં કપડાં બનાવનારા ૬૫૩; કોતરકાંમ કરનારા ૨૨૨;ઃ અને ઘર મા ડી આપનારા ૫૧૯ શખસોછે. પારીસમાં ૬૦૦ ભઠીઆરા * ૫૦૦ ખાતકી તથા ૧૭૨૦ "રેશટોરાં" (જમ વાની જગો) અને ૩૧૮૨ દારૂનાં દુકાંનોછે.

ઉપર જણાવેલાં પેહલાં બે કારખાનાંનો હેવાલ કીમતી જાંણી અતરે પરગટ કરીએછે. ટેપીસટરી નાં ભરતનાં ચીતારો તથા ગાલીચા બનાવવાનું જે કારખાનુંછે તે ખરેખર જોવા લાએકછે. એ કાખાનાં રમાં જે કીમતી કાંમ કરવામાં આવેછે, તેની કીમત ફકત પાદશાહઓજ આપી શકેછે, કાંએજે જે મેહે નત અને ખરચ તાંહાંનો માલ ઉતપન કરવામાં થાએછે, તે પરમાણેનાં ભાવની વસતુઓનાં ખરીદદાર ખા નગી લોકોમાંથી મલવા મુશકેલછે. મુસાફરને પેહેલાં પાંચ ઓરડામાં લઈ જવામાં આવેછે, તાંહાં ટેપીસટરી નાં ઉંચાં ચીતારો તથા નાંમીચા ગાલીચાઓનો સંગરહછે. પેહેલા ફરાંસીસ, ચઉદમાં અને પંદરમાં લુઈ પાદ શાહનાં વખતનાં ચીતારો તથા ગાલીચાઓ આ જગે આપણા જોવામાં આવેછે. તારપછી આપણને બીજા છ ઓરડામાં લઈ જવામાં આવેછે, કે જાંહાં કારીગરો તે ચીતારો ભરવામાં ગુતેલા હોએછે. તેઓ જે કાંમ કરેછે તે જોયાથી આપણને ઘણી અચરતી ઉપજેછે. એવાં કાંમનાં ચીતારો હીંદુસથાનમાં જાહજા જોયામાં આવતા નથી, તેથી તે વીશે વાંચનારાઓને ખીઆલ આવવાને વાસતે આટલું કેહેવું જરૂર દીસેછે કે, જેમ "બરલીન ઉલ" માં ભરતનું કાંમ કરીઆમાં આવેછે તેમ જીહણા કનતાંનની ઉપર રેશમ અથવા ઉનનાં ભરત થી આદમીની સબીઓ તથા નાંમીચા બનાવનાં ચીતારો ભરીઆમાં આવેછે. એ ચીતારો લંબાઇમાં ૧૦ ફી ટ અને પોહલાઈમાં ૬ ફીટ શુધી હોએછે. આ ભરતનાં કાંમમાં અચરત સરીખું એછેજે, ભરનાર પોતે જે ચીતાર ભરતો હોએ, તેની ઉલટી બાજુએ તે બેસીને ભરેછે, અને કનતાંન ઉપર રંગની પાહેલી જે સબીનાં નમુ નાં ઉપરથી તે ભરતો હોએ, તેને પોતાની પીઠે રાખેછે. તેનાં ભરતનાં ચીતારની સવલી બાજુ તેનાં દીઠામાં આવતીજ નથી, તોપણ તે બાજુ બરોબર સાફ અથવા જેવી જોઈએ તેવીજ આવીછેકે નહી, તે તેને ઉલટી બાજુએથીજ માલુમ પડેછે. ઉંન તથા રેશમનાં જે દોરા આ કાંમને વાસતે જોઈએછે તે એટલીતો ભાંત ભાં તનાં રંગનાં હોએછે, કે જે રંગીન ચીતારના નમુનાં ઉપરથી ભરીઆમાં આવતું હોએ, તેનાં રંગમાં અને આ ભરતનાં રંગમાં કશો ફરક રેહેતો નથી.

આજ કારખાનાંમાં ઉંચા ગાલીચાઓ પણ હાથથીજ ભરીઆમાં આવેછે. કારીગર નમુનો પોતાથી કેટલોએક દુર મેલેછે, અને પછી તે ગાલીચો ગુંઠેછે. જે ગાલીચા હીંઆં બનાવીઆમાં આવેછે તે સફાઈ, રંગ, અને તરાંહમાં "પરશીઅન" ગાલીચાઓનાં કરતાં વધારે સરસ વખણાએછે. વખતે એક ગાલીચો બ નાવવામાં પાંચથી તે દસ વરસ લાગેછે, અને તેવા ગાલીચાની કીમત (૨૫૦૦૦) પચીસ હજારથીતે (૭૫૦૦૦) પંચોતેર હજાર રૂપીઆ શુધીની થાએછે. સઉથી મોટામાં મોટો ગાલીચો જે આ કારખાનાંમાં બનાં વીઆમાં આવીઓછે, તે બોંહોતેર કટકાનોછે, અને તેની કુલ લંબાઈ ૧૩૦૦ ફીટનીછે. એ ગાલીચો લુવર નાં મેહલમાંછે. ઉપર જણાવેલી બંધે જાતની વસતુઓ બનાવવાનાં કાંમમાં આ કારખાનાંમાં જુમલે ૧૨૦ આદમી દરરોજ કાંમે લાગેછે. દરએક જણનો પગાર દર મહીને ૪૦ થીતે ૮૦ રૂપીઆ શુધીનોછે, અને ઠે ડવેલાં વરસ શુધી ચાકરી કરીઆ પછી તેઓને બેઠો મુશારો મલેછે. એ કારખાનાંમાં જે માલ બનેછે તે સર

* શેહેરમાં ભઠીઆરાની સંખીઆ ઠેરવવાનું શરકારનાં હાથમાંછે, અને આટો તથા પાંઊ વેચવાની કીમત પણ શર કાર ઠેરવે તે પરમાણે લીધામાં આવેછે.

હેંસી હજાર આઠશો દસ પુરી; પેંનટો (૧૨૯૪૦૭૪૩) એક કરોડ, ઓગણતીસ લાખ, ચીઆલીસ હજાર, સાતશો તેંતાલીસ પુરી; બાજરી (૩૦૦૦૦૦૦) તીસ લાખ બુશેલ; દુધ (૮૮૦૦૦૦૦) ઇઠીઆસી લાખ રૂપીઆનુ; ચા હે, ખાંડ તથા સાકર (૩૧૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ, દસ લાખ રૂપીઆની; નીમખ (૮૦૦૦૦૦) આઠ લાખ રૂપીઆનું; ભાજી તરકારી (૬૦૦૦૦૦૦) સાહાઠ લાખ રૂપીઆની, તથા મેવો (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રૂપીઆનો ખપેછે. આ સઘળા ખપની જીનસોની કીમતનો અરસટો (૧૪૦૦૦૦૦૦૦) ચઉદ કરોડ રૂપીઆનો થાએછે.

પારીસમાં પીવાનું પાંણી લાવવાને વાસતે તરેહવાર ઉપાયો કરીઆમાં આવીઆછે. હાવાં ભારે વસતીનાં શેહેરમાં કુઆ ખોદી પાંણી પુરૂં પાડી શકાએ નહી, તેથી નેહરોની મારફતે નદીનું પાંણી શેહેરમાં લાવી મોટાં ટાંકાંઓમાં ભરીઆમાં આવેછે, અને એ ટાંકાં માહેથી નલીઓની મારફતે શેહેરનાં જુદા જુદા ભાગમાં પાંણી પોંહોચાડીઆમાં આવેછે. સઉથી મોટી નેહર જેને "કનાલ ડી ઓરસ" નાંમ આપેલુંછે, તેની મારફતે "ઓરસ" નદીનું પાંણી શેહેરમાં આવેછે. એ નેહર લંબાઈમાં ૫૦ માઈલછે, અને પોહળાઈમાં ૩૧ ફુટછે, અને તેને બાંધતાં (૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. "કનાલ સેંટ માર ટીન" નાંમની નેહેર ઉપર (૫૭૦૦૦૦૦) સતાવંન લાખ રૂપીઆ અને "કનાલ સેંટ હેનીસ" ઉપર (૩૨૦૦૦૦૦) બતરીસ લાખ રૂપીઆ લાગા હતા. સઉથી મોટાં ટાંકાંનું નાંમ "બેસીન ડી લા વીલ" કરીનેછે તે ૨૨૨૦ ફુટ લાંબુ અને ૨૨૧ ફુટ પોહોળુંછે. "કનાલ ડી ઓરસ" ની નેહેરમાંથી આ ટાંકાંમાં ૨૪ કલાકની અંદર ૧૩૫૦૦ ઇંચ પાંણી આવેછે. આ પરમાણેની માહાભારત ગોઠવણ કરીઆમાં આવીછે, તોપણ પારીસની ભારી વસતી તથા રસતાઓ સીપવાનાં અને ફુંઆરાનાં કારણસર પાંણીનો ભારે ખપ હોવાને લીધે "સોમસુદ" નદીનું પાંણી પારીસમાં લાવવાને સતાવાળાઓ ધારેછે, અને જો એ કાંમ પાર પડશે તો તેની ઉપર (૨૫૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ, પચાસ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાશે. શેહેરમાં પાંણી મુફત મલતું નથી. જેઓ દર રોજ ૧૮ ગીઆલંન સાધારણ વાપરવાનું પાંણી લીએ, તેઓ પાસેથી વરસ દાહાડે હડી રૂપીઆ લીધામાં આવેછે, અને જેઓ એટલુંજ પીવાનું પાંણી દર રોજ લીએ, તેઓની પાસેથી વરસ દાહાડે ચાર રૂપીઆ લીધામાં આવેછે. પારીસમાં દરરોજ (૧૫૪૦૦૦૦૦) એક કરોડ, ચોપંન લાખ ગીઆલંન પાંણી ખપેછે. ૧૮૫૫ નાં સાલનો હીસાબ છપાએલોછે, તે ઉપરથી હેવું જોયામાં આવેછે કે, તે વરસમાં પાંણીની પેદાસ (૫૦૬૩૦૫) પાંચ લાખ, ૭ હજાર તરણશો પાંચ રૂપીઆની થાઈ હતી. હજુર શુધી નલીઓની મારફતે પારીસનાં દરએક ઘરમાં પાંણી પોંહોચતું પાડવાની ગોઠવણ થાઈ નથી. આ સેહેલ ગોઠવણ હજુર માતર ૪૩૦૦ ઘરોમાંજ કરીઆમાં આવીછે. ઉપર જણાવેલાં ટાંકાંઓમાંથી રસતાંમાં પાંણી સીપવાને તથા ફુંઆરામાં તથા મેહેલો અને ઘરોમાં પાંણી પોંહોચાડવાને વાસતે જે નલીઓ ગોઠવવી પડીછે તેની કુલ લંબાઈ ૧૩૨ માઇલની થાએ.

વળી ફરાનસમાં જાંહાં પાંણી નહી હોએ, તાંહાં ઘણા કુઆ ખોદીઆમાં આવીઆછે, તેહવા એક કુઆનું બયાંન અતરે કરવાની જરૂરછે. પારીસની પહોસમાં ગરેનેલ ગાંમમાં પાંણીની ખુટને લીધે એક ઘણોજ ઉંડો કુઓ ખોદીઆમાં આવીઓછે, તે પારીસમાં ફરવા જનારાઓએ ખચીત જોવા જવું જોઈએ. ભુસતર વીદીઆ જાંણનારાઓની શોધ ઉપરથી માલુમ પડીછે કે, જમીનની કેટલીએક ઉંડાઈએ જુદી જુદી જાતની વસતુઓનાં પર આવેછે, તાંહાં પાંણી મલતું નથી, પણ ઘણુંજ ઉંડે ગયાથી પાંણીનો ભાગ હાથ લાગીઆ વનાં રેહતો નથી, તે મુજબ યુરોપખંડમાંનાં ઘણાએક શેહેરોમાં હેવા ઉંડા કુઆ ખોદીઆમાં આવેછે. હેવા કુઆને "આરટીજીઅંન વેલ" કરી કેહવામાં આવેછે. જે કુઆનુ નીચે બયાંન કરીએછે તે ગરેનેલ મવેનો કુઓ છે. એ કુઓ ખોદવાનુ કાંમ સને ૧૮૩૩ નાં સાલમાં શરૂ કરીઆમાં આવીઉં હતું. હેવા કુઆ પોહોળાઈમાં ઘણા આવતા નથી કાંજે જેમ નીચે જાઈએ તેમ પોહોળું ખોદી શકાએ નહી. માંરે આ કુઓ ઘ

બનાવતા જોઇએછે. જે વસતુઓ ઘણી પાતલી બનાવવાની હોએછે તેજ ઓટીઆમાં આવેછે, બાકીની સઘળી ફ રતા ચરખા ઉપર બનાવવામાં આવેછે. ઓટવાની રીત જે આપણે સાધારણ જગોએ જોઇએછે તેનાં કરતાં હીંઆં જુદીજ રીતછે. પાંણી સાથે મટોડી સારી પઠે મેળવીને પછી તેનો રગડો મોહલની ઉપર રેડવામાં આવે છે. એથી કરીને તે રગડા મધેની મટોડીનું પાતલું પર તે મોહલ ઉપર વળગેછે, પછી તે મોહલની નીચેની બાજુ થી પાંણીની જીહણી ધાર ચાલુ કરેછે તેથી પેલા રગડા મધે જે કાંઇ વધતું પાંણી અથવા મટોડી હોએછે, તે પાંણી સાથે વધારે પાતલી થઇને બાહેર નીકળી જાએછે. મોહોલ ઉપર જે મટોડી ચહડી હોએ, તે સુકાયા પછી સેહલાઇથી છુટી થઇ શકેછે, અને આખું વાસણ આપણા હાથમાં આવેછે. તારપછી તે વાસણને હાથા અથવા જે કાંઇ બીજુ સાથે જોડવું હોએછે તે જોડીઆમાં આવેછે, અને પછી તે વાસણ એક ઓરડામાં ઓરતોનાં હાથમાં જાએછે. એ ઓરતો તે વાસણમાં કાંઇ ખોડ ખાંપણ આવી હોએ તેને સુધારેછે, અને તારપછી તે ચીતારા નાં હાથમાં જાએછે. ચીતારાનાં ઓરડામાં આસરે ૨૦ આદમીઓ હોએછે. જે રંગ તેઓ કાંમમાં લાવેછે, તે સઘળા ધાતુનાં હોએછે, પણ ભુંજવા મુકીઆ પછી વાસણ ઉપર જે રંગ દેખાએછે તે પેહલા રંગ કરતાં જુદીજ તરેહનો હોએછે. સુનેરી રંગ સુનાંને પઘળાવીને લગાડીઆમાં આવેછે. તારપછી તે વાસણોને એક થી વધારે વાર ભઠીમાં મેલીઆમાં આવેછે તેથી તેની ઉપરની સફાઇ તથા ચલકાટ તથા રંગનો જહલકાટ ની કળી આવેછે. આ કારખાનાંમાં સઘળા મલીને ૧૮૦ કારીગરોછે. આ બયાંન પુરૂં કરતાં એક વાર ફરી થી કેહેવું જોઇએછે કે એ કારખાનું ઘણુ જોવા લાએકછે. તાંહાં ઉતપન થતી વસતુઓની ખુબસુરતીનું બયાં ન કલમથી થઇ શકતું નથી. નજરે જોયાથીજ સમજ પડેછે.

જુદી જુદી જીનસોનો પારીસ શેહેરમાં દર વરસે કેટલો ખપછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી માં લુમ પડસે. દરાખનો દારૂ (વાંઇન) દર વરશે ૨૬૯૮૪૧ પીપ અથવા (૧૯૬૦૦૦૦૦) એક કરોડ છનું લાખ રૂપીઆનો ખપેચ; અરખનો દારૂ (૯૮૬૯૨૮) નવ લાખ, છીઆસી હજાર, નવશો અડાવીસ ગીઆલંન; સીડર નો દારૂ (૫૫૭૯૫૨) પાંચ લાખ, સતાવંન હજાર, નવશો બાવંન ગીઆલંન; બીર (૨૬૬૫૪૪૦) છવીસ લાખ, પાંસટ હજાર, ચીઆરશોને ચીઆલીસ ગીઆલંન, તથા સરકો (૩૫૩૨૩૨) તરણ લાખ, તેપંન હજાર, બશો બતરીસ ગીઆલન. ખાટકીનું ગોસ (૧૩૬૧૪૮૨૭૪) તેર કરોડ, એકસટ લાખ, ઉરતાલીસ હજાર, બશો ચું મોતેર રતલ, ડુકરનુ ગોસ (૧૭૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, સીતેર લાખ રતલ; હાંમ, ડુકરનું આથેલું ગોસ તથા બીજા સાસો (૧૬૦૦૦૦૦) સોલ લાખ રતલ; તઇઆર પકાવેલું ગોસ (૧૫૦૦૦૦) એક લાખ, પચાસ હજાર રતલ; પનીર (૨૩૦૦૦૦૦) રતલ; રોટલી (૨૪૦૦૦૦૦૦૦) ચોવીસ કરોડ રતલ; દરાખ (૧૭૦૦૦૦૦) સતર લાખ રતલ ખપેછે. દરીઆની માંછલી (૧૭૦૪૧૫૩) સતર લાખ, ચાર હજાર, એકશો તેપન રૂપીઆની કીમતની; નદીની માંછલી (૨૫૯૩૨૦) બે લાખ, ઓગંનસાહાઠ હજાર, તરણશો વીસ રૂપીઆની; કાલુની માં છલી (૫૫૬૪૩૮) પાંચ લાખ, છપંન હજાર, ચારશો આરતીસ રૂપીઆની; મરઘી, બતક, તથા બીજો શેકાર (૫૮૦૭૬૦૦) અઠાવંન લાખ, સાત હજાર છશો રૂપીઆનો ખપેછે. માંખણ (૬૫૦૦૦૦૦) પાંસટ લાખ રૂપીઆ નુઃ એદાં (૩૧૦૦૦૦૦) એકતીસ લાખ રૂપીઆનાં; આપલનાં ફળ (૩૬૩૨૨૮) તરણ લાખ, તેસટ હજાર, બશો અઠાવીસ ટોપલીઓ ભરીને; પેર (૧૦૩૦૦૦) એક લાખ તરણ હજાર ટોપલી ભરીને; તરબુચ (૪૦૦૦૦૦) ચાર લાખ રૂપીઆનાં; બોર (૨૦૦૦૦૦૦) વીસ લાખ રૂપીઆનાં; ઇસટરાબેરી (૨૦૦૦૦૦૦) વીસ લાખ રૂપીઆની; કાંદા (૨૩૭૨૫) તેવીસ હજાર, સાતશો પચીશ ગાડાં ભરીને; કોબી (૨૯૯૩૦) ઓગણતીસ હજાર, નવશો તીસ ગાડાં ભરીને; ગાજર (૧૧૬૮૦) અગીઆર હજાર, છશો હેંસી ગાડાં ભરીને; સલગમ (૧૦૨૨૦) દશ હજાર, બશો વીસ ગાડાં ભરીને; પટેટા (૭૦૦૦૦૦૦) સીતેર લાખ રતલ; ખાંડ (૨૫૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ, પચાસ લાખ રતલ; મશરૂમ (૨૫૨૫૦૦૦) પચીસલાખ, પચીસ હજાર ટોપલી ભરીને; ઘાંસ (૭૭૮૦૮૧૦) સીતોતેર લાખ.

(૧૨૪૦૦૦) બાર લાખ ચુંમાલીસ હજાર રૂપીઆ થાએછે. ઘરો ઉપર નંબર તથા મોહલાઓ ઉપર નાંમ લખવામાં (૩૨૦૦૦) બતરીસ હજાર રૂપીઆ થાએછે. પારીસનાં રસતા પોહળા કરવામાં ગયાં પંચાવંન વરસમાં સરકારને (૮૦૦૦૦૦૦) આઠ કરોડ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. પારીસનાં રસતાઓનાં તરણ ભાગ કરી તેમની ઉપર થાતા આવ જાવ પરમાણે તેમને સમારીઆમાં આવેછે. જે રસતાઓ ઉપર સહુથી વધતો માંરોછે, તેઓની ઉપર દર આઠ વરસે નવેસરથી લાદી બદલીઆમાં આવેછે; જેઓની ઉપર મધીઅમ માંરોછે તેમની ઉપર દર વીસ વરસે, અને જેઓની ઉપર ઝાજો મારો નથી, તેમની ઉપર દર પાંતરીસ વરસે લાદી બદલીઆમાં આવેછે. જેટલા રસતાઓ ઉપર લાદી જડેલીછે તે મયેની લાદીની સંખીઆ (૬૦૦૦૦૦૦) છ કરોડનીછે. એ લાદીની કીમત દર હજારે ૧૮૦ રૂપીઆછે, અને તરણ ચોરસ ફુટ લાદી જડવાનો ખરચ ૪ થીતે ૫ રૂપીઆ સુધીનો થાએછે. મુખીઅ રસતાઓ તથા "બુલવારડસ" નાં ખુબસુરત મોહલાઓ તથા ધક્કાને સારી હાલતમાં રાખવાને ફોજે દર વરસે (૧૨૦૦૦૦) એક લાખ વીસ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાએછે.

રાતને વખતે રસતા ઉપર ચાલનારાઓને રોશનીનો ફાએદો આપવાને સારૂ સરકારની તરફથી ઘણી સારી ગોઠવણછે. રસતાની હારેદોર થોડી થોડી વેગળાઈએ ફાંણસોની અંદર દીવા સલગાવીઆમાં આવેછે. ઘણીખરી રોશની "ગીઆસ" અથવા બળતી હવાનીછે. પારીસમાં સઘળાં મલીને ૧૩૯૦૦, ફાંણસ "ગીઆસ" ની રોશનીનાં અને ૧૫૯૫ ફાંણસ તેલની રોશનીનાંછે. વરસનાં છ મહીનાં આ રોશની આખી રાત, અને બાકીનાં છ મહીનાં પેહલી રાત સુધીંજ રાખીઆમાં આવેછે. આ પરમાણે રસતામાં રોશનીનાં કારણસર દર રોજ ૫૦૨૭૭ કીઉબીક ફુટ "ગીઆસ" ખપેછે અને તે પુરી પાડવાનુ કાંમ સને ૧૮૫૬ નાં વરસમાં એક કંપનીને ૫૦ વરસને પટે આપીઆમાં આવીઉંછે. સરકારનાં તથા જાહેર તથા ખાંનગી ખપને વાસતે એ કંપની દર વરસે (૧૦૦૦૦૦૦૦૦) દસ કરોડ કીઉબીક ફુટ "ગીઆસ" ઉતપન કરેછે. સરકારને જેટલી ગીઆસ તેઓ પુરી પાડેછે તેના દર તરણ કીઉબીક ફુટે ૧૫ દોકડા લેખે ભાવ લીએછે, અને ખાંનગી શખસો પાસેથી એટલીજ "ગીઆસ" નો બેવડો ભાવ લીએછે. આ કંપનીની નલીઓ રસતામાં જે જગો રોકેછે, તેને વાસતે તેઓ (૮૦૦૦૦) હેંસી હજાર રૂપીઆ સરકારને આપેછે. ઉપલો પટો પુરો થયા પછી, સરકાર એ કંપનીને (૮૦૦૦૦૦) આઠ લાખ રૂપીઆ આપી, તે કાંમ તથા તેઓનો સઘળો સાંમાન પોતાને હસતક લેશે. પારીસમાં "ગીઆસ" થી રોશની કરીઆમાં આવી, તેની આગમચ રસતાને એક નાંકેથી તે બીજે નાંકે સુધી મજબુત દોરડું બાંધીઆમાં આવતું હતું, અને તે દોરડાંની અંદરથી ફાંણસો લટકાવીઆમાં આવતાં હતાં.

ફરાનસનાં જુદા જુદા ભાગો તથા શેહેરો વચે હવડાં લોહોડાંની સડકની મારફતે ઘણો વેહેવાર ચાલેછે. સઘળાં મુખીઅ શેહેરો લોહોડાંની સડકથી જોડાએલાંછે. તરીસ વરસની વાત ઉપર ફરાનસમાં અગનીનાં સાંચાની ગાડી હતી નહી. હવડાં એ મુલકમાં સઘળી તરફ લોહોડાંની સડક જોયામાં આવેછે, તે ગયાં પચીસ વરસની મેહેનતનું ફળછે. પારીસમાં પેહલો રેલવે સને ૧૮૩૭ નાં સાલમાં ઉઘાડીઆમાં આવીઓ હતો. ફરાનસનાં જુદા જુદા ભાગ તથા શેહેરો ખાતે જવાની તથા આવવાની સડકોનાં પારીસ ખાતે દસ મથકોછે. એક કંપનીએ શાહાંનશાહ અને તેનાં રસાલાને વાસતે છ ગાડી ઘણીજ કીમતી બનાંવેલીછે, અને તે ગાડીઓને બાહેરથી "ગીઆલરી" કાહાડી એક એક સાથે જોડીછે, અને તેમાં શાહાંનશાહ તથા તેની રાંણીને સારૂ જુદા જુદા ઓરડાછે તથા તેઓને સારૂ એક પુસતકખાંનુંછે. ફરાનસમાં હમણા ૩૦૦૦) તરણ હજાર માઈલની લોહોડાંની સડકછે, અને તે બાંધવામાં (૧૨૦૦૦૦૦૦૦૦) એક અબજ અને વીસ કરોડ રૂપીઆનો ખરચ આયોછે, અને તેની દર વરસે લગભગ (૧૨૦૦૦૦૦૦૦) બાર કરોડ રૂપીઆની ઉપજ થાએછે.

ણોજ સાંકળોછે. તેને ખોદવાને સારૂ ઇસકરૂનાં આકારનાં હથીઆરો બનાવીઆમાં આવીઆં હતાં, અને
જેમ ગરીમટથી આપણે લાકડાંમાં આંધલું પાડી શકીએછે, તેમ જમીનની અંદર આ કુઓ ખોદીઆમાં
આવીઓછે. જેમ જેમ ઉંડું ખોદીઆમાં આવે, તેમ તેમ ખોદવાનુ હથીઆર ઉપરથી લાંબુ કરી વધારીઆ
માં આવતું હતું. આસરે ચાર વરસ થયાં તાહરે ૪૧૮ વાર ઉંડી જમીન ખોદાઇ હતી, પણ તે વેળાએ
એક માંહો બનાંવ એ બનીઓ કે ખોદવાનો સલીઓ ભાગી અંદર પડીઓ અને તેથી આગળ વધવામાં અ
ટકાવ થયો. પેલા સલીઆનાં કટકા જે ભાગીને અંદર પડીઆ હતા, તે પાછા નીકળે નહી તાંહાં શુધી ખો
દવાનુ કાંમ આગળ ચાલી શકે નહી, તેથી ઘણી મેહનતથી તેમને પાછા કાહાડીઆ, અને એ કાંમ એટલુંતો
બીકટ હતું કે તે કરવામાં પંદર મહીનાં લાગા હતા. ૧૮૪૦ નાં સાલમાં ફરીથી જાંહાં ચાકનો ભાગ આવીઓ
હતો તાંહાં કોતરનારૂ હથીઆર ભાગી જાઇ અંદર પડીઉં, તે સોધી કાહાડવાને વળી કેટલાએક મહીનાં થયા
હતા. અંતે આઠ વરસની ભારે મેહનત પછી ૧૮૪૧ નાં વરસમાં જારે ૧૮૦૦ ફુટ ઉંડું ખોદાયું તારે પાંણી
નો ભાગ હાથ લાગો, અને ખોદનારો સલીઓ એકદંમ ઘણાએક વાર અંદર જતો રહેઓ. આ પરમાંણે પાં
ણીનો ભાંગ હાથ લાગા પછી થોડા કલાકની અંદર પાંણી એકદંમ ઉપર આવીઉં અને દર કલાકે (૬૦૦૦૦૦)
છ લાખ ગીઆલંન પાંણી જમીનની સપાટી ઉપર ઉડવા લાગું. એ પાંણી જોસમાં ઉંચી ધારથી નીકળેછે તેથી
જાંહાં સુધી તે ધાર પોંહાચેછે, તાંહાં સુધી નલી બાંધી લીધામાં આવીછે. આ કુઆથી ગરેનેલમાં પાંણીનુ ઘણુ
સુખ થયુંછે.

ઇઉરોપનાં ઘણાએક દેશોમાં હેવા કુઆ હવે ખોદીઆમાં આવીઆછે. વળી વીદીઆવાંનોનું હેવું મ
તછે કે, જેમ જેમ જમીનની ઉંડાઇએ જઇએ, તેમ ગરમી વધતી હોએછે, તે ઉપરથી જો ઘણાજ ઉંડા કુઆ
ખોદીઆ હોએ તો, ગરમ પાંણી પણ મલી શકે, અને તે વીશેની તેહકીક કરવા સારૂ ફરાનસમાં ગોઠવણ પ
ણ કરીઆમાં આવીછે. જારડે ડ પલાંનાં બાગમાં અરધો માઇલ સુધી ઉંડો કુઓ ખોદવાને ફરેનચની સરકારે
ધારીઉંછે, અને એટલી ઉંડાઇએ ૮૮૦ અંસ ગરમ પાંણી મલી શકસે હેવું ધારીઆમા આવેછે, અને જો આ
ઉમેદ પાર પડશેતો એ બાગમાં ગરમ મુલકનાં ઝાહો ઉગાડવાનાં મકાંનોને એ પાંણીથી ગરમ રાખવામાં આવશે.

પારીસમાં સઘળાં મલીને ૪૫૦૦૦ ઘરો તથા ૧૩૦૦૦ દુકાંનોછે. શેહેરની દીવાલની અંદરનાં ભાગ
માં ૧૪૯૪ મોહલાછે; ૨૧ ધોરી મોહલા; ૧૦૫ ચોક; સાંકરા મોહોલા ૩૨; પોર ૩૭; પગ રસતા ૧૭૦; અં
ધારી ગલીઓ ૧૩૧; "સેન" નદી તથા "કેનાંલ સેંટ મારટીન" ઉપર મલી પુલ ૩૫; ધક્કા ૩૯ અને બંદર
૩૯ છે. સઘળા રસતાઓની જુમલે લંબાઇ ગણીએતો ૨૨૫ માઇલની થાએ. દર વરસ રસતાઓ સુધારવા
માં તથા પોહળા કરવામાં સતાવાળાઓ ઘણુ ધીઆંન આપેછે. કેટલાએક રસતાઓ ઉપર લાદી જડી લીધેલીછે.
શેહેરનો દેખાવ ખુબસુરત રાખવાને સારૂ ઘરનાં માલેકોને સરકારની તરફથી હેવો હોકમછે, કે તેમને બાહેર
થી ચુંનો લગાડીને અથવા સાફ કરીને હંમેસાં નવાં જેવાં દેખાડે. જેણે દશ વરસની અંદર એક વખતથી
પોતાનાં ઘરને બાહેરથી ચુંનો લગાડી સાફ નહી કીધું હોએ, તેને સજા કરીઆમાં આવેછે. રસતાની અંદર
કચરો નાંખવાનો હોકમ નથી, અને દરએક ઘર વાળાને પોતાનાં બારણા આગલનાં આંગણાનો સહવારનાં
પોહોરમાં કચરો કહડાવવાની, તથા હુનાંળાની રૂતમાં તાંહાં પાંણી સીપાવવાની ફરજછે. આ પરમાણે ઘર
વાળાઓને માંથે કેટલીએક ફરજ નાંખીઆ છતાં, પારીસનાં રસતા તથા મોહલા સાફ રાખવામાં સરકારને
(૬૦૦૦૦૦) છ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાએછે. રસતા ઉપરથી જે કચરો કાહાડીઆમાં આવેછે, તેમાંથી
પણ ઉપજ થાએછે. એ કચરો મોટી ખાહીઓમાં જમાંવ કરી કોહવાડીઆમાં આવેછે, અને પછી ખાતર ત
રીકે વેચાએછે, તેનાં દર વરસ (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રૂપીઆ ઉતપન થાએછે. રસતાઓ ઉપર પાંણી સીપવા
નો ખરચ દર વરસે (૪૬૦૦૦) છેંતાલીસ હજાર રૂપીઆ થાએછે અને તેમની મરાંમત કરવામાં દર વરસે

ણે કોઈ મીતરને લખેલો કાગલ પોસટમાં મોકલીઆ પછી તરણ કલાકની અંદર તેને મલેછે. એ પરમાંણે પોસટ આફીસની મારફતે કાગલો મોકલવાની રીત ચાલીઆથી, આપણે અતરે સીપાહીઓની મારફતે કાગલો મોકલીએછે, અને તેથી જે વીલંબ લાગેછે, તેમ ઇઉરોપમાં થાતું નથી. બે દોહોડીઆની કીમતની પોસટની તીકીટથી એક કાગલ પારીસનાં હરેક ભાગમાં મોકલી શકાએછે.

પારીસમાં સઘળાં મલીને ૫૨) બજારછે, તેમાંનાં ૭ બજાર ઘણાંજ મોટાં અને ઉમદાછે, અને તાંહાં ભાંત ભાંતની ચીજો અને વસતુઓ મળી શકેછે. બાકીનાં ૪૬) બજારોમાં ૨૨) જઠાબંદ અને ૨૪) છુટક માલ વેચવાનાંછે. આપણે હીંદુસથાનમાં જેમ ટોપલાઓમાં અને નાંહની દુકાંનોમાં ઘણોજ બે કાએદે અને ખરાબ હાલતમાં ખોરાકીનો માલ જોઇએછે, તેમ પારીસમાં જોયામાં આવતું નથી. ખાટકી અને માછીનાં દુકાંનોબી જોવા લાએકછે. એ દુકાંનો મધેની ટેબલો ઉપર સંગેમરમરનાંતો પથરો જડેલાછે, કે જેથી માછલી તથા ગોસ ખરાબ થાએ નહી. ફુલનું બજાર ખચીત જોવા લાએકછે. તરેહવાર જાતનાં ફુલોની ગોઠવણી, તથા તરેહ તરેહનાં તુરા તથા ફુલોનાં હાર હેવાતો અકલ અને રીતીથી ગોઠવેલા હોએછે, કે તે જોઇનેજ તે બજારમાંથી કાંઇબી ખરીદ કરવાને આપણો શોક થયા વનાં રેહે નહી. પારીસની પહોસમાં ખોરાકની ભાજી તરકારી ઉગાડવાની જે જગાછે, તેની દર વરસે (૨૫૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ પચાસ લાખ રૂપીઆની પેદાસછે, અને તે કાંમ ઉપર પચાસ હજાર આદમી રોકાએછે. પારીસની અંદર અને શેહેરની બાહેર તરત પહોસમાં ફુલનાં ૨૦૦) બાગછે—તે સઘળામાં ઉતપન થાતાં ફુલો પારીસમાં ખપેછે, અને શેહેરમાં જારે તેહવાર અથવા મોટા નાંચોની મોહોસંમ હોએછે, તારે દરરોજ ૧૨૦૦૦ થીતે ૨૫૦૦૦, રૂપીઆની કીમતનાં ફુલો ખપેછે. ઈંગલંડનાં કરતાં ફરાનસમાં ફુલો વધારે ખુબસુરત તથા ખુશબોદાર થાએછે, તથા તુરા બનાવવાનો હુનર પારીસમાં ઘણોજ પુરી હાલતમાંછે, તેથી ઘણી વેળા લંડનમાં લગન અથવા કોઈ ખુશીનાં વખતમાં બખશેસ દાખલ એક મીતરને તાંહાંથી બીજા મીતરને તાંહાં પારીસથી તુરો મંગાવી મોકલવાની મોટી ઉકમાઈ જાંણીઆમાં આવેછે.

વી પહેછે, માંટે જેઓ દરીઆની સફરથી કંટાળેછે, તેઓ ઉપલો વધતો દર આપીને પણ કાંઇએક ટુંકી સફર પસંદ કરેછે. આગની ગાડીની મારફતે પારીસથી કેલેસ જતાં સાત કલાક થાએછે, અને તાંહાંથી આગબોટ માં બેસી ઉપર જણાવેલી ખાડી પશાર કરી ઈંગલંડનાં કીનાંરા ઉપર ડોવર બંદરે ઉતરતાં બે કલાક લાગેછે.

ફરાંનસનો કીનારો છોડીને આપણે આગબોટ ઉપર ચહડીઆ, કે આપણને નવી રીતનો જીવ આ વેછે. ઈંગલંડ કે જેને વાસતે આપણે આટલું બધુ સાંભલીઉછે, તેના કીનાંરા ઉપર જવાની ઈછા જે આપ ણા મંન ઉપર મજબુત બેહેલી હોએછે, તે પુરી પાડવાનો વખત જેમ નજદીક આવેછે, તેમ તે વીશેની ઈનતે જારી આપણા મગજ ઉપર ઘણી અસર કરેછે. ડોવરનાં કીનાંરા ઉપરનાં ચાકનાં ડુંગરો દુરથી આપણને દેખા એછે અને જાંણે મીતરાચારીની રાહે આપણને તેડું કરતા હોએ તેમ લાગેછે. ઈંગલંડની તાહાડનો કેટલો એક નમુનો આ ખાડીમાં આપણને મલેછે, અને ઈંગલંડનાં લોકો ઘટટી મગરૂરી સાથે આ ખાડીમાં બેસી, એમ પણ બોલેછે કે, ઈંગલંડનાં છુટાપણાની હુવા હવે તેઓને વાગેછે. આ ખાડીમાં આપણે બે કલાકની સ ફર કરીએછે, તેટલા વારમાં તે ખાડીમાં ફરતી એટલીતો આગબોટો તથા બીજાં બારકસો આપણને મ લેછે કે ઈંગલંડનાં કોસતાનાં મોટા વેપાર વીશે આપણને તરત શાહુદત મલેછે. આપણી આગબોટ જતી હો એ તેની જુજ વેગળાઈએ ડર્જનો બારકસો આપણે જોઈએ છઈએ, અને એ પરમાંણે જતી આવતી બોટોથી આ ખાડીનો દેખાવ ઘણોજ ખુબસુરત લાગેછે.

ડોવરમાં આપણે પગ મેલીએ કે ઈંગલંડની ભુમી ઉપર ઉતરીઆ. હીંઆંથી આપણને તરત લંડન લઈ જવાને વાસતે આગની ગાડી તઈઆર હોએછે. ડોવર શેહેરની તરણ બાજુએ ચાકનાં ડુંગરો આવી આછે અને શેહેરની ઉગમણ તરફનાં ડુંગર ઉપર દરીઆની સપાટીથી આસરે ૩૨૦ ફુટની ઉંચાઇએ અસલ નો એક ઘણોજ મજબુત કીલ્લો બાંધેલોછે, અને તેની આસપાસ જે મજબુત દીવાલછે તે સઘળી મલીને ૩૫ ચોરસ એકર જમીન રોકેછે. આ શેહેર ફરાંનસનાં કીનાંરાની સઉથી નજદીકછે, તેથી આ કીલ્લો ઘણોજ મ જબુત કરેલોછે અને એ બંદરની આસપાસ જાંહાં જાંહાં સારી ઉંચાંન આવેલીછે, તાંહાં કીલ્લા બાંધેલાછે. એ શેહેરથી "ઈલેકટરીક ટેલીગ્રાફ" વીજલીનો તાર દરીઆની નીચે થઈ ફરાંનસ લઈ જવામાં આવીઓ છે, અને એ તારની મદદથી ફરાંનસ અને યુરોપનાં બીજા મુલકો સાથે વીજલીનાં સાંચાથી સંધેશો ચલાવવા ને બની આવેછે. ફરાંનસ તથા યુરોપનાં બીજા મુલકનાં મુસાફરો ઘણાખરા એ બંદરથી ઈંગલંડ જાએછે, તે થી તાંહાં ઘણાએક સારાં પોહોચખાંનાંછે. ડોવરની વસતી ૨૩૦૦૦ આદમીનીછે. ડોવરથી આગની ગાડી ની મારફતે લંડન પોહોચતાં હડી કલાક લાગેછે.

જેમ ફરાંનસની આગની ગાડી વીશે હમોએ આગલ જણાંવીઉછે કે તાંહાં બે જાતની ગાડી દોડેછે, એક "એકસપરેસ ટરેન," અને બીજી આરડીનરી ટરેન" તે મીશાલે ઈંગલંડમાં પણછે. જેઓ ડોવરમાં આવીઆ પછી વગર ઢીલે લંડન જવાને ચાહતા હોએ, તેઓ પેહલી ગાડીમાં જાએછે, અને એ ગાડી એક બે જગા શીવાએ બીજે કોઈ ઠેકાંણે ઉભી રેહતી નથી, પણ પાધરી લંડન જાએછે. ગાડીની બારીએ બેસીને આપણે ઈછા ભરેલી નજરથી ઈંગલંડનાં નાંધલા ગાંમડાંઓ કે જેની પાસેથી આપણે વીજલીની માફક ઉતાવ લા પસાર થાઈએછે, તે જોયાથીજ આપણને ઈંગલંડ વીશે કાંઇએક સારો વીચાર આવેછે. દરએક મુખીઅ ગાંમડું કે જાંહાંથી આપણે પસાર થાઈ જાઈએછ, તાંહાં જે "રેલવે સ્ટેશન" અથવા મથક હોએછે, તે નાંધ લુ પણ ખુબસુરત હોએછે. રાતને સમે જારે એ "સ્ટેશન" માં રોશની થાઈ હોએછે અને આપણે તેની પાસેથી તરત પશાર થાઈ જાઈએછે, તાહરે જાંણે આપણી પાસેથી એક ખુબસુરત દેખાવ ચાલી ગયો હોએ તે મ લાગેછે. જેમ જેમ આપણે લંડનની નજદીક આવતા જાઈએછે, તેમ તેમ આપણને એક સરકી રીતે ખુ શી તથા અચરતી ઉપજેછે. મોટા અને મજબુત પુલો આપણે પશાર કરીએછે. એક ભારે મારાનાં રસતા

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પારીસથી લંડન.

ફરાનસના મુસાફરી કરવા જનારને ચેતવણી. કેલેસ—"બરીટીશ ચાંનેલ"—ડોવર—લંડન.

ઉપલા સફાઓમાં પારીસ શેહેર વીશે જે હેવાલ પરગટ કરીઆમાં આવીઓછે, તે ઉપરથી એ શેહેર કેવુંછે, તે વીશે આ પુસતકનાં વાંચનારાંઓને કાંઈબી સમજ પડીઆ વનાં રેહેશે નહી. જેટલું બયાંન હીઆં કીધામાં આવીઉંછે, તે નજરે જોવાને સારૂ જે મુસાફર આસરે વીસ દાહાડા સુધી પારીસમાં રેહે અને સહવારથી સાંહાંજ સુધી તેજ કાંમમાં ગુતેલો રેહે, તે પોતાની ઈછા પુરી પાડી શકશે. આ શેહેર વીશે વધારે બોલવાને હમોને અગત દીસતી નથી, પણ ઉમેદછે કે જે કાંઈ બયાંન ઉપલા સફાઓમાં કરીઆમાં આવીઉંછે, તેથી વાકેફ થયાથી વાંચનારાઓ હમારા મતમાં સાંમેલ થાશેકે, પારીસ એક ઘણુંજ દબદબા ભરેલું, ખુબસુરત અને મોજીલું શેહેરછે.

પણ પારીસ અથવા ફરાનસનાં હરએક ભાગમાં મુસાફરી કરનાર શખસની સાહુચેતીને કીજે, આ જગાએ કેહવાને દરૂસત ધારીએછે કે, જાંહાંસુધી ફરાનસમાં રેહવું હોએ, તાંહાંસુધી તાંહાંની સરકારનાં કોઈબી કાંમની વીરૂધ મત આપણે આપવું નહી. ફરાનસનાં રાજમાં ઈંગલંડનાં રાજનાં જેવું, બોલવાનું તથા લખવાનું છુટાપણુ નથી. સરકારની વીરૂધ જે કોઈ મત આપે, તેની પછવાડે જાસુસો લાગેલા રેહેછે, અને તેઓને કેટલીએક આપદા ખંમવી પડેછે. ફરાનસમાં શાહાંનશાહ પોતાની મરજી પરમાંણે રાજ ચલાવનારછે, અને તેનાં કાંમની વીરૂધ જાહેરમાં કોઈથી બોલાએ નહી, માટે ફરાનસમાં મુસાફરી કરનારે પોતાંની મુસાફરીની મતલબ બર આવે, તેવી રીતે પોતાંનુ કાંમ કરીઆ જવું. આ પુસતકમાં ફરાનસની રાજધાની વીશે કાંઈ લખવાને મતલબ રાખી નથી, માટે એ રાજને સઘળી રીતે તપાસી જોવાની હમોને હીઆં અગત નથી, પણ ફરાનસનાં ભાગનુ સેવટ લાવતી વેળાએ, આ દેશના જે લોકો તે મુલકમાં મુસાફરી કરવા જાએ તેઓને ઉપલી અગતની ચેતવણી આપવાની હમોને ફરજ પડીછે. અને હવે આપણે ઈંગલંડ જવાની કોશેસ કરીએ.

ફરાનસ અને ઈંગલંડની વચે જે ખાડી આવેલીછે, તેને "ધી બરીટીશ ચાંનેલ" કરી નાંમ આપેલુંછે, અને તે ખાડી પશાર કરીઆ વનાં પારીસથી લંડન જાઈ શકાએ નહી. ફરાનસનાં ઓતર કીનારા ઉપર બુલોન અને કેલેસ નાંમનાં બે શેહેરોછે, તે બંધે શેહેરોનાં બંદરેથી ઉતારૂઓને ઈંગલંડનાં કીનારા ઉપર લઈ જવાને દરરોજ આગબોટ ઉપડેછે. બુલોનથી જે આગબોટ ઉપડેછે, તે પોતાનાં ઉતારૂઓને ઈંગલંડનાં કીનારા ઉપર ફોકસટંનનાં બંદર ઉપર ઉતારેછે, અને કેલેસથી નીકલેલા ઉતારૂઓ ડોવરનાં બંદર ખાતે જાએછે. માટે પારીસથી લંડન જનાંરા ઉતારૂઓ લોહોડાંની સડકની મારફતે પારીસથી કેલેસ અથવા બુલોન સુધી જાએછે, અને તાંહાંથી આગબોટમાં બેસી ઉપર જણાવેલી ખાડી પસાર કરી ઈંગલંડ જાએછે. બુલોનથી ફોકસટંન અને કેલેસથી ડોવર જતાં ખાડી પશાર કરવામાં અગતનો ફેરફાર કાંઈ નથી, ફકત પાછલી સફર આસરે અરધો કલાક વેહલી થાઈ શકેછે, તેમ તે આગબોટનાં દરમાં લગભગ દશ રૂપીઆ વધતા આપવા પડેછે. કેલેસથી ડોવર જતાં ૨૧ માઈલ ખાડી કાપવી પડેછે અને બુલોનથી ફોકસટંન જતાં ૩૦ માઈલ ખાડી કાપ

માં આપણે ગાડીમાં બેસીને જતા હોઇએ, અને તારે આપણી આગલથી બીજી ગાડીઓ ચાલી જાએ, તેમી શાલે આપણે લંડંનની નજદીક આવી પોંહોચીઆકે જે સડક ઉપર આપણી ગાડી હોએછે, તેની પાસેની બીજી સડકો ઉપરથી બીજી આગની ગાડીઓની હારો ઝડપમાં જતી અને આવતી દેખાએછે, અને તેથી આપણને લંડંનનાં બોહોલા કારોબારની કેટલેએક દરજજે તરતજ સમજ પડેછે. એ પરમાંણે આગની ગાડીઓ આવતી જતી જોવાનું પણ રચનાં ભરેલુંછે, અને અગત કરીને જેઓ પેહલ વેહલલા લંડંન જાએછે તેઓને તેથી ઘણીએક રમુજ તથા ખુશી ઉતપંન થાએછે. લંડંનની નજદીક આવીઆથી આગની ગાડીમાંથી આપણને જે લાખો ધુંમાડીઆ દેખાએછે તથા પાસે પાસે ઘરોની ઠઠ મલેલી માલમ પડેછે, તેથી લંડંનનાં મોટાં કારખાંનાં અને તાંહાંની ભારી વસતી વીશે આપણને તરત વીચાર આવેછે.

" લંડંન બરીડજ સ્ટેશન " માં આવીઆકે લંડંનમાં આપણે ઉતરીઆ. આ મથક જોઇને આપણે હેરત થાઇએછ. હીંદુસથાંનનું સઉથી મોટું " રેલવે સ્ટેશન " આ મથક આગલ જીુકડાં બરોબરછે. લંડંનમાં આપણે પોંહોચીઆકે દુનીઆંનાં એક સઉથી સરસ શેહેરમાં આપણે છઇએ હેવું સમજવું, અને આ હમારૂં મત કેટલે દરજજે ખરૂંછે તે હવે પછીનાં સફાઓ વાંચીઆ ઉપરથી માલુંમ પડશે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

લંડન.

લંડન એક નાંનકડી દુનીઆંછે—એ શેહેરનો વીસતાર—હવા—લંડનની વસતી—રસતાઓ મધેની ભીડ—રસતાઓની ગોઠવણ તથા બાંધણી અને ખરચ—રસતાઓમાં ફરતી વખતે નકસાથી મળતી મદદ. પુલો તથા ટેમસ ટનેલનો નદીની નીચેથી બનાવેલો અચરત ભરેલો મારગ. ઇમારતો તથા ઘરો, તેઓનો દેખાવ અને તેઓમાંની ગોઠવણો—ગેઆસની રોશની—ગેઆસનું કારખાંનું—પાંણી પોંહોચતુ કરવાનાં ઉપાયો—નરખ દુર લઇ જવાની ગોઠવણ—દુકાંનો અને તેઓનો શોભીતો દેખાવ—દુકાંનદારોની માલ વેચવાની ઝડપ—ભાડેની ગાડી—ખાધ ખોરાકનો ખપ—પરગણાઓ સાથે લોહોડાંની સડક તથા વીજલીનાં તારની મારફતનો સંબંધ—લોહોડાંની સડકથી લંડનમાં દર વરસ આવ જાવ કરતાં આદમીઓની સંખીઆ. ટેમસ નદી ઉપરની સેલ—એ નદી ઉપર થાતો વેહવાર—મુસાફરને લંડન જવાની સઉથી સરસ મોસમ—તેને વાસતે રેહવાનાં પોંહોચખાંનાં—શેહેરમાં જોવા લાએક તથા ગમત ઉપજાવનારી જગાઓ—ઇતીઆદી.

જારે એક મુસાફર કોઇ નવાં શેહેરમાં પોંહોચેછે, તારે તાંહાંની આશચરીઅકારક તથા ગમતની ખીનાંઓથી વાકેફ થાવાને, તથા તેમને પોતાની નજરે જોવાને તે ઘણો ખાહેશમંદ થાએછે, પણ લંડન શેહેર ખાતે જાઇ પોંહોચનાર મુસાફરની એવી ખાહેશની હદનું બયાંન થાઇ શકતું નથી, કાંએજે લંડન કાંઇ એક શાધારણ શેહેર નથી. કેટલાંએક શેહેરો આપણે થોડા દીવસમાં સારી પટે જોઇ શકીએ, પણ આખું લંડન શેહેર ખોલતાં, અને તેમાં જે જોવાનુંછે તે સઘળું જોતાં, વરશો થયા વનાં રેહે નહી. લંડન વીશે એવું કેહવામાં આવીઉંછે કે, તે કાંઇ એક શેહેર નથી, અથવા પરગણુ નથી અથવા દેશ નથી, પણ એક દુનીઆંછે, અને એ દુનીઆંમાં ફરી વલતાં ઘણો વીલંબ લાગેછે. અસલનાં વખતમાં બાબીલાંનનું શેહેર સઘળી રીતે મોટું ગણાતું હતું, તે ઉપરથી કેટલાએક લખનારાઓએ લંડનને આ જમાંનાંનુ બાબીલાંન કરી નાંમ આપીઉંછે. ફ્લોરીડેન નામનાં નાંમીચા ગરંથકારે લંડનને રાખશી શેહેરનો ખેતાબ આપીઓછે, પણ હવડાંનાં વખતનાં ગરંથકારો લંડનને એક દુનીઆં દાખલ ગણેછે, અને એમ કેહવામાં તેઓ કોઇબી રીતે ભુલ કરતા નથી. લંડન ખરેખર એક દુનીઆંજછે. પુરથવી ઉપર વસનારી સઘળી કોમોનાં લોકો તાંહાં જોવામાં આવેછે. દુનીઆંમાં ઉતપંન થનારી કોઇબી વસતુ તાંહાં જોવામાં નથી આવતી એવું નથી. તાંહાંનો ઉદીઓગ અને વેપાર હદ વગરનોછે, અને મુસાફરને ગમત, ખુશી અને અકલ આપનારી જગાઓની સંખીઆની ગણતરી સેહેલથી થાતી નથી. એક શેહેરમાં અથવા ગાંમમાં આપણે ફરવા નીકલીઆ હોઇએ, તો તાંહાંથી પાછા કેહવારે ફરશું, તે આપણાથી કેટલેએક દરજે ચોકસ કહી શકાએ, પણ જારે આખી દુનીઆંની મુસાફરી કરવા નીકલીઆ હોઇએ, તારે તે કાંમ પુરૂં કરી પાછા કેવારે ફરશું, તે વીશે આપણાથી કાંઇ કેહેવાઇ શકાએ નહી, તેજ મીશાલે જો લંડન ખાતે ફરવા નીકલીઆ હોઇએ તો, તાંહાંથી આપણે પાછા કેહવારે ફરશું, તે કેહવાને ઘણુ બીકટ પડેછે. તરીસ વરશનો લંડનનો રેહવાશી કબી ખાતરીથી એમ નહી કહી શકશે કે, તેણે આખું લંડન જોયુંછે, તારે તાંહાં ટુક મુદતની મુસાફરી કરનારની સાંમને કેટલું બીકટ કાંમછે, તેનો વીચાર સેહલથી થાઇ શકશે.

LONDON.

ર ઘણીછે—હાલંડનાં પાએતખત આમસ્ટરડામ કરતાં આઠ ગણીછે—ઇટાલીનાં મુખીય શેહેર રોમ કરતાં નવ ગણીછે. હીંદુસથાંનનાં તરંણ મોટાં શેહેરો સાથે સરકાવતાં લંડંનની વસતી કલકતાના કરતાં તરંણ ગણી, મુંબઈનાં કરતાં ચાર ગણી—અને મદરાજનાં કરતાં પાંચ ઘણીછે. હેવો અડસટો કાહાડીઆમાં આવીઓછે કે, જો લંડંનની આખી વસતીની બબે આદમીને સાથે ઉભા રાખીને એક હાર કરીઆમાં આવેતો, લંડંનનાં રેહેવાસીઓની તે મોટી ફોજની લંબાઇ ૬૭૦ માઇલની થાએ. એ શેહેરમાં દરરોજ આસરે ૧૭૫ આદમી મરણ પાંમેછે અને આસરે દર પાંચ મીનીટે એક બાળક અથવા દર રોજ ૨૮૦ બાળક જનંમ પાંમેછે. હમણા લંડંનની વસતીની જે સંખીઆછે, તે ચીઆલીસ વરશની અંદર બેવડી થાઇછે, અને હવે પછીનાં બીજાં ચીઆલીસ વરસની અંદર તેનો કેટલો વધારો થાશે, તે કેહેવાઇ શકાતું નથી. લંડંનની ભારી વસતી વીશે કોઇબી ચોકસ ગનુતરી કાહાડીઆ વગર રસતામાં ફરીઆથીજ આપણને તેનો સેહેલથી વીચાર આવેછે.

એક ગરંથકાર હેવું કેહેછેકે, એક મુસાફર લંડંન જાઇને તાંહાંનાં એક ભારી ઠઠ વાલા રસતા મધેનાં ઘરની બારીએ ઉભો રહ્યો, અને જાંહાંશુધી તે રસતામાં આદમીઓનુ ટોળું, જે જતું આવતું દેખાતું હતું, તે કંમ થાએ તાંહાંસુધી બારીએ ઉભો રેહેવાને તેણે ઠેરાવ કીધો. એ પરમાંણે કલાકોના કલાક તેને તાંહાં ઉભું રેહવું પડીઉં, કાંમેકે જે ટોળું રસતામાં તે જોતો હતો તે ઓછું થાતુંજ નહી હતું. હજારો લોકો આવે અને હજારો લોકો જાએ; એક પલ સુધી પણ રસતાનો આવજાવ પાતલો થાએલો તેની નજરે આવીઓ નહી, તેથી તેને ઘણી અગરતી ઉપજી અને ગભરાટમાં પડી તેણે હેવું ધારીઉં કે, જે તરફથી લોકો જતાં આવતાં હતાં તાંહાં કાંઇબી અજાંબ બનીઓ હશે અને તે વીશે પુછપરછ કીધી. તેને હેવું જણાંવીઆમાં આવીઉં કે, તે બાબદમાં અચરત થવા જોગ કાંઇ હતું નહી, એતો લોકો પોતાંને કાંમે આવ જાવ કરતા હતા. આ સાદો જવાબ સાંભલી પેલા મુસાફરને ઘણીએક અગરતી ઉતપંન થાઇ.

ટેમસ નદીના મોહડાંથી પચાસ માઈલ દુર લંડંન શેહેરછે અને એ નદી આખા શેહેરમાં વેહેછે. આ શેહેર લંબાઈમાં ८ માઈલ અને પોહોલાઈમાં ६ માઈલછે અને સઘળાંનો વીસતાર ४८ ચોરસ માઈલ છે. આજે જેટલા ભાગને લંડંન કેહવામાં આવેછે, તે જેટલા ભાગને આગળ લંડંન કેહતા હતા, તેટલો નથી. જેટલો ભાગ હમણાં "સીટી" કરીને કેહવાએછે, તે આગલું લંડંન હતું, પણ હમણાંનાં વખતમાં વેસ્ટ મીન સ્ટર, સાઉથવરક, ફીનસબરી, મેરલીબોન, ટાઅર હાંમ્લેટસ, અને લાંમબેથ તથા સરે અને મીડલસેકસ, મધે નાં કેટલાંએક ગાંમડાંઓ લંડંનની અંદર, અને એ શેહેરનાં ભાગ દાખલ ગણીઆમાં આવેછે. એથી કરીને એ શેહેરનુ કદ ઘણુ વધી ગયુંછે, અને જેમ જેમ તેની વસતી વધતી જશે, તેમ તેમ તેનુ કદ વધશે હેવું ધારી આમાં આવેછે.

આ શેહેરમાં વરશનો ઘણો ખરો ભાગ થંડી રેહેછે. વરશમાં ચાર રૂત બદલાએછે તેમાં મારચ, એ પરીલ તથા મેએમાં વસંત રૂતુની મોહોસંમ રેહેછે અને પાછલા બે મહીનાંમાં ઝાહો ઉપર ખુબસુરત મોહોરો જોયામાં આવેછે. જુન, જુલાઈ તથા આગસટ મહીનાં ગરીમીની રૂતનાં ગણાએછે અને એ રૂતમાં ઈંગલંડનો તથા લંડંનનો દેખાવ ઘણોજ સરસ થાએછે. ઝાહો ઉપર સઉથી સરસ ફુલો એ મોહોસંમમાં લાગેછે. સપટે મબર, અકટોબર અને નવેમબર મહીના પાંનખર અને ચોમાંસાની રૂતનાં ગણાએછે. પેહલલાં બે મહીનાંમાં વરસાદ ઘણો પડેછે, અને છેલલા મહીનાંમાં અતીસે ધુમસ પડેછે. સઉથી વધતો ધુમસ ઘણુ કરીને નવેમબર ની બીજી અથવા તરીજી તારીખે પડેછે, તાહરે આપણીથી તરણ અથવા ચાર દગળાં આગલ ચાલનારને આપણે ઓલખી શકતા નથી, એટલું અંધારૂ તે વખતે પડેછે, અને તારે ગાડીઓની સાથે બલતી મસાલો લઈને દોડવું પડેછે. એ મહીનાંમાં અને શીઆળાની રૂત જે ડીજેમબર, જાંનેવારી અને ફેબરવારી મહીનાં શુ ધી ચાલેછે, તારે દીવસને વખતે પણ આફીસો અને ઘરોમાં દીવા સલગાવીઆ વગર કાંમ થાઈ શકતું ન થી. શીઆળાની રૂતમાં આકાસ ઉપરથી કડાં અને બરફ પડેછે, અને નાંધળા નાંળા તથા પાણીનાં ચસમાં બંધાઈ જાએછે. જારે બરફ પડેછે, તારે શેહેરનો દેખાવ સઘળો સફેદ થાઈ જાએછે. ઘરનાં છાપરાં અને બે તરોની સપાટી તથા ઝાહોની દાંખલીઓ સઘળી સફેદ લાગેછે. સઉથી વધતી થંડી જાંનેવારી માસમાં પડે છે, તારે પારો ૨૦, ડીગરી સુધી ઉતરેછે, અને સઉથી વધતી ગરમી જુલાઈ મહીનાંમાં પડેછે, તારે પારો વધુ માં વધુ ८૧, ડીગરી શુધી ચહડેછે. લંડંનની હુવામાં પાંણીનો ભાગ વધારેછે.

છેલલા હીસાબ પરમાણે એ શેહેરની વસતી (૨૩६૨૨૩६) તેવીસ લાખ, બાસટ હજાર, બશો છ તરીસ આદમીની હતી, તે મધે (૧૧૦६૫૫८) અગીઆર લાખ, છ. હજાર, પાંનશો અકાવંન મરદ અને (૧૨૫૫६७८) બાર લાખ, પંચાવન હજાર, છશો ઈઠોતેર ઓરતો હતી. વગર પરણેલા મરદોની સંખીઆ (६७९३८०) છ લાખ, ઓગનાહેંશી હજાર, તરણશો હેંશીની હતી, અને વગર પરણેલી અસતરીઓની સંખીઆ (७३५८७૧) સાત લાખ, પાંતરીસ હજાર, આઠશો એકોતેરની હતી. આ પરમાણે લંડંનની ભા રી વસતીછે, તોપણ એ શેહેર એટલુંતો બોહોલુંછે, અને દર રોજ એટલાંતો ઘરો બંધાતાં જાએછે, કે રેહવા નું ઘર મેલવવામાં ઝાજી અડચણ પડતી નથી. હેનરી મેહયુ નાંમનો ગરંથકાર હેવું કેહેછે કે, વગર શકે આ ખી દુનીઆમાં સઉથી મોટું શેહેર લંડંનછે. દુનીઆમાં જે બોહલાં અને મોટી વસતીનાં શેહેરો ગણાંએછે, તે મની વસતી સાથે આ શેહેરની વસતી સરકાવતાં માલંમ પડીઉંછે કે, લંડંનની વસતી ચીનનાં પાએતખત પીકીન શેહેર કરતાં એક ચથુરતાંઉસ વધારેછે—ફરાંનસનાં પાએતખત પારીસની વસતી કરતાં બે તરીતીઆં ઉસ વધારેછે—તુરકીનાં પાએતખત ઈશટંમબોલ કરતાં બેવડીછે, રૂશીઆનાં મુલકનાં પાએતખત સેંનટ પીટ રસ બરગ કરતાં ચોગણીછે—આસટરીઆનાં પાએતખત વીએનાં કરતાં પાંચ ઘણીછે—સ્પેનનાં પાએતખત મદરીદ તથા આમેરીકાનાં નીઉ યારક શેહેર કરતાં પાંચ ઘણીછે—પ્રુશીઆનાં પાએતખત બરલીન કરતાં સા

ગ્રીછે—હાલંડનાં મુખ્યશેહેર આમસ્ટરડામ કરતાં આઠ ગણીછે—ઈટાલીનાં મુખ્ય શેહેર રોમ કરતાં
ગણીછે. હીંદુસ્થાનનાં ત્રણ મોટાં શેહેરો સાથે મુકવાથી લંડનની વસતી કલકત્તાના કરતાં ત્રણ ગણી,
નાં કરતાં ચાર ગણી—અને મદરાસનાં કરતાં પાંચ ગણીછે. હેવે અટકળે ધારણીઆમાં આવીઆછે કે,
લંડનની આખી વસતીની બબે આદમીને સાથે ઉભા રાખીને એક હાર કરીઆમાં આવેતો, લંડનનાં રેહે
ઓની તે મોટી રેહની લંબાઈ ૬૬૦ માઈલની થાએ. એ શેહેરમાં દરરોજ આસરે ૧૯૫ આદમી જરણ
છે અને આસરે દર પાંચ મીનીટે એક બાળક અથવા દર રોજ ૨૮૦ બાળક જનમ પામેછે. હમણા
નની વસતીની જે સંખીઆછે, તે ચાલીસ વરસની અંદર બેવડી થાયછે, અને હવે પછીનાં બીજાં
આલીસ વરસની અંદર તેનો કેટલો વધારો થશે, તે કેહેવાઈ શકતું નથી. લંડનની ભારી વસતી વીશે કોઈણી
કસ ગણતરી કાઢીએ વગર રસ્તામાં ફરીઆથીજ આપણને તેનો સેહેજથી વીચાર આવેછે.

એક ગરંથકાર કેહેછેકે, એક મુસાફર લંડન જઈને ત્યાંનાં એક ભારી ૬૬ વાળા રસ્તા જવેનાં થરની
રીએ ઉભો રહ્યો, અને જ્યાંસુધી તે રસ્તામાં આદમીઓનું ટોળું, જે જતું આવતું દેખાતું હતું, તે કંમ
એ ત્યાંસુધી બારીએ ઉભો રેહેવાને તેણે ઠેરાવ કીધો. એ પરથી કલાકોના કલાક તેને ત્યાં ઉભું રેહવું
ડીઉં, કાંએજે ટોળું રસ્તામાં તે જેતો હતો તે ઓછું થાતુંજ નહી હતું. હજારો લોકો આવે અને હજારો
તા જાએ; એક પલ સુધી પણ રસ્તાનો આવજાવ પાતલો થએલો તેની નજરે આવીઓ નહી, તેથી તેને
ણી અચરતી ઉપજી અને ગભરાટમાં પડી તેણે એવું ધારીઉં કે, જે તરફથી લોકો બતાં આવતાં હતાં ત્યાંહાં
કાંઈથી બનાવ બનીઓ હશે અને તે વીશે પુછપરછ કીધી. તેને કેહેવું જણાંવીઆમાં આવીઉં કે, તે બાબદમાં
અચરત થવા જેગ કાંઈ હતું નહી, એતો લોકો પોતાને કામે આવજાવ કરતા હતા. આ સાદો જવાબ
સાંભલી પેલા મુસાફરને ઘણીએક અચરતી ઉતપંન થઈ.

રની ભીડની પણ સમજ પડશે. હીંઆં ગાડી ઘોડા એટલાતો એકઠા થાએછે કે ગાડીઓથી દોરીને જવાતું નથી અને આદમીઓને પણ ઘણુ સંભાલથી ચાલી જવું પડેછે.

જે શેહેરમાં આટલી ભારી વસતી, તે શેહેરમાં રસતાઓની ગોઠવણ ઘણી સારી જોઈએ, તે મીશાલે લંડનમાંછે. ઘણાંખરા રસતાઓ પોહોલાછે પણ હાલમાં કેટલાએક ઘણી ભીડનાં રસતાઓ જેટલા જોઈએ તેટલા પોહોલા નથી, તેનું કારણ એછેકે, તે અસલનાં વખતનાંછે, પણ હમણાનાં વખતમાં જે નવા રસતા બાંધીઆમાં આવેછે, તે અગત કરીને લંડનની દર રોજ વધતી વસતી અને ભારી ઠઠને માફક આવતા બાંધીઆમાં આવેછે. એ રસતાઓની બાંધણી ઘણી સારી અને સોભઈતી હોએછે. જે જે રસતાઓ ઉપર ગાડીનો મારો ભારીછે, તે ઉપર લાદીઓ જડી લીધેલીછે. જાંહાં કામ કાજનો અથવા વેપારનો મારો નથી, પણ ફક્ત રેહવાનાંજ ઘરોછે, તાંહાં આપણાં હીંદુસથાંનનાં જેવા ઝીહનાં પથર તથા મટોડાંનાં બાંધેલા રસતાછે, પણ લંડનનાં રસતાઓનો મોટો ભાગ લાદીથી જડી લીધેલોછે. ગાડીને સારૂ વચે વચમાં પોહોલો રસતોછે, અને આદમીઓને સારૂ બંધે બાજુથી ગાડીનાં રસતાથી અરધી અથવા પોણી ફુટ ઉંચા મારગો બાંધેલાછે, અને તેની ઉપર પોરબંદરનાં જેવા પથરની સાફ લાદીઓ જડેલી હોએછે. હેવા પગે ચાલવાનાં રસતાઓ પોહોલાઈમાં પાંચથી સાત ફુટ શુધી હોએછે, અને ઘરની બાજુથી તે ગાડીના રસતાની બાજુ સુધી જરાક ઢલાવનાં આકારમાં બાંધેલાછે, કે જેથી વરસાતનું પાંણી તેમની ઉપર રેહે નહી, અને પગે ચાલનાંરા લોકોને કશી રીતની અડચણ પડે નહી. સઘળાઓ પોતાંનાં ઘરની અથવા દુકાંનની સાંમનેનાં આ પગ રસતાને દરરોજ સવારનાં સાફ કરેછે તથા પાંણી અને સાબુ વટીક ધોએછે, તેથી પગે ચાલનાંરા લોકોને એ રસતાઓ ઉપર ચાલવાની કશી અડચંણ પડતી નથી, બલકે ખુશી ઉતપંન થાએછે. વચમાનાં રસતા જે ઉપરથી ગાડીઓ ચાલી જાએછે, તેની ઉપર લાદી જડવાનું કારંણ એછેજે, તેઓની ઉપર એટલોતો મારો ચાલેછે, કે જો શાધારંણ રસતાની માફક મટોડું અને ઝીહનાં પથરથી તે રસતા બાંધીઆ હોએતો, તેવા મારાની અંદર તે રસતાઓ એક માસ પણ ટકે નહી, તેથી તેમની ઉપર પથરની લાદી જડીઆમાં આવીછે. લંડનનાં લાદી જડેલા રસતાઓની ગણતરીનો હીસાબ પારલામેંનટની સભાનાં હોકંમથી સને ૧૮૫૬ નાં વરસમાં છપાઓ હતો, તે ઉપરથી હેવું માલંમ પડેછે કે, પાંચ હજાર કરતાં વધતા રસતાઓ ઉપર લાદી જડેલીછે અને તેઓને બાંધવાનો ખરચ (૧૪૦૦૦૦૦૦) ચઉદ કરોડ રૂપીઆ થાયો હતો, અને વલી તેમને સારી હાલતમાં રાખવાને સારૂ દર વરશે (૧૮૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ અને હેંશી લાખ રૂપીઆ ખરચ થાએછે. ઉપલા પાંચ હજાર રસતાઓની જો હારેહાર લંબાઈ ગણીએતો બે હજાર માઈલ થાએ. "ક્રીઆનંન સ્ત્રીટ વેસ્ટ" નામનો રસતો કે જે સેંનટ પાલસનાં મોટા દેવલથી "લંડન બરીડજ" શુધીછે, અને જેહની ઉપર ગાડી તથા આદમીઓનો અતીસે મારો રાત અને દીવસ ચાલુછે, તે એખલો રસતો બાંધવામાં (૨૦૦૦૦૦૦) વીસ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. દરરોજ વધતી વસતી અને વેહવારને કીજે હવે લંડનમાં જેટલા રસતાછે તે પુરા પડતા નથી, તેથી નવા નવા રસતાઓ હુંગાડવાના વીચારમાં સરકાર ગુતેલીછે. વલી નવા રસતાઓ બનાવવાને જગાની ઘણી તંગીછે તથા ઘરો અને ઈમારતોનાં માલેકોને તે ઘરો ભાજી નાંખવાને અને જગા સરકારને આપવાને સારૂ મોટો બદલો આપવો જોઈએ, તેના ભારી ખરચથી પણ ઉપલી મતલબ પાર પાડવામાં ઘણીએક અડચંણ આવી પડીછે. હવડાં હેવો વીચાર ચાલીઓછે કે, લંડનનાં એક છેડેથી તે બીજે છેડે શુધી જમીનની અંદરથી લોહોડાંની સડક બાંધવી, કે જેથી લોકોને શેહેરનાં હરેક ભાગમાં તેની મદદથી જવાને બની આવે અને ઉપરનાં રસતા તથા ઈમારતોને હાથ લગાડવો પડે નહી. જો આ વીચાર અમલમાં આવશેતો લંડન શેહેર હાલમા દુનીઆમાં જે મોટાઈ ધરાવેછે, તેમાં એક નવો વધારો થાશે.

લંડનનાં રસતાઓની ગોઠવંણ ઘણી સારીછે. જેમ આદમીનાં સરીરમાંની નાધલી રગો મોટી રગોમાં

KING WILLIAM ST

છુટી પડેલીછે, તે મીશાલે લંડનને પેહલલે થોડાએક લાંબા રસતાઓમાં વેંહચીઉંછે, અને પછી તે લાંબા રસતાઓની બંને બાજુએથી જેમ જેમ જરૂર હોએ અથવા સવલ પડીઉં હોએ, તેમ તેમ બીજા રસતાઓ ત ગલીઓ કાહાડવામાં આવીછે. જે તરફ ઘરોની જેવી બાંધણી તે તરફ જુદી રીતનાં નાંમ આપીઆમાં આવીઆંછે. લાંબા મારગોને "સ્ત્રીટસ" નાંમ આપેલાંછે; જે તરફ ઘરોની હાર એક ચોરસનાં આકારમાં આવી હોએ, ઇઆને એક ચોરસની ચાર બાજુએ ઘરોની હાર કીધામાં આવી હોએ અને વચે વચમાં ખાલી જગા અથવા બાગ હોએ તેને "સ્કુએર" કરી કેહેછે; જે તરફથી સાંમાં સાંમી મલી ચાર રસતા જોડાતા હોએ, તે જગાને "સરકસ" કેહેછે. હાલમાં ઇંગલંડમાં નવા રસતા બાંધતી વેલાએ જાંહાં બે રસતા જોડાતા હોએ, તાંહાં ઘણું કરીને ગોલ આકારમાં વલાંણ રાખીઆમાં આવેછે, કે જેથી કરીને એક રસતા ઉપરની ગાડી બીજા હાત ઉપરનાં રસતા ઉપરથી આવતી ગાડીની સાથે એકાએક અથડે નહી, અને તેવી વલાંણનાં રસતાઓને "ક્રેસેંનટ" કરી કેહેછે; રેહવાનાં ઘરોનાં મોહલ્લાઓનાં તરણ તરાંહનાં નાંમછે. જે ઘરોની સીધી હાર કોઈ મોટા રસતાની પાસે આવી હોએ તેને "પ્લેસ" કરી કેહેછે, અને તે જગા આગલથી રસતા' કપાયા પછી જે મોટી સીધી હાર બીજી આવે તેને "ટેરેસ" કરી કેહેછે, અને મોહલ્લાને છેડેનો જે ભાગ ઉપર જણાંવીઆ પરમાંણે વલાંણમાં બાંધેલો હોએ તેને "ક્રેસેંનટ" કેહેછે અને તે તરેહવાર જગાઓ વલી જુદાં જુદાં નાંમથી ઓલખાએછે. એ ઉપરાંત નાંધલી ગલીઓ તથા પોરો હોએછે, તેપણ તેમનાં નાંમથીજ ઓલખાએછે. એ સઘળી જાતના રસતાઓની ગણતરી આસરે ૧૧૦૦૦ ની થાએછે. હેવું કેહવામાં આવીઉંછે કે, લંડનનો કોઈબી શખસ અથવા જુનાંમાં જુનો રેહવાશી હેવો નહી હશે કે, જે લંડનનાં દરએક મોહુલ્લા અથવા ગલીમા ફરી વલવાનો ગરવ રાખતો હશે.

ઉપલો હેવાલ વાંચીઆ પછી કેટલાએકોનાં ધીઆંનમાં હેવું આવશે કે, જે શખસ લંડનમાં પેહલવીવાર જાએ, તે તાંહાંનાં રસતાઓ ઉપર ફરવાને ઘણો ગુંછવારામાં પડે, પણ તેવી ધાસતી રાખવાનું કસું કારણ નથી. એ શેહેરમાં ફરનારને વાસતે તાંહાંના રસતા તથા મોહલ્લા તથા ગલીઓ અને થાંમે થાંમની જગા બતાવનાંરા નકસા આવેછે, તે નકસો એક બે દીવસ શુધી સારી પઠે ધીઆંનમાં લીધાથી લંડનના રસતાઓ અને તેમની વેંહેચણી કેવી તરાંહનીછે, તે આપણાં ધીઆંનમાં સારી પઠે ઉતરેછે, અને પછી તે નકસાની મદદથી આપણે લંડનના જે ભાગમાં જવું હોએ, તાંહાં સેહલથી જાઈ શકીએછે. જેમકે આપણે એક રેસતા ઉપરથી નીકલીઆ, અને બે માઈલ દુર એક ઠેકાંણે આપણને જવુંછે, તારે જાંહાંથી આપણે નીકલીઆ હોઈએ, તે જગા પેલા નકસા ઉપરથી જોઈ કાહાડવી, અને પછી આપણે જવા ધારેલી જગા ઉપર જતાં, કેટલા તથા કેવા રસતા આવેછે, તે પેલા નકસા ઉપર રસતાઓના નાંમની લીટીઓ સાથે દેખાશે, તે મારગ ઉપર ચાલુ રેહવું અને આપણને જોઈતી જગાએ પોંહચતાં કસું હગરૂં પડનાંર નથી. જેમ નકસાની લીટીઓ ઉપર નાંમ હોએ, તેજ મીશાલે રસતાઓની ઉપર પાટીઆં મારેલાં હોએછે, તે વલી એટલા શુધી કે, રસતાની શરૂઆતમાં અને તે રસતો પુરો થાએ, તે બંને જગાએ તે નાંમ હોએછે, કે જેથી કોઈ ભુલાવામાં પડે નહી.

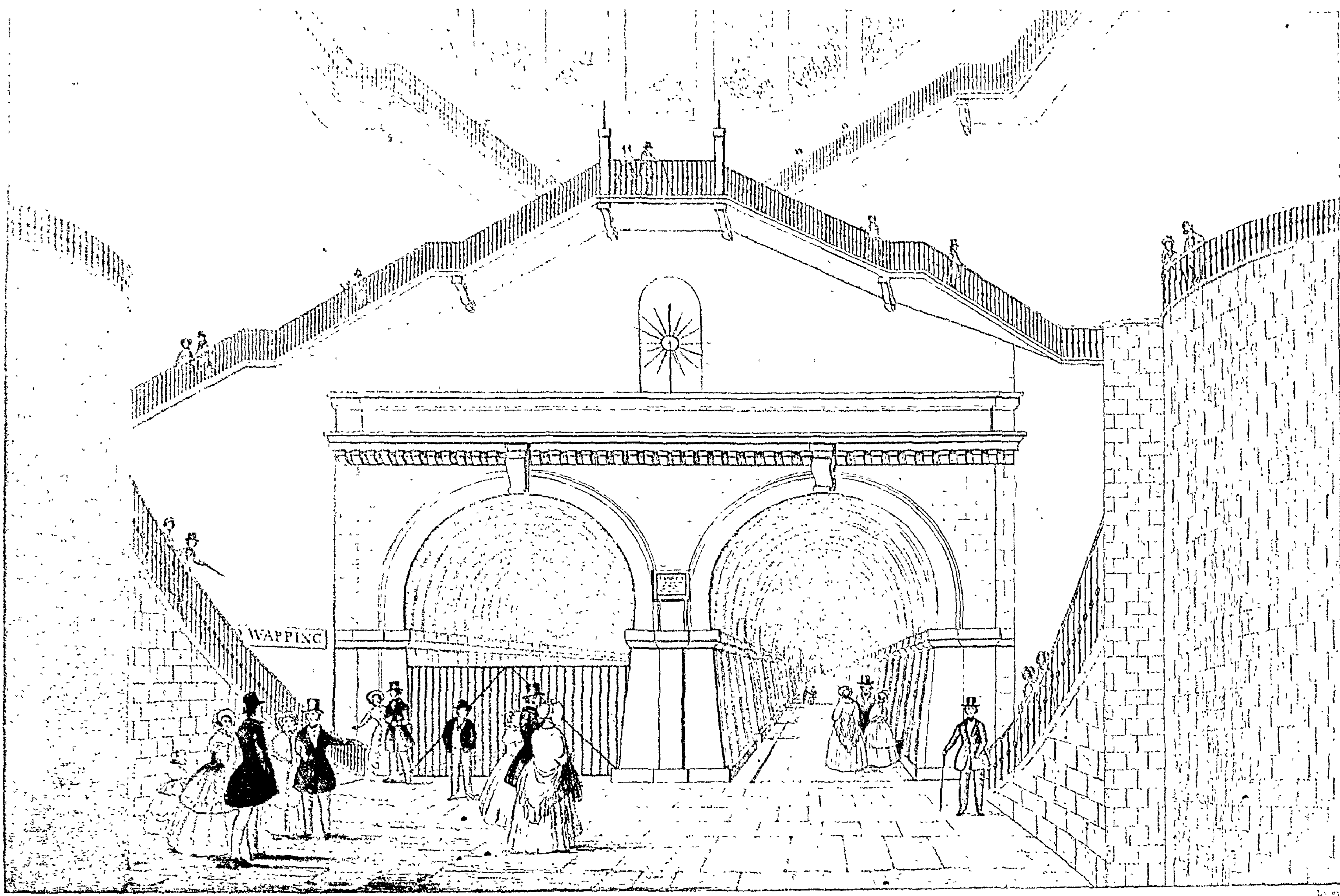
ટેમસ નદી લંડન શેહેરની વચમાંથી વેહતી ચાલેછે, તેથી શેહેરના એક ભાગ ઉપરથી બીજા ભાગ ઉપર જવાને લોકોને અટચણ નહી પડવા સારૂ, મોટો દરવ ખરચીને તે નદીની ઉપર જુદી જુદી જગાએ મોટા અને માહાભારત પુલો બાંધીઆમાં આવીઆછે. એ પુલો જેમ ઇંગલંડનાં લોકોનો હુનર તથા તાંહાંના ઇનજીનીઅરોની કાબેલીઅત બતાવનાંરાછે, તેમ શેહેરનો એક સણગાર પણછે, અને તેમનું ટુક બયાંન નીચે આપીએછે.

લંડન બરીડજ નાંમનો પુલ જે પારીસથી લંડન આવતાં આપણને પેહલલો પસાર કરવો પડેછે, તે પુલ

ઘણોજ મોરો અને અચરત સરીખોછે. તેની લંબાઈ ૯૨૮ ફુટછે અને પોહોલાઇ ૫૪ ફુટછે. એ પુલ પાંચ આરકાંની ઉપર ગરાંનીટનાં પથરથી બાંધેલોછે, અને તેની વચે વચમાંનુ આરકૂ ૧૫૨ ફુટ પોહોલુંછે. એ પુલ ભરતીને વખતે પાંણીની સપાટી ઉપરથી પણ લગભગ તીસ ફુટ ઉંચો રેહેછે અને તે બાંધવામાં (૨૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. એ પુલ ઉપરથી દરરોજ આસરે પંદર હજાર ગાડી જાએછે અને તેમાં તથા ચાલતા જતા આવતા શખસોની દરરોજની ગણતરી પોનો લાખ ઉપર આદમીની થાએછે. એ પુલની ઉપર રોશનીનાં ફાંનસને વાસતે જે લોહોડાંનાં થાંબાછે, તે ડીઉક આવ વેલીંગટને લડાઈમાં જીતેલી ટોપ ગાલીને બનાંવેળાછે. યુરોપખંડનાં બીજા મુલકોથી જેઓ ઇંગલંડ જોવા જાએછે, તેઓ હંમેસાં પેહલ્લાં લંડન બરીડજ સ્ટેશન આગલ આવેછે, અને શેહરમાં દાખલ થયાની આગમજ તેઓને લંડન બરીડજનો પુલ પેહલો પશાર કરવો પડેછે, તેથી લંડનની ભારે વસતી તથા લોકોનાં આવ જાવનાં ભારી મારાની સમજ તેઓને પેહલ વેહલાં આ પુલ ઉપરથીજ કેટલેએક દરજજે મલેછે. એ પુલ પશાર કીધો કે તેની આસપાશનાં રશતાઓ પણ ઘણા ભીડનાં આવેછે, અને તે જોયાથી પેહલ વેહલો મુસાફર એકદંમ અચરતીમાં પડેછે. સાઉથવરક બરીડજ નાંમનો પુલ જોવા લાએકછે. એ પુલ નદીની અંદર પથરનો પાયો બાંધી તેની ઉપર બીડનાં લોહોડાંનાં ભયંનકાર આરકાં કરી બાંધેલોછે. એ કાંમને વાંસતે ૫૭૦૦ ટન લોહોડું ખપીઉંછે. એ પુલની વચે વચમાંનાં આરકાંની પોહોલાઇ ૪૦૨ ફુટછે. આ પોહોલાઈ કાંઈ થોડી નહી કેહવાએ અને હેવા પોહોલાં આરકાંનો પુલ દુનીઆમાં બીજે કેથે નથી. એ પુલ પછવાડે (૮૦૦૦૦૦૦) હેંશી લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. બીજો એક મોટો પુલછે તેનુ નાંમ વાટરલુ બરીડજ કરીનેછે. તેની લંબાઈ ૧૩૦૦ ફુટછે અને પોહોલાઈ ૪૩ ફુટછે અને તેને બાંધવાનો ખરચ લગભગ (૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ રૂપીઆ થાયો હતો. એ પુલ ઉપર જેઓ આવ જાવ કરે તેની પાસેથી એક એક ફદીઉં લીધામાં આવેછે અને એ પરમાંણે વરશ દાહાડે પચાશ હજાર રૂપીઆની ઉપજ થાએછે. બલાક ફરાએરસ બરીડજ નાંમનો પુલ ૯૯૫ ફુટ લાંબોછે અને તેની ઉપર તેર લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. વાકસાલ બરીડજ નાંમનો પુલ ૭૯૮ ફુટ લાંબો અને ૩૬ ફુટ પોહોલોછે. એ પુલ ઉપરથી આવજાવ કરનાંરાઓ પાશેથી એક એક ફદીઉં લીધામાં આવેછે. પારલામેનટનાં મેહેલની આગલ જે પુલ આવેલોછે, તેને વેસ્ટમીનસ્ટર બરીડજ કેહેછે. એ પુલ ઘણો પુરાંણોછે અને તેને બદલે હમણાં બીજો બંધાએછે. એ ઉપરાંત બીજા નાંધલા પુલો છે તેમનુ બયાંન કરવાની અગત નથી.

ટેમસ નદીની ઉપર હાલમાં બે સસપેનશન બરીડજ એટલે ઝુલતા પુલોછે. હુંગરફરડ સસપેનશંન બરીડજ અને ચેલસા સસપેનશંન બરીડજ. પેહલલો પુલ બાંધવામાં (૧૧૦૦૦૦૦) અગીઆર લાખ રૂપીઆ થાયા હતા. એ પુલ ૧૩૫૨ ફુટ લાંબોછે અને પગે ચાલી જનાંરાઓને વાસતેજ હુંગાડોછે અને આવજાવ કરનાંરાઓ પાસેથી એક ફદીઉં લીધામાં આવેછે. ચેલશા સસપેનશંન બરીડજ બાંધીઆને આજ લગભગ ચાર વરશ થાયાંછે અને લંડનમાં ટેમસ નદી ઉપર તે એક ઘણોજ ખુબસુરત પુલછે તેમાં કશો શક નથી.

પણ લંડનની ભારી વસતીનાં આવજાવને સારૂ મોટા ખરચથી માહાભારત પુલો બાંધીઆમાં આવીઆછે તથા બીજી જે જે ગોઠવણો કરીઆમાં આવીછે તેમાં સઉથી અચરત ઉપજાવનાંરી યુકતી ટેમસ ટનેલ છે. ઇંગલંડની અચરત સરીખી વાતોમાં આપણાં લોકો એમ કેહેછે કે, તાંહાં હેવા રસતાછે કે ઉપરથી ગાડી જાએ અને નીચેથી વાંહાંણો જાએ, તેતો આપણુને સારી પડે સમજ પડેછે કે, મોટા અને ઉંચા પુલો ઉપરથી આદમીઓ અને ગારીઓ જાએ અને નીચેથી વાંહાંણો જાએ. પણ જારે આપણે એમ કહીજીએ કે નીચેથી આદમીઓ જાએ અને ઉપરથી વાંહાંણો જાએ તારે એ વાત કેમ બને તે વીશે અંનજાણઓને સમજ પડતી નથી. એ અચરતી ટેમસ ટનેલ જોયાથી સમજ પડેછે. આગલ જણાવીઆ પરમાંણે ટેમસ

WAPPING

CHELSEA

નદી શેહેરની વચમાંથી વેહતી ચાલેછે તેથી લંડંનનાં એક ભાગમાં એક કીનાંરેથી બીજે કીનાંરે પગથી જવાનો નદીની નીચેથી રસતો કાહાડેલોછે. એ કાંમ ઘણુંજ હગરૂ અને માહાભારતછે. આ જગાએ ટેમસ ટનેલ નો નકસો આપીએછે તે ઉપરથી જોવામાં આવશે કે, રસતા ઉપરથી ટનેલના મારગની નીચે આવવાને સા રૂ સોભઈતો દાદર બાંધેલોછે. એ દાદરની મારફતે નીચે આવીઆ પછે આરકાંનાં આકારમાં જે દરવાજા દે ખાએછે, તે આ ટનેલનો મારગછે, અને તે પશાર કરીઆ પછી નદીને બીજે કીનાંરે જાઈ પોહોચીએ છઈએ, તાંહાં પાછા ઉપર આવવાને સારૂ આગલનાં જેવાજ સોભઈતા દાદરછે તેની મારફતે રશતા ઉપર આવી શ કાએછે. આ ટનેલની અંદર અજવાલુ પડવાને સારૂ ગીઆસની રોશની બાલીઆમાં આવેછે, તેથી તાંહાંથી ચાલી જવાને ઘણુ સવલ પડેછે. વલી એ મારગની બંધે બાજુએ ફેંનસી વસતુઓનાં દુકાંનોછે અને કેટલે એક ઠેકાંણે કાસમોરામીક દેખાવો પણ દેખાડીઆમાં આવેછે, તેથી કરીને આ ટનેલ હુંનર અને કારીગરી ની એક અચરત શરીખી બીનાં દાખલજ જોવા લાએકછે એટલુંજ નહી પણ તેમાં ચાલી જનારને બીજી ઘણી રીતે ગમત ઉપજેછે. આ ટનેલ ૧૨૦૦ ફુટ લાંબો અને ૩૮ ફુટ પોહોલો તથા ૩૨ ફુટ અને ૬ ઇંચ લાંબોછે. નદીની સપાટીથી ૭૬ ફુટની ઉંડાઈએ તે ખોદેલોછે. કારીગરી અને હુંનરથી બાંધેલો આ નાંમીચો મારગ જેની પછવાડે (૫૦૦૦૦૦૦) પચાશ લાખ રૂપીઆ ખરચ થાયોછે, તે બાંધવાનુ માંન સર આઈ કે બરેનેલને મલવું ઘટેછે, કાંએજે એ ટનેલ બાંધવાનો પેહલલો વીચાર તેણે કીધો હતો, તથા તેનાં ઉ પરીપણાં હેઠલ તે બંધાયો હતો. નદીની ઉપરથી એ ટનેલ બાંધતાં જે પાંણી ગરતું હતું તેથી ઘણી અડ ચણ પડતી હતી અને એકવારતો તે ટનેલ આખો પાંણીથી ભરાઈ ગયો હતો, પણ તે પાંણી તેમાંથી પાછુ કાહાડી નાંખીઆમાં આવીઉં હતું. આ માહાભારત કાંમ સને ૧૮૨૩ નાં વરસમાં શરૂ કરીઆમાં આ વીઉં હતું, તે ૧૮૪૩ નાં શાલમાં પુરૂં થયું હતું અને એ વરશનાં મારચ મહીનાંની ૨૫ મી તારીખે લોકો નાં આવજાવને શારૂ તે ટનેલ ઉંઘાડીઓ હતો. ઇંગરેજ લોકોની ભારે હીંમતનો અને હુંનરનો આ ટનેલ એક ઘણોજ સરસ નમુનોછે અને તેથી યુરોપનાં બીજાં મુલકોનાં લોકોબી ઘણીજ અચરતી પાંમેછે.

લંડંનનાં રસતાઓ ઉપર તથા કેટલાએક ચોકોમાં કેટલાએક પાદશાહોનાં તથા નાંમીચા શખસોનાં સંગેમરમરનાં તથા કાંસાનાં ધાતુનાં બાહાવલાં મેલેલાંછે. જે જે જગોએ હેવાં બાહાવલાંછે, તાંહાં રસતાનો દેખાવ ખુબશુરત લાગેછે. "માંનીઉમેનટ" માં શેહેરનાં ભાગમાં લંડંન માંનીઉમેનટ નાંમનો મોટો થાંભ છે તે લંડંનમાં ૨૦૦) વરસની વાત ઉપર આગ લાગી હતી તેની ઈંધાંણી દાખલ ઉભો કીધામાં આવીઓછે. તેની ઉંચાઈ ૨૦૨ ફુટછે, અને તેની અંદર બાંધેલા દાદરની મારફતે ઉપર જઈ શકાએછે. એ દાદરનાં ૩૪૫ કાંદીઆંછે, અને ઉપર ગયાથી લંડંનનો એક ઘણોજ ખુબસુરત દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. ડીઉ ક આવ યારક કાલમન નાંમનો થાંભ જે વાટરલુ પલેસ આગલનાં ચોકમાંછે તે પણ ઘણો ખુબસુર તછે અને તેની ઉપરથીબી લંડંનનો દેખાવ ઘણો સારો દીશેછે. લંડંન મધે જે "તરાએમફલ આરચ" નુ માંનીઉમેનટછે તે ઘણુ સોભઈતુંછે. તેની ઉપર ડીઉક આવ વેલીંગટનનું ઘોડ સવાર પુતલુંછે. આ માંની ઉમેનટનો નકસો હીંઆં આપીઓછે અને જે જગાએ તે છે તાંહાંનાં રસતાનો દેખાવ તેથી સોભી રેહેછે. નેલસન કાલમનનું બયાંન "નાશનલ ગીઆલરી" ની બાબદમાં સફે ૧૯૩ મે વાંચીઆમાં આવશે. એક બાબદમાં લંડંનની ખાંમી નજર આવેછે, તે એછેજે પારીસની માફક જાહેર રસતાઓ ઉપર ઠાંમે ઠાંમ સોભ ઈતા અને ખુશનુમાં ફુંઆરા જોયામાં આવતા નથી. આખા લંડંનમાં તરંણ અથવા ચારથી વધારે ફુંઆ રા નથી. લંડંનમાં સઉથી સરસ ચોક ત્રફાલગર સ્કુએર ગણાએછે તાંહાં બે ફુંઆરાછે અને તેની આસપા સ પાદશાહોના તથા કેટલાંએક નાંમીચા શખસોનાં બાહાવલાંછે, તેથી તે ચોક ખુશનુમાં લાગેછે, અને તાં હાં સાંહાંજને વખતે લોકો આસાએસને વાસતે એકઠા પણ થાએછે.

લંડનની ઈમારતો તથા ઘરો સોભઈતાંછે, અને તેમાં રેહવાની ગોઠવણ સુતરી અને સારીછે. લંડનમાં માલેકો પોતાનાં ઘરો જેમ પોતાંની મરજીમાં આવે, તેવા દેખાવનાં બાંધી શકતા નથી. એક મોહલ્લાનાં સઘળા ઘરો, એકજ આકારનાં અને ઉંચાઇનાં જોઈએ. અંદરથી તમારે ગમે તેવી ગોઠવણ રાખી શકાએ, પણ બાહેરનો દેખાવ અને બાંધણી આસપાસનાં ઘરોનાં જેવીજ રાખવી પડેછે, તેથી કરીને દર એક મોહલ્લાનો દેખાવ એક ચાલીનાં જેવો લાગેછે. કેટલાએક અસલના મોહલ્લાછે, તાંહાં ઉંચાં નીચાં તથા એક એકથી ફેરફાર આકારનાં ઘરોછે ખરાં, પણ શેહેરનો દેખાવ સુધારવાને તથા વધારે ખુબસુરત કરવાને કીજે હંમણાં સરકા આકારનાં ઘરો બાંધવાનો ધારો કાહાડેલોછે. હમણાં લંડનમાં ઘણુ કરીને ઈમારતો તથા મોટી ચાલો તથા આખા મોહલ્લા બાંધવાનું કાંમ "કંપની" ઓ માથે લીએછે, અને પછી તેમાંથી તેઓ છુટક અથવા એકથી વધારે ઘરો સાથે વેચેછે. કેટલીએક કંપનીઓ હેવાં કાંમને મારેજ ઉભી થાએલીઓછે, અને તેઓ નકસા કરીને આખા મોહલ્લામાં બંધે બાજુએ એક સરકી રીતના ઘરો બાંધેછે. ઈંગલંડનાં ઘરોનો બાહેરનો દેખાવ તથા બીજી બાંધણી હીંદુસથાંનનાં ઘરોથી જુદી રીતનીછે. જેમ અતરે વરસાદને લાસતે છજીઆં હોએછે, તેમ ઈંગલંડના ઘરોને છજીઆં છેજ નહી, તથા ઘરોની ઉપર છાપરાં દેખાતાં નથી. છાપરાં સલેટનાં અને બુડાઉ હોએછે. કાચની બારીઓ આપણાં ઘરોની માફક ધાંકવાની આવતી નથી, પણ દીવાલની અંદર ઉપરથી અથવા નીચેથી ઉતારવા અથવા ચહડાવવાની આવેછે.

હીંદુસથાંનનો રેહવાસી જે આખો દીવસ પોતાંનાં અને પોતાંનાં પહોશીઓનાં ઘરનાં બારણાં અને બારીઓ હુંગાડી જોતો આવીઓ હોએ, તે ઈંગલંડ ગયાથી, દીવસને વખતે પણ બારણાં અને બારીઓ બંધ જુએ, તેથી પેહલ વેહલાં તેને કાંઈએક અચરતી ઉપજીઆ વગર રેહેતી નથી. ઈંગલંડની હવા પરમાંણે તાંહાં બારી બારણાં હુંગાડાં રાખી શકાએ નહી. કાચની બારીઓ જે આગલ જણાંવીઆ પરમાંણે જેટલી જોઈએ તેટલી ઉંચી ચહડી શકેછે, તે થોડી ઘણી ચહડાવી ઓરડામાં હવા લેવી હોએ તે વેલાએ, પણ જો આખી બારી હુંગાડી રાખી હોએતો, અંદર આવતો પવંન તબીઅતને નુકસાંન પોંહોચાડે, એટલા માંરે ઉપલો રવઈઓ તાંહાં ચાલુછે. ઘરમાં દાખલ થવાનાં બારણાં પણ બંધ રાખીઆમાં આવેછે તે પણ ઘણુ કરીને ઉપલાં કારણ ઉપરથીછે, પણ એ પરમાંણે બારણાં બંધ રાખવાથી ઘરની અંદરનો બંચાવ પણ થાઇ શકેછે. જેમ અતરે આપણાં લોકોનાં કુટંબનાં બાએડી છોકરાંઓ ઘણુ કરીને ઘરની ખડકીમાં આખો દાહાડો રેહેછે, અથવા તેઓની ગેરહાજરીએ કોઈ પણ આદમી તાંહાં બેસેછે, તે મીશાલે ઈંગલંડનાં ઘરોમાં નથી. ઘરમા રેહનાંરાઓ પોતાંનાં દીવાંનખાંનાંમાં અથવા કાંમનાં ઓરડામાં રેહેછે, અને ચાકરો પોતાંની રાંધણીમાં રેહેછે, અથવા પોતાંનાં બીજાં કાંમ ઉપર રોકાએછે, તાહરે લંડન જેવી બોહોલી અને તરેહવાર લોકોની વસતીનાં શેહેરમા બારણાં હુંગાડાં રાખવાનું કાંમ ડાહાપણ ભરેલું કેહવાએ નહી. જો એમ એક ઘર લંડનમાં એક આખો દીવસ હુંગાડું રાખીઆમાં આવેતો, બીજે દીને તેમાંની એક વસતુ પણ સલાંમત રેહે નહી. ઈંગલંડનાં ઘરોમાં હંમેસાં એક માલ જમીનની અંદર બાંધીઆમાં આવેછે, અને તાંહાં બબરચીખાંનુ તથા તેને લગતો સાંમાંન રાખવાની જગા તથા ચાકરોને સારૂ ઓરડાઓ હોએછે. એ માલનાં આગલનાં ભાગની બાજુએ વરાંણ રાખેલો હોએછે, અને બાહેરથી બારીઓ હોએછે, તેથી તેમાં અંદર અજવાલું તથા હવા દાખેલ થાઈ શકેછે. હીંદુસથાંનમાં એ પરમાંણે એક માલ જમીનની અંદર આપણે બાંધવા માંગીએ તો તેમ બની શકે નહી, કાંએજે આ દેશની ગરમી પરમાંણે તાંહાં કોઈ પરાંણીથી રેહવાઇ શકાએ નહી, પણ ઈંગલંડની ઘંડી હવાને લીધે તેવી અડચંણ તાંહાં માલંમ પડતી નથી. આ ચાકરોના મકાંનમાં જવાને સારૂ રસતો પણ બાહેરથીજ રાખેલો હોએછે. ઉપર જે વરાંણ જણાવીઓછે તેની અંદર રસતા ઉપરથી ઉતરવાને સારૂ સીહડી બાંધેલી હોએછે, અને ચાકરો તથા તેઓને મલવા આવનાંરાઓને આવ જાવનો રસતો પણ એજછે.

ઉપલી બીનાંથી વાંચનારનાં ખીઆલમાં કદાચ હેવું આવશે કે, જાહરે ઘરમાં જવાનાં બારણાં આખો દીવસ બંધ રેહેછે, અને ઘરનાં આદમીઓ પોત પોતાનાં કાંમમાં હોએછે, તારે કોઈ મલવા અથવા કાંઈ કાંમ ઉપર આવીઉં હોએ, તે બારણું ઠોકીઆ કરેકે ? પણ નહી તેમ નથી. ઈંગલંડનાં અને યુરોપ ખંડનાં બીજાં મુલકોનાં ઘરોમાં ઘંટ એક મોટું સુખછે. બારણાંની બાહેર એક કલું હોએછે, તે ખેંચીઆથી જાંહાં ચાકર હમેશ રેહતો હોએ, તાંહાં ઘંટ વાગેછે, એટલે તે ચાકર પોતાંની જગેથી આવીને બારણું ઉઘાડીને જે કોઈ આવીઉં હોએ તેને પુછ પરછ કરી ઘરમાં દાખલ કરેછે. બારણાંની બંધે બાજુએ બે કલાં હોએછે તેમાં એકની ઉપર "વીઝીટર" અથવા મલવા આવનાંર ગરહસથ, અને બીજાની ઉપર "સરવંટ" અથવા ચાકર એ મીશાલે નાંમ પાડીઆમાં આવેછે. એમ કરવાનું કારણ એજે, જો કોઈ શખસ અથવા ચાકરને ઘરમાંનાં ચાકરને મલવું હોએતો તે ચાકરનોજ ઘંટ વજાડે, કે જેથી ચાકર જાંણે, કે આતો કોઈ મહનેજ પુછેછે, અને જો ઘરનાં ધણીને કોઈ મલવા આવીઉં હોએતો તે "વીઝીટર" નો ઘંટ વજાડેછે. પણ આખા ઘરમાં આ બે ઘંટોજછે એમ નહી સમજવું. ઘરની દેવાલોની અંદર ઘંટોનાં તારનો થાગ નથી. દરએક ઓરડાની અંદર ઘંટનું કલું હોએછે, અને તેનો તાર લઈ જઈને ચાકરનાં ઓરડામાં બાંધેલા ઘંટોની સાથે જોડેલો હોએછે. ચાકરનાં ઓરડામાં જેટલા ઘંટ હોએ, તે સઘળાની ઉપર ઓરડાનાં આંકો પાડેલા હોએછે તેથી જેહવો પેલા ઓરડા મધેનો ધણી ઘંટનું કલું ખેંચે, કે તે ઓરડા વાલા આંકનો ઘંટ વાગે અને પેલો ચાકર જેને આદમીની જરૂર હોએ તેની પાસે જાઈ હોકંમ લેવાને વાસતે ઉભો રેહે. હાવી ગોઠવણથી આપણાં મરદો તથા અસતરીઓ મોહડેથી ચાકરોને નાંમ સાથે હાક મારેછે, કે જે પડોશીઓ તથા રસતાનાં લોકો સાંભળેછે તે મીશાલે યુરોપનાં મુલકોમાં કરવાની જરૂર પડતી નથી.

લંડનમાં સઘળા મલીને (૩૩૦૦૦૦) તરંણ લાખ અને તરીસ હજાર ઘરોછે અને દર વરશે ૪૦૦૦ નવાં ઘરો બંધાએછે, કે જેમાં દર વરશે એ શેહેરમાં આવનાંરા ૪૦૦૦૦ નવા શખસોનો સમાવ થાઈ શકેછે.

હીંદુસથાંનનાં લોકોને તરંણ મોટી અગતની ખુટને લીધે ઘણીએક અડચણ તથા પીડા ખમવી પડેછે, તેમ ઈંગલંડ તથા યુરોપના બીજા મુલકોમાં તથા મુખીઅ શેહેરોમાં નથી. જમીનની અંદર તરંણ જાતની નલીઓછે; એક રોશનીને વાસતે "ગીઆસ" ની—બીજી પાંણી પોંહોચતું કરવાની, અને તરીજી નરખને તેની જગોએ પોંહોચાડવાની. રસતાઓમાં તથા ઘરોમાં ગીઆસની રોશની કરવાની ગોઠવણથી મણુશ્ય જાતને ઘણું સુખ થયુંછે. મીણબતી તથા તેલની જગા ગીઆસે લીધીછે, અને તેથી રોશનીનાં ખરચમાં ઘટાડો થયો છે એટલુંજ નહી, પણ તેથી વધારે સારી અને ચોલાઈતી રોશની મલેછે. લંડનનાં રસતાઓની ઉપર રાતને સમે જે રોશની થાએછે તે સઘળી ગીઆસનીછે, અને ગીઆસનાં એક દીવાની રોશની સાધારણ તરંણ દીવાની રોશની બરાબરછે, તેથી રાતને સમે રસતાઓ ઉપર ફરવાનું તથા ગાડી ઘોડાઓને આવ જાવ કરવાને ઘણું સવલ પડેછે. નલીઓની મારફતે તે ગીઆસને ઘરોમાં લીધામાં આવેછે, અને લંડનનાં ઘણાખરાં ઘરોમાં ગીઆસનીજ રોશની બલેછે. ગીઆસ બનાંવવાનાં કારખાંનાં શેહેરથી કેટલાએક માઈલ દુર હોએછે, અને તે કારખાંનાંઓ મધેથી આખા લંડનમાં ગીઆસ પોંહોંચતી પાડવાને સારૂ શેહેરમાં રસતાઓની નીચે જમીનની અંદર જે નલીઓ જોડેલીછે તેની કુલ લંબાઈ ગણીએતો ૧૯૦૦ માઈલ થાએ. એ ગીઆસ બનાવવાને સારૂ જુદી જુદી ગજેદ કંપનીઓછે અને તે મધે (૮૦૦૦૦૦૦) આઠ કરોડ રૂપીઆની થાપણ રોકાએછે. આખા શેહેરમાં રસતાઓ ઉપર દર રાતનાં (૩૬૦૦૦૦) તરંણ લાખ સાહડ હજાર રોશની બલેછે, અને તે કારણ સારૂ દર રોજ (૧૩૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ તરીસ લાખ કીઉબીક ફુટ ગીઆસ ખપેછે, અને એ રોશની માટે સરકારને દર વરશે પાંચ લાખ રૂપીઆ ખરચ થાએછે. "લંડન ગીઆસ કંપની" નું કારખાંનું જે વાકસોલ મધેછે, તે સઉથી મોટું અને જોવા લાએકછે. પેહલું પેહલાં મોટી બઠીઓમાં કોલસા બાલી

ને હવા કે જેને "ગીઆસ" કેહછે તે ઉતપંન કરીઆમાં આવેછે. કોલસા બાલીઆ પછી, જે વસતુ કો લસાના જેવીજ રેહેછે, તેને "કોક" કરી કેહેછે, અને એ જાતનો કોલસો બાફનાં સાંચા ચલાવવામાં ઘ ણો અગતનોછે, તેથી ગીઆસ બનાંવનારી કંપનીની આએપતનો તે એક અગતનો ભાગ ગણાએછે. કોલ સા બાલીઆ પછી જે હવા થાએછે, તે હવાને બીજી જગા ઉપર લઈ જાઈને પાંણી અથવા હવાથી થંડી કરી આમાં આવેછે. તાર પછી તે ગીઆસને સાફ કરવા સારૂ પાંણીમાંથી પસાર કરીઆમાં આવેછે. તે પછી ગીઆસમાં કારબાંનીક આસીડનો જે ભાગ હોએ તે કાહડી નાંખવાને સારૂ, તેને ચુનાંનાં પાંણીમાંથી પસા ર કરેછે, તાર પછી તેમાં જે કાંઈ ગંધકનો ભાગ હોએ, તે કાહાડી નાંખવાને સારૂ "પર આકસાઈડ આવ આયરન" માંથી પશાર કરેછે. તાર પછી તે સઘળી ગીઆસને એક ઠેકાંણે લઈ જયામાં આવેછે, તાંહાં ઘ ડીઆલનાં જેવો એક સાંચો આપણને બતાવેછે કે, આજે કેટલી ગીઆસ બનાંવવામાં આવી. તાર પછી તે ગીઆસને મોટા ગોળ લોહડાંનાં કોઠાઓ, કે જે સઘળી બાજુથી તથા માંથા ઉપરથી બંધ હોએછે, તેમાં દા ખલ કરીઆમાં આવેછે અને તેમાંથી પછી શેહેરનાં જુદા જુદા ભાગમાં પોંહોંચતી કરીઆમાં આવેછે. હેવા દર એક મોટા કોઠામાં (૭૦૦૦૦૦) સાત લાખ કીઉબીક ફુટ ગીઆસ માંઈ શકેછે. જેમ કારખાંનાંમાં બંત તી ગીઆસનો હીસાબ ઈઅંતરથી મપાએછે, તેજ મીશાલે દરએક ઘરમાં કેટલી ગીઆસ દર રોજ પોંહોચેછે, તેનો હીસાબ પણ દરએક ઘરમાં ઈઅંતરથી માલંમ પડેછે.

લંડંનમાં પાંણીને સારૂ કુઆ ખોદેલા નથી. "ટેમસ" તથા "લીઈ" નાંમની નદીઓ તથા એક કારીગરીથી વેહતી કીધેલી નદી જેને "નીઉ રીવર" કરી નાંમ આપેલુંછે તેમાંથી નલની મારફતે શેહેરમાં પાં ણી લાવીઆમાં આવેછે, અને એ પરમાંણે પાંણી પોંહોચતું પાડવાને સારૂ નવ કંપનીઓ ઉભી થાએલીછે, તે વો દરરોજ આગલ જણાંવેલી બે નદીઓમાંથી આસરે (૨૭૫૦૦૦) બે લાખ પંચોતેર હજાર ઘરોને અને નીઉ રીવરમાંથી આસરે (૮૫૦૦૦) પંચીઆસી હજાર ઘરોને પાંણી પોંહોંચતું કરેછે. ઘરોનાં સઘળા ભાગોમાં પાં ણીની નળીઓ લીધાથી જાંહાં જોઈએ તાંહાં આપણને પાંણી મલી શકેછે, તેથી કરીને ઘણી એક મેહનતનો બચાવ થાએછે. "નીઉ રીવર" નાંમની નદી જે કારીગરીથી વેહેતી કીધેલીછે, તે ૩૯ માઈલ લાંબી ૧૮ ફુટ પોહલી, અને ૪ ફુટ ઉંડીછે અને તેનું બાંધ કાંમ પુરૂં કરવામાં બાર વરશ લાગાં હતાં. લંડંનમાં દર રો જ આસરે (૫૦૦૦૦૦૦૦) પાંચ કરોડ ગીઆલંન પાંણી ખપેછે.

લંડંનનાં રેહવાશીઓને બીજું ખુશી થવાજોગ એછે કે જેમ હીંદુસથાંનમાં ગટરો ઉઘાડીછે, તથા નર ખ લઈ જવાને વાસતે ટેડાછે, તેમ નથી. નરખ તથા ગટરો સઘની ગલીચી સારી અને પકી બાંધણીની ગો ઠવંણથી મેલેલી નલીઓની મારફતે ટેમસ નદીનાં છેક નીચેનાં ભાગોમાં લઈ જવામાં આવેછે, એ પરમાંણે દર રોજ (૯૫૦૦૦૦૦) પંચાણુ લાખ કીઉબીક ફુટ નરખ નદીની નીચે ખલાસ થાએછે. હાવાં ભારી વસતી વાળાં શેહેરમાં જો હાવી સારી ગોઠવંણ નહી હોએ તો, ઘણાંએક મરજીનો ઉપદરવ થયા વનાં રેહે નહી. લં ડંનની ભારી વસતી પરમાંણે તાંહાં રોગોનો ઉપદરવ ઘણો નથી તેનું કારણ ઉપર જણાંવેલી અને બીજી સફા ઈઓથીછે.

ઘરમાંની ગોઠવંણ ઉપરથી બાહેરનાં દેખાવ ઉપર આપણે જાઈએ. કોઈએ હેવું ધારવું નહી કે આ ખું લંડંન મોટી ઈમારતોથીજ ભરેલુંછે. કેટલોએક ભાગ જોઈને જેમ આપણે અચરતીમાં પડીએછે, તેમ કે ટલોએક ભાગ લંડંનનાં નાંમને લાએકનો નથી. હરેક શેહેર સઘળુંજ પુરૂં અને સોભઈતું હોએ હેવુંતો બનવું મુશકેલછે, તોપણ એ શેહેરનો ઘણોખરો ભાગ સારોછે, અને હીંઆં જેટલી મોટી અને નાંમીચી ઈમારતો છે, તેવી દુનીઆંનાં બીજાં થોડાં શેહેરોમાં હશે. જે જે ઈમારતો ખુબસુરત તથા નાંમીચી ગણાંએછે, તેમનુ બયાંન તેમને લગતી જગાએ કરીઆમાં આવીઉછે, માટે તે વીશે હીંઆં લખવાને જરૂર નથી. લંડંનનો

શયમનો બાગ કે જેને "વેસ્ટ એન્ડ" કરી કેહેછે, અને જાંહાં લંડનના પેહેલલા વરગનાં ઘણાંખરા લોકો હેછે, તાંહાંનાં એક આકારનાં અને સીધાં તથા એક સરખાં ઘરોનાં મોહોલ્લા ઘણાંજ ખુબસુરત દેખાએછે, અને તેવા મોહલ્લાઓમાંથી ચાલી જવાને પણ આપણને ઘણી ખુશી ઉપજેછે. જે મોહલ્લાઓને "સ્કુએર" કરી કેહેછે, તાંહાં વચમાં બાગ પણ હોએછે તેથી તે બાગની આસપાસ રેહનારાઓને એક અગતનો ફાએદો થાએછે.

પણ લંડનનાં જે રસતાઓ અને મોહલ્લાઓમાં દુકાંનોછે, તાંહાંનો દેખાવ ખરેખર ઘણોજ ખુબસુરત લાગેછે. દુકાંનો હંમેશાં ઘરનાં નીચેનાં બાગમાં હોએછે, અને કેટલાએક રસતાઓ ઉપર કાંઈજ નહીં પણ દુકાંનોજછે. એ દુકાંનોની બાહેરની બારી તથા બારણાં કાચનાં હોએછે, તથા તે મધે જે માલ ગોઠવીઆમાં આવેછે, તે હેવી રીતે ચહડતો ઉતરતો ગોઠવીઆમાં આવેછે કે, બારીઓમાંથી સઘળો દેખાઈ શકે. ઝવેરી પોતાની દુકાંનમાંનાં હીરા મોતીથી જડેલા તથા સોનાં રૂપાનાં દાગીનાંના નમુનાં તરેહવાર રીતે ગોઠવીને પોતાની દુકાંનની બારીની સોડે મેલેછે, અને રસતેથી ચાલી જનાર શખસ દરએક દાગીનો પેલા કાચની અંદરથી શેહલથી જોઈ શકેછે. એ પરમાંણે જાંહાં ઝવેરીની દુકાંનો હારેદોર લાગી હોએછે, તાંહાં ઘણોજ સારો દેખાવ લાગેછે. કાપડ વેચનાર રંગ બે રંગ રેશમી તથા સુતરાઉ કાપડનાં નમુનાં તેજ મીશાલે દેખઈતા મેલેછે; મોચી, વેચવાનાં જોડા; રમકડાં વાલો, તેનાં રમકડાં; ટોપી વાલો, ટોપી; એ પરમાંણે ઈતીઆદી સાંમાંન વાલાઓ પોત પોતાંનાં સાંમાંન દેખઈતા મેલીઆથી, હેવી દુકાંનોના મોહલ્લા તથા રસતાઓમાં ચાલી જતાં, આપણે જાંણે તરેહવાર માલોની વખારમાં ચાલી જતા હોઈએ તેવું માલંમ પડેછે, તથા હેવા રસતા ઉપરથી ચાલી જતાં આપણને કોઈબી રીતે અંનગમતું લાગતું નથી. આપણે કાંઈ કાંમને વાસતે જતા હોઈએ, તો આસપાસની દુકાંનોનાં ખુબસુરત દેખાવથી આપણી મંજલ કાપવામાં કસો કંટાલો ઉપજતો નથી.

ખુબસુરત માલોથી ભરેલી અને સઉથી સારા દેખાવની દુકાંનો "રીજેનટ સ્ટ્રીટ" નામના રસતા ઉપરછે એ રસતો ઈંગલંડમાં સઉથી સરસ ગણાએછે અને તે મધેની દુકાંનો પણ સઉથી શોભાવંતછે. "આકસફરડ સ્ટ્રીટ" તથા "પીકાડીલી" તથા "બાંનડ સ્ટ્રીટ" નાંમનાં રસતાઓ ઉપરની દુકાનો પણ ઘણી ખુબસુરતછે, અને કોઈ શખસ ગમે તેવાં પોતાનાં કાંમને માંટે જતો હોએ, તોપણ તે રસતાઓ મધેની દુકાંનો તેની આંખને પોતાની તરફ લલચાવીઆ વગર રેહતી નથી. એ દુકાંનદારોની મોટી ખુબી એછેકે, સફાઈને તેઓ પોતાનાં ધંધામાં ફતે મેલવવાનું એક અગતનું હથીઆર સમજેછે. મોચીની દુકાંન પણ સફાઈમાં ઝવેરીનાં દુકાંન કરતાં ઉતરતી નથી આવતી. એજ મીશાલે તરેહવાર ખોરાકની તથા પોશાકની દુકાંનોમાં સફાઈ તથા ખુબસુરતી જોયામાં આવેછે.

દુકાંનો સવારના આઠ અને નવ વાગતાંની વચમાં ઉઘડેછે, તે રાતના નવ અથવા દશ વાગતા સુધી ઉઘાડાં રેહેછે. રાતને સમે એ દુકાંનોનો દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગેછે, કાંએજે તેમની અંદર ઘણીજ સારી રોશની કરીઆમાં આવેછે. રોશનીનાં સબબથી જે જે દુકાંનોમાં ધાતુનો માલ હોએછે, તથા જાંહાં જાંહાં રંગ બે રંગ સાંમાંન હોએછે, તે ઘણો દીપેછે અને જે મોહલ્લા તથા રસતાઓમાં હારેદોર દુકાંનોછે તાંહાં હંમેશ રાતનાં જાતરા અથવા દીવાલી જેવું લાગેછે.

જેમ પારીસ વીશે બોલતાં આગલ કહુંછે કે દરએક દુકાંનદાર પોતાને તાંહાં ઘરાકોને ખેંચવાને સારૂ પોતાની દુકાંનને જેમ બને તેમ સણગારેછે તથા ખુબસુરત કરેછે, તેજ મીશાલે લંડનનાં દુકાંનદારો વીશે કહી શકાએછે; તેઓ પણ એ બાબદમાં કોઈ રીતની કસર કરતા નથી. આ ખુબસુરત દુકાંનો વીશે વાત કરતાં આ લખનારને એક ઈંગરેજ મીતરે હેવું જણાંવીઉં હતું કે, એક કંનજુસ શખસને કોઈવાર કાંમને ખાતર

તેવી દુકાંનોનાં રસતા ઉપરથી જવું પડતું તો, તેને ઘણો બલાપો થાતો હતો. રસતાની બંધે બાજુએ ઘણી શોભઈતી દુકાંનો, તેથી જે બાજુથી તે ચાલે તાંહાં તેહનો જીવ લલચાએ, તેથી તે ધણી હંમેશાં જેમ બને તેમ સીધું જોઈ ચાલતો, અને દુકાંનો તરફ નજર કરતો નહી હતો, કે રખે અંદર જવાને તેને લાલચ થાએ, અને જેથી કરીને તેના તંગ ગજવામાં હાથ ઘાલવો પડે. વાસતે જે દુકાંનનાં દેખાવથી કંજુસો લલચાએ, તે દુકાંનોમાં ખરચાલુને જવાને કેટલો વીલંબ લાગે, તે સેહલથી વીચારી શકાએછે.

લંડંન જેવા મોટા ધંધાનાં શેહરમાં ઘણા ખરા લોકો જેઓને પોતાનાં કાંમનાં સબબથી દીવસને વખતે દુકાંનોમાં જાઈ માલ ખરીદ કરવાને બની આવે નહી તેઓ હંમેશાં તાંહાં રાતને સમે જાએછે, તેથી રાતના દશ વાગતાં શુધી એ દુકાંનો ઉંઘાડાં રાખીઆમાં આવેછે. દુકાંનમાં માલનો વેચનાર ધણી તથા તેહનાં આદમીઓ હંમેશાં ઘરાકની તરફ ઘણું સારૂં ધીઆંન આપેછે. દુકાંનનો ધણી અથવા તેનાં આદમીઓ હંમેશાં પોતાનાં ઘરાકની સાથે " સાહેબ " શબ્દ બોલીઆ વગર વાત કરતો નથી. જીનસોનાં ભાવો કેહવામાં તથા માલ દેખાડવામાં અતીશે લાએકી તેઓ વાપરેછે, અને ઘરાકનું દીલ ખુશી થાએ અને તેને માંન મલે હેવી રીતે તેઓ સઘળી વાતો કરેછે. જે આબરૂદાર દુકાંનોછે, તાંહાં માલની ઉપર તેનો ભાવ હંમેશાં નોંધેલો હોએછે, તેમાં કાંઈબી રીતનો ઘટાડો થાતો નથી. લંડંનની દુકાંનો વીશે હેવું કેહેવામાં આવેછે, કે ઘરાકોને હંમેશાં આબરૂદાર દુકાંનોમાં જયાથીજ ફાએદોછે. હેવી દુકાંનોમાં આપણે હરેક જીનસનો ભાવ કાંઈએક વધારે આપીએછ ખરા, પણ તે માલ સારોજ હોએ તેમાં શક નહી. કેટલીએક દુકાંનોમાં માલ સસતો લાગે, અને બાહેરથી તે માલનો દેખાવ પેલા મોઘા માલનાં જેવોજ હોએ, તોપણ તેમાં કાંઈપણ હેવું તરકટ હોએ, કે જેમાં આપણે ઠગાયા વગર રહીએ નહી. કેટલાએક દુકાંનદારો પોતાનાં માલ ઉપર હેવી રીતે ભાવ માંડેછે, કે જે આપણને ઘણો સસતો લાગે, પણ સઘલી ગણતરી કરીએતો તેજ માલ આપણને એક આબરૂદાર દુકાંનદારને તાંહાંથી ચાર ગણી ઓછી કીમતે મલી શકે. વાસતે પારકા શખસે અગત કરીને ખબર કાહાડીને સારાં નાંમ ધરાવનારી દુકાંનોમાંજ જવું.

લંડંનનાં દુકાંનદારો પોતાની દુકાંન અને તે મધેનાં માલને જાહેર કરવાને વાસતે તરેહવાર ઉપાયો કરેછે, વરતમાંન પતરોની મારફતે જાહેર ખબર છપાવવાનાં તથા છુટી ખબર છપાવી વેંહચવાનાં તથા પોતાની દુકાંન ઉપર સોભઈતાં અને મોટાં પાટીઆંઓ મારવાનાં ખરચમાં તેઓ કશી રીતની બખીલાંઈ કરતા નથી. મુંબઈનો કોઈ દુકાંનદાર અથવા પેહડીવાલો વરતમાંન પતરમાં એકુ જાહેર ખબર છપાવે છે તો તેણે તે વરતમાંન પતર ઉપર ઉપકાર કીધો હોએ, એમ તે સમજેછે પણ લંડંનમાંતો કોઈબી ધંધાદારી જાહેર ખબરો છપાવવામાં ઘણોએક ખરચ કરીઆ વગર પોતાની ઉમેદમાં ફતે મેલવવાની આશા રાખતોજ નથી. પોતાની દુકાંનનો બાહેરનો દેખાવ તેઓ હેવો કરેછે કે, જેથી રસતે જનારને તે દુકાંનમાં શું મલેછે, તેની તરત સમજ પડેછે, અને તેવી મતલબ જલદીથી જાહેર થાઈ શકે, તેવાં ચીતારનાં પાટીઆં મારવામાં તેઓ ઘણોએક ખરચ કરેછે. પેહરવાનાં પોશાક વેચનારાઓ મોટાં પાટીઆં ઉપર ડગલા, ટોપીઓ ઈતીઆદી પાડેછે; પલંગ વાલાઓ મોટાં પાટીઆં ઉપર પલંગનાં ચીતારો પાડેછે; ખુરશી વેચનાર ખુરશી પાડેછે; ઘોડા તથા ગાએઢોરને ખાવાનો ખોરાક વેચનાર પોતાની દુકાંનનાં માંથાં ઉપર એક મોટાં પાટીઆં ઉપર માતેલા ઘોડા તથા ગાએ પાડેછે; ચસમો બનાંવનાર મોટા ચસમાં પાડેછે; છરી કાતર બનાંવનાર છરી, અને કાતર પાડેછે; અસતરા વેચનાંર અસતરા પાડેછે; હજાંમ ભપકામાં ઉભો રહી દાહડી બોરતો હોએ એવો ઘણો ખુબસુરત ચીતાર તે પોતાંની દુકાંનનાં માંથા ઉપર મેલેછે. ઉનનાં કપડાં વેચવાની દુકાંનવાલો પોતાની દુકાંનનાં માંથાં ઉપર સુનેરી ધોર સાથનુ એક મોટું મેંહેનડું ટાંગેછે, તેની મતલબ એજે મેંહેનડાનાં ઉનનાં બનાંવેલાં કપડાં, તે દુકાનમાં વેચીઆમાં આવેછે. બુટવાલાની દુકાંન ઉપર લાકડાંનુ અથવા ધા

ડુનું બનાવેલું હેકુંતો મોટું બુટ મેલેછે, કે તે ઘણુ દુરથી દેખાઈ આવે, અને તેમાં એકદંમ પચીસ પગ માં
એ. છતરીવાળો એક મોટી છતરી પોતાની દુકાંન ઉપર ટાંગેછે, અને વળી કેટલાએક જણ એક મોટું ચીત
ર ટાંગેછે, અને તેમાં બે આકાર પાડેછે. ભર વરસાદમાં બે જંણને ઉભા રાખેછે, એકને છતરી ઓઢારેલી
હોએછે, તે કોરડો અને ફરતો દેખાએછે, અને વગર છતરી વાલો ભીનાંએલો અને થરથર કાંપતો માલં
મ પડેછે, તેથી કરીને વગર છતરી વાલાને છતરી લેવાની ઉલટ થાએછે. વરસાદમાં છતરી વગર ચાલે તેવાં
રબરનાં કપડાં વેચનાંર પોતાનાં કપડાં વાલા શખસને વરસાદમાં વગર અડચણે ચાલતો અને પાંણીની દર
કાંર નહી કરતો પાડેછે. દાંત જડનાંર એક મોટાં પાટીઆં ઉપર એક બોખો શખસ પાડેછે અને તેજ શખ
સ દાંત જડીઆથી કેવો જુવાંન થાએછે તેનો ચીતાર તેનીજ પાસે મેલેછે. જાહેર ખબરનાં કાગલો આપણ
ને રસતામાં ચાલતાં આપેછે, તથા આપણા ઘરમાં નાંખી જાએછે. એ પરમાંણે તરેહવાર ધંધાદારીઓ પો
તાનો ધંધો બતલાવનાર નકસા પોતાંની દુકાંન અથવા વખારની ઉપર દેખાડેછે તથા જાહેર ખબરો અને
બીજી રીતે તે વીશેની ખબરો ફેલાવેછે. આપણે હીંદુસથાંનમાં હેવું સાંભલતા આવીઆ છઇએ કે, પરોફે
સર હાલોવે પોતાની ગોલી અને મલંમની જાહેર ખબર છપાવવામાં સઉથી વધારે ખરચ કરેછે, પણ તે વી
ચાર ઈંગલંડ ગયાથી નીકલી જાએછે. હાલોવેનાં કરતાં ઘણે દરજ્જે મોટા જાહેર ખબર છપાવનાં
રા ઈંગલંડમાંછે. "મોસીસ એનડ સંનસ" નાંમનાં નાંમીચા દુકાંનદારોછે, તેઓની જાહેર ખબરનાં

જે ભોલો શખસ હરધી કીમતે માલ ખરીદ કરે, તે હંમેશાં બેવડી કીમત આપી આવેછે. વલી એક રસતા ઉપરથી ચાલી જતાં આપણી નજરે કોઈ દુકાંન પડેછે, કે જેની ઉપર હેવું લખેલું હોએ કે આ દુકાંન મધેનો સાંમાંન જેમ જાએ તેમ વેચી નાંખીઆમાં આવેછે. આ ઉપર તમારી નજર પડીઆથી તમો સંમજો કે, હીંઆં સસતો સાંમાંન મલશે, પણ અંદર જાઓ કે તમોને મોંઘો મલીઆ વગર રેહે નહી. એ પરમાણે તમો જાહરે તે દુકાંન આગલથી જાઓ, તારે તમોને તેજ ખબર પાછી દેખાશે, છ મહીનાં પછી, વરશ પછી બે વરશ પછીબી તમો જોશોકે હજુર આ દુકાંન ઉપર ઉપલીજ ખબરછે, અને પછી તમોને તે ઠગાઈ વીશે સમજ પડે, અને તમો તે દુકાંનદારને તે ખબર મારવા વીશે પુછો, તારે તે તમોને થંડે કલેજે કેહેશે કે, "ગાંમમાં સઘલાઓ જેમ પોતાથી માલ વેચાએ તેમ વેચેછે, અને હમેબી જેમ વેચાએ તેમ વેચીએછ, પછી કોઈ તે વીશે જાહેર ખબર મારેછે અને કોઈ નથી મારતું." હમોએ આગલ જણાવીઉંછે કે, કેટલાએક દુકાંનદારો પોતાની જીનસોની ઉપર ઘણા સસતા ભાવ મેલેછે, પણ તેમાં કેટલીએક તરાંહાંની ઠગાઈછે. હવે એ સસતા ભાવો ઉપર જો લોકોનુ ધીઆંન નહી પોંહોચતું હોયેતો તે નજરે પાડવામાં પણ દુકાંનદારો પોતાની અકલને કાંમે લગાડેછે. દુકાંનોની બાહેરની બારી અને બારણાંનાં કાચ ઘણાંજ કીમતી અને શોભાઈતા આવેછે, તેવા કાચમાંનો સઉથી કીમતી અને શોભાઈતો કાચ ભાંજી નાંખવાને પોતાનાં કોઈ આદમી અથવા રસતે જનારને શીખવેછે, અને જાહરે તે કાચ ભાંજીઆમાં આવેછે, તારે પેલો દુકાંનદાર કેટલોએક ઘબરાટ ઉઠાવેછે, અને તેથી કરીને તે દુકાંનની સોહે લોકોનુ ટોલું થાએછે, અને તારે પેલો સસતો ભાવ તેઓની નજરે પડેછે, અને તે ઉપરથી કેટલાએકોને તે "સસતો" માલ લેવાને ઉલટ થાએછે, પણ સસતો માલ લેવા જતાં આગલ કહુંછે તેમ બેવડું આપેછે, તેનું ધીઆંન તેઓ રાખતા નથી.

આ દુકાંનદારોની ઘરાક મેલવવાની યુકતીનો એક અચરત સરીખો દાખલો જણાંવીઆમાં આવીઓછે. પેહરવાની ટોપીનાં બે કારખાંનાં વાલાઓએ પોત પોતાની તારીફમાં ખબરો છપાવીઆં પછે, એક એકની અને અરસ પરસનાં માલની વીરૂધ છપાવા લાગા તે એટલા શુધી કે ગાલા ગાલી ઉપર આવીઆ. એક કેહેજે અસલ અને સારો માલ તેનોછે અને બીજો કેહેજે અસલ અને સારો માલ તેનોછે, એ પરમાંણે વારેઘડીએ મારામારી કરીઆથી તથા ઘંટેરા ફેરવીઆથી, તથા "હેનડબીલ" ફરતાં કરીઆથી, બંધે દુકાંનદારો વીશે ગાંમમાં ઘણી ખબર ફેલાવા લાગી, કોઈ એકને માંને અને બીજો બીજાને માંને, એ પરમાંણે તે બંધે દુકાંનમાં ઘરાકો ખેંચાવા લાગાં, અંતે તે દુકાંનદારોએ પોત પોતામાં એટલુંતો વેર દેખાડીઉં કે ભર રસતાની અંદર એક બીજાની ટોપીઓના ખરાબ આકારનાં ગાડાં બનાંવી ફેરવવા માંડીઆં, અને વલી તેમને એક એક સાથે અથડાવી મારા મારી કરવાનુ શરૂ કીધું. ઉપલા વાંધાથી લોકોને પેહલલાંતો રમુજ પેદા થાઈ હતી, પણ પછવાડેથી ઘણો કંટાલો આવીઓ. આ પરમાંણે અંતે કેટલાંએક વરશ શુધી ચાલીઉં, અને પછી ઘણુંએકે આ અચરત સરીખી ખબર માલંમ પડી કે, તે બંધે દુકાંનોનાં માલેકો એકજ હતા, અને તેઓએ લોકોનુ ધીઆન પોતાની દુકાંન ઉપર પોંહોંચાડવાને વાસતે હાવા પણ ઉપાએ કીધા હતા !!

વાંચનાંર કદાચ પોતાનાં મનમાં હેવું વીચારશે કે, ઉપર જણાવેલાં તરકટો હંમેશાં ચાલુ રેહેછે તેથી લંડંનનાં રેહવાશીઓએ તેમાંના ઘણાંખરાથી જાંણીતા રેહવું જોઈએ, અને જાહરે લોકો તે તરકટોથી વાકેફ હોએ તારે તે વધારે મુદત શુધી શી રીતે ચાલી શકેછે, પણ જેઓ લંડંનની મોટી વસતી તરફ તથા દરરોજ શેહરમાં આવતાં નવાં લોકો તરફ ધીઆંનુ રાખી આ બાબદનો વીચાર કરશે તેઓને સમજ પડશે કે, ઘણાએક ભોળા તથા અંનજાણાઓ તે તરકટીઆ દુકાંનદારોનાં શેકાર થાઈ પડે તેમાં નવાઈ જેવું નથી. ઈમાંનદાર અને આબરૂદાર દુકાંનદારો વીશે એકવાર ઉપર બોલીઆ છઈએ તેથી હીંઆં જે કહુંછે તે સઘળા દુકાંનદારોને લાગુ પડેછે, તેવું કોઈ શમજશે નહી, હેવી હમોને આશાછે, અને ફરીથી કહીજીએછ કે, જો

ખરેખર સારો અને સસતો માલ લેવો અથવા ખરીદ કરવો હોએતો, આબરૂદાર દુકાંનદારો ઘણાંછે. તેઓને તાંહાં જવાથી કોઈબી રીતે ઠગાવાની ધાસતી રેહતી નથી.

લંડંનની ભારી વસતી કે જે વીશે ઉપલા સફાઓ ઉપરથી વાંચનારે પોતાંનો વીચાર બાંધીઓ હશે તેઓનાં કાંમને સારૂ કેટલી ગાડીઓ ખપમાં આવેછે, તેની વીગત જાંણવા જોગછે. ભાહેની ગાડી જેવી શેહેરલંડંનમાં મલી શકેછે, તેવી દુનીઆંનાં થોડાંજ શેહેરોમાં મલી શકતી હશે. તમોને જે વખતે અને જે જગોએ ગાડી જોઈએ, તે વખતે અને જગોએ તે મલી શકશે. ભાહેની ખાલી ગાડીઓ ઉભી રેહવાને વાસતે શેહેરનાં જુદા જુદા ભાગોમાં ઠેકાંણાં કરી આપેલાંછે, તેવાં ઠેકાંણા આખાં લંડંનમાં ૩૦૦ થી વધારેછે, અને તેમાંનાં કોઈની ઉપર પણ જારે તમો જાઓ તારે ખાલી ગાડી ઉભેલી મલીઆ વગરે રેહે નહી, તે સાથે વળી ખાલી ગાડીઓ રસતામાં ભાડું શોધતી ફરેછે, તેથી કરીને જારે આપણને જોઈએ, તારે કોઈન વખત ગાડી નહી મલે. પણ લંડંનનાં રસતાઓ ઉપર પોતાનાં કાંમ કાજને સારૂ મુસાફરી કરનારાઓને "આંમનીબસ" નાંમની બે અથવા તરંણ ઘોડાની મોટી ગાડી ઘણીજ ઉપીઓગનીછે. એ ગાડીમાં બાર શખસ અંદર અને ચઉદ શખસ બાહેર ગાડીનાં માંથા ઉપર કીધેલી બેઠક ઉપર બેસેછે. એ ગાડીઓ શેહેરનાં સઘળા ભાગો ઉપર આખો દીવસ અને મોડી રાત શુધી ફરેછે. આ ગાડીનાં ધણીઓ તેમને હેવી ગોઠવણથી ફેરવેછે કે, તેથી તેઓને પણ ફાએદો થાએછે, અને લોકોને ઘણુ સવલ પડેછે. શેહેરનાં જુદા જુદા ભાગો ઉપર ફરવાને જુદી જુદી "આમનીબસ" છે, અને તે ગાડીઓ કાંહાં કાંહાં ફરેછે, તે જગાઓનાં નાંમ પણ તે ગાડીની ઉપર દુરથી વંચાઈ શકાએ તેવા મોટા હરફથી લખીઆમાં આવેછે. એક લાંબા રસતાને નાંકેથી એક આમનીબસ નીકળે તે છેલ્લી કાંહાંથી પાછી ફરશે, તે આપણે તરત જાંણી શકીએછે, તેથી તે આંમનીબસની લીટી અથવા હદમાં જેને જવું હોએ તે બેસેછે, અને જે જગાએ તેને ઉતરવું હોએ, તાંહાં તેને ઉતારીઆમાં આવેછે. એ પરમાંણે એ ગાડીઓનાં જે મુખીઅ મથકો કીધેલાં હોએછે, તાંહાથી પસાર થવાનાં મારગનાં આવ જાવ પરમાંણે પાંચ પાંચ મીનીટે અથવા દશ દશ મીનીટે અથવા પા અથવા અરધા અથવા એક એક કલાકને આંતરે તે ગાડીઓ નીકળેછે અને પાછી ફરવાને વાસતે છેડવેલે મથકે જાઈ પોંહોંચીઆની આગમજ શેંહકરો ઉતારૂઓને લીએછે અને ઉતારેછે. એ ગાડીઓ ઓતરથી દખણ અને ઉગમંણથી પશચમ તરફ સઘળા મુંખીઅ રસતાઓ ઉપર ફરેછે. એક ગાડીનાં છેડવેલા આખા મારગમાં ગમે તેટલી સફર કરીને ઉતરે, પણ તેનો દર છ પેનસ અથવા પા રૂપીઓ આપવો પડેછે. જો એક નાંકેથી નીકળીને બીજે નાંકે ઉતરીઆ હોઈએ તો પણ પાવલોજ આપવો પડે, વધતું આપવું પડે નહી. કેટલીએક આંમનીબસનો હેવો ધારોછે કે એક માઈલની અંદર ઉતરે તો ચાર પેનસ અથવા આંઠ ફદીઆંજ આપવાં પડે. એ ગાડીઓ હંમેશાં ઘણી ઉતાવલથી દોડેછે અને વારે ઘડીએ ઉતારૂઓ લેવા અને ઉતારવાને વાસતે ઉભી રેહેછે તોપણ એક કલાકમાં શેહલથી આઠ માઈલ જાઈ શકેછે. લંડંનમાં સઘલી મલીને હાવી આસરે ૯૦૦ ઉપર ગાડીઓછે. એ સંખીઆ મધેની ૬૦૦ ગાડીઓ એક કંપની કે જે "લંડંન જનરલ આમનીબસ કંપની" ને નાંમે ઓલખાએછે તેની છે. એ સઘળી ગાડીઓ તેને લગતા ઘોડા તથા સાંમાંન સાથે એક આગલી કંપની પાસેથી ઉપર જણાવેલી કંપનીએ (૪૦૦૦૦૦૦) ચીઆલીસ લાખ રૂપીઆ બદલે, અથવા દરએક ગાડીને માંથે રૂ૭૦૦૦ આપીને ખરીદી હતી. એ સઘળી ગાડીઓ એક દીવસ અને રાતમાં જેટલી સફર કરેછે, તેનો હસાબ કાહાડીઓછે, તે ઉપરથી હેવું જોયામાં આવેછે કે, એક માસમાં એ ગાડીઓ (૧૧૧૧૦૧૬) અગીઆર લાખ, અગીઆર હજાર અને શોલ માઈલ ફરેછે, અને આપણી પુરથવીનો ગોલ ફેરાવો (૨૫૦૦૦) પચીસ હજાર માઈલનોછે તે ઉપરથી આપણે એમ ધારીએ કે એ ગાડીઓ એક માસની અંદર પુરથવીનાં ગોલાની આસપાસ ચુંમાલીસ વખત ફરી શકે. ઉતારૂઓનાં હીસાબ ઉપરથી હેવી ગણતરી મલીછે કે એક માસની મુદ

તમાં એ ગાડીઓ મધે સઘળા મલીને (૩૬૮૦૦૦૦) છતરીસ લાખ હેંશી હજાર આદમીઓ સફર કરેછે. બીજી તરંણશો ગાડીઓ જે બીજા ધણીઓનીછે, તેનો હીસાબ પણ ઉપલી વીગત સાથે મેલવીએતો લંડનમાં ફરનાંરી સઘલી ઓમનીબસમાં એક માંસમાં (૫૫૨૦૦૦૦) પંચાવંન લાખ, વીસ હજાર આદમીઓ, સફર કરી શકેછે. ઓમનીબસની ગાડીઓ જે લંડનમાં દોડેછે, તેમની ઉપર સરકારની તરફથી જે કરછે તેનાં વરસા દાહડે (૭૫૦૦૦૦) સાત લાખ, પચાસ હજાર રૂપીઆ ઉપજેછે.

ઓમનીબસ વગરે, જેઓને હલાએદી ગાડી પોતાને વાસતે જોઈતી હોએ, તેઓને પોતાની ખાહશ પુરી પાડવાને કાંઈ અડચંણ પડતી નથી. તરંણ હજાર હેવી ભાડુતી ગાડીઓ લંડનમાં ફરેછે. એ ગાડીઓ બરોહામનાં આકારની આવેછે, અને કેટલીએક ઘોડાવાલો પછવાડે બેશીને હાંકી શકે તેવી બગી, કે જેને "ફલાઈ" અથવા તેનાં અસલ બનાંવનાંરનાં નાંમ ઉપરથી "હાનસમ" કરી કેહેછે, તેવી હોએછે. આ પાછલી ગાડીઓ ઘણુ કરીને ઘણી ઉતાવલી સફર કરેછે. આ બે જાતની મલી જુમલે તરંણ હજાર ગાડીઓછે. અને તેમની ઉપર સરકારથી લેતા કરેલા કરતાં દર વરસે લગભગ દશ લાખ રૂપીઆ ઉપજેછે. હેવો હીસાબ કાહાડીઆમાં આવીઓછે કે, સઘળા ભાડુતી ગાડીવાલાઓની કમાંઈ દર વરશે (૮૬૦૦૦૦૦) છીંયાસી લાખ રૂપીઆની થાએછે. આસરે દશ હજાર ઘેરગતુ તથા ખાંનગી ગાડીઓછે, તે સઘળાનો હીસાબ સાથે મેલવી જોઈએછે તો, લંડન શેહેરમાં તાંહાંની ભારી વસતીનાં વાપરવાસને લીધે આસરે ૧૫૦૦૦. ગાડીઓ ચાલેછે. લંડનનાં જુદા જુદા ભાગમાંથી દર રોજ કાંમ કાજને વાસતે શેહેરમાં પગે ચાલીને જનારાંઓની સંખીઆ (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ આદમીની જણાવીઆમાં આવીછે.

ભાડુતી ગાડીઓની બાબદમાં સરકારતી તરફથી ઘણા સારા કાએદા બાંધેલાછે. આખા શેહેરમાં ગમે તે ભાગ ઉપર જવાનું હોએ, તે વીશે ગાડીવાલાનુ ભાડું શું થાએ તે બતાવવાને સારૂ સગન પાકે કોઠાનું એક નાંધલું ચોપાનીઉં પોલીસનાં સતાવાલાઓ છપાવેછે, તે હરધા રૂપીઆની કીમતે વેચાતું મલેછે અને એવો અરધો રૂપીઓ ખરચેથી ઘણાં રૂપીઆ બચાવેછે, કાંએજે એ ચોપાંનીઉં આપણી સાથે રાખીએથી આપણને ઠગવાને ગાડીવાલાને બની આવે નહી. ગાડી ભાડે કરનાંરની મરજી મુજબ ભાડું, વખતનાં રોકાંણ અથવા સફરની લંબાઈ પરમાંણે આગમજથી ઠેરવીઆમાં આવેછે, પણ આગમજથી કાંઈ ઠેરાવ મન નહી કીધો હોએતો, સફરની લંબાઈ પરમાંણે ભાડું ચુકવવું જોઈએ.

લંડનની વસતીનો ખાધ ખોરાકનો દર વરશે કેટલો ખપછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી માલંમ પડશે, અને એ વીગત ઉપરથી લંડનની મોટી વસતીનો પણ આપણને વીચાર આવશે. એ વસતીમાં દર વરશે ગોસતનાં ખોરાકને કીજે (૨૪૦૦૦૦) બે લાખ ચીઆલીસ હજાર બલદ; (૧૭૦૦૦૦૦) સતર લાખ મેંઢનડાં; (૩૫૦૦૦) પાંતરીસ હજાર ડુકર; (૨૭૪૨૦૦૦) સતાવીસ લાખ, બેંતાલીસ હજાર મરઘી તથા (૨૫૦૦૦૦૦) પચીસલાખ બીજી જાતનાં શેકારનો ખપછે. માંહીનીતો ગણતરીજ નથી, બીજી જાતની માંહીની ગણુતરી પડતી મેલતાં ફકત સાલ્મનની માંહીની સંખીઆ (૩૦૦૦૦૦૦) તરીસ લાખની જણાંવીઆમાં આવીછે. બેદાંની ગણતરીતો કાહડી શકાતીજ નથી. ઈંગલંડનાં જુદા જુદા ભાગોમાંથી લંડનનાં ખપને સારૂ કરોડો બેદાં જાએછે, તેટલાં પુરાં થાતાં હોએ તેવું લાગતું નથી, કાંએજે ફરાંનસ તથા યુરોપ ખંડનાં બીજા મુલકોમાંથી દર વરશે લંડનમાં (૭૫૦૦૦૦૦૦) સાત કરોડ, પચાસ લાખ બેદાંની અઈઆત થાએછે. લંડનની વસતીને દુધ પુરૂં પાડવાને વાસતે શેહેરમાં (૧૩૦૦૦) તેર હજાર ગાએછે. સઘડીઓ તથા કારખાંનાંઓના ખપને સારૂ દર વરશે (૩૦૦૦૦૦૦) તરીસ લાખ ટંન કોલશો લંડન ખાતે લાવવો પડેછે, અને તે કાંમમાં આસરે ૧૦૦૦ બારકસો કામે લાગેછે. લોહોડાંની સડકે જે કોલસો આવેછે, તેનીતો ગણતરી જુદી જછે. લંડનમાં દારૂનાં ખપની એક વરસની ગણતરી નીચે જણાંવીઆ પરમાંણેછે. (૬૫૦૦૦) પાંસટ હજાર પીપ દરાખનાં દારૂનાં; (૨૦૦૦૦૦૦) વીસ લાખ ગીઆલંન અરકનો દારૂ; (૪૩૨૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ, બતરીસ લાખ ગીઆલંન પોરટર તથા એલ. લંડનની મોટી વસતીને સારૂ પેહરવાનો પોશાક બનાંવતા (૨૩૫૨૦) તેવીસ હજાર પાંચસો વીસ દરજીઓ, (૨૮૮૦૦) અઠાવીસ હજાર આઠશો જોડા બનાંવનારાઓ, અને (૪૦૦૦૦) ચીઆલીસ હજાર પોશાક વેચનારા તથા બનાંવનારાઓછે. ઘરનું કાંમ કાજ કરનારા ચાકરો (૧૭૦૦૦૦) એક લાખ સીતેર હજારછે. ઉપલી વીગતો ઉપરથી લંડનની મોટી વસતી અને તેનાં બોહુલા કારબાર વીશે વાંચનારને તરત સમજ પડીઆ વગર રેહેશે નહી.

ગરેટ બરીટંનનાં આ પાએ તખતને તે મુલકનાં જુદા જુદા શેહેરો સાથે સાત લોહડાંની સડકોથી જોડેલુંછે, અને એ સડકોની મારફતે લંડનમાં દર રોજ આવતા તથા જતા આદમીઓ તથા માલની સંખીઆ ઘણી ભારીછે. લંડન બરીડજ આગલની લોહડાંની સડકનાં મથક આગલથી એક વરસમાં (૧૧૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, અગીઆર લાખ આદમીઓ આવ જાવ કરેછે, તેજ પરમાંણે બીજા મથકો આગલથી પણ નીચે જણાવીઆ પરમાંણે ભારી આવ જાવ થાએછે. સાઉથ વેસટરંન રેલેવેથી (૩૫૦૦૦૦૦) પાંતરીસ લાખ; શારડીટચ સ્ટેશંનથી (૨૩૦૦૦૦૦) તેવીસ લાખ; યુસટંન સ્કુએર આગલથી (૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખ, પાડીંગટંનથી (૧૫૦૦૦૦૦) પંદર લાખ; કીંગસ કરાસ આગલથી (૮૦૦૦૦૦) આઠ લાખ; અને ફેનચરચ સ્ટીટ આગલથી (૮૧૦૦૦૦૦) એકીઆશી લાખ આદમીઓ આવ જાવ કરેછે. એ સંખીઆ ઉપરથીજ લંડન અને ગરેટ બરીટંનનાં બીજાં શેહેરો સાથેનાં સંબંધ વીશે સમજ પડશે. એ સઘલી સડકોની બાજુથી વીજલીનાં તાર ચલાવેલાછે, અને તેની મારફતે દર પલે અને દર ઘડીએ આખા મુલકમાં સંદેશા ચાલેછે. કોઈબી અગતનો બનાંવ મુલકમાં હોએ બંનતો નથી, કે જે તરતજ તેનાં પાએતખતમાં ખબર પડે નહી. સંધી વાતે લંડન ગરેટ બરીટંનનું પાએતખતછે. કોઈ કાંમને વાસતે આપણને તરત લંડન છોડવું પડીઉં હોએતો, આગની ગાડી દીવસમાં ઘણાંખરા શેહેરો તરફ એટલી બધી વખત જાએછે, કે જેથી ઓછાંમો ઓછા વીલંબથી તરત રવાંને થવાને આપણને બની આવેછે. તેમજ ગરેટ બરીટંનનાં કોઈબી શેહેર સાથે તમોને સંદેશો ચલાવવાનો હોએ તો, વીજલીનો તાર તમારી ચાકરી કરવાને તઈઆરછે, અને થોડી મીનીટમાં તમારૂં કાંમ થયા વગર રેહે નહી.

લંડન શેહેરની રચનાં જોવાને સારૂ કેવી પણ બંદોબસ્ત કરીઆમાં આવેછે, કે ટેમસ નદીમાં ફરનાં

રી નાંધલી આગબોટોમાં સવાર થાઈને તે નદીની બંધે બાજુ ઉપર શેહેરનો દેખાવ જોવાને સારૂ ફરવું, કે જેથી એ નદી ઉપર ફરનાંરી પુશકલ આગબોટો તથા ઉતારૂઓની ઠઠ જોવાને તથા વેપારનો અડશટો કાહાડવાને તથા એ નદી ઉપરનાં મોટા પુલો જોવાને બની આવે. લંડન મધેનાં મોટા અને નાંમીચા પુલોનું બયાંન બીજા સફાઓમાં જોયામાં આવસે, માંટે હીંઆં તે વીશે કાંઈ બોલવાની જરૂર નથી, પણ અગત કરીને મુસાફરે ઉપર જણાંવીઆ પરમાંણે નદીમાં સેલ કરીઆથી તેને ઘણીએક ચીજ જોવાને બની આવશે, તથા કેટલીએક તરેહની ગમત ઉતપંન થાશે, કે જે સઘલાનું વીગતવાર બયાંન હીંઆં થાઈ શકતું નથી. લંડનનો ઘણોએક કારભાર આ નદી ઉપર થાએછે. લંડનનાં એક ભાગ ઉપરથી બીજા ભાગ ઉપર જવાને રસતાઓ ઉપર ઉતારૂઓ તથા માલ લઈ જવા લાવવામાં ગાડીઓ ફરેછે, તેમજ લંડનનાં એક ભાગમાંથી બીજા ભાગ ઉપર જવાને ઘણાએક શખ્સો આગબોટ કાંમે લગાડેછે, કાંએજે તેમાં ગાડીનાં કરતાં સસતુ પડેછે. ચાર ફદીઆં આપીઆથી એ નદીનાં મોટા ભાગ ઉપર આપણે ફરી શકીએછે. ટેમસ નદીનાં કીનાંરા ઉપર ગરાવેસેનડ છેલલો કસબોછે અને લંડન બરીડજનાં પુલ આગલથી આ કસબો જે તાંહાંથી તરીસ માંઈલ દુરછે, તાંહાંશુધી નદીમાં સફર કરીઆથી ખરેખર લંડનનાં બોહોલા વેપાર વીશે મુસાફરનાં ધીઆંનમાં બરોબર વીચાર ઉતપંન થયા વનાં રેહેનાંર નથી. સસતાં ભાડાંને સારૂ જેઓ લંડનનાં એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં જવાને સારૂ આગબોટની મદદ લીએછે, તેવા શખ્સોની દર રોજ ૧૫૦૦૦ આદમીની સંખીઆ થાએછે.

આખાં ગરેટ બરીટંનનાં વેપાર વીશે એક જુદું પ્રકરણ રોકીઆમાં આવીઉંછે, પણ લંડનનાં બોહલા વેપાર વીશે વાંચનારને સમજ આપવાને વાસતે આટલું હીંઆં કેહવાને અગતનુછે કે, લંડનનાં બંદરને લગતાં ૩૦૦૦ સડનાં અને ૩૫૦ બાફનાં સાંચાનાં બારકસોછે, અને આ ૩૩૫૦ બારકસોમાં ૩૫૦૦૦ આદમી રોજીએ લાગેલાંછે. આ મોટા કારભારથી આઈઆત માલની માંડવીની જગાત દર વરસે (૧૧૦૦૦૦૦૦) અગીઆર કરોડ રૂપીઆથી વધારે થાએછે, અને એ બંદરમાંથી થાતી નીકાસની જગાત પંણ એટલીજ જણાંવીઆમાં આવીછે. આખાં ગરેટ બરીટંનના વેપારનો અરધો હરધ વેપાર લંડનનાં બંદરે થાએછે હેવું જણાંવીઆમાં આવીઉંછે.

આગલ જણાંવીઆમાં આવીઉંછે કે, લંડનમાં ગરમીની મોહોસંમ મેએ મહીનાંથી શરૂ થાએછે, તે જુલાઈ અથવા આગસટ મહીનાં શુધી ચાલુ રેહછે. હીંદુસથાંનનાં ગરંમ મુલકનાં રેહવાશીને રૂતનાં કારણ ઉપરથીજ પેહલ વેહલાં એ મોહોસંમમાં લંડન જવું જોઈએ, એટલું નથી, પણ લંડનનો સઉથી સરસ દેખાવ એજ મોહોસંમમાં થાએછે, અને તેથી કરીને ઈગલંડનાં પરગણાંનાં પંણ ઘણાંખરા લોકો એ મોહોસંમમાં લંડનમાં આવીને રેહવું કરેછે. આ મોહોસંમમો નાંમદાર રાંણી હંમેશાં શેહેરમાં રેહેછે, અને પોતાંની દરબાર તાંહાં ભરેછે, તથા મુલાકાતો લીએછે; પારલામેનટની સભા દર રોજ બેશેછે; ગમતનાં તથા હુંનરનાં કારખાંનાંઓ દર રોજ ચાલુ રેહેછે; બાગ બગીચાઓ લીલા અને ફુલ પાંનથી ભરેલા દેખાએછે, તથા ઘોડાની અને બોટની સરતો તથા તરેહવાર ગમત અને ખુશી ઉપજાવનાંરા ખેલો એ મોહોસંમમાં થાએછે. એટલાં સંધા કારણોને લીધે હીંદુસથાંનથી લંડન ખાતે જનાર શખસને અતરેથી એપરેલ મહીનાંમાં નીકલવાની અગતછે. ઈઉરોપના બીજા મુલકોમાંથી જેવો ઈગલંડમાં ફરવા જાએછે, તેઓ પંણ એજ મોહોસંમમાં જાએછે, અને તેથી એ મહીનાંઓમાં લંડનનો દેખાવ ઘણોજ ખુશી ભરેલો લાગેછે, અને રસતા મધેની ઠઠ હંમેશના કરતાં વધારે દીશેછે.

મુસાફરને સઉથી અગતની બીનાં જાંણવા જોગ એછે કે, તેણે કાંહાં ઉતારો કરવો જોઈએ, માંટે લંડનનાં પોહોચખાંનાં વીશે તેહને કેટલીએક ખબર સઉથી પેહલલે આપવાની અગતછે. એ શેહેરમાં ગણતરી વગરનાં પોહોચખાંનાંછે, તથા ઘણાંએક આબરૂદાર કુટંબો પોતાંનાં ઘરમાં જગા ભાડે આપેછે. જે પોહોચખાં

ાંમાં ઉતરવું હોએતો, અગત કરીને જે પોહોચખાંનાં આબરૂદાર ગણાતાં હોએ તાંહાંજ જવું. તાંહાંનો ભા
બીજા તેવી કીસંમનાં ઘરો કરતાં કાંઇએક વધતો હશે ખરો, પંણ ઘણાં સસતાં પોહોચખાંનાંમાં આપણે
સઉથી વધતું આપી આવીએ હેવું બનેછે. જેઓને ખરચની દરકાર નહી હોએ, અને જેઓને લંડંનના
સારી હવાનાં ભાગમાં રેહવું હોએ, તેઓએ સેનટ જેમસનાં મેંહલની પહોસનાં મુખીઅ મોહલ્લાઓમાં જે
પોહોચખાંનાંછે તેમાં ઉતરવું. લંડંનનાં આ ભાગમા "નીઉ બાંડ સ્ત્રીટ" નાંમનાં મોહલ્લામાં "કલારેનડંન
હોટેલ" છે; "બરૂક સ્ત્રીટ" નાંમનાં મોહલ્લામાં "મીવારટસ હોટેલ" છે; "આલબીમારલ સ્ત્રીટ" માં
ગરીલંનસ હોટેલછે; "સેનટ જેમસ સ્ત્રીટ" માં ફેનટંન હોટેલ—કરીસટીસ હોટેલ—હાચીનસ હોટેલ તથા
એલીસ હોટેલછે. જરમંન સ્ત્રીટ—ડોવર સ્ત્રીટ અને બાંડ સ્ત્રીટ નાંમનાં મોહલ્લાઓમાં પંણ ઘણાંએક આબ
રૂવાલા પોહોચખાંનાંછે. કારક સ્ત્રીટ મધે બરલીંગટંન હોટેલ અને કુઈનસ હોટેલછે, તે કુટંબ સાથે રેહવા
લાએકનાંછે. પીકાડીલી નાંમના મોહલ્લામાં હાટચેટસ હોટેલછે, તે પંણ ઘણુ સારૂંછે, અને તાંહાંનો ભા
વ પણ કાંઇએક કીફાએત વાલોછે. "કોવેનટ ગારડન" આગલ રીચરડસન હોટેલ, ટાવીસટાક હોટેલ, ની
ઉ એનડ ઓલડ હમંમસ હોટેલ, અને બેડફરડ હોટેલ પણ સારાંછે. લંડંનનો શેહેરનો ભાગ કે જાંહાં ઘ
ણો ખરો વેપાર વનજનો કારભાર ચાલેછે, તેજ ભાગમાં રેહવું હોએતો બરીડજ હાઉસ હોટેલ, ધી કુઈનસ
હોટેલ, અને કાસટલ એનડ ફાલકંન, એ સઘલા સારાં પોહોચખાંનાંછે. જેઓએ શેહેરનાં ભાગથી છેક દુર
પશચંમ રેહવું હોએ, તેઓને વાસતે "ધી ગરેટ વેસટરંન હોટેલ" સઉથી શારૂંછે, અને લંડંનમાંનાં સઉથી
સારાં અને સઉથી મોટાં પોહોચખાંનાં મધેનું એક વખણાંએલું પોહોચખાંનુંછે. જેઓ પશચંમનાં ભાગની
અને શેહેરનાં ભાગની વચેવચમાં રેહવાને ખુશી હોએ, તેઓને વાસતે કાકસપર સ્ત્રીટમાં યુનીઅંન હોટેલ,
તથા બરીટીશ હોટેલ, તથા ચેરીંગ કરાસમાં મારલીસ હોટેલ સઉથી સારાંછે.

ઉપર જણાંવેલાં પોહોચખાંનાં સઘળાં આબરૂદારછે અને તેમાંનાં કોઇબી મુસાફરને કોઈ રીતની
અડચંણ પડે હેવાં નથી. એ પોહોચખાંનાંઓમાં માફકસર રેહવા ચાહીએતો તે બની શકે, અને વધતો ખ
રચ કરવા માંગીએતો તે પણ બની શકે અને જે જોઇએ તે આપણને મલે, પઇશા ખરચીએતો શાહાજા
દાની માફક પણ રેહવાએ, અને હેવી ગોઠવંણનાં પોહોચખાંનાંથી સઘળી જાતનાં અને સઘળે વાંધેનાં મુ
સાફરોને એ શેહેરમાં ઘણુ સવલ પડેછે. એ પોહોચખાંનાં મધેનાં ધણીઓ તથા તેમનાં હાથ તલેનાં માણશો
હંમેશાં નમનતાઈ ભરેલી રીતે અને આબરૂથી ચાલેછે, અને જેમ આપણાં ઘરમાં આપણે સુખથી રેહતા હો
ઇએ, તેમ તાંહાં રેહવાને આપણને બની આવેછે. જેમ પોહોચખાંનાંમાં રહી શકીએ, તેમ કેટલાએક આ
બરૂદાર કુટંબો પણ બે તરંણ શખસોને પોતાંનાં ઘરમાં, રાખવાનો તથા સરેસતા પરમાંણે ખોરાકનો લવાજમો
લેતા કરીને રાખેછે, અને જો લાંબી મુદત શુધી કોઇ પારકા શખસે લંડંનમાં રેહવું હોએ તો, આ ગોઠવંણ
વધારે પસંદ કરવા જોગછે.

હમોએ આગલ જણાંવીઉંછે કે, લંડંનમાં મુસાફરને વાસતે ઘણું જોવાનુંછે. આપણી આંખ હેરાંન
રેહે તેવા પાદશાહી મેહેલો તથા ઉમરાઓનાં ઘરો—ભારી દબદબા અને ઉંચી કારીગરી સાથની સરકારી અને
બીજી જોવા લાએક અને વખણાએલી જાહેર તથા વેપારી ઇમારતો—ગોદીઓ—ખુશનમાં બાગ તથા બગી
ચાઓ—ઉંચા તથા તારીફ લાએક કારીગરીનાં દેવલો—ઇનસાફની દરબારો—નાંટકશાલા તથા ખુશી, ગમ
ત અને મોજનાં બીજા તરેહવાર કારખાંનાં—એલમ હુનર બતાવનાંરા અને ગનીઆંન વધારનાંરાં સંગરહ
સથાંનો, નાંમીચાં ધરંમખાતાં અને બીજાં તરેહવાર ખાતાંઓ, અને જગાઓ એટલી બધીછે કે, તે સઘળાંને
બરાબર જોવાને જે મુસાફર થેડાવ કરે તેની સાંમને કાંઈ શેહલું કાંમ નથી. તોપણ લંડંન ખાતે ફરવા નીક
લેલા મુસાફરે સુકરાનાં કરવા જોઇએછે કે, તેની સાંમે જે બીકટ કાંમછે, તેને ઇગલંડનાં છાપાખાંનાં વાલા

ઓએ કેટલેએક દરજજે સેહલું કીધુંછે. જે જે જગા, ઈમારત તથા વસતુ જોવા લાએકછે, તેનાં બયાંનનાં છાપેલાં ચોપાંનીઆં તથા કાગલો આગમજથી આપણાં હાથમાં આવેછે, અને તેથી આપણી મતલબ હાંસલ કરવામાં એક મોટી મદદ આપણને મલેછે અને હરેક જગા જોવા આપણે જવું હોએ તે વીશે આગમજથી તેનું બયાન મેલવી વાંચવાથી ઘણોએક ફાએદો થાએછે. એ ચોપાંનીઆ તથા કાગજોની જીજ કીમત આપવી પડેછે પણ તેટલો ખરચ જેમ અગતનોછે તેમ તેનો બદલો ઘણે દરજજે વધતો મલેછે. જે આપણે જોવા જાઈએછે, તે એક એકથી શરસ દીશેછે. કોઈ દીવસ આપણો વેરથ ગએલો કેહવાશે નહી. હરેક ચીજ જોવામાં આપણી આંખ શારી પડે કાંમે લગાડવી અને તેથી આપણને ગમત અને ગનેઆંન બંને મલશે. હમોએ આગલ કહેલુંછે, તેમ વરશોનાં વરશ લંડંનમાં રહીએતો આપણે ધરાઈએ નહી, અને સઘળું જોઈ શકીએ નહી, પણ આપણી ફરજછે કે, ટુક મુદતમાં જેટલું વધતું જોવાએ તેટલું જોવું. લંડન જોયું, કે આખું ગરેટ બરીટંન જોયું એમ થાતું નથી. કાપડ બનાંવવાનાં અને બીજાં મોટાં કારખાંનાંઓ ઈંગલંડનાં બીજા શેહેરોમાંછે, તથા લંડંન છોડીઆ પછી એ મુલકનો સોભઈતો દેખાવ બીજીગાંમ જોવામાં આવેછે, તે સઘળું મુસાફરનું ધીઆંન રોકવા લાએકછે. હાલ તરત હીંઆં આ પ્રકરણ બંધ કરીએ છઈએ અને લંડનમાં તથા ગરેટ બરીટંનનાં બીજા ભાગોમાં શું શું જોવાનુંછે તેનું બયાંન આ પછેનાં સફાઓમાં કરીએછે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પાદશાહી મેહેલો.

બકીંગાંમ પાલેસ—અસલી ઇમારત તથા તેને લગતી કેટલીએક બીનાં—તેનો બાહેરનો દેખાવ—મારબલ હાલ—પુતલાંથી સણગારેલું દીવાંનખાંનુ—પુસતકખાંનુ—દાદરની બાંધણી—ગરીન (લીલો) ડરાઇંગ રૂમ—તખત—દીવાંનખાંનુ—તસવીર ખાંનુ—યલુલો (પીલો) ડરાઇંગ રૂમ—જંમવાનો મોટો ઓરડો—સગડી—ખાંનગી ઓરડા—દેવલ—મેહેલની આસપાસનો બાગ—પાંણીનો ચસમો—હુનાંલાની બંગલી. સેનટ જેમસ પાલેસ—અસલી ઇમારત—દરવાજા ઊપરનુ ઘડીઆલ—રાંણીનાં અમલદારોની આફીસ—ગારડ ચેમબર—દરબારી ઓરડા—તખત વાલું દીવાંનખાંનુ. કેનસીંગટંન પાલેસ તથા તે મધેનો સાંમાંન. વાઇટ હાલ પાલેસ. વીંડસર કેઆસલ—બાલરૂમ—સેંનટ જારજીસ હાલ—મુલાકાત લેવાનુ દીવાંનખાંનુ—વાટરલુ ચેમબર—પ્રેસેનસ ચેમબર—દાદર—દેવલ. બાગ—રાંણ—વરજીનીઆ વાટર. હાંમપટંન કોરટ પાલેસ—બાગ—દરાખનો વેલો. બકીંગામ પાલેસ તથા વીનડસર કેઆસલને લગતા તબેલા—રાંણીની ગાડી તથા ઘોડા ઇતીઆદી.

લંડંનમાં જતાંનેવાર પાદશાહી મેહેલો કરતાં બીજી બાબદો ઉપર મુસાફરનું ધીઆંન પેહલલાં પોંહોચે છે, તેનું એક ઉંઘાડું કારણ એછેકે, આપણે જે વખતે મેહેલો જોવા જવાને ચાહુતા હોઇએ, તે વખતે તે બની શકતું નથી. જો રાંણી મેહેલમાં રેહતી હોએ તો, તે જોવાને પરવાંનગી મલતી નથી, તેથી પાદશાહી મેહેલો જોયાનું કાંમ હુંમેશાં મુસાફર કેટલુંએક શુધી પછાત રાખેછે, અને પોતાંનો વખત નહી ખોવાને સારૂ બીજી બાબદો જે મેહેલો જેવીજ હોએછે, તે ઉપર પોતાનુ ધીઆંન આપેછે, તો પણ લંડંનમાં જે જે ઇમારતો જોવા લાએકછે, તેમનું પુસતકમાં બયાંન કરવામાં પાદશાહી મેહેલોને પેહલી જગો આપવી જરૂરછે, અને ખરેખર એ મેહેલો કોઇબી રીતે ઉતરતા નથી, અને જો લંડંનમાં જતાંને વારજ તે જોવાને જોગવાઇ મલે તો, તે હાથથી જવા દેવી પણ નહીં જોઇએ.

લંડંન અને તેની પરોસમાં છ પાદશાહી મેહેલોછે તેઓનાં નાંમ—બકીંગાંમ પાલેસ—સેંનટ જેમસ પાલેસ—કેનસીંગટંન પાલેસ—વાઇટ હાલ પાલેસ—વીનડસર કેઆસલ અને હાંમપટંન કોરટ પાલેસ. આ પાંણી બખતાવર રાંણી વીકટોરીઆ જાહરે લંડંનમાં હોએછે, તાહરે બકીંગાંમ પાલેસમાં રેહછે, અને સેંનટ જેમસ પાલેસ કે જે ઉપલા મેહલની પરોસમાંજછે, તાંહાં પોતાની દરબાર ભરેછે, તથા નાંચ અને ખાંનાં આપેછે. તરીજા મેહેલમાં આજ કેટલાંએક વરસ થયાં રાંણી રહી નથી પણ તેમાં કેટલીએક જોવા લાએક વસતુઓછે. વાઇટ હાલના અસલી મેહેલનો થોરોએક ભાગ રહેલોછે તે કાંઇ પાદશાહને રેહવા લાએક નથી.

વીકટોરીઆ રાંણી ઇંગલંડની જુદી જુદી મોહુસંમ પરમાંણે જેમ તે નાંમદારને હવા પસંદ આવેછે, તેમ જુદે જુદે ઠેકાંણે રેહેછે, લંડંનની હવા સારી હોએછે, તારે બકીંગાંમ પાલેસમાં રેહછે, વરસનો કેટલોએક ભાગ લંડંનથી ૨૧ માઇલ દુર વીનડસર કાસલના અસલી તથા નાંમીચા મેહેલમાં તથા આઇલ આવ વાઇટનાં ટાપુમાં "આસબોરન હાઉસ" માં રેહેછે. આગસટ, સપટેમબર તથા અકટોબર મહીનામાં એ નાંમદાર સકાટલંડના છેક ઊતરના ભાગમાં બાલમોરલ મધેના મેહેલમાં રેહેછે. છેલ્લા બે મેહેલો નાંમદાર રાં

ણીના પોતાનાંછે. પેહલ્લા તરણ મેહેલો સરકારીછે. હાંમપટંન કોરટ પાલેસ પણ સરકારી મેહેલછે, પણ તાં હાં હંમણા કોઈ રેહતુ નથી.

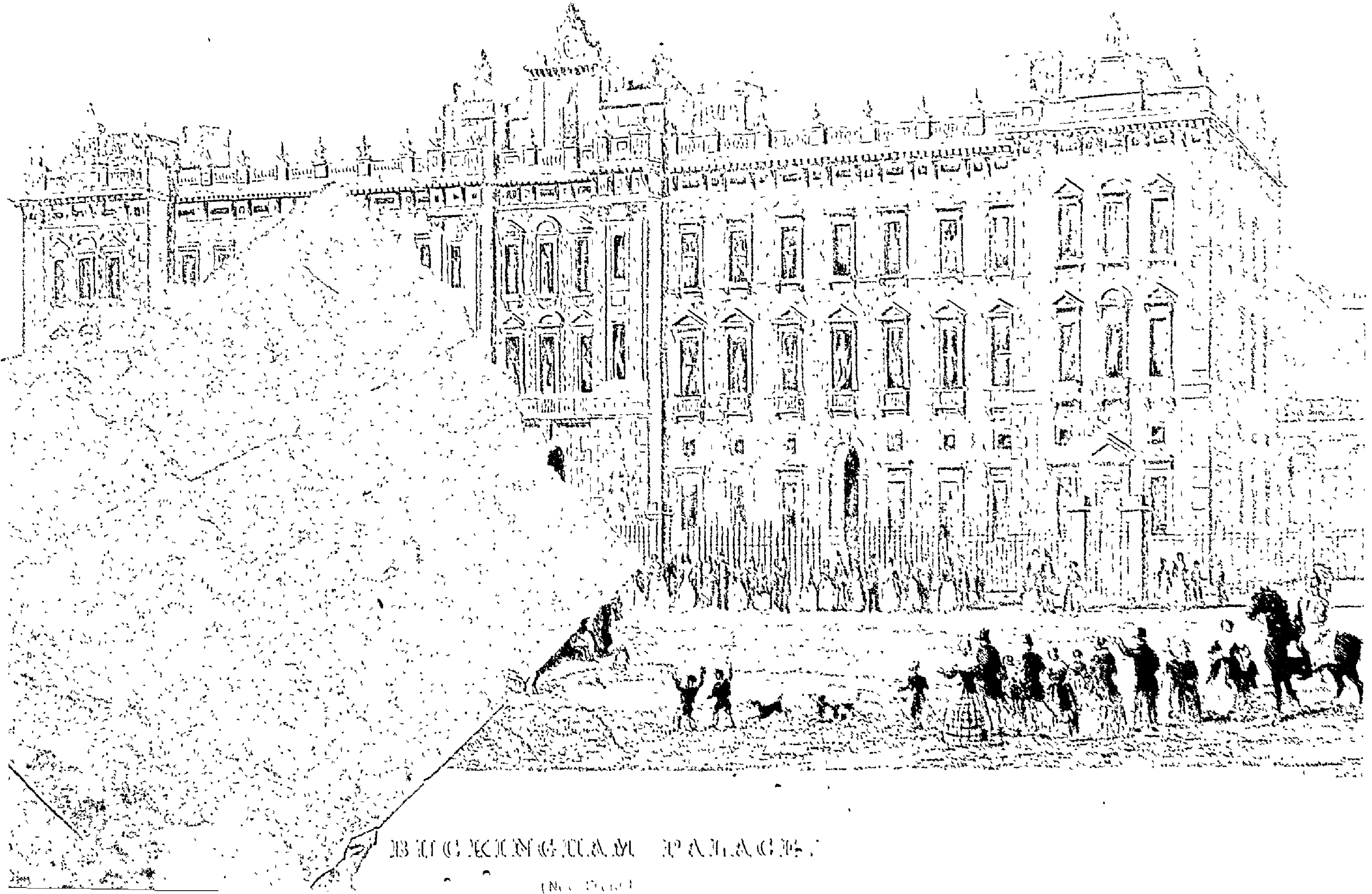
આ સઘળા મેહેલોની ઈમારતની ખુબસુરતી, તેમની અંદરની દબદબા ભરેલી ગોઠવણ, તથા કીમતી અને સોભઈતા સામાન અને તરેહવાર હુંનરની અને કારીગરીની વસતુઓ અને રંગીન ચીતારો તથા તે ઈમારતોની સાથે જોડેલા ખુશનુમાં અને સોભઈતા બાગ તથા બગીચાઓ, એ સઘળા કોઈબી બીજા પાદશાહ નાં મકાંનોથી ઉતરતા નથી, બલકે તે સઘળું તપાસીઆથી આપણી નજર હેરાંન રેહેછે, અને ખરેખર આપણે ઈંગલંડનાં મોટાં રાજ વીશે બચપણથી સાંભલતા આવીઆ છઈએ, તે રાજને લાએકનાં એ મેહેલો છે, હેવું આપણીથી કેહવાયા વગર રેહવાતું નથી. હીંદુસથાંનનો રેહવાસી જેણે મોટાંમાં મોટી ઈમારત દાખ લ પોતાંનાં શેહેરનો ટાંઉન હાલ જોઓ હશે, તે ઉપલા મેંહલો જોઈને ખરેખર હેરત થાયા વનાં રેહે નહી. હીંદુસથાંનના આગલા રાજાઓએ આ મુલકમાં કેટલીએક મોટી અને વંખાંણવા લાએક ઈમારતો બાંધીછે અને તેમની ઉપરની કારીગરી તથા ખુબશુરતીની યુરોપીઆંન મુસાફરોએ તારીફ કીધીછે એ વાત ખરીછે, તોપણ જે સમજ, જે રીત અને આંખને ખુશી ઉપજાવનાંરી ગોઠવણથી ઈંગલંડનાં મેહેલો બાંધેલીછે, અને જે અકલ અને સમજં અને ખુબસુરતીથી તે મધેનો સામાન ગોઠવીઓછે, તેવું હીંદુસથાંનમાં કધી જોવામાં આવીઉં નથી. ઉપર જણાંવેલા મેહેલોનું બયાંન કરવાનું હવે શરૂ કરીએછે.

બકીંગામ પાલેસ.

આ મેહેલ જે જગાએ હંમણાછે, તાંહાં ઈંગલંડનાં પાદશાહ પેહેલા જેમસે ઈ૦ સ૦ ૧૬૦૮ નાં સાલમાં રેસમનો પાક કરવાને વાસતે બાગ બનાંવેલો હતો, કાંએજે ઈંગલંડમાં રેસમનો પાક કરવાનું કાંમ શરૂ કરવાને તે પાદશાહને ઘણો શોક હતો. પણ આ કાંમ ચાલી શકીઉં નહી, અ ને તે બાગ લોકોની ગમતને વાસતે ઉઘાડો મેલીઆમાં આવીઓ હતો. ઈ૦ સ૦ ૧૭૦૩ નાં સાલમાં ડી ઉક આવ બર્કીંગાંમને વાસતે એ બાગમાં એક મેહેલ બાંધીઆમાં આવીઓ હતો, અને તે મેહેલ ૧૭૬૧ નાં સાલમાં સર ચારલસ શેફીલડનાં હસતકમાં ગયો હતો, તે ગરહસથ પાસેથી પાદશાહ તરીજા જારજે (૨૧૦૦૦૦) બે લાખ દશ હજાર રૂપીએ વેચાતો લઈ પોતાંની રાંણીને રીતમાં આપીઓ હતો. ચોથા જાર જ વગરે ઉપલા પાદશાહનાં સઘળાં છોકરાં આ મેહેલમાં જનમીઆં હતાં. પાદશાહ ચોથા જારજને આ મેહેલ પસંદ આવીઓ નહી, તેથી તેનાં લોંએતલીઆં સવાએ તેને સઘળો ફરીથી બાંધવાનો હોકંમ કીધો. એ મેહેલ બાંધવાનું કાંમ મી૦ નાંસ નાંમનાં એક નાંમીચા કારીગરને સોંફીઆમાં આવીઉં હતું, અને તેનાં મરણ પછી મી૦ બલોરે તે પુરૂં કીધું હતું. એ પરમાંણે એ મેહેલ ફરીથી બાંધવામાં છ વરસ લાગાં હતાં. આટલો ફેરફાર થયા છતાં પાદશાહ ચોથા વીલીઅમને તે મેહેલ પસંદ આવીઓ નહી, અને તેમાં રેહવા ને તે ગયો નહી. સને ૧૮૩૭ નાં સાલના જુન મહીનાંની ૧૩ મી તારીખે આપણી હંમણાની બખતાવર રાંણી વીકટોરીઆએ તે મધે પોતાનું રેહવાનું શરૂ કીધું. ચોથા જારજનાં હોકંમથી આ મેહેલ ફરીથી બાં વામાં કેટલા લાખ રૂપીઆ થયા તેની વીગત જેયામાં આવતી નથી. આ મેહેલમાં પોતાંનું મકાંન કરીઆ પછી નાંમદાર રાંણીને પણ કેટલીએક અડચણ પડવા લાગી, તેથી એ મેહેલની આગલી બાજુએ અથવા ઉ ગમણ દશાએ નવી ઈમારત બાંધવાને તથા તેના દખણના ભાગમાં કેટલોએક વધારો તથા નવી ગોઠવણ કર વાને વાસતે સને ૧૮૪૬ માં હોકંમ આપીઆમાં આવીઓ હતો, અને એ કારણને સારૂ સરકારની તરફ જોરીમાંથી (૧૫૦૦૦૦૦) પંદર લાખ રૂપીઆ આપીઆમાં આવીઆ હતા. હેવું જણાંવીઆમાં આવીઉંછે કે, આ મેહેલ ઉપર સઘળો મલીને (૪૦૦૦૦૦૦) ચાલીસ લાખ રૂપીઆ ખરચ થયોછે.

ણીના પોતાંનાંછે. પેહેલ્લા તરણ મેહેલો સરકારીછે. હાંમપટંન કોરટ પાલેસ પણ સરકારી મેહેલછે, પણ તાં હાં હંમણા કોઇ રેહેતુ નથી.

આ સઘળા મેહેલોની ઇમારતની ખુબસુરતી, તેમની અંદરની દબદબા ભરેલી ગોઠવણ, તથા કીમતી અને સોભઇતા સામાન અને તરેહવાર હુંનરની અને કારીગરીની વસતુઓ અને રંગીન ચીતારો તથા તે ઇમારતોની સાથે જોડેલા ખુશનુમાં અને સોભઇતા બાગ તથા બગીચાઓ, એ સઘળા કોઇબી બીજા પાદશાહ નાં મકાંનોથી ઉતરતા નથી, બલકે તે સઘળું તપાસીઆથી આપણી નજર હેરાંન રેહેછે, અને ખરેખર આપણે ઇંગલંડનાં મોટાં રાજ વીશે બચપણથી સાંભલતા આવીઆ છઇએ, તે રાજને લાએકનાં એ મેહેલો છે, હેવું આપણીથી કેહવાયા વગર રેહેવાતું નથી. હીંદુસથાંનનો રેહવાસી જેણે મોટાંમાં મોટી ઇમારત દાખ લ પોતાંનાં શેહેરનો ટાંઉન હાલ જોઓ હશે, તે ઉપલા મેંહલો જોઇને ખરેખર હેરત થાયા વનાં રેહે નહી. હીંદુસથાંનના આગલા રાજાઓએ આ મુલકમાં કેટલીએક મોટી અને વંખાંણવા લાએક ઇમારતો બાંધીછે અને તેમની ઉપરની કારીગરી તથા ખુબશુરતીની યુરોપીઆંન મુસાફરોએ તારીફ કીધીછે એ વાત ખરીછે,

BUCKINGHAM PALACE.

આ મેહેલની આગલી બાજુથી ભોંએતલીઆં સાથે બીજા બે માલ દેખાએછે. મેહેલનાં કંપાઉનડની આસપાસ ઘણાજ સોલઈતા કરેલાછે, અને તેમાં દાખલ થવાને વાસતે (૩૧૫૦૦) એકતરીસ હજાર પાંચ શો રૂપીઆ ખરચીને ઘણો ખુબસુરત દરવાજો બાંધેલોછે. લોહડાંનાં દરવાજા ઉપર સુનેરી ઘોર અહડાવેલોછે અને તેને લગતા થાંબાઓનાં માંથા ઉપર સીંહ તથા એક સીંગડાનાં ગેનડાનાં અને બીજાં પુતલાંઓછે. એ મેહેલના આગલા ભાગની બંધે બાજુએ જે ઈમારત ખેંચી કાહડેલીછે, તેનાં મથાલાં ઉપર સહવાર, બપોર, અને રાતનો વખત અને જુદી જુદી મોહોસંમ બતલાવનારાં ખુબસુરત પુતલાંઓછે. વચેવચમાંનાં ભાગનાં મથાલાં ઉપર બરીટાંનીઆ તથા સેંનટ જારજનાં તથા બીજા તરેહવાર પુતલાંછે.

બારીઓની આગલ બાહેરથી ખુબસુરત થાંબાંછે તથા આખી ઈમારત ઉપર બાહેરથી તરેહવાર જાતની નકસી તથા ફુલો પાહેલાંછે, તેથી સઘળો દેખાવ ઘણો ખુબસુરત લાગેછે. બાગની આગલનો આ મેહેલનો બાહેરનો ભાગ જેની કુલ લંબાઈ ૩૪૫ ફુટછે તે ઘણોજ ખુબસુરતછે અને તેની ઉપર ડાહપણ, પરેજી, હીંમત, આકીન, ઉમેદ અને સખાવત બતલાવનારાં પુતલાં બનાંવેલાંછે તથા ઘણીજ ખુબસુરત અગાસી કાહાડેલીછે. આ મેહેલનાં ઉગમણુ તથા આગલા ભાગની લંબાઈ ૩૬૦, ફુટ અને ઉંચાઈ ૭૭ ફુટછે; છેક અંદરના ભાગની કુલ ઉંચાઈ ૯૦ ફુટછે. હવે અંદરનો ભાગ કે જે ખરેખર ખુબસુરત અને દબદબા ભરેલો અને જોવા લાએકછે તેનું બયાંન શરૂ કરીએછે.

મેહેલની અંદરના ભાગમાં દાખલ થવાનો દરવાજો પણ ઘણોજ રોણકદારછે અને તાંહાં ખેડવાનો હુનર તથા વેપાર બતલાવનારાં પુતલાંનાં ટોલાં ગોઠવેલાંછે. પેહલલાં અંદર દાખલ થતાં આપણને એક મોટું દીવાંનખાંનુ મલેછે જેને "મારબલ હાલ" કરી કેહેછે. એ દીવાંનખાંનું ઘણુંજ સોલઈતુંછે. તેની ભોંએ તરેહવાર રંગનાં સંગેમરમરનાં પથરની બનાંવેલીછે અને તેની વચે વચમાં ઘણાજ સારી કારીગરીના ચીતારોછે. એ દીવાંનખાંનાંની સીલીંગ ચુંમાલીસ થાંબો ઉપર આધાર રાખેછે. એ થાંબા સંગેમરમરના પથરનાછે, અને દરએક થાંબ આખા એક કટકાનાંછે, અને તે થાંબોનાં તાક અને મથાલા ઉપર સુનેરી ઘોરછે. આ દીવાંનખાંનાંની પછવાડે પાદશાહી ખાંનદાંનના શખસોનાં તથા નાંમીચા પરધાંનોનાં પુતલાંઓથી સણગારેલું એક બીજું દીવાંનખાંનુંછે તાંહાં પણ ઉપર જણાવેલા જેવા બતરીસ થાંબાછે. આ જગાએથી નીકલીઆ પછી "લાઈબરેરી" અથવા પુસતકખાંનાંમાં જવાઈ શકાએછે. એ પુસતકખાંનાંની જગા બોહલીછે, જેઓ રાંણીની મુલાકાતને જાએછે, તેઓને જાંહાં શુધી રાંણી મલવાને તઈઆર થાએ, તાંહાં શુધી તાંહાં બેસાડીઆમાં આવેછે. માલ ઉપર જવાનો જે મોટો દાદરછે, તેની ખુબસુરતીની ઘણી વખાંણ થાએછે; તેનાં ફાંડીઆં સઘળાં સફેદ સંગેમરમરનાં પથરનાંછે અને કટેરા સુનેરી રંગ સાથે ચીતારથી પુરછે. આ દાદરનાં માંથા ઉપર સુનેરી રંગની સીલીંગછે અને વળી તેની ઉપર સહવાર, બપોર, સાંહજ અને રાત બતલાવનારા સોલઈતાં ચીતારો પાડેલાછે. એ દાદર આગલ નાંમદાર રાંણી અને પરીનસ આલબરટનાં સંગેમરમરનાં બાવલાંછે અને દીવાલ ઉપર સુલેહ અને લડાઈનાં ચીતારોછે. માલ ઉપર એક મોટું દીવાંનખાંનુ જેને "ધી ગરીન (લીલો) ડરાઈંગ રૂમ" કરી કેહેછે, તે જોયાથી આપણે ખરેખર હેરત થાઈએછે. એ દીવાંનખાંનું ૫૫ ફુટ લાંબુંછે અને તેની ઉંચાઈ ૩૨ ફુટછે, અને તેનાં નાંમ મુજબ તેમાં આપણને સઘલું લીલુંજ દેખાએછે. દીવાલનો રંગ લીલોછે; તેમાં ટાંગેલા પરદા તથા ઝાલરો લીલા રંગની સાટીનનીછે; તેમાં મેલેલી દરએક વસતુ તથા સાંમાંનનો રંગ લીલોછે; પણ દીવાલ પરદા અને સાંમાંનની કોરો સુનેરી રંગનીછે, તેથી કરીને સઘળો દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગેછે, તથા આંખને મજાહ આપેછે. બારણાં અને બારીઓનાં ચોકટાંની ઉપર આરસીઓ જડી લીધેલીછે, તેથી કરીને ઓરડાનો દેખાવ, જે તે મધેથી આપણે જોઈએછે, તે ખરેખર ખુશનુમાં લાગેછે. જાહરે નાંમદાર રાંણી મોટા નાંચ આપેછે, તેહારે આ દીવાંનખાંનાંની એક બાજુ ઉપર ટીપુ સાહેબવાલો કીમતી

અને ખુબસુરત તંબુ ઉભો કરીઆમાં આવેછે, અને તેમાં એક મોટું ઝુમર, કે જેનો વીસતાર ૮ ફુટછે તે સલગાવીઆમાં આવેછે તાહરે તે તંબુનો દેખાવ અચરત સરીખો થાઈ રેહેછે અને તાંહાં "રીફરેશમેનટ" ને વાસતે ટેબલ ગોઠવીઆમાં આવેછે.

જે દીવાંનખાંનાંમાં નાંમદાર રાંણીનું તખ્ત કીધેલુંછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. જેમ ઉપર જણાવેલાં દીવાંનખાંનાંનો રંગ લીલોછે, તેમ આ દીવાંનખાંનાંનો રંગ કીરમજીછે. તેમાંનાં પરદા અને ઝાલરો સઘળી તેજ રંગનાં પટાની સાટીનનીછે. દીવાલ તથા પરદા અને ઝાલરોની કોરો સુનેરીછે. સીલીંગ ઘણીજ ખુબસુરત રીતે રંગેલીછે, અને તેનાં ઉપર પંદરમી સદીની ઈટાલીઅંન ધપ પરમાંણે ઘણાંજ કીમતી ચીતારો પાહેલાંછે. આ દીવાંનખાંનાંને છેડે દીવાલમાં બે સોભઈતા થાંભોછે, અને એ થાંભોની વચમાં નાંમદાર રાંણીનું તખત કરીઆમાં આવીઉંછે. એ તખતનાં માંથા ઉપર પાંખ સાથનાં બે પુતલાંઓનાં હાથમાં ફુલોના હાર આપેલાછે, અને તેની ઉપર નાંમદાર રાંણીની ઘણીજ સોભઈતી રીતે V. R. ની સહી પાડેલીછે. નાંમદાર રાંણીને બેસવાની ખુરસી સુનેરી ધોર સાથનીછે, અને રાંણીની ખુરસીની ડાબી બાજુએ તેના નાંમદાર ભરથાર પરીનસ આલબરટની ખુરસીછે. હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, જારે નાંમદાર રાંણી પાદશાહી પોશાક સાથે આ તખત ઉપર બેસેછે, અને તેની ડાબી બાજુએ પરીનસ આલબરટ બેસેછે, અને તેઓની આસપાસ ભારી દબદબાનાં પોશાક સાથે ઉમરાજાદીઓ ઉભી રેહેછે તથા પરધાંનો હાજર રેહેછે અને તખતની બંધે બાજુએ દરબારનાં ધારા પરમાંણે કેટલાએક ગરહસથો તેમનાં દરબારી અને ભપકાદાર પોશાક સાથે પોતાંની ખાંધ ઉપર એક ભાલો લઈને ઉભા રેહેછે, તાહરે તાંહાં એક ઘણોજ જોવા લાએક દેખાવ બનેછે. આ દીવાંનખાંનાંમાં નાંમદાર રાંણીની પરીવી કોનસલની સભા પણ ભરાએછે.

આ દીવાંનખાંનાં મધેથી નીકળીઆ પછી, જે જગાએ "પીકચર ગીઆલરી" એટલે તશવીરખાંનુંછે તાંહાં આપણને લઇ જવામાં આવેછે. આ ઓરડો ૧૬૪ ફુટ લાંબો અને ૨૮ ફુટ પોહોલોછે. તાંહાં ઘણાં ખુબસુરત ચીતારોછે, તે મધેનું એક વાંહાંણ બાંધનાર અને તેની બાએડી વીશેછે, તેની કારીગરીની ઘણીજ વખાંણ થાએછે, અને પાદશાહ ચોથા જારજે (૫૨૫૦૦) બાવંન હજાર પાંચશો રૂપીઆ બદલે તે ખરીદ કીધું હતું. બીજા ઘણાખરા ચીતારો પણ ઘણાજ ખુબસુરત, કીમતી અને પાદશાહી મેહેલના સણગારને લાએકનાછે. એક મોટું ચીતારછે, તેમાં એક છોકરી પોતાંના હોટ ઉપર આંગલી મેલી, હરૂશે કાંઈ સાંભળવા જતી હોએ, તે મીશાલે એક અંધારા અને ગોલ દાદર ઉપરથી ઉતરતી પાડીછે, તે વીશે જેઓ જોએછે, તેઓ ઘણી તારીફ કરેછે. નાંસા ગોસાની રમતનું એક ચીતરછે, તે પણ ઘણું સુંદરછે. એ ચીતારોની ખુબીનું બયાંન કરવાને કલમ શકતીવાંન નથી, આંખજ તેમની પીછાંન કરી શકેછે. આ ઓરડામાં યુરોપખંડ મધેના સઘળા વરગના "નાંઈટ" ના "સ્ટાર" અથવા નીશાંણો ચીતારેલીછે.

ઉપલી જગાએથી નીકળીઆ પછી જે દીવાંનખાંનાંમાં આપણે જાઈએ છઈએ, તે આખા મેહેલમાં સઉથી સરસ ગણીઆમાં આવેછે. લીલા તથા કીરમજી રંગનાં દીવાંનખાંનાં આપણે મેલી આવીઆ, તેમ આ દીવાંનખાંનાંનો અને તે મધેનાં સઘલાં કાંમનો રંગ પીલોછે. એની લંબાઈ ૪૮ ફુટ અને પોહોલાઈ ૩૫ ફુટછે. એ ઓરડાની અંદર ઘણાજ ઉંચા સંગેમરમરના સોભઈતા થાંભોછે, અને તે દર એકની ઉપર પાદશાહી ખાંનદાંનનાં શખસોની તસવીર પાડેલીછે. આ દીવાંનખાંનાંમાં દીવાલ ઉપર ઘણાએક કીમતી ચીતારોછે. એ ચીતારો પીઆર આપણા જીવને મોજ કરવાને વાસતે ઉસકેરતો હોએ; આપણો જીવ કોઈ ઘણીજ ખુશીમાં હોએ; સણગાર કરવાથી ઉતપંન થાતી ખુશી; ગાંએનની શોધ અને તેથી ઉપજતી ખુશી; નાંચવાની ગમત, અને હેવી બીજી ઘણીએક મતલબ બતલાવનાંરાછે. એ દીવાંનખાંનાં મધેના સાંમાંન ઉપર સઘળો સુનેરી ધોરછે. આ દીવાંનખાંનું જોયાથી ખરેખર આપણા જીવને ખુશી ઉપજીઆ વનાં રેહતી નહી, અને હરેક જગા ત

આ વસતુની ખુબસુરતી વધારવામાં પઇસા અને અકલ સાથે મલીઆથી કેટલું બની શકેછે, તેનો દાખલો આ મેહેલમાં આપણને મલેછે. "સલુન" તથા મેહેલના દખણનાં ભાગમાં જે દીવાંનખાંનુંછે, તે પણ ખુબસુરતી અને તેમાંનાં કીમતી સણગારમાં કોઇબી રીતે ઉતરતું નથી. જાંહાં જાઇએ તાંહાંનાં તરેહવાર ચીતારો જોયાથી આપણો જીવ મધંન થાએછે.

મેહેલનાં છેક દખણનાં ભાગમાં જમવાનો મોટો ઓરડો આવેલોછે, તે ૬૮ ફુટ લાંબો અને ૩૫ ફુટ પોહોલોછે. એ ઓરડાની બારીઓ બાગની તરફ આવેલીછે અને બારીઓની વચમાં જે દીવાલછે તેની ઉપર આરસીઓનાં તકતા જડી લીધાછે. સીલીંગની ઉપર પણ ઘણા સુંદર ચીતારછે. એ ઓરડાનાં દખણ છેડાની અંદર દીવાલમાં અંદરથી એક ગાલો કરી તેમાં ઘણીજ મોટી અને સુંદર આરસી જડેલીછે, અને જાહરે રાંણી મોટું ખાંનુ અથવા નાંચ આપેછે, તારે આ આરસીની સાંહાંમણે સુનાંનાં ઘેરનુ "બફેટ" મેલેછે, તાહરે તે જગાએ એક જોવા લાએક દેખાવ થાએછે. આ ઓરડાની ઉગમણની બાજુએ ઇંગલંડનાં આગલા પાદશાહનાં કુટંબોનાં શખસોની તસવીરોછે.

જુદાં જુદા દીવાંનખાંનાંઓની અંદર ગરમીને સારૂ જે સઘડીઓ બાંધેલીછે, તે સઘળી સંગેમરમરનાં પથરની અને તરેહવાર સણગારથી બાંધેલીછે, અને તે જોયાથીજ આપણને કેટલીએક અચરતી ઉપજેછે. આ મેહેલમાં જેટલો ભાગ રાંણીનાં ખાંનગી વાપરવાસને સારૂ રોકાએલોછે, તે કધી કોઇને દેખાડીઆમાં આવતો નથી; પણ તે ભાગબી પાદશાહી કાંમ અને દબદબાને લાએકનો હશે, તેવું કેહવાને કસો આચકો લાગતો નથી.

રાંણી ભગતી કરવાને વાસતે જાહેર દેવળોમાં કોઇજ વાર જાએછે, કાંએજે તેને તથા પાદશાહી કુટંબને દર રવીવારે બંદગી કરવાને બની આવે તેવું કરવા મેહેલની સાથે નાંધલાં દેવળો બાંધેલાં હોએછે. એ જગા મુસાફરને દેખાડીઆમાં આવેછે. બકીંગાંમ પાલેસનાં મેહેલની સાથે જે દેવળછે, તે અંદરથી ઘણુંજ સોભઇતું અને સુંદરછે. નાંમદાર રાંણીને બેસવાને વાસતે જે જગા કીધેલીછે, તે તેની રોણક અને ખુબસુરતી ઉપરથી તરત ઓલખાઇ આવેછે.

આ મેહેલની આસપાસ ૪૦ એકર જમીનનો બાગ કીધેલોછે, અને તેમાં પાંચ એકર જમીન ઉપર પાંણીનો ચસમોછે. આ ચસમાંને એક છેડે હુંનાંલાની મોહોસંમમાં રાંણીને આસાએસ લેવાને સારૂ એક નાંધેલી બંગલી બાંધેલીછે, અને તેની ઉપરનુ છાપરૂં મીનારાનાં આકારમાંછે. એ બંગલીની વચેવચમાં આઠ ખુનાંનો એક ઓરડો કાહાડેલોછે, અને તેમાં મધરાત તથા બાંમદાદ બતલાવનારા, તથા નાંમીચા કવેસર મીલટંનનાં કવેતો મધેનાં બનાવો બતલાવનારા ચીતારોછે. આ ઓરડાની જમની અને ડાબી બાજુએ બે સુંદર ઓરડાછે, અને તે મધે પણ ઘણાએક કીમતી ચીતાર તથા વખાંણવા જોગ સણગારછે. બકીંગાંમ પાલેસના મેહેલ તથા તેની આસપાસનાં બાગ અને તરેહવાર સોભઇતાં ઝાડો તથા આ બંગલીનો છાપો પેલા ખુશનુમાં ચસમાંમા પડેછે, તે સઘળાંનો દેખાવ એ બંગલીમાંથી ઘણો સરસ દીશેછે, અને તેથી આપણા મગજ ઉપર જે અસર થાએછે, તે ખરેખર આપણા મગજમાંજ રેહેછે, ગને તેહવી મજબુત કલંમ હોએ તે આપણાં માંથામાંનો વીચાર કાહાડી કાગલ ઉપર મેલી શકતી નથી—આપણને ખબર નથી કે બેહેસતની અંદર શું છે; પણ આ બંગલીમાં જાઇને ઉભા રેહવું, અને આ દુનીઆ ઉપરનુ બેહેસત તેજ આપણને માલંમ પડશે. જે બયાંન ઉપર દીધામાં આવીઉંછે, તે એક નબલી કલંમનુ બયાંનછે, અને નજરે જોવામાં અને લખવામા કેટલો ફરકછે, તે એ બંધે કાંમ કરનાર સઉથી વધારે સંમજેછે, તે ઉપરથી કેહવાને હમો આચકો ખાતા નથી, કે આ બયાંન વાંચીઆ પછી વાંચનાર તે મેહેલ વીશે પોતાંનાં મંનમાં જે ખીઆલ કરશે, તે એ મેહેલની ખરી ખુબીને પા હીસસે પણ પોંહોચનાર નથી. આપણીબખતાવર રાંણી

અને ખુબસુરત તંબુ ઉભો કરીઆમાં આવેછે, અને તેમાં એક મોટું ઝુમર, કે જેનો વીસતાર ૮ ફુટછે તે સલગાવીઆમાં આવેછે તાહરે તે તંબુનો દેખાવ અચરત સરીખો થાઈ રેહેછે અને તાંહાં "રીફરેશમેનટ" ને વાસતે ટેબલ ગોઠવીઆમાં આવેછે.

જે દીવાંનખાંનાંમાં નાંમદાર રાંણીનું તખત કીધેલુંછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. જેમ ઉપર જણાવેલાં દીવાંનખાંનાંનો રંગ લીલોછે, તેમ આ દીવાંનખાંનાંનો રંગ કીરમજીછે. તેમાંનાં પરદા અને ઝાલરો સઘળી તેજ રંગનાં પટાની સાટીનનીછે. દીવાલ તથા પરદા અને ઝાલરોની કોરો સુનેરીછે. સીલીંગ ઘણીજ ખુબસુરત રીતે રંગેલીછે, અને તેનાં ઉપર પંદરમી સદીની ઈટાલીઅંન ધપ પરમાંણે ઘણાંજ કીમતી ચીતારો પાહેલાંછે. આ દીવાંનખાંનાંને છેડે દીવાલમાં બે સોભઈતા થાંબોછે, અને એ થાંબોની વચમાં નાંમદાર રાંણીનું તખત કરીઆમાં આવીઉંછે. એ તખતનાં માંથા ઉપર પાંખ સાથનાં બે પુતલાંઓનાં હાથમાં ફુલોના હાર આપેલાછે, અને તેની ઉપર નાંમદાર રાંણીની ઘણીજ સોભઈતી રીતે V. R. ની સહી પાહેલીછે. નાંમદાર રાંણીને બેસવાની ખુરસી સુનેરી ધોર સાથનીછે, અને રાંણીની ખુરસીની ડાબી બાજુએ તેના નાંમદાર ભરથાર પરીનસ આલબરટની ખુરસીછે. હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, જારે નાંમદાર રાંણી પાદશાહી પોશાક સાથે આ તખત ઉપર બેસેછે, અને તેની ડાબી બાજુએ પરીનસ આલબરટ બેસેછે, અને તેઓની આસપાસ ભારી દબદબાનાં પોશાક સાથે ઉમરાજાદીઓ ઉભી રેહેછે તથા પરધાંનો હાજર રેહેછે અને તખતની બંધે બાજુએ દરબારનાં ધારા પરમાંણે કેટલાએક ગરહસથો તેમનાં દરબારી અને ભપકાદાર પોશાક સાથે પોતાંની ખાંધ ઉપર એક ભાલો લઈને ઉભા રેહેછે, તાહરે તાંહાં એક ઘણોજ જોવા લાએક દેખાવ બનેછે. આ દીવાંનખાંનાંમાં નાંમદાર રાંણીની પરીવી કોનસલની સભા પણ ભરાએછે.

આ દીવાંનખાંનાં મધેથી નીકળીઆ પછી, જે જગાએ "પીકચર ગીઆલરી" એટલે તશવીરખાંનુંછે તાંહાં આપણને લઈ જવામાં આવેછે. આ ઓરડો ૧૬૪ ફુટ લાંબો અને ૨૮ ફુટ પોહોલોછે. તાંહાં ઘણાં ખુબસુરત ચીતારોછે, તે મધેનું એક વાંહાંણ બાંધનાંર અને તેની બાએડી વીશેછે, તેની કારીગરીની ઘણીજ વખાંણ થાએછે, અને પાદશાહ ચોથા જારજે (૫૨૫૦૦) બાવંન હજાર પાંચશો રૂપીઆ બદલે તે ખરીદ કીધું હતું. બીજા ઘણાખરા ચીતારો પણ ઘણાજ ખુબસુરત, કીમતી અને પાદશાહી મેહેલના સણગારને લાએકનાછે. એક મોટું ચીતારછે, તેમાં એક છોકરી પોતાંના હોટ ઉપર આંગલી મેલી, હરૂશે કાંઈ સાંભળવા જતી હોએ, તે મીશાલે એક અંધારા અને ગોલ દાદર ઉપરથી ઉતરતી પાડીછે, તે વીશે જેઓ જોએછે, તેઓ ઘણી તારીફ કરેછે. નાંસા ગોસાની રમતનું એક ચીતરછે, તે પણ ઘણું સુંદરછે. એ ચીતારોની ખુબીનું બયાંન કરવાને કલમ શકતીવાંન નથી, આંખજ તેમની પીછાંન કરી શકેછે. આ ઓરડામાં ઈઉરોપખંડ મધેના સઘળા વરગના "નાંઈટ" ના "સ્ટાર" અથવા નીશાંણો ચીતારેલીછે.

ઉપલી જગાએથી નીકળીઆ પછી જે દીવાંનખાંનાંમાં આપણે જાઈએ છઈએ, તે આખા મેહેલમાં સઉથી સરસ ગણીઆમાં આવેછે. લીલા તથા કીરમજી રંગનાં દીવાંનખાંનાં આપણે મેલી આવીઆ, તેમ આ દીવાંનખાંનાંનો અને તે મધેનાં સઘલાં કાંમનો રંગ પીલોછે. એની લંબાઈ ૪૮ ફુટ અને પોહોલાઈ ૩૫ ફુટછે. એ ઓરડાની અંદર ઘણાજ ઉંચા સંગેમરમરના સોભઈતા થાંબોછે, અને તે દર એકની ઉપર પાદશાહી ખાંનદાંનનાં શખસોની તસવીર પાહેલીછે. આ દીવાંનખાંનાંમાં દીવાલ ઉપર ઘણાએક કીમતી ચીતારોછે. એ ચીતારો પીઆર આપણા જીવને મોજ કરવાને વાસતે ઉસકેરતો હોએ; આપણો જીવ કોઈ ઘણીજ ખુશીમાં હોએ; સણગાર કરવાથી ઉતપંન થાતી ખુશી; ગાંએનની શોધ અને તેથી ઉપજતી ખુશી; નાંચવાની ગમત, અને હેવી બીજી ઘણીએક મતલબ બતલાવનાંરાછે. એ દીવાંનખાંનાં મધેના સાંમાંન ઉપર સઘળો સુનેરી ધોરછે. આ દીવાંનખાંનું જોયાથી ખરેખર આપણા જીવને ખુશી ઉપજીઆ વનાં રેહતી નહી, અને હરેક જગા ત

અને સઘળું રાંણીનાં તખતનાં દીવાંનખાંનાંનાં નાંમને લાએકતુંછે. તખતનાં પોતાંનાં ભપકાથી આપણી આંખ દીપેછે. હીંઆંની સુનેરી ધોરની ખુરશીઓ ઘણી ફુશાદેછે, તેઓની ઉપર કીરમજી રંગની મખમલનું સુનેરી કોર સાથનું એક ઘણુંજ સોભઈતું છતર બનાંવેલુંછે, અને તેની ઉપર સુનેરી કસબથી તરેહવાર ભરત તથા તાજ ભરેલુંછે. આ દીવાંનખાંનાંમાં વાટરલુ તથા વીટોરીઆની લડાઈનાં ઘણાંજ સુંદર ચીતારોછે. આ ગલ જણાંવીઆમાં આવીઉંછે તેમ આ મેહેલમાં હવડાં આપણી રાંણી રેહતી નથી, પણ દરબારો ભરવામાં તથા મુલાકાત લેવામાં વાપરેછે. આ મેહેલની પહોસમાં "સેંનટ જેમસ પારક" નો મોટો બગીચો આવેલોછે તેનુ બયાંન ઘટટી જગોએ જોયામાં આવશે.

કેનસીંગટંન પાલેસ.

આ મેહેલ હમણા કોઈબી કાંમસર વાપરીઆમાં આવતો નથી, તોપણ તે જોવા લાએકછે. આ મે હેલ એક માલનોછે અને કેનસીંગટંન નાંમના મોટા બાગમાંછે. બાહેરથી તેનો દેખાવ ખુબસુરત નથી, તથા કેટલોએક આહોં અટાલેછે, કાંમેજે ઘટટી ગોઠવણ કરીઆ વગર તેમાં જુદી જુદી વખતે વધાર ઘટાડ કરી આમાં આવીઉંછે. પાદશાહ તરીજો વીલીઆંમ તેમાં રેહતો હતો. આપણી હાલની રાંણીનાં બાપ ડીઉક આવ કેનટે આ મેહેલમાં પોતાંનુ રેહવાનું કીધું હતું, અને તારીખ ૨૪ મી મારચ ૧૮૧૯ ને દીને આ નાંમવર વીકટોરીઆનો જનંમ તાંહાં થયો હતો, અને એ નાંમદાર રાંણીએ તખતનશીન થયા પછી તારીખ ૨૦ મી જુન ૧૮૩૭ ને દીને પોતાંનાં પરધાંનોની પેહલી સભા આ મેહેલમાં ભરી હતી. એ બનાંવનુ વીલકી નાંમ નાં એક કારીગરે ઘણુંજ સુંદર ચીતાર પાડીઉંછે.

આ મેહેલનાં માલ ઉપર જવાનાં દાદરની બાંધણીની ઘણી તારીફ કરીઆમાં આવેછે. તેનાં કાંડીઆં કાલા તથા સફેદ સંગેમરમરનાં પથરનાંછે અને તેનાં કટેરા લોહોડાંનાં અને ઘણીજ સુંદર નકશીનાંછે. આ સપાસની દીવાલ ઉપર ઘણાંજ ઉમદા ચીતારો પાડેલાછે. આ મેહેલનો બાહેરનો દેખાવ સારો નથી, તોપણ તેની અંદર બાર મોટાં અને સોભઈતાં દીવાંનખાંનાંછે અને તે મયેનો સામાંન ઘણો સરસછે, અને તેમની સી લીંગો ઉપર સુંદર ચીતારો પાડેલાછે, અને દીવાલ ઉપર ટેપીસટરીનાં ભરતની અને રંગની તરેહવાર તસવી રોછે. એક દીવાંનખાંનાંમાંની સઘડીની બાંધણી ઘણીજ રોણકદારછે, અને તેની આસપાસ ફુલ, ફલો અને તારેહવાર ચીતારો પાડેલાછે. એક ઓરડાની સીલીંગ ઘણી સરસછે, તેની સફેદ ભોંએની ઉપર રાતા, આસ માંની અને સુનેરી રંગથી સોભઈતાં ચીતારો પાડેલાંછે. એક દીવાંન ખાંનાંની અંદર સુનેરી ધોર સાથનાં કેટ લાંએક મોટાં બાહાવલાં તથા અરધાં પુતલાંછે.

વાઈટહાલ પાલેસ.

આઠમાં હેનરીનાં વખતથી તે તરીજા વીલીઅંમનાં વખત શુધી, આ મેહેલમાં ઇંગલંડનાં પાદશાહો રેહતા હતા. છેલલા પાદશાહનાં વખત પછી તેનો મોટો ભાગ આગથી બલી ગયો હતો, અને હમણા તેમાં નો કાંઈ જુજ ભાગ રહોછે, તાંહાં થોડીએક જોવા લાએક વસતુઓ વીગરે બીજું કાંઇ નથી. ઇંગલંડનાં પા દશાહ પેહલલા ચારલસને ગરદંન મારીઆમાં આવીઓ હતો તે આ મેહેલનાં બારણાં આગલ.

વીંનડસર કેઆસલ.

ઇંગલંડનાં પાદશાહોનો આ એક સઉથી પુરાંણો અને નાંમીચો મેહેલછે. ઇંગલંડની ત વારીખનાં ઘણાએક બનાંવો સાથે એ મેહેલ તાલુક રાખેછે. જેમ એ મેહેલ અસલનાં વખતમાં પાદશાહોને મનગંમતો હતો, તેમજ હવડાંનાં વખતમાં આપણી નાંમદાર રાંણી પણ વરસનો કેટલો

નાં આ સુખીઅ મેહેલનું બયાંન પુરૂં કરતી વેલાએ, એક વફાદાર પરજા તરીકે, હમો એટલુંજ કહીએછ, કે જે નાંમદાર રાંણી તેમાં હવડે રેહેછે, તેને તેનાં ભરથાર અને વાહલાં કુટંબની સાથે, અને પોતાંની રઈએતનાં પીઆરની અંદર, બીજાં ઘણાએક વરશ અને લાંબી ઉમર શુધી વાપરવાને પરવરદેગાર સલાંમતી બખશે, અને દરએક વાંચનાર આ સતરો વાંચીને—"આમીન" બોલીઆ વગર રેહેશે નહી, હેવો હમોને પકો ભરોશોછે.

સેંનટ જેમસ પાલેસ.

જે જગા ઉપર આ મેહેલ હમણાછે તાંહાં ઈંગલંડનાં નારમંન પાદશાહોએ રાજ કરવાનું શરૂ કીધું તેની આગમજ દરદી અસતરીઓને વાસતે એક ધરમનું દવાખાનું હતું, અને તેનાં ખરચને વાસતે શેહેરનાં લોકોએ જમીન તથા નાંણું આપીઉં હતું. ઈ૦ સ૦ ૧૫૩૨ નાં શાલમાં ઈંગલંડનાં પાદશાહ આઠમાં હેનરીએ એ ઈમારતને પોતાંનાં ધણીપણામાં લઈને તેને બદલે સફોકમાં કેટલીએક જગા આપી, અને તે ઈમારતને તોડી પાડી તે જગાએ પોતાંને રેહવાને સારૂ એક મેહેલ બાંધીઓ. પાદશાહ પેહેલા ચારલસે આ ઈમારતમાં કેટલોએક વધારો કરીઓ. આ મેહેલની અંદર જે નાંધલું દેવળછે, તે આ પાદશાહનાં વખતમાંજ બંધાયું હતું. ઈંગલંડની તવારીખનાં જાંણનારને ખબરછે, કે પેહલલા ચારલસને ગરદંન મારીઆમાં આવીઓ હતો, અને જે દીને તેની ઉપર આ સીતંમ ગુજરીઓ હતો, તે દીને સહવારનાં જે દેવળમાં તે બંદગી કરવા ગયો હતો, તે આ દેવળછે. ઈ૦ સ૦ ૧૬૯૭ નાં શાલથી આ મેહેલમા પાદશાહી દરબાર ભરાતી આવીછે, અને તેટલા ઉપરથી ઈંગલંડની દરબારને "કોરટ આવ સેંનટ જેમસ" થી ઓલખીઆમાં આવેછે. પાદશાહ પેહલો જારજ અતરે રેહતો હતો. ૧૭૬૧ નાં વરશમાં પાદશાહ તરીજા જારજનાં લગંન આ મેહેલમાં થયાં હતાં, અને તે વેલાએ એ મેહેલનાં દીવાંનખાંનાંઓમાં ઘણોએક વધારો તથા ફેરફાર કરીઆમાં આવીઓ હતો. ૧૮૧૪ નાં શાલમાં જાહરે રૂશીઆનો સાહનશાહ અને પ્રુશીઆનો પાદશાહ ઈંગલંડની દરબારની ભેટ લેવાને ગયા હતા, તાહરે તેઓને આ મેહેલમાં ઉતારો આપીઆમાં આવીઓ હતો.

આ મેહેલની અંદર દાખલ થવાનાં મોટા દરવાજાની ઉપર ૧૭૩૧ નાં શાલનુ એક ઘણુંજ પુરાંણુ ઘડીઆલછે. એ ઘડીઆલ ઝપેની ઘડી અને પા ઘડીઓ તરંણ ઘંટોની ઉપર વાગેછે. આ મેહેલ મધે રાંણીનાં લારડ ચેમબરલેન તથા લારડ સ્ટુઅરડ અને બીજા અમલદારોની આફીસોછે. પશચંમનાં ભાગમાં રાંણીનાં કુટંબને વાસતે કેટલાએક ઓરડાછે, અને જે મોટા દરબારી દીવાંનખાંનાંછે તે દખણ બાજુ ઉપરછે. એ દીવાંનખાંનાંઓમાં જવાને વાસતે એક મોટો અને ઘણોજ ખુબસુરત દાદર પશાર કરવો પડેછે. દાદર પશાર કીધા પછી "ગારડ ચેમબર" નો ઓરડો આવેછે, તે જોવા લાએકછે. હીંઆંની દીવાલ ઉપર તરેહવાર જાતનાં હથીઆરો ઘણાજ રોણકથી ગોઠવેલાંછે અને જાહરે મોટી દરબાર હોએછે, તાહરે રાંણીનાં પેહરાનાં અમલદારો હીંઆં ઉભા રેહેછે. આ ઓરડો પશાર કરીઆ પછી જે ઓરડામાં જાઈએછે, તાંહાં ટેપીસટરીનાં ભરતો કે જેની ખુબસુરતી વીસે પારીસનાં ભાગમાં (સફે ૭૨) વીગતવાર બયાંન કીધેલુંછે, તેની તથા રંગની કેટલીએક તસવીરોછે. ઈંગલંડનાં પાદશાહનાં મરણ પછી ગાદી ઉપર આવનારા પાદશાહની "પરીવી કાંઉનસીલ" ની તરફથી પેહલી મુલાકાત આ દીવાંનખાંનાંમાં લીધામાં આવેછે, અને હીંઆંની મોટી બારીઓમાંથી પોકાર કરીને નવા પાદશાહનું નાંમ નીચેનાં મોટા વરાંણમાં ઉભેલી રઈએતને જણાવીઆમાં આવેછે. આપણી હાલની રાંણી વીકટોરીઆ વીશે ઉપલી કીરીઆ તારીખ ૨૧ મી જુન ૧૮૩૭ ને દીને થાઈ હતી, તારે જે દેખાવ થયો હતો, તે ઘણોજ જોવા લાએક થયો હતો, હેવું તે વખતનાં લખનારાંઓ જણાવેછે.

જે દીવાંનખાંનાંમાં તખતછે તેની બારીઓ ઉપરની મખમલની ઝાલરો બેહદ તારીફ લાએકછે, અને તેમની ઉપર સુનેરી કોરોછે, તથા એ દીવાંનખાંનાં મધેનાં બીજા સામાંન તથા સણગાર ઉપર સુનેરી ધોરછે

ાગ આગલ જુદી જુદી જાતનાં હથીઆરો ગોઠવેલાંછે, તેથી તે જગાનો દેખાવ ઘણો સારો લાગેછે. એ
ેહેલને લગતો જે મોટો અને ઉંચો "ટાવર" અથવા કીલ્લોછે, તેની ઉપર જતાં માલ ઉપરથી એકશોથી
ધારે ફાંડીઆં ચહડવાં પડેછે. એ જગોએ આગલ પાદશાહી કેદીઓ રાખીઆમાં આવતા હતા. હીંઆં
ેક ઉપરનાં ભાગમાંથી દીવાલની અંદર એક ટોપ હેવી રીતે ગોઠવેલીછે કે તેથી આખા દાદરનો મારગ સં
ભાલી શકાએ.

એ મેહેલને લગતું એક નાંધલું અને સોભઈતું દેવલછે. સઘળા નાંઈટોનાં વાવટા હીંઆં હારેદાર
ટાંગેલાછે. એ દેવલનો એક ભાગ પાદશાહી કુટંબની કબરને સારૂછે. જે ઓરડામાં પાદશાહી ખાંનદાંનનાં
બાલકોને "બાપટીજમ" આપીઆમાં આવેછે તે પણ આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે.

આ મેહેલને લગતો બગીચો ૫૦૦ એકરથી વધારે જમીન રોકેછે, અને ઘેરાવામાં આસરે ચાર માઈ
લછે. એ બગીચાની પછી ૧૮૦૦ એકર જમીનનું એક મોટું રાંણછે તાંહાં ઓકનાં તથા બીજાં મોટાં ઝાડોછે.
એ રાંણમાં હજારો હરણોછે. †

જેઓ વીંનડસર કેઆસલનો મેહેલ જોવા જાએછે, તેઓ તાંહાંથી ૭ માઈલ દુર "વરજીનીઆ વા
ટર" નાંમની જગા જોવા જવાને ભુલતા નથી, કાંએજે એ જગા ઘણીજ તંદરોસતી બખ્શનારી તથા ખુશ
નુમાંછે. તાંહાં જતાં એક લાંબો અને સીધી લીટીનાં જેવો મારગ પશાર કરવો પડેછે, અને તેની બંવે બા
જુ ઉપર તરેહવાર અને ખુબસુરત ઝાડોછે. એ મારગ પુરો થાએછે, તાંહાં પાદશાહ ચોથા જારજનું એક
ઘોડસવાર પુતલુંછે. એ જગાને વરજીનીઆ વાટર કરી એટલા વાસતે કેહવામાં આવેછે કે, તાંહાં મંડલ
આકારમાં એક નાંલું બનાંવેલુંછે: એ નાંલાંને એક છેહેથી નીકલતાં જો તેનાં દાબા હાથ ઉપરથીજ ચાલીઆ
કરીએતો પાછા જાંહાંથી નીકલીઆ હોઈએ તાંહાંજ આવી પોંહોચીએ. આ નાંલાંનુ પાંણી વધીને જાંહાં વે
હેછે, તાંહાં ખ્ડકનાં મોટા પથરો ગોડવીને એક કુદરતી ધોધ બનાંવેલોછે. એ નાંલાંની અંદર સોભાને વા
સતે કેટલીએક નાંધલી બોટો ફરતી મેલેલીછે, અને તેનાં કીનાંરાંનાં એક ભાગ ઉપર ચીનાંઈ આકારનો એ
ક સોભઈતો ઓટલો બાંધેલોછે. ગરાંનીટ તથા બીજા પથરોની જાંણે એક ઈમારતનો નાંસ થાયો હોએ, તેવું
દેખાડીને આ જગાને અસલી દેખાવ આપવાને સારૂ એક બાંધણી કરીઆમાં આવીછે. ટુકાંમાં કહીજીએ
ચ કે એ જગા ઘણીજ ખુશનુમાંછે.

હાંમ્પટંન કોરટ પાલેસ.

ટેમસ નદીનાં ઓતર કીનાંરા ઉપર લંડંનથી ૧૩ માઈલ દુર આ મેહેલછે. આજ ઘણા વરસ થયાં
તે પાદશાહી વાપરવાસમાં આવતો નથી, પણ સઘળી રીતે તે મેહેલ વખાંણવા લાએકછે. તેનાં આગલા
ભાગ શવાએ બાકીનો ભાગ ઘણોજ પુરાંનોછે. એ મેહેલ અસલ કારડીનલ વુલસીનો હતો, તેણે પાદશાહ
આઠમાં હેનરીને ભેટ આપીઓ હતો. તેનાં પછી તરીજા જારજનાં વખત શુધી પાદશાહો તેમાં રેહતા હતા.
એ મેહેલ જોતી વખતે પારીસનાં વારસેલ મેહેલની યાદ આવેછે; કાંએજે તે મધે વારસેલ વાલાની માંફક
ટેપેસટરીનાં ભરતની તથા રંગની તસવીરોનો ઠાગ નથી. પચીસથી વધારે ઓરડા એ પરમાંણે તસવીરોથી
પુરછે. આ મેહેલમાં કેટલાએક ઓરડાઓ આગલા પાદશાહો તથા રાંણીઓ જેમ વાપરતાં હતાં, તેમજ રેહ

---

† વીંનડસરથી ૭॥ માઈલ દુર ટેમસ નદીમાં એક નાંધલું ટાપુછે, તાંહાં ઈંગલંડનાં પાદશાહ જાંને તારીખ ૨૫ મી જુ
ન ૧૨૧૫ ને દીને "મેગના ચારટા" નાં સનદ ઉપર સહી કરી હતી, તે ઉપરથી તે ટાપુને મેગના ચારટા ટાપુ કરી કેહવામાં આવેછે.

"ઈટંન કાલેજ" ની નાંમીચી અને પુરાંણી મદરેસા જે ૧૪૪૦ નાં સાલમાં પાદશાહ છઠા હેનરીએ સથાપી હતી, અ
ને જેમાં ઈંગલંડનાં સઊથી નાંમીચા અને વખણાએલા શખસોએ કેલવણી લીધીછે, તે વીંનડસરની પડોસમાંછે, તે જોવા લા
એકછે.

એક ભાગ તાંહાં ગુજારેછે. એ મેહેલ લંડનથી ૨૧ માઈલ દુરછે અને લોહોડાંની સડકથી એક કલાકમાં તાંહાં જાઈ શકાએછે, તેથી રાંણી તાંહાં રેહે તારે જાણે લંડનમાંજ હોએ તેવું લાગેછે. એ મેહેલ કીલ્લાનાં આકારમાંછે અને તે કીલ્લા જેવો મજબુત પણછે અને તે કાંમમાં આવી શકે તેવોપણછે. પાદશાહ "વી લીઅંમ ધી કાંનકરરે" આસરે ૮૦૦ વરસની વાત ઉપર તે બાંધીઓ હતો, તાર પછી તરીજા એડવરડનાં વખતમાં તેનો કેટલોએક ભાગ ભાંજી નાંખી તે ફરીથી બાંધીઓ હતો. તેની પછીનાં પાદશાહાઓએ તેમાં કેટલોએક વધારો કીધો હતો. સઉથી વધતો ફેરફાર તેમાં ચોથા જારજે કીધો હતો, અને એ પાદશાહે પોતાંનાં પાછલા દાહડા ઘણાખરા હીંઆં કાહાડીઆ હતા. એ મેહેલ જે અસલ બાંધીઆમાં આવીઓ હશે, તેને પાછલથી શુધારવામાંજ એક કરોડ ઉપર રૂપીઆનો ખરચ થયોછે.

એ મેહેલ જોવા જવાને વાસતે લંડનથી લારડ ચેમબરલેનની પરવાંનગી લેવી જોઈએછે. નાંમદાર રાંણી જેવારે એ મેહેલમાં નાંચ આપેછે, તારે જે દીવાંનખાંનુ તે કાંમમાં લીએછે તે ઘણુ મોટું અને સોભઈતું છે અને તાંહાંની આખી દીવાલ પાદશાહા તથા નાંમીચા શખસોની તસવીરોથી ભરાઈ ગઈછે. જે ઓરડાને "સેંનટ જારજીસ હાલ" કરીને કેહેછે તે ૨૦૦ ફુટ લાંબો અને ૩૪ ફુટ પોહોલોછે અને તાંહાં નાંમદાર રાંણી "નાઈટ આવ ધી ગારટર" નો ખેતાબ બખશેછે, તે ઓરડો ખરેખર જોવા લાએકછે. હીંઆં રાંણીને વાસતે એક તખત કીધેલુંછે, અને એ ઓરડાની દીવાલની બંધે બાજુએ જે જે ગરહસથોને આ ખીતાબ મલીઆછે, તેઓનાં નાંમ અને તેઓનાં અલમતનાં ચીતારો પાડેલાંછે. જારે રાંણી કોઈ મોટું ખાંનુ આપેછે, તારે આ ઓરડો તે કાંમમાં વાપરીઆમાં આવેછે. આ ઓરડામાં ઈંગલંડનાં પાદશાહ પેહલા જેમસથી ચોથા જારજ શુધીની તસવીરોછે. તરાવનકોરનાં રાજાએ કેટલાંએક વરશની વાત ઉપર રાંણીને સારૂ એક ખુબસુરત પાલકી, તથા એક અંબારી તથા એક રેંકડો મોકલીઓ હતો, તે આ મેહેલનાં એક ઓરડામાં જોયામાં આવેછે. એક ટોપ હીંઆં જોયામાં આવેછે, તે ટીપુ સુલતાંનનો મુલક ઈંગરેજોએ હાથ કીધો તે વખતે તાંહાં ચાલતા પઈસાનાં ધાતુને ગાલીને બનાવેલીછે.

જે દીવાંનખાંનામાં નાંમદાર રાંણી મુલાકાત લીએછે, તે ઘણુજ સુંદરછે. સીલીંગની ઉપર બરીટાંની આ દાખલ રાંણી કેથેરાઈનને પાડીછે, અને તેને એક ગાડીમાં બેસાડેલીછે, તે ગાડી હાંસો ખેંચેછે, અને તેની આસપાસ ફરેસતા પાડેલાછે. દીવાલની ઉપર ટેપસટરીનાં ભરતની ઘણીએક તસવીરોછે. એ દીવાંનખાંનાની પાસેનાં ઓરડામાં જે સઘડીછે, તેની ઉપર તરીજા જારજ પાદશાહની મોટા જલાનાં પોશાક સાથની રંગીન કાચમાં તસવીરછે. એક દીવાંન ખાંનાંને "વાટરલુ ચેમબર" નું નાંમ આપેલુંછે, તાંહાં એ લડાઈની વખતે યુરોપમાં જે પાદશાહ તથા નાંમીચા પરધાંનો તથા સરદારો હતા તેઓની તસવીરોછે. વાટરલુની લડાઈ થયા પછી લંડન મધે પરવરદેગારનો ઉપકાર માંનવાને વાસતે જે કીરીઆ થાઈ હતી, તે દીને ડીઉક આવ વેલીંગટને જે પોશાક પેહરીઓ હતો, તે પોશાક સાથની તેની તસવીર હીંઆંછે. એક બીજું દીવાંનખાંનુ જેને "પ્રીસેનસ ચેમબર" કરી કેહેછે, તાંહાં ટપેસટરીનાં કીમતી ભરતની તસવીરોછે. "ગારડ ચેમબર" નાંમનાં ઓરડામાં તરેહવાર અસલી હથીઆરોછે. છ આખા આકારને બખતર પેહરાવીને તથા તેઓનાં હાથમાં ભાલા આપીને ઉભા રાખેલાછે. વીકટરી નાંમનાં વાંહાંણ ઉપર નેલસંન મરણ પાંમીઓ હતો તેનાં આગલા ડોલનાં એક ભાગની ઉપર નેલસંનનુ અરધું બાહાવલું ગોઠવીઆમાં આવીઉંછે, અને તેની બંધે બાજુએ પંજાબની લડાઈની વખતે લારડ હારડીનજે કબજ કીધેલી ટોપો મેલેલીછે. વેલીંગટંન તથા મારલબરોનાં બાહાવલાં પણ હીંઆંછે. આ મેહેલનાં બે ઓરડામાં રાંણીની સુનેરી પલેટ રાખવામાં આવેછે, તે ઓરડાઓની બાંધણી હેવીછે કે આ મેહેલમાં આગ લાગે તોપણ તે ઓરડાઓને કસું નુકસાંન થાએ નહી. એ મેહેલનો દાદર ઘણોજ રોણકદારછે અને તાંહાં ચોથા જારજનું એક બાહાવલુંછે. દાદરની ઉપરનાં

અંદરની લેલીન રાતી મખમલનીછે અને તેની કોરો ઉપર સુનેરી લેસ જડેલીછે તથા તરેહવાર સોળ તા જુડાછે. આ ગાડીની લંબાઈ ૨૪ ફુટ, પોહોલાઈ ૮ ફુટ ૩ ઇંચ, ઉંચાઈ ૧૨ ફુટછે અને ધુલ ૧૨ ફુટ અને ૩ ઇંચ લાંબોછે. આખી ગાડીનુ વજંન ૪ ટંનછે. એ ગાડી બનાંવવામાં સુથાર તથા લુહારકાંમનાં રૂપીઆ ૧૬૩૭૦, કોતરકાંમના રૂપીઆ ૨૫૦૦૦, ઘોર ચહડાવવાનાં રૂ૯૩૫૦, રંગવાનાં રૂપીઆ ૩૧૫૦, લેલીન ઉપર કસબનાં રૂપીઆ ૭૩૭૦ તથા બીજાં પરચુરંન કાંમનાં રૂ૧૪૦૬૦ મલી, જુમલે એ ગાડીની કીમત રૂપીઆ ૭૫૩૦૦ ની જણાંવીઆમાં આવીછે. એ ગાડી ૧૭૬૨ નાં શાલમાં બનાંવેલીછે. એ તબેલામાં બીજી ચીઆલીસ સુંદર ગાડીઓછે. નાંમદાર રાંણીને જે ઘોડાઓ બાહેરથી નજરાંણા દાખલ મલીઆછે, તે ઘણાખરા આ તબેલામાંછે. ઘોડાનાં હારનીસ રાખવાનો ઓરડો જુદોછે, અને તાંહાં રાખેલા હારનીસની ખુબસુરતી અને ગોઠવંણ જોયાથીજ આપણને અચરતી ઉપજેછે. સઉથી મોટી પાદશાહી ગાડીમાં જોડવાનાં આઠ ઘોડાઓનાં હારનીસો રાતાં મોરાકોનાં ચામડાંનાંછે, તે જોવા લાએકછે. તેઓની ઉપર ધાતુનું જે કાંમછે તે સઘળુ નકસીનુ અને રૂપાંનુંછે, અને દરએક હારનીસ વજંનમાં એક ટંન થાએછે, તેંઉપરથીજ તેની કીમતનો વીચાર શેહેલથી આપણાં ખીઆલમાં ઉતરેછે.

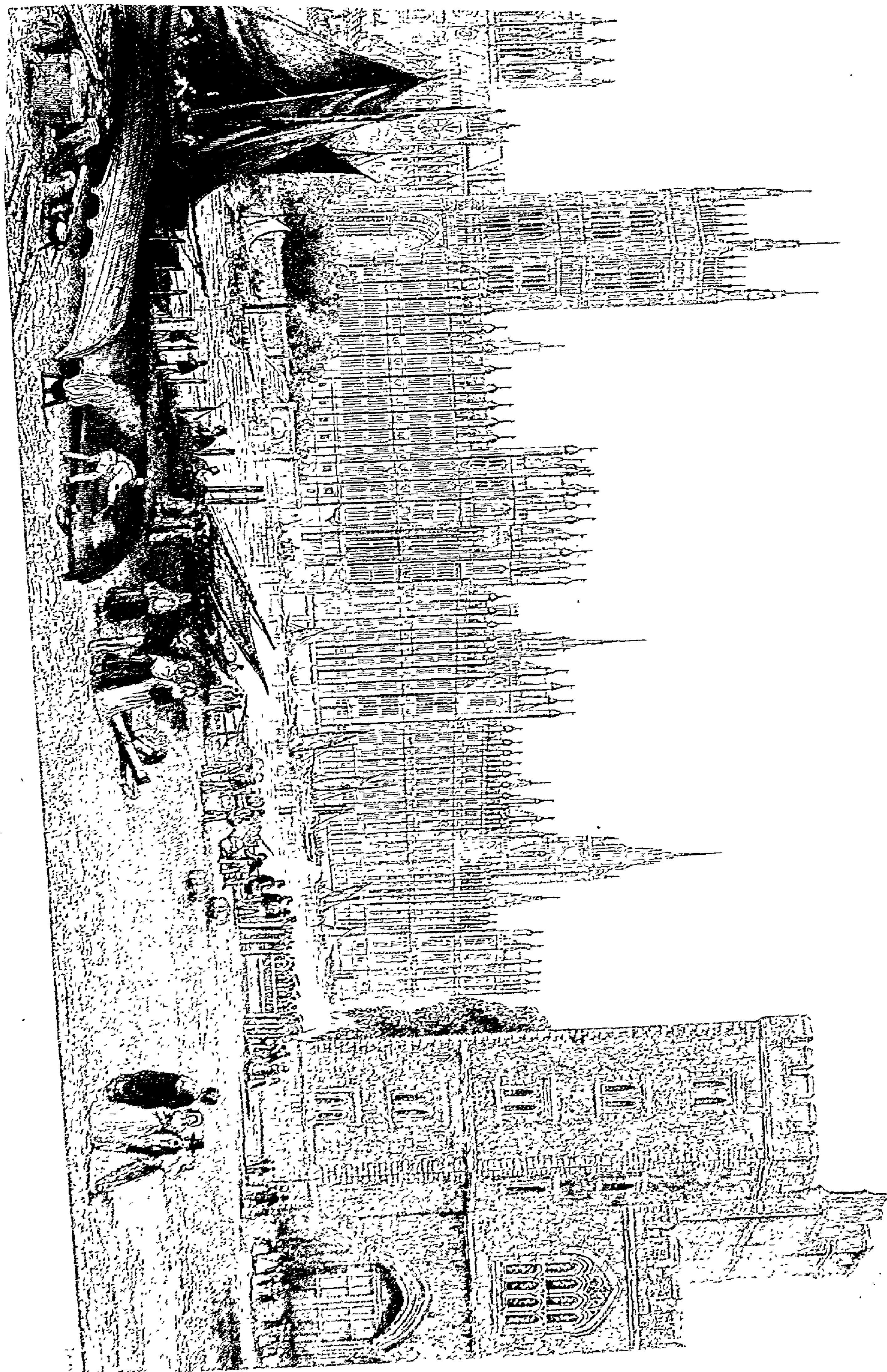
વીનડસર કેઆસલને લગતો તબેલો પણ જોવા લાએકછે. રાંણીનાં પોતાંનાં વેચાતા લીધેલા તથા ભેટ થાએલા ઘણાએક ઘોડા હીંઆંછે. ગ્રીસરનાં પાશાએ તથા સારડીનીઆનાં પાદશાહ વીક્ટર ઇમાંનીઉલે ભેટ કીધેલા ઘોડા ઘણાજ ખુબસુરતછે. એ ઘોડાઓનાં નાંમ, તેમને ભેટ કરનાર ઉપરથી આપીઆમાં આવીઆંછે. ફરાંનસનાં પાદશાહાએ નાંમદાર રાંણીને એક મોટી ગાડી ભેટ કીધીછે, અને જેમા વીસ આદમી બેશી શકેછે અને છ ઘોડા વગર ખેંચાતી નથી, તે હીંઆં મેલેલીછે. રાંણીની સફર કરવાની ગાડીઓ ઘણી ફુસારેછે. આગલા ભાગમા બેઠકછે અને પાછલા ભાગમાં સામાંન મેલવાની જગાછે. જે ગાડીમાં પ્રીનસ આવ વેલસે આસરે ચાર વરસની વાત ઉપર યુરોપમાં સફર કીધી હતી, તે હીંઆંછે. નદી બંધાઈ જાએ તારે તેની ઉપર ઘસડવાની ગાડી જે રૂશીઆનાં શાહાંનશાહ નીકોલાસે રાંણીને ભેટ કીધી હતી, તે પણ હીંઆંછે. એ તબેલાને લગતી એક "રાઈડીંગ સ્કુલ" છે તે એક ઘણો લાંબો અને પોહોલો ઓરડોછે. હીંઆં રાંણીનાં છોકરાંઓને ઘોડા ઉપર સવાર થવાને સીકવવામાં આવેછે, અને તે વેલાએ રાંણી પોતે તાંહાં હાજર રેહેછે. જારે બાહેરની હવા સારી નહી હોએ, તારે રાંણી પોતે પણ એજ તબેલામાં સવારી કરેછે.

વા દીધામાં આવીઆછે. તેઓનાં સુવાનાં પલંગો તથા બેસવાની ખુરસી તથા ટેબલો જેમ આગલ હતી, તે મજ હંમણાં પણ હીંઆં આપણે જોઇએછે. જે મોટી ગાડીમાં મેલીને ડીઉક આવ વેલીંગટંનનુ મુરદુ સેંટ પાલસ કથીડરલનાં દેવળમાં દાટવાને સારૂ લઈ જયામાં આવીઉ હતું, તે ગાડી હીંઆં એક ઓરડામાં સંર વેને જોવા સારૂ મેલીઆમાં આવીછે.

આ મેહેલને લગતો બાગ ઘણોજ સુંદરછે. તાંહાં એક ઘણોજ ખુબસુરત ફુંઆરો પણછે. એ બાગ માં દરાખનો એક ઘણોજ કીમતી વેલોછે, અને તેમાંની સઘળી દરાખ રાંણીને સારૂ જાએછે. કેહેછે કે એ વેલા મધે જેવી દરાખ થાએછે, તેવી મોટી અને સારી દરાખ યુરોપખંડ મધે કોઈ ઠેકાંણે થાતી નથી. એ બાગમાં ગમતને સારૂ, ઉંચા અને જાડા વેલાની અંદર આડો અટાડો રસતો કરીઓછે, તેની અંદર અંત જાંણાઓ દખલ થાએછે, તે પાછા નીકલી શકતા નથી, કાંએજે તેઓ ગમે તેટલા અંદર ફરેછે તોપણ તાંહાં નાં તાંહાં ફરીઆ કરેછે. એથી કરીને ઘણી ગમત થાએછે. જો કે ઘણી ટુક જગાંની અંદર આ મારગો ક રીઆમાં આવીઆછે, તોપણ કેટલાએક શખસોતો કલાકનાં કલાક અંદર ફરીઆ કરેછે તોબી તેઓનો છેહો આવતો નથી.

સને ૧૮૫૭ તથા ૫૮ નાં વરસમાં ઉપલા મેહેલોની મરાંમત ઉપર (૮૬૯૧૦૦) આઠ લાખ ઓગ નોતેર હજાર અને એકશો રૂપીઆ થયા હતા.

રાંણીનાં મેહેલોનુ બયાંન પુરૂં કરતી વેલાએ, તે મેહેલોને લગતા તબેલા વીશે થોડુંએક જણાવવું જરૂ રછે. બકીંગાંમ પાલેસને લગતો તબેલો જોવાને કોઇએ લુલવું નહી, કાંએજે તાંહાં તે નાંમદારની સવારીની કીમતી અને ખુબસુરત ગાડીઓ તથા ઘોડા જોવાને બની આવેછે: એ તબેલા જોવા જવાને વાસતે "માસ ટર આવ ધી હારસ" ની રજા મંગાવવી જોઇએછે. ગાડીઓ સઘળી એક તબેલામાં રાખીઆમાં આવેછે, અ ને બીજામાં ઘોડાઓને. જારે નાંમદાર રાંણી પારલામેંનટની સભામાં બીરાજવાને જાએછે, તારે જે ગાડીમાં સવારી કરેછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે, અને તેની ઉપરની નકસી અને બીજો સણગાર જે પાદશાહ જા દી અંદર બેસેછે, તેને લાએકનોછે. એ ગાડીનાં પઈડાં, અસલનાંવખતમાં ફતેહની ગાડીનાં પઈડાં જેહવાં બ નાંવીઆમાં આવતાં હતાં, તેવાંછે. તેનો વચમાંનો મોટો પુલ ભાલાનાં એક મોટાં બંડલનાં જેવોછે. ગાડીનુ છતર નાંલીએરીનાં ઝાડનાં જેવા આઠ થાંબા ઉપર આધાર રાખેછે, અને આ આઠ થાંબાની આગલનાં ખુનાંમાં બરીટંનની ફતેહનાં ચીતારોછે. છતરની વચે વચમાં ઇંગલંડ, સ્કાટલંડ અને આએરલંડનાં જીનોનાં ચીતારો પાહેલાંછે; અને તેઓનાં હાથમાં તાજ તથા તલવાર અને રાજની લાકડી તથા "નાંઇટહુડ" નુ અલમત આપેલુંછે. તેઓનાં શરીરમાંથી ફુલોનાં હાર કાહાડેલાછે, તે ગાડીનાં ચાર ખુનાં શુધી પોંહોંચેછે. ઉપર જણા વીઆ પરમાંણે નાંલીએરીનાં આઠ થાંબાછે, તેની વચમાંની જે જગાછે તેની ઉપર આરસીનાં તકતા જડેલા છે, અને નીચેનાં ભાગ ઉપર તરેહવાર ચીતારોછે. આગલા ચોકટાંનાં બાહેરનાં ભાગ ઉપર તખતની ઉપર બરીટાંનીઆંને બેશાડેલીછે, તે છુટાપણાને ફુલનો હાર બખશેછે, અને તેની સાથે ધરંમ, ઇનસાફ, ડાહાપણ, હીંમત, દેલાવરી, વેપાર, આબાદાંની, અને ફતેનાં ચીતારોછે. જમની બાજુનાં બારણા ઉપર ઉદીઓગ અને ક લા ઇંગલંડનાં બચાંઓને પોતાંની બખશેસ કરેછે, અને તેની બાજુનાં ચોકટાં ઉપર તવારીખ ફતેહનુ બયાંન કરેછે, અને સુલેહ લડાઈનાં હથીઆરોને આગથી બાળેછે. પાછલાં ચોકટાં ઉપર નેપચીઉન ઘોડાની ગાડી માં દરીઆમાં સવાર થાઈને આખી દુનીઆંની તરફથી ઇંગલંડને વાસતે નજરાણું લાવેછે. પછવાડેનાં ચોક ટાંનાં ઉપરનાં ભાગમાં પાદશાહી અલમતોછે. ડાબી બાજુનાં બારણા ઉપર મારસ, મીનરવા અને બુધનાં સેતારાઓ પાદશાહી તાજને ટેકો આપેછે, અને તેની બાજુનાં ચોકટાંઓ ઉપર હુંનર અને વીદીઆનો બં આવ પાહેલોછે.

આગથી તેનો નાંસ થયો હતો; પણ પાદશાહ બીજા એડવરડે તેને ફરીથી બાંધીઓ હતો. ૧૫૧૨ નાં સા માં તેનો મોટો ભાગ ફરીથી બળી ગયો હતો. આઠમાં હેનરીએ તેને ફરીથી બાંધીઓ, તે ૧૮૩૪ માં ફરી ી આગથી બળી ગયો હતો. જે મોટી ઈમારત હવડાં તાંહાં જોયામાં આવેછે તે આ છેલલી આગ લાગા છી તાંહાં બાંધીઆમાં આવીછે. આ નવો મેહેલ કેવી રીતે બાંધવો, તેને વાસતે જુદા જુદા શખસોની તરફથી ૯૭ નકસા તઈઆર કીધામાં આવીઆ હતા, અને તેમાંથી મી૰ ચારલસ બારી નાંમનાં એક શખ સનો નકસો સને ૧૮૩૬ નાં સાલમાં પસંદ કીધામાં આવીઓ હતો, અને તે ઉપરથી આ મેહેલ બાંધેલોછે, અને તે નકસાનાં બનાવનારને "નાંઈટ" નો ખેતાબ આપીઆમાં આવીઓ હતો. તારીખ ૨૭ મી એપરી લ ૧૮૪૦ ને દીને એ ઈમારતનો પેહેલો પાયો નાંખીઓ હતો. પાયો ૧૨ ફુટ પોહોલોછે. ઈમારતનો બાહે રનો ભાગ સફેદ ચુનાનાં પથરનોછે, અને અંદરનો ભાગ "કેઅેન" નાં પથરનોછે. નદીની બા જુનો બાહેરનો ભાગ ગરાંનીટનાં પથરનોછે. અંદરનાં દીવાંનખાંનાંઓની દીવાલો સારી ઈટડીઓ નીછે અને છાપરૂં સઘળું લોહોડાંનુંછે. એ પરમાંણે આ આખી ઈમારતનાં છાપરાંમાં લાકડું મુતલગ વાપરી આમાં આવીઉં નથી. આ આખો મેહેલ ૮ એકર જમીન રોકેછે, અને તેની ચાર મુખીઅ બાજુઓ કા હાડેલીછે. જે બાજુ નદીની તરફથીછે તેની લંબાઈ ૯૪૦ ફુટછે. આ મેહેલની બાંધણીમાં ૧૧ ખુલ્લા ચો કછે અને પાદશાહી દીવાંનખાંનાં તથા "હાઉસ આવ લારડસ" તથા "હાઉસ આવ કાંમનસ" ની સભા ભરાએછે તે, તથા વચમાંનાં દીવાંનખાંનાં સીવાએ બીજા ૫૦૦ ઓરડાછે. આ સગલી બાંધણીમાં (૯૦૦૦૦૦) નવ લાખ ટંન પથર, (૨૪૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ ચીઆલીસ લાખ ઈટરડી અને (૫૦૦૦) પાંચ હજાર ટંન લોહોડું ખપીઉંછે.

આ મોટી ઈમારતનો દેખાવ તે મધે બાંધેલાં ઉંચા મીનાંરાઓથી ઘણો સોભી નીકલેછે. એ મધેનાં તરણ મુખીઅ મીનાંરા ઘણાજ ખુબસુરતછે, આ બયાંન સાથે આપેલા નકસામાં ડાબી બાજુએ જે મોટો મીનાંરો દેખાએછે, તે મીનાંરાની નીચેના દરવાજાથી નાંમદાર રાંણીની ગાડી એ મેહેલમાં દાખલ થાએછે, તેથી તે મીનારાને "વીકટોરીઆ ટાઅર" કરી નામ આપેલુંછે, અને જમણી બાજુએ જે સઉથી ઉંચો મી નાંરો દેખાએછે તેની ઉપર ઘડીઆલછે તેથી તેને "કલાક ટાઅર" નાંમ આપેલુંછે. વચેવચમાંનાં મોટા મીનાંરાને "સેનટરલ ટાઅર" કરી નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. "વીકટોરીઆ ટાઅર" ની ચારે બા જુ ૭૫ ફુટછે, અને તેની ઉંચાઈ ૩૪૦ ફુટછે. રાંણીને દાખલ થવાનાં દરવાજાનું આરકુ ઉંચાઈમાં ૬૫ ફુટછે. દરવાજાની અંદરનાં ભાગને ઈંગલંડ, સકાટલંડ અને આએરલંડના મુખીઅ "સેનટ" નાં પુતલાંથી સણગા રેલાછે. એ જગા ઉપર વીકટોરીઆ રાંણીનુ બાહાવલુંછે, અને તેની આસપાસ ઈનસાફ અને દયા બતલાવ નારા પુતલાંછે. ઘડીઆલવાલા મીનાંરાની ચારે બાજુ ૪૦ ફુટછે અને તેની ઉંચાઈ ૩૨૦ ફુટછે. એ મી નારા ઉપર ચારે બાજુથી ઘડીઆલ દેખાએછે. વચેવચમાંનાં મીનાંરાની ઉંચાઈ ૩૦૦ ફુટછે અને એ મી નાંરાની નીચે આઠ બાજુનુ દીવાંનખાંનુ બાંધેલુંછે તેનો વીઆસ ૬૦ ફુટછે.

આ મોહોટા મેહેલ મધેનાં સઘલા ચોક, દીવાંનખાંનાં અને ઓરડા તથા બીજા ભાગોનું પુરેપુરૂં બ યાંન કરવાનું કાંમ ઘણુ હધરૂંછે, તોપણ જેમ બને તેમ તેનાં મુખીઅ ભાગોનુ વરણન હમો નીચે આપીએ છઈએ. આ ઈમારતનો દખણનો અથવા "કલાક ટાઅર" તરફનો ભાગ ઉમરાઓની સભા ભરવાનાં ત થા તેઓનાં પુસતકખાંનાં તથા આસાએસ લેવાનાં ઓરડા અને તેઓનાં બીજાં કાંમને લગતી આફીસોથી રોકાએલાછે, અને ઓતરનો અથવા "કલાક ટાઅર" તરફનો ભાગ આંમની સભાનાં અને તેઓને લગ તી આફીસો તથા કાંમની જગાઓથી રોકાએલોછે. આ મેહેલ જોવા જનાંર ઘણુ કરીને અસલી મેહેલનાં વરાંણમાંથી અથવા "વેસટમીનસ્ટર હાલ" નાં દીવાંનખાંનાંમાં થઈને દાખલ થાઈ શકેછે. એ દીવાંનખાં

આગથી તેનો નાંસ થયો હતો, પણ પાદશાહ બીજા એડવરડે તેને ફરીથી બાંધીઓ હતો. ૧૫૧૨ નાં સાલમાં તેનો મોટો ભાગ ફરીથી બળી ગયો હતો. આઠમાં હેનરીએ તેને ફરીથી બાંધીઓ, તે ૧૮૩૪ માં ફરીથી આગથી બળી ગયો હતો. જે મોટી ઈમારત હવડાં તાંહાં જોયામાં આવેંછે તે આ છેલલી આગ લાગા પછી તાંહાં બાંધીઆમાં આવીછે. આ નવો મેહેલ કેવી રીતે બાંધવો, તેને વાસતે જુદા જુદા શખસોની તરફથી ૯૭ નકસા તઈઆર કીધામાં આવીઆ હતા, અને તેમાંથી મી૦ ચારલસ બારી નાંમનાં એક શખસનો નકસો સને ૧૮૩૬ નાં સાલમાં પસંદ કીધામાં આવીઓ હતો, અને તે ઉપરથી આ મેહેલ બાંધેલોછે, અને તે નકસાનાં બનાવનારને "નાંઈટ" નો ખેતાબ આપીઆમાં આવીઓ હતો. તારીખ ૨૭ મી એપરીલ ૧૮૪૦ ને દીને એ ઈમારતનો પેહલો પાયો નાંખીઓ હતો. પાયો ૧૨ ફુટ પોહોલોછે. ઈમારતનો બાહેરનો ભાગ સફેદ ચુનાનાં પથરનોછે, અને અંદરનો ભાગ " કેએન " નાં પથરનોછે. નદીની બાજુનો બાહેરનો ભાગ ગરાંનીટનાં પથરનોછે. અંદરનાં દીવાંનખાંનાંઓની દીવાલો સારી ઈટડીઓ નીછે અને, છાપરૂં સઘળું લોહોડાંનુંછે. એ પરમાંણે આ આખી ઈમારતનાં છાપરાંમાં લાકડું મુતલગ વાપરીઆમાં આવીઉં નથી. આ આખો મેહેલ ૮ એકર જમીન રોકેછે, અને તેની ચાર મુખીઅ બાજુઓ કાહાડેલીછે. જે બાજુ નદીની તરફથીછે તેની લંબાઈ ૯૪૦ ફુટછે. આ મેહેલની બાંધણીમાં ૧૧ ખુલ્લા ચોકછે અને પાદશાહી દીવાંનખાંનાં તથા "હાઉસ આવ લારડસ" તથા "હાઉસ આવ કાંમનસ" ની સભા ભરાએછે તે, તથા વચમાંનાં દીવાંનખાંનાં સીવાએ બીજા ૫૦૦ ઓરડાછે. આ સગલી બાંધણીમાં (૯૦૦૦૦૦) ,નવ લાખ ટંન પથર, (૨૪૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ ચીઆલીસ લાખ ઈટરડી અને (૫૦૦૦) પાંચ હજાર ટંન લોહોડું ખપીઉંછે.

આ મોટી ઈમારતનો દેખાવ તે મધે બાંધેલાં ઉંચા મીનાંરાઓથી ઘણો સોભી નીકલેછે. એ મધેનાં તરણ મુખીઅ મીનાંરા ઘણાજ ખુબસુરતછે, આ બયાંન સાથે આપેલા નકસામાં દાબી બાજુએ જે મોટો મીનાંરો દેખાએછે, તે મીનાંરાની નીચેના દરવાજાથી નાંમદાર રાંણીની ગાડી એ મેહેલમાં દાખલ થાએછે, તેથી તે મીનારાને " વીકટોરીઆ ટાઅર " કરી નામ આપેલુંછે, અને જમણી બાજુએ જે સઉથી ઉંચો મીનાંરો દેખાએછે તેની ઉપર ઘડીઆલછે તેથી તેને " કલાક ટાઅર " નાંમ આપેલુંછે. વચેવચમાંનાં મોટા મીનાંરાને " સેનટરલ ટાઅર " કરી નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. " વીકટોરીઆ ટાઅર " ની ચાંરે બાજુ ૭૫ ફુટછે, અને તેની ઉંચાઈ ૩૪૦ ફુટછે. રાંણીને દાખલ થવાનાં દરવાજાનું આરકુ ઉંચાઈમાં ૬૫ ફુટછે. દરવાજાની અંદરનાં ભાગને ઈંગલંડ, સકાટલંડ અને આએરલંડના મુખીઅ " સેનટ " નાં પુતલાંથી સણગારેલાછે. એ જગા ઉપર વીકટોરીઆ રાંણીનુ બાહાવલુંછે, અને તેની આસપાસ ઈનસાફ અને દયા બતલાવનારા પુતલાંછે. ઘડીઆલવાલા મીનાંરાની ચારે બાજુ ૪૦ ફુટછે અને તેની ઉંચાઈ ૩૨૦ ફુટછે. એ મીનાંરા ઉપર ચારે બાજુથી ઘડીઆલ દેખાએછે. વચેવચમાંનાં મીનાંરાની ઉંચાઈ ૩૦૦ ફુટછે અને એ મીનાંરાની નીચે આઠ બાજુનુ દીવાંનખાંનુ બાંધેલુંછે તેનો વીઆસ ૬૦ ફુટછે.

આ મોહોટા મેહેલ મધેનાં સઘલા ચોક, દીવાંનખાંનાં અને ઓરડા તથા બીજા ભાગોનું પુરેપુરૂં બયાંન કરવાનું કાંમ ઘણુ કઠણછે, તોપણ જેમ બને તેમ તેનાં મુખીઅ ભાગોનુ વરણન હમો નીચે આપીએછઈએ. આ ઈમારતનો દખણનો અથવા " કલાક ટાઅર " તરફનો ભાગ ઉમરાઓની સભા ભરવાનાં તથા તેઓનાં પુસતકખાંનાં તથા આસાએસ લેવાનાં ઓરડા અને તેઓનાં બીજાં કાંમને લગતી આફીસોથી રોકાએલોછે, અને ઓતરનો અથવા " કલાક ટાઅર " તરફનો ભાગ આંમની સભાનાં અને તેઓને લગતી આફીસો તથા કાંમની જગાઓથી રોકાએલોછે. આ મેહેલ જોવા જનાંર ઘણુ કરીને અસલી મેહેલનાં વરાંડામાંથી અથવા " વેસટમીનસટર હાલ " નાં દીવાંનખાંનાંમાં થઈને દાખલ થાઈ શકેછે. એ દીવાંનખાં

નુ આગલા મેહેલનો એક ભાગછે અને તે હજુર સલાંમતછે. તેની પશચમ દશાની બાજુએ ઈનસાફની અ દાલતોછે, કે જે આ મેહેલની ઈમારતમા દાખલ કરીઆમાં આવીછે. આ દીવાંનખાંનુ ઉપર જણાવીઆ પર માંણે ઘણુ પુરાંણુછે. ઈ૦ સ૦ ૧૦૯૭ નાં વરસમાં વીલીઅંમ રૂફસે તે બાંધીઉં હતું અને પાદશાહ બીજા રીચરડનાં વખતમાં તેમાં કેટલોએક શુધારો કરીઆમાં આવીઓ હતો. આ દીવાંનખાંનુ ૨૩૮ ફુટ લાંબુ, ૯૮ ફુટ પોહોલું અને ૬૦ ફુટ ઉંચુંછે, તોપણ વાંચનારને જાંણવાથી અચરતી ઉપજશે કે, તેનાં છાપરાંને ટેકો આપવાને સારૂ એકબી થાંભો તાંહાં ઉભો કરીઆમાં આવીઓ નથી. તેનુ છાપરૂં ચેસનટ લાકડાંનુછે અ ને તેમાં ઘણી સુંદર નકશીઓછે, અને ફરેસતાઓનાં આકાર કોતરેલાછે. હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, આ મોટા દીવાંનખાંનાંમાં પાદશાહ બીજો રીચરડ કરીસ્ટમસનાં તેહવાર ઉપર કેટલાએક દીવસ શુધી દર રો જ બે હજાર શખસોને મેંનબાંની આપતો હતો, અને તે વેલાએ ખોરાકને સારૂ દર રોજ ૨૮ બલદ, ૩૦૦ મેંહનડાં અને ગણતરી વગરની મરઘીનો ભોગ થાતો હતો.

હીંઆંથી પશાર થયા પછી આઠ ખુનાંનો એક ઘણોજ સોભઈતો ઓરડો આવેછે, તે ઓરડાની જમ ની બાજુનાં રસતાથી ઉમરાઓની સભાનાં ઓરડામાં, અને ડાબી બાજુથી આંમની સભાનાં ઓરડામાં જ વાઈ શકાએછે. એ ઓરડામા એક ઘણોજ મોટો ઝુંમરછે, તે જમીનથી ૩૨ ફુટ ઉંચો ટાંગેલોછે, અને જોવા લાએ કછે. આગલ જણાવીઆ પરમાણે રાંણી પારલામેંનટ સભામાં બીરાજવાને સારૂ બીજે રસતે જાએછે. વીક ટોરીઆ ટાઅરનો દરવાજો પશાર કીધા પછી જે જગા ઉપર તે નાંમદાર આવી પોંહોચેછે, તાંહાં દીવાલ ઉ. પર ઘણાજ સુંદર ચીતારોછે, અને તાંહાંથી જમની બાજુથી નાંમદાર રાંણીનો "રોબીંગ રૂમ" અથવા મોટો. દરબારી પોશાક પેહરવાનો ઓરડો આવેછે. એ ઓરડામાં ઘણાએક સારાં ચીતારોછે તેમાં કેટલાંએક સખાવત ની અને ધરમાંનુ ખાશીઅત ઉતપંન્ કરનારાંછે. પોશાક પેહરીઆ પછી, નાંમદાર રાંણી એક બીજા મોટા દીવાંનખાંનાંમાં પશાર થાએછે, તે દીવાંનખાંનુ ૧૧૦ ફુટ લાંબુ, ૪૫ ફુટ પોહોલું અને ૪૫ ફુટ ઉંચુછે. હીં આંની બારીઓમાં રંગીન અને ખુબસુરત કાચો જડેલાછે. હીંઆંથી નીકલીઆ પછી રાંણી "પરીનસ ચે મબર" નાંમનાં ઓરડામા આવેછે, તે ઓરડો પણ ઘણો ખુબસુરતછે. દીવાલની ઉપર ઓકનાં લાકડાંમાં ઘણાએક સારાં ચીતાર તથા નકસીછે. બારીઓની ઉપર તરેહવાર ફુલોનાં ચીતારછે. આ ઓરડામાં રાંણી નુ એક ઘણુજ ખુબસુરત પુતલુંછે. તે નાંમદારનાં એક હાથમાં તેનાં અમલની નીશાંણ દાખલ રાજની લાક ડી અને બીજા હાથમાં ફુલોનો હારછે, તે જેઓ તેની બખશેસને લાએક હોએ, તેઓને ઈનાંમ આપવા ને તે ખાહેશમંદછે હેવું બતાવેછે. રાંણીની એક બાજુએ ઇનસાફ બતલાવનાંરૂ અને બીજી બાજુએ રેહેમ દેખાડનાંરૂ પુતલુંછે. જે તાકની ઉપર રાંણીનુ પુતલું બેસાડેલુંછે તેની આગલી બાજુએ દરીઓ અને વાંહાં ણનો આકાર પાડી વેપાર બતલાવેલોછે; જમની બાજુએ એક છોકરો ભુગોલ વીદીઆનો અભીઆસ કરતો પાડેલોછે, તે વીદીઆ બતાવેછે; અને ડાબી બાજુએ બાફનું ઈઅંતર, વીજલીનું ઈઅંતર, લોહોડાંની સડક બતલાવનાંરાં ચીતારોછે, કે જેથી હુંનરનો વધારો માલંમ પડેછે. આ ઓરડામાંથી ઉમરાઓની સભાનાં દી વાંનખાંનાંમાં જાઈ શકાએછે. અંદર દાખલ થતાં તેનાં પીતલનાં મોટાં બારણાજ પેહલલાં આપણને અચ રતીમાં નાંખેછે. તે વજનમાં દોહડ ટંન, અગીઆર ફુટ ઉંચા અને ૬ ફુટ પોહોલાંછે. આ દીવાંનખાંનાં માં આપણે દાખલ થયા કે પછી તાંહાંનો દબદબો, સુનેરી રંગનો ઝલકાટ, નકસીની ખુબસુરતી અને તરેહ વાર રંગનો સણગાર ઈતીઆદી, હેવોતો છે કે કેટલાએક કલાકો શુધી લાગટ જોયાજ કરીએ. એક વખત ઓરડામાં આપણે જાઈને ઉભા રહીએ, તો આપણે કદાચ વીચારમાં પડીએ કે આ હું સું જોઉંછું—હું જાગુ છું કે સપનો જોઉંછ. જાંહાં નજર ફેરવીએ તાંહાં કાંઈજ નહી પણ ઝલકાટ અને ખુબસુરતી આપણી આં ખો ઉપર હોમલો કરેછે. આ બારી, આ થાંભ, આ સીલીંગ, આ દીવાલ, આ બેઠક, આ ચીતાર, આ

કશી, એ સઘળું આપણે જોયું, તેમાં એકથી વધારે સરસ બીજું કહુંછે, તે આપણીથી કેહેવાતું નથી. દર
ક વસતુ, દરએક સણગાર પોતાંની કીમત અને ખુબી અને તેનાં કારીગરની ભારે સકતી બતાવેછે. આ
ારડો અને તે મધે જેછે તેનો દેખાવ કેવો સારોછે, તેની સમજ આપવાને સારૂ હરેક ભાશામાં પુરતાં વી
શંન.નથી.

આ ઓરડામાં સઉથી સરસ અને અગતનો ભાગ નાંમદાર રાંણીનુ તખતછે. એ તખત ઘણુંજ સો
નઈતું તથા ખુબસુરતછે. તરણ પગતીની ઉંચી જગા કરીઆમાં આવીછે, અને તેની ઉપર ઘણોજ કીમ
ાી અને સોભઈતા રાતા રંગનો ગાલીચો જડી લીધેલોછે. એ ગાલીચાની ઉપર શીંહનાં અને ફુલોનાં ખુબ
સુરત ચીતારોછે, અને તેની કોર સઘળી સુનેરી કસબનીછે. આ બેઠકની ઉપર માહાગનીનાં સઉથી સરસ
લાકડાંની તરણ ખુરસીઓછે, તેઓની ઉપર તમાંમ સુનેરી ઘોરછે. વચમાંની ખુરસી રાંણીને વાસતેછે, તે
ની ખુબસુરતીંનુ બયાંન થાઈ શકતુંજ નથી. એ ખુરસીનાં દરએક ભાગમાં તરેહવાર અને એટલીતો મત
લબો બતલાવનાંરી નકશીછે, કે તેનુ બયાંન હીઆં થાઈ શકતું નથી. ખુરસીનાં માંથા ઉપર તાજ મેલેલુંછે,
અને પીઠ આગલ હીરા જડેલાછે. ખુરસીની આગલ પગ મેલવાને વાસતે જે ટુલછે, તે પણ ઘણુંજ સોભઈ
તુ નકશીદારછે. રાંણીની ખુરસીની બંધે બાજુએ એક એક ખુરસીછે તેમાં એક રાંણીનાં ભરથાર અને બી
જી વડા પુતરને સારૂછે અને તેઓની ઉપર પણ સુનેરી ઘોર અને તરેહવાર સણગારછે. આ તખતની ઉ
પર ઘણુંજ સુંદર છતર બનાંવેલુંછે. આ બેઠકની પીઠ પછવાડે રાતી ભોંએની ઉપર સીંહના ચીતારો પાડેલા
છે, અને તેની ઉપર ઈંગલંડનાં રાજની કેટલીએક બીજી નીશાંણો પાડેલીછે અને તેની આસપાસ સોભઈતા
દસકતથી "ખોદા અને માહારો હક" હેવા સબદો પાહેલાછે.

આ દીવાંનખાંનાંની ઉગમણ અને પશચમ બાજુ મલી બાર મોટી બારીઓછે. એ બારીઓ અચ
રતી ઉપજાવનાંરીછે. દરએક બારીની ઉપર રંગીન કાચમાં ઈંગલંડનાં પાદશાહ અને રાંણીઓની સબી પાહેલી
છે. આ સબીઓ જો કે રંગીન કાચનીછે, તોપણ ખુબસુરતીમાં કોઈબી જાતની બીજી સબીઓ કરતાં ઉતર
તી નથી. આદમીનાં બદંન અને પોશાકનો દરએક ભાગ જેવા રંગનો હોએ, તેવા રંગનાં કાચોનાં કટકા
એકઠા મેલવી બરાબર ભાગ પરમાંણે કાપી હેવાતો કારીગરીથી જોડીઆમાં આવીઆછે કે હાવી કાચની સ
બીઓ બનાંવતાં હજારો રૂપીઆ થાએછે. એ બારીઓથી આ દીવાંનખાંનાંની ખુબસુરતીમાં ઘણો વધારો
થાયોછે. રાતને સમે એ બારીઓની પછવાડે રોશની કરીઆમાં આવેછે તેથી તે ચીતારો ઘણાજ ડીપી ની
કલેછે. દખણ અને ઓતર તરફની બીજી જે બે બાજુછે તાંહાં આરકાં કરી દીવાલની ઉપર ઘણાજ સું
દર ચીતારો પાહેલાછે. બારીઓની અને ઉપર જણાવેલાં આરકાંઓની વચમાં જે થાંબ આવેલા
છે, તેની ઉપર જે અઢાર નાંમીચા ઉમરાઓએ પાદશાહ જાંન પાસેથી જબરદસતીથી છુટાપણા
નો (મેગનાં ચારટા) સનદ લીધો હતો, તેઓનાં કાંસાનાં ધાતુમાં ઓટી કાહાડેલાં બાહાવલાં બ
નાવેલાંછે. આ દીવાંનખાંનાંની સીલીંગ ઘણીજ નાંદર અને ખુબસુરતછે અને મોટા ભારવટીઆઓથી તેનાં
અઢાર ભાગ કીધાછે અને તે દર એક ભાગને વલી ચાર ભાગમાં વેંહેચીઆછે, અને એ દર એક ભાગ ઉપર
તરેહવાર ચીતારોછે તથા નાંમદાર રાંણી—પરીનસ આલબરટ તથા પરીનસ આવ વેલસનાં નાંમો પાડેલાંછે.
ભારવટીઆઓની ઉપર હેવોતો સારી પડે સુનેરી ઘોર ચહડાવેલોછે, કે જાંણે તે ધાતુનાંજ બનાંવીઆ હોએ
તેવા લાગેછે, અને તેઓની બાજુ ઉપર વફાદારી અને ધરંમની નશીઅતો કોતરેલીછે. આ ઓરડાની અંદ
ર ચાર ગીઆલરી કીધેલીછે. રાંણીની તખતની સાંમેની બાજુ ઉપર વરતમાંન પતરોનાં રપોરટરોને સારૂ એ
ક ગીઆલરી બાંધેલીછે, અને તેની પછવાડે એક બીજી ગીઆલરી પારકા શખસોને સારૂછે. એ બંધે જગા
ની ગોઠવંણ પણ ઘણી સારીછે. એ ગીઆલરીનાં આગલા ભાગ આગલ ઈંગલંડનાં પાદશાહોની નીશાંણો પા

હેલીછે, અને તાંહાં જે આરકાં આવેલાંછે તેની ઉપર ઇંગલંડનાં સાકશંન, નાંરમંન, પલાંનટાજનેટ, ટીઉડર, સ્ટુઅરટ તથા હાંનોવરનાં ખાંનદાંનનાં પાદશાહોનાં (કોટ આવ આરંમસ) અલમતો પાહેલાંછે. હીંઆં એક ઘણુંજ કીમતી ઘડીઆલછે, તે આ ઓરડામાં સરવેને વખત જાહેર કરેછે. ઉમરાવજાદીઓને, સારૂ જે ગીઆલરી કીધીછે, તેની નીચેની સીલીંગની ઉપર સુનેરી ઘેરછે, તથા ઇંગલંડનાં લારડ ચાંનસેલરોની નીશાંણીછે. †

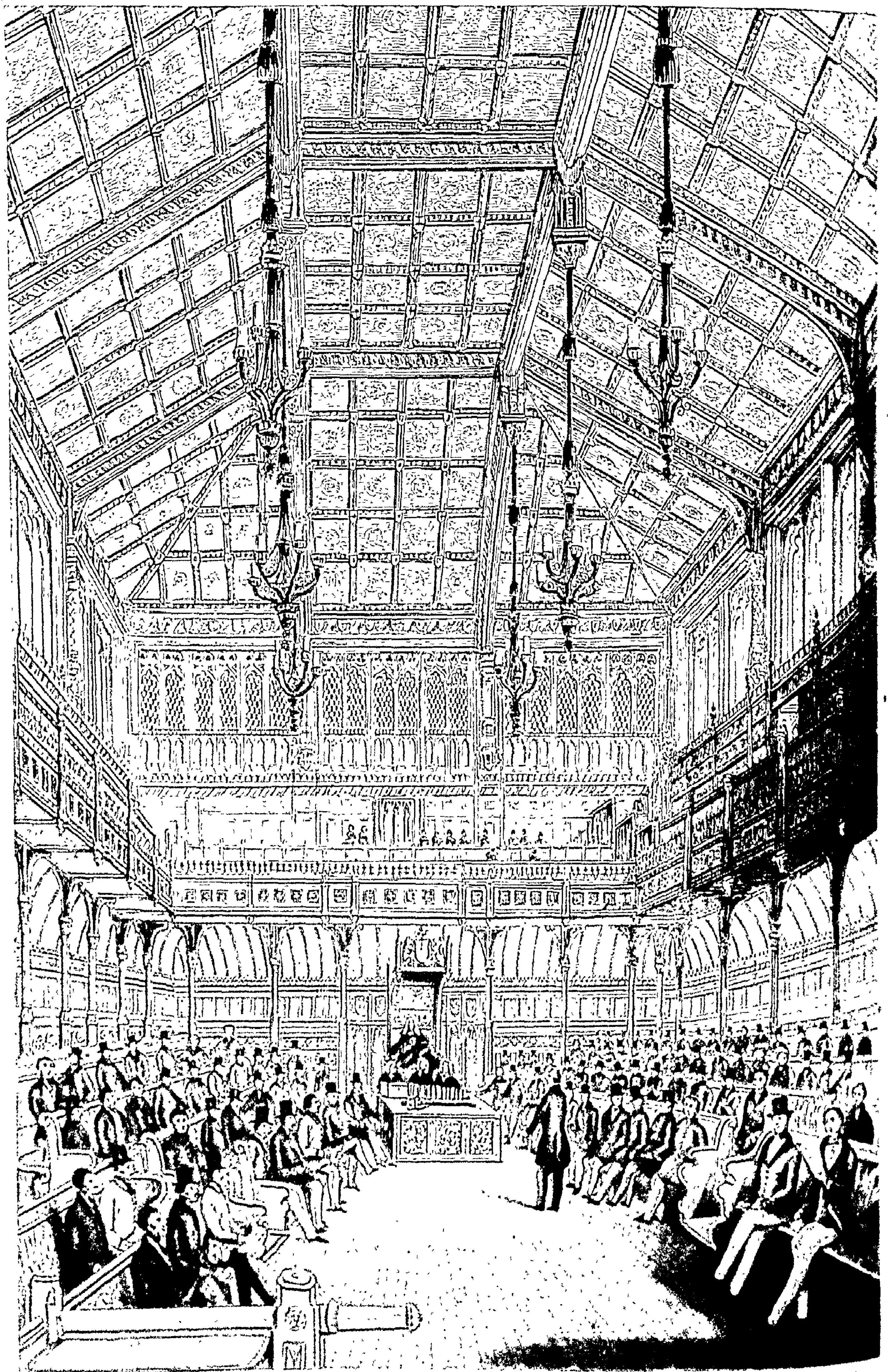
ઉમરાઓની સભાનાં કાંમ સર આ ઓરડાની વચેવચમાં ઓકનાં લાકડાંની એક ટેબલછે અને તેની આસપાસ ચહડતા ઉતરતા લાલ ચામડાંની ગાડીની બેઠકનાં કોચો મેલેલાછે. તાંહાં ૪૫૦ ઉમરાવોની બેથક કીધેલીછે. લારડ ચાંનસેલરને વાસતે ખુરશી જુદી હોએછે. હાઉસ આફ લારડસની સભાનુ કામ રાતને સમેં ચાલેછે તેથી કરીને એ ઓરડાનાં ચાહુરે ખુનાંમાં ઇશટાંન ઉપર મોટા ઝુમરોછે, તે પીતલનાં બનાંવેલાછે, અને ૧૭ ફુટ ઉંચાછે અને વજંનમાં ૧૧ાા હંદરવેંટ થાએછે. એ મોટા ઝુમરોમાં તથા બીજી બતીઓમાં ગીઆસની મારફતે એટલીતો રોશની થાએછે કે, રાતની વેલાએ તાંહાં સઘળી રીતનું કાંમ કરવાને કશી અડચણ પડતી નથી. હીંઆં પાંથરેલો ગાલીચો ઘણોજ કીમતીછે અને આસમાંની રંગની ભોંએ ઉપર સુનેરી રંગનાં ફુલો પાડેલાંછે. આ ઓરડાંનાં માંથા ઉપરની સીલીંગ અને તેનાં છાપરાં વચે આસરે તરીસ ફુટનો ઉંચો ગાલોછે, અને તેનાં બે ભાગ કરેલાછે અને જેમ જરૂર પડે તેમ ઉમરાઓને સારૂ તે ઓરડામાં થંડી અથવા ગરમી લાવવાને સારૂ ગોઠવંણ કરેલીછે. એ ઓરડામાં ગરમી દાખલ કરવાને સારૂ તેની નીચે પણ મોટું ભોંએરૂં કીધેલુંછે અને તેમાં ગરંમ હવાનો જમાવ કરીઆમાં આવેછે. જારે રાંણી પારલામેંનટની સભામાં બીરાજવાને આવવાની હોએછે, તારે બે કલાક આગમનથી તેની અંદર જાઈ તપાસ કરીઆમાં આવેછે. ૧૬૦૫ નાં સાલમાં ગાઇ ફાકસે દારૂ ગોલાની મારફતે પારલામેંનટની સભાને ઉડારી નાંખવાનુ ટરકટ કીધું હતું, તે ઉપરથી એ ભોંએરૂ પાદશાહ આવે તેની આગમન તપાસીઆમાં આવતું હતું, તે ચાલ હજુર શુધી ચાલુછે.

આ ઓરડો ભરતમાં ૯૧ ફુટ લાંબો, ૪૫ ફુટ પોહલો, અને ૪૫ ફુટ ઉંચોછે તાંહાં સઘળા મલી ૧૧૦૦ આદમી સેહેલથી સમાઇ શકે હેવું જણાંવીઆમાં આવીઉંછે.

ઉમરાઓનાં ઓરડાનું બયાંન પુરૂં કરીઆ પછી નાંમદાર રાંણી જારે તાંહાં આવેછે, તાહારે કેવો બ

---

† ઇ૦ સને ૧૭૩૮ નાં સાલમાં લેડીઓને પારલામેંનટની બંધે સભામાં હાંજર થવાની મનાંઇ થાઇ હતી, તે ઉપરથી કેટલીએક પેહલેવાંઘેની ઊમરાવજાદીઓએ ઘણીજ હીંમતથી પોતાંનો હક લીધો હતો, તેની વીગત આ જગાએ પરગટ કરવા જોગછે. કેટલીએક ઊમરાવજાદીઓએ હેવો થેડાવ કીધો, કે હાવો હોકંમ થયોછ તાપણ તેઓએ તાંહાં જવું, અને તે થેડાવને તેઓ ઘણી હીંમતથી અમલમાં લાવીઆં. એક દીને સવારનાં ઊમરાઓની સભા બેઠી હતી, તે વેલાએ તેઓ તાંહાં ગયાં અને અંદર જતાં હતાં, તેવામાં તેમનો અટકાવ કીધામાં આવીઓ, તે છતાં તેઓએ ઘોહોસથી અંદર જવા નાંગીઊ. એ વીસે ઊમરાઓને ખબર થયાથી તેઓએ હેવો હોકંમ કીધો કે, તેઓની સાંમને બારણા બંધ કરવાં. એ પરમાંણે થયું તાપણ તે અસતરીઓ તાંહાંથી ગઇ નહી, અને ખુશીથી પાછલા પોહોરનાં પાંચ વાગા તાંહાં શુધી, ભુખાં અને તરસીઆં તેઓ તાંહાં રહેઆં, અને વારે ઘડીએ જોરથી બારણા અફારીઆ કીધાં. છેલલે સરવાલે તેઓએ એક યુકતી કીધી અને અરધો કલાક શુધી ચુપકીદાં રહેઆં, કે જેથી ઊમરાઓ એમ સંમજે કે તેઓ જતાં રહાં હશે. આ વીચાર ખરો ઠડીઓ, અને જેવું બારણુ હુંગાડીઊં કે તેઓ ગરોગર અંદર દાખલ થાઇ પોતાંની જગોએ જાઇને બેશી ગયાં, અને તાંહાં રાતનાં ૧૧ વાગતા શુધી રહેઆં. એ જગાએથી તેઓએ ઊમરાઓની હસી તથા આંખોથી મસખેરી કરવામાં બાકી રાખીઊં નહી, અને તે દીનથી ફરીથી અસતરીઓને અંદર જવાની છુટ મલી હતી. આ લેડીઓમાં, લેડી હંટીંગડંન—ડચેસ આવ કુઇનસબેરી—ડચેસ આવ આનકાસટર—લેડી વેસટમોરલાંનડ—લેડી કોબાંમ—લેડી ચારલોટ. એડવીન—લેડી આરચીબાલડ હાંમીલટંન અને તેની છોકરી—મીસીસ સ્કાટ તથા મીસીસ પેનડારવીસ અને લેડી સાંનડરસંન હતાં. આ પરમાંણે અસતરીઓનાં હકને વાસતે તેઓએ ઘણી હીમતથી પોતાંને ઘણા જોખંમમાં નાંખીઆં હતાં.

નોવ થાએછે, તે વીશે જણાવવાની અગતછે. જે દીને તે નાંમદાર પારલામેંનટમાં જાએછે, તે દીને આ મેહેલ તરફ સહવારનાં દશ વાગતેથી ગાડી ઘોડાઓની દોરા દોરી ચાલેછે. જેઓ તે દબદબા ભરેલો દેખાવ જોવાને જાએછે, તેઓની પારલામેંનટનાં મેહેલથી એક માઈલ દુરથી ગાડી દોડી શકતી નથી, પણ ભીડનાં સબબથી આસતે આસતે જેમ સરગસ ચાલતું હોએ તેમ હારેદોર ગાડીઓમાં આસતે આસતે જવું પડેછે. એ વેલાએ રસતાઓમાં એક અજબ દેખાવ થાએછે. બકીંગાંમ પાલેસથી તે પારલામેંનટનાં મેહેલ શુધીનાં રસતાની હારેદોર લોકોની ભારે ઠઠ થાએછે. દરએક જણ રાંણીનો ચેહરો જોવાની ઉમેદમાં કલાકો આગમજથી ઉભા રેહેછે. જેવી રાંણીની ગાડી આવી, કે લોકો ઘણા ખુશીમાં આવી પોતાની ટોપીઓ તથા હાથો અને રૂમાલો ફેરવેછે, અને "રાંણીની ઉમર દરાજ હોજો" એ મીશાલે વારેવાર પોકાર મારેછે.

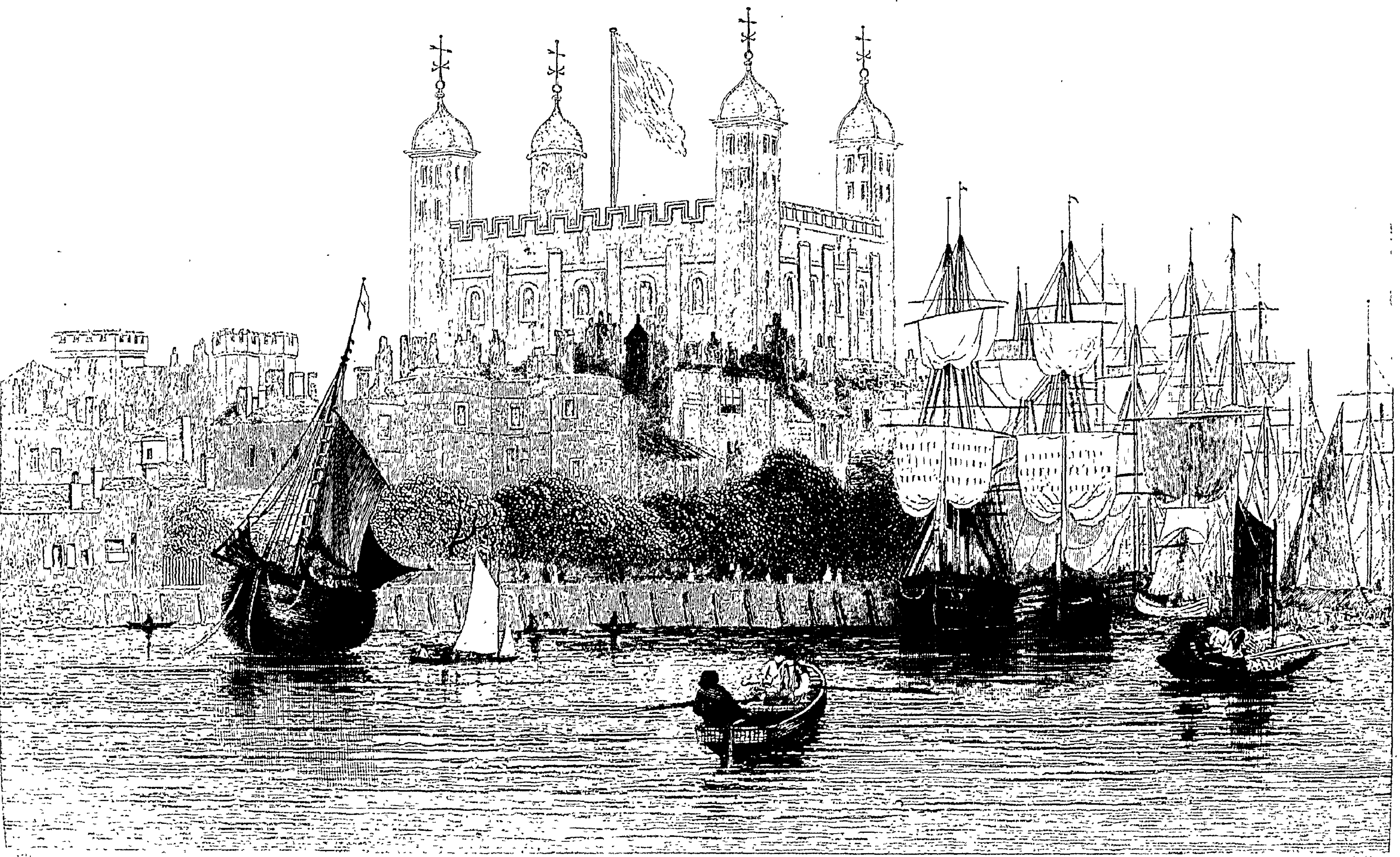
રાંણી બકીંગાંમ પાલેસમાંથી બરોબર પોંણા બે વાગતે નીકલેછે, અને તે વખતનુ સરગસ ઘણુંજ જોવા લાએક થાએછે. બબે ઘોડાની જોડીની જુદા જુદા અમલદારોથી ભરાએલી છ મોટી ગાડીઓ પેહલલે ચાલેછે. તેઓની પછી નાંમદાર રાંણીનાં "મારશલમેન" તથા "ફુટમેન" તથા "યોમેન ગારડ" ની એક ટોલકી ભારે દમાંમનાં પોશાકો સાથે પીઆદા ચાલેછે. તેઓની પછવાડે કદમે કદમ નાંમદાર રાંણીની મોટી ગાડી કે જેમાં આઠ સફેદ ઘોડા જોડેલા હોએછે, તે ચાલેછે. નાંમદાર રાંણીની સાથે પરીનસ આલબરટ, મીસતરેસ આવ ધી રોબસ અને માસતર આવ ધી ગરૂમસ બેશેછે. રાંણીની ગાડી "વીકટોરીઆ ટાઅર" આગલ આવી પોંહોચેછે, એટલે ટોપોનાં અવાજ નીકલેછે, તેથી સરવેને ખબર પડેછે, કે રાંણી આવી પોંહોતી. રોબીંગ રૂમમાં દરબારી પોશાક અને તાજ પેહરીઆ પછી રાંણી ઉમરાઓનાં ઓરડામાં જાએછે, તારે સઘળાઓ ટોપી કાહાડીને આદરમાંનથી ઉભા થાએછે. નાંમદાર રાંણી તખત ઉપર બેઠા પછી સરવેને બેસવાને કેહેછે, તારે તેઓ બેસેછે. તારપછી આંમની સભાનાં અધીકારીઓને તેડું મોકલેછે, તારે તેઓ આવેછે. એ વખતે રાંણીનાં દાંહવા હાથ ઉપર રાંણીનો એક પરધાંન નાંગી તલવાર લઈને ઉભો રેહેછે, અને બીજા હાથ ઉપર બીજો પરધાંન "કાપ આવ મેંનટેનંનસ" લઈને ઉભો રેહેછે, અને એક પરધાંન મખમલની ગાડીની ઉપર મેલેલુ તાજ લઈને ઉભો રેહેછે. તારપછી લારડ ચાંનસેલર ગુઠણ મરડી ઉભો રહીને, રાંણીને એક લખેલુ ભાશાંણ આપેછે, તે તે નામદાર ધીરા અને સાફ અવાજથી વાંચેછે. પછી તુરત સભા બરખાસત થાએછે. જારે આ મોટી સભા મલેછે તારે નાંમદાર રાંણી અને પરધાંનો જેઓ સઘળા દરબારી પોશાકમાં હાજર થાએછે, તે સઘળાનો દેખાવ દીવાંનખાંનાંની ખુબસુરતીની અંદર ભેલાઈને હેવોતો બનેછે, કે જોનાંર એક સપનો જોતો હોએ તેવું બનેછે. ઇંગલંડનાં રાજનાં કઉઅતનો આએ એકજ દાખલો મોટોછે કે રાંણી જે ભાંશાણ કરેછે, તે વીજલીનાં તારની મારફતે થોડા કલાકમાં આખા યુરોપખંડમાં ફેલાએછે, અને તેનાં એક સખુનથી દુનીઆં ઉપર ઉલટ પાલટ થાએછે. ઉંમરાઓ હંમેંસાં જે ઓરડામાં થાઈને ઉપલા દીવાંનખાંનાંમા આવેછે તે પણ ઘણો સોભઈતોછે. એ ઓરડાને "પીઅરસ લાબી" કરી કેહેછે. તેની બંને બાજુએ મોટાં આરકાંછે, અને તેની ઉપર ઇંગલંડના સાકસન, નાંરમન, પલાંનટાજનેટ, ટીઉડર, સ્ટુઅરટ અને હાંનોવરનાં ખાનદાંનનાં પાદશાહોનાં અલમતછે, અને તે દરએકની ઉપર પાદશાહી તાજ પાડેલાંછે. આરકાની ઉપર ગોલાબનાં ફુલો પાડેલાંછે, અને તેની અંદરનાં ભાગ ઉપર સુનેરી રંગથી ઓકનાં ઝાડનાં પાતરાં પાડેલાંછે.

હવે "હાઉસ આવ કામનસ" અથવા આંમની સભાનાં દીવાંનખાંનાંનુ બયાંન કરીએછ. એ દીવાંનખાંનુ જો કે ઉમરાઓનાં દીવાંનખાનાંનાં જેવું કીમતી નથી, તો પણ ઘણુ સોભઈતુંછે અને ભરતમાં ૭૫ ફુટ લાંબુ, ૪૫ ફુટ પોહોલું અને ૪૧ ફુટ ઉંચુંછે. એ ઓરડાની બે બાજુએ રંગીન કાચની બારીઓ છે, અને તેની ઉપર પારલામેંનટનાં અધીકારીઓના પરગણાનાં અલમતોના ચીતારોછે. એ ઓરડામાં રપો

રટરો તથા જોવા આવનારાઓને સારૂ ફરતી ગીઆલરીઓછે. જે ગીઆલરી લેડીઓને વાસતેછે, તેની ઉપર પીતલની બારીક જારી જડેલીછે, કે જેથી આ દીવાંનખાંનાં મધેનું સઘળું તેઓને દેખાએ, પણ તેઓ કોઈને દેખાએ નહી. હાઉસ આવ કામનસનાં "સ્પીકર" ની ખુરસી ઘણીજ નકસીદાર અને સોભઈતી છે. અધીકારીઓને વાસતે ફરતા કોચો મેલેલાછે. રાંણીનાં પરધાંનો સ્પીકરની જમની બાજુનાં કોચની પેહલી હાર ઉપર બેસેછે, અને તેઓની સાહાંમણે ઇઆને સ્પીકરની ડાબી બાજુએ પરધાંનોની વીરૂધની ટોલકીનાં વડાઓ બેસેછે. આ ઓરડાની સીલીંગને ઘણીજ સારી રીતે બનાંવેલીછે અને તેમાં કાચનાં ચોકટાં જડેલાંછે અને કાચની ઉપર ફુલોનાં તથા બીજા ચીતારો પાડેલાંછે. આ દીવાંનખાંનાંમાં જે રોશની થાએછે, તે આ કાચની સીલીંગની અંદર કરીઆમાં આવેછે, અને તેથીજ સઘળું અજવાલું ઓરડામાં પડે છે. એ ઓરડાની નીચે હવા ગરમ થવાને વાસતે ભોંએરૂ બનાંવેલુંછે, અને તેમાંથી જે હવા ઓરડામાં આવેછે, તે પાછી સીલીંગની વાટે નીકલી જાએ હેવી ગોઠવણ કરીઆમાં આવીછે. આ ઓરડાની બાંધણી હેવીછે કે, જો તેમાં આગ લાગે તો ફકત તાંહાંનાં બાંકો તથા સામાંન બલી જાએ, પણ ભોંએ, દીવાલ અને સીલીંગ સઘળી સલાંમત રેહે. દીવાલની ઉપર પણ ઘણાએક સારાં ચીતારોછે. આ ઓરડો જોઈ રહેઆ પછી તેની બાહેર એક કલુંછે, તે આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે. મોડી રાત થાએછે અને અગતની તકરાર થાઇ રહી હોએ, તાહરે કેટલાએક અધીકારીઓ આશાએસને સારૂ પોત પોતાનાં ઓરડામાં જાઈને બેસેછે, અને જારે મત લેવાનો વખત આવેછે, તારે પેલું કલું ખેંચેછે, તેથી દરએક ઓરડામાં ઘંટ વાગેછે' તેથી પેલા અધીકારીઓ તરત પોતાની જગા ઉપર આવીને બેસેછે, અને પછી પોતાનાં મત આપેછે. જેઓ એક બાજુએ મત આપવાનાં હોએ, તેઓ એક હલાએદા ઓરડામાં એકઠા થાએછે અને બીજી બાજુનાં મત વાલા બીજા ઓરડાંમાં એકઠા થાએછે, તાંહાં મતોની સંખીઆ ગણીઆમાં આવેછે. આંમની સભાનાં તથા ઉમરાઓની સભાનાં પુસતકખાંનાં પણ ઘણાજ કીમતી અને સુંદરછે. જે દીવાંનખાંનાંને સેંનટ સ્ટીવંનસ હાલ કરી કેહેછે, તે ૯૫ ફુટ લાંબો અને ૩૦ ફુટ પોહોલોછે; અને ઘણોજ સારી રીતે પારલામેંનટનાં નાંમીચા અધીકારીઓનાં પુતલાંથી સણગારેલોછે. આ મેહેલમાં સઘળાં મલીને ૪૫૦ પુતલાંછે. આ મેહેલનાં એક ઓરડામાં "ઈલેકટરીક ટેલીગરાફ" અથવા વીજલીનાં તારથી સંધેશો ચલાવવાની આફીસછે અને તાંહાંનો તાર વડી આફીસ કે જે "સેંનટ જેમસ સ્ટ્રીટ" નાંમનાં મોહોલ્લામાંછે તાંહાં લઈ જયામાં આવીઓછે. એ તારની મદદથી પારલામેંનટની સભામાં જે કાંઈ કાંમ ચાલેછે તે વીશેનો સંધેશો રફતે રફતે વડી આફીસમાં જાએછે, અને તાંહાંથી છપાઈને લોકોની અંદર ફેલાએછે. આવી સારી ગોઠવંણથી ઉપલી સભામાં જે કાંઈ બનાંવ બનેછે, તે સઉથી થોડા વખતમાં આખ્ખાં લંડંનમાં જાહેર થાએછે.

પારલામેંનટનો આ મેહેલ બાંધવામાં (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ અને પચાસ લાખ રૂપીઆ ખરચ થયોછે, હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે.

જે વેલાએ આંમની તથા ઉમરાઓની સભા ભરાતી હોએ, તે વેલાએ તાંહાં ચાલતો કારભાર જરૂર જોવો જોઈએછે. જેમ તેઓનાં દીવાંનખાંનાં ખુબસુરતછે, તેમ તાંહાંનો ઈનસાફ અદલછે, અને દરએક ભાંશાંણ કરતાની શકતી, અને બોલવાની ઢપ તપાસવા જોગછે. ઉમરાઓની સભામાં જવાને વાસતે કોઈબી ઉમરાવનો હોકંમ જોઈએ, અને આંમની સભામાં જવાને વાસતે તે સભાનાં કોઇએક અધીકારીનો હોકંમ જોઈએ. બીજી વેલાએ મેહેલ જોવા જવાની પરવાંનગી લારડ ચેમબરલેનની આફીસમાંથી મેલવી શકાએછે.

THE TOWER OF LONDON.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ન હાઊસ—ગીલડહાલ—ટંકશાલ—બેંક આવ ઈંગલંડ—એકસચેન્જ—પોસટ આફીસ—ટાઈમસ આફીસ.

ણો ભાગ—દેવલ—દફતરખાંનુ—દરવાજા—આગલા પાદશાહોનું રેહઠાંણ—નાંમીચા શખસોનું તથા ઘોડાઓને પેહરવાનાં આગલા વખતનાં બખતરોનો સંગરહ—રીબાદીને મારી નાંખવાનાં કવેરાત. મોંનશન હાઊસ—બાહેરનાં ભાગ ઉપર ચીતારો—ઇજીપશીઅ'ન હાલ—લારડ મેઅ —એ ઇમારતનો ખરચ—દીવાંનખાંનું—રાખસોનાં પુતલાં—લારડ મેઅરનું ખાંણુ—કોરટ ન કાંઊનસીલ ચેમબર—આલડરમેનોની સલાનુ દીવાંનખાંનુ—ચેમબરલેનસ પારલર. ટંકશા રીત—લાડા—પતરાં—સીક્કા પાડવાનો સાંચો—ટચ કાહાડવાની ચાલ, ઇતીઆદી. બેંક આ ાની રોજ—બેંક પારલર તથા બીજા ઓરડાઓ—નગદી—છાપેલી નોટો—નોટ છાપવાનુ કા ઊભી થાઈ—તેનો કારભાર, ઇતીઆદી. રાયલ એકસચેન્જ—અસલી ઇમારતો—હાલની ઇમા એડની નાંમીચી આફીસ—હવાની ખબર રાખનાર ઇઅંતર—વરસાદ માંપવાનુ ઇઅંતર. પોસ પતરો તથા કાગલોનો મોટો જથો—એક માલ ઉપરથી બીજા માલ ઉપર કાગલોનાં જથા પોંહો ટાંમ્પ છેકવાનો સાંચો—જુદાં જુદાં મથકોનાં કાગલો છુટાં પાડવા તથા પોંહોચાડવાની રીત—લ ચણી—વેંહચનારાઓને બેસવાની ગાડી—લંડનમાં આવી પોંહોચવાની આગમજ કાગજો છુટાં ાસટ આફીસનો હીસાબ, ઇતીઆદી. લંડન ટાંઇમસ—એ પતરનો વગ તથા માંન—કાગલ વે બાં જોડનારાઓનાં ઓરડાં—"સ્ટીરીઓટાઈપ" બનાંવવાનુ કાંમ—કાગલ ભીંગવવાની રીત—એ પતર સંબંધી કેટલીએક જાંણવા જોગ વીગતો.

મધે મુસાફરનું ધીઆંન ખેંચનારી બીજી કેટલીએક ઇમારતનું બયાંન આ પ્રકરણમાં ક એ દરએક ઇમારતો તથા તે મધેની વસતુઓ જોવા લાએકછે. લંડન જેવાં ભારે ાર અને દોલતવાલા શેહેરનો કીલ્લો કાંઈ જેવો તેવો હશે, હેવુંતો વાંચનાર કદી સમજ ા ટેમસ સ્ત્રીટનાં મોહલ્લાને છેહે નદી આગલથી બાંધેલોછે. એ કીલ્લાનો ચીતાર જે , તે ઉપરથી જોયામાં આવશે કે, તેનો દેખાવ ઘણો શારોછે. એ કીલ્લો ૧૨ એકરથી વધ અને તેની મજબુતી વીશે ઘણ શારૂ મત આપીઆમાં આવીઉંછે. તે હેવી રીતે બાંધી છે કે, ટેમસ નદીને રસતે આવતા દુશમેનની ઉપર હોમલો કરી શકાએ, અથવા શેહેરમાં ા હોએ, તો તે બળવો બેસાડવાને પણ બની આવે. આ કીલ્લાનાં ઘણાએક ભાગછે અ ુદાં નાંમ આપેલાંછે. હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, એ કીલ્લામાંનો સઉથી પુરાંનો ભા ઉંચા મીનારા સાથનો જે ભાગ દેખાએછે, અને જેને "વ્હાઈટ ટાઅર" કરી નાંમ આપે ને હેવું કેહવામાં આવીઉંછે કે, ઈંગલંડનાં પેહલા નારમન પાદશાહ વીલીઅમે તે બાંધીઓ હ કીલ્લો આંજે આસરે ૧૮૦૦ વરશનો પુરાંનો ગણાએછે. અસલનાં નારમન પાદશાહની વખ એક નાંધલુ સોબઈનું દેવલ પણ એ કીલ્લામાંછે, તે હમણાં સરકારનુ દફતરખાંનુ કરીઆમાં

આવીઉછે. આગલા વખતમાં તેમાં દાખલ થવાનાં ચાર દરવાજા હતા. એક દરવાજો જેને "લાયનસ ગે ટ" કરી કેહેછે, અને જે હમણાનાં કાંમને વાસતે મુખીઅ દરવાજોછે, તે આગલ એ કીલ્લામાં જંગલી જાં નવરોને રાખવામાં આવતાં હતાં તેઓનાં મકાંનનો દરવાજો હતો. બીજો દરવાજો નદીની બાજુથી બોટો તથા નાંધલાં વાંહાંણોમાંથી સામાંન ઉતારવાને કીજે હતો. તરીજો દરવાજો લોહોડાંનો અને ઘણોજ મજબુત હતો, કે જે કોઈજ વેલાએ હુંગાડીઆમાં આવતો હતો, અને ચોથો દરવાજો મોટા અને પાદશાહી બંદીવાં નો, જેઓને એ કીલ્લામાં કેદ કરીઆમાં આવતા હતા, તેઓને અંદર દાખલ કરવાને શારૂ હતો. એ કી લ્લાનો આગલ એક મોટા ચરથી બંચાવ કીધેલો હતો, પણ હમણા તે જગાએ એક બાગ બનાંવેલોછે.

ઈંગલંડની તવારીખ ઉપરથી હેવું જોયામાં આવેછે કે, આ કીલ્લો ઘણી વખત મેહેલ તથા બંદીખાં નાં દાખલ વાપરીઆમાં આવીઓછે. પાદશાહ સ્ટીવંનસ ૧૧૪૦ નાં શાલમાં ભારી દમાંમ સાથે પોતાંની દરબાર એ કીલ્લામાં ભરતો હતો. તરીજા હેનરીએ વચેવચમાંનાં કીલ્લાને ઘણોએક મજબુત કીધો હતો, અને એ પાદશાહનાં વખતમાં તેનાં બલવાખોર ઉમરાઓએ તેની સાંમને એ કીલ્લો કેટલીએક વખત હા થ કીધો હતો. પાદશાહ બીજો એડવરડ પોતાની રઈએતનાં બલવાથી નાહસીને એ કીલ્લામાં ભરાયો હ તો. સ્કાટલંડનાં પાદશાહ ડેવીડને અને ફરાંનસનાં પાદશાહ જાંનને તેનાં છોકરા ફીલીપ સાથે આ કીલ્લા માં કેદ રાખીઓ હતો. વાટ ટાઈલર નાંમનાં શખસે જાહરે લંડનમાં બલવો ઉઠાવીઓ હતો, તાહરે બીજે રીચરડ પોતાંનાં ૬૦૦ ઉમરાઓ સાથે બંચાવને સારૂ હીંઆં ભરાયો હતો. પાદશાહ ચોથા એડવરડે ભા રી દમાંમ સાથે પોતાંની દરબાર હીંઆં રાખી હતી. છઠા હેનરીને બે વાર હીંઆં કેદ કીધામાં આવીઓ હતો, અને તાંહાં તેનુ મરણ પણ થાઈઉ હતું. આઠમો હેનરી ઘણીવાર એ કીલ્લામાં રહેઓ હતો. એ પાદશાહની રાંણી આંન બુલેન અને કાથેરાઈન હાવરડને એજ કીલ્લામાં ગરદન મારીઆમાં આવી હતી. લેડી જેન ગરેને પણ આ કીલ્લામાં મારી નાંખીઆમાં આવી હતી, રાંણી એલીજાબેથને તેહની બેહેનનાં રાજમાં કેદ કરીઆમાં આવી હતી તે પણ હીંઆંજ. પાદશાહ પેહેલો જેમસ હીંઆં રેહતો હતો, અને તે ને જંગલી જાંનવરોની લડાઈ જોવાનો ઘણો શોક હતો, તેથી આ કીલ્લાનાં એક મોટા ચોકમાં શીંહ તથા રી છની સાથે કુતરાઓને લડાઈ કરતાં જોઈને ઘણો ઘમસ થાતો હતો. પેહલા વીલીઅંમનાં વખતથી તે બી જા ચારલસનાં વખત શુધી ઈંગલંડનાં પાદશાહો પોતાનાં માંથા ઉપર તાજ મેલીઆ પછી ભારે દમાંમ સાથે આ કીલ્લામાંથી નીકલીને શેહેરમાં પશાર થાઈને વેસ્ટમીનસ્ટર ખાતેનાં મેહેલમાં જતા હતા. ઈંગલંડની ત વારીખ જાંણનારને સારી પઠે ખબરછે કે ઘાતકી પાદશાહ તરીજા રીચરડે ચોથા એડવરડનાં બે ઘણાજ નાંધ લી વએનાં શાહાજાદાઓને બીછાંનાં ઉપર ગુંગરાવીને મારી નખાવીઆ હતા, તે બનાંવ પણ આ કીલ્લામાં જ બનીઓ હતો. એ ઉપરાંત ઈંગલંડની તવારીખને લગતા બીજા સેંહકડો જાંણવા જોગ બનાંવો હીંઆં બ નીઆ હતા, તે સઘળાનું બયાંન કરવાની જગા નથી.

વચમાંનો કીલ્લો ૧૭૬ ફુટ લાંબો અને ૯૬ ફુટ પોહોલો તથા ૯૨ ફુટ ઉંચોછે. એ કીલ્લાની બા હેરની બાજુની દીવાલ ૧૦ થી ૧૨ ફુટ અને અંદરની દીવાલ ૭ ફુટ જાડીછે. સર વાલટર રાલીને આ કીલ્લામાં કેદ રાખીઆમાં આવીઓ હતો, તે આ જાડી દીવાલમાં એક ઓરડો ખોદીને રાખીઆમાં આવી ઓ હતો, કે જેથી અંદર જવાનાં નાંધલાં બારણા શીવાએ બીજી કોઈ જગેથી તેમાં રોશની દાખલ થાએ નહી. એ ઓરડો આજ દીને પણ આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે. એજ ઓરડામાં સર વાલટર રાલી એ આખી દુનીઆંની તવારીખ લખી હતી.

વ્હાઈટ ટાઅરનાં ઓતરનાં ભાગ ઉપર આગલ લશકરી હથીઆરો રાખવાને સારૂ ૩૪૫ ફુટ લાંબી એક ઈમારત બાંધેલી હતી, તેમાં આસરે તરીસ લાખ રૂપીઆની કીમતનો લશકરી સાંમાંન રેહતો હતો.

એ ઈમારત તથા તે મધેનો સામાંન ૧૮૪૧ નાં સાલમાં આગથી બલી ગયો હતો, તેની જગાએ હમણા ૧૦૦૦ સીપાઈઓ સમાઈ શકે તેવી બરાખ બાંધીઆમાં આવીછે.

પણ આ કીલ્લા મધેનું એક દીવાંનખાંનું કે જાંહાં અસલનાં વખતનાં ધાતુનાં બખતરો હારેદોર અને ઘણાજ સોભઈતી રીતે ગોડવેલાંછે, તે ઘણુ જોવા લાએકછે. લડાઈનાં કાંમમાં દારૂ ગોલો નહી વાપરીઆમાં આવતો હતો, તારે સીપાઈઓ તથા સરદારો જે બખતરો પેહેરતા હતા, તેનો એક ઘણોજ કીમતી સંગરહ હીંઆં કરીઆમાં આવીઓછે. પેહલાં એ બખતરો વગર તારીખે મેલેલાં હતાં, પણ ૧૮૨૬ નાં સાલમાં ૧૫૦ ફુટ લાંબા અને ૩૪ ફુટ પોહોલા ઓરડામાં સઘળાં બખતરો તેમનાં પુરાતમપણા મુજબ ગોઠવીઆમાં આવીઆં હતાં, તેથી અસલી બીનાંઓની શોધ કરનાંરને એ બાબદનો ઘણુએક સવલ પડીઉંછે. આ ઓરડાની બારીઓ રંગીન કાચનીછે, અને તેની ઉપર અલમતો પાહેલાંછે, તથા બીજાં અસલી ચીતારોછે. દીવાલ તથા સીલીંગની ઉપર લડાઈમાં જીતેલા વાવટાઓ તથા બીજી ફતેહની વસતુઓછે. ઈંગલંડનાં પાદશાહ પેહલા એડવરડનાં વખતથી તે બીજા જેમસનાં વખત શુધી ઘોડા તથા આદમીઓને પેહેરવાનાં બખતરો, ઘોડાનાં,તથા આદમીઓનાં પુતલાં ઉપર પેહેરાવીને, આ ઓરડાનાં વચે વચમાંનાં ભાગમાં ગોડવેલાંછે. આઠમાં હેનરીએ તથા પેહલા ચારલસે જે બખતર પેહેરીઆં હતાં, તે હીંઆં આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે. આઠમો હેનરી ઘણોજ ઠોંગો અને કદાવર હતો, તેનું બખતર પણ ઘણુજ મોટુંછે. એ બખતરો કેવાં છે તેની સમજ આપવાને વાસતે તેનાં જુદા જુદા ભાગ નીચે જણાવીએછ. હેલમેટ, માંથાંનો ભાગ—ગોરજેટ, ગરદંન ધાંકવાનો ભાગ—પાલડરંનસ, ખભાં સંભાલવાનો ભાગ—રીઅર બ્રેસીસ, ઉપરની બાજુ ધાંકવાનો ભાગ—વાંમ બ્રેસીસ નીચેની બાજુ ધાંકવાનો ભાગ—એલબો પીસીસ, કોપરીઆં ધાંકવાનો ભાગ—ગાંનટલેટસ, હાથ ધાંકવાનો ભાગ—બ્રેસ્ટ પેલટ, અને બેક પલેટ, છાતી તથા પીઠ ધાંકવાનાં ભાગો—ટેસેટ એનડ ટાસેટ, પેટ ધાંકવાનાં ભાગો—ગારડ ડી રેનસ, કંમર ધાંકવાનો ભાગ—ટેલસ, કંમર અને પેટની બાજુ ધાંકવાનો ભાગ—જીનુલેર, ગુઠણ ધાંકવાનો ભાગ—જાંબસ, ટેટાં ધાંકવાનો ભાગ—સાલેરટ, લોહોડાંના જોડા. એ પરમાંણે પંદર જુદા જુદા ભાગનુ આખું બખતર બનેછે તે સઘળા આપણે હીંઆં જોઈએછે. કેટલાએક ભાગ વલી બેવડા પણ આવેછે. ઘોડાને વાસતે નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. ચાંનફરન, માંથાંને સારૂ—પાઈત્રેલ, છાતીને સારૂ—માંનેફેર ગરદનને સારૂ—ફલાંચારડ પાંસરી અને ટેટાંની વચેનાં ભાજને સારૂ અને કરૂપીએર જાંગને સારૂ.

આ સઘળાં બખતરો ઘણાજ પુરાંનાંછે, તોપણ હેવી રીતે સાફ રાખીઆમાં આવીઆંછે કે, જાંણે આજે કાંમ આવી શકે. કેટલાંએક બખતરો ઉપર ઘણોજ સારો ઘેર ચહડાવેલોછે, તથા અલમતો અને બીજી નકસીઓછે. આ બખતરો જોયાથી આપણને અચરતી ઉપજીઆ વનાં રેહતી નથી, કે તે આટલાં ભારી છતાં તેનાં પેહરનાંરાઓએ તેમને આંગ ઉપર કેમ ઉંચકીઆ હશે, એટલુંજ નહી, પણ તે પેહરીને શી રીતે લડાઈ કીધી હશે. પણ આદત ઘણુ કરી શકેછે, અને હરેક વાતની ટેવ જે છે, તે બીજી કુદરતી શકતીછે. હાલનાં સમેમાં લડાઈમાં દારૂ ગોલાનું કાંમ નીકલીઆથી બખતરોની ચાલ નીકલી ગઈછે, પણ આગલા વખતમાં જાહરે લડાઈનુ મુખીઅ હથીઆર તલવાર હતું, તાહરે આ બખતરો બંચાવને સારૂ ઘણા કીમતી ગણાતાં હતાં.

આ ઓરડામાંથી નીકલીઆ પછી એક બીજા ઓરડામાં આવીએછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. તાંહાં લડાઈનાં હથીઆરોનુ એક સંગરહસથાંનછે. એ ઓરડાને "કુઈન ઈલીજાબેથસ આરમરી" કરી નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે, તેનુ કારણ એછે કે હીંઆં જે કાંઈ હથીઆરોછે, તે ઘણાખરા એ રાંણીનાં વખતનાંછે. દારૂ ગોલાનાં હથીઆરો નીકલીઆં તેની આગમજ યુરોપખંડમાં લડાઈમાં કેવાં હથીઆરો વપરા

તાં હતાં તેનો પણ એક કીમતી સંગરહ આ ઓરડામાંછે. સેંહકડો જાતનાં હથીઆરો જે આપણે હીંઆં જોઈએછ, તેથી આપણને આગલા જમાનાનાં હથીઆરો વીશે ઘણીએક માહેતગારી મલેછે. એ ઓરડાને છેડે રાંણી એલીજાબેથનું ઘોડા ઉપર એક બાહાવલુંછે.

બંધવાઓને રીબાવવા અથવા રીબાવીને મારી નાંખવાનાં આગલા જમાનાંના કેટલાંએક હથીઆરો આ ઓરડાનાં વચેવચમાંનાં ભાગમાંછે. હાથનાં આંગલા દાબવાનો ઈસકરૂ—ગરદન મંડવાનો ઈસકરૂ જે ૧૫૫૮ માં ઈસપાંનીઅરડ સાથની લડાઈમાં લીધો હતો—હાથ, પગ તથાં ગરદન એ સઘળાં એકઠાં કરીને દાબવાનો સાંચો, તથા એવા બીજા ઘાતકી સાંચાઓ હીંઆં જોયામાં આવેછે. આઠમાં હેનરીની રાંણી આંન બુલેન તથા અરલ આવ એસેકસ નાંમનાં ઉમરાવને જે ટીમરાં ઉપર તથા કોહારાથી ગરદંન મારીઆમાં આવીઆં હતાં, તે ઢીમરૂં અને કોહારો આ ઓરડામાંછે, તે આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે. એક લાકડાંની ટોપ કે જે આઠમાં હેનરીએ બુલોનની લડાઈને વખતે કાંમમાં લગાડી હતી તે પણ હીંઆંછે. આ કીલ્લામાં જુનાંમાં જુની એક ટોપ પીતલનીછે, તે સાતમાં હેનરીનાં વખ્તની અથવા પંદરમી સદીને છેડેની બનાંવેલીછે.

લંડંનના કીલ્લાનો દરવાજો રાતના બંધ કરીઆમાં આવેછે, તે વેલાએ પુરાંની રશમ પરમાણે દબદબા ભરેલી કીરીઆ કરીઆમાં આવેછે. રાતનાં અગીઆર વાગતાની થોડી મીનીટ આગમજ, એ કીલ્લાનો એક અમલદાર રાતો જભો પેહરીને પોતાનાં હાથમાં કુંચીઓનો મોટો ઝુમખો લઈને પેહરાગીરોની જગા આગલ જાએછે, અને તે વેલાએ તેની સાથે એક બીજો અમલદાર હાથમાં ફાંનસ લઈને ચાલેછે. પેલા પેહરાનાં મકાંન આગલ આવી તેઓ પોકાર કરી બોલેછે કે "કીલ્લાની કુંચી" તેવામાં પેલા પેહરાગીરો બાહેર નીકલી તેઓની સાથે સાંમેલ થઈ બાહેરનાં દરવાજા શુધી જાએછે. એ પરમાંણે દરવાજો બંધ કીધા પછી તેઓ ફરીથી પેહરાગીરોનાં મકાંન આગલ જાએછે, તાહરે તાંહાં જે સીપાઈ હોએછે, તે જોરથી જમીન ઉપર પોતાંનો પગ અફારીને પુછેછે કે "એ કોણ જાએછે?" તેઓને જવાબ મલેછે કે "કુંચી" ફરીથી પુછીઆમાં આવેછે કે "કોણની કુંચી"? જવાબ દીધામાં આવેછે કે "રાંણી વીકટોરીઆની કુંચી." તારે પેલો સીપાઈ બોલેછે કે "રાંણી વીકટોરીઆની કુંચી લઈને જાઓ, સઘળુ બરાબરછે." આ વેલાએ "ઈઓમન પોરટર" બોલેછે કે "રાંણી વીકટોરીઆની ઉમરદરાજ હોજો" તેને પેહરાનાં સીપાઈઓ જવાબ આપેછે કે "આંમીન." પછી પેલી કુંચીઓ કીલ્લાનાં રખેવાલ અમલદારનાં ઘરમાં લઈ જાઈને મુકીઆમાં આવેછે, અને તે પછી તે કીલ્લામાં કોઈથી જવાતુ નથી, અને હમો પણ એ કીલ્લાનુ બયાંન હીંઆં પુરૂં કરીએછે.

પાદશાહી જહવેરાત.

ઉપલા કીલ્લાનાં દીવાંનખાંનાંમાં પાદશાહી જહવેરાતછે, તે સઉથી સરસ જોવા લાએકછે. એક મોટા ઓરડાની અંદર ઘણુજ સોભઈતી રીતે કાચનાં એક મોટા કેસમાં ગરેટ બરીટંનનાં તાજનુ પાદશાહી જહવેરાત ગોઠવેલુંછે, તે જોવાને વાસતે દર રોજ લોકોની ભારે ઠઠ મલેછે. એ કીલ્લામાં જહવેરાત રાખવાનું ઈ૦ સ૦ ની ૧૩ મી સદીથી ચાલતું આવીઉંછે, પણ જે જગા ઉપર હમણા જહવેરાત ગોઠવેલુંછે, તે જગા ૧૮૪૧ નાં સાલમાં બાંધીઆમાં આવીછે. ઈંગલંડનાં પાદશાહ પેહલા ચારલસની આગમજ પાદશાહતનુ જહવેરાત ઘણુજ કીમતી અને પુશકલ હતું, પણ તે માંઠા ભાએગનાં પાદશાહનાં વખતમાં એ દેશ મધે માહોમાંહેની જે લડાઈ ચાલી હતી, તે વેલાએ તેમાંનુ કેટલુંએક વેચી નાંખીઆમા આવીઉં હતું. હમણા પાદશાહતનુ જહવેરાત નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે.

આપણી હમણાની નાંમદાર અને બખતાવર રાંણી વીકટોરીઆ જાહરે તખતનશીન થાઈ હતી, તા

એકજીટર શેહેરનાં લોકોએ પાદશાહાને બખશેશ કીધી હતી. એક રૂપાંનાં ઘોરનું મોટુ વાસણછે, તે પાદ શાહનાં કુટંબનાં બાલકોને "બાપટીઝંમ" આપતી વેલાએ કાંમમાં લાવીઆમાં આવેછે, અને તે ચાર ફુટ ઉંચુછે. એ વખતે કાંમમાં આવતા વાંઈન (દારૂ) ને વાસતે એક રૂપાંનો કુંઆરોછે, તે પલીમથ શેહેરનાં લોકોએ પાદશાહ બીજા ચારલસને ભેટ આપીઓ હતો. એ ઉપરાંત બીજી ઘણીએક સુનાંની તથા રૂપાંની જીનસોછે, કે જેનુ વીગતવાર બયાંન હીંઆં થાઈ શકતું નથી. પણ આટલું કેહવામાં આવેછે કે, જેઓ આ જહવેરાત જુએછે, તેઓનો જીવ ઘણો ખુશી થાએછે. જુદાં જુદાં તાજોની ખુબસુરતી, તે ઉપર જહેલાં કીમતી જહવેરાતનો ચલકાટ, અને બીજી સઘળી કીમતી જીનસો જે સોભઈતી રીતે ગોઠવેલીછે, તે સઘળાનો એકઠો મલેલો દેખાવ ઘણોજ તલેસમાંતી લાગેછે. આ સઘળા જહવેરાતની કુલ કીમત તરણ કરોડ રૂપીઆની જણાંવીઆમાં આવીછે.

ઉપલાં બયાંન મધેનું બીજું તાજ ચોરવા સારૂ એક વખતે કલનલ બ્લડ નાંમનાં એક શખસે ઘણીજ હીમત ભરેલી કોશેસ કીધી હતી તેની વીગત ઘણી જાંણવા જોગછે.

હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, આ શખસ ઘણોજ લોભી હતો. કોઈબી રીતે તેને કાંઈ ફાએદો થતો હોએ, અને તેમાં ગમે એટલો જોખમ હોએ તોબી, તેવું કાંમ કરવાને તે કધી આચકો ખાતો નહી હતો. ઉપર જણાવેલુ કીમતી તાજ ચોરવાની એ શખસની ઈછા થયાથી, એક દીને તે પાદરીનો પોશાક પેહરીને આ જહવેરાત જોવા ગયો, અને પોતાની બાએડી દાખલ સાથે એક અસતરીને લઈ ગયો. આ અસતરી તે જહવેરાત જોવાનાં ઓરડામાં ચરત કરીને આજારી પડી, તેથી તે જહવેરાતના ઓરડાનો રખેવાલ દયા કરીને તેને પોતાનાં ઓરડામાં લઈ ગયો, અને એ વખતથી કલનલ બ્લડ અને તે રખેવાલનાં કુટંબ વચે ઓલખાંણ થાઈ, તે તેણે આસતે આસતે સારી પેઠે વધારી. છેલલે સરવાલે એ દોસતીમાં એટલો તો વધારો થયો કે તે રખેવાલની છોકરી સાથે પોતાનાં ભતરીજાનાં લગન કરવાને બ્લડે ગોઠવીઉં, અને એ બંધે જોડાની ઓલખાંન કરાવાને વાસતે એક દાહાડો મુકરર કીધો. એ દાહડે પેલા પાદરીનાં લેબાસ સાથનાં ચોરે ઉપર જણાવેલુ તાજ ચોરવાની ગોઠવણ કીધી હતી. પોતાનાં ભાંનેજ અને બીજા બે દોસતોની સાથે પીસટોલો તથા લાકડીની અંદર ગુપટીઓ અને ખંજર સંતાડીને તાંહાં ગયો. એક દોસતને કોઈ બાંહણુ કાહાડીને બારણા હેઠલ ચોકી કરવાને સારૂ ઉભો રાખીઓ, અને પેલો ચોર પોતાના દોસતોને જહવેરાત દેખાડવાને બાહાણે ઉપર ગયો. અંદર પોંહોચતાંને વાર તેઓએ તે ઓરડાનુ બારણુ બંધ કીધું, પેલો રખેવાલને પકડીને બાંધીઓ, અને તેનાં મોહડાંમાં ડુચા ઘાલીઆ, અને જણાવીઉં કે જો તે ચુપકીદી ધરશે તો સલાંમત રેહેશે, પણ તે બચારો વફાદાર હતો, તેથી જેમ બને તેમ બુમ પાડી અને અંતે ઘણા જખમથી લોહીલુહાંન થયો, તારે બેહોસ થયો. આ વેલાએ બ્લડે પેલું તાજ પોતાનાં દગલાનાં પરમાં સંતાડીઉ અને તેનાં બીજા દોસતો બીજું જહવેરાત એકઠુ કરવા લાગા. એવાંમાં પેલા રખેવાલનો છોકરો તાંહાં આવી પોંહોચીઆથી ગભરાટ થયો, અને પેલા ચોરો નાહાસવા મંડી ગયા. તેઓને કીલ્લામાંથી નીકલતાં એક પેહરાગીરે અટકાવવાની કોશેસ કીધી, પણ તેને તેઓએ તરત ગોલીથી મારી નાંખીઓ. કીલ્લાની બાહેર તેઓનાં ઘોડા રાખેલા હતા, તેઓની ઉપર તેઓ તરત સવાર થયા, અને પોતે પણ "ચોરને પકડો" હેવો પોકાર કરતા દોડતા ગયા, તેથી રસતામાં તેઓ ઉપર કોઈ શક લઈ ગયુ નહી અને તેઓને અટકાવવાની કોશેસ કોઈએ કીધી નહી. પણ અંતે પેલા રખેવાલનાં જમાંઈએ ઘોડસવાર થાઈને બ્લડને પકડીઓ. બ્લડે આ શખસને ગોલીથી મારવાની વેતરણ કીધી પણ તે તેને લાગી નહી. જાહરે બ્લડ પકડાયો, તારે તે એમ બોલીઓ કે "આ કોશેસ સાને વાસતે હતી ? તાજને વાસતે, જોકે તેમાં હું ફતે પાંમીઓ નહી તોપણ તે ઘણી હીમત ભરેલી હતી." વાંચનારને તરત જાંણવાને ઈછા થાશે કે, આ ગુનાંહને વાસતે બ્લડને શું સ

ન કરીઆમાં આવી હતી, પણ તેને અચરતી ઉપનશે કે, એ શખસને કોઈ શજા થાઈ નહી હતી, પણ પા શાહ બીજા ચારલસે તેની ઉપર મેહેરબાંની રાખી હતી. કેટલાએકો એવું ધારેછે કે, બ્લડે પાદશાહને ધા મતી આપી હતી કે જો તેને કાંઈબી ઈજા કીધામાં આવશે તો, તેનાં દોસતો પાદશાહનો જીવ લીધા વગર રહેશે નહી.

માંનશન હાઉસ.

લંડંનનો જે અસલ ભાગછે અને જેને હાલમાં "સીટી" અથવા શેહેર કરીને કેહવામાં આવેછે, તાંહાંનો પોલીસખાતાંનો તથા જાહેર શુધરાઈ ખાતાંનો તથા બીજા સઘળા દીવાંની કાંમનો કારભાર અસલ નાં વખતથી "ટાઉન કાંઉનસલ" ને નાંમે શેહેરનાં કેટલાએક ગરહસથો ચલાવતા આવીઆછે. શેહેરનાં રેહ વાશીઓ "કાઉનસલર" ચુંટી કાહાડેછે, અને તે કાંઉનસલરોમાંથી કેટલાએક "આલડરમેન" ચુંટી કાહાડી આમાં આવેછે. એ આલડરમેનો પોત પોતામાંથી દર વરશે એક વડો ચુંટી કાહાડેછે તેને "લારડ મેઅર" કેહવામાં આવેછે. એ ગરહસથ "ટાંઉન કાંઉનસલ" ની સભાનો સરનશીન તથા લંડંનનો સઉથી વડો કો ટવાલ ગણાએછે. લંડંન શેહેરનાં લારડ મેઅરનો દરજ્જો ઘણો પુરાંણો તથા મોટો અને હંમેશાં ભારે દમાં મ તથા ખરચ સાથે જાલવીઆમાં આવેછે. શેહેરમાં પાદશાહથી ઉતરતો લારડ મેઅર ગણાએછે. જારે પા દશાહ મરણ પાંમે તારે લારડ મેઅર પરીવી કોનસલમાં જાએછે, અને નવા પાદશાહને તખ્ત ઉપર બેસા ડવાની સનદ ઉપર સઉથી પેહલે તે શહી કરેછે. તેનો પગાર વરશ દાહડે (૮૦૦૦૦) હેંશી હજાર રૂપીઆ નોછે, પણ તેનો હોદો જાલવવાને સારૂ જે ભારી ખરચ રાખવો પડેછે, તેમાં તેનાં પગાર કરતાં વધારે ખર ચ થાએછે. એ હોદો આબરૂ અને માંનને સારૂ લીધામાં આવેછે. એ અમલદારને સારૂ રેહવાને શેહેર માં જે મકાંનછે, તે ઘણુંજ જોવા લાએકછે. ઈ૦ સ૦ ૧૭૫૩ નાં સાલમાં તે બાંધીઆમાં આવીઉં હતું, અ ને તેની ઉપર (૭૧૦૦૦૦) સાત લાખ, દશ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. દર વરશે જે લારડ મેઅ ર થડે તે હીંઆં રેહેછે. આ ઘરનો બાહેરનો દેખાવ ઘણોજ સારોછે. તેનાં આગલા ભાગમાં એક સોભ ધતો "પોરટીકો" કાહાડેલોછે, અને તેની ઉપર છ મોટા ખુબસુરત થાંબાછે, અને તે થાંબાની ઉપર જે બાં ધણીછે તેની દીવાલમાં સારાં ચીતારો કોતરેલાંછે. એ ચીતારમાં વચેવચમાં લંડંન શેહેરને એક સ્ત્રીનો આ કાર આપીને તેનાં દુશનનોને તે પગ તલે ચાંપતી હોએ, તેમ દેખાડીઆમાં આવીઉંછે. આ સ્ત્રીની જમની બાજુએ એક પુરશ અને છોકરો છુટાપણાની નીશાંણ હાથમાં લઈને ઉભેલાછે અને તેઓની બાજુએ "નેપ ચીઉન" તથા દરીઓ ખેરવાની નીશાંણો પાડેલીછે. ડાબી બાજુએ એક સ્ત્રી અને બે છોકરાઓનાં હાથમાં આલીવનાં ઝાડની ડાંખડી આપેલીછે, અને એ ચીતારનાં ખુનાંનાં ભાગમાં વેપારની નીશાંણ દાખલ પીપ, ગાંસડી, ઈતીઆદી, પાડેલાંછે.

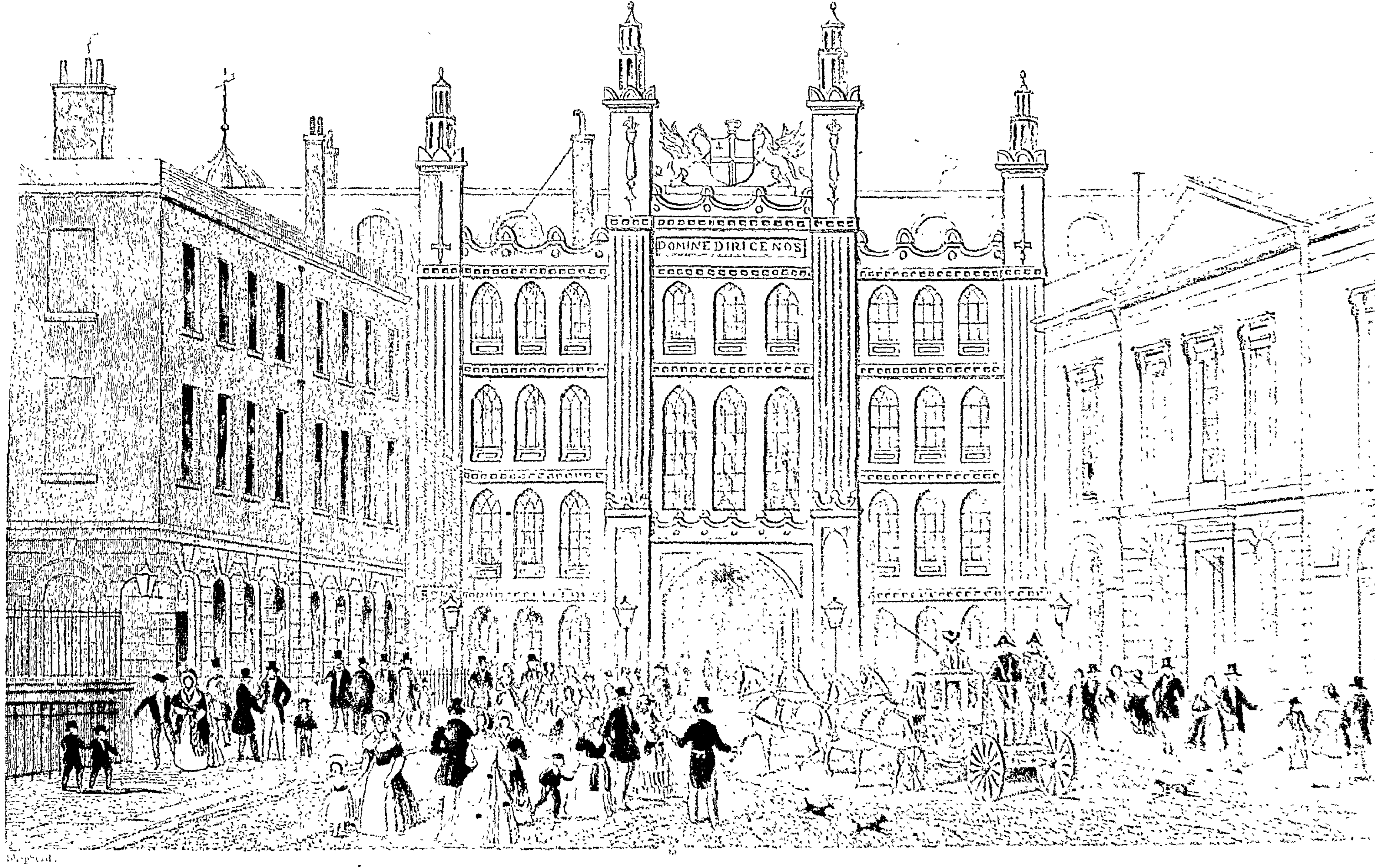
લારડ મેઅરનાં મેહેલની અંદર જે દીવાંનખાંનાંને "ઈજીપશીઅંન હાલ" કરી કેહેછે, તે ઘણુંજ ખુ બસુરતછે. તેની લંબાઈ ૯૦ ફુટ અને પોહોલાઈ ૬૦ ફુટછે અને તેની ઉપરનુ છાપરૂ ગોલ આકારમાંછે તે ની ઉપર ઘણોજ શારો સણગારછે. એ ઓરડામાં લારડ મેઅર "ઈસટર મંનડે" નાં તેહવાર ઉપર આસરે ૪૦૦ આદમીનુ ખાંનુ કરેછે, તે વેલાએ રાંણીનાં પરધાંનો પણ તેનાં મેજબાંન થાએછે, અને હેવાં એક ખાં નાંની ધાંમધુમ જોવા લાએકછે. એ વેલાએ તેબલ ઉપર જે રૂપાંનો સાંમાન મેલીઆમાં આવેછે, તે ઘણો જ સુંદરછે અને તેની કીમત (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રૂપીઆની જણાવીઆમાં આવીછે. એજ દીને જે દીવાં નખાંનાંમાં બાલ અથવા નાંચ કરીઆમાં આવેછે તે દીવાંનખાંનું પણ ઘણુ સણગારેલુંછે, અને તેમાં કેટલાં એક સંગેમરમરનાં પુતલાંછે.

આ ઘરમાં એક ઓરડોછે તાંહાં લારડ મેઅર ફોજદારી ઈનસાફ કરેછે, તાંહાં પણ એક વેલાએ મુસાફરને જવાની ભલામણ કરીઆમાં આવેછે.

દર વરશનાં નવેમબર મહીનાંની ૯ મી તારીખે લારડ મેઅરને તેનાં હોધા ઉપર નેમીઆમાં આવે છે અને એ દીને એ મોટો અમલદાર "ચાંનસેલર આવ ધી એકસચેકર" (રાંણીના એક પરધાંન) ની આફીસમાં જાઈને સોગંદ લીએછે, તે દીને એક મોટી રચનાં થાએછે અને તે દીવસને "લારડ મેઅરસ ડે" કરી નાંમ આપેલુંછે. એ દીવસે સહવારનાં લારડ મેઅર "ગીલડહાલ" મધે આલડરમેંનોની સાથે નાસતો કરેછે અને બપોરનાં મોટાં સરગસ સાથે વેસ્ટમીનસ્ટર ખાતે જાએછે. એ વેલાએ લારડ મેઅર પોતાનાં હોધાનાં કીમતી અને દબદબા ભરેલા પોશાક સાથે એક ઘણીજ મોટી અને કીમતી ગાડીમાં સવાર થાએછે. એ ગાડીની કીમત દશ હજાર રૂપીઆની જણાવીઆમાં આવીછે અને તેને સારી હાલતમાં રાખવાને વાસતે તેની ઉપર દર વરશે ૧૦૦૦, રૂપીઆનો ખરચ થાએછે. એ સરઘસમાં આલડમેરનો, શેરીફો અને બીજા ઘણાએક ઓધેદારો પોતાનાં હોધાનાં પોશાકો પેહરીને મોટી ગાડીઓમાં સવાર થાએછે, તથા તેઓની સાથે ટરંમપેટ વજાડતા સીપાઈઓ ઘોડા ઉપર અને પીઆદા હોએછે, તેથી લારડ મેઅરનું સરગસ જોવા લાએક થાએછે. એ વેલાએ રશતાની ઉપર ભારી ભીડ થાએછે, અને આંમનીબસો તથા ભાડેની અને બીજી ગાડીઓનો આવજાવ બંધ કરીઆમાં આવેછે. રસતામાં લોકોની ઠઠ થાએછે, એટલુંજ નહી, પણ ઘરોની બારીઓ અને છાપરાંઓ ઉપર લોકો તે તમાસો જોવાને ચહડેછે. વેસ્ટમીનસ્ટર મધે સોગંદ લીધા પછી તેવીજ ધાંમધુમ સાથે તે સરગસ પાછું શેહેર મધે જાએછે.

ગીલડહાલ.

આ ઈમારતની બાહેરની બાંધણી જે ઘણી ખુબસુરતછે, તે લંડન શેહેરનાં ટાઉન હાલ દાખલ ગણાએછે અને લારડ મેઅરનાં હોધા તથા શેહેરનાં કાંમ કાજને લગતીછે. અસલ જે ગીલડહાલની ઈમારત હતી તે ઈ૦ સ૦ ૧૪૧૧ નાં વરશમાં બાંધેલી હતી, પણ તેનો ૧૬૬૬ નાં વરશમાં આગથી નાંસ થયાથી તેની જગાએ બીજી ઈમારત બાંધીઆમાં આવી હતી, અને તે હમણા આપણે જોઈએ છઈએ. આ ઈમારત શેહેરનાં નાંમને લાએક કરવાને વાસતે કેટલીએક કંપનીઓએ ઘણુ નાંણુ ભરીઉં હતું. લોકો ઉપર કેટલાએક કર નાંખીઆમાં આવીઆ હતા, તથા બંધવાઓ જેઓ ફોજદારી અનેઆએને માંટે કેદ હતા તેઓની પાસેથી દંડ લઈ તેમનો ગુનાહ માફ કરીઆમાં આવીઓ હતો, અને એ રીતે મોટી થાપણ એકઠી કરીઆમાં આવી હતી. એ ઈમારતનાં સણગારમાં વધારો કરવાને સારૂ કેટલાએક ખાંનગી ગરહસથોએ સખાવતની રાહે પણ મોટી રકમો બખશેસ દાખલ આપી હતી. કેટલાએક દરવવાંન આલડરમેનોએ બારીઓનો સણગાર વધારવામાં તથા શેહેરની કેટલીએક નીશાંણો તે ઉપર પાડવાને સારૂ પોતાની ગીરેનો ખરચ કીધો હતો. એ ઈમારતનાં બાહેરનાં દેખાવનાં સોભઈતા થાંબાઓથી તરણ ભાગ દેખાએછે, અને વચમાંના ભાગમાં શેહેરનાં અલમતો પાડેલાંછે. અંદર જતાં જે સઉથી મોટું દીવાંનખાંનુંછે, તે ૧૫૩ ફુટ લાંબુ, ૫૦ ફુટ પોહોલું અને ૫૫ ફુટ ઉંચુંછે, અને તેમાં છ થી સાત હજાર આદમી શમાઈ શકે તેવુંછે. એ દીવાંનખાંનાંની ઉગમણ અને પશચંમની બાજુ એક એક મોટી બારીઓ બનાંવેલીછે, અને તે બારીની અંદર સોભઈતા થાંબાઓથી નકશીદાર આરકાં પાડેલાંછે, અને તેની ઉપરનો ભાગ રંગીન કાચનોછે અને તેનાં ઉપર પાદશાહી અલમતોનાં તથા બીજા ઘણાંએક ચીતાર પાડેલાંછે. ઉગમણ તરફથી બારીની આગલ પાદશાહ છઠા એડવરડ તથા રાંણી એલીજાબેથ અને પાદશાહ પેહલા ચારલસનાં સંગેમરમરનાં પુતલાંછે. દાબી બાજુની બારી આગલ ઉંચા તાક બનાંવીને તેની ઉપર બે મોટા રાખશોનાં પુતલાં મેલેલાંછે.

DOMINE DIRIGE NOS

આ ઈમારતની અંદર "કોરટ આવ એકસચેકર" તથા "કાંમન કાંઉનસલ ચેમબર" તથા આલ ડરમેનોની સભાના ઓરડાઓ જોવા લાએકછે. પેહલા ઓરડામાં રંગમા ઉતારેલી કેટલીએક સબીઓછે, તેમાં એક ફરેનચનો પાદશાહા લુઈ ફીલીપ, જે ૧૮૪૪ નાં સાલમાં લંડંન ગયો હતો, તાહરે તેને તાંહાંનાં રેહવાશીઓએ એક માંનપતર આપીઉં હતું, તે વખતનાં દેખાવનું એક ચીતર એજ પાદશાહે આ ઓરડામાં મેલવાને સારૂ ભેટ દાખલ મોકલીઉં હતું, તે ઘણુંજ તારીફ લાએકછે. આ ઓરડામાં કેટલાએક પાદશાહ તથા લારડ મેઅરની પણ રંગમાં સબીઓછે. બીજા ઓરડામાં પણ ઘણીએક રંગમાં ઉતારેલી સુંદર સબીઓ છે, અને તેમાં એક નાંમદાર રાંણી વીકટોરીઆનીછે. લારડ મેઅરનાં ખાંનાં તથા શેહેરની બીજી કંપની ઓની કીરીઆનાં ચીતારો પણ આ ઓરડામાંછે. આલડરમેનોની સભાનો ઓરડો રંગથી અને સુનેરી ઘેર થી ઘણો સારી પઠે સણગારેલોછે, અને તેમાં લંડંન શેહેરનાં તથા ડાહાપણ, ઈનસાફ, પહરેજી અને હીમત બતાવનારાં ચીતારોછે. આ જગાએ શેહેરનાં કાંમ કાજ તથા કારભારને વાસતે લારડ મેઅર તથા આલડરમેનોની સભા તથા શેરીફ અને બીજા અધીકારીઓની સભા ભરાએછે.

"ચેમબરલેનસ પારલર" નાંમનાં એક ઓરડામાં જયા વગર જોવા જનારે પાછું ફરવું નહી. લંડંન શેહેરનુ છુટાપણુ તથા એ શેહેરની તરફથી સાબાશીઓ કોણને મલીછે, તથા કોણ કોણનો ઉપકાર માંની આમાં આવીઓછે, તેની ખેવડી નોધ ઘણાજ સોભઈતા દશકતથી તે ઓરડામાં રાખીઆમાં આવીછે.

કોરટ આવ કામન પલીસ, અને કુઈનસ બેંનચની અદાલતો પણ આ મકાંનમાં કીધેલા ઓરડાઓમાં ભરાએછે, તે વેળાએ તાંહાં હાજર થયાથી ઈગલંડની અદાલતોમાં કેમ ઈનસાફ થાએછે તે માલંમ પડશે.

ટંકશાલ.

આખી દુનીઆમાં સઉથી પુરી, સઉથી સરસ અને મોટી ટંકશાલ લંડંનમાંછે. ગરેટ બરીટંન તથા આયરલંડનાં મુલક ખાતેના ચલણનો સીક્કો આ ટંકશાલમાં પાડીઆમાં આવેછે, એટલુંજ નહી, પણ બરીટીશનાં રાજને લગતા જુદાં જુદાં સ્વસથાંનોનો સીક્કો પણ એજ ટંકશાલમાં પડેછે. સાંચાની મદદથી સઘલા સીક્કા પડેછે, તે સાંચાઓની ગોઠવંણ તથા જહડપ અને સીક્કાઓ પડીઆ પછી તેમને તપાસવાની તરેહવાર અને બારીક રીતો અગત કરી જોવા લાએકછે. એ ટંકશાલ જોવા જવાને વાસતે ટંકશાલનાં વડાની આગમજથી પરવાંનગી મેલવવી જોઈએ.

એ ટંકશાલ દેખાડવામાં હમેશાં એક આદમી આપણી સાથે ફરેછે, તે પેહલેથી તે છેલલે શુધી દર એક કાંમ આપણને દેખાડેછે, તથા સંમજાવેછે. પેહલ વેહલલાં આપણને એક ઓરડામાં લઈ જયામાં આવેછે, કે જાંહાં સુનાંનાં તથા રૂપાંનાં તથા તરાંબાનાં સીક્કાને શારૂ સુંનું તથા રૂપું તથા તરાંબુ ગળાએછે. મોટા જઠા બંધ સુનુ અથવા રૂપુ પીગલેલું કાંઈ વારેવાર આપણા જોયામાં આવતું નથી, તેથી આ ટંકશાલમાં સુનુ ગલાઈને ઘોતની માફક મોટા વાશંણમાં પડેછે, તે જોયાથી આપણને ખુશી ઉપજીઆ વનાં રેહતી નથી. એ પરમાંણે પીગલેલાં ધાતુનાં પછી લાથા બનાંવીઆમાં આવેછે. સીક્કો સુનાંનો અથવા રૂપાંનો અથવા તરાંબાંનો હોએ તોપણ તેને પાડવાની રીત એકજછે—વાસતે હવે તે સીક્કો કેમ પાડીઆમાં આવેછે તેનું ટુકમાં બયાંન કરીએ છઈએ.

પીગલેલાં ધાતુનાં લાથા બનાંવીઆ પછી તેને સાંચાની મદદથી ચાલતા ફરતા પરેસોની અંદર પશાર કરીઆમાં આવેછે તાંહાં તેનાં પતરાં બનેછે. એ પતરાં સીક્કાની જડાઈ બરાબરનાં થાએછે. આ પતરાંમાં જો કોઈબી ઠેકાંણે જરૂર કરતાં વધારે જડાઈ હોએ, અને અગત કરી પાંઉનડનાં સીક્કામાંતો તેની કીમતમાં ઘણો ફરક પડે, તેથી કરીને એ પતરાં સઘલી બાજુથી પાડવાનાં સીક્કાનીજ જડાઈનાં છેકે નહી, તે એક પ

જ બારીક સાંચાની મારફતે તપાસીઆમાં આવેછે. એ પરમાણે જોઈતી જાડાઈનાં પતરાં થયા પછી તે પ
ટીઓને એક બીજા સાંચામાં પશાર કરીઆમાં આવેછે, તેથી સીક્કાનાં ગોલ કટકા થાએછે. તાર પછી એ
ક એક કટકા ઘટતા વજનનાંછે કે નહી, તે તપાસીઆમાં આવેછે. વજનમાં તપાસ કરીઆ પછી, તે સીક્કા
ઓને એક સાંચામાં નાંખીઆમાં આવેછે, તાંહાં તેમની ફરતી કોર જરાક ઉભી થાએછે, અને તાર પછી
તેમની ઉપર છાપ મારવાને વાસતે વળી બીજા સાંચામાં પશાર કરીઆમાં આવેછે. ટંકશાળ જોવા જનાંર
ને સહુથી અચરતનો ભાગ આ જગાએછે. દર એક સીક્કો છાપની જગાએ આવીને પહેછે, અને તાંહાં ઈ
સકરૂની મારફતે ઉપર તથા નીચે છાપ પડેછે, એટલુંજ નહી, પણ તે સીક્કાની કાપાદાર કોર પણ તાંહાંજ પ
ડેછે. એ ઈસકરૂનાં સાંચાની ગોઠવણ હેવીછે કે તે ઈસકરૂનાં નીચેનાં ભાગમાં તીખાં લોહડાંનો એક
"ડાઈ" રેહેછે, જેની ઉપર સીક્કાનાં છાપની નકશી હોએછે, અને ઉપરનાં ભાગમાં બીજો "ડાઈ" રેહેછે.
એ બેની વચે જારે સીક્કો ચંપાએછે તારે બંધે તરફ ઘટતો છાપ પડેછે. એ પરમાંણે એક સીક્કાની ઉપર છા
પ પડીઓ કે, તે સીક્કો તરત બાહેર પડેછે અને તેની જગાએ તરત બીજો આવીને ઉભો રેહેછે. હાથથી સી
ક્કા મેલવાની અગત પડતીજ નથી. એક છપાયો કે તે નીકલીઓ, અને બીજો તેની જગા ઉપર આવેલો
જછે. એ પરમાણે ઘણા ઈસકરૂ સીક્કા છાપવાનાં કાંમ સર આ ઓરડામાં કાંમમાં લગાડેલાછે, અને જે જ
લદપથી તાંહાં કાંમ ચાલેછે, તે જોઈને આપણે અચરત થાઈએ છઈએ. દર એક કલાકમાં પાંચથી છ હજા
ર સીક્કા એ પરમાંણે તઈઆર થાએછે. આ પરમાણે ટંકશાળમાં સીક્કા તઈઆર થાએછે, તેની ઉપર રાંણી
ની તરફથી ઠેરવેલા ટચ કાહાડનારની તરફથી તપાસ થયા વગર તેમને બાહેર પાડીઆમાં આવતા નથી.
રાંણીની તરફનાં ટચ કાહાડનારની તપાસ થયા પછી દર એક વખત છપાએલા જડા મધેથી એક સીક્કો જુ
દો પાડી તેને એક કોથલીમાં નાંખેછે, અને તેની ઉપર તરણ સીલ મારીઆમાં આવેછે, તથા જે બાકસમાં
તેને મેલીઆમાં આવેછે, તેને તરણ તાલાં મારીઆમાં આવેછે, તેમાંની એક કુંચી ટંકશાળનાં વડાની પાશે,
બીજી કુંચી રાંણીનાં ટચ કાહાડનાંર પાશે અને તરીજી કુંચી "ચાંનસેલર આવ ધી એકસચેકર" પરધાંન પા
શે રેહેછે. તે સીક્કો પછી "વેસ્ટમીનસ્ટર આબી" નાં દેવળનાં એક ઓરડામાં ઉપલા પરધાંન અને (ગો
લ્ડસ્મીથ કંપની) સોનીઓની કંપનીનાં બે અધીકારીઓની હજુરમાં ફરીથી તપાસીઆમાં આવેછે.

એ ટંકશાલનો હેવો ધારોછે કે વેપારી જેટલી નગદી મોકલે તેટલો સીક્કો વગર ખરચે તેને પાડી આ
પવો. અને ૧૮૫૭ નાં શાલમાં એ ટંકશાલ મધે પાંઉંડથી તે પેનસ શુધીનાં પાડેલા જુદા જુદા સીક્કાની
કીમત (૫૨૩૫૬૪૧) બાવંન લાખ, પાંતરીસ હજાર, છશો એકતાલીસ પાંઉંડ અથવા પાંચ કરોડ, તેવીશ લા
ખ, છપંન હજાર, ચારશો દશ રૂપીઆની થાઈ હતી.

બેંક આવ ઈંગલંડ.

આ બેંકમાં આખાં ઈંગલંડનુ નાંણુ રેહેછે, એટલુંજ નહી, પણ યુરોપખંડનાં ઘણાએક મુલકોનાં નાં
ણાંની તાંહાં સંભાલ થાએછે. એ બેંક દુનીઆમાં સહુથી મોટી જાણીઆમાં આવેછે. ગરેટ બરીટંનના મો
ટા વેપાર અને તાંહાંનાં લોકોનાં ભારી દરવ મુજબ આ બેંકનુ કાંમ ઘણુજ બોહોળુંછે. ઈંગલંડની સરકારનાં
ખજાનચીનું કાંમ પણ એજ બેંક કરેછે. સરકારનાં કર જે વસુલ થાએછે, તે હીંઆંજ રાખીઆમાં આવે
છે, તથા સરકારી નોટોનું વીઆજ પણ તેનાં ધરાવનારાઓને સરકારની તરફથી એજ બેંકમાંથી આપીઆ
માં આવેછે. એ બેંકની ઈમારતની બાહેરની બાંધણી ખુબસુરતછે, અને તેનાં બોહલા કારભાર માફક અં
દરની ગોઠવણ ઘણી શારીછે. જે ભારી જેખંમ એ બેંકમાં રેહેછે, તેને આગથી બંચાવ કરવાને વાસતે, તે
ની ઈમારત ઘણી ખરી પથરની બાંધેલીછે તથા બીજી હેવી બાંધણી કીધેલીછે, કે આગની અસર તેની ઉપર થા
એ નહી. એ ઈમારતની ચાર બાજુની લંબાઈ નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે, તે ઉપરથીજ તેની બોહલાઈનો વી

ચાર સેહેલથી આવશે. દખણ તરફથી ૩૬૫ ફુટ, ઓતર તરફથી ૪૧૦, ઉગમણ તરફથી ૨૪૫, અને પશ્ચમ તરફથી ૪૪૦ ફુટછે. અંદર ૯ ખુલ્લા ચોક કીધેલાછે અને આફીસનાં કાંમસર અને અમલદારોનાં રેહવાને કીજે પુશકલ ઓરડાછે. વચેવચમાંનો જે સઉથી મોટો ચોકછે, તાંહાં એક ખુશનુમાં બાગ કીધામાં આવીઓછે, અને તેની વચમાં પાંણીનો એક સોભઈતો ફુંઆરોછે. એ મોટી ઈમારતની કીમત વીશે સર જાંન સોન નાંમનાં નાંમીચા એનજીનીઅરનું મત પુછીઆમાં આવીઉં હતું, તારે તેણે હેવું કહેઉં હતું, કે જો એ આખી ઈમારત ભાડે આપીઆમાં આવેતો તેનાં વરશ દાહડે (૩૫૦૦૦૦) તરંણ લાખ, પચાસ હજાર રૂપીઆનું ભાડું ઉપજે, અને તેનાં રપેર તથા બીજા કાંમમાં વરશ દાહાડે (૫૦૦૦૦) રૂપીઆનો ખરચ થાએ.

બેંકને લગતાં દર એક કાંમનાં જુદા જુદા ભાગછે, અને એ દર એક ભાગમાં આપણે દાખલ થાઈએછે, તારે તાંહાં મેહતાઓની એક મોટી ફોજ આપણી નજરે પહેછે. જે ઓરડામાં જાઈએ, તાંહાં મેહતાઓનુ ટોલું દીશેછે, તેથી એ બેંકનાં બોહોલાં કાંમની આપણને સેહલથી સમજ પહેછે. સઘળા મલીને એ બેંકમાં ૧૧૦૦ શખસ ચાકરીછે, અને તેમાં દર વરશે પાંચશો રૂપીઆથી તે ૧૨૦૦૦ રૂપીઆ શુધીનાં પગારનાં કારભારીઓછે. એઓને પગાર આપવામાંજ બેંકને (૨૫૦૦૦૦૦) પચીસ લાખ રૂપીઆનો ખરચ છે. એ કારભારીઓના ફાએદાને શ્રારૂ એક પુસતકખાંનુ પણ બેંકને ખરચે એક ઓરડામાં ઉભું કીધેલુંછે.

એક મોટો ગોલ ઓરડોછે અને જેની ઉપર આસરે સતાવંન ફુટ વીઆસનો એક ખુબસુરત ગુંબજ છે તાંહાં વેંહચણી આપવાનું કાંમ ચાલેછે. જાહરે એ વેંહચણી આપવાનો વખત આવેછે તારે આ ઓરડામાં થાતી ભીડ જોવા લાએક થાએછે. જે દીવાંનખાંનાંમાં એ બેંકનાં ડરેકટરો બેશેછે, અને જેને "બેંક પારલર" કરી કેહેછે, તે દીવાંનખાંનુ ઘણુંજ ખુબસુરતછે. જે ઓરડામાં નોટોનાં નાંણા પગાર કરીઆમાં આવેછે, તે ઓરડો ૭૯ ફુટ લાંબો અને ૫૦ ફુટ પોહોલોછે.

ઉપર જણાવેલા બે મોટા ઓરડા તથા કારભારીઓનાં કામનાં ઓરડા સીવાએ, એ બેંક જોવા જનારને જે ઓરડામાં નગદી રાખીઆમાં આવેછે તે, તથા જે ઓરડામાં બેંક નોટોનો જથો રાખીઆમાં આવેછે તે, તથા જાંહાં બેંક નોટો છપાએછે, તે દેખાડીઆમાં આવેછે. એ બેંકમાં જે સનું લીધામાં આવેછે તે ઘણુ કરીને ૧૬ રતલનાં લાથાનાં આકારમાં લીધામાં આવેછે. એ દરએક લાથાની કીમત ૮૦૦૦ રૂપીઆની થાએછે, અને જેમ આપણા ઘરમાં લાકડાંના ભારા પહેલા હોએછે, તેમ આ ઓરડામાં હાથા સુનાંનાં લાથા પહેલા આપણા જોયામાં આવેછે. બેંકમાં જે સુનનુ તથા રૂપું આવેછે, તેને તોલવાને સારૂ ઘણીજ સારી ગોઠવણનાં તરાજુઓછે. એક તરાજુ જે મી૦ બેટ નાંમનાં એક શખસે પોતાની અકલથી બનાંવીઉંછે, તેમાં ૫૦ રતલથી ૮૦ રતલ સુધી રૂપાંનાં લાથા તોલાઈ શકાએછે. સર જાંન બારટને એક તરાજુ બનાંવીઉંછે તેમાં થોડા આંઉસથી ૧૮ રતલ શુધી સુનાંનાં સીક્કા તોલી શકાએછે, તથા મી૦ બેટે એક બીજું તરાજુ બનાંવીઉંછે, તેમાં ૭૨ રતલ શુધી ડાલરો તોલી શકાએછે. એક બાલભર પણ ફરક પશાર થાએ નહી તેવાં એ તરાજુઓછે. એ બેંકમાં એક બીજું તરાજુછે તેની ઘણી તારીફછે. વેપારીઓ સાવરેન અથવા સુનાંનાં સીક્કા બેંકમાં ભરવા મોકલેછે, તેમાંનો કોઈબી સીક્કો ઘસાયાથી અથવા વપરાયાથી અથવા બીજાં કોઈબી કારણથી હલકો થાયો હોએ, તે તપાસવાને વાસતે ઉપલું તરાજું ઘણુંજ કીમતીછે. ૮૦ થી ૧૦૦ સીક્કાની ચોર એક નલીની અંદરથી મેલીઆમાં આવેછે, તેમાંનો દરએક સીક્કો વારાફરતી જાહડપમાં પેલાં તરાજુની એક રકાબીની ઉપર આવીને પહેછે, અને જે વજનમાં બરાબર હોએ, તે એક બાજુનાં વાશંણમાં પહેછે, અને જે વજનમાં એક બાલ બરાબર પણ કંમતી હોએ, તે પોતાની મેલે બીજી બાજુએ એક બીજાં વાશંણમાં પહેછે. એથી કરીને કાંઈબી મેહનત વગરે હલકા સીક્કા તરત પરખાઈ આવેછે. આ તરાજુમાં એ પરમાણે આખા દાહડામાં ૩૫૦૦૦ સીક્કા તપાસીઆમાં આવેછે. જે સીક્કા વજનમાં ઓ

ા ઉતરીઆ હોએ તેમને મંડી નાંખીને પેલા વેપારીને તાંહાં પાછા મોકલીઆમાં આવેછે, તેઓ પછી તેને ાાલીને સુનતુ કરેછે. ઉપલા સીક્કા મંડવાનું કાંમ પણ એક સાંચાથી થાએછે, તેમાં દર મીનીટે ૨૦૦ સી ક્કા મંડાએછે. હલકા સીક્કા તોલવાનાં ઉપર જણાવેલા જેવાં છ તરાજુછે, તેમાં પાંચ વરશની અંદર (૪૮૦૦૦૦૦૦) ઉરતાલીસ કરોડ સાવરેન તોલીઆમાં આવીઆ હતા. દર વરશે એ પરમાણે બેંકમાં આ સરે (૯૦૦૦૦૦૦) નેવું લાખ સાવરેન જાએછે, તેમાંનો પા ભાગ હલકા સીક્કા નીકલેછે. રૂપાંનાં સીક્કાની કોથલીઓમાં એકશો સાવરેનની કીમતનાં સીક્કા ભરીઆમાં આવેછે, અને સુનાંનાં સીક્કાની કોથરીઓમાં એક હજાર સાવરેન નાંખીઆમાં આવેછે, અને પછી તેમને એક મજબુત ઓરડામાં જાંહાં લોહડાંની કમ રોછે, અને જેને તાલાં કુંચીનો ડાગ નથી, તેમાં મેલીઆમાં આવેછે.

જે ઓરડામાં બેંક નોટોનાં જથા રાખીઆમાં આવેછે, તાંહાં નોટોનાં બંડલો માંએ તેવાં ખુનાંઓ ની કબટોની હાર લાગેલીછે, તેમા સઘળી નોટો ભરેલી હોએછે, અને તેનાં કરોડો પાંઉંડ થાએછે. એક બેં ક નોટ દશ લાખ પાંઉંડ અથવા એક કરોડ રૂપીઆનીછે, તે પણ બેંક જોવા જનાંરને દેખાડીઆમાં આવેછે.

બેંક આવ ઇંગલંડે હેવો ધારો રાખેલોછે કે, એક વાર એક નોટ બાહેર જઈ આવી હોએ, તે નો ટ ફરીથી બાહેર પાડવી નહી. જે નોટ એકવાર બાહેર ગઈ અને પાછી આવી, પછી તેજ દીને હોએ, તો બી તેને રદ કરીઆમાં આવેછે. નંબર આગલથી તે નોટોને વચમાથી કાતરીઆમાં આવેછે, અને તેમ નાં બંડલો કરી એક ઓરડામાં ગોઠવીઆમાં આવેછે. ગયાં દશ વરશ શુધીનાં હેવાં બંડલો જારવી રાખી આમાં આવેછે, અને વરશે વરશ એક વરશ આગમજનાં બંડલો બારી નાંખીઆમાં આવેછે. એ રદ થા એલી નોટોને હેવીતો સારી ગોઠવણથી રાખીઆમાં આવીછે કે, ગયા દશ વરશની અંદરની તમોને જે નં બરની નોટ જોઈએ, તે પેલા દશ વરશની એકઠી થાએલી નોટનાં જથામાંથી પાંચ મીનીટની અંદર કાહા ડી આપીઆમાં આવેછે. બેંક આવ ઇંગલંડની નોટમાં "ફારજરી" અથવા કોઈ ખોટી બનાંવટ કરવામાં સેહેલથી ફાવે નહી તેવું કરવાને વાસતે આ ગોઠવણ કરેલીછે. ખોટી નોટ બનાંવનાંરને શી રીતે ખબર પડે કે, આ નંબરની નોટ બેંકમાં ગયાથી રદ થએલીછે કે બાહેરછે, તેથી કરીને તેને કેટલોએક સંચે તો પેહલલે ખોટી નોટ બનાંવતાંજ ઉતપન થાએ. નોટ લઈને નાંણા આપનાંરા કારભારીઓની હેવી ચાલાકીછે કે, તેઓનાં હાથમાં નોટ જતાંને વારજ તેઓ કહી શકે કે, આ નંબર બાહેરછે કે અંદર આવેલુંછે.

જે જગાએ બેંક નોટ છપાએછે તાંહાં પણ આપણે કેટલીએક અચરત થવા જોગ ગોઠવણ જોઈએ છે. નોટનાં કાગલની બનાંવટ તથા તેમાંનાં "વાટર મારકસ" હેવાછે કે તેવું કાગજ કોઈ તરકટીઆથી બની શકે નહી. દશ અથવા બાર બેંક નોટો એકદંમજ છપાએછે. છાપવાનાં પરેસો જે સાંચાથી ચાલેછે, તેમાં એવી સારી ગોઠવણછે કે, એક નોટ છપાઈ રહી કે તે કાહાડતી વેલાએ તરત પરેસની અંદર તે પછી આવ તી નોટોનાં નંબરો પોતાંની મેલે બદલાઈ જાએછે, તેથી કરીને દર એક નોટનાં નંબરો હાથે મેલવાની જરૂર પ ડતી નથી. એ પરમાંણે એકથી તે એક લાખ શુધીનાં નંબરો પોતાંની મેલેજ ફરેછે. એ પરેસમાં બીજી હે વી ગોઠવણછે કે, તેમાં દર એક કાંમ જે થાએછે તેની નોંધ પોતાંની મેલે થાએછે, તેથી તેમાં છપાતી નોટો માં કોઈબી રીતનુ કશું તરકટ થાઈ શકતું નથી. દર રોજ પાંતરીસ હજાર નોટો એ પરમાંણે છપાએછે. બેંક માંથી દર રોજ પાંતરીસ હજાર નોટો આસરે દશ લાખ પાંઉંડની કીમતની બાહેર જાએછે, અને પાંતરીસ હજાર નોટો ઉપર જણાવીઆ પરમાંણે અંદર આવીને રદ થાએછે.

એ બેંકમાં એક મોટું ઘડીઆલછે, તે ઘડીઆલની સાથે આખી બેંકમાંનાં જુદાં જુદાં ઘડીઆલોને બીજ લનાં તારની મારફતે જોડેલાંછે, તેથી કરીને જે વખત તે મોટાં ઘડીઆલમાં દેખાએછે, તેજ વખત બીજાં સઘ લાં ઘડીઆલોમાં મારૂંમ પડેછે.

ચાર સેહેલથી આવશે. દખણ તરફથી ૩૬૫ ફુટ, ઓતર તરફથી ૪૧૦, ઉગમણુ તરફથી ૨૪૫, અને પશ્ચમ તરફથી ૪૪૦ ફુટછે. અંદર ૯ ખુલ્લા ચોક કીધેલાછે અને આફીસનાં કાંમસર અને અમલદારોનાં રેહવાને કીજે પુશકલ ઓરડાછે. વચેવચમાંનો જે સઉથી મોટો ચોકછે, તાંહાં એક ખુશનુમાં બાગ કીધામાં આવીએછે, અને તેની વચમાં પાંણીનો એક સોભઇતો ફુંઆરોછે. એ મોટી ઈમારતની કીમત વીશે સર જાંન સોન નાંમનાં નાંમીચા એનજીનીઅરનું મત પુછીઆમાં આવીઉં હતું, તારે તેણે હેવું કહેઉં હતું, કે જો એ આખી ઈમારત ભાડે આપીઆમાં આવેતો તેનાં વરશ દાહડે (૩૫૦૦૦૦) તરણ લાખ, પચાસ હજાર રૂપીઆનું ભાડું ઉપજે, અને તેનાં રપેર તથા બીજા કાંમમાં વરશ દાહાડે (૫૦૦૦૦) રૂપીઆનો ખરચ થાએ.

બેંકને લગતાં દર એક કાંમનાં જુદા જુદા ભાગછે, અને એ દર એક ભાગમાં આપણે દાખલ થાઈએછે, તારે તાંહાં મેહતાઓની એક મોટી ફોજ આપણી નજરે પડેછે. જે ઓરડામાં જાઈએ, તાંહાં મેહતાઓનુ ટોલું દીશેછે, તેથી એ બેંકનાં બોહોલાં કાંમની આપણને સેહલથી સમજ પડેછે. સઘળા મલીને એ બેંકમાં ૧૧૦૦ શખસ ચાકરીછે, અને તેમાં દર વરશે પાંચશો રૂપીઆથી તે ૧૨૦૦૦ રૂપીઆ શુધીનાં પગારનાં કારભારીઓછે. એઓને પગાર આપવામાંજ બેંકને (૨૫૦૦૦૦૦) પચીસ લાખ રૂપીઆનો ખરચ છે. એ કારભારીઓના ફાએદાને શારૂ એક પુસતકખાંનુ પણ બેંકને ખરચે એક ઓરડામાં ઉઘાડું કીધેલુંછે.

એક મોટો ગોલ ઓરડોછે અને જેની ઉપર આસરે સતાવંન ફુટ વીઆસનો એક ખુબસુરત ગુંબજ છે તાંહાં વેંહચણી આપવાનું કાંમ ચાલેછે. જાહરે એ વેંહચણી આપવાનો વખત આવેછે તારે આ ઓરડામાં થાતી ભીડ જોવા લાએક થાએછે. જે દીવાંનખાંનાંમાં એ બેંકનાં ડરેકટરો બેશેછે, અને જેને "બેંક પાંરલર" કરી કેહેછે, તે દીવાંનખાંનુ ઘણુંજ ખુબસુરતછે. જે ઓરડામાં નોટોનાં નાંણા પગાર કરીઆમાં આવેછે, તે ઓરડો ૭૯ ફુટ લાંબો અને ૫૦ ફુટ પોહોલોછે.

ઉપર જણાવેલા બે મોટા ઓરડા તથા કારભારીઓનાં કામનાં ઓરડા સીવાએ, એ બેંક જોવા જનાંરને જે ઓરડામાં નગદી રાખીઆમાં આવેછે તે, તથા જે ઓરડામાં બેંક નોટોનો જથો રાખીઆમાં આવેછે તે, તથા જાંહાં બેંક નોટો છપાએછે, તે દેખાડીઆમાં આવેછે. એ બેંકમાં જે સુનું લીધામાં આવેછે તે ઘણુ કરીને ૧૬ રતલનાં લાથાનાં આકારમાં લીધામાં આવેછે. એ દરએક લાથાની કીમત ૮૦૦૦ રૂપીઆની થાએછે, અને જેમ આપણા ઘરમાં લાકડાંના ભારા પડેલા હોએછે, તેમ આ ઓરડાઓમાં હાલા સુનાંનાં લાથા પડેલા આપણા જોયામાં આવેછે. બેંકમાં જે સુનનુ તથા રૂપું આવેછે, તેને તોલવાને સારૂ ઘણીજ સારી ગોઠવણનાં તરાજુઓછે. એક તરાજુ જે મી૦ બેટ નાંમનાં એક શખસે પોતાની અકલથી બનાંવીઉંછે, તેમાં ૫૦ રતલથી ૮૦ રતલ સુધી રૂપાંનાં લાથા તોલાઈ શકાએછે. સર જાંન બારટંને એક તરાજુ બનાંવીઉંછે તેમાં થોડા આંઉસથી ૧૮ રતલ શુધી સુનાંનાં સીક્કા તોલી શકાએછે, તથા મી૦ બેટે એક બીજું તરાજુ બનાંવીઉંછે, તેમાં ૭૨ રતલ શુધી ડાલરો તોલી શકાએછે. એક બાલભર પણ ફરક પશાર થાએ નહી તેવાં એ તરાજુઓછે. એ બેંકમાં એક બીજું તરાજુછે તેની ઘણી તારીફછે. વેપારીઓ સાવરેન અથવા સુનાંનાં સીક્કા બેંકમાં ભરવા મોકલેછે, તેમાંનો કોઇબી સીક્કો ઘસાયાથી અથવા વપરાયાથી અથવા બીજાં કોઇબી કારણથી હલકો થાયો હોએ, તે તપાસવાને વાસતે ઉપલું તરાજું ઘણુંજ કીમતીછે. ૮૦ થી ૧૦૦ સીક્કાની ચોર એક નલીની અંદરથી મેલીઆમાં આવેછે, તેમાંનો દરએક સીક્કો વારાફરતી જહડપમાં પેલાં તરાજુની એક રકાબીની ઉપર આવીને પડેછે, અને જે વજનમાં બરાબર હોએ, તે એક બાજુનાં વાશંણમાં પડેછે, અને જે વજનમાં એક બાલ બરાબર પણ કંમતી હોએ, તે પોતાની મેલે બીજી બાજુએ એક બીજાં વાશંણમાં પડેછે. એથી કરીને કાંઇબી મેહનત વગરે હલકા સીક્કા તરત પરખાઇ આવેછે. આ તરાજુમાં એ પરમાણે આખા દાહડામાં ૩૫૦૦૦ સીક્કા તપાસીઆમાં આવેછે. જે સીક્કા વજનમાં ઓ

લબને મલતી જે ઈમારત લંડનમાંછે, અને જેને રાયલ એક્સચેનજ કરી નામ આપેલુંછે, તે ઈમારત બેંક આ વ ઈંગલંડની પહોસમાં અને લંડનના વેપાર અને દોલતને લાગેકનીછે. જે જગાએ હગણા આ એક્સચેનજ છે, તેજ જગાએ તેવીજ કીસમની એ ઈમારત આગલ બંધાઈ હતી. પેહલી ઈમારત રાંણી એલીજાબેથનાં વ ખતમાં સર ટાંમસ ગરેશાંમ નાંમનાં એક વેપારીએ પોતાને ખરચે બાંધી હતી. ૧૬૬૬ નાં વરશની લંડન મધે થાએલી મોટી આગમાં તે બલી ગઈ હતી. તાર પછી એજ જગાએ (૬૬૦૦૦૦) છ લાખ શાહઠ હજા ર રૂપીઆને ખરચે ફરીથી એકસચેનજ બાંધી ૧૬૬૯ નાં વરસમાં હુંગાડીઆમાં આવી હતી. ૧૮૩૮ નાં સાલમાં ફરીથી આગ લાગાથી તે ઈમારતનો નાંસ થયો હતો. એ બનાંવ પછી આસરે ચાર વરસે ફરીથી એ કસચેનજ બાંધવાનું શરૂ થયું હતું, અને ૧૭ મી જાંનેવારી ૧૮૪૨ ને દીને પરીનસ આલબરટે તેનો પાયો નાંખીઓ હતો. તરણ વરસની ટુંકી મુદતમાં તે ઈમારત પુરી થાઈ હતી, અને તેને બાંધવાનો ખરચ (૧૮૦૦૦૦) અઢાર લાખ રૂપીઆ થાયો હતો. તારીખ ૨૮ મી અકટોબર ૧૮૪૪ ને દીને નાંમદાર રાંણી વીકટોરીઆંએ ભારે દમામ તથા કીરીઆ સાથે એ ઈમારત હુંગાટી હતી. એ વેલાએ લારડ મેઅર તથા આ લડરમેનો અને શેહેરનાં બીજા અધીકારીઓ પોતાનાં મોટા પોશાકો સાથે રાંણીનાં રશાલા સાથે મલીઆ હ તા, અને તે વેલાએ ઘણોજ સોભઈતો દેખાવ થાયો હતો. એ ઈમારત મધે જે મોટો ખુલ્લો ચોકછે, તાંહાં નાંમદાર રાંણીએ પોતાનાં પરધાંનો તથા બીજા સેંકડો અમલદારો વચે ઉભી રહીને કહું કે "આહરી ખુશી અ ને હોકંમ હેવોછે કે, આ ઈમારતને "રાયલ એકસચેનજ" નુ નાંમ આપવું." રોમ મધે પાંનથીઅનની નાંમી થી ઈમારતછે તેની નકલ કરીને આ ઈમારત બાંધેલીછે. તેનો પાયો કેટલીએક જગેથી ૧૮ ફુટ પોહોલોછે અને આખી ઈમારત પોરટલંડનાં પથરની બાંધેલીછે. એ ઈમારત તરાણશો આઠ ફુટ લાંબી અને ૧૭૫ ફુ ટ પોહોલીછે. તેમાં પશચમ તરફથી દાખલ થવાનો દરવાજોછે તાંહાં એક ઘણોજ ખુબસુરત પોરટીકો કાહાડે લોછે, તે ૯૬ ફુટ પોહોલો અને ૭૪ ફુટ ઉંચોછે. તેની હરોલમાં આઠ સોભઈતા થાંબાછે તે દર એક થાંબ નો વીઆસ ૪ ફુટ બે ઈંચછે. થાંબાની ઉપર ચુનાનાં પથરની બાંધણીછે અને તેની ઉપર ૧૭ આકાર કો તરેલાછે. વચેવચમાંનો આકાર વેપાર બતલાવેછે, તેની પાસે દશ ફુટ ઉંચુ વેપારનુ તાજછે, અને તેનાં હાથ માં એકસચેનજનો સનદછે. તેની જમની બાજુ ઉપર તરણ બરીટીશ વેપારી દાખલ લારડ મેઅર, આલડ રમેન અને કાંનસલમેન પાહેલાછે, તથા બીજાં દેશનાં વેપારની નીશાંણ દાખલ, એક હીંદુ, એક મુસલમીન, એક ઈરાનાંની અને એક ટુરકી વેપારી પાડેલાછે. ડાબી બાજુએ બે બરીટીશ વેપારી, એક ઈરાની, એક ચી નો, એક મુસલમીન ખલાસી એક બરીટીશ ખલાસી, એક શુપરકારગો, અને એક શીપી પાડેલાછે. બંને બા જુનાં ખુનાંઓમાં લંગરો તથા ગાંસડીઓ અને પીપો પાડેલાંછે. આ સઘલા આકારો લંડનના મોહોલા વે પાર બતાવેછે. આ ઈમારતની તરણ બાજુ તરણ રસતા ઉપર આવીઆથી ખુલ્લીછે, અને તે સઘલી સોભ ઈતી બાંધણીનીછે. ઉગમંણની બાજુ ઉપર બાહેરથી એક કીમતી ઘડીઆલછે તે વખત દેખાડવામાં ઘણુંજ બ રાબરછે. એ ઘડીઆલનાં કાંમની સાથે ઘંટોની મારફને રાગ વજાડવાની પણ ગોઠવાણછે, તેમાંથી વેલેવેલે વ ખતે સુંદર રાગો નીકલેછે.

ઉપલા પોરટીકોમાં થાઈને રાએલ એકસચેનજમાં દાખલ થવાનાં વચે વચમાંનાં બારણાની ઉપર પાદ શાહી અલમનો પાડેલાંછે. બારણાનો દરવાજો લોઢાનોછે. તેની ઉંચાઈ ૨૨ ફુટ, ૬ ઈંચછે અને પોહો લાઈ ૧૧ ફુટ, ૪ ઈંચછે. આ બારણામાંહેથી આપણે એક મોટા હાલમાં જઈએછે. એ હાલ જેનો વચે વચમાંનો ભાગ ખુલ્લોછે અને ચારે બાજુથી ફરતી ગીલીછે, તેની ઉપરના ચાળુઆર શાંઠછે. ચોક અને આ ઢંકેલા ભાગને સોભઈતાં થાંભા તથા આરકાંથી છુટા પાડેલાછે, તેથી આખા હાલનો દેખાવ ઘણોજ સા રો લાગેછે. ચોકની વચે વચમાં નાંમદાર રાણીનું એક સંગેમરમરનુ પુતલુંછે, અને હાલનાં બે ખુનાંઓમાં

આખી દુનીઆં મધેની આ સઉથી મોટી બેંક પેહલ વેહલાં ૧૬૯૪ નાં સાલમાં સથાપીઆમાં આવી હતી. ઈંગલંડની સરકારને તે વેલાએ નાંણુ જોઈતું હતું, તેથી એક કંપની એકઠી મલીને (૧૨૦૦૦૦૦) બાર લાખ પાંઉડની થાપંણુ કરીને સરકારને તે રકંમ વીઆજે ઉછીની આપી. બે વરશ પછી તેઓએ પોતાની અસલની થાપણુમાં વધારો કરી જુમલે ૨૨૦૧૨૭૧ પાંઉડ અથવા (૨૨૦૧૨૭૧૦) બે કરોડ, વીશ લાખ, બાર હજાર સાતશો દશ રૂપીઆની થાપન કીધી. એ બેંકનું કાંમકાજ હાલમાં એક ગવરનર તથા એક ડીપીઉટી ગવરનર અને ચોવીસ ડરેક્ટરો ચલાવેછે. જેની પાશે ૪૦૦૦ પાંઉડ શુધીનાં શેર હોએ, તેજ ગવરનરનાં હોધા ઉપર થડી શકેછે, અને ડીપીઉટી ગવરનરનાં હોધા ઉપર તથા ડરેક્ટર થડવાને ૩૦૦૦ અને ૨૦૦૦ પાંઉડની પુંજી શેરમાં જોઈએ.

ઈંગલંડની સરકાર એ બેંકને જેટલી રકમની દેવીછે, તેટલી રકમની કીમતની તથા બેંકમાં જેટલી નગદી હોએ, તેટલી સંખીઆની નોટો ફેરવવાને એ બેંકને સતા આપીઆમાં આવીછે. ઈંગલંડની સરકારને (૭૭૪૦૦૦૦૦) સીતોતેર કરોડ ચીઆલીસ લાખ પાંઉંડનુ કરજછે તેનુ વીઆજ (૨૫૦૦૦૦૦) બે કરોડ, પચાસ લાખ પાંઉંડ થયું, તે સરકારને હસાબે આ બેંકમાંથી આપીઆમાં આવેછે. સઘળા સરકારી ખાંતાંઓનુ નાંણુ હીંઆં વશુલ કરીઆમાં આવેછે, તથા તેઓનો ખરચ પણ હીંઆંથી આપીઆમાં આવેછે. એ સઘળી મેહનતનાં બદલામાં એ બેંકને વરસ દાહડે (૧૨૦૦૦૦) એક લાખ વીસ હજાર પાંઉંડ મલેછે. હુંડીઓ તથા જમાંનત ઉપર એ બેંક (૨૫૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ પચાસ લાખ પાંઉંડ શુધી ધીરધાર રાખેછે. સરકારને એકાએક કોઈ મોટો ખરચ આવી પડેછે તારે સરકારની હુંડી પણ એ બેંક વટાવેછે. ખાંનગી વેપારીઓ તથા ગરહસથો અને બીજી બેંકોનું નાંણુ પણ એ બેંકમાં રેહેછે, અને તે રકંમ (૪૦૦૦૦૦૦) ચીઆલીસ લાખ પાંઉંડ અથવા ચાર કરોડ રૂપીઆથી કોઈ દીને ઓછી થાતી નથી. હુંડી અને જમાંનતો ઉપર એ બેંક જે ધીરધાર કરેછે તેમાં આ નાંણુ વાપરેછે તે પારકાં નાંણાની ઉપરજ એ બેંકને વરશ દાહડે (૧૬૦૦૦૦) એક લાખ શાહઠ હજાર પાંઉડ અથવા શોલ લાખ રૂપીઆ મલેછે. એ બેંક પોતાનાં ભાગીદારોને સેંકડે સાત ટકાની વેંહચણી આપેછે.

ખોટી બેંક નોટ બનાવનાંરાઓનાં તરકટથી આ બેંકને એકથી વધારેવાર ભારી નુકસાંન ખંમવું પડીઉંછે. ૧૭૫૮ નાં વરશમાં એક કાપડ વેચનાંરે એક ખોટી નોટ બનાંવી હતી તેની ઉપર ગુનાંહ સાબેત થયાથી તેને ગરદન મારીઆમાં આવીઓ હતો. રાબરટ આસતલેટ નાંમનાં એક શખસનાં તરકટથી એ બેંકને (૩૨૦૦૦૦) તરણ લાખ વીશ હજાર પાંઉંડનુ અને ફાંનટરાએ નાંમનાં શખસનાં તરકટથી (૩૬૦૦૦૦) તરણ લાખ શાહઠ હજાર પાંઉંડનુ નુકસાંન ખંમવું પડીઉ હતું. એ બેંકની ઉપર એકથી વધારેવાર નાંણાંની તાંન થાઈ હતી, પણ તેની આંટનો બંચાવ સારી રીતે થાયો હતો.

બળવાની વખતે અથવા કોઈબી તેવી અગતની વખતે એ બેંક મધેનાં સઘળા કારભારીઓને સીપાઈ બનાંવવાનો ધારોછે કે જેથી તેઓ બેંકનો બંચાવ કરી શકે, અને તેવાં કાંમને વાસતે એ બેંકનાં એક ઓરડામાં હથીઆરખાંતુ કીધેલુંછે, તે પણ મુસાફરને દેખાડીઆમાં આવેછે.

રાયલ એકસચેનજ.

યુરોપનાં ઘણાખરા મુલકોનાં મોટાં શેહેરોમાં વેપારીઓનાં મેલાપને વાસતે જાહેર મકાંનો બાંધેલાંછે, તે જગાએ એક ઠેઠવેલે વખતે વેપારીઓ તથા દલાલો એકઠા મલેછે, અને વેપાર બજાર વીશે તાંહાં ઘણીએક પુછપરછ તથા આમંન સામન ખબર મલેછે, તથા ઘણાએક માલનાં વેચાંણ થાએછે. હેવા મકાંનોને "એકસચેનજ" નુ નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. લંડંનનાં જેવું વેપારનુ બોહોલુ શેહેર કોઈ નથી, તેથી ઉપલી જાત

રાંણી એલીજાબેથ અને પાદશાહ બીજા ચારલસનાં પુતલાંછે, કાંએજે આગલ જે બે ઈમારત બલી ગઈ હતી તે તેઓનાં રાજમાં બંધાઈ હતી. આ હાલનાં ચાર ખુનાંમાં એડવરડ ધી કંનફેસર તથા તરીજા એડવરડ, તથા રાંણી એલીજાબેથ અને પાદશાહ બીજા ચારલસનાં અલમતો કોતરેલાંછે. દીવાલની ઉપર યુરોપનાં બીજા દેશોનાં અલમતો કોતરેલાંછે. હીંઆં પાછલા પોહોરના વેપારીઓ તથા દલાલો વેપાર વનજની ખબર અંતરને વાસતે એકઠા મલેછે, અને તે વેલાએ થાતી ભીડ આ શેહેરનાં મોટા વેપારની એક નીશાંણ બતાવેછે.

આ ઈમારતના પેહલા માલ ઉપર લાએડવાલી નાંમીચી વીમાની આફીસ, તથા બીજી બે વીમાની આફીસોછે. કોઈબી વેપારીએ લાએડનું નાંમ સાંભલીઉ નહી હશે, હેવું નથી. લંડંનનો દર એક વેપારી તથા દલાલ લાએડનાં "એકસચેનજ" માં દરમાહેઓ આપીને સાંમેલ થાએછે. લાએડનાં એકસચેનજમાં વેપારની તથા વાંહાંણની સઘલી ખબરોનાં સઉથી ઉતાવલા સમાચારો મલેછે. એ કંપનીની આફીસમાં જવાનો દરવાજો ઉગમણ તરફથીછે. ઉપર જવાનો દાદર પથરનો અને ઘણો સોભાઈતોછે. એક એક પગતીની લંબાઈ ૧૪ ફુટછે અને દરએક પગતી ગરાંનીટનાં આખા પથરનીછે. દાદર ઉપર ચહડી રહા કે પરીનસ આલબરટનું સંગેમરમરમાં એક પુતલુ આપણા જોયામાં આવેછે. લંડંન ટાંઈમસનાં નાંમીચાં પતરે ૧૮૪૨ નાં વરશમાં એક મોટું તરકટ હુંગાડુ પાડીઉં હતું, અને જેથી વેપારીઓનાં હકમાં ઘણો ફાએદો થયો હતો, તે બનાંવની યાદગારીમાં અને ટાંઈમસને માંન તરીકે ઉપલા બનાંવનાં બયાંનની એક તકતી આ દાદર આગલની દીવાલ ઉપર મારીઆમાં આવીછે. પરીનસ આલબરટની શોહે જે બીજું પુતલું જોયામાં આવેછે તે મી૦ હશકીસંનનું છે. એજ જગાએ મી૦ જાંન લીહેકદ નાંમનાં ગરહસથે નાંચાર ખલાસીઓનાં ફાએદાને વાસતે (૫૮૦૦૦૦) પાંચ લાખ, હેંશી હજાર રૂપીઆની એક રકમ ધરમ ખાતે આપી હતી, તેની યાદગારીમાં એક પુતલુંછે. લાએડનાં હસતકમાં તરણ મોટા દીવાંનખાંનાંછે તેમાં સબસકરાઈબરસ રૂમ, વેપારીઓનો ઓરડો, અને કપતાંનનો ઓરડો. પેહલલો ઓરડો ૧૦૦ ફુટ લાંબો અને ૪૫ ફુટ પોહોલોછે. એ ઓરડાનાં સગલા લાભ મેલવવાને જે સાંમેલ થાએછે, તેને વરસ દાહડે ૪૨ રૂપીઆ આપવા પડેછે. એ ઓરડામાં વાંહાંણોની પોંહોચ, તથા ભાગાની તથા બચેલા માલની અને વાંહાંણોને લગતી બીજી સઘલી ખબરો જે દેશેદેશથી અને ગાંમેગાંમથી લાએડનાં આડતીઆઓની મારફતે આવેછે, તે દીવાલો ઉપર ચોહોટાડીઆમાં આવેછે. એ ઓરડાની અંદર હવાની ખબર રાખતાંર ઈઅંતર "એનાંમીટર" ની એક ઘણીજ સારી ગોઠવણછે. એકસચેનજનાં છાપરાંની ઉપર એક મોટો ડોલછે, અને તેની ઉપર પવનચકીનાં આકારનો એક મોટો પંખોછે, તેની સાથે જડેલી એક ધાતુની પલેટ હેવી રીતે મેલેલીછે, કે તેનુ મોહડું પવનની સાહાંમણે રેહે. આ પલેટની સાથે કમાંનો જડેલીછે, અને એ કમાંનોની સાથે જોડેલા ધાતુનાં સલીઆ પેલા ઓરડાની દીવાલ ઉપર ઉતારીઆમાં આવીઆછે, અને તેની સાથે પેનસીલો જોડેલીછે. દીવાલની ઉપર કોરા કાગલો ચોહોટાડેલાં હોએછે. ઉપર પેલા સલીઆ મધેની પેનસીલો, ઘડીઆલનાં જેવા કાંમની ગોઠવણથી, પેલા કાગલની ઉપર ફરેછે, અને તેથી પવંનનો મારગ નોધાએછે. જારે પવંન ઘણો જોરમાં હોએછે, અને પેલી છાપરાં ઉપરની પલેટ ઉપર વાગેછે, તારે તેની સાથે જડેલી કમાંન દબાએછે, અને તે કમાંન ડબાયાથી પેલાં સલીઓ નીચે ઉતરેછે, અને દેવાલની ઉપરનાં કાગજ ઉપર પેલી પેનસીલથી લીટી પડેછે, તેથી માલંમ પડેછે કે પવંન જોરમાં ફુંકેછે. પેલાં કોરાં કાગલની નીચે એક બીજી પેનસીલ ફરેછે તેની મદદથી પડતી લીટીઓ પવંન કહી તરફનોછે તે બતાવેછે. જે કાગલની ઉપર આ પરમાણે લીટીઓ પવંનનુ જોર તથા ફરવું દેખાડેછે, તે કાગલની ઉપર ચોવીસ ઓરસ ખુનાં પાડેલાંછે, અને પેનસીલો જે ફરેછે, તે દર એક કલાકે એક એક ચોરસમાં ફરી રેહેછે, તેથી કરીને દર એક કલાકમાં પવંનનુ ફરવું તથા જોર કેહવું હતું, તે જાુદું જાુદું માલંમ પડેછે. એ મતલબ પેલા સલીઆની સાથે ઘડીઆલની ગોઠવણ જોડેલીછે તેથી પારપડેછે. આ ઓરડામાં "રેન ગેજ" પણ ઉતારીઆમાં આવીછે, તેથી દર રોજ કે

રેલો વરસાદ પડેછે તેની નોધ પણ તાંહાં થાએછે. આ ઓરડાનો લાભ લેવાને ૧૯૦૦ સબસક્રાઇબરોછે અને તે ઓરડાનાં માંથા ઉપર એક બીજો ઓરડોછે, તાંહાં મોટા નકશા તથા ચારટોછે. વેપારીઓનાં ઓરડામાં એક ઉપરી હોએછે, તે હમેશાં ઘણીખરી ભાશા જાંણેછે. એ ઓરડામાં આગલા ઓરડા મધેની વાંહાંણ તથા બીજી ખબરોની નોધોની નકલો હોએછે, તથા દુનીઆનાં ઘણાખરા ભાગોનાં વરતમાન પતરોની ફાઇલછે. એ ઓરડાનો લાભ મેલવવાને વાસતે વરશ દાહડે ૨૧ રૂપીઆ આપવા પડેછે. કપતાંનનાં ઓરડામાં વેપારીઓ વાંહાંણનાં કપતાંનો સાથે મલેછે, તથા તાંહાં વાંહાંણોનાં વેચાંણ થાએછે. એ ઓરડાનો લાભ મેલવવાને વાસતે દર વરશે ૧૦॥ રૂપીઆ આપવા પડેછે.

પોસટ આફીસ.

લંડંનની પોસટ આફીસ એક અચરત સરીખુ કારખાંનુછે. કરોડો કાગલો મેલવવાં અને તેમને ઘટટી જગોએ પોંહોચાડવાની જે ગોઠવણ તાંહાંછે, તે જોયાથી આપણને અચરતી ઉપજેછે. આ પોસટ આફીસનો જે હેવાલ નીચે આપીઆમાં આવીઓછે, તે ઉપરથી વાંચનારની ખાતરી થાશે કે, એ ખાતું જોવા લાએકછે.

લંડંનની સઘલી જાહેર તથા સરકારી ઈમારતો બાંધવામાં તેમની બાહેરની ખુબસુરતી તથા અંદરની સારી ગોઠવણ ઉપર ખરચની કસુર રાખીઆમાં આવી નથી, તેજ શીશાલે પોસટ આફીસ વીશે પણ કહી શકાએછે. જેમ તેનો બાહેરનો દેખાવ સારોછે, તેમ અંદરનાં ભાગમાં લાખો કાગલોને તેમની ઘટટી જગાએ પોંહોચાડવામાં તથા તે કાંમમાં ગુંતેલા હજારો આદમીઓને કોઈબી રીતની અડચણ નહી પડે, તથા તેઓની તબીઅતમાં બીગાડો નહી થાએ, તેવી ગોઠવણ કરીઆમાં આવીછે.

આ પોસટ આફીસની ઈમારત બાંધાવાનુ કાંમ ૧૮૨૫ નાં સાલમા શરૂ કીધામાં આવીઉં હતું તે ૧૮૨૯ માં પુરૂં થાયું હતું. તેનાં આગલા ભાગમાં સોભઈતા તરણ પોરટીકો કાહાડીઆમાં આવીઆછે, અને હારેદોર સોભઈતા થાંભાથી બાહેરનો દેખાવ ખુબસુરત કીધેલોછે. વચલા પોરટીકોની અંદરથી જવાનાં બારણાનાં માંથા ઉપર સારી કળાનુ એક ઘડીઆલછે, જેની ઉપરનો વખત રાતને વેલાએ તેની ઉપર પોતાની મેલે થાતી રોશનીની મારફતે દેખાએછે. વચલા બારણાની અંદરથી આપણે એક મોટા હાલમાં જાઈ શકીએછ કે જે ૮૦ ફુટ લાંબો અને ૬૦ ફુટ પોહોલોછે. એ હાલમાં તરણ બારીઓની અંદર ઈંગલંડનાં તથા બાહેરનાં મુલકોનાં કાગલો તથા વરતમાંન પતરો લીધામાં આવેછે. તેની દખણ દશાએ લંડંનમાં પોંહોચાડવાનાં કાગલો લીધામાં આવેછે. નહી જડનાર ધણીઓનાં તથા પાછાં આવેલા કાગલોની આફીસનાં ઓરડા તથા સકરેટારી અને બીજા અમલદારોની આફીસનાં ઓરડા હલાએદાછે. સઘલી ગોઠવણ હેવીછે કે કોઈબી તરેહનો ગલરાટ ઉઠે નહી. પોસટ આફીસમાં જે સઉથી સરસ દેખાવ જોવાનોછે, તે શુકરવાને દીને શાંહાંજનાં ઉપલા હાલમાં થાએછે. પોસટ આફીસ જોવા જનાંરે શુકરવાર એટલા સારૂ લેવો જોઈએછે, કે લંડંનમાં દર અઠવાડીએ પરગટ થનારા ઘણાખરા વરતમાંન પતરો સનીવારની તારીખ ધરાવેછે, પણ શુકરવારને દીને પાછલા પોહોરનાં છપાઈને પોસટ આફીસમાં જાએછે, કે જેથી તેમનાં ઘરાકોને સનીવારને દીને મલી શકે. એ કારણ ઉપરથી શુકરવારને દીને આ આફીસમાં સઉથી વધતી ભીડ થાએછે. આ હાલની ઉપર જે માર આવેલોછે, તાંહાં ઉભા રહાથી આ જગાએ બનતો દેખાવ ઘણોજ રમુજી નજર આવેછે. કાગલો તથા વરતમાંન પતરો નાંખવાની જુદી જુદી હારેદોર બારીઓછે. પાંચ અને છ વાગતાંનાં વખતની અંદર સઘળાં વરતમાંન પતરોની આફીસમાંથી ગુણનાં મોટા કોથરા ભરાઈને આવેછે. એ કોથરાઓ શુધાં તે પતરો પેલી બારીની અંદર નાંખીઆમાં આવેછે, અને જેમ એક જગાએ પેહેલે જવાને વાસતે લોકો એક એ

કને આચકા મારેછે, તેમ આ હેલકરીઓ પોતાનાં માંથા ઉપરનાં વરતમાંન પતરના કોથરાઓ નાંખવાને સા રૂ બારી આગલ આવવાની જહડપ કરેછે અને કોથરાની ઉપર કોથરા પહેચે, તે એટલા શુધી કે, તેમને ખી સાડવાને સારૂ બારીની અંદર કેટલાએક માંણસો લાગેલાં રેહેછે. પેલા કોથરાઓ ઉપર દરએકની આફીસનાં નાંમ હોએછે, તે નાંમ ઉપરથી બીજે દીને તેઓ તાંહાં જાઈને પોતાનાં કોથરા તપાસી લીએછે. એજ પરમા ણે કાગલની બારીઓ ઉપર પણ ઘણોજ જોવા લાએક દેખાવ થાએછે. એ બારીઓમાં એટલાંતો જહડપમાં કાગલો પડેછે કે, દર એક અથવા બે મીનીટે કાગલોનો મોટો જહો થાએછે. તાંહાં એક આદમી ઉભેલું હો એછે, તે આપણા રસતાઓ ઉપર નેતરની જાહડુથી કચરો સાફ કરીઆમાં આવેછે, તેવી મોટી જાહડુ લઈ ને ઉભો રેહેછે, અને દર મીનીટે કાગલોનો મોટો જહો થયાથી તે જાહડુથી તેમને એકઠાં કરી નેતરનાં મોટા ટોપલાઓમાં નાંખેછે. એ પરમાંણે આવીને પડતાં કાગજો તથા વરતમાંન પતરોનો થોડા થોડા વારમાં બં નતો જહો જોયાથીજ આપણને લંડનનાં લોકોનાં કાગલ પતરનાં વેહવાર વીશે ઘણો મોટો વીચાર ઉતપન થાએ છે. ખચીત એ વખતે હીંઆ હેવોતો રમુજી દેખાવ થાએછે કે, જેઓ દર રોજ કાગલો તથા પતરો નાંખવા પોસટ આફીસમાં જાએછે, તેઓ પણ હંમેસ થોડી મીનીટ આ તમાસો જોવાને સારૂ લલચાઈને ખોટી થાએછે. એ બારીઓ ઉપર હેવી ગોઠવણ કરેલીછે કે, જે વખતે પોસટ બંધ થવાનો હોએ તે વખતે તાંહાં પરદા પડી પોતાંની મેલે બંધ થાએછે, અને જે ધણી મોડો આવે તે નાંસીપાસ થાઈ પાછો જાએછે.

સઘળાં કાગલો તથા પતરો એકઠા થયાં કે તેમને ઘટતે થેકાંણે મોકલવાની સઘળી ગોઠવણ કરવાની જુદી જુદી જગાએ કીરીઆ થાએછે. દર એક માર જુદાં જુદાં કામને વાસતે રાખેલોછે. એ દર એક માં ર ઉપર જવાનુ તથા કાગલો પોંહોચાડવાનુ કાંમ ઇઆરીઓ કે જે સાંચાથી ઉંચકાએછે તથા નીચે ઉતરેછે, તે ઓની મદદથી બનેછે. ભોંએતલીએ જે હાલ છે તેની અંદર લોહોડાંની સડકછે, તેથી કરીને એક ભાગમાંનો સામાંન બીજા ભાગમાં તે સડકની મારફતે પોંહોચાડીઆમાં આવેછે. આ ઇમારતને ગરમ રાખવાનો સાં ચો પણ તે ભોંએતલીઆંમાંછે.

કાગલો તથા વરતમાંન પતરો ઉપર જે સ્ટાંમપ અથવા ટીકીટ હોએછે, તે છેકવાનો ધારોછે, તેમ કરવા ને વાસતે સને ૧૮૫૮ નાં વરશ શુધી ૨૦, આદમીઓ કાંમ લાગતાં હતાં, અને તેઓનુ કાંમ એજ હતું. એઓએ પોતાનાં કાંમમાં એટલી ઝડપ મેલવી હતી કે, દર એક જણ દર કલાકમાં ૩૫૦ કાગલ ઉપરની ટી કીટ છેકતા હતા, પણ હમણા એક સાંચો બનાંવીઆમાં આવીઓછે તેથી કરીને દર એક કાગજ ઉપરની ટી કીટ તેમાં છેકાએછે, અને તેથી કરીને હાથથી જાંહાં સેંહકડો કાગલ ઉપરનાં સ્ટાંમપ છેકાતા હતા, તાંહાં હ મણા હજારો છેકાએછે, અને એથી કરીને પોસટનાં બીજા કાંમમાં કેટલોએક વધતો વખત મલીઓછે. એ કીરીઆ થયા પછી દર એક કાગલ કાંહાં જવાનુંછે, તેની તપાસ થાએછે. લંડનથી ગાંમેગાંમનો પોસટ જુદા જુદા રેલવેથી જાએછે, તેથી કરીને ગાંમો ઉપરથી જે જે રેલવેની મારફતે કાગલો રવાંનાં કરવાનાં હોએ, તે પ રમાણે જુદાં પાડીઆમાં આવેછે. રેલવેની મારફતે જતાં કાગલો થઇઆથી, તે રેલવેથી જતાં જુદાં જુદાં શેહે રોનાં કાગલો છુટાં પાડીઆમાં આવેછે, અને તાંહાં વલી તે કાગલો ઉપર તેમનાં વજન મુજબ ઘટતો સ્ટાંમ પછે કે નહી, તે પણ તપાસીઆમાં આવેછે. એ કાગલ તોલનાંરાઓને પોતાનાં હાથમાં એટલી અનમાંસ આવીછે, કે સર સર કાગલ નાંખતાંજ તેઓ જાંણેછે, કે આ કાગજ ઉપર બરાબર ટીકીટછે કે નહી, અને કો ઇવાર તેને શક પડેછે તારે તરાજુ સાંહાંમને હોએછે તેની મદદ લીએછે.

એ પરમાણે દરએક શેહેરનાં કાગજો જુદાં પાડીઆ પછી તેમને કંનતાંનનાં મોટા કોથરાઓમાં નાંખી આમાં આવેછે, અને તેની ઉપર શેહેરનુ નાંમ લખી સીલ કરીઆમાં આવેછે. એવા દર રોજ આસરે ૮૦૦ કોથરા થાએછે. એ કોથરાઓને દરએક માલ ઉપરથી રસતા ઉપર ઉભેલાં ગાડાંમાં મોકલવાનો અલાહ॥

ણો સેહેલથી કીધેલોછે. દીવાલની અંદરથી ધેડાવનાં આકારમા એક ગોલ જગા બાંધી લીધેલીછે, તેમાંથી તે કોથરાઓ શેરવી નાંખીઆમાં આવેછે અને આ મોટી નલીનું મોહડું બરાબર ગારૂં ઉભું રહી શકે તાંહાંછે, તેથી તે કોથરા આબાદ તાંહાં આવી પડેછે. તાહર પછી ગાડાં દરએક રેલવેનાં મથક ઉપર જાએછે. એ પરમાણે દર રોજ લાખો કાગલો તથા વરતમાંન પતરો પોસટ આફીસમાં એકઠાં થયા પછી બે અથવા તરણ કલાકની અંદર પોતાંને મારગે જતાં થાએછે, એથીજ લંડનની પોસટ આફીસની ઝડપ વીશે વાંચનાંરને સમજ પડશે. વડી પોસટ આફીસ તથા લંડનનાં જુદા જુદા ભાગમાંની પોસટ આફીસો મલી ૩૨૦૦ આદમીઓ લંડનનાં રેહેવાસીઓની શેવા બજાવવામાં ગુંતેલાંછે.

લંડનમાં કાગલોથી સંદેશો ચલાવવામાં લોકોને આ પોસટ આફીસની ગોઠવણથી ઘણી સારી મદદ મલેછે. લંડનનાં એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં મોકલવાનાં કાગલો પણ પોસટ આફીસમાંજ નાંખીઆમાં આવેછે, કાંએજે એ મારગથી કાગલો તેમનાં ધણીને સઉથી વેહલાં અને બરાબર પોંહોચેછે. આપણા મુલકમાં ચાકરો તથા સીપાઈઓ પાસે આપણે કાગલો મોકલીએછે, તેવી ચાલ લંડનમાં ઘણીજ જુજ હશે, અથવા મુતલક નથી. લંડનમાં કાગલો લેવાની જગાને સારૂ, ઉપર જણાવેલી પોસટ આફીસ એખલીછે, એમ નહી સમજવું. એ મોટી પોસટ આફીસનાં સેંહકડો બચ્ચાં તથા કચ્ચાં લંડનનાં ભાગમાં વેંહેચાએલાંછે. લંડનનાં દરએક ભાગમાં નાંધલી પોસટ આફીસછે, એટલુંજ નહી, પણ પોસટનાં કાગલો નાંખવાનાં થાંમે થાંમ થાંબાછે, તથા બબે તરણ તરણ મોહલ્લાને આંતરે દુકાંનદારોને તાંહાં તેની દુકાંનનાં બાહેરનાં ભાગ ઉપર પોસટનાં બાકસો રાખીઆમાં આવેછે, તાંહાં લોકો પોતાંનાં કાગલો નાંખેછે. એ પરમાંણે આખાં લંડન શેહેરમાં પોસટનાં કાગલો લેવાને સારૂ સઘળાં મલીને આસરે ૪૦૦ મકાંનછે. હીંઆંથી બબે અથવા તરણ તરણ કલાકે કાગલો લઈ જાઈને, તેમની ઘટેદી જગોએ પોંહોચાડીઆમાં આવેછે. લંડનમાં વેંહચવાનો પોસટ દીવસમાં દશ વખત કાહાડીઆમાં આવેછે. પેહલલી વેંહચણી સવારનાં ૮ વાગતે થાએછે, બીજી વેંહચણી ૧૦ વાગતે અને તરીજી વેંહચણી ૧૨ વાગતે; તાહર પછી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬ અને ૮ વાગતે થાએછે. હાવી ગોઠવણથી જે શખસે ઉપલી વેંહચણીનાં વખતની થોહો વખત આગમજ લંડનનાં હરેક ભાગમાં રેહેતાંરા પોતાનાં દોસત ઉપર પોંહોચાડવાનો કાગજ મુખીઅ અથવા વડી પોસટ આફીસમાં મોકલીઓ હોએ, તે કાગલ એક અથવા બે કલાકની અંદર પેલા શખસને પોંહોચેછે. સાખા પોસટ આફીસ મધેનાં કાગલ એકઠાં થાઈને વડી આફીસમાં જાએછે, અને તાંહાંથી વેંહચાવાને બાહેર પડેછે, તેથી તેને જરાક વધતો વીલંબ લાગેછે. પણ જો વડી પોસટ આફીસમાં કોઈ શખસે સવારનાં આઠ વાગતાંમાં કાગલ મોકલીઓ હોએ તો, દશ વાગતાંમાં તે કાગલ તેનાં મીતરને મલે, અને જો તે શખસ તેનો ઉતર અગીઆર વાગામાં મોકલે, તો તે જવાબ પેલા શખસને બાર વાગતાંની અંદર પાછો મલે. લંડનનું શેહેર ૮ માઈલ લાંબુ અને ૬ માઈલ પોહોલુંછે, તાંહાંનાં હરેક ભાગમાં લખેલાં કાગલનો આ પરમાંણે જલદીથી જવાણ ફરી વલે તે અચરત શરીખુંછે, અને એથી કરીને એ શેહેરમાં કાગલનો સઘળો વેહવાર પોસટ આફીસની મારફતેજ થાએછે. કાગલો વેંહેચવામાં એક બીજી ગોઠવણ ઘણી સારી રાખેલીછે. વેંહચનારાઓને થેડવી આપેલા દરએક લતા ઉપર જવાને સારૂ ઉતાવલી ચાલનાં ઘોડાની હલકી ગાડીઓ હોએછે, તેમાં ૧૪ આદમીઓ પોતાનાં કાગલોનાં કોથરા સાથે બેશી શકેછે. હેવી સેંહકડો ગાડીઓ વડી આફીસ આગલથી ઉપર જણાવેલે વખતે નીકલેછે. ગાડીઓમાંથી ઉતરવાનુ બારણુ પાછલી ગંમથી હોએછે, અને જેમ લતા પેહલલા આવતા હોએ, તે પરમાંણે તે વેંહચનારાઓ બેશેછે, કે જેથી કરીને ઉતરતી વેલાએ કોઈને ખીસવું પડે નહી. એ ગાડીઓ ઘણી ઝડપમાં જાએછે, અને ઉતરવાની જગાએ એક કડું હોએછે, તે કમાંનથી ખેંચાઈ શકાએછે, તે ધરીને દોડતી ગાડીએ જેનો લતો આવીઓ હોએ તે ઉતરેછે. ઉપલાં કડાંથી પેલો દોડ

તી ગાડીએ ઉતરનાર પડતો નથી, કાંએજે તેને ઉતરતાં જે વખત થાએ તેમાં પેલુ ફડું ખેંચાયાથી તેનાં હા થઆંજ રેહેછે, અને તેણે તે છોડી દીધા પછી પાછું અંદર ખેંચાએછે.

ગરેટ બરીટંનનાં બીજા શેહેરો મધેથી લંડંન ખાતે આવતાં કાગલોને તેમનાં ધણીઓને તાંહાં વેહલાં પોંહોચતાં કરવાની એક બીજી ગોઠવણ ઘણી સારી કીધામાં આવીછે, તે એછે જે, જે શેહેરથી તે કાગલો આવેછે, તેજ શેહેરની પોસટ આફીસનાં કારભારીઓ લંડંનનાં જુદા જુદા ભાગનાં કાગલો છુટા પાડી તેમની જગા પરમાંણે બંડલ બાંધેછે. જાંહાં એમ નથી બંનતું તાંહાંનાં કાગલો આગની ગાડીમાં આવતાં વખત થા એછે તે વખતમાં પોસટ આફીસનાં કારભારીઓ આગની ગાડી ઉપર રાખેલા હોએછે, તેઓ કરેછે. લંડંનમાં દર રોજ વેંહચવાને સારૂ બીજા શેહેરો ખાતેથી આવતાં મોટા જથા મધેનાં દોહડ લાખ કાગલો એ પરમાંણે બાહારો બાહેર છુટાં પાડીઆમાં આવેછે. એથી કરીને એમ સવલ પહેછે કે, લંડંનમાં જેવાં કાગલો આવી આં કે તે બંડલો લઈને પોસટનાં માંણશો વેંહચવા નીકલી પડેછે. એજ મીશાલે ગરેટ બરીટંનનાં જુદાં જુદાં શેહેરો ખાતે તેમનાં અંગતપણા મુજબ જરૂરની સારી ગોઠવણો રાખેલીછે. ગરેટ બરીટંનમાં જાંહાં, જાંહાં લો હોડાંની સડકે ફેલાવો કીધોછે, તાંહાં પોસટ આફીસનાં સતાવાલાઓએ પોતાનાં પાકીટો મોકલવાને સારૂ તેની કંપનીઓ સાથે બંદોબસત કીધેલાછે, અને એથી કરીને ગરેટ બરીટંનને એક નાંકેથી બીજે નાંકે શુધી કાગલ પતરો ઘણાજ ટુક વખતમાં મોકલી શકાએછે. લંડંન અને એડીનબરો વચે ૩૦૦, માઈલનો તફાવતછે, પ ણ લંડંનથી સોમવારે સાંહાંજનાં લખેલાં કાગલનો જવાબ આપણને બુધવારે મલી શકે. જાંહાં જાંહાં રેલવે નથી તાંહાં ઘોડાની ગાડીઓથી મેલ મોકલીઆમાં આવેછે. જાંહાં જાંહાં લોહોડાંની સડકથી મેલ જાએછે તે, સઘળી સડકની એકદંમ લંબાઈ ગણીએતો ૨૮૬૯૨ માઈલ થાએ, એટલે જે દર રોજ મેલ એટલા માઈલ લો હોડાંની સડક ઉપર સફર કરેછે. ઘોડાની ગાડીમાં જે મેલ જાએછે, તે દર રોજ જુમલે ૩૨૭૨૧ માઈલ સફર કરેછે.

સને ૧૮૫૭ નાં વરસનો પોસટ આફીસનો જે હસાબ છપાયોછે, તે ઉપરથી નીચે જણાવેલી જાણ વા જોગ વીગત મલેછે. એ વરસમાં ગરેટ બરીટંન તથા આયરલંડ મલી જુમલે ૧૨૦૦૦ પોસટ આફી સો હતી, અને તેઓ મધે સઘળા મલીને જુમલે (૫૦૪૪૨૧૦૦૦) પચાસ કરોડ, ચુંમાલીસ લાખ, એકવીસ હજાર કાગલો પશાર થયાં હતાં, તેમાંનાં ઈંગલંડ અને વેલસની પોસટ આફીસમાં (૪૧૦૦૦૩૦૦૦) એકતા લીસ કરોડ, અને તરંણ હજાર, સ્કાટલંડની પોસટ આફીસમાં (૫૧૬૧૨૦૦૦) પાંચ કરોડ, શોલ લાખ અ ને બાર હજાર અને આયરલંડની પોસટ આફીસમાં (૪૨૮૦૬૦૦૦) ચાર કરોડ અઠાવીસ લાખ અને છ હજાર. ગરેટ બરીટંન અને આયરલંડની વસતી સાથે કાગલોની ઉપલી સંખીઆનો મુકાબલો કરતાં ઈંગલંડ માં દર એક આદમી દર રોજ ૨૧ કાગલ લખતો હોએ, સ્કાટલંડમાં ૧૬ અને આયરલંડમાં ૭ એવો અર સરો આવેછે. ફક્ત લંડંનનીજ પોસટ આફીસમાં જતાં કાગલોનો અરસરો તાંહાંની વસતી સાથે શરકાવી એછ, તો લંડંનમાં દરએક આદમી દર રોજ ૪૧ કાગલ લખતો હોએ તેવો અરસરો મલેછે, તેથી સઉથી વધ તો કાગલ પતરોનો વેહવાર લંડંન સાથેછે હેવું હુંગાડું દીશેછે. હીંદુસથાંન અને ગરેટ બરીટંન વચે કાગલો તથા વરતમાંન પતરોનો જે આવ જાવ થાએછે તેની સંખીઆ આસરે (૨૫૦૦૦૦૦) પચીસ લાખની જ ણાવીઆમાં આવીછે. ઉપલી સઘલી પોસટ આફીસમાં (૭૧૦૦૦૦૦૦) સાત કરોડ, દશ લાખ વરતમાંન પતરો અ ને (૬૦૦૦૦૦૦) સાહાઠ લાખ ચોપડીઓ પશાર થાઈ હતી. એ વરસમાં આખા મુલકની પોસટ આફીસની આ એપત (૨૯૨૮૮૫૮૦) બે કરોડ, બાંનુ લાખ, ઈઠીઆશી હજાર, પાંચશો હેંશી રૂપીઆની થઈ હતી અને ખરચ (૧૭૨૦૮૧૫૦) એક કરોડ, બોંતેર લાખ, આઠ હજાર, પાંચશો દશ રૂપીઆનો થાયો હતો. સઉથી ઓછાં વજનનો કાગલ, ०½ ઉંસ, ગરેટ બરીટંનનાં હરેક ભાગમાં એક પેની અથવાં બે ફદીઆંનાં સ્ટંપ

થી, જાઈ શકેછે. આટલો ઓછો દર લેતાં પણ ઇંગલંડની સરકારને પોસટ આફીસમાંથી (૧૩૨૨૨૩૭૦) એક કરોડ, બતરીસ લાખ, બાવીસ હજાર, તરણશો સીતેર રૂપીઆનો નકી નફો મલેછે. ઉપર જણાવેલા ખરચની વીગત નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. પગારનાં રૂપીઆ ૯૪૮૫૭૩૦; ઈમારતોનાં ૨૯૩૬૭૦; લોહોડાંની સડકને મારગે મેલ મોકલવાનાં ૪૨૦૦૦૦૦; ઘોડાની ડાકે મેલ મોકલવાના ૧૬૫૦૦૦૦; વેપારીનાં વાંહાણોમાં મેલ મોકલવાનાં ૧૨૨૯૮૦; પોસટનાં સ્ટાંપ બનાંવવાનાં ૨૮૫૬૬૦; પરચુરંન ૧૦૯૬૭૨૦ રૂપીઆ.

ઇંગલંડની સરકારે પોસટ આફીસની શાથે એક ઘણીજ સારી ગોઠવણ કીધેલીછે અને તેથી એ મુલકનાં ગરીબો તથા બીજાઓને ઘણુ શુખ થયુંછે, એટલુંજ નહી, પણ તેમાંથી આએપતની રાહે સરકારને ફાએદો પણ થાયેછે. એ ગોઠવણ હેવીછે કે હરેક શર્ખ્સને એક ગાંમથી બીજે ગાંમ કાંઈ નાંણુ વાલવું હોએ તો તે પોસટ આફીસની મારફતે બની શકેછે, તે એ રીતે કે, પોસટ આફીસમાં તે નાંણુ આપવું અને કાંઈ ઘણોજ જુજ વટાવ લઈને તાંહાંથી એક "મની આરડર" જેવી કે હુંનડી, જે ગાંમમાં નાંણુ લેવાનુ હોએ તાંહાંની પોસટ આફીસ ઉપર આપીઆમાં આવેછે. એ હુંડી જેવી પોસટ આફીસમાં દેખાડીઆમાં આવે છે, કે તેનું નાંણુ પેલા ધણીને આપીઆમાં આવેછે. હાવી ગોઠવણથી નાંઘલી રકંમતું નાંણુ ગાંમે ગાંમ ઘણુ ગેહલથી મોકલાઈ શકાએછે. સને ૧૮૫૭ નાં વરસમાં સઘલી પોસટ આફીસોની મારફતે જુમલે ૬૩૮૯૭૦૨ હુંડી (૧૨૧૮૦૨૭૨૦) બાર કરોડ, અઢાર લાખ, બે હજાર સાતશો વીશ રૂપીઆની કીમતની આપીઆમાં આવી હતી. આ કાંમને લગતો સરકારનો ખરચ બાદ કરીઆ પછી (૨૪૧૭૫૦) બે લાખ, એકતાલીશ હજાર સાતશો પચાશ રૂપીઆનો નફો થયો હતો. આ ગોઠવણ અગત કરીને સરકારે ગરીબ લોકોનાં ફાએદાને સારૂ કાહાડેલીછે. કરીમીઆંની લડાઈની વખતે એ ગોઠવણ બાલાંકલાવા તથા સ્કુટારી અને કાંનસ્ટાંનટીનોપલમાં પણ કીધી હતી તેથી કરીને ગરીબ સીપાઈઓને પોતાનાં પગારમાંથી પોતાનાં કુટંબોને વાસતે નાંણુ વાલવાને ઘણુ સવલ પડીઉં હતું. હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે, તે વેલાએ સીપાઈઓએ આ ગોઠવણથી (૭૧૦૦૦૦) સાત લાખ દશ હજાર રૂપીઆ શુધી નાંણુ વાલીઉં હતું, કે જે નાંણુ જો ઉપર જણાવીઆ પરમાંણે જોગવાઈ નહી થાતે તો, તેવો લડાઈનાં મેદાંનમાં આડી રીતે વાપરી દેતે અને તેઓની બાએડીઓ અને છોકરાંઓનાં હકમાં મોટી નુકસાંની તથા ગેરફાએદો થાતે.

લંડન ટાંઈમસ.

આ પતર જેમ કદમા બુલંદછે, તેમ તેની આફીસ પણ ઘણી મોટીછે, અને તે જોવા જવાને વાસતે લંડન ખાતે જનારાઓને હમેશાં ખાહેશ થયા વના રેહેતી નથી. એ પતર કેવું હોશીઆરીથી અને હીંમતથી ચલાવીઆમા આવેછે, તથા તેનો એખતીઆર કેટલોછે, તે સરવે કોઈ જાંણેછે. કદમા આટલું મોટું પતર અને તેની (૬૦૦૦૦) શાહાઠ હજાર નકલો દર રોજ સી રીતે છપાતી હશે, તે અચરતી પુરી પાડવાને વાસતે, બીજાં જાહેર ખાતાંઓની મોઆફેક ટાંઈમસ આફીસ જોવાને સારૂ પણ લોકો જાએ છે. † રાયલ એકસચેનજ મધે લાએડની આફીસમાં જેવી તકતીછે, તેવીજ આ આફીસમાં દાખલ થવાના દરવાજાના માથાં ઉપર લંડનના રેહેવાસીઓની તરફથી સંગેમરમરની એક તકતી મારેલીછે, અને તેમાં લંડન ટાઈમસે સને ૧૮૪૨ ના સાલમાં જે મોટું કાવતરૂં હુંઘાડું પાડીઉં હતું, અને જેથી કરીને વેપારીઓને તેઓને થાતાં મોટાં નુકસાંનમાંથી બંચાવીઆ હતા, તેથી કરીને લંડનના રેહેવાસીઓ ઉપર એ પતરથી થાએલા ઉપકારનું બયાંન કરેલુંછે. એજ વખતે લંડન ટાંઈમસને જે ભારી ખરચ થાયો હતો, તે બાબદમાં એક ઉ

† એ આફીસ તરફ જતાં એક ગલીમાં રોમન લોકો બરીટનમાં આવીઆ હતા તે વખતની અસલી ઇમારતની થોડીએક દીવાલ ઉભેલીછે, તે આપણાં જોયામાં આવેછે.

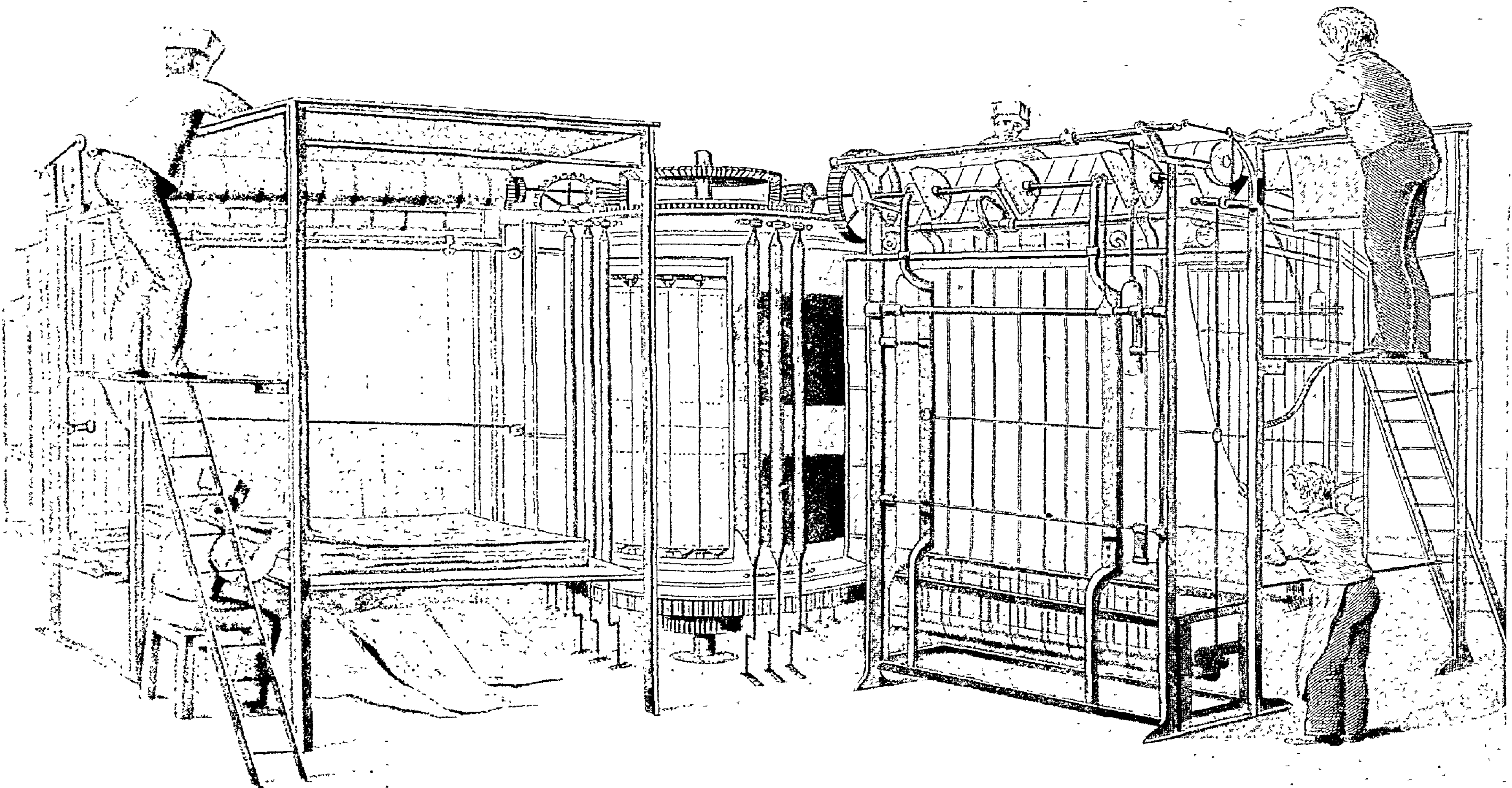
ઘરાંણુ કરી તેની રકંમ એ પતરના માલેકોને તેઓના ખરચના બદલામાં આપવાને ઠેડવેઉં હતું, પણ તે ક બુલ રાખવાને તેઓએ ના પાડી, અને કહેઉં કે વરતમાંન પતરનાં બનાંવનારે હંમેશાં પરજાનાં લાભ તરફ નજર રાખવી જોઇએ, તેમ હમોએ હમારી ફરજ અદા કીધીછે. એ ઉપરથી તે નાણા મધેથી ટાંઇમસનું નામ કાએમ રાખવાને વાસતે આકસફરડ તથા કેમબરીડજની મદરેસાઓમા "સ્કાલરશીપો" સથાપીઆમા આવીછે. એટલું એ પતરનું માન અને મરતબોછે.

આ આફીસમાં અંદર દાખલ થતાંનેવાર એક મોટા ઓરડામાં આપણે દાખલ થાઈએછે, તાંહાં સહવારના પોહોરમાં બહુ ભીડ થાએછે. જેમ મુંબઇમા વરતમાન પતર વાલાઓ પોતાના ઘરાકોને ઘર પતરો પોંહોચતાં કરેછે, તેમ લંડંનના વરતમાંન પતર વાલાઓ કરતા નથી. ચોપડીઓ તથા કાગલ વેચનારાઓ ટાંઇમસની ઠેરવેલી કીમતમાં કાંઈ જુજ તફાવતે જથાબંધ પતરો પોતે ખરીદ કરેછે, અને પછે તેઓને તાંહાં જે કોઈ ઘરાકોનાં નાંમ નોધાએલાં હોએ, તેઓને તે પુસતક તથા કાગજ વેચનારાઓ તે પતરો પોંહોચતાં કરેછે. હેવા સેંહકડો તથા હજાર શખસો ટાંઇમસની શેંકડો તથા હજારો નકલ લેવાને, દર રોજ આ ઓરડામા એકઠા થાએછે, તે વખતે તાંહાં એક જોવા લાએક તમાશો બનેછે. વલી દર રોજ રસતામાં હજારો છુટક નકલો વેચાએછે.

હીંઆંથી નીકલીઆ પછી "કમપાજીટર" એટલે ડીબાં ભરનારાઓના ઓરડામાં આપણે જાઈએછે. એ ઓરડાઓમા ડીબાં ભરવાના સેંહકડો કેસો આપણા જોવામાં આવેછે, અને તાંહાં બેઠેલા ડીબાં ભરનારાઓની ચાલાકી અચરત થવાં જોગછે. જેમ બને તેમ ઓછાં માણશો રાખવાને વાસતે સઉથી સરસ આદમીઓનેજ રાખવામાં આવેછે, કે જેથી તરણ માંણશનું કાંમ એક માંણશ કરી શકે. ડીબાં ભરનારાઓનાં જુદા જુદા ઓરડાછે, જેમકે જાહેર ખબર ભરવાનાં તથા પારલેમેંનટની સભાના હેવાલના, તથા ખબરોના તથા બાહેરથી આવેલાં કાગલો ભરવાના જુદા જુદા ઓરડાછે, કે જેથી એક કાંમના ડીબાં ભરનારાઓ અને તેઓનું કાંમ સાથે ભેલાઇ જાએ નહી. રપોરટરો તથા કરેકટરોને વાસતે જુદા જુદા ઓરડાછે.

હીંઆંથી નીકલીઆ પછી એક ઓરડામાં આપણને લઈ જવામાં આવેછે, કે જાંહાં દર રોજ છપાતાં ટાંઇમસ પતરને સારૂ "સ્ટીરીઓટાઇપ" બનાંવીઆમાં આવેછે. હમારા કેટલાએક વાંચનારાઓને ખબર હશે કે, જારે હરેક પુસતકની જઠાબંધ નકલો છાપવાની હોએછે, તારે તેવું પુસતક "સ્ટીરીઓટાઇપ" ઉપર છાપેછે, એટલેજે છાપવાના પાનાં પેહેલે ડીબામાં ભરીઆમા આવેછે, અને પછે તેની ઉપરથી ધાતુની પલેટો ઓટીઆમાં આવેછે, અને હેવી પલેટો ઉપરથી પુસતક છપાએછે, તેવા છાપવાને સ્ટીરીઓટાઇપ" કરીને કેહેવામાં આવેછે. લંડંન ટાંઇમસની હજારો નકલ પણ એમજ છાપીઆમાં આવેછે. બીજે દીને પતરમાં પરગટ થનાંરી સઘળી બાબદોને ડીબાંમાં ભરીઆ પછી "ફારંમ" અથવા પતરના આકારમાં બાંધીઆમા આવેછે, અને પછી તેની ઉપર એક જારડું કાગલ * કે જે તે કારણને વાસતેજ બનાવીઆમાં આવેછે, તેને મેલીને સાંચાંમાં દાબીઆમાં આવેછે, તેથી પેલો આખો ફારમ તે કાગલ ઉપર દબાએછે. પછી એ કાગલોને તાંહાંથી ઉંચકી લઈને એક મોહોલમાં મેલીઆમા આંવેછે, અને તેની ઉપર તવાએલું ધાતુ રેડીઆથી દસકતો સાથની જે પલેટ બનેછે તેને "સ્ટીરીઓટાઇપ" કરી કેહેછે, અને પછે એ પલેટોને છાપવાના પરેસોમા મેલીને કાગલો છાપીઆમાં આવેછે. ધાતુ ગમે તેવું ગરમ થાએછે, તોપણ પેલું કાગલ બળતું નથી, અને દરએક દસકત સાફ અને બારીક ઉઠેછે. છાપવાની આગમજ કાગલો ભીંજવીઆમાં આવેછે, તેથી કરીને દર રોજના ટાંઇમસનો જતો ભીંગવવાને સારૂ એક ઘણીજ સેહેલી જોડવણ કરીઆમાં આવીછે. એક સાંચો હેવો બનાવીઆમાં આવીઓછે કે, તેની એક બાજુએ ટાંઇમસના પતરની થોક જ

* આ કાગલની બનાંવટ મુંઇરજરલંડનાં એક રેહવાશીએ શોધી કાહાડેલીછે, અને તે વાંસે તેમ પેટેન્ટ મેળવી છે

Engraved by [illegible] from a Drawing by [illegible]

[illegible]LEGATH'S VERTICAL PRINTING MACHINE.

મીનની અંદર એક ભોએરૂં કરીને તે સાંચાની સપાટી બરાબર લાવીને મેલેછે, પછે તેમાથી એક એક અથવા બબે કુઆએર કાગલો પોતાની મેલે પેલાં સાંચામા ખેંચાએછે. એ સાંચાની વચોવચમાં એક ગોલ "સીલેનડર" છે, તેની એક બાજુએથી બીજી બાજુએ જતાં પેલાં કાગલો પોતાની મેલે લીંગાએછે, અને જેમ જેમ પેલો ચોહો ઓછો થતો જાએછે, તેમ તેમ તે ઉપર ચહેછે, અને હમેશાં સાંચાની સપાટી બરાબર રેહેછે. એ પર માંણે સાહઠ હજાર નકલ એક કલાકમાં લીંગાએછે, જે કાંમ હાતથી આખે દીવસે બને નહી.

એ પછે જે ઓરડામા કાગલ છપાએછે, તાંહાં આપણને લઈ જવામા આવેછે. હીંઆં એક મોટો પરેસ ઉભો કીધેલોછે, કે જે "સ્ટીમ એનજીન" અથવા બાફના સાંચાની મદદથી ચાલેછે. એ સાંચાનું ચીતર આ સફા સાથે આપીઉંછે, તે ઉપરથી જોયામા આવશે કે, એ સાંચો ફરતા રોલના જેવોછે, અને તેમા કાગલ ઉલું અને ફરતું છપાએછે. એ પરેસની વચોવચમા એક ઘણો મોટો ગોલ "સીલેનડર" છે તેની ઉપર પેલી ધાતુથી ઓતેલી પલેટો બેસાહેલી હોએછે. પરેસની આસપાસ બીજા નવ નાંધલા "સીલિનડરો" છે કે જેઓ આગલ મેલેલાં કોરાં કાગલો પોતાના પંજામા ખેંચેછે, અને તાંહાંથી મોટા સીલેનડર ઉપર મોકલે છે, તાંહાં તેઓ તુરત છપાઈને બીજી ગમ પહેછે. આ પરમાણે નાધલા સીલેનડર ઉપરથી મોટા સીલેનડર ઉપર જઈને તે કાગલો એટલાંતો ઝડપમાં છપાએછે, કે તે ફરતા પરેસ ઉપર આપણી નજર ઠરતી નથી. આ મોટા પરેસ ઉપર એક કલાકમા બારથી તે પંદર હજાર સુધી નકલ છપાએછે. આ પરેસમાં જો કાંઈ પણ હરકત નજર આવેતો તુરતજ કાંઈબી બીગાડ થયાની આગમજ તેનું ચાલવું અટકાવી સકાએછે.

આ પતર વીશે નીચે જણાવેલી વીગત જાંણવાજોગછે. તેની દરરોજ સાહઠ હજાર નકલ ખપેછે, કે જેનું વજન નવ ટન થાએછે. એ સાહઠ હજાર નકલને એક એકની ઉપર મેલી હોએતો ઉંચાઈમાં તરણ માલના ઘરના જેટલી અથવા સુડતાલીસ ફુટ થાએછે. એક અઠવાડીઆનો જથો કાગલની ઉપર કાગલ મેલીઉં હોએતો ઉંચાઈમા આપણા મુંબઈના કોટનાં દેવલની તરણ ગણી ઉંચાઈ થાએ, અથવા એક અઠવાડીઆના કાગલો પોહોરાં કરીને હારેહાર મેલીઆમાં આવેતો લંડનથી ડોવર અથવા મુંબઈથી થાંણે શુધી પોંહોચે. ૧૮૫૮ના આખાં વરસમા (૧૭૨૭૨૪૨૪) એક કરોડ, બોંતેર લાખ, બોંતેર હજાર ચારશો ચોવીસ નકલો ખપી હતી. નામીચો ડીઉક આવ વેલીંગટન મરણ પાંમીઓ, તેની પછી બીજે દીને તેના જનમારાના હેવાલ સાથનું જે ટાંઈમસ પરગટ થાયું હતું, તે દીને એ પતરની (૭૦૦૦૦) સીતેર હજાર નકલ વેચાઈ હતી, તથા આપણી નાંમદાર રાણીની વડી શાહજાદી પરણી તે કીરીઆના હેવાલનું ટાંઈમસ જે દીને પરગટ થાયું હતું, તે દીને એ પતરની (૬૯૫૦૦) ઓગણોતેર હજાર પાંચશો નકલ ખપી હતી. આ કારખાંનાંમાં સઘળા મલીને તરણશો ચાલીસ આદમીઓ કાંમે લાગેલાંછે. સઘળા મલીને નવ પરેસછે, તેમાં બે પરેસમા એક કલાકમા પાંચથી છ હજાર નકલ છપાએછે; બીજા બે પરેસમા એક કલાકમા ઓછામાં ઓછાં દસ હજાર કાગલ છપાએછે; બીજા બેમાં એક કલાકમા બાર હજાર; બીજા એકમા એક કલાકમાં તેર હજાર પાંચસો; બીજા એકમાં પંદર હજાર, અને બીજા એકમાં એક કલાકમાં અઢાર હજાર કાગલ છપાએછે. જે પરેસોમાં એક કલાકના તેર હજાર પાંચશો તથા પંદર હજાર કાગલો છપાએછે, તે દરએક પરેસોની કીમત એક એક લાખ રૂપીઆનીછે. દેશે દેશ અને શેહેરે શેહેર આ પતરનાં આડતીઆઓછે, અને સરકારી ખબરો પણ સરકારનાં કરતાં વેહેલે તેને મલેછે, હેવી તેની સારી ગોઠવણોછે. એ પતરની ઉગરાણી ચહડતી રેહતીજ નથી, કાંએજે જાહેર ખબરો જે પરગટ થાએછે, તે રોકડાં નાંણા લીધા વગર થાતી નથી, તથા કાગલ અને પુસતક વેચનારાઓ પાસેથી પણ દર અઠવાડીએ તથા મહીને નાંણા ચુકવી લીધામાં આવેછે. હેવું કેહેછે કે આ પતરની આએપત જરમનીનાં મુલક મધેની એક રાજધાંણીનાં જેટલીછે

પ્રકરણ ૧૫ મું.

દેવળો.

સેંનટ પાલસ કથીડરલ—બાંધણી—બારહેનો દેખાવ—લોઢાંના કટેરાની દેવાલ—પુતલાં—સઊથી મોટું દીવાંનખાંનું—કોએર—પુસતકખાંનુ—માડેલ રૂમ—વીસપરીંગ ગીઆલરી—ગોલડન ગીઆલરી—બાલ—કરાસ—ઘાંટ—ઘડીઆલ—ભોંએરૂં—એ ઇમારતને વીજલીથી બચાવવાની ગોઠવણ—એ દેવળની ટુક તવારીખ. વેસ્ટમીનસ્ટર આબી—બાહેરનો દેખાવ તથા અંદરની કારીગરી—મોટું દીવાંનખાંનુ અને તે મધેનો સણગાર—પાદશાહ અથવા રાંણીને તાજ પેહેરાવવાની કીરીઆ—કોએર—ટરાનસેપટ—પોએટસ કારનર—એક અસલી અને કીંમતી ચીતાર—ચાપેલ આવ હેનરી ધી સેવંથ—એડવરડ ધી કનફેસરસ ચાપેલ—નામીચા શખસોની કબરો—ઇતીઆદી

લંડંનની અંસલી, મોટી ઉંચી કારીગરીની, અને વખાંણવા તથા જોવા લાએક ઈમારતોમાં, એ શેહેરનાં દેવળો કોઈબી રીતે ઉતરતી પદવી ધરાવતાં નથી. આ શેહેરમાં સેંહકડો દેવળોછે, તે સઘળાં થોડાં અથવા ઘણા સારી બાંધણીનાં અને પરમેસવરની ભગતી કરવાનાં કાંમને લાએકનાંછે. એ મધેનાં કેટલાંએક ઘણા પુરાંનાંછે, અને જો કે તેમાં જમાંનો જતો ગયો તેમ ફેરફાર તથા શુધારો કરીઆમાં આવીઓછે, તોપણ તેમની ઘણીએક અસલી નીશાંણો આજ દીને આપણા જોયામાં આવેછે. અસલનાં વખતનાં દેવળોનાં જે જે ભાગછે, તે જોઇને તે વખતનાં લોકોની કારીગરી અને હુનરની જેટલી તારીફ કરીએ તેટલી થોડીછે. લંડંનનાં દેવળો મધેનાં બે સઉથી મોંટાં અને નાંમીચાં દેવળોનું બયાંન નીચે કરીઆમાં આવીઉંછે.

સેંનટ પાલસ કથીડરલ.

કોઈબી મુસાફર લંડંન જાઈ પોતાનાં કોઈ મીતરને પેહલલે દીવસે પુછે કે, તે શેહેરમાં સું જોવાનુંછે, તો કેટલીએક ઈમારતો તથા વસતુઓ જે ઘણી અગતની અને જોવા લાએક ગણાએછે, તેનાં નાંમ દેતી વેલાએ, તે શખ્સ "સેંનટ પાલસ કથીડરલ" નુ દેવળ કધી ભુલી જનાંર નથી. તરણ ચાર દીવસ સુધી રહે આ પછી, જો કોઈ મીતર આપણને મલે, અને તે જાંણે કે આપણે એટલા દીવસ થયા લંડંનમાં છઇએ, તો તે આપણને તરત સવાલ કરશે કે, "તમોએ સેંનટ પાલસ કથીડરલ જોયુંછ ?" ગરેટ બરીટંનનાં બાહેલાં શેહેરોમાંથી માતર એક બે દીવસને વાસતે પોતાંનાં કોઈ કાંમ કાજ માંટે જેઓ લંડંન જાએછે, તેઓ તે ટુક વખતમાં પણ, તે દેવળ જોયા વગર પાછા જતા નથી. વલી એ સાથે એ દેવળ પોતેન તેનાં મોટા અને સોભઇતા આકારથી મુસાફરને પોતાનુ અગતપણુ દેખાડેછે. ઈસવી સને ૧૬૬૬ નાં વરસમાં લંડંન મધે મોટી આગ લાગી હતી, અને જે વેલાએ તે શેહેરનો એક મોટો ભાગ બળી ગયો હતો, તાહર પછી શેહેરને ફરીથી બાંધવાની જે ગોઠવણ થાઈ હતી, તે વેલાએ શેહેરનાં જુદા જુદા ભાગ ઉપર જવાનાં ઘણા ખરા રસતાઓ આ દેવળની શેહેથી કાહાડીઆમાં આવીઆ હતા, તેથી હરકોઇ શખસ લંડંન જાઈ એક બે દીવસ પોતાનાં કાંમને માંટે ફરે, તોબી સેંનટ પાલનું દેવળ તેનાં જોયામાં આવીઆ વગર, તથા તે જોવાને તેહનાં દીલમાં અતીસે ખાહેશ ઉતપંન થયા વગર રેહશે નહી. લંડંન શેહેરનાં હરેક ઉંચા

ભાગ ઉપર જાઈને તમો ઉભા રેહોતો, તમુને આ દેવળ પોતાનાં મોટા અને દબદબા ભરેલા આકાર સાથે દેખાયા વગર રેહશે નહી. જેમ પાદશાહ પોતાની દરબારની મીજલસમાં અમલદારોની વચમાં દીપી ની કલેછે, તેમ આખા લંડંન શેહેરમાં આ મોટુ દેવળ સઘળી તરફથી ભારી દબદબા સાથે દેખાઈ આવેછે. ટેમ સ નદી ઉપરથી એ દેવલનો દેખાવ ઘણોજ સારો માલંમ પડેછે. જેઓ "ઈલસટરેટેડ લંડંન નીઉજ" વાં ચતા હશે, તેઓને હમો ભલાંમણ કરીએછે કે, તે પતરનાં પેહલલા સફા ઉપર મથાલે જે ચીતારછે તે જુએ. એ ચીતાર ટેમસ નદી ઉપરથી લંડંન શેહેર કેહવું દેખાએછે તેનોછે, અને તે ચીતારની અંદર સેંનટ પાલ સ કથીડરલ કેવું તરત પરખાઈ તથા દેખાઈ આવેછે, તે જોયામાં આવશે. જે વરણન હમો નીચે કરીએ છે, તે વાંચીઆથી એ દેવળ કેવું જોવા લાએકછે, તેનો ખેઆલ કરવાને બની આવશે.

અસલનાં વખતમાં ગરેટ બરીટંન મધે જે મોટાં દેવળો "કરાસ" નાં આકારમાં બાંધીઆમાં આ વતાં હતાં, તે મુજબ સેંનટ પાલસનું દેવળ પણ તેહવા આકાર ઉપર બાંધીઆમાં આવીઉંછે, એટલેજે, જાણે એક દેવળ ઘણુંજ મોટું અને તેની આસપાસ કરાસનાં આકારમાં બે બીજાં નાંધલા દેવળો મેલીઆં હોએ તેવું લાગેછે. એ દેવળ આખું "પોરટલંડ" નાં પથરથી બાંધેલુંછે, અને તેનો બાહેરનો દેખાવ કેટલો દબદ બા ભરેલો તથા મોટો લાગતો હશે, તેનો કાંઈએક વીચાર આવવાને તેની ભરત, લંબાઈ, પોહલાઈ, તથા ઉંચાઈની વીગત નીચે આપીએછે. દેવળની ઈમારતે રોકેલી જગા ૮૪૦૨૫ ફુટ—બાંધેલી ઈમારતનો ઘેરા વો ૨૨૯૨ ફુટ—રસતાની સપાટીથી કરાસ સુધીની ઉંચાઈ ૩૭૦ ફુટ—ભોંએરાંની સપાટીથી તે કરાસ સુ ધીની ઉંચાઈ ૪૦૪ ફુટ—ઉગમણથી તે પસચમ સુધી સઉથી વધતી લંબાઈ ૫૧૦ ફુટ—ઓતરથી દખણ સુધી સઉથી વધતી પોહલાઈ ૨૮૨ ફુટ—બંને બાજુનાં દરએક ગુંબજની ઉંચાઈ ૨૨૦ ફુટ—ફકત મોટા ગુંબજનીજ ઉંચાઈ ૬૦ ફુટ તથા મોટા ગુંબજનો ઘેરાવો ૪૨૦ ફુટછે. એ દેવળને બાંધતાં પાંતરીસ વર સ લાગાં હતાં, અને તેની પછવાડે (૧૨૨૨૪૩૭૦) એક કરોડ, બાવીસ લાખ, ચોવીસ હજાર, તરણશોને સીતેર રૂપીઆનો ખરચ થાએઓછે. †

ઉપલી વીગત ઉપરથી વાંચનારને કેટલેએક દરજજે વીચારવાને બની આવશે કે, એ દેવળનો આકા ર કેવો બુલંદ હશે. શેહેર મધેનાં ઘરનાં ધુમારીઆંમાંથી નીકલતા ધુમારાથી તથા તાંહાં પડતા કાલા ધુમસ થી, એ દેવળનો બાહેરનો દેખાવ સઘળો કાલો થાઈ ગયોછે, તેથી જાંણે એ ઈમારત આખી કાલા સંગેમર મરથી બાંધી હોએ તેવી લાગેછે. વલી જારે ઘણો બરફ પડેછે, અને તેથી તેની ઉપર બરફનું સફેદ પર થા એછે, તાહરે આ માહાભારત ઈમારત જાંણે આખી સફેદ સંગેમરમરથી, બાંધી હોએ તેવી લાગેછે, અને તે વખત તેનો દેખાવ જોવા લાએક થાયોછે.

હવે એ દેવનેની અંદરનો કેટલોએક હેવાલ આપીએછે. ઈમારતની આસપાસ મોટો કંમપાંઉનડછે, અને તે લોહોડાંનાં કટેરાની દેવાલથી ઘેરી લીધેલોછે. એ કટેરાની દેવાલને સારૂ ૨૦૦ ટંન અને ૮૧ ર તલ લોહડું ખપીઉં હતું, અને માતર આ કટેરા પછવાડે એક લાખ, બાર હજાર અને વીશ રૂપી આ તથા ચ્યાર આંનાંનો ખરચ થાયો હતો. એ દેવળની અંદર જવાને વાશતે ચાહરે દશાથી બારણાછે, અને આસપાસ કાલા સંગેમરમરનાં પથરની શીહડીઓછે. શીહડી અને દેવાલની વચેનો સગળો ઓટલો કાલા સંગેમરમરનોછે, તથા ઓટલા ઉપર તથા ફરતી બાજુએ સંગેમરમરના મોટા દબદબા ભરેલા અને ઉંચી કારીગરીથી સણગારેલા થાંબાછે. એ દેવલ ઈંગલંડની રાંણી આંનનાં વખતમાં બંધાઈ તઈઆર થાયુ હતું, તે

† સેનટ પાલસ કરતાં ઇઊરોપખંડમાં બીજાં તરણ દેવળજ વધારે ઊંચાઈ હેવું જણાવીઆમાં આવીઊંછે. આસ્ત્રી આ મુલકમાં વીએનાં શેહેરમાં જે મોટુ દેવળછે, તેની ઊંચાઈ ૪૬૫ ફુટછે—સ્ત્રારસબરગનું દેવળ ૪૫૬ ફુટ ઊંચુછે, રોમ મધેનું સેંનટ પીટરસનું દેવળ ૪૩૭ ફુટ અને ૬ ઇંચ ઊંચુછે.

થી તેનાં પશચમ તરફનાં દરવાજા આગલ તે રાણીનું સંગેમરમરનું પુતલું મેલેલુંછે. મુસાફરને હંમેશાં ઓત ૨ તરફનાં દરવાજાથી પસાર કરીઆમાં આવેછે. અંદર ગયા પછી ઉગમણુ તથા પશચમ તરફની બાજુએ સં ગેમરમરનાં પુતલાંની હાર આપણાં જોયામાં આવેછે. સઘળાં મલીને ૫૦ "માંનીઉમેનટ" છે, તે મધે ૨૨ લશકરી—૨૦ વાંહાંણુ ખાતાંનાં—૨ પાદરીનાં—એક સવદેશ હીતકારી ગરહસથ—૧ વીદીઆવાંન—૧ જ ડજ—૨ ડાકટર અને ૧ ચીતારાનુંછે. આ દરએક પુતલાં ઘણાજ સોભઈતાંછે, અને જે મતલબથી બનાંવી આંછે, તે મતલબ તેનાં બનાંવનાંર કારીગરોએ ઘણી સારી પઠે દેખાડીછે, તે સઘળાંનુ બયાન આપી શકાતું નથી, તોપણ એ પુતલાં કેવી તરાંહનાંછે, તેની સમજ આપવાને એક અથવા બેનાં બયાંન હીંઆં કરવાની જ રૂર દીશેછે, ઈંગલંડનાં દરીઆઈ ખાતાંનાં આગલા સરદાર લારડ નેલસનનું નામ સઉ કોઈ સારી પઠે જાણેછે. એ નાંમદારની યાદગારીમાં હીંઆં એક "માંનીઉમેંનટ" છે. નાંઈલની લડાઈને વાસતે ટરકીનાં સુલતાંને નેંલસનને જે (રોબ આવ હાંનર) જબો આપીઓ હતો, તે પેહરીને તેની દરીઆઈ ઓધાની તથા તેની દ રીઆઈ ફતેની નીશાંણુ દાખલ વાંહાંણનાં લાંગરની સાથે અઠીંગીને ઉભો રહેલોછે, અને તેનાં પગ આગલ દોરડાંની કલીછે. જે "પીડેસટલ" ટાક ઉપર નેલસન ઉભો રહેઓછે, તેની એક બાજુએ ઈંગલંડનાં તાન ની નીશાંણુ દાખલ (બરીટીશ લાયન) શીંહછે, અને બીજી બાજુએ બરીટાંનીઆ ઓરતનાં આકારમાં બે જુવાંન છોકરાઓને નેલસન તરફ હાથ બતાવી તેનો દાખલો લેવાને તથા તેની દેલાવરીની નકલ કરવાને શીખાંમણ દીએછે. નેલસને દરીઆઓમાં કીધેલી ફતેહની યાદગારીમાં ટાપુની ઉપર નાંરથ સી, જરમન ઓ સંન, મેડીટરેનીઅંન સી, અને નાંઈલ નદીની નીશાંણછે. "કારનીસ" ની ઉપર કોપંનહેગંન, નાંઈ લ, અને ત્રાફાલગરનાં નાંમ કોતરેલાં હતાં. એ સઘળું ધીઆંનમાં લઈ જોયાથી વીદીઆરથીએ આગલ વાં ચેલી તવારીખ તેનાં દીલમાં તરત તાજી થાએછે. બે છોકરાઓને બરીટાંનીઆ નેલસનનો દાખલો લેવાને જે ભલામણ કરેછે, તેથી એ પુતલું જોવા જનાંરાઓમાંનાં કેટલા જુવાન છોકરાઓ ઉપર સારી અસર કરતું હશે, તે આપણીથી કેહવાઈ સકાતું નથી. હેવાં પુતલાંઓ જેમ સાધારણ જોનારનાં દીલને ગમત આપેછે તથા તવારી ખનાં અભીઆશીની ઈઆદ તાજી કરેછે, તેમ નીતીની રાહે તથા દેલાવરી, હુશીઆરી અને હીમતની ઉલટ આપવામાં પણ ઘણા ફાએદા કરેછે. હીંદુસથાંનનાં આગલા ગવરંનર જનરલ લારડ કારંનવાલીસનું એક પુત લુંછે, તેની સાથે યુરોપ અને હીંદુસથાંનમાં ઈંગરેજોનો અમલછે, તે પીછાંનીઆમાં આવે, તેવી તરાંહનાં કે ટલાએક આકાર આપીઆમાં આવીઆછે. જમની બાજુએ ઓરતનાં આકારમાં બરીટાંનીઆ બેહેલીછે, અને ડાબી બાજુએ હીંદુસથાંનની ભાગીરથી નદીની નીશાંણ દાખલ હીંદુ અસતરીઓનો એક આકાર પાડ લોછે. એ પરમાણે ઘણાખરાં પુતલાંઓ સારી મતલબથી ઉભાં કરીઆમાં આવીઆંછે. એ સઘળાં બારીકી થી જોતાં તેમની ખુબી પીછાંનતાં ઓછામે ઓછા તરણ કલાક લાગેછે. ઉપલાં ૫૦ માંનીઉમેનટ પછવાડે પં દર લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયોછે.

પુતલાંઓ જોઈ રહેઆ, પછી આપણે સઉથી મોટા હાલમાં જાઈએછે. એ હાલ એટલોતો મોહટોછે કે તે મધે કીધેલી થીએટરની બેઠકમાં વીશ હજાર આદમી સમાઈ શકેછે. હાવી ભારી ઠઠ વરસમાં બે વખ તજ આ દેવળમાં મલેછે. પાદરીઓની વીધવા તથા તેઓનાં નાંવારેસ છોકરાંઓનાં લાલને માટે એક મોટું ફંડછે, તે ફંડનાં ફાએદાને વાસતે દર વરશ મેએ મહીનાંમાં "મીઉજીક મીટીંગ" ગાએણ સભા ભરાએછે. તે વખતે હજારો લોકોની ઠઠ તાંહાં મલેછે, અને ગાએણ સાંભલવા આવનાંરાઓને વેચાએલી ટીકીટની રક મ ઉપલા ફંડમાં ભરાએછે. બીજી ઠઠ જે જુન મહીનાંનાં પેહલલા ભરેસપતવારને દીને મલેછે, તે વધારે જો વા લાએક થાએછે. લંડંન શેહેરમાં નાંવારેસ છોકરાંઓને વાસતે જેટલી "ચારીટી સકુલ" ધરંમની નીં શાલોછે, તે સઘળાની વારશીક પરીખશા કરીઆ પછે, જે "એકજીબીશંન" થાએછે સે દેખાવનાં જેવા આ

વીઆંછે. એક બીજો ઓરડોછે તેને "માહેલ રૂમ" એટલા વાસતે કેહેછે કે "સર કરીસટોફર રેન" જેનાં ઉપરીપણા હેઠલ આ મોટું દેવળ બાંધીઆમાં આવીઉં હતું, તેણે આ દેવળ કેવા પલાંન ઉપર બાંધવું, તેનો લાકડાંનો "માહેલ" નમુનો બતાવીઓ હતો, તે નમુનો આ ઓરડામાંછે. આ ઠેકાંણે જણાવવું જોઈએછે કે, હમણા જે દેવલછે તે ઉપલા નમુનાં પરમાણે નથી, કાંએજે તે નમુનો તે વખતે કમીટીને પસંદ પડીઓ નહી હતો, પણ હમણા જે કાબેલ શખસો તથા હુનરમંદ કારીગરો એ નમુનો જોએછે, તેવો વગર આચકો ખાવે હેવું મત આપેછે કે, જો તે નમુનાં પરમાણે આ દેવળ બાંધીઆમાં આવતે તો, ખચીત તે ઈમારત હંમણાની કરતાં વધારે સોભઈતી થાતે. એ બાબદનો વાંક તે વખતનાં ઝનુંની પાદરીઓને માથે લાગુ પડેછે, કાંએજે જે કમીટી સર કરીસટોફર રેનનો પલાંન તપાસવા બેહી હતી, તે મધે ઘણાએક પાદરીઓ જેઓ બાંધકાંમનાં હુંનરમાં કાંઈ શંમજે નહી તેવા હતા, તેઓએ પોતાની ઝનુનમાં એજ થેડવીઉં કે, એ દેવળ કરાસનાં આકારમાંજ બાંધવું જોઈએ. જો આ પાદરીઓએ "કરાસ" ની ઝનુન છોડી દીધી હતેતો, સેંનટ પાલસ કથીડરલ જે હંમણાછે, તેથી પણ સરસ થડતે, અને એ દેવળથી લંડંન શેહેર આ જે જે મગરૂરી ધરાવેછે, તેમાં ઓરબી વધારો થતે. ઉપલા ઓરડામાં બીજી ઈમારતોનાં પણ નમુનાંછે, તેનું અતરે બયાંન કરવાની જરૂર નથી. આ ઓરડા આગલથી આપણે એક ગોલ ચકરનાં દાદર ઉપર જઈએછે, કે જેને "જીઓમેટરીકલ સ્ટેરસ" કરીને કહેછે. એ દાદરની બાંધણીની ખુબી એછે કે, તેનાં સઘળા મલીને ૯૯ ફાંડીઆંછે, તે સઘલા ફાંડીઆનો આધાર માતર સઉથી નીચેના એકજ ફાંડીઆ ઉપરછે, બાકી, દરએક ફાંડીઆ માતર એક એકની સાથે જાંણે વરગાવી લીધાં હોએ તેવું લાગેછે. આપણે ચકરી દાદરોને વચમાંથી થાંબાનો ટેકાવ જોઈએછે, તેવો ટેકાવ આ દાદરને મુતલગ નથી. જારે આ દેવળ બાંધીઉ હતું તારે પુસતકખાંનાંમાં જવાને વાસતે તે ખાંનગી રસતો બનાંવીઆમાં આવીઓ હતો.

હીંઆંથી નીકલીઆ પછે, આપણે "વીસપરીંગ ગીઆલરી" ઉપર જાઈ પોંહોચીએછે. એ ગીઆલરી અંદરની બાજુથી દેવળનાં મોટાં ગુબજની નીચેછે અને તેની આસપાસ ફરી વલવાને વાસતે લોહડાંનાં કટેરા સાથે ગોલ રસતો કીધેલોછે, એ ગીઆલરી ૫૨૦ ફુટછે, અને તે હેવી રીતે બાંધીઆમાં આવીછે કે, જો તેની ફરતી દેવાલની એક બાજુએ મોહડું કરી કોઈ શખસ ઘણુંજ હલુથીબી કાંઈ બોલે, તો તેજ ગીઆલરીમાં તેની બરાબર શાંહામણી બાજુનાં ભાગ ઉપર કોઈ પોતાંનો કાંન દેવાલ આગલ ધરે તો તેને પેલા બોલનારનાં સખુન સંભલાયા વગર રેહે નહી અને એટલા માટે તેને "વીસપરીંગ ગીઆલેરી" નુ નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. એજ ગીઆલરીની એક બાજુએ વલી એક બારણુ હેવુંછે કે તે જો આપણે હુંગાડીએ તો પોતાની મેલે તરત બંધ થાઈ જાએછે, અને બંધ થાતાં એટલોતો મોટો ગોંધાટ કરેછે, કે તેમાંથી ટોપનાં ગોલાનાં જેવો અવાજ નીકલેછે. આ બારણુ હુંગાડીને બંધ કરવાની ચાલ હમણાં મોકુફ કરીછે, કાંએજે ઈનજીનીઅરોએ હેવું મત આપીઉંછે કે જો દરએક જોનારને વાસતે એમ બારણુ હુંઘાડ ધાંક કરીઆમાં આવશે તો, કોઈ દીને આ મોટી ઈમારતને નુકશાંન પોંહોચશે. પણ ઈંગલંડનાં લોકો પારકા મુસાફર સાથે ઘણા માયાલુ રીતે ચાલેછે, તેથી જેવો દુર દેશથી મુસાફરી કરવા ગયા હોએ, તેઓની ઈછા પુરી પાડવાને વાસતે ઉપલું બારણુ હુંગાડીઆમાં આવેછે. આ ગીઆલરી ઉપરથી ગુંબજનાં અંદરનાં ભાગનો દેખાવ ઘણોજ સારો લાગેછે. ગુંબજનાં આઠ ભાગ કરી દરએક ભાગમાં સેંનટ પાલના જંનમારાનો હેવાલ માલંમ પડે હેવાં ચીતારો રંગીઆમાં આવીઆંછે. એ ચીતારોનો સું આકાર કે સું રંગ, સું તેમની ખુબી અને મતલબ, એ સઘળું જોઈ આપણે અચરત થાયા વગર રેહતા નથી.

વીસપરીંગ ગીઆલરી અંદરથીછે, તેમ તેજ જગાએ બાહેરથી એક બીજી ગીઆલરીછે, તેને "સ્ટોન ગીઆલરી" કરી કેહેછે, કાંએજે તે સઘળી પથરથી બાંધેલીછે. એ ગીઆલરી રસતાની સપાટીથી ૩૦૦ ફુટ ઉંચી

છે, તેથી એ જગાએથી લંડંન શેહેરનો દેખાવ સારો નજરે આવેછે. એથીબી ઉંચે જતાં "ગોલડન ગીઆલરી" આવેછે, તેને આ નામ એટલા વાસતે આપીઉંછે કે, તે ગીઆલરીનાં લોહોડાંનાં કટેરા ઉપર સુનાનો ઘોર ચહડાવેલોછે. એ ગીઆલરી ગુંબજની આસપાસ આવેલીછે, અને તેની ઉપર જવાને વાસતે અંધારામાંથી બીકટ દાદર ઉપર થાઈ જવું પડેછે. આ જગા ઉપરથી લંડંન શેહેરનો દેખાવ ઘણોજ સારો લાગેછે. શેહેરનાં મોટા અને ઘણા મારનાં ઘરો જીકરાં જેવાં દેખાએછે—રસતામાં ચાલનારા આદમીઓનાં માતર માથાંજ નજર આવેછે—મોટા રસતાઓ અને પુલો જાણે લીટીઓ દોરી હોએ તેવા લાગેછે—નાંધલા રસતાઓતો મુતલગ માલંમ પડતા નહી, અને બંધે બાજુનાં ઘેરો એક એક સાથે જલી ગયાં હોએ તેમ દેખાએછે—રસતા ઉપર ફરનારાં મોટાં આમનીબસો તથા ગાડીઓ જાણે "બચ્ચા બાલેકા ખેલ" ની નાંધલી ગાડીઓ હોએ તેમ દીશેછે. ઘરોની તથા કારખાંનાંઓની ઉપરનાં ધુંમારીઆંઓ તથા દેવળનાં ગુંમજો એક એકની શોહે નાંધલા શોટા હોએ તેમ દેખાએછે—ટેમસ નદી જે આખાં લંડંન શેહેરમાં ફરી વલીછે, તે એક રેલાની માફક નજર આવેછે, અને તેની ઉપર ફરતી આગબોટો છોકરાઓ વરસાદનાં દાહાડામાં આપણા મેદાંનમાં કાગજની વાંહાંણો તરાવેછે તેટલા આકારની દેખાએછે—કેટલાએક માઈલ સુધીનાં ઘેરાવાનાં "પારક" બાગો જાણે એણીગમ પેલીગમ નાંધલી લીલી સાદરીઓ પાંથરી હોએ તેવા લાગેછે. એ જગાએથી શેહેરનો વીશ માઈલ શુધીનો ઘેરાવો આપણી નજરે પડેછે, અને જેમ આપણે એક "માપ" નકસો જમીન ઉપર પાંથરીને જોઈએ, તે પરમાણે ઉપલી ઉંચાઈથી લંડંન શેહેરનો દેખાવ આપણી નજર આગલ નીચે એક મોટો નકસો પાંથરીઓ હોએ તેવો લાગેછે.

ગોલડન ગીઆલરી ઉપરથી આપણે બાલ તથા કરાસ જે સઉથી ઉંચો લાગછે તાંહાંશુધી જાઈ શકીએછે. એ જગા ઉપર ચહડવાનું શેહલું નથી. આગબોટો અથવા વાંહાંણોનાં ડોલ ઉપર ચહડવાને વાસતે દોરડાંનાં નાંધલાં અને સાંકરા દાદર કરીઆમાં આવેછે, તેજ મીશાલનાં લોહડાંનાં સલીઆનાં દાદર હીંઆંછે, અને આ જગેથી જો કોઈ નીચે પડીઓતો તેનાં સરીરનો ભુકે ભુકો થઈ જાએ, તોપણ મુસાફર પોતાંનો શોખ પુરો પારવાને હંમેસ હીંમત કરેછે. "શું હીંઆંવેર આવીઓ, અને હવે હીંમત છોડું" ? એમ દરએક જોવા જનાર વીચાર કરેછે. જેઓ સરીરે ડોંગા હોએ, તેઓને આ જગા ઉપર જવાને ભલાંમણ કરીઆમાં આવતી નથી. જેમ વાંહાંણ ઉપર કપતાંન ઉભો રહીને ડોલ ઉપર જનારા ખલાસીને ધીરજ અને હીંમત આપેછે, તેમ ઉપલા બાલ ઉપર જનારા શખ્સને આ દેવળનો એક રખેવાલ હીંમત આપેછે અને કેહેછેકે "હજુર જાઓ—ગભરાતાનાં—કાંઈ ચંતા નથી—હવે જરાકજ બાકી રહેઉંછે—કશી ફકર નથી." આ પરમાણે હીંમતનાં સુખનો જેમ આપણે સાંભલતા જાઈએછે, તેમ ઉપર જવાને આપણને પણ શુર છુટેછે, અને જેવારે બાલ ઉપર ચહડી રહીએછે અને તાંહાંની નાંધલી બારીઓમાંથી શેહેરની બાહેરનો ઘણો એક માઈલ સુધીનો દેખાવ જોઈએછે, તાહરે—હા ! સું સુંદર દેખાવ આપણી નજરે પડેછે—તેનુ બયાંન કલમથી થાઈ શકે નહી વાસતે જેઓએ તે મજાહ જોવી હોએ તેઓએ ઇંગલંડ જાઈ તેનો ખરો સવાદ લેવો—એમ હમારી ભલાંમણ. આ બાલની અંદર માતર બાર આદમી સમાંએ એટલીજ જગાછે, અને તેનુ વજન ૫૬૦૦ રતલછે. બાલની તરીસ ફુટની ઉંચાઈએ ખરીશટી ધરમની નીશાણ દાખલ કરાસછે. કરાસનું વજન ૩૩૬૦ રતલછે, અને જોકે તે ૧૫ ફુટ લાંબોછે, તોપણ આપણને રસતામાંથી રોટલી કરવાનો તવાયો હોએ તેટલો દીશેછે.

આ દેવળનાં કદ પરમાણે તેનું ઘડીઆલ પણછે, અને દખણ પશ્ચમ તરફનાં મીનારાની અધવચમાં તે જહેલુંછે. દેવળની પશ્ચમ તથા દખણ તરફ લોકોનો આવજાવ ઘણોછે, તેથી વખત દેખાડવા માંટે એ બંધે બાજુ "ડાએલ પલેટ" ઇઆને ઘડીઆલની તખતી જહેલીછે. એ પલેટનો ઘેરાવો ૫૧ ફુટછે તથા

તેની ઉપર ઘડી માલંમ પડવાને વાસતે જે આંક પાડીઆમાં આવીઆછે તેની લંબાઈ બે ફુટ અને હડી ઇંચછે. પળ જણાવવાનો કાંટો ૯ ફુટ—૯ ઇંચ લાંબોછે અને તેનું વજન ૭૫ રતલછે. ઘડી જણાવવાનો કાંટો ૫ ફુટ—૯ ઇંચછે અને તેનુ વજન ૪૪ રતલછે. તેની અંદરનું કાંમ જેમ સારૂં તેમ ઘણુ સરસછે. તેનાં ચકર ગાડીનાં ચાક કરતાં મોટાંછે. "પેનડીઉલંમ" અથવા લુલક ૧૬ ફુટ લાંબુછે અને તેની નીચેનાં ડુંગરાનું વજન ૧૮૦ રતલછે. એ ડુંગરો આટલો ભારીછે તોપણ જે તાર સાથે તેને લટકાવીઆમાં આવીઓછે, તે તારની જાડાઈ અરધા રૂપીઆની જાડાઈ કરતાં વધારે નથી, જેમ શાધારણ ઘડીઆળોનાં લુલક એક બાજુથી બીજી બાજુએ દરએક પળમાં એક વખત જાએછે, તેમ આ લુલક કરતું નથી—તેનો દર એક ફેરાવો બે પળે થાએછે, ઇઆને દરએક મીનીટની અંદર ૬૦ ને બદલે ૩૦ વખત ટકોરી મારેછે. આ ઘડીઆલ ઇસવી સને ૧૭૦૮ માં બનાંવેલુંછે.

એ ઘડીઆલ ઉપરનો વખત શેહેરમાં જણાવવાને વાસતે દર ઘડી તથા ૦ા ઘડી મોટા આવાજથી અને દુર સુધી સંભલાએ, તેવું કરવા માંટે સારી ગોઠવણ કરીઆમાં આવીછે. એ કારણસર એક ઘણો મોટો ઘંટછે કે જે દેવળની જમીનની સપાટીથી ૪૦ ફુટ ઉંચાઇએ ટાંગેલોછે. ઘડીઆલનાં સાંચાની સાથે એક મજબુત તાર જોડીને આ ઘંટની હથોડી સાથે લાગુ પાહેલોછે. જાહરે ઘડી વજાડવાનો વખત થાએ, તારે પેલી હથોડી પેલા તારની મદદથી ઉંચકાઇને જેટલા વાગા હોએ તેટલી વાર ઘંટની ઉપર જોરથી પહેછે, તેથી મોટા આવાજ સાથે લોકોને વખત માલંમ પરેછે. આ ઘંટ દશ ઇંચ અથવા લગભગ એક ફુટ બરછે, અને તેનું કુલ વજન ૧૧૪૭૪ રતલછે. તે એટલો મોટોછે કે, જો તેને જમીન ઉપર મેલીઓ હોએ તો ૩૫ ફુટનો ઘેરાવો રોકે. જે હથોડી એ ઘાંટ ઉપર પડેછે, તેનું વજન ૧૪૫ રતલછે અને જે ઘડી વાગેછે, તેનો અવાજ એટલો તો મોટો થાએછે કે, મધ રાતને વખતે આપણી બખતાવર રાંણીનો વીંનડસર મધેનો મેહેલ જે લંડનથી લગભગ ૨૧ માઇલ દુરછે તાંહાં સુધી સંભલાએછે—ઇઆને જો તે ઘાંટ મુંબઈ લાવી આપણાં કોટમાંનાં દેવળમાં મેલીઓ હોએ, તો રાતને વખતે તે ઘાંટ ઉપર વજાહેલો વખત થાંણે સંભલાએ. મોટા ઘંટની પાસે વલી બીજા બે નાંધલાં ઘંટોછે તેની ઉપર ૦ા ઘડી વાગેછે.

એ દેવળની ઉપરનો સઘળો ભાગ જોઈ રહેઆ પછે, આપણને તેનાં ભોંએરાંમાં લઈ જયામાં આવેછે. એ ભોંએરાનાં તરણ મોટા ભાગ કીધેલાછે. દર એક ભાગ ૪૦ ચોરસ ફુટછે અને તેની વચેવચમાં મોટા અને સોભઈતા થાંબાછે. બાહેરની વરાંણની દેવાલમાં જે બારીઓછે, તેની મારફતે આ ભોંએરાંમાં અજવાળું પશાર કરીઆમાં આવેછે, પણ તેની વચે વચનો ભાગ દીવાની રોશનીની મદદ વગર જોઈ શકાતો નથી. એ ભોંએરૂં ઘણુ કરીને નાંમીચાં શખસોની કબર કરવાને વાસતેછે. સર કરીસટોફર રેન જેને એ નાંમીચું દેવળ બાંધીઉછે, તેની કબર હીંઆંછે. નેલસનની કબર પણ આ જગાએછે તે વીશે આગલ જણાવીઉછે.

હાવી મોટી ઈમારત ઉપર કોઈ વાર વીજ પડેતો તેથી મોટી ખરાબી થાએ, તેનો અટકાવ કરવા માંટે કરેલી ગોઠવણ સારીછે. કેટલોએક બંચાવતો એ દેવળની બાંધણીથીજ થાઈ સકેછે. લોહડું તથા શીશું અથવા હરેક બીજી ધાતુ હંમેશાં વીજને ખેંચેછે, તે પરમાંણે દેવળનો કરાસ જે લોહોડાંનોછે તેની ઉપર વીજ આવેતો, તે દેવળનો સઉથી ઉપલો ગોલ ભાગછે કે જેને "બાલ" કરીને કહેઆમાં આવેછે, તેને ટેકો આપવાને વાસતે અંદરથી જે લોહડાંનાં થાંબાછે તેની અંદર ઉતરે—પછી તાંહાંથી એક તાર મોટો ઘુંમટ તેની અંદરથી લાકડાંનો પણ તેની બાહેરની બાજુ ઉપર શીશાંનુ પરછે, તે શીશાં સાથે મેલવી લીધોછે—તાંહાંથી વલી વરસાદનું પાંણી કાહાડી નાંખવાને જે નલીઓછે, તાંહાંસુધી તાર લાગુ પાડીઓછે, અને તેહાર પછી દેવળમાં પાંણી પુરૂં પાડવાને વાસતે શીશાંની જે નલીઓછે, તે નલીઓની મારફતે વીજ જમીનની અંદર જાઈ શકે. એ ઉપરથી જોયામાં આવશે કે છેક ઉપરથી તે નીચે સુધી "ચંદર રાદ" (વીજ બંચાવવાને વાસ

તે લોહોડાંનો સલીઓ) ગોઠવીઆને બદલે, એજ ઈમારત મધેની વરસાદની તથા પાંણી પોંહોચતું પાડવાની નલીઓથી તે મતલબ પાર પાડીઆમાં આવીછે.

આ નાંમીચા દેવળની ટુક તવારીખ આપીને તેનું બયાંન બંધ કરીએછે. હાલ જે જગાએ સેંનટ પાલસ કથીડરલ છે, તેંજ જગાએ આગલ ઘણા દેવળ બંધાયાં હતાં, પણ જમાનાંની ગીરદસથી એક પછી એકનો નાંસ થાયો હતો. જે જગાએ આ મોટું દેવળ હમણાછે, તાંહાં પેહલ વેહલું દેવળ રોમન લોકોએ બાંધીઉં હતું, હેવું સાબેત થાયુંછે, કાંએજે હમણાની ઈમારતને વાસતે જારે સર કરીસટોફર રેને પાયો બો દીઓ હતો, તારે જમીનની અંદરથી ઘણીએક અસલી ઈમારતની નીશાંણ મલી હતી, તે અસલનાં રોમન લોકોનાં બાંધ કાંમને મલતી આવતી હતી. આ દેવળનો પાછલથી ડાયોકલીસન પાદશાહનાં વખતમાં નાંસ થાયો હતો. તાહર પછી એજ જગાએ ખરીસટીઆંનોનાં દોશત પાદશાહ કાંનસ્ટંનટાઈને એક દેવળ બંધાવીઉં હતું, તેનો નાંસ ઈંગલંડનાં બુતપરશતી સાકરાંન પાદશાહાના વખતમાં થાયો હતો. તાહર પછી ઈસવી સને ૬૦૩ નાં સાલમાં સાકસનની ઓલાદના પેહલલા ખરીસટી પાદશાહ એથલબરટનાં વખતમાં ફરીથી એ જગા ઉપર દેવળ બાંધીઆમાં આવીઉં હતું. ઈસવી સને ૧૦૮૬ નાં સાલમાં લંડન મધે મોટી આગ લાગી હતી તેમાં એ દેવળનો ફરીથી નાંસ થાયો હતો. તાહરપછી વલી તેને બાંધવાને વાસતે કેટલાએક પાદરીઓએ મેહનત લીધી હતી, તેહમાં ઈંગલંડનાં પાદશાહ પેહલલા હેનરીએ સારી મદદ કીધી હતી, અને ૧૨૨૧ નાં સાલમાં તે ફરીથી તઈઆર થાયું હતું. હમણા જે દેવળછે તેનાં જેટલું આ દેવળ ઉંચું નહી હતું, તોપણ લંબાઈમાં ઘણુ વધતું હતું—તેની સઉથી વધતી લંબાઈ ૬૨૯ ફુટ હતી અને હાલનાં દેવળની લંબાઈ ૫૦૦, ફુટછે, એ દેવળની અંદર જે "આલટર" ઈઆને કુરબાંનગાહ હતો, તે સોનાં તથા જહવેરાતથી સણગારેલો હતો, અને તે સીવાએ એ દેવળને અસલનાં પાદશાહોથી ઘણી કીમતી ભેટ થાઈ હતી. ફરાંનસનો પાદશાહ જાંન જાહરે ઈંગલંડ ગયો હતો, તાહરે તેણે આ દેવળને સોનાંનાં ચાર મોંટાં વાસણો ભેટ આપીઆં હતાં. ઈસવી સને ૧૫૬૧ નાં વરસમાં એ ઈમારતની ઉપર વીજ પડીઆથી ઘણીએક ખરાબી થાઈ હતી, પણ તે સમારવાનું કામ લાંબી મુદત પછી સરૂ કીધામાં આવીઉં હતું, તે ૧૬૩૩ માં પુરૂ થાયું હતું. તેહારપછી એ ઈમારત ૩૩, વરસ સુધી સલાંમત રહી. ૧૬૬૬ નાં વરસમાં લંડન શેહેર મધે જે મોટી આગ લાગી હતી, તેમાં ફરીથી એ દેવળનો તમાંમ નાંસ થાયો હતો. એ આગ પછી જે દેવળ બાંધીઆમાં આવીઉંછે તે હઈઆતછે અને હાલ આપણે જોઈએછે. તેનો પાયો ૧૬૭૫ નાં વરસમાં નાંખીઓ હતો અને ૧૭૧૦ માં તે બંધાઈને તમાંમ થયું હતું. એ ઈમારતનો પાયો નાંખતી વેલાએ એક ઘણોજ સારો સગન મલીઓ હતો, તે એજે સર કરીસટોફર રેને પાયો ગોઠવતી વેલાએ એક બેગારીને એક ચોરસ પથર લાવવા કહેઉં, તે ઉપરથી જે પથર તે લાવીઓ, તે અસલનાં દેવળમાં કોઈની કબર ઉપરનો હતો, અને તેની ઉપર "રીજરગંમ" લખેલું હતું. એ સબદ લાટીનછે અને તેનો અરથ "પાછું ઉઠો" એમ થાએછે. એ ઉપરથી તે વખતે સારા સગન એમ જાંણીઆમાં આવીઆ કે, તે બોલ "પાછું ઉઠો" કરીને હતો, તેથી આ દેવળ ખચીત પાછું ઉઠશે, ઈઆને વલી એકવાર વધારે બંધાઈને તઈઆર થાશે. આ મોટું દેવળ બાંધતાં ૩૫ વરશ થાયાં હતાં, તોપણ પેહલેથી તે આખર શુધીનું કાંમ એકજ બાંધનાર, એકજ પાદરી અને એકજ ઉપરીનાં હાથ તલે થાયું હતું. આગલ જણાવીઉંછે કે, આ દેવળની પછવાડે એક કરોડ, બાવીસ લાખ, ચોવીસ હજાર, તરણશોને સીતેર રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. આ મોટો ખરચ શેહેરમાં જેટલા કોલસા આવે તેની ઉપર જગાત લેતી કરીને તેની ઉપજમાંથી તથા બાકીનો સરકારી ખજાંનાંમાંથી પુરો કરીઆમાં આવીઓ હતો. આગલ કહુંછે કે એ દેવળની સઉથી વધતી લંબાઈ પાંચશો ફુટનીછે. આપણી ટાપુ મધે સઉથી મોટી ઈમારત ટાંઉનહાલછે અને તેની કુલ લંબાઈ આસ

રે તરણસો ફુટછે—વાસતે જો આ ટાંઉનહાલની ઈમારત જેવી પોણાબે ઘણી ઈમારત આપણાં ધીઆંનમાં લઈએતો એ દેવળનુ કદ આપણા ધીઆનમાં આવે. સેંનટ પાલસની ઉંચાઈ ૪૦૪ ફુટછે, આપણા કોટ માંનાં દેવળની ઉંચાઈ ૧૪૦ ફુટછે—મારે જો લગભગ હેવાં તરણ દેવળ એક એક ઉપર ચહડાવીઆં હો એ તો, સેંનટ પાલસની બરાબર થાએ.

આખુ દેવળ જોવા જનાંરને ચાર શીલીંગ અને બે પેનસ આપવી પડેછે.

વેસ્ટમીનસ્ટર આબી.

આ દેવળ લંડનનાં વેસ્ટમીનસ્ટર ભાગમાંછે, અને તેની કારીગરી અને પુરાંણાપણાને વાસતે ઘણુ વખાણાએલુંછે. જે જગાએ આ દેવળ હમણાછે, તે જગાએ ઈસવી સનેની સાતમી સદીમાં એક દેવળ બાં ધીઆમાં આવીઉં હતું, પણ તેનો ડેનસ લોકોએ નાંસ કીધો હતો. ૧૦૫૦ નાં સાલમાં પાદશાહ એડવરડ ધી કનફેસરે તે જગાએ ફરીથી એક દેવળ બાંધીઉં હતું, અને ઈંગલંડનાં પાદશાહોને તાજ પેંહરાવવાની કીરીઆ તાંહાં કરવાની મતલબથી, તે દેવળનાં ખજાંનાં ખાતે કીમતી પોશાક તથા સુનાંનુ એક તાજ અને તેજ ધાતુની એક લાકડી, તથા બીજી જીનસો બખ્શેસ દાખલ આપી હતી. આ પાદશાહે કીધેલો ધેડાવ આંજ દીન શુધી અમલમાં લાવીઆમાં આવીઓછે, કાંએજે ઈંગલંડનાં પાદશાહ હારલડ અને "વીલીઅંમ ધી કાંનકરર" થી તે આપણી હાલની નાંમદાર રાંણીને માથે તાજ મેલવાની કીરીઆ એજ દેવળ મધે કરી આમાં આવીછે. ૧૩ મી સદીની અધવચમાં એ દેવળનો ઘણો ખરો ભાગ બલી ગયો, પણ પાદશાહ પેહેલા અને બીજા એડવરડનાં વખતમાં તેને પાછો બાંધીઆમાં આવીઓ હતો. પાદશાહ તરીજા એડવરડ અને બીજા રીચરડનાં વખતમાં એ દેવળમાં ઘણોએક વધારો કરીઆમાં આવીઓ હતો. પશચમ તરફ નો ભાગ કે જે હીંઆં આવેલા નકશામાં પાડલોછે, તે તરીજા રીચરડ તથા સાતમાં હેનરીનાં વખતમાં બંધાયો હતો. એ બાજુએ જે બે મોટા અને ખુબસુરત મીનાંરા જોયામાં આવેછે, તે સર ક્રીસટોફર રેનનાં નકશા ઉપરથી બાંધેલાછે. પેહલલા અને બીજા જારજનાં વખતમાં બારણા ઉપરની જે મોટી બારીઓ દેખાએછે, તે ફરીથી બાંધીઆમાં આવી હતી. ૧૮૦૯ નાં સાલ પછી પણ આ દેવળનાં દેખાવમાં વારેઘડી એ ફેરફાર કીધામાં આવીઓછે. આજે આપણે જે જોઈએછે, તે એક પુરાતંન ઈમારત વારેઘડીએ થાએલા ફેરફાર સાથે જોઈએછે. પણ તેની અંદરની ઘણીખરી બાંધણી અને તેમાંની કારીગરી, જે જોયાથી એ દેવળ જોવા જનાંર ઘણોએક ખુશી થાએછે, તે પુરાંનાં વખતનીજછે, અને તે ઘટતી તપાસથી જોયાથી આપણી ખાતરી થાએછે, કે આગલા વખતમાં આ દેશમાં ઉંચી કારીગરીની કશી ખુટ હશે નહી. એ દેવળનો સઘળી તરફથી બાહેરનો દેખાવ ખુબસુરતછે. તેની બારીઓ ઘણીજ મોટી અને ઉંચી જાતનાં કોતરકાંમથી પુરછે, અને કેટલીએકમાં રંગીન કાચો જડેલાછે, તેથી તેમનો દેખાવ ઘણોજ સોભેછે. ઘણાખરાં દેવળોની માફક એ દેવળ પણ કરાસનાં આકારમાં બાંધીઆમાં આવીઉંછે. ઉગમનથી પશમચ શુધી એ દેવળની લંબાઈ ૩૭૫ ફુટ, અને ઓતરથી દખ્ખંણ શુધી ૨૦૦ ફુટછે. ભોંએતલીએથી છાપરાં શુધીની ઉંચાઈ ૧૪૦ ફુટછે, અને મીનાંરાઓની ઉંચાઈ ૨૨૫ ફુટછે.

ઈંગલંડનાં ઘણાખરા પાદશાહોની કબરો આ દેવળમાંછે. શાહાજાદા, ઉમરાઓ, અને લશકરી અમલદારો, નાંમીચા પરધાંનો અને પાદરીઓને પણ હીંઆં દાટીઆમાં આવીઆછે. કેટલુંએક થયું સેંનટ પાલસનાં દેવળમાં મોટા મોટા લશકરી અમલદારોને દાટવાનુ શરૂ કીધામાં આવીઉંછે, તેમ આ દેવળમાં હવે ઘણુ કરીને જેઓ રાજદરબારી કાંમમાં તથા ધરમ શાસતરમાં તથા કવેત દાખલ તથા વીદીઆ અને હુંનરની માહેતગારીમાં તથા તેનો ફેલાવો કરવામાં નાંમ મેલવીઉં હોએ, તેઓની જગા કરીઆમાં આવેછે. હે

વા શખસોની કબરો તથા તેઓની યાદગારી રાખવાને સારૂ ઉભી કીધેલી નીશાંણો આ દેવળનાં દરએક ભાગમાં જોયામાં આવશે. હેવી કબરો અને નીશાંણો, કે જે દેખાવમાં ઘણી ખુબસુરત કીધેલીછે, તે જોયાથી શાધારણ જોનાંરને ખુશી ઉપજેછે તેનાં કરતાં તવારીખનાં અભીઆશીઓને આગલા બનાંવોની ઈઆદ આવીઆથી, તથા તેમને પોતાંનાં મગજમાં તાજી કરીઆથી વધારે ખુશાલી લાગેછે.

વેસ્ટમીનસ્ટર આબી ગોયા એક ઘણુંજ મોટું દેવળછે અને તેમાં બીજા ઘણાએક "ચાપેલ" અથવા નાંધલાં દેવળોછે તેમને જુદાં જુદાં નાંમ આપીઆંછે, તેથી તેઓ ઓલખાએછે. જો કોઈ અનંજાંણો શખસ ભોમીઆની મદદ વગરે વેસ્ટમીનસ્ટર આબી પોતાંનીજ મેલે જોવાની કોશેસ કરેતો, અંદર તે ભુલો પડીઆ વનાં રેહે નહી. જોવા જનાંરની સાથે ફરવાને તથા દેખાડવાને વાસતે ભોમીઆ રાખેલાછે, તેઓ થોડાં આદમીઓનો જમાંવ થાતો જાએ, તેમ તેઓને ફેરવીને સઘળું દેખાડેછે, અને તે જોવાને સારૂ દરએક આદમી દીઠ ૭ પેંનસ અથવા પાવલો લીધામાં આવેછે. આ દેવળમાં જોવા જનાંરને સવલથી સઘળી બાજુએ ફરી વળવાને સારૂ "પોએટસ કારનર" આગલનાં બારણાથી દાખલ કરીઆમાં આવેછે, અને સઉથી મોટું દેવળ જે સઉથી વધારે જોવા લાએકછે, તે છેલલે દેખાડીઆમાં આવેછે, પણ આ જગાએ બયાંન કરતી વેલા હમો તે મોટાં દેવળથી શરૂ કરીએછે.

પશચમનાં બારણા આગલથી દાખલ થયા કે એ મોટાં દેવળમાં આપણે જાઈ શકીએછે. તેમાં બે બાજુથી હારેદોર ઘણુંજ મોટા અને સોભઈતા થાંભાઓ બાંધેલાછે કે જેથી કરીને વચમાં એક મોટો હાલ નીકલીઓછે જેને "નેવ" કરી કેહેછે. થાંભાની બંને બાજુના ભાગ જે "નેવ" નાં જેટલાજ લાંબાછે તેને "એનલ" કરી કેહેછે. આ નેવ તથા એનલ લંબાઈમાં ૧૬૬ ફુટછે તથા તે બંને મલી પોહોલાઈ ૭૧ ફુટછે તથા ઉંચાઈ ૧૦૨ ફુટછે તેથી આ દીવાંનખાંનાંનો દેખાવ ઘણોજ બુલંદ દીશેછે. હીંઆંની બારીઓ નસતરનાં જેવી કમાંનનાં આકારનીછે અને તેમની ઉપર રંગીન કાચનાં ચીતારો તથા બીજી કારીગરીની નકશીછે તેનાંબખાંનમાં જેટલી તારીફ કરીએ તેટલી થોડીછે. સાંમને આપણને વજનતરની પેટી તથા દેવળની બેઠક દેખાએછે તથા જગોએ જગોએ નાંમીચા શખસોની યાદગારીનાં પુતળાં તથા બીજી નીશાંણો જે આપણે જોઈએછે, તેથી તાંહાં એક અજબ દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. પશચમ તરફનાં બારણા આગલ ઈંગલંડનો નાંમીચો પરધાંન, વીલીઅંમ પીટ, જે ૧૮૦૬ નાં સાલમાં મરણ પાંમીઓ હતો તેની યાદગારીમાં પરજાની તરફથી રૂપીઆ ૬૩૦૦૦ ને ખરચે સંગેમરમરનાં પથરમાં એક બાહાવલું ઉભું કીધેલુંછે તેમાં મી૦ પીટને "ગાનરોલર આવ ધી એકસચેકર" નાં પોશાકમાં ઉભો રાખેલોછે, તેની જમની બાજુએ તવારીખ તેનાં અમલનાં વખતમાં બનેલા બનાંવોની નોધ લીએછે, અને ડાબી બાજુએ બલવો આંકડની અંદર બંધાઈને તેનાં પગ આગલ પડેલોછે. મી૦ ફાકસ, જે મી૦ પીટનાં વખતમાં બીજો નાંમીચો પરધાંન ગણાતો હતો તેનુ બાહાવલું ઉપલાં બાહાવલાંની બાજુએછે. એજ જગાએ પરજાની તરફથી લારડ હાલંડની યાદગારી રાખવાને વાસતે એક ઘણુંજ કીમતી પુતલુંછે. હીંઆં બેન જાંનસાનની કબર જોયામાં આવેછે. સર વીલીઅંમ ટેંમપલ, તેની બાએડી, અને છોકરાંની યાદગારીમાં તથા રાંણી આંનનાં નાંમીચા પરધાંન લારડની અરલ આવ ગોડાલફીનની યાદગારીમાં ખુબસુરત પુતલાંઓ ઉભાં કીધેલાંછે. દરીઆની તથા ખુશકી ઉપરની લડાઈઓમાં જે સુરા અમલદારોએ વખાંણ મેલવી હતી તેઓની તથા નાંમીચા પરધાંનોની યાદગારીની નીશાંણો જગે જગે આ હાલમાં જોયામાં આવેછે. દર એક જણનાં ગુણો પુતલાંનાં અથવા તકતીનાં આકારમાં ઘણા શારી પેઠે જણાવીઆમાં આવીઆંછે, તે સઘળાંનું વીગતવાર બયાંન આપવાની જગ આ જગાએ કોશેશ કરીએતો ઘણુંએક રોકા ભરાએ.

ગરેટ બરીટંનનાં તખત ઉપર જારે નવો પાદશાહ અથવા રાંણી બેશનાર હોએછે, તારે આ જગા જે

જાતે ઘણીજ સોભઈતીછે, તેનાં દેખાવમાં વલી અતીઘણો શુધારો થાએછે, કાંએજે પાદશાહનાં મરણ પછી તખ્ત ઉપર બેશનાર બીજા પાદશાહને માંથે પેહલ વેહલે તાજ મેલવાની કીરીઆ, જે ઈંગલંડનો વડો પાદરી આરચ બીશપ આવ કાંનટરબરી કરેછે, તે હીંઆં થાએછે. તે વેલાએ પરધાંનો તથા બીજા અમલદારો તથા ઉમરાવો અને ઉમરાજાદીઓ પોતાંનાં દરબારી પોશાકો શાથે, તાંહાં બીરાજેછે, તથા હાઉસ આવ કામનસનાં અધીકારીઓ અને બીજાઓની જે ઠઠ મલેછે, તથા તાંહાં જે મોટી કીરીઆ બનેછે, તે સઘળાનો દેખાવ ઘણોજ દબદબા ભરેલો લાગેછે, હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે. આપણી બખતાવર અને નાંમદાર રાંણી વીકટોરીઆને માંથે તારીખ ૨૮ મી જુન ૧૮૩૮ ને દીને તાજ મેલવાની જે કીરીઆ થાઈ હતી તે હીંઆં કીધામાં આવી હતી. એ વખતે નેવની અંદર થાંબાંની શોહેથી તથા પશચમનાં દરવાજાને માંથેથી જોનારાઓને સારૂ ગીઆલરી બનાંવીઆમાં આવી હતી. "ટરાંનસેપટ" નાં ઓતરનાં ભાગમાં ઉમરાઓને વાસતે અને દખણનાં ભાગમાં ઉમરાજાદીઓને વાસતે ગીઆલરી કીધામાં આવી હતી. કુરબાંન ગાહનાં માંથા ઉપર હાઉસ આવ કાંમનસનાં અધીકારીઓની જગા કીધી હતી, અને વજંનતરની પેટીની સાંહાંમને ૪૦૦ ગાંનારાઓને સારૂ બેઠક કીધામાં આવી હતી. કોએર અને ટરાંનસેપટની વચમાં નાંટકની બેઠકનાં આકારમાં એક જગા બનાંવી હતી અને તેની વચોવચમાં કીમતી ગાલીચા તથા કસબી તાકા પાંથરેલા હતા અને તેની ઉપર "ચેર આવ હાંમેજ" ની ખુરશી હતી. એ જગાની સાંહાંમને લગભગ ઓતર તરફ વડા પાદરીને ઉભો રહી બંદગી તથા ભાશાંણ કરવાની જગા હતી. એ વેલાનાં દેખાવનુ બયાંન જે કીધામાં આવીઉંછે, તે ઉપરથી હેવું ધારવામાં આવેછે કે તે વખતે એક અજબ દેખાવ થાયો હશે. તાજ પેહરવાની વખતે જે ખુરશી હુંમેસ વાપરીઆમાં આવેછે અને જે આપણી નાંમદાર રાંણીની વખતે પણ કાંમમાં આવી હતી, તેનુ બયાંન ઘટટી જગોએ વાંચીઆમાં આવશે.

આ મોટા હાલના ઉગમણનાં છેડા ઉપર જે ભાગ આવેલોછે, તેને કોએર કરી કેહેછે. એ જગાની લોંએ ઘણી ખુબસુરત દેખાએછે. કાંએજે અરધી ઈંચથી તે ચાર ઈંચ શુધીનાં જુદી જુદી જાતનાં અને તરેહ તરેહ રંગનાં સંગેમરમરનાં પથરનાં કટકાથી તરેહવાર નકશી દેખાએ તેવો આકાર કાહાડેલોછે. એ જગાએ ઘણીજ સુંદર વજનતરની પેટી ઉભી કીધેલીછે, કે જે ભકતીને વખતે વજાડીઆમાં આવેછે. આ જગાએ સર આઈસાક નીઉટંનનું એક ઘણુજ સોભઈતું પુતલુંછે. એ નાંમીચા ફીલસુફને અઠીંગીને બેઠેલો પાંડીઓછે અને તેનો જંમનો હાથ તેને રચેલાં કીમતી પુસતકોની ઉપર પડેલોછે. રીઅર આડમીરલ ટાઈરેલની યાદગારીમાં જે પુતલુંછે તે ઘણુજ ખુબસુરતછે. એ અમલદાર દરીઆમાં મરણ પાંમીઓ હતો, તે બતાવવામાં તથા તેનો પરાંણુ બેહેસત તરફ જતો દેખાડવાને વાસતે તેનાં પુતલાની શોહે ઘટતા આકાર પાહેલાછે. મેજર જનરલ સર સ્ત્રીનજર લારેનસ જેને ૧૭૪૬ થી ૧૭૫૬ નાં વરસ શુધી હીંદુસથાંનનાં કોરોમાંનહેલ કાંસતા ઉપર ઘણી બાહાદુરી બતાવી હતી, તેની યાદગારીમાં એક પુતલું મેલેલુંછે. એ ઉપરાંત હીંઆં બીજી ઘણી હેવી યાદગારીની નીશાંણીઓછે.

હીંઆંથી નીકલીઆ પછી જે જગાને "ટરાંનસેપટ" કરી કેહેછે તાંહાં આપણે જાઈએછે. હીંઆં પણ નાંમીચા શખસોની યાદગારી કાએમ રાખવાનાં ઘણાએક કીમતી પુતલાંઓછે. પેહલલા તથા બીજા પાદશાહ ચારલસનાં વખતનાં ડીઉક તથા ડચેસ આવ નીઉકાસટલની, તથા સર પીટર વારેન અને આડમીરલ વરનનની યાદગારીનાં પુતલાંછે. મોટા લારડ ચાટમની યાદગારીનું પુતલું જે પાદશાહ અને પારલામેંનટનાં હોકંમથી ૬૦૦૦૦) રૂપીઆની કીમતે ઉભું કીધામાં આવીઉં હતું, તે હીંઆંછે. તારીખ ૧૨ મી એપરીલ ૧૭૮૨ ને દીને રાડનીની મોટી ફતેહને વખતે દરીઆની લડાઈમાં તરણ શુરા અમલદારો મારીઆ ગયા હતા, તેમની યાદગારીમાં પાદશાહ અને પારલામેંનટનાં હોકંમથી ૪૦૦૦૦ રૂપીઆને ખરચે ઉભી કીધેલી

નીશાંણ પણ હીંઆં જોયામાં આવેછે. મોટો લારડ માંનસફીલડ ઈનસાફને વાસતે ઘણો વખણાએલો હતો તેનુ પણ એક પુતલું હીંઆં દીઠામાં આવેછે. એ ઉમરાવનુ બાહાવલું બનાવેલુંછે, તેની એક બાજુએ દાહાપણ અને બીજી બાજુએ ઈનસાફ દેખાહેલોછે, અને એક ગુનેહગાર છોકરાને વચમાં પાહેલોછે, તે એ નીશાલે કે, દાહાપણ તેને પકડીને ઈનસાફને સપુરદ કરેછે. આ પુતલું એક ખાંનગી ગરહસથે પોતાંને ખરચે ૨૫૦૦૦ રૂપીઆને ખરચે મેલીઉંછે. ફરાંનસીસ હારનર, જારજ કીઆંનીગ, સર જાંન માલકમ તથા જનરલ કલકનાં પુતલાં પણ હીંઆં દીઠામાં આવેછે. ઈંગલંડનાં બે નાંમીચા પરધાંન પીટ અને ફાકસ, જેઓનાં પુતલાં બીજી જગાએછે, તેઓની કબર આ જગાએછે. પાદશાહ આઠમાં હેનરીની સાત રાંણીમાંની એક રાંણી આંન આવ કલીવસની કબર પણ હીંઆંછે. ટરાંનસેપટનાં દખણનાં ભાગની આગલ જે જગાછે તેને "પોએટસ્ કારનર" કરી નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે કાંએજે તાંહા કવેતોની કબરોછે. હીંઆંથી આગલ ચાલીઆ પછી ૧૪ મી સદીનાં વખતનું એક રંગીન ચીતાર કે જે આગલા વખતમાં "આલટર" આગલ મેલીઆમાં આવતું હતું તે,કાચની કબટમા મેલેલુંછે, તે દેખાડીઆમાં આવેછે. એ ચીતારમાં કરાઈસટને હાથમાં પુરથવીનો ગોલો આપીને'આશીરવાદ દેતો પાહેલોછે, અને તેની બંવે બાજુએ ફરેસતાઓને નાંલીઅરીનાં ઝાડની દાખલી હાથમાં આપી ઉભા રાખેલાછે. એ ઉપરાંત તાંહાં બીજા આકારો હશે, તે હમણા દેખાતા નથી. એ ચીતારનાં કેટલાએક ભાગમાં તેને ખુબસુરતી આપવાને સારૂ રંગીન કાચો તથા હીરા પણ જહેલા હતા હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે.

આગલ જણાવીઆ મુજબ વેસ્ટમીનસ્ટર આબીની ઈમારતમાં આ મોટાં દેવળ સીવાએ બીજા ઘણાએક ચાપેલછે, તે સઘળાંની અંદરની બાંધણી તથા કારીગરી ઉંચીછે અને તેઓમાં પણ પાદશાહો તથા નાંમીચા શખસોની કબરો તથા યાદગારી રાખવાને સારૂ ઘટતા આકારનાં પુતલાંઓ તથા તકતીઓ ઉભી કીધેલી જોયામાં આવેછે. એ મધે સઉથી સોભઈતું અને જોવા લાએક પાદશાહ સાતમાં હેનરીનું ચાપેલછે. એ પાદશાહે પોતાંની તથા પોતાંનાં કુટંબની કબરને સારૂ (૨૦૦૦૦૦) વીસ લાખ રૂપીઆ ખરચીને એ ભાગ બાંધીઓ હતો, અને પાદશાહ પેહલલા ચારલસનાં વખત શુધી હીંઆં પાદશાહી ખાંનદાંનનાં શખસો સીવા એ બીજા કોઈને દાટીઆમાં આવીઆ નહી હતા. એ ચાપેલમાં દાખલ થવાનો દરવાજો ઓકનાં લાકડાંનોછે, અને તેની ઉપર તરેહવાર નકશી તથા તાજ પાહેલાંછે. એ દરવાજાનો દરએક ભાગ પીતલનાં પતરાંની પટીથી ઘાંકેલોછે. એ પીતલની ઉપર આગળ સુનેરી ઘોર ચહડાવેલો હતો, તેની નીશાંણો હજીર શુધી દેખાએછે. સીલીંગની ઉપર તરેહવાર નકશી તથા ચીતારોછે, તે જોયાથી આપણને અચરતી ઉપજેછે. દીવાલની ઉપર પણ ઘણાએક ચીતારોછે, તથા ઘણેએક ઠેકાંણે બાઈબલમાંથી ફકરા ઉતારી સણગારનાં દસકતોથી લખીઆછે. બારીઓ પણ ઘણીજ સોભઈતીછે. અસલ તાંહાં રંગીન કાચોમાં ચીતારો હતાં, પણ હમણા તે જોયામાં આવતાં નથી. એકજ બારીમાં સાતમાં હેનરીની સબીછે, તથા કેટલેએક ઠેકાંણે પાદશાહી અલમતોનાં ચીતારો રહેલાંછે. એ જગાએ ફરેસતાનાં રૂપનાં કેટલાંએક પુતલાં પણછે. એ દેવળનો બાહેરનો ભાગ ઘણોએક ખરાબ થાઈ ગયાથી ૧૮૦૩ નાં સાલમાં (૪૨૦૦૦૦) ચાર લાખ વીશ હજાર રૂપીઆ ખરચીને સમારીઆમાં આવીઓ હતો. એ ચાપેલની વચે વચમાં સાતમાં હેનરી અને તેની રાંણીની કબરછે. એ કબરની ઉપર કાળા સંગેમરમરનાં પથરનું ખુબસુરત તાકછે, અને તેની ઉપર તે પાદશાહ તથા રાંણીનાં તરાંબામાં ઓટી કાહાડેલાં બાહાવલાંછે. તેઓ બંદગી કરતાં હોએ તેમ ઉભેલાંછે. જારે એ પુતલાં મેલવામાં આવીઆં હતાં, તારે તેમની ઉપર સુનેરી ઘોર ચહડાવેલો હતો, અને તેમને માંથે તાજ પણ હતાં, પણ તે તાજ હમણાં જોયામાં આવતાં નથી, તથા સુનેરી ઘોર હવે દેખાતો નથી. એ કબરની આસપાસ પીતલની નકશીદાર જાલી કીધેલીછે. એ જગાએ દેવળની બેઠક તથા વજંનતરની પેટીછે. "મીલીટારી

આરડર આવ ધી બાથ " નાં ખેતાબો આપવાની કીરીઆ આ ચાપેલમાં કરીઆમાં આવતી હતી, તેથી હીંઆં તે નાંઈટોની નીશાંણો તથા વાવટાઓ ટાંગેલા આપણા જોવામાં આવેછે. હીંઆં પાદશાહ બીજા હ્‌ેનરી તથા તેની રાંણીની કબરછે. એ પાદશાહ અને રાંણી બંધે એકજ કબરમાંછે, કાંએજે તે પાદશાહે મરણ ની આગમજ પોતાની રાંણી જે આગમજથી મરણ પાંમેલી હતી તેની સાથે દટાવાની ખાહેશ જણાવી હતી.

જે ભાગને " એડવરડ ધી કંનફેસરસ ચાપેલ " કરીને કેહવામાં આવેછે, તે ભાગ અગત કરીને જે વા લાએકછે. એ પાદશાહ એડવરડ, ૧૩૦૭ નાં સાલમાં મરણ પાંમીઓ હતો, તેની કબર સંગેમરમરની પે ટીનાં આકારમાં પાદશાહ તરીજા હેનરીનાં હોકમથી હીંઆં મેલીઆમાં આવીછે, અને તેની ઉપર ઘણીજ સારી કારીગરીનું કાંમ કીધેલુંછે. તેની ઉપર સુનેરી અને રૂપેરી પુતલાંઓ તથા ઝવેરાત મેલીઆમાં આવી ઉ હતું. એડવરડ પાદશાહનુ શરીર ખુશબો ભરીને જાલવી રાખીઉં હતું તેથી તેનાં મરણ પછી ૪૬૭ વરશનો અંતર થયા પછી, સને ૧૭૭૪ નાં સાલમાં તેની કબર ઉઘાડીઆમાં આવી હતી, તારે તેનાં શરીર નાં બાહેરનાં દેખાવને કોઈબી રીતની નુકશાંની થાએલી નજર નહી આવી હતી. મોહોડાંનો આકાર જે વોનો તેવોજ હતો. એ પાદશાહનાં માંથાં ઉપર પતરાંનુ તાજ હતું કે જેની ઉપર સુનેરી ધોર હતો. તેનાં જમનાં હાથમાં તરાંબાની પણ સુનેરી ધોર સાથની રાજની લાકડી હતી, અને ડાહબા હાથમાંબી તેવીજ પ ણ ખબુતરનાં પુતલાંનાં માથાં સાથેની લાકડી હતી. આ કબર પાછી બંધ કરતી વેલાએ જે મ આગલ હતું તેમ સઘળું પાછુ મેલીઆમાં આવીઉં હતું. પાદશાહ તરીજા હેનરીની કબર પ ણ આ ચાપેલમાંછે, અને તેની ઉપર તે પાદશાહનું કાંસામાં ઓટેલું પુતલુંછે. પાદશાહ તરીજા એડવરડની કબરની ઉપર તેનુ પુતલુંછે અને તેની ઉપર છતરછે. એ પાદશાહ જારે ફરાંનસ ગયો હતો તા રે તેની હરોલમાં જે ધાલ તથા તલવાર ઉંચકાવતો હતો, તે આ છતર સાથે ટાંગેલીછે. એ તલવાર ૭ ફુટ લાંબીછે અને વજનમાં ૧૭ રતલછે. પાદશાહ બીજા રીચરડ તથા તેની રાંણીની કબર પણ હીંઆંછે. તેની ઉપર લાકડાંનુ છતરછે અને તેની ઉપર કરાઈસટ તથા તેની માં મેરીનાં ચીતારો પાહેલાં હતાં તે હજુર દે ખાએછે. આ જગાએ એક કબટની અંદર, ડીઉક આવ બકીંગાંમ જે સને ૧૭૩૫ નાં સાલમાં મરણ પાં મીઓ હતો, તેનું મીનમાં બનાવેલું પુતલું હજુર જોયામાં આવેછે. પાદશાહ પાંચમો હેનરી જેણે ફરેંચ લોકોની સાથે આજીનકોરટની લડાઈમાં મોટું નાંમ મેલવીઉં હતું, તેની કબર પણ હીંઆંછે. આ [illegible] કબર ઉપર તે પાદશાહનું બાહાવલું હતું, તેનુ માંથુ રૂપાંનુ હતું અને બાકીનાં ભાગ ઉપર રૂપાંનો [illegible] આ માંથુ ૧૬ મી સદીમાં ચોરીઆમાં આવીઉં હતું. એ પાદશાહની હેલમેટ, ધાલ, અને ઘોડા [illegible] વાર થવાનુ જીન હીંઆં મેલેલુંછે.

હીંઆં બે ખુરશીઓ આપણા જોયામાં આવશે કે જે પાદશાહની આગલ તાજ પેહરતી વખાતે [illegible] લટર આગલ મેલીઆમાં આવેછે અને જેની ઉપર પાદશાહ બેશેછે. પાદશાહ પેહલાં એડવરડ [illegible] નાં સાલમાં સ્કાટલંડનાં પાદશાહ બેલીઅલની ઉપર ઘણીએક ફતેહ મેલવી હતી, તેવારે તે [illegible] નાં પાદશાહોને માંથે તાજ મેલતી વખતે ખાલલા રંગનો એક રેતીનો પથર જેની ઉપર [illegible] તે કબજ કરી લાવીઓ હતો. તેને ગોઠવવાને વાશતે જે ખુરશી તેનાં લાકડાંથી બનાવીઆમાં [illegible] ઉપલી બે ખુરશી મધેની એકછે, અને તેની ઉપર સઘળા પાદશાહ તથા રાંણી તાજ પેહરતી વખતે [illegible] ઉપલો પથર ૨૬ ઈંચ લાંબો, ૧૬ ઈંચ પોહોલો, અને ૧૧ ઈંચ જાડોછે. બીજી ખુરશી [illegible] થી. તે પાદશાહ તરીજા વીલીઅંમની રાંણી મેરીને તાજ પેહરાવવાની કીરીઆની વખત [illegible] હતી. તાજ પેહરવાની કીરીઆની વખતે એ બંને ખુરશીઓની ઉપર સુનેરી કપડાં [illegible]

આ ઉપરાંત બીજાં નાંમીલા દેખાવછે તે પણ હશી જેવા લાએકછે, [illegible]

વીઆ પરમાંણે કરવું પડેછે. સઘળી જગાએ કબરો અને યાદગારીની નીશાંણીઓછે. એ દેવળોનાં નાંમ ચાપેલ આવ સેંનટ બેનીડીકટ—ચાપેલ આવ સેંનટ એડમંડ—ચાપેલ આવ સેંનટ નીકોલાસ—ચાપેલ આવ સેંનટ પાલ—ચાપેલ આવ સેંનટ ઈરાસમસ—અને ચાપેલ આવ સેંનટ જાંન ધી બાપટીસટ. એ સઘળાં ફરી વલવા લાએકછે.

આ દેવળ પછવાડે અવલથી તે હંમણા શુધી પચાસ લાખ રૂપીંઆથી વધતો ખરચ થયોછે અને ગરેટ બરીટંનની સઉથી નાંમીચી ઈમારતો મધેની એક ઈમારત ગણાએછે. એ દેવળ મધે જે જે પાદશાહો તથા ઉમરાઓ તથા નાંમીચા શખસોની કબરછે તેઓનાં નાંમ પુરાતમપણા પરમાણે એકદંમ નીચે જણાવીએંછે, કે જે ધી તવારીખનાં અભીઆશીની યાદ પણ કેટલેએક દરજજે તાજી થાશે. પાદશાહોમાં—સેબરટ; એડવરડ ધી કંનફેસર; તરીજો હેનરી; પેહલો એડવરડ અને તેની રાંણી ઈલીઓનોર; તરીજો એડવરડ અને તેની રાંણી ફીલીપા; બીજો રીચરડ અને તેની રાંણી; પાંચમો હેનરી; પાંચમો એડવરડ; સાતમો હેનરી અને તેની રાંણી; આંન આવ કલીવસ; છઠો એડવરડ; મેરી; મેરી સ્કાટલંડની રાંણી, રાંણી એલીજાબેથ; પેહલો જેમસ અને તેની રાંણી; પેહલા જેમસની છોકરી બોહીમીઆંની રાંણી; બીજો ચારલસ; તરીજો વીલીઅંમ અને તેની રાંણી મેરી; રાંણી આંન; બીજો જારજ અને તેની રાંણી કારોલાઈન. નાંમીચા પરધાંનો—લારડ ચાંનસેલર કલારેનડંન; લારડ હાલીફાકસ; સર વીલીઅંમ ટેમપલ; કરાગસ; અરલ આવ બાથ; મોટો લારડ ચાટંમ; પીટ; ફાકસ; કીઆંનીંગ અને કીઆસટલરી. નાંમીચા લશકરી અમલદારો—અરલ આવ પેમબરોક; સર ફરાંનસીસ વીઅર; પરીનસ રૂપરટ; ડીઉક આવ આલબીમારલ; વીલીઅંમ ડીઉક આવ કંમબરલંડ, કલોડંનની લડાઈનો પેહલવાંન; તથા મારશલ વેડ. નાંમીચા દરીઆઈ ફોજનાં સરદારો—આડમીરાલ ડીન; સર ડબલીઉ સપરાગ; માંનટેગ, અરલ આવ સાંનડવીચ; અને કલાઉડસલે શાવેલ. નાંમીચા કવીઓ—ચાસર; સ્પેનસર, બોમંનટ; બેન જાંનસંન; મીકલ ડરેટંન; સર રાબરટ એટંન; સર ડબલીઉ ડેવનાંનટ; કાઉલી; ડેનહાંમ; રાસકાંમંન; ડરાઈડેન; પરાએર; કાંનગરીવ; આડીસંન; રોઓ; ગેએ; માકફરસન; શેરીડંન તથા ટાંમસ કેંમપબેલ. નાંમીચા નાંટક કરનારાઓ—બાટરટંન; મીસતરીસ ઓલડ ફીલડ; મીસતરીસ બરેસગરડાલ; મીસતરીસ સીબર, મીસતરીસ બારી; હેનડરશંન તથા ડેવીડ ગીઆરીક. નાંમીચા ગાએણ કરનારા—હેનરી લાજ; પરસેલ; દાકતર બલો તથા હાંનડેલ. નાંમીચા પાદરીઓ—દાકતર બારો; દાકતર સાઉથ. નાંમીચા અસલી શોધ કરનારાઓ કાંમડેન; સ્પેલમાંન; આરચ બીશપ અશર. બીજા નાંમીચા શખસો તથા ઓરતો—માંઉનટ જાએ અરલ આવ ડેવનશાએર; આરાબેલા સ્ટુઅરટ; સાતમાં હેનરીની માંએ; લેડી જેન ગરેની માંએ; લારડ ડારનલીની માંએ; રાંણી મેરી તથા રાંણી આંનની માંએ; પરોટેકટર સાંમરસેટની માંએ; મોટા લારડ બરગલીની બાઈરી; સર રાબરટ સીસીલની બાઈરી; વીલીઅરસ ડીઉક આવ બકીંગાંમનો બાપ તથા માંએ; પેહલો ડીઉક આવ બકીંગાંમ અને તેનાં બે છોકરા; ડયોસ આવ રીચમંડ; બીજો ડીઉક આવ આરમંડ; બીશપ આવ રાચેસટર; હાકલીઅત; શર આઈસાક નીઉટંન, દાકતર બુશબી; દાકતર જાંનશંન; ટાંમ કીલીગરૂ, એબ સેનટ એવરમાંટ તથા છેલલો અરલ આવ આકસાફરડ.

સેંનટ પાલસ કથીડરલ તથા વેસ્ટમીનસ્ટર આબી જોયાથી લંડંન જોનાર બીજાં દેવળો જોવાની ખાહેશ કદાચ કરશે નહી, પણ જો તે પોતાના વખત બીજાં દેવળો જોવામાં રોકશેતો તેથી તેને દલગીરી ઉપજવાની નથી. હજુર બીજાં પુરાંના દેવળોછે, કે જે પોતાંની ગાંણીએક ખુબી ધરાવેછે, પણ તે સઘળાનું બયાંન કરવા બેસીએંતો બીજી બાબદોની જગા રેહે નહી, માંટે આ પ્રકરણ બંધ કરતી વેળાએ વાંચનારને ઉપર જણાવેલી બલાબણ કરવાની હમો અગત ધારીએછે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

બાગ બગીચા.

હાઇડ પારક—કેનસીંગટન ગારડનસ—સેંટ જેમસ પારક—વીકટોરીઆ પારક—ગ્રીન પારક—રીજેંટસ પારક—બેટરસી પારક—રીચમંડ પારક—ક્યુ ગારડનસ. કબ્રસ્તાનનાં બાગો.

બપોરને વખતે પણ તાંહાં ચાલનાંરને છાંએહો મલી શકેછે. પગે ચાલનાંર અને ઘોડાં અને ગાડીમાં સવાર થએલાંઓને એક એકથી અડચણ નહી થવાને વાસતે, ગાડી અને ઘોડાનાં રસતા જુદાછે કે જેને "રાટંન રોઓ" કરી કેહેછે. હીંઆં હુનાંલાની મોહસમમાં ઉમરાઓ તથા ગરહસથો તથા નાંમીચી લેડીઓની સંવારીઓ નીકલેછે. ચાર અથવા પાંચ વાગતાંનાં વખતમાં એઓનો જમાંવ ઘણો થાએછે. એ વખતે એકદમ એક હજાર ગાડીઓ ફરતી હોએ, તેવી ગણતરી મલીછે. સઉથી સોભઈતી ગાડીઓ અને સઉથી તેજી ઘોડાઓ જે ઉમરાઓ તથા દરવવાંનો વાપરેછે, તે જોવા હોએતો પાછલા પોહોરનાં એ જગાએ ગયાથી દેખાશે. ઘોડા ઉપર તથા ગાડીમાં ફરવાનાં રસતાની હારેદોર, આપણા ઘર આગલ લાકડાંનાં કટેરાછે, તેવા કટેરા બાંધેલાછે, તેથી પગે ફરવાનાં રસતા તથા મેદાંન ઉપર ગાડી ઘોડા આવી શકે નહી. હાઈડ પારકનો બગીચો પશચમથી ઉગમણ તરફ જતાં એક મોટા ધોરી રસતાની કોરેથી લાગેલોછે, તેથી કરીને જેઓ પગ રસતે સહવાર અથવા બપોર અથવા સાંહાંજનાં પોતાનાં કાંમસર તે રસતેથી જવાનાં હોએ, તેઓ ઘણાખરા ઉપલા બાગ મધેનાં પગ રસતાનો લાભ લીએછે. હેવી જગાથી ચાલી જવામાં આપણને કસો વખત માલંમ પડતો નથી, તથા થાંક લાગતી નથી. એ પગ રસતાઓ ઉપર વલી સાંહાજને વખતે બેશીને આશાએસ લેવાને તથા જેઓ ચાલતા થાકી જાએ તેઓને થાક લેવાને સારૂ, થાંમે થાંમ બાંકો ગોઠવેલાછે. જારે આપણી નાંમદાર રાંણી એ બાગમાં ફરવા જાએછે, તારે તેને જોવાને સારૂ લોકોની મોટી ઠઠ મલેછે, અને "ગાડ સેવ ધી કુઈન" "પરવરદેગાર રાંણીને સલાંમત રાખે" હેવા સઘળી તરફથી અવાજો નીકલેછે. રાંણીની ઉપર પરજાનો પીઆર એટલો બધોછે, કે રાંણી તાંહાં ફરવા જવાની હોએ, તે વીશેની ખબર જે આગમજથી એક મોટો દરવાજો હુંધાડીઆથી ફેલાએછે, તારે હજારો લોકોની તાંહાં ઠઠ મલેછે. સઘળાઓ ખુશાલીથી પોતાની રાંણીની તરફ જુએછે, અને રાંણી પણ પોતાની રઈએતની સલાંમો મોહબત અને પીઆરની રાહે કબુલ રાખેછે.

હાઈડ પારકની અંદર હીકમતથી એક નાંધલું નાંલું બનાંવીઆમાં આવીઉંછે, તેને "સરપેનટાઈન" કરી કેહેછે, કાંએજે તે સરપની માફક આડું અવડુંછે. એ નાંલું આસરે ૫૦ એકર જમીન રોકેછે. એ નાંલાંની અંદર ઘણાએક ઝરા પણછે, અને અસલ તેને લંડંનનાં પશચમ તરફનાં ભાગમાંથી નદીની મદદ પણ મલતી હતી, પણ હાલમાં એ નાંલાંનાં ખોરાકને સારૂ " ચેલસા વાટર વરકસ " માંથી કેટલુંએક પાંણી મલેછે. ઉગમણ તરફથી એ નદીમાંથી ૧૮૧૭ નાં સાલમાં હીકમતથી એક ધોત બનાંવીઆમાં આવીઓછે, અને તે મધેનુ પાંણી એક ઉંડા તલાવમાં પડેછે, અને પછી તે નાંલું ટેમસ નદી સાથે મલેછે. એ નાંલું હાઈડ પારકની અંદર ૧ થી ૪૦ ફુટ શુધી ઉંડુંછે. "કેનસીંગટન ગારડનસ" તરફ જવાને વાસતે આ નાંલાંનાં પશચમ તરફનાં ભાગ ઉપર પથરનો એક સોભઈતો પુલ બાંધેલોછે, તે જગાએ સરપેનટાઈન સઉથી વધતી ઉંડીછે. એ પુલ બાંધવામાં (૩૬૫૦૦૦) તરણ લાખ, પાંસટ હજાર રૂપીઆ થયા હતા. એ આખુ નાંલું ઉંડું કરવામાં (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. હુનાલામાં એ નાંલાંમાં લંડંનનાં લોકોને નાંહવાની છુટછે, તેથી એક વરસમાં આસરે બે લાખ આદમીઓ હીંઆં નાંહેછે. શીઆળાની રૂતમાં એ નાંલું બંધાઈ જાએછે, તારે તેની ઉપર " સ્કેટીંગ " લોહડાંનાં જોડા પેહરી સરી જવાની રમત કરીઆમાં આવેછે. એ નાંલાંમાં કેટલીએક બોટો રેહેછે, તેમાં પાવલો તથા અરધો રૂપીઓ આપીઆથી આપણને અરધો કલાક અથવા કલાક ફેરવીઆમાં આવેછે. એ નાંલું પેહેલ વેહલલાં પાદશાહ બીજા જારજની રાંણી કારોલાઈનનાં હોકંમથી કીધામાં આવીઉં હતું. એ જગાએ અસલ એક ખુદરતી નાંલું હતું, પંણ તે સુકાઈ ગયાથી તેને પાછુ તાજું કરવાને સારૂ ઉપલો અલાજ કરીઆમાં આવીઓ હતો.

હાઈડ પારકમાં એક મોટું ખુલ્લુ મેદાંનછે તાંહાં લશકરનાં સીપાઈઓની " પરેડ " કરીઆમાં આ

વેછે, તે વેલાએ થાતો ખુબસુરત દેખાવ જોવાને હજારો લોકોની ઠઠ મલેછે. એ પરેડ ઘણુંકરીને હુનાલાની મોહસંમમાં અથવા જુન અને જુલાઈ માંસની વચમાં થાએછે.

હાઈડ પારકમાં ફરવા જનારને દખણ-ઉગમણ તરફનાં ભાગમાં ગરાંનીટનાં પથરનાં એક મોટા તાક ઉપર અઢાર ફુટ ઉંચું એક પુતલું દેખાશે. રોમ મધેનાં એક પુતલાં ઉપરથી આ મોટાં અને કદાવર પુતલાંની નકલ લીધીછે, અને નાંમીચા પેહલવાંન ડીઉક આવ વેલીંગટન અને તેનાં બાહાદુર સોબતીઓની યાદગારી રાખવાને વાસતે ઈંગલંડની સ્ત્રીઓએ પોત પોતામાં (૧૦૦૦૦૦) એક લાખ રૂપીઆનું ઉઘરાંણુ કરીને ઉભું કીધુંછે. તાકની ઉપર એમ કોતરેલુંછે કે "આરથર ડીઉક આવ વેલીંગટન અને તેનાં લશકરનાં બીજા બાહાદુર સોબતીઓની યાદગારીમાં તેઓની દેશી સ્ત્રીઓએ આ "આચીલીસ" નુ પુતલું કે જે સાલામાંનકા. વીટોરીઆ, ટુલોઝ અને વાટરલુની લડાંઈમાં હાથ કીધેલી તોપોનાં ધાતુમાંથી ઓટીઉંછે, તે ઉભું કીધુંછે" તેની નીચે એમ લખીઉંછે કે, "આ પુતલું તારીખ ૧૮ મી જુન ૧૮૨૨ ને દીને આ જગાએ પાદશાહ ચોથા જારજનાં હોકંમથી મેલીઉંછે." આ બાગમાં એક ઠેકાંણે સરકારનુ દારૂખાંનુછે તાંહાં દશ લાખ ગોળીઓ તથા ખાલી કારટરીડજછે, કે જે અગતને વખતે તુરત કાંમ આવી શકે.

દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપરની કારીગરી, હીકમત, હુંનર, અને ઉદીઓગની જીનસોનું સને ૧૮૫૧ નાં વરસમાં લંડન મધે જે સંગરહસથાંન હુંગાડીઆમાં આવીઉં હતું, તે આ પારકમાં હતું, અને તેથી એ બગીચાની રચનાંમાં અતીઘણો વધારો થાયો હતો. તે સંગરહસથાંનનો કાંઈએક હેવાલ હવડાંનાં બીલોરી મેહેલ વીશેનાં પ્રકરણમાં જોયામાં આવશે.

આ પારક મધે દાખલ થવાનાં ઘણી તરફથી દરવાજાછે, તેમાંનાં બે મુખીઅછે. આકસફરડ સીટ મધેથી દાખલ થવાનો મોટો દરવાજોછે, તેને "મારબલ આરચ" કરીને નાંમ આપેલુંછે, કાંમેકે તેની સઘળી બાંધણી સંગેમરમરનાં પથરનીછે. એ દરવાજો અસલ બકીંગાંમ પાલેસને લગતો હતો, પણ જારે તે મેહેલનો હાલનો ઉગમણ તરફનો આગલો ભાગ બાંધીઆમાં આવીઓ હતો, તારે તાંહાંથી તેને કાહાડીને આ જગાએ મેલીઓછે. એ દરવાજા પછવાડે અસલ ખરચ (૮૦૦૦૦૦) આઠ લાખ રૂપીઆનો થયો હતો, અને તેને ઉપલા મેહેલ આગલથી લાવીને આ જગાએ મેલવાનો ખરચ (૧૧૦૦૦૦) એક લાખ દશ હજારનો થાયો હતો. બીજો દરવાજો પીકાડીલીનાં રસતા ઉપરથીછે, તે પણ ઘણોજ સોભઈતોછે. તીઆં ગાડી જવાને વાસતે હારેદોર તરણ દરવાજાછે, અને તેમની બંધે બાજુએ પગે જવાનાં દરવાજાછે. આ તરણ દરવાજાને ગાલે ગાલે ઘણાજ સોભઈતા થાબાંછે, અને તે સઘળા દરવાજા મલી તે બાજુની લંબાઈ ૧૦૭ ફુટ થાએછે. એ ઉપરાંત એ પારકમાં દાખલ થવાનાં બીજા દરવાજાછે, તેમાં વીકટોરીઆ ગેટ પાસે લોહડાંનાં કટેરાનો ઘણોજ સોભઈતો દરવાજોછે, અને એ પારકની દખણ તરફથી દાખલ થવાનો કેનસીંગટનનાં નવો દરવાજો જે ૧૮૫૮ નાં સાલમાં મેલીઆમાં આવીઓછે તે પણ ઘણોજ સોભઈતોછે. આ આખા પારકને લોહડાંનાં કટેરાથી ઘેરી લીધેલોછે.

પોહલા રસતા કીધેલાછે. હુંનાલાની મોહોસંમમાં આ બાગમાં આખો દીવસ લોકો આવ જાવ કરેછે. રવી વારને દીને તાંહાં બંનતા દેખાવનુ બયાંન કરવામાં કવીઓએ પોતાની કલમ કાંમે લગાહેલીછે. સવારથી તે સાંહાંન્જ શુધી તાંહાં એક તમાશો થાઈ રેહેછે. નાંધલામાં નાંધલાં બાલકોથી તે ચહડતી ઉમરનાં બાલકો સો ભઈતા પોશાકો સાથે તેમની દાઈનાં સંભાલમાં હસતાં, રંમતા, દોડતાં અને તરેહવાર મોજે ભોગવતાં દીશેછે. મરદો તથા સ્ત્રીઓ દેવળમાં જયાની આગમન્જ, અથવા તાંહાંથી ફારગ થયા પછી, સારા અને સુંદર પોશાકો સાથે તાંહાં ફરવા જાએછે. ફરએ મેંહનડાંઓ લીલાં ઘાસ ઉપર ચરેછે, અને બટકો પાંણીનાં ચસમાંમાં ખુ શી સાથે તરેછે. પંખેરાંઓ ઝાહોની ઉપર બેશી લીલા રંગનાં પાતરાંની વચમાં પોતાંનાં રંગ બેરંગ આકારથી ઝાહોનાં દેખાવને વધારે ખુબસુરત કરેછે, અને આસપાસની હવાને પોતાનાં મધુર રાગથી મીઠી કરેછે. આ ખુદરતી દેખાવ અને ખુબસુરતીનાં વચમાં સોભઈતા પોશાકો સાથે ફરવા આવનાંરાઓ તેમાં અગત કરી બા લકો અને સ્ત્રીઓનાં મોહડાંઓની ખુબસુરતી અને તરેહવાર રંગનાં પોશાકોથી, સઘળા દેખાવમાં એ ક અનબ્જ હુએરો થાએછે. કોઈ રમેછે, કોઈ બેહુંછે, કોઈ ચાલેછે, કોઈ દોહેછે, એ મીસાલે સઘળી તરફ ખુ શાલી દેખાએછે. કોઈ દલગીર હોએ, તો તેહની ગંમગીની પણ તાંહાં ગયાથી કેટલેએક દરન્જે ઓછી થયા વગર રેહે નહી, હેવી એ જગાછે.

સરપેનટાઈન જે હાઈડ પારકમાંછે, તે હીંઆં પણ લાગુ પાહેલીછે, અને તેની ઉગમણુ બાજુએ કેટ લાંએક ઘણાંન્જ પુરાંણા, અને મોટા સ્પાંનીશ ચેસનટનાં ઝાહોનાં છાંએડા તલેથી ફરવાનો એક ઘણોન્જ ખુશનુમાં મારગ કીધેલાછે. એ નાંલાં ઉપર પથરનો જે પુલછે તેની ઉપર થાઈને હાઈડ પારકમાં આવજાવ કરી શકાએછે. આ બાગ મધે જે મેહેલછે, તેનુ બયાંન આગલ કીધેલુંછે, તે મેહેલની સાંમને ફુલોનો એક ઘણોન્જ ખુબસુર ત બાગ બનાંવેલોછે અને તે બાગ અને મેહેલની વચમાંની જગામાં કેટલાંએક જુનાં એલમનાં ઝાડોછે. આ બગીચાનાં દખણનાં ભાગ ઉપર નાંમીચા તથા નહી મલતાં ફુલોનો એક બાગછે અને તેની શોહેથી ચા લવાનો રસતો કાહાહેલોછે, તાંહાં ફરીઆથી નજર અને ઝાડપાંણની વીદીઆ, એ બંન્નેનાં શોખીને ઘણી ખુ શી ઉપજેછે. હીંઆં કીમતી તથા નવાઈનાં ફુલો તથા રોપાછે, તેમની ઉપર તેઓનાં ઈંગરેજીમાં તથા લાટીન માં જે નાંમોછે, તેની ટીકીટો મારેલીછે તથા તે રોપા અસલ કહા દેશનાંછે, તે પણ જણાવીઆમાં આવી હુંછે, તેથી ઝાડ પાંણની વીદીઆનાં શોખીને તેનાં અભીઆશમાં આ બાગથી કેટલીએક મદદ પણ થાઈ શ કેછે. આપણે એક શાધારણ જગામાં એકથી વધારેવાર જાઈએ, તો તેથી આપણને કેટલોએક કંટાલો ઉપ જે, પણ આ બગીચામાં આપણે વરસનાં ૩૬૫ દાહાડા જાઈએ, તો તેથી આપણને દરરોન્જ વધારે ખુશી ઉ પજશે પણ ઓછી નહી. લંડનનાં પશચમ ભાગનાં રેહનાંરાઓને આ બાગમાં ફરવા જવાનુ ઘણુ સવલ પ રેછે, તેથી તે સઘળાઓ તેનો લાભ લીએછે. મોટાં અને પુરાંનાં અને પાંતરાઓથી પુર ઝાહોનાં છાંએડા તલેથી એ બગીચામાં ઘણાએક રસતા કાહાહેલાછે, તેથી હજારો આદમીઓ તાંહાં ફરવા જાએછે તોપણ તાં હાં કોઈ રીતની હડ મામંસ પડતી નથી. જેમ આદમીને દર રોન્જ ખોરાક જરૂરછે, તેમ આ બગીચાની પ ડોશમાં રેહનાંરાઓને તાંહાં દર રોન્જ જાઈ તાંહાંની હવાનો દંમ લેવાની અગત થાઈ પડીછે. જેઓ દુર રે હેછે અને જેઓ કોઈવાર હીંઆં ફરવા આવે, તેઓને મંનશે કે તાંહાં જવાને દીને તેહવારછે, એટલો બધો એ બગીચા લોકોને ગંમતોછે. આ બાગ મધે અઠવાડીઆંમાં બે વાર ૪॥ વાગતાં થીતે ૬॥ વાગતાં શુધી વા જું વજાડીઆમાં આવેછે, તે વખતે તાંહાં જેવા લાએક રચનાં બનેછે. જેઓ આપણા પાલવાનાં મેદાંન ઉપર વાજું વાગતું સાંભલેછે, તાંહાંનો દેખાવ પોતાની નજરે જુએછે, તેઓ કેનસીંગટન મધેનાં વાજાંની ગ મત તથા તાંહાં બનતા દેખાવ વીગે સપનાંમાં પણ આરશટો નહી કરી શકશે. વાજું વજાડનાંરાઓ જેઓની સંખીઆ આશરે પચાશ આદમીઓની હોએછે, તેઓ પોતાનાં લાલ અને સઘળા પોશાક સાથે

હાજર થાએછે, તેઓનોજ દેખાવ જોવા લાએક બનેછે. તેઓથી થોડીએક વેગલાઈએ લોહડાંની નાં ધલી ખુરસીઓ માંડેલી હોએછે, તેની ઉપર સેંકડો મરદો અને હજારો સ્ત્રીઓ તથા બાલકો સોભઈતા પોશા કો સાથે બેશેછે. ઘણાએકો આસપાસ ફરીઆ કરેછે. વાજું વાગેછે, તારે જરાક પણ અવાજ બીજા આ દમીઓમાંથી નીકલતો નથી, અને આખો બાગ તે ગાએણની લેજતમાં સાંમેલ થતો હોએ તેવું લાગેછે. લં ડંન જોવા જનાંરને કેટલીએક અગતની ભલામણ કરીઆંમાં આવેછે, તેમાં આબી એક થાએછે કે જાંરે વા જું વાગતું હોએ તારે કેનસીંગટનનાં બાગમાં જવું. તાંહાં વાગતાં વાજાંની ખુબીમાં આ લખનાંરની તરફ થી બોલવાની કશી અગત નથી. કાંઈબી બીજે વાંધેનુ લંડંનમાં પોશાએ નહી, તેમ હાવા બાગમાં થાતું ગા એણ કેવું હશે અને તે વજાડનાંરાઓ કેવા ચાલાક અને પોતાનાં હુનરમાં માહીતગારી ધરાવતા હશે, તે વી શે વાંચનાંર પોતાંની મેલેજ સમજશે. હવે

સેંનટ જેમસ પારક.

નુ બયાંન કરીએછે. એ બગીચો રાંણીનાં બકીંગામ તથા સેંનટ જેમસ પાલેસનાં મેહેલને લગતોછે અને તે ને શુધારવામાં કશી રીતની ખાંમી રાખીઆમાં આવી નથી. એ બગીચા મધે આગલ જે નાંલું શીધું અને સરખું હતું, તેને આડું અટાડું કરીને હવડાં તેની વચમાં લીલાં ટાપુઓ કરીઆમાં આવીઆંછે, અને તેમાંનાં એકની ઉપર એક ઘણુંજ ખુબસુરત "કાટેજ" બાંધીઆમાં આવીઉંછે. એ બાગ મધે એક ઘણોજ ખુબસુરત ફુંઆ રો પણછે. હીંઆં ફરવાને વાસતે જે જે રસતા કાહાડેલાછે તેની આસપાસ ઘણા સારાં ઝાડો રોપેલાંછે, અને તે ઓની ઉપર તેમનાં નાંમોની ટીકીટો ચોંહોટાડેલીછે. કેટલાંએક પુરાંનાં એલમનાં ઝાડો હજુર હીંઆં જોયામાં આવેછે. એ બાગમાંની રાંણીનાં મેહેલો તથા વેસ્ટમીનસ્ટર આબી અને પારલામેનટનાં મેહેલનાં મી નારાઓ તથા "હારસ ગારડસ" ની ખુબસુરત ઈમારત દેખાએછે. એ બાગમાં લોકોને બેસવાને વાસ તે ખુરસીઓ હોએછે. હીંઆં ફરવાનાં એક રસતાને "બરડ કેજ વાક" કરી નાંમ આપેલુંછે, તેનુ કારણ એ જે પાદશાહ બીજા ચારલસનાં વખતમાં હીંઆં હારેદોર રોપેલા ઝાડોની ઉપર પંખેરાનાં પીંજરાં હતાં. શુ લેહની ખુશાલીમાં ૧૮૧૪ નાં વરસનાં આગસટ મહીનાંની ૧ લી તારીખે આ બાગ મધે ભારી રચનાં કી ધામાં આવી હતી, તે વખતે આ રસતા ઉપરનાં ઝાડોની સાથે ચીનાંઈ ફાંનસોમાં રોશની સલગાવીઆમાં આવી હતી, તથા નાંલાની ઉપર એક ચીનાંઈ પુલ તથા સાત મારનુ ચીનાંઈ દેહડું બાંધીઉ હતું, તેથી તે વખ તનો દેખાવ ઘણોજ તલેસમાતી લાગતો હતો હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે.

આ બાગ સઘળી મલીને ૯૧ એકર જમીન રોકેછે. રાતને વેલા તેમાં ફાંનસોમાં ગીઆસની રોશની કરીઆમાં આવેછે. એ બાંગની એક બાજુએ ઈંગલંડના નાંમીચા કવી મીલટનનુ ઘર હતું તે જગા હં મણા પણ આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે.

ગરીન પારક.

ઉપલા પારક અને પીકાડીલી વચે જે બાગ આવેલોછે તેને ગરીન પારક કરી કેહેછે અને તે ભરતમાં ૬૦ એકરછે. આગલ તેને સેંનટ જેમસ પારકનો ઉપલો ભાગ ગણીઆમાં આવતો હતો, પણ હાલમાં આ જુદું નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. હીંઆં પણ હજારો લોકો દરરોજ ફરવા જાએછે.

વીકટોરીઆ પારક.

આ બગીચો જે ભરતમાં ૨૯૦ એકરછે, તે હાલની રાંણીનાં વખતમાં બનાંવીઆમાં આવીઓછે, અ ને તે ઉપરથી તેને આ નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. એ બાગ બનાંવવામાં, જમીન વેચાતી લીધી તેની કીમત ઉપરાંત, બીજા (૭૨૦૦૦૦) સાત લાખ વીશ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. એ બાગમાં જુદી જુદી જા

તનાં ઝાહોથી ઘણાએક ચોક કરીઆમાં આવીઆછે. નાંહવાને સારૂ તથા બોટમાં ફરવાને સારૂ સોભઈતા કું આરા સાથે તાંહાં પાંણીનો એક ખુશનુમાં ચસમોછે, તેની વચે વચમાં એક ટાપુ બનાંવી તાંહાં બે માલનુ એક ચીનાંઈ દેહડું બાંધેલુંછે. હીંઆં એક કશરતશાલા ઉભી કીધેલીછે તથા કરીકિટ અને તીરકાંમઠાંની રમતને સારૂ ખુલ્લી જગા રાખેલીછે. ખબુતર, તથા કનેરી પંખેરાં તથા તરેહવાર ફુલોનો દેખાવ પણ હીં આં થાએછે. એ બાગ આસરે પાંચ લાખ, પચાસ હજાર આદમીઓની વસતીની વચમાંછે અને દર રોજ તાંહાં તરીશ હજાર આદમીઓ જાઈને ગમત કરેછે. બુધવારને દીને પાછલા પોહોરનાં તાંહાં બાલકો શીવા એ બીજાં કોઈને દાખલ કરીઆમાં આવતાં નથી, તે દીને આ બાગ વધારે લેહજત ભરેલો દેખાએછે.

રીજેંનટસ પારક.

આ બગીચો જે ભરતમાં ૪૭૨ એકરછે, તે પાદશાહ ચોથો જારજ, જારે "પરીનસ રીજેનટ" હતો તારે ૧૮૧૨ નાં સાલમાં બનાંવીઆમાં આવીઓ હતો, તે ઉપરથી તેને એ નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. એ બગીચો ઘણોજ ખુબસુરતછે, અને તેનો દેખાવ શુધારવામાં મેહનત તથા પઈસાની કસી કશુર કીધામાં આવી નથી. તેનો આકાર ગોલછે અને તેની આસપાસ ગાડીમાં બેશી ફરવા સારૂ બે માઈલનો ફરતો રસતો કીધેલોછે. પશચમ—દખણનાં ભાગમાં પાંણીનું ખુબસુરત નાંલુંછે, અને તેની અંદર લીલોતરીથી પુર અને ખુબસુરત વેલા સાથનાં નાંધલા ટાપુ બનાંવીઆમાં આવીઆંછે. પાંણીનાં નાંલાંઓની આરપાર નાંધલા પણ લોહોડાંનાં તારનાં ઘણાજ ખુબસુરત પુલો બાંધેલાછે. એ પુલો ઝુલતા (સસપેનશન બરીડ્જ) છે, અને તેની ઉપર આપણે ગમે તેટલા ધીરે ચાલી જાઈએ.તોપણ તે ઝુલેછે. આ બગીચાનાં દખણ ભાગમાં ઝાડ પાંનની વીદીઆનો બાગ બનાંવેલોછે તે ખરેખર જોવા લાએકછે, પણ તેમાં દાખલ થવાને સારૂ "બોટાંનીક સોસાઈટી" નાં કોઈબી અધીકારીની પરવાંનગી જોઈએછે. દર એક રોપા તથા ઝાહોની ઉપર તેમનાં નાંમ સોં હોટાહેલાંછે, અને દર એક જાતનાં અને ખાશીઅતનાં રોપા ગોઠવવામાં જે કાએદો અને ખુબસુરતી ધીઆંનમાં રાખીઆમાં આવીછે, તે ખરેખર તારીફ લાએકછે. હીંઆં ફરીઆથી આપણા જાંણીઆમાં આવેછે, કે ફલાણો રોપો સુંછે, તેની ખાશીઅત કેવીછે, તેમાં ગુણ સુંછે, તે મધેથી કહી દવા નીકલેછે, તે દવા કહા મરજ ઉપર લાગુ પડેછે, એ સઘળાનો કોઈ અભીઆસ કરવા ચાહેતો આ બાગમાં થાઈ શકેછે. જે ઝાડ પાંનની વીદીઆનો શોકી નહી હોએ, અથવા જેને ઉપર જણાવીઆ પરમાંણે અભીઆસ કરવાની અગત નહી હોએ, તેને પણ તે બાગમાં ફરીઆથી અને તાંહાં લેહજતદાર રીતે ઉગેલા રોપા તથા ફુલો જોયાથી ઘણી એક ખુશી ઉતપંન થાશે. એ બાગમાં મોટા તંબુ મારી વસંત રૂતુ તથા હુનાલાની મોહસમમાં "ફલાવર શો" ફુલોનો દેખાવ કરીઆમાં આવેછે, પણ તે જોવાને સારૂ જેઓને આગમનથી પરવાંનગી મલી હોએછે તેઓનેજ અંદર દાખલ કરીઆમાં આવેછે. તે વખતે હીંઆં એક બેહસતનાં બાગનો દેખાવ થાઈ રેહેછે. દર એક જાતનાં ફુલોનાં કુંડાં ઘણીજ સોભઈતી રીતે ગોઠવીઆમાં આવેછે. "બોટાંનીક સોસાઈટી" ની તરફથી આ સંગરહ દેખાડીઆમાં આવેછે, અને સઘળા માલીઓ તથા બાગનાં શોકીઓ પોતપોતાંની વાડીમાંથી જે સઉથી સરસ ફુલો થયાં હોએ તેમનાં કુંડાં તાંહાં દેખાડવાને વાસતે મોકલેછે. જે માલીઓએ પોતાંની વાડીમાં સઉથી સારૂ ધીઆંન આપીઉં હોએ, અને જેઓનાં નમુના સઉથી સરસ થડીઆ હોએ, તેઓને ચહડતાં ઉતરતાં ઈનાંમ આપીઆમાં આવેછે, તેથી માલીઓને પોતાનાં બાગો તથા તે મધેનાં ઝાહો તથા ફુલો અને ફલો શુધારવાને ઘણીએક ઉલટ થાએછે. જેમ સારાં ફુલો ઉગાડવાનું ઈનાંમ આપીઆમાં આવેછે, તેમ સારા ફલો પાકવવાનું પણ ઈનાંમ મલેછે, અને તે ફલોનો દેખાવ પણ ઉપલીજ વેલાએ કરીઆમાં આવેછે. યુરોપખંડ અને આપણા હીંદુસથાંનનાં મુલકમાં ઉગતાં ફુલોમાં ઘણોએક ફરકછે. આપણા મુલકનાં મોઘરાં

અને ચંપેલી જેવાં ખુશબોદાર ફુલ ઇંગલંડમાં મલતાં નથી તથા આપણા ગુલાબની ખુશબોની અરધો અરધ ખુશબો ઇંગલંડનાં ગોલાબની નથી, તોપણ એ મુલકનાં બીજાં ફુલો ખુબસુરતીમાં તથા તેમનાં તરેહવાર રંગમાં આપણા ફુલો કરતાં કોઇબી રીતે ઉતરતાં નથી. એ ફુલોની ખુબસુરતી વલી જે રીતે તેંમને ઉપલા દેખાવની વેલાએ ગોઠવીઆમાં આવેછે તેથી અતીઘણી વધી પડેછે. તરેહ તરેહની જાતનાં ફુલનાં ૨૦૦ અથવા ૩૦૦ કુડાં એકઠાં કરવાં અને સોભી નીકલે હેંવી રીતે તેમને ગોઠવવાં, તેમાં કાંઇ થોડી હીકમત અને હોશીઆરી જોઇતી નથી. દરએક કુંડાંની ઉપર તેનાં ધણી અથવા માલી અને ફુલનાં નાંમની ટીકીટો મારીઆમાં આવેછે, તે સાથે તેને વાસતે પેહલલા અથવા બીજા અથવા તરીજા વરગનું જે ઇનામ આપીઆમાં આવીઉં હોએ, તે પણ જંણાવીઆમાં આવેછે. જે નમુનાંને સારૂ ઇનાંમ નહી આપીઆમાં આવીઉં હોએ, પણ તે પશંદ પડતો થાયો હોએ તેને વીશે પસંદગીની ટીકીટ મારીઆમાં આવેછે. હેવા દેખાવને વાસતે લંડંનનાં તથા ઇંગલંડનાં બીજા શેહેરોનાં બાગોમાંથી ફુલોનાં હજારો કુંડાં આવેછે, તેમાંનાં સઉથી સરસજ હીંઆં દેખાડીઆમાં આવેછે. આ દેખાવની વેલાએ એક લશકરી વાજું પણ તાંહાં ગાએણને સારૂ હાજાર થાએછે, અને ફુલોનાં બાગની વચે ગાએણનો મધુર રાગ ફેલાયાથી, તે વખતે જેઓ તાંહાં હાજર હોએછે, તેઓને એક અજબ તરેહની ખુશાલી ઉપજેછે.

આ બગીચાનાં ઓતર પશચમ ભાગ ઉપર "ઝુઓલાજીકલ ગારડનસ" અથવા દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપરનાં જાંનવરોનો સંગરહ કીધામાં આવીઓછે. જો કોઇ શખસને હેવોજ શોક હોએ કે, દુનીઆમાં પેદા થાએલાં સઘળા જાંનવરોને જોવાં, અને તે વાસતે તે આખી દુનીઆમાં સફર કરવા નીકલે, તેનાં કરતાં લંડંનમાં જાઇ આ શંગરસથાંન જોયાથી તેની ઘણી ખરી મતલબ પાર પડીઆ વનાં રેહ નહી. મોટાંમાં મોટાં પરાંણી હાથી તથા ગેનડાથી, ઝીનાંમાં ઝીનાં જાંનવર તથાં પખશીનો જમાંવ આ શંગરહસથાંનમાં જોયામાં આવશે. દરએક જાતનાં જાંનવરોનો સંગરહ જુદો જુદો કીધામાં આવીઓછે, અને દરએકને તેનાં ઘટતા વરગમાં મેલવાને ઘણીએક ચોકશી રાખીઆમાં આવીછે. કઉઅતવાલાં તથા ફાડી ખાંનારાં જાંનવરોને લોહડાંનાં કટેરાનાં મજબુત પીંજરાઓમાં રાખીઆમાં આવેછે. જે જાંનવરોથી કોઇને દુખ થવાની ધાસતી નહી હોએ, તેઓને ફકત એક હદની અંદર રાખીઆમાં આવેછે. જાત જાતનાં પંખેરાંઓ જેઓ સાથે રહાથી એક એકને દુખ નહી કરે, તેઓને લોહડાંનાં તારનાં સલીઆઓનાં મોટાં અને લાંબા પીંજરામાં સાથે રાખેલાંછે. એ પીંજરાંઓમાં ઝાડની દાંખલીઓ ઉભી કીધેલીછે, તેની ઉપર તેઓ રમેછે તથા ઉડેછે. પીંજરાંની સપાટી ઉપર તેઓનાં ખોરાકને વાસતે દાનાં નાંખીઆમાં આવેછે, તથા રાતની વેલાએ બેસવાને સારૂ ઘાસ તથા તેવી બીજી હુંફ આવવાની જીનસો રાખીઆમાં આવેછે. જે જગાએ પંખેરાંઓ રાખેલાંછે તે જગાએ તેઓનાં અવાજથી આપણા કાંન, અને તેઓનાં ખુબશુરત આકાર અને રંગથી આપણી આંખને ઘણીએક મજાહ લાગેછે. એ સંગરહસથાંનમાં થોડા વખતમાં દુનીઆ ઉપર પેદા થતાં ઘણાખરા જાંનવરો એક નજરે આપણે જોઇ શકીએછે, તેથી આપણને ઘણીએક ખુશી ઉપજેછે, અને હેવા સંગરહસથાંનોથી આદમીનાં ગનેઆંનમાં, તેની અકલમાં અને વાકેફગારીમાં કેટલો વધારો થાએછે, તેનો આપણને તરત વીચાર આવેછે. જે કાંમ આપણે મોટી સફરથી નહી કરી શકીએ, તે હાવું એક સંગરહસથાંન જોયાથી થાએ, એ કાંઇ થોડો ફાએદો નથી. મોટાં ચોપગાં જાંનવરથી તે નાંધલાંમાં નાંધલાં જાંનવર તથા પખશી શુધી જે જે આપણાં દીઠામાં હીંઆં આવેછે, તેની ગણતરી કરવા બેશીએતો હજારોની થાએ અને તે દરએકનુ બયાંન આ પુસતકમાં થાઇ શકવું મોહાલછે. તોપણ આ સંગરહસથાંનમાં સું સું છે, તેનો કાંઇએક વીચાર આવવાને સારૂ થોડીએક વીગત નીચે આપીછે. આંમેરીકાનાં ઓતર ભાગમાં કારોલાઇનાંમાં પકડેલા બે સોસવાટ હીંઆંછે, અને તેઓને રાખવાને સારૂ એક નાંપસો તગ

વ કીધામાં આવીઓછે. હીપોપાટેમસ નાંમનાં મોટાં દરીઆઈ જાંનવરનો એક જોડો મીસરનાં પાદશાહે આ સંગરહસથાંનને ભેટ આપીઓ હતો, તે એક મોટા તલાવની અંદર જોયામાં આવેછે. એ જાંનવર ઘણુંજ મોટું અને ભારી આવેછે, અને જમીન ઉપર તથા પાંણીમાંભી તે રહી શકેછે. ઘણાએક સુરગ પણ હીંઆં જોયામાં આવેછે. મરનાંર અરલ આવ ડરબીએ ઈલાંડસ નાંમનાં ખુબસુરત જાંનવરો, સને ૧૮૫૧ માં ભેટ કીધાં હતાં, તે હજુર શુધી તાંહાંછે. આપણે સઘળાઓએ કીડી ખાનાંર જાંનવરની વાત સાંભલીછે, તે જાંનવર હીંઆં જોયાથી આપણને કેટલીએક ગમત ઉપજેછે. એ જાંનવર પોતાંની જીભ બાહેર કાહાડીને બેશેછે, અને તે ઘણી ચીકણી અને મીઠીછે, તેથી સઘળી કીડીઓ તેની જીભ ઉપર આવીને બેશેછે, અને જારે મોટો જથો એકઠો થાએછે, તારે તે પોતાની જીભ અંદર ખેંચી લઈને, સઘળી કીડી ખાઈ જાએછે. એ જાંનવર ૨૦૦૦ રૂપીએ ખરીદ કીધામાં આવીઉંછે. એક હાથી તથા તેનુ બચુંછે. હાથીની પાસે તેને ખોરાક આપનાંર વગર ધાસતીથી જાઈ શકેછે. જોવા જનાંરાઓ તેને પાંઉનાં નાંધલા કટકા નાંખેછે, તેને તે ઘણીજ રમુજી રીતે પોતાની સુંનથી ઉંચકીને ખાઈ જાએછે. રીંછોનુ એક મોટું ટોલુંછે. સને ૧૮૩૬ નાં વરસમાં ૨૩૦૦૦ રૂપીઆની કીંમતે જીરાફ નાંમનાં ચાર ઉંચા અને ઉંચી ડોકનાં જાંનવરો વેચાતા લેઈને હીંઆં રાખીઆમાં આવીઆં હતાં. એ મથેની માંદાએ અગીઆર વરસની અંદર છ નર જણીઆ હતા. આસરે એક ડજન સીંહછે, તેમાં એક નર અને એક માંદા ગુજરાતનાં જંગલમાંથી પકડેલીછે. આ સીંહની જોરને આપણી ટાપુનાં આગલા વડા નેઆએધીસ સર એરસકીન પેરીએ તે સંગરહસથાંનને ભેટ કીધી હતી, અને તે અતરેથી ગઈ હતી, તારે ઘણાએક જણનાં જોયામાં પણ આવી હતી. એક જોર એજ બાગમાં જાંનમી હતી, અને એક બીજી જોર આફરીકાનાં જંગલ મધેથી પકડેલી ઘણીજ મોટીછે. કાબરચીતરા અને ખુબસુરત વાઘો પણ હારેદોર મજબુત પીંજરાંમાંછે. તેમાં એક જોર સને ૧૮૫૧ નાં વરસમાં વરોદરાનાં ગાએકવાડે અતરેથી મોકલેલી આપણા દીઠામાં આવેછે. એક સીંગડાનો એક મોટો ગેનડોભી હીંઆં જોયામાં આવેછે. હરણ, બકરાં, અને બીજા ઘણાએક ચોપગાં જાંનવરોછે. જે જગાએ વાંદરાઓ રાખેલાછે, તાંહાં ઘણી મજાહ પડેછે. વાંદરાઓની ખાશીઅત સરવે કોઈ સારી પડે જાંણેછે, તેથી જાંહાં એ જાનાંવરોનુ એક મોટું ટોલું જેમ બને તેમ થોડી જગામાં એકઠું કરીઆમાં આવીઉંછે, તાંહાં કેવો દેખાવ થાતો હશે, તે વીશે વાંચનારને સેહેલથી સમજ પડશે. એ વાંદરાઓને તેમની ચાલ પરમાણે તારનાં મોટા ઘેરમાં બંધ રાખેલાછે, અને તેમાં જાહડનાં દાખલાંઓ તથા થાંભા ઉભા કીધેલાછે, તેની ઉપર તેઓ આખો દીવસ કુદેછે, તથા નાચેછે. હીંઆં હંમેસાં જોનાંરાઓનું મોટુ ટોલું થાએછે. ઉરાંગાટાંગની જાતનાં માંણસનાં આકારને કાંઈએક મલતા કેટલાએક વાંદરાઓ પણ હીંઆંછે તેમાંનો એક ચાલાક તથા ઘણોજ ગરીબછે, અને સારી પડે પાલીઆમાં આવીઓછે, તેને બોરનીઓનાં ટાપુમાંથી મેલવીઆમાં આવીઓછે. ગણતરી વગરનાં પંખેરાંછે. હારેદોર પીંજરાંમાં લગભગ દરએક જાતનાં પોનોસો પોપટોછે. કાકાટુઆ, તુરી, હીરામન, અને તરેહવાર પંખેરાંઓછે. કાડી ખાનાંરા પંખીઓમાં ખલીલ, ગરૂડ પખશી અતીઘણાછે, અને તેટલી રાંખીઆ બીજા કોઈ સંગરહસથાંનમાં નથી. નીઉ ઝીલંડ મધે કીવી નાંમનુ કોઈજ વખતે મલતું પખશી એક હીંઆંછે, તેને ઘણી બરદાસતથી રાખીઆમાં આવીઉંછે. દરીઆઈ પેદાશ દેખાડવાને સારૂ એક મોટો તલાવ કીધોછે અને તેની અંદર સઘળી જાતની માછલીઓ નાંખેલીછે. મોટી માંછલી અને નાંધલી માછલી સઘળી સાથેછે. જેમ દરીઆમાં એ વરાતી રેહેછે તથા તેનો વધારો થાએછે, તેમ હીંઆં પણ થાએછે. મોટી માંછલી નાંધલી માંછલીઓને ખાએછે, અને વલી ખુદરતી કાએદા પરમાણે તેઓની વરધી પણ થાએછે. એ પરમાણે જીવતી માછલીઓનો એક નાંધલો દરીઓ આદમીની હીકમતથી બનાવીઆમાં આવીઓછે, તે જોયાથી બહુ આનંદ ઉપજેછે. ઝીનાં જાંનવરો

જેવાં કે ઉંદર, ઘલોડી, દેડકા અને બીજા પેટે ચાલનારા જાંનવરોનો પણ મોટો સંગરહછે. સરપોનો મોટો જમાંવછે, અને જીવતા સરપોનો જેટલો સંગરહ હીંઆં કીધામાં આવીઓછે, તેટલો. બીજે કોઈ ઠેકાંણે નથી હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે. હીંઆં રાખેલા એક નાંગે આ બાગનાં એક રખેવાલને દંખ દીધો હતો તેથી થોડા કલાકમાં તે મરણ પાંમીઓ હતો. કેટલાએક અજદા પણ છે તેમાંનાં એકે એક વખત એક મોટી ધાબરી આખી ગલી હતી. એ અજદા આખું બકરૂં ગલી જવામાં વાર લગાડતો નહી હતો. સાત ફુટ, આઠ ઈંચ ઘેરાવાનો ૧૮૦ વરસની વએનો એક કાંચબોછે તે જોયાથી આપણને ઘણી અચરતી ઉપજેછે.

એ સંગરહસથાંન જોવા જવાને સારૂ લોકો પાછલા પોહોરનાં ચાર વાગતાંનો વખત પસંદ કરેછે. કાંએજે તે વખતે સીંહ અને વાઘ અને બીજાં ફાડી ખાનારા જાંનવરોને ખોરાક આપીઆમાં આવેછે. એ વખતે તે જાંનવરો ભુખાં હોએછે, અને ખાવાનો વખત થાએછે તેથી ઘણાજ હોશીઆરીમાં તથા જોસસામાં આવી ઘબરાટ કરેછે, અને બુમો પાડેછે. વાઘ અને સીંહને આસરે છ રતલનાં માંસનાં કટકા નાંખીઆમાં આવેછે, તે તેઓ એક પલમાં ખાઈ જાએછે, અને પછી બીજે દીવશે તેજ વખત આવે તાંહાંસુધી તેમને કાંઈ મલતું નથી.

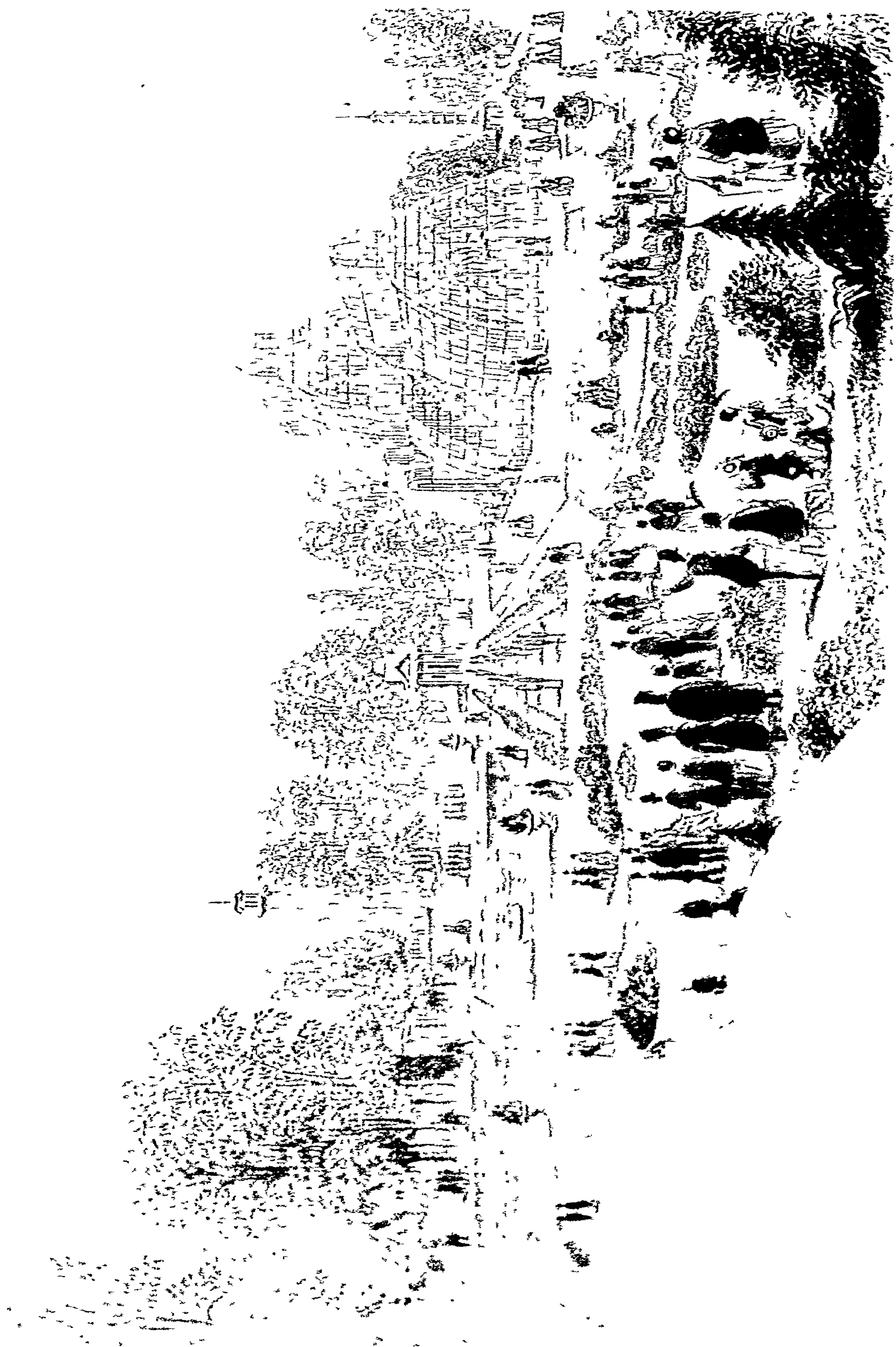
દર વરસે એ સંગરહમાં નવો વધારો થાએછે, અને જાંનવરોને રાખવાનો ખરચ દર વરશે ચીઆલીસથી પચાશ હજાર રૂપીઆ શુધી થાએછે. આખાં વરસમાં જોવા જનારાઓની સંખીઆ પાંચથી છ લખ આદમીની થાએછે.

બાટરસી પારક.

આ બગીચો થોડુજ થયું તઈઆર થયોછે, અને તેને બનાંવવામાં (3000000) તરીસ લાખથી વધારે રૂપીઆનો ખરચ થાયોછે.

રીચમંડ પારક.

લંડંનથી નવ માઈલ દુર આ મોટો બગીચોછે. એક બારણેથી તેમાં દાખલ થયા તો બરાબર સીધા બગીચાનાં સીધા આસરે તરણ માઈલ શુધી ચાલીઆ પછી બાહેર નીકલવાનો દરવાજો આવેછે. એ બગીચામાં તેહવારને અથવા ફરસદને દીવશે ઘણા લોકો ફરવાને જાએછે. હીંઆં ઘણાએક પુરાંનાં અને મોટાં છાંએલાંનાં ઝાહોછે તથા એોકનાં મોટાં ઝાહો હીંઆં ઘણા દીઠામાં આવેછે. મોટાં ઝાહોનાં જંગલમાં આપણે હોઈએ તેવો દેખાવ આ જગાએ આપણને લાગેછે. આ બગીચાની જગા લંડંનની જમીનની સપાટી કરતાં ઉંચીછે, તેથી તાંહાંની કેટલીએક તેકડીઓ ઉપરથી કેટલાએક માઈલ શુધી ઘણોજ સરસ દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. એક ઠેકાંણે ટેમસ નદી અને તેની આસપાસનો દેખાવ નજર આવેછે, તે દેખાવની હદથી તારીફ થાઈ શકતી નથી. પેલી ગંમ ટેમસ નદીનો ભાગ ચલકેછે, અને તેની અંદર ફરતાં બારકસો આપણી નજરે નાંધલા પડેછે, અને એ નદીની પહોસમાં આવેલી લંડંનની મોટી ઈમારતોનાં અને દેવળોનાં મીનારા દેખાએછે. સાંહાંમણે નાંધલા અને લીલા ડુંગરો આકાશની સાથે મલી ગએલા દેખાએછે, અને બીજી તરફ રીએચતો વીંનડસરનાં પાદશાહી મેહેલનાં મીનારા આપણી નજરે પડેછે. રીચમંડનું ગાંમડું જે સરેનાં પરગણામાં આવીઉંછે, તે પરગણાનાં ફલવંત ખેતરો આ જગાએ આપણને સારી પઠે દેખાએછે. લંડંન જેવા ભારી વસતીનાં શેહેરની થોડીજ વેગલાઈએ હાવા ખુબસુરત દેખાવનો અને દેખાવ આપનારો બાગ [illegible] વીઆથી હજારો લોકો આગબોટ, અથવા રેલવે, અથવા આંમનીબસથી તાંહાં જાએછે, લંડંનના રેહેવાસીઓ એક દીવસ રીચમંડમાં કાહાડીઓ હોએ, તો તેણે પોતાનો વખત ખોએલો કેહવાતો નથી, [illegible] તારીફછે. આ બગીચો ઘેરાવામાં આઠ માઈલછે, અને સઘળી જલીને ૨૨૫૩ એકર જમીન રોકેછે.

ફુલ ઉંચાઈ ૧૬૩ ફુટછે. હીંઆં પાંણીનાં ખુસનુમાં ચસમાં પણ કાહાડેલાછે, કે જેથી એ બાગ પુરે લેહેજ તદાર બનીઓછે. આ બાગ આગલ પાદશાહનાં ખાંનગી વાપરવાસ તથા મોજને સારૂ હતો, પણ ૧૮૪૦ નાં સાલમાં આપણી પરજાહેતુ રાંણીએ સઘળી રઈએતની મોજને વાસતે તે વરસથી હુંગાહો મેલીઓછે, અને રવીવાર તથા તેહવાર અથવા ફુરસદને દીને તાંહાં મોટી ઠઠ મલેછે. ખરેખર હેવા બાગમાં ફરવાજ યાથી આદમીની તંદરોસતીમાં વધારો થયા વનાં રેહે જહી.

એ બાગને લગતું એક સંગરહસથાંનછે તેમાં દુનીઆમાં ઉગતા સઘળા ફળો અને બીનો ઘણોજ તા રીફ લાએક સંગરહ કીધામાં આવીઓછે. જે ફળો ખુલ્લી હવામાં બીગડી જાએ, તેમને ઘટતા અરકોમાં રા ખીઆમાં આવીઆંછે. હીંઆં ગરમ દેશનાં ગાંધીની દુકાંનમાંની સઘળી જીનસોનો પુરે પુરો સંગરહ આ પણી નજરે પડેછે.

બાગો વીશે બોલતાં આટલું કેહવાની અગતછે કે, મુરદાં દાતવાની જે જે જગા કીધેલીછે, તે જગા ઉપર પણ સારા બાગો બતાંવેલાછે. હેવી એક જગા ઉપર ફરવા જવું અને બાગમાં જવું બરાબરછે, તેમાં અગત કરીને જે દાતવાની જગાને "કેનસાલ ગરીન સીમેટરી" કરી કેહેછે તે ખરેખર એકવાંર જાઈને જો વા લાએકછે. તાંહાં ઘણાએક નાંમીચા શખસોની પણ કબરછે, અને તેઓનાં મરણની યાદગારી ની તખતીઓછે. હીંદુસથાંન ખાતે નાંમ મેલવેલા એક અમલદારની કબરની ઉપર એક છતરછે, તે ચા ર બંગાલીઓનાં પુતલાં પાડી તેઓનાં માંથાં ઉપર આપીઉંછે. દેવળોમાં મુરદાં દાતવાની ચાલ જેમ બને તે મ હવે લંડનમાંથી કાહાડી નાંખીઆમાં આવીછે. ઉપલી જગા એક કંપનીએ બાંધીછે અને તેમાં દાતવા નાં લવાજમો લીધામા આવેછે. એ કંપનીનાં ભાગીદારોને સારી વેંહચણી થાએછે, હેવું જણાવીઆમાં આ વીઉંછે. હીંઆં મુરદાંઓ બાગની અંદર સુતેલાંછે, કાંએજે તે જગાને સઘળુ બાગનુ રૂપ આપેલુંછે. હીંઆં આપણે એક બાગમાં ફરીએછે એટલુંજ નહી, પણ બાગની અંદર ફરતાં આસપાસ સુતેલાઓને જોઈ ને આપણા દીલમાં ઘણીએક ગંભીરાઈ ઉતપન થાએછે. આપણને આદમીની ટુંકી હઈઆતી વીશે વીચાર આવેછે. આપણે પણ એમજ સુઈશું, કોણ જાણે કે આ પલે અથવા ઘડીએ, કે આજ દીને, કે આવતી કા લે, વાસતે તે સાહેબને આપણા કાંમો વીશે જવાબ આપવા જવાને વાસતે હંમેશાં તઈઆર રેહવું જોઈએ. એ જવાબ આપવાની ધાસતીથી આપણે જે માંઠા કરમ કીધાં હોએ તેની દલગીરી લાગેછે અને સારાં કરમો કરવાની અગત વીશે આ બાગમાં જેવી આપણને ગેબી નશીહત થાએછે, તેવી બીજા બાગોમાં થતી નથી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સંગરહસ્થાનો—તસ્વીરખાનાં.

એછે. એ સંગરસથાંનને જો "ધી વરલડસ મીઉજીઅમ" એટલે જે આખી દુનીઆંનું સંગરસથાંન કરીને નાંમ આપીઆમાં આવીઉં હોએ તો, તે કોઇબી રીતે ખોટું નહી કેહવાએ, કાંએજે એ સંગરસથાંન આખી દુનીઆંની ગોયા અસલની તથા હમણાની તવારીખછે. સું અસલનાં કે સું હમણાનાં વખતમાં દુનીઆની સપાટી ઉપર સઘળા ભાગોમાં જે હુનર, ઉદ્દીઓગ અને કારીગરી હતી, અને હમણાછે, તે સઘળાનાં નમુનાં આ સંગરસથાંનમાંછે. આ પુરથવી ઉપર જે આગલાં દેશો અથવા રાજો થાઇ ગયાંછે, તેઓની અસલી અથવા જાંણવાજોગ નીશાંનો તમોને જોવી હોએતો બરીટીસ મીઉજીઅમમાં ગયાથી તમારી ઇછા પુરી પડશે. ફલાંણી ચીજ દુનીઆનાં કહેઆ ભાગમાં અને કેવી રીતે થાએચ, તે તમારે જાંણવું હોએ તો, જાવો બરીટીશ મીઉજીઅમમાં, તાંહાં તમોને તે પોતાંની મેલે દેખાશે. આખી દુનીઆમાં અસલનાં અને હમણાનાં વખતમાં જમીન, પાંણી અને હવા અથવા આકાશમાં વસનાંરા કેવાં અને કેટલી કીસમનાં પરાંણીઓ હતાં તથા હમણાછે, તે વીશે તમારે ગનેઆંન મેલવવું હોએ તો, જાવો બરીટીશ મીઉજીઅમમાં, તાંહાં તે વીશે તમોને પુરતી માહેતગારી મલશે. જો તમારે હેવું પુસતકખાંનું જોવું હોએ કે જાંહાં સઉથી પુરાંણી, સઘળા ધરમની, સઘળી ભાશાની, સઘળા રાજોની, અને સઘળી વીગતની કેતાબો હોએ તો, તે તમારી ખાહેશ બરીટીશ મીઉજીઅમમાં સારી પઠે પુરી પડશે. હાવી રીતનું નાંમીચું અને બોહલું સંગરસથાંન કાંઇ આજ કાલનું બનેલું નથી, પણ તેની હમણાની હાલતમાં લાવતાં એક સદીથી વધારે મુદત થાઇચ. એ સંગરસથાંનનાં જુદા જુદા ભાગોનું કેટલુંએક અગતનુ બયાંન નીચે આપીઉંછે, પણ તેમ કરેઆની આગમજ તેની ઉતપંતતીની તવારીખ ઘણીજ અગતની અને જાંણવાજોગછે, તે વાંચનારને પેહલલે જણાવવાની જરૂરછે.

એ સંગરસથાંનની ઉતપંતી.—ઇસવી સને ૧૭૫૩ નાં વરસમાં સર એચ સ્લોન નાંમને એક નાંમીચો વીદીઆવાંન ગરહસથ મરણ પાંમીઓ, તેનું પોતાની ગીરોનુ એક ઘણુજ નાંમીચુ સંગરસથાંન હતું અને તે સંગરસથાંન એકઠુ કરવામાં તેને (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રૂપીઆ બેઠા હતા. એ ગરહસથે પોતાનાં વશીઅતમાં હેવું લખીઉં હતું કે, જો ઇંગલંડની સરકાર પોતાને ખરચે એક કોશાદી ઇમારત ખરીદ કરી, તાંહાં તેનું સંગરસથાંન પરજાનાં ફાએદાને વાસતે રાખે તો, તે સઘળું સંગરસથાંન ૫૦૦૦૦૦ રૂપીઆનું હતું પણ ૨૦૦૦૦૦ રૂપીએ તેનાં વારેસોએ સરકારને હવાલે કરવું. આ દરખાસત તે વખતની પારલામેંનટે ઘણી ખુશીથી કબુલ રાખી, અને અરલ આવ હાલીફાકસની એક નાંમીચી ઇમારત "માંનટેગ હાઉસ" (૧૦૨૫૦૦) એક લાખ, બે હજાર પાંચશો રૂપીએ ખરીદ કીધું. એજ વખતે ઇંગલંડની સરકારે હાથનાં લખેલાં ઘણાંએક કીમતી પુસતકો (૧૦૦૦૦૦) એક લાખ રૂપીએ ખરીદ કીધાં. માંનટેગહાઉસને સંગરસથાંનને લાએક કરવામાં તથા સમારવાનો ખરચ મલી, તે ઘર ઉપર જુમલે (૨૩૦૦૦૦) બે લાખ, તરીસ હજાર રૂપીઆ બેઠા. એ પરમાણે સરકારને સઘળો મલીને (૫૩૦૦૦૦) પાંચ લાખ, તરીસ હજાર રૂપીઆનો જે ખરચ લાગો, તે રકમ સોરતીથી ઉપજાવીઆમાં આવી હતી. એ પરમાણે ગોઠવણ થાયા પછી ૧૫ મી જાંનેવારી ૧૭૫૯ નાં વરસમાં "બરીટીશ મીઉજીઅમ" નાં નાંમથી એ સંગરસથાંન આલમને વાસતે હુંગાડીઆમાં આવીઉં હતું. એ દીનથી આજ શુધી બખશેસ અને ખરીદીથી તેમાં દર રોજ વધારો થાતો આવીઓછે, અને તેમાં હમણા કેતાબોનો તથા હુનર, ઉદ્દીઓગ અને કારીગરીનાં નમુનાં તથા નવાઇની ચીજોનો જે જહો થાયોછે, તે ખરેખર ઇંગલંડનાં મોટાં નાંમ અને રાજને લાએકનોછે.

નવું ઘેર.—જેમ એ સંગરસથાંનની અંદર જુદા જુદા પદારથો વધતા ગયા, તેમ પેહલલું ઘેર નાંધલું પડતું ગયું, અને પેહલલે જે ઘેર જોઇએ તે કરતાં વધારે મોટુ હતું, તે પાછલથી બીલકુલ નાંધલું પડીઉં, તેથી એ સંગરસથાંનને લાએકનું એક મોટું ઘેર બાંધવાનું સને ૧૮૨૩ નાં વરસમાં શરૂ કીધું હતું, તે થોડાં વરસમાં પુરૂં થાયાથી આખું સંગરસથાંન તાંહાં લઇ જયામા આવીઉં હતું. એ ઘેર અસલનાં ગરીક અથવા દંઉના

ની લોકોની નાંમીચી ઈમારતોની લઢત ઉપર બાંધેલુંછે. તેનો આગલો ભાગ પોહોલાઈમાં ૩૭૦ ફુટછે. એ ઈમારત પછવાડે આજ દીન શુધી (૮૦૦૦૦૦૦) હેંશી લાખ રૂપીઆ થાયાછે, એટલુંજ જાણીઆ ઉપરથી તે ઈમારતનું કદ, તેની ખુબસુરતી અને આહાલાબારતપણુ વાંચનારનાં ધીઆનમાં આવશે. એ ઈમારતની અંદર મોટા દરવાજામાંથી પેસતાં ઘણોજ મોટો અને ખુબસુરત વરાંણછે, કે જેની ઉપર ઉગતું લીલું ઘાસ હેવું દેખાહેય કે જાંણે હીંઆં એક ખુદરતી સાદરી પાંથરેલીછે. એ વરાંણ પશાર કરીઆ પછી પથરની ઘણીજ પોહલી બાર પાએરીની એક સીહીડીથી, તે નાંમીચી ઈમારતની અંદર દાખલ થવાએચ. સંગરસથાંનની અંદર જવાનો રસતો ઈમારતની વચો વચમાંથીછે, અને અંદર દાખલ થવાનું બારણું એોકનાં લાકડાંનું નકસીદાર બનાંવેલુંછે. એ બારણુ નવ ફુટ, ૬ ઈંચ પોહોલું, અને ૨૪ ફુટ ઉંચુંછે. અંદર જતાં તરતનો મોટો હાલ ૬૨ ફુટ લાંબો, ૫૧ ફુટ પોહોલો, અને ૩૦ ફુટ ઉંચોછે, અને એ હાલમાં સંગેમરમરના તરણ નાંમીચાં બાહાવલાંછે તથા મીસટર લેઅરડની નીમરાડથી લાવેલી કેટલીએક તખતીઓછે. એ સંગરસથાંનનો નીચેનો, એટલેકે ભોએ તલીએનો ભાગ એક હાથ ઉપર અસલી નીશાંણોથી, અને બીજા હાથ ઉપર પુસતક ખાંનાંથી રોકાએલોછે. તેનાં પેહલા માલ ઉપર ઉદીઓગ, હુંનર અને કારીગરીનાં નમુનાં તથા જાંનવરોનુ સંગરસથાંનછે, તે સઘળાંનું એક પછી એક હવે વરણન કરીએછે.

ગરીકો રોમન ગીઆલરી.—આ ગીઆલરીનાં ઓરડાઓમાં અસલનાં ગરીક તથા રોમન લોકોનાં વખતની કારીગરી તથા હુનરનાં સંગેમરમર તથા બીજા પથરનાં બનાંવેલાં માણસનાં પુતલાંનાં નમુનાં મેલેલાછે, તે ઈટાલીમાં રોમન લોકો પોતાની જબર પાદશાહીમાં હતા તે વખતનાંછે, હેવું ધારીઆમાં આવેછે, અસલનાં રોમન તથા ગરીક લોકો ૧૨, "ઓલીમપીઅંન ડીઈટીસ" ખોદાએને માંનતા હતા, તેઓનાં તે વખતનાં દેવતાંની કારીગરોને હાથનાં બનાવેલાં પુતલાં આ ઓરડામાં મેલેલાંછે. એ ઉપરાંત એ વખતનાં બીજા ઘણા નાંમીચા શખસોનાં પુતલાંબી હીંઆંછે, કે જે જોયાથી તે વખતનાં બાહાવલાં બનાંવવાનાં હુંનરની આપણીથી તારીફ કરીઆ વગર રેહવાતું નથી.

નીનીવી ગીઆલરી.—બરીટીશ મીઊઝીઅમનો આ ભાગ ખરેખર જોવા લાએકછે. ઉગમણ પરાંતનો નાંમીચો મુસાફર મી૦ લેઅરડ, જેનુ નાંમ હીંદુસથાંનનાં ઘણાખરા લોકોએ આગલ સાંભલીઉં હશે, અને જે ગંએલસથ ચાર વરસની વાત ઉપર હીંદુસથાંન મધે થાએલા બળવાનાં કારણો તપાસવા સારૂ હીંદુસથાંન તરફ આવી ગયા હતો, તેણે ઈરાંન તથા સીરીઆ, ટરકી, અને બીજા દેશોમાં ઘણી મુસાફરી કરીછે. તે વખતે તેણે અસલની ઘણી એક નીશાંનો એકઠી કરી હતી. તે સઘળી તેણે બરીટીશ મીઊઝીઅમને ભેટ કરીછે. મીસતર લેઅરડની એકઠી કીધેલી ઘણી ખરી જીનસો, મોટાં અને કદાવર પુતલાં, તથા પાહણો અને મેહેલ ઉપર કોતરેલી તખતીઓછે. આ ગીઆલરીમાં જે જોવા લાએક પુતલાં ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે, તે શમગરીસ નદીનાં કીનારા ઉપર મોસલ નાંમનાં શેહેરથી પચીસ માઈલની વેગલાઈએ એક મોટી ઈમારત માંથી ખોદી કાહાડેલાંછે. જે જગાએથી એ ચીજો ખોદી કાહાડીઆમાં આવીછે, તાંહાં અસલનાં વખતમાં મોટું શેહેર હશે, હેવું ધારીઆમાં આવછે. મીસતર લેઅરડે જે નાંમીચા મેહેલોનુ બયાંન કીધુંછે તથા તેને તાંહાં જોએલાં આહાલાબારત પુતલાં તથા તખતીઓની જે વીગત જણાવીછે, તે ઉપરથી આપણે કહી શકીએછે કે તે પુતલાં તથા તખતી સીરીઆની પાદશાહીનાં શરૂથી આગલા વખતની હશે. આટલી વાતની ખાતરી

પાદશાહ, કે જે આસરે ૨૫૬૩ વરસ ઉપર થાઈ ગયો હતો, તેની આગમજની હશે, કાંએજે તેની પછી એક સદીએ આસીરીઆની પાદશાહી પડી ભાગી, તે મુદતની અંદરબી હાવા માહાભારત કાંમો બની શકે તેવું લાગતું નથી. નીમરાડનાં મેહેલની દેવાલો કે જેની ઉપરથી એ તખતીઓ ખોદી કાહાડેલીછે, તે દેવાલો મટોડીની હતી, પણ તેની અંદર જે તખતીઓ હતી, તે સંગેમરમરના આઠ ઇંચ જાડા અને સાત અથવા આઠ ફુટ પોહોલા પથરો ઉપર કોતરીઆમાં આવી હતી. હેવી તખતીઓ થોડી નહી હતી, પણ મેહેલની દેવાલોની સઘળી બાજુએ ઉપર હતી, અને તેઓની ઉપર દર એક પાદશાહે શેકારમાં અથવા લડાઈમાં બતલાવેલી દેલાવરીનો નકશો તથા ખીલારોકી હરફમાં તેનું બયાંન કોતરીઆમાં આવીઉં હતું. મીસતર લેઅરડે મેલવેલી તખતીઓ તથા પુતલાંઓને જેમ જેમ આપણે બારીકીથી તપાશીએછે, તેમ તેમ તે વખતનાં કારીગરોની કાબેલીઅત ઉપર આફરીન કરીઆ વગર આપણીથી રેહવાતું નથી. આદમીઓનાં તથા જાંનવરોનાં જે બાહાવલાં બનાંવીઆમાં આવીઆંછે, તેમાં જે રીતે બદનનાં જુદા જુદા ભાગો તથા નસો દેખાડીઆમાં આવીછે, તે ઉપરથી આપણીથી ખાતરીથી કહી શકાએછે, કે તે વખતનાં કારીગરોની કાબેલીઅત જેવી ઉંચી હશે, તેજ પરમાણે તે વખતમાં "આંનાટમી" એટલે શરીરની વીદીઆનો સારો ફેલાવો થાએલો હશે. દર એક પુતલાં તથા તખતીનું બયાંન કરતાં આ જગોએ ઘણુ લંબાણ થાએ, વાસતે તેમ કરવાને પરવડતું નથી, તોપણ એક મોટો "પીલર" થાંબો કે જે ઉપર જણાવેલા એક મેહેલમાંથી મેલવીઆમાં આવીઓછે અને જે બરીટીશ મીઉજીઅમનાં જે ઓરડામાં મી૦ લેઅરડે એકઠી કીધેલી નવાઈની વસતુઓ મેલેલીછે, તેની વચોવચમાં ગોઠવીઆમાં આવીઓછે, તેનું ટુક બયાંન હીંઆં આપીએછે. એ થાંબો આકારમાં ચોખુનછે. તેની દરએક બાજુની પોહલાઈ પાંચ ફુટછે અને ઉંચાઇ આસરે ૨૦ ફુટછે. એ આખો થાંબો કાલા સંગેમરમરનોછે અને તેની દરએક બાજુએ ચીતાર તથા ખીલારોકી હરૂફોછે. ચીતારો સંઘળા મલીને વીશછે; અને હરૂફોની ૨૧૦ ઓલછે. એ હરૂફો અને ચીતાર આજ દીન શુધી હેવી હાલતમાં રહેલાછે, કે જાંણે આજે કોતરી કાહાડીઆ હોએ. એક મુખીઅ ચીતારની અંદર પાદશાહા કોતરેલોછે, તેની બાજુએ તેનાં બે ખીદમતગાર ઉભેલાછે, તેનાં પગ આગલ એક બંધવોછે, અને તેનાં વજીર અને બીજા હોધેદારો, કેટલાંએક માણશો, જેઓ પાદશાહને સારૂ જાંનવરો તથા બીજી નજરાંણાની ચીજો લાવીઆછે, તેઓને પાદશાહની હજુરમાં હાજર કરેછે. જાંનવરો પાદશાહાને નજર કરીઆમાં આવીઆંછે, તેમાં હાથી, ગેનડો, બે ખુનનું ઉંઠ, જંગલી ગોધો, સીંહ, સાંબર અને જાત જાતનાં વાંદરા દેખાડીઆમાં આવીઆછે. પાદશાહને નજરાંણાની વસતુઓમાં હાથીદાંત, શાલ, કીમતી ધાતુઓનાં વાશણો, મેવો, તથા નવાઈ જેવા અને નહી મલતાં લાકડાંનાં ભારા જોયામાં આવેછે. આ તથા એ થાંબા ઉપર જે બીજા ચીતારોછે, તે ઉપરથી મી૦ લેઅરડ હેવું મત બાંધેછે કે, આ "માંનીઉમેનટ" આસીરીઆનાં રાજે હીંદુસથાંન ઉપર અથવા આસીરીઆની ઉગમણ તરફનાં કોઈબી દેશ ઉપર ફતેહ મેલવી હશે, તેની નોધ દાખલ ઉભું કરીઆમાં આવીઉં હશે. એજ પરમાણે બીજા ચીતારો, તથા પુતલાંઓ તથા તખતીઓછે, તે ઉપલા વખતનાં આસીરીઆ દેશનું બલ તથા તવારીખ જણાવેછે. તે મેહેલમાંથી મી૦ લેઅરડે ઉપલી તખતીઓ અને પુતલાં મેલવીઆંછે, તેમાંથીજ તેને તરાંબાનાં તથા બીજાં ધાતુનાં વાશણો કે જે તે વખત તે દેશનાં વાપરવાસમાં હશે, તે જડીઆંછે, અને તેબી આ સંગરસથાંનમાં મેલીઆંછે. તે વખતનાં લોકો ધાતુનાં તથા હાથીદાંતનાં બીજા સણગારો પેહરતાં હશે, તેનાં પણ કેટલાંએક નમુનાંછે. બરીટીશ મીઉજીઅમને મી૦ લેઅરડે આ પરમાણે કીમતી કીધુંછે, અને તેણે પોતાની મુસાફરી અને મેહનતથી જે અચરત સરીખી વસતુઓ મેલવીછે, તેથી તેણે અસલની વસતુઓ તથા તવારીખ જાંણવાનાં શોખીઓને મોટા આભારમાં નાંખીઆછે. જાંહાં શુધી બરીટીશ મીઉજીઅમ રેહેશે, તાંહાં શુધી આ વસતુઓ તેનો એક મોટો અગતનો ભાગ ગણાશે, અને મીસતર લેઅરડનું નાંમ કાએમ રેહેશે.

એલગીન સલુન.—જે ઓરડાઓમાં આ જેવા લાએક પુતલાંઓ મેલીઆમાં આવીઆંછે, તે લાગ ને એલગીન સલુન કરીને એટલા વાસતે નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે કે, તે પુતલાં અરલ આવ એલગીને એકઠાં કીધાં હતાં. સને ૧૮૦૪ નાં સાલમાં એ ઉમરાવ ટરકી ખાતે એલચી હતા, તે વખતે તેણે આથેનસનાં એક દેવળમાંથી પારલામેનટનાં ખરચે (૩૫૦૦૦૦) તરણ લાખ પચાશ હજાર રૂપીઆ ખરચી ને અસલનાં વખતમાં પારથેનાંનસનાં દેવળનાં સઘળાં પુતલાંઓ ખરીદ કીધાં હતાં. પારથેનાંનસનુ દેવળ ઘણુ પુરાંણુ ગણાતું હતું, કાંમેજે ઈસવી સનેની ૪૫૦, વરસ આગમજ તે બાંધીઆમાં આવીઉ હતું, અને તે મધેનાં પુતલાંઓ તે વખતનાં સઉથી નાંમીચા કારીગર ફાઈડાસનાં ઉપરીપણા હેઠલ બનાંવીઆમાં આવી આં હતાં. એ પુતલાંઓ, જે તે વખતનાં ઈઉનાંનીઓના ખોદા તથા પેહલવાંનોનાંછે, તેઓને આપણે સારી પઠે તપાસીએછ તો, તે વખતે કોતરવાનાં હુંનરની અતીશે તારીફ કરીઆ વગર આપણીથી રેહવાતું નથી, અને તે અસલના વખતની કારીગરીનાં ઘણા સુંદર નમુનાં ગણીઆમાં આવેછે. એ ઓરડામાં પારથેનાંનસનાં દેહળાંનો એક "મોડેલ" નમુનો પણછે.

લાઇશીઅન સલુન.—એલગીન સલુનની અંદર જે નાંમીચા પુતલાંછે તેનાં કરતાં આ ઓરડામાનાં પુતલાં કોઈબી રીતે ઉતરતાં નથી. એ પુતલાંઓ સર સી ફેલોજ નાંમનાં એક નાંમીચા વીદીઆવાંને "એ શીઆ માઈનર" નાં દખણુ પચ્છમ તરફનાં લીશીઆ નાંમનાં પરગણાનાં અસલ પાએતખત જાનતસ શેહેરમાંથી સને ૧૮૦૧ ના સાલમાં શોધી કાહાડીઆં હતાં. ઈસવી સને શરૂ થાયાની ૫૪૫ વરસ આગમજ અસલનાં ઈરાંનીઓએ આ મુલક પોતાને હાથ કીધો હતો, તાહાંથી તે કોનસ્ટંનટાઈન ધી ગરેટનાં વખત સુધીમાં બનેલાં પુતલાં, તે શેહેરમાંથી ઉપલા સાખસને હાથ લાગાં હતાં, તે ઈંગલંડની સરકારને ખરચે મંગાવીને આ સંગરસથાંનમાં મેલીઆમાં આવીઆંછે. આથેનસના પારથેનાંનસ મધેનાં દેહળાંનાં પુતલાં કરતાં આ પુતલાં તસફુલ વરસ વધારે પુરાંનાંછે. હુંનર અને કારીગરીનાં નમુના દાખલ તે સરસછે, એટલું જ નહી, પણ એ પુતલાંઓ તથા તે ઉપર કોતરેલી બીનાંઓ વાંચીઆથી લીશીઆ પરગણાની અસલની કેટલીએક તવારીખ કે જેથી આપણે અંનજાંણ્યા હતા, તે પણ માલંમ પડી આવીછે.

ઈજીપસીઅન સલુન.—ઈજીપટ કે જેને આપણા લોકો મીસરને નાંમે જાણેછે, તે મુલક મધેથી અસલનાં વખતનાં પુતલાંઓ તથા બીજી જાતના અને જેવા બીજા વસાતુઓ, આ ઓરડામાં મેલીઆમાં આવીછે. એ માંહેનાં કેટલાંએક પુતલાંઓ એટલાંતો પુરાનાંછે, કે ઈસવી સને શરૂ થાયો, તેની લગભગ પંદરશો વરસ આગમજનાંછે, અને તેથી સાફ માલંમ પડેછે કે, ઈઉનાંની લોકોમાં સુધરાઈ શરૂ થાઈ તેની ૫૦૦, વરસ આગમજ મીસર દેશમાં એલંમ અને હુંનરનો ફેલાવો થાયો હતો. એ ઓરડામાં જે જે વસાતુઓ મેલેલીછે, તે બારીક નજરથી તપાસવા લાએકછે, કાંમકે તેથી મીસર દેશનાં ઘણા પુરાનાં વખતની આપણને તવારીખ મળેછે. ઘણા ખરાં પુતલાંઓ મીસરનાં એક તરફ ભાગમાંનાં થીબસ શેહેરમાંથી મલેલાંછે. સઘળાં પુતલાંઓ એક જાતનાં નથી, પણ કેટલાંએક ગુલાંબી, કેટલાંએક તરાંબાનાં તથા માટોડી તથા બીજ તથા લાકડાંનાં બનાવેલાંછે અને તેમાં કેટલાંએક પુતલાંઓનાં આકાર એટલાંતો મોટાછે કે, દરએક પુતલું ઓછાંમાં ઓછું ૧૫ ફુટ ઉચા હશે. તે વખતે મીસરનાં લોકોનાં વાપરવામાં આવતા ઘેર શણગારનાં સામાંન તથા પોશાક તથા સોનાનાં વાસણો તથા બીજી એવીએક વસતુનાં જેવા લાએક નમુનાં જે ઉપલાં પુતલાં એની સાથેજ મુકેલાંછે, તે પણ આપણને અજાએબી ઉપજાવેછે. અસલનાં વખતમાં મીસર દેશનાં લોકો પોતાનાં મરણ પાંમેલા લોકોને દાટતા નહી હતા, પણ તેઓનાં પેટમાં ખુશબો ભરી "મમી" કરીને ઘરમાં રાખતા હતા, તે મધેની છેક પુરાનાં વખતની ઘણી "મમી" ઓ હાંઆં મેલેલીછે. જે જાંનવરોને મીસરનાં લોકો પવીતર ગણતા હતા, તેમને પણ તેઓ દાટતા નહી હતા, અને "મમી" કરતા હતા,

તેનાં પણ ઘણા નમુનાંછે. કુતરાં, બીલાડાં, ઘોધા, મેહનડાં, બકરાં, સાંઢ, કાચબા અને બીજાં જાંનવરોની "મમી" હીંઆં આપણે જોઈએછે, અને એ ભાગ ખરેખર જોવા લાએકછે.

બરાંનજ રૂમ.—આ ઓરડામાં અસલનાં રોમન તથા ઇઉનાંની લોકોનાં તરાંબાનાં પુતલાં, તથા સોના ઈતાં વાશણોછે. ખુબસુરતી અને હુંનરમાં તે ઘણાજ સરસછે.

ફીગાલીઅન સલુન.—આ ઓરડામાં સંગેમરમરનાં જે નાંમીચાં પુતલાંછે, તે આરકેડીઆનાં પરગણા માં ફીગાલીઆ શેહેરની નજદીકનાં ડુંગર ઉપર આપાલોનું દેવળ હતું, તેમાંથી મલીઆંછે. એ પુતલાં પણ ઘણાજ ખુબસુરતછે.

બરીટીશ રૂમ.—આ ઓરડાનાં મેલેલી વસતુઓ ઈંગરેજ લોકો ઘણાજ ધીઆંનથી જુએછે, કાંએજે તે તેઓનાં દેશને લગતીછે. રોમન લોકોએ બરીટન ઉપર હોમલો કરીઓ, તેની આગમજનાં વખતથી તે વીલીઅમ ધી કાંનકરરે ઈંગલંડ ફતે કીધું, તે મુદતની વચમાંનાં હથીઆર, પોશાક, છરી, કાંટાં તથા બીજી વસતુઓ આ ઓરડામાંછે. રોમન લોકોએ ઈંગલંડ ફતે કીધું, તેની આગમજની જે કાંઈ વસતુઓ હાથ લા ગેલીછે, તેથી ૩૩ કબટ ભરેલીછે. બીજી ૩૯ કબટોમાં રોમન લોકોએ ઈંગલંડમાં રાજ કીધું તે વખતની વસ તુઓછે. પાંચ કબટોમાં ઘોડાનો સાજ તથા પીતલનો સણગારછે. બે કબટમાં શાકસન લોકોનાં વખતનાં હથીઆરો તથા બીજો સાંમાનછે. બાકીની થોડીએક કબટોમાં ૧૧ મી તથા ૧૨ મી સદીનાં તથા તે પછે નાં વખતનાં પેહેરવાનાં જરીઆંન તથા લડાઇનાં હથીઆરોછે.

એથનોગરાફીકલ રૂમ.—ગરીક ભાશામાં એથનાંસ બોલનો અરથ પરજા અથવા ગનેઆત કરીને કે એછે, તે ઉપરથી પરજા અથવા ગનેઆત પીછાંનવાની વીદીઆને ઈંગરેજીમાં "એથનાંલોજી" કરી કેહેછે. આ ઓરડાઓમાં જે કાંઈ મેલીઆમાં આવીઉંછે, તે હેવુંછે કે તે ઉપરથી આપણે કહી શકીએ કે, આ વસ તુ કહેઆ લોકોને લગતીછે, તથા આદમીઓનાં જે કાંઈ આકારછે, તે ઉપરથી તેમની જાત પીછાંની શકી એછે, માંટે મીઉજીઅમનાં આ ભાગને "એથનોગરાફીકલ રૂમ" કરી નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. દર એક જુદી જુદી પરજાની ચાલ ચલણ, હુંનર તથા કારીગરી બતાવનાંરી ચીજો હીંઆં ગોઠવીઆમાં આવી છે. એ ભાગ ઘણોજ જોવા લાએક અને કીમતીછે, કાંએજે તેમાં આપણી નાંમદાર રાંણી તથા લારડ [illegible] અને બીજા નાંમીચા શખસોએ ઘણીએક બખશેસ કીધીછે. એ ઓરડાઓમાં મેલેલી વસતુઓની થો ડીએક વીગત હીંઆં આપીછે, તેથી બરાબર સમજ પડશે. હીંદુશથાંનનાં ઠગ અથવા ફાંસીગર લોકો નાં આકારનાં નમુનાંછે, કરનાંટીક મધે એક દેહડું હતું, જે જાંહાં જોઈએ તાંહાં લઈ જવાએ તેવું હતું તે નો એક નમુનોછે. નીંગપો આગલ ચીનાંનાં એક દેહડાં મધેનો ઘાંટછે. હીંદુસથાંનના રાજાની દરબારનો એક નમુનોછે. બરમી લોકોનાં દેવ "ગાડમાં" નો લાકડાંનો બનાંવેલો એક મોટો આકારછે, તેની ઉપર એ નાંનો ઘેર ચહડાવેલોછે. પટની દેવીનું એક મોટું પુતલુંછે. સાઈબીલીનાં દેહડાંનો બુચમા બનાંવેલો નમુનો છે. એસકુઈમાં લોકોનો તરેહવાર પોશાક તથા આમેરીકાનાં ઓતર તરફ રેહનાંરા લોકોનાં વાપરવાની ઘણીએક વસતુઓ, આ ઓરડામાં મેલેલીછે, તે સાથે હીંદુઓનાં તથા ચીનાંઓનાં અને જુદા [illegible] વો તથા બીજા આકારો કે જેથી જુદી જુદી જાત પરખાએ તેવા ઘણાએક પુતલાંછે. જુદી જુદી [illegible] પરાતા વાશણ તથા હથીઆરો પણ હીંઆંછે.

નાંચરલ હીસટરી ગીઆલરી.—બરીટીશ મીઉજીઅમનો આ ભાગ જેમ વીદીઆવાંનો અને [illegible] રનારાઓને અભીઆસ કરવા જોગછે, તેમ શાધારણ જોનાંરને પણ મોટીજ ગમત આપનાંરોછે. [illegible] વગરે દુનીઆંની સપાટી ઉપર સઘળી જાતનાં જીવજંતોનો હીંઆં માહાલારત સંગરહછે. [illegible] ટાં ચોપગાં જાંનવરથી તે તે વરગનું નાંધલાંમાં નાંધલું જાંનવર હીંઆંછે. માંછલીમાં મગરથી તે [illegible]

વલી કોલમી હીંઆંછે. પંખેરાંમાં મોટામાં મોટાં પંખેરાંથી તે શોએની અની જેટલાં ઝીનાં પખશીછે. મોટામાં મોટા અનદાથી તે નાંધલામાં નાંધલા કીડાછે. મીઉઝીઅમનાં આ ભાગમાં પેશતાંને વારજ બ યંકાર આકારનાં અને મોટાં કદનાં ગેનડા તથા હાથી, સીંહ, વાઘ, વરૂ, ઘોધા, જીરાફ, હીપોપાટેમસ, ઉંટ, ઘોડા, ઘધેડાં, સાંબર, હરણ, ઈતીઆદી જાંનવરોછે. એ સઘળાં જીવતાંછે હેવું નહી સમજવું. તે સઘળાનાં ચામડાંમાં ઘાસ ભરી જાંણે જીવતાં હોએ, હેવાં દેખાડીઆમાં આવીઆંછે. એ સઘળાં જાંનવરો તપાસીઆથી જુદાં જુદાં દેશોમાં કહી તરેહનાં જાંનવરો પેદા થાએછે, તથા એકજ જાતનાં જાંનવરો જુદાં જુદાં દેશમાં પેદા થાએછે, તેનાં આકારમાં કેટલો ફરકછે, તે સઘળું આપણને માલંમ પડેછે. એજ મીશાલે મગરમછથી તે સઘળી જાતની માંછલીઓ તપાસીઆથી દુનીઆનાં જુદા જુદા ભાગો ઉપર કહી માંછલીઓ મલેછે, તે આપણને ખબર પડેછે. દેવાલની સાથે કાચમાં જડેલા કેસોમાં આ માંછલીઓ હારબંદ ગોઠવેલીઓછે, તેથી તે દેખાવ ઘણોજ સારો લાગેછે. જે માંછલીઓ જોવાને આપણા સપનામાંબી આપણે ધારીએ નહી તેવી માંછલીઓ હીંઆં જોવામાં આવેછે. સઉથી સોહાંમણો અને ખુબસુરત દેખાવ જે હારેબંદ ઓરડાઓમાં સઘળી જાતનાં અને દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપરનાં પંખેરાં ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે તે છે. માંછલીઓની માફક આ પંખેરાંઓ પણ દેવાલની સાથે જડેલા કાચનાં કેસોમાં ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે, અને ભાંત ભાંત અને રંગ બે રંગનાં અને જુદા જુદા કદનાં જે પંખેરાંઓ હીંઆં આપણી નજરે પડેછે, તેથી આપણી આંખ આગલ ઘણો જોવા લાએક દેખાવ થાએછે. કુદરતની ખુબસુરતીની આગલ સઘળું રદછે, તેનો અજાુત દાખલો હીંઆં મલેછે. હીંઆં હેવાં ઘણાએક પંખેરાંછે કે જેહનાં તરેહવાર અને સોલઈતા રંગ અને ખુબસુરત આકારની તારીફ કરવાને પુરતા સબદો નથી, અને એ ઓરડામાં જેઓ આવેછે તેઓ તરણ તરણ વખત સઘળી બાજુએ ફરી જાએછે, તો પણ તે દેખાવ છોડી તાંહથી તેઓને જવા ગમતું નથી. આ જગોએ જાંણવું જોઈએછે કે એ સઘળાં પંખેરાં "સ્ટફ" કીધેલાંછે પણ આબેહુબ જીવતાં હોએ તેહવાં દેખાએછે. તેઓની જાતી ખુબસુરતીમાં કશો ઘટાડો થયો નથી, માતર તેઓમાં જીવ મુકવાનોજ બાકીછે. એ ઓરડાઓની વચોવચમાં જે કેસોછે, તે મધે દુનીઆંનાં સઘળા ભાગો ઉપર વસનારા પંખીઓનાં ઈંડાં ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે, કે તેથી દરએક પંખીનાં ઈંડાંનો કેહવો આકારછે તે આપણને માલમ પડે. વલી પંખેરાંઓનાં માળા મેલવીને તે પણ હીંઆં મેલીઆમાં આવીઆંછે, તેથી જુદી જુદી જાતનાં પંખેરાંઓ કેહવી રીતે અને કેહવી ગોઠવણથી પોતાનાં માળા બનાંવેછે, તે જોવાને આપણને હીંઆં બની આવેછે. પોતાનાં દુશમેનોથી બંચાવને વાસતે પંખેરાંઓ પોતાનાં માળામાં કેહવી ગોઠવણ અને હીકમતી કરેછે, તેની કેટલીએક તરેહ જોયાથી આપણને થોડી અચરતી નથી ઉપજતી, તે સાથે પરમેશવરે હલકાં જનાંવરોને "ઈનસ્ટીંકટ" સમજ મુકીછે તેને તેઓ કેહવી રીતે વાપરેછે, તે પણ આપણે હીંઆં અચરતીથી જોઈએછે. ભમરાઓનો માળો સઉથી જોવા લાએકછે, તેમાંનાં ઘણા નમુનાં હીંઆંછે, પણ તે મધની ગોઠવણ આપણને બરાબર સમજ પડવાને વાસતે એક "મોડેલ" નમુનો બનાંવી હીંઆં મેલીઆમાં આવીઓછે, તેથી ભમરાનાં માળાનો દરએક ભાગ સેહેલથી સમજ પડેછે. વલી કેટલાએક ઓરડાઓમાં સાંપ તથા "રેપટીલસ" અને બીજાં પેટે ચાલનાંરાં ઝીના જાંનવરોનો તથા દરીઆ કીનારે "કોરલસ" તથા આકાર વગરની પણ દમ લેનારી માંછલીઓ મલેછે, તેનો પણ મોટો સંગરહછે. ટુકાંમાં કહીએછે કે "નાંચરલ હીસટરી" કુદરતી તવારીખ સીખનારને પોતાનો અભીઆસ કરવાને આ કરતાં સરસ મુકાંમ દુનીઆનાં કોઈ ભાગ ઉપર મલશે નહી.

બોટાંનીકલ રૂમ.—આ ઓરડામાં ઝાડપાંનનાં રોપાંની બાબત તથા વીદીઆરથીનાં અભીઆસને સારૂ ઘણાએક સોલઈતા નમુનાંછે. એ ઓરડામાં કુદરતી વેલાએ આપણે જાણે એક બાગમાં રેહીએ તેવું લાગેછે.

ફાસીલસ.—હરેક વસતુ, ઝાડ, અથવા જાંનવર એકાએક જમીનમાં દટાઈ જાએ, ને લાંબા જમાંનાં

પછી કોઈ બનાવથી અથવા ખોદીઆથી નીકલી આવે, અને તેહારે તેનો આકાર જે ફકટ મટોડી અથવા પથરનાં જેવો બની ગયો હોએ, તેને "ફાસીલસ" કરી કેહેછે. આ ઓરડાઓમાં અસલનાં જમાનાનાં મોટા તથા નાંધલાં જાંનવરો તથા માછલી, ફળ અને બીજી વસતુઓનાં અને આદમીઓનાં ફાસીલસછે, તે જેયાથી આપણને ઘણીએક અચરતી ઉપજેછે. જાંનવરોનાં જે ફાસીલસછે, તે જાતનાં જાનવરો હમણાનાં જમાનામાં પેદા થાતાં નથી, અને તે કહેઆ જમાનામાં પેદા થાયાં હશે, તે કેહવાને બીકટ પડેછે, પણ હેવું ધારીઆમાં આવેછે કે, દુનીઆની શરૂઆતનાં વખતમાં તે હઈઆત હશે.

ધાતુઓનો સંગરહ.—આ વસતુઓથી તરણ મોટા ઓરડા રોકાયાછે. રશાએણ શાસતરનાં વીદીઆરથીની હીંઆં એક નીશાલછે. સુનતું, રૂપું, લોહડું, તરાંબુ, શીસું, પારો અને બીજાં ધાતુઓ, તથા રશાએણી પદારથો ખાંન મધેથી કેવી કેવી હાલતમાં મલેછે, તેનાં તરેહવાર નમુનાં હીંઆંછે. જેમકે તે ધાતુઓ જુદી જુદી વસતુઓ સાથે ભેલાએલાં હોએ, તાહરે કેવી હાલતમાં હોએછે, તથા ખાંનમાંથી ચોખી હાલતમાં નીકલેછે, તાહરે કેવાં હોએછે, તે સઘણું આપણને હીંઆં મેલેલા નમુનાં જોયાથી માલંમ પડેછે. જે વસતુમાંથી હીરા, માંણેક, પાંનાં, ઈતીઆદી બનેછે, તેની અસલ તથા જુદી જુદી હાલત પણ હીંઆં આપણે જોઈ શકીએછે. કેટલાએક નમુના ઘણા કીમતી સોભઇતા અને મોટાછે. આ બાબદને લગતા એક કેસમાં હાલનાં જમાનામાં જે નાંમીચા હીરા જણાએછે, તેમની સફેદ કાચથી બનાવેલી નકલોછે. કોહીનુરનો નાંમીચો હીરો જે ૨૮૯ રતીનોછે, તેનો આબેહુબ કાપેલો નમુનો હીંઆંછે તથા યુરોપખંડનાં મુલકોનાં જે પાદશાહોનાં હસતકમાં લગભગ ૨૦૦ રતી શુધીનાં નાંમીચા હીરાછે, તેનાં નમુનાં પણ હીંઆંછે. આ બીનાં વાંચનારાઓમાંનાં કેટલાએકોને ખબર હશે કે, જાહરે કોહીનુરનો નાંમીચો હીરો આપણી નાંમદાર અને બખતાવર રાંણી વીકટોરીઆનાં સવાધીનમાં આવીઓ હતો, તાહરે તેનો આકાર ફેરવીને તેને વધારે ખુબસુરત કરવાને ધારીઆમાં આવીઉં હતું, પણ તેમ કરતાં રતીમાં ઓછો થાએ, વાસતે તે વીચાર પડતો મેલીઆમાં આવીઓ હતો. પણ કોહીનુર કે જે હમણા અરધાં ઈડાંનાં આકારનોછે, તેને કાપીને ખુબસુરત કેમ કરીઆમાં આવે, તેનો નમુનો હીંઆં મેલેલોછે.

લોહોચુંમબકનાં પથરો આસમાંન ઉપરથી પડેચ, તે વીશે અલબતાં ઘણા જણાએએ સાંભલીઉં હશે. હેવા પથરોનાં આ ઓરડામાં કેટલાએક નાંમીચા નમુનાંછે. લોહોચુંમબકનો એક મોટો પથર કે જે વજનમાં ૧૪૦૦ ચઉદશો રતલછે, તે "બીઉનો એરેશ" માં આકાસ ઉપરથી પડીઓ હતો, તે આ મીઉઝીઅમને વાસતે "સર વુડબાઈન પારીશે" મોકલીઓ હતો. એ પથર સરવે કોઈ ભારી અચરતી સાથે જુએછે. બીજા પથરો એ કરતાં કાંઈએક નાંધલાછે, તેમાં એક પોનાંતરણ હંડરવેટનોછે. એ પથર ૧૪૯૨ નાં સાલમાં જે વખતે શાંહાંનશાહ મેકસીમીલીઅન ફરેંચનાં લશકર સાથે લડાઈ કરવાની તઈઆરીમાં હતો, તે વખતે આલસેસનાં પરગણામાં "એનસીસંમ" શેહેરમાં પડીઓ હતો. બોહીમીઆ, ગાસકની તથા બીજા દેશોમાં પડેલા પથરો પણ હીંઆંછે. એક પથર ૫૬ રતલનો ઈસવી સને ૧૭૯૫ નાં સાલમાં ઇઆરકશાએરમાં પડીઓ હતો.

ચાંન તથા સીક્કા.—સર હાંનસ સ્લોન તથા સર રાબરટ કાટન એઓએ આ મીઉઝીઅમને પેહલે ચાંન તથા સીક્કાની ભેટ કીધી હતી, તે ઉપરથી આ ઓરડાઓનો પાયો નખાયો હતો. ઈંગલંડનાં પાદશાહ ચોથા જારજે તેહમાં ઘણોએક વધારો કીધો હતો. એ ઓરડાઓમાં પુરાનાં તથા હમણાનાં વખતનાં સીક્કા તથા ચાંનો ગોઠવીઆમાં આવીઆછે. ઇઉનાંનીઓમાં જે સીક્કાઓનુ ચળણ હતું, તે સઘળા તેમનાં પુરાતમપણા પરમાણે ગોઠવીઆમાં આવીઆછે, તે સાથે રોમન સરકારથી જે પાદશાહો, પરગણા તથા શેહેરો અસલના વખતમાં આપઅખતીઆર હતા, અને જેઓએ પોતાનાં સીક્કા ઈઉનાંની હરફો સાથે

यथाक्रमं यथायोग्यमत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत् ।
रसायनानि सिद्धानि वृष्ययोगांश्च कालवित् ॥

रोगास्तथा न जायन्ते प्रकृतिस्थेषु धातुषु ।
धातवश्चाभिवर्धन्ते जरामान्द्यमुपैति च ॥

विधिरेष विकाराणामनुत्पत्तौ निदर्शितः ।
निजानामितरेषां तु पृथगेवोपदेक्ष्यते ॥

च. सू. ७, ४९-५०

स्वस्थवृत्तं यथोद्दिष्टं यः सम्यगनुतिष्ठति ।
स समाः शतमव्याधिरायुषा न वियुज्यते ॥

च. सू. ८, ११

વાંચવાનાં ઓરડામાં બેઠેલા ગરહસથોને જે પુસતક જોઈએ, તે સેહેલથી મલી આવવાને વાસતે ઘણોજ વખાંણવા લાએક બંદોબસતછે. ઓરડાની વચોવચમાં એક ઉપરી બેસેછે અને વાંચનારંને જે કેતાબ જોઈએ તેની ઈઆદદાસત તે ગરહસથને આપીઆથી, હાવાં બોહોલાં પુસતકખાંનાંમાંથી એક અથવા બે મીનીટની અંદર તે કેતાબ મલી શકેછે. દરએક બાબદનાં સઘળાં પુસતકો જુદા જુદા ભાગમાં ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે, જેમકે તવારીખનાં સઘળાં પુસતકો સાથે, અરથ વીદીઆ ઉપર લખાએલાં સઘળાં પુસતકો સાથે, ગણીત શાસતર ઉપર પરગટ થાએલાં સઘળાં પુસતકો સાથે, રશાએણ શાસતર વીશેનાં સઘળાં પુસતકો સાથે, ધરમને લગતાં તથા ઈતીઆદી પુસતકો સાથે. વલી એ પરમાણે દરએક બાબદનાં ભાગોની દર એક કબટ ઉપર મુલ અખશરોની નીશાંણછે. જેમકે તવારીખનો ભાગછે તેમાંની પેહલલી કબટ ઉપર એ, બીજી ઉપર બી, તરીજી ઉપર સી, ઈતીઆદી. એ પરમાણેની નીશાંણની કબટો મધેની કેતાબો ઉપર જુદાં નંબરોછે તેથી હરેક ચોપડી સેહલથી મલી શકેછે. પુસતકખાંનાં મધેની સઘળી કેતાબોનો તેમનાં ભાગ પરમાંણે "આલફાબેટીકલ કાટલગ" છે તેથી જેને કોઈ કેતાબ જોઈએ, તે પેલો કાટલગ હુંગાડેછે. તવારીખની કેતાબ જોઈએતો તે ભાગ હુંગાડી, તરત પોતાની ચોપડી શોધી કાહાડેછે, અને તે ચોપડીનાં નાંમની સાંહાંમને તે કહા દસકતવાલી કબટમાંછે, અને તેની ઉપર નંબર કહેઓછે, તે નોધેલુંછે, તે જોઈને તુરત તેની ઈઆદદાસત કાગજ ઉપર ટપકાવીને પેલા ઉપરીને આપેછે, તે ગરહસથ તરત તે ઈઆદદાસત જે ખાતાંની કેતાબ હોએછે, તેનાં ઉપરીને આપેછે, તે શખસ એક મીનીટની અંદર તમોને જોઈતી કેતાબ લાવી તમારી નજર આગલ હાજર કરેછે. આ ઝડપ ખચીત અચરત થવા જોગછે.

વાંચવાનાં મોટા ઓરડામાં સેંહકરો ગરહસથો અભીઆસમાં ગુંતેલા જોયાથી આપણી નજરને એક ઘણોજ સારો દેખાવ મલેછે. ઘણી વખત ઓરડામાં શોથી વધારે ગરહસથો હોએછે, પણ તાંહાં એક ચલીઆંનાં સાહાટ જેટલો આવાજ થાતો નથી. દરએક જણ પોતાનાં કાંમ અને અભીઆસમાં એવોતો મશગુલ રેહેછે કે, બીજી કોઈ બાબદ ઉપર તેઓનું ધીઆંન દોડતું નથી. આવતા જતા લોકોનાં પગનાં આવાજથી જેઓ વાંચવા બેહેલા હોએ, તેઓને હરકત નહી થાએ તેને વાસતે તે ઓરડાની ભોંએ (ગટાપરચા) રબરનાં જેવી એક વસતુની બનાંવેલીછે, તેથી ચાલી જનારનાં પગનો કશો આવાજ નીકલતો નથી. એ ઓરડામાં એકદમ ઘણા શખસો જમાંવ થાએછે, તેથી તંનદરોસતીનો બગાડ થાએ, હેવુંબી નથી, કાંએજે ગરમી હોએ તારે એ ઓરડામાં હવા દાખલ કરવાની તથા સરદી હોએ તારે ગરમી લાવવાની સારી ગોઠવણછે. એ ઓરડામાં બાર લાખ પચાસ હજાર કીઊબીક ફુટ હવા રેહેછે, હેવો હીશાબ કાહાડેલોછે. દરએક આદમી ચાર ફુટ જગા રોકે તો તેમાં ૩૩૬ ગરહસથો સેહેલથી પોતાનો અભીઆસ કરી શકે.

જરતોસની ધરમનાં પુસતકો.—પારશીઓનો હેવો વીચારછે કે, તેઓની પાદશાહી ગયા પછી તેઓનાં ધરમનાં કેટલાંએક પુસતકો, જે હાલ તેઓની પાસે રહાં નથી, તેમાંનાં કોઈબી યુરોપખંડનાં નાંમીચાં શેહેરોનાં વખાણાએલાં પુસતકખાંનાંઓમાંથી મલી આવશે. એ વીચાર ભુલ ભરેલોછે, હેવું બરીટીશ મીઊઝીઅમ તથા પારીસ, ઓક્સફોર્ડ, બરલીન અને કોપનહેગનનાં નાંમીચાં પુસતકખાંનાંઓ મધે કરેલી તપાસ ઉપરથી માલમ પડેછે.

બરીટીશ મીઊઝીઅમમાં જરતોસતીઓનાં ધરમને લગતાં પુસતકો કેટલાંછે, તેની વીગત નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. એ પુસતકખાંનાંમાં ધરમની હેવી કોઈ કેતાબ નથી કે જે જરતોસતીઓ પાશે હીંદુસથાંનમાં નહી હોએ. આ બાબદ જાંણીઆથી પારશીઓને કાંઈએક દલગીરી ઉપજશે, પણ ખરેખરી વીગત જાંણીઆથી જે ખોટો ભરમછે તે નીકલી જાયાથી ફાએદો થાશે. આ પુસતકખાંનાંમાં જે કેતાબોછે તેની વીગત.

અથવા ચોપાંનીઆ છપાયાં હતાં, તે તરીજા જારજે આ પુસતકખાંનાંને બખશીઆં હતાં. એક પાદરી નાં મે રેવરંડ કરાકરોડે (૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખ રૂપીઆનું પોતાનુ નાંમીચુ પુસતકખાંનું બરીટીશ મીઉજીઅમ ને આપી દીધું હતું. ઈંગલંડનાં પાદશાહ તરીજા જારજે પોતાનાં મેહેલમાં કીમતી અને નાંમીચાં પુસતકોનો સારો સંગરહ કરેલો હતો, તે સઘળાં પુસતકો ચોથા જારજે બરીટીશ મીઉજીઅમને બખશેસ કીધાં. ઈસવી સને ૧૮૪૬ નાં સાલમાં રાઈટ હાંનરેબલ ટાંમસ ગરેનવીલે એ પુસતકખાંનાંને વીસ હજાર કેતાબો બખશે સ કીધી હતી, કે જેની ઉપર તેને (૫૪૦૦૦૦) પાંચ લાખ ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆ લાગા હતા. એ ઉ પરાંત એ પુસતકખાંનાંને બીજી મોટી તથા નાંધલી ઘણી બખશેસ થાઈછે, તથા વલી તેનાં પોતાનાં ખરચે દર રોજ ઘણીએક કેતાબો વેચાતી લીધામાં આવેછે. હાથ દસકતથી લખેલાં અસલનાં નાંમીચા પુસતકો મેલવવામાં બરીટીશ મીઉજીઅમને (૨૧૦૦૦૦) બે લાંખ દશ હજાર રૂપીઆ ખરચ લાગોછે. એ પુસત કખાંનાંમાં જુદી જુદી જાતની સઘળી કેતાબો મલી આઠ લાખ પુસતકોછે—તે સાથે તરણ હજાર રેલછે— નકશા તથા ચારટ, દશ હજારછે—હાથ દસકતથી લખેલાં પુસતકો, ઓગંનતીશ હજાર—લાકડાંની,છાલ તથા બરૂની ચીપ પર હાથ દસકતનાં દસતાવેજો, બશો—તથા અસલનાં જમાનાંની નાંમીચી મોહરો ત્યાઠશોને ૫ ચાશછે. ટુકાંમાં કહીજીએછે કે, એ પુસતકખાંનાં મધેની સઘળી કેતાબોને જો એક કબટની હારમાં લરીઆમાં આવેતો તે કબટ સોલ માઈલ અથવા મુંબઈથી લાંડુપ શુધી પોંહોંચે. હેવો એ પુસતકખાંનાંનાં ટરસટીઓએ હીશાબ કાહાડીઓછે. વલી આ મોટા સંગરહની ઉપર દર વરસે વીશ હજાર કેતાબોનો વધારો થાતો જા એછે. જેઓ ઈંગલંડમાં કેતાબ છાપે અને " કાપી રાઈટ " નો હક મેલવે તેઓએ એક કેતાબ આ પુસત કખાંનાંમાં મુફત મોકલવી હેવો પારલેમેંનટ સભાએ ધારો બાંધીઓછે. આ પરમાણે દર રોજ વધતાં પુસતકખાં નાંને વાસતે હેવી જગા કરવી કે જેમાં કધી ખુટ પડે નહી, તે વીશે ટરસટીઓનું ધીઆંન ઘણાએક વરસ શુધી લાગું હતું, અને હમણા એ કારણને વાસતે જે જગા થાએલીછે, તે બીજાં પચાસ વરસ શુધી પુરી પડે હેવીછે. પુસતકખાંનાંમાં વાંચવા જનારાઓને વાસતે જે હાલ અથવા દીવાંનખાંનું બાંધીઆમાં આવીઉંછે તેજ ફકત જોયાથી આપણી નજર હેરાંત રેહેછે, કાંએજે તેનુ માહાભારતપણુ, તેની ખુબસુરતી, તેમાં ચોપરી ઓની ગોઠવણ, વાંચનારાઓને સારૂ બેઠક, એ સઘળું હેવુંતો નાંમીચી રીતથી કરીઆમાં આવીઉંછે કે, તે સઘળાંની ગોઠવણ કરનાંરની અકલવીશે તારીફ કરીઆ વગર આપણીથી રેહવાતું નથી. વાંચવાનાં ઓરડાનો આકાર ગોલછે, અને તેનો વીઆસ ૧૪૦ ફુટછે. એ ઓરડાની ઉંચાઈ ૧૦૬ ફુટછે અને તેનુ છાપરૂં ગું બજનાં આકારમાંછે. બરાબર અજવાલુ પડવાને વાસતે ગુંબજ ઉપર ૪૦ ફુટની "સ્કાઈ લાઈટ" એટલે કા ચનુ છાપરૂંછે, અને વલી તેની આસપાસ વીસ મોટી અને સોબઈતી બારીઓ કીધેલીછે. ગુંબજનો બા કીનો ભાગ નાંમીચા અને સોબઈતા રંગનાં ચીતારોથી સણગારીઆમાં આવીઓછે. પુસતકો મેલવાને વા સતે કાંઈ લાકડાંની કબટો નથી, પણ લોહોડાંનાં સલીઆનાં "શેલવસ" સઘળી તરફ જડી લીધાંછે. ઉપલા ગોલ ઓરડાની દેવાલ સાથે જેમ પુસતકો ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે, તેમજ તે દેવાલની બાહેરની બાજુએ પણ પુસતકો ગોઠવેલાંછે, અને વલી તેની આસપાસ તેજ પરમાણે માતર લોહડાંનાં સલીઆનાંજ "શેલવસ" થી બીજી દેવાલો ફરતી કરી તાંહાં પણ પુસતકો ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે, તેથી જાંણે પુશતકોથીજ ફરતી દે વાલ બાંધી લીધામાં આવી હોએ, હેવો દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. આ પરમાણેની ગોઠવણ ૧૮૫૭ ના વરસથી થાએલીછે અને એ પરમાણે કરવામાં તથા વાંચનારાઓને વાસતે ઉપર કહેલું દીવાંનખાંનુ બાંધ વામાં (૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયોછે. એ ઉપરાંત પણ અસલ હતું તેમ બીજા ઓરડા ઓમાં હજારો કેતાબો ગોઠવેલીછે, પણ તાંહાંબી જેમ બને તેમ થોડી જગામાં ઘણા પુસતકો સમાએ હેવી ગોઠવણ કીધેલીછે.

કલોછે, તે ઘણે ઠેકાણે એક એક સાથે ફરક ધરાવેછે, પણ જાંહાં તેને જે વાત સાધારણ અકલ સાથે મળતી દીશેછે તે, કબુલ રાખેછે. †

યુરોપખંડમાં છપાએલાં અસલી પુસતકો.—પુસતકખાંનાંને લગતા બીજા તરણ ઓરડાછે, તે મધે જે ચીજોછે, તે પણ હરેક વોદીઆરથીને અભીઆસ કરવા જોગછે, વાસતે તે વીશે હીંઆં લખવાની અગતછે. ટીબાંથી છાપવાનો હુંનર શરૂ થયો તેની આગમજ લાકડાંનાં ચીમરાની ઉપર દસકતો કોતરીને કેતાબો છાપી આમાં આવતી હતી, તે વીશે ઘણા જણને સારી પઠે ખબરછે. હેવી રીતે અસલનાં વખતમાં છાપેલી કેતાબોનાં ઘણાએક નમુનાં ઉપલા તરણ મધેનાં એક ઓરડામાંછે. હેવી રીતે છાપેલી કેતાબોમાં સઉથી પુરાનીમાં એક કેતાબ જે પંદરમી સદીનાં પેહલા ભાગમાં છપાઈ હતી તે છે. એ કેતાબ મધે ચીતારોણી છાપેલાછે, પણ તેમા રંગ હાથથી પુરેલોછે. એ કેતાબ તે વખત ખરીસટી લોકોને વાસતે પડવાની બાઈબલ હુતી અને તે જરમનીમાં છાપેલી હોએ, હેવું ધારીઆમાં આવેછે. વલી ટીબાંથી છાપવાનો હુંનર શરૂ થયો તે વખતમાં છપાએલી કેટલીએક કેતાબો હીંઆંજ જુદી બતાવીઆમાં આવેછે. એ કેતાબો મધે સઉથી પુરાંની કેતાબ મેંનટજ શેહેરમાં ૧૪૪૫ નાં વરસમાં ગટેનબરગ તથા ફસટ નાંમનાં શખસોએ છાપેલી બાઈબલછે. એ બાઈબલ કારડીનલ માજરીન નાંમનાં પાદરીનાં પુસતકખાંનાંમાંથી મલી હતી, તેથી તેને માજરીન બાઈબલ કરીને કેહેછે. ઈંગલંડનાં પાદશાહ તરીજા જારજનું પુસતકખાંનું જે બરીટીશ મીઊઝીઅમને ભેટ કીધામાં આવીઉં હતું, તેમાંથી એ પુસતક મલીઉંછે. એ ઉપરાંત બીજાં તરેહવાર પુસતકો કે જેનું બયાંન કરતાં લંબાંણ થાએ, તે ૧૪૫૫, ૧૪૫૬, ૧૪૫૭, ૧૪૫૯, ૧૪૬૨, ૧૪૬૫, ૧૪૬૮, ૧૪૬૧, નાં વરસમાં છાપેલાંછે. એ પુરાંની કેતાબો જોયાથી આપણને ઘણો હરખ ઉપજેછે, અને તેઓને બારીકીથી તપાસીઆથી છાપવાનો હુંનર આસતે આસતે કેમ વધીઓ તથા શુધરીઓ હશે, તેનો વીચાર કરવાને આપણને બની આવેછે. આ અસલી કેતાબો દેખાડવાની ગોઠવણ ઘણી સારીછે. જરમનીમાં જેટલી ચોપડીઓ છપાઈ હોએ, તે સઘળી સાથે મેલીઆમાં આવીછે, તેજ પરમાણે ઈટાલી, ફરાંનસ તથા ઈંગલંડમાં છપાએલી કેતાબો જુદી જુદી ગોઠવેલીછે. ઈંગલંડ મધે છપાએલી કેતાબો મધેનો સઉથી પુરાંનો નમુનો સેતરંજની રમત વીશે છપાએલી ચોપડીછે. એ કેતાબ કીઆકસટને ૧૪૭૪ નાં વરસમાં વેસટમીનસટર આબીમધે છાપી હતી.

એ ઉપરાંત અસલનાં વખતમાં કાગલ તથા ચાંમરા ઉપર છપાએલી સોભઈતી કેતાબોનાં તથા લાકડાં તથા તરાંબાની પલેટ ઉપર છાપેલાં ચીતારોનાં પણ ઘણા સારા નમુનાંછે. વલી અસલનાં વખતમાં કેતાબોની સોભઈતી જલદનાં પણ ઘણાએક નમુનાંછે.

ઉગમણ પરાંતનાં પુસતકો.—ઉગમણ પરાંત તથા હીંદુસથાંનમાં હાથથી લખાએલી નાંમીચી તથા સોભઈતી કેતાબો અથવા દસતાવેજોનો પણ હીંઆં એક સારો સંગરહછે. તેમાંની થોડીએકનું ટુક વરણન જાંણવા જોગછે. લાકડાંની છાલ ઉપર ઘણાજ બારીક દસકતથી સંસકરત ભાશામાં ભગવત ગીતાનાં તરણ રોલછે. એ રોલ ઉપરનાં દસકતો એટલાતો ઝીનાંછે કે, ભગવત ગીતાની આખી કેતાબ આ તરણ નાંધ

---

† મીઊનીક, બરલીન, કોપંનહેગન તથા વીએનાં શેહેરનાં પુસતકખાંનાં આ લખનારનાં જોયામાં આવીઆં નથી, પણ પેહલલાં તરણ શેહેરો ખાતે મુસાફરી કરતી વેલાએ એક મીતરે તાંહાં ઊપલી બાબતમાં ઘટતી તપાસ કરી હતી, અને તે તપાસ ઊપરથી તેણે હેવું મત આપીઊંછે કે, એ પુસતકખાંનાંઓમાં પણ જરતોસની ધરમને લગતું હેવું કોઈ પુસતક નથી કે જે હીંદુસથાંનમાં પારસીઓ પાશે નહી હોએ. ઇઅજદજરદી ૯૯૨ અથવા ઈસવી ૧૯૨૨ નાં સાલમાં લખાએલા વંદીદાદ તથા ઇજસનીનાં પુસતકો પરોફેસર રાસમસ રાસક જે ૧૮૨૦ નાં સાલમાં અતરે તથા ઇરાંન ખાતે ફરી ગયો હતો, તેણે કોપનહેગનનાં પાદશાહી પુસતકખાંનાંમાં મેલીઆંછે.

૧—વંદીદાદ જંદ ભાશામાં—એ પુસતક હાથથી લખેલુંછે, અને ઈસવી સને ૧૬૫૦ અને ૧૬૭૫ ની વચમાં લખાએલું દીશેછે. ડાકટર ફારબસ હેવું મત આપેછે કે, ઈસવી સનેની સતરમી સદીના પાછલા ભાગમાં એ પુસતક લખેલુંછે.

૨—ઈજશની જંદમાં—એ પુસતક ઈઅનદજરદી ૧૧૦૫ અથવા ઈસવી સને ૧૭૩૭ માં લખાએલુંછે.

૩—ઇઅશનાં જંદમાં—એ કેતાબનાં બે વાલંમ પારીસમાં એમ બરનુફે છાપી પરગટ કરીઆંછે.

૪—ઓરદે અવસતાનો કેટલોએક ભાગ, ઈઅનદજરદી ૧૦૪૨ અથવા ઈસવી ૧૬૭૩ નાં સાલમાં લખેલોછે.

૫—હોરમજદ ઇઅશત, ફારસીમાં, ઈસવી સને ૧૮૦૯ માં લખેલીછે.

૬—અરદીબેહસત ઇઅશત, ફારસીમાં—ઓગનીસમી સદીની શરૂઆતમાં લખેલીછે.

૭—પતેત ઈરાંની, ફારસીમાં—ઈસવી સને ૧૮૦૮ માં લખેલીછે.

૮—એક કેતાબ જંદમાં—તેમાં આફરંગાંન, ફરવરદીન ઇઅશત, ગંહુંમબારનું આફરંગાંન, ગાથા આફરંગાં ન તથા ઈજશનીનો થોહોએક ભાગછે.

૯—વીસપરદ જંદમાં—તારીખ માલંમ પડતી નથી.

૧૦—જંદ—સંનસકરૂત તથા ફારસી (વાકાબીઉલરી) ફરંગ.

૧૧—પેહલવી—જંદ—તથા ફારસી (વાકાબીઉલરી) ફરંગ.

૧૨—જંદ—ફારસી તથા પેહલવી ફરંગ—એ કેતાબનાં દીબાચા ઉપરથી હેવું માલંમ પડેછે કે, હીંદુસથાંનનાં પાદશાહ સુલતાંન શેકંદરનાં વખતમાં શેક મહમદ ઇબને જુઆલીદીન નાંમનાં એક કાબેલ શખસે હીજરી ૯૧૯ નાં સાલમાં બનાવેલીછે.

૧૩—સદદરે નનંમ—એ કેતાબ ઈસવી સને ૧૬૪૦ અથવા હીજરી ૧૦૫૦ માં લખેલીછે.

૧૪—કેતાબે સદદર—ઈસવી સનેની ૧૮ મી સદીનાં છેલલા ભાગમાં લખાઇ હોએ, હેવું લાગેછે.

પારીસનુ પુસતકખાંનું.—પારીસની પાદશાહી લાઇબરેરીમાં આપણા ધરમને લગતાં પુસતકો વીશે પુછપરછ કરી આ લખનારે જે તપાસ કીધીછે, તે ઉપરથી માલંમ પડેછે કે, તે પુસતકખાંનાંમાં આપણા ધરમને લગતું, હેવું કોઈ પુસતક નથી, કે જે પારસીઓ પાશે નથી. જંદમાં વંદીદાદની તરણ નકલો તાંહાંછે, અને તે તરણ નકલો જુદા જુદા વખતમાં લખાએલીછે, અને તે તરણડે કેતાબોમાં ફેરછે. એ મધેની બે કેતાબ આંનકુટીલ ડુ પેરો સુરતથી લઈ ગયો હતો. બીજી એક ઈજશનીની કેતાબછે, તથા જુદી જુદી બાબદ ઉપર થોડાએક જુજ આપણી ટાપુના શેઠ માંણેકજી ખરશેદજી શરાફે એ પુસતકખાંનાંને ભેટ કરેલાછે. એ વતરોગે હીંઆં બીજું કાંઇ નથી. આ જગોએ જાંણવાને અગતનુંછે કે, જાહરે આ લખનાંર પારીસની પાદશાહી લાઇબરેરીમાં ગયો હતો, તાહરે તાંહાં એક ફરેનચમન જરતોસતીઓના વંદીદાદનું પુસતક થોડાએક છાપેલા જુજ સાથે તપાસતો હતો, તે જોયાથી અલબતાં આ લખનાંરને અચરતી ઉપજી, અને આ લખનાંરને ફરેંનચ આવડતી નહી હતી, તેથી તેણે દોબાશીઆની મારફતે પુછીઉં કે, આ વંદીદાદને તે શું કરેછે. તે ફરેંનચે ઘણી ખુશી અને સાલેસાહીથી જવાબ આપીઓ કે, જરતોસતીઓના ધરમ પુસતકો તપાસવાનો તેને ઘણો શોકછે, માંટે તે ઘણી મેહનતથી જંદ તથા પેહલવી પોતાંની મેલે શીખીઓછે. તેનો ઈરાદો ફરેનચમાં વંદીદાદ પરગટ કરવાનોછે, તેથી પરોફેસર સ્પીગલનાં છાપેલા વંદીદાદની સાથે તે ઉપલા વંદીદાદ મેલવી ફરક કાહાડતો હતો. એજ ફરેંનચમને કહેઉં કે ઉપલી લાઇબરેરીમાં વંદીદાદની જુદી જુદી તરણ ન

ફલોછે, તે ઘણે થેકાંણે એક એક સાથે ફરક ધરાવેછે, પણ જાંહાં તેને જે વાત શાધારણ અકલ સાથે મલતી દીશેછે તે, કબુલ રાખેછે. †

યુરોપખંડમાં છપાએલાં અસલી પુસતકો.—પુસતકખાંનાંને લગતા બીજા તરણ ઓરડાછે, તે મધે જે ચીજોછે, તે પણ હરેક વોદીઆરથીને અભીઆસ કરવા જોગછે, વાસતે તે વીશે હીંઆં લખવાની અગતછે. ડીબાંથી છાપવાનો હુંનર શરૂ થયો તેની આગમજ લાકડાંનાં ઠીંમરાની ઉપર દસકતો કોતરીને કેતાબો છાપી આમાં આવતી હતી, તે વીશે ઘણા જણને સારી પઠે ખબરછે. હેવી રીતે અસલનાં વખતમાં છાપેલી કેતાબોનાં ઘણાએક નમુનાં ઉપલા તરણ મધેનાં એક ઓરડામાંછે. હેવી રીતે છાપેલી કેતાબોમાં સઉથી પુરાનીમાં એક કેતાબ જે પંદરમી સદીનાં પેહલા ભાગમાં છપાઈ હતી તે છે. એ કેતાબ મધે ચીતારોબી છાપેલાછે, પણ તેમા રંગ હાથથી પુરેલોછે. એ કેતાબ તે વખત ખરીસટી લોકોને વાસતે પઢવાની બાઈબલ હતી અને તે જરમનીમાં છાપેલી હોએ, હેવું ધારીઆમાં આવેછે. વલી ડીબાંથી છાપવાનો હુંનર શરૂ થયો તે વખતમાં છપાએલી કેટલીએક કેતાબો હીંઆંજ જુદી બતાવીઆમાં આવેછે. એ કેતાબો મધે સઉથી પુરાંની કેતાબ મેનટન શેહેરમાં ૧૪૪૫ નાં વરસમાં ગટેનબરગ તથા ફસટ નાંમનાં શખસોએ છાપેલી બાઈબલછે. એ બાઈબલ કારડીનલ માજરીન નાંમનાં પાદરીનાં પુસતકખાંનાંમાંથી મલી હતી, તેથી તેને માજરીન બાઈબલ કરીને કેહેછે. ઈંગલંડનાં પાદશાહ તરીજા જારજનું પુસતકખાંનું જે બરીટીશ મીઉજીઅમને ભેટ કીધામાં આવીઉં હતું, તેમાંથી એ પુસતક મલીઉંછે. એ ઉપરાંત બીજાં તરેહવાર પુસતકો કે જેનું બયાંન કરતાં લંબાંણ થાએ, તે ૧૪૫૫, ૧૪૫૬, ૧૪૫૭, ૧૪૫૯, ૧૪૬૨, ૧૪૬૫, ૧૪૬૮, ૧૪૭૧, નાં વરસમાં છાપેલાંછે. એ પુરાંની કેતાબો જોયાથી આપણને ઘણો હરખ ઉપજેછે, અને તેઓને બારીકીથી તપાસીઆથી છાપવાનો હુંનર આસતે આસતે કેમ વધીઓ તથા શુધરીઓ હશે, તેનો વીચાર કરવાને આપણને બની આવેછે. આ અસલી કેતાબો દેખાડવાની ગોઠવણ ઘણી સારીછે. જરમનીમાં જેટલી ચોપડીઓ છપાઈ હોએ, તે સઘળી સાથે મેલીઆમાં આવીછે, તેજ પરમાણે ઈટાલી, ફરાંનસ તથા ઈંગલંડમાં છપાએલી કેતાબો જુદી જુદી ગોઠવેલીછે. ઈંગલંડ મધે છપાએલી કેતાબો મધેનો સઉથી પુરાંનો નમુનો સેતરંનજની રમત વીશે છપાએલી ચોપડીછે. એ કેતાબ કીઆકસટને ૧૪૭૪ નાં વરસમાં વેસટમીનસટર આબીમધે છાપી હતી.

એ ઉપરાંત અસલનાં વખતમાં કાગલ તથા ચાંમરા ઉપર છપાએલી સોભઈતી કેતાબોનાં તથા લાકડાં તથા તરાંબાની પલેટ ઉપર છાપેલાં ચીતારોનાં પણ ઘણા સારા નમુનાંછે. વલી અસલનાં વખતમાં કેતાબોની સોભઈતી જલદનાં પણ ઘણાએક નમુનાંછે.

ઉગમણ પરાંતનાં પુસતકો.—ઉગમણ પરાંત તથા હીંદુસથાંનમાં હાથથી લખાએલી નાંમીચી તથા સોભઈતી કેતાબો અથવા દસતાવેજોનો પણ હીંઆં એક સારો સંગરહછે. તેમાંની થોડીએકનું ટુંક વરણન જાંણવા જોગછે. લાકડાંની છાલ ઉપર ઘણાજ બારીક દસકતથી સંસકરૂત ભાશામાં ભગવત ગીતાનાં તરણ રોલછે. એ રોલ ઉપરનાં દસકતો એટલાતો ઝીનાંછે કે, ભગવત ગીતાની આખી કેતાબ આ તરણ નાંધ

† મીઊનીક, બરલીન, કોપંનહેગન તથા વીએનાં શેહેરનાં પુસતકખાંનાં આ લખનાંરનાં જોયામાં આવીઆં નથી, પણ પેહલલાં તરણ શેહેરો ખાતે મુસાફરી કરતી વેલાએ એક મીતરે તાંહાં ઊપલી બાબદમાં ઘટતી તપાસ કરી હતી, અને તે તપાસ ઊપરથી તેણે હેવું મત આપીઊંછે કે, એ પુસતકખાંનાંઓમાં પણ જરતોસતી ધરમને લગતું હેવું કોઈ પુસતક નથી કે જે હીંદુસથાંનમાં પારસીઓ પાશે નહી હોએ. ઇઅજદજરદી ૬૯૨ અથવા ઈસવી ૧૩૨૩ નાં સાલનાં લખાએલા વંદીદાદ તથા ઇજરાનીનાં પુસતકો પરોફેસર ઇરાસનસ રાસક જે ૧૮૨૦ નાં સાલમાં અતરે તથા ઇરાંન ખાતે ફરી ગયો હતો, તેણે કોપનહેગનનાં પાદશાહી પુસતકખાંનાંમાં મેલીઆંછે.

લા રેલમાં સમાવીઆમાં આવીછે, અને તે દસકતો જે ધણીની આંખ જરાકબી ખરાબ થાઈ હોએ, તે વાં ચી શકે નહી એટલા ઝીનાંછે. સીનગાલી દસકતમાં બુહદી ભાશાનુ "શાતીપતાંન શુક" નું પુસતક સુનાં નાં ઘોર સાથનાં તરાંબાનાં પતરાંની ૫૩, ચીપ ઉપર લખેલુંછે. વલી એક બીજું પુસતક સીંનગાલી દસકત થી રૂપાંનાં પતરાંની ૨૫, ચીપની ઉપર લખેલુંછે. પલમાઈરાનાં પાતરાં ઉપર સુનાંનો ઘોર ચહડાવી તે ઉપ ર બુહદી ભાશામાં "કાંમાં વીકા" નું પુસતક લખેલુંછે. એજ પુસતક વલી હાથીદાંતની ચીપો ઉપર ઘણાજ બારીક દસકતથી લખેલુંછે. "શીવ કાવચ" નાંમનુ સંસકરૂત ભાશામાં કવીતાનુ પુસતક રૂપાંનાં ઝીનાં દસ કતથી લખેલુંછે. હીંદુઓની દેવી દુરગાની વખાંણમાં "દેવી માહાતમાં" નાંમનું કવીતાનું પુસતક ઘણુજ સો ભઈતુંછે. એ પુસતક ઘણાજ ઝીનાં દસકતથી આસમાંની રંગની ભોંએ ઉપર સુનાંનાં દસકતથી લખેલુંછે. ચીનાં લોકોનાં અંનજીરનાં પવીતર ઝાડની છાલ ઉપર બુહદી ભાશામાં "કેવાંનટજી" નામનું એક સુંદર પુ સતકછે. એ પુસતકમાં ચીનાંઓનાં ખોદાયોની તસવીરો આપેલીછે, અને તેની સમજણ સુનાંનાં દસકતો ની એબારતથી આપેલીછે. આઉદનાં છેલલા પદભ્રશટ થાએલા પાદશાહે ૧૮૫૫ નાં સાલમાં "એશક" ઉપર કવીતાનાં આકારમાં ૧૩૦, સફાનુ એક પુસતક બનાંવીઉ હશે તે હીંઆં મેલેલુંછે. એ પુસતક રંગીન કાગ લ ઉપર સુનેરી રંગનાં ઘણાજ શોભઈતા દસકતથી હીંદુસથાંનીમાં લખેલુંછે. શાહનાંમુ, તથા બીજી નાંમી ચી ફારસી કેતાબો જેનાં દસકતો ઘણાજ શોભઈતા તથા ચીતારો સુનેરી રંગનાંછે, તેવાં એકથી વધારે પુસત કોછે, પણ તેનાં બયાંનથી જગા રોકવાની અગત નથી.

આટોગરાફ, એટલે નાંમીચા શખસોનાં હાથનાં દસકતો.—ઉપલા ઓરડાઓમાંથી નીકલીને પછી આપણે જે ઓરડામાં જાઈએછે, તાંહાં જે જોવાનુછે તેથી જોનાંરનાં દીલમાં કેટલોએક જોસસો ઉપજીઆ વ નાં રેહેતો નહી. અસલનાં વખતનાં કાબેલ અથવા બીજી રીતે નાંમીચા થાઈ ગએલા શખસોની આપણે ત વારીખ વાંચીએછે, તેવારે આપણા મનમાં તેઓનાં આકાર તથા બીજી ખાસીઅત વીશે તરેહવાર વીચાર ઉ તપન થાએછે, અને જો તે શખસો જીવતા આપણા જોયામાં આવેતો આપણે તેઓને ઘણા હરખ તથા અ ચરતીથી જોઈએ. પણ તેમ બનતું નથી, તેથી આપણે તેઓની સબી જોઈને કેટલેએક દરજજે ધરાઈએછે, તેજ મીસાલે મોટાં માંણશોના "આટોગરાફ" હાથ દસકતો જોવાને ઘણાએક આદમીઓ અતીશે ખાહેશમંદ થાએછે, વાસતે જે ઓરડામાં સું ઈંગલંડનાં કે સું બીજા દેશોનાં નાંમીચા શખસોનાં "આટોગરાફ" હા થ દસકતછે, તે ઓરડો હમેશાં જોનાંરાઓની ભીડથી ભરાએલો રેહેછે. એ ઓરડામાં સેંહકડો આટોગરા ફછે, પણ સઘળાઓનુ બયાંન હીંઆં થાઈ શકતું નથી. પુરાંનાં જમાંનાંનાં પાદશાહ તથા શખસોનાં કેટલા દસકતો હીંઆં રાખેલાછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી દેખાશે. ઈંગલંડનાં પાદશાહ વીલીઅમ રૂફસે સેંનટ આંનડરૂનાં દેવળને એક બખશેસ કીધી હતી, તેનું અસલ ખત તે પાદશાહની સહી સાથનુંછે. એ ખતની તારીખ ઈસવી સને ૧૧૦૮ ની છે. એજ પરમાણે ૧૧૨૨—૩૫ ના સાલની વચે ઈંગલંડનાં પા દશાહ પેહેલા હેનરીએ બીજાં એક દેવળને બખશેસ કીધી હતી, તેનાં દસતાવેજ તે પાદશાહની સહી સાથનાં છે. ઈંગલંડનાં રાજની તવારીખનાં અભીઆશીને સારી પઠે માલુમછે કે, એ રાજનાં છુટાપણાનો પેહલલો પાયો પાદશાહ જાંનનાં વખતમાં ૧૨૧૫ નાં સાલમાં "મેગનાં ચારટા" થી નખાયો હતો. એ અસલ "મે ગનાં ચારટા" આ ઓરડામાં આરસીમાં જહેલોછે, તે જોયાથી હરેક વીદીઆરથીને તથા ઈંગલંડનાં રાજ કા રભારના છુટાપણાને સમજનાંર અને પીછાંનનાંરને થોડી ખુશી નથી ઉપજતી. ઈસવી સને ૧૨૧૪ નાં સા લમાં રોમનાં પોપ ઈનોસેંનટ ધી થરડે ઈંગલંડનાં દેવળો તથા ધરમ સંબંધી બાબદો ઉપર પોતે અખતીઆર લીધો હતો, તે વીશે તેણે લખેલું હોકમનાંમુ જેહની ઉપર પાદશાહ જાંનનુ સીલ હતું, તે અસલ હોકમનાંમું ઉપલા ઓરડામાં આપણા જોયામાં આવેછે. ઈંગલંડનાં પાદશાહ આઠમાં હેનરીને રોમનાં પોપ લીઓપોલ

કે જે હોકમનાંમાંથી "ડીફેનડર આવ ધી ફેથ" નો ખેતાબ આપીઓ હતો, અને જે ખેતાબ આજ શુધી ઈંગલંડના પાદશાહો વાપરતા આવીઆછે, તે અસલ હોકમનામું આજે આપણે હીંઆં જોઈ શકીએછે. નાંમીચા શેક્સપીઅરે પોતાનું ઘેર ગીરવી આપવાને જે ખત પોતાને હાથે કીધું હતું, તથા મીલટને પોતાનુ "પારાડાઈજ લાસટ" નું નાંમીચું પુસતક વેચવાને વાસતે ૧૭ મી એપરીલ ૧૬૬૭ ની તેરીખનો જે કબાલો કીધો હતો, તે બંને અસલ દસતાવેજો આપણી આંખે જોતાં આપણા દીલમાં જે ખીઆલ ઉતપન થાએછે, તેનું બયાંન કરવાને આ કલમ અસકતછે. ઈંગલંડનાં ઘણાખરા પાદશાહોના અસલ સહી સાથનાં ઘણાએક દસતાવેજો હીંઆંછે. ઇસવી સનેની અગીઆરમી સદીની શરૂઆત પછી સું ઈંગલંડ, કે સું યઉરોપખંડનાં બીજા ભાગોમાં જે નાંમીચા પાદશાહો થાઈ ગયાછે તેઓની "આટોગરાફ" સહી પણ હીંઆંછે, અને તે સઘળી મેલવવાને વાસતે થોડી મેહનત નહી પડી હશે. પાદશાહોનાં હાથ દસકતનાં કાગલોમાં એક કાગલ પુરૂશીઆનાં પાદશાહ ફરેડરીક ધી ગરેટે બારમાં ચારલસની લડાએક હીમત ઉપર પોતાનો જે વીચાર આપીઓ હતો, તે કાગલ વાંચવા લાએકછે. તારીખ ૬ ઠી આગસટ ૧૭૬૬ ને દીને ઈસ્ટ ઇનડીઆ કંમપની વીશે પારલામેનટની સભામાં કાંઈ મોટી ચકચાર થાઈ હશે, અને પછી તેનું સેવટ પાદશાહ તરીજા જારજનાં મત પરમાણે આવીઉં હશે, તે ઉપરથી એ પાદશાહે તેજ દીને રાતનાં પોનાં આઠ વાગતાંને અમલે ખુશીમાં આવીને જનરલ કાંનવેને એક કાગલ લખીઓ હતો, તે અસલ કાગલ આપણે હીંઆં જોઈએછે. બીજા પાદશાહોની ઘણીખરી માતર સહીઓછે. કારડીનલ વુલસી, સર આઈસાક નીઉટન, આલેકઝાંનડર પોપ, જાંન ડરાઈડેન, જાંન લાક, ફરાંનસીસ બેકન, સર વાલટર રાલી, સર ફીલીપ સીદની, બેનજામીન ફરાંનકલીન, જનરલ વાશીંગટંન, વીલીઅમ પીટ, એડમંડ બરક, મી० ફાકસ, દીઉક આવ વેલીંગટન, નેપોલીઅન બોનાપારટ અને બીજા સેંહકડો નાંમીચા શખસોની અસલ સહી હીંઆં આપણા જોયામાં આવેછે.

મોહરો.—જે ઓરડામાં સહીઓછે, તે ઓરડામાં એક કાચનાં કેસમાં ઈંગલંડના પાદશાહ વીલીઅમ ધી કાંનકરરથી તે હમણાનાં વખત શુધીનાં દરએક પાદશાહનાં સીલ અથવા મોહોરોછે. એ મોહરો તપાસીને જોવા લાએકછે. દરએક પાદશાહની મોહર જુદી જુદી તરેહનીછે. સઘળી મોહરો પડતી મેલી આપણી નાંમદાર રાંણી વીકટોરીઆનાં સીલની વીગત તપાસી જોવા લાએકછે. આગલી મોહરો કરતાં એ મોહર દેખાવમાં ઘણી ખુબસુરતછે.

ઉપલો હેવાલ વાંચીઆથી આ નાંમીચાં સંગરહસથાંનનાં માહાભારતપણા વીશે ઘણો નહીતો થોડો પણ અટકલો કરવાને સરવેને બની આવશે. એ કાંમ કાંઈ આજ કાલનું બનેલું નથી, પણ એક સદી ઉપરની મુદતની મેહનતનું ફલછે. સર એચ સલોન જેની પેહલલી બખશેસથી એ સંગરહસથાંનનો પાયો નખાયો હતો, તેણે પોતાની પછીની ઓલાદને મોટા આભારમાં નાંખીછે. વધતાં વધતાં એ સંગરહસથાંન એટલું તો વધી ગયુછે, કે તે આખું જોવાને વાસતે થોડા કલાકતો સું, પણ થોડા દાહડાથી બસ નથી થાતા.

કેનઝીંગટન મીઊઝીઅમ.

એ સંગરહસથાંનની મુલ મતલબ વીદીઆ તથા હુંનરને લગતી નીસાળોના વીદીઆરથીઓને તેઓનાં અભીઆસમાં મદદ કરવાનીછે. હરેક ચીજનો અભીઆસ કરનાર જેવારે પોતાની સાંહાંમને તે ચીજ જોએછે, તથા તેને સઘલી રીતે તે તપાસેછે, તારે તેનો અભીઆસ ઘણોજ પકો અને ઉતાવલો થાએછે, અને તે ચીજ પછી તેની નજરમાંથી કોઈ કાલે ખીસતી નથી. એ કારણસર ઉપલું સંગરહસથાંન માતરે લોકની ગમતને સારૂંજ નથી ઢુંગાડું મેલીઉં, પણ તે માંહેલી ઘણીએક ચીજો ઈંગલંડના જુદાં જુદાં પરગણાંઓની નીસાલોમા વારા ફરતી ફેરવીઆમાં આવેછે, તથા હરેક વીદીઆરથી જો તાંહાં જઈને હરેક બાબદમાં

પોતાનું ગનેઆંન પકું કરવા ઇઆ વધારવા ચાહેતો તેમ તે સેહેલથી કરી શકેછે. એ સંગરહસથાંન એટલું મોટું તથા તાંહાં એટલી બધી ચીજો જોવાનીછે કે, સાત ઇઆ આઠ કલાકમાં તાંહાંની સઘળી ચીજો ફકત ચાલતાં ચાલતાં ફરીને જોવાઈ નહી શકાએ, તેવારે તે ચીજોનો અભીઆસ કરનાર શખસોનેતો તાંહાં કેટલા બધા માંસ ગુજારવા જોઈએ. આ સંગરહસથાંનના બે મોટા ભાગ કીધામાં આવીઆછે. એક ભાગમાં હુંનરને લગતી સઘળી ચીજો, અને બીજામાં વીદીઆને લગતી સઘળી ચીજોનો જમાંવ કીધેલોછે. પેહેલા ભાગની અંદર એક ઓરડામાં હુંનરની બાબદો ઉપર લખેલી ૭૦૦૦, ચોપડીઓનુ પુસતકખાંનુંછે. બાંધકાંમ અને બીજા ઘેર સણગારને લગતા કાપર પલેટથી છાપેલા તથા ફોટોગરાફીથી લીધેલા તથા હાથના પાડેલા ઘણા વખાણવા જોગ ચીતારો પણ તાંહાં ટાંગેલાછે. એ પુસતકખાંનાંમાં હુંનરને લગતા કેટલાએક હેવાં પુસતકોછે કે જે ઇંગલંડના કોઈબી બીજા ભાગમાં મલી નથી આવતાં, અને એ પુસતકો કેટલીએક મદરેસાઓમાં ફેરવીઆમા આવેછે.

એક ભાગમાં હુંનરને લગતી નજદીક સાત હજાર તરેહવાર જાત જાતના સણગારોની ચીજોનો સંઘરહ કીધેલોછે, અને તે ચીજો યુરોપખંડને તથા હીંદુસથાંન, ચીન, જેપાંન, અને સાએમને લગતીછે. એક જગો ઉપર રોમના મોટા સેંનટ પીટર દેવળનો તથા ઇંગલંડના મોટા સેંનટ પાલનો નમુનો દીઠામાં આવેછે. સેંનટ પાલનાં દેવળનુ બયાંન કરતી વેલાએ હમોએ કહેઉંછે, કે એ દેવળ હમણાછે તેનાં કરતાં વધારે સરસ બાંધવાને સર કરીસટોફર રેંને ભલામણ કીધી હતી, તે પાદરીઓની મનુંન આગલ ચાલી નહી, તે સર કરીસટોફરનો લાકડાંનો નમુનો હીંઆં જોયામાં આવેછે. ગરક ગએલાં પાંમપીઆઈ શેહેરને પાછું ખોદતાં તાંહાંથી જે હુંનર તથા સણગારની ચીજો મલી આવીછે, તેમનાં ચીતાર પણ આ ઠેકાંણે દેવાલો ઉપર ટાંગેલાછે. એ ઠેકાંણે વલી કેટલુંએક અજાએબ જેવું કોતર કાંમ તથા અસલી રોમ શેહેરની કાચની સેંકડો ચીજો મેલીછે. વલી એ જગાએ ઇટાલી તથા સીસીલીના કેટલાંએક નાંસ પાંમેલાં દેવળોના બુચના બનાવેલા નમુનાં ગોઠવીઆછે. એ સીવાએ બીજી સેંહકડો ચીજો તથા વખાણવા લાએક કોતર કાંમ તથા સુનેરી તથા રૂપેરી ધાર તાંહાં જોયામાં આવેછે. જેમ બરીટીશ મીઉજીઅમમાં મીસર દેશનાં મુરદાંઓની "મમી" છે તેમ આ જગાએ પણછે.

જે ઠેકાંણે બાંધ કાંમનો સંગરહ કીધેલોછે, તાંહાં કેટલીએક હાલની ઇંગલંડની નીસાળો તથા મદરેસાઓનાં નમુનાં મેલેલાછે કે જેથી વીદીઆરથી ઇઆ તમાસગીરને તે નીસાળોની કેવી ગોઠવણછે તે એકદંમ માલુંમ પડી આવે. દેવાલો ઉપર ફરાંનસ અને જરમનીની કેટલીએક નીસાળોનાં ચીતરો ટાંગેલાછે. એ ઠેકાંણે દશ હજાર કેતાબોનુ એક બીજું પુસતકખાંનુંછે. એ પુસતકખાંનાંથી ડાબી બાજુએ જતાં રૂ, રેશમ, અને ધાતુની કેટલીએક ચીજો તથા તેમને બનાવવાનાં જુદાં જુદાં ઇઅંતરોનાં નમુના જોવામાં આવેછે. માનચેસટરની "કાટન સપલાઈ આસોશીએશન" નાંમની મંડલીએ રૂનાં કપાસ, તથા તેનુ તેલ તથા તે કપાસનો ખોલ, (જે ઢોરને ખવાડીઆમાં આવેછે) દુનીઆનાં સઘળા ભાગનો રૂ, જંગલી રૂનાં ઝાડનાં ફળ અને કાચા રૂથી તે છેક તેના ઝીણાં દોરા શુધી સું સું ચીજો બનેછે, તેમનાં નમુનાં ઇતીઆદી જે એ સંગરહસથાંનને ભેટ કીધાછે, તે એક કાચની કબટમાં જોયામાં આવેછે. તેની પાશે જાત જાતની કારીગરીથી તથા તરેહવાર મતલબને લાએક બનાવેલાં રમકડાંઓનો જમાંવ કીધેલોછે. આગલ ચાલતાં મુગાં તથા બેહેરાં અને આંધલાં માંણશોને કેલવણી આપવાનાં હથીઆરો તથા ચોપડીઓ જોવામાં આવેછે. આંધલાંઓને સીખવવાની આઠ જુદી બનાંવટની અને ઉપશાએલાં હરફની ચોપડીઓ તાંહાંછે. તારબાદ ઘર સણસારની, જેવી કે રાંધવાના વાસણો, જાત જાતની સઘડી તથા ચુલા, ઇતીઆદી, તથા ઘણા ખુબસુરત રાગના હથીઆરો જોયામા આવેછે. એ ઠેકાંણે અને સંગરહસથાંનનાં હરેક બીજા ભાગમાં દેવાલો ઉપર જાત જાતનાં વીદીઆ હોનરને લગતાં ઘણાંજ સરસ ચીતારો ટાંગેલાંછે. દાદર ઉપર ચહડતાં પણ જોનારની નજર

ખાલી દેવાલો ઉપર નથી પડતી, પણ તાંહાં ટાંગેલી વસતુઓબી બરાબર જોતાં હરથી ફલાક લાગેછે.

એ સંગરહસથાંનનાં દખશીણ ભાગ તરફનાં માલા ઉપર ગીઆથી કાચની કબટ તથા કેસોમાં જુદી
જુદી જાતનાં મેંહનડાઓની ઉંન અને તેઓમાંથી બનાવેલું કાપડ આપણી નજરે પડેછે. એ સઘળી જાત
જાતની ઉંન કેટલી લાંમબી તથા તેનો કુમાસ કેવો હોએછે, તે તથા ઉંનને મેંહેનડાંના બદન ઉપરથી કાપી
આ પછી તેનું કપડું બનાવવા સારૂં તેની ઉપર કેટલી તરેહની કીરીઆ કીધામા આવેછે, તે સઘળાંનો એક
નમુનો તથા ફલાનેલ, સકલાથ અને બીજાં સઘળી જાતનાં ઉંનનાં કપડાંનો એક એક નમુનો, એ સઘળું તાં
હાં ઘણીજ રોનકદાર રીતે ગોઠવેલુંછે, તથા જે નમુનાં તાંહાં મેલીઆછે તે ખચીત વખાણવા લાએકછે. જુ
નાં ઉંનનાં કપડાં, ફલાનેલના મોજાં, તથા બીજાં તેવાંજ ઉનનાં ચીથરાંમાંથી નવાં ઉંનનાં કપડાં બનાવવાની
એક નવી કલા સોધી કાહાડેલીછે; તે કલાથી બનાવેલાં કપડાંના નમુનાં પણ તાંહાં જોવામાં આવેછે, અને
તેમને જોઈને કદીબી કોઇ હેવો વીચાર નહી કરે કે, એ કપડાં ફાટેલાં ચીથરાંઓ માંહેથી બનાવેલાંછે.

એ સંગરહની પાશે માંણસ, ઘોડા, ઉંઠ અને બીજાં જાંનવરોનાં બાલનાં નમુનાં, તથા બાલમાંથી કેટ
લી સુણસારએ ઉપીઓગી તરેહવાર ચીજો બની શકેછે, તે ચીજોના નમુનાં ગોઠવેલાછે, તેમાં એક વલંદા એકુ
તની ઓરતે બાલથી ગુંથેલું કપડું બનાવીઉંછે, તે ખચીત તારીફ લાએકછે, તથા એક બીજો નમુનો ઉંઠના
બાલમાંથી બનાવેલી મખમલનોછે તે જોયાથી તેનાં બનાવનારની કારીગરી ઉપર આપણથી આફરીન કરીઆ
વીનાં રેહેવાતું નથી.

તારબાદ જાંનવરોના રૂઆં તથા પખશીઓનાં નરમ પીછનાં તથા તેઓમાંથી બનાવેલી ઘણીજ અ
જાએબ જેવી ચીજોના નમુનાં આપણે જોઇએછે. જે જાંનવરોનાં રૂઆં વીશે આપણે સપનામાં પણ વી
ચાર નહી કરીએ કે, તેઓ હાવી રીતે માંણસના કાંમની ચીજો બનાવીઆમાં વપરાતાં હશે, તેવાં જાંનવરો
જેવાં કે ઉંદર, બીલાડી; ખલેટી, ઈતીઆદી, તેમના રૂઆમાંથી ઓરત જાત જેવી નાંજુક પંથને ઠંડીની વે
લાએ હાથે લપેટવાના મફ, તથાં ગલે બાંધવાનાં ઘણાજ ખુબસુરત ગલેબંદ, ડગલા, મોજાં અને તેવીજ બીજી
નાંજુક ચીજો બનાવેલી તાંહાં મેલેલીછે. પખશીઓના પીછની બનાવેલી ચીજો કાંઈ થોડી વખાણવા લાએ
ક નથી. તેઓમાંથી પણ ઓરત જાતને સારૂ મફ, ગલેબંદો, ખુબસુરત અને રંગ બેરંગી ફુલો, માંથાં ઉપર મે
લવાનાં તાજ તથા તેવાજ બીજા સણગારો, અમેરીકાના જંગલીઓના હાથની બનાવેલી કલગીર ઈતીઆદી
ચીજોનાં ઘણાજ સરસ નમુનાં ગોઠવેલાછે. એ ખાતાંની પાશે રેશમ તથા રેશમી જાત જાતનાં કાપડોનો જ
માંવ કીધેલોછે, તેમાં કેટલીએક રેશમી ચીજો તથા જરથી ભરેલાં કપડાંતો ઘણાજ સરસછે. ટુંકામાં કહીએછે
કે, એ રૂઆં, બાલ, પીછ, અને રેશમમાંથી બનાવેલી ચીજો એટલીતો ખુબસુરતછે કે, તેમની આગલથી
આપણને જરાક ખીસવા ગમતું નથી કાંએજે આપણી નજર તેમને જોતાં ધરાતી નથી.

હાથીદાંત, સીંગડાં, હાડકાં, "વેલબોન," (એટલે મગરમછનું હાડકું) કચકડું, કાચબાનું હાડકું, તથા ખડી
એ ચીજોમાંથી બનાવેલી જાત જાતની બારીક કારીગરીની અને ખુબસુરત ઉપીઓગી વસતુઓનો પણ આ
સંગરહસથાંનમાં જમાવછે. એ ઠેકાંણે ગેંનડાના સીંગડાંમાંથી બનાવેલાં પેઆલાં તથા એકુ બેએ બીજી તેવી
જ ચીજો પણ જોયામાં આવેછે. ઉપલી વસતુઓમાંથી જે પેઆલાં, પંખા, લાકડીઓ તથા બીજી ચીજો બ
નાવીને હીંઆં મેલેલીછે, તે સઘળી સાધારણ ચીજો હશે હેવું સમજવું નહી. તે ચીજોને એવોતો સારો ઘા
ટ તથા આકાર આપેલા હોએછે કે, તેઓ ખચીત હાવાં સંગરહસથાંનમાં મેલવા લાએકનાં આપણને જોતાં
નાં વારમાંજ માલુંમ પડી આવેછે.

વલી એજ ઓરડાઓમાં એક બાજુથી મીણ તથા મીણની તથા સાબુની બનાવેલી ચીજોનો સંગર
હ જોયામાં આવેછે. મગરમછમાંથી કાહાડેલી ચરબીમાંથી બનાવેલી ઘણીજ સફાઈદાર અને સફેદ મીણબ

પોતાનું ગનેઆંન પકું કરવા ઈચ્આ વધારવા ચાહેતો તેમ તે સેહેલથી કરી શકેછે. એ સંગરહસથાંન એટલું મોટું તથા તાંહાં એટલી બધી ચીજો જોવાનીછે કે, સાત ઈચ્આ આઠ કલાકમાં તાંહાંની સઘળી ચીજો ફકત ચાલતાં ચાલતાં ફરીને જોવાઈ નહી શકાએ, તેવારે તે ચીજોનો અભીઆસ કરનાર શખસોનેતો તાંહાં કેટલા બધા માંસ ગુજારવા જોઈએ. આ સંગરહસથાંનના બે મોટા ભાગ કીધામાં આવીઆછે. એક ભાગમાં હુંનરને લગતી સઘળી ચીજો, અને બીજામાં વીદીઆને લગતી સઘળી ચીજોનો જમાંવ કીધેલોછે. પેહેલા ભાગની અંદર એક ઓરડામાં હુંનરની બાબદો ઉપર લખેલી ૭૦૦૦, ચોપડીઓનુ પુસતકખાંનુંછે. બાંધકાંમ અને બીજા ઘેર સણગારને લગતા કાપર પલેટથી છાપેલા તથા ફોટોગરાફીથી લીધેલા તથા હાથના પાડેલા ઘણા વખાણવા જોગ ચીતારો પણ તાંહાં ટાંગેલાછે. એ પુસતકખાંનાંમાં હુંનરને લગતા કેટલાએક હેવાં પુસતકોછે કે જે ઈંગલંડના કોઈબી બીજા ભાગમાં મલી નથી આવતાં, અને એ પુસતકો કેટલીએક મદરેસાઓમાં ફેરવીઆમા આવેછે.

એક ભાગમાં હુંનરને લગતી નજદીક સાત હજાર તરેહવાર જાત જાતના સણગારોની ચીજોનો સંઘરહ કીધેલોછે, અને તે ચીજો ઇઉરોપખંડને તથા હીંદુસથાંન, ચીન, જેપાંન, અને સાએમને લગતીછે. એક જગો ઉપર રોમના મોટાં સેંનટ પીટર દેવળનો તથા ઈંગલંડના મોટાં સેંનટ પાલનો નમુનો દીઠામાં આવેછે. સેંનટ પાલનાં દેવળનુ બયાંન કરતી વેલાએ હમેસ્એ કહેઉછે, કે એ દેવળ હમણાછે તેનાં કરતાં વધારે સરસ બાંધવાને સર કરીસટોફર રેને ભલામણ કીધી હતી, તે પાદરીઓની અનુંન આગલ ચાલી નહી, તે સર કરીસટોફરનો લાકડાંનો નમુનો હીંઆં જોયામાં આવેછે. ગરક ગએલાં પાંમપીઆઈ શેહેરને પાછું ખોદતાં તાંહાંથી જે હુંનર તથા સણગારની ચીજો મલી આવીછે, તેમનાં ચીતાર પણ આ ઠેકાંણે દેવાલો ઉપર ટાંગેલાછે. એ ઠેકાણે વલી કેટલુંએક અજાએબ જેવું કોતર કાંમ તથા અસલી રોમ શેહેરની કાચની સેંકડો ચીજો મેલીછે. વલી એ જગાએ ઈટાલી તથા સીસીલીના કેટલાંએક નાંસ પાંમેલાં દેવળોના બુચના બનાવેલા નમુનાં ગોઠવીઆછે. એ સીવાએ બીજી સેંહકડો ચીજો તથા વખાણવા લાએક કોતર કાંમ તથા સુનેરી તથા રૂપેરી ઘેર તાંહાં જોયામાં આવેછે. જેમ બરીટીશ મીઊજીઅમમાં મીસર દેશનાં મુરદાંઓની "મમી" છે તેમ આ જગાએ પણછે.

જે ઠેકાંણે બાંધ કાંમનો સંગરહ કીધેલોછે; તાંહાં કેટલીએક હાલની ઈંગલંડની નીસાળો તથા મદરેસાઓનાં નમુનાં મેલેલાછે કે જેથી વીદીઆરથી ઈચ્આ તમાસગીરને તે નીસાળોની કેવી ગોઠવણછે તે એકદંમ માલુંમ પડી આવે. દેવાલો ઉપર ફરાંનસ અને જરમનીની કેટલીએક નીસાળોનાં ચીતરો ટાંગેલાછે. એ ઠેકાંણે દશ હજાર કેતાબોનુ એક બીજું પુસતકખાંનુંછે. એ પુસતકખાંનાંથી ડાવી બાજુએ જતાં રૂ, રેશમ, અને ધાતુની કેટલીએક ચીજો તથા તેમને બનાવવાનાં જુદાં જુદાં ઈઅંતરોનાં નમુનાં જોવામાં આવેછે. માનચેસટરની "કાટન સપલાઈ આસોશીએશન" નાંમની મંડલીએ રૂનાં કપાસ, તથા તેનુ તેલ તથા તે કપાસનો ખોલ, (જે ઢોરને ખવાડીઆમાં આવેછે) દુનીઆનાં સઘળા ભાગનો રૂ, જંગલી રૂનાં ઝાડનાં ફળ અને કાચા રૂથી તે છેક તેના ઝીણાં દોરા શુધી સું સું ચીજો બનેછે, તેમનાં નમુનાં ઈતીઆદી જે એ સંગરહસથાંનને ભેટ કીધાછે, તે એક કાચની કબટમાં જોયામાં આવેછે. તેની પાશે જાત જાતની કારીગરીથી તથા તરેહવાર મતલબને લાએક બનાવેલાં રમકડાંઓનો જમાંવ કીધેલોછે. આગલ ચાલતાં મુગાં તથા બેહેરાં અને આંધલાં માંણશોને કેલવણી આપવાનાં હથીઆરો તથા ચોપડીઓ જોવામાં આવેછે. આંધલાંઓને સીખવવાની આઠ જુદી બનાંવટની અને ઉપશાએલાં હરફની ચોપડીઓ તાંહાંછે. તારબાદ ઘર સણસારની, જેવી કે રાંધવાના વાસણો, જાત જાતની સઘડી તથા ચુલા, ઈતીઆદી, તથા ઘણા ખુબસુરત રાગના હથીઆરો જોયામા આવેછે. એ ઠેકાંણે અને સંગરહસથાંનનાં હરેક બીજા ભાગમાં દેવાલો ઉપર જાત જાતનાં વીદીઆ હોનરને લગતાં ઘણાજ સરસ ચીતારો ટાંગેલાંછે. દાદર ઉપર ચહડતાં પણ જોતારની નજર

ઈસ્ટ ઈનડીઆ કંપનીસ મીઊજીઅમ.

તારીખ ૧ લી નવેમબર ૧૮૫૮ ને દીને હીંદુસથાંનનું રાજ નાંમદાર રાંણીનાં તરત તાબામાં ગયું, તેની આગમજ તે ઈસ્ટ ઈનડીઆ કંપનીનાં હાથમાં હતું, તે કંપનીની લંડંન ખાતેની મુખીઅ આફીસની ઈમારત જેને "ઈસ્ટ ઈનડીઆ હાઉસ" કરીને કેહવામાં આવેછે, તે ઘરનાં એક ભાગમાં એક ઘણુંજ કીમતી સંગરહસથાંનછે. એ સંગરહસથાંનનું બયાંન કરીઆની આગમજ તે ઈમારતનુ ટુંક બયાંન કરવું જરૂરછે, કાંએજે હીંદુસથાંનનો રાજકારભાર સઘળો ઈસ્ટ ઈનડીઆ કંપનીનાં વખતમાં તાંહાં ચાલતો હતો. આ ઘર લંડંનનાં એક ભારી ઠકનાં રસતા ઉપરછે, અને બાહેરથી તેનો દેખાવ ઘણોજ દબદબા ભરેલોછે. રસતાની બાજુ ઉપરનાં ભાગ આગલ એક ઘણોજ સોબઈતો ઓટલો કાહાડેલોછે, અને તેની ઉપર મોટા અને ઉંચી કારીગરીનાં થાંબો ઉભા કીધેલાછે. થાંબાની ઉપરની દેવાલ ઉપર કેટલાએક ચીતારો કોતરેલાછે, તેની મતલબ ઈસ્ટ ઈનડીઆ કંપનીનો લાભ પાદશાહ તરીજા જારજે જાલવીઓ હતો તે દેખાડવાનીછે. બરીટાંનીઆ અને છુટાપણાંને એક એકની સાથે જોહેલાંછે. એક બાજુએ "મરકરી" (બુધ) દરીઆ ખેડવાનાં હુનરની સાથે જોડાઈને એશીઆખંડ દેખાડેછે, અને બીજી બાજુએ સુલેહ, ધરમ, અને ઈનસાફ, ઈમાંનદારી અને ઉદ્દીઓગની સાથે જોડાએલાં પાડેલાંછે. ખુનાંનાં ભાગમાં ગંગા નદી તથા ટેમસ નદીની નીસાંણો દેખાડીઆમાં આવીછે. ઓટલાને મથાલે બરીટાંનીઆનું પુતલું પાડેલુંછે, તેની જમની બાજુએ એશીઆખંડને એક ઉંટની ઉપર બેશાડેલોછે, અને ડાબી બાજુએ યુરોપખંડને ઘોડા ઉપર પાડેલોછે. આ ઈમારતનાં અંદરનાં ભાગમાં એકશોથી વધારે ઓરડાછે. જે દીવાંનખાંનાંમાં ઈસ્ટ ઈનડીઆ કંપનીનાં ભાગીદારોની સભા મલેછે તાંહાં ઘણો સારો સણગારછે.

એટલું કહેઆ પછી હીંઆંનાં સંગરહસથાંન વીશે બોલીએ છઈએ. આ સંગરહસથાંનમાં હીંદુસથાંનમાં ઉતપન થાતી વસતુઓનો જથો સઉથી વધતોછે, કાંએજે અગત કરીને આપણા મુલકની ઘણીએક વસતુઓ સંગરહવા પછવાડે વધારે ધીઆંન આપીઆમાં આવીઉંછે. આ સંગરહસથાંન જોયાથી આપણને એક રીતે ખુશાલી ઉપજેછે, અને બીજી રીતે દલગીરી ઉપજેછે. ખુશાલી એટલા વાસતે કે આપણા મુલકની પેદાશ તથા ઉતપનતીની જીનસોનો સંગરહ ઘણેએક ખરચે અને મેહનતે હીંઆં કરીઆમાં આવીઓછે તે આપણે તાંહાં જોઈએછે. દલગીરી એટલા વાસતે કે આપણા પોતાનાં મુલકની પેદાશ તથા ઉતપનતી શુંછે, તે દેખાડવાને વાસતે આપણા પોતાનાંજ મુલકમાં હેવું એક સંગરહસથાંન નથી અને તેથી આપણને શરમાવું જોઈએછે. હીંદુસથાંનનાં રેહવાસીને આ સંગરહસથાંન ઘણુંજ અચરતી સાથે જોતાં જોઈને, તાંહાં ઉભેલા ઈંગરેજોને કેટલીએક અચરતી ઉપજેછે, કે પોતાનાં મુલકની વસતુઓને એટલા ધીઆંનથી જુએછે, તેનું કારણ શું હશે. એ કારણ ઉપર જણાવીઉંછે. હીંઆં કાચની કબટમાં હીંદુસથાંનની જુદી જુદી ગનેઆતનાં તેમનાં પોશાક સાથે પુતલાં ગોઠવેલાંછે, તથા જુદી જુદી કીસંમનાં ધંધાદારીઓનાં તેમનાં ધંધાનાં કાંમમાં ગુતેલા હોએ તેવા આકારોછે. આ પુતલાં ઘણુ કરીને આપણે પુનાંમાં જોઈએછે તેવાંછે, તોપણ જુદા જુદા પોશાક અને ધંધાની રીત જોયાથી જે ઈંગરેજો હીંદુસથાંનમાં નહી આવી ગયા હોએ, તેઓને ગમત મલેછે. ગાંમડી રાજાઓની દરબારનો પણ એક નમુનો હીંઆં પાડેલોછે. રાજાને પલાંઠી વાલીને કસબી પોશાક સાથે પાડેલોછે, તેની આસપાસ તેનાં વજીરો તથા ઉમરાઓ અને સરદારોછે, અને તેઓની સાંહાંમને ગાએણ કરનારાં અને રાંમસગરો ગાવામાં તથા નાંચવામાં ગુતેલીછે. એ જોવાથી ઈંગરેજોને ગાંમડી રાજાની બેઠકનો વીચાર આવેછે. બાબીલોન મધે પથરોની ઉપર અસલી જુબાંનમાં કોતરેલી કેટલીએક તખતીઓ આ જગાએછે, તેમની ઉપરનું કોતરકાંમ હેવુંતો સારૂ રહેલુંછે કે જાણે આજે કીધું હોએ. એ તખતીઓ સર

તીઓ, સાબુની બનાવેલી બરણી, મીણના ફુલ, ફલ, પાતરાં, તરેહવાર જાતનું મીણ અને તે શીવાએ બીજી તથા સાબુની બીજી ચીજો હેવીતો કલાથી બનાવેલીછે, કે જાંણે આપણનેતો તે ખરેખરી કુદરતીજ નજર આવે. સીપની તથા બીજી માછલીઓનાં કોટલાંની બનાવેલી ખુબસુરત ચીજોનો પણ હેની પાશેજ જમાંવ કીધેલોછે તેમા પેટી, ફુલ, શાંકડી, જોડા, ટોપલીઓ અને એ વગેરે બીજું ઘણુ કોતરકાંમ જોઈ આપણા જીવને આનંદ થાએછે.

એ ભાગ છોડીઆ પછી આપણે ખોરાકીના સંગરહસથાંન આગલ આવીએછે. એ ઠેકાંણે ગોસના કટકા, જાત જાતની તરકારીના પકવાંનો, દુધ, તરેહવાર જાતનો દારૂ અને અરકો, જુદી જુદી જાતનાં ફળો, સુકો મેવો, જુદાં જુદાં દેશની મીઠાઈ, અને એ શીવાએ બીજી ઘણી જાતનાં ખોરાકનો જમાંવ કીધેલોછે. એ ચીજો માંતરે તાંહાં તમાસગીર લોકને જોવાને સારૂ મેલી નથી, પણ વીદીઆનાં અભીઆસીઓને વાસતે મેલેલીછે. રશાએણ શાસતરથી એ માંહેલી એકકી ચીજને તપાસતાં તે કીઆં કીઆં તતવોથી બનેલીછે, તથા તેમાં તે તતવોનો વજન કેટલોછે, તે સઘળું તેમનાં તોલ અને વજન શુધાં આપણી નજર આગલ ખોલલું કરીને મેલેલુંછે, તે સાથે વલી એ ખોરાકની ચીજો કેમ અને કાંહાંથી મલેછે, તથા જે દેશની તે ચીજો હોએછે, તે દેશનાં લોક તેમને કેમ વાપરેછે, તેનો સઘળો હેવાલ પણ ઘણે ઠેકાંણે લખી ઇઆ છાપીને પાટીઓ ઉપર ચોંટાહેલોછે. ઝેરી પદારથોનો પણ એક ઠેકાંણે સંગરહ કીધેલોછે અને તેમનો ખવાસ તથા ઉતારનો હેવાલ પણ આપીઓછે. એ ખોરાકના સંગરહમાં લોહીથી બનાવેલી કેટલીએક મીઠાઇ આપણા જોયામાં આવેછે, અને તે ઉપર જો લોહીની મીઠાઈ કરીને લખીઉ નહી હોએતો, કોઇનો પણ જીવ તે ખાવાને લલચાયા વીનાં રેહે નહી. કહી કહી ખોરાકની ચીજોમાં કાવતરાં કરીઆમાં આવેછે તથા તે કાવતરાંની ચીજો સુંછે, તે પણ સઘળું આ ઠેકાણે આપણી નજર આગલ ખોલ્લું કરીને મેલેલુંછે. જે ખોરાક ખરાબ થાઈને વાસ મારી આવે તેવા હોએછે, તેમને એ ઠેકાંણે હેવી સાહાવજતથી રાખેછે કે, તે જલદીથી બીગડી જાએ નહી અને જે બીગડેછે તેને કાહાડીને તેજ જગો ઉપર બીજો તાજો મેલીઆમાં આવેછે. ઈંગરેજ, ફરેંચ, તથા વલંદા લશકરી શીપાઈઓને કેવી જાતનો ખોરાક આપીઆમાં આવેછે, તે ખોરાક તથા તેમાંથી બદનને કેટલું કુવત મલેછે, તેનાં હીસાબનો કોઠો પણ એક જગો ઉપર રાખેલોછે.

એ ઠેકાંણેથી નીચે ઉતરીઆ પછી આપણે એક ઓરડામાં દાખલ થાઈએછે કે જાંહાં સઘળી જાતની બાંધકાંમની હાલની તથા અસલનાં જમાનાંની ચીજો જેવીકે ઈતરડી, ફરસબંદી કરવાના પથરો, રંગ બે રંગી તથા કોતરકાંમથી સણગારેલા કાચ, જાત જાતના નલીઆં, કોઠી કાંમનાં બનાવેલા હોએ તેવાં પણ ખરેખરાં મરોડીનાં નમુના, સંગેમરમરનાં પથરો, તરેહવાર જાતના લાકડાં તથા લોહોડાં કાંમ અને હેવીજ બીજી ચીજો તાંહાંછે. હીંઆં ફરાંનસમાં એક મોટા દેવળના કાંસાનાં દરવાજા માંહેથી ઓતી કાહેલો લોહોડાંનો નમુનો જોવા લાએકછે. કેટલીએક ફરેંનચ તથા અસલી રોમ શેહેરમાં વપરાતી પોકલ ઈતરડીઓનાં નમુનાંછે, તેને સારૂ કેહેછે કે એ ઈતરડીઓ આગમાં ફાટતી નથી, તથા જો નીચેનો ભાગ તાતો જાએછેતો ઉપલો ભાગ તાતતો નથી. હવે જો હેવી ઈટરડીથી જમીનની ફરસબંદી કીધી હોએતો આગની વેલાએ તે ઘણીજ ઉપીઓગી થાઈ પડે.

આ સંગરહસથાંનનાં એક હલાએદા ભાગમાં તરેહવાર યંતરો તથા સાંચાઓ જોયામાં આવેછે. જેઓએ કાંઈ નવી શોધ કીધી હોએ અને તે વીશે તેઓને સરકારની તરફથી "પેટંનટ" જલીઉં હોએ, તે શોધનાં નમુનાં હીંઆં તેમનાં બયાંન સાથે મેલેલાછે, તેથી આ ભાગ સાંચા તથા યંતર બનાવનારાઓને ઘણો અગતનોછે.

હાડું કીમતી સંગરહસથાંન જોવા જવાને ફકત એક પાવલો આપવો પડેછે.

ણુ એક સારો સંગરહ હીંઆં જોયામાં આવેછે. હીંદુસથાંનના ઓતર ભાગમાં હીમાલીઆ પરવત આ
ગલથી જડેલાં "ફાસીલસ" નો એક સારો અને ખુદરતી તવારીખનાં અભીઆસીને તપાસવા લાએક
જડોછે. અસલનાં જમાંનાંમાં એક જેનહો થાતો હશે, કે જે હમણા નથી, તેનું તથા એક મોટા કાચબાનું
ફાસીલછે. હીંદુસથાંન તરફ મલતી માહીઓનો પણ સંગરહ હીંઆંછે. હાલમાં હીંદુસથાંનનાં ગાંમઠી સી
પાઈઓને માંન લાએક પાંચ જાતનાં જે "મેડલ" ચાંન આપીઆમાં આવેછે, તે કેહવાછે તે જાણવાને
સારૂ તેનાં નમુનાં હીઆં સરવેને દેખાડીઆમાં આવેછે.

ઇસ્ટ ઇનડીઆ કંપનીની ચાકરીમાં જે અમલદારોએ હીંદુસથાંનમાં માંન મેલવીઉછે, તેઓની યાદ
ગારી કાંએમ રાખવાને તેઓનાં પુતલાં તથા સખીઓ આ ઠેકાંણે ઉભી કીધેલીછે. લારડ કલાઇવ, જેને હીં
દુસથાંનમાં કંપનીનાં રાજનો પાયો પેહલલાં નાંખીઓ હતો, તેની તથા મેજર લારેનસની યાદગારીમાં
પુતલાંછે. વારેન હેસટીંગસ, મારકુઈસ આવ વેલેસલી, ડીઊક આવ વેલીંગટન, તથા મી૦ કોલબરૂકનાં બા
હાવલાંછે.

આ કંપનીનું પુસતકખાંનું જે સંગરહસથાંન જોવા જનારને દેખાડીઆમાં આવેછે, તેમાં ઘણીએક પુ
રાંની કેતાબોછે, તથા હીંદુસથાંનની બાબદોથી છપાએલાં પુસતકો ઘણાંછે. આ પુસતકખાંનાંની દેવાલ ઉપર
એક આરસીની અંદર હાથનું લખેલું એક કાગલછે. મીસરમાં નાંઇલ નદીની લડાઈમાં ઇંગલંડનાં અમર
થાએલા દરીઆઈ સરદાર નેલસને ફરેનચની ફોજ ઉપર જે ફતેહ મેલવી હતી, અને જેથી હીંદુસથાંન ઉપર
ફરેનચ લોકોની તરફથી હોમલો થાવાની ધાસતીનો અંત આવીઓ હતો, તે માંટે કંપની સરકારે નેલસનને
એક લાખ રૂપીઆની બખશેસ કીધી હતી, તેનાં જવાબમાં નેલસને જે ઉપકાર માંનીઓછે, તે ઉપર જણાવેલી
આરસીમાં મેલેલોછે.

યુનાંઇટેડ સરવીસ ઇનસ્ટીટીઊશન મીઊઝીઅમ.

વીદીઆ, હુંનર, અનેખુદરતી તવારીખને લગતી વસતુઓ તથા તેમને લગતાં પુસતકો તથા દસતાવેજો
રાખવાને વાસતે અને તે બાબદો ઉપર ઘટટા સબકો આપવાને કીજે સને ૧૮૩૦ નાં સાલમાં આ સંગર
હસથાંન સથાપીઆમાં આવીઉં હતું. હીંઆં અસલનાં વખતમાં વપરાતાં બખતરોનો એક ઘણોજ સારો
સંગરહછે. ચીનાંઓનાં હાથની તથા દેશે દેશની કારીગરીની ઘણીએક જીનસોછે. દુનીઆનાં સઘળા ભાગો
માં અસલનાં વખતમાં જે હથીઆર વાપરીઆમાં આવતાં હતાં તથા હમણા વાપરીઆમાં આવેછે, તેનો ઘ
ણો સારો જથો હીંઆં દીઠામાં આવેછે. અસલનાં વખતની કેટલીએક તલવારોછે. ૧૬૪૯ નાં સાલમાં ડ
રાઘેડાની લડાઈને વખતે આલીવર કરાંમવેલે ટોપલીનાં આકારનાં હાથાની તલવાર વાપરી હતી, તે હીંઆં
આપણા દીઠામાં આવેછે. જનરલ વુલફે ૧૭૫૯ નાં વરસમાં કુએબેકની લડાઇમાં જે તલવાર વાપરી હતી,
તે પણ હીંઆંછે. ઓવાહી મધે કપતાંન કુક જે પથરા ઉપર પડી મરણ પાંમીઓ હતો, તે હીંઆં આપ
ણે જોઈએ છઈએ. "વીકટરી" નાંમનાં વાંહાંણ ઉપર નેલસનને ગોળી લાગી હતી, અને તુતક ઉપર જે
જગાએ તે પડીઓ હતો, તે તુતકનો ભાગ આ સંગરહસથાનમાં મેલેલોછે. નેપોલીઅન બોનાપારટનો હજાં
મત કરવાનો બાકસ તથા વાટરલુની લડાઈનાં મેદાંનમાંથી મલેલી બીજી ઘણીએક જીનસો હીંઆંછે. ઇંગ
લંડનાં પાદશાહ બીજા જેમસથી ચોથા વીલીઅમનાં વખત શુધીનાં દારૂગોલાનાં હથીઆરો તેમનાં પુરાતનપણા
માફક ગોઠવેલાંછે, તે જોવા લાએકછે. વાટરલુ મધે જે ઘોડા ઉપર નેપોલીઅન બોનાપારટ સવાર થયો હતો,
તે ઘોડાનુ આખું પાંજરૂ હીંઆં ઉભું કીધેલુંછે. ઓતર દરૂ ઉપરનુ એક વરૂ તથા રીછ જે સર જારજ બેકે ગો
લીથી મારીઆં હતાં, તે હીંઆં જોઈએછ. ચીનાંઓ કેદીઓને લાકડાંનાં પીંજરાંમાં બંધ કરેછે, તેમાંનુ એ
ક હીંઆંછે. બરીટીશની વાંહાંણખાતાંની ફોજનાં સીપાઈઓને વાસતે જે પેહલવેહલલાં પોશાક કરીઆમાં

હારફરડ જોનસે બગડાડ મધેથી મેલવી હતી. જાસપરનાં કીમતી પથરનાં બે ફુટ લાંબા એક તકતા ઉપર પણ કાંઈ અસલી દશકતોમાં કોતરેલુંછે. આફગાંનીસથાંન મધેથી ઈંગરેજોને મલેલી કેટલીએક અસલી વ સતુઓ પણ હીંઆંછે. ચીનાંઓનાં બાગ તથા રેહવાનાં બંગલાનાં પણ કેટલાએક નમુનાંછે. હીંદુસથાંન, મલાકા, જાવા, અને આબીસીનીઆનાં રેહવાસીઓનાં પોશાકો તથા તેઓનાં સણગારની જીનસો અને હ થીઆરોનો એક સારો સંગરહછે. એશીઆખંડનાં જુદાં જુદાં મુલકોમાં બાંધીઆમાં આવતાં બારકશોનાં નમુનાંછે. લાહોર શેહેરનો એક જોવા લાએક નકશોછે. ટીપુ સુલતાંનની સાથેની લડાઈમાં ઈંગરેજોએ જીતની વેલાએ તેની વસતુઓ જે હાથ કીધી હતી, તેમાંની કેટલીએક આ સંગરહસથાંનમાં જોયામાં આવેછે, તેમાં વાવટા, હથીઆરો, અને બખતરોછે. ટીપુ સુલતાંનના તખતની આગલ પગ મેલવાને સારૂ જે સુનાં નુ ટુલ હતું તે હીંઆં મેલીઆમાં આવીઉછે. તેની ધાલ જે મક્કાનાં કુઆમાં બોરી કાહાડેલીછે, તે પણ હીંઆં છે. ટીપુ સુલતાંનને ઈંગરેજોની ઉપર ઘણી ચીહડ હતી, તે તેણે પોતાની ગમતને સારૂ બનાંવેલાં એક મોટાં રમકડાં ઉપરથી માલુંમ પડેછે. એક મોટો વાઘ બનાંવેલોછે, તેનાં પંજામાં એક ઈંગરેજી સીપાઈ આવી ગ યોછે, તેને તે ઘણો ગોસસાથી ફાડી નાંખેછે. વાઘનાં સરીરની અંદર એક સાંચો ગોઠવેલોછે, જે ફેરવીઆ થી તેમાંથી વાઘનો ગોસસા ભરેલો અવાજ અને માંણસનુ મોટેથી રડીને પોકાર મારવું નીકલેછે. જારે આ રમકડું ટીપુ સુલતાંને પોતાની ગમતને સારૂ બનાંવીઉં હશે, તારે તેણે થોડો વીચાર કીધો હશે, કે તે પો તે અને તે પુતલું બંધે ઈંગરેજોનાંજ હસતકમાં જશે. ટીપુનાં હાથીની ઉપરની અંમારી તથા તેની ઉપરનું પં ખેરાનાં આકારનુ છતર પણ હીંઆંછે. પંખેરાંની આંખમાં હીરા જડેલાછે. "આજંનટા પાસ" આગલનાં ખડકમાં કોતરી કાહાડેલાં દેહડાંની દેવાલ તથા સીલીંગ ઉપર આસરે ૨૦૦૦ વરસની વાત ઉપર હીંદુ તથા બુદ ધરમ બતલાવનાંરા ચીતારો હતાં, તે મધેની કેટલીએક તખતીઓ હીંઆંછે. એક મોટો ઓરડો ઉગમણ પરાંતોમાં થાતાં પંખેરા તથા બીજાં જાંનવરોનાં સંગરહથી ભરીઆમાં આવીઓછે.

હીંદુઓની પુંજવાની ઘણીએક મુરતીઓછે તેમાં કેટલીએક સુનાં તથા રૂપાંની પણછે, તથા તેઓનાં ધ રમનાં હાથનાં લખેલાં પુસતકો પણ છે. હીંદુ તથા ધુરકા સીપાઈઓની તલવારોનાં નમુનાંછે. સીલોનનાં આગલા રાજમાં પાદશાહનાં મેહેલ સાથે જે જલાદ રેહતો હતો, તેની એક તલવાર હીંઆં દીઠામાં આવેછે. ફારકરસંન નાંમનાં વાંહાંણમાં તરાંબાનાં પતરાંમાં થાઈને એક મોટી માહી જેનું ઈંગરેજીમાં "માંનોઆર્ન" ક રીને નાંમછે, તેનુ મોટું સીંગડું અંદર ભોકાયું હતું, તેટલો તે વાંહાંણનો ભાગ હીંઆંછે, તે સરવે કોઈ અચર તીથી જુએછે. ભરતપુરનું રાજ છીનવી લેનાંર દુરગનશાલની પાદશાહી અમારી પણ હીંઆંછે. નાંદરશાહની એક સબી પણ હીંઆં મેલેલીછે.

આ સંગરહસથાંનમાં હીંદુસથાંનનાં જુદા જુદા ભાગમાં ઉતપન થતી વસતુઓ તથા કારીગરી અને ઉદીઓગથી બનેલી જીનસોનો ઘણોજ સારો સંગરહછે. હાથથી વણવાનું કાંમ હીંદુસથાંનનાં મુલકમાં ઘણું વખણાએલુંછે, તેની સાબેતીમાં આ સંગરહસથાંનમાં ઘણાએક નમુનાં જોયામાં આવેછે. એ નમુનાં ઉપર થી આપણા દેશ વીશે આપણને કેટલીએક અગતની ખબર મલેછે. કહો ભાગ શું પેદા કરેછે, તે આપણા જાંણીઆમાં આવેછે. મદરાજ જીલાકામાં વણવાનો હુંનર ઘણોજ સારોછે હેવું માલંમ પડેછે, કાંમેજે રેશમ તથા સુતરમાં તાંહાંનાં વણેલા ઘણાએક કીમતી નમુનાંછે. ડાકાની મસલીન જેની તારીફ આપણે ઘણી સાં ભલીછે તેનાં ખુબસુરત તાકા હીંઆં મેલેલાછે. હીંદુસથાંનની લાકડાંની કારીગરીનાં નમુનાં બતાવવાને સા રૂ પણ કેટલોએક સામાંન હીંઆંછે. અંમદાવાદની કસબી તથા સુરતી અને ચીનાંઈ રેશમી ખીનખાબો ત થા ચીકંનની સારીઓ હીંઆં જોયામાં આવેછે. એ ઉપરાંત બીજી ઘણીએક વસતુઓછે, કે જેનું વીગતવાર બયાંન થાઈ શકતું નથી. હીંદુસથાંન તથા ઉગમણ પરાંતનાં બીજા મુલકોનાં આગલા ચલણનાં સીક્કાનો પ

લનાં વખતનાં કાચો અને તેમાં બનાવેલી વસતુઓનો એક ઘણોજ સારો સંગરહછે. એક ઓરડાની અંદર દેશે દેશનાં અને અસલનાં અને હમણાંનાં વખતનાં મરોડી તથા ચીની કાંમનાં વાશણો ગોઠવીઆમાં આ વીઆંછે, તેથી એ હુંનરની તવારીખથી આપણે વાકેફ થાઈ શકીએ છઇએ. મોટા ઓરડાની આસપાસ બે ગીઆલરીઓ કીધેલીછે તેમાં ગરેટ બરીટન મધે અસલી વસતુઓનાં મલેલાં ફાસીલસનો એક મોટો અને કીમતી સંગરહ કીધેલોછે. આ સંગરહસથાંનનાં ભોંએતલીઆંનાં ઓરડામાં ગરેટ બરીટન મધે ઈમારતો બાંધવાનાં તથા સણગારનાં કાંમમાં વાપરીઆમાં આવતા પથરોનાં નમુનાંછે. હીંઆં દાખલ થવાનાં દરવાજાની હારમાં ડરબીશાએરનાં પરગણામાં આલાબાસટરનાં સફેદ પથર દીઠામાં આવેછે, અને એ દીવાંનખાંનાંમાં જે થાંબો જોયામાં આવેછે, તે સકાટલંડનાં ગરાંનીટ, આએરલંડનાં સરપેનટાઈન, અને ડરબીશાએર અને ડેવંનશાએર પરગણાનાં સફેદ પથરનાછે. આબરડીનનાં ગરાંનીટ પથરમાં કોતરેલું એક ઘણુંજ સોભઈતું વાશણ તથા બીજા તરેહવાર વાશણો તથા પુતલાંઓ આ જગાએ જોયામાં આવેછે.

આ સંગરહસથાંનને લગતો એક ઓરડોછે તાંહાં હાલમાં વપરાતી ખાંનો તથા આગલા વખતની રદ થાએલી ખાંનોનાં નકસા પાડેલાછે. એ સંગરહસથાંનની સાથે, તેમાં જમાંવ કીધેલી વસતુઓની બાબદને મલતું એક કીમતી પુસતકખાંનુંછે તથા ભુસતર વીદીઆ અને તેનુ ગનેઆંન સંસારી તથા વેહવારી કાંમમાં કેવું અગતનુંછે, તે વીશે વારેવાર ભાશાંણ કરવાને વાસતે એક ઓરડોછે, તાંહાં ૫૦૦ થી વધારે આદમીઓ બેશી શકેછે. અઠવાડીઆંનાં તરણ દાહડા આ સંગરહસથાંન લોકોને વાસતે જાહેરમાં અને બીજા તરણ દીવસ ફકત વીદીઆરથીઓને વાસતેજ હુંગાડું રાખીઆમાં આવેછે.

રાએલ કાલેજ આવ ફીજીશીઅનસનું સંગરહસથાંન.

વઈદોને લગતાં લંડંન મધેનાં બે અગતનાં ખાતાં, રાએલ કાલેજ આવ સરજનસ અને રાએલ કાલેજ આવ ફીજીશીઅનસ વીશે અલબતાં ઘણા જણાવો જાંણીતાછે. એ ખાંતાંઓની સાથે વંઈદક શાસતરને લગતી બાબદોનાં કીમતી સંગરહસથાંનોછે. ફીજીશીઅનસ કાલેજનાં સંગરહસથાંનમાં સઉથી અગતની જોવા લાએક વસતુ છ મોટી તેબલ ઉપર પાંથરેલીછે. જેમ એક સાંચો ગોઠવીને એક ઈઅંતર આપણે બરાબર ચલાવીએછ, તે મીશાલે આદમીનાં શરીરમાં રગો તથા લોહોની બીજી નલીઓની મારફતે લોહીનું ફરવું થાએછે, અને જેથી આપણો પરાંણ સલાંમત રેહેછે, તે બીનાં જે દીનેથી માલંમ પડીછે, તે દીનેથી વઈદક શાસતરમાં એક અગતનો શુધારો થયોછે. એ તેબલો ઉપર આદમીનાં શરીર મધેથી દરએક રગો તથા લોહીની નલીઓ કાહાડીને જેમ આપણા શરીરમાંછે તેમ પાંથરીછે, તે સારી પઠે ધીઆંનથી તપાસીઆથી આપણા દીલમાં લોહી કેવી રીતે ફરેછે, તે આપણને બરાબર માલંમ પડેછે. એ લોહીનુ ફરવું નાંમીચા દાકતર હારવીએ સને ૧૬૧૬ નાં વરસમાં શોધી કાહાડીઉં હતું. તે બાબદમાં એ કાબેલ દાકતરે આ કાલેજમાં જે ભાશાંણ કીધાં હતાં તેની તેનાં હાથની લખેલી અસલ નકલ હાલમાં બરીટીશ મીઉજીઅમનાં સંગરહસથાંનમાં મોજુદછે. એક બીજા નાંમીચા દાકતર બેલીએ આદમીનાં શરીરનાં સઘળા ભાગોને હીંઆં ગોઠવીઆછે, તે જોયાથી આપણા શરીરની અંદરની હાલત આપણે જોઈ શકીએ છઇએ.

રાએલ કાલેજ આવ સરજનસનુ સંગરહસથાંન.

ઉપલાં સંગરહસથાંનનાં કરતાં આ વધારે મોટુંછે. એમાં પણ ઉપર જણાવીઆ પરમાંણે લોહીનુ ફરવું બતાવનારા નમુનાંછે. એ સંગરહસથાંનમાં ખુદરતી તવારીખ, વાહાડ કાપની વીદીઆ, તથા જુદા જુદા રોગને લગતી જીનસોછે. જાંન હંનટર નાંમનો એક નાંમીચો દાકતર જે ૧૭૯૩ નાં સાલમાં મરણ પાંમીઓ હતો તેનું પોતાનુ એ બાબદને લગતું ઘણુંજ નાંમીચું સંગરહસથાંન હતું, અને તેમાં સઘળા મલીને ૬

આવીઓ હતો, તેનો તે વખતનો એક નમુનો આ જગાએ દીઠામાં આવેછે. દુનીઆં ઉપર વસનાંરી સઘળી કોમનાં વાંહાંણોનાં નમુનાં હારેદોર ગોઠવેલાછે તે ધીઆંનથી જોવા લાએકછે. લારડ નેલસનની ટોપી—તરેહવાર દેખાવોની ચીનાંઈ આરસી તથા બીજી તેવી ઘણી જોવા લાએક વસતુઓછે. મોટી લડાઈઓનાં કેટલાંએક ચીતરોછે. ટીપુ સાએબની એક પીસટોલ તથા તે ઈંગરેજોને હાથે મરણ પાંમીઓ તે વખતે તેનાં સરીરમાં જે પોશાક હતો તે, તથા સર જાંન ફરાંનકલીન વાલા વાંહાંણ ઈરીબસ તથા ટેરર મધેથી જે જીનસો વારેવાર શોધ કરીઆથી મલી હતી, તેમાંની કેટલીએક હીંઆંછે. આ સંગરહસથાંનમાં કેટલીએક મોટી લડાઈઓ અને છાવનીઓનાં નમુનાંછે. લીનજની મોટી છાવણીનો તથા વાટરલુની લડાઈનો પથર ઉપર મોટો નકસો પાહેલોછે. છેલલો નકસો દરએક માઈલનાં નવ ફુટનાં અડસટા ઉપર પાડીઓછે અને એ નકસો ૪૪૦ ચોરસ ફુટછે. જેણે વાટરલુની લડાઈ નજરે નહી જોઈ હોએ તેને આ નકસાથી તેની સારી પઠે સમજ પડીઆ વનાં રેહ નહી. બરીટીશ તથા ફરેંનચ અને પ્રશીઅન લશકર એક એકથી કેવી બાજુએ હતા તે સારી પઠે દેખાડીઆમાં આવીઉંછે, એટલુંજ નહી, પણ તાંહાંનાં ગાંમડાં, ઘરો, ખેતરો અને ઝાડો પણ દેખાએછે અને એ સઘળું બતાવવાને સારૂ (૧૯૦૦૦૦) એક લાખ, નેવું હજાર ધાતુનાં દીબાં ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે. આ નકસો કપતાંન સીબોરંન નાંમનાં એક અમલદારે બનાંવીઓ હતો તેને (૪૦૦૦૦) ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆ ખરચ થયો હતો. તેની પાસેથી વેચાતો લઈને આ સંગરહસથાંનમાં મેલીઆમાં આવીઓછે, તે સઘળાઓ ઘણા ધીઆંનથી જુએછે. સબાસટેપોલનાં કીલ્લાનો પણ એક મોટો નકશો હીંઆં મેલેલોછે. ઈંગલંડનાં કીનાંરા ઉપર કોઈ વાંહાંણ માંઠી અવસથામાં આવેછે તેમાંનાં પરાંણીઓનો બંચાવ કરવાને જે યુકતી કાંમે લગાડીઆમાં આવેછે તેનો એક નમુનો હીંઆંછે.

ભુસતર વીદીઆનું સંસારી, વેહવારી સંગરહસથાંન.

સંસાર વેહવારમાં ભુસતર વીદીઆ કેટલી ઉપીઓગીછે, તે જણાવવા સારૂ આ સંગરહસથાંન બનાંવીઆમાં આવીઉંછે. સને ૧૮૩૫ નાં સાલમાં તે સથાપીઆમાં આવીઉં હતું, અને તેની ઈમારત પછવાડે તરણ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો. જુદી જુદી ખાંનો મધેથી નીકલતી વસતુઓનો અભીઆસ કરવાને આ એક નીશાલછે. એ સંગરહસથાંન મધેનો સઉથી મોટો ઓરડો જે ૯૫ ફુટ લાંબો અને ૫૫ ફુટ પોહોલોછે, તેનુ છાપરૂં લોહોડાંનુછે અને તેની ઉપર જાડા પલેટનાં કાચ જડેલાછે. હીંઆં ગરેટ બરીટન અને દુનીઆનાં બીજા ભાગો મધેની ખાંનો મધેથી નીકલતાં લોહડાં, તરાંબા, કલ્લાઈ, શીસું, સુરમો, માંનગનીસ, કોબાલટ ઈતીઆદીનાં નમુનાં ગોઠવેલાછે. આ ધાતુઓને તેમની ખાંનો મધેથી સી રીતે અને કેવાં હથીઆરો અને ઈઅંતરોની મદદથી કાહાડીઆમાં આવેછે, તેનાં નમુનાં તથા તે ધાતુઓને બજારમાં લાવીઆની આગમજ કેવી રીતે રૂપ આપીઆમાં આવેછે, તે વીશેનાં ઘટતા નકસા તથા ચીતારો, તથા એ વસતુઓ આપણા સંસારી તથા વેહવારી કાંમમાં કેવી અને કેટલી રીતે આવેછે, તે સઘળું આપણે આ જગાએ જોઈ શકીએછે. છેક ખાંનની અંદરથી ધાતુ કાહાડવાનાં ઈઅંતરનાં જે નમુનાં હીંઆંછે તેઓની ગોઠવણ તથા તેઓ કેમ ચાલેછે તે પણ આપણને હીંઆં દીખાડીઆમાં આવેછે. ઈંગલંડ, જરમની, રૂશીઆ અને મેકસીકો મધેની ખાંનોમાં જુદી જુદી તરેહનાં હથીઆરો વાપરીઆમાં આવેછે, તેમનાં નમુનાં પણ છે. એ જગાએ સુનાં, રૂપાં, પીતલ અને કાંસાંમાં બનાંવેલા ઘરેણા તથા સણગારોછે, તે ઉપરથી એ ધાતુઓ અસલનાં વખતથી કેવાં કેવાં ઘરેણામાં વાપરીઆમાં આવતાં હતાં તે વીશે ગનેઆન મેલવવાને પણ આપણને બની આવેછે. ધાતુઓને કેમ ઓટીઆમાં આવેછે, તથા લોહડાંનુ તીખું કેવી રીતે બનેછે તેનાં તથા જુદા જુદા ધાર ચહડાવાનાં દાખલા તથા ધાતુનાં પુતલાંઓ આપણે આ જગાએ જોઈએછે. હીંઆં અસ

નાં ૧૦૦૦૦ બેદાં મથેની વસતુ માંઈ શકે. એ ઉપરાંત બીજાં ઘણાએક જાંનવરો તથા પખશીઓનાં પાંજરાછે. જુદી જુદી જાતનાં જાંનવરોનાં હાથથી બનાંવેલા કેટલાએક ચેહરા હીંઆં મેલેલાછે. આ સંગરહસથાંનને સારી પદેધીઆંનથી જોયાથી તથા તપાસીઆથી આદમી તથા પુરથવી ઉપર થાતાં ઘણાએક જાંનવરોનાં શરીરની અંદરની બાંધણી વીશે આપણને માહીતગારી મલેછે.

સોન મીઊજીઅમ.

આ સંગરહસથાંનનુ નાંમ તેનાં અસલ ધણી ઉપરથી રાખીઆમાં આવીઉંછે. ઘર તથા ઈમારતો બાંધવાનાં કાંમમાં સર જાંન સોન નાંમનો એક પુરવીન કારીગર હતો. તે એક કડીઆનો છોકરો હતો પણ પોતાનાં હુંનરમાં તેણે અતી ઘણી માહેતગારી મેલવી હતી, અને હમણા લંડન શેહેરની ખુબસુરતીમાં હુંયેરો કરનારી ઘણીએક ઈમારતો એ ગરહસથે બનાંવેલા નકસા ઉપરથી બાંધીઆમાં આવીછે. એ શખસે ઘણી મેહનતથી અને (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રૂપીઆ ખરચીને એક કીમતી સંગરહસથાંન બનાંવીઉં હતું. તેનાં મરણ પછી પારલાંમેનટની સભાએ ઠેડવેલા તરસટીઓનાં હસતકમાં તે ગયું હતું, અને એ તરસટીઓનો હોકમ મેલવીઆથી વગર ખરચે તે જોવાને સરવે કોઈને છુટછે. આ સંગરહસથાંન ૨૪ ઓરડા રોકેછે. સર જાંન સોને જેટલી ઈમારતો બાંધીછે, તે સઘળીનાં ચીતારો એક ઓરડાની અંદર મેલેલાછે. અસલનાં વખતની રોમ તથા ગરીસ મથેની ઈમારતો જે હાલમાં તે દેશમાં સમારીઆમાં આવીછે, તેનાં સફેદ મટોડીનાં નમુનાં બનાંવીઆમાં આવીઆછે. પાંમપીઆઈ શેહેરનો ખુચમાં નમુનો બનાંવેલોછે. હોમર, શેકસપીઅર, બેન જાંનસન અને બીજા નાંમીચા શખસોનાં પુતલાંછે. ઈઉનાની તથા બીજાં સોલઈતા વાશણોનો સારો સંગર હછે. સર જોશુઆ રેનલડશે ઘાસની અંદર પડેલા સરપનો પાહેલો ચીતાર, સર જાંન સોને ૫૫૦૦ રૂપીએ વેચાતો લીધો હતો તે હીંઆંછે. વેનીસનાં બારાંનુ એક ઘણુજ ખુબસુરત ચીતારછે. પારલામેનટનાં અધીકારીઓ ચુંટી કાહાડીઆમાં આવેછે, તે બનાંવનાં ચાર ચીતારોંછે; તે સતર હજાર રૂપીએ સર જાંન સોને ખરીદ કીધાં હતાં. બીજાં ઘણાએક કીમતી ચીતારોછે, તે અસલ મોટી કીમતે ખરીદ કીધામાં આવીઆં હતાં. એક ભાગમાં જુદાં જુદાં દેશોની ઈમારતનાં નમુનાંછે. આલાબાસતર અથવા એક જાતનાં સફેદ સંગેમરમરનાં પથરની ૯ ફુટ, ૪ ઈંચ લાંબી, ૩ ફુટ, ૮ ઈંચ પોહોલી, અને ૨ ફુટ, ૮ ઈંચ ઉંડી એક પેટીછે. તેની અંદર તથા બાહેર, નહી વાંચી શકાએ તેવા દસકતો કોતરેલાછે. જો કે આ પેટીનો પથર હડી ઈંચ જાડોછે, તોપણ તે પેટીની અંદર રોશની મેલી બંધ કીધી હોએ તો, તેમાંથી અજવાલું પડેછે. એ પેટીનાં તલીઆમાં એક આકાર પાડેલોછે તે મીસરનાં લોકો એક ખોદાને માનતા હતા, કે જે મરણ પાંમેલાઓની ઉપર નજેહુબાંની રાખનો હતો, તેનોછે. એ પેટી વીશ હજાર રૂપીઆની કીમતે સર જાંન સોને વેચાતી લીધી હતી. એક કબાટની અંદર અસલનાં વખતનાં કેટલાએક હીરાછે. સર કરીસટોફર રેન કે જેણે સેંનટ પાલસ તથા બીજાં દેવળો તથા ઈમારતો બાંધી હતી તેનુ ઘડીઆળ તથા માંપની લાકડી તથા કંપસછે. સીરીંગાપટામ મથે ટીપુ સાહેબનાં મેહેલમાં હાથીદાંતની એક ટેબલ તથા ચાર ખુરશી હતી, તે પણ હીંઆંછે. એક કીમતી પીસટોલ આપણા જોયામાં આવેછે, તે આજાક આગલ ટુરકી લશકરનાં એક સરદાર પાસેથી રૂશીઆનાં આગલા શાહાંનશાહ પીટર ધી,ગરેટે લીધી હતી. એ પીસટોલ આલેકઝાંનડર શાંહાંનશાહે નેપોલીઅન બોનાંપારટને આપી હતી, તે તે શાંહાંનશાહ સેંનટ હેલીનાં ખાતે પોતાંની સાથે લઈ ગયો હતો, તાંહાંથી એક ફરેનચ અમલદારને મલી હતી, તે હમણા હીંઆંછે. એ પરમાંણે નાંમીચી વસતુઓ મેલવવામાં ઉપલા ગરહસથે ઘણોએક ખરચ કીધો હતો. આ ઘરનાં ભોએરાંનાં ઓરડાની અંદર અસલનાં વખતની ૬ બરોનાં ખુચમાં બનાંવેલા નમુનાંછે.

રા હજાર નમુનાં હતા. એ સંગરહસથાંન પારલામેનટનાં હોકમથી (૧૫૦૦૦૦) એક લાખ પચાસ હજાર રૂ પીએ વેચાતુ લઈને આ કાલેજની સાથે જોડીઆમાં આવીઉં હતું, અને પછવાડેથી તેમાં બીજો ઘણોએક વ ધારો થાયો હતો, અને હમણા સઘળા મલીને તેમાં ૨૫૦૦૦ નમુનાંછે. આ સંગરહસથાંનને બે ભાગમાં ગોઠવીઆમાં આવીઉંછે. એક ભાગમાં શરીરનાં તંદરોસત ભાગોછે, અને બીજા ભાગમાં તે ભાગો ઉપર થા એલાં દરદો દેખાડીઆમાં આવીઆંછે. આદમીનાં શરીરનાં જુદા જુદા ભાગનાં કીમતી નમુનાં શીવાએ બીજી ઘણીએક જોવા લાએક વસતુઓ હીંઆંછે. આરમડીલા નાંમનુ જે જાંનવર હમણા થાએછે, તે જાત નું એક ઘણુજ મોટુ જાંતવર જે હાલ જમાંનાંમાં નથી થાતું, તેનુ તથા માઈલોડાંન નાંમનુ અસલ એક મોટું "સ્લાથ" જાંનવર થાતું હતું, તેનાં ફાંસીલ હીંઆં જોયામાં આવેછે. હીપોપાટેમસ અથવા દરીઆઈ ઘોડાનાં તથા ચારલસ ઓ બરીએન નાંમનો એક આએરલંડનો રાખશ રેહવાસી જે વીસ વરશની વએમાં મરણ પાંમીઓ તારે આઠ ફુટ ઉંચો હતો, તેનાં પાંજરા ઉભાં કીધેલાં હીંઆં આપણા જોયામાં આવેછે. એક બીજો આઈરીશ રાખશ, કે જે આઠ ફુટ, સાત ઇંચ ઉંચો હતો તેનો પલાસટરમાં ઓરેલો હાથછે. ઓ બરીએનનાં હાથમાં પેહરવાનાં મોજા જે એક નાંધલા કોથરા જેવાં લાગેછે તે પણ હીંઆંછે. સીસીલી મધે એક વેંહટીઉં છોકરી જે દશ વરશની ઉમરે ફકત ૨૦ ઇંચ હતી, તેનાં શરીરનુ પાંજરૂંછે. નીઉઝીલંડ મધે ડાઈનારનીસ ગાઈગાંનટીઉસ નાંમનુ અસલ જે મોટું પંખેરૂ થાતું હતું, તેનાં હાડકાંનાં પલાસટરમાં ઓ રેલા આકારછે. અસલ એક મોટું હરણ થાતું હશે તેનુ પાંજરૂ આએરલંડ મધે એક મોટી ખાહી ખોદતાં મલીઉં હતું. એ હરણ સાત ફુટ, છ ઇંચ હશે. એક મોટાં જીરાફનુ તથા હાથીનુ પાંજરૂ પણછે. એ હાથી અસલ ૯૪૫૦ રૂપીઆની કીમતે "કોવેનટ ગારડન થીએટર" વાલાઓએ, નાટક કરતી વેળાએ હાજર કરવા સા રૂ વેચાતો લીધો હતો. તાહર પછી તે હાથીને રીજેનટસ પારક મધે જીવતાં જાંનવરોનાં સંગરહમાં રાખીઆ માં આવીઓ હતો. આ જગાએ તેણે ઘણી મસતી કરવાતુ શરૂ કીધું, અને તેનું કારણ હેવું માલંમ પડી ઉં કે, તેનાં આગલા બે દાંતની અંદર તેને કાંઈ દરદ થાયું હતું, તેનાં દુખથી તેને ઘણો ગોસસો આવતો હતો. જારે નહી રખાઈ શકાયો, તારે તેને ગોલીથી મારવાનો ઠેડાવ થાયો હતો, અને આસરે ૧૦૦ ગોલી વાગી તાંહાં શુધી તે મરણ પાંમીઓ નહી. તે હાથી આગલ ઘણોજ ગરીબ હતો, અને હેવું જણાવીઆમાં આવી ઉંછે કે, ગોલીનો વરસાદ તેની ઉપર પડતો હતો, તાહરે તેને ગોલી બરાબર વાગવાને સારૂ તેનો રખેવાલ તેને ગુડંન મરડીને ઉભો રહી માંથુ આગલ ધરવાને કેહતો હતો, તે હોકમ પરમાંણે તે ઉભો રેહતો હતો. એ હાથી હીંદુસથાંનથી ગયો હતો, અને તેનું નાંમ ચુની કરીને હતું. મારી નાંખીઆમાં આવીઆ પછી તેનુ મુરદું આ સંગરહસથાંનને સારૂ ૧૦૫૦ રૂપીએ વેચાતું લીધામાં આવીઉં હતું. તેનાં શરીરમાંનુ સઘળું માસ કાહાડી નાંખીને વરગેલાં હાડકા શુધાંનુ પાંજરૂં હીંઆં ઉભું કીધેલુંછે. તેનાં સઘળા હાડકાંનુ વજન ૮૭૬ રતળ, અને તેનાં આખા ચાંમડાનું વજન ૧૭ હંદરવેટ થાયું હતું. એક જુવાંન શીધીનું પલાસટર માં ઓરેલું બાહાવલું, તથા એક આદમી જેનાં ભેજાંમાં પાંણી થયાથી મરણ પાંમીઉં હતું, તેનું પાંજરૂ હીંઆં દીઠામાં આવેછે. એ આદમીનાં માંથાનો ઘેરાવો ૪ ફુટ હતો. બંગાલ મધે બે માંથાંનુ એક બાળક જનમીઉં હતું, તે ચાર વરશની વએમાં સાંપનાં દંખથી મરણ પાંમીઉં હતું તેનુ માંથુછે. આ બાળકને ચાર આંખ હતી. તે એકજ વખતે જુદી જુદી બાજુએ ફરતી હતી. કેટલીએક મમી પણ હીંઆંછે તેમાંની એક પીરૂ નાં એક અમીરનીછે, હેવું ધારીઆમાં આવેછે. એક જાતની માંછલીનાં મીનમાં બનાંવેલા આકારછે. આ ગલ નીઉઝીલંડ મધે પાંખ વગરનુ એક મોટું પંખેરૂ થાતું હતું, તેનાં હાડકાંનાં ફાસીલછે. માડાગાસકારનાં મુલકમાં આગલ એક મોટું પંખેરૂ થાતું હતું, તેનાં બેદાંનાં ઓટી કાહાડેલા નમુનાંછે. એ બેદું ઘણુજ મોટુંછે કાંએજે તે એક બેડાં મધે સીમુરગનાં ૧૨ અથવા મરઘીનાં ૧૪૦ અથવા "હમીંગ બરડ" નાંમનાં પંખેરાં

નાં ૧૦૦૦૦ બેડાં મથેની વસતુ માંઈ શકે. એ ઉપરાંત બીજાં ઘણાએક જાંનવરો તથા પખશીઓનાં પાંજરાછે. જુદી જુદી જાતનાં જાંનવરોનાં હાથથી બનાંવેલા કેટલાએક ચેહરા હીંઆં મેલેલાછે. આ સંગરહસથાંનને સારી પરે ધીઆંનથી જોયાથી તથા તપાસીઆથી આદમી તથા પુરથવી ઉપર થાતાં ઘણાએક જાંનવરોનાં શરીરની અંદરની બાંધણી વીશે આપણને માહીતગારી મલેછે.

સોન મીઊજીઅમ.

આ સંગરહસથાંનતુ નાંમ તેનાં અસલ ધણી ઉપરથી રાખીઆમાં આવીઉંછે. ઘર તથા ઈમારતો બાંધવાનાં કાંમમાં સર જાંન સોન નાંમનો એક પુરવીન કારીગર હતો. તે એક કડીઆનો છોકરો હતો પણ પોતાનાં હુંનરમાં તેણે અતી ઘણી માહેતગારી મેલવી હતી, અને હમણા લંડંન શેહેરની ખુબસુરતીમાં હુંમેરો કરનાંરી ઘણીએક ઈમારતો એ ગરહસથે બનાંવેલા નકસા ઉપરથી બાંધીઆમાં આવીછે. એ શખસે ઘણી મેહનતથી અને (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રૂપીઆ ખરચીને એક કીમતી સંગરહસથાંન બનાંવીઉં હતું. તેનાં મરણ પછી પારલામેંનટની સલાએ ઠેડવેલા તરસટીઓનાં હસતકમાં તે ગયું હતું, અને એ તરસટીઓનો હોકમ મેલવીઆથી વગર ખરચે તે જોવાને સરવે કોઈને છુટછે. આ સંગરહસથાંન ૨૪ ઓરડા રોકેછે. સર જાંન સોને જેટલી ઈમારતો બાંધીછે, તે સઘળીનાં ચીતારો એક ઓરડાની અંદર મેલેલાછે. અસલનાં વખતની રોમ તથા ગરીસ મથેની ઈમારતો જે હાલમાં તે દેશમાં સમારીઆમાં આવીછે, તેનાં સફેદ મરોડીનાં નમુનાં બનાંવીઆમાં આવીઆછે. પાંમપીઆઈ શેહેરનો ભુચમાં નમુનો બનાંવેલોછે. હોમર, શેકસપીઅર, બેન જાંનસન અને બીજા નાંમીચા શખસોનાં પુતલાંછે. ઈઉનાની તથા બીજાં સોલઈતા વાશણોનો સારો સંગરહછે. સર જોશુઆ રેનલડશે ઘાસની અંદર પડેલા સરપનો પાહેલો ચીતાર, સર જાંન સોને ૫૫૦૦ રૂપીએ વેચાતો લીધો હતો તે હીંઆંછે. વેનીસનાં બારાંનુ એક ઘણુજ ખુબસુરત ચીતારછે. પારલામેંનટનાં અધીકારીઓ ચુંટી કાહાડીઆમાં આવેછે, તે બનાંવનાં ચાર ચીતારોછે, તે સતર હજાર રૂપીએ સર જાંન સોને ખરીદ કીધાં હતાં. બીજાં ઘણાએક કીમતી ચીતારોછે, તે અસલ મોટી કીમતે ખરીદ કીધામાં આવીઆં હતાં. એક ભાગમાં જુદાં જુદાં દેશોની ઈમારતનાં નમુનાંછે. આલાબાસતર અથવા એક જાતનાં સફેદ સંગેમરમરનાં પથરની ૯ ફુટ, ૪ ઈંચ લાંબી, ૩ ફુટ, ૮ ઈંચ પોહોલી, અને ૨ ફુટ, ૮ ઈંચ ઉંડી એક પેટીછે. તેની અંદર તથા બાહેર, નહી વાંચી શકાએ તેવા દસકતો કોતરેલાછે. જો કે આ પેટીનો પથર હડી ઈંચ જાડોછે, તોપણ તે પેટીની અંદર રોશની મેલી બંધ કીધી હોએ તો, તેમાંથી અનવાલું પડેછે. એ પેટીનાં તલીઆમાં એક આકાર પાડેલોછે તે મીસરનાં લોકો એક ખોદાને માનતા હતા, કે જે મરણ પાંમેલાઓની ઉપર નગેહબાંની સખતો હતો, તેનોછે. એ પેટી વીશ હજાર રૂપીઆની કીમતે સર જાંન સોને વેચાતી લીધી હતી. એક કબટની અંદર અસલનાં વખતનાં કેટલાએક હીરાછે. સર કરીસટોફર રેન કે જેણે સેંનટ પાલસ તથા બીજાં દેવળો તથા ઈમારતો બાંધી હતી તેનુ ઘડીઆળ તથા માંપની લાકડી તથા કંપસછે. સીરીંગાપટાંમ મથે ટીપુ સાહેબનાં મેહેલમાં હાથીદાંતની એક ટેબલ તથા ચાર ખુરશી હતી, તે પણ હીંઆંછે. એક કીમતી પીસટોલ આપણા જોયામાં આવેછે, તે આજાફ આગલ ટુરકી લશકરનાં એક સરદાર પાસેથી રૂશીઆનાં આગલા શાહાંનશાહ પીટર ધી ગરેટે લીધી હતી. એ પીસટોલ આલેકઝાંનડર શાંહાંનશાહે નેપોલીઅન બોનાંપારટને આપી હતી, તે તે શાંહાંનશાહ સેંનટ હેલીનાં ખાતે પોતાંની સાથે લઈ ગયો હતો, તાંહાંથી એક ફરેનચ અમલદારને મલી હતી, તે હમણા હીંઆંછે. એ પરમાંણે નાંમીચી વસતુઓ મેલવવામાં ઉપલા ગરહસથે ઘણોએક ખરચ કીધો હતો. આ ઘરનાં ભોએરાંનાં ઓરડાની અંદર અસલનાં વખતની કબરોનાં ભુચમાં બનાંવેલા નમુનાંછે.

રાએલ એશીઆટીક સોસાઈટીસ મીઊજીઅમ.

ઉગમણ પરાંતની વીદીઆ તથા એલમની ખોલ કરવાને સારૂ ૧૮૨૩ નાં સાલમાં રાએલ એશીઆ ટીક સોસાઈટી નાંમની એક મંડળી સ્થાપીઆમાં આવી હતી. એ મંડળી મહીનાંમાં એક અથવા બે વાર મલેછે, અને તાંહાં અગતની બાબદો ઉપર ભાશાંણો થાએછે. એ મંડળીનું સંગરહસથાંનછે તેમાં અગત ક રીને નીચે જણાવેલી વસતુઓ જોવા લાએકછે. મલાહી ભાલા જેની ઉપર સુનેરી નકસીછે. ઈરાંની બખ તર કે જેની અંદરનો સઘળો ભાગ સુનાંનોછે, એક બંગાલી ખંજર, સીલોન મધે જંગલી ડુકરોનો શેકાર કર વાનાં ભાલા, લાહોરનાં લોકોનાં તીરકાંમઠા, લાહોર મધેનાં એક દેહડાં મધેનો ખુબસુરત થાંબ જેની ઉપર નકસી કોતરેલીછે તથા ડુરગ, શુરગા અને બુધનાં પુતલાંઓછે.

નેવલ મીઊજીઅમ.

આ સંગરહસથાંન સાંમરસેટ હાઉસ નાંમની એક મોટી ઈમારત જે સરકારી આફીસોનાં કાંમમાં રોકાએલીછે, તેનાં એક ભાગમાંછે. એ ભાગને "માંડેલ રૂમ" કરીને પણ કેહેછે. ગરેટ બરીટંનમાં જે કાંઈ મોટાં લડાઈનાં બારકસો બંધાયાછે, તે સઘળાનાં લાકડાંમાં બનાંવેલા નમુનાં હીંઆં મેલીઆમાં આવીઆછે અને તેટલા ઉપરથી ઉપલાં નામો એ સંગરહસથાંનને આપીઆમાં આવીઆંછે. આસરે ૨૦૦ વરસની વાત ઉપર જે વાંહાંણો બાંધીઆમાં આવીઆં હતાં, તેમાંનાં કેટલાંએક નાંમીચા બારકસોનાં નમુનાં પણ હ મણા આ જગાએ આપણે જોઈએછે. એ ઉપરાંત ફરાંનસ તથા ચીન અને બીજાં દેશોનાં લડાઈનાં બારક સોનાં પણ કેટલાએક નમુનાંછે. આપણી નાંમદાર રાંણીને પેશી ફરવાની કટરનો એક ઘણો સુંદર નમુનોછે. એ કટર કલાક એકમાં દશ માઈલ જાઈ શકેછે, હેવી તેની બાંધણીછે. વાહીઆઓને અગતકરી આ સંગ રહસથાંન ઘણુ કીમતીછે.

જે ઘરમાં આ સંગરહસથાંન તથા સરકારી આફીસોછે, તે આગલ એક મેહેલ હતો. હવડાં એ ઈ મારતમાં ૩૬૦૦ બારીઓછે અને તે સઘળી ગણવામાં એક શખસને તરણ દીવસ લાગા હતા. ઉપલાં સં ગરહસથાંન વીગરે આ ઈમારત પણ જોવા લાએકછે.

રાએલ સોસાઈટીસ મીઊજીઅમ.

૧૬૬૩ નાં સાલમાં પાદશાહી સનદથી રાએલ સોસાઈટીની મંડળી સ્થાપીઆમાં આવી હતી. પા દશાહ બીજો ચારલસ, તથા પાદશાહ બીજો જેમસ તે મંડળીમાં અધીકારી દાખલ સાંમેલ થયા હતા. નીઉ ટન, રેન, હાલી, હરશેલ, ડેવી અને વાટ જેવા ચંચલ ફીલસુફો તથા નાંમીચા શખસો પણ તેનાં અધીકા રી હતા. હાલમાં એ મંડળીમાં આસરે ૮૦૦ ગરહસથો સાંમેલછે, અને તેઓ પોતાના નામને છેડે "એફ આર એસ" કરી લખેછે. એ મંડળીમાં જેઓએ વીદીઆ તથા હુનરમાં કોઈબી રીતે નાંમ મેલવીઉં હોએ, તેઓનેજ અગત કરીને દાખલ કરીઆમાં આવેછે, અને એ મંડળીની મતલબ વીદીઆ અને હુંનરની શોધ તથા ફેલાવો કરવાનીછે. એ મંડળીનું એક સંગરહસથાંનછે, તાંહાં એક ઘણીજ સુંદર રૂપાંની મેસ અથવા લા કડી, જે આપણા જોયામાં આવેછે, તે પાદશાહા બીજા જેમસે આ સભાને ભેટ આપી હતી. નીઉટન જારે છોકરો હતો, તારે તેણે પોતાને હાથે એક "સોલર ડાએલ" બનાંવીઉં હેતું તે, તથા ૧૬૭૧ નાં વરસમાં એક દુરબીન બનાંવી હતી તે હીંઆં આપણે જોઈએછ. આ નાંમીચા ફીલસુફનાં સફેદ રૂપેરી બાલનું એક ઝલકું જે ઘણુ સંભાલીને રાખીઆમાં આવીઉંછે તે તથા તેનાં ચેહરાનો મરોડીમાં લીધેલો આકાર હીંઆંછે. જે ઘ ડીઆલ તે વાપરતો હતો, તે પણ છે. સર હંમફરી ડેવીએ "સેફટી લાંપ" અથવા કોલસાની ખાંનમાં વગર

ઘાસતીએ લઈ જવાનુ રોશનીનું ફાંનસ બનાવીઉં હતું, તેનો તે ફીલસુફનાં હાથનો બનાવેલો અસલ નમુનો હીઆંછે. એ ઉપરાંત હીંઆં કેટલીએક પુરાંની તથા કીમતી વસતુઓછે. સર આઈસાક નીઉટન તથા સર હંફરી ડેવી અને બીજા તેવા નાંમીચા શખસોની રંગીન તસવીરો પણ આ સંગરહસથાંનમાં ટાંગેલીછે.

ઉપર જેટલાં સંગરહસથાંનોનુ બયાંન કીધુંછે તે મુખીઅ ગણાએછે, પણ તેઓ ઉપરાંત લંડન શેહેરમાં બીજાં ઘણાંએક નાંહલાં સંગરહસથાંનોછે, તથા કેટલાંએક બાંનગીછે તેનાં માલેકો પણ જેઓ જોવા જાએછે તેઅને સખાવતની રાહે દેખાડેછે. હવે તસવીરખાંનાંઓનું બયાંન શરૂ કરીએછ.

નાંશનલ ગીઆલરી.

વેનીસનાં પાઇજાનાં મેહેલ મધે ઈરાંનનાં દારાં પાદશાહનાં તંબુનું એક ચીતર હતુ, તે ૧૮૫૭ નાં સાલમાં (૧૪૦૦૦૦) એક લાખ, ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆની કીમતે વેચાતું લઈ હીંઆં મેલીઆમાં આ વીઉંછે. વાંચનાંર પોતાનાં મનમાં હેવો સવાલ કરશે કે, શું એક ચીતરની કીમત એક લાખ ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆ ! હેવાં ચીતરોનુ બયાંન કલમથી કરવું માહાલછે. તેની મોટી કીમત ઉપરથીજ તેનો અટક લો થાઈ શકશે, અને નજરે જોયાવનાં તેની ખુબી માલમ પડવાની નથી. બીજા જે ચીતરોછે, તેમાંનાં જે મોટી કીમતનાંછે, તે હમો હીંઆં જણાવીએછે અને તેમની ખુબી વીશે કીમત ઉપરથીજ વીચાર કરવાની ભલામણ કરીએછે. લાજારસને કરાઈસટે સારો કીધો હતો, તેથી તેને અચરતી ઉપજી હતી, તે દેખાવનાં ચીતરનાં ૩૫૦૦૦ રૂપીઆ; આલેકઝાંનડરીઆ વાલી સેંનટ કાથેરાઇનની તસવીર ૫૦૦૦૦ રૂપીઆ; કરાઈ સટ, તેની માં અને બે ફરેસતા, ૪૦૦૦૦ રૂપીઆ; કરાઈસટનાં માંથા ઉપર કાંટાંનુ તાજ પેહરાવીને તેનાં દુ સમેનો એક નેઆએથીસ પાસે લઈ ગયા તે બનાંવનાં ચીતરનાં ૧૦૫૦૦૦ રૂપીઆ; કરાઈસટની માં અ ને એક ટોપલી પાડેલીછે તેનાં ૩૯૦૦૦ રૂપીઆ; એક બંદરનુ ચીતર, ૪૦૦૦૦ રૂપીઆ; લડાઈ અને સુલેહનુ ચીતર, ૩૦૦૦૦ રૂપીઆ, દુરથી એક જગાનાં દેખાવનાં, ૧૫૦૦૦ રૂપીઆ; મીલાંન મધે શાંહાંનશાહ થીઓ ડોશીઅસને સેંનટ આંબરોશીઅસ નાંમનાં એક પાદરીએ દેવળમાં દાખલ થવા દીધો નહી હતો, તેનુ ચીતર, ૧૬૦૦૦ રૂપીઆ; છીનાંલુ કરતાં પકડાએલી સ્ત્રી, ૫૨૫૦૦ રૂપીઆ; સ્પેનનો પાદશાહ ચોથો ફીલીપ જંગલી ડુકરનો શેકાર કરેછે, ૨૨૦૦૦ રૂપીઆ; " હોલી ફેમેલી " ૩૦૦૦૦ રૂપીઆ; સેંનટ જાંન અને મેંહનડું, ૨૧૦૦૦ રૂપીઆ; પારીસ ઉપર ઉતરેલો ઈનસાફ, ૪૨૦૦૦ રૂપીઆ. એ ઉપરાંત બીજા ઘણાએક મોટી કી મતનાં ચીતરોછે. કોઈબી ચીતર એક હજાર રૂપીઆની અંદરનું નથી. આ પરમાણે મોટા ખરચે હાવા ચીતરો એકઠા કરીઆમાં આવેછે, તેથી ચીતરો રંગવાનો હુનર ઇંગલંડમાં કેટલો પસંદછે, તથા તેને વધેલો જોવાને કેટલી ખાહેશછે તેનો અડસટો ઉપલી વીગત ઉપરથી મલશે. આ તસવીરખાંનાંનાં દીવાંનખાંનાંમાં સંગેમરમરનુ એક મોટું વાશણછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. એ વાશણને "વાટરલુ વાજ" કરી નાંમ આ પેલુંછે. તેની ઉંચાઈ ૧૬ ફુટ, વીઆસ ૧૦ ફુટ અને વજનમાં ૨૦ ટનછે. આ વાશણ સંગેમરમરનાં તર ણ મોટા કટકાનુ બનાંવીઆમાં આવીઉંછે. તે કટકા પેહલલે નેપોલીઅન બોનાંપારટે પોતાની લડાઈઓની યાદગારીમાં એક વાશણ બનાંવવાને વાસતે મેલવીઆ હતા, પણ તે પોતાની ઉમેદમાં પાર પડીઓ નહી હતો. એ પથરો ટસકનીનાં ડીઉકે પાદશાહ ચોથા જારજને ભેટ આપીઆ હતા, તે ઉપરથી આ મોટુ વાશ ણ નેપોલીઅન બોનાંપારટનાં પડી ભાગવાની યાદગારી રાખવાને બનાંવીઆમાં આવીઉં હતું.

આ તસવીરખાંનુ સપટેમબર મહીનાંનાં બે અઠવાડીઆં તથા આખા અકટોબર મહીનાં વગરે આ ખું વરસ હુંઘાડું રેહેછે. ચીતરો ખરીદ કરવાનો ખરચ જુદો ગણતાં તેની પછવાડે દર વરશે દશ હજાર રૂપી આ ખરચછે. એક વરસમાં પાંચ લાખ આદમીઓ એ તસવીરખાંનાંની ભેટ લીએછે.

ટરનર તથા વરનન ગીઆલરી.

નાંશનલ ગીઆલરી મધેનાં કેટલાંએક ચીતરો જે જગાની કોતાઇને લીધે તાંહાં સમાઈ શકી આં નથી, તે આ તસવીરખાંનાંમાં મેલીઆમાં આવીઆંછે. જે ઘરમાં આ તસવીરખાંનુછે તેને " મારલ બરો હાઉસ " કેહેછે, કાંએજે આગલ તે ડીઉક આવ મારલબરોનો રેહવાનો મેહેલ હતો. ૧૮૧૭ નાં સા લમાં એ મેહેલ પાદશાહાની તરફથી પરીનસેસ ચારલોટ તથા પરીનસ લીઓપોલડને વાસતે વેચાતો લીધામાં આવીઓ હતો. પાદશાહા ચોથા વીલીઅંમની રાંણી હીંઆં છેલી રહી હતી. હાલમાં એ મેહેલ પરીનસ આવ વેલસને વાસતેછે, પણ તેમાં હાલ તરત રાંણીનાં હોકંમથી તસવીરો મેલીઆમાં આવીછે. મી૦ વરનંન

વરન અને ટરનર નામના બે ગ્રહસ્થોએ પોતાની પાસની સઘળી તસવીરો જાહેરમાં ઉઘાડી મેલવાને વાસ્તે સરકારને બખસી હતી, તે મુજબ તે સઘળી હીંઆં મેલીઆમાં આવીછે. વરનને ૧૬૨ તસવીરો આપી હતી. ટરનર પોતે ઘણો કાબેલ તસવીર પાડનાર હતો, અને તેની પાસે જેટલી હતી તે સઘળી તેનાં મરણ પછી પરજાને આપીઆમાં આવી હતી. તેનાં પોતાનાં હાથનાં ચીતરો ઘણાજ વખાણવા લાએકછે અને કીમતીછે, અને ટરનર અને વરનનની બેઉની ભેટની લાખો રૂપીઆથી વધારે કીમત થાએછે.

ડલવીચ ગીઆલરી.

સારૂં હોએ તેજ તાંહાં મેલવું. કોઈ સાધારણ ચીતર મોકલેતો તે લીધામાં આવતું નથી. જેટલાં ચીતરો મોકલીઆમાં આવેછે, તેમાંનો તરીજો હીસસો પસંદ રાખીઆમાં આવેછે. જે ચીતર એક વખત બાહેર દેખાડીઆમાં આવીઉં હોએ, તેને દાખલ કરીઆમાં આવતું નથી. દરએક કારીગરને આઠ ચીતર દેખાડવાની છુટછે. આ ગોઠવણથી ચીતર પાડનારાઓને અને ખરીદ કરનારાઓને બંધેને ફાએદો થાએછે. મે એથી જુલાઈ મહીનાં શુધી ઉપર જણાવીઆ પરમાણે તે ચીતરો દેખાડીઆમાં આવેછે, અને તેમની દરએકની કીંમત તસવીર પાડનારે ઉપલી મંડળીનાં સકરેટારીને આપેલી હોએછે, તેને પુછીઆથી માલંમ પડેછે. સઉથી સરસ ચીતરોજ તાંહાં હોએછે, હેવી લેનારની ખાતરી થાએછે, તથા હાવા તસવીરખાંનાંમાં ગયાથી તેને એટલાંતો ચીતરો જોવાને અને પોતાને પસંદ પડતું ખરીદવાને બની આવેછે, કે તેવી જોગવાઈ બીજે ઠેકાંણે મલતી નથી. જારે એ તસવીરખાંનું બંધ થાએછે, તારે ખરીદ કરનારાઓ પોતાનાં ચીતરો લઈ જાએછે, અને જે નહી વેચાયાં હોએ, તે તેમનાં માલેકોને તાંહાં મોકલીઆમાં આવેછે, પણ ઘણુ કરીને દર વરશ તાંહાં ગએલાં ઘણા ખરાં ચીતરો વેચાયા વગર રેહતાં નથી. ચીતર વેચવાનું આ એક સારૂં બજારછે, એમ સમજવું, અને આ તસવીરખાંનાંને હુંગાડવાનો વખત આવેછે તેની આગમજ જે ચંચલ કારીગરોછે, તે તાંહાં વેચવાને વાસતે કીમતી ચીતરો બનાંવવામાં ગુંતેલા રેહછે, કાંએજે સારા નમુનાં વેચવાની જગા એ જછે. આ તસવીરખાંનુ નાંશનલ ગીઆલરીનાં એક ગાલામાંછે અને જે દરવાજેથી તેમાં જાઈ શકાએછે, તે જ દરવાજેથી હીંઆં પણ જવાએછે. જેટલી તસવીરો હીંઆં દર વરશે દેખાડીઆમાં આવેછે, તેની જુમલે કીમત ગણીએતો લાખો રૂપીઆની થાએ. આ તસવીરખાંનાં મધે જે જે ચીતરો દેખાડીઆમાં આવેછે, તે દર વરશે જુદાં જુદાં હોએછે, તેથી તેમાંનાં કોઈ ચોકસનુ વરણન કરવાની આ જગાએ જરૂર નથી. ૧૮૫૮ નાં વરસમાં જારે આ લખનાર તાંહાં હતો, તારે તાંહાં સઘળાં મલીને ૧૧૬૦ ચીતરો અને સંગેમરમર તથા બીજા પથરનાં ૧૬૦ પુતલાં દેખાડીઆમાં આવીઆં હતાં.

આ મંડળીનો સઘળો ખરચ આ તસવીરખાંનાંમાંથીજ નીકલેછે. જોવા જનારાઓ પાસેથી દર આદમી દીઠ અરધો રૂપીઓ લીધામાં આવેછે, તથા જેટલી તસવીર તાંહાં હોએછે, તેની ટીપનુ ચોપાંનીઉ છાપી દર એક નકલનાં અરધા રૂપીઆને ભાવે વેચેછે, તે બંધે મલી દર વરશે ૬૦૦૦૦ રૂપીઆની આએપત થાએછે.

ઉપલી મંડળીનું જે જાથુક તસવીરખાંનુંછે તે સકરેટારીનાં હોકંમ વગર દેખાડીઆમાં આવતું નથી. તેને લગતું એક પુસતકખાંનુંછે, તાંહાં કોઈ કોઈ વાર ચીતરો રંગવાનાં હુંનર ઉપર ભાશાંણ પણ કરીઆમાં આવેછે, તે વખતે જે તસવીર પાડનારાઓનાં ચીતરો આ તસવીરખાંનાંમાં દાખલ થયાં હોએ, તેઓને તાંહાં જવાને છુટછે.

સોસાઈટી આવ બરીટીશ આરટીસટસનું તસવીરખાંનું.

ઉપલીજ મતલબને લગતી બીજી ઘણીએક મંડળીઓછે. "સોસાઈટી આવ બરીટીશ આરટીસટસ" નાંમની મંડળી પણ પોતાનુ તસવીરખાંનું દર વરશે "સફોક સ્ત્રીટ પાલ માલ" નાંમનાં મોહોલ્લામાં એક ઘરમાં હુંગાડેછે. હીંઆં પણ ઘણાજ કીમતી ચીતરો દેખાડીઆમાં આવેછે, અને જોવા જનારાઓ પાસેથી તથા ચીતરોની ટીપનાં ચોપાંનીઆનો જુજ ભાવ લીધામાં આવેછે. સને ૧૮૫૮ નાં વરસમાં હીંઆં ૭૧૯ ચીતરો દેખાડીઆમાં આવીઆં હતાં.

બરીટીશ ઈનસટીટીઊશનનુ તસવીરખાંનું.

આ તસવીરખાંનાંમાં ફક્ત અસલનાં વખતનાં કારીગરોનાં, અને મરણ પાંમેલા ઇંગરેજી કારીગરોનાં

હાથનીજ તસવીરો દાખલ કરીઆમાં આવેછે. નાંમદાર રાંણી આ ખાતાંની મુરબીછે, અને કારભાર ચલાવનાંર અધીકારીઓમાં મોટા મોટા ઉમરાઓ તથા નાંમીચા શખસોછે.

વાટર પેનટરસનું તસવીરખાંનું.

ઉપર જણાવેલાં તસવીરખાંનાંઓમાં તેલ અને રંગનાં ચીતરો દાખલ કરીઆમાં આવેછે, તેથી પાંણીનાં રંગથી તસવીર પાડનાંરાઓની એક જુદી મંડળીછે, તેઓ પણ પોતાનુ તસવીરખાંનું હુંનાલાની મોહોસંમમાં હુંગાહેછે. હીંઆં ૧૮૫૮ નાં વરસમાં ૩૨૯ ચીતરો દેખાડીઆમાં આવીઆં હતાં.

હીંદુસથાંનને લગતી બાબદોનું તસવીરખાંનું.

૧૮૫૮ નાં વરસમાં એક તસવીરખાંનાં મધે ઘણાખરાં ચીતરો હીંદુસથાંનને લગતી બાબદોનાં હતાં, તે ઘણા લોકો જોવાને જતા હતાં. એ સઘળી તસવીરો હેર એ સુફ્ટ નાંમનાં એક કારીગરે આઠ વરસ શુધી હીંદુસથાંનમાં ફરીને પાડી હતી. હીંઆં સઉથી કીમતી અને સઉથી મોટું એક ચીતર લાહોરની દરબારનુ પાહેલું હતું. દશેરાનાં તેહવારને દીને પાદશાહ તખત ઉપર બેશીને પોતાનાં સગા તથા વજીરો તથા અમલદારો અને રઈએતની પાસેથી નજરાંણા લીએછે, તે દેખાંવ આ ચીતરમાં ઉતારેલોછે. એ દેખાવ કાંઈ ફકટ કીરીઆનો નથી, પણ તેમાં પાહેલી તસવીરો ખરેખરી સબીઓછે. પંનજાબનો છેલલો પાદશાહ રંજીતસીંગ એક વખતે એ નજરાંણા લેતો હતો, તે આ કારીગરે પોતાની નજરે જોયું હતું, અને તેમાં જે જે સબીઓ પાહેલીછે, તે ખરેખરી તેઓનાં આકારને મલતી આવતી પાહેલીછે, હેવું ખાતરીથી જણાવીઆમાં આવીછે. આ ચીતરમાં રંનજીતસીંગ સુનાંની ખુરશી ઉપર બેશીને પોતાનાં હાથની નીશાંણથી નજરાંણા લેવાની ખુશી બતાવેછે, અને તેની પાસે ગુઠંણ મરડીને બે હાથે સરવે કોઈ પોતં પોતાની શકતી પરમાણે નજરાંણા મેલેછે. આ ચીતર ભરતમાં ૧૬ ફુટ, ૬ ઈંચ લાંબુ અને ૧૧ ફુટ પોહોલું હતું. બીજાં ચીતરો નીચે જણાવીઆ પરમાણે હતાં. કલકતાનું બારૂં—કલકતા શેહેર—બગદાદ મધેનુ કાવાખાંનુ—વાલકેસવર ઉપરથી મુંબઈનો દેખાવ—અમરીતસર શેહેર મધે થાએલી પાદશાહની દરબાર—પુનાં મધેનુ એક પુરાંનુ દેહરું—નીકોલાસ શાહાંનશાહ—વાઘનો શેકાર—માહારાજા શેહેરસીંગ—હીંદુસથાંનનાં ઠગ અથવા ફાંસીગરો—ઈરાંનનાં શાહાજાદાનો જનાંનો, તેમાં શાહાજાદો પોતાંની સ્ત્રીઓની સાથે બેશીને ખાંણુ આવવાની વાટ જુએછે—નીલગટીનો પાહાડ—દીલ્લીનો મેહેલ—બનાંરસ શેહેરનો દેખાવ—કરનાંટકનો જુવાંન નવાબ—સરકાશીઆની એક ખુબસુરત ઓરતનુ વેચાંણ—ધારાપુરીનાં દેહડાંનો દરવાજો—પોલીસનો એક સીપાઈ, એક ઠગ અને એક અમલદાર—એક ટરક એક છોકરીને ચોરી લઈ જતો હતો—બશોરાનુ શેહેર—લકનો શેહેર—આગરા શેહેર—સીમલા—બનાંરસ મધે કંનચનીઓનો નાંચ, ઈતીઆદી.

ફોટોગરાફીનું તસવીરખાંનું.

સરવે કોઈને ખબરછે કે હાલનાં વખતમાં "ફોટોગરાફી" ઈઆને સુરજનાં કીરણથી તસવીર લેવાનો હુંનર ઘણો ફેલાયોછે, અને તસવીર ઉતારવાનાં કાંમમાં એ હુંનર આજે ઘણી અચરત સરીખી મદદ કરેછે. લંડનમાં ફોટાગરાફીક સોસાઈટી નાંમની એક મંડળીછે, તે પણ દર વરશે હુંનાલાની મોહોસમમાં પોતાનું તસવીરખાંનું હુંગાહેછે, અને તાંહાં એ હુંનરથી પાંહેલાં ચીતરો તથા તસવીરો જે સઉથી સારી હોએ, તે દેખાહેછે, તાંહાં ગયાથી ઉપલા હુંનરથી પાડીઆમાં આવતી મોટાંમાં મોટી તથા સુંદર તસવીરો તથા ચીતરો જોવાને આપણને બની આવેછે, કે જે કોઈ બીજે ઠેકાંણે આપણે જોઈ શકીએ નહી. આ હુંનરનાં શોકીઓ ઘણીખરી તસવીરો હીંઆંથીજ વેચાતી લીએછે. સને ૧૮૫૮ નાં વરસમાં આ જગાએ મરહુમ સર જાંમશેદજી જીજીભાઈનાં સંગેમરમરનાં બાહાવલાંની તસવીર દેખાતી મેલી હતી, તેની ઘણી નકલો

વેચાતી લેવાનો હોકમ સકરેટારીની સાથે નોધાએલો હતો. હીંઆં જે નકલ મેલેલી હોએછે, તે વેચીઆ માં આવતી નથી, પણ તેમનાં ધણીને ખબર કરીઆથી બીજી જેટલી જોઇએ તેટલી નકલો છાપી આપી આમાં આવેછે, કાંએજે જે કાચો ઉપર અસલ "નેગેટીવ" તસવીર લીધી હોએછે, તેમને તેઓ હંમેસાં સંભાલીને રાખેછે.

આદમીઓનાં મીનમાં બનાંવેલા પુતલાં-

પથરમાં કોતરેલાં પુતલાં અને રંગમાં ઉતારેલી તસવીરો આપણે જોઈ, પણ હરેક આદમીનો ખરેખરો આકાર આપણા ધીઆંનમાં ઉતારવાને સારૂ મીનનાં પુતલાંનો જે નાંમીઓ સંગરહ માડંમ ટુસાનાં દીવાં નખાંનાંમાં કરીઆમાં આવીએોછે, તે ખરેખર જોવા લાએકછે. જો કોઈ અંનજાંણ્યા શખ્સને આ દીવાંન ખાંનાંમાં એકાએક લઈ જઈને ઉભો રાખીઆમાં આવે તો, તે ખચીત ગભરાઇને એમ પુછેકે, આ મોટી મીજલસ સાંને વાસતે એકઠી મલીછે. હીંઆં દરએક નાંમીચા શખસો તથા મોટી સ્ત્રીઓનાં પુતલાંછે. નાંમદાર રાંણી તથા યુરોપનાં બીજા મુલકનાં પાદશાહોથી તે જે.કોઈ ઉમરાવ અથવા ઉમરાજાદી અથવા શખસ અથવા સ્ત્રી, જેને કોઇબી રીતે નાંમ મેલવીઉં હોએ, તેનાં પુતલાંછે. એ પુતલાંઓ જીવતાં આદમીનાં કદનાં અને દરએકનાં આબેહુબ આકારનાંછે. તે પુતલાંઓને જે પોશાક પેહરાવીઆમાં આવીઆછે, તે કપડાંનાંછે અને ઘણુ કરીને જે ધણી જે જાતનાં અને જેવી રીતનાં કપડાં પેહરતો હોએ, તેવાંજ કપડાં તે પુતલાંને પણ પેહરાવીઆમાં આવીઆંછે. એ પુતલાંઓની તારીફ અગત કરીને એમ ઘણી થાએછે કે, જેનુ જે પુતલુંછે, તે તેનાં આકારને બરાબર મલતું આવેછે, અને તેની માફકનોજ પોશાક તે પુતલાં ઉપર આવીઆથી, તેમાં જીવ મુકવાનુંજ બાકી હોએ તેવું લાગેછે. એ સંગરહ રાતનાં આઠથી દશ વાગા શુધી હુંગાડો રાખીઆમાં આવેછે, અને ગીઆસની રોશનીથી સઘળો દેખાવ સોભી નીકલેછે. દીવસનાં વખતનાં કરતાં રાતને વખતે એ પુતલાં વધારે સારાં દેખાએછે. મુંબઈમાં થોડાંએક વરસની વાત ઉપર કેટલાંએક હેવાં પુતલાંઓ દેખાડીઆમાં આવીઆં હતાં, તે ઉપરથી આ પુસતક વાંચનારાઓને સમજ પડશે કે, હમો કેવાં પુતલાંઓ વીશે લખીએછે, પણ આટલું કેહવાની જરૂરછે કે, માડંમ ટુશાનો સંગરહ કેવો કીમતીછે, અને તે જોયાથી આપણને કેટલી ખુશી અને ગમત ઉપજેછે, તેનો અટકળો થોડાં પુતલાં જે આ ટાપુમાં દેખાડીઆમાં આવીઆં હતાં, તે ઉપરથી થાઇ શકવાનો નથી.

એ પુતલાંઓ મોટા ઓરડાઓમાં સોભઈતી રીતે, અને બરાબર જોવાઈ શકાએ, તેવી રીતે ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે. સઉથી મોટો ઓરડો ૨૪૦ ફુટ લાંબો અને ૪૯ ફુટ પોહોલોછે. હીંઆં આપણે દાખલ થયા કે પાદશાહ, રાંણી, નાંમીચા ઉમરાવો તથા ગરહસથોનાં પુતલાં આપણી નજરે પડેછે, અને જાંણે કોઈ ઘણીજ મોટી અને નાંમીચી મંડળી અથવા બેઠકમાં આપણે હોઈએ તેવું લાગેછે. જે પુતલાંઓ હીંઆંછે, તે જોવામાં ઘણા જણાવો ગુતેલા હોએછે, અને એ પુતલાંઓનાં આકાર તથા તેઓનાં પોશાકની એટલીતો તારીફછે, કે એક નાંકે જોવા ઉભેલા શખ્સો બીજે નાંકે ઉભેલા શખસોમાં અને તે તરફ ગોઠવેલાં પુતલાંમાં જીવતાં આદમી કોણછે અને પુતલાં કહેઆંછે, તે વીશે એકદંમ કહી શકતા નથી. એટલા ઉપરથીજ તે પુતલાંઓની ખુબી સમજવી. જે પુતલાંઓ ગયા વખતનાં નાંમીચા શખસોનાંછે, તેઓની ઉપરનો પોશાક તેમનાં વખતનોજછે, અને એ પરમાંણે સઘળી રીતે ખરો આકાર બતાવવાની કોશેસ કરીઆમાં આવીછે, તેથી આ પુતલાંઓનું સંગરહસથાંન ઘણુજ કીમતી તથા.લંડંનનાં લોકોને ઘણુજ પસંદ પડતું થાયુંછે, અને દરરોજ હજારો લોકો તે જોવાને જાએછે. પાદશાહોનાં પુતલાં ઉપર ખરેખરા કીમતી પાદશાહી પોશાકજછે. પાદશાહ ચોથા જારજને માંથે તાજ મેલીઆમાં આવીઉં હતું, તે વખતે તેણે જે મોટો જભો પેહરીઓ હ

તો, તે તથા જે ખુરશી ઉપર તે બેઠો હતો, તેવી ખુરશી તથા બીજો સાંમાનછે. એ જબા અને બીજા બે જા
બા પછવાડે ૫૬૭ ફુટ મખમલ લાગી હતી, અને તેઓને બનાંવવામાં (૧૮૦૦૦૦) એક લાખ, હેંશી હજાર રૂપી
આનો ખરચ થયો હતો. બીજા પાદશાહોનો તથા આપણી રાંણીનો પોશાક પણ તેમજ કીમતીછે. જે ઓરડા
માં ઘણા ખરા પાદશાહોનાં પુતલાં તથા તસવીરોછે તાંહાંની સીલીંગ ઉપર સોબઈતા ચીતારો તથા સુનેરી ઘો
ડછે. જોવા જનાંરાઓ પાસેથી દરએક આદમી દીઠ અરધો રૂપીઓ લીધામાં આવેછે, અને તેઓને સવળ
પડવાને વાસતે પુતલાંઓ કોણ કોણનાંછે, તેઓનાં નાંમ તથા બીજી ટુક વીગતનું એક નાંધલું ચોપાંનીઉ અ
રધા રૂપીઆની કીમતે મલેછે, તે લીધાથી તે સંગરહ ઘણોજ સારી રીતે જોઈ શકાએછે.

આપણી નાંમદાર અને બખતાવર રાંણી વીકટોરીઆ તથા તેનો ભરથાર પરીનસ આલબરટ તથા
તેઓનાં છોકરાંમાં પરીનસ આવ વેલસ, તથા પરીનસેસ રાએલ, પરીનસેસ આલીસ માડ, પરીનસ આલફ્રે
ડ, પરીનસેસ હેલીનાં, પરીનસેસ લુઈજા અને પરીનસ આરથર એઓનાં આબેહુબ પુતલાં હીંઆં જોયામાં
આવેછે. નાંમદાર રાંણીની વડી છોકરી પરીનસેસ રાએલ જે પ્રુશીઆની ગાદીનાં વારેસ પરીનસ ફ્રેડરીક વી
લીઅંમની સૌથે પરણીછે, તે બંનેનાં હીંઆં લગનનાં પોશાક સાથેનાં પુતલાંછે. સઘળાં મલીને આસરે ૨૦૦
પુતલાંછે, તેની ટીપ આ જગાએ આપવામાં ઘણી જગા રોકાએ તેથી ઘણુ કરીને જે સૌથી અગતનાં ગણી
આમાં આવેછે, તેઓનાંજ નાંમ હીંઆં જણાવીએછ, અને તેટલા ઉપરથીજ સમજ પડશે, કે આ સંગરહ કે
ટલો જોવા લાએકછે. ઇંગલંડનાં પાદશાહોમાં, તરીજો રીચરડ; સાતમો હેનરી; આઠમો હેનરી અને તેની
છ રાંણી; છઠો એડવરડ; રાંણી મેરી; રાંણી ઈલીજાબેથ; પેહલો જેમસ; પેહલો ચારલસ; બીજો ચારલસ; બી
જો જેમસ; રાંણી આંન; પેહલો જારજ; બીજો જારજ; તરીજો જારજ; ચોથો જારજ; તરીજો તથા ચોથો વી
લીઅંમ; રાંણી વીકટોરીઆ અને તેનો ભરથાર પરીનસ આલબરટ તથા રાંણીની માં ડચેસ આવ કેનટ.
આલીવર ક્રાંમવેલનુ પુતલું પણ હીંઆંછે.

યુરોપખંડનાં બીજા મુલકોનાં આગલા તથા હાલનાં શાંહાંનશાહ તથા પાદશાહોમાં—રૂશીઆનો શાં
હાંનશાહ નીકોલસ જેને ઇંગલંડ, ફ્રાંનસ અને ટુરકીની સાથે લડાઈ કીધી હતી; ટુરકીનો સુલતાંન અબદુલ
મેડજીદ; ફ્રાંનસનો હાલનો શાંહાંનશાહ લુઈ નેપોલીઅંન અને તેની રાંણી; આસટરીઆનો હાલનો શાં
હાંનશાહ ફ્રાંનસીસ જોસેફ અને તેની રાંણી; રૂશીઆનો હાલનો શાંહાંનશાહ આલેકજાંનડર; સારડીનીઆ
નો હાલનો પાદશાહ વીકટર ઈમાંનીઉએલ; સ્પેનની રાંણી ઈસાબેલા; પ્રુશીઆનો પાદશાહ ચોથો ફ્રેડરીક વી
લીઅંમ; ડેનમારકનો પાદશાહ આઠમો ફ્રેડરીક; પોરટુગલનો પાદશાહ પાંચમો પેદરો; નેપલસ તથા સીસી
લીનો પાદશાહ બીજો ફ્રરડીનાંનડ; સુવીડન અને નારવેનો હાલનો પાદશાહ ઓસકાર; ફ્રાંનસનો આગલો
નાંમીચો અને બાહાદુર શાંહાંનશાહ નેપોલીઅન બોનાંપારટ; નેપલસનો પાદશાહ મુરાટ; નેધરલંડસનો પાદ
શાહ તરીજો વીલીઅંમ; ફ્રાંનસનો આગલો પાદશાહ ચોથો હેનરી; પેહલો ફ્રાંસીસ; શોલમો લુઈ તથા લુઈ
ફીલીપ; બેલજીઅમનો પાદશાહ પેહલો લીઓપોલડ; હાંનોવરનો છેલલો મરનાંર પાદશાહ; આસટરીઆનો
આગલો શાંહાંનશાહ ફ્રાંસીસ; પ્રુશીઆનો આગલો પાદશાહ તરીજો વીલીઅમ; રૂશીઆનો આગલો શાં
હાંનશાહ આલેકજાંનડર; રોમનો પોપ નવમો પાયસ.

નાંમીચા શખસોમાં—કરીમીઆની લડાઈને વખતે ફ્રેનચનાં લશકરનાં વડા સરદારો, મારશલ સેં
ન્ટ આરનટ, પેલીશીઅર, અને જનરલ કાંનરોબરટ; એજ વખતે બરીટીશ લશકરનો વડો સરદાર લારડ રા
ગલંન, અને ટુરકી લસકરનો સરદાર ઓમર પાશા; પરીનસ મેનસચીકાફ; નાંમદાર રાંણીનાં નાંમીચા પરધા
નો લારડ પામરસટન; લારડ ડરબી; લારડ જાંન રશલ; મી૦ ડીજરાએલી; ઇંગલંડનાં લશકરનો વડો સરદાર
ડીઉક આવ કેમબરીડજ; હીંદુસથાંનનો આગલો ગવરનર જનરલ લારડ હારડીંજ, તથા વડો લસકરી સરદાર

સર ચારલસ જેમસ નેપીઅર અને લારડ ગફ; આમેરીકાનાં ઈઉનાંઈટેડ સ્ટેટસનો વહો; હુંગરીનો આગલો ગવરનર લુઈ કાસથ જેણે પોતાનાં દેશનાં છુટાપણાને સારૂ પોતાનાં જાંન અને માલ ઉપર તરેહવાર જોખંમ ખેંચીઓછે; ફરાંનસની નાંમીચી જોઆંન આવ આરક જેણે ફરાંનસનાં લસકરની તરફથી ઈંગરેજી લસકર સાથે બાહાદુરીથી લડાઈ કીધી હતી; લારડ બરોહાંમ; આએરલંડનાં છુટાપણાને વાસતે લડનાંર ડેનીઅલ ઓ કોનેલ; શેકસપીઅર; વાલટેર; ઈંગલંડની દરીઆઈ ફોજનો સુરો સરદાર નેલશન; અમર થાએલાં નાંમનો ડીઉક આવ વેલીંગટન. ઈંગલંડનાં આગલા નાંમીચા પરધાંનો—ચારલસ જેમસ ફાકસ, વીલીઅંમ પીટ, તથા સર રાબરટ પીલ; નાંમીચો ગાનાંર પીગાનીની; નાંટક કરનાંર બરૂક તથા ચારલસ કીન †; સર વાલટર સ્કાટ, કારડીનલ વુલસી; કારડીનલ વાઈજમેન; આફરીકા મધે આલજીઅરસનાં મુલકનો પેહલવાંન અબદુલ કાદર; વખણાએલી ગાનાંરી જેની લીંડ; કારસનો પેહલવાંન જનરલ વીલીઅંમસ; પારલામેંનટનો વખણાએલો અધીકારી રીચરડ કાબડેન; લારડ લીનડરસટ; હીંદુસથાંનનો આગલો ગવરનર જનરલ મારકુઈસ આવ વેલેસલી; પારલામેંનટનો આગલો હીમતવાંન અધીકારી જોસેફ હીઉમ; એક માંમલુખ જેણે નેપોલીઅંન બોનાંપારટનો મીસરમાં જીવ બંચાવીઓ હતો; વાંન બલુચર; જાંન નાંકસ; મારટીન લુથર જેણે પરાટેસટંન ધરંમનો પાયો નાંખીઓ હતો; વખણાએલો ચીનો વેપારી હોકુઆ જે ઈંગરેજોનો ઘણો દોસત ગણાતો હતો, પંનજાબનો લફટેનંનટ ગવરનર સર જાંન લારેનસ; આઠ ફુટ પાંચ ઈંચ ઉંચો એક રૂશીઆંન રાખશ. એ શખસનાં એક હાથમાં એક શાધારણ કદનુ બચું આપીઉંછે, તેને ઉંચકીને તે રમાડેછે, તેથી તેનું કદ અતીઘણુ વધતું દેખાએછે. આ સંગરહમાં બીજાં બે પુતલાંછે, તેથી જોવા જનાંરાઓને ઘણીએક ગમત ઉતપંન થાએછે. એક બુઢા આદમીનુ પુતલું એક ખુરશી ઉપર બેસાડીઉંછે, તેને ચસમો પેહરાવેલો છે, અને તેની ડોકમાં હેવી હીકમત કીધેલીછે કે, જેમ જીવતું આદમી પોતાની ડોક એણીગંમ પેલીગંમ ફેરવી શકે, તેમ તેની ડોક ફરેછે. એ પુતલું હેવી જગાએ મેલીઉંછે કે તેની આગલથી ચાલી જનાંર શખસ જો શાહુચેતી નહી રાખેતો જરાક અથડીઆ વગર રેહે નહી. એમ ઘણા લોકો તેને અથડે પણ છે, અને કેટલાએકો પેલું ડોકું ફરતું જોયાથી એમ સમજેછે કે, હીંઆં કોઈ બુટો મરદ થાકી ગયો હશે તે બેઠોછે, અને તેને અથડવાનાં સબબ ઉપરથી તેની પાસે માંફ માંગેછે! એક બીજું પુતલું એક હુંગાએલી અસતરીનુંછે. જારે આદમી હુંગાએછે, તારે તેની છાતી દંમ લેતી માલુંમ પડેછે, તેમ આ પુતલાંમાં આપણને દેખાએછે. બીજાં બે પુતલાંછે, તે સરવે કોઈ ઘણાજ ધીઆંનથી જુએછે. ડીઉક આવ વેલીંગટનને તેનાં સઘળા માંનનાં પોશાક અને ખેતાબોની નીશાણ સાથે એક છતરની નીચે સુવારીઓછે. એ નાંમીચા પેહલવાંનને મરણ પછી જે રીતે રાખીઓ હતો, તેની આ નકલછે. એક બીજું પુતલુંછે તેમાં નેપોલીઅન બોનાંપારટને મરણ પાંમેલો સુવારેલો પાડેલોછે, અને તેની આગલ ડીઉક આવ વેલીંગટન ઘણો ધીઆંનથી ઉભો રહી તેને જોતો હોએ તેમ ઉભેલોછે. કેહેછે કે હીંઆં ડીઉકનુ પુતલું પાછલથી મેલીઆમાં આવીઉંછે, કાંએજે જે મીશાલે હમણાં તેને પાડેલોછે, તે મીશાલે તે દર મહીને એક વખત પણ તાંહાં જાઈને બોનાંપારટને જોતો હતો. માડમ ટુશાનુ પોતાનુ પુતલું પણ હીંઆંછે.

માડમ ટુશાનાં સંગરહસથાંનમાં જેમ વખણાએલા શખસોનાં પુતલાંછે તેમ જેઓનું નાંમ ખરાબ કાંમથી ઘણુ જાંણીતું થાએલુંછે, તેઓનાં પુતલાં પણ એક જુદા ઓરડામાં ગોઠવેલાંછે. એ ઓરડાને વાંજબીની રાહે "ચેમબર આવ હારરસ" નુ નાંમ આપેલુંછે. હીંઆં નીચે જણાવેલાં પુતલાંછે. વીલીઅંમ પાંમર નાંમનો એક દાકતર જેણે "સ્ત્રીકનીઆ" નાં જેહેરથી ઘણા જણાઓને મારી નાંખીઆં હતાં, અને જેની ત

---

† આ શખસનાં ઉપરીપણા હેઠલ "પરીનસેસ થીએટરે" ઘણુંજ નાંન મેલવીઉંછે, તે વીશેનો હેવાલ ગમતનાં કારખાંનાનાં પ્રકરણમાં જોયામાં આવશે.

પાસની ખબર થોડાં વરસની વાત ઉપર આખી દુનીઆમાં ફેલાઈ હતી, અને જેને ફાંસીની શીખશા થા ઈ હતી; પીએરી તથા આરસીની તથા પીએનોરી જેઓએ ફરાંનસનાં શાંહાંનશાહને મારી નાખવાની કોશેસ કરી હતી; પાલ, સ્ટ્રેહાંન અને બેટસ વેપારીઓ, જેઓએ ગુનાંહ ભરેલી રીતે લોકોનાં નાંણા ડુબાડીઆં હતાં, તેઓનાં તથા બીજા ઘણાંએક ઠગારા અને ખુનીઓનાં પુતલાં હીંઆંછે.

મીનનાં પુતલાંનુ આ સંગરહસથાંન લંડનમાં ૧૮૦૨ નાં શાલમાં એટલેજે ૫૮ વરશની વાત ઉપર ઉઘાડીઆમાં આવીઉં હતું, તાહરથી આજ દીન શુધી જારીછે, પણ થોડાંએક વરશ થયાં, એ સંગરહસથાંનનુ કીમતીપણુ એક નવાં વધારાથી અતીશે વધીઉંછે. જેઓએ દુનીઆમાં મોટો દરજજો ધરાવીઓ હોએ, અથવા જેઓએ પોતાની બાહાદુરીથી તથા બીજી રીતે દુનીઆમાં નાંમ અને વખાંણ મેલવી હોએ, તેઓને લગતી જીનસો મોટી કીમતે વેચાતી લઈને આ જગાએ મેલીઆમાં આવીછે.

નેપોલીઅન બોનાંપારટને ઈંગરેજોએ પકડીઆ પછી સાત વરસ શુધી તેને સેંનટ હેલીનાંનાં ટાપુમાં કેદ રાખીઓ હતો, તે વખતે તેનો સુવાનો જે ઘોલીઓ તથા બીછાંનુ તથા તકીઆ હતા તે રૂ૪૫૦૦ ની કીમતે માંડંમ ટુશાએ વેચાતા લઈને હીંઆં મેલીઆછે. બોનાંપારટને માંથે તાજ મેલીઆમાં આવીઉં હતું, તે વખતે તેણે જે પોશાક પેહરીઓ હતો, તથા તેની રાંણી જોસેફાઈને જે જભો પેહરીઓ હતો, તે પણ હીંઆંછે. બીજી જીનસો નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. વાટરલુ મધેથી લીધેલા તરણ વાવટા; બોનાંપારટનાં છોકરાની ઝોરી કે જે ૫૦૦૦ રૂપીએ વેચાતી લીધામાં આવી હતી, અને તેની અંદર તેનુ પુતલું પણ મેલીઉંછે; *નેપોલીઅન બોનાંપારટ જારે રૂશીઆમાં લડાઈ કરવા ગયો હતો, તારે તેની બેશી ફરવાની ગાડી* જેમાં ખાંનુ ખાવાની તથા લખવાની તથા કાગલો રાખવાની ગોઠવંણ સઘળી શારીછે, તે વાટરલુની લડાઈને દીને શાંહાંજનાં ઈંગરેજોનાં હાથમાં આવી હતી તે (૨૫૦૦૦) પચીસ હજાર રૂપીઆની કીમતે મી૦ બુલક નાંમનાં એક શખસે વેચાતી લીધી હતી અને એક નાંધલી કીમતે સરવેને દેખાડી હતી, અને થોડી મુદતમાં આઠ લાખ આદમીઓ તે જોવા ગયાં હતાં. એક બીજી ગાડીછે, તે બોનાપારટને વાસતે મીલાંનમાં બનાંવીઆમાં આવી હતી; સેંનટ હેલીનાંમાં એ શાંહાંનશાહે વાપરેલી ખુરશીઓ; એ ઉપરાંત નેપોલીઅન બોનાંપારટને લગતી બીજી ઘણીએક વસતુઓ તેમાં તેનાં ખાવાનાં ચંમચા, કાંટા, ચાહે પીવાનુ પીઆલુ, લખવાની પેટી, પેહરવાનો પોશાક, જોવાનો નકશો, તપકીરની દાબડી, ઈતીઆદીછે. બીજી કીમતી જીનસોમાં પાદશાહ બીજા જેમસની તપકીરની દાબડી, પાદશાહ ચોથા જારજ તથા ચોથા વીલીઅમનાં હાથ દસકતોનાં કાગલો; ચોથા જારજનો રૂમાલ; તરીજા જારજનાં બાલ; તરીજા જારજને મારી નાંખવાને વાસતે મારગારેટ નીકલસન નાંમની ઓરતે જે છરી લીધી હતી તે; ડીઉક આવ વેલીંગટનનો ડગલો તથા ચોથા જારજની તલવાર. ફરાંનસમાં પેહલલી વાર બલવો થાયો હતો, તે વખતે બનેલા ભએ ભરેલા બનાંવની ઈઆદ આપનારી એક જીનસ હીંઆંછે. જે દીમરાં ઉપર અને છરીથી ફરાંનસનાં પાદશાહ સોલમાં લુઈ તથા મેરી આંનટોનેટ, તથા માડંમ ઈલીજાબેથ તથા ડીઉક આવ આરલીઅનસ અને બીજાઓને ગરદન મારીઆમાં આવીઆં હતાં, તે આ જગાએ આજે આપણે જોઈએછે. આ ઉપરાંત પણ બીજી ઘણીએક વસતુઓછે તથા કેટલાએક પાદશાહોની રંગમાં તસવીરોછે, તથા થોડાંએક પુતલાં સંગેમરમરનાં પણ છે. આ આખો સંગરહ બે કલાકનાં ટુક વખતમાં બરાબર જોઈ શકાતો નથી તેથી એકથી વધારેવાર તાંહાં જવાની ભલાંમણ કરીઆમાં આવેછે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કેલવણી ખાતાં.

કેલવણીની બાબદમાં સરકાર તથા પરજાની કોશેસ—દર વરસ એ કાંમ પછવાડે ખરચ—ભાગીદારોએ સ્થાપેલી નીશાલો—યુનીવરસીટી કાલેજ તથા સ્કુલ—કીંગસ કાલેજ તથા સ્કુલ—સેંનટ પાલસ સ્કુલ—વેસ્ટ મીનસ્ટર સ્કુલ—ચારટર હાઊસ—મરચંનટ ટેલરસ સ્કુલ—સીટી આવ લંડંન સ્કુલ, ઇતીઆદી. કશરતશાલા—શીખશકો તઇઆર કરવાની મદરેસા. લંડન, આકસફરડ, કેમબરીડજ, એડીનબરો, સેંનટ આંનડરુસ અને ડબલીન ખાતેની યુનીવરસીટી તથા મદરેસાઓ.

ઇંગરેજ સરકાર પોતાનાં દેશનાં લોકોની કેલવણી પછવાડે અતીઘણુ ધીઆંન આપેછે, તે સાબેત કરવાને વાસતે આ પુસતકમાં લંબાણથી લખવાની અગત દીસતી નથી, કાંએજે તે વાતથી કોઈ નાવાકેફ નથી. એ સરકાર પોતાનાં તાબાનાં સ્વસથાંનોમાં કેલવણીનો ફેલાવો કરવાને ઘણી ઇછા બતાવેછે, તે પોતાનાંજ મુલકમા તેનો વધારો કરવાને કેટલી ખાહેશમંદ હશે, તેનો સેહેલથી વીચાર કરી શકાએછે. આ પ્રકરણમાં લંડંન મધેની દરએક નીસાળ તથા મદરેસાનું બયાંન કરવાને ધારીઉં નથી, કારણકે તેવાં ખાતાં ઘણાછે; અને તે નીસાળો તથા મદરેસામાં કેવી રીતે કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, તેથી વાકેફ થવું હોએતો તે ખાતાં જઈને જોયા વગર ઘટતી વાકેફકારી મલતી નથી. માંટે આ સફાઓમાં જે વીગત જણાવવાને દુરસત ધારીઉંછે, તે ઉપરથી વાંચનારનાં જોયામાં આવશે કે, ઇંગલંડની સરકાર અને ઇંગરેજ લોકો પોતાનાં દેશની કેલવણીને વાસતે કેટલું કરેછે. ગરેટ બરીટન તથા આએરલંડમા કેલવણીનો ફેલાવો કરવાને વાસતે સરકાર પોતાથી બનતી મદત કરેછે ખરી, પણ તે ઉપરાંત તે દેશના લોકો પોતે જેમ બીજાં ધરમનાં અને રૂડાં કામો ઉઠાવેછે, તેમ આ કાંમમાં મદત કરવાને પછાત પડીઆ નથી. એ કાંમને સારૂ તરેહવાર મંડલીઓ ઉભી થાઈછે, અને કેલવણીનાં કાંમને સારૂ તેઓએ જાહેર ઉઘરાંણાથી લાખો રૂપીઆ એકઠા કીધાછે. સરકારી તથા ખાંનગી નીસાળ તથા મદરેસાઓ મલીને ગરેટ બરીટન અને આએરલંડમાં દર રોજ ચાલતી (૫૦૦૦૦) પચાસ હજાર નીસાળછે, તથા દર રવીવારે ચાલતી આસરે (૩૦૦૦૦) તરીસ હજાર નીસાળછે, અને તેમના ખરચને વાસતે સરકારના લવાજમાં અને લોકોનું ઉઘરાંણુ મલી દર વરસે (૧૧૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ પંદર લાખ રૂપીઆ ઉપર જમાંવ થાએછે. વલી કેટલાએક તવંગર લોકો પોતાનાં બાળકોને મોટા પગારના શીખસાગુરૂઓ રાખી ઘરમાં કેલવણી આપેછે.

લંડંન મધે શકતીવાલા છોકરાઓને કેલવણી આપવા સારૂ કેટલાએક ભાગીદારોએ મલીને યુનીવરસીટી કાલેજ, તથા સ્કુલ તથા કીંગસ કાલેજ તથા સ્કુલ જેવી નીસાળો તથા મદરેસાઓ સથાપીછે. એ ભાગીદારો તે કેલવણી ખાતામાં જનારા છોકરાંઓના માબાપોજ હોએછે. વલી સરકારની તરફથી તથા ધરમાતુ શખસોની તરફથી કેટલીએક નીસાળો જે સથાપીઆમાં આવીછે, તાંહાં પણ પગાર લઈને શકતીવાલા છોકરાંઓને લીધામા આવેછે, અને હેવી નીસાળોની સંખીઆ આસરે (૨૫) પચીસછે.

લંડંન મધે યુનીવરસીટી કાલેજ તથા સ્કુલ અને કીંગસ કાલેજ તથા સ્કુલ ભાગીદારોથી સથાપેલાં ખાતાંછે, તેઓની તથા ગરીબ અને તવંગરો સાથે શીખેછે, તેવી બે તરણ નીશાલોની ટુક વીગત હીંઆં આપીએ છઈએ.

યુનીવરસીટી કાલેજની મદરેસા નાંમીચા લારડ બરોહાંમ તથા કવી ટામસ કેમપબેલ અને બીજા નાંમીચા શખસોની મેહનતથી સથાપીઆમાં આવી હતી. એ મદરેસામાં કોઇબી ધરમની કેલવણી આપીઆમાં આવતી નથી. એ મદરેસાને લગતી વઇદક શાસતર સીખવવાની મદરેસાછે, તેની ઘણી તારીફ થાએછે. કાંમેતે તાંહાં શીખશાગુરૂ દાખલ હંમેસા સહુથી કાબેલ દાકતરોને થેડવીઆમાં આવેછે. આ મદરેસાની ઇમારત પણ ઘણી સોભઇતીછે. એજ ઇમારતમાં એ મદરેસાને લગતી એક નીસાળછે, તેને યુનીવરસીટી કાલેજ સ્કુલ કરી કેહેછે. એ નીસાળમાં પણ મદરેસાની માફક કોઇબી ધરમની કેલવણી આપીઆમાં આવતી નથી, તેથી ખરીસટીઆંન વીગરે પારકા ધરમવાલાઓને એ બંધે ખાતાંઓમાં કેલવણી લેવા જવાને બની આવેછે. મુંબઇથી કેટલાએક પારસી ગહુરસથોએ કેટલાંએક વરસની વાત ઉપર પોતાનાં છોકરાઓને કેલવણી આપવાને સારૂ ઇંગલંડ મોકલીઆ હતા, તેઓને પણ ઉપલાંજ કારણને લીધે આ નીસાળમાં મેલીઆમાં આવીઆ હતા. હવે પછી હીંદુસથાંનથી જેઓ ઇંગલંડ ખાતે કેલવણી લેવા જાએ, તેઓ પણ ઘણું કરીને ઉપલા કારણને લીધે આ નીસાળ પસંદ કરે, માંટે તે વીશે કેટલીએક વીગત જાહેર કરવાને

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કેલવણી ખાતાં.

કેલવણીની બાબદમા સરકાર તથા પરજાની કોશેસ—દર વરસ એ કાંમ પછવાડે ખરચ—ભાગીદારોએ સ્થાપેલી નીશાલો—યુનીવરસીટી કાલેજ તથા સ્કુલ—કીંગસ કાલેજ તથા સ્કુલ—સેંનટ પાલસ સ્કુલ—વેસ્ટ મીનસ્ટર સ્કુલ—ચારટર હાઊસ—મરચંનટ ટેલરસ સ્કુલ—સીટી આવ લંડંન સ્કુલ, ઇતીઆદી. કશરતશાલા—શીખશકો તઇઆર કરવાની મદરેસા. લંડંન, આકસફરડ, કેમબરીડજ, એડીનબરો, સેંનટ આંનડરૂસ અને ડબલીન ખાતેની યુનીવરસીટી તથા મદરેસાઓ.

ઈંગરેજ સરકાર પોતાનાં દેશનાં લોકોની કેલવણી પછવાહે અતીઘણુ ધીઆંન આપેછે, તે સાબેત કરવાને વાસતે આ પુસતકમાં લંબાણથી લખવાની અગત દીસતી નથી, કાંએજે તે વાતથી કોઈ નાવાકેફ નથી. એ સરકાર પોતાનાં તાબાનાં સ્વસથાંનોમાં કેલવણીનો ફેલાવો કરવાને ઘણી ઈછા બતાવેછે, તે પોતાનાં જ મુલકમા તેનો વધારો કરવાને કેટલી ખાહેશમંદ હશે, તેનો સેહેલથી વીચાર કરી શકાએછે. આ પ્રકરણમાં લંડંન મધેની દરએક નીસાળ તથા મદરેસાનું બયાંન કરવાને ધારીઉં નથી, કારણકે તેવાં ખાતાં ઘણાછે, અને તે નીસાળો તથા મદરેસામાં કેવી રીતે કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, તેથી વાકેફ થવું હાએતો તે ખાતાં જઈને જોયા વગર ઘટતી વાકેફકારી મલતી નથી. માંટે આ સફાઓમાં જે વીગત જણાવવાને દુરસત ધારીઉંછે, તે ઉપરથી વાંચનારનાં જોયામાં આવશે કે, ઈંગલંડની સરકાર અને ઈંગરેજ લોકો પોતાનાં દેશની કેલવણીને વાસતે કેટલું કરેછે. ગરેટ બરીટન તથા આએરલંડમા કેલવણીનો ફેલાવો કરવાને વાસતે સરકાર પોતાથી બનતી મદત કરેછે ખરી, પણ તે ઉપરાંત તે દેશના લોકો પોતે જેમ બીજાં ધરમનાં અને રૂડાં કાંમો ઉઠાવેછે, તેમ આ કાંમમાં મદત કરવાને પછાત પડીઆ નથી. એ કાંમને સારૂ તરેહવાર મંડલીઓ ઊભી થાઈછે, અને કેલવણીનાં કાંમને સારૂ તેઓએ જાહેર ઉઘરાંણાથી લાખો રૂપીઆ એકઠા કીધાછે. સરકારી તથા ખાંનગી નીસાળ તથા મદરેસાઓ મલીને ગરેટ બરીટન અને આએરલંડમાં દર રોજ ચાલતી (૫૦૦૦૦) પચાસ હજાર નીસાળછે, તથા દર રવીવારે ચાલતી આસરે (૩૦૦૦૦) તરીસ હજાર નીસાળછે, અને તેમના ખરચને વાસતે સરકારના લવાજમાં અને લોકોનું ઉઘરાંણુ મલી દર વરસે (૧૧૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ પંદર લાખ રૂપીઆ ઉપર જમાંવ થાએછે. વલી કેટલાએક તવંગર લોકો પોતાનાં બાળકોને મોટા પગારના શીખસાગુરૂઓ રાખી ઘરમાં કેલવણી આપેછે.

લંડંન મધે શકતીવાલા છોકરાઓને કેલવણી આપવા સારૂ કેટલાએક ભાગીદારોએ મલીને યુનીવરસીટી કાલેજ, તથા સ્કુલ તથા કીંગસ કાલેજ તથા સ્કુલ જેવી નીસાળો તથા મદરેસાઓ સથાપીછે. એ ભાગીદારો તે કેલવણી ખાતામાં જનારા છોકરાંઓના માબાપોજ હોએછે. વલી સરકારની તરફથી તથા ધરમાઉ શખસોની તરફથી કેટલીએક નીસાળો જે સથાપીઆમાં આવીછે, તાંહાં પણ પગાર લઈને શકતીવાલા છોકરાંઓને લીધામા આવેછે, અને હેવી નીસાળોની સંખીઆ આસરે (૨૫) પચીસછે.

લંડંન મધે યુનીવરસીટી કાલેજ તથા સ્કુલ અને કીંગસ કાલેજ તથા સ્કુલ ભાગીદારોથી સથાપેલાં ખાતાંછે, તેઓની તથા ગરીબ અને તવંગરો સાથે શીખેછે, તેવી બે તરણ નીશાલોની ટુક વીગત હીંઆં આપીએ છઇએ.

કત થાએ તેવા ઉપાયો તાંહાં કીધામાં આવેછે. દરએક નીસાળની સાથે કસરતશાળા જોડેલી હોએછે, તાંહાં પણ જેમ બીજી કેલવણી વીશે ચોકસી રાખીઆમાં આવેછે, તેમ તકેદારી કીધામાં આવેછે. દર વરસે વીદીઆ અને એલમનાં અભીઆસને સારૂ ચાલાક છોકરાઓને જેમ ઇનાંમ આપીઆમાં આવેછે, તેમ જેઓએ કસરત કરવામાં તથા પોતાની તંદરોસતી શુધારવામાં મેહનત લીધી હોએ, તેઓને પણ ઇનાંમ આપીઆમાં આવેછે.

ગરીબ, લાચાર, અને નાંવારેસ છોકરાંઓને તથા આંધલાં બેહેરાં અને મુંગાં બાળકોને વાસતે લંડનમાં જે કેલવણી ખાતાંઓછે તેમનુ બયાંન આ પછેનાં "ધરમખાતાંનાં" પ્રકરણમાં જોયામાં આવશે.

કેમ સીખવવું, તે વીશેની જેઓ સીખવવાનો ધંધો પકડવાને ધારતા હોએ, તેઓને તરબીઅત આપવા સારૂ કેટલીએક "ત્રેનીંગ સ્કુલ," સથાપીઆમાં આવીછે, ગરેટ બરીટંન મધે સઘળી મલીને હેવી પચાસ નીશાળોછે.

કેટલાએકોને પોતાનાં ધંધાસર નીસાળ વેહલી છોડવી પડેછે, તેઓને તેમની કેલવણી પુરી કરવાને બની આવવાને સારૂ કેટલીએક મદરેસાઓમાં "ઇવનીંગ કલાસીસ" એટલે સાંહાંજનાં વરગો બનાંવીઆમાં આવેછે, તેથી ધંધામાં રોકાયા છતાં, જેઓને વીદીઆનો અભીઆસ કરવાની ઇછા હોએ તેઓને તેમ કરવાને સેહેલથી બની આવેછે.

ઘણીખરી નીસાળોમાંથી શીખસા દાખલ હવડાંનાં વખતમાં નેતરને રદ કરીઆમાં આવીછે. ઇનસાંન ગનીઆંન ધરાવેછે, તેથી હરેક કાંમ કરવું અથવા નહી કરવું, અને કહેઉં કાંમ સારૂં અને કહેઉં કાંમ ખરાબ અથવા દપકા ભરેલુંછે, તે સઘળું તેનાં ગનીઆન ઉપર અસર કરે તેવી રીતેજ સંમજાવીઆમાં આવેછે. નીશાળોમાં તથા મદરેસાઓમાં જે જે બાબદો સીખવીઆમાં આવેછે, તે દરએક બાબદ ઉપર જેઓ ઘણી સારી માહેતગારી ધરાવતા હોએ તેઓનેજ રાખીઆમાં આવેછે.

મદરેસાઓ.

આકસફરડ, કેમબરીડજ, એડીનબરો, સેંનટ આંનડરૂસ અને ડબલીન મધેની મોટી મદરેસાઓ વીશે આ જગાએ જો કાંઇજ લખીએ નહી, તો ખરેખર ઇંગલંડનાં મોટાં કેલવણીખાતાંઓ વીશે વાંચનારને કાંઇજ ખીઆલ આવે નહી. લંડનથી કેટલીએક વેગલાઇએ આકસફરડનું પુરાંણુ શેહેરછે, તે તેની યુનીવરસીટી તથા મદરેસાઓને વાસતે અસલથી વખણાએલુંછે. કેટલાએક શખસોનો હેવો વીચારછે કે યુનીવરસીટી તેજ, તે મદરેસાછે કે જાંહાં કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, પણ એ વીચાર ભુલ ભરેલોછે. યુનીવરસીટી તેછે. તે મોતબર જાહેર કેલવણીખાતાંઓ મધેનાં વીદીઆરથીઓની પરીખશા લઇ, વીદીઆ અને એલમની માહેતગારી વીશે ખેતાબ અથવા સનદ આપનારી સભાછે. "લંડંન યુનીવરસીટી" છે તે લંડંન મધે યુનીવરસીટી કાલેજ; કીંગસ કાલેજ; સ્ટેપની કાલેજ; હાઇબરી કાલેજ; હોમરટન કાલેજ અને બીજી કેટલીએક મદરેસામાં કેલવણી પાંમેલા વીદીઆરથીઓની પરીખશા લઇ તેઓને ખેતાબ આપેછે. એ ખેતાબો ડાકટર આવ લાજ; માસટર આવ આરટસ; બેચેલર આવ લાજ; બેચેલર આવ મેડીસીન; ડાકટર આવ ડીવીનીટી, વગેરે ઇતીઆદીછે. એજ પરમાંણે આકસફરડ, કેમબરીડજ, એડીનબરો, સેંનટ આંનડરૂસ અને ડબલીનની યુનીવરસીટીઓ જુદાં જુદાં બેઠેલાં કેલવણી ખાતાંઓ મધેનાં વીદીઆરથીઓની તપાસ કરીને ઘટતા ખેતાબ આપેછે. યુનીવરસીટી સભામાં ચાંનસેલર તથા વાઇસ ચાંનશલરનો હોદો ઘણોજ આબરૂનો ગણાએછે, અને તેઓ ઘણાએક અગતનાં હક ધરાવેછે. આકસફરડ મધે સઘળી મલીને ૧૯ અને કેમબરીડજ મધે સઘળી મલીને ૧૭ મદરેસાછે, તાંહાં અતીઘણી ઓતમ કેલવણી આપીઆમાં આવેછે. હીંઆં જે જુ

ગીદારને એક વખતે મદરેસામાં અથવા નીસાળમાં બે છોકરાઓ સાથે, અથવા એક મદરેસામાં અને એક નીસાળમાં મોકલવાનો હકછે. નીસાળમાં ઘટતી માહેતગારી મેલવીઆ પછી મદરેસામાં દાખલ કરીઆમાં આવેછે.

સેંનટ પાલસ સ્કુલ.

આ નીશાલ ઘણી પુરાંણીછે. સને ૧૫૧૨ નાં સાલમાં સેંનટ પાલના દેવળનાં એક પાદરીએ ૧૫૩ છોકરાઓની કેલવણીને સારૂ સથાપી હતી. હાલમાં એ નીસાળ ઘણી વખણાએછે. ઈંગરેજ લોકોનો અમર થાઈ ગએલો કવી જાંન મીલટન એ નીસાળમાં સીખીઓ હતો. મોરો ડીઉક આવ મારલબરો અને વીઆકરણ બનાંવનાર લીલી પણ હીંઆં વીદીઆરથી હતા.

વેસ્ટ મીનસ્ટર સ્કુલ.

આ નીસાળ પેહલલે ૧૫૬૦ નાં વરસમાં રાંણી એલીજાબેથે ચીઆલીસ છોકરાઓની કેલવણીને સારૂ સથાપી હતી, પણ હમણા તેનો ફાએદો વધતા લોકોને આપીઆમાં આવેછે. બીજા જે કોઈ પગાર આપીને તાંહાં સીખવા જવાને ચાહતા હોએ, તેઓને તેમ કરવામાં અડચણ નથી. જે રાંણીએ આ નીસાળ સથાપી હતી તેની મતલબ પરમાણે જે ચીઆલીસ છોકરા કેલવણી લીએછે, તેઓને "કુઈનસ સ્કાલરસ" કરી કેહેછે અને દર વરશ જે પરીખ્શા થાએછે, તેમાંથી સઉથી સરસ આઠ વીદીઆરથીઓને ચુંટી કાહાડીને ચાર જણાને ટરીનીટી કાલેજ કેમબરીડજ અને ચાર જણને કરાઈસટ ચરચ આકસફરડની મદરેસામાં વધારે ઓતમ કેલવણી આપવા સારૂ મોકલીઆમાં આવેછે. આ નીસાળમાં વીઆકરણ, કવીતા, અને લાટીન તથા ગરીક ભાશા સીખવવામાં આવેછે. બેંન જાંનસન, ફલેટચર, કાઉલી ડરાઈડેન, ચરચીલ, કાઉપર, સાઉધી તથા બીજા નાંમીચા કવીઓ આ નીસાળમાં વીદીઆરથી હતા. સર કરીસટોફરરેન જેને સેંનટ પાલસ કથીડરલ તથા બીજી નાંમીચી ઈમારતો બાંધીછે તે, તથા બીજા શખ્સો જેઓએ પાછલથી સારાં નાંમ મેલવીઆંછે તેઓએ અસલ હીંઆં કેલવણી લીધી હતી.

ચારટર હાઊશ.

આ નીસાળમા ચીઆલીસ છોકરાઓને મુફત કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, અને ટાંમસ સટંન નાંમના એક ગરહસથની સખાવતથી ઈસવી સને ૧૬૧૧ ના વરસમા એ કેલવણી ખાતું સથાપીઆમાં આવીઉં હતું. એ નીસાળમા પણ સકતીવાલા છોકરાઓને લીધામાં આવેછે, અને એ કેલવણી ખાતાં મધેથી ઈંગલંડનો આગલો વડો નેઆએધીસ લારડ એલેનબરો તથા આગલો વડો પરધાંન લારડ લીવરપુલ તથા નામીચો ગરંથકાર થાકરે તથા ઈઉનાનની નામીચી તવારીખ લખનારા થરવાલ તથા ગરોટ જેવા વીદીઆરથીઓ નીકલીઆ હતા. સર હેનરી હેવેલાક જેણે સને ૧૮૫૭ નાં વરસમાં હીંદુસથાંનમાં થાએલા બલવામાં મોટું નાંમ મેલવીઉં હતું, તે પણ હીંઆં નીસાળીઓ હતો.

"મરચનટ ટેલર સ્કુલ" ઘણી પુરાંણીછે. એ નીસાળમાં શીખવા જનાર છોકરાઓ પાસેથી દર વરસે ૧૦૦) રૂપીઆ લીધામાં આવેછે. "સીટી આવ લંડંન સ્કુલ" જે આબરૂદાર લોકો વેપારમાં તથા ધનધામાં ગુંતેલા હોએ, તેઓના છોકરાઓને કેલવણી આપવાને વાસતેછે. "કરાઈસ્ટ હાસપીટલ" ની નીસાળમાં ગરીબ નાવારેસ છોકરાંઓને ધરમ ખાતે કેલવણી આપીઆમાં આવેછે. એ નીસાળ પેહલ વેલી પાદશાહ છઠા એડવરડે ૧૫૫૩ ના સાલમાં સથાપી હતી.

એ સઘળી નીસાળો તથા મદરેસામાં જે કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, તે ફકત વાંચવા લખવા તથા વીદીઆ એલમની માહેતગારી મેલવવાનીજ નથી, પણ વીદીઆરથીઓનુ મંન અને સરીર એ બંને સ

કત થાએ તેવા ઉપાયો તાંહાં કીધામાં આવેછે. દરએક નીસાળની સાથે કસરતશાળા જોડેલી હોએછે, તાંહાં પણ જેમ બીજી કેલવણી વીશે ચોકસી રાખીઆમાં આવેછે, તેમ તકેદારી કીધામાં આવેછે. દર વરસે વીદીઆ અને એલમનાં અભીઆસને સારૂ ચાલાક છોકરાઓને જેમ ઈનાંમ આપીઆમાં આવેછે, તેમ જે ઓએ કસરત કરવામાં તથા પોતાની તંદરોસતી શુધારવામાં મેહનત લીધી હોએ, તેઓને પણ ઈનાંમ આપીઆમાં આવેછે.

ગરીબ, લાચાર, અને નાંવારેસ છોકરાંઓને તથા આંધલાં બેહેરાં અને મુંગાં બાળકોને વાસતે લંડનમાં જે કેલવણી ખાતાંઓછે તેમનુ બયાંન આ પછેનાં "ધરમખાતાંનાં" પ્રકરણમાં જોયામાં આવશે.

કેમ સીખવવું, તે વીશેની જેઓ સીખવવાનો ધંધો પકડવાને ધારતા હોએ, તેઓને તરબીઅત આપવા સારૂ કેટલીએક "ટ્રેનીંગ સ્કુલ," સથાપીઆમાં આવીછે, ગરેટ બરીટંન મધે સઘળી મલીને હેવી પચાસ નીશાળોછે.

કેટલાએકોને પોતાનાં ધંધાસર નીસાળ વેહલી છોડવી પડેછે, તેઓને તેમની કેલવણી પુરી કરવાને બની આવવાને સારૂ કેટલીએક મદરેસાઓમાં "ઈવનીંગ કલાસીસ" એટલે સાંહાંજનાં વરગો બનાંવીઆમાં આવેછે, તેથી ધંધામાં રોકાયા છતાં, જેઓને વીદીઆનો અભીઆસ કરવાની ઈછા હોએ તેઓને તેમ કરવાને સેહેલથી બની આવેછે.

ઘણીખરી નીસાળોમાંથી શીખસા દાખલ હવડાંનાં વખતમાં નેતરને રદ કરીઆમાં આવીછે. ઈનસાંન મનીઆંન ધરાવેછે, તેથી હરેક કાંમ કરવું અથવા નહી કરવું, અને કહેઉં કાંમ સારૂં અને કહેઉં કાંમ ખરાબ અથવા દપકા ભરેલુંછે, તે સઘળું તેનાં મનીઆન ઉપર અસર કરે તેવી રીતેજ સંમજાવીઆમાં આવેછે, નીસાળોમાં તથા મદરેસાઓમાં જે જે બાબદો સીખવીઆમાં આવેછે, તે દરએક બાબદ ઉપર જેઓ ઘણી સારી માહેતગારી ધરાવતા હોએ તેઓનેજ રાખીઆમાં આવેછે.

મદરેસાઓ.

આકસફરડ, કેમબરીડજ, એડીનબરો, સેંનટ આંનડરૂસ અને ડબલીન મધેની મોટી મદરેસાઓ વીશે આ જગાએ જો કાંઈજ લખીએ નહી, તો ખરેખર ઈંગલંડનાં મોટાં કેલવણીખાતાંઓ વીશે વાંચનારને કાંઈજ ખીઆલ આવે નહી. લંડનથી કેટલીએક વેગલાઈએ આકસફરડનું પુરાંણુ શેહેરછે, તે તેની યુનીવરસીટી તથા મદરેશાઓને વાસને અસલથી વખણાએલુંછે. કેટલાએક શખસોનો હેવો વીચારછે કે યુનીવરસીટી જેછે, તે મદરેસાછે કે જહાં કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, પણ એ વીચાર ભુલ ભરેલોછે. યુનીવરસીટી જેછે, તે માતરે જાહેર કેલવણીખાતાંઓ મધેનાં વીદીઆરથીઓની પરીખશા લઈ, વીદીઆ અને એલમની માહેતગારી વીશે ખેતાબ અથવા સનદ આપનારી શભાછે. "લંડન યુનીવરસીટી" છે તે લંડન મધે યુનીવરસીટી કાલેજ; કીંગસ કાલેજ; સ્ટેપની કાલેજ; હાઈબરી કાલેજ; હોમરટન કાલેજ અને બીજી કેટલીએક મદરેસામાં કેલવણી પામેલા વીદીઆરથીઓની પરીખશા લઈ તેઓને ખેતાબ આપેછે. એ ખેતાબો ડાકટર આવ લાજ; માસટર આવ આરટસ; બેચેલર આવ લાજ; બેચેલર આવ મેડીશીન; ડાકટર આવ ડીવીનીટી, વગેરે આદીછે. એજ પરમાંણે આકસફરડ, કેમબરીડજ, એડીનબરો, સેંનટ આંનડરૂસ અને ડબલીનની યુનીવરસીટીઓ જુદાં જુદાં ભેડલેલાં કેલવણી ખાતાંઓ મધેનાં વીદીઆરથીઓની તપાસ કરીને ઘટતા ખેતાબો આપેછે. યુનીવરસીટી શભામાં ચાંનસેલર તથા વાઈસ ચાંનસલરનો હોદો ઘણોજ આબરૂનો ગણાએછે, અને તેઓ ઘણાએક અગતનાં હક ધરાવેછે. આકસફરડ માં સઘળી મલીને ૧૯ અને કેમબરીડજ મધે સઘળી મલીને ૧૭ મદરેસાછે, તાંહાં આલીશાંન આતમ કેલવણી આપીઆમાં આવેછે. હીંઆં જે જુ

વાંન છોકરાઓને આપણે જોઈએછે, તેમાંનાં કેટલાએક દુનીઆનાં રાજકારબારમાં પાછલથી મોટો ભાગ લે નારા નીકલેછે. હીંઆં સીખતાંરા વીદીઆરથીઓ બીજાઓની માફક શાધારણ પોસાક પેહેરતા નથી, પણ પાદરીનાં જેવા જભા અને એક ટોપી જેનુ મથાલુ લખવાની સ્લેટનાં જેવું હોએછે, તે પેહેરેછે, શીખસકો પણ તેવોજ પોશાક પેહેરેછે, અને શીખસકોનાં તથા દરએક મદરેસાનાં વીદીઆરથીઓનાં પોશાકો જુદી જુદી નીશાંણથી ઓલખાએછે. ચાંનસેલર તથાં વાઈસ ચાંનસેલરનાં પોશાકો ઘણાજ દબદબા ભરેલા હોએછે. આ સઘળી મદરેસાઓની ઈમારત ઘણીજ ખુબસુરતછે. આકસફરડ અને કેમબરીજ શેહેરોને એ ઈમારતથીજ સોભાછે. દરએક મદરેસાની સાથે નાંધલું દેવળ હોએછે અને વીદીઆરથીઓ હંમેસાં સાથે જમેછે તેટલા સારૂ પણ એક મોટું દીવાંનખાનું હોએછે. દરએક મદરેસાને લગતાં કીમતી પુસતકખાંનાં છે. ઈમારતની વચે વચમાં હમેસાં ખુલલા ચોક હોએછે અને તાંહાં ખુશનુમાં બાગો કરેલાછે. એ બાગો ઘણાજ ખુબસુરતછે. અને સકત અભીઆસ કરીઆ પછી વીદીઆરથીઓની આશાએસને વાસતે ઘણા જરૂરનાંછે. સઘળા વીદીઆરથીઓ એ મદરેસાઓમાં સાથે રેહેછે, સાથે ખાએછે અને સાથે રમત તથા ગમતમાં ફરેછે, તેથી દરએકને ફાએદો થાએછે અને તેઓની મીતરાચારીમા પણ અતીઘણો વધારો થાએછે.

ઉપલી મદરેસાઓમાં કેલવણી આપવાનાં કાંમને સારૂ દરએક બાબદનાં જુદા જુદા પુરવીન શીખસાગુરૂઓછે, તેઓ તેમને લગતી બાબદો ઉપર સબકો આપેછે, અને દરએક વખતનાં સબકનો જે લવાજમ તે મદરેસાથી ઠરેલો હોએ, તે તેઓને વીદીઆરથીઓ પાસેથી મલેછે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ધરમખાતાં.

ઈંગલંડનાં લોકોની સખાવત—જુદાં જુદાં ધરમખાતાંઓની સંખીઆ, તેઓની ઉપજ અને ઉપીઓગીપણું—ગરીબ, લાચાર અને નાંવારેસ છોકરાંઓને કેલવણી આપવાની નીસાળો—હાસપીટાલો તથા દવાઈદારૂનાં ધરમખાતાં—નાંવારેસ બાળકોને સુધારવા તથા ધંધો સીખવવાનાં ધરમખાતાં—બેહેરાં તથા મુંગા તથા હાંધલાઓની પરવરસીને સારૂ ધરમખાતાં—દેવાંનાંઓને સારૂ ધરમખાતાં—ગરીનીચ હાસપીટાલ—ચેલસા હાસપીટાલ—ગ્રેનજરસ હોન ઈતીઆદી.

લંડંન શેહેરમાં જેમ મોજ, ગમત, હુંનર, ઉદીઓગ તથા કેલવણીનાં અને બીજાં તરેહવાર ખાતાંઓ ઉપર મુસાફરનું ઘણુંએક ચીત રોકાએછે, તેજ મીશાલે તાંહાંનાં તરેહવાર ધરમખાતાંની તપાસ ઉપરબી અગત કરી ધીઆંન આપવું જોઈએછે, કાંએજે તેમ કરીઆથી ઈંગરેજ લોકોની સખાવત, તથા ગરીબ, લાચાર અને દરદીઓનાં ફાએદાને કીજે તેઓએ પોતાની અકલ અને દોલત થી કેવી ઈઉકતી અને ઈલાજો કાંને લગાડીઆ છે, તે વીશે આપણને સમજ પડેછે. ઈંગલંડના લોકો સખાવતમાં પેહલે દરજજેનો મરતબો ધરાવેછે, હેવું જે હમો કહીએછે, તે વીશે નીચે પરગટ કરેલી વીગત જાંણીઆથી વાંચનારની ખાતરી થાશે. એખલાં લંડંન શેહેરમાં લગભગ ૫૫૦, ધરમખાતાંછે તેમાં સઘળા દરદોની દવાઈદારૂ કરવાને વાસતે ૧૨, મોટી હાસપીટાલ છે તથા ૪૬, હાસપીટાલ જુદાં જુદાં અને ચોકસ દરદોની દવાઈદારૂને વાસતેછે, જેમકે તાવના રોગવાલાઓને વાસતે હાસપીટાલ જુદી, ખહીના રોગવાલાઓને વાસતે હાસપીટાલ જુદી, દીવાનાં લોકોને વાસતે જુદી, બાળકોને વાસતે જુદી, ઈતીયાદી. એ બંધે જાતની હાસપીટાલોમા દરદીઓને રાખીઆમાં પણ આવેછે. એ ઉપરાંત લંડંનમાં ૩૪, "ડીસપેનસરી" એટલે જાંહાં દરરોજ દવાદારૂ લેવાને વાસતે લોકો જાએછે, તેવાં દવાખાંનાંછે આ તરણ જાતનાં દવાઈનાં ધરમખાતાંને સારૂ જાહેર હુગરાંણામાં લોકો દર વરસે (૨૬૬૯૨૫૦) છવીસ લાખ, ઓગનોતેર હજાર, બશો પચાસ રૂપીઆ ભરેછે. લોકોનો જીવ બંચાવવાને સારૂ તથા તંદરોસતી અને નીતીમાં વધારો કરવાને વાસતે બાર મંડળીઓ ઉભી થાઈછે, અને એ ખાતાંની દર વરસે (૩૫૭૧૭૦) તરણ લાખ, સતાવંન હજાર, એકશો સીતેર રૂપીઆની આવક થાએછે. જેઓએ એકવાર ઘણો પાપી તથા ગુનાહ ભરેલો મારગ પકડીઓ હોએ, તેવા લોકોને સુધારવાને સારૂ ૧૭, મંડળી ઉભી થાઈ છે. એ મધેની એક મંડળીએ એક "ફાઉંનડલીંગ" એટલેજે હરાંમ ઈલતના છોકરાંઓની પરવરશી કરવાને વાસતે ધરમખાતું સથાપીઉંછે, તેમાં દર વરશે ૫૧૦ છોકરાંઓની પરવરશી થાએછે. છોકરીઓને સુધારવાને વાસતે ૧૧, ધરમખાતાંછે તે સઘળાંમાં ૧૦૦૦ ઉપર છોકરીઓને આસરો મલેછે. છુટેલા ગુનેહગારોને મદદ કરવાને વાસતે તથા બંધવાઓને બંદીખાંનાંમાં જઈને સુધારવાને તથા તેઓને નાંણાનો કોઈએક આસરો આપવાને તરણ ખાતાંછે, તથા હેવીજ કીસમની મદદ કરવાને બીજાં કેટલાંએક ધરમખાતાંછે, તેમની વરસ દાહાડાની આવક (૩૯૪૮૬૦) તરણ લાખ, ચોરાણુ હજાર, આઠસો સાઠ રૂપીઆ થાએછે. ગરીબ લાચાર અને નાંવારેસ લોકો જેઓ ધરબાર વગરના દુખથી રસતામાં ભટકેછે, તેઓની મદદને સારૂ ૧૩ મંડળીઓ ઉભી થાઈછે. તેઓ ગરીબ લોકોને નાંણાની મદત કરેછે, તથા શીઆ

બાના દીવસમાં રાતની વેલાએ રેહેવાને ઘર આપેછે, તથા કોલસા તથા પટેટા અને ખોરાકની બીજી અગત ની ચીજો આપેછે. એ મંડળીઓની વરસ દાહાડે (૧૮૩૨૬૦) એક લાખ, તેઆસી હજાર, બશો સાહાઠ રૂપી આની આવક થાએછે. એ પરમાણેના ધરમ કરવામા ખરચ લાગતી રકમ દર વરસે ફેરફાર થાએછે, અને જેમ બને તેમ હેવે આસરો દર વરસે વધતે આપીઆમાં આવેછે. બીજી ૧૪, મંડળીઓછે, તેઓ હેઠવે લી બાબતને ધરમ કરવાને વાસતે ઉભી થાઇછે. જેમકે જેઓ એકાએક કાંઈ નુકસાંન થાયાથી દુખમાં આ વી પડીઆ હોએ, તેઓને મદદ કરવાને વાસતે ધરમખાતાંછે; બે ધરમખાતાં વીધવાઓની મદદને વાસતે છે; બે ધરમખાતાં નાંધલા કરજદારોને વાસતેછે; તરણ ધરમખાતાં લાચાર ખલાસીઓને વાસતેછે; એક ધર મ ખાતું ગરીબ સ્કાચ લોકોને વાસતેછે; એક ધરમખાતું દુર દેશથી આવેલા ગરીબ લોકોને સારૂછે. બે ફ્રેંચ લોકોને સારૂછે; એક જરમન લોકોને સારૂછે; અને એક દરૂના લોકોને સારૂછે. એ ધરમખાતાંઓની વરસ દાહાડાની આવક (૨૭૩૮૭૦) બે લાખ, તોંહોતેર હજાર, આઠસો સીતેર રૂપીઆની થાએછે. જે ગ રીબ લોકો ઉદીગોગમાં હોએ, અને જેઓને નાંણાની કાંઇએક મદત જોઈએ, તેવા લોકોને વગર વેંઆજે નાં ણા ધીરવાને વાસતે, તથા કેટલીએક મદદ કરવાને સારૂ ૧૯, ધરમખાતાંછે, તેનાં ખરચને સારૂ દર વરસે લગભગ (૧૦૦૦૦૦) એક લાખ રૂપીઆની આવક થાએછે. લાચાર લોકોને ઘેર બેઠાં મુશારો પોંહોંચાડવા ને ૧૨, ધરમખાતાંછે તેમાં દર વરસે (૨૪૦૦૦૦) બે લાખ ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆ ભરાએછે. ગરી બ પાદરીઓની મદદને વાસતે ૧૫, ધરમખાતાંછે, તેમાં દર વરસે (૩૫૦૦૦૦) તરણ લાખ, પચાસ હજાર રૂ પીઆ ભરાએછે; ધંધા તથા ઉદીગોગમાં રોકાએલા ગરીબ લોકોને મદદ કરવાને વાસતે ૫૨, ધરમખાતાંછે, તે મા દર વરસે આસરે (૮૦૦૦૦૦) આઠ લાખ રૂપીઆ ભરાએછે. ઉમરે પોંહોચેલા ઘરડાં આદમીઓને ઘર મધે આસરો તથા ખોરાકી પોશાકી આપવાને વાસતે ૧૨૬, ધરમખાતાંછે, તેમાં વરસ દાહાડે આસરે (૧૦૦૦૦૦૦) દસ લાખ રૂપીઆ ભરાએછે. આંધલા, બેહેરાં અને મુંગાઓની મદદને સારૂ ૯, ધરમખાતાં છે, તેમાં વરસ દાહાડે (૨૫૦૦૦૦) બે લાખ, પચાસ હજાર રૂપીઆ ભરાએછે. મા બાપ વગરના બાળકોની પરવરશીને વાસતે ૧૩, ધરમખાતાંછે, તેમાં દર વરસે આસરે (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ રૂપીઆ ભરાએછે. જે મા બાપો ગરીબ હોએ પણ પોતાના બચાંઓની પરવરશી નહી કરી શકતાં હોએ, તેવાં બાળકોની પરવ રશીને વાસતે ૧૬, ધરમખાતાંછે, તેમાં દર વરસે આસરે (૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખ રૂપીઆ ભરાએછે. એ ઉપરાંત લંડંન શેહેરના દરએક જીલ્લાના ગરીબ લોકોની મદદને વાસતે તાંહાંનાં તવંગર રેહેવાસીઓએ કેટ લાંએક ધરમખાતાંઓ ઉભાં કીધાંછે, તથા બીજાં ઘણાએક પરચુટણ ધરમખાતાંછે, તેઓની વીગત આપી અતરે લંબાણ કરવાની અગત દીસતી નથી. પોતાના મુલકમાં ખરીસટી ધરમની સહમજ આપવાને વાસ તે તથા દુર દેશોમાં એ ધરમનો ફેલાવો કરવાને વાસતે ૬૨, ધરમખાતાંછે તેમાં દર વરસે (૮૦૦૦૦૦) હેંસી લાખ રૂપીઆ ભરાએછે. એ પરમાણે પાંચશોથી વધારે ધરમખાતાં લંડંન શેહેર મધે છે, તેઓની મારફતે દર વરશે (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆનો ધરમ થાએછે. ઉપલી વીગત લંડંનનાં ધરમખાતાંઓનાં એહ વાલનાં ૧૮૫૪ નાં વરસમાં છપાએલાં એક પુસ્તક ઉપરથી લીધીછે, પણ તારપછી દરએક ખાતાનું અગતપ ણ વધારે માંલુમ પડીઆથી તેનું કાંમ બોહોલું થાયાથી આજના વખતમાં દરએક ખાતાંનો ધરમ વધીઓ હશે, અને આજે દર વરશે સઘળાં ધરમખાતાંઓમાં (૩૦૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ રૂપીઆ ભરાતા હશે તે માં કશો શક નથી.

ગરીબ, લાચાર અને નાંવારેસ છોકરાંઓને લંડંનનાં તવંગર અને સખી તબેના લોકો કેલવ ણી આપીઆ વગર રેહેવા દેતા નથી. એઓને વાસતે લંડંન મધે આસરે ૪૦, નીસાળોછે, તેમાંની ઘણીએકમાં તે બાળકોને ખોરાકી પોશાકી પણ પોંહોચાડીઆમાં આવેછે. એ ઉપરાંત પણ લંડંનના દરએક

પારીશ તથા જીલ્લાના ભાગમાં તાંહાનાં રેહેવાશીઓની તરફથી નાંણુ ઉઘરાવીને તે ભાગમાં રેહેનારા ગરીબો નાં છોકરાઓને કેલવણી આપવા સારૂ નીસાળો સથાપેલીછે. એ ધરમની નીસાળોની મતલબ કેવીછે તથા તેઓ કોણને ફાએદો કરેછે, તે નીચે જણાવેલી ટુંક વીગત ઉપરથી માલુંમ પડશે. પાદરીઓના નાંવારેસ છોકરા તથા છોકરીઓને કેલવણી આપવાને વાસતે નીસાળોછે. નાંવારેસ તથા નાંદોસત છોકરીઓને વાસતે ની સાળોછે. નાંવારેસ છોકરીઓને ઉદીઓગ સીખવવાને વાસતે નીસાળોછે. આબરૂવાલાં માબાપોના નાંવા રેસ છોકરાંઓને ઓતમ કેલવણી આપવાને વાસતે નીસાળોછે. પાદરીઓ તથા લશકરી અને દરીઆઈ સ રદારોની નાંવારેસ છોકરીઓને મોટાં કુટંબોમા ગવરનેસનું કાંમ ચલાવવાને લાએક ઓતમ કેલવણી આપ વાને વાસતે નીસાળોછે. કેટલીએક નીસાળોમાં બાળપણથી તે ચઉદ વરસની ઉમર સુધીના સેંહકડો છોકરાં ઓને કેલવણી તથા ખોરાકી પોશાકી મલેછે. એક નીસાળ જે છોકરાંઓના માબાપો કોગલીઆના રોગ થી મરણ પાંમીઆં હોએ તેઓને વાસતેછે. કેટલીએક નીસાળો સીપાઈ તથા ખલાસીઓના નાંવારેસ છો કરાંઓને કેલવણી તથા ખોરાકી પોશાકી આપવાને વાસતેછે. એક વાર જેઓ દોલતમંદ હોએ, પણ પછવા ડેથી માઠાં બાએગને લીધે ગરીબી હાલતમાં આવીઆં હોએ, તેઓનાં બાળકોને કેલવણી આપવાને વાસતે પણ એક નીસાળછે. કેટલીએક નીસાળમા ગરીબ લોકોની છોકરીઓને ઘરગતુ તથા સીવવાનું તથા રાંધવાનું અને કપડાં ધોવાનું તથાં વાંચવા લખવાનું કાંમ સીખવીઆમાં આવેછે. "ફરીમેસનો" નાં નાંવારેસ છો કરાંઓને ખોરાકી પોશાકી સાથે કેલવણી આપવાને એક જુદી નીસાળછે. એ ઉપરાંત ઘણીએક નીસાળોમા ગરીબોનાં છોકરા તથા છોકરીઓને મુફત કેલવણી આપીઆમાં આવેછે, અને છોકરા તથા છોકરીઓની ની સાળો હમેશાં એલાહેદી હોએછે. ઉપર જણાવેલી નીસાળો મધેની ઘણીએકમાં નાંવારસ છોકરાંઓને વાંચવા લખવા સાથે અગત કરીને ઉદીઓગ તથા હુંનર સીખવવામાં આવેછે, જેથી તેઓને પાછલથી માંન અને આબરૂ સાથે પોતાનું ગુજરાંન ચલાવવાને બની આવે, અને હેવી ઉદીઓગશાળાઓ ઇંગલંડ ખાતે મુસાફ રી કરનારે અગત કરીને જોવી જોઈએછે. આંધળા, મુંગા તથા બેહેરાઓને કેલવણી આપવાને વાસતે પ ણ નીસાળોછે, તાંહાં તેઓને હેવી તરબીઅતથી કેલવણી આપીઆમાં આવેછે કે તે જોવાથી આપણને ખચી ત અચરતી ઉપજેછે. હવે કેટલાંએક અગતના ધરમખાતાંઓનો એહવાલ આપવાને શરૂ કરીએચ.

હાસપીટાલો.

દરદીઓને હાસપીટાલમાં રાખવાને તથા બાહેરના આજારીઓને દવા આપવાને વાસતે સેંનટ બરથા લોમીઉ હાસપીટાલછે. હીંઆં ૫૮૦ દરદીઓ રહી શકે એટલી જગોછે, અને દર વરસે (૭૦૦૦૦) સીતેર હજાર આદમીઓને આ દવાખાંનાંથી ફાએદો થાએછે. ફકત જુલાબની દવાના કારણસર વરસ દાહાડે ૨૬૦૦૦, છવીસ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાએછે, તથા આસરે તરણ હજાર રૂપીઆ રેહેનારા દરદીઓને પાવાના "પોરટ વાંઇન" નાં થાએછે. એ હાસપીટાલમાં દરદીઓની સઘળી રીતની માહવજત થાએછે. સેંનટ ટાં મસ હાસપીટાલ પણ ઘણી મોટીછે, અને તાંહાં પણ આપવામાં આવતી દવા દારૂથી લોકોને ઘણો ફાએદો થાએછે. ઇસવી સનેની અઢારમી સદીની શરૂઆતમાં ટાંમસ ગાઈ નાંમના એક શખસે પોતાનાં ધંધામાં અતીઘણી કમાઇ મેલવીઆથી "લંડંન બરીડજ" આગલ આસરે (૧૯૦૦૦૦) એક લાખ નેવું હજાર રૂપી એ એક હાસપીટાલ બાંધી હતી, અને તેના ખરચને સારૂ લગભગ (૨૨૦૦૦૦૦) બાવીસ લાખ રૂપીઆ આપીઆ હતા. એ ઉપરથી એ હાસપીટાલનુ નાંમ ગાઈસ હાસપીટાલ કરીને રાખીઆમાં આવીઉછે. હીં આં પણ દરદીઓને રાખીઆમાં આવેછે. એ પરમાણેની બીજી હાસપીટાલોના નાંમ નીચે જણાવીઆ પ રમાણેછે. વેસ્ટમીનસ્ટર હાસપીટાલ, સેંનટ જારજ હાસપીટાલ, લંડંન હાસપીટાલ, મીડલસેકસ હાસપી

ટાલ, ચેરીંગ ક્રાસ હાસપીટાલ, રાએલ ફ્રી હાસપીટાલ, કીંગસ કાલેજ હાસપીટાલ, યુનીવરસીટી કાલેજ હાસપીટાલ, સેંનટ મેરીસ હાસપીટાલ, લંડંન ફીવર હાસપીટાલ, ઈતીયાદી.

નાંઠારેલ બાળકોને શુધારવા તથા ધંધો શીખવવાનાં ધરમખાતાં.

જે બાળકો નાંહની વએમાં કાંઈ ગુનાંહ કરતાં પકડાયાં હોએ, અને જેઓની ઉપર ગુનાંહ કરવાનો અનીઆ સાબેત થાયો હોએ, તેઓને માજીસટરેટ બંદીખાનાંમાં મોકલતા નથી, પણ "રેફરમેટરી" હેવે નાંમ નાં કેટલાંએક ધરમખાતાંછે, તે હાવા છોકરાઓને શુધારવાને સારૂ ઉભાં કીધેલાંછે. નાંહની વએનાં છોકરાઓ બંદીખાંનાંમાં મોટી ઉમરનાં અને પક્કા ચોરોની સંગતમાં આવીઆંથી શુધરીઆને બદલે બીગડે, તે ઉપરથી તેઓને સારૂ હાવા ખાતાં સથાપવાની અગત પડીછે. વળી કેટલાંએક ધરમખાતાંછે, તાંહાં ગુનાંહ કરેલાં છોકરાં નહી, પણ રસતામાં રખડતાં રઝડતાં જે છોકરાંઓ મલે તેઓને વાસતેછે. એ બંધે ખાતાંનો કારભાર એકજ રીતનોછે, તથા તાંહાં કેલવણી પણ ઘણી ખરી એક સરકીજ આપીઆમાં આવેછે. ફકત એ બંધેમાં તફાવત એટલોજછે કે, પેહલલે જણાવેલાં ધરમખાતાંમાંથી છોકરાંઓથી પોતાની મેલે નીકલી જવાએ નહી, અને બીજાંમાં છોકરાંઓને તેમની મરજીની વીરૂધ રખાએ નહી. એ બંધે તરાંહનાં ખાતાંઓ આ લખનારનાં તપાસીઆમાં આવીઆંછે, અને તાંહાં એ માઠાં બાએગનાં છોકરાંઓને જે માયાલુ રીતે રાખીઆમાં આવેછે, તથા તેઓને શુધારવાને સારૂ જે અનેક પરકારનાં ઉપાયો કાંમે લગાડીઆમાં આવેછે, તે જોઈને આપણને અચરતી ઉપજીઆ વનાં રેહતી નથી. જે ધરમખાતાંમાં રસતામાં રઝડતાં રખડતાં છોકરાં જાએછે, તેવાં લંડંન મધેનાં એક ખાતાંને "હાઉસ આવ આકુપેશન" કરી કેહવામાં આવેછે. હીંઆં ૧૨૦ છોકરા અને ૧૨૦ છોકરી રહી શકે એટલી જગાછે. એ ખાતાંનાં ખરચને સારૂ નવ લાખ રૂપીઆની પુંજીછે અને દર વરશે લોકો તેમાં ઘણુંએક નાંણુ ભરેછે. પેહલલે વેહલલે છોકરાઓને પકડીને હીંઆં લાવેછે, તારે તેમને લખવા તથા વાંચવાનુ સીખવેછે, અને તેહાર પછી, જેને જેવો ધંધો પસંદ પડે, તેવો દરજીનો, અથવા મોચીનો અથવા સુથારનો, અથવા સાદરી બનાંવનાંરનો ધંધો સીખવવામાં આવેછે. જે છોકરાઓને દરીઆઈ જનમારો પસંદ આવતો હોએ, તેઓને "રાએલ નેવી" નાં વાંહાંણો ઉપર ચાકરી રાખીઆમાં આવેછે. આ જગાએ હોલ તથા સડ સાથની એક બોટ મેલેલીછે, તેની ઉપર છોકરાંઓ ચહડેછે અને વાંહાંણ ઉપર ચાકરી જયાની આગમજ ખલાસીનાં કાંમની કેટલીએક માહેતગારી મેલવેછે. છોકરીઓને પણ વાંચવા લખવા સાથે તેમને લાએક દરજનનાં અથવા બીજા ધંધા સીખવવામાં આવેછે. એ છોકરાંઓને ખોરાકી પોશાકી પણ હીંઆંજ પોંહોંચાડીઆમાં આવેછે. રાતને સમે સઘળાઓને એક મોટા ઓરડામાં હારેદોર સુવાડીઆમાં આવેછે, અને દરએક જણને જુદું બીછાંનુ હોએછે, તે તેઓ પોતાંને હાથે દરરોજ પાંથરેછે. જે છોકરાંઓ આ ખાંતાંમાં રહેઆં હોએ, તારે સારી ચાલ બતાવી હોએ, તેઓને તાંહાંથી જતી વેલાએ સારી ચાકરી મેલવવામાં તાંહાંનાં કારોબારીઓથી ઘટતી મદદ મલેછે, એટલુંજ નહી, પણ તેઓને એક જોડી પોશાકની મલેછે. આ ખાંતાંમાં રહેઆ પછી જેઓ ધંધે અથવા ચાકરીએ લાગાં હોએ, તેઓ જો પોતાનાં ધણીઓ પાસેથી સારી ચાલની "સરટીફીકેટ" લાવે તો, તરણ વરસ શુધી તેઓને આ ધરમખાતાંમાંથી દર વરશે એક પાંઉડ અથવા દશ રૂપીઆનું ઈનાંમ આપીઆમાં આવેછે. એ પરમાંણે આ તથા બીજાં હેવાં ખાતાંથી ગરીબ બાળકોનાં હકમાં બેહદ ફાએદો થાએછે.

બેહરા, મુંગા તથા હાંધલાઓની પરવરશીને સારૂ ધરમખાતાં.

આપણા દેશમાં જેવો માંડા ભાએગે મુંગા તથા બેહરાં હોએછે, તેઓ હંમેસાં અગનીઆંન તથા હેવાંનનાં જેવી હાલતમાં રેહેછે. પણ ઈંગલંડ અને યુરોપખંડનાં બીજાં શુધરેલાં દેશોમાં તેઓને તેવી માંઠી અ

વસથામાંથી કેટલેએક દરજજે ટાલવાને અતીઘણી કોશેસ કરીઆમાં આવેછે. હેવું જણાવીઆમાં આવીઉછે
કે, જેઓ જનમથી બેહરા હોએછે, તેઓ જનંમથી મુગા પણ હોએછે, અને જેઓમાં આ બંને દુખ એકઠાં હો
એછે, તેઓને કેલવણી આપવાનું કાંમ ઘણુ બીકટ પડેછે. એ કાંમ ગમે તેટલું બીકટછે, તોપણ તેઓને ગને
આંન આપવાને તથા કેલવણી આપવાને જેમ બને તેમ કોશેસ કરીઆમાં આવેછે. બેહરાં તથા મુંગા છો
કરા અને છોકરીઓને સારૂ કેટલીએક નીસાળોછે, અને આ માંઠા દુખમાં ફસેલા જેઓ ગરીબ અથવા નાં
વારેસછે, તેઓનીતો તે નીસાળમાં ખોરાકી પોશાકી સાથે પરવરશી પણ થાએછે. એ છોકરાંઓને અગત
કરીને નીશાણ તથા અસારતથી બધું સીખવવામાં આવેછે. એઓને કેલવણી આપવાને સારૂ પેહલી નીસા
ળ લંડંન મધે ૧૭૯૨ નાં સાલમાં હુંગાડીઆમાં આવી હતી. "ઓલડ કેંનટ રોડ" નાંમનાં રસતા ઉપર
હમણા જે મોટી નીસાળછે, તે ૧૮૦૯ નાં સાલમાં જાહેર હુગરાંણાથી બાંધીઆમાં આવી હતી. હીંઆં
૩૦૦ મુગાં તથા બેહરાં બાળકો કેલવણી લીએછે. તવંગરનાં મુગાં તથા બેહરાં બચાંઓ પણ હીંઆંન કેલવ
ણી લીએછે, પણ રાતનાં તેઓ પોતાને ઘેર જાએછે, અને ગરીબ તથા નાંવારેસ બાળકો હીંઆંન રેહેછે. પે
હલ વેહલાં એ બાળકોને અખશરો પારખવા તથા તે અખશરો બોલતી વખતે કેવો અવાજ નીકલેછે, તે
હાથની તથા મોહડાંની નીશાંણોથી સંમજાવીઆમાં તથા સીખવવામાં આવેછે. ઈંગરેજી ભાશાનાં ૨૬ મુલ
અખશરોછે, તે દરએક અખસર બતાવાને તથા સમજાવાને હાથનાં આગલાંથી નીશાંણો થેડવેલીછે, તે ની
શાંણો વારેઘડીએ બતાવીઆથી તથા તે નીશાંણ કરતી વેલાએ તે અખશર સ્લેટ ઉપર લખીને તથા મોહો
ડાંથી બોલી હોટ કેવી રીતે હીલેછે તે બતાવીને પેલાં બાળકોને અખશરોનુ ગનેઆંન આપીઆમાં આ
વેછે. એ પરમાણે અખશરોનું ગનેઆંન આવીઉં કે, પછી તેઓને નાંધલા નાંધલા શબદો સીખવવામાં
આવેછે. એ શબદોમાં આવતા દરએક અખશરની વારાફરતી હાથનાં આંગલાંથી નીશાંણ કરીઆથી, તે
શબદો તે બાળકો ધીઆંનમાં લીએછે, તથા તે શબદોનો સું અરથ થાએછે, તે અસારતથી અથવા વસતુઓ
જોયાથી તેઓને સમજ પડેછે. જેમકે "ઈટ" એટલે ખાવું, તારે મોહડાંમાં કાંઈ ખાવાનુ મેલી ખાઈ જાઈ
ને બતાવે કે આ બોલનો અરથ ખાવાનો થાએછે; અથવા "બુક" એટલે કેતાબ, તે એક કેતાબ દેખા
ડીને સમજાવે કે તે શબદનો માંએનો કેતાબ થાએછે. વલી એવી સમજ આપવાને સારૂ કેતાબો પણ છા
પીને પરગટ કરીઆમાં આવીછે, તેમાં આપણા સંસારી તથા વેહવારી તથા બીજા કાંમકાજમાં આવતી સઘ
ળી જીનસોનાં તથા દુનીઆ ઉપરનાં સઘળા પરાંણીઓનાં આકાર છાપીઆછે, અને તેમની નીચે તેનાં નાં
મો છાપીઆંછે, તે નાંમો જોઈને આ માઠાં ભાએગનાં બાળકો સમજેછે કે ફલાંણી ચીજ ફલાંણી ચીજને કે
હેછે. એ મીશાલે ઘણો અંભીઆસ થાયાથી જારે શબદોનાં અરથ તેઓનાં ધીઆંનમાં ઉતરેછે, તારે તેઓ
વાકીઅ સમજવાનુ, તથા લખવાનુ તથા વાંચવાનુ શરૂ કરેછે, અને એમ કરતાં કરતાં તેઓનો અભીઆસ વધેછે.
પેહલ વેહલલું મંડાંન સઘળું હાથની નીશાંણ ઉપરછે. એકવાર તેઓ દસકતો પારખી મનમાં વાંચવા સીખી
આ, કે પછી બીજું કાંમ સેહલું થાએછે. જે ચોપડીઓ તેઓ વાંચે, અને તેમાં તેઓ સું સમજીઆ તે તેઓ
પણ પોતાનાં હાથનાં આંગલાની નીસાંણથી પોતાનાં શીખશકને જણાવેછે, તથા તેઓને જે કાંઈ સવાલ શી
ખશક પુછેછે, તેનો જવાબ પણ તેજ રીતે આપેછે. કેટલીએક બાબદો ઉપર એ છોકરાઓ પાશે નાંધલા ર
શાલા પણ લખાવીઆમાં આવેછે અને પછી તેઓનાં શીખશકો તે શુધારેછે, તેથી તેઓમાં કેટલેએક દર
જજે વીચાર કરવાની શકતી વધેછે, અને ભાશા લખવાનો ફાએદો પણ સીખેછે. એ મુગાં તથા બેહરાં છો
કરાંઓ પોત પોતા વચે વાતો કરેછે, તે પણ હાથનાં આગલાંઓની નીસાંણથી અને તે વલી એટલી ઝડપથી
કે આપણે વાત કરતા હોઈએ તેથી વધતો વખત લાગે નહી. એ મુજબ આસતે આસતે તે બાળકોને લ
ખવા તથા હીસાબો તથા ધરમ શાસતર તથા જુજ તવારીખ તથા ભુગોલ પણ સીખવવામાં આવેછે. એ

પરમાણે તેઓને કેલવણી આપીઆ પછે, કોઈ ધંધાદારીને તાંહાં તેઓને રાખીઆમાં આવેછે, તાંહાં તેઓ ઉદમ સીખેછે, અને પછી તે ઉદમથી પોતાનુ ગુજરાંણ કરી શકેછે. આ છોકરાંઓને હીંઆં જે સીખવીઆમાં આવેછે, તે નજરે દેખાડીને અથવા જે સમજ આપવી હોએ, તે તેને લખીને જણાવીઆથી બનેછે. આ પરમાણે જો એ બાળકોને કેલવણી આપીઆમાં નહી આવી હોએ તો, તેઓ કાંહાં જનમીઆંછે અને આ દમી સું ચીજછે અને ખોદા કોણછે, તે પણ સમજીઆ વગર જેમ જનમે તેમ મરણ પાંમે, અને દુનીઆમાં કોઈજ કાંમને લાએકનાં થાએ નહી, વાસતે આ ધરમખાતુ કાંઈ થોડાં પુનનું કામ નથી. એજ ખાતાંમાં છોકરીઓની પણ નીસાળછે, તાંહાં સઘળી કેલવણી જેમ છોકરાઓને આપીઆમાં આવેછે, તેમ તેઓને બી આપીઆમાં આવેછે, તે વતરોગે તેઓને ભરવાનું, તથા ગુંથવાનુ તથા સીવવાનું સીખવીઆમાં આવેછે.

વલી જેઓ જનમથી આંધળાંછે, તેવાં બાળકોને કેલવણી આપવા તથા તેઓની પરવરશી કરવાને સારૂ, તથા જે ગરીબ મરદ તથા ઓરતો આંધળા થયા હોએ, તેઓની પરવરશીને વાસતે જે ધરમખાતાં સથાપીઆમાં આવીઆંછે, તાંહાં જાઈ તે જોયાથી ગમે તેવું સખ્ત દીલ હોએ, તેપણ પીગલી જએછે. જેઓ આંખે આંધળા, તેઓ આ દુનીઆનું કોઈ શુખ હાંશલ કરી શકતા નથી, તેઓની હાલત જેમ બને તેમ સુખી કરવાની કોશેસ કરવી, એ મોટું પુનનું કાંમછે. આ માઠા ભાએગનાં લોકોને પેહલલાં કેલવણી આપીઆમાં આવેછે. તેઓને સારૂ લાકડાંનાં દીબાંનાં દસકતો કરીઆમાં આવીઆછે, તેની ઉપર હાથ ફેરવી તે દસકતો પારખવાને તેઓને સીખવીઆમાં આવેછે, અને એ પરમાણે દસકતો તથા શબદો વાંચવા સીખી, આથી તેઓની કેલવણીનું કાંમ આગલ વધેછે. હવડાં ઇંગલંડ મધે તેઓને સારૂ કાગલ ઉપર ઉઠેલા દસકતોનાં પુસતકો છાપીઆમાં આવીઆંછે અને તે પુસતકની લીટીઓ ઉપર આંધલાઓ હાથ ફેરવતા જાઇને વાંચેછે. એઓને સારૂ હેવા દસકતોથી આખી બાઇબલ છાપીઆમાં આવીછે. આંધળાઓને અગત કરીને તેમનો વખત વગર કંટાલો આવવે રોકવાને બની આવવાને સારૂ, તેઓને ગાએણ ગાવાને તથા "આરગન" વાજાંની પેટી વજાડવાને સીખવીઆમાં આવેછે. હેવી પેટીઓ એકથી વધારે હોએછે, તેથી ઘણા જણાઓને વારા ફરતી તે ગમતમાં રોકાવાને બની આવેછે. આ શખસોને કેટલીએક તરબીઅતથી કેટલાએક હુંનર, જેમકે સાદરી બનાંવવાનું, તથા સાધારણ સુથારનું, તથા હાથે કાપડ બનાંવવાનું કાંમ સીખવીઆમાં આવેછે અને તેમાં તેઓ ખુશીથી પોતાનો વખત કાહાડેછે. કેટલાએક આંધળાઓને મોચીનુ કાંમ પણ સીખવીઆમાં આવેછે અને જો કે આ મોચીઓનાં બનાંવેલા જોડા બજારમાં નહી ખપે, તોપણ તે ખાતાંમાં કામ લાગી શકે તેવા બનેછે. જેઓ મેહનત કરેછે, તેઓ સારી તંદરોસતી ભોગવેછે, તેથી ઘણા જણ કાંઇબી મેહનત કરવાને આલશી કરતા નથી. આંધલી અસતરીઓને ઇસટાકીન તથા ટોપી તથા બીજું ગુંડવાનુ કાંમ સીખવીઆમાં આવેછે, અને તેઓને વાસતે પણ સઘળી રીતની સારી ગોઠવણછે. એઓની માહવજતને વાસતે તેઓને લગતાં ખાતાંમા અસતરીઓનેજ ચાકરી રાખેલીછે.

બેથેલમ હાસપીટાલ † દેવાનાંઓને સારૂ ધરમખાતું.

એ હાસપીટાલમાં દેવાંનાંઓને શુધારવા સારૂ ઘણા ગુણગારા ઉપાયો કરીઆમાં આવેછે, તેથી તે ધરમખાતુ જોવા લાએક થાયુંછે, અને તેમાં અગત કરીને પારકા દેશનાં મુસાફરને તે જોવાથી ઘણીજ અચર

† ખરીસટીઆંન લોકોના પેગંમબર જીજસ કરાઇસટનો જનમ બેથલેમ સેહરમાં થાયો હતો. જાંહાં હમણા આ હાસપીટાલછે તે જગાએ આગલ રોમન કેથેલીક પાદરીઓનાં હસતકમાં એક ધરમખાતું હતું, અને તે ધરમખાતાં મધે જેઓની પરવરશી થાતી હતી તેઓ બેથલેમનો "સ્ટાર" અથવા નીસાંણ પેહરતા હતા, તે ઊપરથી પાછલથી જાહરે એ જગો ઊપર આ હાસપીટાલ બાંધીઆમાં આવી, તારે તેને બેથલેમ હાસપીટાલનુ નાંમ આપીઆમાં આવીઊં હતું.

તી તથા ખુશી ઉપજેછે. જે દેશમાં તાંહાંનાં રેવાજથી પારકા પોશાક સાથનાં બીજા દેશાવરનાં લોકોનો આવ જાવ થોડો હોએ, તે દેશમાં અલબતાં કોઈ કોઈ વાર પારકા લોકો દેખાએ, તારે તેઓને જોવાને રસતામાં લોકોની ઠઠ મલે, અથવા મસખેરીબી થાએ તેમાં નવાઈ જેવું નથી, તે મીશાલે જારે આપણા પારસીઓ લંડન નાં રસતામાં દેખાએછે, તારે આપણી (તાંહાંનાં લોકોને મનસે અચરત સરીખી) પાઘડી જોવાને લોકો એ કઠા થાએછે, અને ઘણી વેલા મસખેરીની રાહે "હુ ઈજ ઈઓર હાટર" એટલેજે તમારી પાઘરી બનાવનાર કોણછે, એ પરમાંણેના સવાલ સાથનાં પોકાર પણ મારેછે. આ રીતનાં ઠઠાનાં સખુનો સાંભલવાની જે પા રકા મુસાફરને આડત પડી હોએ, તે તાંહાંનાં દેવાનાંઓની હાસપીટાલ જોવા જવાનો હોએ, તેની આગમ જ ખચીત હેવો વીચાર કરે કે, તેની પાઘડી તથા બીજો પોશાક જોઈને તે દેવાંનાંઓ ઘણાજ હસશે, તથા ગ ભરાટ કરી નાંખશે, તથા સેંહકડો વખત "હુ ઈજ ઈઓર હાટર" કરી પુછશે. જે શખસ આ પરમાણે વી ચાર કરે તેનો આપણીથી કસો વાંક કહડાએ નહી, પણ ઉપલી હાસપીટાલ મધેની ગોઠવણ હેવીતો સારીછે, તથા દરદીઓને તાંહાં દાખલ કરીઆ પછી તેઓની હાલત અને ચાલ ચલણમાં એટલોતો ફેરફાર થાએછે, કે તે ખાતું જોવા જનાર શખસ પોતાનાં આગલા વીચારની તરત ભુલ જુએછે; અને જો તે આગમજથી જાંણતો નહી હોએ કે, તે દેવાંનાંઓની વચમાંછે, અને વગર જાંણવે તેને તાંહાં લઈ જઈ મેલીઆમાં આવી ઓ હોએતો, તે શખસ કધી હેવો વીચાર નહી કરશે કે, તે દેવાંનાંઓની હાસપીટાલમાંછે, પણ હેવું ધારશેકે લંડન શેહેર મધે ગનેઆંન અને ગમત આપનાંરા સેંહકડો ખાતાંછે, તેમાંનુ આ પણ એક હશે. કેટલાએક લોક જાંણે પોતાનાં સાધારણ કાંમમાં ગુતેલા હોએ તે મીશાલનો દેખાવ અંદર દાખલ થતાંને વાર આ પણી નજરે પડેછે. જોવા જનારની તરફ કોઈબી દરદી પોતાનું ધીઆંન દોડાવતો નથી, વખતે સલાંમ કરી પોતાને મારગે ચાલતો થાએછે. રસતામાં ફરનારા લોંકો હજુર પારકા લોકોને તીકિછે, તેઓની તરફ જોઈ ને હશેછે, અથવા મસખરી કરેછે, પણ આ દેવાંનાંઓતો એટલુંબી નથી કરતા. આ પરમાંણેનો માંમલો જોઈ ઘણાએક મુસાફરો હેવું બોલી ગયાછે કે, શેહેરમા ફરતા ચીબાવલા શખસો કરતાં આ દેવાનાંઓ વધા રે શેઆંણપણ ધરાવતા માલુંમ પડેછે.*

આ હાસપીટાલમાં ભોંએ તલીઆં સાથે બે માલછે, અને ચહડતા ઉતરતા મરજ પરમાણે દરદીઓ ને ગોઠવીને તેમનો દરએક માલ ઉપર સમાંવ કેરીઆમાં આવીઓછે. એક માલ ઉપરનાં દરદીઓને બીજા માલ ઉપર જવાની છુટ નથી, કાંએજે જેમ બને તેમ એક સરખાં મગજની હાલતનાં શખસોને સાથે રાખ વાનો ફાએદો માલુંમ પડીઓછે. જેઓ ઘણાજ દેવાંની હાલતમાં હોએ, તેઓને ભોંએ તલીએ રાખીઆમાં આવેછે; જેઓ કાંઈએક શુધરીઆ હોએ અથવા જેઓનો મરજ વચલે દરજજેનો હોએ, તેઓને પેહલલે મા લે રાખીઆછે અને જેઓએ દેવાંનાંપણાની અંદર ખુન કીધાં હોએ, અથવા તેવું કરમ કરવાની કોશેસમાં પકડાયા હોએ, તેઓને બીજા માલ ઉપર રાખેલાછે. એ સઘળા દરદીઓ પોત પોતાનાં માલ ઉપર છુટા ફરે છે, કોઈનેબી બેડી અથવા કશી રીતની બંદી નથી. જેમ જેનો શોખ હોએ, તેમ કોઈ વાંચેછે, કોઈ લખે છે, કોઈ ગાએણ કરેછે, કોઈ ઉદીઓગમાં રોકાએછે. આ બીનાં જોયાથી આપણને અલબતાં અચરતી ઉપ જેછે કે, જેઓ પોતાનાં કાંમને વાસતે જોખમ ધરાવતા નથી, તેઓને આ પરમાણે સી રીતે છુટા રાખી આમાં આવેછે. પણ એ વીશે ખોલાસો એછેજે, આગલા વખતોમાં દેવાંનાં આદમીઓને બાંધી રાખતા હ તા, પરેજ કરતા, તથા માર મારતા હતા, તેથી તે શીખશાની ધાસતી અથવા તેથી ઉપજતા ગોસસાથી દર દીઓનાં મગજ ઉપર વધારે ખરાબ અશર થાતી હતી, અને તેઓની હાલતમાં શુધારો થાયાને બદલે ઓ ર વધારે ખરાબી થાતી હતી. અજમાએસથી હમણા હેવું માલુંમ પડીઉંછે કે, દેવાનાં શખસને જેમ જે મ તેનાં મારગસર રેહવા દઈજીએ અથવા તેનાં જાતી અથવા ખુદરતી શોખની ચીજ આગલ તેને મેલી

તેને ગમે તેમ તેનું ધીઆંન રોકવાની જોગવાઈ આપીએં, તેમ તેમ તેની સુધ ઠેકાંણે આવતી જાએછે, અને તેનાંમાં સુધારો થાતો જાએછે. જો કોઈ શખસ તોફાંન કરેછે, તો તેને કોઈબી રીતના મારની શીખશા થાતી નથી, પણ તેને માતર એક ઓરડામાં એક અથવા બે કલાક સુધી એખલો રાખીઆમાં આવેછે. એ ઓરડાની જમીન તથા ચાહરે બાજુ ઉપર નરમ બીછાંનાં જડી લીધેલાંછે, તેથી પેલો શખસ દેવાલ અથવા જમીન સાથે ગમે તેટલો અથડે, તોબી તેનાં શરીરને કસું નુકશાંન થાએ નહી. એ વગરે બીજો કોઇ વધારે સખત ઈલાજ તાંહાં કરીઆમાં આવતો નથી, અને હંમેસાં હેવું બનેછે કે, પેલા ઓરડામાં એક અથવા બે કલાક રહેઆ પછી પેલો દરદી પોતાની મેલે સુધમાં આવી બાહેર નીકલવાને વાસતે કાલાવાલા કરેછે. ઉપર જણાવીઉંછે કે દેવાનાં શખસનું ધીઆંન તેનાં ખુદરતી શોખ ઉપર લાગાથી શુધરેછે, માંટે તે વીશે ઘટટા ઉપાએ એ ખાતાંમાં કરીઆમાં આવીઆછે. વરતમાંન પતરો તથા કેતાબો વાંચવાનાં શોખીઓને સારૂ દરએક માલ ઉપર પુસતકખાંનાંછે; ગાએણનાં સોખીઓને સારૂ "પીએનોફોરટ" વાજાંની પેટીઓછે; પંખેરાંનાં શોખીઓને વાસતે મોટાં પીનજરાંઓમાં તરેહવાર જીવતાં પંખેરાંઓનો જમાંવછે; ઝાડ પાંણનાં શોખીને વાસતે ફુલનાં તથા બીજાં તરેહવાર ઝાડનાં રોપાંનાં કુંડાંની હાર મેલેલીછે; લુસતરે વીદીઆનાં શોખીને સારૂ તાંહાં એક સંગરહસથાંન છે; લડાઈનાં શોખીને સારૂ મોટી અને નાંમીચી લડાઈઓનાં ચીતાર તથા લડાએક પેહલવાંનોની સબીઓછે; ધરમી અને કુટંબના શોખીઓને સારૂ બંદગી અને એબાદતમાં ગુતેલાં ટોલાંનાં તથા બીજાં સારાં ચીતારોછે; રમતનાં શોખીને સારૂ રંમવાનાં પાંનાં તથા બીલરડ તેબલ તથા બીજાં તરેહવાર રમત દાવનાં હથીઆરોછે. એ પરમાણેની ગોઠવણથી કેટલાએકો કેતાબ વાંચવામાં ગુતેછે, કેટલાએકો વરતમાંન પતરો વાંચેછે, કેટલાએકો વર્જનતર વજાડેછે, કેટલાએકો પંખેરાંઓ સાથે ગમત કરેછે, કેટલાએકો ફુલ અને ઝાડ પાંણ સાથે વખત કાહાડેછે, કેટલાએકો રમતમાં ગુતેલા હોએછે. વલી એ ઉપરાંત આ હાસપીટાલની સાથે સુથારનું તથા લુહારનું તથા કાપડ વનવાનું એક નાંધલું કારખાંનું જોડેલુંછે, તેથી જેનાં ધીઆંનમાં મેહનત તથા ઉદીઓગ કરવાનું આવે, તે તાંહાં જાઈને પોતાનો વખત રોકી શકેછે. જાહરે આપણે આ સઘળું એક વખતે એક નજરે જોઈએછે, તારે ઉપલું ખાતું દેવાનાંઓને સારૂછે અથવા તે ઘરમાંનાં રેહવાશીઓ દેવાનાંછે, હેવું મુતલગ લાગતું નથી, પણ એક મોટો મેહેલ માલુંમ પડેછે, કે જાંહાં દરએક ગરહસથ પોતાનાં શોખ પરમાંણે રોકાએલો દીશેછે. ઈમારતની આસપાસ એક મોટો વરાણછે અને તેમાં સારો બાગ બનાંવેલોછે તાંહાંપણ જેઓની ખુશીમાં આવે તે થેડવેલે વખતે જાઈને ફરી શકે. હાવી રીતે દેવાંનાં આદમીઓનું મંન રોકાયાથી મસતી તથા તોફાંન કરવાનું તેમને સુજ પડતું નથી, અને તેમનુ મગજ ઠેકાંણે રહી આસતે આસતે શુધરેછે. આપણા લોકોમાં હેવો વીચારછે કે દેવાનાં આદમીને ઘણો ખોરાક નહી આપવો જોઈએ, અને એ વીચાર આગલ ઈંગરેજોમાં પણ હતો, તે વીચાર હમણાની અજમાંએસથી ખોટો ઠડીઓછે. આ હાસપીટાલમાં જેને જોઈએ તેટલો ખોરાક આપીઆમાં આવેછે, પણ તે ખોરાક સાદો અને સુતરો હોએછે. એ ખાતાંની સાથે હમેસાં એકથી વધારે ડાકટરો રેહેછે, તેઓ દરરોજ દરદીઓને તપાસેછે અને જો કોઈબી જો મરજ નહી હોએ તો, દરએક દરદીને એક પેંટ બીર આપવાનોબી તે ડાકટરોનો હોકંમછે. એક મોટી ટેબલ ઉપર સગળા દેવાનાંઓ સાથે ખાએછે, અને સાજાં આદમીની માફક પેહલલાં બંદગી કરેછે અને પછી ખાએછે. તેઓની આગલ જે છરી કાંટા મેલીઆમાં આવેછે, તે ધાતુનાં નહી પણ હાડકાંનાં બનાંવેલા હોએછે, અને એ ગોઠવણ સાહુએતીથી દાખલ કરીઆમાં આવીછે.

આ ઈમારતને લગતો એક બીજો ભાગછે તાંહાં દેવાંની ઓરતોને રાખીઆમાં આવીછે. ઓરતોનાં ખાતાંમાં ડાકટર સીવાએ એકબી મરદ ચાકરી નથી. ઉપરી તથા સગળા ખીદમતગારો ઓરતજછે. મરદોનું ધીઆંન રોકવાને સારૂ જેવી ગોઠવણ તેઓનાં ખાતાંમાંછે, તેવીજ ગોઠવણ આ ખાતાંમાંછે, અને તેનાં ફાએ

દાની જેવી સારી અસર મરદો ઉપર થાએછે; તેવીજ ઓરતો ઉપર પણ થાએછે. ઉદીઓગી મરદોને વાસતે કારખાંનાંછે તેમ ઓરતોને સીવવાની તથા ચીકંત ભરવાની તથા સ્ટાકીન ગુંઠવાની જોગવાઈ આપીઆમાં આવેછે. આ જગાએ એક મોટું દીવાંનખાંનુછે તે નાંચ તથા ગાએણનાં કાંમમાં વાપરીઆમાં આવેછે. એ ઓરડામાં અથવાડીઆમાં એક અથવા બે વાર નાંચ કરીઆમાં આવેછે. જે મરદો તથા ઓરતોને નાંચવાનો શોખ હોએ, તેઓને એ ઓરડામાં જવાની પરવાંનગી મલેછે, અને તાંહાં તેઓ પોત પોતા વચે નાંચેછે, અને તાંહાંનાં ઉપરીઓનું એવું મતછે કે, જેઓ તે નાંચમાં ઘણા ખુશી અને ઉલટથી સાંમેલ થાએ છે તેઓ બીજે દીને સારી સુખાકારી પાંમતા માલંમ પડેછે. દર સંનવારે સારંગી સાથનું ગાએણ થાએછે, તેમાં પણ મરદ ઓરતોને સાંમેલ કરીઆમાં આવેછે, અને એ બે વખત વતરોગે મરદ અને અસતરીઓને તેઓની હલાએદી જગોએ રાખીઆમાં આવેછે.

ઉપર જણાવેલી વીગત ઉપરથી આ હાસપીટાલની ગોઠવણ તથા તે મધે દરદીઓની માહવજાત કેવી કરીઆમાં આવતી હશે, તે વીશે વીચાર કરવાને વાંચનાંરને બની આવશે. હવે એ હાસપીટાલની કાંઈએક તવારીખ ટુકમાં જણાવવાની જરૂરછે. ઈસંવી સને ૧૪૦૨ નાં સાલમાં આ હાસપીટાલ દેવાનાંઓને વાસતે હતી હેવું વાંચીઆમાં આવેછે. પેહલલાં પાદરીઓ જે ઇમારત વાપરતા હતા, તે ભાગી ટુટી હાલતમાં આવી પડીઆથી ૧૬૭૫ નાં સાલમાં (૧૭૦૦૦૦) એક લાખ સીતેર હજાર રૂપીઆનાં ખરચથી બાંધીઆમાં આવી હતી. પાછલથી એ હાસપીટાલ દેવાંનાંઓનાં કાંમને લાએકની નહી જાણીઆમાં આવીઆથી ૧૮૧૫ નાં સાલમાં ફરીથી બાંધીઆમાં આવી હતી, અને એ નવી ઈમારંત જે લંબાઈમાં ૮૯૭ ફુટછે તેની ઉપર (૧૨૨૫૭૨૪) બાર લાખ, પચીસ હજાર, સાતશોને ચોવીસ રૂપીઆ ખરચ થાયો હતો. એ મોટી રકમ સરકારની તથા લોકોની બખશેસથી જમાવ થાઈ હતી. સને ૧૮૪૫ ના સાલમાં એ ઈમારતની વચે વચમાં એક ગુંબજ બાંધીઆમાં આવીઓ હતો તે ગુંબજની જમીનથી ઉંચાઈ ૧૫૦ ફુટછે.

આ હાસપીટાલમાં હમણા જેવી સારી ગોઠવણછે તેહવી અસલથીજ હશે, હેવું કોઈએ સમજવું નહી. ઈસવી સને ૧૪૦૩ નાં સાલમાં એ ખાતાંનો હસાબ જોઈએછે, તો તેમાં લોહોડાંની બેડી તથા સાંકલો અને તેવાજ બીજા સામાંનનો મોટો ખરચ થાએલો જોયામાં આવેછે. ૧૫૯૮ નાં સાલમાં એ ખાતાંની હાલત હેવીતો ખરાબ હતી કે, તાંહાંનાં દરદીઓને બંદીવાંન કેહતા હતા, એ વખતમાં જે શખસ તે ખાતું જોવા જાએ તેની પાસેથી એક પેની અથવા બે ફદીઆં લીધામાં આવતાં હતાં, અને એ પરમાણેની ઉપજનાં દર વરશે ચાર હજાર રૂપીઆ થાતા હતા. આ ચાલ હમણા કાહાડી નાંખી જેઓ સારાં આદમી હોએ તેઓને મુફત જોવા દીધામાં આવેછે, અને આગલી ચાલ જેથી એક પેની ખરચી હરકોઈ શખસ તાંહાં જતો હતો અને તેથી દરદીઓને ઘણ હીનું લાગતું હતું તે મોકુફ કરીઆમાં આવીછે. સને ૧૮૧૪ નાં સાલમાં પણ એ હાસપીટાલની હાલત ઘણી ખરાબ હતી. તાંહાંનાં ઓરડાઓ કુતરાં બાંધવાનાં તબેલા જેવા લાગતા હતા. દેવાલની અંદર જડેલી સાંકલોની સાથે ઓરતોનો એક પગ અથવા હાથ બાંધીઆમાં આવતો હતો તથા તેઓનાં આંગ ઉપર વસતર દાખલ ધાબરીનો એક જભો પેહરાવીઆમાં આવતો હતો અને જમીન ઉપર માતર પેંનડાનું ઘાસ પાંથરીઆમાં આવતું હતું. મરદોનાં હાથમાં તથા પગમાં બેડી અને કંમરમાં સાંકલ નાંખી તેઓને દેવાલ સાથે બાંધીઆમાં આવતા હતા. એ હાસપીટાલમાં "નારીસ" નાંમનો કોઈએક મુસતીખોર શખસ હતો તેને ગલાંમાંથી સાંકલ સાથે બાંધી તે સાંકલ દેવાલમાં જડીઆમાં આવી હતી તથા તેનાં હાથે અને પગે બેડી હતી અને તેની કંમરેની સાંકલ એવી રીતે બાંધી હતી કે દેવાલથી ફકત બાર ઇંચ શુધી તે હીલી સખે. હાવી હાલતમાં તે બાર વરસ શુધી રહેઓ હતો; તોપણ તે દરરોજ વરતમાંન પતરો વાંચતો હતો, તથા અકલથી વાત કરતો હતો. તેની આ હાલતમાં તસવીર ઉતારીઆમાં

આવી હતી અને પારલામેંનટની સભાનાં ઘણાએક અધીકારીઓ તેને જોઈ ગયા હતા, અને તે ઉપરથી શેહેરમાં જે ઘોંગાટ થાયો, અને પારલામેનટમાં ચકચાર ચાલી, અને તે સઘળાંનું ફલ એ નીપજીઉં કે હમણા એ ખાતામાં જે ઉતમ શુધારો તથા શુખછે તે શરૂ થાયું. દરદીઓની ઉપર ઘણી બંધી રાખવાનાં નુકસાંનમાં હેવો એક દાખલો બતાવીઆમાં આવીઓ કે તાંહાં એક અસતરી હતી તેને પણ ઉપલા શખસની માફક આઠ વરશ શુધી બાંધી રાખી હતી, કાંએજે હેવું ધારતા હતા કે, જો તેને છુટી કરીઆમાં આવેતો કોઇને મારી નાખશે, પણ જેમ જેમ તેની ઉપર બંધી થાતી હતી તેમ તેમ તે ઘવારે ચીરડાતી હતી. જારથી તેને છોડીઆમાં આવી તારથી તેની હાલત શુધરી અને આખી હાસપીટાલમાં ઓરડાનું બારણુ બંધ કરીઆ વગર શુવાની પરવાંનગી તેનેજ હતી, કાંએજે તેનાં દીલમાં કદાચ હેવો વીચાર આવે કે મહને કેદ કીધીછતો તે વીશેનાં ગોસસાથી તેની તંદરોસતી પાછી બીગડે. અંતે એ અસતરી એટલીતો શુધરી ગઈ કે પાછલથી તે કાંઇ કરતી નહી હતી, પણ આખો દાહડો બે "ડાલ" પુતલાંની સાથે રમીઆ કરતી હતી, અને એમ સમજતી હતી કે તે તેનાં છોકરાંછે. એ ઉપરથી માલુંમ પડેછે કે, દેવાંનાઓની હાલત સુધારવાંને કેહવા ઈલાજ કરવા જોઈએ.

ગુનાંહ કરીઆ પછી સરકારની તરફથી જે દરદીઓને આ ખાતાંમાં મોકલીઆમાં આવેછે તેઓને માથે દર વરશે ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાએછે. દરએક દરદીને માથે દર વરશે ૭૫૦, રૂપીઆ થાએંછે હેવો અરશટો કાહાડેલોછે. શકતીવાલા દરદીઓનો ખરચ તેમનાં સગા વાહાલાં પુરો પાડેછે. વલી ગરીબ નાંચાર દરદીઓને વાસતે હેવીજ એક બીજી હાસપીટાલછે તેનો ખરચ સરકાર તથા લોકોનાં હુગરાંણામાંથી પુરો થાએછે. એનુ નાંમ હાંનવેલ હાસપીટાલ કરીનેછે અને તાંહાં ઘણુ કરીને ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ દરદીઓ હોએછે. ઈંગલંડ અને ઈસકાટલંડનાં બીજાં મોટાં શેહેરોમાં પણ દેવાંનાંઓને સારૂ હાસપીટાલોછે, તે ઉપરથીજ વીચાર કરવાને બની આવશે કે, આ વાંધેનાં કમનસીબોને સારૂ ઈંગલંડનાં લોકો કેટલી મદદ તથા મેહનત કરેછે.

ગ્રીનીચ હાસપીટાલ.

જેઓની ઉપર ઈંગલંડનાં મોટાં નાંમનો આધારછે, જેઓ ઈંગલંડની ઉપર આવતી હગરાઈને વખતે પોતાંની દેલાવરી બતાવવામાં પોતાનાં જાંનને ભારી જોખમમાં નાંખેછે, તથા દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપર ઈંગલંડની સતાને સારૂ માંન મેલવેછે, તેઓ જાહરે અશકત અથવા બુઢા થાએ, તારે તેઓની માંનભરેલી રીતે પરવરશી કરવાને ઈંગલંડની સરકારે એક મોટું ધરમખાતું સથાપીઉંછે. પાદશાહની દરીઆઈ ફોજનાં લશકરનાં સીપાઈઓ તથા "રાએલ નેવી" નાં ખલાસીઓએ અગત જોગ વરશ ચાકરી કીધા પછે, અથવા અસકત થયાથી વધારે ચાકરી નહી કરી શકે, તારે તેઓને સુખ અને આદરમાંનથી રેહવાને બની આવવાને સારૂ ઉપલું ધરમખાતું ઉભું કરીઆમાં આવીઉંછે. એ સીપાઈઓને દરરોજ એક શીલીંગની પેનશંન મલેછે, પણ જેઓ આ ખાતાંનો લાભ લીએછે, તેઓને ઉપલી રકમ છોડવી પડેછે, કાંએજ તેઓની ખોરાકી પોશાકી ઉપર હીંઆં વધારે ખરચ થાએછે. આ ધરમખાતાંની ઈમારત લંડનથી છ માઈલ દુર ગ્રીનીચ મધે બાંધેલીછે, અને તેની આસપાસ એક મોટો બાગ કીધેલોછે. ટેમસ નદી તેની જુજ વેગલાઈએ વેહેછે, અને આ ઘરડા પેહલવાંનોને જેમ બને તેમ સારી અને ખુશનુમાં હવામાં રાખીઆમાં આવેછે. આ ઈમારતમાં આસરે તરણ હજાર આદમીઓ સમાંઈ શકેછે. તેમાં કેટલાંએક મોટાં દીવાંનખાનાં કરી પછે તેમાં હારેહાર નાંધળા ઓરડા કરીઆમાં આવીઆછે, અને દરએક ઓરડામાં એક જણ રેહેછે, અને તાંહાં એક કબાટ અથવા પેટી અને એક નાંધલો ઘોલીઓ રહી શકે તેટલીજ જગા હોએછે, પણ પેલા રેહનારને કોઈ રીતે અડચણ પડે તેવું નથી. તેઓનાં થોડા સામાંનની ગોઠવણ અને સફાઈ જોયાથીજ આપણને ખુશી ઉપજેછે. દરએક જણનાં ઓરડામાં લડાઈનાં અથવા વાંહાંણોનાં નાંધલા ચીતરો હતાં. જે વખતે હમો આ

ખાતું જોવા ગયા હતા, તે વેલાએ તાંહાં ઘણાએક ઘરડા સીપાઈઓ હતા, તેમાંનો એક ૧૧૦ વરસનો હતો, પણ તે ઘણો આજારી હતો. બીજા બે ૭૯ વરસની વએનાં હતા, તેમાંનાં એકે ત્રફાલગરની લડાઈમાં જે વાંહાંણ ઉપર લારડ કાલીંગબરોક સરદાર હતો, તે વાંહાંણમાં ચાકરી કીધી હતી, તેની સાથે કેટલીએક વાત ચીત કીધા ઉપરથી હેવું માલુંમ પડીઉં કે, આ લાંબી ઉમરે પણ તેને પોતાનાં આગલા જનમારાની સઘળી વીગત યાદ હતી. જે જે લડાઈઓમાં તે ગુંતો હતો, તેનું વીગતવાર બયાંન તેણે કીધું, અને સરકારની ચા કરી તેણે સારી પઠે બજાવી હતી, તે વીચારથી તે ઘણો હરખમંદ દેખાતો હતો. એ શખ્સને હમોએ પુછીઉં કે, હવે લડાઈમાં જવાને તે ખુશીછે ? તારે તેણે જવાબ આપીઓ કે નહી, હવે મારી વએ ઘણી પોં હોચી, અને હવે જુવાંન શખ્સોનુ એ કાંમછે. પણ હમોએ તેને ફરીથી પુછીઉં કે, દુર દેશની લડાઈતો નહી, પણ કદાપી ઈંગલંડની ઉપર, ફરેંનચ અથવા બીજો કોઈ રાજવાલો હુમલો કરે, અને ઈંગલંડની સરકારની તર ફથી હેવો હોકુમ થાયે, કે દરએક આદમી જેનાંમાં કાંઈભી શકતી હોએ, તેણે ચાકરીમાં આવવું તો તે સું કરે ! એ ઉપરથી તે ભારે જોસસામાં આવીઓ, અને બોલીઓ જે સું ! ઈંગલંડની ઉપર હોમલો ! જો એ મજ હોએતો આ ઘડીએ હું તઈઆર થાઉં અને બુઢો છેઉં તોપણ ઘણાએક જુવાંનોનાં કરતાં સારી ચાકરી કરૂં, અને જો માહરીથી વધતું નહી બનેતો, આ ઓરડાનાં કરતાં હેવી લડાઈમાં મરવું બેહતર સમજુંછ. આ વીગત ઉપરથી વાંચનારનાં જોયામાં આવશે કે, ઈંગલંડનાં લોકોનો પોતાનાં દેશ ઉપર કેટલો પીઆરછે. આ ઉમરે પણ, પોતાનાં દેશને માટે લડવાને સારૂ પેલો સીપાઈ તઈઆર થયો. હેવા દેલાવર શખ્સોનાં પા છલા દાહડા સુખ અને નીરાંતમાં કાહાડવાને આ ધરમખાતું સથાપીઆમાં આવીઉંછે તેથી સરકાર અને તે સરકારની ચાકરીમાં રેહનારાઓ, એ બંયેને મુંનછે. એજ ખાતાંમાં ૭૯ વરસનો બીજો શખ્સ હતો, તે લારડ નેલસનનો ચાકર હતો, અને તે કેહતો હતો કે, જારે નેલસનને વાંહાંણ ઉપર ગોલી લાગી, તારે તે તેની પાસે હતો, અને નેલસનને છેલલુ કાફીનુ કપ તેણે પાયું હતું. જે જે લડાઈમાં નેલસન ગુતેલો હતો, તેનાં સીલલા છાપા ઉપર છાપેલાં ચીતારો તેનાં ઓરડામાં ટાંગેલાં હતાં, અને એ સઘળા ચીતરો મયેનાં બ નાંવનુ વીગતવાર બયાંન તેણે હમારી અરજ ઉપરથી કીધું હતું.

આ સીપાઈઓને દર રવીવારે બંદગી કરવાને દુર નહી જવાને વાસતે તેજ ઈમારતને લગતું એક દેવળ બાંધીઆમાં આવીઉંછે. તેઓને ફરસુદનો વખત ગુજારવાને કંટાલો નહી આવે, તેવું કરવાને સારૂ તાંહાં એક પુસતકખાંનું પણ બનાંવીઆમાં આવીઉંછે, તાંહાં સારાં પુસતકો તથા દરરોજનાં વરતમાંન પતરો મેલીઆમાં આવેછે. આ ઈમારતમાં એક મોટું દીવાનખાંનુછે તેને "પેનટીંગ હાલ" કરી કેહેછે, તેનાં તરણ ભાગ કીધેલાછે. એ મયેનો સઉથી મોટો ભાગ જેને "ગરાંનડ હાલ" કરી કેહેછે તે ૧૦૬ ફુટ લાંબો અને ૫૬ ફુટ પોહોલોછે, તેમાં નાંમીચા દરીઆઈ સરદારોની તસવીરો તથા સમુદરોમાં થાએલી મોટી લડાઈઓનાં ચીતારોછે. સઉથી નાંમીચો દરીઆઈ સરદાર નેલસન જાહરે પંદર વરસની વએનો હતો, તાહરે બરફથી બંધાઈ ગીએલા દરીઆમાં એક રીછની ઉપર હોમલો કરવાને દોડીઓ હતો તાહરથી તેની દેલાવરી માલુંમ પડી હતી, તે બનાંવ પછી જેટલી લડાઈઓમાં તે ગુતેલો હતો તે દર એક લડાઈઓનાં ચીતારો આ દીવાંન ખાંનાંમાં મેલીઆમાં આવીઆંછે, તેજ ઉપરથી જો કોઈ શખ્સ નેલસનની તવારીખ લખવા ચાહેતો, આ ચીતરો જોયાથી કેટલેએક દરજજે બની શકે. ૧૭૯૮ નાં વરસમાં નાંઈલ નદીની લડાઈની વેલાએ જે પોશા ક નેલસને પેહરીઓ હતો, તે આ દીવાંનખાંનાંમાં જાલવી રાખીઓછે. ત્રફાલગરની લડાઈની વેલાએ જે ડગલો નેલસને પેહરીઓ હતો, અને જેની અંદર થાઈને તેને ગોલી લાગી હતી, તે ડગલો પણ આ જગાએછે. તેની અંદર પેહેરેલાં વાસકુટ ઉપર લોહીનાં દાગ હજુર દેખાએછે.

સર ફરાંનસીસ ડરેક નાંમનો નાંમીચો દરીઆઈ સરદાર, જેણે આખી પ્રુથવીની આસપાસ દરી

આઈ સફર કીધીછે તેણે જે "આસ્ત્રલેબ" એટલે દરીઆમાં શુરજ તથા સેતારાઓની ઉંચાઈ તપાસવાનું યંત્ર વાપરીઉં હતું તે હીંઆં આપણા દીઠામાં આવેછે. સર જાંન ફરાંનકલીનની શોધ કરતી વેલાએ, તે સુરા અમલદારની કેટલીએક જીતસો જેમકે છરી, કાંટા, એક નાંધલી ચોપડી, તથા ઇંગરેજી સીક્કા વીગરે બીજી જીનસો ડાકટર રેએને મલી હતી તે હીંઆં જોયામાં આવેછે.

આ ઈમારતમાં રેહનાંરા સીપાઈઓની સંખીઆ ઘણી મોટીછે, તેથી તેઓને સારૂ ખાંણુ પકાવવાનુ બબરચીખાંનુ જોવા લાએકછે. સઘણુ ખાંણુ બાફની ગરમીથી પકાવીઆમાં આવેછે. આપણા લોકોનાં ની આતનાં જમણને સારૂ વાશણ વાપરેછે, તેનાં કરતાં પણ મોટા વાશણોમાં ઉપલા શખસોને સારૂ સેરવો તથા પુડીંગ બનાંવીઆમાં આવેછે. તેઓને ખાંણુ સારૂ અને સુતરૂં મલેછે અને તે સાથે બીર તથા પોરટર પણ આપીઆમાં આવેછે. એ પરમાણેની સઘળી માવજતથી દરએક જણ સરકારની લાંબી ચાકરી કીધા પછી પોતાનાં બાકીનાં દીવશ શુખ અને સંતોશમા ગુજારતા હતા. જે સેલરોની બઈરીઓ હોએ, તેઓને તાંહાં રેહવા દીધામાં આવતી નથી, પણ તાંહાં આવીને તેઓને મલવાને પુરતી છુટછે.

જે ઇમારતમાં આ ધરમખાતુંછે, તે પેહલલાં એક પાદશાહી મેહેલ બનાંવવાને ધારેલી હતી. એ ઈમારત ઘણી ખુબસુરતછે અને ચાર બાજુથી ચાર લાંબી હાર કરી વચમાં એક મોટો ચોક કાહાડેલોછે. એ ઈમારતનો એક ભાગ પેહલાં સરકારનાં ખરચથી (૩૬૦૦૦૦) તરણ લાખ શાહાઠ હજાર રૂપીએ બંધાયો હતો, તાહર પછી જારે હીંઆં ઉપલું ધરમખાતું સથાપવાને થઈઉં, તારે લોકોએ તે કાંમની મદદમાં (૬૦૦૦૦૦) છ લાખ રૂપીઆ ભરીઆ હતા. આ ધરમખાતાંનાં ખરચને સારૂ દર વરસે (૧૪૦૦૦૦૦) ચઉદ લાખ રૂપીઆની આવકછે, તેમાં બે લાખ રૂપીઆ દર વરસે પારલામેંનટનાં હોકમથી સરકારની તરફથી મલેછે, તથા દાંનચોરીથી જેવો માલ પશાર કરેછે તેઓને થાતા દંડ એ ખાતાંમાં જાએછે. કાપતંન કીડ નાંમનાં એક મોટા દરીઆઈ ચોરની મતા જે સરકારે જપત કીધી હતી તેનાં ૬૪૦૦૦ રૂપીઆ તથા ૧૭૧૦ નાં શાલમાં સરકારે કોલસા ઉપર જે જકાત લીધી હતી, તેનાં ૬૦૦૦૦ રૂપીઆ તથા અરલ આવ ડેરવેનટવાટર નાંમનાં ઉમરાવે પાદશાહની સાંમને બલવો ઉઠાવીઓ હતો, તેને ગરદન મારીઆ પછી તેની વરસ દાહડે ૬૦૦૦૦ રૂપીઆ ઉપજે, તેટલી અસકીઆંમત આ ધરમ ખાતાંની થાપણમાં આપીઆમાં આવીછે. રાબરટ આસબલસટંન નાંમના એક શખસે આ ખાતાંને (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રૂપીઆની બખશેસ કીધી હતી, તે પણ અસલ થાપણમાં દાખલ કીધીછે. આ હાસપીટાલની પડોસમાં ખલાસીઓનાં આસરે ૧૦૦૦ તાંવારેસ છોકરા તથા છોકરીઓની પરવરસીને સારૂ એક ધરમખાતુંછે.

ચેલસા હાસપીટાલ.

જેમ વાંહાંણ ખાતાંનાં ખલાસીઓ અથવા સીપાઈઓને વાસતે ઉપર જણાવેલું ધરમખાતુંછે, તેમ લશકરમાં ચાકરી કીધા પછી નાંકઉઅત તથા અશકત થાએલા સીપાઈઓની પરવરસીને સારૂ ચેલસા હાસપીટાલછે. આ ધરમખાતાંની ઈમારત બાંધવામાં (૧૫૦૦૦૦૦) પંદર લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયોછે. તે મધેની સઘળી ગોઠવણ ગ્રીનીચ હાસપીટાલનાં જેવીછે. આસરે ૪૦૦ સીપાઈઓ તાંહાં રહી શકેછે, પણ આસરે ૭૬૦૦૦ બુઢા સીપાઈઓને એ ખાતાંમાંથી દરરોજ પાવલો, છ આનાં તથા અરધા રૂપીઆને હસાબે મદદ મલેછે, તેથી તેઓ બાહેર રહી પોતાનું ગુજરાંણ કરેછે. જેઓ ધરમખાતાંમાં રેહેછે તેઓને સારૂ માંથાં દીઠ દર મહીને ૩૦ રૂપીઆ થાએછે.

ગ્રેનજરસ હોમ.

આ ખાતાં વીશે હીંદુસથાંનનાં લોકોએ અગત કરીને જાંણવું જોઈએછે. હીંદુસથાંન, આરબસથાંન, આફરીકા, ચીન, મલાકા, મોજાંમબીક તથા પસીફીક સમુદરનાં દખણ ભાગનાં ટાપુનાં ગરીબ લોકો જેઓ

લંડનમાં જાએ, તેઓનાં ઉતારાને સારૂ "સ્ટ્રેનજરસ હોમ" એટલે "પારકા લોકોને સારૂ ઘર" એવે નાંમનુ એક ખાતું સથાપીઆમાં આવીઉંછે. ઉપલા દેશો ખાતેથી વાંહાંણોમાં જે ખલાસીઓ જતા હતા, તેઓ ને પાછી ચાકરી નહી મલીઆથી તાંહાંજ રખડતા ફરતા હતા, અને તેઓની પાશે કાંઈ જીન નાંણુ હોએ તેનો તેઓ સંભાલ પણ કરી શકતા નહી હતા, તેથી કરીને તેઓની અવસથા ઘણી માંઠી થાતી હતી, અ ને તે જોયાથી ઈંગરેજોનાં દીલમાં દયા ઉતપન થાઈ અને આસરે એક લાખ રૂપીઆ ખરચીને "વેસ્ટ ઈન ડીઆ ડાક રોડ" નાંમનાં રસતા ઉપર એક મોટી અને સોભઈતી ઈમારત બાંધીછે. એ ખાતું સને ૧૮૫૭ નાં વરસમાં હુંગાડીઆમાં આવીઉં હતું. જો કે એ ખાતાંમાં જેઓ જાઈને રેહેછે, તેઓ ધરમ ખાતે રેહે છે હેવું કેહવામાં આવે નહી, કાંએજે તેઓ પાસેથી જીન લવાજમો લીધામાં આવેછે, તોપણ જે લવાજમો તાંહાં લીધામાં આવેછે, તે હેવોછે, કે તે ભાવે કોઈબી ઠેકાંણે તેઓને રેહવાનું તથા ખાવાનું મલે નહી. દર એક આદમી દીઠ દર અઠવાડીએ ૪ રૂપીઆ લીધામાં આવેછે. અને તેટલા ભાવમાં દર રોજ તરણ વખત ખાંણુ મલેછે. ડાકટરનો તથા ધોલી તથા નાંહવાનો ખરચ પણ ઉપલીજ રકમમાં આવીઓ. આ ખાતાંનો લાભ વાંહાંણનાં ઘણાખરા ખલાસીઓ લીએછે અને આખાં વરસનો હીસાબ કાહાડતાં તાંહાં દર રોજ ૫૫, થી ૬૦, આદમી રેહેછે હેવું માલુંમ પડેછે. તારીખ ૧ લી જુન ૧૮૫૭ થીતે તારીખ ૩૧ મી મેએ ૧૮૫૮ શુધીનાં વરસમાં સઘળા મલીને ૪૯૫ આદમીઓએ આ ખાતાંનો લાભ લીધો હતો. આ ગરીબ માંણસો પાસે જે કાંઈ હોએ, તે જાલવવાને પણ એ ખાતાંનાં કારોબારીઓ મેહનત કરેછે, તથા તેમને દેશ મોકલવા સારૂ વાંહાંણોમાં ચાકરી મેલવવાને પણ ઘટતી કોશેસ કરેછે. આ ગરીબ લોકોની આ પરમાંણે માહાવજત થયાથી તેઓ ઈંગરેજ લોકોનો ઘણો ઉપકાર માંનેછે, અને જેઓ એ ખાતું જોવા જાએછે તેઓ ની આગલ તે ઉપકાર ઘટતા સબદોમાં કહી સંભલાવેછે.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ગમત અને મોંજનાં કારખાંનાં.

ગમતનાં કારખાંનાં જોવાનો સસતો ભાવ—નાંટક તથા ગાએણ અને નાંચનાં કારખાંનાં. રાએલ ઇટાલીઅંન ઓપેરા તથા હર માજેસટીસ થીએટર. એ બંધે ખાતાં મધે થાતી ઊંચી રમતો તથા ગાએણ—ઇમારત તથા બેઠકોની ખુબસુરતી—એ ખાતાંનો એક મોહોસમનો ખરચ, ઇતીઆદી. પરીનસેસ થીએટર—એ જગાએ "સીઇનરી" નો ભારી ખરચ—બીજા થીએટરો. "કાંનસરટસ" એટલે ૫કટ ગાએણનાં કારખાંનાં—સીરેનેડરસ—સોંગ તથા ટોંગની રમુતો—ઘોડાની તથા આદમીઓની કસરતનાં ખેલ—કરીમોરન ગારડનસમાં મલતી તરેહવાર ગમત—નાંચવાનો ઓટલો—પુતલાંઓનો નાંચ તથા નાંટક—કસરતનો તમાસો—નાંટકનો ખેલ—બાળકોનો નાંચ—"કાસમોરામીકવીઊસ" નાં ચીતરો—બાગની ખુબસુરતી અને તેમાં રમત સારૂ કીધેલી તરેહવાર જગા—આતશ બાજી ઇતીઆદી. વાકસાહાલ ગારડનસ. કાલોસીઅમ—લંડન શેહેરનો દેખાવ તથા તરેહવાર બીજી ગમત. ગલોબ—પાલીટેકનીક ઇનસટીટીઊશન—એપસમ તથા આસકાટ ખાતે થાતી ઘોડાની સરતો. રસતે રસતે થાતા તમાશા.

હરેક શેહેરમાં જાઇએ, તાંહાંનાં ગમત અને મોંજનાં કારખાંનાં જોવાને આપણને ઘણી ઉલટ થાએછે, અને અગત કરીને પારીસ તથા લંડન જેવાં શેહેરમાં તેવી ઇછા વધારે છુટેછે. જેટલી ગમત અને મોંજ પારીસમાં મલેછે, તેટલી લંડનમાં મલતી નથી, તોપણ આ શેહેર ખાતે સારી ગમત અને મોંજ પુરી પાડવાનાં પુરતાં ખાતાંછે. વળી એ ગમતનાં કારખાંનાં હેવી રીતે બનાવીઆમાં આવીઆંછે કે તેમાંથી આપણને ખુશી અને અકલ એ બંધે મલેછે. એ મોંજ અને ગમતનાં કારખાંનાંઓ જોવા જવાને આપણને જે દર આપવો પડેછે, તે કાંઈ ઘણો મોંઘો પડતો નથી. જેમ ઓછી કીમત કરીઆમાં આવેછે, તેમ વધતા લોકો જોવાને જાએછે, તેથી ખેલ કરનાંરને વધારે નફો થાએછે, તે ઉપરથી જેમ બને તેમ સઘળી જગાએ ઓછો ભાવ કરીઆમાં આવેછે, અને તેથી તવંગર અને ગરીબ, સઘળાઓને તે મોંજ અને ગમતનો લાભ લેવાને બની આવેછે. આપણી ટાપુમાં ઉંચે દરજજેની ગમતની કેટલી ખુટછે, અને જેવારે કોઈ સારી ગમત મેલવવાની જોગવાઈ બનેછે, તેવારે તેનો લાભ લેવાને કેટલું મોંઘું પડેછે, તે આપણે સારી પેઠે જાણીએછે. અતરે થાતા સારા નાંટકો જોવા જવું હોએતો તરણથી વધારે રૂપીઆ આપીઆ વગર છુટકો નહી. ઘોડા ઉપરની કસરત જોવા જાઓ તો તેમજ વધારે નાંણુ કાહાડવું પડે. કોઈ હાથ ચાલાકીનો ખેલ કરનાર આવીઓ તો તેની તીકિટનો ભાવ આપણને પરવડે નહી. વલી તે સાથે આપણને હીંઆં જે ગમત મલેછે તે ઇંગલંડની સસતામાં સસતી ગમત આગલ કસા હીસાબમાં ગણીઆમાં આવી શકે નહી. જે ઇંગલંડમાં આપણે અરધા રૂપીઆમા જોઈ શકીએ છઈએ, તે મુંબઈમાં દશ રૂપીઆ આપવાને આપણે ઘણા સમજીએ નહી એટલોતો ગમતની અંદરજ ફેરછે. બીલોરી મેહેલ જેવી આખી પુરથવીમાં નાંમીચી ઇમારત એક અરધા રૂપીઆમાં જોવાઈ શકાએછે. ગાએણ તથા નાંચ અને નાંટકનાં મોટાં કારખાંનાંઓ રમાંણે ચહડતા ઉતરતા ભાવછે, તેમાંના કેટલાએક મોંઘાછે તો પણ બેસવાની જગાની ખુબસુરતી તરફ નીગાહ કરતાં તે મોઘા ગણાતા નથી. બાકી બીજાં ઘણા ખરાં ખાતાંઓનો અરધા રૂપીઆ

નાંટક તથા ગાએણ અને નાંચનાં કારખાંનાં.

" કોવેનટ ગારડન થીએટર" અથવા " રાએલ ઈટાલીઅન ઓપેરા" તથા "હર માંજેસટીસ થીએટર" નામનાં નાંટકનાં જે બે મોટાં ખાતાંછે, તે ખરેખર મેહેલ જેવાંછે. એઓની અંદરની બાંધણી તથા રમત કરનાંરાઓની અને તમાસગીરોની બેઠકની જગાનો સણગાર જોઈનેજ આપણે ઠઠ થાઈ જાઈએછે. તરેહવાર રંગ અને સુનેરી ધોર સાથનાં સણગારો સઘળી બાજુએ આપણી નજરે પડેછે. આપણી ટાપુમાં નાંટકનું જે ઘરછે, તે આ નાંટકનાં મેહેલોની આગલ ઝુફડી બરાબરછે. ઉપલા બે થીએટરોમાં પાંચ મારછે અને દરેકની ઉપર " બાકસ " એટલે નાંધલા નાંધલા ઓરડાઓની હાર બનાંવીછે, અને હેવા દર એક "બાકસ" ની અંદર છ જણને દાખલ કરીઆમાં આવેછે. એ નાંધલા ઓરડાઓની બાજુએ રેશમી સાટીનની ઝાલરો હોએછે, તથા બીજો સણગાર પણ ઘણો સારો હોએછે. ઉપર જણાવેલા બે થીએટરમાં જે રમત તથા ગાએણ કરીઆમાં આવેછે, તે ઈટાલીઅંન ભાશામાં થાએછે તેથી જેઓ તે બોલી સમજતા નહી હોએ, તેઓ તે રમતને બરાબર સમજી શકે નહી, તોબી દરરોજ હજારો લોકો તાંહાં જાએછે. જે નાંટક હીંઆં થાએછે, તે ગાએણનાં રાગમાં થાએછે, અને જેઓ નાંટક કરેછે તેઓ હંમેસાં સઉથી સરસ ગાણારા હોએછે, તેથી ફકત ગાએણથીજ આપણો જીવ ખુશી થાએછે, અને જેઓ રમત નથી સમજતા તેઓ પણ તાંહાંથી ખુશ થાઈને જાએછે. જેઓ હીંઆં રમત કરેછે, તેઓને એક એક રાતની મેહનતનો મોટો લવાજમો મલેછે. હાલમાં રાએલ ઈટાલીઅંન ઓપેરા એ જાતનુ સઉથી મોટું ઘરછે, અને તેનો માલેક તેમાંથી મોટો દોલતમંદ શખસ થાયોછે. ઘણી વખતે સાંહાંજનાં મોડેથી ગયા હોઈએ તો તીકીટ મલે નહી, વાસતે હેવાં ખાતાં જોવા જવાની તીકીટ એક દાહડો આગમનથી મંગાવવી જોઈએ. આ ઈમારત બાંધવામાં ચાર લાખ રૂપીઆથી વધારે ખરચ થાયોછે. આથી ઉતરતો હર માંજેસટીસ થીઅટર ગણીઆમાં આવેછે, તાંહાં પણ સઘળી રમત તથા ગાએણ "ઈટાલીઅંન" માં થાએછે. એ જગાએ માદેમોઈજલ પીકીલોમીનીનાં ગાએણની અતીશે તારીફ થાતી હતી, અને હરેક રમતમાં તેનું નાંમ જણાવીઆમાં આવીઉ કે હજારો લોકોની ઠઠ તે દીને તાંહાં ખેંચાએલીજછે. આ ગાણારીનાં ગીતની કીમત તથા ખુબીમાં આ એકજ દાખલો જાણવાને બસછે કે, એક વેલા ડબલીન શેહેરનાં એક થીએટરની રમતમાં તે સાંમેલ થાઈ હતી, તારે તેનાં ગાવાથી લોકો એટલાતો ખુશ થાયા હતા કે રમત ખલાસ થયા પછે, તેની ગાડીનાં ઘોડા છોડી નાંખીને પોતે ખેંચતા ખેંચતા તેને ઘર લઈ જાઈ પોંહોચાડી હતી. એજ થીએટરમાં આગલ જેની લીંડ ગાતી હતી, તે વેલાએ તાંહાં મલતી ઠઠનો પાર નહી હતો. એ થીએટરો હંમેસાં આખાં ભરાઈ જાએછે. સઉથી સરસ જગા પેહલલા માર ઉપરનાં બાકસોની ગણીઆમાં આવેછે, પછી ઉપરનાં મારોની અને પછી આંમફીથીએટર અને ગીઆલરીની. ગીઆલરીનો ભાવ સઉથી ઓછો હોએછે. રમત કરનાંરાઓની સપાટીને લગતી "સ્ટાલ" ની જે બેઠકછે, તાંહાં ખુરશીઓ ગોઠવીઆમાં આવેછે, તે જગા પણ ઘણીજ સરસછે અને તાંહાં બેસનાંરાઓ પાસેથી આદમી દીઠ એક ગીની લીધામાં આવેછે. કોઈ વાર એ ભાવ અરધો કરીઆમાં આવેછે. એક એક બાકસ જેમાં છ છ જણ બેશી શકે તેનાં માર પરમાંણે તરીસથી હેંશી રૂપીઆ લીધામાં આવેછે. વખતે કેટલાએક લોકો આગમનથી હેવા બાકસો માંડી રાખેછે, અને પછી રમતને દીને વધારે ભાવે જેને ગરજ હોએ તેને આપેછે, એટલી ભીડ એ જગાએ થાએછે. આંમફીથીએટરમાં જગા પરમાંણે હડીથી પાંચ રૂપીઆ અને ગીઆલરીમાં તેથી ઉતરતો ભાવછે. એ પરમાંણે તવંગર અને ગરીબ સઘળાઓ આ ઉંચે દરજજેની ગમતનો લાભ લઈ શકેછે. હર માંજેસટીસ થીએટરમાં આસરે ૧૮૦ બાકસછે અને રાએલ ઈટાલીઅંન ઓપેરામાં ૨૦૦ થી વધારેછે અને દરએકમાં તરણ હજારથી વધારે આદમીઓ શમાઈ શકેછે. હાવા એક ખાતાંનો એક મોહસમનો ખરચ નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. ગાએણ સાથનાં નાંચનાં ૧૦૦૦૦ રૂપીઆ; બાલેટનાં

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ગમત અને મોંજનાં કારખાંનાં.

ગમતનાં કારખાંનાં જોવાનો સસતો ભાવ—નાંટક તથા ગાએણ અને નાંચનાં કારખાંનાં. રાએલ ઇટાલીઅન ઓપેરા તથા હર માજેસટીસ થીએટર. એ બંધે ખાતાં મધે થાતી ઊંચી રમતો તથા ગાએણ—ઇમારત તથા બેઠકોની ખુબસુરતી—એ ખાતાંનો એક મોહોસમનો ખરચ, ઇતીઆદી. પરીનસેસ થીએટર—એ જગાએ "સીઇનરી" નો ભારી ખરચ—બીજા થીએટરો. "કાંનસરટસ" એટલે ફકટ ગાએણનાં કારખાંનાં—સીરેનેડરસ—સોંગ તથા ટોંગની રમતો—ઘોડાની તથા આદમીઓની કસરતનાં ખેલ—કરીમોરન ગારડનસમા મલતી તરેહવાર ગમત—નાંચવાનો ઓટલો—પુતલાંઓનો નાંચ તથા નાંટક—કસરતનો તમાસો—નાંટકનો ખેલ—બાલકોનો નાંચ—"કાસમોરામીકવીઊસ" નાં ચીતરો—બાગની ખુબસુરતી અને તેમાં રમત સારૂ કીધેલી તરેહવાર જગા—આતશ બાજી ઇતીઆદી. વાકસાહાલ ગારડનસ. કાલોશીઅન—લંડંન શેહેરનો દેખાવ તથા તરેહવાર બીજી ગમત. ગલોબ—પાલીટેકનીક ઇનસટીટીઊશંન—એપસમ તથા આસકાટ ખાતે થાતી ઘોડાની સરતો. રસતે રસતે થાતા તમાશા.

હરેક શેહેરમાં જાઈએ, તાંહાંનાં ગમત અને મોંજનાં કારખાંનાં જોવાને આપણને ઘણી ઉલટ થાએછે, અને અગત કરીને પારીસ તથા લંડંન જેવાં શેહેરમાં તેવી ઇછા વધારે છુટેછે. જેટલી ગમત અને મોંજ પારીસમાં મલેછે, તેટલી લંડંનમાં મલતી નથી, તોપણ આ શેહેર ખાતે સારી ગમત અને મોંજ પુરી પાડવાનાં પુરતાં ખાતાંછે. વળી એ ગમતનાં કારખાંનાં હેવી રીતે બનાવીઆમાં આવીઆંછે કે તેમાંથી આપણને ખુશી અને અકલ એ બંધે મલેછે. એ મોંજ અને ગમતનાં કારખાંનાંઓ જોવા જવાને આપણને જે દર આપવો પડેછે, તે કાંઈ ઘણો મોંઘો પડતો નથી. જેમ ઓછી કીમત કરીઆમાં આવેછે, તેમ વધતા લોકો જોવાને જાએછે, તેથી ખેલ કરનાંરને વધારે નફો થાએછે, તે ઉપરથી જેમ બને તેમ સઘળી જગાએ ઓછો ભાવ કરીઆમાં આવેછે, અને તેથી તવંગર અને ગરીબ, સઘળાઓને તે મોંજ અને ગમતનો લાભ લેવાને બની આવેછે. આપણી ટાપુમાં ઉંચે દરજજેની ગમતની કેટલી ખુટછે, અને જેવારે કોઈ સારી ગમત મેલવવાની જોગવાઈ બનેછે, તેવારે તેનો લાભ લેવાને કેટલું મોંઘું પડેછે, તે આપણે સારી પઠે જાણીએછે. અતરે થાતા સારા નાંટકો જોવા જવું હોએતો તરણથી વધારે રૂપીઆ આપીઆ વગર છુટકો નહી. ઘોડા ઉપરની કસરત જોવા જાઓ તો તેમજ વધારે નાંણુ કાહાડવું પડે. કોઈ હાથ ચાલાકીનો ખેલ કરનાર આવીઓ તો તેની તીકેટનો ભાવ આપણને પરવડે નહી. વલી તે સાથે આપણને હીંઆં જે ગમત મલેછે તે ઇંગલંડની સસતામાં સસતી ગમત આગલ કસા હીસાબમાં ગણીઆમાં આવી શકે નહી. જે ઇંગલંડમાં આપણે અરધા રૂપીઆમા જોઈ શકીએ છઈએ, તે મુંબઈમાં દશ રૂપીઆ આપવાને આપણે ઘણા સમજીએ નહી એટલોતો ગમતની અંદરજ ફેરછે. બીલોરી મેહેલ જેવી આખી પુરથવીમાં નાંમીચી ઇમારત એક અરધા રૂપીઆમાં જોવાઈ શકાએછે. ગાએણ તથા નાંચ અને નાંટકનાં મોટાં કારખાંનાંઓમાં બેઠક પરમાંણે ચહડતા ઉતરતા ભાવછે, તેમાંનાં કેટલાએક મોંઘાછે તો પણ બેસવાની જગાની ખુબસુરતી તથા ઉંચી ગમત તરફ નેગાહ કરતાં તે મોંઘા ગણાતા નથી. બાકી બીજાં ઘણા ખરાં ખાતાંઓતો અરધા રૂપીઆમાંજ જોઈ શકાએછે.

થીએટરો વગરે લંડનમાં ગમત અને મોજની બીજી ઘણી જગાઓછે. ફકત ગાએણનાં શોકીઓને સારૂ ઘણા ખાતાંછે તેને "કાંનસરટસ" કરી કેહેછે. હેવા ઘણાખરાં "કાંનસરટસ" અરધા રૂપીઆમાં જોઈ શકાએછે. "સીરેનેહેરસ" એોનાં ગાએણ તથા સોંગ જોવા જનારાઓ તાંહાં હરખમંદ થયા વગર પાછા ફરતા નથી. મીસતર તથા મીસતરીસ હાવરડ પાલ, તથા મીસતર અને મીસતરીસ જરમન રીડ તથા એવા બીજા ચાલાક શખ્સો નાંધલી નાંધલી રમતો કરેછે, અને તેમાં ઘણીએક તરાંહનાં સોંગ લાવેછે, તથા ચાલુ રવાજ અને લોકોની ખાંમી તથા સારી માંઠી ચાલનાં હસવા સરીખા ટોંગો સાથે હેકડી કરેછે, તેવી જગાએ પણ દર રોજ તમાંસગીરોની ભારી ઠઠ મલેછે. "આસટલીસ આમફી થીએટર" માં આદમીની તથા ઘોડાની કસરતનો અજાએબ ખેલ દેખાડીઆમાં આવેછે, કે જેવો આપણે દુનીઆનાં કોઈ બીજા ભાગમાં જોઈ શકીએ નહી. ઘોડાઓ હેવા કેરવેલા હોએછે કે બચાંને તાએબે રહી શકે, અને આદમીઓની કસરત જોઈએતો જાંણે તેઓનાં દીલમાં હાડકાંજ નથી. રબરનાં બનાંવેલા રમકડાંને જેમ આપણે ગમે તેમ મરડી તથા ફેરવી શકીએ તેમ વલીને તેઓ કસરત કરેછે. સાત ઘોડાઓને એક એકને સાથે ઉભા રાખી તે ઉપરથી કુદી જવું તે કાંમ તેઓને મનશે જેમ આપણે દાદર ઉપર ચહડીએછે તેવું સેહલુંછે. એ સઘળી રમતો તથા કસરતો બરાબર પીછાંનવાને સારૂ નજરે જોવી જોઈએછે.

ક્રીમોરન ગારડનસ.

મોજનાં શોકીને આ બાગમાં જેવી ખુશી ઉપજેછે, તેવી કોઈ બીજે ઠેકાંણે ઉપજતી નથી. આદમીની મેહેનત અને ખુદરતી દેખાવથી આ બાગ હેવોતો રળીઆમનો બનીઓછે, કે લંડનનો કોઈબી રેહવાસી એક વેલા તાંહાં જયા વગર રહેઓ નહી હશે. હીંઆં ઘણીએક રમતો થાએછે, તે સઘળી જોવા લાએકછે. અરધા રૂપીઆની કીમતે આપણે તાંહાં દાખલ થાઈ શકીએ છઈએ, અને ખુલલી હવામાં જેટલી રમત થાએછે, તે સઘળી તે ભાવમાં આપણે જોઈ શકીએછે, બાકી બીજી જે કાંઈ રમત તથા નાંચ થાએછે, તેનો જુદો જુદો દર આપવો પડેછે. એ બાગમાં એક ઘણોજ સોભઈતો ગોલ ઓટલો બાંધેલોછે, તેની ઉપર એ બાગમાં આવનાંરા મરદો તથા ઓરતોને નાંચવાને છુટછે. વચલે વાંધે કરતાં ઉતરતા લોકો તથા ગરીબોને નાંચવાંનો શોક ઘણો હોએ તેઓને તે શોક તાંહાં પુરો પાડવાને બની આવેછે. હીંઆં મરદો તથા ઓરતો એક એકને ઓલખીઆ વગર સાથે નાંચેછે. એ બાગમાં એક થીએટરછે, તાંહાં નાંટક તથા ગાએણની રમત કરીઆમાં આવેછે. હીંઆં "મેરીઓનેટ" અથવા પુતલાંઓનો નાંચ કરીઆમાં આવેછે, તે જોયાથી આપણને ઘણી ખુશાલી ઉપજેછે. એ રમતમાં જેમ આદમીઓ નાંટક કરેછે, તેમ પુતલાંઓ બોલેછે, હીલેછે, ચાલેછે તથા હસેછે અને બોલતાં તથા ચાલતાં સઘળી એસારતો આદમીની માફક કરેછે. જે ઘણી વેગળો દુર હોએ તેતો એમજ સમજે કે, આદમીઓ પેલો નાંટક કરેછે. હેવી ગોઠવણ કરેલીછે કે "સ્ટેજની" ઉપર મેલેલાં પુતલાંઓને તેઓની ઉપરનાં માલ ઉપર ઉભેલાં આદમીઓ, તરેહવાર દોરીઓથી ખેંચીઆથી જોઈ રીતે ચાલવું તથા હીલવું હોએ, તેમ તેઓને ચલાવી તથા ફેરવી શકેછે, અને પેલાં પુતલાંઓનાં હોત અમસથા હીલેછે, પણ જે અવાજ તેઓનાં મોહોડાંમાંથી નીકલેછે, હેવું આપણે સાંભલીએછે, તે પેલા દોરી ખેંચનાંર અથવા ખેંચનાંરાઓનાંજ અવાજછે. તેઓ આપણી નજરે પડતા નથી. એ પુતલાંઓ જારે નાંટક કરેછે, તારે તેમાં છવ મેલવાનુંજ બાકીછે એવું લાગેછે. એ તમાસો જોયા પછે કાંનસરટસ અથવા ગાએણ હોઈએછે. તાહર પછી "બાલેટ" એટલે નાંધલા બાળકોનો ખુબસુરત અને ફેનસી પોશાકો સાથનો નાંચ થાએછે. પછી કેટલીએક કસરતનો ખેલ થાએછે. પછી એક સરકસ કીધેલોછે, તાંહાં ઘોડાની ઉપર કસરત કરીઆમાં આવેછે. એ બાગમાં એક જગાએ "કાસમોરામીક વીઉસ" નાં કેટલાંએક ચીતરો આપણે

નાંચનાં ૧૦૦૦૦૦ રૂપીઆ; ગાણારાઓનાં ૩૫૦૦૦ રૂપીઆ; જે રમત હોએ તેનાં બનાંવો પરદા ઉપર રંગવ નાં તથા તે પરમાંણે રમત કરનાંરાઓનાં પોશાકનાં ૬૦૦૦૦ રૂપીઆ; રોશનીનાં ૧૩૦૦૦ રૂપીઆ; પગાર તથા માંણસોનાં ૩૦૦૦૦ રૂપીઆ; બારણા આગલ લશકરી સીપાઈઓ રેહેછે તેનાં ૧૫૦૦ રૂપીઆ; જુમલે એક ઓહોસમનો ખરચ ઉપર જણાવીઆ પરમાંણે આસરે (૨૫૦૦૦૦) બે લાખ પચાસ હજાર રૂપીઆનો થાએછે.

બીજા થીએટરો નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે; પરીનસેસ થીએટર, ડરૂરીલેન થીએટર; હે મારકેટ થીએટર: આડેલફી થીએટર; લાઈશીઅમ થીએટર; વીકટોરીઆ થીએટર; સરે થીએટર; સેંનટ જેમસ થીએટર; સોહો થીએટર; ઓલીમપીક થીએટર; સીટી થીએટર, ઈતીઆદી. આ સઘળા થીએટરો અઠવાડી આનાં ઘણાખરા દીવશ ચાલુ રેહેછે. પરીનસેસ થીએટર દર રોંજ ચાલુ રેહેછે અને જે થીએટરોનુ કાંમ ઈંગરેજી જુબાંનમાં ચાલેછે, તેમાં આ સઉથી સરસ ગણાએછે. નાંમદાર રાંણીની વડી છોકરી પરીનસેસ રાએલ ઉપરથી એ થીએટરને ઉપલું નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. એ નાંટકશાળાનો વહો કારભારી મી૰ ચારલસ કીન કરીને હતો તેણે તેને સારૂ મોટું નાંમ મેલવીઉં હતું. એ થીએટરમાં ઘણુ કરીને શેકસપીઅર ની રમતો કરીઆમાં આવેછે, અને રમત કરનાંરાઓ હંમેસાં ઉંચી શકતીનાં શખસો હોએછે. મીસતર તથા મીસતરીસ કીન પોતે ઘણાજ સરસ રમત કરનાંરાંછે, અને નાંટકનાં કાંમમાં તેઓની શકતી પેહલલે દરજે નીછે. મીસતર કીનનાં વખતમાં એ થીએટરમાં જે જે રમત થાતી હતી, તે રમત કરવામાં હોશીઆર શખસો કાંમે લાગતા હતા એટલુંજ નહી, પણ જે જે રમત થાએ તેને લગતા બનાંવોની "સીઈનરી" દેખાવો આબેહુબ અને ઘણાજ સોભઈતી રીતે દેખાડીઆમાં આવતા હતા. મીસતર કીન પોતે જાતે એક મોટો વીદીઆ અભીઆસીછે, અને જે જે રમત તે લાવતો હતો, તે બાબદમાં ઘટતી ખોલ તથા તપાસ કરી તે વખતની જગા તથા તે વખતનાં પોશાકો વીશે ખાતરી કરી, તેજ પરમાંણેનાં પોશાક તથા બનાંવો સાથે લોકોની આગલ સઘળી રમતો મેલતો હતો. જેમ કે એક બનાંવ બજારમાં બનીઓ હોએ તો તે વખતે આપણે ખરેખર "સ્ટેજ" રમત કરવાની જગા ઉપર બજાર માંહેલું જોઈશું—જો કોઈ બનાંવ રાતની વેલાએ તોફાંનમાં બનીઓ હોએ, તો તે ભાગ આવે તાહરે તાંહાં ખરેખર મોટું તોફાંન અને ગાજ અને વીજનાં અવાજો થાએછે અને આપણે ખરેખર એક મોટાં તોફાંનનીજ વચમાં હોઈએ તેવું લાગેછે—પાહાડ ઉપર ચહ ડી જવાની તથા નદીમાં બેશી જવાની વાત આવી હોએ તો તે સઘળા બનાંવો આબેહુબ આપણી નજરે પડેછે. જો કોઈ બનાંવ લડાઈનો થાયો હોએ, તો તેનો બરાબર ખીઆલ આપવાને સારૂ તેજ પરમાંણે હથીઆરબંધ લશકરો અને કીલ્લાઓ આપણાં જોયામાં આવેછે. જો કોઈ બનાંવમાં ફરેસતાઓ દેખાડવા હોએતો તે પણ આબેહુબ નકલ કરીઆમાં આવેછે. પાંખો સાથની પરીઓ આપણે જોઈએછે અને એક ગમથી બીજી ગમ તેઓ ઉડે પણછે. એ પરમાંણે આંખ, મંન અને કાંન એ સઘળાંને ખુશી કરવામાં મી૰ કીન હ જારો રૂપીઆનો ખરચ કરતો હતો, તેમ હજારો તમાંસગીરો તાંહાં ગયાથી હજારો રૂપીઆ તે પેદા કરતો હતો. શેકસપીઅરની રમતો આપણે ગમે તેટલી વાર વાંચીએ, પણ તે રમતોની ખરેખરી સમજ આપણા મંનમાં બેસતી નથી, પણ જો એક વાર તેવી રમત હીંઆં જોઈ હોએતો, તે આપણા મગજમાંથી કધી ખીસવાની નથી, અને એ રમતો એ પરમાંણે કીધેલી જોયા વગર શેકસપીઅરની અકલ અને તેની બનાંવેલી રમતોની ખુબી બરાબર આપણે પીછાંની શકતા નથી. આ થીએટરમાં દાખલ થવાનો ભાવ ઘણો નથી. બાકસોનો ભાવ બેથી તરણ ગીનીછે, સ્ટાલમાં એક ખુરશીનો પાંચ શીલીંગછે અને પીટનો બે શીલીંગછે અને ગીઆલ રીનો ભાવ તેથીબી ઉતરતોછે. બીજા થીએટરોછે તે પણ સારાછે અને તેમાં દાખલ થવાનો ભાવ ઉપર કરતાં પણ ઓછોછે. ઘણા ખરા થીએટરોમાં નાંમદાર રાંણીને સારૂ બાકસ જુદા હોએછે અને તેઓનો સણગાર ઘણોજ સરસ હોએછે.

ગત કરીને " કોલોશીઅમ, ગરેટ ગલોબ અને પાલીટેકનીક ઈનસટીટીઊશન નાંમનાં ખાતાંઓમાંથી મલેછે, તેઓનો થોહોએક હેવાલ આ પ્રકરણમાં આપવાને જરૂર જાંણીએછે. કોલોશીઅમમાં દીવસને વખતે બપોરથી શાંહાજ શુધી તરેહવાર રીતે આપણને ગમત મલેછે, અને તેજ પરમાણે રાતની વેલાએ પણ ગમત મલેછે. બપોરનો તમાસો નીચે જણાવીઆ પરમાણેછે. અંદર દાખલ થતાંને વાર ડુંગરોનો ચહડતો ઉતરતો દેખાવ અને તેમાંથી પડતા પાંણીનાં ધોત આપણા જોયામાં આવેછે. એ ડુંગરનો અને તેમાંથી પડતા ધોતનો દેખાવ હેવોતો ખુદરતને મલતો આવેછે કે, જો કોઈ આદમી આ ઘેરમાંછે તે ભુલી જાએ, અને એમ સમજે કે હું જંગલમાં ડુંગર આગલ ઉભેલો છેઉં અને આ ધોત છેક ઉંચેથી આવેછે, તો તેને આપણે ઠપકો આપી શકીએ નહી. જે ડુંગર દેખાડીઆમાં આવેછે તે શીશાંનાં પતરાંનો કીધામાં આવીઓછે, અને બીજી તરફથી સાંચાની મારફતે તે પાહાડ ઉપરથી ધોત ચલાવીઆમાં આવેછે. એ ધોત દર કલાકે ૯૦ ટન પાંણી આપેછે. હીંઆંથી નીકલીઆ પછી આખાં લંડંન શેહેરનો દેખાવ "પાંનોરાંમાં" દેખાડીઆમાં આવેછે. એ દેખાવ (૪૮૦૦૦) ઉરતાલીસ હજાર ચોરસ ફુટ જગા રોકેછે અને ફરતી દેવાલ ઉપર કંનતાંનનુ કપડુ જડી તેની ઉપર ચીતારેલોછે. તરણ માર ચહડીઆ પછી, વચે વચમાં એક ગીઆલરી કીધામાં આવીછે, તાંહાં ઉભું રહીને એ દેખાવ જોવાનોછે. જો એક આદમી જેણે "પાંનોરાંમાં" નાં દેખાવો આગલ નહી જોયા હોએ, તેને આંખે પાટા બાંધીને, એકાએક બીજે દેશથી આ શેહેરમાં લાવી, ઉપલી જગોએ ઉભો રાખી પુછીઉં હોએ કે, તુંને હીંઆં સું દેખાએછે, તો તે ખરેખર કેહેશે કે, આ એક મોટું શેહેર દેખાએછે. તે એમ નહી સમજશે કે માહારી સાંહાંમણે ચીતારછે, તે એમજ સમજશે કે હું ઉંચી જગોએથી આ એક ખરૂં શેહેર જોઉંચ. જેણે હેવા દેખાવો જોયા નહી હોએ, તથા જેને બારીકીથી જોવાની ટેવ નહી હોએ, તે આ મીશાલે છેતરાએ તેમાં નવાઈ નથી, કાંએજે તે દેખાવ ઘણોજ આબેહુબછે. લંડંનની વચે વચમાં સઉથી ઉંચી જગાએ જાઈને ઉભા રહીને આપણે તે શેહેરનો દેખાવ જોઈએ, તેજ મીશાલનો દેખાવ હીંઆં આપણી નજરે પડેછે. મોટા મોહલ્લા જુદી જુદી ગલીઓમાં કેવી રીતે વેંહેચાએલાછે, તે હીંઆં ખુલી રીતે આપણને દેખાએછે—વલી આપણે જોઈએછે કે જાંણે આ ઘેરોની હાર ખરી બાંધેલીજછે—રસતા ઉપર ગાડીઓ તથા આંમનીબસો માંણસોથી ભરાઈને જોરમાં દોડતી હોએ હેવું ખચીત આપણી આંખે દેખાએછે. જુદી જુદી જગાનાં બાગો તથા લીલાં ખેતરો આપણને હેવાંતો દેખાએછે કે જાંણે આપણે ખરાં ખેતરોથી દુર નહી હોઈએ. લંડંન શેહેરમાં ટેમસ નદી દોડેછે, તે જાંણે તમારી આગલથીજ વેહેછે—તમો જુઓછે કે જાંણે નદીમાંથી આગબોટો ઉતારૂઓ સાથે સર સર ચાલી જાએછે, અને વલી નદીની ઉપર બાંધેલા ખુબસુરત પુલો ઉપરથી આદમીઓ અને ગાડીઓ ચાલતી જાએછે. જે ધણી લંડંન શેહેરથી પુરી રીતે વાકેફ હોએ તે આ ચીતાર ઉપરથી અણજાંણાને ઘણીએક રીતની સમજ આપી શકેછે. એક જગાએથી બીજી જગાએ જવું હોએતો કીએ કીએ રસતે જવું તે પેલા સાંમણેનાં ચીતાર ઉપરથી સેહલથી સમજાવી શકાએછે. ફલાંણુ ઘેર કોણનું—ફલાંણાની દુકાંન કાંહાંછે—ફલાંણુ દેવળ કાંહાંછે—ફલાંણો મેહેલ કીઓ—તે સંઘળાંની જગા કાંહાંછે, તેજ આપણે જોઈ શકીએ, એટલુંજ નહી, પણ તે ઈમારતો પોતે તાંહાં ઉભેલી હોએ એ મીશાલે આપણને દેખાએ, અને શેહેરનો જે ભોમીઓ હોએ તે એક તરાકામાં એ સઘળું પારખી શકે. વલી એ ચીતારની ખુબી હેવીછે કે, દરએક ચીજ બાંધેલી હોએ તે મીશાલેજ દેખાએછે. જાંણે હમણાજ તમો આ નદી આગલની શીહડીમાં ઉતરી શકો—જાણે હમણાજ તમો આ ગલીમાં જાઈ શકો—જાંણે હમણાજ તમો આ ગાડીમાં બેશી ચાલતા થાઓ—જાંણે હમણાજ તમો આ ઘરનું બારણુ ઉંઘડેછે તેમા દાખલ થશો—નદીઓની ઉપર બાંધેલા પુલનાં આરકાંની અંદરથી જાંણે હમણાજ આ આગબોટ પસાર થાઈ જશે. એ પરમાણે આપણી નજર આગલ એક તલેસમાંતી દેખાવ લાગેછે. સેંનટ પાલસનાં મોટાં દેવળનાં સઉથી ઉંચા બા

જોઈએછે. જેમ "સ્ટીરીઓસકોપ" ની મારફતે આપણે નાંધલા ચીતરો જોઈ શકીએછે, તેમ આ મોટાં ચીતરો જોઈ શકાએછે. જેવો જે દેખાવ હોએ તેમ રાત અથવા દીવસ, તોફાંન અથવા બરફ પડતો હોએ, તે પરમાંણે આબેહુબ આપણને સઘળા દેખાવો નજરે આવેછે. એ દેખાવો મોટાં શેહેરો તથા મેહેલોની અંદરનાં નાંચો તથા દેવળોની અંદર થાતી મીસનો તથા આબાદ અને નાંસ પાંમેલાં શેહેરોનો હતો. † વેનીસ મધે જે સઉથી મોટી નેહેરછે તેનો તથા પારીસનાં ફાંનટેબલુ મેહેલમાં જે નાંચ થાયો હતો, તેનો દેખાવ ઘણોજ સરસછે. વેહમીઓને આ બાગમાં ખેંચવાને વાસતે તાંહાં એક નસીબ જોનાર રેહેછે, તે જેઓ કોઈ સવાલ પુછેછે તેનાં જવાબ આપેછે. પુછનાંર અને સવાલ કરનાંર એક એકને જોતા નથી. એ જવાબો કાંઈ ખરા પડતા નથી, પણ પેલો ઠગારો તે જવાબો લખવામાં ઘણાખરા સાધારણ બનાંવોનુ બયાંન કરેછે, તેમાં દરએક આદમીને કાંઇબી પોતા વીશે ખરૂં લાગે, તેથી વેહમીઓ ઠગાએ. આ ઠગારાનુ નાંમ મીસતર થાલાબા કરીને હતું પણ કેહવાને ખુશાલી ઉપજેછે કે આ ઠગાઈ એક બે વરસ થયાં મેજીસતરેટનાં હોકમથી કાહાડી નાંખીઆમાં આવીછે.

આ બાગમાં તમાસગીરોને તીર કાંમઠાની રમત કરવાંને વાસતે તથા બીજી કસરતો કરવાને સારૂ હલાએદી જગાઓ કીધેલીછે. હીંઆં તમાસગીરોની મરજીમાં આવે કે તેમનું તોલ કેટલુંછે તો એક ફદીઉં આપીઆથી તે માલુંમ પહેછે, કાંએજે એક ઝુલતી ખુરશી ઉપર બેશીઆથી તેની સાથે જોહેલું એક તરાજુ આપણુ વજન કેટલુંછે તે જણાવેછે. હીંઆં એક સાંચોછે, અને તેની ઉપર પોચી ગાદી જડેલીછે, તેની ઉપર આપણે જોરથી એક મુકી મારી હોએતો, તે મુકીનુ જોર વજનમાં કેટલા રતલ થયું, તે ઉપલાં સાચાંની સાથે બાજુએ માંડેલા આંકરા ફરીઆથી તુરત માલુંમ પડેછે. થોડુંએક શુધી એક આદમીએ આગનાં ભારી બલતાંમાં ન્હાલી જવાની ખબર આપી હતી તે જોવાને હજારો લોકો જાતા હતા. ઝાવલીની સાંકલી ગલી કરીને તેને આગથી સલગાવી નાંખીઆમાં આવતી હતી અને પેલો આદમી તે આગની વચેવચમાં ફરીઆ કરતો હતો. એ શખસે પોતાનાં આંગને નહી બલે હેવી વસતુથી લપેટી નાંખીઉ હતું. રાતનાં બાર અથવા એક વાગે તાંહાં આતસબાજી થાએછે, અને બલુન હવાની ઉપર જાએછે. એ પરમાણે આ બાગની અંદર તરેહવાર ગમત મલેછે, તે સઘળાનું વીસતારીને આ જગાએ બયાંન કરવાની જરૂર નથી. આ સઘળો તમાસો રાતની વેળાએ થાએછે અને તાંહાં કીધેલી રોશની બાગના રલીઆમના દેખાવમાં ભેલાથાથી તે જગા ઘણીજ ખુશ બનેછે. બાગમાં જુદે જુદે ઠેકાંણે મોટાં "પાંનોરામીક" ચીતરો મેલેલાંછે. હીંઆં ખાવાની તથા પીવાની સઘળી વસતુઓ તુરત મલી આવેછે. ફુંઆરા તથા નાંધલા ડુંગરોનાં જેવા આકારો કાહાડી બાગને ઘણાજ ખુશનુમાં કીધેલોછે. ટુકાંમાં કહીજીએછે કે એક રાત કરીમોરનમાં કાહાડેલી નકાંમની નહી કેહવાશે. દર રોજ હજારો લોકોની તાંહાં ઠઠ મલેછે.

વાકસાહાલ ગારડનસ.

ઉપલા બાગની મતલબને મલતોજ આ બાગછે, અને તાંહાં પણ નાંચવાને વાસતે એક મોટો અને સોભાઈતો ઓટલોછે. જેવી રમતો કરીમોરનમાં થાએછે, તેવીજ ઘણીખરી હીંઆં પણ થાએછે, માટે આ જગાએ વધારે લખવાની અગત નથી. તોપણ જેણે કરીમોરન જોયું હોએ, તેણે આ બાગ અને તે મધેની રમત જોવા જવાને ભુલવું નહી.

કોલોશીઅમ.

હમોએ આગલ કહેઉંછે કે, લંડનમાં જે જે તમાસાનાં કારખાંનાંછે, તે સઘળાંમાં અજસથી મજાહ અને ખુશીજ મલેછે હેવું નથી, પણ તેમાંથી આદમીનું ઘણુ એક ગનીઆંન વધેછે. હેવી રીતની મજાહ અ

† એ પરમાંણેના દેખાવો લંડનમાં ઘણેએક ઠેકાંણે ૧ અથવા ૧ા રૂપીઆ લઇને દેખાડીઆમાં આવેછે

ગત કરીને " કોલોશીઅમ, ગરેટ ગલોબ અને પાલીટેકનીક ઈનસટીટીઊશન નાંમનાં ખાતાંઓમાંથી મલેછે, તેઓનો થોહોએક હેવાલ આ પ્રકરણમાં આપવાને જરૂર જાંણીએછે. કોલોશીઅમમાં દીવસને વખતે બપોર થી શાંહાન્જ શુધી તરેહવાર રીતે આપણને ગમત મલેછે, અને તેજ પરમાણે રાતની વેલાએ પણ ગમત મલેછે. બપોરનો તમાસો નીચે જણાવીઆ પરમાણેછે. અંદર દાખલ થતાંને વાર ડુંગરોનો ચહુડતો ઉતરતો દેખાવ અને તેમાંથી પડતા પાંણીનાં ધોત આપણા જોયામાં આવેછે. એ ડુંગરનો અને તેમાંથી પડતા ધોતનો દેખાવ હેવોતો ખુદરતને મલતો આવેછે કે, જો કોઈ આદમી આ ઘેરમાંછે તે ભુલી જાએ, અને એમ સમજે કે હું જંગલમાં ડુંગર આગલ ઉભેલો છેઉં અને આ ધોત છેક ઉંચેથી આવેછે, તો તેને આપણે ઠપકો આપી શકીએ નહી. જે ડુંગર દેખાડીઆમાં આવેછે તે શીશાંનાં પતરાંનો કીધામાં આવીઓછે, અને બીજી તરફથી સાંચાની મારફતે તે પાહાડ ઉપરથી ધોત ચલાવીઆમાં આવેછે. એ ધોત દર કલાકે ૯૦ ટન પાંણી આપેછે. હીઆંથી નીકલીઆ પછી આખાં લંડંન શેહેરનો દેખાવ "પાંનોરાંમાં" દેખાડીઆમાં આવેછે. એ દેખાવ (૪૮૦૦૦) ઉરતાલીસ હજાર ચોરસ ફુટ જગા રોકેછે અને ફરતી દેવાલ ઉપર કંનતાંનનુ કપડુ જડી તેની ઉપર ચીતારેલોછે. તરણ માર ચહડીઆ પછી, વચે વચમાં એક ગીઆલરી કીધામાં આવીછે, તાંહાં ઉભું રહીને એ દેખાવ જોવાનોછે. જો એક આદમી જેણે "પાંનોરાંમાં" નાં દેખાવો આગલ નહી જોયા હોએ, તેને આંખે પાટા બાંધીને, એકાએક બીજે દેશથી આ શેહેરમાં લાવી, ઉપલી જગોએ ઉભો રાખી પુછીઉં હોએ કે, તુને હીઆં સું દેખાએછે, તો તે ખરેખર કેહેશે કે, આ એક મોટું શેહેર દેખાએછે. તે એમ નહી સમજશે કે માહારી સાંહાંમણે ચીતારછે, તે એમજ સમજશે કે હું ઉંચી જગોએથી આ એક ખરૂં શેહેર જોઉંચ. જેણે હેવા દેખાવો જોયા નહી હોએ, તથા જેને બારીકીથી જોવાની ટેવ નહી હોએ, તે આ મીશાલે છેતરાએ તેમાં નવાઈ નથી, કાંએજે તે દેખાવ ઘણોજ આબેહુબછે. લંડંનની વચે વચમાં સઉથી ઉંચી જગાએ જાઈને ઉભા રહીને આપણે તે શેહેરનો દેખાવ જોઈએ, તેજ મીશાલનો દેખાવ હીઆં આ પણી નજરે પડેછે. મોટા મોહલ્લા જુદી જુદી ગલીઓમાં કેવી રીતે વેંહેચાએલાછે, તે હીઆં ખુલી રીતે આપણને દેખાએછે—વલી આપણે જોઈએછે કે જાંણે આ ઘેરોની હાર ખરી બાંધેલીજછે—રસતા ઉપર ગાડીઓ તથા આંમ્નીબસો માંણસોથી ભરાઈને જોરમાં દોડતી હોએ હેવું ખચીત આપણી આંખે દેખાએછે. જુદી જુદી જગાનાં બાગો તથા લીલાં ખેતરો આપણને હેવાંતો દેખાએછે કે જાંણે આપણે ખરાં ખેતરોથી દુર નહી હોઈએ. લંડંન શેહેરમાં ટેમસ નદી વેહેછે, તે જાંણે તમારી આગલથીજ વેહેછે—તમો જુઓછે કે જાંણે નદીમાંથી આગબોટો ઉતારૂઓ સાથે સર સર ચાલી જાએછે, અને વલી નદીની ઉપર બાંધેલા ખુબસુરત પુલો ઉપરથી આદમીઓ અને ગાડીઓ ચાલતી જાએછે. જે ધણી લંડંન શેહેરથી પુરી રીતે વાકેફ હોએ તે આ ચીતાર ઉપરથી અણજાંણાને ઘણીએક રીતની સમજ આપી શકેછે. એક જગાએથી બીજી જગાએ જવું હોએતો કીએ કીએ રસતે જવું તે પેલા સાંમણેનાં ચીતાર ઉપરથી સેહલથી સમજાવી શકાએછે. ફલાંણુ ઘેર કોણનું—ફલાંણાની દુકાંન કાંહાંછે—ફલાંણુ દેવળ કાંહાંછે—ફલાંણો મેહેલ કીઓ—તે સંઘળાંની જગા કાંહાંછે, તેજ આપણે જોઈ શકીએ, એટલુંજ નહી, પણ તે ઈમારતો પોતે તાંહાં ઉભેલી હોએ એ મીશાલે આપણને દેખાએ, અને શેહેરનો જે ભોમીઓ હોએ તે એક તરાકામાં એ સઘળું પારખી શકે. વલી એ ચીતારની ખુબી રૂવીછે કે, દરએક ચીજ બાંધેલી હોએ તે મીશાલેજ દેખાએછે. જાંણે હમણાજ તમો આ નદી આગલની શીહુડીમાં ઉતરી શકો—જાણે હમણાજ તમો આ ગલીમાં જાઈ શકો—જાંણે હમણાજ તમો આ ગાડીમાં બેશી ચાલતા થાઓ—જાંણે હમણાજ તમો આ ઘરનું બારણુ ઉંઘડેછે તેમા દાખલ થશો—નદીઓની ઉપર બાંધેલા પુલનાં આરકાંની અંદરથી જાંણે હમણાજ આ આગબોટ પસાર થાઈ જશે. એ પરમાણે આપણી નજર આગલ એક તલેસમાંતી દેખાવ લાગેછે. સેંનટ પાલસનાં મોટાં દેવળનાં સઉથી ઉંચા ભા

જોઈએછે. જેમ "સ્ટીરીઓસકોપ" ની મારફતે આપણે નાંધલા ચીતરો જોઈ શકીએછે, તેમ આ મોટાં ચીતરો જોઈ શકાએછે. જેવો જે દેખાવ હોએ તેમ રાત અથવા દીવસ, તોફાંન અથવા બરફ પડતો હોએ, તે પરમાંણે આબેહુબ આપણને સઘળા દેખાવો નજરે આવેછે. એ દેખાવો મોટાં શેહેરો તથા મેહેલોની અંદરનાં નાંચો તથા દેવળોની અંદર થાતી મીસનો તથા આબાદ અને નાંસ પાંમેલાં શેહેરોનો હતો. † વેનીસ મધે જે સઉથી મોટી નેહેરછે તેનો તથા પારીસનાં ફાંનટેબલુ મેહેલમાં જે નાંચ થાયો હતો, તેનો દેખાવ ઘણોજ સરસછે. વેહમીઓને આ બાગમાં ખેંચવાને વાસતે તાંહાં એક નસીબ જોનાંર રેહેછે, તે જેઓ કોઈ સવાલ પુછેછે તેનાં જવાબ આપેછે. પુછનાંર અને સવાલ કરનાંર એક એકને જોતા નથી. એ જવાબો કાંઈ ખરા પડતા નથી, પણ પેલો ઠગારો તે જવાબો લખવામાં ઘણાખરા સાધારણ બનાંવોનુ બયાંન કરેછે, તેમાં દરએક આદમીને કાંઇબી પોતા વીશે ખરૂં લાગે, તેથી વેહમીઓ ઠગાએ. આ ઠગારાનુ નાંમ મીસતર થાલાબા કરીને હતું પણ કેહવાને ખુશાલી ઉપજેછે કે આ ઠગાઈ એક બે વરસ થયાં મેજીસતરેટનાં હોકમથી કાહાડી નાંખીઆમાં આવીછે.

આ બાગમાં તમાસગીરોને તીર કાંમઠાની રમત કરવાને વાસતે તથા બીજી કસરતો કરવાને સારૂ હલાએદી જગાઓ કીવેલીછે. હીંઆં તમાસગીરોની મરજીમાં આવે કે તેમનું તોલ કેટલુંછે તો એક ફદીઉ આપીઆથી તે માલુંમ પહેછે, કાંએજે એક ઝુલતી ખુરશી ઉપર બેશીઆથી તેની સાથે જોહેલું એક તરાજુ આપણ વજન કેટલુંછે તે જણાવેછે. હીંઆં એક સાંચોછે, અને તેની ઉપર પોચી ગાદી જહેલીછે, તેની ઉપર આપણે જોરથી એક મુકી મારી હોએતો, તે મુકીનુ જોર વજનમાં કેટલા રતલ થયું, તે ઉપલાં સાચાંની સાથે બાજુએ માંડેલા આંકરા ફરીઆથી તુરત માલુંમ પહેછે. થોડુંએક શુધી એક આદમીએ આગતાં લારી બલતાંમાં ચાલી જવાની ખબર આપી હતી તે જોવાને હજારો લોકો જાતાં હતા. ઝાવલીની સાંકલી ગલી કરીને તેને આગથી સલગાવી નાંખીઆમાં આવતી હતી અને પેલો આદમી તે આગની વચેવચમાં ફરીઆ કરતો હતો. એ શખ્સે પોતાનાં આંગને નહી બલે હેવી વસતુથી લપેટી નાંખીઉ હતું. રાતનાં બાર અથવા એક વાગે તાંહાં આતસબાજી થાએછે, અને બલુન હવાની ઉપર જાએછે. એ પરમાણે આ બાગની અંદર તરેહવાર ગમત મલેછે, તે સઘળાનું વીસતારીને આ જગાએ બયાંન કરવાની જરૂર નથી. આ સઘળો તમાસો રાતની વેળાએ થાએછે અને તાંહાં કીવેલી રોશની બાગના સ્લીઆમના દેખાવમાં ભેલાશથી તે જગા ઘણીજ ખુશ બનેછે. બાગમાં જુદે જુદે ઠેકાંણે મોટાં "પાંનોરામીક" ચીતરો મેલેલાંછે. હીંઆં ખાવાની તથા પીવાની સઘળી વસતુઓ તુરત મલી આવેછે. ફુંઆરા તથા નાંધલા ડુંગરોનાં જેવા આકારો કાહાડી બાગને ઘણાજ ખુશનુમાં કીવેલોછે. ટુકાંમાં કહીજીએછે કે એક રાત કરીમોરનમાં કાહાડેલી નકાંમની નહી કેહવાશે. દર રોજ હજારો લોકોની તાંહાં ઠઠ મલેછે.

લાકસાહાલ ગારડનસ.

ઉપલા બાગની મતલબને મલતોજ આ બાગછે, અને તાંહાં પણ નાંચવાને વાસતે એક મોટો અને સોભઈતા ઓટલોછે. જેવી રમતો કરીમોરનમાં થાએછે, તેવીજ ઘણીખરી હીંઆં પણ થાએછે, માટે આ જગાએ વધારે લખવાની અગત નથી. તોપણ જેણે કરીમોરન જોયું હોએ, તેણે આ બાગ અને તે મવેની રમત જોવા જવાને ભુલવું નહી.

કોલોશીઅમ.

હમોએ આગલ કહેઉંછે કે, લંડનમાં જે જે તમાસાનાં કારખાંનાંછે, તે સઘળાંમાં અમસથી મજાહ અને ખુશીજ મલેછે હેવું નથી, પણ તેમાંથી આદમીનું ઘણુ એક ગનીઆંન વધેછે. હેવી રીતની મજાહ અ

† એ પરમાંણેના દેખાવો લંડનમાં ઘણેએક ઠેકાંણે ૧ અથવા ૦ા રૂપીઆ લઇને દેખાડીઆમાં આવેછે.

ગત કરીને " કોલોશીઅમ, ગરેટ ગલોબ અને પાલીટેકનીક ઈનસટીટીઉશન નાંમનાં ખાતાંઓમાંથી મલેછે, તેઓનો થોહોએક હેવાલ આ પ્રકરણમાં આપવાને જરૂર જાંણીએછે. કોલોશીઅમમાં દીવસને વખતે બપોર થી શાંહાજ શુધી તરેહવાર રીતે આપણને ગમત મલેછે, અને તેજ પરમાણે રાતની વેલાએ પણ ગમત મલેછે. બપોરનો તમાસો નીચે જણાવીઆ પરમાણેછે. અંદર દાખલ થતાંને વાર ડુંગરોનો ચહડતો ઉતરતો દેખાવ અને તેમાંથી પડતા પાંણીનાં ધોત આપણા જોયામાં આવેછે. એ ડુંગરનો અને તેમાંથી પડતા ધોતનો દેખાવ હેવોતો ખુદરતને મલતો આવેછે કે, જો કોઈ આદમી આ ઘેરમાંછે તે ભુલી જાએ, અને એમ સમજે કે હું જંગલમાં ડુંગર આગલ ઉભેલો છેઉં અને આ ધોત છેક ઉંચેથી આવેછે, તો તેને આપણે ઠપકો આપી શકીએ નહી. જે ડુંગર દેખાડીઆમાં આવેછે તે શીશાંનાં પતરાંનો કીધામાં આવીઓછે, અને બીજી તરફથી સાંચાની મારફતે તે પાહાડ ઉપરથી ધોત ચલાવીઆમાં આવેછે. એ ધોત દર કલાકે ૯૦ ટન પાંણી આપેછે. હીંઆંથી નીકલીઆ પછી આખાં લંડંન શેહેરનો દેખાવ "પાંનોરાંમાં" દેખાડીઆમાં આવેછે. એ દેખાવ (૪૮૦૦૦) ઉરતાલીસ હજાર ચોરસ ફુટ જગા રોકેછે અને ફરતી દેવાલ ઉપર કંનતાંનનુ કપડુ જડી તેની ઉપર ચીતારેલોછે. તરણ માર ચહડીઆ પછી, વચે વચમાં એક ગીઆલરી કીધામાં આવીછે, તાંહાં ઉભું રહીને એ દેખાવ જોવાનોછે. જો એક આદમી જેણે "પાંનોરાંમાં" નાં દેખાવો આગલ નહી જોયા હોએ, તેને આંખે પાટા બાંધીને, એકાએક બીજે દેશથી આ શેહેરમાં લાવી, ઉપલી જગોએ ઉભો રાખી પુછીઉં હોએ કે, તુંને હીંઆં સું દેખાએછે, તો તે ખરેખર કેહેશે કે, આ એક મોટું શેહેર દેખાએછે. તે એમ નહી સમજશે કે માહારી સાંહાંમણે ચીતારછે, તે એમજ સમજશે કે હું ઉંચી જગોએથી આ એક ખરૂં શેહેર જોઉંચ. જેણે હેવા દેખાવો જોયા નહી હોએ, તથા જેને બારીકીથી જોવાની ટેવ નહી હોએ, તે આ મીશાલે છેતરાએ તેમાં નવાઈ નથી, કાંએજે તે દેખાવ ઘણોજ આબેહુબછે. લંડંનની વચે વચમાં સઉથી ઉંચી જગાએ જાઈને ઉભા રહીને આપણે તે શેહેરનો દેખાવ જોઈએ, તેજ મીશાલનો દેખાવ હીંઆં આપણી નજરે પડેછે. મોટા મોહલ્લા જુદી જુદી ગલીઓમાં કેવી રીતે વેંહેચાએલાછે, તે હીંઆં ખુલી રીતે આપણને દેખાએછે—વલી આપણે જોઈએછે કે જાંણે આ ઘેરોની હાર ખરી બાંધેલીજછે—રસતા ઉપર ગાડીઓ તથા આંમનીબસો માંણસોથી ભરાઈને જોરમાં દોડતી હોએ હેવું ખચીત આપણી આંખે દેખાએછે. જુદી જુદી જગાનાં બાગો તથા લીલાં ખેતરો આપણને હેવાંતો દેખાએછે કે જાંણે આપણે ખરાં ખેતરોથી દુર નહી હોઈએ. લંડંન શેહેરમાં ટેમસ નદી દોડેછે, તે જાંણે તમારી આગલથીજ વેહેછે—તમો જુઓછે કે જાંણે નદીમાંથી આગબોટો ઉતારૂઓ સાથે સર સર ચાલી જાએછે, અને વલી નદીની ઉપર બાંધેલા ખુબસુરત પુલો ઉપરથી આદમીઓ અને ગાડીઓ ચાલતી જાએછે. જે ધણી લંડંન શેહેરથી પુરી રીતે વાકેફ હોએ તે આ ચીતાર ઉપરથી અણજાંણાને ઘણીએક રીતની સમજ આપી શકેછે. એક જગાએથી બીજી જગાએ જવું હોએતો કીએ કીએ રસતે જવું તે પેલા સાંમણેનાં ચીતાર ઉપરથી સેહલથી સમજાવી શકાએછે. ફલાંણુ ઘેર કોણનું—ફલાંણાની દુકાંન કાંહાંછે—ફલાંણુ દેવળ કાંહાંછે—ફલાંણો મેહેલ કીઓ—તે સંવળાંની જગા કાંહાંછે, તેજ આપણે જોઈ શકીએ, એટલુંજ નહી, પણ તે ઈમારતો પોતે તાંહાં ઉભેલી હોએ એ મીશાલે આપણને દેખાએ, અને શેહેરનો જે ભોમીઓ હોએ તે એક તરાકામાં એ સઘળું પારખી શકે. વલી એ ચીતારની ખુબી હેવીછે કે, દરએક ચીજ બાંધેલી હોએ તે મીશાલેજ દેખાએછે. જાંણે હમણાજ તમો આ નદી આગલની શીહડીમાં ઉતરી શકો—જાણે હમણાજ તમો આ ગલીમાં જાઈ શકો—જાંણે હમણાજ તમો આ ગાડીમાં બેશી ચાલતા થાઓ—જાંણે હમણાજ તમો આ ઘરનું બારણુ ઉંઘડેછે તેમા દાખલ થશો—નદીઓની ઉપર બાંધેલા પુલનાં આરકાંની અંદરથી જાંણે હમણાજ આ આગબોટ પસાર થાઈ જશે. એ પરમાણે આપણી નજર આગલ એક તલેસમાંતી દેખાવ લાગેછે. સેંનટ પાલસનાં મોટાં દેવળનાં સઉથી ઉંચા ભા

એછે અને પછી તે નાંસ પાંમેલાં શેહેરનો દેખાવ જે જોઇએછે તે ઘણોજ દરાંમણો લાગેછે. આગમાં બળી ગએલા આખા મોહલ્લાઓ આતસના જેવા લાલ દેખાએછે અને આપણે એક તરફ આગથી બળેલા મો હલ્લા આગલ ઉભા હોઇએ, અને ભીંતો તથા બારી બારણા આતસના રંગનાં જેવા લાગે તેજ મીશાલે હીંઆં આપણી નજર આગલ સઘળું દેખાએછે. દરીઆની અંદર ડુબેલા માણશો તથા વાંહાંણના કટકે ક ટકા એણીગમ પેલીગમ ઘસડાએલાં આપણા દીઠામાં આવેછે. એ દેખાવ એટલોતો ખુદરતને મલતો કીધા માં આવીઓછે, કે તે સઘળું જોતી વેલાએ જાંણે આપણે પોતે હમણા એક શેહેર કે જાંહાં આગ, તોફાંન અ ને ધરથીકોપ થાતો હોએ, તાંહાં ઉભા હોઇએ. ધરથીકોપ આગ અને તોફાંનથી કેટલી ખરાબી થાએછે તેનો ખરો વીચાર આ દેખાવ જોયાથી આપણા મનમાં કેટલેએક દરજજે ઉતરેછે.

આ પરમાંણે બપોરના બાર વાગતા થીતે પાછલા પોહોરનાં પાંચ વાગતા શુધી જીવને તથા મનને તરેહવાર ગમત હીંઆં મલેછે અને વલી એક દેખાવ ઉપરથી બીજા દેખાવ જોવા જવાને થોડી થોડી મીની ટનો અંતર હોએ તાહરે ગાએણનાં મધુર રાગથી આપણને ખુશી કરીઆમાં આવેછે. એ પરમાણે એક શીલીંગની ટીકીટની અંદર આપણે કેટલી ખુશી અને ગનીઆંન મેલવી શકીએછે તેનો વીચાર હવે વાંચ નારે કરવો.

આ પરમાંણે કોલોશીઅમ મધે દર રોજ રમુજ ચાલુ રેહેછે. થોડે થોડે મહીને કેટલીએક ગમતમાં ફેરફાર કરીઆમાં આવેછે, અને ઉપર જે એક દીવસની ગમત જણાવીછે, તે જેમ આ લખનારે એક દીવસે જોઈ હતી તેમછે. રાતને વેલાએ પણ એજ રીતે કાંઈ કાંઈ ફેરફાર સાથે રમત કરીઆમાં આવેછે. જેમ દીવસમાં લંડનનો ચીતાર દેખાડીઆમાં આવેછે, તેમ રાતની વેલાએ પારીસ શેહેરનો દેખાવ દેખાડીઆ માં આવેછે, તે પણ ઘણોજ ખુબસુરત તથા આબેહુબછે. એ જગા જોવા જનારા પાસેથી અરધો રૂપીઓ લી ધામાં આવેછે. રાતે જનારાઓ પાસેથી પણ તેજ ભાવ લીધામાં આવેછે. આ ખાતું ઉભું કરવામાં તેનાં અસલ માલેકને મોટો ખરચ થાયો હતો. પાછલથી તે ચાર લાખ રૂપીઆની કીમતે વેચાયું હતું, તે હમણા ના માલેકે બે લાખ, પચાસ હજાર રૂપીએ લીધુંછે.

ગરેટ ગલોબ.

કોલોશીઅમનાં જેવીજ મતલબનુ એક બીજું ખાતુંછે તેને ધી ગરેટ ગલોબ કરીને કેહવામાં આવેછે. આ જગાએ પણ કેટલાએક દેખાવો આપણે જોઈએછે તથા ગમત અને ગનીઆંન આપનારા ભાશાંણ સાં ભલીએછે. આપણી પુરથવીનાં ગોલ આકારનો એક મોટો નમુનો હીંઆં દેખાએછે. ૬૦ ફુટ અને ૪ ઇંચ વીઆસનો એક મોટો ગોલ ઓરડો આપણે હીંઆં જોઈએછે, અને તેની ફરતી દેવાલમાં એકબી બારી નથી, પણ તેની ઉપર બાંધેલા ગુંબજની અંદરથી દીવસને વખતે રોશની દાખલ થાએછે, અને રાતની વેલાએ ગીઆસની રોશનીથી તાંહાં ઉજરડું કરીઆમાં આવેછે. પુરથવીનો આપણે જે ગોલ "ગલોબ" જોઈએછે તેની ઉપર બાહેરની બાજુથી નકસો હોએછે, પણ હીંઆં ઉપલા ગોલ ઓરડાની અંદરની બાજુથી સઘળુ પાડેલુંછે. અંદરનો ગોલ ઘેરાવો આસરે ૨૦૦, ફુટછે અને તેની સપાટીની ઉપર આપણે એક નાંધલી પુરથવી જોઈએછે. સમુદરો, પાહાડો, નદીઓ દેશો અને શેહેરો સઘળા ખુલી રીતે દેખાડીઆમાં આવીઆંછે એટલુંજ નહી, પણ તે દેશોમાં જંગલ કાંહાંછે, ફલવંત જગા કહીંછે, ફલાણા દેશની ઉતપંતી કેહવી હશે તે સઘળું સેહેલથી, આપણાં જોયામાં આવેછે. આ ગલોબને સઘળી તરફથી બરાબર જોઈ શકવાને તેની આસપાસ ફરતો દાદરછે. આ ખાતાંમાં જુદી જુદી ગનેઆતનાં લોકોનાં મટોડીનાં તથા લાકડાંનાં પુતલાંછે અને તેમની ઉપર ખરેખરા પોશાકો પેહરાવેલાછે તે જોયાથી પણ આપણને ઘણીએક ગમત ઉપજેછે. આ ખાતાંમાં પણ ડીસાલવીંગ વીઉસનાં

ચીતરો તથા કેટલાંએક શેહેરોનાં "પાંનોરામીક" દેખાવો દેખાડીઆમાં આવેછે. કલકતા, મદરાજ, મુંબઈ, લખનો, દીલ્લી અને હીંદુસથાંનનાં બીજા શેહેરોનાં હેવાં ચીતરો હીંઆં જોયામાં આવેછે. એ ઉપરાંત બીજી ઘણી ગમત હીંઆં મલેછે.

પાલીટેકનીક ઈનસટીટીઉશન.

આ ખાતાંમાં " ડીસાલવીંગ વીઉસ " નાં ચીતરો તથા ભાશાંણો ઘણુ કરીને કોલોશીઅંમ તથા વાઇલડ ગલોબની મતલબને મલતાંછે. પણ પાલીટેકનીક ઈનસટીટીઉશનમાં વીદીઆને લગતાં ભાશાંણો વધારે થાએ છે. એ ખાતાંની મુલ મતલબ હેવીછે કે વીદીઆનાં શાધારણ ગનીઆંનનો જેમ બને તેમ લોકોમાં ફેલાવો કરવો અને તે ગનીઆન મેલવવાને સારૂ લોકો તાંહાં ખેંચાએ તેવું કરવાને વાસતે તાંહાં કેટલીએક ગમતો પણ દાખલ કરીઆમાં આવીછે. આ ખાતું વીદીઆ અને હુંનરનું એક નાંમધલુ સંગરસહથાંન પણછે, તાંહાં મેલેલી વસતુઓ જોયાથી કેટલુંએક શાધારણ ગનીઆંન મલેછે. રશાએણ સાસતરનાં નાંમીચા શીખસાગુરૂ પરોફેસર ફારાડેએ ઘણીએક વાર હીંઆં ભાશાંણો પણ કરીઆંછે. હીંઆં પણ "કાસમોરામીક વીઉસ" નાં ચીતરો દેખાડીઆમાં આવેછે. આ જગાએ કેટલાએક અચરત સરીખા સાંચા ચાલુ રાખીઆમાં આવેછે તથા તેમનાં નમુનાં દેખાડીઆમાં આવેછે.

ઘોડાની સરત.

લંડંનથી કેટલીએક વેગલાઈએ, એપસમ તથા આસકાટ નાંમનાં ગાંમડાંઓમાં ઘોડાની હોડની મોટી સરતો થાએછે, તાંહાં લંડંનનાં લોકોનો મોટો જમાવ થાએછે. લંડંન એટલું મોટુંછે કે તે શેહેરમાંથી ગમે તેટલાં લોકો કોઈ ગમતને સારૂ બાહેર જાએ, તોબી શેહેરનો કારભાર રોજનાં જેવોજ દીશે, પણ એપસમ મધે ડરબીની સરત જે દીને થાએછે, તે દીવશે લંડંનનો દેખાવ હંમેસનાં જેવો ઠઠનો લાગતો નથી. બે ત રણ દીવસ આગમનથી સઘળાઓ ડરબીની સરતની વાત કરેછે. તે દીને સહવારનાં મરદો અને ઓરતો એપસમ જાઈ એ સરત જોવાની તઈઆરી કરેછે. આંમનીબસો, ઘરની ગાડીઓ, આગની ગાડીઓ સઘળી એકજ તરફ જાએછે. એપસમ મધે ચાર પાંચ દાહડા સરત થાએછે, પણ જે દીને ડરબીની સરત થાએછે, તે ખરેખરો સરતનો દીવશ ગણાએછે. એ દીને આસરે બે લાખ આદમીઓ સરતની આસપાસનાં મેદાંનમાં તે સરત જોવાને વાસતે એકઠાં થાએછે. એ સરતને વાસતે ઓછાંમાં ઓછા તરીસ ઘોડા સાથે દોહેછે, અને એ જાંનવરો સઉથી સરસ પાંણીનાં હોએછે. સઘળાં ઘોડાઓ એક ટોલાંની માફક દોહેછે, નહી કે એક કાંહાં અને બીજો કાંહાં. જે ઘોડો જીતેછે તેનાં ધણીને શાહાઠ હજારથી એક લાખ રૂપીઆ શુધી મલેછે, અને બીજી હારજીતની સરતો ઘોડાનાં ધણીઓ તથા બીજાઓ સાથે થાએ તે જુદી. એ વેળાએ આ પણે ઘોડાની સરતજ જોઈએછે એમ નથી. લંડંનની એક મોટી વસતી ખુબ મોંજ અને ખુશીમાં આવેલી આપણે હીંઆં જોઈએછે. આ સરતનાં રસતાની બરોબર બાજુએ, જેઓ પઈસા આપી શકે તેવા શખસો ને ઉભા રેહવાને વાસતે જગાઓ બાંધીછે, તેમાં દાખલ કરવાનો ભાવ પાંચથી દશ રૂપીઆ શુધીનોછે. એ જગાએ ઉભા રહીને સરતનાં મેદાંનમાં એકઠુ થાએલું આસરે બે લાખ આદમીનુ ટોળું જેમ બને તેમ ખીચો ખીચ ઉભેલું જોવાનીજ એક મજાહછે. એ દીવશ લંડંનનો એક મોટો તેહવારછે. પારલામેનટની સભાનું કાંમ પણ બંધ રેહેછે અને પરધાંનો પણ મોટાં દેશોનાં કારભારની વાત એક દીન પડતી મુકી ડરબીની સર તની મજાહ જોવા જાએછે. નાંમીચો ફરેનચમન " માંટેલાંબરટે " બે વરસની વાત ઉપર ફરેનચ ભાશામાં એક ચોપાંનીઉ છાપી ઈંગલંડ અને ફરાંનસની રાજધાંણીને સરકાવી હતી, અને જે ઉપરથી ફરેનચ સરકારે તેની ઉપર લાઈબેલની ફરીઆદી માંડી હતી, તે ગરંથકારે તે ચોપાંનીઆમાં એક ઠેકાંણે હેવું કહેઉંછે કે "જે

ધણીએ ડરબીની સરત નહી જોઇ હોએ, તેણે ઇંગલંડ જોયું એમ કેહવાએ નહી" અને એ વીચાર માંરેલાં બરટનો એખલાનો હતો એવું નથી. સરવે કોઇનો વીચાર એવોજછે. વાંચનારને અચરતી ઉપજશે કે, એ સરતમાં આટલું બધું સુંછે કે જેણે એ સરત નહી જોએ તેણે ઇંગલંડ નહી જોયા બરાબરછે, પણ એ અચરતી નો ખોલાસો એક કાગલ ઉપર શહી અને કલમથી કીધેલા બયાનથી કધી થનાંર નથી. આંખજ તેનો ખો લાશો કરેછે. વધારે કહી.શકાતુ નથી. આસકાટમાં જે સરત થાએછે તે પણ સારી થાએછે અને તે જોવા પણ હજારો લોકો જાએછે.

લંડંનનાં રસતાઓમાં ચાલતાં હાલતાં પણ આપણને ઘણી ગમત મલેછે. રેહવાનાં મોહલ્લાઓમાં લોકો વાજાંની પેટીઓ વજાડેછે તથા ગાએણ ગાએછે. કસરત કરનાંરાઓ પોતાનાં ખેલો રસતામાં કરેછે. સી રેનેડરસો મોહલ્લે મોહલ્લે પોતાનાં ટોંગ કરેછે. આઠ દશ આદમીઓ પોતા વચે ટોલી કરીને સીસોડી તથા પરઘમ અને વાજાં સાથનું વાજું વજાડેછે. એ સઘળાઓ રસતામાં જે રમત કરેછે તેનાં બદલામાં તે મોહલ્લાનાં રેહવાસીઓ પોતાની ખુશી સુજબ પાવલો અથવા અરધો રૂપીઓ તેઓને આપેછે, અને મોહલ્લા માં જારે વાજું વાગેછે તાહરે તાંહાં ઘરમાં રેહનાંરાઓને ઘણી ખુશી ઉપજેછે.

પણ આદમીને ગમત આપનાંરાં ખાતાંઓમાં સઉથી સરદાર બીલોરી મેહેલ ગણાએછે તેનુ બયાંન આ પછેનાં સફાઓમાં જોયામાં આવશે.

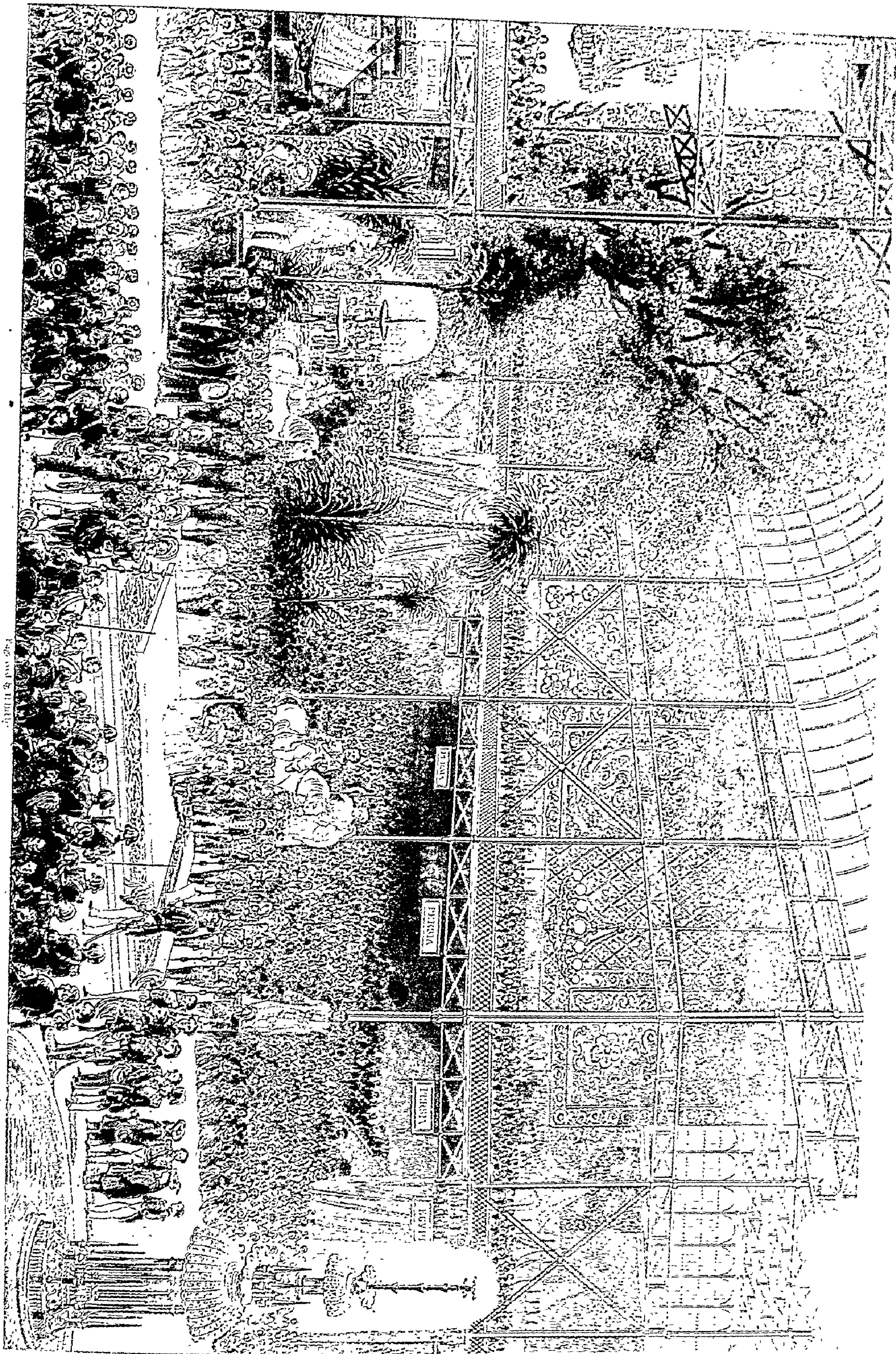
પ્રકરણ ૨૧ મું.

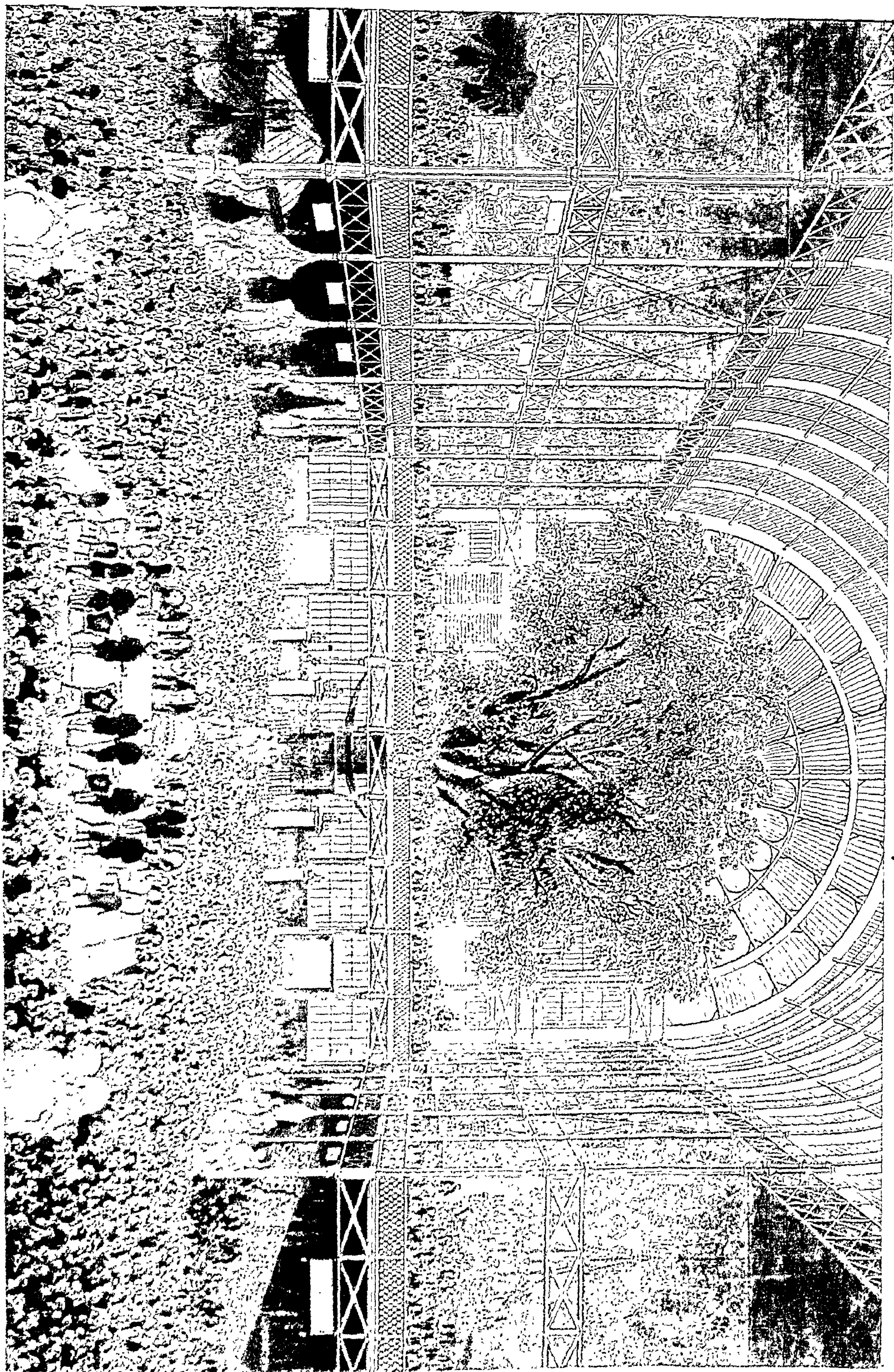
બીલોરી મેહેલ.

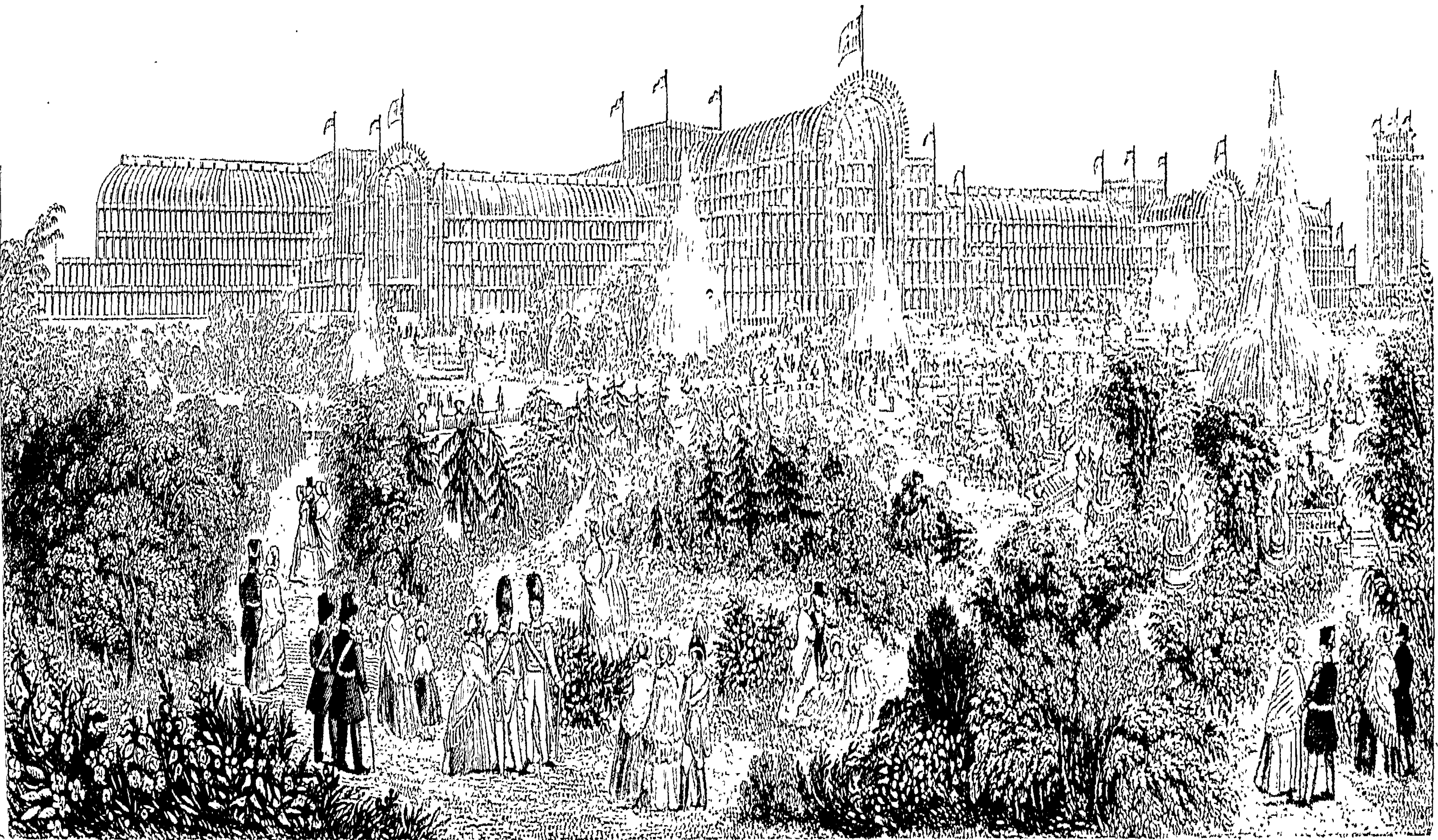
૧૮૫૧ નાં મેહેલની ઊતપતી અને કેટલીએક હકીકત. નવો બીલોરી મેહેલ, તેનું કદ, બાંધવાનો ખરચ, ઇતીઆદી. એ મેહેલમાં ગરમી દાખલ કરવાની યુકતી. એ મેહેલનો બાહેરનો દેખાવ—લંડનથી પોહોંચવાની રીત—તેમાં દાખલ થવાનો ભાવ. અંદર જતાંને વાર નજરે પડતો દેખાવ. ખુદરતી તવારીખનો ભાગ—ઇંગલંડનાં પાદશાહોની છબી—નેવ તથા તરાંનસેપટ—ઈજીપશીઅન કોરટ—ગરીક કોરટ—રોમન કોરટ—આલાહાંમબરા કોરટ—આસીરીઅન કોરટ—બીજાંન ટાઇન કોરટ—જરમન, ઈંગલીશ અને ફરેંનચ મેડીવલ કોરટ—રેનેસાં કોરટ—ઇલીજાબેથન કોરટ—ઇટાલીઅન કોરટ—સ્ટેશનરી કોરટ—હારડવેર કોરટ—કોરટ આવ નીઊ ઇનવેનશંનસ—બરમીંગાંમ કોરટ—શેફીલડ કોરટ—પાંનપીઅન કોરટ—કાચ તથા ચીનીકાંમ, ઇતીઆદી—કેનેડીઅન કોરટ—પુસતકખાંનું—રાંણીનું દીવાંનખાંનું—તસવીરખાંનું—વેચવાની તથા જોવાની વસતુઓ—ખુદરતી વસતુઓ અને તેમાંથી આદમીનાં ઊદીઓગથી પેદા થાતી જીનસો—ઇનડીઅન કોરટ—સાંચા—ખાવાની જગા. જુદી જુદી મોહોસમે એ મેહલમાં થાતા દેખાવો તથા ગાએણ. એ મેહેલની આસપાસનો બાગ—ફુંઆરા—પાંણીનાં ચસમાં—રમવાની જગા—આગલા જમાનાંનાં જાંનવરોનાં આકારો ઇતીઆદી. એ મેહેલની આવક તથા ખરચ.

"આરેબીઅન નાંઇટસ" ની વારતામાં આલાડીનનાં ફાંનસની વાત સરવે કોઇએ વાંચી હશે. એ ફાંનસનાં ચમતકારથી જે મોટો મેહેલ નીકલીઓ હતો, અને જેનુ બયાંન આદમીએ પોતાની અકલનાં બલથી પોતાનાં મગજમાંજ ઉભું કીધું હતું, તે મેહેલનું બયાંન ઇંગલંડના ખરેખરા અને હસતી પાંમેલા બીલોરી મેહેલ આગલ કસા હીસાબમાં નથી. ફરેસતાઓનાં મેહેલો અને પરીઓનાં રેહથાંનોનાં બયાંન આજે પણ વાંચતી વેલાએ આપણે સમજીએછે કે, તે સઘળા લખનાંરનાં ખીઆલછે અને તેવું બનવું મુશકેલ છે, પણ તે ખીઆલોબી આ ખરેખરી ઈમારત જે બીજાં ઘરોની માફક જમીન ઉપર ઉભેલીછે, તેની આગલ કસા હીસાબમાં આવતા નથી. અસલનાં તથા હાલનાં વખતનાં મોટા મેહેલોને મોતી બાગ અને હીરા બાગ અને તેવાં મોટાં નાંમો આપીઆંછે, પણ તેઓ કાંઈ મોતી અને હીરાનાં બનાંવેલાં નહી હતા, પણ હાલમાં લંડનમાં જે બીલોરી મેહેલ કેહવામાં આવેછે, તે ખરેખર આખો બીલોરનોજ બનાંવેલોછે. હેવો મેહેલ દુનીઆનાં બીજા કોઈ ભાગ ઉપર નથી. જે ધણી એ મેહેલ પેહલ વેહલો જોવા જાએછે, તે એકદમ એટલોતો અચરતીમાં ગરક થાએછે, કે તે અચરતીનુ બયાંન થાઈ શકતું નથી. હાલમાં જે બીલોરી મેહેલ લંડનથી જુજ વેગલાઈએ સીડ્નહાંમનાં ગાંમડાંમાંછે, અને જે મેહેલ ૧૮૫૧ ના વરસમાં હાઈડ પારકનાં બગીચામાં ઉભો કીધો હતો, તે બે જુદાછે. હાલ જે મેહેલછે તે જાયુકનોછે અને તે ૧૮૫૧ નાં મેહેલ ઉપરથી બાંધીઓછે, અને આગલો મેહેલ હવડાં તવારીખમાંજ જીવેછે. હાલનો મેહેલ કે જે આગલા મેહેલ ઉપરથી જનમ પાંમીઓછે, તેનુ બયાંન કરવાનું શરૂ કરીઆની આગમજ ૧૮૫૧ નો મેહેલ કેમ ઉભો થાયો હતો, તે વીશે ટુકમાં લખી જણાવવાની અગત દીશેછે.

યુરોપખંડમાં હરેક નવી શોધ કરવામાં ફરેંનચ લોકો બીજી કોંમ કરતાં વધારે વખણાએલા છે, પણ કોઈ નવી શોધો કરે તેની ઉપર તુરત શુધારો કરવામાં ઇંગરેજો જલદીથી તઇઆર થાએછે, તેજ મીસા

Read. Lacey.

THE NEW CRYSTAL PALACE AT SYDENHAM.

જે દીને હુંગડીઉં, તે દીને આ ટીકીટ ધરાવનારાઓનેજ દાખલ થવાની છુટ હતી. બીજે અને તરીજે દીને દરએક આદમી દીઠ રૂપીઆ દશ લીધામાં આવીઆ હતા; ચોથે દીને ૨ા રૂપીઆનો ભાવ થયો હતો, તે ૨૬ મી મેએ શુધી ચાલીઆ પછી, અઠવાડીઆના ચાર દીવસ એટલે જે સોમ, મંગલ, બુધ અને બ્રેસપત વારને દીને દર એક આદમી દીઠ અરધો રૂપીઓ, અને સુકરવારને દીને ૧ા રૂપીઓ અને સનીવારને દીને ૨ા રૂપીઆ લીધામાં આવતા હતા. એ ઉપરથી વાંચનારનાં જોવામાં આવશે કે, આ નાંમીચો મેહેલ, તેમાંની કીમતી વસતુંઓ શુધાં, જોવાને સરવે વાંધેનાં લોકોને જોગવાઈ મલી હશે. મેએ મહીનાંમાં આ સંગરહસથાંન હુંગડીઉં, તે મહીનાંમાં સઘળા મલીને ૭૩૪૭૮૨ લોકો તાંહાં ગયા હતા; જુનમાં ૧૧૩૩૧૧૬; જુલાઈમાં ૧૩૧૪૧૭૬; આગસટમાં ૧૦૨૩૪૩૫; સપટેમબરમાં ૧૧૫૫૨૪૦; અને અકટોબર મહીનાંનાં ૧૧ દીવસમાં ૮૪૧૧૦૭ મળી જુમલે (૬૨૦૧૮૫૬) બાસટ લાખ, એક હજાર, આઠશો છપંન આદમીઓએ આ સંગરહસથાંન જોયું હતું. એકજ દીવસે સઉથી વધતી સંખીઆ તારીખ ૭ મી અકટોબરને દીને થાઈ હતી. એ દીને (૧૦૯૯૧૫) એક લાખ, નવ હજાર, નવશો પંદર આદમી આ બીલોરી મેહેલ જોવા ગયાં હતાં. આ સંગરહસથાંનની કુલે આએપતનો જે હીસાબ છાપીઆમાં આવીઓ હતો, તે ઉપરથી જોયામાં આવેછે કે, " સીજન ટીકેટ," એટલે જાથુક ટીકેટનાં (૬૭૦૦૦૦) છ લાખ, સીતેર હજાર રૂપીઆ; બારણા આગલ છુટક લઈને દાખલ કરવાનાં (૩૫૬૭૫૭૬) પાંતરીસ લાખ, શડસટ હજાર, પાંચશો છોંતેર રૂપીઆ; આ માહાબારત કાંમની મદદને સારૂ પેહેલસે ઉઘરાંણું કરીઆમાં આવીઉં હતું તેનાં (૬૭૨૯૮૬) છ લાખ, બોંતેર હજાર, નવશો છીઆશી રૂપીઆ; " રીફ્રેશમેનટ," ખાવા પીવાનાં ઈજારાનાં (૫૫૦૦૦) પંચાવંન હજાર રૂપીઆ; કાટલગ વેચવાનાં ઈજારાનાં (૩૨૦૦૦) બતરીસ હજાર રૂપીઆ; થાકને વાસતે બેસવાની જગા ઈતીઆદીનાં (૩૩૫૦૬) તેતરીસ હજાર પાંચશો છ રૂપીઆ; "એકસચેકર બીલ" નાં વીઆજનાં (૨૦૫૬૭૨) બે લાખ પાંચ હજાર છશો બોંતેર રૂપીઆ મલી જુમલે (૫૨૩૬૭૪૦) બાવંન લાખ, છતરીસ હજાર, સાતશો ચીઆલીસ રૂપીઆ ઉપજીઆ હતા. ખરેખર ઈંગલંડનાં લોકો હાવા ખાતાંઓની કીમત પીછાંનેછે અને તેનો લાભ કેમ લેવો તે સંમજેછે. એ સઘળું ઉપલી વીગત ઉપરથીજ દેખાએછે, તે વીશે વધારે લખવાની અગત નથી. તારીખ ૧૧ મી અકટોબરને દીને આ સંગરહસથાંન બંધ કરીઆમાં આવીઉં હતું. તેની અંદરનો સાંમાંન જેઓએ વેચાતો લીધો હતો તેઓને તાંહાં, તથા જે માલ નહી વેચાયો હતો તે તેઓનાં મા લેકોને તાંહાં મોકલવાનો હુકંમ થાયો હતો, અને બીલોરી મેહેલનાં બાંધ કાંમનો સામાંન ઉંચકી લઈ જવાની પરવાંનગી આપીઆમાં આવી હતી. આ પરમાણે દુનીઆમાં સઉથી મોટી અને નાંમીચી ઈમારત એક વખત જનમી ગઈ, તે હવડાં નથી, તોપણ તવારીખમાં હંમેસાં અમર રેહેશે.

ઉપલો મેહેલ બાંધવામાં મીસતર કીઉબીટ, મી૦ ફાકસ અને મીસતર પાકસટને ઘણી ચાલાકી બતાવી હતી, માંટે તેમને નાંમદાર રાણીએ " નાંઈટ હુડ " નો ખેતાબ આપીઓ હતો.

નવો બીલોરી મેહેલ.

જે મેહેલનુ ઉપર બયાંન કીધુંછે, તે મેહેલ મેશરસ ફાકસ તથા હેનડરસને હેવી બોલીથી બાંધીઓ હતો કે, સંગરહસથાંનની મુદત પુરી થયા પછી, તે ઈમારત બાંધવામાં રોકાએલો સઘળો સાંમાન તેઓને પાછો હસતક કીધામાં આવેતો તેઓ તે ઈમારત ૭૯૮૦૦૦ રૂપીઆ બાંધે, અને જો સરકાર અથવા કોઈબી પોતાનાં હસતકમાં તે લીએતો તેઓને ૧૫૦૦૦૦૦ રૂપીઆ આપવા. જારે ઉપર જણાવેલું સંગરહસથાંન બંધ કીધામાં આવીઉં, તારે તે બીલોરી મેહેલનુ સું થાશે, એવો સઘળા લોકો વીચાર કરવા લાગા. સઘળી તરફથી હેવી ખાહેશ થાઈ કે, એ મેહેલ જાથુક રેહવા દેવો અથવા એ મધેનો સાંમાન ઉખેરી બીજી ગમ ફરીથી

ગીઓ હતી તે આ મેહેલ બાંધતી વેલાએ સમારીઆમાં આવીછે. આ મેહેલ જાંણે તરણ માળનો હોએ તેવો લાગેછે. એ મેહેલનો સઉથી નીચેનો ઇઆને ભોંએ તલીએનો ભાગ લાંબોનો લાંબો બાંધેલોછે. પેહલલો માળ આ ઈમારતનો સઉથી સરસ ભાગછે અને એ મેહેલની સઉથી વધતી ગમત તાંહાં મલેછે. આ માળ મેલીઆ પછી ઘરોની માફક સઘલા માળ આવતા નથી પણ બાજુએથી એક એકની ઉપર ગીઆલરીઓ કીધેલીછે, એટલે બીજા માળો ગીઆલરીનાંજછે એમ સમજવું. એ ગીઆલરીઓ પોકલ થાંબા અને ભારવતીઆઓની ઉપરજ આધાર રાખેછે અને અસલ મેહેલનાં જે નકસા આગલ આપીઆછે તે ઉપરથી એ ગીઆલરીઓની બાંધણીની સમજ પડશે. એ ગોઠવણથી પેહલલો માળ ઘણોજ ખુબસુરત લાગેછે, કાંએજે સઉથી ઉંચુ કાચનું છાપરૂં તાંહાંથી બરાબર આખું દેખાએછે, અને પેહલલા માળની ઉભરણી ઉંચી દેખાયાથી તે જગાની ખુબસુરતીમાં અતીઘણો વધારો થાએછે.

ઇંગલંડ જેવાં થંડી હવાનાં મુલકમાં હાવી ઈમારતમાં થંડી ઘણી લાગે તથા શીઆલાની રૂતમાં તાંહાં ઉન્હું રેહતાએજ નહી, તે ઉપરથી તાંહાં ગરમી દાખલ કરવાને સારૂ વખાંણવા જોગ ગોઠવણ કરીઆમાં આવીછે. આ ઈમારતનાં ભોએરાંની અંદર હારેદોર બાવીસ "બાઈલર" મેલીઆમાં આવીઆંછે, તેમાં એક લાખ એકવીસ હજાર ગીઆલંન પાંણી માઈ શકેછે. એ બાઈલરોની સાથે લોહડાંની ચાર પોકલ નલીઓ જોડેલીછે, તેમાંથી બે નલીઓની મારફતે તે બાઈલરોમાં થાતું ગરમ પાંણી દર એક માલની જમીનની નીચે મેલેલી નલીઓમાં ફરી વલેછે, અને બીજી બે નલીઓની મારફતે પાછું તે બાઈલરમાં આવીને ગરમ થાએછે. એ પરમાંણે ફકત ગરમીનાં જોરથી આખા મેહેલમાં પાંથરેલી નલીઓમાં ગરમ પાંણી ફરી વલેછે, તથા પાછું તાંહાં આવી પડેછે, અને એમ વારા ફરતી થયાજ કરેછે, અને મેહેલની હવાને શુધારીને મડીરાનાં ટાપુનાં જેવી બનાવેછે, હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે. આ મેહેલનાં જે ભાગમાં ગરમ દેશનાં ઝાડ તથા ફુલનાં રોપાછે, તાંહાં વધારે ગરમી લાવવાને સારૂ વધતા બાઈલર મેલી, વધારે નલીઓથી ગરમ પાંણી વધતું ફેરવી, જેટલી જોઈએ તેટલી ગરમી તાંહાં લાવીઆમાં આવેછે. એ કારણને સારૂ આખા મેહેલમાં મેલેલી નલીઓની હારેદોર લંબાઈ ગણીએતો પચાસ માઈલ થાઈ, અને તેમાં ફરી વલવાને સારૂ પાંણીને પોણબે માઈલ સફર કરવી પડેછે.

આગલ જણાવીઉંછે કે સીડેનહાંમ લંડંનથી પંદર માઈલ દુરછે. એ થેકાંણે ચાર ઘોડા જોડેલી આંમનીબસ અથવા આગની ગાડીની મારફતે જવાઈ શકાએછે. લંડંન બરીડજ સ્ટેશન આગલ ગયા કે ૦॥ રૂપીઆ આપીઆથી મેહેલ પોંહોચવાની પેહલલા વરગની ગાડીની ટીકેટ મલેછે. એ મેહેલમાં શાધારણ દીવસે અંદર જવાનો ભાવ દર આદમી દીઠ અરધો રૂપીઓછે, અને જો કોઈ જાતનો તેહવાર હોએ અને એ મેહેલમાં દર રોજ મલતી ગમતમાં વધારો કીધામાં આવીઓ હોએ તો, તે દીનેનો ભાવ જેમ વધતી ગમત હોએ તેમ, ૧।, ૨॥ અથવા ૫, રૂપીઆ કરીઆમાં આવેછે. એથી વધતો ભાવ થાતો નથી. લંડંનથી નીકલેલી આગની ગાડી દશ મીનીટમાં આ મેહેલની નજદીક જાઈ પોંહોચેછે. શાધારણ દીવસે દર ૦। કલાકે એ તરફ જવાને ગાડી નીકલેછે, પણ જે દીવસે તે મેહેલમાં વધતી ગમત હોએછે, તાહરે તાંહાં તરીસ અને ચીઆલીસ હજાર આદમીઓ જાએછે, તે દીને દર પાંચ મીનીટે ગાડીઓ જાએછે તથા આવેછે. એ ગોઠવણથી હજારો લોકોને પોતાને ગમે તે વખતે જવાને બની આવેછે. આગની ગાડીઓ આગલ ભારી ટોલાં થાએછે, અને આખી ટરેન ભરાઈ જતાં જેઓ વધેછે, તેઓ વલી પાંચ મીનીટ પછી જનારી ટરેનમાં જાએછે. લંડંનનું મથક છોડીને જરાક આગલ ચાલીઆ કે, આપણને દુરથી બીલોરી મેહેલ દેખાએછે અને જો હવા ખુલલી અને શુરજ પરકાશતો હોએતો, તે ઈમારતનો ભારી ચલકાટ આપણી આંખને દીપાવેછે. જેમ હીરો રોશનીની આગલ ચલકે, તેમ આ બીલોરી મેહેલ શુરજનાં તડકાંથી ચલકી રેહેછે. એ મેહેલની બંધે બા

બાંધવો. ઇંગલંડની સરકારે એ બાબદમાં વચે પડવાને દરૂસત ધારીઉં નહી, અને પેહલલો મેહેલ જેમ લોકોની જ ઉલટ અને મદદથી ઉભો થાયો હતો, તેમજ જાથુકનો મેહેલ બાંધવાનું પણ લોકો ઉપરજ રાખવાને દરૂસત ધારીઉં. જે મજાહ અને ગમત લોકોને હાઇડપારકનાં બીલોરી મેહેલથી મલી હતી, તે તેઓ કધી વીસરીઆ નહી, અને હેવી મજાહ અને ગમત જાથુક મલે તેવું કરવાને વાસતે તરેહવાર વીચારો ચાલવા લાગા. અંતે મી૦ લીચ નાંમનાં એક શખસને હેવું સુજીઉં કે, એક કંપની કરીને આ મેહેલ વેચાતો લઇને કોઈ લાએક જગા ઉપર ઉભો કરવો. મી૦ લીચનો આ વીચાર કેટલાએકોને પસંદ પડીઓ, અને નવ ગરહસથોએ એ કઠા થઇને તે ઇમારત મેશરસ ફાકસ અને હેનડરસન પાશેથી વેચાતી લીધી. તેહારપછી તેઓએ એક "કંપની" ઉભી કરવાની મદેહ નજર પરગટ કીધી, અને તેને "કરીસટલ પાલેસ કંપની" કરીને નાંમ આપીઉં અને તેની થાપંણ (૫૦૦૦૦૦૦) † પચાસ લાખ રૂપીઆની કીધી તેમાં દરએક શેર અથવા ભાગની કીમત ૫૦ રૂપીઆ કીધી હતી. થોડા દીવસની અંદર ઘણાખરા શેરો ભરાઈ ગયા, અને જેઓએ આગલો મેહેલ બાંધવામાં ઘણીખરી મદદ કીધી હતી, તેઓનેજ આ મેહેલ ઉભો કરવાનું કાંમ સોંફીઆમાં આવીઉં હતું. વલી એ મેહેલ મધે મેલવાની વસતુઓ ચુંટી કાહાડવાને વાસતે વીદીઆ, એલમ અને હુંનરમાં પેહેલે વાંધેનાં નાંમ ધરાવનારા કાબેલ શખસોને થેંડવીઆમાં આવીઆ હતા. કેટલાએક ગરહસથોને એ કાંમને સારૂ યુરોપખંડનાં બીજાં મુલકોમાં અસલની અને નવાઇની વસતુઓ મેલવવાને મોકલીઆમાં આવીઆ હતા. એ પરમાણે નવો બીલોરી મેહેલ ઉભો કરવાને વાસતે સઘળી તરફથી તારીફ લાએક ઉતાવલ કરીઆમાં આવી હતી.

આ નવી ઇમારત ઉભી કરવાની જગા શોધતી વેલાએ આ વાત ધીઆંનમાં રાખીઆમાં આવી હતી કે, જેમ બને તેમ એ મેહેલ જાંહાં ખુદરતી દેખાવ સારો હોએ, જાંહાં હવા હંમેસાં સારી અને તાજી હોએ, અને જાંહાં જવાને સારૂ લોહોડાંની સડકની મદદ મલે, તેવી જગા ચુંટી કાહાડવી. આ સઘળી મતલબ લંડનથી પંદર માઇલ દુર સીડેનહાંમ નાંમનાં ગાંમડામાં પાર પડે હેવું લાગું, અને તેથી તુરત તાંહાં આ મેહેલ બાંધવાનો થેડાવ થાયો, અને એ મેહેલને હવડાં "સીડેનહાંમ કરીસટલ પાલેસ" કરી કેહેછે. હાઇડ પારક વાલા તેનાં આગલા ભાઈ કરતાં, આ મેહેલની બાંધણીનો બાહેરનો તથા અંદરનો દેખાવ કોઈ બી રીતે ઉતરતો નથી, બલકે વધારે સરસછે. આ મેહેલ બાંધવામાંબી મોટો ભાગ લાકડાં, લોહોડાં તથા કાચનોછે. આગલા મેહેલને ઉખેડતી વેલાએ મલેલો સઘળો સાંમાંન પાછો હીંઆં કામે લગાડેલોછે. તેમાં કાંમે લાગેલાં કુલ સામાંનની વીગત નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. લોહોડું ૯૬૪૨ ટંન; ૨૫ એકર, અથવા ૫૦૦ ટંન કાચ; એ કાચનાં તકતા હારેદાર મેલીઆમાં આવેતો તેઓની લંબાઈ ૨૪૨ માઇલ થાએ. બારણાઓની કલ અને મીજાંગરાંજ સઘળાં એકડાં કરીએ તો તેઓનુ વજંન ૧૭૫ હંદરવેટ થાએ; ફકત એ ઇમારતમાં મારેલા ખીલાનુ વજન ૧૦૩ ટંન અને ૬ હંદરવેટ થાએછે. એ ઇમારતની કુલ લંબાઈ ૧૬૦૮ ફુટછે, તથા તે ઇમારતની બે "વીંગ" અથવા બાજુ કીધીછે તેની લંબાઈ સાથે મેલવીએતો કુલ લંબાઈ ૨૭૫૬ ફુટ થાએ, અને સઉથી વધતી પોહોલાઈ ૩૮૪ ફુટછે તથા ઉંચાઈ ૧૭૪ ફુટછે. આખા મેહેલનો જુદી જુદી ગીઆલરીઓ શુધાં ક્ષત્રફલ (૮૬૪૬૪૦) આઠ લાખ ચોશટ હજાર, છશો ચાલીસ ફુટ થાએછે, અથવા મેહેલ અને તેને લગતો બાગ ૨૦૦ એકર જમીંન રોકેછે, આ સફા સાથે આપેલા નકસા ઉપરથી જોયામાં આવશે કે તેનો બાહેરનો દેખાવ કેવો ખુબસુરતછે. હરેક નવું કાંમ એક વખત પુરૂં કરીઆ પછી તેમાં શુધારો કરવાનું ઘણુએક સુજ પડેછે, તે પરમાંણે હાઇડ પારકનો મેહેલ ગમે તેવો સારો હતો, તોપણ તે મધે જે જે ખા

† આ થાપણ પાછલથી પુરી પડી નહી અને આ નવા બીલોરી મેહેલને તેની સઘળી સોભા સાથે ઉભો કરતાં (૧૪૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પીસતાલીસ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયોછે.

મીઓ હતી તે આ મેહેલ બાંધતી વેલાએ સમારીઆમાં આવીછે. આ મેહેલ જાંણે તરણ મારનો હોએ તેવો લાગેછે. એ મેહેલનો સઉથી નીચેનો ઇઆને ભોંએ તલીએનો ભાગ લાંબોનો લાંબો બાંધેલોછે. પેહલલો માર આ ઇમારતનો સઉથી સરસ ભાગછે અને એ મેહેલની સઉથી વધતી ગમત તાંહાં મલેછે. આ માર મેલીઆ પછી ધરોતી માફક સઘલા માર આવતા નથી પણ બાજુએથી એક એકની ઉપર ગીઆલરીઓ કીધેલીછે, એ ટલે બીજા મારો ગીઆલરીનાંજછે એમ સમજવું. એ ગીઆલરીઓ પોકલ થાંબા અને ભારવતીઆઓની ઉપરજ આધાર રાખેછે અને અસલ મેહેલનાં જે નકસા આગલ આપીઆછે તે ઉપરથી એ ગીઆલરીઓની બાંધ ણીની સમજ પડશે. એ ગોઠવણથી પેહલલો માર ઘણોજ ખુબસુરત લાગેછે, કાંએજે સઉથી ઉંચુ કાચનું છા પરૂં તાંહાંથી બરાબર આખું દેખાએછે, અને પેહલલા મારની ઉભરણી ઉંચી દેખાયાથી તે જગાની ખુબસુર તીમાં અતીઘણો વધારો થાએછે.

ઇંગલંડ જેવાં થંડી હવાનાં મુલકમાં હાવી ઇમારતમાં થંડી ઘણી લાગે તથા શીઆલાની રૂતમાં તાંહાં ઉભું રેહવાએજ નહી, તે ઉપરથી તાંહાં ગરમી દાખલ કરવાને સારૂ વખાંણવા જોગ ગોઠવણ કરીઆમાં આ વીછે. આ ઇમારતનાં ભોએરાંની અંદર હારેદોર બાવીસ " બાઇલર " મેલીઆમાં આવીઆંછે, તેમાં એક લાખ એકવીસ હજાર ગીઆલંન પાંણી માઇ શકેછે. એ બાઇલરોની સાથે લોહડાંની ચાર પોકલ નલીઓ જોડેલીછે, તેમાંથી બે નલીઓની મારફતે તે બાઇલરોમાં થાતું ગરમ પાંણી દર એક માલની જમીનની નીચે મેલેલી નલીઓમાં ફરી વલેછે, અને બીજી બે નલીઓની મારફતે પાછું તે બાઇલરમાં આવીને ગરંમ થાએછે. એ પરમાંણે ફકત ગરમીનાં જોરથી આખા મેહેલમાં પાંથરેલી નલીઓમાં ગરંમ પાંણી ફરી વલેછે, તથા પાછું તાંહાં આવી પહેછે, અને એમ વારા ફરતી થયાજ કરેછે, અને મેહેલની હવાને શુધારીને મડીરાનાં ટાપુનાં જેવી બનાવેછે, હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે. આ મેહેલનાં જે ભાગમાં ગરમ દેશનાં ઝાડ તથા ફુલનાં રોપાંછે, તાંહાં વધારે ગરમી લાવવાને સારૂ વધતા બાઇલર મેલી, વધારે નલીઓથી ગરમ પાંણી વધતું ફેરવી, જેટલી જોઇએ તેટલી ગરમી તાંહાં લાવીઆમાં આવેછે. એ કારણને સારૂ આખા મેહેલમાં મેલેલી નલીઓ ની હારેદોર લંબાઇ ગણીએતો પચાસ માઇલ થાઇ, અને તેમાં ફરી વલવાને સારૂ પાંણીને પોણાબે માઇલ સફર કરવી પરેછે.

આગલ જણાવીઉંછે કે સીડેનહાંમ લંડનથી પંદર માઇલ દુરછે. એ થેકાંણે ચાર ઘોડા જોડેલી આંમ નીબસ અથવા આગની ગાડીની મારફતે જવાઇ શકાએછે. લંડન બરીડજ સ્ટેશન આગલ ગયા કે ૦॥ રૂપીઓ આપીઆથી મેહેલ પોંહોચવાની પેહલલા વરગની ગાડીની ટીકટ મલેછે. એ મેહેલમાં શાધારણ દી વસે અંદર જવાનો ભાવ દર આદમી દીઠ અરધો રૂપીઓછે, અને જો કોઇ જાતનો તેહવાર હોએ અને એ મેહેલમાં દર રોજ ચલતી ગમતમાં વધારો કીધામાં આવીઓ હોએ તો, તે દીનેનો ભાવ જેમ વધતી ગમત હોએ તેમ, ૧, ૨॥ અથવા ૫, રૂપીઆ કરીઆમાં આવેછે. એથી વધતો ભાવ થાતો નથી. લંડનથી ની કલેલી આગની ગાડી દશ મીનીટમાં આ મેહેલની નજદીક જાઇ પોંહોચેછે. શાધારણ દીવસે દર ૦। કલાકે એ તરફ જવાને ગાડી નીકલેછે, પણ જે દીવસે તે મેહેલમાં વધતી ગમત હોએછે, તાહરે તાંહાં તરીસ અને ચીઆલીસ હજાર આદમીઓ જાએછે, તે દીને દર પાંચ મીનીટે ગાડીઓ જાએછે તથા આવેછે. એ ગોઠ વણથી હજારો લોકોને પોતાને ગમે તે વખતે જવાને બની આવેછે. આગની ગાડીઓ આગલ ભારી ટોલાં થાએછે, અને આખી ટરેન ભરાઇ જતાં જેઓ વધેછે, તેઓ વલી પાંચ મીનીટ પછી જનારી ટરેનમાં જાએછે. લંડનનું મથક છોડીને જરાક આગલ ચાલીઆ કે, આપણને દુરથી બીલોરી મેહેલ દેખાએછે અને જો હવા ખુલલી અને શુરજ પરકાશતો હોએતો, તે ઇમારતનો ભારી ચલકાટ આપણી આંખને દીપાવેછે. જેમ હી શે રોશનીની આગલ ચલકે, તેમ આ બીલોરી મેહેલ શુરજનાં તડકાંથી ચલકી રેહેછે. એ મેહેલની બંધે બા

જુએ લે મોટા પીસોરી મીનાંરા ફુઆરાઓમાં પાંણી પોંહોચતું કરવાને સારૂ ઉભા કીધાછે, તથા તે મેહેલનં
છાપરાં ગોલ આકારનાંછે, તેથી દુરથી એ મેહેલનાં ખુબસુરત દેખાવમાં બહોએક વધારો થાએછે, અને [illegible]
પેહેલવેહેલા તાંહાં જવાનાં હોએ તેઓને તાંહાં પોંહોચવાની ઇંતેજારીનુ બયાંન થાઇ શકતું નથી. જે [illegible]
મેહેલ વીશે આટલું બધું સાંભલીઉં હતું, અને જે આ જમાનામાં નહી માની શકાએ તેવો બનાવ [illegible]
અને ઉપરથી થાએછે તેવી આપણી ખાતરી નહી હતે, તો હાવા મેહેલ વીશે આપણે કાંહાંણી સમજતે. [illegible]
મેહેલ જોવાને દીવસતો શું પણ જે પલ જાએછે તેમાં તે જોવાશે, તેવી ઉમેદથી તાંહાં જનાર ધણીનાં દીલમાં [illegible]
ખુશી ઉપજેછે, તે ખુશીનુ બયાંન આ જગાએ થાઇ શકતું નથી. આંતે આપણે પીસોરી મેહેલમાં પેસાર થયા. [illegible]
હી આસપાસની દેવાલો પીસોરનીછે, આપણા માંથાં ઉપરનું છાપરૂં પીસોરનુંછે. સઘલી તરફથી દેખાવ [illegible]
છે. આપણી અચરતીનો પાર નથી. પણ એ મેહેલની અંદર આપણે દાખલ થયા અને તેનાં પેહેલા સાટ [illegible]
જઇને ઉભા રહેઆ, તો તાંહાં શું જોઇએછે ! તાંહાંનાં દેખાવથી થોડીએક મીનીટ સુધીતો આપણી [illegible]

રીછે, બાલ લાંબા અને કરચલી વલેલાછે, આંખ નાંધલી અને ગાલની હાડકીઓ મોટીછે. કાનમાં તથા હોટમાં તેઓ લાકડાંનાં મોટા કટકા ખોશેછે અને તેથી તેઓનો ચેહરો ઘણોજ દરાંમણો લાગેછે. તાહરપછી આપણે આમેરીકાનાં ઓતર ભાગનાં ગાંમઠીઓનુ એક નાંચતું ટોલું જોઈએછે, તે ઉપરથી તે જંગલીઓ લડાઈમાંથી પાછા ફરીઆ બાદ કેવી રીતે ખુશાલી કરેછે તે આપણા જોયામાં આવેછે. તાહરપછી આમેરીકાનાં વચલા ભાગનાં રેહવાસીઓનાં કેટલાએક આકાર આપણે જોઈએછે. ઉપર જણાવેલા સઘળા આકારો આબેહુબ તાંહાંનાં દેશીઓને મલતાછે અને તેમની ઉપર જે રંગ આપીઆમાં આવીઓછે, તે તેઓનાં ખુદરતી રંગનાં જેવોજછે. આ આકારો ગોઠવતાં વચમાં જે જે ખાલી જગા રહીછે, તેમાં આમેરીકામાં થાતાં જાંનવરો તથા પંખેરાંઓ તથા રોપાંઓ અને ઝાડો ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે તેથી કરીને આમેરીકાની ખુદરતી તવારીખનો સારો અભીઆસ એ જગાએ થાઈ શકેછે. આરકટીક સમુદર આગલ થાતાં પંખેરાંઓનાં આકાર જે હીંઆં મેલીઆમાં આવીઆછે, તે ઘણાજ સુંદરછે. આ ભાગની બીજી બાજુએ "ઓલડ વરલડ" એટલે યુરોપ, એશીઆ અને આફરીકાની ખુદરતી તવારીખ જણાવનાંરી વસતુઓછે. હીંઆં આફરીકાનાં જુલુ કાફરો તથા એ ખંડનાં ઉગમણ ભાગ ઉપર વસનાંરા ડાંનાંકીલ નાંમની ભટકતી જાતનાં લોકોનાં, તથા એ ખંડનાં પશચમ ભાગ ઉપર રેહનાંરા ગોલાંમોનાં આકારો આપણા જોયામાં આવેછે. એ આકારો ગોઠવેલાછે તેમની વચમાંની જગામાં ઉપલા ભાગો ઉપર વસતાં જાંનવરો તથા ઉગતાં ઝાડોનાં નમુનાં ગોઠવેલાછે. મડાગાસકાર મધે થાતાં કેટલાંએક જાંનવરો, તથા એક હીપોપાટેમસ જોયામાં આવેછે. તાહરપછી એશીઆ ખંડમાં વાઘનાં શેકારનો એક આકાર આપીઓછે તથા હીંદુસથાંનમાં વસનાંરી જાતનાં કેટલાએક આકારોછે. હીમાલીઆ પરવતમાં વસનાંરા લોકોનાં બે પુતલાંછે, તથા તે તરફ થાતાં પંખેરાંઓનો એક સારો જમાંવ આ જગાએછે. આસતરેલીઆનાં ગાંમઠીઓ તથા તાંહાં થાતાં જાંનવરોનાં આકારો પણ હીંઆંછે. ચીન, જાપાંન, નીપાલ, સાઈબીરીઆ અને બીજા મુલકોમાં થાતાં જીવજંતોનાં કેટલાએક નમુનાંછે. એ સઘળા આદમીઓ તથા જાંનવરોનાં આકારો, તથા ઝાડો હેવી રીતે ગોઠવીઆમાં આવીઆંછે કે, દરએક ભાગની વસતી જુદી જુદી માલમ પડેછે તથા જોનાંરને દરએક ભાગની ખુદરતી તવારીખ સેહેલથી સમજ પડી શકેછે.

ઈંગલંડનાં પાદશાહોની સબી.—ઉપલી જગાએથી દખણ તરફ નજર કરતાં એક દેવાલની ઉપર એક એકની નીચે બે હારમાં તેમનાં જનંમનાં વખત પરમાંણે ઈંગલંડનાં પેહલલેથી તે હમણા શુધીનાં પાદશાહ તથા રાંણીની સબીઓ પાડીછે. એ સબીઓમાં જેમ બને તેમ ખરો આકાર આપવામાં અતીઘણી કોશેસ કરવામાં આવીછે. આ સબીઓ જોયા પછી આ મેહેલનાં વચમાંનો ભાગ જેને નેવ તથા તરાંનસેપટ કરી કેહવામાં આવેછે, તેમાંની વસતુઓ ઘણી જોવા લાએકછે.

બીલોરી ફુંઆરો.—ઉપલી તસવીરો જોયા પછી આપણે એક બીલોરી ફુંઆરા પાશે જઈએછે. એ ફુંઆરો તેનાં નાંમ મુજબ આખો બીલોરનાં કાચનો બનાવેલોછે. તે અસલ ૧૮૫૧ નાં સંગરહસથાંનને સારૂ બનાંવી તાંહાં મેલેલો હતો, તે જગાએ તેની ઘણી વખાંણ થયાથી, હમણા તેને આ જગાએ જાયુક મેલીઓછે. એ ફુંઆરો બનાંવવામાં ૩૨૦ મણ કાચ કાંમે લાગોછે. ઉંચાઈમાં તે ૨૭ ફુટછે, અને એ ઉંચાઈથી પાંણીની જે ખુશનુમાં ધાર સઘળી તરફથી પડેછે, તે વચમાં બનાંવેલી કાચની ખુબસુરત અને સોભઈતી થારીઓ ઉપર પશાર થઈ નીચે બનાંવેલાં એક નાંધલા તલાવમાં પડેછે, કાંએજે તે ફુંઆરાની આસપાસ પાંણીનું હુંગાડું ટાંકું કીધેલુંછે. એ ટાંકાંમાં પણીમાં ઉગતા રોપાઓ પણ રોપેલાછે, તેથી આ ફુંઆરો ઘણાજ ખુશનુમાં દેખાવની અંદર ઉભેલો દીશેછે. હાઈડ પારકનો મેહેલ હુંગાડતી વેલાએ થાએલા દેખાવનો જે નકસો આગલ આપીઓછે, તેને એક છેડે જે મોટો ફુંઆરો દેખાએછે, તેજ આ ફુંઆરોછે.

નેવ તથા તરાંનસેપટ.—આ મેહેલનો ઘણો ખરો વચલો ભાગ જે ઉપલાં નાંમોથી ઓલખાએછે,

તાંહાં તરેહવાર અસલનાં તથા હમણાનાં વખતનાં પુતલાંઓછે. હમણાનાં તથા અસલનાં વખતમાં જે શ ખસોએ સારૂ નાંમ મેલવીઉંછે તેઓનાં બાહાવલાં, તથા અસલનાં અને હમણાનાં વખતની ઉંચી કારીગ રી બતાવવાની મતલબથી ઘણાએક પુતલાંઓ હીંઆં આપીઆંછે. એ પુતલાંઓ ગોઠવવામાં તથા તેમની આસપાસ બાગો બનાંવવામાં ઘણી હોશીઆરી બતાવીઆમાં આવીછે. દરએક પુતલાં છુટાં છુટાં જોવા લા એકછે. હીંઆં ફરીઆથી અસલનાં તથા હમણાનાં ઘણાએક નાંમીચા શખસોની આપણને ઇઆદ આવે છે, એટલુંજ નહી, પણ તેઓનાં ચેહરાનો ખીઆલ કરવાને બની આવેછે. એ સઘળાં પુતલાંઓનાં ફકત નાં મ આપીએ, તોજ એક મોટી ટીપ થાએ, માંટે એ બાબદમાં ઉપલી વીગતજ અતરે બસછે. ગરેટ તરાંનસે પટનાં પશચમ તરફનાં ભાગમાં મેશરસ ગરે અને હેવીસંનની બનાંવેલી એક મોટી વાજાંની પેટીછે, તે વાગેછે તાહરે તેનો અવાજ આ મેંહેલનાં એક છેહેથી બીજે છેહે શુધી સંભલાએછે. આ પેટીની નીચે "આરચેસટરા" નાંમની ચહડતી ઉતરતી જગાની બેઠક કીધીછે, તેમાં તરણ હજાર ગાણારા બેશી શકે તેવી ગોઠવણછે. તરાંનસેપટનાં ઓતર તરફનાં ભાગમાં ગરમ દેશનાં મુલકોનાં ઝાહો ઉગાડીઆમાં આવીઆંછે. હીંઆં આપણે ખજુરી અને તાડ જોઈએછે. આ જગાએ તે ઝાહોને જીવતાં રાખવાને સારૂ તેમનાં અસ લ દેશ પરમાણેની ગરમી દાખલ કરીઆમાં આવીછે. એ પરમાણે દાખલ કીધેલી હવા તે ઝાહોને ઘણી માફક આવેછે, કાંએજે કેટલાંએક ઝાહો જારે રોપીઆં હતાં તાહરે દુબલાં હતાં, તે પાછલથી ઘણાજ મજબુ ત થયાંછે અને તેઓની ઉપર જે લીલો બાહાર આવીઓછે તે અચરત થવા જોગછે. આ મેહેલનાં જુદા જુદા ભાગમાં મોટાં ઝાહો ઉગાડીઆમાં આવીઆંછે. ઘરોની અંદર મોટાં ઝાહો ઉગે એ બીનાં અચરત સ રીખીછે, પણ એમ આ મેહેલમાંછે. નીઉઝીલંડ મધે ઉંગતાં મોટાં તીમબરનું એક ઝાડ અતરે ઉગાહેલુંછે તથા ચીન, જેપાંન, આસટરેલીઆ અને બીજા મુલકોમાં ઉગતાં મોટાં ઝાહો હીંઆં ઉગાડીઆમાં આવી આંછે. ઝાડપાંણ જોયા પછી જાંહાં લોહોડાંનાં તારથી ઘેરી લીધેલી જગામાં જીવતાં પંખેરાંઓનો જમાંવ કી ધેલોછે, તાંહાં જે દેખાવ આપણી નજરે પહેછે તેથી ખરેખર ખુશી ઉપજેછે. હીંઆં ઘણા ખરાં ગરમ મુ લકમાં રેહનારા પંખેરાંઓછે. એજ જગાએ આપણે મધુર રાગ વાલું નાંઈટીંગેલ અથવા બુલબુલ પણ આપ ણે જોઈએછે, અને જોકે સેંહકહો આદમીઓ તેને જોવાને તાંહાં એકઠાં મલેછે, તોપણ ગભરાયા વગર એ ખુબસુરત પંખેરૂ પોતાનો રાગ કાહાડેછે અને આસપાસ ઉભેલાઓને ખુશી કરેછે. એ જગાએ પંખેરાંઓ પોતાનાં માલા બાંધેછે તે જોયાથી આપણને ઘણી અચરતી ઉપજેછે. દર રોજ હજારો આદમી તેઓની આગલ આવી જાએછે તેથી એ જાંનવરોને તે દેખાવ હંમેસનો થાયોછે અને કાંઈબી ધાસતી ખાતાં નથી, તેથી જોનારાઓની હજુરમાં એ પંખેરાંઓ પોતાનાં માલા બાંધેછે, તે કાંમ જોયાથી આપણને ઘણીજ ગમત ઉપજેછે, અને આ પંખેરાંઓની ચાલાકી, ઝડપ અને હીકમત જે તે વખતે આપણે નજરે જોઈએછે, તેથી બહુ આનંદ થાએછે. એ પંખેરાંઓનાં ઘરની એક બાજુએ કાચનો એક મોટો તલાવ બનાંવી તેમાં નવા ઈ જેવી માંછલીઓને જીવતી રાખીઆમાં આવીછે.

આ પરમાણે એ મેંહેલનો વચલો ભાગ તપાસીઆ પછી તેની સઘળી બાજુએ જે જે ઓરડાઓ કી ધામાં આવીઆછે, તેઓની બાંધણી અને તેમાં મેલેલી વસતુઓ જોયાથી ઘણીએક ગમત તથા ખુશી ઉપજે છે. એ ભાગો તથા ઓરડાઓને " કોરટ " કરી નાંમ આપીઆમાં આવીઆંછે અને દરએક ભાગ કેવી બાંધણીનોછે તથા તેમાં શુંછે તે તેને જોહેલાં નાંમો ઉપરથી માલુમ પડશે.

ઈજીપશીઅન કોરટ.—એ ભાગની બાંધણી મીસર દેશનાં અસલનાં વખતની કેટલીએક નાંમીચી ઈમાર તો ઉપરથી લીધીછે, અને તાંહાં જે કાંઈ વસતુઓ જોવાનીછે, તથા જે કાંઈ થાંબા ઉભા કીધાછે, તથા દેવાલ અને થાંબાઓ ઉપર રંગ અને નહી વંચાએ હેવા દસકતો પાહેલાછે, તે સઘળું મીસરનાં અસલનાં વખતની

એક વાશણ ગમે તેવું મોટું હોએ, પણ તેનો બરાબર નમુનો લાકડાંમાં ગમે તેટલો નાંધલો બનાવીઓ હોએ; તે જોયાથી આપણને તે મોટાં વાશણનો બરાબર વીચાર આવે, તેજ મીશાલે ઉપલો નમુનો જોયાથી ઉપર જણાવેલી નાંમીચી ઈમારત કેવી હશે, તેનો ખીઆલ બરાબર આપણા મનમાં ઉતરી શકેછે. રોમ મધેના પારથેનાંનસનાં દેહડાંનો પણ આ જગાએ એક નમુનોછે. આ જગા મધેની કેટલીએક દેવાલ રોમની નાંમીચી દેવાલો પારફરી, માલાશાઈટ, અને ઉંચી જાતનાં સંગેમરમરની બાંધીઆમાં આવતી હતી, તેવી બાંધીઆમાં આવીછે. ટુકમાં કહીજીએછે કે, આ જગાએ અસલના નાંમીચાં અને વખણાએલાં રોમ શેહેરની ઈઆદ તાજી કરવાતી સઘળી તરેહની કોશેસ કરીઆમાં આવીછે.

આલાહાંમબરા કોરટ.—આખા બીલોરી મેહેલમાં સઉથી ખુબસુરત ભાગ આ છે. એ જગાએ જે ઓરડા બનાંવીઆમાં આવીઆછે, તાંહાં કીધેલી બારીક નકસી અને સુનેરી ઘોર તથા તરેહવાર રંગથી બનાંવેલી તરેહ અને ખુબસુરત થાંબો જોઈ આપણી આંખ હેરત રેહેછે. એ જગા આપણે એક વાર જોઈએ, બે વાર જોઈએ, તરણવાર જોઈએ અને ડજન વખત પણ જોઈએ, તોબી તાંહાંથી ખીસવા ગમતું નથી. જાંણે આપણા પગ તે જગા સાથે ચોંટી ગયા હોએ, અને તેઓને પણ તાંહાંથી જવા નહી ગમતું હોએ, તેમ આપણા પગલાં તાંહાંજ ખેંચાએછે, હેવી એ જગાની ખુબસુરતીછે. યુરોપખંડમાં સ્પેનનાં દખણ ભાગમાં ગરેનેડા નાંમનાં શેહેરમાં આલાહાંમબરાનો કીલ્લો હતો. એ શેહેર તે વખતે મુર લોકોનાં હાતમાં હતું અને ૧૪૯૨ નાં વરસમાં સ્પાંનીઅરડોએ જીતીને પોતાનાં હસતકમાં લીધું હતું. ઉપલા કીલ્લાનો સઉથી ખુબસુરત ભાગ હીંઆં પાછો તાજો કરીઆમાં આવીઓછે, અને જેવો તે અસલ મેહેલ હતો, તેવોજ હીંઆં પણ લાગેછે. તાંહાંનો સઘળો અસલી સણગાર હીંઆં પાછો કીધોછે; તેથી ગોયા આ એક બીજો આલાહાંમબરાનો મેહેલછે. હીંઆંની નકસીદાર અને સુનેરી ઘોર સાથની દેવાલ અને થાંબાંનો ભપકો નજરે જોયા વનાં સમજ પડેજ નહી. આ ભાગમાં જેટલા ભાગને "કોરટ આવ ધી લાયનસ" કરી કેહેછે, તે સઉથી સરસ અને ખરેખર ખુબસુરતછે. હીંઆં બનાંવેલો ઓરડો ૭૫ ફુટ લાંબોછે; તે અસલ મેહલનાં ઓરડાનો બે તરીતીઆંઉસ ભાગછે, પણ હીંઆંની ઉંચાઈ અને થાંબો અસલની ઉંચાઈ બરાબરછે. એ ઓરડામાં વચે વચમાંનાં ભાગમાં સીંહોનાં પુતલાંનુ ટોલુંછે, તેઓનાં મોહોડાંમાંથી ફુંઆરા છુટેછે, અને તે ઉપરથી આ ભાગને "કોરટ આવ ધી લાયનસ" કરીને નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. ઉપલા મેહેલ મધે ઈનસાફની અદાલતનું તથા દીવાંનનુ જે દીવાંનખાંનું હતું; તે આબેહુબ હીંઆં બનાંવીઆમાં આવીઉંછે. જે ભાગને "હાલ આવ ધી આબેનસરેજીસ" કરીને કેહવામાં આવેછે, તે અસલ દીવાંનખાંનાંની સીલીંગ પડાનાં આકારનાં પાંચ હજાર છુટા કટકાની બનાંવેલી હતી. એ પડા એક એકની અંદર ખીલા તથા ચુંકની મદદ વગરે બેસાડીઆમાં આવીઆ હતા, તેની નકલ હીંઆં આપણા જોયામાં આવેછે. ફરીથી કહીજીએછે કે, આખા બીલોરી મેહેલમાં આલાંહાંમબરા કોરટ સઉથી ખુબસુરતછે અને તે ભાગ ઉપર એક મોટી રકમ ખરચીઆમાં આવી હશે.

આસીરીઅન કોરટ.—બીલોરી મેહેલ મધે બીજી કોરટો કરતાં આ ભાગ વધારે જગા રોકેછે. એ ભાગ ૧૨૦ ફુટ લાંબોછે અને ૫૦ ફુટ પોહોલોછે. હીંઆં જે બાંધણી બતાવીઆમાં આવીછે, તે હાલ જમાંનાંમાં થોડાંજ વરસ થયાં જાંણીતી થાઈછે. આસરે વીસ વરસની વાત ઉપર મોસલ ખાતેનાં ફરેનચ એલચી મોંશીઓ બોટાએ આસીરીઆની પાદશાહીનાં વખતનાં કોતર કાંમની વસતુઓ બોરશાબાદ મધે શોધી કાહાડી હતી. તાહાર પછી એ જગાએ આસરે ૨૫૦૦ વરસની વાત ઉપર જે મેહેલ બાંધેલો હતો તેની, તથા કોયંનજીક ખાતે સેનાચરીબનાં મેહેલની અને નીમરાડ મધેનાં કેટલાએક મેહેલની શોધો કરીઆમાં આવીછે. વલી બાબીલાંન અને સુસા ખાતે જે જગાએ અસલ મેહેલો હતા, તે જગા ઉંડી ખોદીને તાંહાં

એક વાશણ ગમે તેવું મોટું હોએ, પણ તેનો બराબર નમુનો લાકડાંમાં ગમે તેટલો નાંધલો બનાંવીઓ હોએ; તે જોયાથી આપણને તે મોટાં વાશણનો બરાબર વીચાર આવે, તેજ મીશાલે ઉપલો નમુનો જોયાથી ઉપર જણાવેલી નાંમીચી ઈમારત કેવી હશે, તેનો ખીઆલ બરાબર આપણા મનમાં ઉતરી શકેછે. રોમ મધેનાં પારથેનાંનસનાં દેહડાંનો પણ આ જગાએ એક નમુનોછે. આ જગા મધેની કેટલીએક દેવાલ રોમની નાં મીચી દેવાલો પારફરી, માલાશાઈટ, અને ઉંચી જાતનાં સંગેમરમરની બાંધીઆમાં આવતી હતી, તેવી બાં ધીઆમાં આવીછે. ટુકમાં કહીજીએછે કે, આ જગાએ અસલના નાંમીચાં અને વખણાએલાં રોમ શેહેરની ઈઆદ તાજી કરવાની સઘળી તરેહની કોશેસ કરીઆમાં આવીછે.

આલાહાંમબરા કોરટ.—આખા બીલોરી મેહેલમાં સઉથી ખુબસુરત ભાગ આ છે. એ જગાએ જે ઓરડા બનાંવીઆમાં આવીઆછે, તાંહાં કીધેલી બારીક નકસી અને સુનેરી ધોર તથા તરેહવાર રંગથી બનાં વેલી તરેહ અને ખુબસુરત થાંબો જોઈ આપણી આંખ હેરત રેહેછે. એ જગા આપણે એક વાર જોઈએ, બે વાર જોઈએ, તરણવાર જોઈએ અને ડજન વખત પણ જોઈએ, તોબી તાંહાંથી ખીસવા ગમતું નથી. જાંણે આપણા પગ તે જગા સાથે ચોંટી ગયા હોએ, અને તેઓને પણ તાંહાંથી જવા નહી ગમતું હોએ, તેમ આપણા પગલાં તાંહાંજ ખેંચાએછે, હેવી એ જગાની ખુબસુરતીછે. યુરોપખંડમાં સ્પેનનાં દખણ ભા ગમાં ગરેનેડા નાંમનાં શેહેરમાં આલાહાંમબરાનો કીલ્લો હતો. એ શેહેર તે વખતે મુર લોકોનાં હાતમાં હતું અને ૧૪૯૨ નાં વરસમાં સ્પાંનીઅરડોએ જીતીને પોતાનાં હસતકમાં લીધું હતું. ઉપલા કીલ્લાનો સઉ થી ખુબસુરત ભાગ હીંઆં પાછો તાજો કરીઆમાં આવીઓછે, અને જેવો તે અસલ મેહેલ હતો, તેવોજ હીંઆં પણ લાગેછે. તાંહાંનો સઘળો અસલી સણગાર હીંઆં પાછો કીધોછે; તેથી ગોયા આ એક બીજો આલાહાંમબરાનો મેહેલછે. હીંઆંની નકસીદાર અને સુનેરી ધોર સાથની દેવાલ અને થાંબાંનો ભપકો તે જરે જોયા વનાં સમજ પડેજ નહી. આ ભાગમાં જેટલા ભાગને "કોરટ આવ ધી લાયનસ" કરી કેહેછે, તે સઉથી સરસ અને ખરેખર ખુબસુરતછે. હીંઆં બનાંવેલો ઓરડો ૭૫ ફુટ લાંબોછે, તે અસલ મેહેલનાં ઓરડાનો બે તરીતીઆંઉસ ભાગછે, પણ હીંઆંની ઉંચાઈ અને થાંબો અસલની ઉંચાઈ બराબરછે. એ ઓ રડામાં વચે વચમાંનાં ભાગમાં સીંહોનાં પુતલાંનુ ટોલુંછે, તેઓનાં મોંહોડાંમાંથી ફુંઆરા ઉડેછે, અને તે ઉપ રથી આ ભાગને "કોરટ આવ ધી લાયનસ" કરીને નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. ઉપલા મેહેલ મધે ઈનસાફની અદાલતનું તથા ડીવાંનનુ જે દીવાંનખાંનું હતું, તે આબેહુબ હીંઆં બનાંવીઆમાં આવીઉંછે. જે ભાગને "હાલ આવ ધી આબેનસરેજીસ" કરીને કેહવામાં આવેછે, તે અસલ દીવાંનખાંનાંની સીલીં ગ પડાનાં આકારનાં પાંચ હજાર છુટા કટકાની બનાંવેલી હતી. એ પડા એક એકની અંદર ખીલા તથા ચુંકની મદદ વગરે બેસાડીઆમાં આવીઆ હતા, તેની નકલ હીંઆં આપણા જોયામાં આવેછે. ફરીથી કહીજીએછે કે, આખા બીલોરી મેહેલમાં આલાહાંમબરા કોરટ સઉથી ખુબસુરતછે અને તે ભાગ ઉપર એક મોટી રકમ ખરચીઆમાં આવી હશે.

આસીરીઅન કોરટ.—બીલોરી મેહેલ મધે બીજી કોરટો કરતાં આ ભાગ વધારે જગા રોકેછે. એ ભાગ ૧૨૦ ફુટ લાંબોછે અને ૫૦ ફુટ પોહોલોછે. હીંઆં જે બાંધણી બતાવીઆમાં આવીછે, તે હાલ જમાં નાંમાં થોડાંજ વરસ થાયાં જાંણીતી થાઈછે. આસરે વીસ વરસની વાત ઉપર મોસલ ખાતેનાં ફરેનચ એ લચી મોંશીઓ બોટાએ આસીરીઆની પાદશાહીનાં વખતનાં કોતર કાંમની વસતુઓ ખોરશાબાદ મધે શોધી કાહાડી હતી. તાહાર પછી એ જગાએ આસરે ૨૫૦૦ વરસની વાત ઉપર જે મેહેલ બાંધેલો હતો તેની, તથા કોયંનજીક ખાતે સેનાચરીબનાં મેહેલની અને નીમરાડ મધેનાં કેટલાએક મેહેલની શોધો કરીઆમાં આવીછે. વલી બાબીલાંન અને સુસા ખાતે જે જગાએ અસલ મેહેલો હતા, તે જગા ઉંડી ખોદીને તાંહાં

બાંધેલા મેહેલોની જે કાંઈ નીશાંણો મલીછે, તે પણ હાથ કરીઆમાં આવીછે. ઉપર જણાવેલી સઘળી જગાઓ ઉપરથી મલેલી વસતુઓ ઉપરથી તે દેશોમાં અસલનાં વખતનાં મેહેલોની બાંધણી કેવી હશે, તે જાંણી આમાં આવીઉછે, અને તે ઉપરથી નકલ કરી બીલોરી મેહેલનો આ ભાગ બાંધીઆમાં આવીઓછે. મી૦ લેઅરડને બાબીલાંન, નીનીવી અને પરસેપોલીસ મધેથી જે જે અસલની વસતુઓ મલીછે, તે અસલ વસતુઓ બરીટીશ મીઉજીઅમનાં સંગરહસથાંનમાંછે, તથા મોશીઓ બોટાની શોધની વસતુઓ જે પારીસ મધે લુવરનાં મોટાં સંગરહસથાંનમાંછે, તે સઘળું ધીઆંનમાં લઈ આ જગાંની બાંધણી કરીઆમાં આવીછે. ઉપલા મેહેલોની જેવી દેવાલ તથા બીજી બાંધણી હતી તેવી હીંઆં કરીઆમાં આવીછે. નીનીવી કોરટની અંદર જવાનાં દરવાજા આગલ રાખંશી ઘોઘાઓનાં પુતલાં જેમ અસલી મેહેલોમાં હશે, તેમ બનાંવીઆંછે. આ ભાગ મી૦ લેઅરડનાં ઉપરીપણા હેઠલ બાંધીઆમાં આવીઓછે અને તાંહાં ફરીઆથી આપણે જાંણે બાબીલાંન અને નીનીવીનાં અસલી મેહેલોમાં ફરતા હોઈએ તેવું લાગેછે.

બીજાંનટાંઈન કોરટ.—કાંનસ્ટાંનટીનોપલ અથવા બીજાંનશીઅંમનાં શેહેરને, કાંનસ્ટંનટાઈન ધી ગરેટ પાદશાહે પોતાની રાજધાંણીનુ મુખીઅ મથક કીધું હતું, તાહરપછી એ શેહેરમાં દેવળો તથા બીજી મોટી જાહેર ઈમારતોમાં જે બાંધણી કીધામાં આવી હતી, તે બાંધણીની ઇસવી સનેની ૬ થી, ૧૧ મી સદી શુધી યુરોપખંડનાં ઘણાખરાં મુલકોમાં નકલ કરીઆમાં આવી હતી. માંટે આ ભાગમાં યુરોપખંડનાં જે જે મુલકોમાં બીજાંનશીઅંમ શેહેરની બાંધણી દાખલ થાઈ હતી તેનાં જે વખાંણવા લાએક નમુનાં હતા, તે હીંઆં બતાવીઆમાં આવીઆછે. ઉપલા વખતની બાંધણીમાં આરકાં અને કોતરકાંમ ઘણુજ સારૂ કરીઆમાં આવતું હતું તથા દેવાલો ઉપર તરેહવાર રંગ અને મોસાઈક કાંમની નકસી કરીઆમાં આવતી હતી તેનાં ઘણાએક ખુબસુરત નમુનાં હીંઆંનાં ઓરડાઓમાં કાહાડીઆમાં આવીઆછે. આ જગાનાં ઓરડાઓનાં જે બારણા કરીઆમાં આવીઆંછે, તે ઉપલા વખતમાં યુરોપ મધેનાં કેટલાંએક નાંમીચા દેવળોનાં બારણાની નકલોછે.

જરમન મેડીવલ કોરટ; ઈંગલીંશ મેડીવલ કોરટ; અને ફરેનચ તથા ઈટાલીઅંન મેડીવલ કોરટ.—આ તરણ કોરટો જે એક એકથી જુદીછે, તેમાં જરમની, ઈંગલંડ, ફરાંનસ અને ઈટાલી મધે, રોમની પાદશાહી ભાગી પડીઆ પછી પંદરમી શદી શુધી, કે જે વખતને તવારીખ લખનારાઓ "મીડલ એજીસ" કરીને કેહેછે, તેઅવખતમાં જે જે રીતની બાંધણીઓ હતી, તે દેખાડીઆમાં આવીછે. ઉપર જણાવેલા વખતમાં ઉપલાં દેશો મધે જે નાંમીચી અને સારી કારીગરીની બાંધણી હતી, તે આ તરણ કોરટોમાં દાખલ કીધામાં આવીછે, તેમાં અગત કરીને કેટલાંએક પુરાંણા દેવળોનાં બારણા અને તે મધેની બીજી બાંધણી વધારે જોયામાં આવેછે. આ તરણકે કોરટોનુ બીજુ કાંમ પણ ઘણુ સરસછે, અને ઉપલા વખતમાંનાં તે દેશનાં કેટલાંએક પુતલાંઓનાં ઓરેલા નમુનાં પણ હીંઆં આપણા જોયામો આવેછે. આ દરએક કોરટ છુટી છુટી કેટલીએક વાર જોવી જોઈએછે.

રેનેસાં કોરટ.—કેટલુએક શુધી બાંધકાંમની ખુબસુરતીમાં બીગાડો થયા પછી પંદરમી સદીમાં ઈટાલીમાં એ હુંનર ઉપર પાછું ધીઆંન આપવાનુ શરૂ થયું, અને તાંહાંથી તે હુંનર પાછો યુરોપખંડમાં ફેલાયો તેવાર પછી જે નાંમીચી બાંધણીઓ તાજી થાઈ હતી, તેનાં નમુનાં આ કોરટની બાંધણીમાં જોયામાં આવેછે. એ જગાએ જુદી જુદી બાજુએ કીધેલી નકસી જોઈ આપણી આંખ હેરાંન રેહેછે.

ઈલીજાબેથન કોરટ.—ઈંગલંડની રાંણી ઈલીજાબેથનાં વખતની જરાક આગમજ અને તેનાં પછી બાંધકાંમમાં જે હુંનર અને કારીગરી વાપરીઆમાં આવતી હતી તે હીંઆં દેખાડીઆમાં આવીછે. એ વખતમાં ઘણીખરી ઈમારતો મજબુત પથર અને ભારી કોતરકાંમ સાથે બાંધીઆમાં આવતી હતી, તેનાં નમુનાં હીંઆં દેખાડીઆમાં આવીઆછે. ઈસવી સને ૧૬૦૭ નાં વરસમાં હાલંડ હાઉસ નાંમનું એક મોટું

લંડનમાં હાઈડ પારકનાં બાગથી બે માઈલ દુર બાંધીઆમાં આવીઉં હતું, તે ઉપરથી આ કોરટની બાંધણીમાં ઘણીએક નકલ કરીઆમાં આવીછે. આ પુરાંણુ ઘર હજુર શુધી આપણા જોવામાં આવેછે. હીંઆં ઉપલા વખતનાં કેટલાએક નાંમીચા શખસોની કબરો તથા પુતલાંઓનાં નમુનાં પણ છે.

ઈટાલીઅન કોરટ.—ઈટાલીનાં લોકો હુંનર અને કારીગરીને માંટે સારી પઠે વખણાએલાછે, તે વાત જેઓ જાંણેછે, તેઓ આ કોરટ જે તે દેશની ઈમારતોની બાંધણી ઉપરથી બાંધીછે, તે જોઈને નાંઉમેદ નહી થાશે. "ફારનેસ પાલેસ" નાંમનો રોમ મધે જે સઉથી સરસ મેહેલ ગણાતો હતો, તેનાં ઉપરથી આ કોરટ બાંધીઆમાં આવીછે. આ કોરટનાં વચે વચમાંનાં ભાગમાં તે મેહેલ મધેનાં એક ફુંઆરાની આબેહુબ નકલછે. એ ફુંઆરો કાચબાનાં આકારમાંછે. ફલારેનસ મધેનાં એક દેવળમાં કરાઈસટ અને તેની માંતુ જે પુતલુંછે તેવું પુતલું હીંઆં ઉભું કરીઉંછે. રોમ મધેનાં "વાટીકન પાલેસ" નાંમનાં મેહેલમાં દેવાલ ઉપર કેટલાંએક ચીતારોછે, તેવાં હીંઆં પણ એક ઓરડામાં પાહેલાંછે. આ કોરટમાં ઘણાએક નાંમીચાં પુતલાં પણ છે. આ ભાગની ગીઆલરીમાં જતાં સીલીંગ ઉપર જે ખુબસુરત ચીતાર પાડીઆમાં આવીઆંછે, તે વેનીસ મધેની "ઓલડ લાઈબરેરી" મધેનાં ચીતાર ઉપરથી પાડીઆંછે. એ જગાએ મુસા પેગંમબરનુ એક ઘણુજ ખુબસુરત પુતલુંછે. આ જગાએથી નીકલતાં દેવાલ ઉપર ઘણીએક સારી તસવીરો આપણે જોઈએછે.

સ્ટેશનરી કોરટ.—આ ભાગમાં આપણે સઘળી કાગલની જીનસો જોઈએછે. દેવાલની ઉપર કાગલ બનાંવવાનાં હુંનરનાં તથા બીજાં તરેહવાર ચીતારો જોયામાં આવેછે. એ જગાએ તરેહ તરેહ અને ભાંત ભાંતનાં કાગલો કે જે એક દેખાવે આપણે બીજીગમ જોઈ શકતા નથી, તે દેખાએછે. હીંઆં બેંક નોટ બનાંવવાનાં તથા ચાંન કોતરવાનાં હુંનરનાં ઘણાએક કીમતી નમુનાંછે. "કરીસટલ પાલેસ મેડલ પરેસ" નો સાંચો, જે એ મેહેલની તરફથી આપવામાં આવતા ચાંન બનાંવવાનાં કાંમમાં આવેછે તે આપણે હીંઆં જોઈએ છઈએ. કીતાબ બાંધવાનાં તથા સણગારથી છાપેલા કાગલોનાં નમુનાં તથા સ્ટીરીઓસકોપમાં જોવાનાં ચીતરોનાં કાગલો હીંઆં ઘણાછે.

હારડવેર કોરટ.—એ જગાએ ઘરનાં વાપરવાસમાં આવતાં ધાતુઓનાં તરેહવાર વાશણો તથા બીજો ઘર સણગારનો ધાતુઓનો સાામાંન જોયામાં આવેછે.

કોરટ આવ નીઉ ઈનવેનશનસ.—હુંનર તથા બનાંવટમાં જે જે નવી શોધો થાઈછે, તેનાં કીમતી નમુનાં હીંઆં જોયામાં આવેછે. હીંઆંથી નીકલીઆ પછી જે ઓરડાઓ આવેછે, તાંહાં ઘર સણગારનાં લાકડાંની તથા કોતરકાંમની તથા બીજા સામાંનની ઘણીએક વસતુઓછે, તે સરવે જોવા લાએકછે.

બરમીંગાંમ કોરટ.—ઈંગલંડ મધે બરમીંગાંમનું શેહેર તેનાં તરેહ તરેહનાં કારખાંનાંઓને સારૂ ઘણુ વખણાએલુંછે, અને તે કારખાંનાંઓમાં બનતા સઉથી સરસ માલોનાં નમુનાં આ જગાએ મેલીઆમાં આવીઆછે, તેથી બરમીંગામમાં સું સું બનેછે, તેટલું જાંણવાનેજ નહી, પણ તેનાં સઉથી સરસ નમુનાં જોવાને પણ આ જગાએ આપણુને જોગવાઈ મલેછે.

શેફીલડ કોરટ.—તલવાર, છરી, કાંટા, ચંમચા તથા ધાતુની બીજી તરેહવાર વસતુઓ તથા હથીઆરો શેફીલડ શેહેર મધે બનેછે, તેનાં સઉથી સરસ નમુનાં આ કોરટ મધે આપણે જોઈએછે.

પાંમપીઅન કોરટ.—નેપલસની ખાડીનાં કીનાંરા ઉપર હેરકીઉલેનીઅમ અને પાંમપીઆઈ નાંમનાં બે શેહેરો હતાં, તે આસરે ૧૮૦૦ વરસની વાત ઉપર ધરથીકોપથી તમાંમ ગરક ગયાં હતાં. એ નાંસ એટલોતો જલદીથી થાયો હતો કે, કોઈને નાંહાસવાને વીચાર કરવાને પણ વખત મલીઓ નહી હતો. થોડાવારમાં જમીન ઉપર પાંણી અને રાખ સીવાએ બીજું કાંઈ દેખાવા નહી લાગું. આ હાલત ૧૬૦૦ વરશ શુધી રહેઆ પછે, તે શેહેરની જમીન ખોદીને અંદરથી આગલા વખતનાં શેહેરની કાંઈબી નીશાણ મેલવવાની કો

શોસ કરવાનો વીચાર આવીઓ. એ વીચાર અમલમાં લાવતાં ફતે મલી અને આગલા શેહેરનાં ઘરો અને
આદમીઓનાં મુરધં વીક અંદરથી મલીઆં. હવે આ શોધ કીધાથી ઉપલાં નાંમીયા શેહેરોની ઈમારતની
બાંધણી જે માલુંમ પડી, તે ઉપરથી આ ભાગ બનાંવીઆમાં આવીઓછે, અને તે માંટે તેને પાંમપીઅન
કોરટનુ નાંમ આપીઆમાં આવીઉંછે. હીંઆં તે શેહેર મધેથી મલેલી ઘણીએક વસતુઓની આબેહુબ
નકલ જોવામાં આવેછે. જે વાત આપણે તવારીખમાં વાંચીએચ, તે હીંઆં જોઈએ છઈએ.

કાચ તથા ચીની કાંમ, ઈતીઆદી.—ઉપલી જગાએથી નીકલીઆ પછી કેટલાએક સોભઈતા ઓરડાઓ
આપણા જોવામાં આવેછે, તાંહાં ઈંગલંડ, બોહીમીઆ અને બવેરીઆનાં મુલકમાં બનાંવેલી તરેહવાર બીલો
રી વસતુઓ ગોઠવીઆમાં આવીછે. એજ જગાએ કોરી તથા ચીની અને મટોડી કાંમના જાત જાતનાં અને
તરેહ તરેહનાં વાશણોછે, તે સાથે બીજી ઘણીએક "ફેનસી" સોભઈતી વસતુઓ સારી રોનકથી ગોઠવેલીછે
તે સઘળી વેચવાને વાસતે હીંઆં મેલેલીછે.

કેનેડીઅન કોરટ.—કેનેડાનુ સવસથાંન ઈંગલંડનાં રાજને તાએબેછે, તે દેશ મધે ઉતપન થાતી વસતુ
ઓનું એક સંગરહસથાંન હીંઆં બનાંવીઆમાં આવીઉંછે. આ સંગરહસથાંન સથાપવાનો તથા તેને ચાલુ
રાખવાનો ખરચ કેનેડાની સરકારે પોતાંને માંથે રાખીઓછે અને તેમ કરવાની મતલબ હેવીછે કે, કેનેડાની
ઉતપંતીની વસતુઓ ઈંગલંડમાં જાહેર થાયાથી કેનેડાનાં વેપારમાં વધારો થાએ. જેઓ એ દેશ જવાનાં હો
એછે તેઓને આ સંગરહસથાંનથી ઘણીએક વાતની ખબર આગમજથી મલેછે.

પુસતકખાંનું.—હાવા મોટા મેહેલમાં એક પુસતકખાંનું નહી હોએ, હેવું વાંચનાર કદી વીચારશે નહી.
છાપનાંરાઓએ તથા પુસતક બનાંવનાંરાઓએ પોતાંનાં પુસતકોની નકલો ભેટ આપવાને શરૂ કીધુંછે તેથી એ
જગાએ આસતે આસતે એક મોટું પુસતકખાંનું થાશે. નવાં પુસતકોની જાહેર ખબરો તથા ટીપ હીંઆં
વેચનાંરાઓ મેલેછે તેથી તેઓની ખબરનો ફેલાવો પણ વધતો થાએછે. એ જગાએ ઘણાખરાં વરતમાંન પત્ર
રો પણ મેલીઆમાં આવેછે.

રાંણીનું દીવાંનખાંનું.—રાંણી જારે આ મેહેલમાં જાએ, તારે તે નાંમદારને આરાંએસ તથા ખાંન
ગી બેઠકને સારૂ એક ઘણુજ સોભઈતું દીવાંનખાંનુ બનાંવીઆમાં આવીઉંછે તે જોવા લાએકછે.

તસવીર ખાંનુ.—આસરે ૩૬૦ ફુટ લાંબી એક ગીઆલરીમાં હાલનાં તથા આગલનાં વખતનાં કીત
ની ચીતરો તથા તસવીરો જોવામાં આવેછે.

વેચવાની તથા જોવાની વસતુઓ.—પેહેલા મારની કોરટો જોવા પછે, આપણે ગીઆલરીએ [illegible]
જઈએચ. તરાંનસેપટનાં વચે વચમાંનાં ભાગનાં માંથા ઉપર જે ગીઆલરી આવીછે તેનાં બે ભાગ કીધેલાછે.
એક ભાગમાં વેચવાની વસતુઓની દુકાંનોછે, અને બીજા ભાગમાં વેચવાની નહી, પણ ફકત જોવાને સારૂ
વસતુઓ મેલેલીછે. પેહેલલા ભાગમાં તરેહ તરેહની ખુશબો, રમકડાં, "ફાંનસી" તથા તરેહવાર રંગની અને
સોભઈતી છનસો વેચવાને સારૂ મેલેલી હોએછે, તે જગાએ એક ખુબ જાતરા હોએ, તેવું લાગેછે. બીજા ભાગમાં તેર
એ પીસટોલ, બંદુક તથા હુંનર તથા વાહાણ કાપને લગતાં જાત જાતના હથીઆરો પણછે. [illegible] સંગરહછે, તે [illegible]
સણગારના તથા પેહેરવાનાં કપડાંનાં નમુનાંછે, તથા રશાએણી તથા ખોરાકની વસતુઓનો
પાથી આપણને ઘણીએક ખબર મલેછે.

સું કાંમ લાગેછે. એ મતલબથી સઘળી જાતની ભુમીનાં નમુના તથા તે ભુમી ઉપર પેદા થાતી કાચી વસતુ, ઓ હીંઆં મેલેલીછે અને તે વસતુઓમાંથી કેવી કેવી જીનસો બનેછે, તે પણ તાંહાંજ જોયામાં આવેછે.

ફોટોગરાફ.—"મેડીવલ કોરટો" ની ઓતર ઉગમણ તરફ જે મુખીઅ ગીઆલરી આવીછે, તાંહાં આસરે ૪૦૦ ફરેંનચ તથા ઈટાલીઅંન ફોટોગરાફછે. હીંઆં તસવીરખાનાંને લગતાં ઘણાએક પુતલાં પણ ગોઠવેલાંછે.

દરીઆઈ બારકસો તથા પુલોનાં નમુનાં.—ઉપલી જગાની પાસેની ગીઆલરીઓમાં અસલનાં વખતથી તે હમણાનાં વખત શુધી જેવાં જેવાં દરીઆઈ બારકસો બાંધીઆમાં આવીઆંછે, તેમનાં લાકડાંનાં બનાંવેલા નમુનાંછે. ગરેટ ઈસટરન નાંમની રાખશી આગબોટ જેને વીશે આખી દુનીઆમાં ખબર ફેલાઈછે, તેનો પણ એક નમુનો હીંઆંછે. એ જગાની પાશે કેટલાએક મોટા ઝુલતા પુલોનાં નમુનાં પણ છે. ડનાં ઈપર નદી ઉપર અરધો માઈલ લાંબો ઝુલતો પુલછે, તેનો નમુનો ઘણોજ ખુબસુરતછે. મીસતર ફરગીઉસંન નાંમનાં નાંમીચા શખસે કીલ્લા બનાંવવાની જે ગોઠવણ બતાવીછે, તેનાં નમુનાં પણ આ જગાએ ઘણીએક અચરતી સાથે જોઈએછે. હાઈડ પારક મધે જે બીલોરી મેહેલ બાંધીઆમાં આવીઓ હતો, તેનાં કાચમાં બનાંવેલા બે નમુનાં હીંઆં આપણે જોઈએછે, તેમાં એક, એક ફુટની અરધી ઈંચને માંપે બનાંવીઓછે તે ઘણોજ ખુબસુરત અને મોટો લાગેછે.

ઈનડીઅન કોરટ.—એક ગીઆલરીમાં આ કોરટ બનાંવીઆમાં આવીછે, તે જોવાથી હીંદુસથાંનનાં રેહવાસીને ઘણીએક ખુશી ઉપજેછે. હીંદુસથાંનનાં હથીઆરો તથા બખતરો તથા બીજી વસતુઓ ઘણીજ સોભઈતી રીતે ગોઠવેલીછે તે ઉપર આ ભાગમાં જતાંનેવાર આપણી નજર પડેછે. ઈસ્ટ ઈનડીઆ કંપનીની તરફથી મલેલાં હીંદુસથાંનને લગતાં ઘણાએક ચીતરો હીંઆં દેવાલ ઉપર જોયામાં આવેછે. હીંદુસથાંનનાં લોકોની પુંજવાની મુરતીઓ પણ હીંઆંછે. ગાએણ તથા વજાડવાનાં ઈઅંતરો તેમાં ઢોલ તાસા, ઈતીઆદીછે. કોતરેલાં લાકડ કાંમનાં ઘણાએક નમુનાં તથા ઘોડાનો કીમતી સાજ તથા બીજી ઘણીએક કીમતી વસતુછે, તેમાં એક રૂપાંનો હુકો, રૂપાંનુ ખંજર, રૂપાંની ઢાલ અને મોતીની સપાટ જે ઈરાંનથી મેલવીઆમાં આવીછે તે છે. ચીનાંઓનાં હુંનર તથા કારીગરીની પણ ઘણીએક વસતુઓ હીંઆંછે અને દેવાલની ઉપર તે મતલબને લગતાં ચીતરોછે. ઓરડાની વચેવચમાં દબદબા ભરેલા પોશાક સાથે એક માંદરીનુ પુતલું છે. આ ઓરડામાંથી નીકલતાં આપણી બંધે બાજુએ હીંદુસથાંનનાં દેહેડાં તથા મસજીદોના નમુનાં જોયામાં આવેછે. એ નમુનાંઓ ઉપરથી તેમની અસલ કારીગરીની ખુબી આપણને માલુંમ પરેછે. ગાંમઠી રાજાની છાવણીનો એક નમુનો પણ આ જગાએછે, અને તેની પાસે જાવા દેશમા વપરાતાં કેટલાંએક હથીઆરોછે તેમાંનાં કેટલાંએક સુનાં તથા રૂપાંનાંછે. સોમનાંથનાં નાંમીચા દેહડાંના દરવાજાનો નમુનો પણ આ જગાએછે.

સાંચા.—આ પરમાણે ગીઆલરીઓ તપાસીઆ પછે, આપણે આ મેહેલને નોંએતલીએ જાઈએ છઈએ, તાંહાં તરેહ તરેહનાં સાંચા આપણા જોયામાં આવેછે. એ સઘળા હીંઆં વેચવાને સારૂ મેલેલાછે અને ખરીદ કરનારને એટલો સંતોશ હોએછે, કે તે જીનસો ખરાબ નથી. હીંઆં ખેડવાનાં હુંનરનાં તથા કાપડ વણવાનાં અને બીજા ઉદીઓગનાં સાંચાઓ આપણે જોઈ શકીએછે.

આ મેહેલમાં દરરોજ જનારાં હજારો તમાસગીરોને ચાહે, કાફી, દારૂ આઈસકરીમ તથા ખાવાનો ખોરાક મલવાને સારૂ તાંહાં સઘળી તરેહની ગોઠવણછે. કેટલીએક જગાઓ એ કારણને સારૂ કીધેલીછે. આ અગત પુરી પાડવાનું કાંમ "કરીસ્ટલ પાલેસ કંમપની" એ હલાએદા શખસોને સોપીઉંછે, તેઓ પોતાંનાં કાંમમા સારી કમાંઈ કરેછે કાંએજે જે ખોરાક તેઓ હીંઆં તમાસગીરોને આપેછે તેનો ભાવ સારો લીએછે.

વું મુશકેલછે. હાંનહેલ નામનો નાંમીચો ગાનાંરો મરણ પાંમીઓ હતો, તેની શો વરશની વારશીકયાદ આ મેહેલમાં કરીઆમાં આવી હતી, તે દાહાડે ૫૦૦૦, ગાનાંરાઓએ એક અવાજે સાથે ગાયું હતું. ઉપલા દેખાવો તથા હાવાં ગાએણને વખતે ૨૦ થી ૫૦ હજાર આદમીઓ એ મેહેલમાં જાએછે, અને તેવી વેલાએ આપણી નાંમદાર રાંણી પણ તાંહાં બીરાજેછે.

આ મેહેલને ભોંએ તલીએ આવીઆ પછી સોભઈતી સીહડીઓને રસતે બાગમાં ઉતરી શકાએછે. એ બાગ લંડનનાં બીજા બાગો કરતાં કોઈબી રીતે ઉતરતો નથી, બલકે હીંઆં કેટલીએક ગમતોની તથા બીજી ગોઠવણ કરીઆમાં આવીછે, તેથી તે બાગો કરતાં આ બાગને લોકો વધારે પસંદ કરેછે. એક દીવસ બીલોરી મેહેલ ખાતે કાહાડવો હોએ, તો મેહેલની અંદરની અને બાગની મજાહ, એ બંધે સાથે ભોગવી શકાતી નથી, તેથી જેઓએ એક બે વાર મેહેલ જોયો હોએ, તેઓ બીજી વખતે પોતાનો ઘણો ખરો વખત બાગમાંજ કાહાડેછે. એ બાગમાં ઉતરવાની સીહડીઓની બંધે બાજુએ સોભઈતાં પુતલાંઓ ગોઠવેલાંછે તથા ઝાહો રોપેલાંછે. સીહડી ઉપરથીજ નજર કરતાં આપણી સાહાંમણે હેવોતો રલીઆમનો અને ખુશનુમાં દેખાવ નજરે પડેછે, કે જાંણે તે દેખાવ જોયા કરવાને વાસતે તાંહાંજ આપણે ઉભા રહીએ. આ એક બાગ નથી, પણ ગોયા ઘણા બાગોછે. જુદી જુદી જાતનાં ફુલો અને ઝાહોનાં જુદા જુદા બાગોછે અને તેમની વચમાં ચાલવાને સારૂ પોહોરા રસતાઓ કીધેલાછે. એક ઠેકાંણે "રોજરી" એટલે ગોલાબની વાર કીધીછે, તાંહાં ભાંત ભાંતનાં ગોલાબો ઉગેછે, તે જગા છોડીને આપણને જવા ગમતુ નથી. આ બાગની અંદર જે લીલું ઘાંસ ઉગેછે, તેને ઈઅંતરથી હેવુંતો સરકું અને સાફ કાપીઆમાં આવેછે કે, જાંણે તાંહાં લીલી સાદરી બીછાવી હોએ. એ ઈઅંતર ગાડીનાં આકારનું આવેછે, અને જમીનથી બે અથવા તરણ ઈંચની ઉંચાઈએ તેની સાથે એક ઘણીજ ધારદાર લાંબી છરી જડેલી હોએછે, તેથી તે ગાડી ઘાસ ઉપર ફેરવતાં પેલી છરીથી સઘળું ઘાંસ એક સરકી રીતે કપાએછે. એ બાગની અંદર ઘણાજ ખુબસુરત ફુંઆરાછે અને તે મધેથી ઉડતી ધારો હેવીતો તરેહવાર આકારોમાં પડેછે, કે આપણી આંખ અચરતીમાં પડેછે. આ ફુંઆરાઓ મધેની જે સઉથી ઉંચી ધાર ઉડેછે, તે ૪૦ ફુટ શુધી ઉંચી જાએછે. જેટલા ફુંઆરા હીંઆંછે તે સઘળા દર રોજ ઉરાડીઆમાં આવતા નથી, પણ અઠવાડીઆંમાં એક અથવા બે વાર થેડવેલે દીવસે ઉરાડીઆમાં આવેછે, અને તેટલા કારણ ઉપરથી શાધારણ દીવસો કરતાં તે દીને તે મેહેલ ખાતે વધારે લોકો ખેંચાએછે. જેઓને બોટમાં બેશી પોતાને હાથે હાલેસાં મારી નાંલાંમાં ફરવાનો શોક હોએ, તેઓની ખુશી પુરી પાડવાને સારૂ એ બાગમાં એક નાંધલું નાંલુ બનાંવેલુંછે, તેમાં ઉપલી ગમત મેલવવાને પણ બની આવેછે. કરીકેટ રમવાની તથા "આરચરી" એટલે તીર મારવાની તથા બીજી કસરત કરવાની જુદી જુદી જગાઓછે. પાછલા પોહોરનાં એ મેહેલને લગતુ વાજું બાગમાં વાગેછે, તારે ગાએણનો મધુર રાગ ખુદરતી ખુબસુરતીની અંદર ફેલાયાથી એ જગા બેહસતખાંનાં જેવી બનેછે. બાગની અંદર ઠેકાંણે ઠેકાંણે ખુબસુરત પુતલાંઓછે. નોહાનાં વખતમાં આખી દુનીઆમાં રેલ આવી હતી, તેની આગમજ પુરથવી ઉપર મોટાં જાંનવરો થાતાં હતાં, તેમનાં જે ફાસીલ જડેઆંછે, તે ઉપરથી તે જાંનવરોનાં ધાતુનાં આકારનાં ઓટેલાં પુતલાં આ બાગને છેડે મેલેલાંછે. આ જમાંનાંમાં જે જાંનવરો આપણે જોઈએછે તેનાં કરતાં આ જુદીજ જાતનાં દીશેછે. એ આકારો સરવે કોઈ ઘણી અચરતી સાથે જુએછે, કાંએજે તે જાંનવરોનાં કદ ઘણાજ મોટાં અને રાખશીછે. લંડનથી બીલોરી મેહેલ આગલ આગની ગાડીમાં આવતાં પેહલી નજર આપણી એ જાંનવરો ઉપર પડેછે. ઉપર કહુંછે કે બાગમાં ઘણાએક ખુબસુરત ફુંઆરાછે. એ ફુંઆરાઓને પાંણી પોહાચતું કરવાને વાસતે બીલોરી મેહેલની બંધે બાજુએ મેહેલની બાંધણીની માફક કાચની બાંધણીનાં મીનાંરાઓ બાંધેલાછે, તે મીનાંરાઓ મેહેલની બંધે બાજુએ આવીઆથી મેહેલનાં બાહેરનાં દેખાવની ખુબસુરતીમાં વધારો થાએછે. એ મીનાંરાને મથાલે એક ગોલ દાદરથી જવાઈ શકાએછે અને પછી તાંહાંથી

ઘણાએક માઈલ શુધી લીલાં, ફલવંત અને ખુબસુરત ખેતરોનો જે દેખાવ આપણી નજરે પહેછે, તે ખરેખર રલીઆંમનો લાગેછે.

ઉપલાં બયાંન ઉપરથી વાંચનારાઓનાં જોયામાં આવશે કે, આ બીલોરી મેહેલ ખરેખર આ જમાંનાંની એક અચરતીછે. એ ઈમારત જોકે ઈંગલંડમાંછે, તોપણ તેની અંદર સું હાલની કે સું અસલનાં જમાંનાંની અને સઘળા દેશોની ઈમારતનાં નમુનાંછે, અને તરેહ તરેહની અને જુદે જુદે દેશની કારીગરીની વસતુઓ છે. આ મેહેલ જેછે, તે એક નાંધલી દુનીઆંછે. એ નાંધલી દુનીઆમાં આપણે તરેહવાર ચીજો જોઈએછે, એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં ગયા કે એક મુલકથી બીજે મુલક ગયા બરાબરછે. હેવું કેહવામાં આવીઉંછે કે, જો કોઈ શખસ મેહેલમાંની દર એક ચીજ તપાસીને તે વીશે ઘટતું ગનેઆંન મેલવે, તો તેવી કેલવણી ગમે તેટલા પઈસા ખરચે તોબી બીજે ઠેકાંણે તેને મલે નહી. પણ જો કોઈ શખ્સ એટલું કાંમ કરવાને આલશુ હોએ, તથા દરએક ચીજ તપાસી ઘટતી માહેતગારી મેલવવાને તેનાંમાં શકતી નહી હોએ, તોપણ જો એ મેહેલ ખાતે તે જાએ, તો તેની અકલમાં કાંઈબી વધારો થયા વના રેહ નહીં. કોઈ મુરખને પણ એ મેહેલમાં થોડી વાર ફેરવીઓ હોએ તો તેનાં મગજમાં કાંઈ શારીજ અસર થાશે. હરેક ખુબસુરતી પસંદ કરવી અને તેનો ગુણ સમજવો, એ આદમીનાં હકમાં થોડું ફાએદા ભરેલું કાંમ નથી. એથી આદમી પોતે શુધરેછે અને દુનીઆમાં ઘણોએક શુધારો કરી શકેછે અને તેથી પરજાને મોટો ફાએદો થાએછે, અને એ મતલબ બીલોરી મેહેલથી ઘણેએક દરજજે પાર પડેછે.

એ મેહેલ લંડનમાં બંધાયાથી લોકોને ગમત મલેછે, એટલુંજ નહી, પણ આખી કોમને મોટો ફાએદો થાયોછે. યુરોપ ખંડમાંતો શું પણ આખી દુનીઆમાં હેવી કોઈ ઈમારત નથી, અને તેથી ઈંગરેજ લોકોનાં નાંમને ઘણી મોટાઈ મલેછે. યુરોપનાં બીજા રાજની કોઈબી પરજા લંડનમાં જાએતો પેહલલે બીલોરી મેહેલ જોવાની તે ઈછા બતલાવશે, એ કાંઈ ઈંગરેજનાં નાંમને થોડું માંન આપનાંરી વાત નથી. તેઓ જારે પાછા પોતાનાં દેશમાં જાએછે, તારે લંડનની સઉથી સરસ યાદ એ મેહેલથી રાખેછે, અને જો આખા લંડનમાં એ મેહેલ સીવાએ બીજું કાંઈબી જોવાનું નહી હોએ, અને આ મેહેલ જોવાને મલીઓ કે, પછી તે લંડન જયાથી દલગીર થનાંર નથી. આજ દીન શુધી જેટલા ગરહસથો હીંદુસથાંનથી ઈંગલંડ જાઈ આવીઆ છે, તે સઘળાઓ એ મેહેલની બેહદ તારીફ કરેછે, એટલુંજ નહી, પણ તે મેહેલ વીશે ભારે પીઆરથી વાત કરેછે, એટલી બધી તે ઈમારતે તેઓનાં દીલ ઉપર અસર કીધીછે. તેઓ જારે પોતાને વતન આવવા ઈંગલંડ છોડેછે, તારે સઉથી વધતા દલગીર એમ થાએછે કે, હાવો બીલોરી મેહેલ ફરીથી કાહારે અને કાંહાં જોવાને તેઓને મલશે. હેવા વીચારથી તેઓની આંખમાં આંસુ પણ આવેછે. એ મેહેલથી આ લખનાંરની ઉપર કેટલી અસર થાઈ હતી, તેહનાં દાખલામાં આ એકજ વાત હીંઆં જણાવીઆમાં આવેછે કે, જો કે એ મેહેલ ઘણી વાર જોયો હતો તોબી ઈંગલંડનો કીનાંરો છોડીઆની એક દીવસ આગમજ આખો દીવસ એ મેહેલમાં તેણે કાહાડીઓ હતો, જાંણે તે મેહેલ છોડવા ગમે નહી, અને અંતે સાંહાંજનો વખત થાયો અને ઘડીઆલે કહેઉં કે હવે તારે નીકલવું જોઈએ, તાહરે આંખમાંથી આંસુ આવીઆં અને મેહેલ છોડીઆ પછી આગની ગાડીમાંથી જાંહાં શુધી તેહનો બાહેરનો દેખાવ દેખાએ તાંહાં શુધી તે તરફ નજર રાખી.

એ મેહેલમાં આવનાંરા તમાસગીરોને સારૂ તેજ મેહેલમાં એક વરતમાંન પતર દરરોજ છપાએછે. તાંહાં વીજલીના તારની આફીસ પણછે, કે જેથી કોઈને અગતના કાંમ સર લંડન સંદેસો મોકલવો હોએતો તેમ કરવાને પણ બની આવે.

ઉપર લખેલી હકીકત ઉપરથી વાંચનાર પોતાંની મેલે સમજશેકે, આ મેહેલ આખો એક દીવસમા જોવાઈ શકાએ નહી. લાગટ દરરોજ એક અઠવાડીઉ શુધી જાઈએ, અને તાંહાંની દરએક વસતુ જોવામાં અ

ગત જોગ ધીઆંન આપીએતો, તે મુદત પણ બશ નથી. આ સફાઓમાં જે બયાંન કીધુંછે, તે કાંઇજ નહી, પણ અધુરૂંછે. આ કીતાબનાં કદ તરફ નેગાહ રાખતાં એ કરતાં વધારે લખાઇ શકાયું નથી. આ મેહેલમાંની દરએક વસતુનુ બયાંન કરવા બેશીએ તો આ જેવાં તરણ પુસતકો ભરાએ તેમાં કશો શક નથી, પણ ઉપર જે કાંઇ લખીઆમાં આવીઉંછે, તેથી આ પ્રકરણનાં દર એક વાંચનારનાં દીલમાં બીલોરી મેહેલ જોવાની ઇછાનો આતશ સલગીઆ વનાં રેહેશે નહી, હેવી ઉમેદછે.

તારીખ ૩૦ મી એપરીલ ૧૮૫૮ ની આખેરીનાં વરસનો આ મેહેલનાં કારબારનો જે હીસાબ છપાયોછે, તે ઉપરથી હેવું જોવામાં આવેછે કે, એ ખાતાંને હસાબે તે વરશમાં (૧૨૨૬૬૨૦) બાર લાખ, છવીશ હજાર, છશો વીશ રૂપીઆનો આવક થાઇ હતી. એજ વરશમાં કુલે ખરચ (૮૭૫૮૮૦) આઠ લાખ, પંચોતેર હજાર, આઠશો હેંશીનો થયો હતો, તેથી નફાની બાકી (૩૫૦૭૪૦) તરણ લાખ, પચાશ હજાર, સાતશો ચીઆલીસ રૂપીઆની રહી હતી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ગરેટ બરીટનનાં માહેલાં શેહેરો ખાતે સફર.

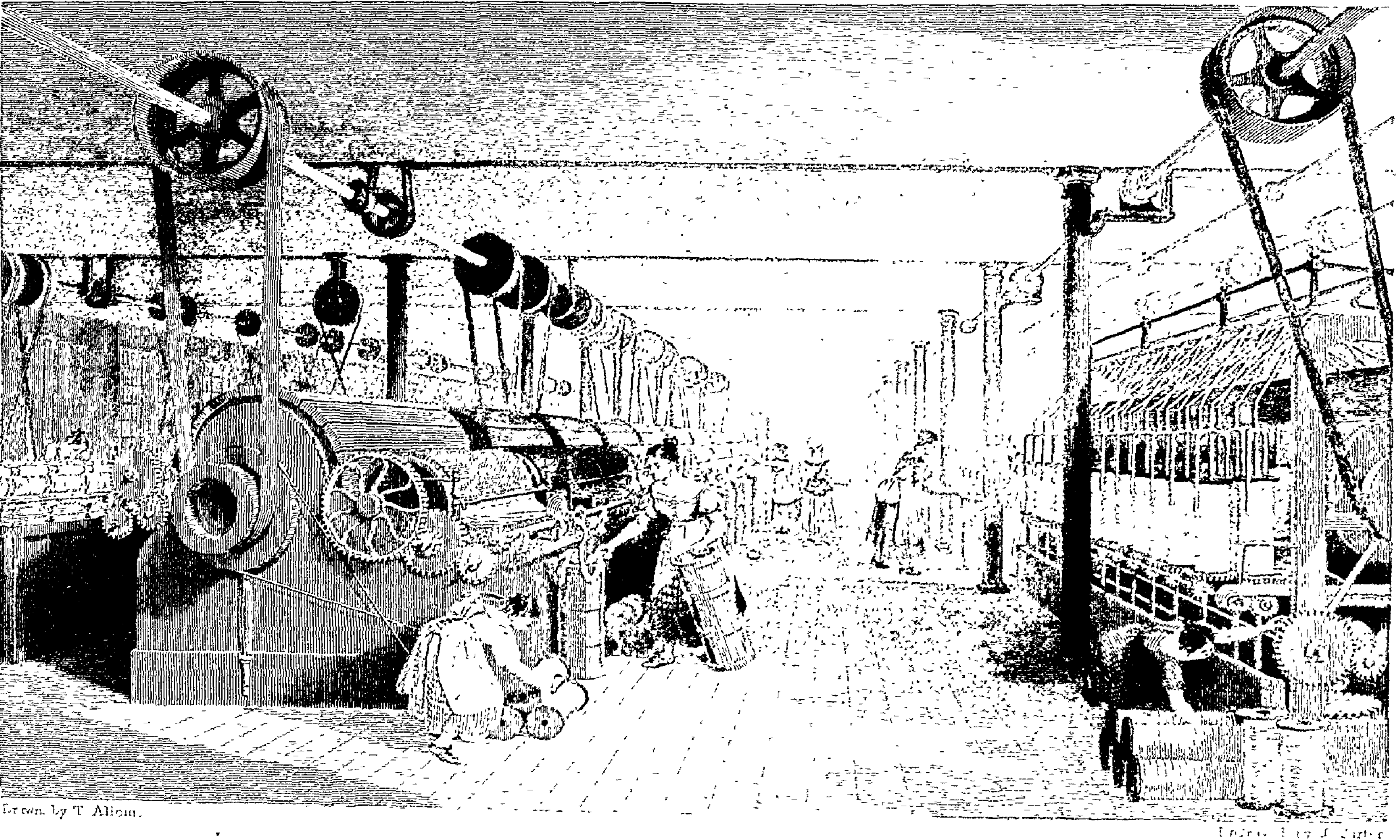
મેનચેસટર—રૂઈ અને કાપડનો વેપાર—કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાં—પરેસટન મધે હારક મીલરનુ નાંમીચું કારખાંનુ—મખમલનુ કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાંઈતીઆદી—કાપડની વખારો—માલ પેક કરવાની રીત—લોહોડાંનાં કારખાંનાં—જાહેર ઇમારતો. લીવરપુલ—એ શેહેરનાં બંદરનો વેપાર—રૂઈની અઇઆત—સેનટ જારજીસ હાલ, ટાંઊન હાલ અને બીજી જાહેર ઇમારતો. લીડસ—ઊનાંતનું કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાં—ટાંઊન હાલ—એ શેહેરનાં ઊદીઓગથી ઊતપન થાતી જીનસોનુ સંગરહ સ્થાંન. બરાંડફરડ—ઉંદેલુ કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાં—સાલેટર મધેનુ મોટું કારખાંનુ—તાંહાંનુ દેવલ અને સર પીટર સાલટની સજાવત—હાલીફાક્સ—ગાલીચા બનાંવવાનાં કારખાંનાં. નાંટીંગાંમ અને તાંહાંનું "હોઝીઅરી" નું કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાં. શેફીલડ—છરી, કાંટા, તલવાર અને તેવો બીજો કટલરીનો સાંમાંન બનાંવવાનાં કારખાંનાં. કોવેનટરી—રીબંન અને ઘડીઆલ બનાંવવાનાં કારખાંનાં. સ્ટાફરડ—પીઆલા, રકાબી અને ચીની કાંમનો સાંમાંન બનાંવવાનાં કારખાંનાં. બરમીંગાંમ—લોહોડાં કામનાં કારખાંનાં—દારૂ ગોળાનાં હથીઆર બનાંવવાનો કારખાંનાં—પલેટેડ તથા નકસી કાંમનાં કારખાંનાં—બટન—સોએ—ટાંચની—સ્ટીલ પેન બનાંવવાનાં કારખાંનાં—પેપર માંશ અથવા કાગળથી બનતા સાંમાંનનાં કારખાંનાં—ઇતીઆદી. કોલસાંની ખાંન. વારીક—કીલ્લો—આકસફરડ. વેલસનુ પરગણુ. મીનાંઇ સસપેનશંન બરીડજનો ઝુલતો પુલ—રેલવેની ગાડી પસાર થવાને સારૂ ચોખંડ બંદ કીધેલો "ટીઊબીઊલર બરીડજ". ઈંગલીશ લેકસ અને તાંહાંનો ખુબસુરત દેખાવ.

આગલ પરગટ થાએલા સફાઓ ઉપરથી આ પુસતક વાંચનારાઓને કેટલેએક દરજજે સમજ પડી હશે કે લંડંન કેહવું શેહેરછે, અને તેમાં સું સું જોવાનુંછે. નજરે જોયાથી એ શેહેરની મોટાઇ એકદમ માલુંમ પડેછે, તેમ ઉપલુ બયાંન ગમે તેટલું હશુરૂંછે, તોપણ તેની મોટાઇનો કાંઈબી ખીઆલ એ સફાઓ વાંચીઆથી વાંચનારનાં મંનમાં આવશે, હેવું નમનતાઇથી કેહવાને હમોને આચકો લાગતો નથી. લંડંન શેહેર ઈંગલંડનાં રાજની મોટાઇ બતાવેછે ખરૂં, પણ એ રાજની ખરી મોટાઈ, એ દેશની અતીશે દોલત, અને એ દેશનાં લોકોની ભારી હીમત અને તરેહવાર હીકમત કે જેથી તેને આખી પુરથવીની તરફથી માંન મલેછે, તે સઘળું પીછાંનવાને વાસતે, ઈંગલંડનાં બીજા મોટાં શેહેરો જે તેમનાં તરેહવાર કારખાંનાંઓને વાસતે વખાણાએલાછે, તે શેહેરો ખાતે જવું જોઈએછે, અને ઈંગરેજ લોકોની હીકમત અને હીમત અને તેઓનાં દરવે એ દેશની પેદાએસમાં કેટલો વધારો કીધોછે, તે તપાસવું જોઈએછે. મેનચેસટર, લીવરપુલ, બરમીંગાંમ, શેફીલડ, લીડસ, હાલીફાકસ, બરાડફરડ, સ્ટાફરડ, નાટીંગાંમ અને હેવાં બીજાં શેહેરો ખાતે જઈ તાંહાંનાં મોટાં કારખાંનાં જોયાથી આપણે ઈંગલંડ વીશે બરાબર વીચાર કરી શકસું, એટલુંજ નહી, પણ આદમી જાતનાં કાંમ અને ફાએદાને સારૂ એલમ અને હુનરથી કેટલું બની શકીઊંછે, અને આપણે વાસતે તરેહવાર જીનસો બનાંવવામાં કેવી કેવી કળા અને યુકતીઓ કાંમે લગાડીઆમાં આવીછે તે આપણા જોયામાં આવશે, અને તેથી આપણને ઘણીએક વાતની અગત જોગ ખબર પડશે. એલમ અને હુનરથી આદમી જાતની પોતાની મેહનત કેટલી ઓછી થાઈછે, અને સંચાઓની મારફતે આપણે લાખો આદમીઓનાં જેટલું કાંમ કરીએછ, તેની પુર સમજણ ઉપલાં શેહેરોનાં કારખાંનાંમાં આપણને મલી શકેછે.

હીંદુસથાંનનાં વેપારીઓ ઈંગલંડ ખાતે રૂઉ, રેશમ, ઉન ઈતીઆદી મોકલેછે, તેનાં તરેહવાર કાપડ બનીને અતરે પાછાં આવેછે. આપણા દેશની વસતુને ફેરવીને પેહરવાનાં કપડાં કેમ બનાવીઆમાં આવેછે, તથા આપણા ખપની બીજી તરેહવાર ચીજો કેમ બનેછે, તે જોવાને ઘણુ અચરત શરીખુંછે. વાસતે હેવાં કેટલાંએક શેહેરો ખાતે ફરવાની ઘણી અગતછે.

મેનચેસટર.

ગરેટ બરીટન મધે લંડંન કરતાં વસતીમાં બીજું અને કારખાંનાંઓમાં પેહલું આ શેહેર ગણીઆમાં આવેછે, અને તે લંડંનથી ૧૮૬ માઈલ દુરછે. એ શેહેર તાંહાંનાં લોકોનાં ઉદીઓગને સારૂ અસલથી વખણાએલુંછે. ૧૬૫૦ નાં વરસમાં એક લખનાંર હેવું કહી ગયો હતો કે "ગરેટ બરીટનનાં ઓતર ભાગમાં મેનચેસટરનાં લોકો સઉથી ઉદીઓગીછે." ૧૮ મી સદીની શરૂઆતમાં એ શેહેર મધે દર વરશે (૬૦૦૦૦૦) શાહાઠ લાખ રૂપીઆનો માલ બનાંવીઆમાં આવતો હતો. પણ તારપછી તેમાં જાથુક વધારો થાતો ગયોછે અને આજે મેનચેસટરનાં કારખાંનાં જોઈએતો આપણે હેરત થયા વનાં રેહતા નથી.' લાંનકાશાએરનુ પરગણુ કે જેમાં મેનચેસટર શેહેર સઉથી અગતનુંછે, તે રૂઉનું કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાંને સારૂ નાંમીચું થયુંછે, અને એ જીનસનું કાપડ બનાંવવાનું કાંમ તાંહાં આસતે આસતે કેટલું વધીઉંછે, તે વખતે વખતે થાએલી રૂઉની આઈઆતની નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી માલુંમ પડશે. ૧૭૫૧ નાં વરસમાં ઉપલાં પરગણાઓનાં કારખાનાંનાં ખપને સારૂ જુદે જુદે દેશથી મલી ૨૯૭૬૬૧૦, રતલ રૂઉ ગયો હતો; ૧૭૮૦ માં ૬૭૦૦૦૦૦, રતલ; ૧૭૯૦ માં ૩૧૫૦૦૦૦૦, રતલ; ૧૮૦૦ માં ૫૬૦૦૦૦૦૦ રતલ; અને ૧૮૫૬ માં (૧૦૦૦૨૧૦૨૧૦૦૦) એક માહાપદમ, બે કરોડ અને એકવીશ હજાર રતલ. વળી આ તરણ વરસની અંદર ઉપલી મોટી સંખીઆમાં પણ કેટલોએક વધારો થાયોછે. ૧૮૫૬ નાં વરસમાં મેનચેસટર ખાતે ગએલા રૂઉની કીમત (૨૩૯૫૮૦૦૦૦) તેવીસ કરોડ, પંચાનુ લાખ, હેંશી હજાર રૂપીઆ થાઈ હતી તેમાંથી (૮૬૫૨૦૦૦૦) આઠ કરોડ, પાંસટ લાખ, વીશ હજાર, રૂપીઆનો દોરો તથા સુતર બનાંવીઉં હતું; (૨૯૬૩૨૦૦૦૦) ઓગંનતીસ કરોડ, તેંસટ લાખ, વીશ હજાર રૂપીઆનું કાપડ બનાંવી દેશાવરો ખાતે મોકલીઉં હતું અને (૨૩૨૦૦૦૦૦૦) તેવીસ કરોડ, વીસ લાખ રૂપીઆનું કાપડ ગાંમમાં ખપીઉં હતું. એ પરમાંણે ૨૩૯૫૮૦૦૦૦, રૂપીઆની કીમતનાં રૂઉમાંથી મેનચેસટરનાં લોકોએ (૬૧૪૮૪૦૦૦૦) એકસટ કરોડ, ઉરતાલીસ લાખ, ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆનો માલ બનાંવીઓ હતો. આ પરમાંણેનાં માલનો મોટો જતો પેદા કરવાને વાસતે મેનચેસટરમાં કેવાં મોટાં કારખાંનાંઓ ચાલતાં હશે તેનો અટકલો ધારવાને વાંચનાંરને બની આવશે. મેનચેસટર અને તેની આસપાસનાં ગાંમડાં મલી કાપડ બનાંવવાને સારૂ ૧૫૦ કારખાંનાંછે, તે ચલાવવાને સારૂ જુમલે ૭૦૦૦ ઘોડાનાં બળનાં ૨૦૦ "સ્ટીમ એનજીન" બાફનાં સાંચાછે, અને સઘળાં મલીને પચાસ હજાર આદમીઓ તે કારખાંનાંમાં કાંમે લાગેછે. આખાં લાંનકાશાએરનાં પરગણામાં સુતર તથા કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાંઓની સંખીઆ ૫૭૫, થી વધારે થાએછે અને જુમલે ૨૦૫૦૦ ઘોડાનાં બળનાં મલી તે કારખાંનાંઓ ચલાવવાને સારૂ ૭૨૫ બાફનાં સાંચાછે અને તેમાં (૩૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ "સ્પીનડલસ" કાંમ કરેછે તથા દોહડ લાખથી વધારે આદમીઓ કાંમે લાગેછે. ઉપલી મોટી સંખીઆ પરમાંણે એ કારખાંનાંમાં "સ્કરટચરસ"—"કારડીંગ એનજીનસ"—"બાબીન" અને "ફલાઈ ફરેમસ" તથા બીજા તરેહવાર ભાગોની સંખીઆની ગણતરી કરવી મુશકેલછે. હાથથી તથા સાંચાનાં બળથી ચાલતા સાર બેહદછે, અને વલી એ ઉપરાંત કાપડ બનાંવીઆ પછી તેમને ધોવાને તથા રંગવાને તથા છાપવાને વાસતે બીજાં બેહદ કારખાંનાંઓછે તેઓ વલી પોત પોતાનાં કારખાંનાં

CARDING, DRAWING, AND ROVING.

રૂઈનાં તાર કાહાડવાનો સાંચો તથા સુતરને ચાટરડાં ઉપર ચહડાવવાનો સાંચો.

માં તરેહવાર સાંચાઓ કાંમે લગાડેછે. આ કારખાંનાંઓનાં ખપને સારૂ જીનસો લાવવાનિ સારૂ તથા માલ બનીઆ પછી બાહેર લઈ જવા સારૂ નોલનો તથા એ કારખાંનાંઓનાં બાકૂતાં સાંચાને સારૂ કોલસાની ખાંનો ખોદવાનો અને તે બાબદમાં થાતો બીજો સઘળો ખરચ ગણીએતો કાપડનાં આ કારખાનાંઓને ચાલતાં રાખવાની (૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦) એક અબજ રૂપીઆની થાપણ ધારીએતો તે વધતી નહી કેહવાશે.

પણ હાલનાં વખતમાં મેનચેસટરમાં રેશમ અને ઉંનનાં કાપડ બનાંવવાનાં પણ ઘણાએક કારખાંનાં નીકલીઆંછે. હાલનાં સમેમાં મેનચેસટર કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાંઓને વાસતે આખી પુરથવીમાં સઉથી પેહલલું શેહેર ગણાએછે, અને આ પદવી કાંઈ ખોટી નથી, તે ઉપર જણાવેલી વીગત ઉપરથી ખોલલુ દીશેછે. સુતરાઉ કાપડ બનાંવવાનાં બેહદ કારખાંનાઓમાંતાં થોડાંએક અગત કરી એ શેહેર ખાતે ગએલા શખસે જોવાં જોઈએછે.

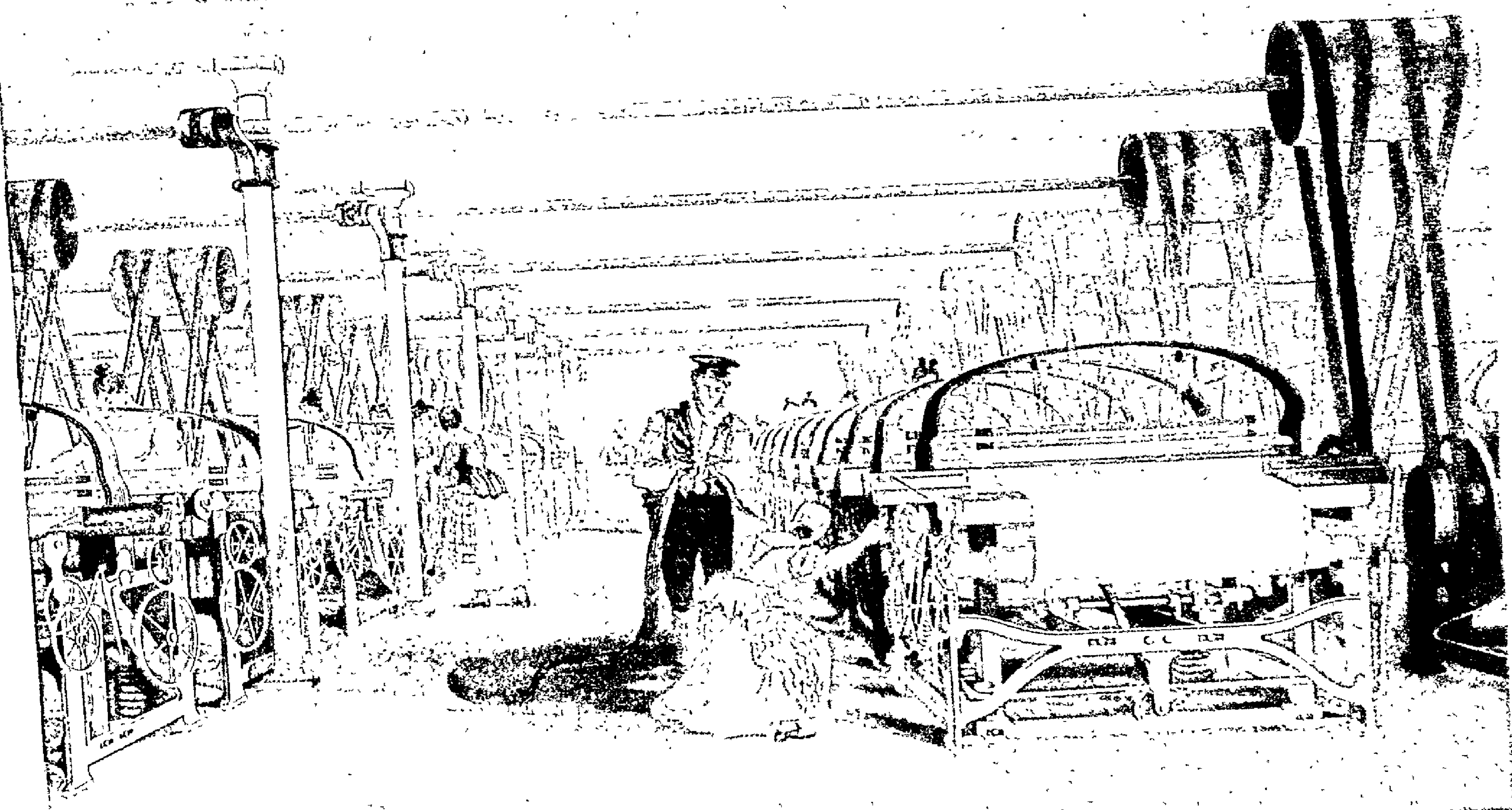
આપણા લોકો હારકનાં લાંગકલાથની ઘણી તારીફ કરેછે, તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. મેનચેસટરથી આગની ગાડીએ એક કલાકમાં પરેસટંન નાંમનાં ગાંમડાંમાં જાઈ શકાએછે તાંહાં હારક મીલરનું કાપડ બનાંવવાનુ મોટું અને નાંમીચું કારખાંનુંછે. એ કારખાંનાંનાં પાંચથી વધારે મારછે અને દર એક માર ઉપર એક એક જાતનું કાંમ થાએછે. સફાઈમાં આ કારખાંનાં જેવું બીજું કોઈ નથી. હીંઆં રૂઉનું કાપડ કેમ બનેછે તે હમો ટૂકમાં સંમજાવીએચ. સાંચાઓ આપણી નજર આગલ આવીઆ વગર તેમાંની દરએક વીગતની સમજ પડે નહી, માંટે વીગતવાર હેવાલ આપી શકાતો નથી, પણ જે કાંઈ નીચે લખીઉંચ અને મુખીઅ નકસા હીંઆં જોડીઆંચ તેથી શાધારણ રીતે સમજ પડશે કે, રૂઉનું કાપડ કેમ બનેછે. કારખાંનાંમાં જે રૂઉ આવેછે તે અલબતાં કચરાથી ભરેલો હોએછે, તેમાંથી સુતર બનાંવીઆની આગમજ તેને સાફ કરવો જોઈએ, અને એ કારણને સારૂ સારી કરાંમત કીધેલીછે. એક પેટી હોએછે તેની અંદર દાંતાં સાથનું લોહોડાંનું ચકર વીજલીની માફેક ફરેછે અને તે પેટીમાં જે રૂઉ નાંખીઓ હોએછે, તે પેલાં ચકરની મારફતે પીંજાએછે. એ પરમાંણે ઉપલી પેટીમાં સાફ થાએલો રૂઉ એક બાજુએ પોતાની મેલે પડેછે અને બીજી બાજુએ કચરો જુદો પડેછે. એવી ગોઠવણની પેટીઓમાં તે રૂઉને વારા ફરતી પશાર કરીઆમાં આવેછે, જાંહાં શુધી તે બરાબર સાફ થાએછે તાંહાં શુધી. હેવી છેલલી પેટીમાં સાફ થાતી વેલાએ તેની સાથે એક બીજો સાંચો ગોડવેલો હોએછે, તેમાં તે રૂઉ પોતાની મેલે પોહોરો થાઈને જાંણે એક ગોદરી લોહોડાંનાં સલીઆની આસપાસ વીતરાતી હોએ તેમ વીતરાએછે. એ પરમાંણે થાએલો રોલ વલી એક બીજા સાંચામાં પશાર થાએછે અને તાંહાં તે રૂઉમાં જે કાંઈ છેલલો કચરો હોએછે, તે નીકલીને આગલની માફક ફરીથી રોલ બનેછે. એ પરમાંણે બનેલા રોલને દાંતાં સાથનાં એક સાંચાને છેડે જોડીઆમાં આવેછે, તે સાંચાનો નકસો હીંઆં આપેલોછે, જેને કારડીંગ એનજીન કરીને કેહેછે, અને જે દાણા હાત ઉપર પાડેલોછે. એ સાંચો એક મોટાં પીપ જેવો દેખાએછે તેછે. એને છેડે પેલો રોલ મુકીઆમાં આવેછે અને જે મોટો ગોલ આકાર દેખાએછે તેની નીચે રૂઉ દબાઈને તેની આગલનાં દાંતાંના નાંધલા ગોલ આકાર ઉપર આવેછે, અને તે દાંતાંની મદદથી રૂઉનાં તાર છુટા પડેછે, તે તાર તેની આગલનાં એક નાંકાંમાં એકઠા થાઈને પતરાંનાં વાશંણમાં જાડી દીવેત થાઈને પડેછે, અને એ પરમાંણે હારેદાર ઘણાએક સાંચા ગોઠવેલા હોએછે. આ પરમાંણે બનેલી રૂઉની દીવેતનાં તારને હજુર બરાબર કરવાને વાસતે બે અથવા વધતા ગોલ રીલેનડરોની વચમાંથી પશાર કરીઆમાં આવેછે તે વખતે તેનાં તાર બરાબર બનેછે અને જેવી જાતનું સુતર બનાંવવુ હોએ તે પરમાંણે તેટલી વખત તેને તેવા સાંચાઓમાં પશાર કરીઆમાં આવેછે. એ દીવેતોને પાછી (બોબીન) ચાતરડાં ઉપર ચહડાવીને વલ આપીઆમાં આવેછે જેને ઇંગરેજીમાં "રોવીંગ" કેહેછે અને એ પરમાંણે ચહડતાં ઉતરતાં ચાતરડાંગોમાં ફરીઆ પછી સુતર બનેછે. એ પરમાંણે સુતર વલાએછે તેનો ચીતાર કારડીંગ એનજીનની સાંમને પાડેલોછે.

પછી જે ચાતરડાં ઉપર સુતર વીતરાએછે, તે સુતરને વધારે વલ દેવા સારૂ તથા જુદા જુદા નંબરનું સુતર બનાંવવા સારૂ પાસે દેખડાવેલા નકસામાં "મીઉલ" નાંમનાં સાંચા ગોઠવેલાછે, તાંહાં લઈ જવામાં આવે છે. એ સાંચાંમાં મંનગંમતી રીતનાં નંબરનું સુતર કાહાડી શકાએછે. એ સાંચા ગાડી રોકાછે અને તે પોતાંની મેલે આગલ અને પાછલ ફરતા રેહેછે. " રોવીંગ ફ્રેમ " માંથી નીકલેલાં ચાતરડાં આ સાંચાની સાંહાંમણે લાવીને મેલેછે, જેમાંથી નીકલેલા દોરા ગાડી સાથનાં પાંચશોથી વધારે (સ્પીનડલો) નાંખેલાં ચાતરડાં સાથે જોડીઆમાં આવેછે, અને જેમ ગાડી દુર જતી જાએછે, તેમ તે સુતરને વધારે વલ આવેછે અને ગાડીનાં પાછા હટવાથી વણાએલું સુતર પેલાં નાંહાંનાં ચાતરડાં ઉપર વીતરાઈ તઈઆર થાએછે. પછી એ સુતરને ચરખાઓ ઉપર ચહડાવી બજારમાં જેવી ગોડીઆંની આંટીઓ વેચાએછે તેવી આંટીઓ બનાંવીઆમાં આવેછે.

હવે જો કાપડ વણવું હોએ તો ગોડીઆંનાં જેવી આંટીઓ બનાંવવાને ઠેકાંણે ઉપર જણાંવેલા નાંહાંનાં ચાતરડાંને એક ચોકસ રીતે ગોઠવીઆમાં આવેછે, તે હેવી રીતે કે દરએકનો તાર બરાબર એક ગોલ સીલેનડર ઉપર આવેછે અને સાંચાની મારફતે પેલા ચાતરડાં ફરતાં જાએછે, અને તેની ઉપરનાં સુતરનાં દોરા પોહોરૂાં કપડાની માફક હારેદોર વીતરાએછે. એ પરમાંણે લપેટાએલા દોરાનાં રોલરને વલી એક બીજા સાંચામાં જોડીઆમાં આવેછે, તાંહાંથી વચમાંથી તે દોરા પશાર થાતી વેળાએ કાંજીનુ પાંણી પીએછે અને બીજી બાજુએ ફરીથી આગમજની માફક ગોલ રોલર ઉપર લપેટાએછે. એ રોલરોને પછી વણવાનાં સારની સાથે જોડીઆમાં આવેછે. એ સારનો એક નકસો આ જગાએ આપીઓછે તેની અંદર જોયાથી માલંમ પડશે કે તે સારમાં મજબુત સુતરનાં ઉભા દોરા સાથનાં ગાલાછે તેમાંથી કાપડનાં તાંણા પશાર થાઈ તેવાજ પીતલનાં દાંતાનાં ગાલામાં પશાર થાએછે અને જેમ વાંણો અને તાંણો લેવો હોએ તેમ તે દાંતામાં સુતર ઉચું અને નીચું થાએછે અને પછી શટલ અથવા ચાતરીની મારફતે વાંણો ભરીઆમાં આવેછે અને એ પરમાંણે કાપડ વણાએછે. જાહરે એ સાંચો ચાલેછે તાંરે તેની ઝડપ ઉપર આપણી નજર બીલકુલ ઠરતી નથી. આ સઘળા સાંચાઓ બાફનાં એક મોટા સાંચાનાં બળથી ચાલેછે, આદમીઓ જે ઉભાં રેહેછે તે માતર કાંઈ ભુલ થાએ અથવા દોરો ટુટી જાએ તે જોવાને તથા અટકાવવાને વાસતે રેહેછે. બાકી આદમીને બીજી મેહેનત હીંઆં કાંઈ પડતી નથી. આ પરમાંણે કાપડ વણાંઆ પછી તેની ઘરી વાલવાની રીત પણ ઘણી શેહલીછે. એ કાંમ પણ સાંચાથી બની શકેછે.

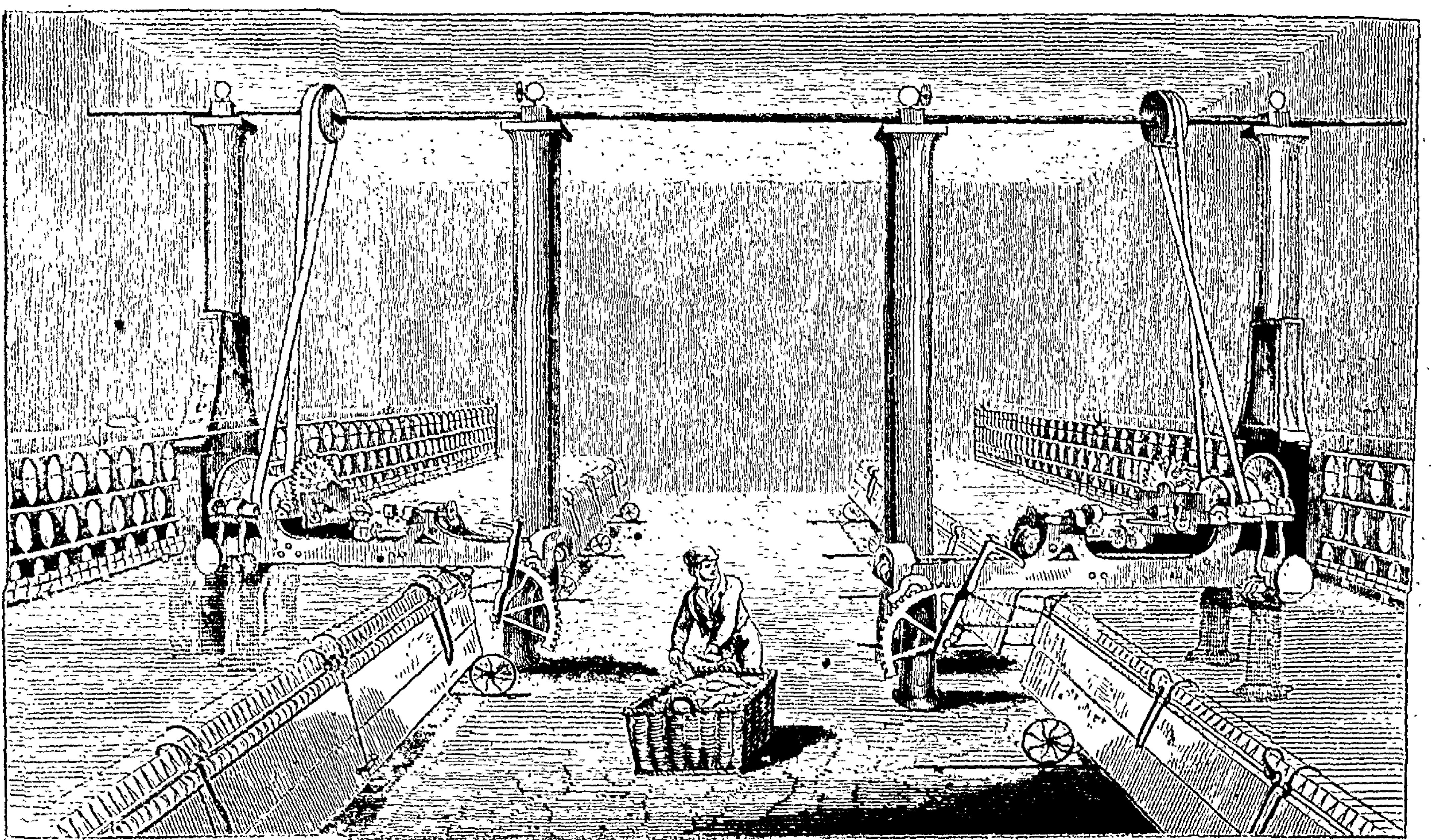
જેઓ એ પરમાંણે કાપડ બનાંવેછે તેઓ તે કાપડ પોતાંનાંજ કારખાંનાંમાં ધોતા નથી, પણ એ કારણને સારૂ વલી બીજા કારખાંનાં વાલાઓ હોએછે. મેનચેસટરની પાસે બોલટન મધે હેવાં કેટલાંએક કારખાંનાંછે તેમાંનુ એક જોયાથી કાપડ કેમ ધોવાએછે તેની આપણને સમજ પડશે. હીંઆં એક ઘણીજ અચરત સરીખી કળા આપણા જોયામાં આવેછે. કોરાં કાપડની ઉપર જે રૂઆં હોએછે તે બાલી નાંખવાને વાસતે તે કાપડને આતસ જેવા લાલ રંગનાં અને ગરમ લોહોડાંનાં રોલર ઉપરથી પશાર કરેઆમાં આવેછે. પેલો આતસ જેવો લોહોડાંનો રોલર ઘણોજ ઉતાવલમાં ફરેછે અને તેની ઉપરથી પેલાં કાપડનો તાકો એટલો તો ઉતાવલમાં ફરી જાએછે કે તે કપડાંને કસી નુકસાંની થતી નથી, ફકત તેની ઉપરનાં રૂંઆજ બલી જાએછે. આ સાંચો જોયાથી આપણને ઘણીજ અચરતી લાગેછે કે હાવા ગરંમ લોહોડાં ઉપરથી કપડાં જેવી ચીજ ફરી જાએછે, તોબી તે બલતી નથી; પણ એનો ખોલાસો એટલોજછે, કે કપડું અને પેલો રોલર એ બંધે એક એક ઉપરથી એટલાંતો ઝડપમાં ફરી જાએછે કે, કપડાંને બલવાને જોગવાઈ મલતી નથી. એ પરમાંણે રૂઆં બારેઆ પછી તે કાપડને ચુનાં અને પાંણીની ટાંકીમાં નાંખી સારી પઠે ધોવામાં આવેછે. અને પછી તેને સુકવીને સાંચાની મારફતે ઘડી કરેછે. એ પરમાંણે કાપડ તઈઆર થાએછે.

હારક મીલરનાં કારખાંનાંમાં સઘળા મલીને ૨૦૦૦ સારછે અને તેમાં દર અઠવાડીએ ૧૧૦૦૦ તા

Drawn by T. Allom

કાપડ વણવાનો સાંચો—(૨૫૨)

Cotton Mule-spinning.

સુતર વણવાનો સાંચો—(૨૫૨)

કા વણાએછે. એ સઘળા સારોને તથા સુતર વણવાનાં સાંચાઓને ૫૦૦ ઘોડાનાં બળનાં બાફનાં સાંચાની મારફતે ચલાવીઆમાં આવેછે. દરએક સારમાં બે દાહાડે એક તાકો વણાઈ રેહેછે હેવું જણાવીઆમાં આવે છે. જે ઓરડામાં વણવાનાં સારછે તે દરએક સારની આગલ એક અસતરી ઉભી રેહેછે તેથી તે ઓરડા માં જાંણે અસતરીઓની એક મોટી ફોજ હોએ હેવું દીશેછે. આ કારખાંનાંનો માલેક આગલ મી૦ હારક ફ રીને હતો, તે હમણા જીવતો નથી. હાલમાં તેનો એખલો માલેક મીસતર મીલર કરીનેછે અને એ શખ્સ ઘણોજ આબરૂદાર અને દોલત વાલોછે. પોતાનું કારખાંનું પારકા મુસાફરોને મોટી ઉલટથી દેખાડેછે અને જે કાંઈ આપણે પુછપરછ કરીએ તેનો ઘણો ખોલાસા ભરેલી રીતે જવાબ આપેછે. પરેસટનમાં એ શખ્સ નું રેહવાનુ ઘરછે તે ઘણુંજ સોભઈતુંછે, અને તે મધેનો સણગાર ઘણો કીમતીછે અને તે જોવા જવાને વાસ તે તેણે પોતે હમોને ભલામણ કીધી હતી. એ ગરહસથનાં દીવાંનખાંનાંમાં જે તસવીરખાંનુછે તેની કીમત (૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રૂપીઆની જણાવીઆમાં આવેછે. તેની બાએડી મીસતરીસ મીલર પણ ઘણીજ મા યાલુ અસતરીછે અને તેણે ઈંગરેજ લોકોનાં ઘેરબારની રીતથી હમોને વાકેફ કરવાને સારૂ પોતાનાં ઘરની રાંધણી તથા દરએક ઓરડા દેખાડીઆ હતા. બબરચીખાંનાંમાં કેટલુંએક ખાંનું બાફની ગરમીથી પકાવી આમાં આવતું હતું.

મખમલનુ કાપડ પણ ઘણુ ખરૂં આ શેહેરમાં બનેછે. એ કાપડની ઉપર પેહલસે રૂઆં આવતાં નથી, પણ હેવી રીતે વણીઆમાં આવેછે કે તેની ઉપરના ભાગનાં વાંણા તથા તાંણા છરીઓથી કાપી શકાએ. એ કારણને સારૂ જે છરીઓ આવેછે, તે આપણી સાધારણ છરીઓનાં જેવી નથી. એ છરી કલમ ઘડવાની છરીનાં જે વી પાતલી પણ આસરે એક ગજ લાંબી, અને અતીશે ધારદાર આવેછે, તે એક નાંકેથી ખોશીને સીધી ચ લાવી દીધામાં આવેછે તેથી એક નાંકેથી તે બીજે નાંકે શુધી તે કાપડની ઉપરનો વાંણો તથા તાંણો કપાએ છે. એ છરીની બુઠી બાજુ નીચે રાખીને એ પરમાંણે તે કાપડનો દરએક વાંણો તથા તાંણો કાપીઆમાં આવેછે અને તેથી કાપડની સપાટી ઉપર દોરા દેખાએછે. આ પરમાંણે કપડું કાપવાનું કાંમ કાંઈ સેહલું નથી, જેઓને અનજાંએસ હોએછે, જેઓથીજ એ કાંમ બની શકેછે, અને તેવાં માંણસોને ઘેર તે કારણસર કાપડનાં તાકા મોકલીઆમાં આવેછે. એ શખસોનાં હાથ હેવાતો હલકા થયા હોએછે, તથા તેઓએ પોતા નાં કાંમમાં એટલીતો ચાલાકી મેલવેલી હોએછે, કે વગર અડચણ અને કાપડ બગાડવે સેંહકડો તાકા તેઓ બરાબર કાપી શકેછે. એ રીતે કાપડની ઉપર ઉભા દોરા કાહાડીઆ પછી તે તાકાઓને એક ફરતા સાંચા માં પસાર કરીઆમાં આવેછે અને તે વેળાએ તે કાપડ કઠણ દાંતાનાં બરસોની સાથે સારી પડે ઘસાએછે તેથી પેલી છરીઓની મદદથી કપાએલા ઉભા દોરા કપડાંની સપાટી ઉપર રૂઆં જેવા બની જાએછે. તાહર પછી તે કાપડને વળી એક બીજા સાંચામાં પશાર કરીઆમાં આવેછે, તાંહાં જે સીલેનડરની ઉપરથી કાપડ ફરેછે, તે સીલેનડરની ઉપર લાંબી અને ઘણીજ ધારદાર છરી રાખીઆમાં આવેછે. એ સીલેનડર અને છરી ની વચેથી કાપડ જવાનો મારગછે, તે એટલોતો બારીક હોએછે કે તે કાપડની ઉપરનાં રૂઆં તાંહાંથી પશાર થાતી વેલાએ બરાબર અને સફાઈથી કપાએછે અને મખમલની ઉપર આપણે જે સાફ અને સુંમારા રૂ આંની સપાટી જોઈએછે તે આ સાંચામાં નીકલેછે. તાહાર પછી તે કાપડને ધોઈને અને રંગીને બાફની ગરમીથી સુકવીઆમાં આવેછે અને પછી પતરાંનાં પડમાં પરેસોની અંદર દાબીઆમાં આવેછે તાંહાં તે મ ખમલની ઉપર વધારે સફાઈ તથા ચલક નીકલેછે.

મેનચેસટરમાં ભરતનું કાપડબી વણીઆમાં આવેછે. એ કાપડ વણવાનો સાંચો અચરત સરીખોછે તેનો નકસો હીંઆં આપેલોછે. એ કાપડનાં સઘળા તાંણા સાંચામાં ઉભા રેહેછે તે તાંણાં એક ચોકસ ગોઠ વણથી જેમ ભરત લાવવુ હોએછે તેમ ઉપર તથા નીચે ઉંચકાએછે. જેમ ભરત લેવું હોએ, તેમ તાંણા અને

વાંણા ઉંચકાએછે, તે એક અચરત સરીખી રીતે બનેછે. એ સાંચામાં ઉભા દોરાની પાશે ડાબી બાજુએ વલાંણમાં બે પટા દેખાએછે તે કાગલનાં બનાંવેલાછે અને જેમ ભરત લેવું હોએ તેમ તે કાગલમાં આંધરાં પાડેલાંછે, તેથી કાગલ જેમ જેમ ફરેછે, અને તેમાંનાં આંધરાં સાંચાનાં ઉપરનાં ભાગમાં જેમ જેમ દાંતામાં પશાર થાએછે, તેમ તેમ પેલા દોરા ઉભા અને નીચા થાએછે અને કાપડ ઉપર જોઈતું ભરત આવેછે.

ઉપલા સફાઓ ઉપરથીજ વાંચનાર સમજશે કે મેનચેસટર કાપડનું એક મોટું બજારછે. હીંઆં કાપડની વખારો જોઈને આપણે ઠઠ થાઈ જાઈએંચ. મેશરસ એસ એનડ જે વાટસની જે. વખારછે, તેની ઉપર જો પાટીઉં નહી મારેલું હોએતો, બાહેરથી જોતાં આપણે એમ સમજીએ કે આ કોઈનો માહાભારત મેહેલછે. જેમ બીજા ખાતાં તથા જાહેર ઈમારતો મુસાફરો જોવા જાએછે, તેમ આ મોટી વખાર પણ લોકો જોવા જાએછે. કેહેછે કે જો આ વખાર લંડનમાં હતે તો, તાંહાં પણ તેની અતીશે તારીફ થાતે અને પેહલલે વાંધેની ગણાતે. આ ઈમારતનાં તરણ માળછે, અને એક એક માળ ઉપર જુદી જુદી જાતનો સાંમાંન ગોઠવેલોછે. હીંઆં જે માલ વેચાએછે, તે પરચુટન વેચીઆમાં આવતો નથી, પણ દુકાંનદારોને જડાબંદ વેચીઆમાં આવેછે. અંદર દાખલ થયા કે દરએક માલ ઉપર મોટાં દીવાંનખાંનાં દેખાએછે, અને મેહેલોનાં દીવાંનખાનાંઓને આરસીઓ અને નવાઈની અને કીમતી વસતુઓ સણગાર આપેછે, તેમ આ દીવાંનખાંનાંઓને તેમાં વેચવાને સારૂ સોબઈતી રીતે ગોઠવેલા માલથી સણગાર મલતો હતો. એક માળ ઉપરથી બીજા માળ ઉપર જવાનાં દાદરો મેહેલનાં દાદર જેવા સોબઈતાછે. એક માળ ઉપરથી બીજે માળ માલ પેંહોચાડવાની ગોઠવણ ઈંઆરીની મારફતે કીધેલીછે અને દીવાંનખાંનાંને એક નાંકેથી બીજે નાંકે સાંમાંન મેકલવાને સારૂ ગોયા નાંધલી લોહોડાંની સડકોછે, જેની ઉપરથી પઈડાં સાથનાં બાકસો સેરવી દીધામાં આવેછે. આ વખારમાં કેટલો માલછે તેનો અટકલો આપવાને વાસતે આટલું કેહવામાં આવેછે કે મરદ એરત અને બાળકો મલી આખી મેનચેસટરની વસતીનાં પેહરવાનાં એકદંમ કપડાં કરવાં હોએ, તો તેટલું અને સઘળી જરૂરનું કાપડ હીંઆંથી એકદંમ મલી આવશે. કોઈબી વસતુ બાહેર લેવા જવી પડે નહી વલી કાપડ જાતની એકબી વસતુ હીંઆં નહી હોએ તેવું નથી. આ વખાર હુંગાડીઆને આસરે પાંચ વરસ થયાંછે, અને જે દીને તે પેહલલે હુંગાડીઆમાં આવી તે દીવસથી છ અઠવાડીઆંની મુદતમાં તાંહાં (૧૫૦૦૦૦૦) પંદર લાખ રૂપીઆનો સાંમાંન વેચાયો હતો. આ મોટી ઈમારત બાંધવામાં (૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો અને તેમાં ગરમી તથા હવા દાખલ કરવાની ગોઠવણ ઘણીજ સારીછે

જાંહાં આટલો બધો માલ ઉતપન થાએછે તાંહાં માલની ગાંસડીઓ બાંધવાની તથા પેટીઓ બનાંવવાની ગોઠવણ આદમીનાં હાથ ઉપર રાખીઆમાં આવી હોએતો ભારે અડચણ પડીઆ વગર રેહે નહી, તેથી માલની ગાંસડીઓ હંમેસાં સાંચાની મારફતે બાંધીઆમાં આવેછે અને જાંહાં એ પરમાંણે માલ બંધાતો હોએ તાંહાં એકવાર જાઈ તે જોવું જોઈએછે. જાંણે ચાહે શાકરનાં પડીકાં બંધાતાં હોએ તે મીશાલે કાપડનાં ખાંડીબંદ તાકાઓની જહડપમાં ગાંસડીઓ બંધાએછે તે જોયાથી આપણને કેટલીએક રમુજ અને અચરતી ઉપજેછે.

મેનચેસટર મધે શારપ સ્ટુઅરટ તથા મીο ફેરબરનનાં "આયરન ફાંઉંનડરી" એટલે લોહોડાંનાં સામાંનો બનાંવવાનાં કારખાંનાંછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. આ કારખાંનાંઓ ઘણા મોટાંછે અને લોહોડાં કાંમની મોટી જીનસો જે રીતથી તાંહાં બનેછે તે જોયાથી આપણને ઘણીએક અચરતી ઉપજેછે. મોટી ભઠીઓની અંદર લોહોડુ તવાઈને લાલ અથવા સફેદ રંગનું બનેછે, તેવાં તાવેલાં લોહોડાંથી ભરેલી ટંગો સાંચાની મારફતે ઉંચ એ જે, તેમાંથી / નસો બનાંવવાની હોએછે તે ઓટી કાહાડેછે, તથા બીજી

તા જોઈને આપણને ઘણી અચરતી ઉપજેછે. એવાં મોટાં કારખાનાંઓમાં જે મોટી હથોડીઓ હોએછે તે બાફનાં સાંચાનાં જોરથી વાગેછે. એવી એક હથોડીનુ પડવું છથી બાર હંડરવેટનાં વજનનુ થાએછે, અને તેનાં જોરથી મોટા લોહોડાંનાં કટકાઓ થોડા વારની અંદર જેવા જોઈએ તેવા થાઈ જાએછે. એક ફુટ જાડા લોહોડાંનાં કટકાને ફરતા રોલરોની અંદર મેલીઆથી થોડી મીનીટની અંદર કાગલ જેવા પાતરા પટા થાઈ જાએછે. જાડાં પતરાંઓની અંદર આંધરા પારવાનુ કાંમ ગોયા કાગલમાં ટાંચનીથી હાંધરા પારીએ તેમ બનેછે. મોટા મોટા "ઈસકરૂ" થોડા વારમાં બનેછે. મી૦ ફેરબરનનાં કારખાંનાંઓમાં બાફનાં સાંચાની મોટી જીનસો બનાંવીઆમાં આવેછે. આ ધણીનાં તથા શારપ સ્ટુઅરટનાં લોહોડાં કાંમ બનાંવવાનાં મોટા કારખાંનાંઓમાં અગત કરીને બાફનાં સાંચાનો સઘળો સામાંન બનાંવીઆમાં આવેછે. આપણા દેશમાં લોહોડાંની સડક ઉપર જે બાફનાં સાંચા દોડેછે તે ઘણાખરા શારપ સ્ટુઅરટની ફાંઉનડરીમાં બનાવેલાછે.

જાહેર ઈમારતો મધે મેનચેસટરમાં ફ્રી ટરેડહાલ, ટાંઉનહાલ, એકશચેનજ હાલ—કથીડરલ, અને બીજી ઘણીએક જોવા લાએક ઈમારતોછે. બાગોમાં પીલ પારક તથા કુઈનસ પારક ફરવા લાએકછે. પીલ પારકની સાથે એક ઘણુજ કીમતી સંગરહસથાંન તથા પુસતકખાંનું જોડેલુંછે. એ વગરે મેનચેસટરમાં બીજા ઘણાએક સંગરહસથાંન તથા પુસતકખાંનાંછે. એક પુસતકખાંનું ગરીબ કારીગરો તથા ઉદ્યોગી શખસોને સારૂ મુફત હુંગાડું મેલેલુંછે.

લીવરપુલ.

આ શેહેર ખાતે મેનચેસટરથી આગની ગાડીની મારફતે એક કલાકમાં જાઈ શકાએછે અને એ શેહેર અગત કરીને રૂઉનાં બજાર અને તેનાં બીજા મોટા વેપાર અને બોહોલાં બંદરથી ભારી વખણાએલુંછે. આ નથી પચાશ વરસની વાત ઉપર લીવરપુલ ઘણુ અગતનું ગણાતું નહી હતું. તે વખતનાં કરતાં હાલમાં તેનો પાંચ ઘણો વધારો થાયોછે. એ શેહેરમાં જુદાં જુદાં વરસમાં જેટલાં વાંહાંણ આવીઆં હતાં તથા તેમની જે "ડાક ડીઉટી" થાઈ હતી તેની વીગત જે નીચે આપીછે તે ઉપરથી એ શેહેરનાં વેપારનાં વધારાની સમજ પડશે. ૧૮૦૦ નાં વરસમાં ૪૭૪૬ વાંહાંણ લીવરપુલમાં ગયાં હતાં તેની ડાક ડીઉટી ૨૩૩૭૯૦ રૂપીઆ થાઈ હતી; ૧૮૨૦ માં ૭૨૭૭ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી ૯૪૪૧૨૦ રૂપીઆ; ૧૮૩૦ માં ૧૧૨૧૪ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી ૧૫૧૩૫૯૦ રૂપીઆ; ૧૮૪૦ માં ૧૫૯૯૮ વાંહાંણ—ડાકડીઉટી ૧૭૮૧૯૬૦ રૂપીઆ; ૧૮૫૦ માં ૨૦૪૫૭ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી ૨૧૧૭૪૩૦ રૂપીઆ; ૧૮૫૬ માં ૨૦૮૮૬ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી (૩૨૬૮૦૧૦) બતરીસ લાખ, હરસટ હજાર અને દશ રૂપીઆ. એજ પરમાંણે માંડવીની જગાતમાં પણ અતી ઘણો વધારો થાયોછે. ૧૮૫૫ નાં સાલમાં (૩૫૭૬૩૪૪૦) તરણ કરોડ, સતાવંન લાખ તેંસટ હજાર, ચારશો ચીઆલીસ રૂપીઆ થઈ હતી તેમાં વળી ૧૮૫૬ નાં વરસમાં વધારો થાઈને તે વરશમાં ચોવીસ લાખ રૂપીઆ વધતાની અથવા જુમલે (૩૮૨૪૧૭૭૦) તરણ કરોડ, બેઆસી લાખ, એકતાલીસ હજાર સાતશો સીતેર રૂપીઆ જગાતનાં મલીઆ હતા. આ બંદરમાં ઘણાખરાં બારકસો આમેરીકાથી આવેછે, કાંએજે એ શેહેરનો મોટો વેપાર રૂઉનોછે અને એ રૂઉ ઘણોખરો યુનાંઇટેડ સ્ટેટસનાં દખણનાં પરગણાઓમાંથી આવેછે. એ દેશ ખાતે થાતા રૂઉના વેપારનો વધારો કેમ થતો ગયોછે તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી મલશે. ૧૭૮૦ નાં વરસમાં ૬૭૬૬૬૧૩, રતલ; ૧૮૦૦ માં ૫૬૦૧૦૭૩૨; ૧૮૨૦ માં ૧૪૩૬૭૨૬૫૫; ૧૮૩૦ માં ૨૬૧૯૬૧૪૫૨; ૧૮૪૦ માં ૫૮૩૪૦૦૦૦૦; ૧૮૫૦ માં (૬૮૫૬૦૦૦૦૦) અરસટ કરોડ અને છપન લાખ રતલ અને ૧૮૫૬ નાં વરસમાં (૨૦૨૮૮૫૦) વીસ લાખ, અઠાવીસ હજાર, આઠશો પચાશ ગાંસડી અથવા (૮૦૦૦૦૦૦૦) હેંશી કરોડ રતલ રૂઉ એ શેહેરમાં ગયો હતો. એ શેહેરનાં વેપાર

વાંણા ઉંચકાએછે, તે એક અચરત સરીખી રીતે બનેછે. એ સાંચામાં ઉભા દોરાની પાશે દાબી બાજુએ વલાંણમાં બે પટા દેખાએછે તે કાગલનાં બનાંવેલાછે અને જેમ ભરત લેવું હોએ તેમ તે કાગલમાં આંધરાં પાડેલાંછે, તેથી કાગલ જેમ જેમ ફરેછે, અને તેમાંનાં આંધરાં સાંચાનાં ઉપરનાં ભાગમાં જેમ જેમ દાંતામાં પશાર થાએછે, તેમ તેમ પેલા દોરા ઉભા અને નીચા થાએછે અને કાપડ ઉપર જોઈતું ભરત આવેછે.

ઉપલા સફાઓ ઉપરથીજ વાંચનાર સમજશે કે મેનચેસટર કાપડનું એક મોટું બજારછે. હીંઆં કાપડની વખારો જોઈને આપણે ઠઠ થાઈ જાઈએંચ. મેશરસ એસ એનડ જે વાટસની જે. વખારછે, તેની ઉપર જો પાટીઉં નહી મારેલું હોએતો, બાહેરથી જોતાં આપણે એમ સમજીએ કે આ કોઈનો માહાભારત મેહેલછે. જેમ બીજા ખાતાં તથા જાહેર ઈમારતો મુસાફરો જોવા જાએછે, તેમ આ મોટી વખાર પણ લોકો જોવા જાએછે. કેહેછે કે જો આ વખાર લંડનમાં હતે તો, તાંહાં પણ તેની અતીશે તારીફ થાતે અને પેહલલે વાંધેની ગણાતે. આ ઈમારતનાં તરણ માળછે, અને એક એક માળ ઉપર જુદી જુદી જાતનો સાંમાંન ગોઠવેલોછે. હીંઆં જે માલ વેચાએછે, તે પરચુટન વેચીઆમાં આવતો નથી, પણ દુકાંનદારોને જઠાબંદ વેચીઆમાં આવેછે. અંદર દાખલ થયા કે દરએક માલ ઉપર મોટાં દીવાંનખાંનાં દેખાએછે, અને મેહેલોનાં દીવાંનખાનાંઓને આરસીઓ અને નવાઈની અને કીમતી વસતુઓ સણગાર આપેછે, તેમ આ દીવાંનખાંનાંઓને તેમાં વેચવાને સારૂ સોબઈતી રીતે ગોઠવેલા માલથી સણગાર મલતો હતો. એક માળ ઉપરથી બીજા માળ ઉપર જવાનાં દાદરો મેહેલનાં દાદર જેવા સોભઈતાછે. એક માળ ઉપરથી બીજે માળ માલ પોંહોચાડવાની ગોઠવણ ઈઆરીની મારફતે કીધેલીછે અને દીવાંનખાંનાંને એક નાંકેથી બીજે નાંકે સાંમાંન મોકલવાને સારૂ ગોયા નાંધલી લોહોડાંની સડકોછે, જેની ઉપરથી પઈડાં સાથનાં બાકસો સેરવી દીધામાં આવેછે. આ વખારમાં કેટલો માલછે તેનો અટકલો આપવાને વાસતે આટલું કેહવામાં આવેછે કે મરદ ઓરત અને બાળકો મલી આખી મેનચેસટરની વસતીનાં પેહરવાનાં એકદંમ કપડાં કરવાં હોએ, તો તેટલું અને સઘળી જરૂરનું કાપડ હીંઆંથી એકદંમ મલી આવશે. કોઈબી વસતુ બાહેર લેવા જવી પડે નહી. વલી કાપડ જાતની એકબી વસતુ હીંઆં નહી હોએ તેવું નથી. આ વખાર હુંગાડીઆને આસરે પાંચ વરસ થયાંછે, અને જે દીને તે પેહલલે હુંગાડીઆમાં આવી તે દીવસથી છ અઠવાડીઆંની મુદતમાં તાંહાં (૧૫૦૦૦૦૦) પંદર લાખ રૂપીઆનો સાંમાંન વેચાયો હતો. આ મોટી ઈમારત બાંધવામાં (૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો અને તેમાં ગરમી તથા હવા દાખલ કરવાની ગોઠવણ ઘણીજ સારીછે.

જાંહાં આટલો બધો માલ ઉતપન થાએછે તાંહાં માલની ગાંસડીઓ બાંધવાની તથા પેટીઓ બનાંવવાની ગોઠવણ આદમીનાં હાથ ઉપર રાખીઆમાં આવી હોએતો ભારે અડચણ પડીઆ વગર રેહે નહી, તેથી માલની ગાંસડીઓ હંમેસાં સાંચાની મારફતે બાંધીઆમાં આવેછે અને જાંહાં એ પરમાંણે માલ બંધાતો હોએ તાંહાં એકવાર જાઈ તે જોવું જોઈએછે. જાંણે ચાહે શાકરનાં પડીકાં બંધાતાં હોએ તે મીશાલે કાપડનાં ખાંડીબંદ તાકાઓની જહડપમાં ગાંસડીઓ બંધાએછે તે જોયાથી આપણને કેટલીએક રમુજ અને અચરતી ઉપજેછે.

મેનચેસટર મધે શારપ સ્ટુઅરટ તથા મી૦ ફેરબરનનાં "આયરન ફાંઉનડરી" એટલે લોહોડાંનાં સામાંનો બનાંવવાનાં કારખાંનાંછે, તે ખચીત જોવા લાએકછે. આ કારખાંનાંઓ ઘણા મોટાંછે અને લોહોડાં કાંમની મોટી જીનસો જે રીતથી તાંહાં બનેછે તે જોયાથી આપણને ઘણીએક અચરતી ઉપજેછે. મોટી ભઠીઓની અંદર લોહોડુ તવાઈને લાલ અથવા સફેદ રંગનું બનેછે, તેવાં તાવેલાં લોહોડાંથી ભરેલી ડેગો સાંચાની મારફતે ઉંચકાએછે, તેમાંથી પછી જે જીનસો બનાંવવાની હોએછે તે ઓટી કાહાડેછે, તથા બીજી તરેહવાર મોટી જીનસો બનાંવવામાં જે તરેહ તરેહનાં સાંચા બનાંવેલાછે, તે સઘળાને પોત પોતાનુ કાંમ કર

તા જોઈને આપણને ઘણી અચરતી ઉપજેછે. એવાં મોટાં કારખાનાંઓમાં જે મોટી હથોડીઓ હોએછે તે બાફનાં સાંચાનાં જોરથી વાગેછે. એવી એક હથોડીનુ પડવું છથી બાર હંડરવેટનાં વજનનુ થાએછે, અને તેનાં જોરથી મોટા લોહોડાંનાં કટકાઓ થોડા વારની અંદર જેવા જોઈએ તેવા થાઈ જાએછે. એક ફુટ જાડા લોહોડાંનાં કટકાને ફરતા રોલરોની અંદર મેલીઆથી થોડી મીનીટની અંદર કાગલ જેવા પાતરા પટા થાઈ જાએછે. જાડાં પતરાંઓની અંદર આંધરા પારવાનુ કાંમ ગોયા કાગલમાં ટાંચનીથી હાંધરા પારીએ તેમ બનેછે. મોટા મોટા "ઈસકરૂ" થોડા વારમાં બનેછે. મી૦ ફેરબરનનાં કારખાંનાંઓમાં બાફનાં સાંચાની મોટી જીનસો બનાંવીઆમાં આવેછે. આ ધણીનાં તથા શારપ સ્ટુઅરટનાં લોહોડાં કાંમ બનાંવવાનાં મોટા કારખાંનાંઓમાં અગત કરીને બાફનાં સાંચાનો સઘળો સામાંન બનાંવીઆમાં આવેછે. આપણા દેશમાં લોહોડાંની સડક ઉપર જે બાફનાં સાંચા દોડેછે તે ઘણાખરા શારપ સ્ટુઅરટની ફાંઉનડરીમાં બનાવેલાછે.

જાહેર ઈમારતો મધે મેનચેસટરમાં ફ્રી ટરેડહાલ, ટાંઉનહાલ, એકશચેનજ હાલ—કથીડરલ, અને બીજી ઘણીએક જોવા લાએક ઈમારતોછે. બાગોમાં પીલ પારક તથા કુઈનસ પારક ફરવા લાએકછે. પીલ પારકની સાથે એક ઘણુજ કીમતી સંગરહસથાંન તથા પુસતકખાંનું જોડેલુંછે. એ વગરે મેનચેસટરમાં બીજા ઘણાએક સંગરહસથાંન તથા પુસતકખાંનાંછે. એક પુસતકખાંનું ગરીબ કારીગરો તથા ઉદીઓગી શખસોને સારૂ મુફત હુંગાડું મેલેલુંછે.

લીવરપુલ.

આ શેહેર ખાતે મેનચેસટરથી આગની ગાડીની મારફતે એક કલાકમાં જાઈ શકાએછે અને એ શેહેર અગત કરીને રૂઉનાં બજાર અને તેનાં બીજા મોટા વેપાર અને ઓહોલાં બંદરથી ભારી વખણાએલુંછે. આ જર્થી પચાશ વરસની વાત ઉપર લીવરપુલ ઘણુ અગતનું ગણાતું નહી હતું. તે વખતનાં કરતાં હાલમાં તેનો પાંચ ઘણો વધારો થાયોછે. એ શેહેરમાં જુદાં જુદાં વરસમાં જેટલાં વાંહાંણ આવીઆં હતાં તથા તેમની જે "ડાક ડીઉટી" થાઈ હતી તેની વીગત જે નીચે આપીછે તે ઉપરથી એ શેહેરનાં વેપારનાં વધારાની સમજ પડશે. ૧૮૦૦ નાં વરસમાં ૪૭૪૬ વાંહાંણ લીવરપુલમાં ગયાં હતાં તેની ડાક ડીઉટી ૨૩૩૭૯૦ રૂપીઆ થાઈ હતી; ૧૮૨૦ માં ૭૨૭૭ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી ૯૪૪૧૨૦ રૂપીઆ; ૧૮૩૦ માં ૧૧૨૧૪ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી ૧૫૧૩૫૯૦ રૂપીઆ; ૧૮૪૦ માં ૧૫૯૯૮ વાંહાંણ—ડાકડીઉટી ૧૭૮૧૯૬૦ રૂપીઆ; ૧૮૫૦ માં ૨૦૪૫૭ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી ૨૧૧૭૪૩૦ રૂપીઆ; ૧૮૫૬ માં ૨૦૮૮૬ વાંહાંણ—ડાક ડીઉટી (૩૨૬૮૦૧૦) બતરીસ લાખ, હેરસટ હજાર અને દશ રૂપીઆ. એજ પરમાંણે માંડવીની જગાતમાં પણ અતી ઘણો વધારો થાયોછે. ૧૮૫૫ નાં સાલમાં (૩૫૭૬૩૪૪૦) તરણ કરોડ, સતાવંન લાખ તેંસટ હજાર, ચારશો ચીઆલીસ રૂપીઆ થઈ હતી તેમાં વળી ૧૮૫૬ નાં વરસમાં વધારો થાઈને તે વરશમાં ચોવીસ લાખ રૂપીઆ વધતાની અથવા જુમલે (૩૮૨૪૧૭૭૦) તરણ કરોડ, બેઆસી લાખ, એકતાલીસ હજાર સાતશો સીતેર રૂપીઆ જગાતનાં મલીઆ હતા. આ બંદરમાં ઘણાખરાં બારકસો આમેરીકાથી આવેછે, કાંમેજે એ શેહેરનો મોટો વેપાર રૂઉનોછે અને એ રૂઉ ઘણોખરો યુનાંઈટેડ સ્ટેટસનાં દખણનાં પરગણાઓમાંથી આવેછે. એ દેશ ખાતે થાતા રૂઉના વેપારનો વધારો કેમ થતો ગયોછે તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી મલશે. ૧૭૮૦ નાં વરસમાં ૬૭૬૬૬૧૩, રતલ; ૧૮૦૦ માં ૫૬૦૧૦૭૩૨; ૧૮૨૦ માં ૧૪૩૬૭૨૬૫૫; ૧૮૩૦ માં ૨૬૧૯૬૧૪૫૨; ૧૮૪૦ માં ૫૮૩૪૦૦૦૦૦; ૧૮૫૦ માં (૬૮૫૬૦૦૦૦૦) અરસટ કરોડ અને છપન લાખ રતલ અને ૧૮૫૬ નાં વરસમાં (૨૦૨૮૮૫૦) વીસ લાખ, અઠાવીસ હજાર, આઠશો પચાશ ગાંસડી અથવા (૮૦૦૦૦૦૦૦૦) હેંશી કરોડ રતલ રૂઉ એ શેહેરમાં ગયો હતો. એ શેહેરનાં વેપાર

માં અનાંજ તથા આરો, તથા ઉન પણ મોટી જીનસો ગણાએછે. લીવરપુલ ખાતે જનારો શખસ તાંહાંની મોટી તરતી ગોદીઓ જોઈનેજ તાંહાંના વેપાર વીશે પોતાંનો વીચાર બાંધશે. એ ગોદીઓ ગોયા વાંહાંણોની વખારોછે. જેમ લાકડાંની વખારમાં સીચેલા લાંકડાં જોઈએચ તેમ આ શેહેરની મોટી ગોદીઓમાં વાંહાંણો સીચેલાં આપણને દેખાએછે. જે શખસ લીવરપુલ જાએછે તેને તાંહાંની ગોદીઓ જોવાની પેહલલે ભલાંણ કરીઆમાં આવેછે. એ ગોદીઓની પાસે જે મોટી વખારોછે તે જોયાથીજ આપણને અચરતી ઉપજેછે, અને કોઈબી રીતની સંખીઆ જાંણીઆ વગર લીવરપુલનું બંદર, તાંહાંની ગોદીઓ અને તેની આસપાસની મોટી વખારો અને તાંહાં મેલેલા માલનાં જઠા જોયાથીજ એ શેહેરમાં ભારી વેપારનો ખીઆલ તરત આપણને આવેછે. લીવરપુલની માંડવીની ઈમારત બાંધવામાં (૨૮૩૮૦૪૦) અઠાવીસ લાખ, આરતીસ હજાર અને ચીઆલીસ રૂપીઆ લાગા હતા. આ શેહેરમાં થોડાંએક કારખાંનાંછે, પણ તે માંનચેસટરનાં જેવાં વખણાએલાં નથી.

લીવરપુલમાં ઘણીએક સારી ઈમારતોછે. લંડનમાં "રાએલ એકસચેનજ" છે તેમ એ શેહેરમાં "લીવરપુલ એકશચેનજ" છે તાંહાં દરરોજ વેપારીઓનો મોટો જમાવ થાએછે. એ ઈમારતની આસપાસ વેપારીઓની મોટી આફીસોછે. લારડ સ્ત્રીટ, ચરચ સ્ત્રીટ અને બોલડ સ્ત્રીટ મધે ઘણી સોભઈતી દુકાંનોછે. જારજીસહાલની ઈમારત ખરેખર જોવા લાએકછે અને પુરથવી ઉપરની સઉથી સારી ઈમારતોમાંની એ પણ એક ગણાએછે. આ ઈમારત અને તેને લગતી જગા ૩ા એકર જમીન રોકેછે, અને તેને બાંધવામાં ચાર લાખ કીઉબીક ફુટ પથર ખપીઓછે. તેની ચારે બાજુએ સોભઈતા દરવાજાછે, દખણ તરફનાં દરવાજાનો "પોરટીકો" ઘણોજ સોભઈતોછે અને તેનાં માંઝા ઉપર કેટલાંએક ચીતારો પાડેલાંછે તેની મતલબ ઈંગલંડની મોટાઈ અને લીવરપુલનો વેપાર બતાવવાનીછે. એ ચીતારો પછવાડે ૨૫૦૦૦ રૂપીઆ ખરચ થાયો હતો. સેનટ જારજીસહાલની સઉથી વધતી લંબાઈ ૫૦૦, ફુટછે, પોહોલાઈ ૧૭૫ ફુટછે અને ઉંચાઈ ૧૧૨ ફુટછે. એ ઈમારતનો બાહેરનો દેખાવ ઘણોજ દબદબા ભરેલો લાગેછે, પણ અંદર ગયાથી આપણે જે જોઈએચ તેથી આપણી અચરતી ઘણી વધેછે. બીડનાં લોહોડાંનાં બનાવેલા ઘણાજ નકસીદાર દરવાજાની અંદરથી આપણે તાંહાં દાખલ થાઈ શકીએચ. ઘણીજ સોભઈતી સીહડીઓ પશાર કરીઆ પછે, લોહોડાંનાં સોભઈતાં બારણામાં થાઈ દખણ તરફનાં દીવાંનખાંનાંમાં જવાએછે. એ દીવાંનખાંનામાં ઘણાજ સોભઈતા થાંભાછે અને તેની દેવાલ રાતા અને સફેદ ગરાંનીટનાં પથરની નકલ કરી રંગેલીછે. એ ઓરડાની સીલીંગ સારી રંગેલીછે અને તેની ઉપરથી એક ઘણુજ સારૂં જુંમરછે. હીંઆંથી આગલ ચાલીઆ પછી આ શેહેરની ઈનસાફની અદાલતનાં કેટલાંએક ઓરડા આવેછે. આ ઈમારતનો મુખીઅ હાલ ઘણોજ ખુબસુરતછે અને લંબાઈમાં ૧૬૯ ફુટ અને પોહોલાઈમાં ૭૪ ફુટછે. હીંઆંની ભોંએ જુદા જુદા રંગીન પથરોથી તથા "રાએલ આરમસ" તથા તરેહવાર બીજી નકસીઓથી ઘણીજ સોભાઈતી કીધેલીછે. હીંઆં ૮૪ ફુટ ઉંચાઈનુ એક મોટું આરકું જોઈએછે, તેની બાંધણીજ કેટલીએક અચરતી આપણામાં ઉતપન કરેછે. એજ પરમાંણે સીલીંગ પણ ઘણી સોભઈતી કીધેલીછે અને તેની ઉપરથી ગીઆસની રોશનીનાં દશ જુંમરો લટકાવીઆમાં આવીઆંછે. આ દીવાંનખાંનાંનાં ઓતર તરફનાં ભાગમાં જે વાજાંની પેટી જડીઆમાં આવીછે, તેવી મોટી પેટી કોઈ બીજે ઠેકાંણે નથી હેવું જણાવીઆમાં આવીઉછે. તેમાં ૧૦૮ "સ્ટાપસ" તથા ૮૦૦૦, "પાઈપ" એટલે નલીઓછે, તે એક ઈંચથી બતરીસ ફુટ સુધી લાંબીઓછે. તેમાં પવંન દાખલ કરવાને વાસતે બે મોટી અને છ નાંધલી ધમંનોછે કે જેને ફુકવાને સારૂ છ ઘોડાનાં બલનો એક સ્ટીમ એનજીન કાંમે લગાડવો પડેછે. દર અઠવાડીઆમાં તરણ વાર એ વાંજાંની પેટી જાહેરમાં વજાડીઆમાં આવેછે, તારે જુજ કીમત લઈ લોકોને અંદર દાખલ કરીઆમાં આવેછે. આસરે ૩૦૦૦ આદમીઓ તાંહાં શેહેલથી સમાઈ શકેછે.

આ ઈમારતમાં ૮૬ ફુટ લાંબો, ૭૦ ફુટ પોહોલો અને ૪૨ ફુટ ઉંચો બીજો હાલછે તેને "કાંનસરટસ હાલ" કરી કેહેછે. હીંઆં વારેવાર ગાએણનો તમાશો થાએછે તાહરે હજારો લોકો તાંહાં જાએછે. આ ઈમારતમાં ગરમી દાખલ કરવાને સારૂ તેનાં ભોએરાંમાં ઘણી સારી ગોઠવણછે અને તે કારણસર ગરમ પાંણીની જે નલીઓછે તેની કુલ લંબાઈ સાત માઈલ થાએ. આખી ઈમારત બાંધવામાં (૨૩૦૦૦૦૦) તેવીસ લાખ રૂપીઆ ખરચ થાયો હતો.

આ શેહેરનો ટાંઉન હાલ પણ ઘણોજ સોભઈતોછે. તાંહાંની બીજી જાહેર ઈમારતો પણ ઘણીજ સારી બાંધણીનીછે. હીંઆં કેટલાંએક સંગરહસથાંન તથા પુસતકખાંનાં તથા ઉદીઓગશાળાછે. આંધલાઓને વાંચવા લખવા સીખવવાને સારૂ નીશાળછે તથા તેઓને બંદગી કરવાને સારૂ દેવળછે. એક પુસતકખાંનુંછે તાંહાં લોકોને મુફ્ત વાંચવા દીધામાં આવેછે. એ શેહેર ખાતે કેટલાએક સારા બાગો પણ છે અને "ઝુઓલાજીકલ ગારડનસ" એટલે જીવતાં જાંનવરોનો સંગરહ તથા એક જીરાએત બાગ પણ છે. મુરદાં દાટવાની જગાછે તે પણ બાગનાં જેવી ફરવા લાએકછે. જે ઈમારતને ફીલહારમાંનીકહાલ કરી કેહેછે તે આસરે (૪૦૦૦૦૦) ચાર લાખ રૂપીઆને ખરચે બાંધીછે અને તે ખચીત જોવા લાએકછે. હીંઆં વરસમાં પંદર અથવા વીશ વખત ગાએણનો મોટો તમાશો થાએછે, તે વેલાએ આખાં ઈંગલંડ મધેથી નાંમીચા ગાણારાઓ તાંહાંની રમતમાં સાંમેલ થાએછે અને તે વેલાએ તાંહાંનુ ગાએણ સાંભલવાને સારૂ તરણથી ચાર હજાર આદમીઓ ભેગાં થાએછે. આ મોટાં દીવાંનખાંનાંમાં રાતની વેલાએ આપણે એકબી રોશની જોતા નથી, પણ સીલીંગની અને છાપરાંની વચેનાં ભાગમાં રોશની કરીઆમાં આવેછે, તે રોશની સીલીંગની અંદરથી ઓરડામાં અજવાલું આપેછે.

આ શેહેર ખાતે દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપરનાં વાંહાંણો જાએછે, તે વીશે આગમન જણાવીઉંછે. એ બારકસો મધે જતા આવતા હજારો ખલાસીઓને રેહવાનો આસરો આપવાને વાસતે લીવરપુલ મધે જે "સેલર હોમ" બાંધેલુંછે તેવી ઈમારતો દુનીઆમાં થોડી હશે. જેઓ અંદર રેહેછે તેઓનાં હંમેસનાં ધંધા તરફ નેગાહ કરીને આ ઈમારત વાંહાંણનાં આકારમાં બાંધીછે. તેનાં ચાર અથવા પાંચ માળછે, તેમાં દરએકની બંને બાજુએ વાંહાંણની કેબીનોની માફક નાંધલા ઓરડાઓની હાર કીધેલીછે, અને વચેવચમાં ખોલલો ચોક રાખેલોછે કે જે વાંહાંણનાં તુતકની માફક દીશેછે અને વળી તેથી આખી ઈમારતમાં તાજી હવા સેહલાઈથી દાખલ થઈ શકેછે. જુજ ખરચે ખલાસીઓ હીંઆં રહી શકેછે અને એક હજાર આદમી તાંહાં સેહેલથી સમાઈ શકેછે.

ઈંગલંડનાં ધરમખાતાંઓમાં "વરક હાઉસ" એક અગતનુ ખાતું ગણીઆમાં આવેછે. જેઓ ઉદીઓગથી પોતાનુ ગુજરાંણ કરવાને શકતીવાન હોએ, પણ તેઓને કેયે ચાકરી નહી મલતી હોએ, તેવા શખસો તથા છોકરા અને છોકરીઓને સારૂ ગરેટ બરીટનમાં દરએક શેહેર ખાતે "વરક હાઉસ" છે કે જાંહાં તેઓને ઉદીઓગ સીખાડીને કાંમ કરાવીઆમાં આવેછે અને તેનાં બદલામાં તેઓને ખાવાનુ તથા પેહરવાનાં લુગડાં આપીઆમાં આવેછે, તથા જેઓને વાંચતાં લખતાં નહી આવડતું હોએ તેઓને તે પણ સીખાડીઆમાં આવેછે. લીવરપુલ મધે જે વરક હાઉસછે, તે આખાં ઈંગલંડમાં સઉથી મોટુંછે, હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે. તાંહાં ૨૦૦૦, આદમીઓનુ ગુજરાંણ થાઈ શકેછે, અને તાંહાંનાં શખસોને સીખવવામાં તથા ઉદીઓગ કરાવવામાં જે રીત તથા ગોઠવણ ચાલુછે તે કાંઈજ નહી પણ તારીફ લાએકછે. હેવાં ખાતાં ઓથી ગરીબોનાં હકમાં અતી ઘણો ફાએદો થાએછે.

લીવરપુલથી છ માઈલની વેગલાઈએ આસરે બે હજાર ગુનેહગારો રહી શકે તેવી એક "જેલ" અથવા કેદખાંનુછે તે લીવરપુલ ખાતે ગએલા મુસાફરે ખચીત જોવું જોઈએછે. હીંઆં બંધીવાંનોને હેવી રીતે રાખી

માં અનાંજ તથા આટો, તથા ઉન પણ મોટી જીનસો ગણાએછે. લીવરપુલ ખાતે જનાંરો શખસ તાંહાં ની મોટી તરતી ગોદીઓ જોઈનેજ તાંહાંના વેપાર વીશે પોતાંનો વીચાર બાંધશે. એ ગોદીઓ ગોયા વાંહાંણો ની વખારોછે. જેમ લાકડાંની વખારમાં સીચેલા લાંકડાં જોઇએચ તેમ આ શેહેરની મોટી ગોદીઓમાં વાં હાંણો સીચેલાં આપણને દેખાએછે. જે શખસ લીવરપુલ જાએછે તેને તાંહાંની ગોદીઓ જોવાની પેહલલે બ લાંણ કરીઆમાં આવેછે. એ ગોદીઓની પાસે જે મોટી વખારોછે તે જોયાથીજ આપણને અચરતી ઉપજે છે, અને કોઈબી રીતની સંખીઆ જાંણીઆ વગર લીવરપુલનું બંદર, તાંહાંની ગોદીઓ અને તેની આસપા સની મોટી વખારો અને તાંહાં મેલેલા માલનાં જડા જોયાથીજ એ શેહેરમાં ભારી વેપારનો ખીઆલ તરત આપણને આવેછે. લીવરપુલની માંડવીની ઈમારત બાંધવામાં (૨૮૩૮૦૪૦) અઠાવીસ લાખ, આરતીસ હજાર અને ચીઆલીસ રૂપીઆ લાગા હતા. આ શેહેરમાં થોડાંએક કારખાંનાંછે, પણ તે માંનચેસટરનાં જેવાં વખણાએલાં નથી.

લીવરપુલમાં ઘણીએક સારી ઈમારતોછે. લંડનમાં "રાએલ એકસચેનજ" છે તેમ એ શેહેરમાં "લીવરપુલ એકશચેનજ" છે તાંહાં દરરોજ વેપારીઓનો મોટો જમાવ થાએછે. એ ઈમારતની આસપાસ વે પારીઓની મોટી આફીસોછે. લારડ સ્ત્રીટ, ચરચ સ્ત્રીટ અને બોલડ સ્ત્રીટ મધે ઘણી સોભઈતી દુકાંનોછે. જારજીસહાલની ઈમારત ખરેખર જોવા લાએકછે અને પુરથવી ઉપરની સઉથી સારી ઈમારતોમાંની એ પણ એક ગણાએછે. આ ઈમારત અને તેને લગતી જગા ૩ા એકર જમીન રોકેછે, અને તેને બાંધવામાં ચાંર લાખ કીઉબીક ફુટ પથર ખપીઓછે. તેની ચારે બાજુએ સોભઈતા દરવાજાછે, દખણ તરફનાં દરવાજ નો "પોરટીકો" ઘણોજ સોભઈતોછે અને-તેનાં માંક્ષા ઉપર કેટલાંએક ચીતારો પાડેલાંછે તેની મત લબ ઈંગલંડની મોટાઈ અને લીવરપુલનો વેપાર બતાવાનીછે. એ ચીતારો પછવાડે ૩૫૦૦૦ રૂપીઆ ખર ચ થાયો હતો. સેનટ જારજીસહાલની સઉથી વધતી લંબાઈ ૫૦૦, ફુટછે, પોહોલાઈ ૧૭૫ ફુટછે અને ઉંચા ઈ ૧૧૨ ફુટછે. એ ઈમારતનો બાહેરનો દેખાવ ઘણોજ દબદબા ભરેલો લાગેછે, પણ અંદર ગયાથી આપણે જે જોઈએચ તેથી આપણી અચરતી ઘણી વધેછે. બીડનાં લોહોડાંનાં બનાવેલા ઘણા જ નકસીદાર દરવાજાની અંદરથી આપણે તાંહાં દાખલ થાઈ શકીએચ. ઘણીજ સોભઈતી સીહડીઓ પશાર કરીઆ પછે, લોહોડાંનાં સોભઈતાં બારણામાં થાઈ દખણ તરફનાં દીવાંનખાંનાંમાં જવાએછે. એ દીવાંનખાંનામાં ઘણાજ સોભઇતા થાંબોછે અને તેની દેવાલ રાતા અને સફેદ ગરાંનીટનાં પથરની નકલ કરી રંગેલીછે. એ ઓરડાની સીલીંગ સારી રંગેલીછે અને તેની ઉપરથી એક ઘણુજ સારૂં જુંમરછે. હીંઆંથી આગલ ચાલીઆ પછી આ શેહેર ની ઈનસાફની અદાલતનાં કેટલાએક ઓરડા આવેછે. આ ઈમારતનો મુખીઅ હાલ ઘણોજ ખુબસુરતછે અને લંબાઈમાં ૧૬૯ ફુટ અને પોહોલાઈમાં ૭૪ ફુટછે. હીંઆંની ભોંએ જુદા જુદા રંગીન પથરોથી તથા "રાએ લ આરમસ" તથા તરેહવાર બીજી નકસીઓથી ઘણીજ સોભાઈતી ઢીપેલીછે. હીંઆં ૮૪ ફુટ ઉંચાઈનુ એ ક મોટું આરકું જોઈએછે, તેની બાંધણીજ કેટલીએક અચરતી આપણામાં ઉતપન કરેછે. એજ પરમાંણે સી લીંગ પણ ઘણી સોભઈતી ઢીપેલીછે અને તેની ઉપરથી ગીઆસની રોશનીનાં દશ જુંમરો લટકાવીઆમાં આ વીઆંછે. આ દીવાંનખાંનાંનાં ઓતર તરફનાં ભાગમાં જે વાજાંની પેટી જડીઆમાં આવીછે, તેવી મોટી પેટી કોઈ બીજે ઠેકાંણે નથી હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે. તેમાં ૧૦૮ "સ્ટાપસ" તથા ૮૦૦૦, "પાઈપ" એટલે નલીઓછે, તે એક ઈંચથી બતરીસ ફુટ સુધી લાંબીઓછે. તેમાં પવંન દાખલ કરવાને વાસતે બે મો ટી અને છ નાંધલી ધમંનોછે કે જેને ફુકવાને સારૂ છ ઘોડાનાં બલનો એક સ્ટીમ એનજીન કાંમે લગાડ વો પડેછે. દર અઠવાડીઆમાં તરણ વાર એ વાંજાંની પેટી જાહેરમાં વજાડીઆમાં આવેછે, તારે જુજ કીમ ત લઈ લોકોને અંદર દાખલ કરીઆમાં આવેછે. આસરે ૩૦૦૦ આદમીઓ તાંહાં શેહેલથી સમાઈ શકેછે.

આ ઈમારતમાં ૮૬ ફુટ લાંબો, ૭૦ ફુટ પોહોલો અને ૪૨ ફુટ ઉંચો બીજો હાલછે તેને "કાંનસરટસ હા લ" કરી કેહેછે. હીંઆં વારેવાર ગાએણનો તમાશો થાએછે તાહરે હજારો લોકો તાંહાં જાએછે. આ ઈ મારતમાં ગરમી દાખલ કરવાને સારૂ તેનાં ભોએરાંમાં ઘણી સારી ગોઠવણછે અને તે કારણસર ગરમ પાં ણીની જે નલીઓછે તેની કુલ લંબાઈ સાત માઈલ થાએ. આખી ઈમારત બાંધવામાં (૨૩૦૦૦૦૦) તેવી સ લાખ રૂપીઆ ખરચ થાયો હતો.

આ શેહેરનો ટાંઉન હાલ પણ ઘણોજ સોભઈતોછે. તાંહાંની બીજી જાહેર ઈમારતો પણ ઘણીજ સારી બાં ધણીનીછે. હીંઆં કેટલાંએક સંગરહસથાંન તથા પુસતકખાંનાં તથા ઉદીઓગશાળાછે. આંધલાઓને વાં ચવા લખવા સીખવવાને સારૂ નીશાળછે તથા તેઓને બંદગી કરવાને સારૂ દેવળછે. એક પુસતકખાંનુંછે તાં હાં લોકોને મુફત વાંચવા દીધામાં આવેછે. એ શેહેર ખાતે કેટલાએક સારા બાગો પણ છે અને "ઝુઓ લાજીકલ ગારડનસ" એટલે જીવતાં જાંનવરોનો સંગરહ તથા એક જીરાએત બાગ પણ છે. મુરદાં દાટવાની જ ગાછે તે પણ બાગનાં જેવી કરવા લાએકછે. જે ઈમારતને ફીલહારમાંનીકહાલ કરી કેહેછે તે આસરે (૪૦૦૦૦૦)ચાર લાખ રૂપીઆને ખરચે બાંધીછે અને તે ખચીત જોવા લાએકછે. હીંઆં વરસમાં પંદ ર અથવા વીશ વખત ગાએણનો મોટો તમાશો થાએછે, તે વેલાએ આખાં ઈંગલંડ મધેથી નાંમીચા ગાણા રાઓ તાંહાંની રમતમાં સાંમેલ થાએછે અને તે વેલાએ તાંહાંનુ ગાએણ સાંભલવાને સારૂ તરણથી ચાર હજાર આદમીઓ ભેગાં થાએછે. આ મોટાં દીવાંનખાંનાંમાં રાતની વેલાએ આપણે એકબી રોશની જોતા નથી, પણ સીલીંગની અને છાપરાંની વચેનાં ભાગમાં રોશની કરીઆમાં આવેછે, તે રોશની સીલીંગની અંદરથી ઓરડામાં અજવાલું આપેછે.

આ શેહેર ખાતે દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપરનાં વાંહાંણો જાએછે, તે વીશે આગમન જણાવીઉંછે. એ બારકસો મધે જતા આવતા હજારો ખલાસીઓને રેહવાનો આસરો આપવાને વાસતે લીવરપુલ મધે જે "સેલર હોમ" બાંધેલુંછે તેવી ઈમારતો દુનીઆમાં થોડી હશે. જેઓ અંદર રેહેછે તેઓનાં હંમેસનાં ધંધા તરફ નેગાહ કરીને આ ઈમારત વાંહાંણનાં આકારમાં બાંધીછે. તેનાં ચાર અથવા પાંચ માળછે, તેમાં દરએકની બંધે બાજુએ વાંહાંણની કેબીનોની માફક નાંધલા ઓરડાઓની હાર કીધેલીછે, અને વચેવચમાં ખોલલો ચોક રાખેલોછે કે જે વાંહાંણનાં તુતકની માફક દીશેછે અને વળી તેથી આખી ઈમારતમાં તાજી હવા સેહલાઈથી દાખલ થઈ શકેછે. જુજ ખરચે ખલાસીઓ હીંઆં રહી શકેછે અને એક હજાર આદમી તાંહાં સેહેલથી સમાઈ શકેછે.

ઈંગલંડનાં ધરમખાતાંઓમાં "વરક હાઉસ" એક અગતનુ ખાતું ગણીઆમાં આવેછે. જેઓ ઉ દીઓગથી પોતાનુ ગુજરાંણ કરવાને શકતીવાન હોએ, પણ તેઓને કેથે ચાકરી નહી મલતી હોએ, તેવા શખ સો તથા છોકરા અને છોકરીઓને સારૂ ગરેટ બરીટનમાં દરએક શેહેર ખાતે "વરક હાઉસ" છે કે જાંહાં તેઓને ઉદીઓગ સીખાડીને કાંમ કરાવીઆમાં આવેછે અને તેનાં બદલામાં તેઓને ખાવાનુ તથા પેહેરવા નાં લુગડાં આપીઆમાં આવેછે, તથા જેઓને વાંચતાં લખતાં નહી આવડતું હોએ તેઓને તે પણ સીખા ડીઆમાં આવેછે. લીવરપુલ મધે જે વરક હાઉસછે, તે આખાં ઈંગલંડમાં સઉથી મોટુંછે, હેવું જણાવીઆ માં આવીઉંછે. તાંહાં ૨૦૦૦, આદમીઓનુ ગુજરાંણ થાઈ શકેછે, અને તાંહાંનાં શખસોને સીખવવામાં તથા ઉદીઓગ કરાવવામાં જે રીત તથા ગોઠવણ ચાલુછે તે કાંઈજ નહી પણ તારીફ લાએકછે. હેવાં ખાતાં ઓથી ગરીબોનાં હકમાં અતી ઘણો ફાએદો થાએછે.

લીવરપુલથી છ માઈલની વેગલાઈએ આસરે બે હજાર ગુનેહગારો રહી શકે તેવી એક "જેલ" અથવા કેદખાંનુછે તે લીવરપુલ ખાતે ગએલા મુસાફરે ખચીત જોવું જોઈએછે. હીંઆં બંધીવાંનોને હેવી રીતે રાખી

આમાં આવેછે તથા કાંમ કરાવીઆમાં આવેછે કે, તેઓ પાછલથી શુધરીઆ વનાં રેહે નહી. આખું દેખાં નુ હેવુંતો સાફ અને સોભઈતુંછે કે ગરહસથોનાં રેહવાનાં મકાંનો તેથી વધારે સાફ નહી હશે. બંધીવાંનો પાશે સઘળી રીતનાં ઉદીઓગો કરાવીઆમાં આવેછે અને કેટલાએકો જેઓ આગમન ચોરીથી પોતાનુ ગુજરાં ણ કરતા હતા, તેઓ જારે આ બંદીખાંનુ છોડેછે, તારે આબરૂ અને ઉદીઓગથી પોતાનુ ગુજરાંણ કરી શકેછે.

લીવરપુલની પહોશમાં દરીઆનાં કીનારા ઉપર નીઉ બરાઈટન કરીને એક નાંધલું ગાંમડુંછે તાંહાંની હવા ઘણી સારીછે. લંડનનાં લોકો બરાઈટન ખાતે હવા ફેરબદલ કરવા જાએછે, તેમ લીવરપુલનાં લોકો ની ઉ બરાઈટન ખાતે જાએછે. હીંઆં ઘોડા તથા ઘધેડાં ઉપર સવાર થાઈને દરીએ કીનારે ફરવાની એક ઘણી જ સારી ગમત જાંણીઆમાં આવેછે.

લીડસ.

સકલાત અને ઉનનાં કાપડનાં કારખાંનાં આ શેહેર મધે ઘણાછે. જેમ રૂઉમાંથી સુતર વણીઆમાં આવેછે તેમ હીંઆં ઉનમાંથી સુતર બનાંવીઆ પછે તેનુ કાપડ વણીઆમાં આવેછે. પછી તે કાપડને સારી પઠે ભીનવીઆમાં આવેછે અને તેવીજ હાલતમાં તે કાપડની સારી પઠે સાંચાથી પડતી મોટી હથો ડીથી કુંનદી કરીઆમાં આવેછે, તે એટલા સુધી કે, પેલું વણેલું કાપડ દેખાએ નહી અને તેનાં દોરા એક એ ક સાથે મલી જાએ. તાહારપછી તે કાપડને બદાંમ જેટલાં કાંટાની એક વસતુ જેને ઈંગરેજીમાં ફીનલ ક રી કેહેછે, તેનાં રોલરની ઉપર સારી પઠે ફેરવીને ઘસીઆમાં આવેછે, તેથી તે કપડાંની ઉપર આપણને જો ઇએ તેવાં રૂઆં નીકલી આવેછે. તાહાર પછે તે સકલાત અથવા બનાંત ઉપર જે રૂઆં ઉઠીઆં હોએ તેને બરાબર કાપવાને સારૂ જેમ મખમલને એક ધારદાર હથીઆરની નીચેથી પશાર કરીઆમાં આવેછે, તેમ આ કાપડને પણ કરેછે, તેથી કરીને સકલાતની ઉપરનાં રૂઆં કપાઈને ઘણાજ બારીક થાએછે. એમ કરીઆ પછી તે કાપડનાં તાકાને દરએક ગજનાં એક એક પરે ગરંમ લોહોડાંનાં પતરાં સાથે પરેસોમાં દાબીઆમાં આવેછે, અને એ મીશાલે ગરમ લોહોડાં સાથે દબાયાથી, સકલાત ઉપર આપણે જે ચલકાટ જોઈએછે, તે નીકલી આવેછે.

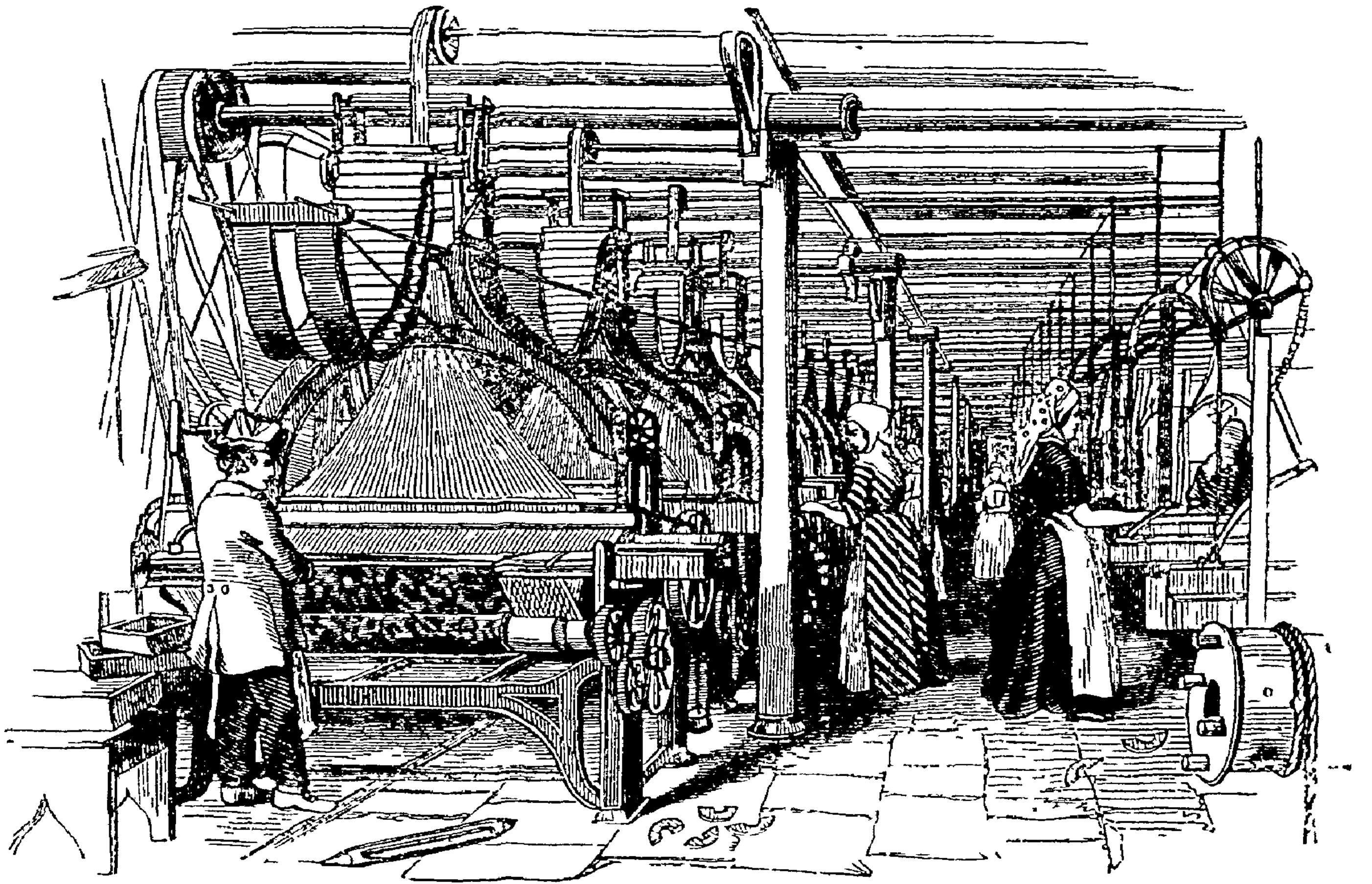
બરતુસો બનાંવવાનાં કારખાંનાં પણ ઘણાખરાં એજ શેહેરમાંછે. એ કાપડ બનાંવવાનું કાંમ ઘણુ જ સેહેલુંછે. એ કાપડ કાંઈ વણવામાં આવતું નથી, પણ ઉનને સારી પઠે છુંડીને આટા જેવું બનાંવીઆમાં આવેછે અને પછી તેને એક સરકી રીતે પાંથરીને એક પોહોરા સાચાંની અંદરથી પસાર કરીઆમાં આવેછે અને તેમાં તે એક સરકુ દબાઈને બરતુસ થાએછે. એ વગરે બરતુસ બનાંવવામાં કશી મેહનત પડતી નથી.

જાહેર ઈમારતોમાં લીડસમાં આજ ચાર વરસ થયાં જે ટાઉનહાલ બંધાયોછે તે ઘણોજ ખુબસુરતછે. વચમાંનાં હાલમાં નાંમદાર રાંણીનું સંગેમરમરનું બાહાવલુંછે, તે તાંહાંનાં લારડ મેઅર સર પીટર ફેરબરન નાં ખરચથી મેલેલુંછે. આ શેહેરમાં દર વરશે તાંહાં ઉતપંન થાતાં કાપડનું એક સંગરહસથાંન બનાંવી જા હેરમાં હુંગાડું મેલીઆમાં આવેછે તે વેલાએ આ શેહેરમાં અને તેની પહોસનાં ગાંમડાંઓની ઉનનાં કાપડ બનાંવવાનાં ઉદીઓગની બરાબર પીછાંન કરવાને બની આવેછે.

લીડસ મધે કાચનાં અને કોરીનાં વાશણ બનાંવવાનાં તથા ઝીનાં સાંચા બનાંવવાનાં કેટલાંએક કા રખાંનાંછે તેઓ વીશે આ જગાએ લખવાની અગત નથી.

બરાડફરડ.

આ શેહેરમાં ઘણુ કરીને ગુંઠેલા કાપડ વણવાનાં કારખાંનાંછે તે મધેનાં સાંચા જરૂરનાં તફાવત વગરે (જે કાગજ ઉપર સમજ પડે નહી,) બીજાં કાપડ વણવાનાં જેવાજછે, માંટે હીંઆં વધારે બોલવાની અગત નથી.

Jacquard Power-looms Stuff-manufacture

ભરતનું કાપડ વણવાનો સાંચો—જુઓ પૃ (૨૫૪)

આ શેહેરથી દશ માઈલની વેગલાઈએ સાલટેર નાંમનાં ગાંમડાં મધે હેવાં કાપડનું એક ઘણુ મોટું કારખાંનું છે, તાંહાં એક એક ઓરડામાં, પાંચશો સારછે. આ ગાંમડાંનું નાંમ આ કારખાંનાંનાં માલેકનાં નાંમ ઉપરથી પડેઉંછે અને તાંહાં તેનાં કારખાંનાંનાં માંણસો સીવાએ બીજા જુજ લોકો રેહેછે. એ કારખાંનાંનાં માલેકે પોતાનાં માંણસોને ભગતી કરવાને બની આવવા સારૂ એક લાખ રૂપીઓ ખરચી એક દેવલ બાંધી ઉંછે તથા તેઓનાં છોકરાંઓને અગત જોગ કેલવણી આપવાને વાસતે નીશાળો સથાપીછે. બરાડફરડથી નીકલીઆ પછે આપણે

હાલીફાક્સ

ખાતે જાઈએચ તાંહાં ગાલીચા બનાંવવાનાં ઘણા કીમતી કારખાંનાંછે. એ કાપડ કેવા સાંચાઓમાં બનાંવીઆમાં આવેછે તેનો નકસો મેનચેસટરનાં ભાગમાં ભરતનુ કાપડ વણવાનાં સાંચાનાં નકસાની નીચે આપીએછે. હીંઆં સઘળા દોરા રંગ પરમાંણે એક એકની ઉપર હારેદોર ગોઠવીઆમાં આવેછે અને જેમ ગાલીચા ઉપર જુદા જુદા રંગ લેવા હોએ તેમ તે દોરા, (જેમ ભરતનું કાપડ સાંચાઓમાં પેલાં આંધરાં સાથનાં કાગલની મદદથી બનેછે,) જરૂર પરમાંણે ગાલીચાનાં આકારમાં વણાએછે.

નાંટીંગાંમ.

જે પેહેરવાનાં કપડાંને "હોશીઅરી" કરી કેહેછે, જેમ કે ખમીસ, સ્ટાકીન, વાસકુટ અને તેવી બીજી જીનસો, તે આ શેહેર મધે બનેછે. મીશીઅરસ હાઈન અને મંનડેલાનું કારખાંનુ ઘણુ મોટુંછે. હીંઆં સ્ટાકીન ઘણી અચરત સરીખી રીતે વણીઆમાં આવેછે. આપણી દગલીની ગોલ બાંએછે, તે મીશાલે લાંબા સ્ટાકીનનાં તાકા વણીઆમાં આવેછે. જે સાંચા ઉપર સ્ટાકીન વણાએછે તે ગોલ ફરેછે અને તેની ઉપર ફરતી ગુંઠણ થાએછે. એ પરમાંણે ગોલ બાંએનાં આકારમાં લાંબા તાકા વણીઆ પછી તેમાંથી પગનાં મરપાંનાં માફક સ્ટાકીન કાપીઆમાં આવેછે, પછી તેમને સીવીને લાકડાનાં પગો ઉપર ચહડાવેછે તાંહાં તેઓ બરાબર પગનો આકાર લીએછે અને પછી ગરંમ લોહોડાંનાં પતરાંના પરમાં મેલીને દાબીઆમાં આવેછે એટલે સ્ટાકીન બરાબર બનેછે. ખમીસ બનાંવેછે તે પણ એમજ. પેહેલાં પોહોંરા તાકા વણીને પછી વેતરીને તે પરમાંણે સીવેછે અને પછી તેમને દાબીને ઘરી વાલેછે. નેટનુ કાપડ પણ ઘણુ ખરૂં આ શેહેરમાંજ બનેછે. સાંચાઓની મારફતે મોટા તાકા વણાએછે તે ૨૦૦ વાર લાંબા અને ૧૦૦ વાર પોહોલા હોએછે અને જાંહાં તે તાકાઓને ધોઈ કાંજી પાઈને સુકવીઆમાં આવેછે તાંહાં ઘણા મોટા ઓરડા કરવા પડેછે અને તેટલો મોટો તાકો જોયાથી આપણને ઘણી અચરતી ઉપજેછે. પછી તે કાપડને કાપીને તાકા કરીઆમાં આવેછે.

શેફીલડ.

આ શેહેર કટલરીનાં કારખાંનાંઓને સારૂ સારી પઠે જાંણીતું થાએલુંછે. હીંઆં રાજરસનું મોટું કારખાંનુંછે, તાંહાં છરી, કાંટા, કાતર, તલવાર અને એવી બીજી જીનસો બનેછે. આ જીનસો બનાંવવામાં જાહાજ સાંચાઓ કાંમ લાગતા નથી. એ નાંધલી વસતુઓ ઘણી ખરી હાથથીજ બનાંવીઆમાં આવેછે અને તેથી તે કારખાંનાંમાં સેંકડો માંણસો ખપેછે. એ જગાએ "ડીવીજંન આવ લેબર" નો ફાએદો આપણે સારી પઠે જોઈએછે. પેહેલલાં કેટલાએક આદમીઓ લકીમાં કાંઈજ નહી પણ લોહોડાનાં સલીઆ જરાક પોહોરા કરેછે. તાંહાંથી તે સલીઆઓને બીજાં ખાતાંમાં મોકલીઆમાં આવેછે, તાંહાં તેમનાં જરૂર હોએ તેટલા કટકા પાડીઆમાં આવેછે—તરીજાં ખાતાંમાં હથોડીથી તેમની ધાર કાહાડીઆમાં આવેછે—ચોથં

ખાતાંમાં બનાંવનારનો છાપ મારીઆમાં આવેછે—પાંચમાં ખાતાંમાં તેની વધારે ધાર કાહાડીઆમાં આવે છે—છઠાં ખાતાંમાં પાલીસ થાએછે—સાતમાં ખાતાંમાં તેમાં દસતા બેસાડીઆમાં આવેછે. એ પર માંણે એ દરએક વસતુ ઘણાએક હાથમાં જાઈને તઈઆર થાએછે. રાજરસનાં કારખાંનામાં દર વર સે વરસ પરમાંણે તેટલા પાંનાંની એક છરી બનાંવીઆમાં આવેછે. ૧૮૫૮ નાં વરસમાં ૧૮૫૮ પાંનાં ની એક છરી બનાંવેલી હતી તે જો બંધ કરીઆમાં આવેતો અરધો ફુટ લાંબી અને બેથી તરણ ઇંચ ઘેરાવાથી વધારે જાડી થાએ નહી. એ છરીને તેનું દરએક પાંનુ હુંગાડું દેખાતું મેલીને એક કાચનાં કેસમાં મેલીઆમાં આવેછે, તે જોયાથી આ કારખાંનાંમાં સરવે જતા આવતાને અચરતી ઉપજેછે. શેફીલડ મધે કાંનસ તથા કરવતી બનાંવવાનુ સાંમીઉલ નીઉબોલડનું એક મોટું કારખાંનુંછે. કરવતીનાં અને કાંનસનાં જે દાંતા આપણે જોઈએચ તે પણ હાથથી પાડીઆમાં આવેછે અને એ કેવા સરકા અને બરાબર બનેછે, અને તે આદમીનાં હાથથી બનાંવીઆમાં આવેછે હેવું જારે હમો જણાવીએ છઈએ, તારે તે કારીગરોની ચાલાકી વીશે અલબતાં સમજ પડીઆ વનાં રેહશે નહી. એ શેહેર ખાતે પીતલની ઘણીર્ખરી નાંધલી વસતુઓ બનાંવવાનાં તથા સીલવર પલેટ તથા પલેટનાં કાંમનાં પણ કેટલાંએક કારખાંનાંછે. જાહેર ઈમાર તોમાં એ શેહેરમાં, આસેમબલી રૂમસ—થીએટર—મીઉજીક હાલ—નીઉસ રૂમસ—તથા શરૂઆબરી. હાસપીટાલછે.

કોવેનટરી.

રેસમની ફીટ અને ઘડીઆળ બનાંવવાનાં કારખાંનાં કોવેનટરી મધે જોયામાં આવેછે. ઘડીઆળો નાં સઘળા ભાગ કાંઈ સાંચાથી બનતા નથી, પણ જુદા જુદા ભાગો જુદા જુદા કારીગરો પોતાને ઘેર બનાંવે છે અને પછી ઘડીઆળીઓ તે સઘળા એકઠા કરીને ઘડીઆળ બનાંવેછે. ઘડીઆળનાં કોટલાં ઉપરે જે ગોલ ચકરીની નકસી આપણે જોઈએચ તે એક ઘણાજ સુનદર અને બારીક ઈઅંતરની મદદથી પાડીઆ માં આવેછે. રેશમની રીબંન જે વણાએછે તે શાધારણ રેશમી કાપડની માફક વણાએછે.

સ્ટાફ્રરડ.

આ શેહેરમાં પીઆલાં રકાબી, તથા કોરી અને ચીની કાંમનો સઘળો સાંમાંન બનાંવીઆમાં આવે છે. જે વસતુઓ આપણે દર રોજ હાથમાં ધરીએછે, જેમાં આપણે ચાહે પીજીએછે અને જેમાં આપણે ખાઇએછે, તે વસતુ કેમ બનેછે તે જોયાથી અલબતાં આપણને ખુશી ઉપજેછે. એ સાંમાંન બનાંવવાની મરોડી કરીઆ પછે પીઆલાં રકાબી મોલની અંદર ઓટીને અથવા ચકરી ઉપર ફેરવીને હાથથી પણ બનાં વીઆમાં આવેછે અને તે બંધે રીતે એટલુંતો ઝડપથી કાંમ થાએછે કે એક આદમી દર રોજ સેંહકડો પીઆ લાં રકાબી બનાંવી શકેછે. એ પરમાંણે તે વસતુઓ બનાંવીઆ પછી તેમને ભઠીઓમાં શુકવીઆમાં આ વેછે. શુકાયા પછી તેમની ઉપર ચીતાર પાડવાનું કાંમ ચાલેછે. કોરી કાંમનાં વાસણો ઉપર એક જાતનાં રંગનાં જે ચીતાર જોઈએછે, તે ઘણાજ સેહેલથી બનેછે. એક જાતનું ઘણુંજ પાતરૂં કાગલ આવેછે, તેની ઉપર જે તરેહ પાડવાની હોએ તે છાપેલી હોએછે, અને પછી તે કાગલ તે વસતુઓની ઉપર લગાડીઆમાં આવેછે, અને જરાકવાર રહીને તે કાગલને તુછી નાંખીઆમાં આવેછે અને પેલી તરેહ પેલી વસતુ ઉપર ચોંટી ગએલી આપણા દીઠામાં આવેછે. કોરીના વાશણો ઉપર તરેહવાર રંગનાં ફુલો અને બીજાં ખુબસુરત ચીતારો જે આપણે જોઈએચ, તેતો તઈઆર થાએલાં વાશણો ઉપર હાથથી અસતરીઓ રંગેછે. આ પરમાં ણે હાથથી રંગવાની ઝડપ જોઈને આપણને ભારી અચરતી ઉપજેછે. એ અસતરીઓની પાશે ઝીનાં બર સો અને રંગો હોએછે અને જાંણે તેઓ રમત કરતાં હોએ તે મીશાલે ઝડપ અને ઉતાવલમાં તે ચીતારો

પાહેછે, તે વલી હેવાં એક સરકાં, કે સેંહકહો પીઆલાં ઉપર જે તરેહ પાડી હોએ તેમાં કશો ફરક દીશે નહી, જાણે સઘળી તરેહ સાંચાથી એક શરકી પાડી હોએ. પછી તે જીનસો ઉપર ચલકાટ આપવાને વાસતે તેમને ફરીથી ભઠીમાં મેલીઆમાં આવેછે.

બરમીંગાંમ.

ઈંગલંડમાં કારખાંનાંને લગતાં જેટલાં શેહેરો જોઈએચ, તે સઘળામાં બરમીંગાંમમાં આપણને સઉથી વધતી ખુશી ઉપજેછે. એ શેહેર ફક્ત પોતાંનાં તરેહવાર કારખાંનાંઓને સારૂજ વખણાએલુંછે. એખલાં એક શેહેરમાં સઉથી વધતી જાતનાં કારખાંનાંનો સુમાર કાહાડશુંતો બરમીંગાંમનાં કારખાંનાંઓની ગણતરી વધારે નીકલશે, કાંએજે આખા દેશની પરચુટન અને નાંધલી વસતુઓ તથા જીનસો જેઓનો ભારે મોટો ખપછે તે સઘળી હીંઆં બનેછે. અગત કરીને મોટાં કારખાંનાં તીખાં અને બીજાં લોહોડામાંથી બનતી જીનસોનાંછે અને એ બાબદનાં કારખાંનાં જેવાં બરમીંગાંમમાંછે તેવાં અને તેટલાં બીજે કોઈ ઠેકાંણે નથી. એ શેહેરથી આસરે આઠ માઈલ દુર વેડનેસબરી નાંમની જગાએ "પેટેનટ શાફ્ટ એનડ આકસલ ટરી કંપની" નાં લોહોડા કાંમનુ ઘણુજ મોટું કારખાંનુંછે તે બરમીંગાંમ ખાતે જનાંર કોઈબી મુસાફર જોયા વગર જાતો નથી. હીંઆં બાફનાં સાંચાનો સઘળો સામાંન, લોહોડાંની સડકનાં પાટા તથા ગાડીનાં પઈડાં બનાંવીઆમાં આવેછે અને દરએક જીનસ બનાંવવામાં સાંચાઓને જે ચંચલાઈથી કાંમે લગાડીઆછે, તે આપણા દીલમાં ખચીત અચરતી ઉતપણ કરેછે. હેવાં કારખાંનાંઓમાં થાતા સઘળા કામનુ કોઈબી રીતે ચોકસ બયાંન કરવું માહાલછે. લડાઈનાં ઘણાખરાં હથીઆરો આ શેહેરમાં બનેછે. બંદુક, રાઈફલ, પીસટોલ અને દારૂ ગોલાનાં બીજા સઘળાં હથીઆરોનાં કારખાંનાં આ શેહેરમાંછે, તે દરએક જોવા લાએકછે. નાંધલા હથીઆરોછે, તેતો ઘણાખરાં હાથથી બનાંવીઆમાં આવેછે અને તે કાંમમાં હજારો માંણશો રોકાએલાંછે. બંદુક તથા પીસટોલ અને તેવાં બીજાં હથીઆરો બનાંવીઆ પછે એક જગાએ તેમની તપાસ કરેઆમાં આવેછે અને તે વેલાએ જે હથીઆર બરાબર ફુટે નહી તે રદ કરીઆમાં આવેછે. ઈંગલંડમાં "પલેટેડવેર" એટલે ઢોર ચહડાવેલી ધાતુની વસતુઓ તથા તીખાં લોહોડાંની સણગારની જીનસો બનેછે તે ઘણીખરી આ શેહેરમાં બનેછે. ઘરેણા, પેપરમાંશ, કાચના વાશંણો તથા સણગારો, સ્ટીલ પેન, બકલ, બટન, સોએ, ટાંચની, હેરપીનસ, અંગોઠી અને તેવી તરેહવાર બીજી નાંધલી જીનસોના અતીઘણા કારખાંનાંછે. જોકે આ સઘળી ચીજો આપણા વાપરવાસમાં આવેછે અને તેમાંની ઘણીએકને આપણે નજીવી ગણીએ છઈએ, તોપણ તેવી જીનસો ઉતપન કરવામાં કેવી કેવી કળાઓ લગાહેલીછે, અને તેથી થોડા વખતમાં અને થોડી મેહનતે અને થોડે ખરચે તે વસતુઓ કેટલી જઠાબંધ બનાંવીઆમાં આવેછે તે સઘળું આપણે નજરે જોઈએચ, તારે આપણે હેરત થયા વનાં રેંહતા નથી. એ પરમાંણે થોડી મેહનતે વધતી સંખીઆ બનેછે, તેથી આપણને તે જીનસો સસતી પડેછે, અને કીમતમાં નજીવી લાગેછે અને હજુરખી તેમાં શુધારો કરવામાં તાંહાંનાં લોકોનું મંન હંમેસાં ગુતેલુ રેહેછે. ઈંગરેજ લોકો હરેક કાંમ કરેછે તે જેમ બને તેમ જુદા જુદા ભાગમાં વેહેચેછે અને દરએક જણને તે જુદુ જુદુ કાંમ સોંપેછે તેથી તે કાંમ ઉતાવલે થાએછે. જારે સાંચાઓને બદલે આદમી કાંમ કરતાં હતાં, તારે ઉપલી રીતે વધતું કાંમ થતું હતું અને વળી તેજ પરમાંણે હમણાનાં વખતમાંથી દરએક શાંચો પોતાનુંજ કાંમ કરેછે. એક વસતુનાં જુદા જુદા ભાગ જુદા જુદા સાંચામાં બનેછે અને પછી તે સંઘળા એકઠાં થાઈને એક જીનસ બનેછે. એક નાંધલુ બટંન, ટાંચની તથા સોએ જે આપણા શાધારણ વાપરવાસમાં આપણે કશી અચરતી સાથે જોતા નથી, તેને બનાંવવાને સારૂ તરેહવાર સાંચાછે. જુવો એક બટનને સારૂ કેટલું કાંમ કરવું પડેછે. પીતલનાં પોહોરા કટકા લઈને ગોલ સાંચાની અંદર

બે ફરતા "સીલેનડર" ની વચમાં મેલી તેનાં પાતરાં પતરાં બનાંવીઆમાં આવેછે. પતરાં થાયાં કે પછી તે માંથી બેઆંની તથા પાવલી અથવા જેટલાં મોટાં બટન જોઈએ તેટલા કટકા કાપી કાહાડીઆમાં આવેછે. પેલાં પતરાંને એક ગોલ ધારદાર હથોડી જે સાંચાનાં જોરથી પડેછે તેની નીચે મુકીઆથી વારાફરતી પેલા કટ કા પડેછે અને એ પરમાંણે એક મીનીટમાં સેંહકડો કટકા થાએછે. પછી બીજી ગંમ વલી બીજા સાંચાઓ ની મારફતે તેની ઉપર છાપ પડેછે, તીજી ગંમ તેને વાલીને તેમાં કડી બેશાડેછે અને પછી ધોવાઈને સાફ થા એછે. એ પરમાંણે દર રોજ હેવાં લાખો બટંન તઈઆર થાએછે. આગલ જારે હેવું જણાવીઆમાં આવતું હતું કે એક ટાંચની બનાંવવામાં જુદા જુદા અઢાર ભાગ કરવા પડતા હતા અને દરએક ભાગ જુદું જુદું માંણશ બનાંવતો હતો, તારે તે વાત અચરત શરીખી લાગતી હતી. પણ હંમણા વલી વધારે અચરતી આ વાત સાંભલીઆથી લાગસે કે એક ટાંચની પેહલ્લેથી તે છેલ્લે શુધી એક સાંચામાં બનેછે. અલબતાં તાર આ ગમજથી બનાંવીઆમાં આવેછે અને પછીનું સઘળું કાંમ એકજ સાંચામાં બનેછે. પેલો તાર સાંચામાં ગયો કે તેમાં ટાંચની જેટલો કટકો કપાએછે. એ કટકો કપાયો કે તેજ સાચાંમાં એક બાજુથી તેનુ માંથું બનેછે અ ને બીજી બાજુથી અણી ઘસાએછે અને એ પરમાંણે એક બોલ બોલતાંમાં એક આખી ટાંચની બનેછે. જે કારખાંનાંમા હમોએ આ બીના જોઈ હતી તાંહાં એક દીવસમાં તરણ ટંન અથવા ૨૪૦, મણ ટાંચની તઈઆર, થાતી હતી. વલી આપણે ટાંચનીઓને હારેદોર સોભઈતી રીતે કાગલમાં ખોશેલી જોઈએચ, તે કાંમ પણ સાંચાથીજ બનેછે. જે મીશાલે એકજ સાંચામાં ટાંચની બનેછે, તેમજ સોએ પણ થાએછે. સોએનાં જેટલો તાર કપાયો કે એક બાજુથી નાંકુ અને બીજી બાજુથી અણી થાએછે. હેર પીનસ જે ઇંગરેજોની અસતરી ઓ માંથાનાં બાલ ગોઠવવાનાં કાંમમાં વાપરેછે તેતો ઘણીજ સેહલથી બનેછે. એક સાંચામાં તાર કપાયો કે તેજ ઘડી વલીને પછી એઠે પડેછે અને એ પરમાણે દર રોજ ૧૫ થી ૨૦ હજાર હેર પીનસ ઉપલા કારખાં નાંમાં બનતી હતી.

હીંઆં સ્ટીલપેન બનાંવવાનાં કેટલાંએક કારખાંનાંછે તેમાંનુ એક જોવા જવાની હમો મનજુત ભલા મણ કરીએચ. સ્ટીલનાં પતરાનાં પેહલે કટકા કરી, પછી તેને પેનનાં આકારમાં કાપી, વચમાં ચીરો પાડી, ટાંચ મારીને વાલીઆમાં આવેછે, તે સઘળું હેવુંતો ઝડપમાં બનેછે કે તે જોયાથી આપણને કેટલીએક રમુજ પેદા થાએછે. એક અઠવાડીઆમાં એ પરમાંણે ૩૦૦૦૦ ગરોસ પેન બનાંવીઆમાં આવેછે.

બરમીગાંમ ખાતે મેશરશ એલકીંગટન અને મેસંનનું ઈલેકટરોપલેટીંગ એનડ ગીલડીંગ, એટલે પલેટ અને ઘોર ચહડાવવાનું જે કારખાંનુંછે, તે પાદશાહો વટીક જોવા જાએછે, એટલું તે મોટું અને વખણાએલું છે, અને તેમાંનો સાંમાંન સરસછે. એ કારખાંનામાં બનેલો સાંમાંન વેચવાને સારૂં જે "શોઓ રૂમ" એટ લે દેખાડવાનો ઓરડોછે તાંહાં તરેહવાર નકસીની અને પલેટની વસતુઓ હેવીતો કીમતીછે અને સોભઈતી રીતે ગોઠવેલીછે કે તે ઓરડામાંની દરએક વસતુ વેચાતી લેવાને અથવા તાંહાંજ ઉભા રહીને તેઓને જોયા કરવાને ઈછા થાએછે. એ કારખાંનામાં ઓતવાની તથા છાપવાની નકસીઓનો એક મોટો સંગરહછે. ઘોરતું, પલેટનું તથા ઓતવાનું કાંમ આપણને બરાબર સમજ પાડવાને સારૂ એ કારખાંનાંનો એક માહેતગાર શખ- સ હમેસાં મુસાફરની સાથે ફરેછે અને તે કારખાંનાંના કાંમનો દરએક વરગ આપણને ધીરજથી સંમજાવેછે.

હમારા કેટલાએક વાંચનારાઓ કદાચ અણજાણ્યા હશે કે, આપણે સારૂ સુવાનો ઘોલીઓ, બેસવાને સારૂ ખુરસી, લખવાને સારૂ ટેબલ, કપડાં મુકવાને કબટ, ખડીઆને સારૂ રકાબી, આરશીને સારૂ ફરેમો અને બીજી તરેહવાર વસતુઓ જેમ લાકડાંની બનેછે તેમ કાગલની પણ બનેછે, અને આપણે તે જોઈએ તા રે તેનાં કદ અને મજબુતી ઉપરથી એમજ ધારીએ કે તે લાકડાંની હશે. ચીનાઈ કબટો તથા ખુરશીઓ, ત થા ઘોલીઆ અને ટેબલ અને ઈસટાંન આપણે જોઈએચ, તેવોજ સઘળો સાંમાંન હાલમાં ઈંગલંડમાં કાગલ

નો બનાવીઆમાં આવેછે અને ટકવામાં તથા વાપરવાસમાં તે કોઈબી રીતે નબલો ઉતરતો નથી. હેવાં કાંમને "પેપર માંશ" કરીને કેહેછે, અને તેવાં કાંમનાં બરમીંગાંમમાં કેટલાંએક કારખાંનાછે, તેમાં સઉથી સરસ મેશ રસ મેકાલંમ અને હાડસંગનુંછે અને તેઓ મુસાફરને પોતાનું સઘળું કારખાંનુ ઘણીજ ભલમણશાઈથી દેખા ડેછે. હીંઆં બનતી વસતુઓ જેટલી જાડી કરવી હોએછે તે મુજબ કાગળોની ઉપર કાગલો ચોંહોટાડીને લા કડાંની માફક તે કાગલોને જાડાં કરીને સુકવીઆમાં આવેછે અને પછી તેનો સાંમાંન બનાવવાને સારૂ તેને લાકડાંની માફક જેમ જોઈએ તેમ વેહરીઆમાં આવેછે. વસતુઓ બનાવીઆ પછી તેમની ઉપર રંગ લગાડી આમાં આવેછે, અને તરેહવાર ફુલો તથા ચીતરો પાહેઆમાં આવેછે. એ ચીતરો હાથથી પાહેઆમાં આ વેછે અને તે કાંમને સારૂ રાખેલા શખસોની ચાળાકી અને કારીગરી જોઈ આપણને ઘણી ખુશી ઉપજેછે.

એજ શેહેરમાં તાર બનાવવાનું મેશરસ પાલ મુરની કંપનીનું કારખાંનુંછે તાંહાં લોહોડાંના તથા પીત લના તરેહવાર જાતનાં તાર બનાવીઆમાં આવેછે. હીઆં ઝીનાંમાં ઝીનો તાર રેશમના દોરા કરતાં પાતરો બનાવતાં જોયાથી હમોને ઘણીએક અચરતી ઉપજી હતી, અને એ તાર જે નાકાંમાંથી પશાર થતો હતો તે એટલુંતો નાંધલું હતું કે તે કાંહાંછે તેબી દેખાએ નહી. આંમેરીકા અને ઈંગલંડ વચે ઈલેકટરીક ટેલીગરાફ નો તાર પણ એજ કારખાંનામાં બનાવીઓ હતો.

આ શેહેરમાં પલેટનો કાચ તથા કાચનાં વાશણ બનાવવાનાં ઘણાએક કારખાંનાછે. પલેટનો કાચ ઘ ણોજ સેહલાઈથી બનાવીઆમાં આવેછે. કાચને તાવીને પછી તેને સંગેમરમરની સપાટ ટેબલ જે તે કારણ ને વાસતે બનાવીઆમાં આવેછે તેની ઉપર રેડીને તેને એક ગોલ રોલરથી બધી બાજુએ એક સરકો પાંથરી નાખીઆમાં આવેછે. પછી તેની ઉપર પારાનું પર આપીઆમાં આવેછે અને તે પર સાથે તેને કેટલાએ ક દાહાડા શુધી દાબી રાખીઆમાં આવેછે. ગલાસ, ટંબલર, ડીકાંનટર અને હેવી બીજી વસતુઓ બનાંવીઆમાં આવેછે તે કેટલીએક ઓતીને અને કેટલીએક નલીઓની મારફતે ફુકીને જેવો આકાર જોઈએ તેવી બનાવી આમાં આવેછે. કાચનો ગરમ થાએલો પોચો માવો, એક નલી કે જે અંદરથી પોકલ હોએછે તેને છેડે લીધા માં આવેછે, અને પછી પેલો કારીગર જેમ ફુક મારેછે, તેમ પેલા કાચ પોકલ થાઈ આકાર પકડેછે અને જેમ જેમ તે વસતુને વળાણ આપવી હોએ તેમ તેમ ચીમટાઓથી મરડીને ફુકથીજ સઘલું કાંમ કરીઆમાં આવેછે. કાચનાં વાસણો ઉપર જે ફુલો તથા તરેહ આપણે જોઈએછે, તે ફરતી લેથની મારફતે ઘસીને પા ડીઆમાં આવેછે.

આ શેહેરથી આઠ માઈલની વેગલાઈએ વેડનેસબરીછે, તાંહાં એક મોટી કોલસાની ખાંનછે તે જોવા ને ઉપલા શેહર ખાતે જનાંરાઓને જોગવાઈ મલેછે. આ કોલસાની ખાન તરણસો ફુટ ઉંડી હતી અને તેની અં દર જાઈને તે જોવાને હમોને ઘણી ખાહેશ થાઈ. એવી ખાંનોમાં વખતે અંનચીતા બનાંવથી નુકસાંન થા એછે, તોપણ મુસાફરોને ઓદા ઘણુ શકત દીલ બખશેછે. જે ખાંનમાં હમો ઉતરીઆ હતા તાંહાં તેજ દીને સ હવારનાં એક આદમીને ગંધક સલગીઆથી ભારે ઈજા થાઈ હતી, તોપણ હેવી જોગવાઈ ફરીથી નહી મલે તે થી હમોએ નીચે ઉતરવાનો ઠેહાવ કીધો. જેઓ એ ખાંનોમાં કાંમ કરેછે તેઓને કાલીઅરસ કરી કેહેછે અ ને તેઓ કાંમ કરતી વેલાએ બરનુસનુ એક વાસકુટ અને પાટલુંન પેહેરેછે, કાંએ જે એ ખાંનમાં ઉપરથી પાંણી ઘણુ ગરેછે. એવા કપડાંની એક જોર હમોને તાંહાં પેહરાવી. ખાંન મધેનો કોલસો બાહેર કાહાડવાને સારૂ જે ઓલલુ તેમાં નીચે ઉતારીઆમાં તથા તાંહાંથી ઉપર લીધામાં આવેછે અને જે બાફનાં સાંચાએ ઉ પર ખેંચીઆમાં આવેછે, તેમાં બેશી હમો તે ખાંનમાં ઉતરીઆ [illegible]તા. આ જગા હમોને ધાસતીની હતી, પણ તે નવાઈ સરીખી હતી તેથી નીચે ગયાથી હમોને અચરત સરીખો આનંદ ઉપજીઓ હતો. નીચે ઉત રીઆ પછી ખાંનમાં જેણીગમ કોલશો લાગેલો હોએ તેણીગમ ખોદતાં ખોદતાં ટનેલનાં જેવો મારગ થા[illegible]

હતો, તાંહાં હમો ફરીઆ અને એ પરમાંણે જમીનની ૩૦૦ થી વધારે ફુટ નીચે એક મારગ બનીઓ હતો. સર હમફરી ડેવીનો "સેફટીલાંપ" કે જેથી કોલસો અને આગ સલગી શકે નહી તે હમારી સાથે હતો, તો પણ એક હાથ ઉપર ધાસતી અને બીજા હાથ ઉપર હાવી જગાએ આવીઆથી જે વીચાર હમારા દીલમાં ઉત પંન થાતા હતા, તેનુ બયાંન કરી શકાતું નથી. ખોદતાં ખોદતાં ખાંનની અંદર રશતો ઘણો લાંબો થાએછે તેથી તાંહાં લોહોડાંનાં પાટા નાંખી સડક બનાંવીઆમાં આવેછે, અને તેની ઉપરનાં ગાડાં જાંહાં માલ ઉપર ખેંચ વાનો મારગ હોએ તાંહાં ઘસડી લાવવા સારૂ ઘોડાઓને પણ પેલાં ઝોલલાની મારફતે નીચે ઉતારીઆમાં આવેછે. એ પરમાંણે આ અચરત શરીખી જગાએ ફરીઆ પછી પેલાં ઝોલાંની મારફતે પાછા હમો ઉપર આવીઆ. કોલસાની ખાંન અગત કરીને નીઉકીઆસટલ શેહેર તરફ વધારેછે અને તાંહાં બંદર ઉપર કોલ સો લાવવાની તથા વાંહાંણમાં તેને ઉતારવાની જે જે ગોઠવણો કરેલીછે તે ખચીત વખાંણવા જોગછે.

ઈમારતોમાં બરમીંગાંમ મધે ટાંઉનહાલ ઘણો ખુબસુરતછે. તેની લંબાઈ ૧૬૬ ફુટ, પોહોલાઈ ૧૦૪ ફુટ અને ઉંચાઈ ૮૩ ફુટછે. મોટાં દીવાંનખાંનાંમાં જે આરગન અથવા વાંજાંની પેટીછે તે હેવાં સઉથી મોટાં ઈઅંતરોમાંની એકછે. આસટન પારકનો બાગ સારોછે અને તે મધેની ઈમારત ઘણી સોભઈતીછે. એ શેહેર મધે એક પીકચર ગીઆલરી તથા સંગરહસથાંન પણછે.

બરમીંગામથી પાછા લંડન તરફ આવતાં વારીકનુ ગાંમડું જોવા લાએકછે. તાંહાં અસલનો એક ઘણો જ સોભઈતો મેહેલછે, તે મુસાફરોને દેખાડીઆમાં આવેછે. એ મેહેલમાં એક લાકડાંનુ નકશી કાંમ ઘણું તારીફ લાએકછે. તાંહાં અસલનો એક લાગી ટુટી ગએલો કીલ્લોછે. હીંઆંથી બે માઇલની વેગલાઈએ લીમીંગટનનું નાંધલું ગાંમડુંછે, પણ તાંહાંની ઈમારતો ઘણી સારીછે, અને તાંહાંની હવા ઘણીજ તંદરોસતી વધાર નારીછે. લીમીંગટનથી પાછા લંડન આવતાં

આકસફુરડ

ખાતે ફેરો મારવો ઘટેછે. એ શેહેર ઈંગલંડની મદરેસાઓને સારૂ ઘણુ વખણાએલુંછે, હીંઆંનાં રસતાઓ અને ઘરનાં મોહોલાઓ ઘણાજ સોભઈતી રીતે બાંધેલાછે. એ પુરાંણા શેહેરમાં ઘણીખરી મદરેશાઓ એકએકની નજદીકછે તેથી જાંહાં તેઓછે તે લતા તરફનો દેખાવ ઘણોજ દબદબા ભરેલો લાગેછે. એ શેહેરમાં હમો જે દીને ગયા હતા, તે દીને બરફ ઘણો પડીઓ હતો તેથી ઝાડ પાંણ અને ઘરોની ઉપર ગોયા રૂપાંનો ઘોર ચહડાવીઓ હોએ હેવું દેખાતું હતું. એ શેહેરમાં અગત કરીને બરફ પડેછે તારે ઘણો સારો દેખાવ થાએછે, અને કેટલાએક લોકોતો એમજ કેહેછે કે, બરફ પડીઆથી ખુશનુમાં જગા જોવી હોએતો આકસફરડમાં દેખાશે. એ શેહેરમાં જાહેર ઈમારતોમાં મદરેસા વગરે બીજું થોડું જોવાનુંછે. તે મદરેસાઓનાં પુસતકખાંનાં ઘણાજ કીમતીછે. હીંઆં એક ઘણુંજ કીમતી સંગરહસથાંનછે તાંહાં કેટલાએક નાંમીચા શખસોનાં હાથનાં પેહેલાં કાગલ ઉપર પાહેલાં ચીતારોછે, તે મોટી કીમતે ખરીદ કરી રાખીઆંછે. હીંઆં ઘણાએક નાંમીચા શખસોનાં પુતલાંછે અને તેમાં આપણા ટાંઉન હાલમાં સંગેમરમરમાં સર ચારલસ ફારબસ, જેનું નાંમ આજ દીન શુધી ગાંમહીઓ પીઆરથી લેતા આવીઆછે, તે ગરહસથનુ પુતલું બનાંવવાને સારૂ પલાસટર આવ પારીસમાં જે નમુનો બનાંવીઓ હતો તે હીંઆં મેલીઓછે.

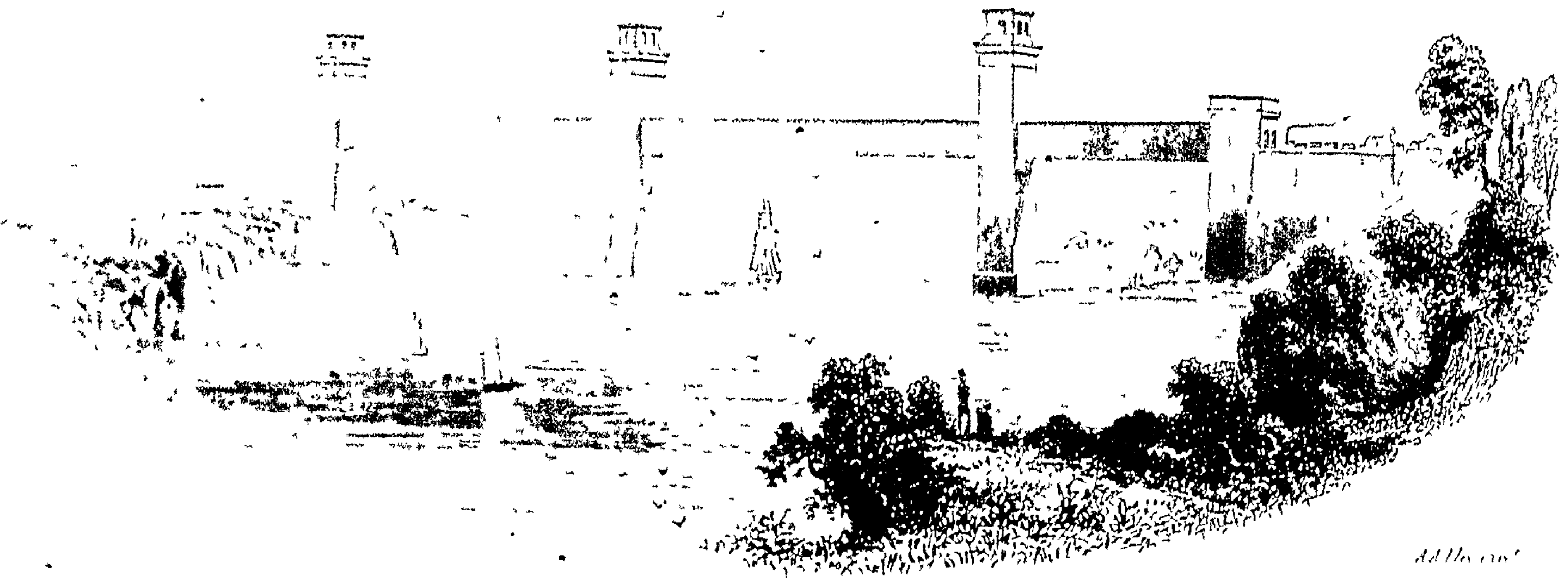
વેલસ.

હરેક મુસાફર જે લંડન છોડી ઈંગલંડનાં મોહોલાં દેખાવશે ખાતે ફરવા જાએ તોહે વેલશનાં પરગણાનો ભાગ જોયા વગર પાછું લંડન જવું નહી—કાંમકે ગરેટ બરીટનનું મુલક જે કુદરતી દેખાવાને વાસતે વખણાએછે, તે દેખાવો હીંઆં આપણા જોવામાં આવેછે. એ પરગણાંમાં ઘણીખરી નદીઆની ખાંનો આ

THE MENAI SUSPENSION BRIDGE

મીનાંઇ સ્ટ્રેટની ખાડી ઉપર બાંધેલા લોહડાંનો ઝુલતો પુલ—(૨૬૪)

...E..FROM THE MENAI STRAIT; CHESTER & HOLYHEAD RAILWAY.

આગની ગાડી જવા મારૂ લોઢાંનો બંધ પુલ—(૨૬૫)

ડરવેનટ અને બાસેનથ્વેથ સરોવરોની આસપાસનો દેખાવ—(૨૬૫)

ને તેઓ મયેની એકમાં હેઠે ગયાથી જે રીતે તરાંગુ કાહાડીઆમાં આવેછે તે જોયાથી આપણને અચરતીઉપ જેછે. વેલસ ખાતે ગએલા શખસને તાંહાંનાં ઓતર ભાગમાં એક ઘણોજ નાંમીચો પુલ જે "મીનાંઈ સ્ટ્રેટ" નાંમની ખાડી ઉપર બાંધેલોછે તે જોવાને બની આવેછે. એ પુલનું નાંમ "મીનાઈ શસપેનશન બરીડજ" છે અને તે ઝુલતો લોહોડાંનો પુલછે. એ પુલનો નકશો હીંઆં આપેલોછે તે ઉપરથીજ તેનાં આકાર અને કાંમની સમજ પડશે. એ પુલ ઉપરથી અતીઘણી સારો દેખાવ "સીઈનરી" નજરે પડેછે. હીંઆં જે જોવાનુંછે તે સઘળું ખુદરતી દેખાવોનુંજછે અને તેનું બયાંન જેવું આપણાં ખીઆલમાં જોયાથી ઉતરેછે, તેવું કાગલ ઉપર કલમથી ઉતરતું નથી, માંટે એ વીશે વધારે બોલી શકતા નથી. એ પુલ ઉપરથી ગાડી ઘોડા આવ જાવ કરેછે, પણ આગની ગાડીને સારૂ જુદો ઝુલતો ચારો બાજુથી બંધ કીધેલો એક બીજો પુલછે તેને ટીઉબીઉલર બરીડજ કરી કેહેછે. એ પુલનો નકસો પણ હીંઆં આપીએછે. આ પુલ એક લોહોડાંની નલીનાં જેવોછે, તે ચારો બાજુએ બંધછે અને તેની અંદરથી આગની ગાડી ચાલી જાએછે. આ પણ એક ચમતકારીક હીકમતછે.

ઈંગલીશ લેકસ.

જેમ વેલસમાં ઘણી સારી "સીઈનરી" છે તેમ કંમબરલાંનડ અને વેસટમોરલાંનડનાં પરગણાઓમાં અતી ઘણી ખુશ "સીઈનરી" છે. હીંઆં ઘણાખરા સરોવરોછે અને તે સરોવરોની આસપાસ હેવાતો સારા ખુદરતી દેખાવો આવેલાછે કે, તેમનુ બયાંન કરવામાં કવેતો બરાબર ફાવીઆ નથી. જો શાધારણ રીતે બોલીએતો હીંઆં પાહાડ, પાંણી, ઝાડ, આસમાંન અને જમીન વગરે બીજું કાંઈ નથી, પણ ખુદરતે તે સઘળાંને હેવી રીતે ગોઠવેલાંછે કે તેવા દેખાવો આદમી પોતાંનાં મગજથી કધી ચીતારી શકે નહી. હેવી જગાએ જે સરોવરોછે તેમની અંદર ગમતને સારૂ આગબોટો ફરેછે અને એ નાંધલી સફર ઘણીજ ખુશી ઉપજાવનારી થાએછે. હેવા એક સરોવર અને દેખાવનો નકસો આ જગાએ આપીઓછે, તેનાં કાગલ ઉપરનાંજ દેખાવ ઉપરથી વાંચનાંર પીછાની લેશે કે, હમો કેવી જગાઓને સારૂ બોલીએછે. એ સરોવરો જોવાને હમો મજકુર બલામણ કરીએચ અને તેમાંનાં મુખીઅનાં નાંમ નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. વીનડરમીઅર; અલસવાટર; કાંનીસ્ટન વાટર; બાસેનટવેથ વાટર; ગરાસ મીઅર; ડરવેનટવાટર; કરમાંકવાટર; બટરમીઅર; વગેરે સઘળાં એ મધેનાં પેહલલા બે સરોવરો સઉથી મોટાછે. લંબાઈમાં તેઓ ૧૦ માઈલછે અને તેમની વધુમાં વધુ પોહોલાઈ એક માઈલ અને વધુમાં વધુ ઉંડાઈ ૨૫૦ ફુટછે. એ સરોવરોની પહોસમાં કેટલાએક પાંણીનાં ધોત પડેછે તે પણ જોવા જોગછે, અને તેમનાં નાંમ હીંઆં જણાવીએછે. કરમાંકવાટર નાંમનાં સરોવરની દખણ પશચમ તરફ સ્કેલ ફોરસ નાંમનો ધોત ૧૫૬ ફુટની ઉંચાઈથી પડેછે. ડરવેનટવાટરની ઉગમણ તરફ બે ધોતછે તેમાં બારો કાસકેડનો ધોત ૧૨૪ ફુટની ઉંચાઈ અને લાઉડોર કાસકેડનો ધોત ૧૦૦ ફુટની ઉંચાઈથી પડેછે—અલસ વાટરની પશચમ બાજુએ એરી ફોરશનો ધોત ૮૦ ફુટની ઉંચાઈથી પડેછે તથા બીજા કેટલાએક નાંધલા ધોતો બીજા સરોવરોની પહોશમાંછે. ઉપલા સરોવરોનાં પરગણા તરફ કેટલાએક ઉપર ચહડતે શકાએ તેવા પાહાડોછે તેમાં સકીડા, હેલવેલેન, કાંનીસટન, અને લાંગડેલ પાઈકસ ઉપરથી ઘણોજ સારો દેખાવ આપણી નજરે પડેછે અને ઉપર ગયાથી જે આપણે જોઈએચ તેથી ચહડવાની મેહનતનો પુરેપુરો બદલો મલેછે.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

સ્કાટલંડ.

એડીનબરો—જુનો ભાગ—નવો ભાગ—સોભઈતા મોહોલ્લા—કીલ્લો—માંનીઊમેનટસ અથવા પુતલાં—કાલટંન હીલ—જાહેર ઈમારતો—હેરીઅટ હાસપીટાલ—પારલામેનટ હાઊસ—હોલીરૂડ પાલેસનો મેહેલ—ચેમબરસનુ છાપાખાંનું—કાગલ બનાંવવાનુ કારખાંનું—હાથારનડેન—રોજલીન કેઆસલ—ડાકટર ગથરી નાંમનો નાંમીચો પાદરી. ગલાસગો—એ શેહેરનો વેપાર—લોહોડાં કાંમનાં કારખાંનાં—કાપડ રંગવાનાં કારખાંનાં—છીંટ છાપવાનાં કારખાંનાં—રશાએણી. છનસો બનાંવવાનું કારખાંનું—સીવવાનાં દોરા વણવાનું કારખાંનું—જાહેર ઈમારતો, ઈતીઆદી. સેનટ આંનડરૂસ. આબરડીન—ગરાંનીટનાં પથરનું કારખાંનું—જાહેર ઈમારતો. બાલમોરલ—રાંણીનો મેહેલ—બાલમોરલની પડોસનાં ગાંમડાં અને તાંહાંનાં દેખાવો—ડનકેલડ—ડીઊક આવ આથલનો મેહેલ અને બાગ—બલેરગાવરી અને એ ગાંમ વચેના મારગનાં દેખાવ—સ્કાટલંડ મધેનાં સરોવરો.

એડીનબરો.

સ્કાટલંડનું આ અસલ પાએતખ્ત અને હાલમાં મુખીઅ શેહેર ઘણુંજ સોભઈતુંછે. એ શેહેર હંમણા બે ભાગથી ઓલખાએછે—નીઉ ટાઉન અને ઓલડ ટાઉન. ઓલડ ટાઉન અથવા જુનાં ભાગમાં અસલનાં વખતની જુની ઈમારતોછે, અને તાંહાં હાલમાં ઘણાખરા ગરીબ લોકો વશેછે. નીઉ ટાઉન અથવા નવો ભાગ ઘણોજ રોણકથી બાંધેલોછે અને તાંહાંનાં પોહોલા અને શીધા રસતા અને તેમની બંધે બાજુએ બાંધેલાં ખુબસુરત ઘરો સઘળા જોનાંરાઓને અચરતી ઉપજાવેછે. એડીનબરોં શેહેર જેવાં થોડાંજ શેહેરો દુનીઆમાં ખુબશુરતછે. અસલનાં વખતમાં ઈઉનાંન દેશમાં આથેનસનું શેહેર તેની મોટી ઈમારતો અને વીદીઆનાં મથકને વાસતે ઘણુ વખણાએલું હતું, તે મીશાલે હંમણા એડીનબરોછે, અને એ શેહેરનો દેખાવ ઉપલાં શેહેરને એટલોતો મલતો આવેછે કે, તેને માડરન આથેનસ એટલે આ જમાંનાંનુ આથેનસ કરીને નાંમ આપી આમાં આવીઉંછે. આ શેહેરને એ નાંમ પેહલ વેહલલું આથેનસની અસલ ઈમારતો તથા અસલી ચીજોની સોધ કરી પુસતક બનાંવનાંર મીસતર સ્ટુઅરટે આપીઉં હતું, અને પાછલા મુસાફરો તેનાં મતને મલતા થયાછે. સર વાલટર સ્કાટે આ શેહેરને અમર કીધુંછે, અને તેની અસલી તવારીખ તથા સઘળી નાંમીચી બીનાં જાહેર કરી એ શેહેરને ઘણી બુજરગી આપીછે.

એડીનબરોમાં આવીઆ પછી આપણે કોઈને પુછીએ કે એ શેહેરમાં પેહલલે શું જોવું, તો તાંહાંનો એક મુખીઅ મોહોલ્લો જેને પરીનસસ સ્રીટ કરી નાંમ આપેલુંછે, તાંહાં ફરવાને તે આપણને ભલામણ કરશે, કાંએજે એ મોહોલ્લો આખાં શેહેરમાં સઉથી સરસછે, એટલુંજ નહી, પણ તે એકજ મોહોલ્લામાં ઘણીએક ચીજો જોવા જોગછે અને તાંહાંથી શેહેરનો કેટલોએક દેખાવ પણ ઘણોજ ખુબસુરત લાગેછે. જેઓ પગે ફરવા નીકલેછે તેઓ પણ ઘણુખરૂં એજ મોહોલ્લામાં ફરવું પસંદ કરેછે. તાંહાંથી શેહેરનાં કીલ્લાનો તથા જુનાં ભાગનો ઘણો સારો દેખાવ નજરે પડેછે. નવો ભાગ જુનાં ભાગની સપાટીથી ઘણો નીચોછે, તેથી કીલ્લો જે જુનાં ભાગમાંછે, તેની ઉંચાઈ આ મોહોલ્લામાંથી જોયાથી ઘણીજ દબદબા ભરેલી લા

ગેછે, અને જુનાં ભાગમાં બાર બાર માળની ઈમારતોછે તેઓ આસમાંનને લાગતી હોએ હેવું દીસેછે. રાત ને સમે તે ઘરો મધેની રોશનીઓથી વલી અજબ તરાંહનો દેખાવ થાએછે. એ ઉંચી ઈમારતોમાં જે રોશ નીઓ બલેછે તે આકાશ ઉપરનાં તારાઓ સાથે મલી ગએલી દેખાએછે, અને તેથી જોનારની નજરે એક ઘણોજ ખુશી ભરેલો દેખાવ પડેછે. ઉપલો કીલ્લો ઘણોજ પુરાંણોછે અને તેની તવારીખ પણ જાંણવા જોગ છે. તે મધે બે હજાર સીપાઈઓ અને તરીસ હજાર હથીઆર રહી શકે તેટલી જગાછે. આશરે એક હુ જાર વરશની વાત ઉપર સ્કાટલંડના પાદશાહ માલકંમ કાંનમોરનાં વખતમાં તેની નાંમીચી રાંણી મારગા રેટે જે દેવળ એ કીલ્લામાં બંધાવીઉં હતું, તે હજુર જોયામાં આવેછે. ઈંગલંડનો પાદશાહ છઠો જેમસ જેનાંથી ઈંગલંડ અને સ્કાટલંડનું રાજ વારસાથી એક તાજ તલે આવીઉં, તેને રાંણી મેરીએ આ કીલ્લા નાં જે ઓરડામાં જણેઓ હતો, તે ઓરડો સરવે કોઈ ધીઆંનથી જુએછે. સ્કાટલંડનું પાદશાહી ઝવેરાત પણ એ કીલ્લાનાં એક ઓરડામાં જોયામાં આવેછે. એ મધે એક તાજ, એક લાકડી અને તલવાર અને લારડ તરેજરરનાં ઓધાની એક લાકડીછે. ૧૭૦૭ નાં વરસમાં એ ઝવેરાત કીલ્લામાં મેલેલું હતું તે છેક ૧૮૦૮ માં એકાએક જડેઉં હતું.

કીલ્લાની નીચેની સઘળી જમીન જે પરીનંસસ સ્ત્રીટની શોહેશોડછે તાંહાં ઝાડપાંણથી ખુશનુમાં બાગ કી ધેલોછે તાંહાં ઘણાંખરા લોકો સહવાર સાંહાંજ ફરવા જાએછે. ઘણાંખરા માંનીઉમેનટ આ મોહલ્લામાંછે. હીંઆં સ ર, વાલટર સ્કાટ જેનું નાંમ ગરેટ બરીટંનનાં સઘળા લોકોને પીઆરૂંછે તેહની યાદગારીમાં ઉભુ કીધેલું સોભઈતું "માંનીઉમેનટ" છે. એ માંનીઉમેનટ મીનાંરાના ઘણા ખુબસુરત આકારમાં બાંધેલુંછે અને તેનાં નીચેનાં ભાગમાં સર વાલટર સ્કાટનુ સંગેમરમરમાં બનાંવેલું પુતલું મેલેલુંછે. પુતલાંની આસપાસ જે ખુનાં કીધામાં આવીઆંછે, તાંહાં સર વાલટર સ્કાટે બનાંવેલા પુસતકમાં જે બનાંવો જણાવીઆછે તેમનાં પુતલાં મેલેલાંછે. એ મીનાંરો ૨૦૦ ફુટ ઉંચોછે અને તેની પછવાડે લગભગ (૧૬૦૦૦૦) એક લાખ શાહાઠ હજાર રૂપીઆ ખરચ થાયોછે. તેના ઉપરનાં ભાગમાં જવાનો મારગછે તેનાં ૨૮૭ ફાંડીઆંછે અને મથાલે ગયાથી જે દે ખાવ આપણી નજરે પડેછે તેથી બેવડી ખુશી ઉપજેછે. એડીનબરો શેહેરનો બરાબર આખો દેખાવ જો વો હોએતો કાલટન હીલ નાંમની ટેકડી ઉપર જવું અને તાંહાંથી શેહેર અને તેની આસપાસનાં ગાંમનો જે દેખાવ માલુમ પડેછે, તે ખરેખર આનંદ ઉપજાવનારોછે. એ ટેકડી ઉપર જતાં થોડુંએક ચહડીઆ પછી ડાંબી બાજુએ જે ખુબસુરત માંનીઉમેનટ નજરે પડેછે, તે ડગલસ સ્ટુરટની યાદગારી કાએમ રાખવાને સારૂંછે. તેની પડોસમાં આબજરવેટરી તથા પરોફેસર પલેફેરની યાદગારીને સારૂ માંનીઉમેનટછે. તેકડીની છેક ઉપર નેલસંનની યાદગારીનુ માંનીઉમેનટછે અને એ ઈમારતની આસપાસ જે પેહલવાંનો વાટરલુની લડાઈમાં મા રીઆ ગયાછે, તેઓનાં પુતલાં મેલીઆમાં આવનાર હતાં, પણ તેમ હજુર શુધી કરવાને બની આવીઉં નથી.

હમોએ આગલ જણાવીઉંછે કે એડીનબરો ઘણુ ખુબસુરત શેહેરછે, એટલે જે, તાંહાં શીધા અને મો ટા રસતા, ખુબસુરત ચોકો અને તેની આસપાસ સોભઈતાં ઘરોછે. જોવાલાએક ઈમારતો તાંહાં ઘણીછે, પ ણ તે સઘળાનું બયાંન થાઈ શકતું નથી, માટે તેમને જોવાની ભલામણ કરતી વેળાએ તેમનાં નાંમ આ જ ગાએ પરગટ કરેવાની અગતછે. એ મધે નાશનલ ગેઆલરી તથા રાએલ ઈનસ્ટીટીઉશંનની ઈમા રતો જાંહાં સોભઈતી તસવીરો તથા ચીતારોછે—ફ્રી ચરચ કાલેજ નાંમની મદરેસા—રેજીસટર હાઉસ જાંહાં જાહેર દફતરો રાખેલાંછે—થીએટર રાએલ જાંહાં નાંટક થાએછે—આંનટીકુએરીઅંન મીઉઝીઅંમ નાંમનું સંઘર સથાંન—હાઈ સ્કુલ નાંમની મોટી નીશાલ—રાએલ એકસચેનજ—સેંનટ જાઈલસ કથીડરલ—કીઆનંનગેટ જેલ તથા બેંકો, એ સઘળી ઈમારતો મુસાફરે જોવી જોઈએછે. પણ હેરીઅટ હાસપીટાલ નાંમની જે ઈમારત છે તે જોયાથી આપણને ઘણી ખુશી ઉપજેછે. એ ઈમારતમાં નાંચાર અને માં બાપ વગરનાં છોકરાંઓને

ઈંગરેજી, લાટીન, ગરીક, ફરેનચ, હસાબ, ભુગોલ વીદીઆ, ચીતાર પાડવાનુ, ગાએણ, ઈનજીનીઅરનુ કાંમ સીખવીઆમાં આવેછે. જે છોકરો ૧૪ વરશની ઉમર પછે નીશાલ છોડે તેને એક બાઈબલ તથા બીજી થોડીએક કેતાબો તથા તેને પસંદ પડતા પોશાકની બે જોડી આપીઆમાં આવેછે. જેઓ કોઈ ધંધામાં "આ પરેનટીસ" એટલે ચેલા દાખલ જાએછે તેનો પાંચ વરશ શુધી દર વરશે ૧૦૦, રૂપીઆ આપીઆમાં આવેછે. જેઓ વઈદક અથવા ધારાની માહેતગારી અથવા બીજી ઉંચી કેળવણી લેવાને સારૂ મોટી મદરેસામાં જાએછે તેઓને દર વરસે ૩૦૦, રૂપીઆ આપીઆમાં આવેછે. એ પરમાંણે ગરીબનાં છોકરાંઓને કેળવણી આપવાની ગોઠવણછે એટલુંજ નહી, પણ તેઓને પછવાડેથી નાંણાની મદદ કરીને ઉંચે દરજજેની કેળવણી પણ આપીઆમાં આવેછે. આ સઘળું હેરીઅટ નાંમનાં એક શખસની સખાવતથી બનીઉછે. એ શખસ છઠા જેમસ પાદશાહાનો ઝવેરી હતો અને તેણે બખશેલી પુંજીમાંથી આ મોટી નીશાલ ચાલેછે, એટલુંજ નહીં, પણ બીજી નીશાલો મલી ૩૦૦૦, છોકરાંઓને કેળવણી આપીઆમાં આવેછે. ફકત આ ઈમારત બાંધવા પછવાડેજ લગભગ તરંણ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો. વળી ગરીબોનાં છોકરાંઓની પરવરશી કરવા સારૂ એક બીજું પણ ધરમખાતુંછે તેને ડાંનલડસન હાસપીટાલ કરીને કેહવામાં આવેછે; એ નાંમનાં એક છાપાખાંનાં વાલો જે ૧૮૩૦ નાં શાલમાં મરણ પાંમીઓ, તેણે એ કારણસર પોતાની પુંજીનો મોટો ભાગ એટલે (૨૦૦૦૦૦૦) વીશ લાખ રૂપીઆ આપી ગયો હતો.

આ શેહેરમાં અસલનાં વખતમાં બાંધેલા તરણ દેવળો જે એક છાપરાં હેઠલછે તેઓ જોવા લાએકછે. તેમની પહોશમાં અસલનાં વખતમાં સ્કાટચ લોકોનાં પારલામેનટની સભા બેસતી હતી તેની ઈમારતછે. એ ઈમારતનું દીવાંનખાંનુ જે આઉટર હાલને નાંમે ઓલખાએછે તે ૧૨૨ ફુટ લાંબુ અને ૪૯ ફુટ પોહોલુંછે—, તેનુ છાપરૂં ઓકનાં લાકડાંનું નકસી સાથનુંછે. એ દીવાંનખાંનાંમાં પેહલલા લારડ મેલવીલ તથા લારડ પરેસીડેનટ બલેરનાં બાહાવલાંછે. એ ઈમારતનાં બીજા ભાગોમાં હાલની ઈનસાફની અદાલતોછે અને એક મોટાં દીવાંનખાંનાંમાં ઘણુ મોટું અને કીમતી પુસતકખાંનુંછે તેમાં દોહોડ લાખ છાપેલી અને બે હજાર હાથ દસકતથી લખેલી કેતાબોછે તેમાં ઘણીએક પુરાંણીછે, અને તાંહાં જાઈને તે પુસતકો વાંચવાને સરવે કોઈને છુટછે. હીંઆં સ્કાટલંડની રાંણી મેરીનાં હાથની અસલ સહી આપણા જોયામાં આવેછે. સર વાલટર સ્કાટે વેવરલી નાવેલનુ રશીલું પુસતક બનાંવીઉં હતું, તે પુસતકની તેનાં હાથ દસકતની અસલ નકલ આ પુસતકખાંનાંમાંછે.

સ્કાટલંડનું પાએ તખત એડીનબરો હતું, તેથી તે શેહેરમાં તાંહાંનાં પાદશાહોને વાસતે જે મેહેલ હતો તેને હોલીરૂડ પાલેસનું નાંમ આપેલું હતું. એ મેહેલ હજુર શુધીછે, અને સરવે કોઈ તે જોવા જાએછે. એ મેહેલ ચોખંડો બાંધેલોછે અને વચે વચમાં ૯૪ ચોરસ ફુટનો મોટો ચોકછે. આગલથી તેનો આકાર કીલ્લાનાં જેવો લાગેછે. સ્કાટલંડનુ મુલક ઈંગલંડનાં તાજ હેઠલ આવીઆ પછે, આ મેહેલમાં કોઈ રેહતું હતું નહી, તેથી તે કાંઈએક ખરાબ હાલતમાં આવી ગયો હતો, પણ હમણા આપણી નાંમદાર રાંણી જારે બાલમોરલ ખાતે જાએછે, તાહરે તાંહાં વીસાંમો લેવા એક બે દીવસ રેહેછે, તેથી તેને પાછો સારી હાલતમાં લાવીઆમાં આવીઓછે. અસલની વસતુઓમાં એ મેહેલનાં એક ઓરડામાં રાંણી મેરીનો સુવાનો ઓરડો દેખાડીઆમાં આવેછે, તાંહાં તે રાંણીનો અસલ પલંગ જેમ હતો તેમજ આજ શુધી રાખીઆમાં આવીઓછે. એ પલંગ તેણીનાં મરતબા માફક ઘણો કીમતીછે અને જે ઓશાલે તે હતો તે ઓશાલેજ તેને રાખવાને સારૂ ઘણી ખબરદારી રાખીઆમાં આવેછે. જેઓએ ગરેટ બરીટનની તવારીખ વાંચીછે તેઓને સારી પઠે રોશન છે કે રીજીઓ નાંમનાં એક ઈટાલીઅંન ગવઈઆ ઉપર ઉપર જણાવેલી રાંણી મેરીનો ઘણો પીઆર હતો, તે રીજીઓને મેરીનાં ભરથાર ડારનલી તથા બીજાઓએ મારી નાંખીઓ હતો, તે બનાંવ આ મેહેલમાં બ

નીઓ હતો અને જે ઓરડામાં એ ખુંન થાયું હતું, તે ઓરડો આજે આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે અને તેનાં બારણા આગલ જે ડાગછે, તે રીજીઓનાં લોહીનાંછે હેવું કેહવામાં આવેછે. આ મેહેલમાં જોવા લાએક ચીજોમાં ૧૫૦ ફુટ લાંબુ અને ૨૭ ફુટ પોહોલું દીવાંનખાંનું, જેમાં પીકચર ગીઆલરી કીધામાં આવી છે, તે છે. હીંઆં દીવાલની ઉપર હારેદોર સ્કાટલંડનાં ૧૦૬ પાદશાહોની તસવીરો ટાંગેલીછે.

એડીનબરો ખાતે ફરવા જનાંરને ભલાંમણ કરીઆમાં આવેછે કે, તેણે તાંહાંનાં ખોલ્લા અને સોબઈતા ચોકોમાં ફરવું અને તાંહાં કેટલાંએક "માંનીઉમેનટસ" તેનાં જોયામાં આવશે. જીવતાં જાંનવરોનાં સંગરહસથાંનો અને બાગાએત તથા જીરાએત બાગ અને બીજા બાગો ખચીત જોવા લાએકછે. મુરદાં દાટવાની જગાઓ પણ સોબઈતા બાગોનાં આકારમાં મેલેલીછે. "આરથર સીટ" નાંમની ટેકડી જે દરીઆની સપાટીથી ૮૨૨, ફુટ ઉંચીછે તેની ઉપર ગયાથી એક ઘણોજ ખુબસુરત અને રળીઆમણો દેખાવ આપણી નજરે પડેછે.

હીંદુસથાંનનાં સરવે કેળવણી પાંમેલા શખશોએ ચેમબરસ નાંમનાં બે ભાઈઓનાં નાંમ સાંભલીઆં હશે. આ નાંમે સાથે જોડાએલી ઘણીએક કેતાબો તેઓનાં વાંચીઆમાં આવી હશે. એ કાબેલ શખસોનું પોતાનુ છાપાખાંનુંછે, તાંહાં તેઓ સસતાં પુસતકો પરગટ કરેછે અને કોઈબી વીદ્દ્યા તથા એલમની બાબદ ઉપર એઓનાં છાપાખાંનાંમાંથી તથા એઓની કલમથી પુસતક બાહેર નહી પડીઉં હોએ હેવું નથી. માંટે એ શખસોનુ છાપાખાંનું જે હીંઆંછે, તે જોવાની અગતછે. ચેમબરસનાં પુસતકો સાંચાની મારફતે છપાતાં નથી, તોપણ તેઓનાં છાપાખાંનાંની ઝડપ તથા તેમાં કીધેલો કેટલોએક શુધારો તે જોઈને આપણને અચરતી ઉપજેછે. હીંઆંનાં છાપવાનાં પરેસોમાં એક ગોઠવણ ઘણી સારીછે તે એકે એક કાગલ છપાયું કે ટાઈપની ઉપર શહીનો રોલર પોતાની મેંરે ફરી જાએછે.

એડીનબરોથી આગની ગાડીએ અરધા કલાકને રસતે કાગલ બનાંવવાનું કારખાંનુંછે. હીંઆં ઘણી ઉંચી જાતનાં કાગલ બનાંવીઆમાં આવેછે. પેહલ વેહલાં જુનાં કાગલ તથા ચીથરાંઓને સાફ કરી અને તેમાં જે કાંઈ વસતુઓ નાંખવાની હોએછે તે નાંખીને પછી કાગલને વાસતે જે પલપ અથવા માંવો થાએછે તે એક પોહોરા સાંચાની અંદર રેડીઆમાં આવેછે, અને તેમાંથી તે માંવો એક પોહોરી ચાદરના આકારમાં પાતલો પંથરાઈને તે સાંચાંનાં એક બીજાં પર ઉપર જાએછે અને તાંહાં તે માંવો પશાર થાતી વેલાએ દબાઈને કાગલનાં આકારમાં બનેછે. એ પરમાંણે પેહલે કાગલ બનેછે તે કાપડનાં જેવા મોટા તાકાનાં જેટલાં બનેછે અને પછી જેવા આકારનાં કાગલ બનાંવવાં હોએ તે મીશાલે તેને સાંચામાં એક સરકાં કાપીઆમાં આવેછે.

એડીનબરો છોડીઆ પછી તેની પડોસમાં કેટલુંએક જોવાનુંછે. એ શેહેરથી આસરે સાહાડા તરંણ માઈલની વેગલાઈએ ક્રેગમીલર કીઆસલ નાંમનો ઘણો પુરાંણો અને મજબુત કીલ્લાનાં આકારમાં બાંધેલો મેહેલછે. જે જગાએ તે છે તાંહાંની જમીન ઉપલા શેહેરની સપાટીથી ઘણી ઉંચીછે તેથી તાંહાંથી તે શેહેરનો આખો દેખાવ આપણી નજરે પડેછે.

એડીનબરોથી આઠ માઈલ દુર રોસલીનનો કીલ્લો તથા દેવળ અને હાથરનડેન નાંમની જગા જોવા જવાને વાસતે સરવે કોઈને મજબુત ભલામણ કરીઆમાં આવેછે. એ કારણને વાસતે એડીનબરોથી ૬ માઈલ દુર લાસવેડનું ગાંમડુંછે તાંહાંશુધી ગાડીમાં જઈને પછી આપણી ગાડી શીધે રશતે મોકલી દઈને હાથારનડેનને મારગે રોસલીન ખાતે જવાને ઘણુ સવલ પડેછે. હાથારનડેનનો રસતો લગભગ તરણ માઈલછે તોપણ તે ૧૦૦ માઈલનો હોએ અને આપણા પગમાં ચાલવાનું કઉઅત હોએ, તો તાંહાંથી પસાર થવાને કધી કંટાલીએ નહી. ખુદરતે પોતાની સઘળી બખશેશ જાંણે હીંઆં રેડી દીધીછે. હીંઆં સઉથી સારી "સીઈનરી" એટલે દેખાવ આપણી આંખ આગલ નજરે પડેછે. ઝાડ પાંણીથી પુર ડુંગરોની સાંકલ સોબઈ

તી રીતે એક બીજામાં જોડાએલીછે—તરેહવાર જાતનાં ઝાહો અને ભાંત ભાંતનાં પાંનો એક બીજામાં ભેલાઈ ને તાંહાં હેવોતો રળીઆંમનો દેખાવ અને લીલો છાંએો બનાંવેછે કે જાંણે આપણે તાંહાંથી વરશોનાં વરશ શુધી ખીશીએ નહી—આપણી સોહેથી નદીનો રેલો ચાલેઓ જાએછે, તેનો એણીગંમ પેલીગંમ ખરકો આવી આથી હેવોતો મજેહનો વાંક બનીઓછે કે, જાંણે સરપ રમતો રમતો ચાલીઓ જાએછે—એ પાંણીનો જે સં, પવંનથી ઝાહોનાં હીલવાથી અને ફુલોની ખુસબો અને પંખેરાંનાં રાગથી આંખ, કાંન, અને નાંખને હે વીતો ખુશી ઉપજેછે કે તેનુ બયાંન આપણી ઇંદરીઓન સમજી શકેછે, મોહોડે બોલી તથા હાથે લખી શકાતું નથી. હીંઆં જે મેહેલછે તેની નીચે કેટલાએક ગોફાછે અને એક ગોફામાંથી બીજા ગોફામાં પોંહોચવાને સારૂ ખરકોની અંદરથી કોતરી કાહાડેલા મારગોછે અને તેમાંથી રાહાદારીની મારફતે આપણે પશાર થાઈ એછે, તારે આપણને એક અજબ તરેહની ખુશી ઉપજેછે. આ ઈમારત તથા તેની આસપાસની ઉપર બયાંન કીધેલી સઘળી જગા અસલ કવી ડરમનડની હતી અને હંમણા પણ તેનાંજ વારસોનાં હસતકમાં છે. જે જગાએ આ નાંમીચો કવી ઘણો ખરો બેસતો હતો તથા પોતાનો અભીઆશ કરતો હતો તે આ જે પણ આપણને દેખાડીઆમાં આવેછે. કવી બેન જાંનશંન આ કવીનો દોસત હતો અને તેને મળવા ને સારૂ તે લંડંનથી પગે ચાલીને તાંહાં ગયો હતો અને પેહલલી મુલાકાત તેહને હાથરનડેનમાં જે જગાએ, થાઈ હતી તે જગા આજે આપણને હીંઆં દેખાડીઆમાં આવેછે. નાંમીઓ શુધારો કરનાંર જાંન નાંકસ આ જગાએ એક ટેકડી ઉપર ઉભો રહીને ભાશાંણો કરતો હતો તે ટેકડી આપણે હીંઆં આજે જોઈએછે.

ઉપલી જગા પશાર કરીઆ પછે આપણે રોસલીન ખાતે આવીએ છઈએ, તાંહાં રોસલીન ચાપેલ નાં મનુ દેવળ અને કીલ્લો જે ઘણો ભાગી ટુટી હાલતમાંછે તે જોવા લાએકછે. એ બંધે ઈમારત ઘણી અસલી છે અને તેઓનુ ઠાંમ ઘણુ ખુબસુરત જગા ઉપર આવીઉંછે. ઉપલાં શેહેરની થોડીએક વેગલાઇએ ડાલકીથ પાલેસ નાંમનો મેહેલ, તથા લારડ ડાલહાઉજીનો મેહેલ તથા વાઈકાંઉનટ મેલવીલનો મેહેલછે, તે સઘળા જો વા જવાને મુસાફરને ભલામણ કરીઆમાં આવેછે.

જાહરે હમો એડીનબરોમાં હતા, તાહરે તાંહાંનાં સઘળા લોહો ડાકટર ગથરી નાંમનાં પાદરીની ઘણી તારીફ કરતા હતા. દેવળમાં પોતાની જગાએથી ભાશાંણ કરવામાં તે ઘણોજ સરસ હતો, એટલુંજ નહી, પ ણ જાતે ઘણાજ સારા સવભાવનો અને બેહદ માયાલુ હતો અને એક ખરો એકીનદાર ગરહસથ ગણા તો હતો. આ સઘળા સારા ગુણોને લીધે એડીનબરોનાં લોકોનાં પેઆરમાં તે ઘણો લપેટાયો હતો, અને હેવો એક શખ્સ કે જેનાં જાતી ગુણો અને હોશીઆરી વીશે સઘળાઓ એકજ રીતે બોલવા લાગા, તેને જો વાની અને તેને દેવળમાં ભગતી અને ભાશાંણ કરતી વેલાએ સાંભલવાની હમોને ખાહેશ ઉતપંન થાઈ. જા રે ડાકટર ગથરી દેવળમાં ભાશાંણ કરનાંર હોએછે, તારે તાંહાં હંમેસાં ભીડ ઘણી થાએછે અને આગમજથી જગાની ગોઠવણો કેટલા જણાઓ કરી રાખેછે અને એક મીતરની મારફતે હમારે વાસતે ઘણી સારી અને નજદીકની જગા રાખીઆમાં આવી હતી. પાછલા પોહોરનાં તરણ વાગતે બંદગી તથા ભાશાંણ કરવાનો વ ખત હતો તેની કેટલોએક વાર આગમજથી દેવલ ભરાઈ ગયું હતું, એટલી બધી લોકોની ઈનતેજારી હતી. ભગતી કીધા પછે ડાકટર ગથરીએ પોતાંનું ભાશાંણ “ આ દુનીઆમાં આપણે એક ટુંક મુદતનાં મુસાફર છ ઈએ, અથવા આપણી જીંદગીનો એક પલ પછી આપણને ભરોશો નથી ” હેવી મતલબનું કરીઉં હતું, અને તે ભાશાંણ હેવુંતો સેહલી અને સલીસ એબારત, સફાઈ અને જોસથી કરેઉં હતું, કે તેનાં દરએક બોલ જાંણે તેનાં સાંભલનાંરાઓની છાતી ઉપર લખાતા હોએ, અને તે હેવી રીતે લખાતા હોએ કે જાંણે તાંહાંથી કદી ખીશે નહી, હેવી રીતે તેનાં બોલવાની અસર થાતી હતી. એ ડાકટરનાં ભાશાંણથી દે વલમાં એકઠા થાએલાઓનાં મંન ઉપર એટલીતો અસર થાતી હતી કે તેનાં મોહોડાંમાંથી સબદો નીકલે, તેમ

સાંભલનારાઓની આંખમાંથી આંસુનાં રેલા પડતા હતા, અને હેવા ધરમ ગુરૂનાં મોહોડાંમાંથી સીખામણ લઈને તેનાં સાભલનારાઓ બેહતર રાહા પકડે અને તેઓ હંમેસાં નીતીનો અને સચાઈનો મારગ અખતીઆર કરે તેમાં નવાઈ જેવું નથી. આ ડાકટરનાં બીજા સારા ગુણોથી તેની સીખામણ વધારે મજબુત અસર કરેછે, અને હમો હમારી તરફથી કહીજીએચ કે હેવો બીજો ભાશાંણ કરતા હમોએ સાંભલીઓ નથી. બીજે દીને એ ધરમ ગુરૂને ઘેર જાઇને હમોએ તેની મુલાકાત લીધી, અને બીજી ઘણીએક વાતચીત કીધી તેમાં તેનાં ખુબી ભરેલા વીચારો અને સાંરાં દીલની નીશાન સાફ દેખાતી હતી.

ગલાસગો.

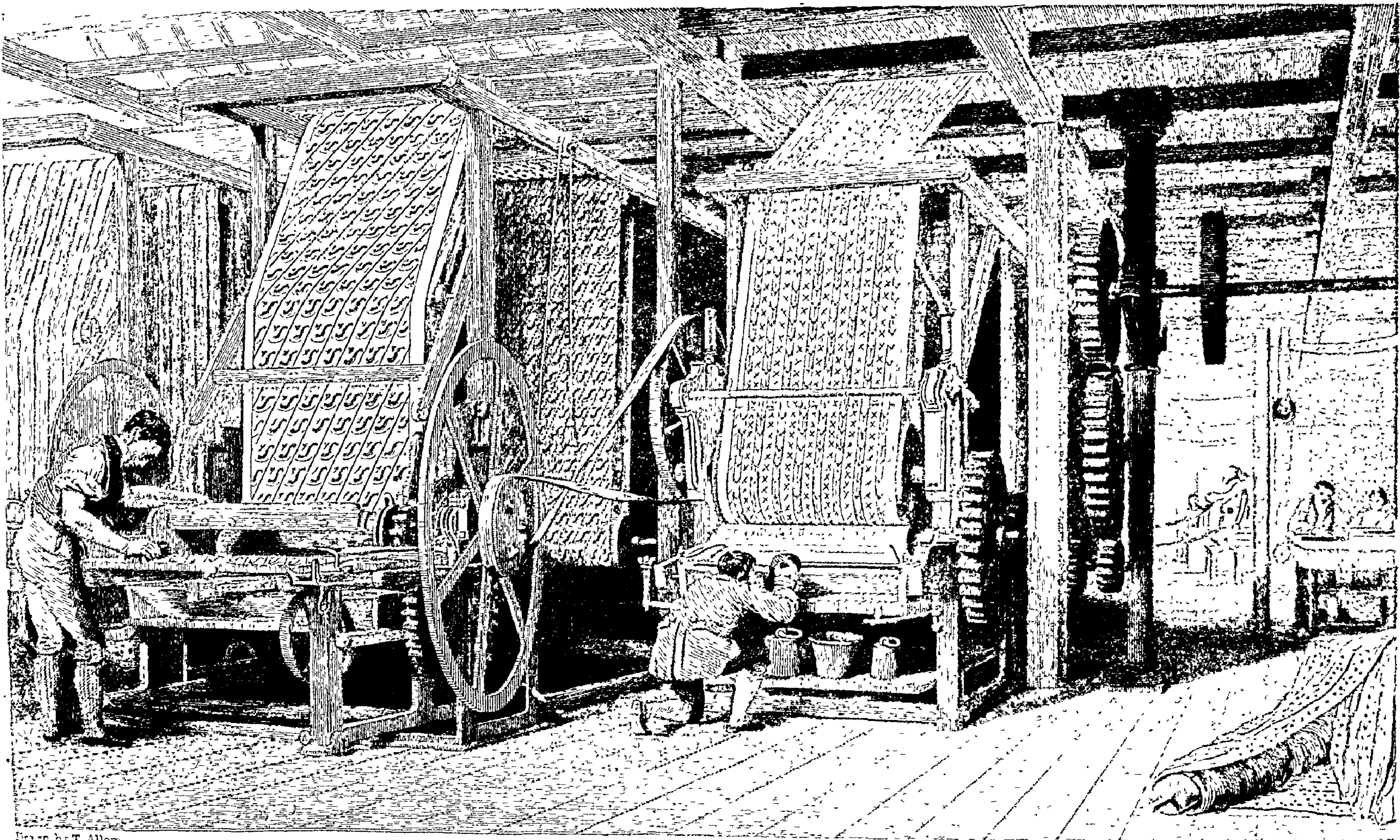
આ શેહેર સ્કાટલંડમાં વેપારમાં મુખીઅછે, અને દોલત, વેપાર, અને કારખાંનાઓમાં ગરેટ બરીટનમાં તરીજું ગણાએછે. ૧૭૭૫ નાં વરસની આગમજ એ શેહેર તંબાકુનાં વેપારને સારૂ ઘણુ જાંણીતું હતું અને જેઓ એ વેપારમાં ગુતેલા હતા તેઓને, જેમ મેનચેસટરના રૂઉનાં વેપારીઓને "કાટંન લારડસ" કેહુવામાં આવેછે, તેમ તે વખતે "ટોબાકો લારડસ" કરી કેહતા હતા. આમેરીકામાં જે બળવો ઉઠીઓ હતો અને લડાઈ થાઈ હતી, તે ઉપરથી તંબાકુનાં વેપારમાં હરકત થયાથી તાંહાંનાં લોકોએ રૂઉનુ કાપડ બનાંવવા ઉપર ધીઆંન આપવા માંડીઉં, અને આજે પણ એ શેહેર રૂઉનાં કાપડ બનાંવવાનાં કારખાંનાં વીશે નાંમીચું ગણાએછે. એ શેહેર મધે હાથથી વણાતાં અને સાંચાનાં બળથી ચાલતા રૂઉનાં કારખાંનાંની વીગત નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે. એ શેહેરનાં કારખાંનાંઓમાં હાલમાં હાથથી વણનારા (૪૦૦૦૦) ચીઆલીસ હજાર કારીગરોછે, જેઓની મેહનતથી (૩૦૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ રૂપીઆની કીમતનુ કાપડ બનેછે. વલી આખા શેહેરમાં સઘળી મલીને સાંચાથી ચાલતી આજ દીને ૨૫૦૦૦ લુમસ અથવા સારછે, તેઓની મારફતે દર રોજ (૬૨૫૦૦૦) છ લાખ પચીસ હજાર વાર કાપડ વણાએછે અને વરસનાં ૩૦૦ દાહાડા કાંમનાં ગણીએતો એક વરસમાં ઉપર જણાવેલી સંખીઆની લુમસથી (૧૮૭૫૦૦૦૦૦) અઢાર કરોડ અને પંચોતર લાખ વાર કાપડ વણાએછે. આ કાપડની કીમત દર વારે સરાસરી બે આંનાં દાખલ ગણીએતો (૪૬૮૭૫૦૦૦) ચાર કરોડ, હરસટ લાખ અને પંચોતેર હજાર રૂપીઆની થાએ. સુતર વણવાનું કાંમ પેહલ વેહલલું ૧૭૯૨ નાં સાલમાં શરૂ થાંયું હતું, પણ તાહારપછી ટુક મુદતની અંદર તેમાં ઘણોજ વધારો થયોછે. હાલમાં સઘળાં કારખાંનાંઓમાં જુમલે (૧૮૦૦૦૦૦) અઢાર લાખ સ્પીનડલસછે અને તેમાં (૫૦૦૦૦૦૦૦) પાંચ કરોડ રૂપીઆનુ શુતર વણાએછે. હાલમાં એ શેહરમાં રૂઉની (૧૨૦૦૦૦) એક લાખ, વીશ હજાર ગાંસડી અથવા (૪૫૦૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ પચાસ લાખ રતલ રૂઉનો ખપછે. એ માલ ઉપરાંત હાલમાં આ શેહેરમાં રેશમના વેપારમાં તથા રેશમનાં કાપડ બનાંવવાનાં કારખાનાંમાં પણ વધારો થયોછે. રેશમ અને ઉંચા ઉનને ભેલીને આ શેહેરમાં ઘણુ સરસ કાપડ બનાંવીઆમાં આવેછે.

થોડાંએક વરસ થયાં વળી એ શેહેર લોહોડાં કાંમનાં કારખાંનાંને સારૂ વખણાવા લાગુંછે. જેમ "ટોબાકો લારડસ" ને, "કાટન લારડસ" ઓએ ધાંકી નાંખીઆ, તેમ કાટંન લારડસોને આયરંન લારડસ ધાંકી નાંખશે હેવું ધારીઆમાં આવેછે. તરીસ વરસની વાત ઉપર એ શેહેર અને તેની આસપાસનાં ગાંમડાં મલીને માતર ૧૬ ભઠીઓ હતી તેને બદલે હાલમાં લગભગ ૧૦૦ છે અને તેમાં દર વરશે (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ ટંન પીગ આયરંન અને (૧૦૦૦૦૦) એક લાખ ટન માલીએબલ આયરંન બનેછે. હેવાં લોહોડાં કાંમનાં કારખાંનાંઓમાંથી થોડાએક ગલાસગોમાં જરૂર જોવા જોઈએછે. નેપીઅરનુ કારખાંનુ ઘણુ મોટું અને સઉથી સરસમાંનુ એકછે, હેવું જણાંવીઆમાં આવેછે. કોલસાનો વેપાર પણ એ શેહેર ખાતે હાલમાં ઘણો વધીઓછે. એ શેહેર ખાતે વાંહાંણો બાંધવાનું કાંમ પણ ઘણુછે અને હેવાં બાંધકાંમ જોવા

જવાને સારૂ મુસાફરને મજબુત ભલામણ કરીઆમાં આવેછે. મુંબઈમાં આપણે વાંહાંણ બાંધવાનું કાંમ જોઈએછે તેમાં અને આ જગાએ વાંહાંણ બાંધવાનાં કાંમમાં ઝાઝો તફાવત નથી (અને એથી અતરેનાં આ પણા વાહાડીઆઓને થોડું માંન નથી) તોપણ તાંહાં તે કાંમ જોવા ગયાથી વખત નકાંમો ગએલો કેહવાશે નહી. હીંઆંની ગોદીમાં ઘણાએક નાંમીચા વાંહાંણો તથા આગબોટો બંધાઈછે.

આ શેહેર મધે કાપડ રંગવાનાં પણ ઘણાએક નાંમીચા કારખાંનાંછે તેમાંનાં કેટલાંએક જોવાથી આ પણને ઘણીએક અગતની ખબર મલેછે અને તેથી આપણને જે અચરતી ઉપજેછે તેનો પાર નથી. રશાએણ સાસતરથી રંગવાનાં હુનરે હેવીતો ઝડપ અને અચરતી પકડીછે કે તેનુ બયાન થાઈ શકતું નથી. ગલાસગો થી જુજ વેગલાઈએ મીશીઅરસ સ્ટરલીંગ એનડ મેથીસંનનું કાપડ રંગવાનુ અને છીંટ છાપવાનુ કારખાંનુ સ ઉથી મોટાં કારખાંનાં મધેનું એકછે. એઓ ઘણીજ ભલમણસાઈથી પોતાનું કારખાંનુ મુસાફરોને દેખાહેછે. આપણા દેશમાં વાંણીઆઓની સારી અને પાગડી જે વેલાતથી રંગાઈને આવેછે, તે હાંવાં કારખાંનાંઓ મધેથી આવેછે. વણકરને તાંહાંથી કાપડ આવીઆ પછે, તે કાપડનાં દોરામાં જે કાંઈ મેલ હોએ તે કાહાડી નાંખવાને વાસતે ૨૪ કલાક શુધી તેને ગરંમ પાંણી અને આલકલી એટલે ખાંરમાં રાખી મેલેછે. પછી તે કાપડમાં જે કાંઈ ખાર હોએ તે કાહાડી નાંખવાને વાસતે તેને ધોયામાં આવેછે. એ ધોવાનુ કાંમ કાંઈ ભઠીમાં અથ વા પથર ઉપર ચાલતું નથી. એક મોટી પેટી કે જે જોરથી ચકરનાં આકારમાં ફરેછે તેની અંદર તે કાપડ નાંખીઆમાં આવેછે અને ફરવાનાં જોરથી તે મધેનાં પાંણીની પેલાં કાપડ ઉપર હેવીતો અસર થાએછે કે તે તરત સાફ થાએછે અને કપડાનાં કુમાસને અથવા તેને બીજી રીતે કશી તરાંહની નુકસાંની પોંહોંચતી ન થી. એ પરમાંણે ધોયા પછી તે કાપડની અંદર જે કાંઈ પાંણી હોએ તે એકદંમ નીચવી કાહાડવાને વાસતે કાફી દલવાની ઘટીનાં જેવા એક સાંચામાં તે કાપડને નાંખેછે, અને તે સાંચો ફરેછે તેમ પેલું કાપડ તે માં દબાએછે. દબાયાથી તેમાં જે પાણી હોએછે તે તરત નાંકાઓની મારફતે બાહેર નીકલી જાએછે. એ પરમાંણે પાંણી નીચવી કાહાડીઆ પછે, તે કાપડને રંગ લેવાને લાએકનુ કરવાને સારૂ ફરીથી તેને મોટી ડે ગોમાં નાંખીને બાર કલાક શુધી ખારની સાથે ઉકારીઆમાં આવેછે. પછી તેને સુકવીઆમાં આવે છે. એ કાંમ કાંઈ આપણા દેશની માફક તડકાંમાં બનતું નથી, પણ મોટા ઓરડાઓની અંદર બાફથી ગર મી દાખલ કરીઆમાં આવેછે અને તાંહાં તે કાપડને ગરમ હવાથી સુકવીઆમાં આવેછે. એ ઓરડાએ માં ૧૨૦ થી ૧૮૦ ડીગરી શુધીની ગરમી હોએછે અને શીઆલાની રૂત હોએ તોપણ તે ઓરડામાંથી પાંચ મીનીટમાં આપણે પશાર થાઈએ તોબી તાંહાંની ગરમીથી આપણને તરત પસીંદો છુટી આવેછે. સુકાયા પ છી તે કપડાંને નરમ કરવાને વાસતે સાત દાહાડા શુધી આલીવ આઈલનાં તેલ, ગરંમ પાંણી અને ખારની સાથે રાખીઆમાં આવેછે. તાહારપછી તે કાપડમાં શુમાંક તાંમ્રની સીસીલી દેશ મધેથી એક જાતની પીરી વસતુ આવેછે તે, તથા મંજુક અને બલદનું લોહી ભેલીને પેલાં કપડાંને તેની અંદર લગભગ ચાર કલાક શુ ધી ઉકારેછે. પછી તે કાપડને પાંણીમાં બોરી કાહાડીઆથી રાતો રંગ નીકલેછે. તાહાર પછી તે કાપડને વ લી તરાંબાની ભઠીઓમાં સોડા, આસીડ, અને બીજી એક બે જીનસોની સાથે ફરીથી ઉકારીઆમાં આવેછે. પછી એક કાચનુ બાંધેલુ ઘર કે જેહની અંદર ઘટટી ગરમી લાવીઆમાં આવેછે તેમાં તેને સુકવીઆમાં આવેછે. જો ખોલલી હવામાં અથવા બીજી રીતે સુકવીઆમાં આવેતો તે કાપડનાં રંગ ઉપર ખરાબ અસર થાએ. પ છી આ રંગેલા કાપડનાં તાકા એક મોટા ઓરડામાં લઈ જયામાં આવેછે, તાંહાં કેટલીએક અસતરીઓ તેમને તપાસેછે અને જો કોઈ ઠેકાંણે તે કાપડ ફાટુ હોએ અથવા તેને કાંઈ નુકસાંની થાઈ હોએ તો તે રફુ કરેછે.

એજ જગાએ ટરકી રેડ રંગનાં રૂમાલો ઉપર જે તરેહ પાડીઆમાં આવેછે તે ઘણી સેહલીછે. આ સરે એક ડજન રૂમાલો એક ઉપર એક ગોઠવીઆમાં આવેછે અને પછી તેઓની ઉપર સંચાની રાહે એક મ

Drawn by T. Allom. Engraved by J Carter

CALICO PRINTING.

છીટનું કાપડ છાપવાનો સાંચો—(૨૭૩)

મજબુત દાબંત કરીઆમાં આવેછે. તે દાબંતનાં ઘાંઠણાની અંદર જે તરેહ પાડવાની હોએ તેનાં આંધરાં હોએછે તેમની અંદરથી તે રૂમાલ ઉપર ક્લોરાઈડ આવ લાઈમ, અને ઘંધકનુ પાંણી પસાર કરીઆમાં આવેછે, તેથી તે આંધરાં મુજબ તરેહ પડેછે. વલી કેટલુએક કાપડ લાકડાં ઉપર કોતરેલી તરેહથી પણ છાપીઆમાં આવેછે. જે તરેહ છાપવાની હોએ તે પેહલથી એક કાગજ ઉપર પાડીઆમાં આવેછે, તાહાર પછે તે મુજબ લાકડાંનાં કટકા રંગીને તે કટકાને કોતરીઆમાં આવેછે અને પછી તેથી કાપડ છાપેછે. એકજ જગાએ જુદા જુદા રંગની તરેહ પાડવી હોએતો, તે કારણસર રંગ પરમાણે લાકડાંનાં જુદા જુદા કટકા ઉપર તરેહ કોતરીઆમાં આવેછે અને પછી તે જુદી તરેહ પાડવાને વાસતે પેલા કોતરેલા લાકડાંનાં કટકાથી જારા ફરતી છાપીઆમાં આવેછે અને એ મુજબ સઘળી તરેહ છાપીઆ પછી તે કાપડને ક્લોરાઈડ આવ લાઈમ અને ગંધકનાં પાંણીમાં બોરી કહાડેછે, તેથી જેવી જોઈએ તેવા રંગો સાથે તરાહ નીકલી આવેછે.

આમાં આવેછે અને તેની ઉપર જરાક દોરો લગાડીએ કે તરત તે વીટડાવા લાગેછે. એ કારણને વાસતે દરએક કાટલાંની સામને એક અસતરી અથવા છોકરી બેશેછે અને આ કારખાંનાંનાં બે મોટા ઓરડામાં એ પરમાણે પાંચસો પાંચસો અસતરીઓ એક એકની સાંબે બેસીને કાંમ કરેછે. જાણે પાંચસો અસતરીઓ સાંબા સાંબી ટેબલ ઉપર ખાવા બેઠી હોએ હેવી રીતનો દેખાવ તાંહાં થાએછે, તે દેખાવજ જોવા લાએકછે. આ કારખાંનાંમાં સઘળા મલી ૧૩૦૦ આદમી કાંમે લાગેછે અને દરએક અસતરી ઉપર જણાવીઆ પરમાણે દરરોજ આસરે ૫૦૦ કાટલાં વીટાડેછે. દોરો વીંટાડવાને વાસતે જે કાટલાં જોઇએછે તે પણ હીઆંજ બનેછે. આ ગાંમડાંમાં ૭૦૦ વરસનું એક પુરાંણું દેવળછે, તાંહાં આપણે ગમે તેટલું હલુશે બોલીએચ તોબી મોટો "એકો" અથવા અવાજ થાએછે, તેનું કારણ શું હશે તેની સમજ પડતી નથી.

પાંણી પોંહોચતાં કરવાને વાસતે લોહોડાંના નલ બનાવવાનું ગલાસગોમાં એક મોંટું કારખાંનુંછે અને તાંહાં જે મોટા નલો ઓટીઆમાં આવેછે તે જોયાથી આપણને ઘણીએક અચરતી ઉપજેછે. હાવા મોટા નલ ઓટવાને વાસતે ભઠીઓની ઉપર લોહોડું તાવવાને સારૂ મોટી ડેગો ચહડાવીઆમાં આવેછે અને પછી તવાએલું લોહોડું ઓટવાની જગાએ રેડીઆથી નલો બનેછે. આએજ કારખાંનામાં મુંબઈમાં આવેલા નલો બનાવીઆમાં આવીઆ હતા, હેવું તે કારખાંનાવાલાઓએ હમોને જણાવીઉં હતું.

એ શેહેર મધે જાહેર ઇમારતોમાં સઉથી જોવા લાએક એક મોટું અને પુરાંણુ દેવળછે, તે પેહલ વેહલલું ૧૧૭૫ ના સાલમાં બાંધીઆમાં આવીઉં હતું. એ દેવળનાં આગલા ભાગમાં તસવીર સાથની જે રંગીન કાચની બારીઓછે તે દરએક બારી ઉપર ૧૭૦૦૦ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાયોછે. એ દેવળની પંહોસમાં એક ઉંચી જગા ઉપર મુરદાં દાટવાની જગાછે તે હેવીતો સોભઈતી કરીઆમાં આવીછે કે સઉથી સરસ બાગ હોએ તેબી તેની આગલ હટી જાએ. આ જગા ઘણી ઉંચાંનમાં આવીઆથી તાંહાંથી ગલાસગો શેહેરનો આખો દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. એ શેહેર મધે કેટલીએક બેંકોછે તેમનાં દીવાંનખાંનાં ઘણા ખુબસુરતછે. ફરી ચરચ કાલેજની મદરેસા ઘણીજ રોણકદાર બાંધેલીછે. એ શેહેરમાં જાહેર સભા, કાંનસરટસ અને તેવા બીજા મેલવરાને સારૂ આસરે ૩૦૦૦ થી ૪૦૦૦ આદમી સમાઈ શકે તેવી મોટી ઇમારતછે, તેને "ધી સીટી હાલ" કરી કેહવામાં આવેછે.

એ શેહેર મધે હંનટેરીઅન મીઉજીઅમ નામનું એક કીમતી સંગરહસથાંનછે. ડાકટર વીલીઅમ હંનટરની મદદથી તે ઉભું થાયુંછે. તેને બાંધતાં (૮૦૦૦૦) હેંશી હજાર રૂપીઆનો ખરચ થાયો હતો, અને ડાકટર હંનટરનું પોતાંનુ સંગરહસથાંન જેની કીમત (૧૨૦૦૦૦૦) બાર લાખ રૂપીઆની કરીઆમાં આવીછે, તે તેણે પોતાંના મરણની વેલાએ જાહેરમાં આપીઉં હતું. આદમીનાં સરીરનાં જુદા જુદા ભાગ બતાવનારા નમુનાં જે તે કાબેલ ડાકટરે પોતાંને હાથે બનાવીઆ હતા, તે હીંઆં આપણા જોવામાં આવેછે. આ શેહેર મધેની જેલ પણ ઘણી સારીછે અને તાંહાં બંધવાઓને સુધારવામાં તથા તેઓને ઉદમ કરવાને સીખવીઆમાં ઘણી મેહનત લીધામાં આવેછે.

જેમ મેનચેસટરમાં મીશીઅરસ વાટસની વખારછે, તેમ ગલાસગોમાં પણ મીસતર કાંમપબેલ નાંમના એક શખસની કાપડના માલની એક મોટી વખારછે, તાંહાં દર વરસે (૫૦૦૦૦૦૦) પચાસ લાખ રૂપીઆનો માલ વેચાએછે. આ વખારના જુદા જુદા ભાગમાં મલી સેંહકડો માંણસો કાંમે લાગેલાં આપણા દીઠામાં આવેછે. માલ વેચવાની ખુબસુરત દુકાંનોમાં આરગાઇલ આરકેડ નાંમની પેર ઘણીજ સોભઈતીછે, અને તાંહાંની હારેદાર સોભઈતી દુકાંનોનો અને તેઓ મધેનો સાંમાંન એ જગાને ઘણીએક રોણક આપેછે.

ગલાશગો શેહેરમાં કલાઇડ નદી વેહેછે તેને એક કીનારેથી બીજે કીનારે ગાડીમાં બેશીને ફરવાને મજબુત ભલાંમણ કરીઆમાં આવેછે. એથી આપણને આખું શેહેર એકદંમ જોવાને બની આવેછે તથા એ

નદીમાં મોટાં વાહાણો ફરી શકેછે તે જેયાથી તાંહાં ફરતાં બારકસોથી એ શેહેરનાં વેપાર વીશે પણ આપણને વીચાર કરવાને બની આવેછે. એ શેહેર મધે એથી વધારે ખુશાનુમાં બાગો લોકોનાં ઉપીઓગ અને મોજ ને વાસ્તેછે.

સેનટ આંનડરૂસ.

એડીનબરોથી આબરડીન જતાં સેનટ આંનડરૂસનું નાંમકું શેહેર આવેછે. જો કે આ જગાએ મુસાફરે જરૂર જોવાનું નથી, તોપણ તે એક અસલી શેહેરછે અને તાંહાં દરીઆનો કીનારો ઘણો સોભાઇ ની રીતે બાંધેલોછે તેથી તે શેહેરનો દેખાવ ઘણો સારો લાગેછે. દરીઆમાં એક અસલનો કીલ્લોછે તેની ઉપરથી બારાંનો અને શેહેરનો દેખાવ સારો દેખાએછે. આ શેહેર તેની અસલ અને હમણાની મદરેસાને સારૂ ઘણી પંકાએલું ગણાએછે.

આબરડીન.

આસપાસનાં લીલાં ખેતરો અને પાહાડોની સાંકલો અને નદીનાં રેલાઓનો ઘણોજ ખુશ દેખાવ આપણી નજરે પડેછે. બાંનકરીથી નીકલેલા થોડા કલાકમાં બાલાટાર ખાતે આવી પોંહોચીએ છઇએ અને હીંઆંથી આસરે દશ માઇલની વેગલાઇએ

બાલમોરલ

નુ ગાંમડુંછે તાંહાં નાંમદાર રાંણીનો મેહેલછે. બાંનકરીથી બાલાટાર આવતાં બંધે બાજુએ પાહાડોની સાંકલ લાગેલી દેખાએછે અને એક ઠેકાંણે બંધે બાજુનાં પાહાડ એટલાતો નજદીક આવેલાછે કે જાંણે બે પાહાડની અંદરથી રસતો કાપી કાહાડીઓ હોએ અને તે જગાને "પાસ આવ બાલાટાર" કરી કેહેછે.

બાલમોરલમાં હમોને એક ઘણોજ ખુશી ઉપજાવનાંર બનાંવ બનીઓ હતો. કરાથીનું નાંધલું દેવળ જે રાંણીનાં મેહેલથી આસરે ૦। માઇલ દુરછે, તાંહાં રાંણી જાહરે બાલમોરલમાં હોએછે તાહરે ભગતી કરવાને સારૂ જાએછે. હમો † પણ બાલમોરલમાં રવીવારને દીને ગયા હતા તેથી રાંણીને તે દેવલમાં જતી જોવાને હમોને ઘણીજ ખાહેશ થાઇ અને તે વખતે એ નાંમદારનો ચેહરો જોવાને સરવે કોઇ એકઠા થાયા હતા તેમાં હમો પણ સાંમેલ થયા. રાંણી એ વખતે ઘણી સાદી ફરેછે તેથી બે ઘોડાની નાંધલી ફાઇટંનમાં તે આવી પોંહોચી, તેને જોઇને સરવેએ ટોપી કાહાડી આદરમાંન આપીઉં અને હમે પણ આપણા લોકોની ચાલ પરમાંને સર નમાવી સલાંમ કીધી. રાંણી દેવળમાં દાખલ થયા પછે પોતાંની જગાએ બેઠી અને પાદરીએ બંદગી કરવાનું તથા સબક આપવાનુ શરૂ કીધું. દેવળનું કાંમ પુરૂં થયા પછે સરવે કોઇ રાંણીને જોવાને વાસતે ઉતાવલેથી બારણા આગલ ગયા, અને હમોએ પણ તેમજ કીધું અને ફરીથી તે નાંમદારને પુરતાં આદરમાંન સાથે સલાંમ કીધી. એ વેલાએ હમોને તે નાંમદારે સારી પઠે જોયા અને પોતાની ગાડીમાં બેશીને ગઇ, પણ તેનાં ફરમાંવીઆ ઉપરથી, એક અમલદારે હમોને આવીને કહેઉં કે રાંણીએ હમોને જોયાછે અને હમો કોણ છઇએ તે જાંણવાની ખાહેસ બતાવીછે. હમોએ જવાબ આપીઓ જે "હીનદુસથાંન ખાતે મુંબઇનાં ટાપુમાં નાંમદાર રાંણીની હીંદુસથાંન મધેની પરજામાં પારસી લોકો જેઓ તે નાંમદાર તરફ વફાદારીમાં સરવેથી સરસછે, તે કોમનાં શખસો હમો છઇએ અને અતરે મુસાફરી કરીએ છઇએ." આ જવાબ અલબતાં તે નાંમદારને મલીઓ હશે, કાંએજે આ જવાબ મોકલીઆ પછે, હમોતો બાલમોરલથી આસરે ૧૦ માઇલ દુર બરમારનું ગાંમડુંછે તાંહાંનાં પોંહોંચખાંનાં તરફ ગયા. હમો કોણ છઇએ હેવું જે અમલદારે હમોને પુછેઉં હતું તે આસરે એક કલાક પછી તે પોંહોંચખાંનાંમાં આવી પોંહોંચીઓ અને તે પોંહોંચખાંનાંનાં માલેકને પુછીઉં કે પેલા પારસી મુસાફરો કાંહાંછે. હમો તેને મલીઆ અને તેણે હમોને કહેઉં જે "જો તમો આવતી કાલ શુધી હીંઆં રેહવાનાં હોઓતો નાંમદાર રાંણીથી તેને હોકમ મલીઓછે કે, હમોને મેહેલ દેખાડવો અને બાગમાં ફેરવવું. રાંણીની આ મેહેરબાંનીથી હમો ઘણા ઉપકારી થયા અને જો કે હમો રાતનાં કુચ કરવાનાં હતા તોપણ તાંહાં બીજો દીવસ શુધી રહેઆ, અને એક દીવસતો શું, પણ એ કારણને સારૂ એક અઠવાડીઉ શુધી ખોટી રેહેતે, કાંએજે એ મેહેલ રાંણીનો ખાંનગીછે અને બીજા સરકારી મેહેલોની માફક સરવે કોઇને દેખાડીઆમાં આવતો નથી. થેડાવ પરમાણે પેહલલા પોહોરનાં દશ વાગતે હમો મેહેલનાં દરવાજા આગલ જાઇ પોંહોચીઆ, તાંહાં પેલો ગરહસથ હમોને ફરીથી મલેઓ, અને આખા બાગમાં હમોને ફેરવીઆ તેથી હમારો જીવ હદ વગરનો ખુશી થાયો. એ બાગ ઘણોજ રોણકથી બનાવેલો હતો અને તેમાંની સઘળી ગોઠવણનું માંન નાંમદાર રાણીનાં ભરથાર પરીનસ આલબરટને ઘટેછે. એ નાંમદાર પોતે ઘણોજ વીદીઆવાન શખસછે અને પોતાંની ફરસદને તેણે હાવી રીતે કાંમે લગાડીછે. જે કાંઇ સારૂં દીસતું હતું તેને વીશે હમોને જાણાવી

† એ વખતે મી૰ ખરશેદજી રૂસતંમજી કાંમા તથા મી૰ માંણેકજી ખરશેદજી કાંમા હમારી સાથે હતા.

શાહા અથવા શાંહાંનશાહ, તે બાબદમાં રાંણી વીકટોરીઆનાં જેવો ભાગ્યેગસારી નથી. જો કોઈબી શખસ બેવકુફાઈથી અથવા ઘેલાપણામાં આવીને નાંમદાર રાંણીને જરાકબી અપમાંન જેવું કરે અથવા બોલેતો, આખી રઈએત તેનાં સરીરનાં હાડકે હાડકાં અને બાલે બાલ થોડી મીનીટમાં તોડી નાંખે; પણ આખાં મુલકમાં એટલો અનેઆ કરવાને પણ કોઈ નથી; અને રાંણી ઉપર લોકોનો જે બેહદ પીઆરછે તેની સાબેતી ઇંગલંડમાં આપણને દર ઘડીએ મલેછે. સરવે કોઈ તેને વાસતે પીઆર અને આદરમાંનથી બોલેછે. સરવે કોઈ પોતાંની બંદગીમાં અને ખાંનગી અથવા જાહેરખાંનાંઓ ઉપર અથવા ભગતી કરવાની જગાએ દીલોજાંનથી તેની ઉમરદરાજી ચાહેછે. એ નાંમદાર રાંણી જારે બાહેર ફરવા નીકલેછે, તારે તેનાં મુબારક દીદાર જોવાને સરવે કોઈ દોડેછે તેજ ઉપરથી તેની પરજાનાં બેહદ પીઆરની નીશાણી આપણને મલેછે. એ નાંમદાર પોતાની રઈએતનાં સંસારી તથા બીજાં શુખ ઉપર ઘણુ ધીઆંન આપેછે. જેમ માતા પોતાનાં કુટંબની શુખાકારી જોવાને હંમેસાં ઈનતેજાર રેહેછે, તે મીશાલે નાંમદાર રાંણી વીકટોરીઆ પોતાની આખી પરજાને એક મોટાં કુટંબ દાખલ શમજેછે અને તેવોનાં દુખ ઉપર હંમેસાં ધીઆંન આપેછે અને તેઓને શુખ કેમ થાએ, તે ઉપર હંમેસાં વીચાર કરેછે. પોતાની પરજાનાં ગરીબ લોકોની હાલત શુધરેલી જોવાને જેવી તેની ખાહેશછે તેવી બીજા કોઈ પાદશાહા અથવા રાંણીની હશે નહી. તેનો ભરથાર પરીનસ આલબરટ જો કે પારકા રાજનો શાહાજાદોછે, તોપણ તેણે ઇંગલંડને હવે પોતાનું વતંન અને દેશ કીધુંછે, અને જેમ ઇંગરેજી રાંણીને પોતાની બાએડી કીધીછે, તેમ ઇંગરેજી પરજાને, પોતાનાં દેશીઓ હોએ, તે મીશાલે ગણીને અને પોતાની રાંણીનાં મરતબાને તથા નાંમને માંન મલે હેવી રીતે એ દેશનાં કલીઆંણુ તરફ તથા લોકોની આબાદાની તરફ હંમેસાં નેગાહ રાખેછે. હેવા સઘળા બનાંવોથી રાંણી વીકટોરીઆ પોતાની રઈએતમાં અતીશે પીઆરીછે.

લાકનગારનાં પાહાડ ઉપર બાલાટર અથવા બાલમોરલથી જાઈ શકાએછે, તાંહાં જવાની મજબુત ભલામણ કરીઆમાં આવેછે. બાલાટરથી એ પાહાડનાં મથાલા શુધી પોંહોચવાના રસતાની લંબાઈ આશરે તેર માઈલછે અને જેઓ પગે આ સફર કરી નહી શકે, તેઓ ટટુ ઉપર બેશીને જાએછે. દરીઆની સપાટીથી આ ડુંગરની ઉંચાઈ ૩૮૦૦ ફુટછે અને તેની ઉપર લગભગ બારો માસ બરફ રેહેછે. એ પાહાડની ઉપર પોંહોચીઆથી સ્કાટલંડનાં અરધા અરધ મુલકનો દેખાવ આપણી નજરે પહેછે, અને તેની નીચે જે સરોવર આવેલોછે તેથી ઉપરથી દેખાતા નીચેનાં દેખાવની ખુબસુરતીમાં અતીઘણો વધારો થાએછે.

બાલમોરલથી હમો પાછા બરમાર ખાતે ગયા. હીંઆંથી આઠ માઈલ દુર પાહાડમાંથી પાંણીનો એક મોટો ધોત પડેછે જેને "ફાલસ આવ કારામલજી" કરીને કેહેછે, તે સરવે કોઈ જોવા જાએછે. એ ધોત કેટલોએક ઉંચાઈથી આડો અટાહો થાઈને ભારી જોરમાં પડેછે તે જોયાથી અલબતાં ઘણી ખુશી ઉપજેછે. એથી થોડીએક વેગલાઈએ સ્કાટલંડની ડીઈ નદીની વચમાં એક ભાગો ટુટો અને આહો અવલો ખરક આવી ગયોછે, તાંહાંથી તે નદીનાં પાંણી જોરમાં પશાર થાએછે, તેથી જે દેખાવ થાએછે તે જોવાને ખચીત મજાહ પડેછે. નદીનુ પાંણી એ ઠેકાંણે ઘણુ જોરમાં આવેછે તે આવીને પેલા ખડક સાથે અથડેછે અને એણીગમથી પેલીગમથી ઘણુ જોસમાં પશાર થવાની કોશેસ કરેછે તેથી પાંણી આસપાસ ઉડેછે અને પાંણીનો અવાજ બહુ થાએછે. જેઓ એ લટા તરફ જાએ અને આ જગા જોવા નહી જાએ તેઓને ભારી ઠપકો આપીઆમાં આવેછે. હીંઆંથી પાછા બરમાર ખાતે આવીઆ પછી સ્પીટલ આવ ગલેનશી નાંમનાં ગાંમડાં તરફ જવાએછે. એ જગાએ જવાને વાસતે હમો બરમારથી રાતનાં નવ વાગતે નીકલીઆ હતા, તે રાતનાં એક વાગતે પોંહોંચીઆ હતા. આ બે જગાની વચેનાં મારગની બંધે બાજુએ પાહાડ વગર બીજુ કાંઈ નથી અને તાંહાં રાતની વેલાએ અંધારામાં ભારી દરાંમણો દેખાવ થાએછે. મુસાફરે હેવીબી મુસાફરી કરવી

ર્સ્ટ્રેએછે અને જેણે કરાંમણી જગાનો વીચાર પોતાનાં ખીઆલમાં લેવો હોએ, તેને આ જગાએથી આંધા રી રાતની દેખાએ પ્રકાર ઘણાને બતાવ્યુ કરીઆમાં આવેછે. ગાડી સાથે ફાંણસ હોએછે, તોપણ થોડી ફુટ ની છેટાઈએ અમથુને કાંઈ દેખાતું નથી અને સઘળી તરફ આંધારૂં લાગેછે. આ જગાએથી નીકળીને આ રની ગાલીમાં સરમેંટ થવાને સારૂ બ્રેકગાડીની આગળ આવવું પડેછે અને ઉપલી જગાએથી આ જગાએ આવતાં આશરે સ્ટ્રેનો ખ્રોજ પુરી ઉપજાવે તેવોછે. સઘળી બાજુએ સારો દેખાવ હતો. હવે બ્રેકગાડી અમને પેસેન્જરોના ટારે તાંણી હડસેને બતાવ્યુ કરીઆમાં આવી છે

ડંનકૅલ્ડ

લ શુધી આપણી ગારી તેને કીનારેથી ચાલી શકેછે તેથી એ લેકનો ઘણોખરો દેખાવ આપણે જોઈ શકીએ છે. એ સરોવર ૨૩ માઇલ લાંબોછે અને તેની વધુમાં વધુ પોહોલાઈ પાંચ માઈલછે. ઉંડાઈમાં જગા જગા એ ફેરછે. સઉથી વધતી ઉંડાઇ ૧૦૦ વાંમછે અને સઉથી ઓછી ઉંડાઈ ૨૦ વાંમછે. એ સરોવરમાં એણી ગમ પેલીગંમ ટાપુઓ આવેલાંછે અને તેની આસપાસ તથા વચે ડુંગરોછે તેથી તેનો દેખાવ ઘણોજ ખુબસુરત દીશેછે. ટાપુઓ સઘળા મલીને છતરીસછે અને આગબોટ અથવા બોટમાં બેસીને આ સરોવરમાં ફરવાને તથા પેલાં જાયુકનાં લીલાં ટાપુઓ ખાતે જવાની એક ઘણીજ સારી ગમત ગણીઆમાં આવેછે. સ્કાટલંડનાં લોકો પોતાના આ સરોવરને સારૂ ઘણા મગરૂરછે. લાક કેટરીન નાંમનો સરોવરછે તે લાક લામંનડનાં જેટલો મોટો નથી, પણ તેણી વલણ અને તેની આસપાસની પાહાડ અને ઝાડ પાણની ખુબસુરતીની વધારે તારીફ થાએછે. એ ઉપરાંત બીજા ઘણાએક સરોવરોછે કે જેઓની આસપાસનાં દેખાવની ખુબસુરતી વીશે કવેતાએ અને તવારીખ લખનારાઓએ ભારે વખાંણ કીધીછે.

એ પરમાંણે સ્કાટલંડમાં સફર કીધા પછે પાછા ઇંગલંડ જાઈ લંડંન પોંહોંચીએ છઇએ. સ્કાટલંડ મધે કેટલાએક મોટા પાહાડોછે અને તેઓ ઉપર ચહડીઆથી દેશનાં કેટલાએક ભાગનો સારો દેખાવ નજરે આવેછે. હેવા કેટલાએક પાહાડોની પડોશમાં ઘણાએક ધોતો પડેછે તે જોવા જોગછે, પણ એક ધોત હીંઆંતો બીજો ઘણાએક માઇલની વેગલાઇએ, એ પરમાંણે હોયાથી, તેઓ વીશે હીંઆં લખી શકાતું નથી. કેટલાએક પાહાડોની ઉપર વરસનો ઘણો ખરો ભાગ બરફ રેહેછે અને તેવા પાહાડ ઉપર ગયાથી આપણને એક અજબ તરેહની ખુશી ઉપજેછે. હમો હેવું કેહવા માંગતા નથી કે આ પરકરણમાં જેટલું લખીઉંચ તેટલુંજ સ્કાટલંડમાં જોવા જોગછે. આખાં મુલકમાં ખુદરતી દેખાવો એણીગમ પેલીગમ પથરાયાછે, પણ જે કાંઈ આ લખનારનાં રસતામાં આવીઉં હતું, તેનું બયાંન કરેઉંછે.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

બરીટીશ સરકારની રાજ્ય રીતી.

પરજાની મસલતથી એ દેશમાં અસલથી રાજ થતું આવીઉંછે—ઇંગલંડમાં "ફીઉડલ સીસટમ" નું દાખલ થવું—હાઉસ આવ લારડસની સભાનો પાયો—આંમ લોકોને તે સભામાં તેડવાની શરૂઆત—આસતે આસતે પારલામેનટની સભાનાં અખતીઆરનું વધવું—એ સભાએ પરજાને સારૂ મેલવેલા હકો—હાલના વખતમાં બરીટીશ સરકારનું રાજ કેવી રીતે ચાલેછે—"ધી થરી ઇસટેટસ આવ ધી રેલમ" એટલે રાજનાં તરણ ભાગ—પાદશાહ અથવા રાંણી—તખત ઉપર વારેસપણુ—ગાદી ઉપર પાદશાહ અથવા રાંણી હોએ તેના હકો તથા તેનો દરજજો—પાદશાહ, પરધાંનો તથા પારલામેનટની સભાનો એક એક ઉપર અટકાવ—રાંણીનો લવાજમ—પાદશાહી કુટંબનાં હકો. રાંણીને સલાહ આપનારાઓ—પરીવીકાંઉનસલ—કેબીનેટ કાંઉનસલ—પરધાંનો—વીગસ તથા ટોરી, તથા રાડીકલસની ટોલકીઓ. હાઉસ આવ લારડસની સભા—હાઉસ આવ કાંમનસની સભા—એ સભાનાં અધીકારીઓને ચુંટી કાહાડવાની રીત—એ સભામાં ધારા બાંધવાનું તથા બીજું કાંમકાજ—વરસ દાહાડાની આમેપત તથા ખરચનો હીસાબ. પરગણા, શેહેરો બરો તથા જીલલાઓનો કારભાર—લંડનનાં કારપોરેશનની આમેપત—ઇનસાફની અદાલતો—પોલીસ ખાતાં—કેદખાનાં ઇતીઆદી. ધારાની માહેતગારી મેલવવાનાં મકાંનો.

ગરેટ બરીટન ખાતેની મુસાફરીનાં પુસતકમાં, આ અને તેની પછે આવેલાં પ્રકરણમાં જે બાબદ લખીઆમાં આવીછે, તેને મુસાફરી સાથે ઘણો સંબંધ નથી, તોપણ જે દેશ ખાતે મુસાફરી કરવા ગયા હોઇએ, તાંહાંનો રાજકારભાર કેવી રીતે ચાલેછે, તે જાંણવું અગતનુંછે. આ પુસતકનાં જે વાંચનારાઓએ ઇંગરેજી કેલવણી લીધી હશે, તેઓને કદાચ આ ભાગ ઘણો અગતનો માલુંમ પડશે નહી, પણ જે ગરહસથો એ કેલવણીથી બેનસીબ હશે, તેઓને તે ઘણો કીમતી થાઇ પડશે. આપણી ઉપર આજ દીને ઇંગરેજો હકુમત ચલાવેછે, તેઓનું પોતાનું મુલક જે સઉથી કઉઅતવાલું અને આખી દુનીઆમાં સુધરાઇમાં પેહેલે વાંધેનું ગણીઆમાં આવેછે, તે મુલકનો રાજકારભાર કોણ ચલાવેછે, અને કેવી રીતે ચાલેછે, તે વીશે સારી પઠે વાકેફ થવાને હીંદુસથાંનનાં રેહવાસીઓની ફરજછે. વાસતે આ મતલબ કેટલેએક દરજજે પાર પાડવાને આ પુસતક મધે થોડાએક સફા રોકીઆમાં આવીઆછે, અને જો કે એ બાબદમાં લંબાણથી લખવાને કોશેસ કરીઆમાં આવી નથી, તોપણ તે વીશે ટુંકમાં જે લખીઆમાં આવીઉંછે, તેથી ઉપલાં દેશની રાજ્ય રીતી કેવીછે, તે વીશે વાંચનારને સમજ પડીઆ વનાં રેહેશે નહી, હેવી ઉમેદ રાખીઆમાં આવેછે.

અસલનાં વખતમાં ઇંગલંડનાં સાત ભાગ હતા અને દરએક ભાગ ઉપર એક એક શાહાજાદો હતો. એ સાત ભાગ જોડાઇને ઇસવી સને ૮૨૭ નાં શાલમાં એક પાદશાહાની હકુમત થાઇ, તેની આગમજ તે શાહાજાદાઓને પોતાનાં તાબેનાં ભાગનો રાજકારભાર ચલાવવા સારૂ કેટલાંએક મુખીઅ આદમીઓની સભાની મદદ મલતી હતી, અને ઘણી વેલા તેઓની મસલત પરમાંણેજ કાંમ થાતું હતું. એ સભાઓ ઘણાએક નાંમોથી ઓલખાતી હતી. શાકશન ભાશામાં એ સભાને "મીકેલ જીમોટ" એટલે મોટી સભા, અથવા "વીટેનાં જીમોટ" એટલે દાંનેશમંદોની સભા કરીને કેહવામાં આવતી હતી. સાતો રાજ એક હાકંમનાં તાબામાં આવીઆ પછી જે સભા [illegible]ની હતી તેને લાટીનમાં "માગનંમ કાંનસીલીઅંમ રીજીસ" એટલે પાદશાહ

બીજાં નાંમો એ સભાને આપીઆમાં આવીઆં હતાં. આ સભા દેશનાં ધારા બતાંવતી હતી તથા તેમાં ફેરફાર કરતી હતી, એટલુંજ નહી, પણ તે ધારાને અમલમાં પણ લાવતી હતી; કાંએજે જમીન તથા મીલકતને લગતા મુકદમાંઓનો ફેસલો તથા મોટા ગુનેહગારોનો ઈનસાફ પણ તેજ સભા કરતી હતી. દેશમાં જે કર કરીઆમાં આવતા હતા, તે પણ એજ સભા કરતી હતી, અને કોઈ કોઈ વેલા પાદશાહનાં પરધાંનો પણ તેજ સભાની તરફથી નેમીઆમાં આવતા હતા. ઈંગલંડનાં અસલી પાદશાહોમાં આલફરેડ ધી ગરેટ નાંમનો પાદશાહ ઘણોજ દાંનેશમંદ અને વખ્ણાએલો હતો, તેણે આ સભાને વરસમાં ઓછાંમે ઓછી બે વાર અને અગત પડેતો વધતી વખત ભેગી કરવાનો હોકંમ કીધો હતો, અને જે કાએદા તથા ધારા એ સભા પસાર કરતી હતી તેને મથાલે હેવું લખીઆમાં આવતું હતું કે “ એ ધારા પાદશાહે પોતાંનાં દેશનાં પાદરીઓ તથા દાંનેશ મંદ લોકોની મસલત અને સલાહથી કીધાછે.”

“ વીલીઅમ ધી નાંરમને ” ઈંગલંડ ફતેહ કીધું તે વેલાંએ યુરોપ ખંડમાં જે “ ફીઉડલ સીસટમ ” ચાલતી હતી, તેને તે પાદશાહે આ મુલકમાં દાખલ કીધી. એ કાએદાની સમજ એછે કે, એ ધારા મુજબ દેશની સઘળી જમીનનો ધણી પાદશાહા ગણાતો હતો. તે જમીનનાં કેટલાએક ભાગ કરીઆમાં આવતા હતા. તે ભાગોને “ ફીઉડ ” કેહતા હતા, અને કેટલાએક મુખીઅ લોકો જેઓ બારંનસને નાંમે ઓલખાતા હતા, તેઓમાં તે ભાગોને પાદશાહા વેંહચી આપતો હતો, તે એ સરતે જે, તે જમીન ધરાવનાંરા બારનોએ લડાઈનાં વખતમાં પાદશાહાનાં લશકરમાં સાંમેલ થવું તથા તેમાં કેટલાંએક માણસો પુરાં પાડવાં. બારનોને મલેલી જમીન તેઓ વલી બીજાઓને આપતા હતા, અને તેઓ પાસેથી લડાઈનાં વખતમાં થોડ વેલાં આદમીઓની ચાકરી લેવાની તથા તેઓની ગેર હાજરીએ તેઓની જમીન ખેડીને તેઓને અનાંજ તથા બીજો ખોરાક આપવાની કબુલાત લેતા હતા. એ પરમાણે જમીન આપનાંર અને ખેડનાંર “ લારડ ” અને “ વાસાલ ” એ બે નાંમોથી ઓલખાતા હતા. દરએક વાસાલની ફરજ એ હતી, કે પોતાનાં લારડને તાએબે રેહે, અને અગત પડે તારે તેનો બંચાવ કરે. લારડની ફરજ એ હતી કે, પોતાના વાસાલોનો સંભાલ રાખે અને તેઓમાં કાંઈ માંહો માહે વાંધો પડે તેનો ફેસલો કરે. પેહલ વેહેલે લારડ પાસેથી વાસાલો જે જમીન ધરાવતા હતા, તે તેમનાં મરણ પછી તેઓનાં વારેસને નહી ઉતરતી હતી, પણ લારડોને ગમે તેને ઉપર જણાવીઆ પરમાણેની ચાકરીનાં બદલામાં આપતા હતા. અંતે વાસાલોની હીમતથી અને સરકારે વારેવાર તેઓનાં લાભમાં કાએદાઓ પશાર કરીઆથી, જે જમીન તેઓ ધરાવતા હતા તે તેમનાં વારેસોને મલવા લાગી અને પાછલથી તેઓ જમીનનાં માલેકો થાતા ગયા હતા. આ પરમાણેનો ફેરફાર થતાં સેંહકડો વરસ થાયાં હતાં અને લોકોને પોતાનાં હકો મેલવવામાં ઘણી મેહનત પડી હતી. “ ફીઉડલ સીસટમ ” થી પાદશાહોને જેટલી મદદ મલી શકે તેનાં કરતાં વધારે મદદ તથા નાંણા વારેવાર તેઓને જોઈતાં હતાં, પણ આ દેશનાં અસલ કાએદા પરમાંણે કોઈબી શખસ ઉપર તેનાં પોતાનાં અથવા તેનાં વકીલનાં મત વગર કર લાગુ પાડી શકાએ નહી, તેથી ઉપર જણાવેલી જેવી મોટી સભા તે પાદશાહો બોલાવતા હતા, અને જેવારે એવી સભા ભેગી થાતી હતી, તારે પાદશાહની માંગણી કબુલ રાખીઆની આગમજ, કોઈબી જુલમ હોએ તે તાલવાની તથા કોઈ ફાએદેમંદ ધારા પશાર કરવાની તે સભા કબુલાત લેતી હતી, અને પછી પાદશાહાને નાંણાની તથા બીજી મદદ કરતી હતી. ઘણુંએક શુધી આ સભામાં પાદશાહાનાં “ બારનસ ” એટલે જેઓએ તાજની તરફથી તરત જમીન મેલવી હોએ તેઓજ બેસતા હતા, પણ એ સભાની ગોઠવણ “ મેગનાં ચારટા ” નાં સનદથી દરોબસત કરીઆમાં આવી હતી, અને તે સનદની સરત મુજબ આરચ બીશપસ, બીશપસ, આબટસ, અરલસ અને વડા બારનોને પાદશાહે કાગલ લખી તે સભામાં તેડું કરવાનો ઠરાવ થાયો હતો. જે સભાને હવડાં આપણે “ હાઉસ

"આવ લારડસ" અથવા ઉમરાઓની સભા કરીને કહીજીએછે, તે સભાનો પાયો આ રીતે નખાયો હતો. જે ઉમરાઓએ પોતાની હીમતથી, આ પરમાણે પોતાનો હક તથા પરજાને સારૂ ફાએદા મેલવીઓ હતા, તેઓનાં કાંસાંમાં મોટી કાહાડેલા બાહાવલાં "હાઉસ આવ લારડસ" ની સભાનાં દીવાંનખાંનાંમાં આપણા જોયામાં આવેછે. સુલેહનાં વખતમાં આ ઉમરાઓ ઇંગલંડનાં જુદા જુદા લાગો મધે પોતાનાં કીલ્લામાં પાદશાહી દબદબાથી રેહતા હતા અને ગોયા પાદશાહી અમલ ચલાવતા હતા. ચોરોની અને બીજા ઉમરાઓનાં તાબેદારોની લુટથી બંચવાને સારૂ ગરીબ લોકો પોત પોતાનાં ઉમરાઓનાં આસરા તલે એકઠા થાતા હતા, કાંએ જે તે ઉમરાઓ પોતેબી વારેવાર માહોમાંહે લડાઈ કરતા હતા. હાલનાં વખતમાં પણ ઇંગલંડનાં મુસાફરને કેટલાંએક પુરાંનાં શેહેરોમાં ઉપલા બારનોનાં કીલ્લાઓની ભાગી પહેલી નીશાંણી દેખાએછે. જેમ જગોએ જગોએ વસતી વધતી ગઈ તેમ તાંહાં શેહેરો બનતાં ગયાં, અને જેમ હુંનર, ધંધાં અને વેપારની જડ નખાતી ગઈ, તેમ કેટલાએક શેહેરોનાં લોકો એટલાતો દોલતમંદ થવા લાગા, કે તેઓએ પોતાનાં બારનો અથવા ઉમરાઓને અને પાદશાહોને નાંણાની રકમો આપીને કેટલાએક હક મેલવીઆ અને પોતાનાં બારનોથી છુટા હક ભોગવવા લાગા. એ પરમાંણે થયા પછી પાદશાહોનાં કારણસર જે મોટી સભા બોલાવીઆમાં આવતી હતી તેમાં જે શખસોએ ઉપર જણાવીઆ મુજબ છુટાપણુ મેલવીઉં હતું તેઓને પણ "સીટીજનસ તથા બરગેસીસ" એટલે શેહેરી દાખલ તેડીઆમાં આવતા હતા. "ફરી હોલડરસ" એટલે જેઓ કોઈની તાબેદારી વગર જમીન ધરાવતા હતા, તેઓ પોત પોતાની અંદરથી મુખીઅ શખસોને ચુંટી કાહાડતા હતા અને તેઓને "નાંઇટસ આવ ધી શાએર" કરીને કેહતા હતા. એઓ પણ તે સભામાં જતા હતા અને પાદશાહની તરફથી આગેપત વસુલ કરતા હતા. આ કાએદો ઇંગલંડની રાજધાંણીમાં કહા ચોકસ વખતથી લાગુ પડીઓછે તે કહી શકાતું નથી, તોપણ પાદશાહા તરીજા હેનરીનાં વખતમાં રાજની મોટી સભામાં બીરાજવાને સારૂ દરએક પરગણામાંથી બે નાંઇટસ, તથા દરએક શેહેરમાંથી બે "સીટીજનસ" તથા દરએક બરોમાંથી બે "બરગેસીસ" ચુંટી કાહાડવાનો પાદશાહનાં પરધાંનોની સહી સાથનો હોકંમ થાયો હતો, હેવું આપણ જોયામાં આવેછે. પાદશાહા તરીજા એડવરડનાં વખતમાં જે કોઈ ધારા બનીઆ હતા તે ઉપલી સભાની મસલતથી થાયા હતા એમ લખીઆમાં આવીઉં હતું, અને પાદશાહી સનદથી તે સભાને "ઇસટેટ આવ ધી રેલમ" એટલે રાજનો ભાગ ગણીઆમાં આવીઓ હતો. એજ પાદશાહાનાં રાજનાં પચીસમાં વરશમાં હેવો ઠેરાવ કરીઆમાં આવીઓ હતો કે, કોઈબી રીતનો કર અથવા દાંમ અથવા મદદ, આરચ બીશપસ, અરલસ, બારનસ, નાંઇટસ, બરજેસીસ તથા દેશનાં બીજા "ફરીમેન" ઓની રાજી ખુશી વગર લેવો નહીં. એ પરમાણે આંમનાં લોકોનો પણ અખતીઆર દેશનાં રાજ કારભારમાં દાખલ થયો હતો, અને આ સફા વાંચનારાઓને હવે સમજ પડશે કે, હમણા હાઉસ આવ લારડસ તથા હાઉસ આવ કાંમનસની સભાઓછે તેમની ઉતપતી કેમ થાઈ હતી. ઉપર જણાવેલી મોટી સભામાં જેમ હમણા ઉમરાઓ તથા કામનસો જુદા બેશેછે, તેમ હતું નહીં, પણ પાદશાહને બારનોએ સું આપવું, અને કાંમનસોએ સું કર આપવા, તે તેઓ પોત પોતામાં જુદી રીતે ઠેરવતા હતા. બાકી જે બીજા ધારા તેઓ બનાવતા હતા, તે આખાં દેશને એક સરકી રીતે લાગતા હતા. હાલનાં વખતમાં દેશમાં સું સું કર નાંખવા તે વીશેની સઘળી ગોઠવણ હાઉસ આવ કાંમનસની સભામાંજ થાએછે. વલી ઉપર જણાવેલી મોટી સભા હમણાની માફક જાયુક બેસતી નહીં હતી. પાદશાહાને જારે નાંણા જોઈતાં હોએ તારેજ બોલાવીઆમાં આવતી હતી, અને તે મતલબ પાર પડી કે તે સભા બરખાસત કીધામાં આવતી હતી, પણ આગલી સભાઓની માફક જારે પાદશાહાને નાંણા જોઈએ, તારે લોકો ઉપર કોઈબી રીતનો કર નાંખવાની આગમજ પાદશાહાની પાસેથી કેટલાએક ફાએદા ભરેલા ધારા બંધાવીઆમાં આવતા હતા. આસતે આસતે આ પારલામેનટનો અખતીઆર કેમ વધતો ગયો તેની તવારીખ

લખવામાં તો પુસતકો ભરાએ, પણ એ સભાની તરફથી પરજાને ફાએદા કારક કેવા ભારી હકો મેલવીઆ માં આવીઆછે, તે નીચે જણાવેલી હકીકત ઉપરથી માલુંમ પડશે.

ગરેટ બરીટંન તથા આએરલંડનાં રાજની દરએક પરજાને છુટાપણછે. જે છુટાપણ પાદશાહાનેછે, તે સઉથી ગરીબ ખેડુત તથા ફકીરને પણછે. કોઈબી શખસને ગોલાંમ દાખલ વેચી શકાએ નહી, અથવા કોઈ નેબી અદાલતનાં ઈનસાફ વગર મારી નખાએ નહી, તથા દેશનીકાલ કરાએ નહી તથા તેને બંદીવાંન તથા હરેક રીતની શજા કરી શકાએ નહી. દેશનાં જે ભાગમાં અથવા જે ઠેકાંણે રેહવાની તેની મરજી હોએ તેમ કરવાને તેને છુટછે તથા તેનાં માલ મતાને કોઈથી હાથ લગાડી શકાએ નહી. પાદશાહને તથા પારલામેનટની સભાને અરજી કરવાને તેને હકછે અને જે ઈનસાફ તે માંગે તે તેને નાં પાડી શકાએ નહી. જો કોઈ શખસને વગર કારણે કેદ કરીઆમાં આવીઓ હોએ તો "હેબીઅસ કારપસ આકટ" નાં નાંમીઆ ધારાથી તે અદાલતમાં આવીને હુંગાડી રીતે તેને કેદ કરવાનું કારણ જાંણવાનો હકછે અને જો તેને અનઘટતી રીતે કેદ કરીઆમાં આવીઓ હોએ તો ઈનસાફની અદાલતનાં હોકંમથી તેને છુટો કરીઆમાં આવેછે. "બીલ આવ રાઈટસ" નો નાંમીચો ધારો પાદશાહા બીજા જેમસે તખત છોડીઆ પછી વીલીઅંમ અને મેરીનાં રાજમાં પશાર થાયો હતો, તે ધારાની ખુબીથી પારલામેનટની આપઅખતીઆરી અને સતાનો અને રઈએતનાં છુટાપણાનો નીચે જણાવીઆ પરમાંણે બંદોબસત થાયો હતો.

૧ લું—પારલામેનટની સભાની મસલત લીધા વગર પાદશાહા જે કાંઈ ધારા અટકાવવા માંગે અથવા અમલમાં લાવવા માંગે તે રદછે.

૨ જું—કેટલુંએક થાયું પાદશાહો પોતાની મરજીમાં આવે તાહરે ધારાઓ અટકાવેછે તથા અમલમાં લાવેછે, તે ઈનસાફથી ઉલટું અને રદછે.

૩ જું—પાદશાહા બીજા જેમસે "કોરટ આવ હાઈ કમીશન" ની અદાલત ઉભી કીધીછે તે ઘણી નુકશાંનકારક અને ઈનસાફથી ઉલટીછે.

૪ થું—પાદશાહાનાં અથવા તાજનાં કારણસર પારલામેનટની સભાની મસલત વગર રઈએત પાશેથી નાંણુ કહડાવવું ઈનસાફથી ઉલટુંછે.

૫ મું—પાદશાહાને અરજી કરવાનો રઈએતને હકછે, અને એ પરમાંણે અરજી કરવા ઉપરથી જે કાંઈ શજા થાએ તે ઈનસાફથી ઉલટીછે.

૬ ઠું—સુલેહનાં વખતમાં પારલામેનટની સભાની મસલત વગર દેશમાં મોટું લશકર ઉભું કરવું અથવા રાખવું ધારાથી ઉલટુંછે.

૭ મું—રઈએતનાં સઘળા લોકો જેઓ પરાટેસતંનટ હોએ તેઓને પોતાનાં બંચાવને સારૂ પોતાની હાલત તથા ધારા મુજબ હથીઆર રાખવાની છુટછે. (પાછલથી આ ધારો રોમન કેથેલીક લોકોને પણ લાગુ પાડીઆમાં આવીઓછે.)

૮ મું—પારલામેનટની સભાનાં અધીકારીઓ ચુંટી કાહાડવાનું કાંમ કોઈબી બંધાંણ અથવા અટકાવ વગર રાખવું.

૯ મું—પારલામેનટની સભામાં બોલવાનાં અને તકરાર કરવાનાં છુટાપણા વીશે કોઈબી બીજી અદાલતમાં કશું પુછાઈ શકાએ નહી.

૧૦ મું—કોઈની પાસેથી અગત કરતાં વધતો દંડ લેવો નહી, તથા અગત કરતાં કેદની વધતી શીખસા કરવી નહી, તથા કોઈને ઘાતકી તથા જરૂર કરતાં વધતી શીખસા કરવી નહી.

૧૧ મું—જુરરો અથવા પંચને કાએદા પરમાણે થેડવવા અને જેઓની ઉપર તાજની સાંહાંમણે

બલવો ઉઠાવવાનો અનીઆએ મેલીઆમાં આવીઓ હોએ, તેઓની તપાસને સારૂ "ફ્રી હોલડરસ" માંથી પંચ બેડવવી.

૧૨ મું—કોઈની ઉપરબી ગુનાંહ સાબેત થયાની આગમન તેની માલ મતા જપત કરવી તથા તેની થી દંડ લેવો ઈનસાફથી ઉલટુંછે.

૧૩ મું—લોકોની ફરીઆદ સાંભલવાને, તથા દેશનાં કાએદા શુધારવા તથા પકકા કરવા સારૂ પાસે પારલામેનટની સભા વારેવાર ભરવી.

પાદશાહા જેમસનાં વખતમાં રાજકારભાર એટલોતો બે કાએદે થાઈ ગયો હતો, કે તેની પછેનાં રાજમાં સખત મેહેનતથી ઉપલા કાએદા બાંધવાની પારલામેનટની સભાને ફરજ પડી હતી. જેવારે કોઈ પાદશાહા આહો ચાલીઓ, કે તે પછી પેહલલી જોગવાઈએ હેવા કોઈબી સારા બંદોબસત કરવાને તે સભા મેહનત કરતી હતી, અને તેમાં ફાવતી પણ હતી. ઉપલા બંદોબસતમાં વરતમાંન પતરોનાં છુટાપણા વીશે એક સબદ નથી, પણ હાલનાં વખતમાં સરવે કોઈ જાંણેછે કે, ઈંગલંડનો રાજકારભાર ચલાવવામાં વરતમાંન પતરો પોતાનાં છુટાપણાથી કેટલી મદદ કરેછે. નાંમીચો લારડ કીઆંનીગ હેવું બોલી ગયોછે કે "જે કોઈ ઈંગલંડની રાજધણી વીશે વીચાર કરવા બેશે, અને તેમાં છુટાપણ ભોગવનાંરા વરતમાંન પતરોનો મજબુત અવાજ, જે રઈઅતનાં મત બાંધેચ તથા ચલાવેચ તેને ભુલી જાએ, તો ઈંગલંડની રાજધાંણીનો તેણે ઘણો અધુરો વીચાર કીધેલો કેહવાએ" એટલેજે વરતમાંન પતરનું છુટાપણ ઈંગલંડની રાજધાંણીનો એક અગતનો અને સઉથી સરસ ભાગછે. ઈંગલંડનાં લોકોએ એ પરમાણે વારેવાર પોતાને વાસતે હીમતથી છુટાપણ અને આપઅખતીઆરી મેલવીછે.

ઈંગલંડનાં રાજકારભારમાં લોકોનો વીચાર લેવાનું સી રીતે શરૂ થાયું, તે બાબદમાં ઉપલી વીગતથી માલુંમ પડશે. હવે ઈંગલંડનું રાજ આજે કેવી રીતે ચાલેછે, તે વીશે નીચે જણાવેલી બીનાંથી સમજ પડશે. ગરેટ બરીટન તથા આએરલંડનાં એકઠાં મલેલાં રાજનો કારભાર પાદશાહા અથવા રાંણી અને પારલામેંનટની બે સભા, હાઉસ આવ લારડસ, અને હાઉસ આવ કાંમનસથી ચાલેછે. એ તરણેહોને, "ધી થરી ઈસટેટસ આવ ધી રેલમ" એટલે રાજનાં તરણ ભાગ કરી કેહવામાં આવેછે. † એ દરએક વીશે થોડું એક બયાંન નીએ આપીએ છઈએ. આ દેશમાં પાદશાહા અથવા રાંણી વચે કસો ફરક ગણીઆમાં આવતો નથી. જો રાંણી ગાદી ઉપર હોએ, તો તેનો અખતીઆર પાદશાહનાં જેટલોજ હોએછે. તાજ, મરદ વારેસો ઉપર વંસ પરંમપરા ઉતરેછે. એટલે પાદશાહા અથવા રાંણી પછી તેનો વડો છોકરો ગાદી ઉપર બેશેછે, અને વડો છોકરો જરણ પાંમીઓ હોએતો બીજો છોકરો બેશેછે. છોકરીઓને ગાદી ઉપરથી બાતેલ કીધી નથી, પણ છોકરાની પછી તેઓનો હકછે. પાદશાહાની ગમે તેટલી વડી છોકરી હોએ, પણ સઉથી છેલ્લો છોકરો હોએ, તો તખતનો વારેસ તે ગણાએછે, પણ છોકરા નહી હોએ તો, વડી છોકરીનો હક ગણાએછે. પાદશાહાનાં કાકા તથા ભતરીજા તથા ભાંણેજોનાં કરતાં છોકરીનો હક વધતોછે અને તે ગાદી ઉપર બેશેછે. ઈંગલંડનાં રાજથી થડેલો પરાટેસતંનટ ધરંમ જે પાલતો નહી હોએ, તેનાંથી તખત ઉપર બેશાએ નહી. પાદશાહ અથવા જે તખત ઉપર હોએ, તેને ગુનેગાર સમજી તેનાં સરીરને કોઈથી ઈજા પોહોચાડી શકાએ નહી; સઘળા ધારાથી તે અલગીછે; પારલા

રી તેઓને માફ કરવાનો તથા શજા કમી કરવાનો અખતીઆર તેનોછે; ઈનસાફ અને માંનનો મુલ પાયો તેછે; ઉમરાઓનાં હોધા તથા બીજા માંન ભરેલા એલકાબો તે આપી શકેછે; લશકરી તથા ગાંમખાતાંની ચા કરીવાલાઓને ઈમાંનદારીનાં બદલામાં માંનની નીશાણી, જેમકે નાઈટહુડનો ખેતાબ તથા ક્રાસીસ, સ્ટારસ, અને ચાંન આપીઆમાં આવેછે, તે સઘળું તે આપેછે, અને કોઈબી બીજા દેશનાં પાદશાહે આ દેશની પરજાને કોઈબી ખેતાબ અથવા ચાંન આપીઓ હોએ, તે તેની રજા વગર લેવાએ અથવા પેહરાએ નહી. લશકરમાં તથા વાંહાંણ ખાતાંમાં સઘળા હોધા આપવાનું તેનાં હાથમાંછે. પારલામેનટની સભા બરખાસત કરવાનું અને નવી સભા તેડવાનું તેનાં અખતીઆરમાંછે. સઘળી રીતે રાજને માંથે તેછે; ધરમની બાબદમાં પણ સરવેથી વડાપણ તેનુંછે. વાંહાંણની ફોજ અને લસકર ખાતાં ઉપર પણ વડાપણ તેનું ગણાએછે. પોતાનાં રાજની તરફથી બીજાં રાજો ખાતે એલચીઓ મોકલવાનો તથા બીજા રાજનાં એલચીઓને પોતાનાં રાજમાં દાખલ કરવાનો હક તેનોછે. લડાઈ અને સુલેહ કરવાનો, તથા બીજાં રાજો સાથે કોલ કરાર કરવાનો તથા પોતાની રઈઅતનાં ઉપીઓગને સારૂ સીક્કા પાડવાનો હોકંમ કરવાનો અખતીઆર તેનોછે. પારલામેનટની બંન્ને સભાએ કોઈ ધારો પશાર કરીઓ હોએ, તે રદ કરવાને તેને અખતીઆરછે, પણ તે ધારા વીશે તકરાર કરવાનો તેને હક નથી, તે હંમેસાં જે બોલે તે પોતાનાં પરધાંનોની મારફતે બોલેછે. આ સુપ્રીમ અને બીજા જે કાંઈ હકોછે તેને "પ્રીરાગેટીવસ આવ ધી કરાઉન" એટલે "પાદશાહાનાં હકો" કેહેછે.

ઈંગલંડની રાજધાંણીનાં કાએદા મુજબ, પાદશાહા અથવા રાંણીએ પોતાનાં પરધાંનોની મારફતે રાજ ચલાવવું જોઈએ, અને પારલામેનટની સભાને તથા દેશનાં લોકોને, તે પાદશાહા અથવા રાંણીનાં કાંમ વીશે તેઓએ જવાબ આપવો પડેછે કાંએજે જે કાંઈ કાંમ પાદશાહા કરેછે, તે તેઓની સલાહથી કરેછે. પરધાંનો જો પોતાનાં કાંમની પસંદગી પારલામેનટની સભાની તરફથી નહી મેલવી શકે, તો તેઓથી વધારે વાર ટકી શકાએ નહી. આજ કેટલીએક મુદત થાઈ પરધાંનોનો સઘળો આધાર હાઉસ આવ કાંમનસની સભા ઉપરજ અટકી રહેઓછે. પાદશાહ અથવા રાંણી પોતાનાં પરધાંનો થેડવેછે, પણ જારે તે પરધાંનોનો સઘળો આધાર પરજાની તરફથી ચુંટી કાહાડેલા વકીલો ઉપર રેહેછે, તાહરે બરાબર જોઈસુંતો પરધાંનો પણ લોકોની તરફથીજ થાએછે. મોટા પાદરીઓ, નેઆએધીસો તથા દરબારનાં મોટા અમલદારોને પાદશાહા અથવા રાંણી પોતે થેડવેછે. લશકર તથા વાંહાંણ ખાતાંનાં દરએક અમલદારનાં "કમીશન" ઉપર તે નાંમદારની શાહી હોએછે, પણ તેઓ પોતાનાં હોધાને લાએકછે કે નહી તથા પોતાનું કાંમ કેવી રીતે ચલાવેછે, તે વીશેનો જોખમ પરધાંનોને માંથે રેહેછે, તેથી સઘળા હોધાઓ બખસવાનું કાંમ ખરેખર તે પરધાંનોનાં હાથમાં રેહેછે, અને જેઓને પરધાંનો નેમેછે તેમને હંમેસાં રાંણી અથવા પાદશાહ બાહાલ રાખેછે.

પરધાંનો અથવા પારલામેનટની સભા પાદશાહી હકની વચમાં પડે અથવા તેમાં હરકત કરે, તો તે પરધાંનોને બરતરફ કરવાને અને પારલામેનટની સભાને બરખાસત કરવાને પાદશાહાને હકછે. જો પારલામેનટમાં એકુ ટોલકી, પાદશાહા અથવા પરધાંનો જે કાંઈ પરજાનાં ફાએદાને સારૂ કરવા ધારતા હોએ, તેની વીરૂધ થાએતો, તે પારલામેનટની સભા બંધ કરી, બીજા વકીલો ચુંટી કાહાડવાને દેશનાં લોકોને ફરમાઈ આપીઆમાં આવેછે, કે જેથી તે બાબદ ઉપર પરજાનો વીચાર માલુંમ પડે. જો પાદશાહા અથવા પરધાંનો પારલામેનટની સભાની અને પરજાની વીરૂધ થાએ તો, દેશનાં રાજકારભારનો ખરચ તેઓ કરી શકે નહી. અને તાહરે તે અંનગમતા પરધાંનોને બદલવાની પાદશાહાને ફરજ પડેછે. એ પરમાંણેનાં સારા બંદોબસતથી તથા અખતીઆર વેહેંચાયાથી, એક ભાગ બીજા ભાગનાં હક ઉપર તોડબો કરી શકતો નથી, અને સઘળી તરફથી એક એકની ઉપર લાભકારક અટકાવ તથા અસર થાએછે. અને તેથી કરીને આ દેશ સુદ્રઢ પાએમાં, સુખમાં, અને પોતાનાં પાદશાહા તરફ વફાદારીમાં સઉથી સરસ દરજાને છે.

આગલા વખતોમાં પારલામેનટની સભાની તરફથી જે કર થેટવીઆમાં આવતા હતા, તેની જાનતી આએપત સઘળી પાદશાહાને હવાલે કરીઆમાં આવતી હતી, અને તેમાંથી તે પોતાની દરબારનો તથા વાહાંણ ખાતાંનો અને ગાંમ ખાતાંનાં લશકરનો ખરચ કરતો હતો. દેશનાં જુદા જુદા બાગમાં પાદશાહી જમીનો જેને "કરાંઉન લાંનડસ" કરી કેહતા હતા, તેની ઉપજ પણ તેનાં ખજાંનાંમાં જાતી હતી. પણ હાલનાં વખતમાં એ સઘળી આએપત એક ગેકઠી કીધેલી પુંજી જેને "કંનશાલીડેટેડ ફંડ" કરી કેહેછે, તેમાં દાખલ કરીઆમાં આવેછે, અને પછી તેની અંદરથી નીચે જણાવીઆ પરમાણે ખરચ કરીઆમાં આવે છે. એ પુંજી મધેથી સરકારનાં કરજનું વીઆજ આપીઆમાં આવેછે તથા હાલમાં રાંણીને તેનાં તાજનાં જર તબા મુજબ ખરચ રાખવાને તથા ઘરનાં ખરચને સારૂ નીચે જણાવીઆ પરમાણે એક મોટી રકંમ મલેછે.

એ નાંમદારને સઘળા મલીને દર વરસે (૩૮૫૦૦૦) પાંઉનડ અથવા (૩૮૫૦૦૦૦) આરતીશ લાખ પચાસ હજાર રૂપીઆ મલેછે, તે મધે નાંમદાર રાંણીની "પરીવી પરસ" એટલે ખાંનગી ખરચનાં (૬૦૦૦૦૦) છ લાખ રૂપીઆ; ઘેર ખાતાંનાં અમલદારોનાં પગારનાં તથા બેઠા મુસારાનાં (૧૩૧૦૦૦૦) તેર લાખ, દશ હજાર રૂપીઆ; ઘેર ખરચનાં (૧૭૨૫૦૦૦) સતર લાખ, પચીસ હજાર; રાએલ બાંઉનટી તથા બીજા અગતનાં ખરચનાં (૧૩૨૦૦૦) એક લાખ, બતરીસ હજાર; બેઠા મુસારાનાં (૧૨૦૦૦) બાર હજાર; પરચુટન (૮૦૪૦૦) એંશી હજાર અને ચારશો રૂપીઆ. રાંણીનાં ભરથાર પરીનસ કાંનસરટને પણ દર વરસે મોટો લવાજમો મલેછે. પેનશાંનોનાં તથા નેઆબીસોનાં તથા બીજા અમલદારોનાં પગાર પણ એજ ફંડમાંથી આપીઆમાં આવેછે, અને પછી તે મધેથી જે બાકી રેહેછે, તે સરકારી ખજાંનાંમાં આપીઆમાં આવેછે, તેમાંથી વાંહાંણ ખાતાંનો તથા લશકર ખાતાંનો તથા ગાંમ ખાતાંનો ખરચ કરીઆમાં આવેછે.

પાદશાહા અથવા રાંણીનાં હકની બાબદ પુરી કરીઆ આગમજ, તેઓનાં કુટંબને લગતી નીચે લખેલી બીનાં જણાવવી અગતનીછે. તખત ઉપર પાદશાહા હોએ તો તેની રાંણીને, અથવા તખત ઉપર રાંણી હોએતો તેનાં ભરથારને "રાએલ કાંનસરટ" કરી કેહેછે. એ રાએલ કાંનસરટને રાજ કારભારમાં કશો દખલ કો નથી, તેઓ તાજની પરજા દાખલ ગણીઆમાં આવેછે, અને રઈએતનાં બીજા કોઈબી શખશની માફક તાજનાં તાબેઆ તલે હોદો ધરાવી શકેછે. ઈંગલંડ દેશમાં ઓરતોની બાબદમાં જે ધારાછે, તે ઉપરાંત કેટલાએક હકો પાદશાની રાંણીને આપીઆમાં આવીઆછે. વગર પરણેલી અસતરી કોરટમા પોતાને નાંમે ફરીઆદી કરી શકે તથા તેની ઉપર ફરીઆદી ચાલી શકે, તેમ રાંણીને પોતાને નાંમે ફરીઆદી કરવાનો હકછે, તથા તેનાં એકલાં ઉપર ફરીઆદી થાઈ શકે, અને તેટલા વાસતે તેનાં પોતાનાં જુદા વકીલ હોએછે. જમીન વેચાતી લેવાનો તથા વેચવાનો તેને હકછે. તે પોતાનાં ભરથાર પાસેથી બખશેસ લઈને પછી પોતાનુ વશીઅત કરી ગએ તેને આપી જાએ. એ સઘળા હકો ઈંગલંડનાં ધારા પરમાણે બીજી પરણેલી અસતરીઓને મલતા નથી. પાદશાહની માફક તેનાં સરીરને પણ બુજરેગવાર સુમજ કોઈ તરેહની નુકશાંની કરીઆમાં આવી શકે નહી. પાદશાહા અથવા રાંણીનો વડો છોકરો હંમેસાં ગાદીનો વારેસ હોએછે તેને પરીનસ આવ વેલસ તથા અરલ આવ ચેસટરનો ખેતાબ મલેછે અને ડીઉક આવ કારનવાલનાં ખેતાબ સાથે જનમેછે. તેને ડીઉક આવ રાથસે તથા શેનેચાલ આવ સકાટલંડનાં ખેતાબો પણ છે. તેને અને તેની બાઈરીને અદાલતથી પનાંહ મલેલી હોએછે. જો વડો છોકરો મરણ પાંમે, તો તેનાથી ઉતરતો છોકરો પરીનસ આવ વેલસ, તથા અરલ આવ ચેસટર થાએછે, પણ ડીઉક આવ કારનવાલ નહી. પાદશાહા અથવા રાંણીની વડી છોકરીને પરીનસેસ રાએલ કરીને કેહેછે. એને પણ ખસુસન અદાલતથી પનાંહ મલેલી હોએછે, કારણકે જો કોઈ છોકરો નહી હોએતો, તે ગાદીની વારેસ થાએછે. પાદશાહી કુટંબનાં બીજાં છોકરાંઓને ધારાથી કોઈ બીજા ખાકસ હક છે નહી. તેઓનો મરતબો ડીઉક કરતાં વધતો ગણાએછે અને પાદશાહ

તરીજા જારજનાં રાજમાં બંધાએલા "રાએલ મારીએજ આકટ" નાંમનાં ધારાથી પાદશાહાની મરજી મેલ વીઆ વગર તેઓથી કોઈની સાથે પરણાએ નહીં. પણ તેમાં હેવું થેડવેલુંછે કે, પચીસ વરસની ઉમર થયા પછી "પાદશાહા બીજા જારજની તોખંમનાં કોઈબી શાહાજાદા અથવા શાહાજાદીઓ પચીસ વરસની વએમાં આવીઆ પછી કોઈની સાથે પરણવાની ઇછા કરે, તો તે વીશેની પાદશાહાની પરીવી કાંઉનસલની સભાને બાર માસ આગમજથી ખબર આપવી, અને તેટલી મુદતની અંદર તે લગન વીશે પારલામેનટની સભા વાંધો નહી લીએતો, તે શાહાજાદા અથવા શાહાજાદીએ પાદશાહાની મરજી લીધા વગર પોતાને પસંદ પડતાં લગન કરી શકે." જે શાહાજાદીઓ પારકા રાજનાં શાહાજાદાઓ સાથે પરણી હોએ, તેઓનાં ફરજંદોને આ ધારો લાગુ પાડીઓ નથી.

આગલ જણાવીઉંછે કે કોઇબી કાંમને સારૂ પાદશાહા અથવા રાંણીને માંથે જોખંમ નથી, માટે આ જે સલાહ આપનાંરા કોણછે તે વીશે આ જગાએ જણાવવું જોઈએછે. રાંણીને સલાહ આપનાંરી સઉથી મુખીઅ સભાને "પરીવી કાંઉનસલ" કરી કેહેછે. એ સભાનાં અધીકારીઓની સંખીઆ વીશે હદ રા ખીઆમાં આવી નથી અને હરેક "પરીવી કાંઉનસલર" ને રાંણી પોતાની નજરમાં આવે તાંહરે તેમાંથી બરતરફ કરી શકે. પરીવી કાંઉનસલર તે હોંદો સવાધીન લેતી વેલાએ નીચે જણાવેલી બાબદો સંબંધી સોગં દ લીએછે. ૧ લું—રાંણીને પોતાની સઘળી શકતી અને ડાહાપણથી સલાહ આપવી; ૨ જું—કોઇબી રીત નો પીઆર, ચાહા, ગરજ, શક, અથવા ધાસતી વગર રાંણીનાં માંન અને પરજાનાં કલીઆંન તરફ નેગાહ રાખી, રાંણીને સલાહ આપવી; ૩ જું—રાંણીની સઘળી મસલત છુપી રાખવી; ૪ થું—લાંચ લેવી નહીં; ૫ મું—તે સભામાં જે કાંઈ થેડાવ થાએ તેને મદદ કરવી અને ટેકો આપવો; ૬ ઠું—તે ઠરાવથી જે કોઈ ઉલટા ચાલે તેનો અટકાવ કરવો અને છેલલું પોતાની રાંણી તરફ જે કાંઈ સારૂં કરી શકાએ તે કરવું ત થા જે કાંઈ સારી સલાહ આપવી દીશે તે આપવી. પણ આ પરીવી કાંઉનસલનો અખતીઆર કેટલીએક મુદત થાઈ ઓછો થાયોછે. બરીટીસ સરકારનાં બાહેરનાં સ્વસથાંનોમાંથી તથા "આડમીરાલટી" તથા "ઈ કલીજીઆસટીકલ કોરટો" માંથી જે મુકદમાં છેલલી વાર ઇનસાફને વાસતે આવેછે, તે એ સભામાં જે શ ખસો નેઆએ શાસતરથી વાકેફછે તેઓની કમીટી ચુકવેછે, અને એ સભાનું અસલ કાંમ જે રાજકારભાર ચલાવવાની બાબદમાં સલાહ આપવાનું હતું, તે એ સભાનો એક જુદોજ ભાગ જેને "કેઆબીનેટ કાંઉન સલ" કરી કેહેછે અને જેમાં રાંણીનાં પરધાંનો હોએછે, તે સભા ચલાવેછે. આગલા વખતમાં પરીવી કાંઉનસલ નાં જે અધીકારીઓની ઉપર પાદશાહા વધારે ભરોશો રાખતા હતા તેઓને મસલતને વાસતે તે પોતાની "કે આબીનેટ" એટલે ઓરડામાં બીજાઓથી હલાએદા બોલાવતો હતો, તે ઉપરથી એ આગેવાન અધીકારીઓ પરધાંનો ગણાતા હતા, અને તેઓની સભાને "કેઆબીનેટ કાંઉનસલ" નું નાંમ મલીઉંછે, પણ રાજનાં મુલ કાએદા પરમાણે પરીવી કાંઉનસલ અને કેઆબીનેટ કાંઉનસલનાં અધીકારીમાં કસો ફરક નથી. પ રીવી કાંઉનસલર પોતાનાં નાંમની સાથે "રાઇટ હાંનરેબલ" નો ખેતાબ રાખી શકેછે. કોઈ કોઈ વખતે ચોકસ બાબદસર પરીવી કાઉનસલની સલાહથી કેટલાએક હોકંમ કરવાને સારૂ રાંણીને પારલામેનટની સભા ની તરફથી અખતીઆર મલેછે.

પાદશાહા અથવા રાંણી જે ગાદી ઉપર હોએ, તે પોતાનાં પરધાંનો થેડવેછે અથવા કોઈ મુખીઅ ગર હસથને પરધાંનો થેડવવાનો અખતીઆર આપેછે, પણ આગલ કહીઉંછે તેમ પરધાંનોની હરેક ટોલકીથી પાર લામેનટની સભામાં પોતાની તરફમાં વધતાં મત રાખીઆ વગર ટકી શકાએ નહી, તેથી હંમેસાં તે સભા માં જે ધણીની તરફ વધતા અધીકારીઓ હોએ તે ધણી મુખીઅ પરધાંન થાઈ પોતાનાં દોસતો તથા મદદ ગારોમાંથી બીજા પરધાંનો થેડવેછે, અને પાદશાહ અથવા રાંણી હંમેસાં જે ધણીની તરફ એ પરમાંણે વધતા

કેહેછે; જેઓ આગલા ધારા અને રીત ભાંતને જેમ બને તેમ જાલવવાને ખંતી હોએછે, તેઓને "ટોરીસ" અથવા "કંનસરવેટીવસ" કેહેછે, અને વલી કેટલાએકો જેઓ એકદંમ ઉલટ પાલટ કરી નાંખવાને વાસતે હંમેસાં ઉતાવલા થાએછે, તેઓને "રાડીકલસ" કેહેછે. પણ આ ટોલીઓમાં હવે કોઈ ચોકસ કાએદો રહો નથી. જે ટોલી અખતીઆરમાં હોએ, તેણે દેશની વધતી હાલત પરમાણે વધારે શુધરાઈનાં ઉપાયો કરવા પડેછે, અને ગમે તે ટોલીઓ અખતીઆરમાં હોએ, તોપણ લોકોનુ માંગવું તે લોકોથી નાં પાડી શકાએ નહી, નહીતો લોકોનાં અવાજ તરફ નેગાહ રાખી પારલામેનટની સભાનાં અધીકારીઓ તેઓની વીરૂધ જાએ તો તેઓનો અખતીઆર જયા વગર રેહે નહી.

ઈંગલંડનાં રાજની "થરી ઈસટેટસ" માંથી "ફરસટ ઈસટેટ" ઈઆને પાદશાહા અથવા રાંણીનાં હક અને અખતીઆર વીશે બયાંન કરીઆ પછી, હવે "સેકંડ ઈસટેટ" ઈઆને "હાઉસ આવ લારડસ" નું બયાંન કરીએ છઈએ. ઉમરાઓની સભા પેહેલ વેહેલી કેમ ઉભી થાઈ, તે વીશે આગલ સંમજાવીઆમાં આવીઉંછે. ઈંગલંડ, આએરલંડ તથા સ્કાટલંડનાં રાજ એકઠાં મલીઆં, તેની આગમન તે દરએક મુલકની પોતાંની પારલામેનટની સભા હતી, અને તાહરે તેઓની "હાઉસ આવ લારડસ" ની સભા જુદી જુદી હતી, પણ હમણા એકઠાં મલેલાં રાજની એકજ પારલામેનટની સભાછે, તેથી સ્કાટલંડ અને આએરલંડનાં ઉમરાઓમાંથી કેટલાએકને ચુંટી કાહાડીને હમણાનાં હાઉસ આવ લારડસમાં બેસવાનો હક આપીઆમાં આવીઓછે. સ્કાટલંડ તથા આએરલંડનાં જે ઉમરાઓને હાઉસ આવ લારડસની સભામાં બેસવાનો હક નથી; તેઓને ઉમરાઓ દાખલ બીજા સઘળા હકોછે. સ્કાટલંડનાં નવા ઉમરાઓ હવે કરીઆમાં આવતા નથી, પણ આએરલંડનાં તરણ ઉમરાઓની જગા ખાલી થાએ, ઈઆને તરણ ખેતાબો ધરાવનારાઓની ઓલાદનું કોઈ નહી રહેઉં હોએ, તો પાદશાહા અથવા રાંણીને એક નવો ઉમરાવ કરવાનો હકછે. એકઠાં મલેલાં રાજનાં ઉમરાઓની સંખીઆની હદ નથી. પાદશાહા અથવા રાણીની મરજીમાં આવે તેટલા શખસોને તે ખેતાબો આપી શકેછે, અને જેમ જેમ તે માંનને લાએક શખસો નીકલેછે, તેમ તે માંન આપીઆમાં આવેછે, તેથી ગરેટ બરીટનનાં ઉમરાઓની સંખીઆ હંમેસાં એક સરકી રેહતી નથી. સને ૧૮૫૮ નાં વરસમાં છપાએલા હસાબ ઉપરથી હેવું જોયામાં આવેછે કે, તે વરસમાં હાઉસ આવ લારડસમાં નીચે જણાવીઆ પરમાણે ઉમરાઓ હતા. ૨, ડીઉક પાદશાહી ખાનદાનનાં; ૧૯, ડીઉક બરીટીસ ખેતાબનાં; ૧૯, મારકુઈસ; ૧૦૭, અરલ; ૨૧, વાઈકાંઉનટ; ૧૯૫, બારન; ૨૮, ઉમરાવ આએરલંડનાં; અને ૧૬, ઉમરાવ સ્કાટલંડના. એ સભામાં ઈંગલંડનાં કેટલાએક મોટા પાદરીઓને પોતાનાં હોધાની ખુબીથી બેસવાનો હકછે, તેમાં ઈંગલંડ અને વેલસ નાં ૨, આરચ બીશપ તથા ૨૪, બીશપ અને ૧, આરચ બીશપ અને ૩, બીશપ આએરલંડનાં મલી, ઉપલાં વરસમાં હાઉસ આવ લારડસમાં ૪૩૭ અધીકારીઓ અથવા ઉમરાઓ હતા.

"હાઉસ આવ લારડસ" માં ઉમરાઓ ગેરહાજર રહી, બીજા ઉમરાવની મારફતે મત આપી શકેછે. ઉમરાઓને સઘળી વખતે પાદશાહા અથવા રાંણીની મુલાકાત લેવાનો હકછે. ઉમરાઓનાં હકને લગતો કોઈબી ધારો પસાર કરવો હોએતો, તે પેહેલલાં હાઉસ આવ લારડસની સભામાંથીજ નીકલવો જોઈએ, અને કોઈ ખેતાબનાં વારેસોમાં તે ખેતાબની બાબદમાં કોઈ વાંધો નીકલીઓ હોએ, તો તેનો ચુકાદો તે સભાનેજ સોંફીઆમાં આવેછે. ઉમરાઓને કરજને સારૂ પકડી શકાએ નહી. જો હાઉસ આવ કાંમનસની સભાએ કોઈ શખસની ઉપર કોઈ અનેઆ મેલીઓ હોએ, તો તેની તપાસ હાઉસ આવ લારડસ કરેછે, અને કોઈબી ઉમરાવ ચોરીના અથવા બલવો કરવાના અનેઆમાં આવીઓ હોએતો, તેની તપાસ પણ હાઉસ આવ લારડસ વતરોજે બીજે ઠેકાંણે થાઈ શકતી નથી. ઈનસાફની સઉથી છેલ્લી અદાલત એ સભા ગણાએછે.

હાઉસ આવ કાંમનસની સભા કેમ થાઈ અને આંમ લોકોમાંથી એ સભાને વાસતે અધીકારીઓ

રાંણી નવી પારલેમેનટની સભા હુંગાહેછે, તારે બાહારે દબદબા સાથે ઉમરાઓની સભાનાં દીવાંનખાનામાં જાએછે, અને તાંહાં એક ટુંક ભાશાણ કરેછે, તે વેલાએ હાઉસ આવ કાંમનસનાં અધીકારીઓ તે દીવાંનખાનામાં હાજર થાએછે. નાંમદાર રાંણીએ ભાશાણ કીધા પછી, તેઓ પાછા પોતાનાં દીવાંનખાંનામાં જાએછે, અને તાંહાં પોતાનું કાંઈ જીજ કાંમ કરીઆ પછે, રાણીનાં ભાશાણ ઉપર અધીકારીઓની તરફથી ભાશાણો થાએછે, અને નાંમદાર રાંણીએ કીધેલાં ભાશાણનાં ઉપકારમાં તે નાંમદારને માંન પતર આપવાનું ઠેડવેછે.

ધારા બાંધવાનું તથા ધારામાં ફેરફાર કરવાનું કાંમ પારલામેનટની ઉપલી બંધે સભા એક એકથી હલાએ ફું ચલાવેછે. એક સભામાં જે તકરાર થાઈ હોએ, તે વીશે બીજી સભામાં કાંઈબી એસારો કરવાની ચાલ નથી. એ બંધે સભામાં જે તકરાર થાએછે તે જાણે છુપી થાએછે એમ સમજવું. જો કે તાંહાં વરતમાંન પતરનાં રપોરટરો હાજર થાઈ સઘલો હેવાલ છાપેછે, તોપણ તેઓ કોઈબી હક અથવા કાએદાથી તાંહાં દાખલ થતા નથી. એ સભાઓમાંનો કોઈબી અધીકારી ઉઠીને એમ કેહે કે "આપણી સભામાં પારકા શખસો છે" તો રપોરટરોને તાંહાંથી કાહાડવા વગર છુટકો નહી. પણ વરતમાંન પતરોનાં હક ઉપર આજનાં સમેમાં કોઈ એટલો હોમલો કરવાને હીમત ચલાવતું નથી.

આગલ કહુંછે તેમ લારહો પોતાનાં હકોને લગતા ધારા પોતાની સભામાં પેહલલે લાવેછે. તાજની તરફથી કોઈ ધારો પેહલલાં લાવી શકાએ નહી, ફકત માંફી બખસવાનો ધારો તાજની તરફથી લાવી શકાએ, અને એકજ વખત તે ધારો બંધે સભામાં વંચાએછે. સરકારની તરફથી જે ધારા લાવવા હોએ, તે પરધાંનો પોતાને લગતાં ખાતાં પરમાણે લાવેછે, જેમ કે ગરેટ બરીટંનને તાબાનાં સંવસથાંનોને લગતા ધારા કોલોનીઅલ સકરેટારી લાવેછે; પોલીસ, બંદીખાંનાં, ઈનસાફને લગતાં હોમ સકરેટારી લાવેછે; આએપંત, મેહસુલ અને કરને લગતા ચાંનસેલર આવ ધી એકસચેકર લાવેછે, હીંદુસથાંનને લગતા, સકરેટારી આવ સ્ટેટ ફાર ઇનડીઆ લાવેછે. હરેક ધારો પસાર થાએ તેની આગમજ તેને "બીલ" કરી કેહેછે, અને સરકારને લગતાં બીલોને "પબલીક બીલ" કરી કેહેછે, અને રેલવે કંપની, ડાક કંપની અથવા કોઈની માલ મતાને લગતાં બીલ હોએ તેને "પરાઈવેટ બીલ કેહેછે."

બંધે સભા પાછલા પોહોરનાં ચાર વાગતે મલેછે, અને વખતે મોટી રાત શુધી ચાલેછે, અને જો વધતું કાંમ હોએતો વખતે સવારનાં પણ મલેછે. ઉમરાઓની સભામાં તરણ ઉમરાઓ હોએ અને આંમની સભામાં ચીઆલીસ ગરહસથો હોએ, તો તે સભાનું કાંમ ચાલી શકે. ઉમરાઓની સભામાં કોઈ ઉમરાવે કોઈ બીલ લાવવું હોએ તો, તે વીશે સભાને ફકટ પોતાની મરજી જણાવેછે, પણ આંમની સભામાં કોઈ અધીકારીએ કાંઈ બીલ લાવવું હોએતો, તે વીશે આગમજથી દરખાસત કરીને સભાની રજા માંગવી જોઈએ. જો રજા મલેતો પેલો અધીકારી તે બીલ કાગલ ઉપર લખીને લાવેછે અને જે કાંઈ બાબદો ફેરફાર થાઈ શકે તેવી હોએ તેની જગા ખાલી રાખેછે, અને તે વાંચીઆ પછી દરખાસત કરેછે કે, તે "બીલ પેહલલી વાર વાંચવું." આંમની સભામાં હેવી દર એક દરખાસતને ટેકો આપનાંર જોઈએ. ઉમરાઓની સભામાં તેવો ટેકો જોઈતો નથી. જો કાંઈ વાંધો નહી હોએ તો બીલ પેહલલી વાર વંચાએછે અને પછી તેને છાપવાનો હોકંમ થાએછે, અને તે છાપેલી નકલો અધીકારીઓમાં વેંહચીઆમાં આવેછે. પછી તે બીલ ઠેડવેલે દીવસે બીજી વાર વાંચીઆમાં આવેછે, અને તે વેલાએ તેની ઉપર ઘણી તકરાર થાએછે, પછી તેજ સભાનાં અધીકારીઓની કમીટી તેની તપાસ કરી દરએક ફકરા ઉપર ધીઆંન આપેછે, અને પછી પાછું આખી સભામાં મેલેછે, તાંહાં વલી કાંઈ ફેરફાર કરવો દીશેછે તે થાએછે. તાહરે પછી બીલને પારચમેંનટ ઉપર લખીઆમાં આવેછે' અને તરીજી વાર વંચાએછે, અને જો પછી તેમાં કાંઈ ફેરફાર કરવાનું નહી હોએ તો તે પસાર થાએછે. આ પરમાણે એક બીલને તરણ વાર વાંચવાની અંદર કેટલીએક મુદત જાએછે અને એક બીલ પેહલલે લાવીઆ,

પછી વખતે કેટલેં મહીને તરણ વાર વંચાઈ રેહેછે. એ પરમાણે હાઉસ આવ કાંમનસમાં બીલ પસાર થયા પ છી, તેને હાઉસ આવ લારડસમાં મોકલીઆમાં આવેછે, તાંહાં તે ફરીથી તરણ વાર વંચાએછે. તે બીલ મધે આ સભામાં ઉમરાઓ જો કાંઈ ફેરફાર કરવા માંગેતો, તે ફેરફાર સાથે તે બીલ પાછુ કાંમનસની સભામાં મો કલીઆમાં આવેછે, અને જો તેઓ તે ફેરફાર બાહાલ નહી રાખે, તો ઘણુ કરીને દરએક સભાનાં થોડા અધી કારીઓ મલીને જે તફાવત હોએછે તેની સમજુતી કરેછે, અને જો તેમ સમજુતી નહી થાએતો, તે બીલ રદ થાએછે. જો બીલ હાઉસ આવ લારડસની સભામાં પસાર થાએ તો, પછી તે નાંમદાર રાંણીની તરફથી બાહાલ રાખવાને સારૂ તેની પાસે જાએછે, અને જો તે નાંમદાર કબુલ રાખે, તો પછી તે બીલ દેશનો ધા રો બનેછે.

હરેક બાબદ ઉપર કાંમનસની સભાનાં અધીકારીઓમાં વાંધો પડીઓ હોએ તો, બંધે બાજુ વાલાઓ છુટા પડીને ઘેડવેલા ઓરડામાં જાએછે, અને તાંહાં તેઓની ગણતરી કરીઆમાં આવેછે, અને પછી જે બા જુએ વધતાં મત પડીઆં હોએ, તે બાજુએ ચુકાદો થાએલો કેહવાએછે. જો બંધે બાજુએ એક સરકાં મત પડીઆં હોએ તો, જે બાજુએ "સ્પીકર" પોતાનું મત આપે, તે બાજુએ ચુકાદો થાએછે. ઉમરાઓની સ ભામાં "પરાકસી" થી, એટલે ગેરહાજર ઉમરાવ પોતાનું મત લખે તે પરમાણે તેનું મત નોધાએછે. કાંમનસની સભામાં જેઓ હાજર હોએ તેઓજ મત આપી શકેછે. ઉમરાઓ હરેક બાબદ ઉપર પોતાનું મત આપતાં "કનટેનટ" એટલે ખુશી, અથવા "નાંન કનટેનટ" એટલે નાંખુશી, એ મીશાલે બોલેછે. કાંમનસની સ ભાનાં અધીકારીઓ "એ" હા, અથવા "નો" નાં કરી બોલેછે.

ગરેટ બરીટનની સરકારે પોતાનાં દેશનાં ખરચ તથા આએપતનો દર વરસે હીસાબ કાહાડવાની ઘ ણી તારીફ લાએક ચાલ રાખીછે. સઘળા ખાતાંઓનાં અડસટા ઉપરથી વરસનો ખરચ શું થાશે, અને તે ખ રચ કેવી રીતે પુરો પાડવો, તે વીશે પરધાંનો પોત પોતા વચે વીચાર કરીને એ ખાતાંનાં પરધાંન "ચાંનસેલર આવ ધી એકસચેકર" ની મારફતે સઘળી વીગત હાઉસ આવ કાંમનસની સભાની આગલ મેલેછે. પછી તાંહાં તે બાબદ ઉપર ઘણી તકરારો થાએછે અને તે સભાની તરફથી સઘળી રીતે ચોકસી કરીઆ માં આવેછે, કે જેટલો ખરચ બતાવીઆમાં આવીઓછે તે ખરોછે કે નહી, અને જે રીતે તે ખરચ પુરો પા ડવાની દરખાસત કરીઆમાં આવીછે તે વાજબીછે કે નહી, અથવા જે કરો કરીઆમાં આવીઆછે, તે લો કો ખમી શકે તેવાછે કે નહી, અને એ મુજબ સઘળી ચોકસી કીધા પછી ચાંનસેલર આવ ધી એકસચેકરની "બડજેટ" † પચાર કરેછે. જો એ બડજેટ સભાને મંનમાંગતી નહી ઉતરે અને તેથી નહી કબુલ રાખી આમાં આવે, તો પરધાંનો તરત પોતાનો હોધો છોડેછે, કાંએજે સભાએ તેઓની ઉપર વીસવાસ નહી રાખી ઓ એમ ઠરેછે. તે પરધાંનોએ હોધા છોડીઆ પછી, જેઓ તેઓની જગાએ આવેછે, તેઓ બીજી રીતે તે વરસનો ખરચ પુરો પાડવાનાં એલાંજો બતાવેછે. જો આગલા પરધાંનો એમજ જાંણે કે, તેઓનાં ઉપાએ સ રસછે તો, તેઓ તે સભા એકદમ બરખાસત કરી બીજી સભા બોલાવવાને નાંમદાર રાંણીને ભલાંમણ કરેછે, અને પછી નવા અધીકારીઓની આગલ પોતાનાં હીસાબ તથા ઉપાએ ફરીથી મેલેછે. શીઆલાની મોહોસં મમાં પારલામેનટની સભા ભરાતી નથી.

આખા દેશનાં રાજકારભારને સારૂ કેવી ગોઠવણછે, તે ઉપર જણાવેલા સફાઓ ઉપરથી માલુંમ પડશે, પણ પરગણાઓ, શેહેરો, બરો અને જીલ્લાઓનાં કારભારને વાસતે સરકારની તરફથી જે ગોઠવણ કીધેલીછે, તે જાંણવા જોઇએ. બરીટીશ સરકારની રાજધાંણીનો મુલ કાએદો એછે કે, જાંહાં શુધી પરજાનાં લોકો ધારા મુજબ પોતા

---

† એ શબદ ફરેંચ ભાશામાં "બુજેટ" અથવા બંડલ અથવા જંદા ઊપરથી લીધોછે, અને તે ખરેખર હસાબનો એક જંડોજછે.

નો કારભાર પોતે ચલાવે; તાંહાં શુધી સરકારે જેમ બને તેમ વચમાં ઓછું પડવું. કાંએજે આ ખુદરતી વીચારછે કે, જે વાત જેઓનાં લાભની હોએ તેને તેઓ પોતે વધારે તપાસી શકશે. એ કારણને સારૂ આખાં મુલકને કાંઉનટીસ, હુંનડરેડસ, બરો તથા પારીશમાં વેંહચીઆંછે. પેહલલા બે ભાગોમાં સુલેહનાં અમલદારોની સભા પોતાનાં ભાગમાં પોલીસનું ખાતું તથા ગરીબોનુ પરવરસીનું ખાતું ચલાવેછે તથા રસતા બાંધવા તથા શુધારવા તથા રોશની કરવી તથા પુલો બાંધવા તથા બજારો અને ભાડુતી ગાડીઓ વીશેનાં કાએદા કરવાનુ કાંમ કરેછે, અને બીજા ભાગોમાં થહેલી કમીટીઓ તે કાંમ કરેછે. એ કારણને સારૂ જે નાંણા જોઈએ તે લોકો પાસેથી "રેટ" ને નાંમે કર લઈને ઉઘરાવેછે, તેમાં જેઓ ઘણા મુફલેસ હોએ તેઓને કાંઈ આપવું પડતું નથી. એ કારણસર લોકોએ સું આપવું તે તેમનાં રેહવાનાં ઘરનાં ભાડાં ઉપરથી ઠેડવીઆમાં આવેછે. એ પરમાણે આ સઘળો કારભાર જુદી જુદી રીતે વેંહેચાયાથી દેશમાં જાહેર શુધારો વધારે થાએછે તથા પોલીસ ખાતું વધારે સારા પાયા ઉપર રેહેછે. એ સઘળું કાંમ સરકારનાંજ હસતકમાં હોએતો, તે આટલું સારૂં ચાલી શકે નહી. લંડનમાં પોલીસ તથા ગાંમની શુધરાઈનું ખાતું એ શેહેરનાં "કારપોરેશન" એટલે લારડ મેઅર તથા આલડરમેનો અને ટાંઉન કાઉનસલના અધીકારીઓનાં હસતકમાંછે અને ઉપર જણાવીઉંચ તેમ દરએક આદમી પાસેથી "રેટ" લીધાથી તેઓની દર વરસની આએપત રૂપીઆ (૪૦૦૦૦૦૦) ચીઆલીસ લાખની થાએછે.

ગરેટ બરીટનમાં ઈનસાફની અદાલતો તેમનાં અદલપણા વીશે સારીપઠે જાણીતી થાએલીછે. એ મુલકની ભારી વસતી તથા બોહોલા કારભાર પરમાણે લોકોનાં જાંન અને માલને સારૂ પોલીસ ખાતું અને ઈનસાફની અદાલતો ઘણીજ મુસતકીમ પાયા ઉપરછે. પોલીસ મેજીસતરેટનાં હોધા ઉપર હંમેસાં ધારાતી માહેતગારી ધરાવનારાં બારીસટરોને ઠેડવીઆમાં આવેછે. નેઆએધીસોનાં ઓધા ઉપર જેઓએ ધારાની માહેતગારીમાં મોટાં નાંમ મેલવીઆં હોએ, તેઓમાંથી સઉથી સરસને ચુંટી કાહાડી નેમીઆમાં આવેછે. ઈનસાફની મુખીઅ અદાલતો લંડન મધે વેસટમીનસ્ટર હાલમાં ભરાએછે તેમાં, "કોરટ આવ ચાંનસરી" માં લારડ ચાંનસેલર બેશેછે, તેને વરસ દાહાડે (૧૪૦૦૦૦) એક લાખ, ચીઆલીસ હજાર રૂપીઆનો પગાર મલેછે. કોરટ આવ કુઈનસ બેંનચ, કોરટ આવ કાંમંન પલીસ અને કોરટ આવ એકસચેકરની અદાલતો પણ એજ હાલમાં ભરાએછે. એ મધેની પેહલલી બે અદાલતોનાં નેઆએધીસોને "જસટીસીસ" કેહેછે અને તરીજી અદાલતનાં નેઆએધીસોને "બારન" કેહેછે. કુઈનસ બેંનચમાં લારડ ચીફ જસટીસ આવ ઈંગલંડ જેનો વરસ દાહાડે (૮૦૦૦૦) હેંશી હજાર રૂપીઆનો પગારછે તે અને બીજા તરણ "જસટીસીસ" ઈનસાફ કરેછે; "કોરટ આવ કામન પલીસ" માં એક ચીફ જસટીસ જેનો વરસ દાહાડે (૭૦૦૦૦) સીતેર હજાર રૂપીઆ પગારછે, તે તથા બીજા તરણ જસટીસીસ ઈનસાફ કરેછે અને કોરટ આવ એકસચેકરમાં લારડ ચીફ બારન તથા બીજા તરણ બારન ઈનસાફ કરેછે. આ સઘળા જડજો તેમની જીંદગી શુધી તે હોધો રાખી શકેછે. એક વાર નેમીઆ પછી તેમને તાંહાંથી પાછા કાહાડી શકાએ નહી. જો પારલામેનટની બંધે સભા રાંણીને અરજી કરે તોજ તેઓને કાહાડી શકાએ. તેઓને આ હોધા ઉપર એટલા બધા મજબુત કરીઆથી તેમની આપઅખતીઆરી ઘણી મજબુત થાએછે. આગલા વખતમાં ઉપલી અદાલતોને જુદી જુદી બાબદનું કાંમ વેંહચી આપેલું હતું, જેમ કે પેહલલે જણાવેલી અદાલતમાં ફોજદારી ઈનસાફ થાતો હતો, તથા નાંધલી અદાલતોની ઉપર ઉપરીપણુ ચલાવવાનું કાંમ હતું. બીજી અદાલતમાં રઈઅેત વચે એકએકમાં થાતા વાંધાનો ચુકાદો કરીઆમાં આવતો હતો, અને તરીજી અદાલતમાં આએપત વસુલ કરવાની બાબદનાં મુકદમાંઓ ચુકતા હતા. પણ પછવાહેથી એ હદ નીકલી ગઈછે અને હરેક ખાંનગી સખસ પોતાનો મુકદમો ગમે તે કોરટમાં લઈ જાઈ શકેછે. પણ કોરટ આવ કુઈનસ બેંનચને હજુર કેટલાએક વધતા

હકછે. કેટલીએક બાબદનાં કજીઆ તાંહાંજ ચુકી શકેછે, તથા સઘળી નાંચલી અદાલતો ઉપર તેનો હોકમ ચાલેછે, તથા તે અદાલતોમાં કોઈ ફેસલો થયો હોએ, તે ફરીથી પોતાની તપાસને વાસતે મંગાવી શકેછે અને તેમાં કાંઈ ગેર ઈનસાફી નજર આવે તો, તે ફેસલો ફેરવી શકેછે. જે કાંઈ ધારાથી ચોકસ થએલું નહી હોએ, તે બાબદમાં મેજીસતરેટો તથા બીજા અમલદારો ઉપર એ કોરટનો હોકંમ ચાલેછે તથા શેહેરે શેહેર અને ગામે ગાંમનાં પોતાનાં કારભારને વાસતે જે "કારપોરેશન" અથવા "કાઉનસલ" અથવા મંડલીઓછે તે ઉપર તેનો અખતીઆર ચાલી શકેછે.

આખા દેશમાં ગાંમે ગાંમ અને શેહેરે શેહેર લોકોને ઈનસાફ આપવાને સારૂ રીકારડર કોરટો તથા બીજી ગોઠવણોછે; પણ મોટા મુકદમાંઓ તથા ગુનેહગારોની તપાસ કરવાને વાસતે ઉપલી કોરટનાં જડજો આખાં દેશમાં મુખીઅ શેહેરો ખાતે વરસમાં બે વાર "સરકીટ" ઉપર, એટલે ફરવા, જાએછે અને તાંહાં જે મુકદમાંઓ તઈઆર હોએ તે તપાસેછે તથા તે ઉપર ચુકાદા કરેછે. એ જડજો તે ગાંમોમાં જે અદાલત ભરેછે તેને "આસાઈજીસ" કરી કેહેછે.

કોરટ આવ ચાંનસરીની આએપત "ફીઈ ફંડ" મધેથી વરસ દાહડે આસરે (૧૮૦૦૦૦૦) અઢાર લાખ રૂપીઆ તથા મુકદમો ચલાવનારાઓની મતા જે આસરે (૪૦૦૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ રૂપીઆની આકાઉનતંનટ જનરલનાં નાંમ ઉપર હોએછે તેનાં વીઆંજ મધેથી વરસ દાહડે (૧૧૨૦૦૦૦) અગીઆર લાખ વીશ હજાર રૂપીઆ મલેછે તેને "શુટરસ ફંડ" કરી કેહેછે.

લંડંન મધે સેનટ પાલસ કથીડરલથી સઘલી તરફ દશ માઈલનાં તફાવતની અંદર જે કાંઈ ગુનાહ કરીઆમાં આવીઆ હોએ, તેનો ઈનસાફ "ઓલડ બેલી શેશન હાઉસ" † માં થાએછે અને તે ઈનસાફની વખતે વેસ્ટમીનસટર હાલ મધેનો એક અથવા વધતા નેઆધીસો બીરાજેછે. ફોજદારી મુકદમાંઓ કલારકેનવેલ શેશન હાઉસ નાંમની અદાલતમાં પણ ચુકેછે.

૫૦૦ રૂપીઆ શુધીનાં લેણ દેણનાં મુકદમાંને વાસતે જે અદાલતોછે તેઓને "મીતરાપાલીટન કાઉનટી કોરટસ" કરી કેહેછે અને તે અદાલતો લંડનમાં અગીઆરછે, તાંહાં બારીસટરોને નેઆએધીસ દાખલ બેડવી આમાં આવેછે. જેઓએ દીવાલું કાહાડીઉં હોએ તેઓને વાસતે એક "બાનકરપટસી કોરટ" છે, અને જેઓ નાંદાર દેવાદારનો લાભ લેવા ઈછતા હોએ તેઓને વાસતે એક "ઈનસાલવેનટ કોરટ" છે.

લંડંનનો જે ભાગ શેહેર કરીને કેહવામાં આવેછે તાંહાંની "પોલીસ કોરટ" માંનશન હાઉસ તથા ગીલડ હાલ મધે ભરાએછે, અને તાંહાં લારડ મેઅર તથા આલડરમેનો ઈનસાફ કરેછે. આખાં લંડંનને લગતાં જુદા જુદા ભાગમાં બીજી અગીઆર "પોલીસ કોરટસ" છે તાંહાં બારીસટરોને મેજીસતરેટ બેડવે

† આ અદાલતની પાસે નીઉગેટનું મોટું બંદીખાનુંછે, તાંહાં મોટા ગુનેહગારોને કેદ કરીઆમાં આવેછે. લંડન આવે મુસાફરી કરવા ગએલા શખસે હેવાં કેટલાંએક બંદીખાનાં અચીત જોવાં જોઈએછે, કે જેથી ઈંગલંડની સરકાર ગુનેહગારોને સુધરેલા જમાનાંની રીત પરમાણે કેવી રીતે રાખેછે તે તપાસવાને બની આવે. લંડન ખાતે જે બંદીખાનાંછે તેમનાં નાંમ—નીઉગેટ પ્રીઝન—બરાઈડવેલ—હારસમંગર લેન જેલ—મીલબાંનક પ્રીઝન—પેનટનવીલ પ્રીઝન—હાઉસ આવ કરેકશન—હાલોવે પ્રીઝન. એ સઘળાં બંદીખાનાંઓમાં બંધવાઓને તેમની શજા પરમાણે ઓછું અથવા વધતું કાંમ કરાવીઆમાં આવેછે. કોઈની ઉપર ધાતકીપણું ચલાવીઆમાં આવતું નથી. બંધવાઓની પાસે જેમ બને તેમ હેવું કાંમ કરાવીઆમાં આવેછે કે જેથી કરીને તેઓ ઉપીઓગી ધંધો શીખે અને તેઓનાં કામથી બંદીખાનાંને આવક થાએ. અસતરી અને મરદોને જુદાં રાખીઆમાં આવેછે. છેલલું જણાવેલું બંદીખાનું તેમાં બંધવાઓને રાખવાની રીતને સારૂ વખણાએલુંછે તેમ તેની અંદરની અને બાહેરની બાંધણીની ગોઠવણ ઘણીજ ખુબસુરતછે. એ બંદીખાનામાં અગાન કરીને બંધવાઓ ઘણુંજ સુધરેછે અને જેઓ તાંહાં એકવાર જઈ આવેછે, તેમાંનાં ઘણાખરા પોતાની આગલી નઠારી ચાલ ચાલ વધતાં કરીને સુધરીઆ વનાં રેહતા નથી.

લાછે. એ કોરટોમાં દંડ તથા ફીઇનાં મલીને વરસ દાહાડે (૧૦૦૦૦૦) એક લાખ રૂપીઆ ઉપજેછે. લંડનની આખી પોલીસ ફોજમાં આસરે ૬૦૦૦ આદમીઓછે. કેહેછે કે લંડનમાં જે ચોરી થાએછે તેમાંથી ચોથો ભાગ માલ પાછો મલેછે. હાવી મોટી વસતીનાં શેહેરમાં અને જાંહાં જેમ વધતી શુધરાઇછે તેમ વધારે અકલવંત ચોરોછે, તાંહાં ચોરીનો આટલો માલ પાછો મલેછે તે ઓછો નથી. લંડનની પોલીસનાં કાંનસટેબલોની ચાલાકી ઘણીછે, અને જેમ નહી માલુંમ પડે તથા અચરત શરીખી રીતે ચોરી થાએછે, તેમ તેવા પક્કા ચોરોને પકડવામાં તે કાંનસટેબલો જે ચાલાકી બતાવેછે, તે પણ અચરત થવા જોગછે. લંડનની પોલીસનો કાંનસટેબલ કધી પોતાની જગા ઉપર ઉભો રહી જુકતો નથી, પણ તેહની હાલ ચાલની ગણતરી કાહાણીઓમાં આવીછે; તે ઉપરથી હેવું માલુંમ પડેછે કે દરએક કાંનસટેબલ દર રોજ પચીસ માંઇલ ચાલેછે.

ઇંગલંડનાં ઇનસાફ ખાતાં વીશે બોલતાં જે જગાએ ધારાની માહેતગારી મેલવીઆમાં આવેછે તે વીશે પણ ટુકમાં જણાવવું જોઇએછે. ધારાની માહેતગારી લંડન મધે, ઇનર ટેમપલ—મીડલ ટેમપલ—લીનકસ ઇન અને ગરેસ ઇન નામનાં જે અસલનાં વખતથી ખાતાંછે તાંહાં મલેછે. એ ખાતાંઓનો સઘળો કારભાર સઉથી ચંચલ અને નાંમ મેલવેલા બારીસટરો ચલાવેછે અને તેઓની સંખીઆ કાંઇ કાંધલી નથી, સઘળા મલીને લગભગ ૪૦૦૦ શખસોછે. એ ખાતાંઓમા જે ગરહસથો તરણ અથવા પાંચ વરસની મુદત શુધી ધારાનો અભીઆસ કરેછે તેઓનેજ બારીસટરનું કાંમ ચલાવવાની સનદ મલેછે. જેઓએ "યુનીવરસીટી" માં કેલવણી લીધી હોએ તેઓની પાસે તરણ વરસ અને બીજાઓ પાશે પાંચ વરસ અભીઆસ કરવીઆમાં આવેછે.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

ગ્રેટ બ્રીટનનો અખતીઆર—લશકર ખાતું—વાહાણોની ફોજ—
આબોપત, ખરચ, ઈતીઆદી.

દેશ હીતકારી શખસોએ પોતાનાં જાલમી રાજની દુશમેની પોતા ઉપર ખેંચીને પછી ઈંગલંડ જાઈ તે મુલકનો આસરો લીધોછે, તેઓ હંમેસાં સલામતી સાથે તાંહાં બંચાવથી રહી શકીઆછે. દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ઉપરનાં અડચણમાં આવેલા હેવા નાંમીચા શખસોને ઈંગલંડની ભુમીએ આસરો આપીઓછે, તેઓનાં નાંમ જો હીંઆં જણાવીઆં હોએ તો, તેની લાંબી ટીપથી કેટલાએક સફા ભરાઈ જાએ. જુલમી રાજોની સાંહાંમણે એ પરમાણે ઈંગલંડ દુખીઓને જે આસરો આપેછે, તેથી જે રાજવાલાઓને પોતાનાં સતરૂઓ ઉપર ફાવવાને બંનતું નથી, તેઓ ઈંગલંડ વીશે બુરૂં બોલેછે, અને એ દેશ "ખુનીઓ અને ચોરોની ગોફા" છે હેવું કેહવાને આચકો ખાતા નથી. પણ ફરતા બનાંવથી ઘણી વખત યુરોપખંડનાં દરએક મુલકનાં લોકોને તથા પાદશાહો અને ઉમરાઓ શુધાંને, ઈંગલંડનો આ આસરો લેવાને ફરજ પડીછે. વધારે લંબાણ જવાની અગત નથી. ફરાંનસનો હાલનો શાંહાંનશાહા લુઈ નેપોલીઅન જેવારે ગાદી ઉપર નહી હતો, અને પોતાનાં જાંનની સલામતી સાથે તે મુલકમાં નહી રહી શકીઓ હતો, તાહરે ઈંગલંડમાં આવીને રહો હતો. જો યુરોપનાં બીજાં રાજોની માફક ઈંગલંડબી હતે તો, નેપોલીઅનને તરત ફરાંનસને હવાલે કરીઅમાં આવતે, અને આજ શાહાંનશાહી ભોગવીઆને બદલે તે ઘોરમાં હતે. હેવો આસરો ઈંગલંડનોછે: તાજ પેહરેલા શાંહાંનશાહોએ એ દેશનો આસરો લીધોછે, એ કાંઈ ઈંગલંડને થોડું માંન નથી. દુખીઆરાઓની તરફેણમાં ઈંગલંડની સરકારે હંમેસાં પોતાનુ બલ કાંમે લગાડીઉંછે, તથા કરોહો રૂપીઆ ખરચીઆછે. આદમી જાતને સઉથી હીંનપસતી લગાડનારો ગોલાંમનો વેપાર કાહાડી નાંખવામાં અને પુરથવી ઉપરનાં દરએક રાજની પરજાને જેમ બને તેમ તેનાં જીવતુ છુટાપણુ બખશવાને સારૂ ઈંગલંડને કેટલી ભારી જેહમત ખમવી પડીછે, અને તેમાં કેટલા કરોહો રૂપીઆ ખરચાયાછે, તે વાત ઈંગલંડની તવારીખનાં અભીઆસીને સારી પહે રોશનછે. ગરેટ બરીટનનાં લોકો પોતે છુટાપણુ ભોગવવામાં સઉથી પેહલલાછે, એટલુંજ નહી, પણ બીજાઓને સારૂ છુટાપણુ મેલવવામાં સઉથી વધતી મેહનત તથા આગેવાંની કરેછે.

યુરોપખંડમાં ગરેટ બરીટન તથા આએરલંડનુ મુલક બીજા મુલકો કરતાં નાંધલુંછે, પણ તેનુ કઉઅત અને નાંમ ઓછું નથી—બલકે સઉ કરતાં વધતુંછે. પણ તેને તાએબે જે મોટાં સ્વસથાંનોછે, તેથી બીજા રાજવાલાઓને મોટી અદેખાઈ ઉપજેછે. દુનીઆનાં સઘળા ભાગોમાં એ કઉઅતમંદ રાજનાં સ્વસથાંનો હોયાથી એ સરકારને વાસતે વાજબીની રાહે હેવું કેહવામાં આવીઉંછે કે "ધી સન નેવર સેટસ આંન બરીટીશ ડોમીનીઅંનસ" એટલે બરીટનની હકુમતનાં દેશો ઉપર સુરજ કધી આથમતો નથી, એટલે જો દુનીઆંનાં એક ભાગમાં બરીટીશ સરકારની હકુમતનાં દેશમાં રાત હોએતો, કોઈબી બીજા ભાગમાં દીવસનો વખત હોએ, તેથી એક વખતે સંઘે અંધારૂં પડતું નથી અને તેથી એ રાજનાં સ્વસથાંનોની બોહોલાઈ માલુંમ પડે છે. યુરોપખંડમાં ગરેટ બરીટનનુ રાજછે; એશીઆખંડમાં ગરેટ બરીટનનુ રાજછે; આફરીકાખંડમાં ગરેટ બરીટનનુ રાજછે, અને આંમેરીકાખંડમાં પણ એ મુલકનું રાજછે. હેવી હાલત બીજા કોઈ રાજવાલાની નથી.

ગરેટ બરીટનનાં રાજનાં બંચાવને વાસતે તથા અગત પડે તાહારે પોતાનાં માંનની જાલવણીને સારૂ તથા તેની હકુમતને તાએબેનાં સવસથાંનોની જાલવણીને સારૂ જોઈએ તેવું આદમીઓનું તથા વાંહાણ ખાતાંનું લશકરછે. આ બે બાબદમાં ઈંગલંડનુ કઉઅત કેટલુંછે તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી માલુંમ પડશે. અસલનાં વખતમાં પાદશાહોને લશકરની મદદ કેમ મલતી હતી તે આગલ જણાવીઉ છે, પણ જેમ જેમ એ મુલકનુ અગતપણુ વધતું ગયું, તેમ તે મદદ પુરતી માલુંમ પડવા લાગી નહી. "ફીઉડલ સીસટમ" નાં કાએદાથી પાદશાહો હરેક વખતે ૬૦૦૦૦ આદમી ભેગાં કરી શકતા હતા, અને તે લશકરનો તેઓને કાંઈ ખરચ પડતો નહી હતો. તે વખતમાં કીલ્લાઓ થોડા હતા અને લડાઈઓ હુંનરનાં કાએદા ઉપર થાતી નહી હતી. સાંમે સાંમનાં લશકરો વગર ઢીલ કરવે એક એકની ઉપર હોમલો કરતાં હતાં, અને લડાઈનુ સે,

વટ થોડી મુદતમાં માલુંમ પડી આવતું હતું. પણ "પલાંનટાજનેટ" ખાનદાંનનાં ઇંગલંડનાં પાદશાહોએ પારકા મુલકો ઉપર હોમલો કરવાનું શરૂ કીધું, અને ફરાંનસનાં લશકર સાથે લડાઇ ચાલુ કીધી, તારે તેઓએ જોયું કે "ફીઉડલ સીસટમ" થી જે તરેહનું લશકર એકઠું થાઇ શકેછે, તેનાં કરતાં વધારે કવાએદ મેલવેલાં આદમીઓ લશકરમાં જોઇએ, કાંએજે તે વખતે ફરાંનસનાં લશકરે થોડી ઘણી કવાએદ લીધી હતી. પાદશાહા બીજા હેનરીએ ૧૧૫૯ નાં શાલમાં "કાંઉનટ આવ ટુલોસ" ની સાથે લડાઇ કીધી તાહરે તેણે "ફીઉડલ સીસટમ" પરમાણે આદમીઓ લીધાં નહી, પણ આદમીઓને બદલે (૨૭૦૦૦૦૦) બે કરોડ સીતેર લાખ રૂપીઆ લીધા અને તે રકમમાંથી ખરચ કરી કવાએદ વાલા શખસોને સીપાઇ બનાંવીઆ કે જેઓની હીમત ઉપર લડાઇનાં મેદાંનમાં ભરોશો રાખી શકાએ. તાહર પછે જારે લડાઇ હોએ, તારે પાદશાહોએ આદમીને બદલે પઇસા લેવાનું શરૂ કીધું. આ ચાલ કેટલુંએક શુધી ચાલી અને ૧૬૬૦ નાં શાલમાં પાદશાહા બીજા ચારલસનાં વખતમાં ૫૦૦૦ આદમીઓનું જાથુક લશકર રાખીઆમાં આવીઉં. હેવાં જાથુક લશકરનો ફાએદો ઘણોછે. આગલી રીત પરમાંણે હંમેસાં વગર કવાએદનાં આદમીઓ સીપાઇ બને, તેઓમાં કઉઅત અને હીમત થોડી હોએ તેમાં નવાઇ જેવું નથી. જાથુકનુ લશકર સુલેહનાં વખતમાં પણ પોતાની કવાએદ જારી રાખેછે, તેથી તેઓ લડવાને વધારે લાએકછે. વલી આગલાં વખતમાં જારે દારૂગોળો નહી હતો તે વખતે કાચા સીપાઇઓ ચાલી શકતા હતા, પણ જેમ જેમ વીદીઆ અને હુનરનાં બળથી દર રોજ લડાઇની રીત ભાંતમાં ફેરફાર થાતો ગયો, તેમ તેમ જાથુક કવાએદવાલાં તથા તેહવા ફેરફારથી માહેતગારી અને અનજામએસ ધરાવનારા લશકરની વધારે અગત દીસવા લાગી. હેવાં જાથુક લશકરને વાસતે જેઓની ફીઉડલ સીસટમ પરમાણે આદમીઓ પુરાં પાડવાની ફરજ હતી તેઓની પાસેથી પઇસા લીધામાં આવતા હતા, પણ પાદશાહા બીજા ચારલસનાં વખતમાં તે ચાલ ખી કાહાડી નાંખીઆમાં આવી હતી અને એ ખરચ સરકારની આએપતમાંથી કરવાનો ઠેરાવ થાયો હતો. પાદશાહા બીજા જેમસનાં વખતમાં (૩૦૦૦૦) તરીસ હજાર આદમીનુ લશકર કીધામાં આવીઉં હતું. તાહર પછી આસતે આસતે વધતાં બરીટીસ સરકારની ફોજ "મીલીશીઆ *" શુધાં આજ દીને આસરે (૨૨૫૦૦૦) બે લાખ પચીસ હજાર આદમીનીછે † અને તેને માંથે સરકારને દર વરશે લગભગ (૧૫૦૦૦૦૦૦) પંદર કરોડ રૂપીઆનો ખરચ થાએછે. સને ૧૮૬૦—૬૧ નાં વરસનાં લશકરનાં ખરચને વાસતે પારલામેનટની સભાએ (૧૪૮૪૨૨૭૫૦) ચઉદ કરોડ, ચોરીઆસી લાખ, બાવીસ હજાર, સાતશો પચાશ રૂપીઆ આપીઆછે. ઉપલાં લશકર વતરોજે, ગરેટબરીટનનાં તાબાનાં સવસથાંનોમાં બીજાં લશકરોછે. બરીટીશ સરકારનું લશકર ચાર જાતનુંછે, તેમાં "કેઆવલરી"

---

* ગરેટ બરીટનનાં જુદા જુદા ભાગમાં મીલીશીઆની રીજમીટોછે, તે ફકત ગાંમમાંજ ચાકરી કરેછે, અને જાહરે જા ગુના લશકરનાં સીપાઇઓ કોઇ બાહેરની લડાઇમાં ગુંતેછે, તારે આ રીજમીટો દેશમાં ઘણી સારી ચાકરી કરેછે. થોડુંએકની વાત ઉપર પારલામેનટની સભાએ કરેલા ધારા મુજબ આ મીલીશીઆ રીજમીટોને પણ દેશની બાહેર ચાકરી કરવા મોકલવાનો અખતીઆર લશકરી ચલાવાનારાઓને આપીઆમાં આવીઓછે.

† હાલમાં ગરેટબરીટન મધે પરજાનાં લોકોમાં લશકરી ખવાસનો અતીશે વધારો થાયોછે. ગાંમે ગાંમનાં લોકોએ અગત પડે તારે દેશનાં બચાવમાં હથીઆર ઊંચકવાને પોતાની ઇછા બતાવીછે અને તેને વાસતે "વાલંનટીઅર કોર" ની મોટી સંખીઆ થાઇછે. એ જાતનાં લશકરમાં સઘળે ધંધેનાં લોકો સાંમેલ થયાંછે, તેઓને કોઇ કોઇ વાર કવાએદ આપીઆમાં આવેછે અને ઓહદા ન કરે, પણ કોઇ દીને ઇંગલંડની ઉપર કોઇ હોમલો કરે તો, આ પરમાણે ઊભાં થાએલાં વાલંનટીઅર કોરથી દેશનો મોટો બચાવ થાએ અને સરકારને કશો ખરચ પણ થાએ નહી. આ પરમાણેની લોકોની હીમત થી તેઓનો પોતાનાં દેશ ઉપર મોટો પીઆર દીસેછે. હાલમાં એ કોરશમાં (૧૩૦૦૦૦) એક લાખ તરીશ હજાર આદમી સાંમેલ થયાંછે અને અગત પડે તો પાંચ લાખ આદમી સાંમેલ થાએ હેવી ગણતરી ધારીઆમાં આવીછે.

એટલે ઘોડસવાર લશકર; ઈનફટરી એટલે પેદલ લશકર; આરટીલરી એટલે ટોપખાતાંનુ લશકર; એનજીનીઅર સનું ખાતું. યુરોપખંડનાં બીજાં મુલકોનાં લશકરો સાથે સરકાવતાં બરીટીશ સરકારની ફોજની સંખીઆ નો ધલી દીશેછે, પણ તે વીશેનાં કેટલાંએક કારણોનો વીચાર કરશુંતો આપણને સમજ પડશે કે, એ બાબદમાં પ ણ એ સરકારનું કઉઅત વધતુંછે. આસટરીઆનું લશકર ૬૬૮૦૦૦ આદમીનુંછે; ફરાંનસનુ લશકર ૪૦૯૦૬૨ આદમીનુંછે; રૂશીઆનું લશકર ૬૦૦૦૦૦ આદમીનુંછે. એ મુલકો ગરેટબરીટન કરતાં ભરતમાં મોટાંછે તથા તેમની વસતી વધતીછે, માંટે જમીન અને વસતી મુજબ કેટલુંએક વધતું લશકરતો તે સરકારોને રાખવું જોઈએ. બીજું એકે એ સરકારોની પરજા ગરેટ બરીટનની સરકારની પરજાની માફક તખત સાથે હમેસાં વફાદારી રાખતી નથી. તેઓને પોતાનાંજ મુલકમાં પરજાની ઉપર હકુમત ચલાવવાને તથા તાબેદા રી બેસાડવાને વાસતે ઘણી વખત લશકરની મદદ જોઈએછે, કે જેવી મદદ બરીટીશ સરકારને ઘણું કરી ને જોઈતી નથી, માંટે આ અગતનો વીચાર, તથા મુલકની બોહોલાઈ અને વસતીની સંખીઆ ઉપર નેગા હ કરતાં ગરેટ બરીટનની સરકારનુ લશકર યુરોપની બીજી સરકારોનાં કરતાં ઓછું ધારીઆમાં આવતું નથી. વલી તવારીખ ઉપરથી આપણા જોયામાં આવેછે કે, જે જે લડાઇઓમાં બરીટીશ લસકર ગયુંછે તાંહાં તેઓએ કેવી ફતેહ મેલવીછે. બરીટીશ સીપાઇઓ તેમની બાહાદુરીને વાસતે ઘણા વખણાએલાછે; અને તેઓની સં ખીઆ ઓછીછે, તોપણ તેઓની કવાએદ અને હીમત તેમાં અતી ઘણો વધારો કરી આપેછે. સુલેહનાં વ ખતમાં એ લશકરોને સારી કવાએદ તથા લડાઈની માહેતગારી આપવાને વાસતે કોબહાંમ, આલડરશાટ, શારનકલીફ, ચાટાંમ અને આએરલંડમાં કરા આગલ મોટી છાવણીઓ બનાંવીઆમાં આવેછે, અને તાંહાં લડાઈ હોએ તેમ સઘળી કવાએદ આપીઆમાં આવેછે, તેથી એ ફોજ જાહરે જોઈએ તારે લડાઈને વાસતે હોશીઆર રેહેછે. બરીટીશની લશકરી ફોજની હીમત અને કઉઅત અને ફતેહનો વીચાર આપવાને વાસતે હીંઆં જેટલું લખીએ તેટલું થોડું ગણાએ, જે જે લડાઈમાં ઇંગરેજો ગુંતીઆછે તેઓનો હેવાલ વાંચીઆથીજ તે વીશે સમજ પડશે.

યુરોપખંડમાં રૂશીઆની અને બીજી મોટી સરકારો પોતાનાં લશકરમાં આદમીઓને રાખવાને સા રૂ પરજાનાં કેટલાએક લોકોને ફરજ પાડેછે, તેમ બરીટીશ સરકાર કરતી નથી. જેમ પરજાનાં સઘળા લોકો પોત પોતાને ગમે તે ધંધો કરે, તેમ જેઓની મરજીમાં આવે તેઓજ સીપાઈની ચાકરી કરે, હેવો આ સરકા રનો કાએદોછે, તેથી જેઓ પોતાની ખુશીથી સીપાઈ બનીઆ હોએ તેઓ તે ધંધો પસંદ કરે, અને તેમાં નાં મ મેલવવાની ઉમેદ રાખે તેમાં ફશો શક નથી. જે ધણીને લશકરમાં સીપાઈ દાખલ રેહવું હોએ, તે ધણી તે કાંમસર થહેલા અમલદાર પાશે જાઈ પોતાની ઇછા જાહેર કરેછે, તારે તેને એક "જસટીસ આવ ધી પી સ" અથવા સુલેહનાં અમલદાર પાશે લઈ જયામાં આવેછે, તે ગરહસથ પેલા સખશને ધારા પરમાણે સ વાલ કરેછે અને તેની મરજીથી વાકેફ થાએછે, પછી તેને વલી વીચાર કરવાને વાસતે એક બે દીવસનો વ ખત આપીઆમાં આવેછે, કે તે હુલરાઈથી કાંઈ કાંમ કરે નહી. એ વખતમાં ગમે તો તે પોતાનો વીચાર ફેરવે, પણ તારે તેને રૂપીઆ દશનો દંડ આપવો પડેછે, અને જો વીચાર નહી ફેરવેતો લશકરમાં દાખલ ક રીઆમાં આવેછે, અને તેને થેડવેલી બખશેસ તથા કપડાં તથા કેટલીએક અગતજોગ વસતુઓ આપીઆ માં આવેછે. જે સીપાઇઓ સારી ચાલ ચલાવેછે, તથા હીમત દેખાડેછે, તેઓ "નાંન કમીશંનડ" તથા "કમીશંનડ આફીસર" નાં હોદ્ધા ઉપર પણ જાઈ શકેછે. જેવારે તેઓ અશકત થાએછે અથવા ઘટતી મુદત શુધી ચાકરી કરેછે, તારે તેમને બેઠો મુસારો મલેછે તથા બીજી રીતે તેઓની માહાવજત કરીઆમાં આવેછે.

લશકર મધે અમલદારો જે થડેછે, તે પરધાંનોની મારફતે રાંણીનાં હોકંમથી થડેછે. પણ જેઓએ લશકરમાં દાખલ થવું હોએ, તેઓને પેહલલાં એક થેડવેલી પરીખશા આપવી પડેછે અને પછી તેઓને કોઈ

ઇનાંમ અથવા બખશેસ દાખલ અથવા કમીશન વેચાતું લઇને લશકરમાં દાખલ કરીઆમાં આવેછે. પછી તેઓને જેમ પદવી ચહડવી હોએ, તેમ નાંણુ આપવું પડેછે. એટલે એક રીજમીટનાં કોઇ લફટેનંનટ કલનલને જો તે ની નીચેનો અમલદાર જે મેજર હોએ, તે ઉપલા હોધાનાં કમીશનની ઠેહરેલી રકમ આપેતો, તે અમલદાર ચાકરી છોડે, અને પેલો મેજર લફટેનંનટ કલનલ થાએછે, અને મેજરની નીચે જે કપતાંન હોએ, તે પેલા મેજરને રૂપીઆ આપેછે. એ પરમાણે ઉતરતાં એનસાઇન સુધી કમીશન વેચાએછે અને છેલ્લા એનસાઇ નને જે અમલદાર નવો દાખલ થાએછે તે રૂપીઆ આપેછે. આ પરમાણે વધતી પદવી મેળવવાની ચાલ વીશે ઘણીએક તરેહનાં મતો આપીઆમાં આવેછે, પણ આ ઠેકાંણેતો જે હકીકતછે તેજ જણાવવી અગત નીછે. જે અમલદારો લડાઇમાં બાહાદુરી બતાવેછે, તેઓને પાદશાહા તથા દેશની તરફથી માંન આપવામાં કશી કશુર રાખીઆમાં આવતી નથી, તેથી બરીટીશ સરકારની ફોજમાં ઘણીવાર નાંમીચા અમલદારો નીક ળી આવીઆછે, અને જેઓનાં નાંમ તવારીખમાં હમેસાં જીવતાં રહેઆંછે.

લશકર ખાતાંનો સઘળો કારભાર અગત કરી બે અમલદારોનાં હસતકમાંછે. "સકરેટારી આવ ઇસટેત ફાર વાર" નો હોધો ધરાવનાર પરધાંન પારલામેનટની સભાની આગલ લશકરખાતાંની સઘળી વીગ ત જાહેર કરેછે, તથા લશકરમાં કેટલાં માંણસ જોઇએ તેહનો અડસટો મેલેછે, અને તેટલું લશકર રાખવાની રજામંદી મેલવેછે † તથા લડાઇનાં વખતમાં કેટલુ લશકર બાહેર મોકલવું અને કોણને સરદારો ઠેરવવા, તે સઘળું તે પરધાંનનાં હસતકમાંછે. લશકરની કવાએદનુ સઘળું કાંમ કમાંનડર ઇન ચીફનાં સવાધીનમાંછે.

પણ ગરેટ બરીટનની સરકારનું સઉથી વધતું કઉઅત વાંહાંણ ખાતાંની ફોજમાંછે. એવી વાંહાંણની ફોજ બીજા કોઇ રાજવાલાંની નથી અને આખી દુનીઆનાં દરીઆઓની પાદશાહી ગોયા ઇંગલંડ ભોગવેછે. ગરેટ બરીટનનુ મુલક ટાપુનાં આકારમાં પડીઆથી તેનાં બંચાવમાં વાંહાંણની ફોજ સઉથી સરસ જોઇએ, અ ને એજ મતલબથી એ ફોજ પેહલલાં ઉભી કરીઆમાં આવી હશે, તે આજ દીને એટલુંતો કઉઅત ધરાવેછે કે પોતાના બળથી આખી દુનીઆને બીહવાડેછે. એ ફોજની ધાસતીથી આજે ઇંગલંડની ઉપર કોઇથી હોમલો કરી શકાતો નથી અને જો કોઇ તેમ કરવા જાએ તો ભારે શેકસત પાંમીઆ વગર પાછો આવે નહી. રાંણી એલીજાબેથનાં વખતની આગમજ ગરેટ બરીટનની સરકારનાં હસતકમાં થોડાંજ વાંહાંણો હતાં. એ પેહલવાંન રાંણીએ "સપાંનીશ આરમેડા" સપેનનાં રાજની વાંહાંણોની મોટી ફોજને હરાવી હતી, તે દીવસથી ઇંગલંડ ની વાંહાંણ ખાતાંની ફોજનુ નાંમ ભારી વખણાયુંછે. એ વખતે ઉપલી લડાઇમાં સઘળાં મલીને ૧૭૬ બારકસ અને ૧૫૦૦૦ માંણસ હતાં, તે મધે ૪૦ વાંહાંણ અને ૬૦૦૦ ખલાસી સરકારનાં હતા, અને બાકીનાં વાં હાંણો તથા આદમીઓ જુદાં જુદાં બંદરોનાં વેપારીઓનાં હતાં. પાદશાહા બીજા જેમસનાં વખતમાં આ ખાતાંની ફોજમાં વધારો થાયો હતો અને તે વખતે સરકારને હસતક સઘળા મલી ૧૦૧૮૯૨ ટંનનાં ૧૭૩ બારકસો હતાં, તેઓ ઉપર જુમલે ૬૯૩૦ ટોપ હતી અને ૪૨૦૦૦ ખલાસીઓ હતા. તાહુરપછી એ ખા તાંમાં વધારો થાયા કીધો હતો, અને જોકે વચમાં ફરાંનસ અને સપેનની એકઠી મલેલી ફોજે બરીટીશની ફોજનું જોર કાંઇએક ઉતરતું કીધું હતું, તોપણ રાડની, હોઓ, ડંનકંન, સેનટ વીનસેનટ અને નેલસનની જુ દી જુદી ભારી ફતેહથી દરીઆઓ ઉપર ઇંગલંડની પાદશાહી સાબેત થાઇછે. નેપોલીઅંન બોનાપારટનુ જો

---

† દેશમાં કેટલું લશકર રાખવું, તે વીશે દર વરસ પારલામેનટની સભા ઠેહરાવેછે અને એમ કરવાની જરૂર એમ પડીછે કે, આગલા વખતમાં પાદશાહોએ લશકરની મારફતે લોકોનાં છુટાપણાંમાં હરકત કરવાની કોશેસ કીધી હતી, તેથી હવે દર વરસે લ શકરને સારૂ પારલામેનટમાં "મીઊટીની આકટ" પસાર કરવામાં આવેછે, કે જો અગર હેતુ કાંઇ બને કે પાદશાહ તે લશકરનો આડો ઊપીઓગ કરે, તો ઊપલી સભા તે ધારો પસાર નહી કરે, અને તારે લશકરનો ખરચ મલે નહી, એટલે લશકર નહી ર હેવું જેવું થાઇ પડે.

ર કંમ કરવામાં ઈંગલંડની ફોજે કેટલી મેહેનત કીધી હતી, તે વાતથી કોઈ અનજાણ નથી. એ શાંનશાહ સાથેની વાંહાંણ ખાતાંની લડાઈમાં બરીટીશની ફોજે સઘળા મલીને ૫૬૯ બારકસો હાથ કીધાં હતાં તથા નાંસ કીધો હતો અને તે વખતે બરીટીશની વાંહાંણની ફોજનું કઉઅત સારી પડે માલુંમ પડીઉં હતું. હાલમાં બરીટીશ સરકારની વાંહાંણની ફોજમાં સઘળી જાતનાં અગનીનાં સાંચા સાથનાં લડાઈનાં બારકસો ૨૪૪ છે અને તે ઉપરાંત મનવારો તથા સડનાં ઘણાએક બારકસોછે. હાલનાં સમેમાં બરીટીશ સરકારે પોતાની વાંહાંણની ફોજની બાબદમાં આગલનાં કરતાં પણ વધતું ધીઆંન આપવા માંડીઉંછે, કાંએજે ફરાંનસ તથા રૂશીઆનાં રાજ વાલાઓએ પોતાની વાંહાંણની ફોજ વધારવા માંડીછે. બરીટીશ સરકાર સારી પડે જાંણેછે કે, એ ફોજમાં જો તે ઉતરતી થાઈ, તો પછી તેનું મોટું નાંમ કાએમ રેહેશે નહી, અને દરીઆઓની સરદારી જતી રેહેશે તેથી હાલમાં ઈંગલંડની ગોદીઓમાં લડાઈનાં મોટાં બારકસો બાંધીઆમાં આવેછે. આગલા વરસોમાં વાંહાંણ ખાતાંની ફોજ તથા ખલાસીઓ મલી ૬૦૦૦૦ થી વધારે આદમીઓ રાખીઆમાં આવતાં નહી હતાં, પણ સને ૧૮૬૦—૬૧ નાં વરસને સારૂ સઘળા મલીને (૮૦૦૦૦) એંસી હજાર આદમીઓ રાખવાની પરવાંનગી પારલામેંનટની સભાએ આપીછે અને તે ફોજનાં ખરચને સારૂ તથા વાંહાંણ ખાતાંનાં બીજા ખરચોને સારૂ મોટી રકમ આપીછે. એ વરસનાં સરકારી ખરચનાં અડસટામાં જણાવીઉંછે કે વાંહાંણ ખાતાંની ફોજ તથા મેલ લઈ જવા લાવવાની બાબદનો ખરચ મલી (૧૩૯૦૦૦૦૦) તેર કરોડ, નેવું લાખ રૂપીઆ જોઈશે.

ગરેટ બરીટન ઉપર કોઈ પારકા રાજ વાલો હોમલો કરવા ધારે તો, તે કાંઈ સેહલું કાંમ નથી. વાંહાંણ ખાતાંની ફોજ એ મુલકનો મોટો કીલ્લોછે, અને જે શખસ હોમલો કરવા આવે, તેની ફોજ સહી સલાંમત પોતાને મુલક પાછી જાએ, હેવી આશા રાખવી નહી. વલી આ મુલક ટાપુછે, તેથી કરીને જે જે બંદરોમાં વાંહાંણ આવી શકે તેવાંછે તાંહાં ભારી અને મજબુત કીલ્લાછે. વલી હાલમાં સઘળી રીતે આ મુલકને બંચાવની હાલતમાં મુકવાની કોશેસ કરીઆમાં આવેછે, તેમાં હેવું જણાવીઆમાં આવીઉંછે કે સઘળા કીલ્લાઓને વધારે મજબુત કરવામાં (૧૦૦૦૦૦૦૦) દશ કરોડ રૂપીઆનો ખરચ લાગશે. વલી જો હેવો કોઈ બનાંવ બને કે ઈંગ્લંડની ઉપર કોઈ હોમલો કરવાને ધારે તો, એ મુલક સેનાં દેશીઓને એટલોતો પીઆરોછે, કે દરએક જણ પોતાનાં દેશનાં બંચાવને સારૂ હથીઆર પેહરીઆ વગર રેહે નહી. એ પરમાણે ગરેટ બરીટનને પોતાનાં લશકરનુ, વાંહાંણ ખાતાંનુ, કીલ્લાઓનું અને રઈએતનાં દરએક આદમીનુ કઉઅતછે. હેવાં મુલકને ઝીતવાની કોણ હીમત કરી શકે ? †

---

† લશકરનો સઘળો સામાંન જે લંડનથી ૧૨ માઈલની વેગલાઈએ વુલીચ નાંમનાં ગામમાં એક મોટી આરસીનલમાં બનેછે તે મોટું કારખાંનુંછે અને તે ખરેખર જોવા લાએકછે. એ કારખાનાંને "વુલીચ આરસીનલ" કરી કેહેછે, તે જોવા જવાને સારૂ "સેકરેટારી આવ સ્ટેત ફોર ધી વાર" પરધાનની રજા આગમજથી મેલવવી જોઈએછે. બરીટીશ રઈએત વગરે પારકા રાજવાલાઓને તે આરસીનલ જોવા જવાની પરવાંનગી મલતી નહી. આ પુસતક લખનારને બરીટીશ રઈએત દાખલ તે જોવા જવાને તરત પરવાંનગી મલી હતી, અને ઈંગલંડ ખાતે ગએલા મુસાફરે આ આરસીનલ અગત કરીને જોવી જોઈએછે, કાંએજે તેથી કરીને બરીટીસ સરકાર પોતાનાં લશકરોને સારૂ લડાઈનાં હથીઆરો તઈઆર કરવામાં કેવા ઉપાયો કરેછે, અને તેમાં તેઓનું કેટલું કઉઅતછે, તે જોવાને તેને બની આવશે, એટલુંજ નહી, પણ એક અચરત સરીખું કારખાંનુ જોયામાં આવશે, કે જાંહાં તરેહવાર સાંચાઓથી કેટલા થોડા વખતમાં કેટલી બધી વસતુઓ બનેછે. કારીગરીનાં મોટાં મોટાં કારખાંનાંઓને વાસતે ગરેટ બરીટન વખણાએલુંછે, તેમાંનુ સઉથી સરસ કારખાનું એક આછે, તેમાં કશો સંદેહ નથી. આસરે એક હજાર સાંચાઓ તથા દર રોજ તરંણ હજારથી વધારે આદમીઓ હીંઆ કાંમ કરેછે. મોટી મોટી ટોપો ગાલવાને વાસતે મોટી ભઠીઓ ચલાવીઆમાં આવેછે અને તે ટોપોને ઓટીઆ પછી તરેહવાર સાંચાઓની મારફતે તેમાં મેલવાના ગોલાનો રસતો તથા તેને ઉપરથી કોતરી સાફ કરવાનું કાંમ ચલાવીઆમાં આવેછે. દરએક ટોપ તઈઆર થયા પછી તે ફાટી નહી જાએ તેવીછે કે નહી, તેની તપાસને સારૂ એક હેવો કીમતી સાંચો બનાંવીઓછે કે જાંણે આપણે એક રમકડું તપાસતા હોઈએ, તે પરમાંણે તે ભારી ટોપને સઘળી તરફથી ફેરવીને તે સાંચામાં તપાસીઆમાં આવેછે. જે ઠેકાંણે ટોપ

હવે ગરેટ બરીટન તથા આએરલંડનાં એકઠાં મલેલાં રાજની આએપત તથા ખરચ કેટલાછે, તે જોઈએ. એ સરકારનો આ બાબદમાં જે કાએદોછે, તે ઘણોજ સારોછે. દરએક વરસનાં ખરચનો અડસટો આગમજથી કાહાડીઆમાં આવેછે, અને તેવો અડસટો કાહાડતી વેલાએ ચોકસી રાખીઆમાં આવેછે કે, કોઈ અંનઘટતો અથવા જરૂર કરતાં વધતો ખરચ થાએ નહી. એ અડસટો દર વરસે "ચાંનસેલર આવ ધી એકસચેકર" નાંમનો પરધાંન પારલામેનટની સભાની હજુર મેલેછે, અને પછી તે ખરચ પુરો પાડવાને આરૂ કેવા ઉપાયો લેવા, તે વીશે તે સઘળી ગોઠવણ બતાવેછે. જેમ વધતો ખરચ હોએછે, તેમ કરોમાં તથા જગાતોમાં પારલામેનટની રજામંદીથી વધારો કરીઆમાં આવેછે, તેથી કરીને એ મુલકની દર વરશની આએપતમાં ફેરફાર માલુંમ પડેછે. ટુકમાં જેમ ખરચ વધતો હોએ તેમ આએપત વધારવાનાં ઉપાયો કરી બંધે બાજુ એક સરકી કરીઆમાં આવેછે. આ રાજનો ૧૮૬૦—૬૧ નાં વરશનો ખરચ તથા આએપતનો અડસટો નીચે જણાવીઆ પરમાણેછે.

ખરચ.	રૂપીઆ.
કરજનાં વીઆજનાં ✝	૨૬૨૦૦૦૦૦૦
કંનસાલીડેટેડ ફંડ મધેથી થાતો ખરચ—રાંણીનો લવાજમ, પરધાંનો તથા ગાંમખાતાંનાં અમલદારોનાં પગાર, ઈતીઆદી......	૨૦૦૦૦૦૦૦
લશકર તથા મીલીશીઆ ખાતું (ચીનની લડાઈનાં ખરચ શુધાં)..	૧૫૮૦૦૦૦૦૦
વાંહાંણ ખાતાંની ફોજનાં તથા મેલનાં ખરચનાં................	૧૩૯૦૦૦૦૦૦
પરચુટન ગાંમખાતાંનાં ખરચનાં	૭૫૦૦૦૦૦૦
આએપત ખાતાંનાં ખરચનાં	૪૭૦૦૦૦૦૦
જુમલે	૭૦૧૦૦૦૦૦૦

ની ગાડીઓ અને તે ગાડીનાં પઇડાં બનાંવીઆમાં આવેછે, તાંહાં ગયાથી પણ આપણને ઘણીએક અચરતી ઊપજેછે. એ કારણને સારૂ લાકડાં કાપવાને વાસતે આગનાં સાંચાથી ચાલતી એક ગોલ કરવત બનાંવીઆમાં આવીછે અને તેની ઝડપ આપણે જોયાજ કરીએ. ગોલીઓ તથા બંદુકો, તથા કેઆપસ તથા કારટરીડજ એ સઘળું તરેહવાર સાંચાઓથી બનેછે, તે સઘળું કેમ બનેચ તે બરાબર સમજ પડવાને સારૂ નજરે જોવું જોઇએચ, અને લંડન ખાતે જનાંરે ગરેટ બરીટનનું લડાઇનું કોવત બતાવનાંરૂ આ કારખાંનું જોવા જવાને ભુલવું નહીં જોઈએ. કરીમીઆની લડાઇની વખતે એ કારખાંનાંમાં દર રોજ દશ હજાર આદમી કાંમે લાગતાં હતાં. આ આરસીનલમાં દર અઠવાડીએ છ, નવ, અને અહાર રતલનાં ગોલાની ૧૪ ટોપો બની શકેછે. ગોલીઓ તથા કેઆપસ અને કેઆરટરીડજો તો દર અઠવાડીએ ગણતરી વગરનાં થાઇ શકેછે. જેમ બને તેમ સાંચાઓની ગોઠવણ રાખીઆથી, જારે જોઇએ તારે એ આરસીનલ ઇગલંડ ગમે તે લડાઇમાં ગુતે તેનો સાંમાંન પુરો પાડવાને શકતીવાંનછે. ટોપ તથા બંદુકને વાસતે દારૂ પણ એજ આરસીનલમાં બનાંવીઆમાં આવેછે.

✝ બરીટીશ સરકારનું કરજ આજે કેટલુંછે અને દીન ઊપર દીન તે કેટલું વધતું ગયુંછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઊપરથી માલુંમ પડશે.

સને ૧૬૮૮ નાં વરસમાં	૬૬૦૦૦૦૦	રૂપીઆનુ કરજ હતું.
૧૭૦૨ નાં "	૧૬૫૦૦૦૦૦	"
૧૭૧૪ નાં "	૫૪૦૦૦૦૦૦	"
૧૭૪૯ નાં "	૭૮૦૦૦૦૦૦	"
૧૭૬૩ નાં "	૧૩૯૦૦૦૦૦૦	"
૧૭૮૬ નાં "	૨૬૮૦૦૦૦૦૦૦	"
૧૭૯૮ નાં "	૪૬૨૦૦૦૦૦૦૦	"
૧૮૦૨ નાં "	૫૭૧૦૦૦૦૦૦૦	"
સને ૧૮૧૪ નાં વરસમાં	૮૬૧૦૦૦૦૦૦૦	રૂપીઆનુ કરજ હતું.
૧૮૧૭ નાં "	૮૪૮૨૮૨૪૪૭૦	"
૧૮૨૦ નાં "	૮૪૦૧૮૪૬૬૨૦	"
૧૮૪૦ નાં "	૭૮૯૫૭૮૭૨૦૦	"
૧૮૪૫ નાં "	૭૬૮૭૮૯૨૪૧૦	"
૧૮૫૦ નાં "	૭૭૪૦૨૨૬૭૮૦	"
૧૮૫૬ નાં "	૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦	"
૧૮૫૯ નાં "	૮૧૦૦૦૦૦૦૦	"

૧૭૪૯ માં જે કરજ વધીઊ, તે સ્પેનની સાથે લડાઇ થાઇ તેથી; ૧૭૬૩ માં જે કરજ વધીઊં, તે સાત વરસ સુધી ઇંગલંડ લડાઇમાં ગુતીઊં હતું તેથી; ૧૭૮૬ માં જે વધીઊં, તે આંમેરીકા સાથેની લડાઇથી; ૧૭૯૮ માં જે વધીઊં, તે આએરલંડમાં થાએલા બલવાથી, તથા બાહેર થાએલી લડાઇથી; ૧૮૦૨ માં અને ૧૮૧૪ માં જે વધીઊં, તે ફરાંનસ તથા નેપોલીઅન બોનાંપારટ સાથની લડાઇથી; ૧૮૫૬ માં જે વધીઊં, તે રૂશીઆ સાથની લડાઇથી.

એ પરમાંણે ૧૮૬૦—૬૧ નાં વરશમાં જુમલે (૭૦૧૦૦૦૦૦૦) સીતેર કરોડ, દશ લાખ રૂપીઆ નાં ખરચનો અડસટો નીકલીઓ હતો. હવે ધારા મુજબ જો ઈંગલંડની આએપત વધારો કરીઆ વગર વસુલ કરીઆમાં આવેતો, માતર (૬૦૭૦૦૦૦૦૦) શાહાઠ કરોડ અને સીતેર લાખ રૂપીઆની થાએ, તાહારે લગલગ દશ કરોડ રૂપીઆની ખુટ પડે. એ ખુટ પુરી પાડવાને સારૂ ચાહે તથા ખાંડ ઉપર લડાઈનાં વખતમાં જગાત લીધામાં આવે, તેટલી જગાત થેડવીઆથી તથા "ઈનકમ ટાકસ" એટલે કમાઈ ઉપર કરમાં ૧૦ રૂપીએ ૨૦, ફદીઆં લેતાં કરીને, તથા બીજીગમ જુજ વધ ઘટ કરીને, એ વરસની આએપતનો અડસટો નીચે જણાવીઆ મુજબ આપીઆમાં આવીઓછે.

આએપત.	રૂપીઆ.
મેહસુલનાં....................................	૨૪૭૫૦૦૦૦૦
દેશમાં ઉતપન થાતી અને ખપતી જીનસો ઉપરની જગાત.	૧૯૭૨૪૦૦૦૦
સ્ટાંપનાં છાપાનાં	૮૦૦૦૦૦૦૦
જમીન, તથા મીલકત ઉપર તથા બીજા કરો............	૩૨૦૦૦૦૦૦
ઈનકમ ટાકસ —કમાઈ ઉપર કર	૯૮૯૮૦૦૦૦
પોસટ આફીસ....................................	૩૨૫૦૦૦૦૦
સરકારી જમીન (કરાઉન લાંનડસ)	૨૮૦૦૦૦૦
પરચુટણ આએપત	૧૪૮૦૦૦૦૦
જુમલે	૭૦,૫૭,૮૦૦૦૦

એ મુજબ ૧૮૬૦—૬૧ નાં વરસનો ખરચ પુરો પાડવાને સારૂ સઘળી મલીને (૭૦૫૭૮૦૦૦૦) સીતેર કરોડ, સતાવંન લાખ અને હેંસી હજાર રૂપીઆની આએપત મલે હેવું કરીઆમાં આવીઉંછે.

આ મુલકની આએપતમાં જેમ જેમ વખત ગયોછે, તેમ કેટલો વધારો થાયોછે તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી માલુંમ પડશે. ૧૭૦૨ નાં શાલમાં એ દેશની આએપત (૪૦૦૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ રૂપીઆની હતી; ૧૭૨૭ નાં શાલમાં (૬૦૦૦૦૦૦૦) છ કરોડ રૂપીઆ; ૧૭૬૦ માં (૮૦૦૦૦૦૦૦) આઠ કરોડ રૂપીઆ; ૧૭૮૮ માં (૧૬૦૦૦૦૦૦૦) શોલ કરોડ રૂપીઆ; ૧૮૨૦ માં વધતી જગાતો તથા કરો કરીઆથી લગભગ (૬૬૦૦૦૦૦૦૦) છાસટ કરોડ રૂપીઆની ઉપજ થાઈ હતી; ૧૮૨૫ માં તેમાં ઘટાડો થાઈને લગલગ (૬૩૦૦૦૦૦૦૦) તેંસટ કરોડ રૂપીઆ ઉપજીઆ હતા; ૧૮૩૦ માં લગભગ (૫૬૦૦૦૦૦૦૦) છપંન કરોડ રૂપીઆ; ૧૮૩૫ માં (૫૦૦૦૦૦૦૦૦) પચાસ કરોડ રૂપીઆ; ૧૮૪૫ માં વલી વધીને (૫૧૦૦૦૦૦૦૦) એકાવંન કરોડ રૂપીઆ ઉપજીઆ હતા; ૧૮૫૦ માં લગભગ (૫૨૦૦૦૦૦૦૦) તેપંન કરોડ રૂપીઆ; અને ૧૮૫૫ માં લડાઈનાં સબબથી કરો તથા જગાતો વધારીઆમાં આવી હતી તારે લગભગ (૮૫૦૦૦૦૦૦૦) પંચીઆશી કરોડ રૂપીઆ ઉપજીઆ હતા. સને ૧૮૬૦—૬૧ નાં ખરચ તથા આએપતની વીગત તથા આએપત કરતાં ખરચ વધતો થયાથી કેવા ઉપાયો કરીઆમાં આવીઆછે તે ઉપર જણાવીઉંછે અને એ પરમાણે સરકારચાહે તેટલી ઉપજ આ દેશમાંથી કરી શકેછે. એ દેશનો દરવ એટલોતોછે કે અગતની વખતે સરકારને જેટલી જોઈએ તેટલી વધતી આએપત મેલવવાને મેહેનત પડતી નથી. સરકારને સઉથી મોટું શુખ એછે કે, તેઓ આએપત વધારવાનાં જે એલાજો લીએછે, તેથી પરજા તે ઉપર નાં દીલ થાતી નથી, કાંએજે જે કાંઈ કર નવા થાએછે, તથા આએપત વધારવાનાં એલાજો કરીઆમાં આવેછે; તે આખી પરજાનાં વકીલોનાં મત સાથે કીધામાં આવેછે. સઘળો ખરચ પારલામેનટમાં, એટલે બરાબર જોઈએતો પરજાની હજુરમાં, મેલીઆમાં આવેછે, અને પછી તે પરજાનાં વકીલોનાં મતથી સઘળું કરીઆમાં આવેછે.

આગલ હમોએ જણાવીઉંછે કે યુરોપખંડનાં બીજાં મુલકો ગરેટ બરીટન તથા આએરલંડનાં કરતાં ભરતમાં વધતાંછે, પણ તેઓની આએપત આ દેશનાં જેટલી નથી. નીચે જણાવેલા કોઠા ઉપરથી માલુંમ પડશે કે, યુરોપનાં પાંચ મુખીઅ અને મોટાં રાજો ગણાએછે તે રાજોનાં મુલકોની વસતી તથા જગા વધતીછે તોબી ગરેટ બરીટનની આએપત તેમના કરતાં વધારેછે.

	માઇલ.	વસતી.	આએપત; રૂપીઆ.
રૂશીઆ........	૨૦૪૧૮૦૯	૬૩૦૧૨૧૪૬	૪૩૦૪૨૦૦૦૦
આસટરીઆ......	૨૫૭૭૬૦	૪૦૦૭૯૦૦૦	૩૦૪૨૫૦૦૦૦
પ્રુશીઆ........	૧૦૭૫૨૬	૧૭૨૦૨૮૩૧	૧૮૩૦૮૦૦૦૦
ફરાંનસ........	૨૦૪૦૦૦†	૩૬૦૩૯૩૬૪	૭૦૯૬૦૦૦૦૦
ગરેટ બરીટન......	૧૨૨૦૯૧	૨૭૬૭૪૩૫૨	૭૦૫૭૮૦૦૦૦

આપણા પોતાનાં મુલક સાથે ગરેટ બરીટન અને આએરલંડને સરકાવીએચ તો, હીંદુસથાંન ભરતમાં ૧૩૦૦૦૦૦ માલઇછે તથા વસતી પંદર•કરોડ આદમીનીછે, અને સરકારની આએપત આસરે (૩૭૦૦૦૦૦૦૦) સાડતીસ કરોડ રૂપીઆનીછે, એટલેજે ગરેટબરીટનનાં કરતાં અરધી અરધછે.

આ મુલકનો વેપાર કેવો ખોહોલોછે, તે આ પછેનાં પ્રકરણ ઉપરથી જાંણીઆમાં આવશે અને તે ઉપરથી તે દેશની દોલત વીશે અડસટો બાંધવાને પણ બની આવશે.

---

† ફરાંનસની આએપત ઇગલંડને લગભગ મલતીછે, તોપણ આ વાત ધીઆંનમાં રાખવી જોઇએછે કે, ફરાંનસની જમીન તથા વસતી ગરેટ બરીટન અને આએરલંડ કરતાં ઘણી વધતીછે.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

ગરેટ બરીટનનો વેપાર. †

સઘળી જીનસો અને સઘળા દેશો સાથનો ભેહોલો વેપાર—માલની આવક—નીકાશ—હાલત ઈતીઆદી.

ગરેટ બરીટનનો વેપાર આખી પુરથવીના સરવે મુલકોથી મોટોછે, તથા એ દેશનો વેપાર આખી પુરથવીનાં સરવે મુલકો સાથેછે તથા તે વેપાર આખી પુરથવીની તમાંમ જીનસોનોછે. આ ત્રણ મધેની દરએક બીનાં જો વીગતવાર લખી હોએ તથા બરીટનનો વેપાર સરવે મુલકથી મોટોછે, તે પુરવાર કરવા એ દેશનાં તથા બીજા મુલકોનાં વેપારનાં આંકડા અથવા વીગત જણાવીએ, તથા બરીટનનો વેપાર આખી પુરથવીનાં સરવે મુલકો સાથેછે, તે સાબેત કરવા સારૂ, તે સરવે મુલકોની સાથે એ દેશનો વેપાર કેટલો અને કેવી રીતનોછે તેની વીગત આપીએ, તથા બરીટનનો હમા ચીજોનો વેપારછે, તે મુકરર કરવા સારૂ તમાંમ દુનીઆની બરીટનનાં વેપારની જીનસોનો કેવો, કેટલો અને કેવી રીતનો વેપારછે, તે સરવેનું બયાંન કરવા બેશીએતો, એ દરએક વીગતને સારૂ આ આખુ પુસતક ભરાએ, પણ આ સફાઓની મુલ મતલબ એટલીજછે, કે ગરેટ બરીટનનો વેપાર કેવો મોટોછે તે વીશે ટુકમાં જણાવવું અને તેથી વેપારી તરીકે ઈંગરેજ લોકોની હીમત, ઉદીઓગ, અને તેઓનાં દરવની સમજ પડસે. એ કારણને સારૂ ગયા ૧૮૫૯ નાં સાલનાં એ મુલકનાં વેપારની ઘણીખરી વીગત હીંઆં આપીએ છઈએ. એ વરસમાં આગલાં વરસો સાથે સરકાવતાં વેપારની ગણતરીમાં દશ અથવા વીશ કરોડ રૂપીઆ ઓછા અથવા વધતા માલુંમ પડીઆ તો તેમાં કાંઈ માંમલત જેવું નથી. ઉપલાં વરસમાં દુનીઆનાં બીજાં મુલકોથી ગરેટ બરીટન ખાતે કેટલી રકમની જીનસોની આવક થાઈછે, તે નીચે જણાવેલી વીગત ઉપરથી માલુંમ પડશે. એ વીગત ઘણી લંબાંણ નહી થવા દેવાને, માતર કરોડો રૂપીઆનીજ રકમો અતરે આપીછે અને લાખોની રકમો તો પડતી મેલીછે.

કાફી નજદીક (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆની.

ઘઉં નજદીક (૮૭૫૦૦૦૦૦) પોના નવ કરોડ રૂપીઆનો.

બીજી જાતનો દાંનો નજદીક (૭૭૫૦૦૦૦૦) પોનાં આઠ કરોડ રૂપીઆનો.

ઘઉં તથા બીજી જાતનાં દાંનાંનો આટો (૨૨૫૦૦૦૦૦) સવા બે કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.

રૂઉ, હીંદુસથાંનથી નજદીક (૪૦૦૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ રૂપીઆનો.

રૂઉ, સઘળા દેશોનો મલી જુમલે (૩૪૫૦૦૦૦૦૦) ચોતરીસ કરોડ પચાસ લાખ રૂપીઆનો.

સન, સઘળી તરેહનો (૬૦૦૦૦૦૦૦) ૭ કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.

કરન અને સુકી દરાખ (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆની.

આંબટાં (૩૨૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ પચીસ લાખ રૂપીઆનાં.

---

† આ બાબદ, હમારી અરજ ઉપરથી, આપણી ટાપુમાં સરવેને સારીપઠે જાણીતા થએલા એલફીનસટન ઈનસટીટીયુશનનાં આગલા પરોફેસર દાદાભાઈ નવરોજજીએ આ પુસતકને સારૂ લખી મોકલીછે.

કાલી ગલી નજદીક (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆની.

ધાતુ તરેહવાર તથા ધાતુનાં પથરો નજદીક (૪૦૦૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ રૂપીઆનાં.

તેલ, જુદી જુદી જાત મલી નજદીક (૩૭૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ પંચોતેર લાખ રૂપીઆનું.

ખોરાક (બેકંન, માખંન, પનીર) (૩૨૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

શુરો નજદીક (૧૨૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

અલસી (૩૦૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ ઉપર રૂપીઆની.

રેશમ (૧૦૫૦૦૦૦૦૦) દશ કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનું.

દારૂ (રંમ, બરાંનડી તથા જીનીવા) (૨૨૫૦૦૦૦૦) બે કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

ખાંડ તથા સાકર (૧૨૫૦૦૦૦૦૦) બાર કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆની.

ચરબી નજદીક (૩૦૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ રૂપીઆની.

ચાહ, (૬૦૦૦૦૦૦૦) છ કરોડ રૂપીઆની.

લાકડાં તરેહવાર (૮૦૦૦૦૦૦૦) આઠ કરોડ ઉપર રૂપીઆનાં.

તંબાકુ નજદીક (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆનો.

વાંઈન દારૂ (૩૦૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ રૂપીઆનો. ફરાંનસ સાથે આ વરસમાં વેપારની જીનસો સંબંધી જે કોલ કરાર થયાછે, તેથી ગરેટ બરીટન મધે દારૂની આવક ઘણી વધશે.

ઉન (૧૦૫૦૦૦૦૦૦) દશ કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનું.

એ પરમાણે ૧૮૫૯ નાં એક વરસમાં દુનીઆનાં સરવે મુલકોથી મુખીઅ ચીજોની નજદીક (૧૪૩૦૦૦૦૦૦૦) એકશો તેતાલીસ કરોડ રૂપીઆની કીમતનાં માલની ગરેટ બરીટન ખાતે આવક થાઈ હતી, પણ તે સાથે બીજી સઘળી નાંહની મોટી જીનસોની આવક ગણતાં એ વરસમાં સઘળા માલની કુલ આવક નજદીક (૧૭૯૨૫૦૦૦૦૦) એકશો ઓગણોતેર કરોડ, પચીસલાખ રૂપીઆ ઉપરની થાઈછે. એજ માફક હીસાબ ગણતાં ૧૮૫૮ નાં સાલમા સઘળો માલ મલી (૧૬૪૨૫૦૦૦૦૦) એકશો ચોસઠ કરોડ અને પચીસ લાખ રૂપીઆનાં માલની આવક થાઈ હતી અને તેની આગમજનાં એટલે ૧૮૫૭ નાં વરસમાં (૧૮૭૭૫૦૦૦૦૦) એકશો સીતીઆસી કરોડ, પંચોતેર લાખ રૂપીઆનાં માલની આવક થાઈ હતી, તેથી આગલ કહા મુજબ હર એક એક વરસનો હીસાબ આપતાં બીજાં વરશો સાથે દશ વીસ કરોડનો ફેર હોએતો તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

ઉપર જણાવેલા માલની આવક ઉપરાંત ૧૮૫૯ નાં સાલમાં નજદીક વીશ દેશોથી સુનાંની આવક (૨૨૨૫૦૦૦૦૦) બાવીસ કરોડ, પચીસ લાખ રૂપીઆની તથા રૂપાંની આવક (૧૪૭૫૦૦૦૦૦) ચઉદ કરોડ, પંચોતેર લાખ રૂપીઆની મલી ગરેટ બરીટનમાં નગદીની જુમલે આવક (૩૭૦૦૦૦૦૦૦) સાડતી સકરોડ રૂપીઆની થાઈ હતી. એ મુજબ માલ લાવવામાં ૩૬૩૦૦ વાંહાંણો, (જેનું "ટનેજ" (૯૦૦૦૦૦૦) નેવું લાખ ઉપરનું હતું) કાંમ લાગા હતાં, અને આ પરમાણે બરીટંનનાં વેપારનાં વાંહાંણોની સંખીઆ જોયાથીજ એ મુલકનાં વેપારનો અડસટો કાહડી શકાએછે. એ વાંહાંણોની મારફતે ઉપર જણાવીઉંછે તેમ દુનીઆનાં સઘળા ભાગોમાંથી વેપારની જીનસો તથા નગદી મલી લગભગ (૨૧૭૦૦૦૦૦૦૦) બશો સતર કરોડ રૂપીઆનો માલ ગરેટ બરીટન ખાતે ગયો હતો.

હવે ઉપર જણાવેલા માલની સઘળી આવક તથા વાંહાંણો કહાં કહાં મુલકથી બરીટન ખાતે ગયાં હતાં અને તે દરએક મુલકથી કેટલો માલ ગયો હતો તેની વીગત નીચે આપીએ છઇએ, પણ તેમ કરવામાં લંબાણ નહી થવાને સારૂ, જે મુલકોથી એક કરોડ રૂપીઆની અંદરનો માલ એ દેશ ખાતે ગયોછે તે મુલકોનાં નામ પડતાં મેલીઆંછે. પણ સઘળાં મુલકો તે કેટલાં અને કહાં, એવો જો કોઈ સવાલ કરે, તો ટુક જવાબ એજછે

કે "આખી દુનીઆં." જે દેશોથી માલ ગરેટ બરીટન ખાતે ગયોછે તે માલની કીમત સાથની વીગત આ છે.

રૂશીઆથી (૧૩૫૦૦૦૦૦૦) તેર કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

સુઈદંનથી (૨૫૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

દેનમારકથી (૨૫૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

પરૂશીઆથી (૪૭૫૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ પંચોતેર લાખ રૂપીઆનો.

હાંનસ ટાઉનસથી (૫૨૫૦૦૦૦૦) પાંચ કરોડ પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

હાલંડથી (૬૫૦૦૦૦૦૦) છ કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

બેલજીઅંમથી (૩૫૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ, પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

ફરાંનસથી (૧૭૦૦૦૦૦૦૦)સતર કરોડ રૂપીઆનો. (ફરેનચ " તરીટી " થી હજુર વધશે.)

પોરટુગાલથી (૧૭૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ પંચોતેર લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

સ્પેનથી (૩૨૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

સીસીલીથી (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચાસ લાખ રૂપીઆનો.

ટરકીથી (૨૭૫૦૦૦૦૦) બે કરોડ, પંચોતેર લાખ રૂપીઆનો.

વાલેશીઆ અને મોલડેવીઆથી (૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, ઉપર રૂપીઆનો.

મીસર તથા મેડીટરેનીઅંનનાં બંદરોથી નજદીક (૮૭૫૦૦૦૦૦) આઠ કરોડ, પંચોતેર લાખ રૂપીઆનો.

પશચમ આફ્રીકાથી (૧૦૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પાંચ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

ચીનથી (૯૦૦૦૦૦૦૦) નવ કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.

વેસ્ટ ઈંનડીસથી નજદીક (૩૭૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ, પંચોતેર લાખ રૂપીઆનો.

આંમેરીકાનાં યુનાંઈટેડ સ્ટેટસથી (૩૪૨૫૦૦૦૦૦) ચોતરીસ કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

બરજીલથી (૨૭૫૦૦૦૦૦) બે કરોડ પંચોતેર લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

બોનીસ એરેસથી (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

ચીલીથી નજદીક (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ રૂપીઆનો.

પીરૂથી (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

ઉપલાં દેશાવરો જે ગરેટ બરીટનનાં રાજ તલે નથી તેવાંજ બાકીનાં બીજા પારકાં રાજનાં દેશો મલી સને ૧૮૫૯ નાં એક વરસમાં (૧૪૦૦૦૦૦૦૦૦) એકશો ચીઆલીસ કરોડ રૂપીઆની કીમતનાં માલની આવક ગરેટ બરીટન મધે થાઈ હતી, અને બીજા (૪૦૦૦૦૦૦૦૦) ચીઆલીસ કરોડ રૂપીઆની કીમતનો માલ નીચે જણાવેલા ગરેટ બરીટનનાં તાએબાનાં મુલકો મધેથી આવીઓ હતો.

હીંનદુસથાંનથી (૧૫૨૫૦૦૦૦૦) પંદર કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

કેપ આવ ગુડહોપથી (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

મોરીસથી (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

સીનગાપોરથી (૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.

સીલોનથી (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.

આસતરેલીઆથી નજદીક (૬૦૦૦૦૦૦૦) છ કરોડ રૂપીઆનો.

આમેરીકા ખાતેનાં સવસથાંનોથી (૧૧૦૦૦૦૦૦૦) અગીઆર કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.

બરીટનને તાએબાનાં જે મુલકોથી એક કરોડ રૂપીઆની અંદરનો માલ જાએછે તેનાં નાંમ અતરે જણાવીઆં નથી, પણ તે સઘળાં મલીને જુમલે ૪૦ કરોડ થાએછે.

એ પરમાણે હીંદુસથાંનનાં એક ખુનાં જેટલાં ગરેટ બરીટનનાં મુલકમાં ૧૮૦ કરોડ રૂપીઆનાં માલની આવક થાએછે અને વલી પોતાનાં દેશમાં ઉતપંન થાએછે તે માલતો જુદો. દુનીઆનાં વેપારનાં મોટા ચોપડામાં ગરેટ બરીટનનાં ખાતાંનુ ઉધાર પાશું જારે ઉપર મુજબનુંછે, તારે જોવું જોઈએછે કે તેનું જમે પાશુ કેટલુંછે, ઈઆને જેટલી તેમાં આવક થાએછે, તેનાં અવેજમાં તેની તરફથી દુનીઆને તે પાછું શું, કેટલું, અને કેવી રીતે આપેછે, એટલે ખોલ્લી રીતે સમજ પડશે કે ગરેટ બરીટનનો વેપાર તે કેહવો અને કેટલોછે. જેમ દુનીઆનાં સઘળા મુલકોથી બરીટન ખાતે માલ પોંહોચેછે, તેમજ તે દેશથી દુનીઆનાં સઘળા ભાગો ખાતે માલ જાએછે. એ દેશથી જે માલ બાહેર જાએછે, તે બે તરેહનો હોએછે, એકતો એક દેશથી આવેલો માલ પાછો બીજે દેશ જાએછે. ઉપર જે રૂપીઆ ૧૮૦ કરોડનાં માલની આવક જણાવીછે, તે મધેથી (૨૫૨૫૦૦૦૦૦) પચીસ કરોડ પચીસ લાખનો માલ પાછો બાહેર દેશાવરો ખાતે ગયોછે. બીજો માલ એ દેશથી પોતાની બનાંવટ તથા પેદાશનો ૧૮૫૯ નાં વરસમાં જે બીજાં દેશાવરો ખાતે ગયોછે, તે કેટલી રકમનો અને કેવો, તેની પણ જેમ બને તેમ નીચે ટુકમાં વીગત આપીછે, અને એ જગાએ પણ એક કરોડ રૂપીઆની અંદરનાં માલની વીગત પડતી મેલીછે.

તઈઆર પોશાક (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.
બીર તથા એલ (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.
કોલસા (૩૨૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો.
રૂઉનુ કાપડ (૩૭૦૦૦૦૦૦૦) સારતીસ કરોડ ઉપર રૂપીઆનું.
નેટ, સ્ટાર્કીંગ, દોરો ઈતીઆદી (૧૭૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ પંચોતેર લાખ ઉપર રૂપીઆનો.
સુતર નજદીક (૯૫૦૦૦૦૦૦) નવ કરોંડ પચાસ લાખ રૂપીઆનું.
ચીની કાંમ (૧૨૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ પચીસ લાખ રૂપીઆનું.
મીલીનરી તથા હેબરડાશરી (૪૨૫૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆની.
હારડવેર (લોહટાંકોમ) (૩૭૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ, પંચોતેર લાખ ઉપર રૂપીઆનું.
ચાંમડાં તથા ચાંમડાં કાંમ નજદીક (૨૦૦૦૦૦૦૦) બે કરોડ ઉપર રૂપીઆનું.
લીનન કાપડ (૪૫૦૦૦૦૦૦) ચાર કરોડ, પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનું.
લીનન ગોડીઉ (૧૫૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનું.
સાંચા નજદીક (૩૭૫૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ, પંચોતેર લાખ રૂપીઆનાં.
લોહોડું સંધી તરાંહનું (૧૨૨૫૦૦૦૦૦) બાર કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનું.
તરાંબુ તથા પીતલ (૨૭૫૦૦૦૦૦) બે કરોડ, પંચોતેર લાખ ઉપર રૂપીઆનું.
ટીન તથા ટીન પલેટસ (૧૭૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પંચોતેર લાખ ઉપર રૂપીઆની.
રેશમનુ કાપડ, દોરો ઈતીઆદી (૧૨૫૦૦૦૦૦) એક કરોડ, પચીસ લાખ ઉપર રૂપીઆનુ.
સોડા (૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ ઉપર રૂપીઆનો.
ઉનનુ કાપડ (૧૨૦૦૦૦૦૦૦) બાર કરોડ ઉપર રૂપીઆનુ.
ઉનનું સુતર (૩૦૦૦૦૦૦૦) તરણ કરોડ ઉપર રૂપીઆનુ.

બાકીનો બીજી જાતનો દરએક માલ જે બાહેરનાં દેશાવરો ખાતે એક કરોડ રૂપીઆની અંદરની કીમતનો ગયો તે સઘળો જુમલે ગણતાં રૂપીઆ (૧૩૦૫૦૦૦૦૦૦) એકશો તીસ કરોડ અને પચાસ લાખનો માલ ગરેટ બરીટનથી બીજા દેશાવરો ખાતે ૧૮૫૯ નાં વરસમાં ગએોછે. એ મધે બીજા દેશાવરોથી આવેલામાલમાંથી ૨૫, કરોડ રૂપીઆ ઉપરનો માલ પાછો બાહાર ગયો તે મેલવતાં ઉપલાં વરસમાં જુમલે (૧૫૫૫૦૦૦૦૦૦)

એકસો પંચાવંન કરોડ અને પચાસ લાખ રૂપીઆનો માલ ગરેટ બરીટનથી બાહેરના દેશાવરો ખાતે ગયોછે.

એજ વરસમાં સુનાં રૂપાંની નગદી બીજાં દેશાવરો ખાતે રૂપીઆ (૩૫૫૦૦૦૦૦૦) પાંતરીસ કરોડ પચાસ લાખ ઉપરની ગઈ.

એ માફક દુનીઆનાં વેપારનાં મોટા ચોપડામાં બરીટનને ખાતે જમે પાશે ૧૮૫૯ નાં એક શાલ માં આ રકમોછે. રૂપીઆ (૧૫૫૫૦૦૦૦૦૦) એકશો પંચાવન કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆનો માલ અને રૂપીઆ (૩૫૫૦૦૦૦૦૦) પાંતરીસ કરોડ અને પચાસ લાખ રૂપીઆની નગદી ગરેટ બરીટનથી બીજે દેશાવર ગઈ અને એ સઘળો માલ લઈ જવામાં ૪૩૧૦૦ વાંહાંણુ જેનુ ટનેજ એક કરોડ ઉપર ટનનું થયું, તે કાંમે લાગાં હતાં. જુમલે વીગત નીચે જણાવીઆ પરમાંણેછે.

આવક, ગરેટ બરીટન ખાતે માલની..........................	૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦) રૂપીઆની.
નીકાશ ગરેટ બરીટંનથી માલની..........................	૧૫૫૫૦૦૦૦૦૦) રૂપીઆની.
આવક નગદીની..........................	૩૭૦૦૦૦૦૦૦) રૂપીઆની.
નીકાશ નગદીની..........................	૩૫૫૦૦૦૦૦૦) રૂપીઆની.
જુમલે એક વરસમાં માલ તથા નગદીનો વેપાર..........................	૪૦૭૫૦૦૦૦૦૦) રૂપીઆ.

આ પરમાંણે આરશો સાત કરોડ પચાસ લાખ ઉપર રૂપીઆની અચરત સરીખી રકમનો વેપાર એક વરસમાં ગરેટ બરીટને કીધો હતો, અને તે વેપાર ચલાવામાં (૮૦૦૦૦૦) હેશી હજાર બારકસો કાંમે લાગાં હતાં. ઉપલી ગણતરીમાં જે વેપાર ગરેટ બરીટનનાં મુલકની અંદરજ માહેલાં શેહેરો વચે ચાલીઓછે તેનો સુમાર લીધો નથી, બાકી એ ગણતરી કીધી હોએતો હજુર ઉપલી રકમમાં વધારો થાએ. આગલ લખીઉચ કે એ મુલકમાં ૧૮૦ કરોડનાં માલની આવક થાઇ અને ૧૫૫॥ કરોડના માલની નીકાશ થાઈ, તેથી બંધે પાશાં બરોબર કરવા સારૂ વખતે એવો વીચાર કરીઆમાં આવે કે ૨૫ કરોડ રૂપીઆની બાકી, દુનીઆનાં બીજાં દેશાવરોની ગરેટ બરીટન ઉપર લેહની રહી, પણ તેમ નથી. ગરેટ બરીટનમાં જે માલ આવીઓ, તે માલની કીમત, બરીટન પોંચતાં સાથનાં સંધા ખરચ શુધાંની ગણાઈ, અને જે માલ ગરેટ બરીટનથી ગયો, તેની માતરે ગરેટ બરીટનમાંનીજ કીમત ગણાઈ, તાહરબાદ બીજાં દેશાવરો પોહોચતાં તેની ઉપર બીજો તરેહવાર ખરચ વધવો જોઈએ. માંટે રૂપીઆ પચીસ કરોડની જે બાકીછે તેમાં આવકનાં માલનાં રસતા ખરચનો કેટલોએક ભાગ આવીઓ, તથા વરસની આખેરીએ માલનું કેટલુંએક તરથાલું રેહેલું જાણવું જોઈએ.

હવે ગરેટ બરીટનનાં મુલકનાં લોકોની જુમલે કમાઇ કેટલીછે, તેની તપાસ કરીએ. વેપાર, મેહેનત, ચાકરી, તથા કારીગરી મલી સઘળી જાતનાં વેહવારથી એ લોકોએ કેટલું પેદા કીધું. "ઇનકમ ટાકસ" અથવા કમાઈ ઉપર કર, એ લોકોએ કેટલો આપીઓ, તે ઉપરથી એ લોકોની પેદાશનો કાંઇએક અટકલો કરવાને બની આવેછે, પણ તે અડસટામાં આટલું ધીઆંનમાં રાખવું જોઈએ કે, દર વરસ રૂ૧૦૦૦) ની અંદર કમાનાંર શખસ એ કર આપતો નથી તથા સઘળા લોકો સાચા એકીનથી પોતાની પુરે પુરી કમાઈ ઉપર કર આપતા હોએ, હેવી ઉમેદ એકાએક કોઇબી કોમ વીશે રાખી શકાએ નહી, માંટે, એ માંફક બે તરાંની ઘટ છતાં, ગરેટ બરીટનનાં મુલકનો ઇનકમ ટાકશનો એવો અડસટો ગણાએછે કે, જો દરએક પાંઉન અથવા દશ રૂપીઆ પેદાશપર એક પેની અથવા બે ફદીઆં કર લીધો હોએ તો સરકારને ફક્ટ ૧ કરોડ

પીઆની આવક થાએછે, દઆને સઘળી પેદાશમાંથી ૨૪૦ મો હીસસો કર દાખલ લીયો હોએતો (૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડ રૂપીઆનો કર થાએ, તે માફક જોતાં બરીટનનાં લોકો પોતાની મેહનત, ચાકરી, ધંધો, રોજગાર, વીઆજ, મીલકત અને બીજી સરવે તરાંહની કમાંઇથી (૨૪૦૦૦૦૦૦૦) બશો ચીઆલીસ કરોડ ઉપર રૂપીઆ પેદા કરેછે અને ઉપર જણાવેલી બે તરાંહની ઘટ જોતાં કદી (૩૦૦૦૦૦૦૦૦) તરણશો કરોડ રૂપીઆની પેદાશ ગણીએતો હરકત જેવું નથી. આવો મોટો વેપાર તથા પેદાશ જે ગરેટ બરીટન અને આએરલંડનાં બે ટાપુઓ કરેછે, તેને હીંદુસથાંન સાથે સરકાવતાં એ મુલકની જમીન હીંદુસથાંનનો ૬ શમો ભાગછે તથા વસતી હીંદુસથાંનની વસતીનો આઠમો ભાગછે અને હેવું છતાં ગરેટ બરીટન અને આ એરલંડનો મોટો વેપારછે, તેનાં કારણ તાંહાંના લોકોની વધતી હોશીઆરી, દોલત અને હીમતમાંછે. આખી દુનીઆનાં ઘણાખરા રેલવેમાં તથા સઘળી સરકારોની " લોન " માં બરીટીશ લોકોની મોટી પુંજીઓછે. દુનીઆનાં કોઇબી ભાગ ઉપર કોઇ નફાનું કાંમ ચોકસ કાએદા અને ઘટતી તપાસ અને બંધાવથી ઉઠાવીઆ માં આવીઉં હોએતો, તેમાં પોતાનાં નાંણાં રોકવાને તેઓ તઇઆર થાએછે, એટલો ગરેટ બરીટનમાં દરવછે.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

સંસારી હાલત.

ધરમ—કેલવણી તથા સુધરાઇએ બરીટીશ લોકોની સંસારી હાલતમાં કરેલો ફેરફાર—સ્ત્રી અને મરદોનાં એક સરકા હક—ઘરનાં સુખનો સ્ત્રી ઊપર મોટો આધાર—સ્ત્રી કેલવણી—સ્ત્રીઓનાં હાજરપણાથી મરદો ઊપર અસર—લોકોની આબરૂ તથા દીઆંનતદારી—મીલનસારી—દોસતી—પારકા દેશનાં લોકો ઊપર ઊપકાર કરવાની ખાહેસ.

આગલા સફાઓ ઉપરથી હમારા વાંચનારાઓનાં જોયામાં આવીઉં હશે કે, ગરેટ બરીટનનાં મુલકની રાજય રીતી કેવીછે, તથા તે રાજનુ બલ કેટલુંછે અને તાંહાંનાં લોકોનો દર વરશે કેટલો મોટો વેપારછે, તથા તે રાજનાં પાએ તખત અને મુખીઅ શેહેરોમાં સું સું જોવાનુછે, તથા વીદીઆ હુનર અને એલમને વાસતે તે શેહરો કેવાં વખાણાએલાંછે, પણ આ દેશનાં લોકો કેવાછે, તેઓનો ખવાસ, તેઓની ચાલ ચલણ અને રીત ભાંત કેવીછે તે જાંણવું અગતનુછે. બરીટીશ લોકો ખરીસટી ધરમ પાલેછે, તે સરવે કોઈ સારી પડે, જાંણેછે અને જેમ બીજા ઘણાએક ધરમોમાં એકજ ધરમ પાલનાંરાઓમાં કેટલાએક ફેરફાર વીચારને લીધે જુદી જુદી ટોલી અથવા ગનેઆત હોએછે તેમ ખરીસટી ધરમ પાલનાંરાઓમાં પણ પરાટેસતંનટ, રોમન કેથેલીક, ઈતીઆદી, એ પરમાણે જુદા જુદા વીચાર ધરાવનાંરાઓછે, પણ સરકાર પોતે પરાટેસતંનટ ધરમ પાલેછે અને તેને મદદ કરેછે, પણ બીજા વીચારવાલાઓને કોઇબી રીતે હરકત કરતી નથી તથા કાંઇબી રીતે તેઓનાં હકને નુકસાંન કરતી નથી.

આ મુલકનાં લોકો સઘળી વાતે મોટા ગણાએછે તેમ તેઓની સંસારી ચાલમાં પણ ઘણાજ સરસ ગણાએછે. એ દેશમાં કેલવણી અને સુધરાઇએ લોકોની સંસારી હાલતમાં ઘણો ફેરફાર કરી નાંખીઓછે. મરદ અને સ્ત્રીનો દરજજો એકજ ગણીઆમાં આવેછે. જાહેરમાં પોતાની સ્ત્રી તથા માં અથવા બેહેન અથવા હરેક સહી સાથે ફરવાને મરદોને કોઈ રીતનો એ દેશનાં સંસારી કાએદાથી અટકાવ નથી. આપણા લોકો આ દેશમાં ઇંગરેજોનાં ઘરબારની રીતથી વાકેફ નથી, પણ ઇંગલંડમાં એવોનાં ઘરબારની રીત જેનાં જોયામાં આવેછે, તે ખરેખર તેઓનાં સુખ વીશે સારો વીચાર બાંધીઆ વનાં રેહેશે નહી. આપણા લોકોમાં મરદો વારી જાએ અને સ્ત્રીઓ ઘરમાં ભરાઈ રેહે, તેવી વાતતો ઇંગલંડનાં લોકો જાંણતાજ નથી. જો કાંઇબી મોજ ભોગવવાને મરદને સુજ પડીઉં હોએ, તો તેમાં તેની સ્ત્રી અને છોકરાંઓ ખચીત સાંમેલ થવાનાં, તેઓ વગર તે મોજ કેમ ભોગવવી તે વીશે તેને પોતાને સમજ પડે નહી. બાગમાં ફરવા જવું હોએતો બાએડી છોકરાં સાથે જોઇએ, નાંટકમાં જવું હોએતો બાએડી છોકરાં સાથે જોઇએ, હરેક તમાશો અથવા મોજ ભોગવવા જવું હોએતો બાએડી છોકરાં સાથે જોઇએ. એ પરમાંણે હરેક મોજમાં આખાં કુટંબની સોબતી સાથે રહાથી માં, બાપ, અને ભાઈ બેહેનોને અરસ પરસ એક મોટો સંતોશ ઉપજેછે, અને તે મોજ એખલી ભોગવીએ તેથી જેટલી ખુશી ઉપજે, તેનાં કરતાં દશ ઘણી વધતી ખુશી ઉપલી રીતથી ઉપજેછે. ઘરમા પણ ફરસદને વખતે માં, બાપ, અને બચાં છોકરાંઓ સાથે બેસેછે. માં અને બાપ પોતાનાં બચાંઓની હજુરમાં હેવી ચાલ તથા વાતચીત રાખેછે કે જેથી તે બાળકો ગમત અને નશીઅત મેલવે. બાપ વાંચેછેતો માંએ સીવેછે, બચાં,

ઓ પોતાનાં ધડા પાઠ કરેછે અને જેઓ શીખવાને લાએક નહી હોએ, તેઓ હેવી રીતે ગમતમાં ગુંતેછે કે, જેઓ આસપાસ હોએછે, તેઓને કસ્સી હરકત થાતી નથી. કુટંબનાં દરએક જણ એક એક ઉપર પીઆર બતાવેછે અને એક એકનાં હેતની ભારે ઈછા રાખેછે. ઈંગરેજ લોકો "હાપીનેસ આવ હોમ" ઘરનાં સુખની જે ભારી વખાણ કરેછે, તે ખોટી નથી, કાંએજે ઉપર જણાવીઆ પરમાંણે જે કુટંબની હાલત હશે, તાંહાં ખરેખર ઘરનું સુખજ હશે, અને તેવું સુખ સરવે કોઈ પોતાનાં ઘરમાં જોવાને ચાહે તેમાં નવાઇ જેવું નથી. બાળકોની કેલવણી અને ઘરનુ સુખ, સ્ત્રી ઉપર મોટો આધાર રાખેછે, માંટે સ્ત્રીઓની કેલવણી ઉપર એ દેશમાં ઘણુ ધીઆંન આપીઆમાં આવેછે. સઘળી સુધરાઈનો પાયો સ્ત્રી કેલવણી ઉપર આધાર રાખેછે. માં જેવી બાળકને ઘરમાં કેલવણી આપેછે, અને તેમનાં કુમળાં મગજ ઉપર અસર કરેછે, તે પરમાણે બીજા કોઈથી થાઈ શકતું નથી, માંટે સ્ત્રી કેલવણીનો પાયો એ દેશમાં મજબુતછે. સઘળા દેશોની તવારીખ આપણે ધીઆંનથી જોઈશું તો આપણને માલુંમ પડશે કે, જે જે મોટાં આદમીઓ થાઈ ગયાછે, તેઓ તે વીશે પોતાની માંનો ઉપકાર માંની ગયાછે. તેઓએ પાછલથી જે મોટાઈ મેલવીછે, તે તેઓની માંની તરફથી પેહલી તરબીએતને લાગુ પાડીછે. માટે હરેક દેશ જાંહાં સુધી સ્ત્રી કેલવણી પછવાડે ઓછું ધીઆંન આપે, તાંહાંશુધી તે શુધરાઈમાં પુરંણ થનાર નથી. મરદોની મીજલસમાં સ્ત્રીઓને આંમેજ કરવાનાં ફાએદા અથવા ગેરફાએદા વીશે ઘણએક લખાયુંછે. એ બાબદમાં તકરાર કરવાની આ જગા નથી, પણ આ વાતતો ખરીજછે કે, સ્ત્રીઓની હાજરીથી મરદોની ચાલ ચલણ ઉપર ઘણીજ સારી અસર થાએછે, તેઓને સફાઈ પકડવી પડેછે, અને જબાંનને ઘણીજ સારી લઢણ આપવાની ફરજ પડેછે. એથી કરીને જે જે મીજલસોમાં ઈંગરેજોમાં મરદો અને સ્ત્રીઓને સાતે જોઈએછ, તાંહાં સઘળી રીતે દરએકની ચાલ આપણે હેવીતો આદરમાંન ભરેલી જોઈએછ, કે તેથી આપણો જીવ ખુશી થાયા વગર રેહેતો નથી, અને હેવી ટેવ પડીઆથી રીતભાંત અને ચાલ ચલણમાં આદમીઓ આદરમાંન વાપરવા શીખેઆ વનાં રેહે નહી.

હીંદુસથાંનની બોહોલી વસતી પરમાંણે અતરે ઈંગરેજો થોડાછે, અને વલી તે થોડાઓનાં સંબંધમાં પણ આ દેશનાં લોકો જાહજ આવતા નથી, તેથી એ લોકોની સારી અને નરસી બાજુ જોવાને આપણને હીંઆં બનતું નથી. જેમ એક આદમીમાં, તેમ એક આખી પરજામાં સારી અને નરસી બાજુ હોએ, અને સારી બાજુ સંતાડીને, નરસી બાજુને ચલકાટ આપવો, એ અપખસપાત લખનારાઓનું કાંમ નથી, તેમ નરસી બાજુ સંતાડી સઘળું સફેદજ દેખાડીઆ કરવુંબી દરુસત નથી. હીંદુસથાંનથી હરેક ગાંમડી ઈંગલંડ જવા નીકલેછે, તારે તેને ઘણી તરફથી હેવી રીતે ગભરાવીઆમાં આવેછે, કે સભાલજો તાંહાં ઠગો ઘણાછે, ચોરો ઘણાછે, ધોરે દીવસે ગજવાં કાપી લઈ જશે, કોઈ સાથે કાંમ પાડતો સંભાલીને પાડજો, ઈતીઆદી. પણ એવાં બોલવાથી ઈંગરેજોને વાસતે ખરાબ વીચાર રાખવો નહી. જે દેશમાં વધારે શુધરાઈ તાંહાં વધારે ઠગાઈબી હોવી જોઈએ. ઠગોબી અકલનાં બલથી બનેછે, પણ શાબાશ આદમીઓ ઠગછે એમ કેહવાશે નહી. ખાસતી રાખવી અથવા નહી રાખવી, એ સઘળું આપણી પોતાની ચાલ ઉપર આધાર રાખેછે. ઈંગલંડમાં સઉથી સરસ ઈમાંનદારી ધરાવનારા લોકોછે, તેમ સઉથી સરસ ઠગો પણ છે. જો આપણે સારી ચાલ ચાલીને સારાં માંણસો સાથેજ કાંમ પાડીએ, તો આપણે એમ સમજીએ કે ઈંગલંડનાં જેવા સારા અને ઈમાંનદાર લોકો દુનીઆનાં બીજા કોઈ ભાગ ઉપર હશે નહી. પણ આપણે પોતે વગર સાહુચેતીથી અથવા કાંઈ ઉલટી મતલબથી શક ભરેલી આબરૂનાં આદમીઓ સાથે કાંમ પાડીએ તો, પાછી હેવાતો ઠગાઈએ, કે તે વીશે પસતાવો કીધેલો ઘણો મોટો કેહવાએ. પણ એ દેશનાં લોકોનો મોટો ભાગ આબરૂદાર અને સારા લોકોનોછે. સારાં માણસો પોતે આપણને કેહેશે કે તમો લુચાઓ અને ઠગારાથી દુર રેહેજો. આખી દુનીઆ સાથે એ મુલકનાં લોકોનો વેપારછે, તે કાંઈ સારી દીઆંનત અને ઈમાંનદારી વગર ચાલી શકે નહી.

ઈંગરેજ લોકોને વાસતે હેવું કેહવામાં આવીઉંછે, કે તેઓ મીલનસાર નથી, તથા એકાએક તેઓ
ઈ સાથે દોસતી કરતા નથી. આ વાત તેઓની તરફેણમાંછે, કે તેઓની વીરૂધછે, તે કહી શકાતું નથી.
ક શખસ ઉતાવલેથી બાહેરથી દોસત બની જાએ, અને અંદરખાંનેથી આપણે વાસતે તેનાં દીલમાં પીર
કાંઈ જડ ઘાલે નહી, તેવો દોસત હોયો અને નહી હોયો સરકો. ખરેખરૂંછે કે ઈંગરેજ એકાએક તમારો
સત થાતો નથી, પણ જારે તે દોસત બનેછે, તારેજ તેની દોસતીની પીછાંન થાઈ શકેછે. તે દોસતીની કિં
ત પછી હલકી નહી જાંણવી, તેને લાએક તમારૂં જે કાંઈ કાંમ હોએ, તે બંજા લાવવાને તે પોતાની ફ
સમજશે, અને તે સમજ મુજબ તે કાંમ પાર પાડશે. ઈંગરેજ ઘણું કરીને તમારી આગલ પોતાનુ દીલ
આ પછી ફરસુદે બેઠો હશે તાહરે ખોલશે તથા ખોલાસાથી અને છુટાપણાથી વાત કરશે. તેની આફી
અથવા બીજાં કાંમની વખતે શો વાર તમો મલવા જાઓ, તો તે તમારો દોસત બનનાર નથી. ખાતાં
ટેબલ ઉપર ઘણીએક વાતો કરવાની જોગવાઈ મલેછે તથા ખાઈ રહા પછી ફરસુદે ઘણીએક વાતો થાએ
કે જે કાંમને વખતે થાએ નહી, અને એ પરમાંણે એક બે વાર આપણી આગલ તેહેનું દીલ ખુલીઉં કે
ઈંગરેજ મીલનસાર નથી, હેવું આપણીથી કેહવાશે નહી. તે પોતે ઘણો મીલનસાર બનેછે એટલુંજ ન
પણ તેનાં ભાઈ બેહેન, બાએડી છોકરાં સરવે આપરી સાથે ખોલાશાથી અને પીઆરથી વાત કરેછે,
આપણા જીવને ઘણી ખુશી ઉપજેછે, અને તાહરે આપણે એમ શમજીએછ કે, ઈંગરેજોનાં કુટંબની સ્ત્રીઓ
રેખર અને પોતાનાં ઘરનાં પરાંણા ઉપર હેત બતાવનારીઓછે. તેઓ આપણી અગત ઉપર હેવું તો ધી
આપેછે, કે આપણે ખરેખર તેઓનાં હેસાંનમાં એટલાતો આવી જાઈએછ, કે તેનો બદલો વાલવાને આ
પાશે પુરતા સબદો મલતા નથી.

ઈંગલંડનાં લોકો તેઓનાં દેશમાં જે પારકા શખસો જાએછે, તેઓને સારૂં આદરમાંન આપેછે
થા તેઓને ઉપકારી કરવાને હંમેસા આતુરતા રેહેછે. આ વાત જેઓ આજ દીન શુધી એ દેશ ખા
ઈ આવીઆછે, તેઓ કબુલ કરીઆ વનાં રેહેશે નહી. કોઈબી ઠેકાંણે કાંઈ હગરી આવી પડી, તો પા
શખસ જાંણી આપણી મદદે ઘણા જણા આવશે. જો કોઈ તમાશો, અથવા મેલો જોવા આપણે ગયાં
ઈએ અને તાંહાં ભીડ ઘણી હોએ, તોપણ આપણને પારકા શખસ જાંણી તરત લોકો રસતો આપેછે અને
રી જગા પણ આપેછે. કારખાંનાં તથા બીજાં ઠેકાંણા આપણને દેખાડવામાં તેઓ પોતાને માંન સ
અને એ મીશાલે સઘળી તરફથી આપણને આદરમાંન સાથે ઉપકારી કરીઆમાં આવેછે. હમો હ
અજમાંએસ ઉપરથી કેહવાને આચકો ખાતા નથી, કે ઈંગરેજ લોકો પારકા લોકોને સારૂં માંન આ
તથા તેઓની બરદાસત લીએછે અને પોતાંનીથી બને તેટલું તેઓને વાસતે કરેછે. વાસતે જો ઈંગરે
કોની ખરી ખુબી જોવી હોએતો ઈંગલંડ ગયાથી દેખાએછે.

